

JOHANNES KEPLER GESAMMELTE WERKE

IM AUFTRAG DER
BAYERISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

HERAUSGEGEBEN VON DER
KEPLER-KOMMISSION
DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

VERLAG C.H. BECK MÜNCHEN

JOHANNES KEPLER GESAMMELTE WERKE

BAND XXI, 2.1

MANUSCRIPTA HARMONICA
MANUSCRIPTA CHRONOLOGICA

BEARBEITET VON

VOLKER BIALAS
FRIEDRICH SECK

VERLAG C.H. BECK MÜNCHEN

Johannes Kepler Gesammelte Werke wurde
als Vorhaben der Bayerischen Akademie der
Wissenschaften im Rahmen des Akademienprogramms
von der Bundesrepublik Deutschland und
vom Freistaat Bayern sowie auch von der
Carl Friedrich von Siemens Stiftung gefördert

Gedruckt mit Unterstützung
der Deutschen Forschungsgemeinschaft

ISBN 978 3 406 57870 0 (Halbpergament)

ISBN 978 3 406 57871 7 (broschiert)

© Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 2009

Satz durch die Autoren

Druck: Druckerei C. H. Beck, Nördlingen

Bindung: G. Lachenmeier, Realwerk, Reutlingen

Gedruckt auf säurefreiem, alterungsbeständigem Papier
(hergestellt aus chlorfrei gebleichtem Zellstoff)

Printed in Germany

www.beck.de

MANUSCRIPTA HARMONICA

XXII,228

10	Triangulae	Quadrangulae	Quinquangulae	Sexangulae
	Exsecta $5/12$. Exsecta quindecangularis genuina prima. Exsectum triplex quinquangula genuina	Exsecta genuina octangula $3/8$. Exsecta genuina duodecangula $5/12$. Exsectum quadruplex triangulum. Exsecta vigintangula genuina $1/2$. Exsecta duplex genuina decangula. Exsecta quadruplex genuina quinquangula.	Genuina $2/5$. Exsecta genuina quindecangula $1/2$. Exsectum quintuplex triangulum. Exsecta vigintangula genuina $1/2$. Exsectum quintuplex quadrangulum. Exsecta quadruplex quinquangularis genuina.	Duplex triangulum $2/6$. Exsecta genuina duodecangula $5/12$. Exsectum triplex quadratum.
20				
30				
*	Octangulae	Decangulae	Duodecangulae	Quindecangulae
	Genuina $1/8$. Duplex quadrangulum $2/8$.	Genuina $3/10$. Duplex quinquangulum $3/10$. Duplex quinquangularis $4/10$. Exsecta vigintangula genuina $1/2$. Exsectum quintuplex quadrangulum.	Genuina $5/12$. Duplex sexangulum $2/12$. Triplex quadratum $3/12$. Quadruplex triangulum $4/12$.	Genuina $1/7$. $2/15$. $3/15$. Quintuplex triangulum $5/15$. Triplex quinquangulum $3/15$. Triplex genuina quinquangularis $6/15$.
40	Vigintangulae			
	Genuina $1/20$. $2/20$. $3/20$.	Duplex decangulum $2/20$. Quadruplex quinquangulum $4/20$. Quintuplex quadrangularis $5/20$. Duplex genuina decangula $6/20$. Quadruplex genuina quinquangula $8/20$.		Figurae 9 19 species extar Stellae genuinae 10 tium angulorum Compositarum soboles 15 <u>Exsectae 24</u> Summa 58

Quae figurae planitiem struant

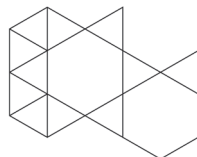
*

Singulae

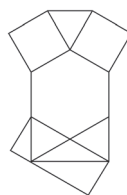
1. Tetragonus. Quaterni
2. Trigonus. Seni
3. Hexagonus. Terni

Binae

4. Tetragonus et octogonus, singuli bini
5. Tetragonus et trigonus, illi bini, hi trini
6. Trigonus et hexagonus, bini
7. Trigonus et dodecagonus, illi singuli, hi bini
8. Pentagonus et decagonus ; sed non continuatur sine stella et commissis decagonis, informam trianguli pentagonici. Illi bini, hi singuli.
9. Trigonus et hexagonus, illi quaterni, hi singuli

10

Trinae

10. Trigonus tetragonus hexagonus, singuli, bini, singuli
11. Trigonus tetragonus et dodecagonus, bini, singuli, singuli
12. Trigonus decagonus pentekaedecagonus. Puto non continuari. Nam est imparium laterum. Sunt ergo committendi decagoni et bina latera contigua praetexenda triangulis, quin interposita decangulis, hiatus inter 2 triangula est $14/15$.
13. Tetragonus, pentagonus et icosigonus. Non continuatur. Nam etsi corona augitur icosigonus ordinate mixta, foris tamen necesse est communem illi/committi icosigonos.
14. Tetragonus hexagonus et dodecagonus
15. Tetragonus octogonus et stella octogonica
16. Tetragonus et stella dodecagonica sexangula
17. Trigonus, et radius stellae dodecagonicae, illi quini, hi bini. Ex 7
18. Trigonus, tetragonus radius stellae dodecagonicae. Quaterni, singuli, singuli. Ex 11.
19. Trigonus, tetragonus, hexagonus, radius stellae dodecagonicae. Bini, singuli, singuli, singuli. Ex 14
20. Trigonus pentagonus, radius undecimae quinquangularis, bini singuli singuli.
21. Trigonus pentagonus, radius septimae quindecangularis. Singuli, bini, singuli.
22. Trigonus, pentagonus radius secundae quindecangularis. Bini, bini singuli
23. Trigonus, pentagonus, primae quindecangularis radius sextae quindecangularis radius. Singuli bini, singuli singuli. Sed impossibile duas stellas.
24. Trigonus, pentagonus, hexagonus et radius primae quindecangularis. Bini, singuli singuli singuli. ¹

20

30

Methodus explorandi structiones istas

XXII,229°

Pro angulorum quantitate in figuris

	Angulus	1. 2. 3. Ergo $2/3$ sexies, et $4/4$ vel 1 quater, et $8/6$ ter faciunt 4 rectos.
	Trigoni $2/3$	
	Tetragoni $4/4$ 4	Sic $2/3$ ter et $4/4$ vel 1 hoc est $3/3$ bis faciunt ... seu 4 rectos.
	Pentagoni $6/5$	At $2/3$ et $6/5$ non miscentur. Tenta per numeros $10/15$. $18/15$, et vide an efficias $60/15$. Sume primo $10/15$, quae aufer a $60/15$, restant $50/15$, quae non dividuntur in $18/15$, at in $10/15$, sic neque 40 per 18 dividuntur, neque 30, neque 20, neque 10. Ergo haec est impossibilis.
10		
*	Hexagoni $8/6$	
	Heptagoni $10/7$	
	Octogoni $12/8$	
	Enneagoni $14/9$	
	Decagoni $16/10$ 5.	Jam $2/3$ et $8/6$ hoc est $4/3$ coeunt, nam bis $2/3$ sunt $4/3$, bis $4/3$ sunt $8/3$. Jam $4/3$ et $8/3$ sunt $12/3$.
	Hendecagoni $18/11$	
20	Dodecagoni $20/12$ recti	Tenta $2/3$ et $12/8$ hoc est $3/2$. Hoc est tenta $4/6$ et $9/6$, an efficias $24/6$. Non dividitur 20 per 9, nec 16, nec 12, nec 8 nec 4. Impossibile igitur.
*		Tenta $2/3$ et $16/10$ vel $8/5$. Hoc est tenta $10/15$ et $24/15$, an efficias $60/15$. At neque 50, neque 40. 30. 20. 10 in 24 dividuntur. Impossibile.
*		
		6. Tenta $2/3$ et $20/12$, ut efficias $48/12$ vel $12/3$, per $2/3$ et $5/3$, ergo 10 dividitur per 5.
*		Tenta $4/4$ et $5/6$ an efficias $20/5$. Ergo nec 15, nec 10 in 6 dividitur. Impossibile.
		Tenta $4/4$ et $8/6$, hoc est tenta $3/3$ et $4/3$, an efficias $12/3$. At neque 9 neque 6 in 4
*		dividitur. Impossibile. ¹
30		7. Tenta $4/4$ et $12/8$, hoc est tenta $2/2$ et $3/2$, an efficias $8/2$, ita.
		Tenta $4/4$ et $16/10$ vel $5/5$ et $8/5$, an habeant $20/5$. At neque 15 neque 10 in 8. Impos.
		Tenta $4/4$ et $20/12$, hoc est tenta $3/3$ et $5/3$ an efficias $12/3$. At neque 9 neque 6, neque 3 per 5 dividitur. Impossibile.
		8. Tenta $6/5$ et $16/10$ vel $8/5$, an efficias $20/5$, sanè si a 20 auferas bis 6, restat 8.
		10. Tenta $8/6$ et $20/12$ vel tenta $4/3$ et $5/3$, an efficias $12/3$. At neque 8 neque 4 per 5 dividitur. Impossibile.
		11. Tenta $8/6$ et $12/8$, hoc est, tenta $4/3$ et $3/2$, vel $8/6$ et $9/6$, an efficias $24/6$. At neque 16 neque 8 in 9 dividitur. Impos.
40		Tenta $8/6$ et $16/10$, vel $4/3$ et $8/5$, vel $20/15$ et $24/15$, an efficias $60/15$, at neque 40, neque 20 in 24 dividitur, impos.
		Tenta $12/8$ et $16/10$, id est $3/2$ et $8/5$, vel $15/10$ et $16/10$, an efficias 40, at neque 45, neque 30, neque 15 dividitur in 16. Impossibile.
		Tenta $12/8$ et $20/12$ vel $3/2$ et $5/3$, vel $9/6$ et $10/6$, an efficias $24/6$. At neque 15, neque 6 in 10 dividitur.
		Summa, quoties unus magnus et duo parvi vel contra superant 4 rectos, impossibile est.

XXII,230

Hinc finis habetur inquisitionis.

Nam $2/3$ bis sunt $4/3$. Per hunc inquisitio durat usque in infinitum. Nam nulla figura habet $8/3$ in angulo.^a Et $2/3$ semel, cum binis in dodecagono comparatur qui habet $5/3$. Cum ternis inter tetragonum et pentagonum desinit.^a Si autem et sociae figurae bini anguli adsciscantur, progressus est usque in $4/3$ hexagonum. Nec ulterius binae et binae concurrunt. At $2/3$ ter, rursus cum infinitis possunt comparari, nulla enim aequat angulo suo duos rectos. Possunt autemet cum tetragoni duobus angulis, nec ultra cum cujusquam binis. Denique $2/3$ quater, possunt comparari cum figurarum angulis singulis usque ad hexagonum, nec amplius cum binis.

Sic 1. semel et bis non faciunt comparationem cum singulis. At ter, relinquunt rectum. Desinit comparatio in ipsa figura. Bis, cum singulis infinitis, cum binis verò tetragoni semel, cum semel cum binis octogoni. Hic finis. 10

Cum pentagono singuli infiniti, bini usque ad decagonum. Cum hexagono, singuli infiniti, bini ipsius hexagoni. Hic finis binorum. ¹

XXII,230°

Siergo miscendae figurae tantum binae progressus non est ultra dodecagonum. *

Mistura trium diversorum.

Hic primo consideretur finis hujus misturae. Adde $2/3$. 1 et $6/5$, summa erit ex 10. 15. 18, id est $33/15$. Sic 1. $6/5$ et $8/6$ vel $4/3$ faciunt summam ex 15. 18. 20 id est $43/15$. Sic $6/5$. $8/6$. $12/8$ (nam $10/7$ ut incongruam transiliemus) id est $72/60$. $80/60$. $90/60$ faciunt summam ex 72. 80. 90, id est $242/60$, quod jam superat 4 rectos. Hic ergo terminus trinarum diversarum invicem proximarum figurarum: Etsi tentatur decagonus $16/10$, jam non tolerantur amplius juncti $6/5$ et $8/6$, sed oportet alterutrum fieri minorem. Sit ergo $4/4$. $8/6$. $16/10$, hi faciunt summam ex 30. 40. 48, id est $118/30$, et est locus comparationi, multo magis si pro $4/4$ sit $2/3$, aut si pro $8/6$ sit $6/5$. Quare quis terminus comparationis per $20/12$, adde $16/10$, habes $25.24/15$ vel $49/15$, restat $11/60$ paulo minus quam $1/5$. Jam igitur transcendimus terminum. Ergo ad $20/12$ adde $12/8$, vel ad $5/3$ adde $3/2$, summa erit $19/6$, restant $5/6$. Est ergo locus comparationi cum $20/12$. $12/8$, ipsius $2/3$. 20

Sed incipiamus a minimis $2/3$. $4/4$ vel $6/6$, id est $10/6$ vel $5/3$. Hic comparationis series est infinita, si singuli anguli sint comparandi. Nam restat $7/3$, at nullus angulus est tantus, bini verò unius magnae figurae efficientes $7/3$, singuli efficient $7/6$, quod est inter $4/4$ et $6/5$. Ergo haec comparatio desinit in hoc termino. Nam bis $6/5$ est $12/5$, adde $5/3$, erunt $25.36/15$, id est $61/15$. Ergo si sumatur $2/3$ semel, $4/4$ bis, summa $8/3$, hic restat $4/3$. Nec ulterius locus est comparationi. Sin autem sumas $2/3$ bis $4/4$ semel, summa $7/3$, restat $5/3$, id est $20/12$. ^aUltima. Jam sume $2/3$. $6/5$, id est $28/15$, restat $32/15$. Series comparationis infinita est, si comparandi singuli quia nullus superat 2 rectos. Bini vero unius magnae junctim efficientes $32/15$, singuli efficerent $16/15$, quod est inter $4/4$ vel 1 et inter $6/5$ vel $18/15$, dividitur ergo vel in 1 et $1/15$ vel in $2/3$ et $2/5$. Excessus duplicati facerent $2/15$ et $4/5$. 30

XXII,231

Quod si duplices $2/3$, erit summa $38/15$, restat $22/15$, id est $10/15$ vel $2/3$ et $12/15$ vel $4/5$; sic est $15/15$ et $7/15$. Si duplices $6/5$ restat $14/15$. Si terminabitur inquisitio ante $26/15$. Sume $2/3$ et $8/6$, restat 2. At nullus aequat 2.ª Si ergo miscendae figurae trinae diversae. Maxima est dodecagonus, nec potest juxta illam tollerari decagonus, multo minus juxta majorem. 40

10) *am Rand* Et numquam porrò ulla cum ternis majoribus. 18) *richtig* $43/15$

Mistura quatuor diversorum angulorum.

Adde $2/3$. $4/4$. $6/5$. $8/6$, summa fit major 4 rectis. Ergo in compositione seu structura planitiei ex perfectis figuris circulo inscriptilibus, dodecagonus est ultima figurarum.

Examen

* Quaterni non componuntur.

Terni $2/3$. $4/4$. $6/5$ summa $33/15$, restant $27/15$ vel $9/5$, quod est $6/5$ et $3/5$, vel etiam $16/10$ et $2/10$, hoc est $8/5$ et $1/5$. Impossibile. Tenta $2/3$. $4/4$. $8/6$, sunt $9/3$, restat $3/3$. Ergo triangulus unus, tetragoni duo, hexagonus unus. Tenta $2/3$. $4/4$. $12/8$.
10 Summa $19/6$, restat $5/6$, quod est $2/3$ et $1/6$. Ergo hoc impossibile, quia nulla figura habet angulum $1/6$, 20. 30. 48. Tenta $2/3$. $4/4$ et $16/10$, summa $98/30$, restat $22/30$, hoc est $2/3$ et $1/15$. Impossibile.

Tenta $2/3$. $4/4$ et 20.12. Summa $40/12$, restat $8/12$, id est $2/3$. Ergo duo trigoni, tetragonus et dodecagonus. Jam deseratur $4/4$. ^aHic duplicatur trigonus. Si iremus ulterius, restaret minus quam trigonicus angulus. Et in infinitum eundo umquam ulla figura eficaret ut nihil restaret.^a

Jam tenta $4/4$. $6/5$ et $8/6$, summa $43/15$, restat $17/15$, quod est $4/4$ et $2/15$ vel $2/3$ et $7/15$. Impossibile. Tenta $2/3$. $6/5$ et $8/6$, summa $16/5$, restat $4/5$, quod est $2/3$ et $2/15$. Impossibile. Tenta $2/3$. $6/5$ et $12/8$, summa 20. 36. $45/30$, id est $101/30$, restat $19/30$,
20 minus quam $2/3$. Impossibile. ¹

Tenta $2/3$. $6/5$ et $16/10$, summa 20. 36. $48/30$ vel $104/30$, restat $16/30$, vel $8/15$ quod minus quam $10/15$ vel $2/3$. Impossibile.^a Tenta $2/3$. $6/5$ et $20/12$, 20. 36. 60, summa $116/30$, restat $4/10$ vel $2/5$, minus quam $2/3$, impossibile. Ventum ad dodecagonum. Deseratur $6/5$. Nam nulla figura implet $32/15$ quod est residuum ad $28/15$, summam $2/3$ et $6/5$. Quod si duplices $2/3$ supra apparuit, terminari inquisitionem ante $26/15$.^a

Tenta $2/3$. $8/6$. $12/8$, summa $7/2$, restat $1/2$. Impossibile. ^aEt quia $2/3$. $8/6$ efficiunt 2 rectos, nullus porro habet angulum aequum 2 rectis, dimidium vero esset 1 rectus et sic in antecedentibus, jam hic fuit, sic $2/3$ et $4/3$ rectos 2 efficiunt, rursus igitur hoc in antecedentibus jam inventum. Sic $6/5$ a $4/5$ est impossibile.

30 Quodsi $2/3$. $12/8$ (j)ungas, habes $13/6$, restant $11/6$, vel $22/12$. Manetque intra $26/15$, est enim $20/12$ et $1/6$. Junge $2/3$. $16/10$, erunt 20. $48/30$ vel $68/30$, restat $52/30$ vel $26/15$. Ecce adhuc unum. Et jam finis cum $2/3$.^a

Deserendus $2/3$: Nam $2/3$. $4/6$ faciunt summam duos rectos, nulla igitur porro figura suo angulo aequat 2 residuos. Vide supra. Jam etc. 10. 12. 15

Tenta $4/4$. $6/5$. $12/8$, summa $37/10$, restat $3/10$. Impossibile.

Hic $4/4$. $6/5$, faciunt $11/5$, residuum $9/5$. Hic possemus ire ulterius. Nam est figura cujus angulus est major quam $9/5$, illa itaque sola posset implere residuum hoc.

Continuentur figurae.

$20/12$. $22/13$. $24/14$. $26/15$. $28/16$. $30/17$. $32/18$. $34/19$. $36/20$.

40 Ergo $9/5$ est $27/15$, quod est $26/15$ et $1/15$. Impossibile. Eamus adhuc ulterius addentes $4/4$. $6/5$. $28/16$, summa est 80. $96.140/180$ vel $316/80$, restat $4/80$ vel $1/20$. Impossibile. Ulterius $4/4$. $6/5$. $36/20$, summa 20. 24. 36, id est $80/20$, $4/1$. Ecce et hunc. Et hic finis cum $4/4$ et $6/5$. Jam $4/4$. $8/6$. $12/8$, summa $23/6$, restat $1/6$. Impossibile. Tenta $4/4$. $8/6$. $16/10$, summa erit 30. 40. 48 vel $118/30$, restat $1/15$. Impossibile. Tenta

4/4. 8/6. 20/12, summa 12/3 vel 4 recti. Hic finis cum 8/6. Jam supra dictum, quod 16/10 non ferat in triga se majorem. Ergo finis inquisitionis, cum figuris simplicibus.

De stellis

XXII,232

Stellae quinquangulae radius habet $2/5$ recti. Nam intercipit $1/5$ circuli, id est 4 rectorum, ex centro exciperet $1/5$ duorum, ergo $2/5$ unius. Regula. Duplica arcum pro numero partis anguli recti. Ergo stellae octangulae radius habet $1/2$ recti; decangulae radius habet $4/5$ recti. Dodecangulae radius habet $1/3$ recti. 'Quindecangulae stellae acutior radius est $2/15$ recti.

Secundae $4/15$ recti. Tertia cum quinquangulari coincidit. Quartae $8/15$ recti. Quinta cum trigono coincidit. Sextae radius habet $4/5$ recti, quantus est angulus in basi trianguli pentagonici et stella tridecilis. Septimae radius $14/15$ recti. Octavae $16/15$. Nonae radius coincidit cum angulo quinquanguli. Decimae radius coincidit cum angulo hexagoni. Undecimae habet $22/15$. Duodecimae coincidit cum angulo decanguli. Tredecimae est ipse angulus quindecanguli.

10

Examen stellarum

Stellae per se, quia cavae, non coeunt trinae: si integrae.

Octangula cum tetragono et octagono coit pulchre. Nam angulus inter radios est rectus. Sed mistentur 15 et 4. Sexangula dodecangularis cavus angulus est itidem rectus. Itaque hac biga struit planitiem.

Inquisitio cavi anguli in duodecangula. Duae lineae sextam 6 circuli abscindunt subtensam latere. Sexanguli, ipsae $1/12$ subtendunt. Tali alicui est parallela quae $3/12$ vel $5/4$ subtendit. Qualem igitur angulum altera transversa facit cum parallela apud arcum, talem etiam facit cum primo suscepta in area circuli interius. Subtendit autem una $3/12$, altera $5/12$, intercipiunt igitur $4/12$ vel $1/3$ circuli: quare faciunt angulum $2/3$ qui est angulus trigonicus. Videntur autem non posse coire bini et bini radij stellarum binarum, ut intersint 2 triangula, sicut nec in octogono, sed praetexentur puto trianguli sexangula. Ergo non incipiamus a stellis ipsis. Sed initio non percuramus casus qui sunt per simplices et perfectas figuras impossibiles.

20

Primo $2/3$ et $6/5$ faciunt $28/15$, residuum $32/15$, quod est $10/15$ et $22/15$. Itaque duo triangulares quinquangularis et radius undecimae quindecangularis coeunt.

30

Est autem etiam $15/15$ et $17/15$. Impossibile. Sic etiam si dividitur in $10/15$. $15/15$. Nam manet $7/15$. Est etiam $18/15$ et $14/15$. Itaque triangularis unus, duo quinquangulares, et radius septimae quindecangularis, coeunt. Est $10/15$. $18/15$ et $9/15$. Coeunt. Est $2/15$. $10/15$ et $20/15$ vel $4/3$. coeunt. Est $2/15$. $12/15$, vel $4/5$ et $18/15$ vel $6/5$. coeunt. ¹

XXII,232°

Haec compositio est valde multiplex: tenta 32.

4) am Rand $2/5$ 5) am Rand Angulus ad basin est duplus $4/5$ recti. 6) am Rand $1/2$ und $4/5$ 7) am Rand $1/3$ und $2/15$ 8) am Rand $4/15$ und $8/15$ 9) am Rand $4/5$ 10) am Rand $14/15$ und $16/15$ 11) am Rand $22/15$ 12) Ms. sexam 13) am Rand Hic duo trianguli et stellae radius angulum faciunt duodecanguli. Ergo quinque trianguli et duo radij coeunt. Sic sexangularis, tetragonicus, triangularis duo et radius duodecangularis. Sic et tertius.

In	2.	15.	15
		14.	16
		12.	18
		10.	20
		8.	22
		6.	24
		4.	26
	3.	14.	15
	2.	10.	10. 10
10		10.	20

Immensus esset numerus.

Explorentur omnes cavi

I. Quinquangularis stellae angulus cavi est angulus quinquanguli. Impletur ergo quinquangulis circum, et terni hi, unus ille coeunt.

II. Tridecilis: cavi est complementum alicuius qui est aequalis angulo radij sc: $4/5$. Est ergo $6/5$, impletur quinquangulus. Et bini utriusque coeunt.

^aIII. Stella decagonica quinquangula impletur circum decagonis. Angulus decagoni est $8/5$ bis $16/5$, radius stellae implet residua $4/5^a$.

IV. Octangularis impletur quadrangulis circum, sed exterius circumponenda octangula.

* 20 V. Stella octagonica quadrangula impletur octangulis circum. Bini sunt 3 recti adde talium, restat exterius etiam radio locus.

VI. Stella dodecagonica sexangula impletur quadratis. Coeunt tria quadrata et tres radij, ut in hexagono 3 anguli.

VII. Stella dodecagonica quadrangula impletur puto sexangulis. Nam aufer $1/3$ ab 1. restat $2/3$, complementum $4/3$, bis $8/3$, adde $1/3$, hiat 1. Exterius igitur inserenda quadrata. ^aDuo dodecagonici et radius unus sunt $11/3$, hiant igitur exterius altero radio $1/3^a$.

VIII. Stella dodecagonica triangula, impletur dodecagonis. Aufer $1/3$ a $2/3$, restat $1/3$ complementum $5/3$. Implendum dodecagono.

30 IX. Stella dodecagonica duodecangula impletur trigonis. Et fit dodecagonus. 5 trigonici et 2 radij coeunt per 7.

^aX. 4 trigonici, 1 tetragonici, 1 radius per 11.

XI. 2 trianguli, 1 tetragonus, 1 hexagonus et 1 radius coeunt.^a

40 Quindecangulae stellae primae pentagonicae anguli sic quaeruntur: quilibet est $2/15$, sed figura habet angulos 15, singulos $26/15$, aufer $2/15$, restat $24/15$, summa duorum in basi cavi trianguli. Ergo in cavitate est angulus $6/15$ vel $2/5$. Haec impletur stella quinquangulari, sed impediunt se invicem. Jam quia impar numerus laterum, non potest fieri ut unus solus radius inter binos omittatur: omittantur bini, restat stella pentekaedecagonica quinquangula: cujus angulus quaeritur in cavitate. Angulus quinquanguli est $6/5$, aufer radij angulum $2/15$, restat $16/15$ summa duorum in basi cavi trianguli. Ergo in vertice cavitatis et angulus $14/15$. Impletur radio septimae: sed impediunt se mutuo: ut puto, circumponuntur quinque. Terni omitti non possunt, nisi essent 16. Quaterni si omittuntur, tunc ab angulo trianguli $2/3$ vel $10/15$ aufer ang: radij $2/15$, relinquitur $8/15$, complementum $22/15$ cavitatis, impletur radio undecimae quindecangularis: forte se non impediunt quia sunt tamen tres.

13) *am Rand* Non se impediunt implentes, sed praecise coeunt, tres quinquangulares et unus stellae.

XXII,233 Secundae pentekaedecagonicae radius est $4/15$ recti. Aufer a $26/15$ angulo quindecanguli, restat $22/15$, complementum $8/15$ quae cavitas impletur radio quartae. Impediunt se. Aufer $4/15$ ab $18/15$, restat $14/15$ complementum $16/15$. Impletur radio octavae. Puto impediri, sunt 5. Aufer $4/15$ ab $10/15$, restat $6/15$ complementum $24/15$, quae cavitas impletur angulo decanguli. Suntque cavitates 3. Puto decangula se mutuo non impedire; quod sic patebit. Decanguli angulus est $16/10$, duo sunt $32/10$, ergo complementum $8/10$ seu $4/5$, seu $12/15$. Ecce non se impediunt, nam radius hic est $4/15$, restat foris hiatus $8/15$ implendus radio quartae.

Tertiae angulus radij $6/15$ vel $2/5$, aufera a $26/15$, restat $20/15$, ^acomplementum $10/15$ impletur angulo trianguli et fit quindecangulum. Aufer a $10/15$, restat $4/15$, complementum $26/15$, impletur angulo quindecanguli: Quo sunt $52/15$, adde $6/15$, fiunt $58/15$, hiatus $2/15$. Impletur radio primae.^a 10

Quartae angulus $8/15$. Aufer a $26/15$, restat $18/15$ angulus pentagonicus, complementum $12/15$ vel $4/5$ implendus radio decagonicae stellae. Impediunt se. Aufer ab $18/15$, restat $10/15$ angulus trigonicus, complementum $20/15$ vel $4/5$ quem implet hexagoni angulus. Bini sunt $8/3$, adde $8/15$, sunt $48/15$: ergo exterius hiat $12/15$ vel $4/5$ implendus radio decangularis stellae. Sunt 5 puto se mutuo non impedire. Aufer $8/15$ a $10/15$, restat $2/15$, complementum $28/15$, plus quam quindecanguli angulus.

Quintae angulus $10/15$, aufer a $26/15$, restat $16/15$. Complementum $14/15$ implendum radio septimae. Aufer ab $18/15$, restat $8/15$, complementum $22/15$. Implendum radio undecimae. Aufer a $10/15$ non potest, nam restat nihil: complementum 2 recti. 20

Sextae angulus $12/15$ vel $4/5$ aufer a $26/15$, restat $14/15$, complementum $16/15$ implendum radio octavae. Aufer ab $18/15$, restat $6/15$, complementum $24/15$ implendum angulo decanguli. Puto se mutuo non impedire. Nam duo sunt $48/15$ adde $12/15$, fiunt 4 recti.

Septimae angulus $14/15$, aufer a $26/15$, restat $12/15$, complementum $18/15$ implendum angulo pentagonico: quorum duo sunt $36/15$, adde $14/15$, fiunt $50/15$, hiat igitur exterius $10/15$ angulo triangularem et fit quindecangulum. Aufer ab $18/15$, restat $4/15$, complementum $26/15$ angulus quindecanguli, sed impediunt se quia duo sunt $52/15$, adde $14/15$, fiunt $66/15$. 30

Octavae angulus $16/15$, aufer a $26/15$, restant $10/15$, complementum $20/15$, implentur angulo sexanguli. Et hiant exterius $4/15$ implendum radio secundae. Aufer ab $18/15$, restant $2/15$, complementum $28/15$.

Nonae angulus $18/15$ quinquanguli angulus. Si ergo inter se commissa sunt tria quinquangula. Aufer igitur a $26/15$, restat $8/15$, complementum $22/15$, implendum radio undecimae. Ab $18/15$ non aufertur amplius.

Decimae angulus $20/15$, aufer a $26/15$, restat $6/15$, complementum $24/15$, implendum angulo decanguli, sed impediunt se mutuo. Nam duplum $48/15$, cum $20/15$ facit $68/15$.¹

XXII,233° Undecimae angulus $22/15$, aufer a $26/15$, restat $4/15$, complementum $26/15$, implendum angulo quindecanguli, sed se mutuo impediunt. 40

Duodecimae angulus $24/15$, angulus decanguli. Sit. Stella est quindecanguli, aufer a $26/15$, restat $2/15$, complementum $28/15$.

Jam vide supra inter 5. 6. in margine signo $\hbar \hbar \hbar$: Quod in mistura trigoni decagoni. Cum sint trigonus unus decagonus unus, adsciscatur. Pentekaedecagonus, et numero 12 folij primi, et alius, hiat $14/15$. Cum trigoni 3 decagonus duo, adsciscitur $2/15$. Cum trigoni duo decagonus unus, admittitur $16/15$. Cum trigoni tres decagonus unus, admittitur $6/15$. *

Inter 6. 7 supra. Cum tetragonus unus et pentagonus unus miscentur, restat $9/5$ vel $27/15$; cum tetragonus unus pentagoni duo, restat $3/5$ vel $9/15$. Cum tetragoni duo pentagonus unus, restat $4/5$ vel $12/15$. Radius quintae. Quindecangularis vel radius dodecagonicae. Cum tetragonus unus hexagonus unus, restat $5/3$. Angulus decanguli. Cum tetragonus unus, hexagoni duo, restat $1/3$ radius duodecanguli. Cum tetragoni duo, hexagonus unus, restat $2/3$.

*

Examen est taediosum

Dividantur 4 recti in 120 ut quilibet habeat 30.

Anguli		Radij stellarum		Cavi	
10	Trig.	20..	Pentagonicae	12	36
	Tetr.	30..	Octogonicae	15	30. 45
	Pent.	36..	^a ⟨Unde te trig: dupl:⟩ ^a		
	Hex.	40..	Decagonicae	12	⟨Rect. 2⟩ 24
	Oct.	45		R. 24	1 30. 48
	Dec.	48..		An 36	⟨Rect. 2⟩ 12
	Dodec.	50	Dodecagonicae	10	20. 30. 40.
	Pentek.	52	Qua⟨dri...⟩	20	50
	Icosig.	54	Tripliquad.	30	30
			Duplae	40	40
20					50 ¹

1) am Rand 24 24 24 10) Punkte dieser Spalte Ms.

BREVIS ET DILUCIDA EXPLICATIO
FUNDAMENTORUM HARMONICORUM

Quaecunque duae chordae ex aequaliter intensis inter se habuerint rationem, quam circulus ad arcum ρητόν, geometrica simplici delineatione resectum, illae inter se et altera cum alterius duplis et dimidijs in continua bisectione et duplicatione consonant, quaelibet certe aliquo consonantiae genere; quae vero inter se rationem habuerint eam, quam circulus ad arcum vel ἄλογον vel ρητόν quidem, sed resectum via ἀγεωμετρήτῳ, vel geometrica quidem, sed non simplici et directa, illae a se invicem dissonant, earumque dupla et dimidia.

Arcus ρητοί et geometrica simplici via resecti.

*

1/2 Diametro.	1/6 Semidiametro.	1/70 Semidiametri proportionaliter sectae parte majori	3/10 Compositae ex semidiametro et parte majori.	
Hinc duplae: 1/4, 1/8, 1/16 etc.	1/12, 1/24 etc. 1/3 et ejus duplae: 2/3, 4/3, 8/3 etc.	2/10 vel 1/5, 4/10 vel 2/5, 8/10 vel 4/5 etc.	6/10 vel 3/5, 12/10 vel 6/5 etc.	
1/4 non tantum pendet ab 1/2 per bisectionem, sed etiam se ipsa resecatur per lineolam, cujus quadratum est dimidium quadrati diametri.	1/3 praeterquam quod pendet ab 1/6, habet etiam subtensam, quae potest 3/4 diametri	1/5 non tantum pendet ab 1/10, sed ipsa etiam habet subtensam, quae potest semidiametrum et ejus sectae partem majorem. 2/5 vero subtensam habet compositam ex subtensa 1/5 ejusque proportionaliter sectae parte majore.	Hujusmodi chordae omnes consonant. Arcus ρητός est 1/15 et resecatur via geometrica, sed non simplici. Nam resecatur primum 1/3, tum 2/5, ab eodem puncto incepti: tunc differentia utriusque est 1/15. Dissonant ergo chordae, quae sunt ut 1 vel 2 vel 4 vel 8 vel 16 ad 15.	20 30

Arcus ρητός, sed non geometrice resectus est 1/7, 1/9, 1/11, 1/13, 1/25, 1/81 etc., dissonant igitur tales chordae earumque cognatae per duplicationem, ut 2/7, 4/7 etc., sic 2/9, 2/11 etc., imo per quamcunque multiplicationem, ut 3/7,... 3/11 ... 3/25 etc. Solum 3/9 consonat, quia coincidit cum 1/3; non habet igitur hoc a sectione novenaria.

Arcus ἄλογος est, qui non est ad circulum ut numerus ad numerum; talis resecatur a parte tertia diametri, aut a sectae semidiametri parte minori, aut a latere cubi in sphaera, aut a lineis plurimis irrationalibus vel rationalibus. Numerum enim oportet primum in arcu locum habere, inde etiam in subtensa vel ejus quadrato vel eam constituentium quadratis; nihil juvat numerus altrobique solum locum habens. Talem igitur geometriam natura in vocibus seu potius in facultate auditus, vocum aestimatrice, expressit.

13) muß heißen 1/10

Neque tamen existimandum est, tantum esse circuli respectum propter se ipsum. Non; sed quaerit natura proportionem numerales in chordis et earum subtensis propter aliud aliquid, quatenus nimirum arcuum aequalitas constituit figuras ordinatas planas. Neque etiam figuras planas per se singulas respicit natura, sed quatenus illae inter se

Fr. V,72

* coeunt ad corporis aut plani structuram. Sic trigonus, tetragonus, pentagonus struunt quinque corpora regularia, sic trigonus, tetragonus, hexagonus continuant planitiam; sic stella pentagonica, cujus latus subtenditur duabus quintis circuli, struit stellam solidam dodecaëdricam, sic stellae octaëdrica et decaëdrica (latere subtendente illic tres octavas, hic tres decimas) construunt singulae stellam solidam.

10 Rursum quae sunt ejusdem inter se generis, varie coeunt ad planitiam struendam, quadrangulum, octangulum, stella octangularis hinc, inde pentagonus, stella pentagonica, decagonus, stella decagonica. Sic trigonus, hexagonus, dodecagonus, cujus etiam area, ut tetragoni, rationalis est ad quadratum diametri.

At heptagonus et similes nec ipse nec cum sui generis alijs nec cum prioribus quicquam vel planum vel solidum struit. Unde datur intelligi, facultatem auditus illa quaerere inter sonos, quae Deus invenit inter proportionem geometricas mundo exornando idonea: nam etiam orbes coelestes ad normam quinque corporum regularium factos, in *Mysterio Cosmographico* probavi.

Ergo chorda proposita, sectiones ejus harmonicae (sic ut segmentum vel pars minor sit consona toti et residuo vel majori) non dantur plures septem.

* 20

Tota in partes 2, segmentum partium 1, residuum partium 1		
3,	1,	2
4,	1,	3
5,	1,	4
5,	2,	3
6,	1,	5
8,	3,	5

At si secetur tota in partes 8, segmentumque sit partis 1, residuum partium 7, aut tota in 10, segmentum 1, residuum 9, aut segmentum 3, residuum 7, sectio non est

30

harmonica, quia $1/7$, $7/8$, $1/9$, $3/7$, $7/10$ supra reperies inter dissonas.

Igitur natura prior est harmonia, quam ejus nomen vel elementa vulgo celebrata, a quorum numero harmoniae denominantur. Divisio vero in intervalla minora accidit intervallis harmonicis posterius, nimirum ex comparatione harmoniarum inter se.

$1/2$	inter et	$2/3$	est	$3/4$
$3/4$		$2/3$		$8/9$
$2/3$		$4/5$		$5/6$
$4/5$		$5/6$	$24/25$, sic etiam inter	$5/8$ et $3/5$
$3/4$		$4/5$	$15/16$,	$2/3$ $5/8$
$2/3$		$3/5$	$9/10$	

Viden', ut ex comparatione harmoniarum dentur haec intervalla: $8/9$ tonus major, $9/10$ tonus minor, $15/16$ semitonium, $24/25$ differentia inter $4/5$, $5/6$, quae dicitur diesis.

*

Intervalla igitur, ex comparatione harmoniarum orta, sunt ipsa quidem dissona, sed tamen concinna, ἐμμελῆ. Quorum haec est differentia, quod $8/9$, $9/10$, $15/16$ canendo transeuntur natura duce, sed $24/25$ non transitur uno et eodem tractu cantus. Causa differentiae est ista: tria sunt figurarum genera, a tribus capitalibus figuris orta, a trigono, tetragono, pentagono, e quibus tetragonus proportionem gignit duplam continue, communem proportionibus duarum reliquarum, quibus se immiscet, continue bisecando aut duplicando utramque. Trigoni vero soboles harmonica minima est $3/4$,

40) Viden' ista videsne

Fr. V,73

per $3/2$, $3/1$, major $2/3$, $1/6$; pentagoni soboles $4/5$, per $2/5$, $1/5$; sic $5/6$ per $5/3$, $10/3$; sic $3/5$ per $3/10$, sic $5/8$ per $5/4$, $5/2$, $5/1$. Trigonica vero proportio pentagonicae non communicat, et neutra est continuabilis: non datur enim geometrica sectio arcus in tria aut in quinque, sicut datur sectio cujusque arcus in duo. Si ergo compares proportionem minimas trigonicas inter se, sc. $3/4$ cum $2/3$, minimum intervallum existit $8/9$; sin autem pentagonicas cum trigonicis, ut si compares $3/4$ cum $4/5$, intervallum minimum erit $15/16$. Rursum comparata pentagonica $5/6$ cum trigonica $3/4$, aut pentagonica $3/5$ cum trigonica $2/3$, existit $9/10$ differentia. Jam vero intervallum $3/4$ utrobique adhibitum in haec minima intervalla tria dividuum est, quia $8/9$, $9/10$, $15/16$ faciunt $3/4$. Ita si $2/3$ dividas, primum ablato $8/9$, restabit $3/4$, dividuum ut prius in $8/9$, $9/10$, $15/16$. Ita si $4/5$ dividas, ablato $8/9$, manet $9/10$. Et $5/6$ constat ex $8/9$ et $15/16$. Omnes igitur harmoniae primigenitae dividuntur in haec elementa ex comparatione orta proportionis tetragonicae cum ceteris; nec existit praeter haec tria intervallum aliud hac quidem via.

Jam vero si comparamus $4/5$ et $5/6$, aut $3/5$ et $5/8$, oritur $24/25$. Est igitur hoc intervallum tantum soboles pentagonicae sectionis. Quae cum sit in gradu remotiori demonstrationis (latus enim decagoni est irrationabile), non igitur ordinarie $24/25$ pro concinno habetur, nec canitur continua $\alpha\omega\omega\eta$. Altera causa hujus rei, quod intervalla consona non dividuntur per $24/25$: nam si divideretur $2/3$, aut in mera $24/25$ divideretur, quod falsum, aut in haec et alia prius constituta. Auferatur $24/25$ a $2/3$, id est $72/75$ a $50/75$, restat $50/72$ vel $25/36$, quae sunt duo $5/6$. Sed quia $5/6$ est majus duplo ipsius $24/25$, auferatur igitur $24/25$ a $5/6$, id est $144/150$ a $125/150$, restat $125/144$, intervallum antea non constitutum ex comparatione harmoniarum. Contra vero $8/9$ et $9/10$ sunt proxime aequales, et $15/16$ major est dimidio ipsius $8/9$ et in haec tria intervalla dividuntur omnes harmoniae exacte. Tertia causa, quod viliores sunt harmoniae, quae gignunt $24/25$, quippe imperfectae dictae: cum ad genesin trium reliquarum concurrat vel utrinque vel altrobique perfecta. Quarta quod ...

Diameter et latera figurarum corporificarum rescindunt de circulo partes primo consonantes cum circulo toto. Figurae per se, diameter, quia ejus quadratum est regula ad construendas figuras, et metiendas tam areas quam potentias figurarum.

1. Diameter partem facit $1/2$. 2. Trigonus $1/3$. 3. Quadrangulum $1/4$. 4. Quinquangulum $1/5$. 5. Quae se habent ut talis pars ad totum, inter se consonant. 6. Cum ergo chorda dividitur in 2 partes: 1. 1. consonant inter se, quia sunt ut totus circulus ad totum. Quaelibet autem et cum tota (per n. 1 et 5). 7. Cum chorda dividitur in 3, ut sint partes 2. 1. tunc pars 1 cum tota 3 consonat (per 1 et 5). 8. Sed et pars 1 cum parte 2 (per 1 et 5). 9. Cum chorda dividitur in 4, ut sint partes 3. 1. tunc pars 1 cum tota 4 consonat (per 3 et 5). 10. Sed et pars 1 cum parte 3 consonat (per 2 et 5). 11. Cum chorda dividitur in 5, ut sint partes 4. 1. tunc pars 1 cum tota 5 consonat (per 4 et 5). 12. Sed et pars 1 cum parte 4 consonat (per 3 et 5). 13. Quae consonat cum aliqua duarum inter se duplarum, consonat et cum reliqua. Nam si totum est 4, tunc pars 2 cum tota 4 consonat (per 1). Et pars 1 cum parte 4 consonat (per 9). Sed pars 2, manente eodem toto, est dupla partis 1, et 1 cum 2 consonat (per 1), sic et 4 tota est dupla ad partem 2, ergo inter tres in continua proportionem dupla continua est consonantia: et quae cum una duplarum inter se consonat, consonat et cum altera. 14. Ergo (per 7 et 13) cum tota 3 consonat pars 2, quia pars 1. 15. Sic (per 7. 14. 13) cum tota 4 consonat pars 3, quia et cum 2 et cum 1. 16. Sic (per 11 et 13) cum tota 5 consonat pars 2, quia pars 1. 17. Sic (per 11. 16. 13) cum tota 5 consonat pars 4, quia pars 2 et pars 1. 18. Sic (per 7, 13) cum tota 6 consonat pars 1, quia cum tota 3. 19. Sic (per 15. 13) cum tota 8 consonat pars 3, quia cum tota 4. 20. Sic (per 17. 13) cum tota 8

27) Anmerkung Frisch: His interruptit stilum Keplerus, et folio sequenti sic pergit.

consonat pars 5, quia 5 tota cum parte 4. 21. Sic (per 14. 5) pars 2 cum parte 3 consonat. 22. Latera figurarum, quae planitiem struunt, vel sola vel cum alijs sui generis, etsi 'non sint corporifica, tamen rescindunt partem consonantem cum toto circulo; ut triangulum, quadrangulum, sexangulum, vel sola vel inter se. Octangulum cum quadrangulo, auctum octangulum cum eodem, decangulum cum quinquangulo aucto et simplici, decangulum auctum cum quinquangulo. 23. Ceterae figurae ceteras partes, quae vel jam sunt demonstratae vel similem habent demonstrationem, consonantes faciunt cum toto circulo, ut sexangulum 1 cum tota 6, quinquangulum 1 cum tota 5, auctum quinquangulum 2 cum tota 5, quadrangulum 1 cum tota 4, triangulum 1 cum tota 3, octangulum 1 cum tota 8, auctum octangulum 3 cum tota 8, decangulum 1 cum tota 10, nominatim vero auctum decangulum consonare facit partem 3 cum tota 10. Est enim et latus ἄλογον quidem, sed ex proportionem divina. compositum ex radio et ejus parte majore. Sicut decanguli latus est ipsa pars major. 23. Ergo (per 22 et 13) cum tota 5 consonat pars 3, quia cum tota 10. Nec minus cum parte 5 pars 2. 24. Et (per 23. 13) cum tota 6 consonat pars 5, quia tota 5 cum parte 3. 25. Latera figurarum indemonstrabilium rescindunt partes dissonantes. 26. Si duae se habent inter se ut pars dissonans ad totum circulum, et illa dissonabunt. 27. Quae dissonat ab una duplarum, dissonat et ab reliqua. 28. Ergo (per 25) a tota 7 pars 1 dissonat. 29. Sic a tota 9 pars 1. 30. Et a tota 11 pars 1. 31. Et a tota 13 pars 1. 32. Et (per 28. 26) a tota 7 pars 4 et 2 dissonant, quia 1. 33. Sic (per 32. 13) a tota 8 pars 7 dissonat. 34. Sic (per 25) a tota 7 pars 3 dissonat. 35. Sic (per 34 et 5) existente tota 10, pars 7 a parte 3 dissonat. 36. Et (per 39 et 5) existente tota 10, pars 9 a parte 1 dissonat. 37. Similiter demonstrari potest in infinitum, quotcunque porro partium sit tota chorda, aut partem a tota aut residuam a tota, aut partem a residua dissonare. 38. Demonstratur autem ex hac inductione, cum tota secatur in duas partes, ut sint tres chordae, si duae occurrant consonantiae, etiam tertiam occurrere. Demonstratur sic, si a tota auferatur pars corporissima aut planissima, aut propinquae demonstrationis, quae sit et residua talis pars, etiam residuam talem fore. 39. Sin vero unica occurrit dissonantia, etiam alteram esse necesse est. Si enim non: duae ergo erunt consonantiae; si duae, ergo per 38 et tres erunt, non igitur una dissonantia esset; at ponitur una esse dissonantia. Aliter 38: duabus inter se consonantibus, si circulus fiat ex utraque demonstrabilium portionum, consonabit partibus. Minor enim est segmentum primum compositi circuli, major fit reliquum. ¹

22) muß heißen 35 33) Anmerkung Frisch: (Nil sequitur.)

H3
EX DIALOGIS VINCENTII GALILAEI
DE MUSICA
VETERI ET MODERNA

Musica inter liberales artes numerata est. Veteres in magno respectu habuerunt. Plerique legislatorum censuerunt non tantum jucundam in vita, sed etiam utilem ad virtutem, et docendos eam natos ad perfectionem et humanam beatitudinem consequendam, quae finis est civitatis.

Celebrat primum GAFURIUM, post GLAREANUM, denique JOSEPHUM ZARLINUM, quae de veteri musica inquisiverint. *

In theorica perfectionem tribuit GIROLAMO MEI, secundas JOANNI BARDO comiti Vernij, Florentiae habitanti. A GUIDONE ARETINO repetit memoriam scriptorum qui musicam illustrarunt. *

GUIDO ARETINUS, GAFURIUS, GLAREANUS, FABER, VALGULIUS alijque graves scriptores hodiernum dicunt *diatonum esse ditonicum antiquissimum* Op. LX a PYTHAGORA inventum, ZARLINUS *esse syntonum* incitatum PTOLEMAEI. *

Ponit numeros omnes demonstrativos: Inter caeteros verò etiam hos, tritonum 32. 45 et semidiapente 45. 64, discerne interpositu 40. Nam 32. 40 est 4. 5. Jam 40. 45 est 8. 9. Est sane tritonus, eoque non harmonicus, sunt duo toni majores et unus minor. Cum autem 40. 64 sint 5. 8 ... semitonio aufert tonum majorem. Ergo cum semitonium allatum relinquat diapente, jam oblato tono, fit semitonio minus quam diapente, hoc ille appellat semidiapente. *

Ex ZARLINI sententia inter *G a* ponit minorem t., inter *a b* majorem: et dicit id esse tetrachordon meson diatonici syntoni PTOLEMAEI, *a C* sc: ^acantu duro^a in *c*: dicit id esse hodiernum cantum. Tetrachordon verò synemmenon ejusdem diatonici syntoni Ptolemaici, incipit in molli ab *F* et continuat in *F*, et rursum inter *G a* minorem tonum facit, inter *b c* majorem, cum sit mihi 9. 10. Ut

3		5.	6.
6.	9.	10.	12.
2.	3.		4
1.		2.	

Etiam GALILAEUS pugnat cum hac opinione.

Nota, permixtionem cantus duri et mollis *dic chromaticum* seorsim singulas dic diatonicas. *

Argumentum GALILAEUS inculcat quod mihi erit utile, cur ego 24. 25 non a toto vel semitonio denominem; quia inquit, in hodierna musica *b* et *b* pinguntur in eadem chorda. Id etiam est in *dρ* et *e*, in *g gρ*, in *f fρ*, in *c ρ*. At contrarium mihi argumentum objici potest per denominationem *d dρ* eandem diversarum chordarum. *

Hinc ait sequi, ut à *b* semitonium minus (24. 25) non tendatur deorsum, nec ab *b* et # sursum; et vice versa, *a b* 15. 16 non sursum, ab *b* non deorsum: alterumque planè oppositum fuisse in diatonico ditonico antiquissimo. Dicit 24. 25 ab hodiernis musicis dici semitonium minus. ¹ *

* Lemmadiatonici veteris inter 243. 256, cujus medietas diaschisma innuit esse semitonium minus, quia duo impleant tonum majorem, at majus semitonium esse 2048. 2187, et dici apotomen, esse autem residuum de tono post lemma 243/256 ademptum Majus, quia duo superant tonum. (Illud sc. est minus semitonio $\frac{172}{9}$, hoc majus). In antiqui chromatici tetrachordo secundum intervallum erat 81. 76.

IV,135°

Comma veteres differentias lemmatis et apotomes 531/524, 441/288. Schisma medietas commatis, puto quod bisecto tono etiam comma bisecetur. 125/128 diff: inter 24/25 et 15/16, 128/135 diff: inter 8/9 et 15/16. Summa 125/135 vel 25/27. 25/27 est summa 125/128 et 128/135: eadem est diff: inter 8/9 et 24/25.

10 Dicit 9/10 cum 15/16, id est 27/32 esse semiditonum dissonantem antiqui diatonici: fatetur tamen sensum non repugnare. At rationem repugnare, quod sit superpartiens, itaque PYTHAGORA rejectus^a At 5/6 esse tertiam minorem syntoni Ptolemaici.

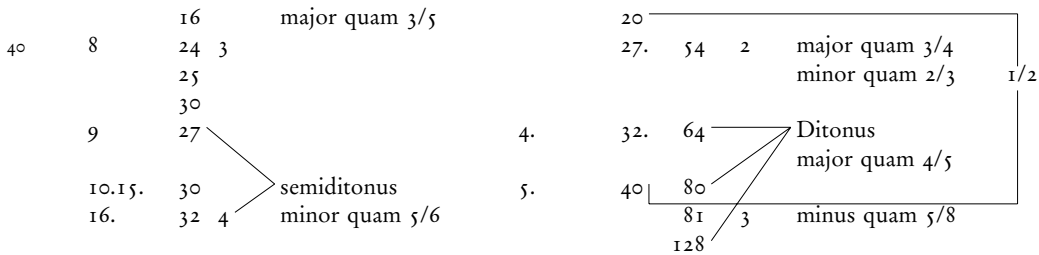
Ait PYTHAGORAM harmonias inclusisse senario. Disputat unde senarius vim habeat; et dicit decem primas superparticulares ordine positas, binasque conjunctas, effecisse 5 intervalla harmonica, et sex eorum terminos. Nam 1 et 2 huic non pertinent, quippe multiplex est proportio: at jam inter 2. 3 superparticularis. Tunc 2/3. 3/4 componunt 1/2, exinde 4/5. 5/6 faciunt 2/3, inde 6/7. 7/8 faciunt 3/4, inde 8/9. 9/10 faciunt 4/5, inde 10/11. 11/12 faciunt 5/6. Ultra nihil fit, nam 12/13. 13/14 est 6/7 etc: <..>legat pro hac opinione PTOLEMAEUM cap: 8 libri III *Harm:* et *Quadripartiti* I cap: 14. Et memor sum, PTOLEMAEUM recipere etiam 6/7. 7/8. Posset addi quod 3/4. 4/5 faciunt 3/5, at 5/6. 6/7 nihil, nec 7/8. 8/9 quicquam, nec 9/10. 10/11. At trinis conjunctis oriuntur hi: 2/3. 3/4. 4/5 dant 2/5, et 5/6. 6/7. 7/8 dant 5/8, at 8/9. 9/10 10/11 dant 8/11 quid nihil est. Sic 3/4. 4/5. 5/6 est 1/2, et 6/7. 7/8. 8/9 est 2/3, et 9/10. 10/11. 11/12 est $\frac{3}{4}$. Sunt igitur ista omnia fortuita. Sic autem concipit GALILAEUS. Intra senarij partes contineri consonantias simplices non compositas. Id sic possum subaudire, non excurrere adusque senarium: At tunc quaero 1/2 numquid sit composita ex 2/3. 3/4? Sin admittitur 1/2, nec igitur excludetur 5/6. 3/5. Imo et 2/3 est ex 4/5. 5/6.

* Trihemitonus est superius intervallum tetrachordi chromatici antiqui, est inter 16/19. Sane si 15/16 est semitonium, 16/17 est paulo minus, et 17/18 similiter minor et 18/19 iterum. Super hac quantitate allegat ZARLINUM. 8/9 et 15/16 est 5/6, 9/10 et 25/27 est 5/6.

Fuisse quosdam ex hodiernis, qui existimarent, se canere diatonum ditonicum veterum.

64/81 nullo modo esse naturalem tertiam diatonici syntoni ut vult ZARLINUS: esse vero dissonantem ditonum de diatono ditonico, ut vult idem ZARLINUS.

Consequens est superioribus ut a ditonus neget esse 3/4, quia a ditonus facit majorem, c ditonus etiam majorem. ¹

IV,136

* Semidiapente 45/64, constat ex semiditono 32/27 et tertia minore 5/6, igitur minus est quam duae tertiae minores sc: 25/36. Majus tritono 32/45 per 2025/2048. Veterum

3) *am Rand* $\frac{8}{9} \times \frac{43}{256} \times \frac{2048}{2187} = \frac{8}{9}$ 5) *am Rand* $\frac{8}{9} \times \frac{72}{76} = \frac{8}{9}$
9 81 19) *Riß im Blatt*

tritonus $112/729$ major nostro per $80/81$, eorundem semidiapente $729/1024$ minus hodierno $45/64$. FRANCHINUM aliqui reprehenderunt, quod sextam minorem composuerit ex diatessaron et majori intervallo chromatico, sc: trihemitonio. *

$16/27$ est vera forma majoris hexachordi in diatono ditonico, excedens commate syntoni PTOLEMAEI sextam majorem. Sextam minorem, dicunt hodierni practici, esse hexachordum minus, est verò $81/128$, verum hexachordum minus diatoni ditonici veterum.

NB. signo # nomen diesis tribuit. In monochordo diatonico syntono PTOLEMAEI, inter tritem synemmenon et paramesen est semitonium majus.

Fol. 26: *Veramente e da alamire a b mi un Tuono maggiore*, ibi haeret in difficultate, si est inter $G b$ minor tertia, $G b$ major, et inter $G b$ mea diesis 24.25 ; ergo ablato bb . ab ... (quod ponit) restat $25/27$ loco $15/16$, aut si $1\langle 5 \rangle/16$ (vel) ... auferas ab $8/9$ vel $120/135$, restabit non $24/25$, sed pro eo $128/135$. Itaque a facit per systemata. 10 *

Non fuisse in usu b ut signum antequam receptum esset b , at diesin # aliquanto ante utramque; et b esse ad mutationem systematum unius in aliud.

Non vult b figi in f , sed #, patitur tamen ut b , figatur in E , cum sonat $d\rho$, (et in a addit, quod non habeo exemplis probatum). Concedit verò ob paucitatem hodiernorum characterum. Sufficere nostros characteres ad omne genus harmoniae exprimendum in diatonico et chromatico. *Enharmonium a nullo repraesentatum esse: in ea superflue adjunctum* ^a(a modernis)^a signum x , ut significet divisionem $15/16$ in duas dieses enharmonij, recentes itaque fecisse signum hoc #, ut innuant, valere duplum ipsius x : at falsum hoc esse; Nam veteres non $15/16$ sed $243/256$ divisisse in duas dieses enharmonij. Probat et ipse $15/16$ et $24/25$ ex tertijs et quarta. 20

PLUTARCHUS diatesseron inter 1. 3, ille jocum ait esse: Ego puto locutum PLUTARCHUM et divisione 4 in 1. 3, ubi disdiapason et diatessaron simul gignuntur. *

Sectas hodie concertantes, alteram quod syntonum incitatum PTOLEMAEI, alteram, quod diatonum ditonicum vetustissimum canamus, ambas eo deceptas, quod inter tonos, majorem et minorem, non distinguant.

In usu esse diatonicum incitatum Aristoxenicum diatonum ditonicum antiquissimum, et syntonum PTOLEMAEI, violam, lyram, chelin, con: Testi sonare illud: organum gravicimbalum, harpem modernam, istum flatuosa utrisque se accommodare: Cantum hodiernum esse mixtum ex syntono PTOLEMAEI et diatono antiquissimo. ¹ 30

IV, 136° **Fol. (30).** Annos esse 150, ex quo introduxerint (puto) opinionem de puris tonis. Quod non canamus perfectum sic probat, quia $3/10$ non sint ter $2/3$ sc: $4/9$. $8/27$. Nam term. $8/27$ est $80/270$, at $3/10$ est $81/270$. Et tamen illos dicere, quod $3/10$ sit ter $2/3$. Ego hinc duro argumento in contrarium. Canimus quod probat auditus: at auditus continuans ter $2/3$, verè non facit $3/10$, quod saepe sum expertus. Constitue $G d$, $d a$, $a \bar{e}$, $\bar{e} \bar{b}$, et ut possis continuare, constitue $\bar{b} \bar{b} \bar{b} b$, jam perge $b f\rho$, $f\rho$, $c\rho$, $c\rho$, $g \bar{p}$, $\bar{g}\bar{p}$, $\bar{d} \bar{p}$, ^adeorsum^a $\bar{d}\bar{p}$, $\bar{d}\bar{p}$, $\bar{d}\bar{p}$, $d\rho$, iterum per tertius $d\rho b$, $b f$, $f \bar{c}$, $c g$. Manifestissima erit aberratio, ut ultimum g non consonet cum G . Sunt 12 sesquialterae. 40

[illegible]

20 Ecce cum G constitueretur 516288, jam constituitur 531441. Scilicet quatuor com-
matibus justo longior.

* Quatuor commata sunt minora quam 77. 81, majora quam 81. 85, ferè quantum 79. 83 vel 80.84, hoc est 20. 21 paulo plus et hoc plus est quam 24. 25. ... PYTHAGORAS rejecerit e consonantijs tertias et sextas.

F. 32. Semitonium in diatono statuit imò loco tetrachordi cuiusque puto quia ab A
 inceperunt, radicem G subintelligi putantes. Obiter: chorda in tetrachorda forte ob
 * disjunctum situm, inde vox διεξευγμένη. ZARLINUS ait ideo rejectas tertias a PYTHA-
 GORA, quia non fuerint ei noti loci earum intra octavam, subsonat GALILAEUS, aitque
 ideo factum, quia tunc sola diatonica distributio in instrumentis fuerit in usu. Ego
 30 aliter.

Cum in *Tasso* tendat omnia *A*, et accomodet inferiora *D*, et superiora *C* per
 * tertias, tunc puto *Tass.* esse instrumentum, ubi plures voces motu magadij unâ chorda
 reddantur.

Tensio ditoniaca	<i>f</i> 8/9	<i>g</i> 8/9	<i>a</i> 8/9	<i>b</i> 243/256	<i>c</i> 8/9	<i>d</i> 8/9	<i>e</i> 243/256	<i>f</i>
Correctio GALILAEI		4/7	8/7	12/7	2/7	6/7	10/7	

Tetrachordon hypaton DIDYMI, qui vixit paulo ante PTOLEMAEUM, erat quale mihi
 * *A b c d*, vel *d d o f g*, PTOLEMAEUS mutavit in *b c d e*. GUIDO ARETINUS monachus
 benedictinus, chordis nomina dedit usitata a cantoribus ejus temporis a literis alpha-
 beti, et simul graeca, nec ultra septem; putat GALILAEUS, imitatum sacerdotes Ægypti-
 40 oti hoc septenario ^aqui septem sumi ...alibus (quot Graeci habent) <se>ptem notas
 <s>acrae cantio<n>is^a, aut 7 chordas cytharae. Atqui 7 sunt intervalla systematis octavae,
 et octava chorda det literam eandam. Putat cantum rusticorum naturalem non habere
 leges consonantiae et intervallorum. Imo naturae est canere, nihil scribere ..., et na-
 turam exprimere. Sic in astronomia aspectus quibus <inferior> homo versatur. Nisi ad
 consonantias referat, negat enim cecisse in consonantijs. GUIDO primus spacijs usus
 est pro lineis, puncta pro notis fecit. Notas Parisijs reperit doctor JOANNES DE MURIS. ¹

11) richtig 11168, dann 22336 richtig 51688, dann 103376 16) richtig 65536. Korrekturen auch für
darunter stehende Zahlen 23) Riß im Blatt 28) subsonnat Ms.

IV,137

F. 38. Meminit PETRI MARIAE BONINI (PIERMARIA) scriptoris musici. Hic ait ARETINUM ordinasse suas 3 octavas in septem hexachordis propter 7 et 6 perfectos. Nam primum

5 est perfectus 6, deinde 6 et 28 est perfectus 28

3	5	14
2	4	7
<u>1</u>	3	4
6	2	2
	<u>1</u>	1

*

faciunt 28 ^atrigonicus^a

10

An ergo ab hexachordo sit ut re mi fa sol la? An scala musica repetat has septies? In hexachordo majori ordinati, quia id habet 3 species diatessaron. Ex epigonio et simico instrumentis ortam nostram canendi rationem in consonantijs, quia continent 35 et 40 chordas, eoque apta sunt ad consonantias, non plectro sed digitis pulsanda sit harpa.

*

*

Imperfectarum consonantiarum naturam esse indeterminatam et variabilem; si de sensu, etiam tertia erit variabilis, tantum plus istae, quia vicinae. Sin de sua arte, etiam ipse facit variabilem tertiam. Sin de vera ratione, aequè determinatae sunt omnes in suo genere.

ZARLINUS ex eo, quod nostrae tertiae et sextae consonent, dixit nos canere syntonum PTOLEMAEI. Negat GALILAEUS. Sto à ZARLINO, ut in secundis teneam GALILAEUM. Nam eo ipso quod una octava est syntonos, sequitur continuatione octavarum, ut ex diversis consonantiae sint imperfectae; pugnant pater et filius ridiculè, utri KEPLERO nomen. Ut autem in octava principali sint omnia perfecta, oportet... esse 8/9, *a b* 9/10, quod defuit ZARLINO. Imò non omnia perfecta ...*a* octava, nam si *G A* est 8/9, *A b* 9/10, certè *b c* est deficiens, sic etiam *A e*.

20

JULIUS POLLUX ait epigonum Ambraciatam primum digitis pulsasse chordas, plectro misso.

ARISTOXENI	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>
	12	24	24	
ergo	240	228	204	180
diatonicum	120	114	102	90
incitatum	60	57	51	45
	20			
	20	19	17	15
chromaticum	20	19	18	15
tonicum			6	5

30

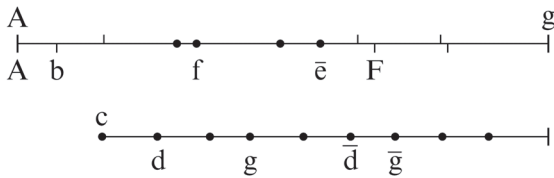
Si 1 est 60, tunc 4 sunt 240. 17/19 est minus quam 16/18. 8/9, majus quam 18/20. 9/10. Et 19/20 est minus quam 15/16, majus quam 24/25. Et 15/17 est minus quam 7/8, majus quam 8/9.

Fol. 42. Dicit liutam (chelyn) et violam d'arcu, sic tendit; oportet <sic> ut id sit in lege tensionis et ligaturis: Illam proximè accedere ad perfectas harmonias, propius sc: quam veterem ditonicam.

40

Fol. 49. Syntonum incitatum à leo, quia chordae inter octavas acutiores chordis similibus veteris ditonici.

Monochordum GALILAEI Ptolemaicum

A	6	12	24	48	432	864	G	960	10	
c	5	10	20	40	360	720	A	864	9	16
f			15	30	270	540	b	810	9	15
ē		5	10	20	180	360	c	720	8	9
f̄				15	135	270	d	640		32
d					320	640				8
d̄					160	320				
ḡ					240	480	f	540	9	27
g					120	240	g	480	8	
b						405				
b						810				

Consentit superioribus.

In der lauffen, vult spacium inter magadia dividi in 18, et primum tastum (tactum, bund()) poni ad 17. Haec 17 rursum in 18, et sic ordine duodecies, et in duodecimo bund terminari dimidium chordae. Dum causam quaerit, quare in liuta sine incommodo cantiones per singulos tonos et semitonia transponamus, causas obscuras dicit, mihi haec videtur, quia digitis pulsatur, et chordae sunt ductiles, soni igitur omnes ab acuto incipiunt et desinunt in grave, quia a maxima tensione incipiunt et in fine minimum sunt tensae, itaque assuevimus huic imperfectioni quae latet in majori alia ex pulsu digitorum.

IV, 137^v

F. 49. GALILAEUS non fuit mathematicus: ait si quis auferat octavam decimam et residui octavam decimam; idque duodecies, auferri dimidium totius: at quod minimum deest, id aequiparat illi, quod neque 6 semidiametri dividant circulum. Et in margine reprehendit ZARLINUM, quod id praecise fieri dixisset.

Tetrachorda antiquorum			
	Diatonum.	Chromaticum.	Enharmonium
	2304 Nete hyperb.	Nete hyperbolaeon	Nete hyperbolaeon
	2592 Paranete hyp.		
	2736	Paranete hyperb.	
	2916 Trita hyperb.	Trita hyperbolae.	Paranete hyperbol.
	2994		Trita hyperbolaeon
	3072 Nete diezeu.	Nete diezeugmen.	Nete diezeugmenon

ARISTOXENUS modos (tonos) voluit esse tredecim, divisa octava in 12 partes, ut semper modus a modo distet semitonio. Defendit ARISTOXENUM contra PTOLEMAEUM, dicit contra eundem etiam Pythagoricos defensos a JACOBO FABRO Stapulensi lib. III *Musices* cap: 24 in diapason diatessero.

Fol. 54. Consonantias cani perfecti, licet sint ab instrumentis ex(p)ressae imperfectè: hoc affirmat ejus opponens, ipse corrigit cani etiam imperfectas, hoc verum, at ordine dinoscuntur.

BOETHIUS tonos distinguit ut ALYPIUS, neque tamen nominat; PTOLEMAEO toni distincti tam altitudine in systemate naturali et ordinario unde septeni, quam forma systematum octavarum. Toni dicti, quia unus ab alio, toni intervallo, distat, hoc sc: primi, Dorius, Phrygius, Lydius, tropi a forma systematis, ethe ab effectu. Mirum est,

GALILAEUS TONOS PTOLEMAEI recenset in ordinario systemate, quod dorium appellat, et ab *A* incipit, et ipsos graviore facit descendere, sed dispositionis initium vicissim ascendere. Ut hypolydius a *G* incipit infra, sed eam habet pro *b*, et hypophrygius ab *F* incipit, sed habet id pro *C*, et hypodorius ab *F* incipit, sed id habet pro *D*. Sic in acutiores etiam, phrygius a *b* incipit, sed id habet pro *G*. Lydius a *C* incipit, sed id habet pro *F*, et mixolydius a *D* incipit, sed id habet pro *E*. Non video cuius respectu acutiores dicat et graviore ipses, cum respectu conformationis sit contrarium. Forte instrumenta erant uniformiter tensa. Distinguit inter consonum symphonum, et accordans paraphonum, interque antiphonum octavae et homophonum, ex ARISTOTELE.

F. 69. Videtur tangere causas consonantiarum et admonet me rei alius quod ex 2 chordis intensis in diapente diapason et unisono si pulsetur unica, movetur et reliqua. An haec causa jucundi talis. An etiam chorda non tacta habet sensum harmoniae, an fit hoc ab motus conformitatem, quod tremores sunt aequales in unisono, in diapason bini aequant unum, in diapente terni binos, ut ita hoc sit suum magis et minus. Si capis experimentum, vide an idem faciant etiam cum tam juga utriusque non sunt contigua, quia videtur continuitas jugiter facere.¹

IV,138

^aFol. 70. Causam tentat dicere, cur qui octavae dispositionem gravioris habeant, essent ipsi acutiores: a more ordinum.^a

Alia alijs magis minusve dissonare, minus semidiapente 45/64 quam tritonum 32/45.

Des. *C b a* maestum quid sonare, *a b c* laetum

Asc: *E F G*

G F E

signum appellat diesin. Et *diesin in ascensu laetam esse, b maestam in descensu*.

F. 71. Componistas hodiernos confundere tonos laetos tristibus, vanam esse distinctionem eorum in 12 tonos.

F. 72. Toni ecclesiastici tempore GUIDONIS ARETINI circa a. C. 1020; is meminit ODDONIS aliorumque sui saeculi. GAFURIUS author adscribendae proportionis harmonicae et arithmeticae, cantus tam plani quam figurati. 4 tonos adjunxit caeteris 8 ecclesiasticis GLAREANUS.

BRIENNIUS et ARISTIDES QUINTILIANUS scripsere de tonis ARISTOXENI. GLAREANUS et ZARLINUS, cum non intelligerent tonos ARISTOXENI, dixerunt textum BOETHII, FRANCHINI, GEORGII VALLAE et aliorum esse mendosum.

ARISTOXENUS XII tonos acumine distinxit, quo acumine videntur simul induisse tropos: BOETHIUS 7 tonos acumine distinxit, relinquens eundem (qui nisi forte inter *b* et *b* differentiam excipiat) omnibus tropam, PTOLEMAEOS acutis tropum a graviore inchoavit, gravibus ab acuto. FRANCHINUS 7 species diapason occupavit 7 tonis. Systema maximum est 15 chordarum.

ZARLINUS ait, PTOLEMAEUM primum tonum a secundo distinxisse non varietate diapason, sed profunditate unius quartae. (Ergo toni, qui quarta differunt in systemate maximo, possunt illi authori convenire dispositione specifica).

Fol. 73. 74. De causis tam harmonicae delectationis in ge(nere) quam in specie delectationis majoris ex una harmonia quam ex alia. *Cur octava supra quintam plus quam quinta vel infra vel intra octavam, cur tertia dura sit plenior spiritu, quam mollis*.

Non consistit haec affectio simpliciter in eo, quod imo loco versus grave sint sita intervalla majora (quod innuebat sua similitudine pyramidis, cuius situs sursum acu-

41) *Riß im Blatt* 44) *am Rand, Anfang durch Riß verloren*: ... egregia ... -tubat. Quia 1/3 directè resecatur latere trigoni, 2/3 vero per 1/2 demum fit harmonicum. Et cum 2/3 jucundius quam 3/4 ob causas alias, ideo et 2/3 subtus imitatur 3/4, quia cogitatur 1/2 subtus. Sic 1/5 plenius ob proportionem divinam, 5/6 mollius, quia per 5/3, 10/3, vel 5/12.

tus ideò placeat, quia ad visus rationes accommodatus sit.) ut aliqui credunt sed quia *simul vox, quae talem locum occupat proxima perfectioni.*

Toni secundum hodiernam practicam, quia non habent quintam subter finalem, quartam supra (ambiguè) mutilum et imperfectum quid habent, ut non contentus reddatur auditus, non salietur, non impleatur. Progressio notarum, species, dispositio octavae.

Primus tonus hodiernis, qui doriis antiquis, ideo primus, quia dorium antiqui principalem et honoratiorem censuerunt. Virtus (seu natura) tonorum in aliqua alia re consistit, quam in divisione harmonica vel geometrica. Hoc est contra unam ex meis

10 causis.

Dorius, primus ecclesiasticus, natura stabilis, quietus, sine violentia, aptus faciendis gravibus severisque animi constitutionibus, et moribus fortibus. Ergo dicerem, naturalis cum sit et prima huius octavae dispositio, orta ab ipsis harmonijs, omnia igitur illa in animo ciere quae habent secundum naturam, et mollem quidem naturales repraesentare passiones (accommodari ijs), durum vero, naturalibus actionibus.

Plagius primi (quartâ inferior) arithmetice divisus (2. 3. 4) est languidus, flabilis, meticulosus: Motum enim versus gravia longuoris, versus acuta majoris esse. ¹

Tonus secundus ecclesiasticus, quartâ inferior primo, est hypodorius BOETHII, non verò antiquorum. Cum sic infra acquirat quartam, species diapason alteratur. IV, 138°

20 ^aF. 75^a. Non est mirandum, quod soni diversitas in acutie et gravitate, differentia motus sursum vel deorsum, intervallorumque, gignere varietatem affectuum. Nota hoc et disputa de clementis, 1) acuto et gravi, 2) ascensu, descensu, 3) saltu, lusu, directo incessu, flexu, 4) terminis harmonicis, ubi sunt quaedam imperfectae ideo, quia auditus tendit ultra, ut 4/5, actuosae et remissae ut 5/6. 5/8, quia auditus cupit

* reverti, vel quia assuevit inde reverti, *Ad Caenaaaam agnij, In me transierunt*, 5) rythmo.

Nota haec particular(i)a 4/5 ^aγενητικὸν^a est motus ἀκμὴ ἄσχετος quaerens finem 3/4, qui est quasi ἐκχυσίς. Contra 5/6 est motus qui jam obtinuit finem quia superavit semitonium, semper semitonium supra invitat ad se superandum ob parvitatem, est

30 quasi clivus mollescens.

F. 76. Quinta ascensu maesta, descensu laeta, quarta contrâ. Quinta

^adiapente^a sursum, alia deorsum ab eodem principio, altera maesta est,

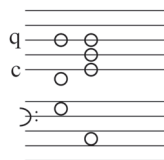
altera laeta *Du sagst du wilst mich nemmen, Ja wan der Comm.*, laetum, concitatum, virile, naturale. Idem in concentu, quia inveniuntur inter

le parti (voces) tertiam maiorem et decimam maj.: Semper natura suum effectum efficacius operatur, quam ars suum. Hic inquit (in exem-

plum) motus ille conjunctus toni, quam facit vox contracti ascendendo, habet multum virilitatis; Si retrograde canetur, triste sonat praesertim accessu unius et alterius acutae vocis; idem de octavis verum, quae hic in 2 exempla de quintis.

40 *L'Aria d'alcuna cantilena*, utitur pro modo vel affectu vel tono, quia illam ait conformari plus tarditate et velocitate, quam acutie et gravitate, illa comparat lineamentis pectoris, haec coloribus.

Tertius eccl: est phrygius, skeleton habet idem cum primo, est authenticus. Mirum cum ab E incipiat, primus a D. Quartus hypophrygius. Quintus lydius. Sextus hypolydius: *Septimus mixolydius*. Octavus hypomixolydius cum primo coincidit (in hypo coincidit, sed per arith: describitur, primus per geom:)

21) *am Rand* Accedit rithmus (tactus) et qualitas conceptus (textus) 25) *am Rand* Genere, modo, altitudine 34) *am Rand* Notenbeispiel 39) *am Rand* NB aliter. Qualitates cantus vel accommodati affe(ct)ui canentis, qua (s)onit, super requa...umque, et sic semper ...eta: vel rei de ... canit.

^aF. 78.^a Duos solos tonos esse in cantu figurato. FRANCHINUS scriptor musicus, admisit tonos jam receptos ab alijs, nescio an idem GAFURIUS et FRANCHINUS. ARISTOXENUS dithyrambum orsus in dorio, necessitate materiae subjectae fini(v)it in phrygio. Ex ARIST: *Polit*: 8. Sacerdos argivus musicus tonos miscuit. *

^aF. 80.^a Reprehendit GALILAEUS has modernorum leges. Ne duae perfectae eadem invicem sequantur. At etiam ARISTOTELES negat de quintis et quartis, in *Probl*: Et cum datur ire inventum illam (perfectum jun(c)ta, an quid?) ab imperfecta discedendo, incedendum esse cum viciniore adjuncto respectu, quem debet habere ad tritonum et semidiapente. De his sic GALILAEUS, observationem duorum horum praeceptorum sufficere ad impediendum, quo minus ullus unquam affectus exprimitur. 10

Anno 1580, non ultra 150 annos in usu fuisse concentus plurium vocum.

CYPRIANO RORE contrapuntista, ab eo artem in declinatione esse. *

^aF. 81.^a Dorius moralis, activus phrygius, lydius furiosus divino furore. Species diatonica ditonica simpliciter usitata, erat gravis virilis constans, syntona per suam inconstantiam reducta effeminata varia.

PLATO vetuit in consonantia canere: scripsit in *Timaeo*, habere harmoniam conjunctos motus convenientes discursibus animae nostrae, utilem ideo illis qui cum ratione eâ utuntur. *

^aF: 84.^a Auditus servus est ratio domina, incipit cognitio ab auditu, sed ratio consummat harmonices perceptionem, sed provocat ad subtractiones (solae) proportionum. ...tie, vel lex Orthia ad animandum. ¹ 20

IV,139

F. 96. Literae alphabeti latini ante ARETINUM GUIDONEM pro notandis sonis super syllabis. BOETHIUS graecis literis est usus more graecorum musicorum et ALYPU; Librum graecum duplicium notarum invenit GALILAEUS ex Vaticana. Non ut BOETHIUS, duplices erant primae chordarum instrumenti sonos, alterae vocis sonos notabant (An quia harmonicè vox et chorda consonabat?). *

Diagrammata BOETHII habent solas has communes, summam imi, mediam medij dorij, imam summi.

Putat GALILAEUS, ALYPIUM collegisse characteres et tonos eos, quos apud veteres Graecos invenit, cum adhuc nota esset ipsorum musica: PTOLEMAEUM et BOETHIUM, extincta jam memoriae veteris musicae, conjecturas suas secutum. 30

F. 97. Hymnus mihi in epitoma notandus. *

Χιωοβλεφάρου πάτερ ἁοῦς –
 Ῥοδόεσσαν ὅς ἄντυγα πώλων
 Πτανοῖς ὑπ' ἵχνεσι διώκεις –
 Χρυσέαισιν ἀγαλλόμενος κόμαις
 Περὶ νῶτον ἀπείρετον οὐρανοῦ –
 Ακτίνα πολύστροφον ἀμπλέκων
 Αἶγλα πολυδερκέα παγὰν –
 Περὶ γαίαν ἅπασαν ἐλίσσων
 Πόταμοι δὲ σέθεν πυρὸς ἀμβρότου –
 Τίκτουσιν ἀκρατον ἀμέραν.
 Σοὶ μὲν χορὸς εὐδῖος ἀστέρων –
 Κατ' ὄλυμπον ἄνακτα χορεύει
 Ἄνετον μέλος αἰὲν αἰίδων –
 Φοιβηίδι τερπόμενος λύρα
 Γλαυκὰ δὲ πάροιθε σελάννα –
 Χρόνον ὥριον ἀγεμονεύει

40

15) am Rand Invectiva oratoria in modernam musicam 37) Kepler wie Galilei; ἀπείρετον Wilamowitz (Anm. H. W.) 42) Wilamowitz; ἀπήρατον Kepler nach Galilei (Anm. H. W.) 45) μέλον Kepler (Anm. H. W.)

Λευκῶν ὑπὸ σύρμασι μόσχων. —
Γάνυται δὲ τε οἱ νόος εὐμενής
Πολυείμονα κόσμον ἔλίσσων.

Appellat diatonicum diatonum ditonicum.

F. 102. An TIMOTHEUS author chromatici? Non; Nam OLYMPUS Phrygius
* MARSYAS discipulus fuit author enharmonij, ante Trojana tempora (An APOLLO syn-
tonum urserit, MARSYAS rude enharmonium praetulerit) GALILEUS ... enharmonium
minus virile et naturale chromatico. Ergo ARISTOTELES dicat, enharmonium implere
animos *furore divino*. (Ego puto parvos illos colores sub duplos chromatici, cantos
10 fuisse pro uno sono, sic ut brevissimo temporis spacio tenderent in harmoniam sur-
sum semper, nec applicarentur syllabis concisa intervalla, sed congererentur in unam:
At chromaticum applicabat chromata syllabis, fortasse) ^aforte tunc tŪ puknŪn et
quod una syllaba pluribus GALILEO teste ipso.^a Diatonicum ait esse communius et (ut
sic dicam) naturale: fecisse effectum suum facilius secundum naturalem instructum
quam reliqua.

F. 103. Enharmonium esse musicam graecam, regulatorem caeteris et majoris di-
ligentiae ut exprimat suos effectus, inde et ultimo receptam et primum omissam, ita
habitam ARISTOXENI distributionem; et musicos post aliquot saecula dixisse, illam
esse speculationem doctorum umquam in usum receptam. Opponit PLUTARCHUM,
20 veteres diatono et chromate spreto indulsisse enharmonio. Potest PLUTARCHUS intel-
ligi de rudi non de Aristoxenica enharmonica. Quid si ARISTOXENUS chordas
superfluas instrumenti sic temperavit, ut non essent impedimento ad enharmonium.

F. 105. Graeci cantum dixerunt harmoniam ob naturam pulchram et gratiosam
cantus non propter concordantes plures voces.

PYTHAGORAS numeros spectavit, praeterijt itaque consonantias imperfectas: non
satis attendit sensum, indulsit speculationi. ARISTOXENUS attendit sensum, qui cum
esset crassus, nimio plus indulsit sensu, et cum latitudine nimia assumpsit speculatio-
num principia. PTOLEMAEUS obtinuit sensum cum ratione conjunctum, at in ARI-
STOXENO habet commune quaedam discordantia, sed non consentiunt ... anima con-
30 concordantibus cum Pythagoraeico vero contemplationes numerorum, quibus in dis...¹

Ego rursum ad ARISTOXENI sensus accedo, sed illos instruo sensus ratione aliter
quam PTOLEMAEUS: Hic vult ratione ^asuper numeris^a de parte dextra e propinquo
audiri, sensum eminus et a parte sinistra astipulari, ita ratio illi seducit sensus quia est
erronea. Ego verò sensui rationem addo informatorem et quasi paedagogum, in qua
discat sua vi uti ^aet rationem non super numerorum arcanis, sed super communibus
axiomatibus dialecticis impossibilitatis^a. Primum sensus solus audit 1/2. 2/3. 3/4. Nam
quia sensus difficulter agnoscit puncta quibus terminantur 4/5. 5/6, ego loco 4/5
* quaerere jubeo 1/5 et 4/5, sc: ut partes chordae faciant δισδιαπασσών, quod antea sensus
probaverat; hinc enim 4/5 definitur perfectè, tunc auris accedens admittit illam (in-
40 tercensam). Sic pro 5/6, ratio docet exquirere sextam partem cum tota comparatam.
Nam 1/6 et 2/6 debere facere διαπασσών, jam didicit sensus, sic et 2/6 et 4/6, et 4/6 cum
6/6 διαπέντε eodem sensu indice. Jam ordine examinans sensus residua, probat 5/6.
Contra si sic examinet chordam sectam in 7, quaerens diatessaron inter partes, quod
ratio suadet, quia ante nota est: jam repudiat sensus $\frac{3}{4}$ et 4/7. Adhiberem axiomata:
Διαιμοιριῶν συμφώνων θαθέρης συμφωνούσης τῇ ὅλῃ καὶ θαθέρα συμφωνήσει τῇ αὐτῇ.

Ex quo demonstrato (aut ut communis sensus, recepto) propter exempla similia
symmetriarum. Nam quae inter se symmetra, eorum si unum sit tertio symmetron, et
reliquum erit ej symmetron; et si unum sit tertio asymmetron, et residuum erit ei

asymmetron. Et quae inter se asymmetra, eorum si unum tertio symmetron, alterum erit asymmetron. Itaque inter tres aut ^anulla aut ^auna sola aut ternae sunt symmetriae, duae non sunt, ^aternae aut duae aut nulla asymmetria.^a

Itaque si inter partes 2. 3 sensus statuit Diapente, et probat $3/5$ oportet et $2/5$ probet et $4/5$ et $1/5$. Et si $1/5$ probat ut est dictum, probat vero et $1/6$, quia $1/3$. $2/3$, probet igitur $5/6$ necesse est.

Inde nascitur opinio, symmetriam et consonantiam cognata(s) esse. Quod si longitudine essent symmetra, ut numeri usurpati causa haberetur, cur chordae pulsantur non tactae. At consonantia non imitatur symmetra longitudine, quia symmetra 1. 6. 7, at non consona. Igitur imitatur consonantia qualitates alias geometricas *libro X Eucl.* explicatas, sed quia hic etiam totum et partes, ideo sic concipiatur. Ἀπὸ δοθείσης ἡχοῦσης συμφώνου ἀφαιρεθέντος,λείπεται σύμφωνον. Compara, ut si à data commensurabile auferas, relinquitur commensurabile ipsi. Hic necessarium, ut quod est uni commensurabilem generaliter commensurabile, sit ipsius etiam commensurabili commensurabile, et falsum etiam est. Nam ab 8 aufer 1 consonum, restat 7 dissonum. Sic ergo Ἐὰν (ἡχοῦσιν) εἰς δύο τμηθῇ σύμφωνον εἰς ἑαυτοῦς, θατέρου συμφωνῶντος τῷ ὅλῳ ἢ ἀσύμφωνον ὄντος καὶ, θάτερον συμφωνήσῃ, ἢ ἀσύμφωνον ἔσται. Est angustius ipsa proportionem divina, non enim continuatur, quia tonis obstant numeri primi laterum in-demonstrabilem.

Ἀν sic Ἐὰν συντεθῇ τι ἐκ δύο συμφωνῶν, θατέρῳ σύμφωνον ἢ ἀσύμφωνον, καὶ τῷ λοιπῷ σύμφωνον ἢ ἀσύμφωνον ἔσται. Sed omnino non potest carere probatione per inductionem: est enim particularissimum. Sed tractatur per gradus commensurabilium longitudine, commensurabilium potentia, mediarum, apotamorum et cetera proportionis divinae. Adde jam hic Ἐὰν τι συντεθῇ ἐκ δύο ἀσμφώνων ἑαυτοῖς, ἀσύμφωνον ἔσται ἀμφοτέροις.¹

IV,140

Fol. 107. Diatonicum appellat naturale et PTOLEMAEUM secutum.

F. 112. Cur dorius incipiat ab A re in Alamire casui tribuit. ARISTOTELES tetarth-morion toni seu diesin dixit commune elementum consonantiarum; sicut unitas metitur omnes numeros. LUDOVICI FOGLIANI musica theórica 60 vel 70 annis ante ZARLINUM. Hypaten BOETHIUS a Mercurio sic dictam, a Jove patre vel a Consule, et Saturno tributa ob pigritiem. Lichanos quod prima pulsetur digito indice, vel ut ARISTOXENUS, quod indicet genus. TERPANDER LESBIUS heptachordi inventor.

^a**F. 115.** LASUS sub DARIO scripsit de musica. Hypaten Pythagorici Lunae tribuerunt. LYCAON SAMIUS seu, ut PLINIUS, SIMONIDES octavam addidit.

	d. 7. TERPANDRI. Nete.	Si deleas 3 para.; restant 4 Mercurij, ut verisimilius, prima hypate, secunda lichanos, 3tia trite optimo jure, 4 nete.
	c. 6. Hyagnis. Paranete	
	b. 5. Choraeti. Paramese. Trite.	
	a. 4. Mese. Hoc situ vere media	
Mercurij	G. 3. Lichanos	
	f. 2. Parahypate	
	E. 1. Hypate	

Etiam GALILEO visum, trinas eodem die accessisse: sit igitur et hoc fabula, quam quisque, et quod netes nomen a TERPANDRO, imo chorda sit ab illo, aut sonus, sed nomen traductum ad illam (nisi statim a Mercurio inter neten et hypaten $1/2$, tunc plane falsum de TERPANDRO et nete etc.). Argumentum quia additae nomen habent idem a para. Mese autem non prius quam impari numero 7, tunc etiam cum paramese commutata, et trite eadem, facta quae et paramese: Ut dubitem an et paramese, an tamen duo a para... Idem factum cum LYCAON octavam adderet, prom... sc: neten, paraneten, triten, et mese addidit paramesen, aut quae trite erat, paramesen dixit, ipse novem triten (ab imo jam) addidit.

11) am Rand Falsum 30) am Rand Zeichen V. 33) am Rand Zeichen V 48) Riß am Rand Riß am Rand

- * **F. 116.** PROPHASTUS PERIOTA vel PERINTHIUS, aut ut PLINIUS, TIMOTHEUS MILESIUS addidit nonam hyperbolaten dicta graviorem hypate. Ibi est causa, quod caelum hypate spe(c)tet. HESTIAEUS COLOPHONIUS decimam, TIMOTHEUS Liricus vndecimam
- * vel secundum *Suidam*, utramque.

F. 117. Fuit cum non plus quam 3 toni essent: Dorius, Phrygius, Lydius. Systema maximum perfectum disjunctum habet chordas 15. Systema minus imperfectum chordas 11, cernit enim consonantijs disdiapason, et diapason epidiapente: quae servierunt postea tonis plagijs.

- Fol. 118.** ARISTOXENUS tradit tibias hypertelias et parthenias, ab illarum gravissima
 10 voce ad harum acutissimam complexas plus quam tres diapason. Hoc dicit argumenta cantus seu fistulationis in consonantia. Addit legem PLATONIS hoc vetantem. TIMOTHEUS inventor chromatici: endecachordum in decachordum.

- * **F. 119.** Adjuncto tetrachordo hyperboleon (obscuri auctore) factae sunt 14 chordae, bina tetrachorda supra disjuncta a binis infra. Tandem addita proslambanomenes mesen in medio constituit et disdiapason absolvit.

Fol. 120. Hic terminus humanae vocis augmenti, etiam per multa saecula. Et praescripsit PYTHAGORAS ne ult(r)a quadruplam. Systematum maximorum conjuncti et disjuncti differentiam ponit, quod illic infra sit decachordam ex tribus tetrachordis conjunctis (dempta proslambanomeno), hic bina conjuncta supra, bina infra, in medio
 20 disjuncta, cum proslambanomeno in imo.

- * **F. 121.** Disjunctum esse B durum, conjunctum B molle hodiernum. ¹

16) *am Rand* De syst: maximo

H4
APPENDIX
AD HARMONICES MUNDI LIBRUM V.

continens

Claudii Ptolemaei Harmonicorum librum Tertium
a capite tertio ad finem

Interprete JOANNE KEPLERO, à quo etiam tria ultima capita libri,
quorum lemmata sola PTOLEMAEUS reliquit, [ad mentem] velut
ex mente PTOLEMAEI supplentur.

Cum notis seu commentariis ejusdem interspersis aut post finem
capitis cujusque adjectis, quibus author vel explicatur vel refutatur, vel
ejus inventa cum [hoc] praecedenti
opere Harmonices Mundi comparantur.

10

SENECA Nat: quaestion. Lib. VII. Cap: XXV et seqq:
*Veniet tempus, quo sita quae nun latent, in lucem dies extrahat, et longioris aevi
diligentia. Ad inquisitionem tantarum rerum aetas una non sufficit, ut tota coelo vacet.
Itaque per successiones ista longas explicabuntur. Veniet tempus, quo posteri nostri tam
aperta nos nescisse mirentur. Contenti simus inventis, aliquid veritati et posteri con-
ferant. Tardè magna proveniunt.^a Ne miremur tam tardè erui, quae tam altè jacent.
[...] Rerum natura sacra sua non simul tradit. Multa saeculis tunc futuris, cum me-
moriam nostri exoleverit, reservantur. Pusilla res mundus est, nisi in illo quod querat,
omnis mundus habeat. [...] Etc.*

*

20

Cum S. C. Maiestatis privilegio ad annos XV.
N. excudebat N. N.
Anno MDCXIX. ¹

2) am Rand 249 Zahl blats 7) am Rand Mit antiqua 10) am Rand Mit Curſif 15) am Rand Garam
25) am Rand li Signatur des duern

Der Ordinarij titul

IV,30°

APPENDIX EX PTOLEMAEI
CL. PTOLEMAEI *Harmonicorum libri III*
Caput Tertium

Sub quod ge. etc.

Weil es keine Condordantzen gibt, außer allain neben dem tert hin vnd her ein order zwo ziffer die da auff Ire Notas weisen, so kann das format wol sobrait sein als sonst das format zusampt der Condordantz im hauptverfh.⁷ ¹

CAPUT III.

IV,31

10

SUB QUOD RERUM GENUS REFERENDA SIT NATURA SEU VIS
HARMONICA, EJUSQUE SCIENTIA.

Quod igitur natura harmonicae contemperationis, quàm latè patent jura cantus concinni sic dicti, suis proprijs proportionibus, et quibus ijs unumquodque contineatur: existimo ad longum et sufficienter à me demonstratum fuisse: ut, si quis super suppositorum probabilitatem, etiam regularum, quas ordine suo tradidimus, usum explorare, et opere ipso experiri studuerit; apud hunc nulla superesse possit haesitatio, quin per omnes ejus species sufficienter nostris conclusionibus attestatum sensum auditus deprehenderit.

Consequens est autem, ut si quis ista consideraverit ¹attentè, statim is in admirationem fuerit raptus, si cujusquam ex rebus pulcherrimis, certè cum primis etiam hujus harmonicae facultatis: quippe quam deprehendit longè solertissimam invenientem et constituentem specierum propriarum differentias quam accuratissimè: quo intellecto, veluti divini incensus amore concupiscit intueri et lustrare genus illud rerum, sub quod facultas ista referatur, et num qua sint alia in hoc universitatis ambitu cognitioni nostrae subjecta, quibus illa connexa sit atque cognata. ¹

IV,32

Hanc igitur speculationis propositae partem residuam, deinceps, quantâ poterit fieri brevitate, veluti summarîa ratione subungere conabimur: ut hoc pacto magnitudo et excellentia hujus admirabilis facultatis evidentius comprobetur.

IV,32°

Res universae principijs utuntur hisce: materiâ, motu et specie; materia ut subjecto, et ex quo; motu ut causâ, et à quo; specie ut fine et ob quod, vel cujus causa.

De harmonia neque ut de subjecto disputandum est: activum enim quid est minimeque passivum: neque ut de fine; ipsa enim è contrario finem quempiam conficit, verbi causa concinnitatem, aptitudinem, ordinem, decentiam; sed est inter causas censenda: quia ipsa subjecto suo conciliat speciem convenientem et propriam. ¹

Supremae verò seu primae causae triplici discrimine cernuntur: alia ex parte naturae et ipsius ESSE nudi, alia ex parte rationis et ipsius BENE ESSE nudi; alia denique ex parte divinitatis et ipsius BENE SEMPERQUE ESSE. Causa igitur ista, quae secundum harmoniam est neque naturae est accensenda, non enim conciliat ipsum esse rebus sibi subjectis: neque divinitati, non enim est prima causa semper essendi seu aeternitatis: sed rationi ubique adjudicanda est harmonica causalitas: ut quae cadit inter dictas causas loco quasi medio, et cum utralibet concurrit ad constituendum BENE ESSE, Djs

IV,33°

18) Notae I–III an das Ende von cap. III verschoben 25) Notae IV–VI an das Ende von cap. III verschoben (nach Nota III) 30) Nota VII an das Ende von cap. III verschoben (nach Nota VI) 34) Notae VIII – XI an das Ende von cap. III verschoben (nach Nota VII)

quidem perpetim assistens, quippe qui semper idem sunt; naturalibus verò nec omnibus nec omnimodè, propter contrariam eorum conditionem. ¹

IV,34

Porro rationalis causalitas alia est ut mens, et vergit ad diviniorem speciem; alia ut ars, et spectat ipsam rectâ rationem; alia ut mos, et vergit ad naturam. Per omnes tres species licet invenire harmonicen, assequentem proprium suum finem. Nam primùm ipsa ratio, simpliciter et universim sumta, solet ordinis et commensus esse causa in rebus: deinde harmonica in specie ratio commensus est in audibilium genere auctor, sicut ratio imaginativa in visibilium, judicatoria in intellectibilium genere. Disponit autem ordinem illum, qui est in audibilibus, quam propriè concinnitatem appellamus. Igitur ob speculativam inventionem commensurationum spectatur â partibus mentis: 10 ob manuariam verò earum repraesentationem â partibus est artis, denique ob exercitationem imitativam, â partibus moris; et hoc ideo, quia in universum ratio invenit quidem bonum contemplando, repraesentat verò comprehensum, operando; assimilât denique sibi subjectum consuescendo. ¹

IV,37

Adeoque jure merito affirmari potest, quod ipsa etiam communis scientia rationalium specierum, mathematice specialiter dicta, non in nuda pulcherrimarum rerum speculatione versetur, ut aliqui suspicari possent, sed in repraesentatione simul et in meditatione, quae ex fida imitatione solent existere. ¹

IV,37^v

Utitur enim haec tam praestans facultas pro suis velut instrumentis seu ministris sensuum praecipuis et admirabilissimis, visu et auditu, qui prae caeteris quam maximè se versus principem animae facultatem porrigunt: soli verò sua objecta non voluptate sola, sed multò magis honestate et pulchritudine metiuntur. In unoquolibet, enim sensu certae quaedam inveniuntur sensibilium differentiae, verbi causa, visibilium differentiae: album et nigrum, audibilium: acutum et grave, odorabilium: fragrans et foetidum, gustabilium: dulce et amarum, tactilium: molle, si usu veniat, et durum; omnino quod cuique differentiarum conveniens sit vel non. Pulchrum verò et deforme de tactilibus, gustabilibus vel odorabilibus nemo enuntiabit, sed de solis visibilibus et audibilibus, ut de forma vel cantu, aut rursum de coelestibus motionibus aut humanis actionibus. Inde est, quod soli isti duo sensus nec suas tradunt operas, una alterius vicem in comprehensionibus administrantes variè, animae facultate rationali usae; quippe germanae quodammodo sorores effectae. Quae enim solummodo visibilia sunt, illa au'ditus mediantibus sermonibus indicat: quae verò solummodo sunt audibilia, nunciat visus mediantibus scripturis. Fitque multis modis, ut majorem habeant evidentiam, haec illorum veluti vicaria munia, quam si singuli tantum priorum suorum objectorum internuncij existerent. Ut cum ea, quae sola oratione tradi possunt, per picturas et signa efficiuntur intellectu et memoratu facilliora; et rursum, cum ea, quae visu cognita sunt, poëticiis descriptionibus repraesentantur ad vivum, ut sunt fluctuum aspectus, et locorum facies situsque et pugnae et affectuum animi constitutiones subitaneae: Adeo quidem, ut auditorum animi speciebus narratarum et descriptarum rerum conformentur, non secus ac si illas coram intueremur. 30

IV,38

Sic itaque fit, ut duo isti sensus, non eo solum, quod propria quaelibet objecta percipit, sed etiam eo, quod conferunt operas et conatus mutuos, ad discenda et contemplanda illa, quae cujusque propriâ ratione elaborari et compleri debent, ut utroque modo, inquam, plurimum proficiant, ad pulchritudinem et utilitatem: sicque non ipsi tantum, sed etiam scientiae, quae sunt alterutri familiares, ut quaeque illarum est rationis maximè particeps: cujusmodi est ex parte quidem visus et motus localis eorum, quae visu solo comprehendi possunt, hoc est coelestium corporum, astrono- 40

IV,38^v

2) Notae XII u. XIII an das Ende von cap. III verschoben (nach Nota XI) 14) Notae XIV – XVIII an das Ende von cap. III verschoben (nach Nota XIII) 18) Notae XIX – XX an das Ende von cap. III verschoben (nach Nota XVIII)

mia, ex parte verò astronomiae et harmonices cognatio. Auditus et motus iterum localis eorum, quae auditu solo comprehendendi possunt, hoc est sonorum, harmoniae: ambae quidem ministris et instrumentis citra controversiam arithmeticâ et geometriâ usae; ad quantitatem verò et qualitatem primorum motuum contemplandam, consoninae et ipsae existentes, quippe duabus natae sororibus, visu et auditu, à nutricibus verò ex cognatione sua proximis educatae, arithmetica et geometria. ¹

In caput III. Notae

Nota I. Cùm ambiguae sint voces *Genus rerum* et *Vis seu facultas Harmonica et Natura* IV,31
contemperationis Harmonicae, quâ voce ego expressi graecam τὸ ἡμοσμένον; hinc occasionem
 10 ego sumsi scribendorum priorum trium lib. IV. capitum. Nam cùm quaerit PTOLEMAEUS, *in*
quo genere ponenda Harmonice, vel de definitione quaerit harmonices, quia genus definitionem
 ingreditur, vel de subjectis, in quibus harmoniae accidentaliter insunt, sic, ut neque harmonia
 illo suo subjecto definiatur, neque subjectum ab harmoniâ essentialiter informetur, sed tantum
 accidentaliter. Ego igitur capite I libri mei IV ostendi, harmonias esse proportionem; proportio-
 nes verò esse mentis comparationes; et sic ens rationis: itaque harmonias, ut harmoniae in animâ
 comparante inesse, sic ut animâ sublata harmonia pereat. Ostendi amplius, cum proportio sit in
 praedicamento relationis, duos igitur requiri terminos ad quamlibet harmoniam, qui vel sunt res
 sensiles, quibus continetur harmonia sensilis, vel mentales, quibus intellectualis et archetypica
 harmonia repraesentatur. Capite II respexi magis ad voces *Vis seu facultas*, enarrans, quatenam
 20 et quod sint facultates animae agendi vel patiendise secundum harmonias. Denique capite III.
 quaesivi, quibus in rebus totius universi expressae sint harmoniae, seu quantitates aptae ad
 constituendos terminos propositionum harmonicarum. IV,31°

Postquam igitur libro meo IV in hunc modum ad quaestionem à PTOLEMAEO propositam ex
 propriâ mei animi sententiâ respondi, nimirum et quid sit utrumque, tam proportio harmonica,
 quàm facultas harmonica, et quatenam res esse possint alterutrius participes: jam etiam PTO-
 LEMAEI resolutiones examinabo, in quibus aliqua inveniuntur meis responsionibus consentanea,
 non pauca ab ijs diversa, quae vel explicatione vel correctione indigent, vel etiam, ut veritati
 adversantia, redargui debent.

Nota II. Quod vim attinet vocabulorum, vox *Natura Harmonica* seu *facultas Harmonica*
 30 magis inclinatur ad efficientem harmoniarum, at vox τὸ ἡμοσμένον magis ad subjectum harmo-
 nicis proportionibus exornatum. Utraque verò, tam facultas harmonica quàm subjectum ali-
 quod harmonicè temperatum, plura complectitur, quàm meras harmonias, scilicet etiam alia
 intervalla ab harmonijs dependentia, quae generaliori voce *Concinna* dicuntur. Hoc igitur dicit
 PTOLEMAEUS, omnia non tantum consona, sed etiam concinna, quibus constat musicus cantus,
 habere suas certas proportionem: atque id non tantum patere ex demonstratione deductâ ex
 praesuppositis probabilibus sed etiam ex sectione canonica seu regulari monochordi, et sic ex
 auditu. Si enim chorda fuerit secta sicut vult demonstratio, tunc partes chordae sectae conso-
 nare, iudice auditu.

Nota III. *Probabilia supposita* dicit illa, quod assumsit in primo libro, illas chordas conso-
 40 nare, quae determinentur numeris, et primis speciebus proportionum numeralium, scilicet mul-
 tiplici, superparticulari et superpartiente. At ego haec supposita refutavi, libro mei operis tertio;
 et contrâ protuli alia supposita probabilia, scilicet illas chordas, quae se habent ut partes circuli,
 per figuram demonstrabilem divisi. Quae igitur hîc PTOLEMAEUS de suis sectionibus canonicis
 semiplenis affirmat, eadem ego et multò rectius de mea septuplici sectione possum affirmare,
 quia mihi instantia nulla potest afferri. ¹

Nota IV. *Facultatem Harmonicam* ait *rationalissimam*. Hîc manifeste disputat de facultate IV,32
 animae, ut cui rationem, inventionem, dispositionemque seu constitutionem tribuit: Sic tamen
 se comparat, ac si loqueretur de re aliquâ per se subsistente, rationis compote, suspensa jam illa
 quaestione, sitnè illa idem quod anima, an aliud aliquid praeter animam et ratione vere ab ea
 50 distinctum. Et nos cap. II et VII libri IV et in *epilogo* libri V diximus, illam esse et ipsas animas
 humanas, et animam aliam praeter humanas, sublunari mundo praefectam et animam toti

7) Überschrift hinzugefügt (V. B.) 19) am Rand Wiederholung archetypia 20) am unteren Rand: sin
 sind f f s f f p A.

mundo praefectam, cujus in Sole sedes, ut est humanae animae in corde, et denique DEUM ipsum.

Nota V. In voce *accuratissime* inest vis argumenti talis. quali cap: I lib: III. PROCLUS usus est ad probandum, species mathematicas esse separatas â sensilibus. Nam in mixtura elementorum nulla est exacta ratio. Operantur enim mixta secundum magis et minus, prout fuerit mixtio, itaque elementorum mixtura est affectio materiae, nec rationis ullam naturam imitatur. At in harmonicâ facultate accuratissima est distinctio rerum, quaeque materiae crassam naturam subtilitate longissime superat. Verbi causâ: sint duae chordae tensionis ejusdem, altera 120 partes longa, altera minuatur continue, donec fiat 60: 40 etc. Hic si consonantia haberet naturam mixtionis elementaris, oporteret chordam decrescentem subinde magis magisque consonare, donec fieret 60, tunc oporteret consonantiam esse perfectissimam: indeque iterum decrescere consonantiam: At hoc non fit: Nam si est longa 63, 62, 61 partes, nondum consonat, at si 60, in ipso hoc puncto consonat, inde si fiat 59, iterum dissonat, at non magis magisque, quin potius si fiat tandem 40, in hoc puncto iterum consonat, et in 39 rursus dissonare incipit. Ita consonantia puncta sua in 60, 40 etc: observat accuratissimè: Hoc autem est rationis opus: Ergo facultas harmonica est rationalissima. ¹

^{IV,32°} Ego hoc argumentum evidentius proposui, quod consonantiae existunt in punctis circuli, â figura regulari demonstrabili factis. Jam demonstrabile quid sit, non nisi mente noscitur, seu rationis usu. Ergo illa natura, quae delectatur harmonico cantu, debet esse rationis particeps quomodocunque.

Nota VI. Genera rerum quae dicat, ex sequentibus patet; puta, num sit materia an forma, efficiens an finis, num sit anima an corpus etc. Pertinet igitur ad definitionem quodammodo haec quaestio, non ad subjectum: Nam ad hoc magis pertinere videntur sequentia verba: *Num qua sint alia, connexa harmonijs*. Sed de his mox plura.

Nota VII. PTOLEMAEUS inter causas hîc non meminit formae ipsius per se, ut talis; fortè quia 1. formam rei habet pro ipsa re; Materiam verò, ut diversum quid, â re ipsa distinguit. 2. aut quòd species, cum sit in certum finem destinata, conformationem suam â fine habeat. Voces quidem et cantus, materia et subjectum sunt harmoniae, quae in ipsis inest; ut diversum quid ab illis. 3. Aut vult dicere fortassis, haec sibi ipsis finem esse, nec propter aliud quid, sed tantum propter se expeti. Sicut ARISTOTELI forma dicitur *Finis quo*, quo scilicet et finiatur seu terminetur, et sic conformetur res: sed PTOLEMAEUS manifestè loquitur de fine *cujus causâ*. ³⁰

Videntur autem ista desumta ex ARISTOTELE, cujus haec sunt, *Met: XI Cap. 3. πᾶν μεταβάλλει τι καὶ ὑπὸ τινος καὶ ἐς τι: ὑπ' οὗ μὲν, τοῦ πρώτου κινουμένου; ὃ δέ, ἡ ὕλη; ὃ δέ, τὸ εἶδος*. Quibus verbis ARISTOTELES illa solùm perstringit, quae mutationi sunt obnoxia; primum motorem excipit, ut quem ex ipsâ mutatione rerum evincit. ¹

^{IV,33} **Nota VIII.** PTOLEMAEUS praesuppavit, id de quo quaesivit, non jam inter res ipsas quaerendum, sed inter principia rerum. Patet autem semper aliquid primò ipsum per se esse aliquid: deinde idem esse alio alicui efficientem, aut materiam aut finem. Nam facultatem dijudicandi harmonica, et ad ea accommodandi subjectum aliquod esse substantiam, mentis scilicet facultatem, id videtur hîc praesupponere PTOLEMAEUS, tanquam id, quod sit extra controversiam, nec hoc loco quaerendum. Quaerit igitur, quid sit harmonica facultas rebus alijs, â se ratione distinctis, sitne ipsarum materia, an ipsarum efficiens, an finis? Negat illam esse rebus materiam; ratio ejus est, habere potius agentis naturam quam patientis. Dum enim appellat illam δύνάμιν, respectu alicujus ἐνεργίας illam sic appellat. Facultas enim ad effectum refertur, potentia ad actum. Facultas igitur harmonica non inest aëri, ex quo sunt voces consonantes; non in motu aëris, hoc est in sonis, sed inest in animâ comparante sonos: comparatio verò est actio.

Nota IX. Negat facultatem hanc esse finem, cujus causâ sint res illae, quae constituunt proportionem harmonicas: ipsam enim tendere potius ad finem, adeoque dirigere sua subjecta ulterius, ad finem alium. Haec assertio dubitationem habet in hoc, quod cum de facultate loquatur, efficiendi aliquid secundum harmonias (Nam pro *Harmoniâ* legendum est *Harmonicâ* subintelligere *facultate*); Deus certè fons est illius, ipsaque adeo illa: et Deus omnia exornavit propter seipsum, propterque suam complacentiam. Ergo ornatus rerum est propter illum superbenedictum harmosten, ipseque rebus etiam finis est, cujus illae causâ sunt factae; nimis igitur generalis est assertio PTOLEMAEI, ut quae hoc negare videtur. ⁵⁰

Nota X. Dum verò ait: *Vim Harmonicam dirigere subjectum suum ad finem*, id pro duplici vi harmonicâ, ut explicavi cap: II libri mei IV duplicem etiam sensum habet. Nam facultas quidem harmonica practica dirigit cantum ad decentiam etc: quae est nihil aliud, quam ipse ordo ex concinnis et consonis: at facultas speculativa et agnitiva, etsi subjectum non dirigit, sed directum probat, tamen hoc praestat, ut anima harmonijs agnitis et dijudicatis delectetur: ubi sic se habet delectatio ad decentiam, sicut speculatio rei factae ad rei facturam. ¹

Nota XI. Facultatem harmonicam recenset inter causas rerum, intellige, ut sequetur, non causas essentiae, sed causas qualitatis alicujus, relationisque qualitativae. Nam harmoniae fiunt rebus subjectis, ut sonis, forma quaedam accidentalis: dicunt enim εἶδη etiam ab Aristotele illa, quae subjectis insunt: ut figurae geometricae, trigonus, tetragonus. Id multò magis verum, quando talis species est secundum rei naturam, ut si illam speciem induat, fiat in suo genere melior et perfectior, ut ita sit haec species huic subjecto conveniens. IV,33°

Nota XII. Haec trisectio desumta est ex philosophiâ Platonica, rerum omnium in naturalia, divina et intermedia mathematica; de quibus vide PROCLUM *Comm. in Euclidem lib. I, Aristoteles naturalia in motu et mutatione ait versari*. Divina verò immobilia facit, quod hîc est PTOLEMAEO SEMPER ESSE. Cur autem bonitas divinis adscribatur, non itidem et naturalibus, et quae hîc cognatio rationi mentis humanae cum Diis, vide apud ARISTOTELEM lib. XII. *Metaphysicorum*. Non enim bonitas absolute negatur ipsi ESSE naturali, sed ijs, quae BENE ESSE dicuntur: ut ligno sua essentia est naturalis, mensae verò tam naturalis, ligni, quam artificialis, figurae utensilis: ita tam BENE ESSE quàm SEMPER ESSE praesupponit aliquod ESSE naturale pro fundamento. Quin etiam in ipso SEMPER ESSE inest et BENE ESSE; sed id alterius generis, quam in harmonicis. Non ESSET enim OPTIME, nisi et SEMPER ESSET. Illud verò BENE ESSE, de quo hîc auctor agit, commune quippiam est tam naturalibus accidentarie, tam pro natura mobilitatis suae, quam divinis perpetuò et essentialiter, quippe quae sunt immobilia.

Nota XIII. Quod autem statuit in divinis aliquam causam ipsorum perpetuitatis, quasi per motum, (nam etiam ad divina pertinet vi consecutionis *quod habeant principium, quod sit motus, seu à quo*), id ARISTOTELI videtur οὐσίας ἐνέργεια: ut sit hoc pacto vocabulum motus valde aequivocum. ¹

Nota XIV. Cave ambiguitatem ex reduplicatione ista emergentem. Erant enim eadem tria, quae hîc commemorat, etiam in prioribus, tres itidem secundum illa causae: Deus, ratio, natura. At nunc mediam earum, rationem puta, subdividit, constitutis ac repetitis ijsdem differentiis tribus: Rationem ipsam aut divinam esse scribens, aut rationalem, aut naturalem. Scholae philosophicae paulò aliter incedentes eòdem tamen veniunt. Nam principes animae facultates duae sunt. Theoretica et practica, 'illa propriè νοῦς dicitur seu intellectus; in hac censetur voluntas. Sed de voluntate PTOLEMAEUS jam non praecipuè agit; quin potius de varijs rationis dispositionibus, quarum aliquae in theoria occupantur, aliquae ad praxin sese exserunt. Ad illas pertinet scientia, ad has actiones et habitus. Cum enim actiones crebrae transeant in habitus, sic, ut denique non consilium, sed ipsa consuetudo, subnixa memoriâ, quae infima animae facultas est, sentiente exceptâ, multarum actionum causa fiat: rectè igitur practica animi facultas in duas subdividitur, unam quae ex artis dictamine operatur, alteram, quae ex more seu consuetudine. Hoc igitur *pacto tres emergunt principales ἐνέργειαι* facultatis animae principis, 'intellectio,^a exercitatio in intellectis, et exercitatione comparata facilitas operationis: tres modi causandi aliquid. Et nota, quod PTOLEMAEUS non dicit, tria, quae hic commemorat, esse ista, mentem, artem, morem; sed dicit, esse illa ut mentem, ut artem, ut morem. Nam mos seu consuetudo complectitur habitus omnes: at etiam ars inter habitus est, etiamque scientia, mentis propria dispositio. Non commemorat igitur PTOLEMAEUS tres habitus, sed tres dictas animi facultates earumque energias, quarum quaelibet uni dictarum trium rerum assimilatur, vel cognata est. Intellectio enim seu magis inventio, in praesenti materia, intra mentis penetralia vertitur. Exercitatio sese foras ad sensilia profert, à quibus documenta capimus artis, qua polleat operans. Operatio ex habitu, se ipsa intelligitur, qualis sit. Differt enim 'hoc loco in PTOLEMAEO, exercitatio secundum artem, et operatio ex habitu; quod artis vocabulo jam nondum praesupponitur habitus in ipso exercente, in quantum se exercet, sed tantummodo, dictamen rationis, velut extra stantis: at moris seu habitus vocabulo intelligitur affectio ipsius operantis, quatenus operatur. Morem seu consuetudinem ad naturae partes inclinare dicit, quamvis sit rationis species: IV,34°

IV,35

IV,35°

quia sicut causae naturales agunt sine discursu, quippe quo carent, et agunt semper eodem modo, non impeditae: sic etiam, quod ex more fit, id simpliciter et plerumque non ex deliberato fit.

Nota XV. Jam accommodat triplicem hanc energiam rationis ad propositum objectum, scilicet ad harmonias. Primum, quas ego jam energias dixi, appellat ipse species, εἶδη: sunt enim affectiones rationis in operando constitutae; omnes vero affectiones alicujus rei et praesertim affectus animae, per totum hunc librum, appellantur species, εἶδη, quia conciliant animae certam speciem, qua ipsa â se ipsa distinguitur internosciturque. Deinde harmonicen hic manifestè intelligit facultatem animae circa harmonias occupatam. De ea affirmat unum generale, et unum speciale. Generale hoc, quod ratio, non specialiter dicta harmonica sed universim omnis ratio, seu, ratio quomodocunque habens, sit author ordinis et commensus. Affirmati sensus possunt esse multi: unum habens supra libro meo IV. quia ordo et commensus est ens intentionale et sublatâ ratione, ordo et commensus tollitur, manentibus ordinatis; sed de hoc jam non agit PTOLEMAEUS. Secundus sensus ferè cum priore coincidit, quasi dicat PTOLEMAEUS, detegi per rationem quibus in rebus sit ordo et commensus; haec esset causa non existendi, sed agnoscendi. Neque de hoc potissimum loquitur PTOLEMAEUS. Tertius et proprius hujus loci sensus est: quod ubicunque est aliquis ordo et commensus, ibi rationem in opere fuisse agnoscimus, ut de opifice testetur opus.

Igitur haec generalis causatio rationis vergeret ad secundum ex tribus causationis modum, qui est ut ars.

Speciale, quod rationi tribuit, est scientia et ars harmonica; hoc appellat hîc auctor *Ratio-nem Harmonicam*, id est habitum mentis, versantem circa harmonias. Eam affirmat, auctorem esse commensus in audibilibus; loquitur igitur potissimum de arte musica, ut prius. Imaginativam rationem ait esse causam commensus in visibilibus; verbi causa, ars pictoria, proportionem conciliat picturis, architectonica aedificijs etc. Has et similes artes generali voce imaginativae rationis comprehendit. Judicatoriam rationem facit authorem ordinis et proportionis in intelligibilium genere: verbi causa rhetorica ars benè disponit partes orationis, et prout magna vel parva res est, grandi etiam vel humili orationis genere utitur, multa vel pauca verba de ea facit.

Nota XVI. Ars harmonica seu musica proprium subjectum habet, intervalla non qualiacunque, sed musica (concinna dicuntur), scilicet illa, quae continentur vocibus *ut, re, mi, fa, sol, la* denominatis. In has voces varium et multiplicem introducit ordinem, quorum quilibet constituit peculiarem cantilenam. Loquitur enim de musica veterum seu de monodijs, quales sunt cantus nostri chorales.

Nota XVII. Tria sunt in facultate, seu ut PTOLEMAEUS loquitur, ratione harmonica: speculatio harmoniarum, repraesentatio illarum et exercitatio. Differunt sic: Speculatio 'intra se ipsam vertitur, operatio harmonias mente conceptas foris exprimit, et auditui exponit: exercitatio idem facit, sed cum hac distinctione, quod operatio ex meditatione procedit et cum attentione est, exercitatio verò, quam hîc PTOLEMAEUS dicit, carere potest singulari attentione. Primum igitur ait spectari â partibus mentis. Nam scientia harmonices etiam se ipsâ est expetenda, si maximè non comitem habeat artem; etiamsi nulli subjecto conciliet ornatum harmonicum; perficit enim mentem hominis. Haec opinor causa est, cur causationem ut â mente vergere dicat ad divinitatis speciem pzopius: quia similitudinem agnoscit inter DEOS et mentem hominis in eo, quod utrosque melior et scientia harmonica. Hoc idem MACROBIUS in *Somnium Scipionis* commentans verbis his expressit: *Ratio, quae divinis inest, fit sono causa modulaminis*.

Secundum ex tribus, repraesentationem scilicet manuariam, ait esse a partibus artis: hoc videtur dicere rationis operâ praecipuè fieri, ut externo opere repraesententur harmoniae. Artem igitur rationis speciem facit, quia ars discursu constat et deductione â generalibus ad sensilia, quae rationis sunt.

Tertium, exercitativam imitativam, collocat â partibus moris. Morem verò in superioribus ad naturae partes inclinare dixerat. Eadem igitur exercitatio et â ratione proficiscitur (agimus enim de tribus ipsius rationis εἶδεσι) et ad naturam inclinat; â ratione quidem proficiscitur, quia nullum carens ratione aptum est ad exercitationem habitualement; ad naturam verò inclinat, quia, ut supra dictum, mos imitatur typum causarum naturalium, utitur facultatibus, in quibus plu-

rimum potest natura, ut sunt locomotiva et memoria. Propterea haec exercitatio dicitur hîc imitativa. Nam pro actio singularis proficiscitur ex dictamine rationis, hic jam actio habitualis proficiscitur ex memoria prioris similis actionis, quam nova imitatur. Memoria verò cerebro nititur, instrumento corporeo, ut et loco motivo cerebello, cum ê contrario ratiocinationes non sic indigeant instrumento corporeo.

Nota XVIII. Haec specialiter ait sic fieri ab illa ratione, quae circa harmonias occupatur, quia universaliter omnis ratio triplex hoc discrimen observat. ¹

Nota XIX. Hic â facultate considerata ut substantia, transit ad facultatis illius, id est ad animi habitum, scilicet ad scientiam respondentem, ostendens, quod in tota illa ratio sic tripliciter operetur. Prius enim â ratione harmonica transiverat ad rationem simpliciter et universaliter consideratam. Illius igitur specialis rationis, habitus specialis erat scientia harmonica; hujus generaliter consideratae, habitus generalis est scientia mathematica. Hanc appellat communem rationalium specierum scientiam: seu quia quae mathematicam pronunciat, is omnes ejus scientias una voce comprehendisse videtur, ut hic rationales species sint nihil aliud, quam varii habitus facultatis ratiocinativae, seu quia mathematica subjectum tale habet (quantitates, numeros et proportiones), quod ad omnes mentis habitus pertinet, sic ut quilibet eorum aliquid hujus sibi peculiariter aut peculiari respectu vindicet, illudque specialius excolat, et conclusionibus mathematicis universalibus suas proprias superstruat: sive denique species rationales hic non sunt ipsi habitus, sed illorum objecta, et quia, ut singulae hae species ratione comprehensae, singulas circumscribunt scientias, artes et habitus operativos; verbi causa, figurae geometriam, numeri arithmetica, harmoniae harmonicen: sic omnes hae species junctim consideratae circumscribunt aequè latam scientiam, quae mathematice dicitur.

Nota XX. Ait, hanc scientiam dictam esse specialiter mathematicam, quia cum vox â discendo descendat, omnia quidem alia discuntur, specialiter verò illa, quae illo seculo pueris primo omnium ad discendum proponebantur, doctrina de quantitativis et numeris. ¹

Nota XXI. Statim â tota mathematica, in quam excurrerat, se recipiens, ad partem ejus harmonicam paulatim revertitur, dum explicat duos sensus mathematicae quidem toti famulantes, sed quorum alter harmoniae proprius sit, auditus scilicet, caeteris enim mathematicis disciplinis tantum per accidens servit, propter scilicet institutiones orales, quae possent etiam per solam lectionem fieri: at harmonica disciplina sine auditu (quod musicam attinet) tradi nequit. Propterea ostendit PTOLEMAEUS, quomodo uterque sensus circa motum localem suam propriam scientiam progignat, visus astronomiam, auditus harmonicen. Certo autem consilio de his duabus scientiis praefatur, ostendens, quomodo circa eos sensus auditus et visus sibi invicem famulentur: scilicet ut vel sic statim initio gustum praebeat societatis utriusque scientiae in participatione proportionum harmonicarum et sic axiomata praestruat, quibus demonstret, harmonias in coelo esse. Haec discurrendi ratio lectorum aliquibus non satis firma nec legitima et logica esse videbitur, sed saltem symbolica, et sequelae seu connexioni qualicunque *fabularum* * *Ovidianae Metamorphoseos* similior. At cum sit locus per se jucundus et utilis, detegens artium mathematicarum sensuumque ijs inservientium cognitionem inter se mutuo: lector aequus illam, quacunque occasione propositam, grato animo accipiet. Me quod attinet, explicavi libr. IV. * cap. 3, quibus de causis in qualibet re totius universi insint harmoniae, et quomodo in singulis: non scilicet ideo singulariter insunt in cantu inque motu siderum, quia hic oculis, ille auribus percipitur, sed quia utrobique motus est, uterque accurate percipitur, uterque dispensatur ex arbitrio mentis, harmonias intelligentis et amantis; Et visu quidem lux, auditu sonus percipiuntur, illic â superficie corporum delapsa species, hic ab ipsa corpulentia rerum, ut sunt in motu constitutae. Itaque ex visu simplice non judicamus de internis, nisi accedat experientia rerum internarum ab externis nexarum; ut ex auditu soni, de internis facimus propriam conjecturam. Aliter igitur auditus de cantu testatur, aliter visus de coelestibus: illi sonus facit indicium longitudinis et tensionis chordarum etc., quibus continentur harmoniae, huic anguli, sub quibus coelestia videntur, non produnt visarum rerum quantitatem, sed ut haec habeatur, oportet alia plura per longissimas inductiones accedere. Vicissim est aliqua horum sensuum similitudo, quam ignoravit PTOLEMAEUS, hujus loci propria, quod soni quidem et cantus humanus auditu percipiuntur, motus verò, coelestis harmoniae subjectum, visu seu aliqua visus analogâ

facultate, quae sit in Sole, partim etiam in natura sublunari: non enim quanti sint motus considerantur, sed quantos in visu faciunt angulos.

IV,40

Nota XXII. Tria diversa ostenderat in mente 'speculationem, actionem, habitum: in eadem tria distribuerat etiam totam mathematicam. Quod igitur non tantum, speculetur mathematicus, sed etiam operetur ex arte sua, et denique artificiosum habitum sibi comparet, jam porro probat â sensilibus, quibus utitur. Argumenti vis, haec est: sensus est rerum extra animam rationalem existentium, circa quas versantur actiones et operationes. Si ergo subjecti mathematici pulchritudo sese tantum intra mentis lumina contineret, nec foras in actiones et habitus sese proferret, tunc primo mathematica non uteretur sensibus certis, deinde nulla esset distinctio inter sensus causa propinquitatis ad rationem, tertio in sensibus nullus esset respectus pulchritudinis, ut quae est ens rationis. At sunt praestantiores visus et auditus et rationi viciniore, et est penes illorum subjecta respectus pulchritudinis; denique hisce duobus sensibus prae ceteris utitur mathematice. Ergo haec facultas complectitur etiam actiones et exercitia.

10

Nota XXIII. Esse verò hosce duos sensus rationi quam maximè cognatos, probat ex mutua ipsarum cognitione exercitioque, in quo plurimum rationis relucet; nam in hoc consistit illorum cognatio, quod juvant rationem, eique famulantur.

IV,40^v

Nota XXIV. De mathematices practicâ parte 'indefinite dixerat; jam quae sunt potissimae practicae mathematices species, per eosdem sensus explicat, quibus hactenus esse aliquas in genere probaverat. Visus enim rationi servit ad astronomiam docendam, auditus ad harmoni-

20

Nota XXV. Et utraque utitur, tam geometria quam arithmetiâ. Nam in astronomiâ figuris opus est, ad formam motuum demonstrandam, numeris ad tempora aliqua dinumeranda. Sic etiam in harmonice figuris utitur PTOLEMAEUS ad sectionem chordae canonicam; ego verò iisdem utor multò maximè; numeris verò indiget proportionum, qui consonantias et caetera harmonica intervalla gignunt, varia et multiplex tractatio arithmeticae.

Nota XXVI. Consobrinas appellat astronomiam et harmoniam, quia matres ipsarum, illius visus et hujus auditus, sorores sunt: sorores autem visus et auditus, quia communem matrem habent rationem, vel quia ambo sunt sub genere sensus.

IV,41

Nota XXVII. Educatas ait â nutricibus, ex cognitione suâ proximis, intellige â geometria et 'arithmetica et utramque quidem ab utraque: magis tamen astronomiam â geometria, ob schemata; magis harmonicen ab arithmetica, ob proportionum numerorum et quia consonantias PTOLEMAEUS investigat per numeros abstractos, contrâ quam ego. Proxima etiam est geometria visui in cognitione, quia schemata solo visu percipiuntur, non auditu; proxima est arithmetica auditui, quia numerus non expeditè visu percipitur, nisi parvus sit; at percipitur expeditè per auditum, propter successiones temporarias sonituum, ad numerationem enim requiritur tempus et memoria: Aptior est horum sensuum distinctio ex subjectorum differentijs. Nam visus subjectum in ESSE versatur, auditus in FIERI. Propterea, quae videntur, quatenus videntur, ea SUNT, et in momento sunt: quae verò audiuntur, ea temporis tractum requirunt, ut FIANTE, et lucis effluxus est in momento, soni in tempore. Itaque fulgur fragorem praevertitur in effluxu, etsi in fonte sint simul. Cum igitur etiam numeratio tempus requirat, non minus quam sonus, sive jam audibilia numeremus, sive visibilia: hinc momentum aliquod accedit ad cognitionem auditus cum arithmetiâ.

30

40

Ut autem appareat, quomodo distincta sint in hisce mentis affectionibus theoria et praxis, animus ad geometriam praecipuè est convertendus. In ea propositiones pertinent ad speculativam partem; nam formant conceptum theoreticum. Apparatus et formatio schematis, ex propositionis praescripto, et deductio demonstrationis sunt rudimentum manuarum repraesentationis. Usus verò propositionis, ut jam demonstratae, ad alia atque alia expedienda, vice habitualis exercitij sunt. Et amplius in omni syllogismo, praesertim mathematico, major propositio vicem speculationis obit; Est enim de abstracto: minor vicem actionis, quia subsumit aliquod plerumque concretum, ut sonos vel chordas vel radios et similia in propositionis subjecto posita, quibus tribuit in praedicato species mathematicas. Conclusio denique est quodammodo loco habitualis operationis.

50

Adhuc amplius theorema est speculatio, problema est operatio, causâ suae demonstrationis ex theorematum demonstrationibus derivata, causa verò praecepti in hac sua demonstratione

confirmata, ejusque usus est instar habitualis exercitii. Ita multiplex est symbolisatio ista, si secundum magis et minus omnia consideremus cum PTOLEMAEO. Sed plena trifariae distinctio-
 nis idea est in hisce: astronomia ipsa, quae causas aperit apparentiarum, est speculationis: cal-
 culus verò motuum coelestium ad tempora certa 'vel revolutio sphaerae theoriarumque est
 operationis manuarum; denique agnitio tempestatum anni ex siderum ortu et occasu mutatio-
 numque aeris etc. ^{IV,41°} (pars agriculturae) et distinctio plagarum ex aspectu coeli^a (pars artis nau-
 ticae), sunt inter habitus. Quorsum referas etiam instinctum illum naturalem, agnoscendi
 configurationes citra discursum, de quo multa libro IV. dixi. Sic etiam instinctum in Sole,
 agnoscendi harmonias coelestes, de quo lib. V. cap. 10. Et in harmonice inventio causarum, ex
 10 quibus sunt harmoniae, pertinet ad speculationem expressam harmoniarum in vocibus et chor-
 dis per sectionem chordae canonicam, pertinet ad operationem manuariam, at modulatio cantus,
 seu voce, seu manu, seu linguâ et instrumentis sonantibus, est ad habitus referenda. Quorsum
 etiam referendus instinctus ille naturalis in hominibus, agnoscendi et probandi harmonias citra
 etiam disciplinam.

CAPUT IV.

QUOD VIS HARMONICAE CONTEMPERATIONIS OMNIBUS REBUS INSIT,
 QUARUM NATURAE ALTIORIS PERFECTIORIS GRADU CONSISTUNT,
 ET QUOD ID MAXIMÈ APPAREAT IN HUMANIS ANIMIS,
 INQUE COELESTIBUS REVOLUTIONIBUS.

20 Quod igitur haec harmonica facultas species quaedam sit causae partibus rationis
 stantis, versans circa commensurationes motuum: et quod scientia, in hujus facultatis
 contemplatione occupata, species sit mathematices, versans circa proportionum diffe-
 rentiarum audibilium, tendensque in culturam vitae, quae solet existere ex contem-
 platione, si etiam accedat imitatio eorum, qui sub disciplina eorum sunt constituti, id
 per jam dictum sic adumbratum esto.

Explicandum verò et ad mentem revocandum est amplius, quod necesse ubique sit,
 facultatem tantae praestantiae, sicut et caeteras (rationis facultates) omnibus etiam
 alijs inesse rebus, quae principium motus habent in se ipsis, in quantum id quaevis
 30 habet: inprimis verò et plenissime rebus ijs, quae perfectioris et rationalioris naturae
 sunt participes, propter ortus cognationem et familiaritatem: in ijs quippe solis evi-
 dens fieri potest, quam illa, harmonia et universim et accurate tueatur (quantum qui-
 dem fieri omnino potest) similitudinem proportionum, quibus in dissimilibus specie-
 bus aliqua grata contemperatio et convenientia constituitur. In universum enim una-
 quaelibet earum rerum, quas natura gubernat et complectitur, proportionis alicujus
 particeps est cum in motibus, tum etiam in subjectis sibi materijs: cujus ad praescrip-
 tum commensumque rationis (in quantum illa quidem observari omnino conservari-
 que potest) et generatio in re inest et alimentatio et conservatio et quicquid omnino
 melioris notae dici potest; cum verò rebus (quibus quidem potest) adempta fuerit haec
 familiarissima facultas, omnia tunc eorum, quae jam diximus, contraria ijs eveniunt
 40 ruuntque et vergunt in pejus. Verum in materiae ipsius motionibus alterativis id non
 ita conspicuum est, cum in illa neque quantitas neque qualitas propter instabilitatem
 determinari possit: in motibus verò, qui ut plurimum inter species seu formas con-
 versantur (sunt autem ij, qui insunt rebus, naturas perfectiores et rationaliores habent-
 tibus, uti praediximus, ut sunt 'inter divina quidem motus coelestium corporum, inter
 mortalia verò motus maximè humanarum animarum, quia ex solis dictis utrique com-
 petit, ut una cum primo et perfectissimo motu, id est cum motu locali insuper etiam
 rationis participes sint), omninò et conspicuum hoc est; et clarè demonstrat, quantum
 quidem ab homine comprehendi potest, inesse ijs dispositionem et administrationem
 IV,42°

aliquam secundum harmonicas sonorum proportiones, ut quidem videre est per partes, si disputemus de utroque genere singulatim, initio facto ab illo, quod humanas animas complectitur.

Nota I. Cap. IV: jam secundam aggreditur quaestionem: in quibus rebus insint proportion-
nes. Ipse appellat τὴν τοῦ ἡρμοσμένου δύναμιν: quae vox emphaticè satis alludit ad ipsas pro-
portiones, non ad facultatem mentis, quae ijs ut objecto se exercet, ijsque ut archetypo utitur ad
efformandum aliquod subjectum. Demonstrant hunc sensum vocis et capita dicendorum, quib-
us omnibus hoc agit, ut ostendat, quomodo partes veluti subjectorum, de quibus aget, in
proportionibus harmonicas earumque proprias affectiones descriptae sint.

Nota II. Itaque cavenda est ambiguitas circa humanas animas; aliter inest animae facultas
harmonica: aliter natura contemperationis harmonicae: illa, ut causa rerum extra animam, puta
cantus; ista, ut exornatio animae, tanquam alicujus subjecti. De illo hactenus actum; de hoc
agetur in sequentibus.

Nota III. Dicit autem, ^aomnia, quae se^a primò movent, in se continere facultates has har-
monicas. Deinde in primis omnia, ^qquae rationis sunt participia, huc referenda. Argumentum
hoc solùm esse videtur de primo, quod necessariò praestantissima praestantissimis conveniant.
Praestantiam autem harmonices toto opere demonstravit, et in principio capitis III. ad mentem
revocavit inculcavitque; praestantia verò eorum, quae praecipuum motus in se ipso habent, nota
est apud omnes philosophos, quorum disputationes inter se comparat MACROBIUS in *Somnium*
Scipionis ad finem. Est et argumentum à motu ipso. Nam motus subjectum est genuinum
harmonices, et haec habent ipsum etiam principium motus in se ipsis, eadem et formata sint
ideis perfectionum ipsius motus. Si enim sic motui cognata sunt, ut fiant illi principium: cur
non etiam sic essent illi cognata, ut ijsdem speciebus sint formata, quibus et motus, si bene
formati sunt, formantur.

Pro altero rationem adducit bis verbis *propter ortus cognationem et familiaritatem*. Si ratio
proportiones harmonicas invenit, oportet et rationem et quae rationis sunt compotia propor-
tionibus harmonicis familiariter constare. Si haec argumenta logicè examinemus, pura necessitas
non apparet. Potest enim efficiens aliquod creare aliquid suae propriae essentiali constitutioni
dissimile, si saltem conceptui suo faciat simile: probabilitas tamen est magna, et mihi quoque
respondet res ipsa. Nam et mihi animis formaliter, quidam veluti circulus est, ex cujus divisione
geometricà existunt proportionibus harmonicae et idem animus hospitium praebet proportioni-
bus harmonicis, ut entibus rationis.

Igitur ego (fortassis minus accurate loquens, quod videant alij) nullam agnosco creaturam,
principium motus in se habentem, quae ratione careat, sive instincta ut plantae, sive etiam
discurrente, ut homo. Divinae igitur incomprehensibili essentiae planè insitam (ut fas sit ita
loqui) harmoniam ideo affirmo, non quia illa motus autor, sed quia geometria illi coaeterna.
Mentes verò omnes ^{usque} ad formas plantarum, quibus est instinctus concreatus, similiter
intus, in sua non multò magis comprehensibili essentia, formatas esse harmonicè, ideo judico,
quia sunt exemplaria Dei, non ideo, quia primum movent: Res denique externas corporeas, si
potuerunt à ratione libere formari, ^aquae quidem non impediuntur in usu harmonices, trans-
formari, ^aqua licet in ideas harmonicas, credibile esse concedo; ubi verò libertas formationis
impeditur legibus naturae et ubi confusio est quantitativa, in ijs inesse quidem largior harmo-
nias, sed potentia tantum; et si motu intercedente confusarum proportionum series diducatur in
tempora, agnosci et probari proportionibus harmonicas ab alijs creaturis, quae, mentis compotes,
illas percipere sunt aptae. Vide libri mei quarti, capite tertio.

Nota IV. *In solis, ait, ijs, quae se primo movent, quae sunt rationis participia evidenter
conspici naturam Harmonicam.* Nam omnia quidem suis constare proportionibus, contineri
salutem, in contrarijs interitum: sed id *non in omnibus esse conspicuum*: non certè *in materiae
alterationibus*? quae subjectio refertur ad praemissorum membrum alterum, quod dixerat, *om-
nia suis constare proportionibus*; etiam secundum motum. Hoc est, omnia gigni tandem, si certae
alterationum proportionibus praecesserint. Vel si certae sint in re ipsa proportionibus qualita-
tum et quantitatum, tum permanere rei suam formam; si verò turbentur illae, perire. Hoc ARISTOTE-
LES, puto, crasin appellat elementorum. Neque tamen ideo haec harmonica rerum proportio pro

40) impediatur *Ms.*

efficiente causâ constituitur; in talibus materiatis et naturalibus sufficit, ut causa sit, sine quâ non. Observa verò hic modum loquendi: *Harmonica ratio et per omnia et accuratissime tuetur in subjectis rebus proportionibus* ¹*Harmonicas*. Quasi sit aliqua causa, quam rationem appellat, fusa per res universas et separata à singulis, harmoniae in illis author. In summa ipsa rei evidentia PTOLEMAEO et ignoranti vocem illam Virgilianam exprimit: Deum ire per omnes terras tractusque maris coelumque profundum.

IV,44

Itaque agnoscit aliam rationem sublimiorem, quae etiam mentem hominis rationemque (ejus facultatem unam) in harmonicum ornatum descripsit.

Nota V. Causam, cur non animadvertantur proportionibus in materia, allegat instabilitatem

10 ejus. Hoc multis modis intelligi potest. Vel enim, quod sunt materiata in continuo augmento aut decremento: ut in animali sanitas et morbus instabilissimas habent successiones, ut animal ferè nunquam vel purè sanum sit vel purè morbidum; idque tam secundum copiam humorum inter se diversorum, quam secundum qualitates corporis ex alijs causis existentes. Quodsi ferè nunquam existit in animali id, quod justum et dimensum est: ergò etiam principium non datur

* comprehensio justae proportionis: quia hic locum habet illud axioma: Quod nihil veniat in intellectum, quod non prius fuerit in sensu. Haec autem hunc solummodo locum habent, si intellectus non fuerit rei cognoscendae architectus, neque ideam nec archetypum ejus secum intus circumgestet, qualis ille esse debeat. Nam hoc si esset, ut est in divinis, adeoque etiam in humanis operibus, tunc nihil impediret rei instabilitas, quo minus ijs momentis, quibus motus

20 in proportionalia venit, proportio agnoscat, siquidem intellectus ille facultatem habeat percipiendae rei ex haec se constitutae. Quo nomine videtur non instabilitas accusanda, sed defectus facultatis percipiendi ea, quae fiunt in continuis materiae alterationibus secundum quantum et quale. Nihil sane impedit DEUM instabilitas motuum planetariorum, quo minus tardissimi ad velocissimos proportionentur, quamvis rarissime planetae fiant alter velocissimus, alter tardissimus simul eodem tempore. Nihil impedit naturam sublunarem perpetua et semper inaequalis digressio planetarum inter se, quâ distantia ipsorum semper variatur, quo minus hanc illa comprehendat et harmonica ab inconcinnis discernat: quippe temporis ipsius evolutione discreta. Nihil impedit auditum continua et instabilis intensio vel remissio alicujus chordae, ad aliam collatae, quo minus deprehendat, quibus illae momentis consonent, quibus dissonent. At

IV,44°

* 30 qualitates primae, calidum, frigidum, humidum, siccum, atque etiam qualitas quadamtenus seu molis seu ponderis, tactui sunt objecta: tactus verò (sciat ipso PTOLEMAEO doctore, praecedenti capite) rudior sensus est et obliuiosior, tum percipiendi proportionibus objectorum suorum non habet. Etsi enim animans tactu percipit, quid sibi quovis tempore conveniat, id tamen percipit non secundum numerum specierum diversarum, ut sunt in harmonicis diversae consonantiae: sed tantum secundum unitatem convenientiae suae, ut si auris in genere consona percipiat, à dissonis laedatur. Non est igitur haec perceptio propriè comparativa, quia numerositate caret, non igitur apta proportionibus, quae numeris utuntur. Deinde, etsi sic qualitercunque percipit animans ea, quae sunt vel intra se, vel vim inferunt corpori suo: at non extenditur ad ea, quae sunt extra, ut auditus fertur etiam ad sonos extraneos. Causa est, quia visibilium et audibilium

40 species seu defluxus accuratissimi veniunt ad instrumenta sensoria; in tactilibus autem aut nulla, ut volunt philosophi, aut obtusissima et confusissima, ut mihi placet, datur emissio speciei vel defluxio, veniens ad tactum à rebus remotum. Igitur etsi medicus omnes et sensuum et mentis facultates sollicitet, omnes conjecturas excutiat, nunquam tamen ad id felicitatis pervenit, ut exactè definire possit quantitatem humoris, intus in corpore peccantis, aut humidi radicalis, et proportionem accuratam ad illius vires naturae, hujus ad calorem nativum, quia non datur ipsi corpus ingredi et coram intueri aut ponderare omnia, nec species foras veniunt. Haec videtur esse genuina causa, cur in materiatis proportionibus alterationum non animadvertuntur, non illa, quam insinuat Ptolemaica vox *instabilitatis*, hoc sensu sumpta. Alium igitur ejus sensum quaeramus. Fortassis enim hoc vult dicere. Crases elementorum in animantibus et similibus suas

IV,45

50 habere latitudines, ut nec eadem omnibus nec semper eadem singulis sit causa sanitatis vel morbi. Ac etsi summus sanitatis opifex in certo dimenso craseos consistat, obrui tamen illum ab infinitate craseon aliarum, ut cerni nequeat nec experientia constitui, ab illo scilicet, qui opifex rei non fuit, nec ideam ejus secum ad fabricandam eam attulit. Hoc sensu instabilitatis voca-

13) secundum: si sciendum Ms.

24) alteris velocissimus Ms.

47) gemina Ms.

bulum ^apro voce varietas usurpatur, illaque vel^a per diversa subjecta spectatur, quae priore sensu in subjecti ejusdem continuo motu locum habebat, vel si etiam hic de eodem subjecto cogitandum, aut id consideratur, ut multa inter se diversa per temporum diversitatem, aut ei omnis prope modum proportio harmonica, prius generalibus PTOLEMAEI verbis data, rursum adimitur, cum proportionum non sit latitudo, sed individuitas, et regnum ejus insociabile cum varietate crasium. Ut sic etiam hoc loco non satis accuratus videatur fuisse PTOLEMAEUS, nisi alius ista melius explicet.

Me quod attinet, si dicendum sit, an in alterationibus materiae insint proportiones harmonicae, fatendum quod sic: Alterationum enim concinnitas est secundum quantitatem, transitâ
 10 verò tota quantitate, transferuntur omnes ejus partes et sic omnes attinguntur proportionibus? Negabo. Nam harmonicae proportionibus sine consilio ultra quantitatem comitantur, 'ubicunque quantitati locus est. An igitur in ijs salus et conservatio? In sua quidem cuique rei concessa proportione consistit salus et conservatio, secundum magis et minus, in harmonicis verò istis talium rerum salus non consistit. Cum enim harmoniae multae sint, non secundum magis et minus, sed formaliter differentes, hujusmodi contra rebus una sola proportio, sed quae secundum magis et minus diffundit, est data. Quod igitur non ex consilio, sed necessitate quantitatum ipsis obvenit, in eo salus earum (quae consilio procuratur) ordinarie non consistit. An verò sint observabiles, si insunt rebus propter motum? Respondeo, ut supra in explicatione textus PTOLEMAEI: non esse â nobis observabiles aut perceptibiles; at nec ab opifice et custode suo observari et spectari, quippe in quibus earum pulchritudo salusque non consistat. Sed addendum dictis, ideo etiam observari non posse, quia proportio inter duos terminos consistit, cum in
 20 his rebus motu alterationis unus solus terminus quolibet tempore compareat. Incipiat enim caleferi humor, calefactionis gradus erit humilis. Calescat magis et magis, donec duplo fiat calidior: duplum hoc nequibit aestimari, quia simplum, cujus id duplum est, jam evanuit, nec ejus simpli memoria mente conservari et ad dupli sensionem afferri potest, quippe cum simplum illud nulla specie sit descriptum et determinatum causa quantitatis, sed possit vel majus vel minus aliquod pro simplo sumi. Secus est in rebus alijs, proportionum verè participibus. Ut in motionibus coelestibus motus cujusque planetae velocissimus (etsi planeta de praesenti non sit velocissimus) per ideam relucet in mente, astronomiae saltem per instinctum capace; quia est
 30 aliquid determinatum, aliquid êkron, fastigiumque, ultra quod non datur unquam intendi motum planetae. Quare cum velocissimi motus idea sit in archetypo, in eodem etiam tardissimus accommodari ad velocissimum potuit harmonice. Sic in radiationibus planetarum, etsi inter eas harmoniae non sunt ex consilio, sed sequuntur necessario ad datam motionem circularem duorum inaequaliter incedentium redeuntiumque, observari tamen possunt illae harmoniae, quae tractu temporis succedunt et sibi 'ipsis invicem et alijs mixtis sibi inconcinnis, quia duo ad proportionem requisiti termini simul determinantur: primus est circulus totus, qui semper manet idem, alter est circuli pars â duobus planetis intercepta. In sonitibus cantus humani, primum cum per symphoniam vel concordantias ea minus res per se patet, binas voces esse pro duobus terminis: Cum verò una vox canit, illa nihilo minus potest incedere per intervalla consona et concinna eaque agnoscere, quia mens mentisque archivum, memoria seu mos, est
 40 ipse cantus auctor sentitque primam longitudinem asperae arteriae in motu constitutam, eumque sensum retinet per totam cantilenam adque eum frequenter redit. Idem propemodum est, cum audit modulationem aliam, quia quodammodo sociat se mens perceptae cantioni eamque una juvat; denique ad quamvis vocem sublatam, statim illi in conspectu sunt omnia totius systematis octavae concinna uno velut intuitu, etiam nondum vocibus expressa. Ita fit, ut terminum proportionis unum circumferat animo, comparans eum unicuique voci succedenti judicansque an illa concinna sit. Cujusmodi subsidia cum non dentur ad comprehensionem alterationum materiae, nec igitur earum proportionibus erunt observabiles.

Nota VI. Quae igitur in materijs alterationi subjectis desunt, ea PTOLEMAEUS dicit ibi non deesse, *ubi rei motus conversatur inter species seu formas*. Rursum ut saepè alias confirmat,
 50 proportionibus rebus secundum motum inesse. Quomodo verò dicit *motum inter species conversari*? Nimirum, quando motus non est ἀκέφαλος quasi, aut coecus, causam trahens ex solius materiae necessitate, sed quando tendit ab una specie seu dispositione ad aliam hujus generis.

Est quidem calor aliqua species, si comparatur ad maiorem vel minorem. Motus igitur calefactionis non conversatur inter species.

Nam frigidum formaliter est negatio potius caloris et ens fictum, imo non ens, quia primo calefactionis principio, quando ne motus quidem esse potest, quippe momento temporis, jam frigidum amplius subjectum absolutè non est. De reliquo calefactio versatur inter magis et minus caloris. At motus considerati in animis hominum feruntur à tranquillitate ad iram, voluptatem, dolorem et similia, qui sunt affectus specie differentes. Tale quid innuit etiam de coelestibus dicendum, et ego concedo de motu planetae velocissimo et tardissimo; sunt enim et hae veluti species quaedam saltem alitrinsecus terminatae. Terminari etiam specierum est.

10 **Nota VII.** Motus de specie in speciem dicit inesse ijs rebus, *quae habent naturas perfectiores et rationaliores*. Equidem motus, quem causatur materia sola, quae illum habet, tantum à maiori ad minus tendit: cum autem motus in certam speciem fertur, facit id consilio vel ejus, cujus est motus, vel opificis. Consilium autem est rationis et ratio perfectiores naturas constituit. Quemadmodum et species ipsae perfectius quid sunt, quippe determinatius quam in eadem specie magis et minus. IV,46°

Nota VIII. Divisionem statuit inter divina et mortalia, quibus duabus differentiis universitatem rerum absolvit. Nobis Christianis prima divisio statuitur inter auctorem et opus, ille solus divinus, operis verò species aliquae immortales, aliquae corruptibiles. Jam in divinis praecipua statuit corpora coelestia; quippe quae dii sunt gentilibus. Nobis sunt olim corrumpenda, et quod hactenus perennitatem habent, id commune cum tellure habent. Quod verò in Terra sunt mortalia et alterationes, possunt et in globis stellarum esse consimiles, tam non conspicua nobis, quam illis globis nostra minuta terrestria conspicua non sunt. Mirum autem, cur praecipua ex divinis faciat corpora coelestia, quasi nec deos sciat nec angelos, illis corporibus, et qui ea informant, intellectibus praestantiores, se ipsis subsistentes nec à corporibus certis nexos, quae opinor Stoicorum adeoque et ipsius Aristotelis theologia fuit. Inter mortalia praecipuas recenset animas humanas, misera gentilitatis ignorantia fasciatus, nobis Christianis solatij dimidium, philosophiae verò apex est animorum nostrorum immortalitas, quam etiam philosophorum multi et praecipuè Platonici omnes post PTOLEMAEUM defenderunt. Vide MACROB: in *Somn: Scip:*

30 **Nota IX.** Animas humanas et coelestia corpora probat esse praestantioris naturae ex eo, quod motus localis et rationis sint compotes, tam coelestia quam animae. Intelligit motum coelorum administrari ab intelligentijs corpori adjunctis. Animis verò humanis motum corporum suorum acceptum fert. Argumentatur igitur à praestantia motus localis prae caeteris ad praestantiam eorum, quae illius principium in se ipsis habent. Et observa ambiguitatem, ab eaque cave: Animae sunt corporibus authores motus localis, ideo et ipsae in suis proprijs motionibus, puta ad gaudium vel dolorem et similia, rationes harmonicas insitas habent, nec indigent anima rationali, ut 'perennent, contenta facultatibus corporibus et unica Solaris globi gyratione circa suum axem, ut demonstravi in *Commentarijs Martis* et in *Epitomis Astronomiae* IV,47

* lib: IV. et V. repeto. Et tamen ipsorum motus conformatos esse ab opifice ad rationes harmonicas demonstro; nullam ob excellentiam coelestium inter caetera, velut è numero, sed quia, qui corpora coelestia nominat, is totum nominat universum et involvit unam terram ejusque motiones. Sunt igitur ista opus manuum DEI, quod a principio creatum est, cum nihil praecessisset, quod DEUM impediret, quo minus exprimeret proportionem in eorum extremis motibus. Veruntamen ego rationalem facultatem, hoc pacto exturbatam à motibus coelorum, alià geminâ viâ veluti postliminio reduco: primo quia, si non in planetis, at saltem in Sole cum simplicissima rotatione ejus corporis circa axem conjuncta est anima motus illius perennantis, in corpore Solis, et consequenter in omnium planetarum corporibus author, quam rationalem esse probabile facit exemplum naturae sublunaris, quae est anima in terrae visceribus abdita, habens instinctam rationem sine discursu. Vid: lib: *Harm:* IV. cap: 7. Iterum, quia si non in globo ipso

40 Solis, at saltem in creaturis, globum illum incolentibus, intellectus inest utique harmoniarum, quas motus planetarum nuspiam nisi in Sole repraesentant. Vide *Epilogum* mei libri V.

CAPUT V.

QUOMODO CONSONANTIA INTERVALLA RESPONDEANT
 PRIMARIJS ANIMAE DIFFERENTIJS,
 CUM SUIS SPECIEBUS.

Igitur primae veluti partes animae sunt tres: intellectualis, sensitiva et habitualis. Primae verò identisonorum species itidem tres sunt: identisonum, διαπασών, consona verò diapente et διατεσσάρων: ut ita diapason ^aquidem intellectuali respondeat (plurimum enim et hic^a et illic simplicitatis aequalitatisque et indifferentiae est), diapente
 IV,47° verò sensitivae, idemque diatessaron habituali. Nam et hic diapason proximius est diapente quam diatessaron, quippe illud consonantius est habetque excessum aequalitati proximior; et illic intellectuali facultati vicinior est sensitiva, quam habitualis, eo quod et ipsa particeps sit comprehensionis aliqualis, praeterea sicuti in quibus est habitus, in ijs non omnino sensus inest, neque in quibus sensus, in ijs est mens, conversim verò, in quibus sensus inest, in ijsdem omnino est habitus, et in quibus mens, in ijsdem tam sensus quam habitus: ita ubi diatessaron non ideo ibi et diapente, neque ubi diapente, ibidem statim est diapason, omninò verò conversim, ubi diapente, ibi et diatessaron, et omnino ubi διαπασών, ibidem et diapente et diatessaron, illud enim proprium est imperfectiorum et cantilenarum et compositionum, hoc verò perfectionum. 10

Et quidem habitualis animae facultatis tres commodè species enumerari possunt, eodem numero cum speciebus diatessaron: unâ augmenti, altera vigoris et consistentiae tertiae diminutionis; hae sunt enim habitualis primariae facultates. Eodem modo sensitivae facultatis, quatuor sunt species, aequali numero speciebus consonantiae diapente, una visus, secunda auditus, tertia odoratus, quarta gustus: siquidem tactum veluti communem omnibus quatuor statuimus, quippe omnes illae tangendo sensibilia sua quomodocunque, sic receptiones illorum adornant. Denique intellectualis facultatis septem sunt differentes species, 'speciebus diapason aequè numerosae: imaginativa, quae consistit in transmissione sensilium, memoria, in prima signatione, reminiscencia in conservandis et memorandis ijs, quae signata sunt. Discursus in cogitando et quaerendo; opinio in conjectando obiter, ratio in recta dijudicatione. Scientia in
 IV,48 veritatis comprehensione perfecta. Sed alio modo dividitur anima nostra in ratiocinativam, irascibilem et desiderativam vim. Igitur ratiocinativa propter causas aequalitatis, similes dictis, comparari jure merito cum diapason poterit: Irascibilis, quae illi quodammodo se proximè associat, consonantiae diapente: Desiderativa seu cupiditas, ut quae praedictis subjecta et subordinata sit, consonantiae diatessaron. Nam et caeterae dignitates et inclusionem alterius in altera attinentia, quae utrinque contingunt, eodem ferè modo etiam ex hisce deduci petique possunt, et singulas differentias evidentiores, virtutum cujusque propriarum, rursum aequali utrinque numero invenimus differentijs per singulas species primariarum consonantiarum. 20 30

Nam etiam in sonis concinnitas quidem virtus quaedam est illorum, inconcinnum verò vitium seu malitia: et conversâ ad animas oratione, virtus est quaedam illorum concinnitas, malitia verò inconcinnum: in utroque verò genere rerum communia sunt, temperantia quidem harmonica generum, ex parte eorum, quae sunt alterutri secundum naturam, incongruitas verò eorum, quae sunt ijsdem contra naturam. 40

IV,48° Essent autem concupiscibilis facultatis tres virtutis 'species ad normam consonantiae diatessaron istae: temperantia quidem, consistens in contemptu voluptatum; patientia verò et continentia sustinendis indigentijs, verecundia denique in vitandis turpibus. Irascibilis verò facultatis quatuor virtutum species secundum consonantiam

diapente forent istae: Mansuetudo, ut non perturberis commotionibus irae. Animositas et metu carentia in exspectatione imperterritâ rerum horribilium. Fortitudo in contemptu periculorum. Tolerantia in sufficiendis laboribus. Septem verò species virtutum, quae spectantur in ratiocinativa animae potentia, fierent hae: Acumen, quod in eo consistit, ut facile moveatur animus objectis externis; indoles, ut facile attingat, solertia, ut benè lustret, consilium, ut benè dijudicet, sapientia, ut contempletur rectè, prudentia, ut apte peragat, experientia, ut benè exerceat se.

Rursum quemadmodum in contemperatione harmonica praemitti debent identisonorum constitutiones exactae: his verò succedere consonorum concinnorumque
 10 prope verae; quippe quod non tantum impedit cantum in minoribus proportionibus, quantum in maioribus et praecipuis, sic etiam in animis est comparatum: Ut praesint intellectuales et ratiocinativae facultates caeteris sibi subjectis majorique accuratiâ habent opus, ut sint ad rationem conformatae: ut quae etiam illarum peccata (peccatorum remedium) ex asse nec certè ex potissima parte secum ipsis habent. Et in summa praestantissima animi, dispositio (haec verò est justitia) est quaedam veluti consonantia partium animae ipsarum inter se ipsas, se'cundum proportionem prius electam, pro
 20 principalioribus: Nam virtutes, quae consistunt in benè intelligendo et benè ratiocinando, comparari possunt identisonis, quae verò in benè sentiendo et bono habitu aut in fortitudine et temperantia eae consonis aequiparantur; quae tamen in poetica exercitatione inque ijs, quae harmoniae sunt participia, illae conferri possunt cum speciebus concinnorum; tota denique animi dispositio philosophica totam perfecti systematis harmonicen repraesentat, quippe particulares comparationes ordinatae hic inter consonantias ipsas, inter virtutes; perfectissima verò comparatio (locata est) inter consonantiam veluti quandam ex omnibus consonantijs, inter virtutem ex omnibus virtutibus, illam veluti ex virtutibus cantabilibus, hanc ex consonantijs animalibus compositis.

IV,49

In Caput V. Nota prima.

In hoc capite PTOLEMAEUS demonstrare nititur, facultates animae humanae singulas ipsas cum suis proprijs speciebus varie conformatas et constitutas esse ad rationes harmonicas. Ego
 30 *Harmonices* lib: IV. cap. II. III. et VII. ostendi, quatenus concedi possit, ipsam animae penitiorum essentiam consistere in geometricis, in figura sc. circuli velut abstracti à quantitate, inque proportionibus harmonicis, quae sunt ex divisione circuli, quatenus sc. anima nostra est dei creatoris, cui ista omnia coaeterna sunt, imago. At in re obscura nec ita sensibus nostris obvia, non potest esse dilucidus per partes singulas explicatus. Est haec veluti forma animi, quatenus animus in genere: nec possunt diversae proportionibus harmonicae in diversa ejus [numina] ^amunia^a distribui. Quod enim intelligit, id facit, ut est simpliciter animus, quod verò sentit, id facit, quatenus est corporis forma, ut et quod recordatur alijsque habitibus corpus instruit ¹exercetque. Cum jam antecessissent in constitutione hominis partes istae, corpus et anima, leges igitur
 40 animae conformandae in his ipsis continebantur, non in aliquo harmoniarum archetypo: nam ubi partes et munia ex tali archetypo desumuntur, ibi oportet esse libertatem meram, nec praescriptas esse leges antiquiores magisque necessarias. Non igitur anima diversa haec sortitur munia, quia diversae sunt harmoniae; sed quia sic requirit subjecta materia. Nec quicquam invenio in hoc capite, quod non sit coactum; omnia peraguntur analogijs et jucundis circa eas lusibus. Et quod caput est, non indicatur, quomodo animus participet longitudine, aut secundum eam motu; ut posito subjecto possint etiam harmoniae poni, quippe inter terminos, subjecti partes, secundum ea quae cap: III libri IV disputavi. Nam quod ego in animâ pono harmonias archetypicas formaliter, id ostendo, quomodo fiat, quatenus sc: anima est quidam quasi circulus; in circuli enim geometria insunt omnes omnium harmoniarum termini differentijs scientialibus discreti inque suas longitudes dimensi. Sic verò omnes omnino harmonias pono
 50 in unica animae facultate, sc: in intellectu: non ex singulis singulas facultates educo.

IV,49°

Demus verò, sine quantitibus constitui posse proportionum terminos in animâ; qui sunt igitur non termini quantitatis ejus intellectualis partis, respondent terminis diapason? An intellectus non se ipso subsistit? An sic requiritur duplicitas principiorum ad eum, ut duo termini ad proportionem? Quare substantia comparatur relationi? Si inter intellectum et sensum fuisset constituta proportio aliqua, comparatio fuisset emendatior. Sic enim PLATONEM accepimus comparasse totius animae constitutionem cum harmoniarum maximâ et perfectissima, quam ^{IV,50} veteres dixerunt esse diapason epidiapente; secundum quidem id, quod ani⟨ma⟩ quantitatis ^{*} vicem obtinet, id est, secundum animae facultatem in corpore. Nam inter sedem epatis et sedem cordis est aliqua certa longitudo, cujus duplum circiter est inter sedem cordis et sedem cerebri. Ergo cum sit rationalis animae sedes in cerebro, irascibilis in corde, concupiscentiae in epate, ¹⁰ PLATO statuit rationalis ad concupiscibilem facultatem proportionem esse triplam seu diapason epidiapente, ad irascibilem duplam seu diapason, irascibilis ad concupiscibilem diapente seu sesquialteram, et nisi me fallit animus, hoc ipsum sibi voluit PTOLEMAEUS in lemmate hujus capituli, idque lemma solum scriptum reliquit, properans ad astronomica capita; superveniens verò posteriorum aliquis textum horum capitum ex suo captu concinnavit. Id enim ipsum in ultimis astronomicis capitibus accidisse constat.

Nota II. Differentias quas dicat, statim subjicit: Intellectualem, sensitivam, habituaalem. Species verò intellectualis quidem, intellectiva, ratiocinativa, opinativa, creditiva; sensitivae variae sensationes, et habitualis virtutes morales etc:

Nota III. Primarias facit intellectualem, sensitivam, moralem, ut secundarias et viliores intelligamus locomotivam, vitalem, naturalem, illae enim rationis magis sunt participes ejus, quae discursu utitur hominis propria. Nos summas facimus intellectum et voluntatem, proximè inferiorem sensitivam, utrique famulantem. Appellat igitur habituaalem, quam nos voluntatem, et ^{*} sunt illi κατ' ἐξοχην habitus, qui nobis mores. Scientia hic illi non est inter habitus.

Nota IV. Communissima quidem sunt, quae ex utroque genere rerum desumta, hic inter se comparandi res ipsas, argumentum praebuerunt; simplicitas, aequalitas, indifferentia, diapason cum simplicitate, aequalitate, indifferentia facultatis intellectualis, propinquitas diapente ad diapason cum propinquitate sensitiva ad intellectualem. Quid si negem dualitatem facultatis, dicamque animam eandem per sensus quidem sentire res foris existentes, per alia quaedam interna ³⁰ non ita conspicua, velut organa, ut docent medici nonnulli, vel etiam per se ipsam sine corporis organis, ut philosophi, intelligere? Quid opus est harmonijs ad dividendam animam, quae una est essentia, si rerum illarum divisio satis illi causae praebet, cur sua dispertiat munia? Rerum enim quaedam intra intellectum sunt extra singularia quaedam foris extra intellectum in singularibus, quae ut ipsae ab anima comprehendantur, per fores sensuum debent ingredi specietenus: ut ita intelligens non altera sua manu, sed se ipsa et intelligendo, hoc est percipiendo singularia, fiat sensitiva. Quid si negem intellectui simplicitatem, aequalitatem, indifferentiam respectu sensitivae. An ideo multiplex et omnino quintuplex haec, quia quinque habet organa, circa quae versans quinque efficit? Specimina sensitivae venientes sensitivam multiplicant? Erit igitur et intelligens multiplex ea et distincta sortitur munia, quae inferius author ipse septena recenset, et varijs speciebus ut objectis movetur; quaedam enim sunt recentes vel â sensibus ⁴⁰ profectae, vel intus ab ipso animi cogitatu conformatae, quaedam vetustae utriusque generis ex memoriae penu, reminiscencia conda proma, productae. An non ARISTOTELES ipse dividit intellectum in agentem et patientem? Et si tanta simplicitas intellectus, cur ea non comparatur cum unisonis potius, quae intervallum constituunt nullum, quam cum identisonis seu homophonis, quae maximum, quippe diapason. Esset alia multò speciosior occasio mentis opera, comprehensione, comparandi cum consonantijs. Nam comprehensio ipsa et motus quidem est et relatio, terminos habens mentem comprehendentem et objectum comprehensum. Hic in mentali comprehensione ut perfectissima et epistemonica, possemus intueri imaginem unisoni, ubi termini penitus similes, ut cum se ipsam mens dicitur intueri. In comprehensione definitionis rerum essentialis imago esset diapason. Nam ut hujus duo soni velut ex opposito ⁵⁰ acuminis et gravitatis sunt identici: Sic definitio rei et res ipsa sunt velut opposita et tamen idem.

^{IV,51} Et quia diapason constat ex diapente et diatessaron, de'finitio verò syllogismis congeritur et quasi proficiscitur Posset cum diapente comparari major propositio, axioma universale scientificum, thesis cum diatessaron propositio minor, subsumptio, hypothesis, ut sicut in diapente

minus est mixturae alteritatis, quàm in diatessaron, sic in axiome universali minus sit singularitatis (quae scientiae adversatur) quàm in subsumpto. Tunc concinna dissona essent propositiones sensiles singulae singularium locis et temporibus circumscriptorum, quarum inductio sic constituit firmatque propositiones syllogismorum, sicut intervallis concinnis minimis consummantur consonantiae. Multa talia iucundè (at non demonstrativè) possent excogitari ex doctrina Aristotelica et scholasticorum post eum de mentis operationibus, multò concinniora ijs, quae hic dicuntur ab incerto, ut videtur, auctore.

Nota V. Diapason continetur chordis partium 2. 1. differentia seu excessus ipsius 2 supra 1 est 1, aequalis terminorum alteri. Non sic diapente, inter 2. 3. Nam excessus ipsius 3. supra 2. 1. 10 Non etiam diatessaron, inter 3. 4. ubi rursum excessus est 1. In diapente tamen excessus est proximior aequalitati, quam in diatessaron. Nam illic 1. â termino 2. distat sola unitate. Hic idem 1. â termino 3. distat duabus unitatibus.

Nota VI. Nam quod rursum est insipidum comparationis argumentum, quod habitus sensum, sensus mentem non necessariò ponat, at mens sensum, sensus habitum, et quod sic etiam diatessaron, ut minus, non ponat diapente, ut majus: Generalissimum quidem hoc est nec ad aliud utile, quàm ut scias, nihil comparationi opponi posse ex majoris et minoris consideratione, siquidem fundamentis alijs melioribus nitatur. Ratio quidem sensum in humana gente ponit actu, diapason verò ponit diapente solâ potestate, positione non harmonica, sed generali quantitativa sicut omnis major quantitas ponit minorem.

Nota VII. Ecce autem et minutam diligentiam: ut diatessaron habituali facultati magis quadret, tres eius species tribus habitus speciebus comparat, augmento consistentiae diminutioni. 20 **Species**, quas velit ipsius diatessaron, vide eius lib. II. cap. III. Sanè et ego lib. III. cap. X. tres ejus species ostendi, ut in concinna dividuum est: Semitonium enim est aut imo, aut medio, aut summo loco; sic diapente in 4 species distinguitur. At autor eodem modo et diapason septem ¹ *IV,51°* species facit, ubi semitonij locatio non servit huic numero. Scilicet secundum ejus doctrinam octava componitur ex duobus tetrachordis et tono, qui cum locatur in illorum medio, tonus disiunctivus dicitur, at cum loco imo, vel summo, systema octavae dicitur synémmenon, coniunctum. Et ecce tres species diapason. Sunt autem et alia quatuor loca huic tono disiunctivo, quae cum occupat, tetrachordorum unum dividi partesque ejus suprâ et infrâ dislocari necesse 30 est. Ita fiunt septem species octavae. Ut igitur incipiamus à comparatione trium specierum tetrachordi: sanè non inepta comparatio est tetrachordi *ut re, mi, fa* cum intensione vel augmento quocunque, propter semitonium in summo, cui ideò competit motus vocis versus superiora; sic tetrachordum *la, sol, fa, mi*, diminutioni simile est, ob situm semitonij in imo, ut explico lib. III. cap. XI. Nam cohaeret illi motus vocis versus [graviora] gravia, inferiora et 40 quietem; relinquitur igitur tetrachordum *re, mi, fa, sol* vel *sol, fa, mi, re* consistentiae. Haec, inquam, de quocunque quidem motu vera sunt in genere. At qualis, quaeso, species augmenti, vigoris, diminutionis in habitu? Num quid hae sunt communissimae differentiae omnium naturalium motionum qualitativarum, quae etiam habitui non bene applicari videntur, qui est quietis quam motus capacior, necdum habitus est, si dispositio ad eum adhuc perficitur, aut non amplius, si jam iterum disturbatur.

Nota VIII. Sic sensitivae quatuor munia comparat cum quatuor speciebus diapente. Dico quod supra, non obstantibus speciebus ipsius diapente, si plura essent sensilia, plures fore sensus, ut quidem sunt, qui alios etiam sensus adscribant animantibus. Nam lux est species superficiei et quasi essentiae, sonus est species corporis et motus: hae duae species, sic realissimae distinctae foris, requirebant etiam ad sui comprehensionem sensus distinctissimos: quibus 50 neque durum, neque molle, neque humidum, neque siccum potest sentiri, neque calidum etiam neque frigidum.

Nota IX. Ut igitur constaret numerus quaternarius, tactum distribuit inter reliquos quatuor, propter rationem sensuum formalem, in tangendo consistentem. Exulat igitur sensio plurimarum qualitatum ab hoc numero, quia nec lingua, nec naribus, nec oculis, nec auribus percipiuntur, sed alio tactus genere. Quisquis fuit, qui haec ¹scripsit, immemor PTOLEMAEI fuisse videtur, qui suprâ visum et auditum animae ministros adiunxit ad cognitionem ejus iuvandam, innuens hoc ipso, reliquos esse corporeos et corporis usibus destinatos, et velut in fruendo *IV,52*

consistentes. Gustatus enim qualitate et corpore partis delibatae, odoratus itidem qualitate et spiritu recreatur alitque corporis vires. Tactus fovetur calore, indigentem se prodit sensu frigoris, reclinatur ad dura, benè et spatiosè locatur inter mollia, inter sicca se tuetur, humidis liquatur et diffluit. Quid multis? Non tactus inter sensus distribuendus est (nec enim ne tactus quidem à contingentia vel corporis vel speciei describitur, sed à perceptione certae qualitatum speciei), sed è contrario, gustus et odoratus tactui vindicandi sunt eodem iure, quo plurimarum qualitatum sensiones diversiformes in unam tactus significationem compaginatae sunt; aut si placet, tactus in multos sensus, gustatus et odoratus fratres, est dirimendus. Nam uti tactus tangendo rem percipit eius calorem et humorem, sic gustatus tangendo rem humidam nec gelatam, aut si sicca, etiam humectando eam salivâ eliciendoque in hunc humorem calore po-
tentiali percipit illius humidi et calidi qualitatem. Sic nares tangendo vaporem spirituosum, sic cum et calidum percipiunt eius calidi qualitatem. Quodsi licet auctori subordinare tactui sensus reliquos, propter similitudinem perceptionis, quanto magis nobis numerum sensuum licebit vel contrahere vel augere, propter differentiam rerum sensilium. Adhuc igitur vel tres tantum sensus erunt, visus, auditus, tactus, aut si odoratus et gustus in numerum veniunt ob specialitatem objecti, venient et aliae tactus objectorumque species, quas odoratus, quas lingua non percipit. Puerilis igitur est contractio, puerilis accommodatio numeri sensuum ad numerum specierum ipsius diapente.

Nota X. Non absimilia dici possent de septem munijs intellectus ad septem species diapason accommodatis. Primùm enim imaginativa si eripitur sensitivae transferturque ad intellectualem, sensus non erunt animae, sed merae passionis corporis. Deindè, ut omittam alia, duae discursus species sunt, opinatio et ratiocinatio, et eae quidem subordinatedae, non expressis limitibus, nedum quantitativis, ut harmonicae proportionibus distinctae; adeo et opinatio in vitio est, adeo et perfectio ratiocinationis, ut opinionis scientia. Differunt ista secundum magis et minus, logicis potius et grammaticis vocabulorum significationibus, quàm rerum ipsarum finibus conspicuis et facultatibus naturalibus distincta. Cur non inter facultates recenset etiam stultitiam, si ita vult? ¹

IV, 52^v

Nota XI. Dum verò transit ad Platoniam animae distributionem, quae ferè possit haberi pro subdivisione moralis facultatis seu voluntatis, ex intento quidem PLATONIS, etsi PTOLEMAEUS miscet merè intellectualia; primùm ne ea quidem allegat, quae nos suprâ ex PLATONE: deinde explicat in parte, quod est omnibus commune distributionibus animi, quod virtutes respondeant concinnis, vitia inconcinnis, quae generalissima omnium, boni sc. et mali comparatio, est ex utroque genere.

Nota XII. Quas verò facultatibus irascibili et concupiscibili assignat species, eae, in quantum ad ipsas pertinent, motus sunt, secundum quos agnoscitur quaelibet facultas, ut verò hic describuntur, sunt potius virtutes animae rationalis circa domandos et regendos hos motus: cùm tamen in hoc capite PTOLEMAEUS adhuc tantum de ipsis facultatibus agat. Etsi enim utitur oculis ἀρετή, κακία, intelligendi tamen sunt non habitus exercitatione comparati, sed principia potius ad illos, naturales scilicet potentiae et impotentiae. Haec vis est Graecismi. Sed tamen videtur PTOLEMAEUS hac aequivocatione se ipsum confundere. Concupiscibilis certè non potest, quâ talis, non potest nisi sequi voluptates; quod si desinat facere, concupiscibilem facultatem desinit exerere, nec habet iudicium, quâ talis, quid turpe sit, quid honestum, sed solum quid suave, quid iniucundum. Et virtus, quae verecundia vel quae temperantia dicitur, definitur re utrâque et positione cupiditatis et ejus dominatione et regimine secundum rectam rationem. Laborat et ternarius vitio, quod plerumque fit, si constitutionem rerum comparabilium ipsa comparandi cupiditas antevertat. Duae quidem sunt classes cupiditatum, venus et gula, et verecundia veneri, temperantia gulae rectè praeficitur, sed ej non legitime adiungitur patientia vel continentia in necessitatibus seu fame et siti. Nam ex una duae fiunt secundum magis et minus, temperans, sc: fruitur, sc: modicè. Esuriens verò et sitiens non fruitur, aut non quantum opus habet. Et tunc se despectam dicet venus indignabunda, cui praeter verecundiam eodem jure debuit adiungi virginitas, castitas, continentia maritalis etc. Ita fiet quaternarius pro ternario. Ut non dicam, quod genus transcenditur, dum de voluptatibus specialibus agimus, et interim ad dolorem generalem, qui destructionem naturae continet, transimus. Denique non tria diatesaron intervalla faciunt genera voluptatis et doloris, sed ipsa natura corporis. Nam ad susten-

tandum id gula est, ad speciem eius propagandam venus. Duo ista conservare corpus 'et speciem eius propagare non desumpsit creator ex harmonijs, essent enim plura numero, ut sunt plures harmoniae, sed ex ipsa rerum conditione mortalitatisque consociatione cum immortalitate. IV,53

Nota XIII. In quatuor irascibilis virtutibus seu secundum eas facultatibus, praeterquam quod eadem dici possunt de ira, metu, timore, dolore, adde et verecundia seu pudore eorumque rectrice ratione, illud rursum occurrit, quod, quae sunt unum, divisa hic apparent. Tolerantiam enim laborum hic infert et suprâ patientiam dolorum, cûm labor non aliam ob rem tolerandus dicatur, quàm quia dolet. Et quâ re differt fortitudo ab animositate, nisi eo, quod malum imminens hîc incertum est, illic certum; adderet aliquis hîc futurum illic praesens, hîc militare 10 illic civile, quae omnia distinctiunculae sunt, speciem ipsam seu facultatem non alterantes, ut non inventas facultates comparet author, sed quaerat potius sollicitate et planè comminiscatur, quod comparare possit. Et hactenus facultates illae, quae versantur circa morales virtutes.

Nota XIV. Jam rationalium septenarius valdè diversus à dictis complectitur. Hactenus enim virtutes assuefactione comparari potuerunt, ut et septem intellectualium nonnullae; et ipsa, quae his septem facultatibus instructa esse debet, prudentia, cardinalium una. At iam inter has septem sunt non habitus exercitatione comparati, sed naturâ dati certis individuis, ut est acumen, eEfnia seu indoles, sollertia. Recolligit enim se PTOLEMAEUS, quod hoc caput propriè sit deputatum speciebus facultatum animi earumque summis differentijs. Puto autem pro arbitrio conquiritis proque eloquentia eius etiam plures conqueri posse, quae tamen, si forma spectetur potentiarum 20 eadem, in paucas rediguntur, ut ita uno modo plures septem habituri simus, alio modo pauciores.

Nota XV. Cûm sic omnes facultates redactae sint ab authore in classes inque consonantias suas, iam veluti novo initio classes ipsae cum generibus harmonicae contemperationis comparantur, rationales cum identisonis, morales cum consonis, logicae cum concinnis. Agnosco divisionem philosophiae usitatam in naturalem, moralem, logicam. At comparationis ratio sera est. Nam prius moralium duae species erant, multò particularius comparatae, quaeque cum suis consonantijs. Serò etiam se colligit author, morales principi animae facultati tribuens rectè, quas 30 suprâ ad inferiora subsellia deiecerat. Quem enim locum iam occupant logici habitus, eum supra dederat moralibus in specie virtutibus, quippe ut consonantiae implentur concinnis intervallis, diapente quatuor, diatessaron tribus, sic ille facultates, irascibilem quatuor, concupiscibilem tribus virtutibus implevit absolvitque.

Nota XVI. Videtur sensus ipse hoc postulare, ut dicamus, post τὸ πᾶν omissam esse voculam κατόρυωμα. ¹

Nota XVII. Plausibilis sanè esset colophon iste, quod post particulares comparationes transit ad ipsam totius harmonici systematis comparisonem cum toto systemate virtutum seu facultatum animi, si quae fuerunt elementa illic comparationum, manerent etiam hîc; nec opus foret in erectione veluti totius aedificij parietes singulos, tanquam initid non recte factos, denuò reficere. IV,53°

Nota XVIII. Observa methodum PTOLEMAEI. Cum à PLATONE tres perhibeantur animae facultates, intellectualis, irascibilis, concupiscibilis, vulgò verò philosophorum non tres, sed 40 quatuor celebrentur virtutes cardinales, iustitia, prudentia, fortitudo, temperantia; tres quidem harum tribus animi facultatibus applicavit in superioribus, temperantiam concupiscibili, sectione trifariâ, fortitudinem irascibili, enumeratione specierum quinariâ, prudentiam intellectuali, subdivisione septenariâ; cûm igitur supersit iustitia, illam jam comparat concentui omnium trium praemissarum, applicatque toti animae; quia ut est in Graeco apophthegmate, ἐν δὲ δικαιοσύνη συλλήβδην πασ' ἀρετῇ 'στι, iustitia virtus omnis complexa tenetur. Quare in parenthesis ista (haec verò est iustitia) non consideratur tunc nudè ut virtutum princeps, sed ut chorus virtutum seu dispositionum animi universus; non enim agnoscitur exornatio animi perfecta, ubi vel una virtutum deest.

13) diversus *korr. aus* diversas

TEXTUS. CAPUT VI.
COMPARATIO GENERUM HARMONICAE CONTEMPERATIONIS
CUM GENERIBUS PRIMARUM VIRTUTUM.

Cùm autem secundùm utrumque virtutum principium, contemplativum sc. et operativum, tria sint genera, in contemplativo quidem physicum, mathematicum, theologicum, in operative verò ethicum, oeconomicum, politicum, quorum ista facultatibus non differunt, communes enim sunt trium horum generum virtutes, et inter se mutuo nexae; differunt verò amplitudine, praestantiâ et apparatus pompâ ascititiâ; cum singulis horum trium utrinque generum tria harmonices genera, illis aequivoca, satis aptè comparari poterunt, puta enharmonion, chromaticum et diatonicum; quae ipsa quoque differentias sortita sunt ex quadam magnitudine et mole, quae in elevatione aut contractione consistit. Nam tale quid evenit ratione tam situs quàm potestatis ei, quod densum indensumque appellatur per illa genera. Et enharmonium quidem comparandum est cum physicis ethicisque habitibus, eò quòd communis sit illis prae caeteris magnitudinis diminutio. Diatonicum verò theologicis et politicis habitibus respondet, propter ordinis et magnificentiae similitudinem in 'utroque. Chromaticum tandem mathematicis et oeconomicis assimilatur, eò quod communis utrinque sit mediocritas inter extrema circumstantia. Nam et mathematicae scientiae potissimâ parte versantur tam in physico genere quàm in theologico; et oeconomicae participant ethicis, ratione privatae et potestatibus subiectae vitae, participant et politicis, ratione communitatis et imperij; è regione chromaticum similiter connexum est quodammodo hinc cum remissione et mollitie enharmonij, inde cum intensione et duritie diatonicij; fit enim chromaticum, utrique reliquorum alterum, quemadmodum chorda, quae mese dicitur, est cum chorda proslambanomeno, duarum, quae diapason constituunt, acutior; cum nete verò est facientium diapason gravior.

In Caput VI. Notae.

Nota I. Jam in hoc capite virtutes non sunt amplius potentiae naturales, ut cap. V. sed ut habitus exercitatione comparati circa certum aliquod genus rerum.

Nota II. Tria hîc genera cantus veteribus usitata, diatonicum, chromaticum, enharmonium non inconcinne sane cum tribus virtutum tam theoreticarum quàm practicarum generibus comparantur, humilibus, mediocribus, altis. Mihi tamen satisfactum est nondum. Quae enim utrinque similia allegantur, sunt tantummodò qualitativa vel quasi; quippe domus amplior est homine unico, civitas domo, et natura rerum corruptibilium res mathematicae, res theologicae quodam altitudinis et humilitatis conceptu inter se distinguuntur. Jam tria illa cantus genera non solâ illâ praetensâ magnitudine aut condensatione distinguuntur, sed multò magis proprietate, ut fatetur PTOLEMAEUS ipse. Cùm enim initiò non penitus essent notae proportionales concinnorum omnium in uno diapason, continua subtractione toni maioris constitutum est systema diatonicum, sed durum et praeter naturam. Loquor autem de apparatu et tensione instrumentorum. Nam quod vocem humanam attinet, illa naturale systema, quale ego lib. III. cap. VII. descripsi, sponte sequitur, et instinctu ipsius naturae; et huius ipsius vocis humanae comparatione, iudicio sc. auditus intellectum est, instrumenta sic tensa duriuscule, seu ut PTOLEMAEUS loquitur, συντονώτερον sonare. Additum est igitur chromaticum, quod duritiem illius emolliret, quod fortassè propius in nonnullis ad naturalem originem divisionis systematis accessit, sed et in quibusdam defecit, et ipsum enarmonium verò deditâ operâ fuit comparatum ad mollitiem, videturque illâ chordarum condensatione vox tremula effecta. Haec mea est sententia de origine trium generum cantus apud veteres. 'De duobus verò generibus cantus, duro et molli, quae et PTOLEMAEUS iuxta illam divisionem veterum agnoscit et nominat et de quibus ego ago cap. VI. lib. III, res est longè alia; non enim arbitrium humanum, non occasio aliqua, sed ipsa rerum natura illa monstrat et inter se distinguit. Sed in praesens maneamus in generibus tribus veterum.

Quomodo igitur his virtutes nos comparabimus? Numquid sic, quod toni perfectio scientiae perfectae summoque rigori in moribus similis, et quod peccat in naturam, qui omnia vult comprehendere scientialiter, qui cum omnibus vult conversari stoicè, laconicè in verbis et factis et disciplina, omnia summo iure peragere, suum armis et vi repetere, cùm id non ferat vel omnium rerum natura vel omnis vita humana? Cum natura ipsa suadeat temperamentum? Denique quod sint aliqui habitus, à parte hominum pro virtutibus habiti, qui peccant in defectu. Sic est topica de rebus serijs et scientificis disputatio; sic humanitas, cultus, aulicorum mores, in vita; sic lenocinia morum et verborum, eloquentia asiatica; sic ars amandi, sic lenitas, clementia, facilitas, remissio disciplinae, libertas popularis, submitio, obedientia, pacifica et servilis tranquillitas vel compositio. Tale quid expectabam dici à PTOLEMAEO, qui sciebat, Lacedaemonios publicè punivisse introductorem generis enharmonij in suam rempublicam; qui etiam procul dubio sciebat, quid ARISTOTELES de proportionibus arithmetica et geometrica scripserit in iustitiae speciebus observanda. Verùm PTOLEMAEUS laborabat multitudine partium cantus comparandarum cum rebus ad animam pertinentibus. Cùm igitur de his infrà acturus sit alio capite, hoc loco contentum esse oportuit qualicumque similitudine.

Nota III. Operativarum virtutum principium est voluntas, contemplativarum intellectus.

Nota IV. Genera ait differre mole seu amplitudine, ὄγκῳ, quae consistat in elevatione vel contractione, κατὰ το ἑπαρμένον ἢ συνεσταλμένον. Cùm virtutes, quarum differentias vult ad genera cantus accommodare, inter se distingui dixisset magnitudine quadam obiectorum, censuit sibi etiam inter genera cantus magnitudinis aliquas differentias ostendendas esse, ut comparatio speciose institui possit. Quod igitur in ipsa sede distinctionis tetrachordorum non appellavit magnitudinem (omnia enim intervalla tetrachordum complexa sunt inter se aequalia), id iam hic respectu magnitudinis huius circa virtutes appellat magnitudinem; quia sc. est habitudo quaedam chordarum seu sonorum tetrachordi ad se mutuo distincta magnitudine diversa intervallorum. Verùm explicat ulterius, quomodo genera magnitudine diversa intervallorum sint inter se distincta, manente eadem semper totius tetrachordici intervalli quantitate, nempe: *secundum elevationem et contractionem; inesse enim in Generibus id, quod densum et indensum appelletur, cui haec elevatio et contractio accadat, et ea quidem gemina, vel enim ratione positionis, vel ratione potestatis*. Haec obscura sunt propterea, quia generum illa distinctio non est naturalis, sed artificialis tantum et instru' mentalis hodieque non amplius in usu est; quare etiam voces ipsae desierunt. Dicam tamen, ut existimo faciliè perceptum iri. Diatonicum libro suo primo cap. XIII. appellat indensum, chromaticum verò et enharmonicum densa, illud minus, hoc magis. Ecce voces magnitudinis alicuius qualitativae, indensum, densiusculum, densum. Densitas censebatur trium sonorum de quatuor unius tetrachordi propinquitas ad se mutuò; sicut in physicis densum id est, in quo multum materiae coactum est in angustum spacium. Sic ut, re soni rarius intervallum faciunt, *mi, fa* densius, quod solum declarationis causa dico, non quod veteres hoc intervallum, quod in hoc meo opere semitonium appello, absolute inter densa habuerint. Nam addiderunt certam quantitatem, intra quam densitas ista reputaretur, si sc. ex tribus intervallis unius tetrachordi duo essent minora tertio simul sumpta, quod usitata ratione canendi nequit declarari, sic tamen per claves organorum declarari poterit: sit tetrachordum inter G. C., exprimantur soni G. B. H. C. et sit jam omissus sonus a. Est igitur inter G. b intervallum 6.5. tertia mollis, et inter b. h. est 75.74 diesis; denique inter H. C. est 16.15. semitonium. Junctà verò et 75.74. et 16.15. faciunt 20.19. tonum minorem.

Hic igitur *b. H. c.* inter minus intervallum redacti sunt, quàm *G. B.* Tetrachordum igitur *G. b. H. c.* habet id, quod densum dicitur, quod consistit in contractione trium sonorum in angustum. At tetrachordum *G. A. H. C.* est intervallis diremptum, suspensum, elevatum, denique indensum. Haec igitur contractio et elevatio est potestatis, quia quaeritur, quam potestatem habeant ipsa per se intervalla unius tetrachordi, contractivam an dilatativam? Est alia positionis, nam haec contracta intervalla vel suprà sunt vel infrà; unde voces ὀξύτερον, βαρύτερον, illud igitur habetur ἑπαρμένον (sic etiam in diatonico, cum canimus *ut, re, mi, fa*). Hoc συστατικώτερον, (ut et in diatonico, cum canimus *la, sol, fa, mi, vel mi, fa, sol, la*) etc.

Nota V. Chromaticum, respectu quidem diatonici, est contractum et molle, et respectu enharmonij est indensum et durum; ita chromaticum fit diatonico-enharmonium quoddam, fit et enharmonio-diatonicum quoddam.

TEXTUS. CAPUT VII.
 QUOMODO MUTATIONES IN CONTEMPERATIONE
 HARMONIACA COMPARENTUR CUM DISPOSITIONIS
 ANIMORUM MUTATIONIBUS.

Ad eundem propè modum et mutationes de tono in tonum in systematibus conferre possumus cum mutationibus dispositionum animorum, in vita communi occurrentium. Nam sicut ibi, servatis iisdem generibus, fit aliqua in cantu permutatio, eò quòd loci, per quos adsciscunt vim et efficaciam suam, diversi sint et serie quadam succedentis consuetas sortiantur permutationes: sic etiam in mutationibus, quas vita communis affert, dispositiones animorum specie eaedem flectuntur seu convertuntur quodammodò in dissimiles studiorum rationes, evaduntque unâ cum formis status publici (quales illae existunt per singulas temporum occasiones ad compositiones sibi convenientiores). Quale quid etiam in legibus ferendis usu venit, dum saepè leges transformantur in talem juris administrationem, quae sit accommodata praesenti conditioni temporum. Ita cùm pacifica sunt tempora, civium animi magis ad quietem et aequitatem inclinantur, cùm verò bellica, è contrario ad audaciam et contemptum. Rursum penuria publica et rerum necessariarum caritas temperantiam et humilitatem, earundem verò vilitas et abundantia ferociam et altos spiritus affert, et sic etiam de caeteris pro re nata dici posset. Ad eundem igitur modum etiam in mutationibus harmoniae cantus idem in acutioribus quidem tonis induit naturam magis excitatam; in gravioribus continentiam, submissionem et modestiam spirat. Nam etiam in sonis, quo acutior quilibet, hoc intensior; quòd gravior, hoc remissior est. Meritò itaque vel hinc etiam toni intermedij et qui dorium circumstant, comparabuntur cum medio-cribus et benè compositis vitae moribus, acutiores verò et qui sunt circa mixolydium, cum inquietudine et audaciâ publicâ, graviores denique et qui circa hypodorium, cum ignaviâ et socordiâ vitae de genere.

Adeò etiam cum ipsis melodiae facultatibus et efficaciâ compatiuntur et animi nostri è vestigio, quippe qui et cognationem cum proportionibus propriae sui ipsorum conformationis recognoscunt, et transformantur in certos motus, respondentes ipsis melodiarum proprietatibus; ut quandòque ad voluptates et luxuriam instigentur, rursum ad commiserationem et tristitiam revocentur, nunc veluti obvallentur et in soporem dentur, nunc erumpant et exsuscitentur: aliàs verò ad iram oestro perciti et divinis furoribus invasi; dum cantus aliàs aliter transmutatur animorumque velut agmen educit, ordinatque dispositionibus ijs, quae similitudine proportionum earundem constant.

Existimo autem huc et PYTHAGORAM respexisse, dum jubet cum aurora surgentes, priusquàm operis aliquid aggrediamur, musica uti cantuque miti et suavi: ut si quae in animis exsuscitationis è somno tumultibus residua manserit turbulentia, eâ prius in sincerum ordinem et tranquillitatem traductâ, bene temperari et consoni veluti efficiantur ad diuturnas actiones. Opinor autem etiam hoc, quod deos cum musica invocamus et cantu, sc. hymnorum (organi genus) et tiybiarum et triangulorum Aegyptiorum, satis indicare, quod praesumamus animis, ipsos cum miti et benevola mansuetudine preces nostras accepturos.

In Caput VII. Notae.

Nota I. Duo sunt capitis membra, specie inter se cognata, re ipsâ et respectu harmonices plurimùm ab invicem dirempta. Prior enim pars nihil ultra institutam comparationis concinnitatem habet; posterior de motu animorum ita cohaeret doctrinae harmonicae, ut ea sine hoc capite manca videri possit, quippè cùm genuinus cantus effectus sit animorum 'motus. Non

igitur inter elumbes alias comparationes abjicienda, sed seorsim in illustri ipsius operis loco collocanda et tonorum differentiae ab ipso hoc effectui describendae mihi fuerunt, libri mei III. capite XV.

Nota II. Duabus de causis hoc loco mutatur animorum dispositio, vel enim conditione temporum et affectionibus formisque reipublicae, vel cantu ipso. Illae mutationes lentae sunt, istae subitaneae, ut cantus ipse; illae universitatem civium attinent, istae singulos cantus auditores. De prima causa textus clarus est, cuius haec summa, studia abeunt in mores et consuetudo fit altera natura. Studia verò alia alias temporum necessitates suppeditant. Huic mutationi morum publicorum comparatur mutatio tonorum in cantu et illam consequens mutatio affectuum.

10 Quamvis igitur hae mutationum causae sint diversissimae, nam frustra tamen conjunguntur eodem loco. Nam si legislator aut moderator reipublicae sciat, qui tonus quos cieat affectus in hominibus singulis, delectum habebit tonorum ex usu, accommodabitque, hoc discrimen vel generaliter ad suae reipublicae formam, vel in specie ad praesentes reipublicae necessitates, nunc hos vetans, nunc illos; quia ex motu singularium animorum tandem per imitationem existit motus totius communitatis civium et ex crebra usurpatione melodiae certae, quae peculiarem habet emphasin, coalescunt denique mores consimiles.

Sic Lacedaemonij formam reipublicae legesque habebant militares, gravitatem et austeritatem spirantes; itaque quasdam cantus formas exturbarunt e civitate sua. Sic Romani, Britanniae statum formaturi, enervaturi scilicet militarem Britannorum virtutem, assuefecerunt eorum
20 iuventutem theatris et cantibus lascivis. Vide hac de materia locum egregium et planè oratorium
* apud VINCENTIUM GALILAEUM in opere Italico, ubi de laudibus musices veterum agit. Hodie quoque apud Turcas unum solum idque durum valdè et inconditum genus melodiae auditur, apud nos Germanos huic usui deputatum est tympanum, iuncta tibiâ campestri sic dictâ, et tubâ aeneâ, illud peditatus, haec equitatus classicum seu incentivum; et tuba quidem exprimit aliquid simile toni octavi; at non existimo, praecipuam in hoc vim inesse ad movendos animos militum, praesertim nostrorum Germanorum, qui plerumque rudes sunt musices et incapaces horum discriminum; plus movet et equos et viros claritas intensissima et clangor aeris. Multò id magis verum est de tympano, cuius sonus unicus est, modi seu tonorum formae omnis expers; itaque movet primò magnitudine ipsa soni materialiter (facit enim subsilire praecordia, sicut sonus
30 magnus civitatem subiens psalterij aut testudinis chordas resonare facit intactas à plectro), deinde rhythmo seu mensurâ pulsum. Et tamen ne huius quidem rudimenti musices cura contemnitur in quibusdam Germaniae provinciis; est enim ubi in nuptijs popularium tympano locus datur, alijs musicis instrumentis interdicatur.

Nota III. PTOLEMAEUS omnes tonos trium facit generum; mihi in hoc opere duo genera, durum et molle, sunt duae tonorum differentiae contra se ipsos diremptae. Nam primus et secundus, quintus et sextus ex vulgaribus tantum sunt generis mollis, septimus et octavus tantum generis duri; soli tertius et quartus ambigunt inter utrumque genus. Potestate enim imitantur genus molle, specie seu clave systematica genus durum. 'Causa huius diversitatis inter me et PTOLEMAEUM est, quia ipse respicit ad tria genera artificialia, ego ad duo naturalia.

IV,56°

40 **Nota IV.** In systemate octavae naturali, quale vox humana pererrat modulando cationem aliquam, sunt loca ista, *G. a. b. c. d. e. f. g.* diversa et situ seu altitudine differentia, et sibi mutuò succedunt seriè quadam. Sortiunturque permutationes consuetas, per concinna scilicet intervalla, quae sunt tonus major, tonus minor, semitonium. Itaque mutatio toni *G* in tonum, cuius systema surgit ab *a*, fit per tonum *c* majorem, qui est inter *G. a*. Sed mutatio toni ex *e* in tonum
* ex *f* fit per semitonium, quae sunt intervalla consueta. Nam PTOLEMAEUS libro II capite XI. demonstravit, non rectè fieri, quod aliqui faciant quemlibet tonum à sibi proximo differre semitonio, cum haec divisio systematis octavae (in semitonia scilicet duodecim, ut ipsi volebant) non sit consueta, hoc est non naturalis, quantum ad unicam aliquam modulationem. Nam systema omne quod canitur, in quantum est unus et simplex cantus, semitonia tantum duo, nec
50 ea deinceps, sed locis certis distributa complectitur.

Nota V. In animo sunt ista: 1. Essentia animi, 2. Diversae eius partes, ut PTOLEMAEUS appellat, nos facultates dicimus, et cuiuslibet facultatis certae species, nos generaliter appellamus potentias naturales. 3. Virtutes habituales, contemplativae et operativae. 4. Dispositiones tem-

poraneae seu affectus. Igitur cap. IV. animum ipsum comparavit harmonicae facultati generaliter; Cap. V. facultates consonantijs, ut species seu potentias et habitus animi speciebus consonantiarum earundem diversis, et totum systema facultatum animi toti systemati consonantiarum: Cap. VI. virtutum genera generibus cantus; hic ergò cap. VII. comparat studia publica et affectus singulorum tonis seu modis. Comparationis argumenta penè singula in singulis insunt verbis.

Primum erat in voce *consuetae*, alterum in voce *mutatio*, tertium nunc est in *identitate*. Intervalla systematis et series eorum consueta comparantur consuetis temporum conditionibus et veluti motibus rerum publicarum; ut quod Romana bellicosa fuit, Venetorum mercatoria.

Mutatio cantus de tono in tonum comparatur mutationi reipublicae, et cum illa etiam studiorum publicorum de statu pacifico in bellicum, quia non minus crebrò haec invicem succedunt in republica, quàm illa in cantu. Identitas verò generum cantus in diversis tonis assimilatur identitati virtutum. Est verò justitia in pace, est et aliqua in bello; sed aliud eius objectum est illíc, aliud híc, nec idem eius exercitium utrinque. In pace suum cuique tribuendum, etiam peregrino, in bello non tribuit suum patriae, qui parcit hosti, aut qui rigidam distributionem rerum inter cives etiam sic urget, ut ea bellicis necessitatibus impedimento sit. Ita fortis esse potest aliquis in pace, fortis etiam in bello, at minor memoria fortitudinis illic obscuriorque, hic verò major et necessitas et gloria hujus virtutis.

Tota verò ista comparationis pars rhetoricae figurae similis est, probabilitatem sequitur, geometricum nihil sapit, nec causa alterius similium continetur in altero, quod hanc primam capitis partem attinet.¹

IV,57

Nota VI. Erat hactenus nuda comparatio; nunc et causas attingit naturales, quae alij tono alias conciliat proprietates: paulatim enim transit ad alterum membrum, ad quod ista magis spectant. Modus enim musicus per se ipse non est neque excitatus neque maestus, sed ut ipsae vocum Graecarum terminationes indicant, sic dicitur ab efficacia suâ in animis. Videtur autem PTOLEMAEUS híc tonos solâ altitudine distinguere, cùm asserat, idem melos cani posse in diversis tonis. Atqui etiam situ semitonij differunt, et serie reliqua concinnorum et reliquis rebus, quae sunt explicatae cap: XIV. lib. mei III. Itaque facultates istae ad movendos animos non insunt ipsis tantum propter altitudinem eorum in systemate perfecto, sed multo maximè propter genus et ordinem cuique suum concinnorum intervallorum.

Nota VII. PTOLEMAEUS lib. II. cap. X. Dorium facit altitudine medium, inde versus acuta phrygium, lydium, acutissimum mixolydium, et versus gravia: hypolydium, hypophrygium, hypodorium: Quasi dorium obtineret clavem G. in molli, phrygius A. lydius H. mixolydius C. hypolydius vicissim F. hypophrygius E. hypodorius D. Hac quidem in dispositione differt PTOLEMAEUS ab auctoribus caeteris.

Communiter enim ab auctoribus celebrantur tres veluti modi seu toni: Dorius gravis et modestus, phrygius mollis et deliciosus et effeminatus, lydius bellicosus et iracundus et masculus: quod ego secutus sum cap. XV. lib. mei III. Nomina traxerant à gentibus morum consimilium. Dores enim antiquae Graeciae populus erant, magistri optimi formandarum rerum publicarum, quarum salus in conservatione morum antiquorum consistit. Phrygia Asiae beata provincia molles populos, Lydia contra bellicosos educabat.

Nota VIII. Alterum et praecipuum capitis membrum hoc est, quod quidem generalius et plenius erat tractandum; quod puto PTOLEMAEUM fuisse facturum, si opus, quod certum est imperfectum ab ipso relictum, et perduxisset ad colophonem et revidisset denique. Nam et non solae sunt mutationes modorum, qui affectus animorum transferunt, et ipsi modi pluribus etiam proprietatibus quàm acumine et gravitate inter se differunt, et causae denique sunt evidentius explicandae, cur ista possint musicalia in animos. De quibus vide cap. XV. lib. mei III. saepè citatum. Observa verò discrimen: aliud est, animas in genere delectari harmonijs, aliud etiam et amplius aliquid, affectus cum cantus modis consimilibus transferri: horum utrumque suam causam habet.

Prima igitur et satis conspicua causa, cur mutantur affectus ad praescriptum cantus, est ista, quod jam antea noti sunt homini dolentium ejulatus, gaudentium, metuentium, iratorum etc. voces diversae, licet inconcinnae. Ergò si qua etiam in concinnis inque generibus et modis

10) Reipub. Ms. 31) III Ms. 39 f.) Rerumpubl. Ms.

musicis est affectio similis illis vocibus, illa commonefacit animam de causis, voces tales exprimentibus, sc. de affectibus idoneis. Jam verò proprium est animorum, affectu consociari cum alijs animis. Ex hac causa ceu ex fonte derivavi ego fol. 75. lib. mei omnes ferè alias cantus proprietates. Altera occultior causa et delectionis in genere, et eam tantò facilius consequentis mutationis affectuum in specie, à PTOLEMAEO tangitur in textu, cùm admoneri ait animos à cantu propriae sui ipsorum conformationis. Sed ipse hanc conformationem intelligit, quam ipse tradidit, quae rhetorica saltem similitudine constat, non necessitate causali. Vult igitur animos ipsos et instinctu quodam 'agnoscere suam illam cum harmonicâ similitudinem, non minus quàm PTOLEMAEUS ratiocinando eam agnovit. IV,57°

10 Atque similitudo illa, ut à PTOLEMAEO quidem est instructa, non uno membro claudicat, videturque mihi minus accurata et pulchra, quàm PTOLEMAEO: nec minus tamen valent in meum animum proprietates cantus, quàm in PTOLEMAEI.

Arctior igitur aliqua necessitudo quaerenda est conformationis animorum cum conformatione harmonici cantus, si illam volumus inter causas videri correspondentium utrinque affectionum. Quo loco varias autorum sententias inter se comparare nonnullum erit operae pretium.

Quod enim transmutationem cantus sequeretur translatio affectuum, id unum erat è praecipuis argumentis, cur philosophi in gente musicis studijs dedita jam antiquitus suspicarentur, in animorum formis et compositionibus insitas esse penitus harmonias. PYTHAGORAS quidem hoc dogma adeò firmiter habuit persuasum, ut ex eo aliud abstrusius extruxerit. Cùm enim, ut IV,58

20 * in praeambulo libri tertij dictum, harmoniarum causas in numeris inesse persuaderetur idemque animus esset, qui et cum harmonijs in varios affectus transferretur et numerandi facultate polleteret unicâ, triplici hac trium rerum, animi, numeri, harmoniae, inter se connexione motus pronunciare ausus est, ipsam mentis essentiam ex numeris constare; non ijs quidem omnibus promiscuè, sed ex illo tetracty, per quem jurabat, qui sc. colligeretur ex terminis harmoniae identisonae diapason, sectae per duas medietates, geometricam et arithmetica, in morem durarum solidarum quantatum, ut quae etiam duas medias proportionem recipiunt; qui termini sunt 6. 8. 9. 12. numero quatuor, summa 35, qui ideò harmonia est dictus, cui si unitas iungatur, fiunt 36. numerus accuratissimus quadratus de perfecto 6. et trigonicus, basi 8. Vide plura in allegato praeambulo. Hunc PYTHAGORAM imitatus MACROBIUS animam affirmat esse intextam ex numeris musicis, animamque definit, quod sit numerus harmonicus se ipsum movens.

* HERMES verò TRISMEGISTUS, PYTHAGORÂ procul dubio posterior, nec ita vetustus (sententiâ doctissimorum virorum), ut jactant nonnulli, fontem animarum profitetur octonarium, intelligens, ni fallor, hunc trigonicum 36, basi 8. Nisi desumpserit ex MACROBIO, qui theologorum Musas novem interpretatur de sphaeris octo mundanis, et communi earum concentu. Id verò videtur alludere ad figuram quadratam ex novem punctis factam, quorum octo circumstant exteriorius, unum intus in medio est in decussatione linearum. Idem HERMES in *Pimandro* mentem hominis per harmoniam ait esse delapsam: vicissim verò, solutam vinculis corporis facultatumque inferiorum, per eandem harmoniam reversuram in sedes pristinas: quod totum, ut audiemus, ex PLATONE est et forte ex MACROBIO. *Timaeus* enim apud PLATONEM, Pythagoricus et ipse, animam mundi ait factam ex septem his numeris, ex unitate 1, pari primo seu femina 2, impari primo seu mare 3, horum quadratis 4. 9. et cubis 8. 27. qui duo juncti faciunt 35. Ex his verò numeris harmonias et ipse omnes se demonstrasse credidit. Eius igitur interpretres MACROBIUS Platonicis numeris 'mundi animam ait esse conceptam et inesse illi causam musicae; et necessitatem rationis a coelestibus non recedere, ergò compositos in caelo sonos (concordantias) esse, et coelestem animam, quâ animatur universitas, originem ex musica sumpsisse.

* Ita etiam *Timaio* harmoniae et anima mundi ex eadem numerorum origine sunt. De animis verò caeteris *Timaus* iste non minus cum HERMETE videtur sentire, quod creatorem Deum introduxit, infinitos animarum exercitus, ex illa numerorum harmonicorum massa factos, distribuentem inter planetas et stellas fixas, velut in quaedam reconditoria, undè illae suis singulae temporibus in corpora animantium demitterentur. Cur ita censeam, haec cum Hermeticis convenire, causa est, quod cum planetae septem celebrarentur, fixarum sphaerâ octava, *Timaus* igitur octonarium quendam, non abstractum, sed concretum sphaeris mundanis designat animarum habitaculis ante immersionem earum in corpora; iam verò et HERMETIS discipulus

profitetur, se priusquam nasceretur fuisse in octonario. MACROBIUS quidem, explicans illud SCIPIONIS Ciceroniani *hinc profecti, huc revertuntur*, haec omnia clarius et fusius explicat. Et mundi quidem animam fontem appellat animarum et quomodo sit animis habitaculum in via lactea, antequam in corpora velle reverti incipiant, explicat ex PYTHAGORÂ, et quae series sit descensus earum per signa, initio facto à Cancro, perque sphaeras omnes, et quomodo per numeros harmonicos innexae corporibus, ijs numeris disturbatis solvantur eodemque redeant, undè profectae sunt. Idem tamen HERMETIS non meminit, cum PLOTINI et NUMENIJ et PORPHYRIJ caeterorumque meminerit; videntur igitur coetanei fuisse. Ego nisi author essem ipse capitis X, quod *Epilogum* habet libri mei V. *Harmonicorum*, et nisi me prius illud scripsisse liquidò scirem, quàm istam philosophorum inter se collationem instituerem, jurassim, ibi corrigi hanc philosophiam animasque non disseminandas inter planetas et stellas fixas, sed cogendas in fixum in gremio mundi Solis globum, interimque dum corporentur pascendas harmonijs motuum, ex planetis omnibus in Solem illabentium, occultè insinuari. Hûc enim valdè plausibiliter traheretur hymnus ille PROCLI, ex eodem sc. penu depromptus, cum Platonius et Pythagoricus fuerit philosophus: in quo hymno, postquam Solem philosophus salutasset regem *ignis mentalis* et dominum *vivifici fontis*, eidemque claves ad mundos materiales, vitae sc. indigos, credidisset, subdit hunc versum:

Ὅψοθεν ἁρμονίας ῥύμα πλούσιον ἐξοχeteύων

intelligens, ni fallor, animarum rivulos per harmoniam in sublunaria defluentes, de quibus VIRGILIUS, ex eadem sc. Italica philosophia, ut ARISTOTELES appellat,

Mens agitat molem ...

Indè hominum pecudumque genus, vitaeque volantum

Igneus est illis vigor et coelestis origo

Seminibus

Eodem referet APOLLINEM, cythara mulcentem saevientes tempestuosae geniturae fluctus; et Paeana ex eodem Titanis et Phoebi sodalities, qui viribus et victoria exsultans, *Impleat harmoniae vastum dulcedine mundum*, quae, quamvis poetica, PROCLUS tamen philosophus ad victoriam animationis trahit: quâ factum, ut contumaci materiâ sub jugum informantis animae missâ, concentus existeret suavitatis ineffabilis, ex naturae scilicet cursu non impedito. Sunt autem omnia Hermetica. Nam PIMANDER eandem suavitatem repraesentavit imagine coitus mentis cum natura. Fuit et ARISTOTELIS tempore secta philosophorum, quae animam dixit esse harmoniam, definiens harmoniam, contemperationem et compositionem contrariorum, ut est lib. I. *De anima*.

Haec igitur Pythagorica philosophia de anima, cùm non videretur PTOLEMAEO causalis, absurdum hoc habens, quod numeri abstracti et harmoniae subjicerentur animae pro essentia; cùm tamen harmonia sit ipsa aliorum aliquorum, puta terminorum quantitate inaequalium, eorum sc. inter se compositorum relatio seu proportio, anima verò neque ipsa terminorum (elementorum corporis) compositio possit esse, neque illorum proportio, essentialiter, inquam, sic ut differentes res sint et ab invicem discretæ, hinc termini comparati, inde anima. PTOLEMAEUS igitur harmonias per numeros quidem et ipse format, sic verò formatas non essentiam facit animae, sed saltem similitudinem et conformationis rationes utrinque cognatas.

Mihi causa valentior est distinguendi inter harmonias ipsas rerum sensiles interque essentiam animae: è contrario verò maiorem etiam quàm PTOLEMAEUS animorum cognationem cum abstractis harmonijs doceo. Nam, ut jam concedatur, animas ex numeris constare essentialiter, harmoniarum ego numerorumque vincula solvo, ut est in praeambulo lib. III, quibus dissolutis animorum etiam et harmoniarum sensilium in diversa abeunt essentiae. Vim enim omnem numerorum aut nego aut ad geometriam figuratam transfero, ut cùm lib. III. cap. XV. archetypum generationis et distinctionis sexuum non ex numeris ipsis peto, in quantum numeri, sed ex figuris, quae formantur à lineis, per hos numeros effabilibus. Insunt enim numeris dotes vulgò jactatae à rebus numeratis, sicut insunt in intellectu res forinsecae per species. Numerus enim causa talis qualitatis, ut trigonicus, nihil est aliud, quàm conceptus mentis, videntis aliquam rem numeratam, cui inest illa qualitas, sed in partes, puta trigonus, aut videntis generaliter omnia, quae sic disponi possunt, ut existat figura trigoni; omnem sc. sic comparatam rerum multitudinem, agnoscitque aliud esse res ipsas, aliud earum numerum, aliud figuram trigoni-

cam. Et numerus respectu concursus tot qualitatum est conceptus reduplicatus, sc. est conceptus conjunctionis plurium talium conceptuum in unum. Ideò PROCLUS excusaturus PYTHAGORAM dicit, illum usum esse numeris pro velo, res ipsas tradidisse sub fide silentij. Ita hîc, nisi prius ex circuli natura existerent diameter, tetragonus et trigonus, et nisi hae figurae et lineae propter demonstrabilitatem inter *entia scientialia* essent proque pulchris agnoscerentur: non esset in numeris 1. 2. 3. 4. nulla vis et pulchritudo, author suavitatis harmoniae in chordis totidem partium. Si non in 1. 2. nec igitur in 6. 12. et si non in 2. 3. et 3. 4. nec igitur in 6. 9. et 9. 12: uti nec in 8. 12. et 6. 8. quia hi illorum multiplices proportionem habent cum ijs eandem. 'Et si non in 6. 8. 9. 12. nec igitur in summa eorum 35. Posset idem etiam de formatione tetractyum dici ad dissolvendam cognationem numerorum et animarum. Nam tetractyes sunt numeri triangulares, at unitates 3. 6. 10. 15. 21. 28. 36. etc. non possent ordinari in triangulum, si praeter numeros nihil sciremus. Idem de forma quadrata teneatur, quia tetractyes hi 36. et 1225 commendantur et à trigonicâ et a quadrata formâ: illic bases 8. et 49, hîc latera 6. et 35. Sed missâ hâc cognatione, agamus in praesens res nostras.

Dico igitur amplius: non ideò numerus 35. est harmonia dicendus aut harmoniae author habendus, quia unitate minor est quàm 36 (ille sc. simul, et quadratus et trigonicus et duplici figura rectangulus): nam unitas demta efficit, ut iam reliquus 35. sit horum nihil amplius. At nec ideò, quia 35. est latus de quadrato 1225, qui idem est et trigonicus, vim nactus est harmonicam, nam neque idem est 35. latus cum quadrato 1225. neque 1225, cùm quadratus est, tunc habet speciem trigonicam, neque si hanc induit, simul et illam habet, nec basis eius 49. eadem est cum 1225, summâ omnium triangulum formantium; neque haec summa continet causas vel etiam numeros harmoniarum. Sed nec ideò, quia 35. constat ex primis cubis 8. et 27: in cubis enim non inest causa harmoniarum. Nec etiam ideò, quia 35. constat ex 6. 8. 9. 12. quibus exprimitur duplex divisio ipsius diapason in consonantias primas et praecipuas; nam si hi numeri in unam summam confundantur, non amplius praestant hoc, et quod id praestant separati, non indè habent, quia tanti sunt tantamque summam conficiunt, sed quia aequè multiplicium proportio est eadem. Et cur potius 35. harmonia dicatur quàm 10? Hic enim perfectè est trigonicus, hic à quaternario in basi primus est, cui tetractyis nomen competit, cuius membra 1. 2. 3. 4. plures designant harmonias, dissonum nihil, cùm in illis 4 membris numeri 35, duo 8. 9. tonum designant, intervallum dissonum? An toni, ut ex concinnis praecipui, admixtio desiderabatur, quia cantus concinnis intervallis constat? Cur igitur non potiùs 683 harmonia dicatur, quia colligitur ex 50. 72. 75. 80. 90. 96. 100. 120. quibus omnia concinna omnesque harmoniae, designantur? Verùm irrita sunt ista et similia omnia. Non enim eò delectatur anima harmonijs, quia communiter et hae et illa ortae sunt ex numeris, falsum nempe hoc est, sed nec propter illam à PTOLEMAEO traditam analogiam superficialiam in harmonica et animae dotes habitusque varios (de affectibus animi dictum est suprâ), sed propter hanc arctiorem cognationem, quod harmoniae formaliter et per abstractionem sumptae sunt comparationes, mentis opus, et comparationes quidem partium circuli per figuras geometricè divisi: Animi verò sunt non nudi numeri, sed circuli quidam potentiales, idque formaliter, seu potiùs imagines Dei, in quo circuli idea aeterna. Vide lib: IV. cap. VIII.

TEXTUS. CAPUT VIII

DE SIMILITUDINE PERFECTI SYSTEMATIS

CUM CIRCULO PER MEDIUM SIGNORUM.

Familiaritates igitur animorum humanorum cum harmonicis per hactenus dicta nobis 'ob oculos posita sunt; inventae sunt enim, ut compendio complectar omnia, identisonantiae et consonantiae per primarias animae partes distributae: formae verò cantuum per formas virtutum: sic differentiae circa tetrachordorum genera generibus virtutum dignitate et magnitudine differentibus et translationes de tono in tonum immutari morum in occurrentibus vitae circumstantijs sunt comparatae. Restat, ut

49) imutari Ms.

hoc etiam confirmemus, coelestium suppositiones ad proportionem harmonicas esse confirmatas. Ubi geminâ viâ incedemus, unâ communi, de omnibus aut quàm plurimis: altera singulari, de singulis eorum, quae particulatim comprehensa sunt. Priorem et communem hinc ordiemur. Quod enim initio videmus, solâ intervallari motione et sonos pertransiri absolvique et similiter motus coelestes locales, sic ut nullam illa alterativam mutationem substantiae secum trahat, eâ ipsâ re evincitur quodammodò propositum.

Alterum argumentum hoc est, quod et coelestium corporum revolutiones omnes circulares sunt et ordinatae regularesque, et systematum harmonicorum absolutiones redintegrationesque similiter habent. Nam etsi extensio ordinatioque sonorum in rectâ linea veluti succedere videtur, at facultas et quod soni certo modo sunt inter se comparati qui (modus ipsorum proprius est) determinatur et constringitur in unum eundemque circuitum ad normam motionis circularis: ac si ne sui quidem principium aliquod naturâ detur; sed positione solum assumatur aliâs aliud, in locos ordine succedentes progressuris. Sive ergò quis circulum signorum mentis imaginatione secet in alterutro punctorum aequinoctialium et veluti explicatum inque longum extensum applicet systemati perfecto disdiapason secundum aequales longitudes: punctum alterum aequinoctiale, in quo sectio non est facta, incidet in mesen; at circuli secti terminus alter in proslambanomenon, alter in neten hyperbolaeon; sive è contrario systema disdiapason in circulum contorqueas potestate, et coaptatis invicem nete hyperbolaeon et proslambanomenon duos sonitus unias, diametraliter quidem opponetur ipsi mese, nexus iste: erit verò ad ipsam concordans in identisone diapason. Quin etiam hâc viâ probabilitas hujus comparationis stabilitur, quòd non absimilia contingunt oppositioni diametrali in circulo ijs, quae circa diapason accidere demonstravimus. Nam in oppositione comprehenditur ratio dupla inter totum circulum et semicirculum, plurimumque aequalitatis prae caeteris, et quòd per centrum circuli una sola diameter necessario incedit: quae prima causa est aequalitatis figurae, quodque quae aliter traducuntur, etsi circumferentiam totam in quocunque partes aequales dividant, at non sic et totum planum, diameter verò et circumferentiam et planum similiter. Hinc est quod configurationes astrorum zodiaci diametrales inter omnes alias efficacissimae solent esse: quemadmodum et sonituum illi, qui inter se diapason efficiunt. ¹

IV,64 [non materiam, sed animam aliquam moveat, ut objecta movent sensus. Est enim subintelligendum, animas potius ipsas, perceptrices harum proportionum tam vocalium quam sideralium circa hanc in utroque genere duplam proportionem operosissimas esse, vel illâ vehementissimè incitari ad opera sua. Quâ de re infrâ plura.

Hic etiam obiter notandum, PTOLEMAEUM jam non obscurè à numeris in causis consonantiarum constituendis, ad meas circuli divisiones desciscere et mecum sentire incipere: dum ex hac demum applicatione systematis ad zodiacum legitimam invenit probationem, cur diapason sit operosissima consonantiarum: sc: propter naturam divisionis circuli per diametrum.]

In Caput VIII Notae.

IV,60 **Nota I.** Ab hoc octavo capite usque ad decimum sextum PTOLEMAEUS demonstrare nititur, totam naturam contemperationis harmonicae reperiri inter motuum coelestium conformationes et eorum accidentia per partes singulas. Nam zodiacum circulum esse quoddam veluti systema perfectum, probat cap. VIII. Capite verò IX. aspectus planetarum sunt illi consonantiae. Cap. X. motus planetarum in longum sunt quidamque cantus seu ductus vocis per sonos invicem se-

10-31) Nam ... efficiunt *Textwiederholung auf IV,64 von Keplers Hand (durchgestrichen)* 12) quod ipsorum proprium est (*Ms. IV,64*) 13) [aliquem] circuitum (*Ms. IV,64*) 22) nexus iste: erit: talis connexio erit (*Ms. IV,64*) 25) [comprehenditur] (*Ms. IV,64*) 26) prae caeteris figuris (*Ms. IV,64*) 27) [cadit] necessario incedit (*Ms. IV,64*) 31) [diapason efficiunt] (*Ms. IV,64*) 32-40) *am Rand* zu f. 62

quentes. Cap. XI. motus eorundem in altum faciunt quaedam cantus genera. Cap. XII. evagationes in latum sunt quaedam varietas modorum seu tonorum. Cap. XIII. configurationes seu habitus planetarum ad Solem aequiparantur dispositioni tetrachordorum in systemate. Cap. XIV. planetarum sphaerae primae, sunt stabiles soni in systemate. Cap. XV. planetarum motus videntur à PTOLEMAEO haberi quasi pro mobilibus sonis in systemate. Cap. XVI. planetarum familiaritates, sunt ut stabilium sonorum (fortè et mobilium) consonantiae: ut ita totum thema coeleste tali systemati musico respondeat.

* **Nota II.** Systema perfectum quid sit, PTOLEMAEUS lib. II. cap. IV. explicavit ex sua sententia; nam alij aliud pro perfecto habuerunt. PTOLEMAEUS duorum diapason amplitudini hoc nominis
10 dedit: ut si eadem omnium chordarum tensio esset, longissima brevissimae, proslambanomenos sc. netes quadrupla, meses verò dupla esset. Etsi libri sui III. cap. I. mechanicae commoditatis causa et ut utrumque diapason intervallum eadem forma sectionis monochordi absolvi perficique possit, duplicem suadet tensionem in lyrâ, unam pro inferiori diapason, chordarum crassiorum; alteram pro superiori, graciliorum: ut ita, si mesen quis duplicem statuere vellet, crassae quidem chordae tensio omnium fortissima, gracilis verò omnium languidissima, sonum eundem edant. Est igitur perfectum systema quindecim chordarum, totidem concinnos et legitimae consonorum divisioni accommodatos sonitus edentium, in unum instrumentum musicum coaptata series. Hoc systema musicum ait similitudinem habere cum circulo zodiaco.

Nota III. Initio repetit eorum summa capita, quae hactenus de animarum cognatione cum
20 harmonijs disputavit, et consonantias quidem distributas ait per primarias animae partes: id factum cap. V.

Nota IV. Formas (ideas) cantuum per formas virtutum. Factum cap. V. Quas nempe hîc ideas, ibi appellavit εἶδη, species, et tres diatessaron species sunt comparatae tribus habitualibus speciebus et tribus concupiscibilis facultatis virtutibus; quatuor diapente species, quatuor sensualis animae et quatuor irascibilis facultatis virtutibus; septem denique diapason species, septem intellectualibus munijs et septem intellectus virtutibus. Respectu harum specierum tetrachorda systematis vel sunt coniuncta, synemmena, vel disjuncta, διεξευγμένα et <dan>tur ista tetrachordorum genera.

Nota V. Differentiae circa tetrachordorum genera sunt istae, quod tetrachorda vel inter
30 stabiles vel inter mobiles sonos sunt comprehensa, et tunc cantus ipsius tria existunt genera: diatonicum, chromaticum, enarmonium, de quibus hîc agit. Nam tetrachordorum differentiae multiplicantur cum generibus hisce cantus. Jam verò cap. VI. consideratae sunt virtutes secundum differentias dignitatis et magnitudinis, et comparatae sunt generibus cantus: quare etiam, ut hîc ait, tetrachordorum generum differentijs.

IV,60°

Multiplex ista distinctio confusionem parit, quam ut caveas, perpende, quasdam magis ad tetrachorda velut ad instrumentum musicum pertinere, quasdam verò magis ad cantum ipsum: et nota subordinationem:

	In tetrachordo ut instrumento sunt	Genera synemmena, diazugmena	Differentia inter stabiles et inter mobiles phthongos
40	In cantu ipso per tetrachordum modulando sunt	Species consonantiarum, diatesseron tres diapente quatuor, diapason septem	Genera cantus; diatonicum, chromaticum, enarmonium.

Translationes de tono in tonum comparatae sunt mutationibus morum publicorum et affectuum cap. VII. Videntur autem coincidere ista: 1. species diapason et 2. toni seu modi musici. Et sanè verum est, quatenus toni serie intervallorum concinnorum differunt, omninò mihi coincidunt. At quatenus acumine et gravitate, ut PTOLEMAEUS illos distinguit, aliud sunt species diapason, aliud toni seu modi, danturque in eodem tono species diversae diapason, magis verò diapente et diatessaron.

50 ^a**Nota VI.** Jam ad coelestia transit; coelestium suppositiones appellat ea sc: circa quae sidera coelestia sunt occupata, ut eorum motus, sphaerae, configurationes, familiaritates. Nam libri cujusque haec vel illa hypothesis dicitur esse, et Graeci scopum actionum susceptarum appellant earum hypothesin, quasi propositum.

Nota VII. Partitur tractationem in duo capita: primùm vult generales afferre comparationes de omnibus, id est quae omnes planetas in genere attinent, vel de quam plurimis, scilicet quia non omnes aspectus omnibus planetis competunt, ferè tamen de omnibus. Secundo vult de singulis, intellige planetis, de ijs, quae particulatim vel quae alijs aliter inesse deprehenduntur. Priore via per capita quinque deinceps incedit, posteriore per 14. 15. 16. incedere decreverat, ut indicant tituli; at non absolvit, quia viam ingressus est imperviam.

Nota VIII. Comparationem inter se generalium orditur PTOLEMAEUS à systemate perfecto et à zodiaco. Nam ut in systemate perfecto omnes insunt chordae earumque intervalla, genera, species differentiaeque tam tetraehordorum, quàm consonantiarum cantuumque et modorum seu tonorum: sic etiam sub zodiaco incedunt omnes planetae cum triplici genere motuum, in longum, latum et altum. Comparationis autem argumenta affert praecipuè quatuor: primum à motuum similitudine et simplicitate, secundum à reditu motuum in se ipsos, tertium ab oppositionis configuratione, simili oppositioni meses et extremarum, quartum à consimili magnitudine potestatum, oppositionis quidem inter configurationes, diapason verò inter consonantias.

IV,61 Primum argumentum hoc est: dantur in zodiaco intervalla, dantur etiam in systemate intervalla; et per illam quidem trajicit sidus aliquod, per ista verò 'cantus transit, motus sc. utrinque est localis. Intervalla quidem zodiaci qualia sint, per se patet, at intervalla in systemate gemino sensu insunt. Primum enim materialiter et organicè distant ab invicem chordae, sc. utut unaquaelibet seorsim à caeteris pulsari possit; et in codice Ptolemaico pinguntur chordae systematis lineis erectis inter se parallelis, illarum igitur aliae ad sinistram magis recedunt, aliae ad dextram, distantes ab invicem, id est intervallatae. Et haec organica distantia peperit nomen intervalli in musica, quod deindè etiam ad alias translatus fuit significationes. Secundò enim voces intervallum, distantia, sumuntur etiam de differentia potestatis sonorum in acumine et gravitate, quia vocem acutam dicimus altam, gravem profundam, intervallum aliquod insinuent, inter se comparatae; sequitur ut etiam in sensu musico inter sonum altum et profundum concipiatur intervallum metaphoricum. Prior itaque significatus vocis intervallum locum praecipue habet hoc octavo capite, posterioris ratio major habebitur capite sequenti nono. Et quia vocem graecam unam ego duabus latinis reddidi *pertransivi absolvique*, earum prior quidem respicit ad primum significatum, posterior verò ad secundum; illic motus est plectri per chordas locis distantes, hîc verò permutatio potius est sonorum acutiorum cum gravioribus. Absolvuntur autem seu constituuntur soni omnes primùm in monochordo etiam motu aliquo ephippij per intervallum illud, super quo tensa est chorda unica, ex quo deinde instrumento soni singuli in singulas chordas per tensionem illarum transferuntur.

Non ponit tamen PTOLEMAEUS praecipuam argumenti vim in uno vel altero horum motuum localium, sed inculcat ejus solitudinem utrobique, et videtur hoc velle dicere: sicut in lyra plectrum vel in monochordo ephippium sursum deorsum errans diversosque sonos illud eliciens, istud determinans, non tamen mutat systematis vel monochordi speciem et figuram, sed eandem semper, ut quoties lubet eandem rursus cantionem, eosdem sonitus elicere possimus: sic etiam in coelo translatione siderum de loco in locum nullam corporibus ipsis inferri mutationem, neque iter in coelo, zodiacum, veteri expedire. Hujus argumenti vim MACROBIUS in *Somnium Scipionis* videtur expressisse magis emphaticè, cum ait: numeros animae mundanae penitus inditos causam praebere et mundani motus et musicae continentiae. Item alibi, haec in corpore mundi intervalla esse ad imaginem contextionis animae; quod tamen magis pertinet ad cap. XIV.

Nota IX. Etiam in secundo hoc argumento condensat emphases. Nam et ordinata regularitas utrinque inculcatur obiter, et circularis connexio prolixè. Dicit, sicut motiones coelestes (zodiacum autem circulum, sub quo illae incedunt, subintellige) in se ipsas reflexae sint, sic etiam in systemate perfecto sonorum ordinem quodammodo in se ipsum redire, non tamen omnimodè. ¹

IV,61° **Nota X.** Nam planeta quidem emensus totum zodiaci spacium redit in illud ipsum punctum, sub quo constitit initio, et in ipso zodiaco initium et finis sunt unicum et plane identicum punctum; at in lyrae sonis neque loco neque potestate idem planè est initium cum fine. Chordae

enim parallelae inter se tensae sunt ordine suo, à sinistris ad dextras velut in lineam rectam procedente, ubi longissimè distat initium à fine. Ordini linearum erectarum tribuit lineam veluti rectam, quia intervalla binarum et binarum dimetitur aliqua recta, secans illas perpendiculariter. Eodem modo et ratione potestatis, quando incipit plectrum à sono gravissimo procedens versus acutiores, non redit ille ordine ad pristinum gravissimum, sed continuò tendit ad acutiores, et in fine systematis pervenit ad omnium acutissimum. Hanc diversitatem musicalium à coelestibus fatetur PTOLEMAEUS, hoc tamen non obstante alium aliquem respectum identitatis invenit, quem comparat cum identitate principij et finis in circulis et motionibus coelestibus.

Nota XI. Is verò respectus non est ipsius per se acuminis et gravitatis sonorum (etsi etiam
 10 hae sunt differentiae quaedam generales facultatum in sonis), sed est primò specialioris alicujus sonorum facultatis, quae est sonorum ex opposito identicorum, seu, ut nostri musici appellant, diapason facientium; secundò est respectus etiam mutuae habitudinis sonorum, quae propria est illis sonis quindecim in systemate perfecto. Nam quia PTOLEMAEUS statuit septem species diapason, illae in uno et eodem simplici systemate unius diapason non possunt ostendi, nisi subindè chordas ejus octo aliquas aliter atque aliter tendas; at si duo diapason systemata cum chordis quindecim jungantur, hic jam omnes species diapason designari possunt. Vide ex meo libro III. cap. XI. Ergò si maximè jam tertium adjungeretur, non indè elicerentur novae aliquae species ipsius diapason, sed eadem rursus, quae primae erant in perfecto systemate, tantummodò sub acutioribus sonis comprehensae. Et sic gemina ratione fit, ut etiam in systemate perfecto vox in circulum quodammodò redeat, primùm ratione vocum singularum, quia
 20 postquam à *G.* omnes diversum quid sonuerunt, octava demum *g.* idem quodammodò sonat cum *G.*, et iterum quindecima *gg* idem cum *g.* et cum *G.*: deindè ratione seriei vocum octo, quae series, si altiores adderentur chordae systemati perfecto, eadem rediret; quo nomine omnes species diapason ab unico systemate perfecto determinari et in illud constringi rectè dicuntur. Et ut in circulo sola positione datur principium, non etiam natura, sic etiam in hoc perfecto systemate usu venit, ut inter infinita diapason unaquaelibet illarum chordarum systema incipiat, atque eà septem ejus species diapason justa serie ordinet. Et ampliùs, si lubeat, species illa diapason, quae tenditur ab *A* in *a*, potest etiam incipi ab *a*, et extendi per locos ordine succedentes ultra supremam chordam *gg*: quodque excedit (cùm non prorogetur systema perfectum usque in *aa*) potest ab infra, a *G* in *A* addi; erit enim eadem species potestate intervallorum,
 30 perinde ac si suprema vel dextima *gg* juncta esset imae vel sinistimae *G*, ut jam sequitur.

IV,62

Nota XII. Zodiaci principium est punctum aequinoctiale vernum seu initium Arietis, et hoc nobis. At ejus loco in zonis meridionalibus est principium Librae. Haec puncta etsi natura motuum monstrat, at non pro necessarijs zodiaci principijs obtrudit, possemus enim illum etiam aliundè incipere, bonam rationem secuti. Valet igitur hoc initium thesi, sic tamen, ut haec positio causas probabiles a natura mutuatur. Si ergò, inquit, in systemate perfecto mese aequalibus intervallis remota sit et à proslambanomeno et à nete, et si circulus zodiacus in longum extensus, sectione in aequinoctio factâ, aequaverit longitudine hoc intervallum systematis totum à proslambanomeno ad neten: aut si chartam, in qua pictae sic sunt chordae quindecim erectae
 40 parallelae, contorqueas, sic ut in se mutuò congruant proslambanomenos et mese: tunc ut Aries Librae, sic duae istae extremae ipsi mese opponentur: subintellige; et apparebit, quod antè dictum, quomodo species diapason undique sine discrimine principij et finis in hoc circulo systematico designari possint.

Nota XIII. Probat tertiò comparisonem hanc systematis cum zodiaco, quia valdè probabilis sit illa ipsa oppositionis ratio, quae sequitur, si diagramma systematis dicto modo redigas in circulum. Vides autem, PTOLEMAEUM non profiteri demonstrationes, sed saltem probabilitates. Etsi, quae jam attingit, demonstrationis leges facillè patiuntur. Oppositio diametralis est terminus astrologicus, idem quod aspectus oppositus.

^a**Nota XIV.**^a Potest, inquit, circa aspectum oppositum concipi proportio dupla inter totum
 50 circulum et utrumvis semicirculorum, quos distinguunt inter se planetae oppositi; subsume: sicut proslambanomenos meses in hoc systematico circulo sibi oppositae, mese verò netes dupla est in tensione per omnes aequali, et generaliter, sicut chordae, inter quas est diapason, aequè tensae sunt inter se proportionis duplae.

Nota XV. Prae caeteris configurationibus plurimum est aequalitatis in configuratione diametrali; subsume: sicut etiam inter sonos proslambanomeni, meses et netes quaedam velut aequalitas est seu identitas: nam intermediae chordae altrinsecus diversisonè consonant aut planè dissonant. Aequalitas aspectus oppositi haec est ex libro meo IV, cap. VI: quia per diametrum totus circulus dividitur in partes duas inter se aequales, caetera figuralia latera dividunt in inaequalia, ut latus quadrati in unum et tria etc.

Nota XVI. Quando circulus per figuram dividitur in partes, quotcunque partes aequales fiunt ex circulo, totidem rectis subtensis peragitur inscriptio: at cùm circulus in duas aequales partes est dividendus, hic non etiam duabus rectis, sed unâ solâ per centrum ductâ opus est, quae repetita in se ipsam coincidit fitque potestate duae, actu una. Subintellige: et sic etiam se res habet cum sonis, diapason facientibus; nam post multas diversisonas consonantias, quae sunt ab unisono, tandem consonantia diapason fit identica quodammodò; sonus enim acutus cum gravi in idem recidit et quodammodò unitur ei.

Nota XVII. *Hoc dicit esse primam causam seu principium aequalitatis figurae.* Hoc multis modis potest intelligi, vel generaliter, quod ἐφάρμοσις ista rectarum planorumque ut et angulorum sit principium demonstrandi aequalitatem figuratarum quantitatum planarum praecipuè, vel in specie de lineis, quod ex centro ad circumferentiam et sic etiam ad opposita puncta quaecunque circumferentiae rectae omnes inter se sint aequales, ut figurae vocem etiam de linea accipiat. Vel sic, quod haec sit causa et principium aequalitatis ejus figurae, quae circulus dicitur; principium quidem, quia circulus describitur aequalitate hujus lineae. Vel sic, quod aequalitas linearum (qualis spectatur etiam inter diametrum et se ipsam repetitam) sit principiorum unum, quibus constituuntur aequales figurae. Vel sic, quod id, quod diameter semper ejusdem est longitudinis, sit principium demonstrandi figuram regularem, quae demonstratio consistit in aequalitate lineae vel ejus potentiae et similium cum certis partibus diametri. Vel denique referuntur haec verba ad sequentia, sc. quod lineae caeterae per planum circuli traductae circuli quidem circumferentiae in ⟨partes⟩ aequales distinguere possint, at non simul et planum circuli, haec diameter verò et circulum et planum similiter in aequalia, ut ita circulus hîc jam causa sui planè dicatur figura, et figurae aequalitas sit haec ejus bisectio in duo plana semicircularia.

Nota XVIII. Quarta causa comparationis est haec: in musica consonantiam diapason, qualis est inter mesen et extremas, in astrologia verò configurationem diametralem, qualis est inter puncta aequinoctialia, pro fortissimis agnoscere. PTOLEMAEUS hanc non ut causam proponit comparationis, sed hoc ipsum ceu consecrarium ex praemissis geometricis, veluti causis archetypicis, deducit. Haec igitur est genuina textus Ptolemaici sententia, in qua, quantum favore conatum PTOLEMAEI in genere prosequor, quod demonstrare nititur, motus caelestes rationibus harmonicis esse comparatos, tantum controversiae eidem moveo super modis, quibus hoc fieri docet. Nam in hoc quidem capite sive res inter se comparatas, sive priora duo argumenta comparationis intueamur, nihil sanè inveniemus, quod genuinam rerum naturam et connexionem inter se causae et effectus sapiat. Primùm enim ex una parte zodiacus, ut is quidem incipit à fixo quodam puncto, est circulus imaginarius in sphaerâ extima, in quo ipso nullus planetarum incedit, sed benè sub eo omnes incedere videntur. Ex alterâ verò parte systema perfectum est inter organa et penè nihil aliud, quàm artis opus. Quod ut appareat quam vim habeat, notari velim, in re harmonicâ multa quidem inesse membra, sed non omnia ejusdem ordinis; sunt enim pauca aliqua prima ortuique proxima, secunda primis superstructa, tertia secundis, quarta tertijs. Prima sunt sectiones harmonicae circuli septem, hae immediatè ex ipsa geometriâ circuli figurarumque inscriptibilium oriuntur. His igitur, quae à circulo defluerunt, harmonicè jam secundò multa miscet, quia chorda, primum subjectum transfusarum circuli divisionum, est linea recta. Fit igitur hac rectitudine, ut non tantum chorda integra derivet in se divisiones circuli demonstrabiles, sed etiam quaelibet ejusdem totius chordae pars easdem divisiones circuli suscipiat. Id verò in circulo non quovis modo fieri potest [in tria aequalia] non enim, si totus circulus geometricè dividi potest in tria aequalia, propterea etiam ejus tertia aut quinta aut quaevis pars similiter in tria geometricè dividi poterit. Causa est in excellentiâ circuli prae linea rectâ. Nam circulus perfectè figuratus est, quippè à seipso definitus et determinatus; recta, etsi noscitur figuratione rectitudinis, non tamen determinatur ab hac sua figuratione, quin per hanc

licet illi in infinitum excurrere; opus igitur 'habet punctis, alterius lineae sectione factis, ut determinetur. Itaque nihil rectae decedit de essentia suae figurationis, sive tota aliqua longitudo sumatur, sive pars: at circulo perit ipsa figuratio, primum atque pars illi eripitur: nisi arcus residuus nova figuratione in circulum minorem contorqueatur. Itaque qui sic vult dividere residuum circuli, sicut erat divisus: is non unum, sed duos circulos dividet. IV,63

Qui verò tam totam chordam quàm partes eius eâdem ratione dividit, is unam utrobique et eandem rectam dividit inque eâ partes varias constituit, inter se comparabiles, et sic plures in illa proportionibus accumulatur, quam in circulo possunt existere. Cum igitur harmonicè exorsa â divisione circuli pergat deinceps in tractatione rectarum chordarum, sequitur, ut plura jam in harmoniciis quam in circulo veniant consideranda. Nam consonantiae minores quam diâpason, ut docui capite VI., libri mei IV, iam oriuntur ex tali comparatione residuae partis (quae semisse non fit minor) cum tota stantque loco tertio; ex his verò consonantijs minoribus quarto loco jam resultant intervalla dissonae concinna, toni scilicet: et semitonia: per haec quinto loco *dividuntur consonantiae* sortiunturque sua nomina: sextò ex divisione ipsius diâpason in concinna resultant diversae species eius; septimò denique, ut omnes has species in uno systemate speculari possimus, componimus duo diâpason in unum perfectum systema; id tamen magis arbitraria ratione, quam necessitate; possemus enim speciem unam, quae altius incipit, dividere et quod de ea excedit supra, id locare infrà, ut prius etiam 'in perfecto systemate fieri potuit. Ecce quot gradibus â circuli geometriâ recedamus, priusquam perveniatur ad systema perfectum. IV,63°

Rebus igitur inter se comparandis tanto intervallo et â naturâ et ab invicem recedentibus, impossibile est aptam institui posse comparationem; mirandum magis ingenium PTOLEMAEI, qui probabiles tamen rationes invenire potuerit. Certè systema perfectum, quod homines elegerunt sui captus causa, non potuerit esse, dico, archetypus conformando circulo zodiaco, sed exstitit huius tractus distinctio â caeteris coeli tractibus statim cum ipsa prima convolutione globi solaris circa suum axem, in ipso intimo mundi complexu. Et vicissim zodiacus ille sensibilis non fuit hominibus causa constituendi systematis perfecti, sed circulus abstractus et intellectualis prima fundamenta posuit, quibus innixae septem ordine contignationes tandem in systema perfectum desiverunt. Rebus ipsis ex utraque facultate comparandis sic habentibus, mirum non est, argumenta quoque comparationis vacillare; quae quidem alia alijs meliora sunt.

Primum enim nititur quidem identitate motus utrinque localis, at hoc nimis generale cognationis est argumentum. Est sanè communis utrinque motus, sed id hoc discrimine, ut ille in exprimendis sonitibus incedat saltuatim, in sideribus sit continuus. Multo igitur concinnius componentur cantus cum incessu humano graduario, quam cum motu alicujus sideris. Quod verò PTOLEMAEUS ex eo vim intendit, quod motus localis utrobique sit solus, id rursus longè petitus minusque generale est argumentum comparationis nec vim ullam habet. Nam aut non est absolutè verum de harmonico motu, aut in illo solo non est 'nec pro re coelesti haberi debet, cum sit vulgare de multis localibus motibus. Quid quod neque de coelo certum est, motus siderum locales nullam consequi alterationem. Certe motum unius sideris, ut COPERNICO placeat, Telluris nempe, consequitur vicissitudo aestatis et hiemis. Esse et in reliquo coelo alterationes, arguunt maculae Solis, cometae et alia, incertum, an ex parte vel toto illae sequantur ex motibus localibus. Sin de eo loquimur, quod veterum planetarum nullus perit, novus nullus nascitur, idem et de Terra verum est. Posito verò hoc discrimine inter coelestes terrenosque motus, non ideo quicquam promovetur similitudo proportionum coelestium cum harmonicis nec vicissim impedirentur, etsi in coelo essent alterationes, non magis quam e cantu humano tollitur proportio, si vox inter canendum debilis reddatur. Ipse per se motus localis trahit secum rationes suas, quicquid jam praeterea accidat. Fr. V,370

Secundum argumentum, qua in parte deficiat PTOLEMAEUS, ipse per objectionis speciem detexit; valeret tamen ad probabilitatem adstruendam accidentariae eiusdem similitudinis (in quam rhetoras potius, quam philosophos incumbere par erat), si non magis ad caput sequens pertineret. Nimis enim recedit PTOLEMAEUS in utroque argumento a proposito zodiaco, delabens ad motum siderum sub eo, de quo erunt sequentia capita. Illud ne obliviscare, quod reversio specierum unius diapason nullo modo causam habeat neque archetypum identitatem principij finisque seu in zodiaco, seu in motionibus sub eo; nam hoc tantum abest, ut si in

chorda sic principium fini connexum esset, specierum distinctio nulla futura, fuerit ipsius diapason. Quomodo verò instituenda sit haec comparatio, ut et articulatio sit et ad causae necessitatem propius adducatur, dicam in notis ad caput sequens. Quod item et de tertio et quarto argumento dicendum, quae haud paulo sunt meliora prioribus, cum naturae penetralia referant, ad sequens enim caput et ipsa pertinent. Nec enim ideo diapason consonantia respondet ipsi diametrali configurationi, quia ex systemate quidam velut zodiacus efficitur (accidit hoc illi aptationi, ut chordae diapason facientes incidant in loca circuli opposita), sed in genere, quia et illa consonantia est aliqua, et haec aspectus aliquis. Accidit illud quidem systemati perfecto pulchre; at hoc accidit simul minime pulchrè, ut duae chordae incidant in idem punctum, quae inter se disdiapason faciunt, cum configurationi corporali, id est conjunctioni, potius respondeat unisonus, diapason verò respondeat configurationi quadranguli, ut audiemus.

Quod oppositum aspectum siderum et consonantiam diapason efficacissimos appellat, id hoc sensu verum esse iudico, si pari utrumque passu sit efficax, efficacia scilicet non activa, sed objectiva, id est, quae [non materiam, sed animam aliquam moveat, ut objecta movent sensus. Est enim subintelligendum, animas potius ipsas perceptrices harum proportionum, tam vocalium, quàm sideralium, circa hanc in utroque genere duplam proportionem operosissimas esse, vel illà vehementissimè incitari ad opera sua. Quà de re infra plura.

Hic etiam obiter notandum, PTOLEMAEUM jam non obscurè à numeris, in causis consonantiarum constituendis, ad meas circuli divisiones desciscere; et mecum sentire incipere: dum ex hac demum applicatione systematis ad zodiacum legitimam invenit probationem, cur diapason sit operosissima consonantiarum: sc. propter naturam divisionis circuli per diametrum] ¹

IV,64^v (63) I.

TEXTUS. CAPUT IX
QUOMODO CONSONA ET DISSONA
HARMONICA SIMILIA SINT ZODIACALIBUS.

2

Rursum, quemadmodum consonantiae cantuum intra quadrisectionem consistunt, quia maxima disdiapason consonantia quadruplum habet majorem minoris, minima verò diatessaron facit majorem quarta sui parte excedere minorem: eodem modo et positiones astrorum in zodiaco, quas consonas esse concipimus efficacesque, absolvuntur [seu comparantur] ^aseu constituuntur^a divisionibus circuli usque ad quadripartitionem. Esto namque propositus circulus AB, dividaturque ab eodem signo, puta A, in duo quidem aequalia per rectam AB, in tria verò aequalia per rectam AC, in quatuor verò aequalia per rectam AD, in sex verò aequalia per BC: hic circumferentiae pars AB faciet positionem diametralem, pars AD quadrangularem, pars AC triangularem, pars CB sexangularem: et proportionem partium circumferentiae inceptarum ab eodem signo, id est ab A, continebunt non tantum identisonorum consonorumque, sed etiam tonicam proportionem: id quod facile patebit, si circuli segmenta duodecim constituamus, quia hic primus est numerus eorum, qui dimidiam, tertiam et quartam partes habent: talium enim novem erunt in arcu ABD, octo in ABC, ^asex^a in semicirculo, quatuor in ADC, tres in AD; efficientque segmenta ^aista^a primam identisonorum, sc: ^adiapason^a proportionem [{sequi quies}] ter, sc: 1. duodecim segmenta totius circuli ad sena semicirculorum. 2. Octo in arcu ABC ad quatuor in arcu AC. 3. Sex in ACB ad tria in arcu AD. Sesquialteram verò proportionem, quae est consonantiarum primarum majoris, sc: ipsius diapente, rursum ter exprimunt: 1. Duodecim totius circuli ad octo in arcu ABC. 2. Novem in arcu DAB ad sex in arcu AB. 3. Sex in arcu AB ad quatuor in arcu AC. Sesquiertiam denique proportionem, quae est consonantiarum primarum 'minoris, id est ipsius diatessaron, similiter ter. 1. Duodecim totius circuli ad novem in arcu ABD. 2. Octo in arcu ABC ad sex in AB arcu. 3. Quatuor in

IV,65 (64)

37) quae Ms.

arcu AC ad tria in arcu AD. Sed et triplam proportionem, quae est ipsius diapente epidiapason consonantiae, repraesentant bis. 1. Duodecim in toto circulo ad quatuor in arcu AC. 2. Novem in arcu ABD ad triam AD. Denique quadruplam proportionem, quae est identisonantia disdiapason, semel continent: sc: duodecim in toto circulo ad tria in arcu AD: sic et proportionem 8 ad 3, qui est consonantiae diatessaron epidiapason, etiam semel, sc: Octo in arcu ABC ad tria in AD. Sesquioctavam denique, quae est toni, rursum semel, sc: novem in arcu ABD, ad octo in ABC: [quem admodum habent differentiae subjectorum in delineatione numerorum] ^aut videre est ex differentijs numerorum, qui ad [figuram] delineationem sunt apposit.

A signo A sumuntur proportiones sic.

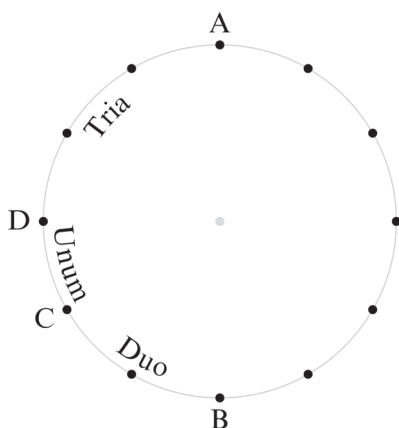
10

Diapason
ABCA ad AB
ABC ad A
ACB ad AD

Diapente
ABCA ad ABC
ABC ad AB
AB ad AC

20

Diatessaron
ABCA ad ABD
ABC ad AB
AC ad AD

Diapason cum diapente
ABCA ad AC
ABD ad AD

Disdiapason
ABDA ad AD

Diapason cum diatessaron
ABC ad AC

Sesquioctava
ABCD ad ABC

Circulus 12
ABD 9
ABC 8
AB 6
ADC 4

Ex hisce sequitur, ordinandam esse [diapente primarum] ex primis consonantijs 4.
illam, quae diapente dicitur, juxta triangularem positionem; quae verò diatessaron, 5.
juxta quadrangularem, et tonum juxta circuli unciam: quia cùm circulus ad semicir-
culum AB constituat rationem duplam; semicirculus jam ad AC trianguli arcum facit 6
sesquialteram; et hic ad AD quadranguli arcum, sesquiertiam. Excessus autem illarum
est tonicus, sc: arcus CD, unciam circuli complexus. Optima igitur ratione natura
circulum signorum duodecim partium fecit, ut assem: quia systema perfectum duo-
decim tonorum amplitudinem habere scivit; tonicum igitur intervallum aptavit unciae
seu duodecimae parti 'circuli. Et admiratione dignum est, quod etiam signa per unam
duodecimam zodiaci determinata, consona quidem [intervalla in Harmonicis] non 7
sunt, sed solum in genere concinnorum consistunt: at quae per quinque duodecimas
zodiaci determinata sunt, è contraria sunt inter concinna, ^acùm sint utique et dicantur
[in astrologia] inconnexa^a, idque propterea, quia circulus ad duos arcus à rectâ con-
stitutos, quae unciam subtendit, facit proportionem numeri duodenarij ad unitatem
adque undecim, quae alienae sunt à consonis, at non etiam à concinnis exulant; ad
duos verò suos arcus constitutos à rectâ, quae quinque uncias subtendit, proportionem
facit, numeri 12 ad 5 et 7, quae et a consonis et a concinnis exulant; quippe cum neutra
neque multiplex neque superparticularis sit; neque composita [proportio] ex aliqui-
bus elementis ad consonantias pertinentibus. Amplius et praeter hactenus utrinque 8
concordata etiam hoc [videre est] succedit, quod à signis zodiaci [sola] tres solum
quadrangulorum species sumi possunt, aequali numero cum speciebus consonantiae
diatessaron; triangulorum verò quatuor solummodo, aequali rursum numero cum

50

IV,65° (65)

speciebus consonantiae diapente; eo quod solis his consonantijs accadat, ut sint in-compositae.

Quae igitur circa ipsum motum circularem [in contemplationem veniunt secundum] ad utramque dictarum harmoniarum ^aexpendi possunt: ^aet quae [communitur] figurarum consonae et dissonae [vocantur in figuris, per haec determinata sunt] communi cum harmonicis vocabulo dicuntur, hactenus [explicare] definivisse sufficiat. [Restat] Deinceps [consideranda nobis erunt, qu.] de primis differentijs motuum coelestium nobis erit dispiciendum. [...]

IV,66 [...] *In Caput IX. Notae*

Nota 1. ¹Comparisonem hic aggreditur consonantiarum cum aspectibus siderum in zodiaco: rem per se ponderis maximi et praestantissimam philosophiae partem (¹etsi in solidum est neglecta à vulgò philosophantium), sed quae longè aliter est instituenda, quam à PTOLEMAEO hic factum. ^aTextus per se clarus est, nec multis indiget.

Nota 2. Est pars astrologiae de signis consonis et dissonis, conjunctis et inconjunctis in zodiaco. Vide MAGINI *Eph*: cap. XV. et *Quadrupartitum* PTOL: lib. I. cap. XV.

Nota 3. ¹Initium hoc statim labat, neque enim intra quadrisectionem consistunt consonantiae: neque Solis ternis zodiaci divisionibus, puta in duo, in tria et in quatuor, absolvuntur aspectus: neque si utrumque esset, aptè haec illis compararentur. Consonantias ¹non naturâ sed usu solum et systematis perfecti continuatione intra disdiapason includi, probant ista: I. quod ante PTOLEMAEUM Pythagoraei, ejusdem usus privilegio et vocis humanae amplitudine consideratâ, coarctarunt consonantias angustius intra diapason epidiapente. II. Quod organa nostra usque ad tetrakis diapason et ulterius progrediuntur. III. Quod PTOLEMAEUS ipse systema perfectum, non omnium possibilium consonantiarum complexu, sed solâ repraesentatione omnium septem specierum ipsius diapason descripsit. IV. Quod divisiones harmonicae monochordi, ^aquas libro meo III. cap. II. ex geometriâ demonstravi, ad septenariam ^ausque sectionem progrediuntur, ubi nascitur disdiapason epidiapente et sexta mollis: quam frustrâ PTOLEMAEUS in numerorum politiae gratiam excludit ab harmonijs: cum aures, ipsius PTOLEMAEI suffragijs pro judicibus constitutae et cum ijs omnis hodierna ratio musica, ipsaque rerum natura hac exclusionem indigneretur. V. Quin imò datur infinitas consonantiarum, diapason multiplicantium, si aures sequi percipiendo possent, quod ipse PTOLEMAEUS fatetur. ¹Sed nec in zodiaco sufficiunt ternae sectiones: probo primum ex ipsius PTOLEMAEI principijs. Nam sextilis aspectus PTOLEMAEO hic ex [¹Malè nihil omni(s) applicantur Terrae sectiones; unius, ternis alterius es ipsius quidem] tribus primis circuli sectionibus non alio jure resultat, quam duodecilis, uterque sc: non à primo divisionis initio, sed in alijs circuli partibus ordinatur. Et tamen sextilem probat PTOLEMAEUS, duodecilem rejicit. Itaque pro sextili ¹re ipsâ introducit etiam ¹quartam divisionem in sex ab eodem principio. [cùm tamen esset praefatus divisiones intra quadrupartitam consistere. Aspectus verò plures esse efficaces, probatur experientia.] ¹Probo secundo ab experientia aspectuum: nam et duodecilis est evidens seu semisextus, et quintilis et biquintilis, in suspitione verò sunt decilis, tridecilis, ¹quincunx, et remotiori in gradu octilis, trioctilis seu sesquadrus. ¹Vide mei lib. IV. cap. V.

De caetero, quod circulo per trisectionem et quadrisectionem in duodecim diviso varie quaerit proportionem inter partes, ¹id facit quidem ad majorem probabilitatem comparisonis ipsius per se nudae: ad causalem verò comparisonem qualem ego trado, ¹nulla vis est in multiplici rationum expressione. Non enim chordae proportionis triplae consonant ¹ob hanc generalem causam, quia in zodiaco inveniuntur partes hac usae proportionem, signorum 9 ad signa 3. (sic enim etiam chordae proportionis septuplae consonarent, quia sunt in circulo partes, ¹una unius signi, altera 7. signorum), sed tantum ideò, quia in circulo toto signorum 12. invenitur geometricè constituta pars tertia, signorum 4. Quin etiam pleraeque harmoniae, quas primas consonantias appellat, puta diatessaron et diapente, plane non sunt primò ab hac unicâ et solitariâ unius circuli divisione, sive duo ejus [partes] ¹secti segmenta, sive etiam totus cum parte rationem harmonicam constituat. Non enim ideo chordae, quae sunt in proportionem

sesquitertia, consonant, quia in circulo sic diviso est pars ¹¹novem¹² signorum, quae cum toto 12 signorum complectitur sesquiterciam (sic enim et pars 11 signorum cum toto 12 signorum, constituit aliquam proportionem, et tamen chordae, quae eandem constituunt, inter se non consonant): sed ob id chordae ¹¹rationis sesquiterciae consonant, quia chordae proportionis quadruplae identisonant, quarum cum minor 1 cum sui triplo 3 consonet, ut prius ex circuli geometricâ sectione sequebatur, ideò et identisonarum altera major 4 cum illius triplo 3 consonet necesse est. Haec à me diligenter sunt tractata libro IV. cap: V. et VI.

IV,67 (68)

Ex hac contra Ptolemaicas rationum constitutiones exceptione facile patet, quid jam in applicatione consonantiarum ad aspectus desiderem. Nam diapente consonantia non est immediatè applicanda trigonico aspectui: competit enim huic primò et immediatè diapason epidiapente: ut verò eidem et diapente competat, necesse est intercedere et axioma hoc, quod diapason sit identica et quod identicorum minore consonante cum sui triplo, etiam alterum majus, duplum illius, cum ejus triplo consonet. Idem de diatessaron jam suprà dici coeptum hic resumatur. Etsi enim et diatessaron ¹¹oritur¹² à figurâ quadratâ circulo inscriptâ, quae etiam aspectum gignit quadratum: tamen ipsi aspectui quadrato primò respondit disdiapason proportionis quadruplae, quae est totius circuli ad quartam partem, postea demum et secundariò comitatur et adhaeret illi diatessaron, proportionis epitritae, per intercessionem scilicet axiomatis etiam suprà usurpati, et non propter residuum circuli, tres quartas. Aliàs cogeremur omnibus residuis circuli suas in harmonicis concedere consonantias contra iudicium aurium. E

10 contrario verò aspectus ¹¹ipsi¹² ab his residuis ¹¹circuli¹² non pendent, nec possunt applicari dicta axiomata circulo. Non pendent à residuis: quia circulo in viginti geometricè diviso et sumptis ex unâ parte [comprobationibus] ¹¹novem¹² portionibus¹², ut ex altera residua stent ¹¹portiones¹² 11: hic residuum hoc geometricè constitutum nequit gignere aspectum, nullus enim effectus sequitur: sc: quia ad arcum ¹¹novem¹² portionum rescissum nullus sequitur. At herclè sumptis octo ¹¹portionibus¹² in unum arcum ¹¹et¹² 12 in residuum, effectus sequitur non ¹¹propter¹² residuum 12 vicissimas vel 3 quintas, sed propter duas quintas geometricè constitutas. Quin etiam circulo in 12 diviso, quia una uncia geometricè rescissa est, effectus astrorum sequitur et in harmonicis trisdiapason epidiapente, non obstante, quod residuum partium 11 in harmonicis cum toto 12 consonantiam nullam facit. Causa est, quia vis aspectus, etsi à circuli arcubus monstratur,

30 redigitur tamen in angulos ad centrum, ubi confluunt radij; jam verò residua, quippe maiora semi circulo, non metiuntur angulos, quod libro IV. cap. V. et VI. omisum hinc supple.

IV,67ⁿ (69)

Non possunt axiomata illa harmonica ¹¹de identisonantiâ¹² continuè duplicarum¹² applicari circulo, ut probemus, etiam residua ¹¹circuli¹² juvare genituram aspectuum, sicut ¹¹residua¹² chordae juvant genituram consonantiarum: quia si ¹¹circulo¹² applicaremus axiomata de quadruplis, interdum ex minore ¹¹proportionis¹² termino faceremus maiorem [ut si quis argumentaretur, datis aliquod proportionalibus, communi uno termino, alterius terminis in proportionem multiplicis ex una potest exprimi sectione circuli, etiam altera poterit exprimi]: ut si sic ¹¹rationeris¹², sectione circuli potest constitui proportio tripla, seu una tertia ¹¹circuli¹², ergo¹² possunt et duae tertiae quatuor tertiae; hoc non valet, quia jam ¹¹quatuor tertiae¹² superant [prius] ¹¹circulum¹² totum,

40 continentem tantum tres ¹¹tertia¹², et¹² incipis duplicare arcum circuli, numerans aliquid de eo, quod est¹² plus toto. Igitur idem sunt in circulo ¹¹causa demonstrationis¹² quatuor tertiae, quod una tertia, [cum tres tertiae] ¹¹quia tribus tertijs¹², circulo in se ipsum redeunte, abjiciuntur. Aut si ex quatuor ¹¹tertijs¹² feceris [totum: et iam tres quartas velis in-] ¹¹unum circulum totum¹², et pro tribus tertijs prioris circuli jam tres quartas posterioris velis ¹¹inferre¹²: rursum id non ¹¹succedet¹². Nam tres quidem partes facere potuisti ¹¹in circulo¹² per inscriptionem trianguli: jam ut quatuor fiant, inscribendum foret quadrangulum. A trianguli verò ¹¹inscribendi¹² possibilitate ad quadrangulum nihil sequitur vi hujus argumenti. Occupatur enim geometria seorsim circa figuras singularum sectarum, demonstrationes ex cujusque numero angulorum exstruens, ¹¹ut libro meo primo demonstravi¹². Igitur axiomata de rectis multiplicibus non possunt accommodari curvis et

50 circulo. ¹

Legitima igitur et causalis comparatio harmonicarum consonantiarum cum partibus circuli aspectus formantibus est ista: ut quia principia solum harmoniarum ex circulo sunt iisdemque postea miscentur, alia aliqua intra septa harmonices, solae igitur ¹¹illae¹² harmoniae, quae sunt diapason non minores, comparentur aspectibus. Ita opposito venit diapason, quincunci diapa-

IV,68 (70)

son cum semiditono, biquintili diapason cum ditono, sesquadro diapason cum diatessaron, trino diapason cum diapente. Tridecili diapason cum sexta dura. Quadrato disdiapason, quintili disdiapason cum ditono, sextili disdiapason epidiapente, octili trisdiapason, decili trisdiapason cum ditono, semisexto trisdiapason cum diapente. Tot sunt enim aspectus, quorum effectus vel evidens vel saltem in suspicione est: Nec aliae figurae circulo [†]inscriptae nobilioribus scientiae demonstrationisque gradibus consistunt, [†]quam hae ipsae: diameter, stella dodecagonica, stella pentagonica, stella octogonica, trigonus, stella decagonica, tetragonus, pentagonus, hexagonus, decagonus, dodecagonus: de quibus sunt mei duo primi libri^a. Harmoniae quidem ex una parte excurrunt longius ob admixtionem axiomatum dictorum in recto possibilem (semper tamen contenta sunt proportionibus, [†]quas facit circulus demonstrative sectus [ad partes] [†]cum segmentis singulis), ex altera verò parte [†]eadem harmoniae suis proprijs legibus, ex eadem axiomatum mixtura derivatis, sese constringunt arctius. Nam quia [†]in illarum geniturâ in considerationem veniunt etiam residua chordarum eorumque consonantiae cum totâ et cum segmento, [tam hic recensitis, quam] fit igitur, ut ex omnibus residuis [at] (quae possunt infinito numero ex continua bisectione circuli et multiplicatione diapason constitui) sola septem apta inveni-
antur, quae harmonicam chordae sectionem et cujusque totius partiumque triplicem consonan-
tiam absolvant: eaque ratione gradum in cantu, hoc est vestigium concinni intervalli ponant: sc:
illa, quae faciunt cum tota proportionem sesquiquintam et consonantiam semiditonum, quae-
que sesquiquartam et ditonum; sesquiterciam et diatessaron, sesquialteram et diapente; super-
tripartientem quintas et [semisextam] [†]sextam mollem; superbipartientem tertias et sextam du-
ram concordantias; denique subduplam et diapason: Hic enim semisexti, aspectus efficacissimi,
residuum [†]undecim [†]duodecimarum planè, exulat. Has verò residuorum proportionem ad totum
etsi possumus sanè in circuli secti partibus ostendere et cuique ex majoribus consonantijs [†]jam
inter aspectus distributis suam adungere minorem cognatam: ut habeat sextilis etiam semito-
num, quintilis ditonum, [†]de quibus tacet PTOLEMAEUS, quadratus diatessaron, trinus diapente,
[†]ut et secundum PTOLEMAEUM, [†]sesquadrus [semisextam] [†]sextam mollem, biquintilis sextam
[†]duram, quas iterum tacet PTOLEMAEUS (vide has binas et binas in singulis schematibus musicis
conjunctas, lib: III, cap: II)^a: at non possumus ex circulo solo sine usu [†]dictorum axiomatum
causas ostendere, cur haec residua consonent sola; reliqua non consonent, illaesis [in coelo] [†]in
formando aspectu juribus segmentorum ipsorum, quorum sunt residua. Nec enim 7 octavae
consonant, sola nec 7 vel 9 decimae, nec 7 vel 11 duodecimae, quamvis una duodecima et in
coelo et in musica sit efficacissima: seorsim hae causae sunt indagandae extra circuli nudam
geometricam considerationem (etsi non sine eâ) intra limites ipsius harmonices, [†]ut prolixè
ostendi libro IV. cap: VI^a Nec quicquam nos Ptolemaicae juvant comparationes eoque secun-
dum rerum naturam non sunt.

IV,68^v (71)

Nota 4. Quid quod sibi ipsi adversatur PTOLEMAEUS: qui cum priori capite perfectum systema [†]duorum diapason comparasset toti zodiaco, singula [†]scilicet illius diapason singulis hujus semicirculis: jam consonantias primas [†]sic accommodat arcubus, ut [†]acutioris quidem diapason congruè applicentur 6. 4. 3. signis unius semicirculi: [†]at [†]gravioris [†]diapason cogitur exhibere in 12. 8. 6. signis, comparans jam [unum solum] [†]alterum diapason toti circulo. Quod
si etiam [ab eodem initio divisionis circuli incipiunt] [†]eundem terminum majorem utrique con-
sonantiarum primarum statuatur, ut sc: rectè cum aspectibus [indidem incipientem] [†]similiter
comparatis comparari possint, tunc ne diatessaron quidem in angustiâ unius semicirculi potest
[ostendi] [†]ostendi. Et omninò, ut sit genuina utriusque repraesentatio tono sc: differens, non
aliter institui potest, quam inter 12. 9. 8. signa, occupans totum circulum; cum [prius] [†]tamen
priori capite majus ijs, diapason, redactum esset in semicirculum.

Nota 5. In hac ipsa verò re praecipuè hallucinatur haec comparatio, quod tono aptat un-
ciam circuli. Cum enim in hoc versatur ut arcus ab eodem puncto incipientes intervallis mu-
sicis aptet: haec jam uncia circuli nequaquam à communi principio cum caeteris comparatis
incipit, sed inter fines duorum arcuum tertiae et quartae partis interest: Seu potius, ut proportio
sesquioctava in hoc spectari possit, inter fines trium quartarum et duarum tertiarum censetur:
sc: excessus est illius novem signorum super hunc 8 signorum. Quod si consideretur [†]haec
uncia [†]ut excessus unius tertiae 4 sig: super unam quartam [†]signorum 3, quae genuina ejus ex
circuli divisione consideratio est, jam [†]uncia non tono, sed integro diatessaron applicabitur,

quia inter diapason epidiapente et ⁷dis⁷ diapason interest diatessaron. ^aDicam verò longè absurdiora. PTOLEMAEUS sic nominat unciam totius circuli, sicut octo signa sunt bes ejusdem totius, et sicut novem signa dodrans, ille diapente dans, hic diatessaron: atque ad hanc analogiam uncia dabit trisdiapason-epidiapente. Non igitur uncia, ut uncia, tonum repraesentat, sed ut ea involvit comparisonem octo signorum cum signis novem, id est proportionem sesquioctavam^a. Est et scopus vitiosus, ad quem tendit haec comparatio, ut sc.; sicut diapason in concinna est dividuum, quae sunt toni et semitonia, 'sic etiam circulus dividatur.

IV,69 (72)

Nam si ⁷sic⁷, tunc positu toni, alto vel humili (respectu gravissimi soni) minuuntur vel augentur proportionis tonicae sesquioctavae termini, quare et eorum excessus. ^aVerbi causa, 10 excessus iste novem signorum supra octo, qui est uncia circuli, applicatur à PTOLEMAEO tono illi, qui quartum obtinet locum systematis à voce gravissimâ versus acutam. At si quaeras, illi tono, qui obtinet imum systematis locum, quanta portio totius respondeat, illa non jam erit uncia totius, sed longè major, scilicet planè pars nona totius^a. Quare divisio zodiaci in aequalia 12 nihil commune habet cum divisione diapason in concinna intervalla, ⁷ut quae⁷ et specie differunt et pro altitudinis ratione mensurantur excessibus inaequalibus, etiam ea, quae sunt ejusdem speciei.

Nota 6. Frustrà ergo miratur PTOLEMAEUS conspirationem naturae conformantis distinguentisque zodiacum in duodecim signa cum naturâ harmonicorum: existimans naturam coeli dispositricem ideam distributionis duodenariae ex mensura systematis perfecti, quae contineatur in duodecim tonis, desumpsisse. Nam primò rursum eodem conatu ⁷contraria molitur, nam⁷ et duo diapason systematis perfecti comparantur cum circulo, ⁷ut capite priori,⁷ et sic quodlibet cum semicirculo et simul duo arcus circuli majores semicirculo, singuli relati ad totum, comparantur primis harmonijs; quia eorum differentia, pars circuli duodecima, cum tono, quo primae duae harmoniae differunt, componitur: et verò notum est, utramlibet primarum illarum concordantiarum minorem esse quam unum diapason. Haec verò contradictio est. Deinde divisio actualis zodiaci in 12 aequalia comparatur non cum divisione disdiapason ⁷actuali,⁷ sed cum ejus mensura saltem. [Non enim actu dividitur diapason in 6. vel disdiapason in 12 tonos; sed] Nam si quis tonos 12 invicem addat, conficet proximè quadruplam proportionem, quae est ipsius disdiapason. At si consilium fuisset naturae, in dividendo zodiaco spectare praescriptum systematis perfecti, [in zodiaco dividendo, fecisset etiam] ^aab hominibus in usus humanos conficti: expressisset etiam in zodiaco⁷ tonos majores, minores et semitonia: Essentque vestigia divisionum potius ista: in gradu 40. 60. 72. 90. 120. 135. 144. et segmenta inaequalia, sicut sunt in divisione chordae. Tertio demonstravit ipse PTOLEMAEUS in harmonicis, quadruplam esse paulo minorem duodecim tonis; insunt enim in illo quatuor tetrachorda et duo toni disjunctivi; sed quatuor tetrachorda dant octo tonos et quatuor semitonia Platonica, quae sunt majora 30 duobus tonis. Est enim Platonicum semitonium inter 243. et 256, hoc est inter 2187. et 2304. At tonus est inter 8 et 9, hoc est inter 2048 et 2304. Itaque ablato hoc semitonio à tono, erit limma inter 2048. et 2187. multo majus quam ablatum semitonium [inter 2187. et 2304.], quia [ibi] ⁷in limmate⁷ excessus 139 major est inter minores terminos ⁷2048. 2187:⁷ quam hic 117 inter majores ⁷2187. 2304.⁷ Itaque [quia] non implent tonum duo ⁷Platonica⁷ semitonia, excedunt igitur toni duodecim quadruplam. ⁷Atqui⁷ rationes harmonicae ^aadeòque etiam rationes coelestium formatrices^a non solent propè verum consecrari, sed planè ipsissimam rerum geometricarum ἀριθμείαν. Aut causa dicatur, cur ⁷natura,⁷ cum vellet divisionem zodiaci instituere ad praescriptum mensurae perfecti systematis, defecerit tamen in conatu, nec planè pervenerit, etsi appropinquaverit. ^aUt non dicam, quod ipsius zodiaci, ut circulus est ab uno stato initio inceptus, divisio in 12 actualis nulla sit, sed saltim imaginaria.^a

IV,69^a (73)

Nota 7. Sequitur alia PTOLEMAEI admiratio super congruentijs istis, cujus omnia membra vitiosa sunt. Quemadmodum, inquit, in astrologià signa ⁷distincta⁷ quatuor signis interpositis [distincta], seu puncta in ijs, distantia arcu quinque signorum, dicuntur inconnexa nullumque 50 faciunt aspectum, sic etiam in harmonicis proportio inter 5. et 12, respondens signis inconnexis [continue arcus, ad totum circulum habitudini.] ⁷et habitudini eorum arcus ad totum circulum⁷: est inconcinna, quamvis proportio 1. vel 11. ad 12 sit inter concinnas.

Primùm hic ex parte astrologiae omissum est unum ex respondentibus membris. Dicendum enim erat et hoc, quo loco censerentur signa contigua: nam astrologi etiam haec pro inconjunc-

tis habent, nullo sc: aspectu invicem sociatis. Id si est, corrui igitur haec PTOLEMAEI comparatio, quae nititur diversitate rationum 12 ad 7 vel 5; et 12 ad 11 vel 1, quarum illam comparat distantibus per 5. signa, hanc contiguis signis seu punctis, distantibus signo unico. Sed fortè PTOLEMAEUS unius signi arcum ideo nobilem agnoscit, quòd haec sit prima portio divisi zodiaci per compositas figuras, triangulum et quadrangulum.

IV,70 (74) Secunda igitur exceptio sit ista, quod quinque signorum arcus, quincunx à me dictus, è numero aspectuum non exulat, sed jam dudum in suspitione versatur efficaciae et jam etiam ab alijs publicè commendatur. Uncia quidem seu semisextus validissima est configuratio possetque hac in parte PTOLEMAEUS à me juvari contra alios astrologos, qui contigua signa dicunt incomposita.

Tertio, proportionem 12. ad 11. PTOLEMAEUS inter concinnas recipit, superstitione Pythagorica classis numerorum superparticularium. At demonstro ego, simpliciter inconcinna esse. Id verò nihil impedit, quo minus proportio ei associata 12. ad 1. aspectum faciat; quia aspectus non à residuo circuli 11. signorum, ut saepè jam dictum, sed tantum à segmento signi àque proprietate duodecanguli arcum hunc rescindentis dependet. Etiam in harmonicis [consonantiam efficit] 12. ad 1. non minus consonantiam efficit, quàm 8. ad 1., non obstante, quòd tam 12. ad 11. inconcinna est secundum me, quam 8. ad 7. Sectio quidem harmonica chordae, fateor, nulla fit [non sit] secundum has proportionem; hinc [fateor] obstat residuorum 11. et 7. natura, quippe in sua propria (harmonices) facultate; atque haec ipsa causa est, cur mihi 12 ad 11 sit inter inconcinna, quia concinna omnia constituuntur sectionibus harmonicis comparationibusque [naturam inde] consonantiarum inde natarum.

Quarto, vicissim proportio 5. 12 est PTOLEMAEO inter inconcinna, non minus quam 7. 12; id rursum male, sola scilicet aestimatione superpartientium proportionum familiae, ut causae, quae causa nulla est, gignitque ratiocinationes in disciplina harmonicà injurias in sensum auditus. At herclè, tam 12. 1. quam 12. 5. non tantum inter concinnas, sed planè inter consonas proportionem sunt; quippe cum et latus dodecagoni et subtensa quinque signis sint demonstrabiles; et abutitur ratione PTOLEMAEUS, si negat, quod aures affirmant, sc: semiditonum, qui proportionem 6. ad 5. continet, et diapason cum semiditono, qui 12. ad 5., consonantias esse.

IV,70^v (75) **Nota 8.** Superest ultima hujus capituli comparatio, quòd cum signa sint 12, sicut tres sunt species diatessaron, sic etiam tres sint signorum quadranguli, et sicut quatuor diapente, sic etiam quatuor esse signorum triangulos, ubi nihil habeo, quod PTOLEMAEO ex suis principiis opponam: pulcher sanè responsus est, si eum rhetor aut poeta aliquis intueatur, etsi comparationem ipse in meis ratiocinationibus non adhiberem: quia mihi circulus non tantum in dodeca, sed etiam in decatemoria, et quidem à quolibet initio dividius est: eoque fortuita videtur illa conspiratio, necessitate quadam aliorum praecedentium consequens: nec ultra primas consonantias sese proferens, ad ipsas etiam septem species diapason: Nam sex solum oppositiones in circulo hoc pacto sumi poterunt. PTOLEMAEUS quidem excusat hoc: quod primae consonantiae solae sint incompositae, diapason composita ex illis. Atqui hoc nihil ad rhombum: est enim communis excusatio, qua qui velit uti, is per omnes considerationes et comparationes diapason è numero posset eximere, contra votum PTOLEMAEI: nulla enim connexio est medij hic allegati cum conclusione: et posset aliquis contrarium inferre, si est compositum diapason ex diapente et diatessaron, debuit etiam numerum habere compositum ex numeris elementorum 3 et 4, ut habeat quidem diapason species 7. numerum compositum ex 3. diatessaron et 4 diapente, cur ergo non etiam oppositionis sunt 7. sumptiones, propter 4 trini et 3 quadrati sumptiones? Mihi quidem est in promptu responsio, sed quae [defenditur Ptolemai comparatio] non est consentanea huic comparationi Ptolemaicae; sc: quia non sic oppositus ex trino et quadrato componitur, ut diapason ex diapente et diatessaron, sed componitur oppositus ex trino et sextili, vel ex duobus quadratis: et verò sexangula signorum duo sunt, duo verò et quatuor faciunt sex: sic et bis tria.

Quod autem diapente non sit composita consonantia, puta ex consonantijs alijs, sive, quod idem est, quòd non possit dividi in consonantias se minores, id falsum consequens est ad falsum antecedens: ditonum [(minorem)] et semiditonum, partes ipsius diapente, non esse consonantias; quia sc: PTOLEMAEUS suas consonantias alijs principiis et numerorum familijs perperam definit, vim inferens auribus aut certe modo loquendi; omnino enim duo elementa ipsius diapente, ditonus et semiditonus, sunt consonantiae.

Denique ἀκυρολογία est in hac philosophiae parte, consonantiam diapason dicere compositam; pro eo quod dici debuit, illam esse in consonantias minores dividuam. Nam si ortus conditionem respicias, nihil hac consonantiâ identisonâ simplicius est: nec magis ex diatessaron et diapente composita dici potest, quàm corpus ex capite, et trunco, quia sc: in ista dividuum. Sed nec diatessaron et diapente ob id sunt consonantiae, quia constituunt juncta diapason, sed

* quia quodlibet ex sua idoneâ figurâ seorsim oritur: ut explicavi libro meo III. cap: IV, f. 34.⁷¹

Explicatis igitur bis duobus PTOLEMAEI capitibus et ostensa multiplici comparationum harum absurditate: tempus est, ut quid in ijs verum, naturae consentaneum et causale sit, seorsim in [luce] conspectu collocem, summamque hîc aliquam proponam totius mei libri quarti. Est autem ista: quod animus formaliter sibi habet impressum characterem circuli figurarumque, quae circulum dividunt demonstrativè, et proportionum, quas constituit circulus totus cum arcubus, quos singulae figurarum lineae determinant. Cùm igitur figurae illae non tantum entia sint scientialia, ut demonstratum est libro I, sed etiam proprietatem habeant eximiam congruentiae mutuae multiplicis, ut ostensum libro II: ex eo habent hoc animae, ut non tantum [estiment] observent, deprehendant aestimentque proportionem easdem rerum sensilium, quantitate participantium (speciebus earum per sensus introrsum ad animae limina exhibitis ibique inter se ab animâ comparatis), sed etiam se ipsas [anima] conforment in suis operationibus ad praescriptum talium proportionum, ut quo pulchrior est unaquaelibet earum et quo congruentior; hoc magis illae tam singulae suis munijs, quam universae junctis operis congruant et conspirent ad certum opus. Haec est causa naturalis et generalis, superior ultrâque rerum hic comparatarum: quia informat non tantum facultatem auditus ad discernendos sonos et dignoscendum congruum ab incongruo, adque delectationem capiendam ex congruis, dolorem ex incongruis: sed informat etiam tam naturam sublunarem, quae est anima Terrae, quàm animas cunctorum viventium, ad discernendos^a seu angulos radiorum binorum in Terra formatos, seu mensuras eorum,^a arcus zodiaci, distinctos à toto per objectum duorum corporum planetariorum, et comparandos eos cum zodiaco toto, ut si quando proportionem harmonicam deprehendant inter talem partem et totum, è vestigio sint operosae, illa quidem in eliciendis fumis et vaporibus, et quibus meteora fiunt, istae verò in motibus suis^b convenientibus. Itaque quoties duae chordae^a aequaliter tensae^a inter se consonant, toties [longiore vel ex alterutri] facultas auditus rationalissima [facit circulum] ex longiore, vel si haec minor duplâ reliquae, tunc ex alterutrius duplo quadruplo facit circulum, et quâ figurâ regulari in hoc circulo designetur reliqua,^a tanquam pars in huius circuli semisse^a considerat. Et in zodiaco nullum fit statum initium, nec ratio habetur duodecim aequalium portionum, quae signa dicuntur: sed requiruntur duo planetae sub eo, ad formandum aspectum; ubicunque jam alter eorum consistit, inde putatur circuli initium. Haec igitur est unica vera et naturalis causa, cur meritò comparentur aspectus singuli cum singulis consonantijs non minoribus quàm diapason: quippe utrumque effectus est unius et ejusdem causae archetypicae in animâ residentis^a eandemque, mensuram quantitativam habet^a. Consonantiae verò, quae sunt minores quam diapason, habent jam comparationem cum aspectibus secundariam; quatenus scilicet illae per additionem unius, duorum vel trium diapason ex minoribus fiunt majores: nasciturque haec augendi licentia ex legibus rectitudinis chordarum seorsim extra circulum. At toni repraesentatio in circulo nulla est, quae quidem ad eandem normam quadret: nullus enim aspectus est, cujus arcus cum toto circulo comparatus designet proportionem sesquioctavam. Cumque in harmonice, ut quae multo majorem varietatem complectitur quàm ratio aspectuum, [ortus] usus toni sit [non sit alius, quàm ex comparatione harmonicarum] multiplex ad [divis] sectiones consonantiarum in partes concinnas: in astrologia vicissim nulla nos urget necessitas, ut aspectus dividamus in partes analogas. Illic enim gradus quaeruntur, per quos cantus transeat, hic gradus nulli dantur, quibus planeta a planeta separetur veluti per saltus; cum continua sit duorum ab invicem separatio. Supervacua igitur est comparatio toni cum astrologicis. Haec satis pro praesenti materia; caetera petantur ex meo lib: IV.⁷¹

IV,71 (76)

IV,71° (77)

IV,72 (78)

TEXTUS. CAPUT X.
QUÒD MOTUI [LONGITUDINIS] ASTRORUM SECUNDUM
LONGITUDINEM COMPARETUR SUCCESSIO SONORUM.

- 1 Cum igitur tres sint species motuum, una prorsum retrorsumque, seu in anteceden-
 2 dentia et consequentia, et secundum longitudinem, secundum quam fiunt siderum
 translationes ab ortu in occasum et contra: Altera sursum deorsumque et secundum
 altitudinem, secundum quas vel longissime à Terra moventur, vel proximè illam: tertia
 ad latera et secundum latitudinem, secundum quam contingit, ut accessiones nobis
 fiant borealiores vel meridionaliores: primam, quae est secundum longitudinem, bonâ
 cum ratione accommodabimus transitui versus acutiores simpliciter aut graviore son-
 3 nitus. Nam in utraque motione similis est successio in consequentia. Similes verò
 «etiam sunt» orientales occidentalesque partes tensionibus gravissimis, caelum verò
 mediantes acutissimis. Nam et ortus occasusque principium habent finemque appa-
 rentiarum; illud quidem tanquam ex inconspicuo: hunc verò tanquam versus incon-
 spicuum: et gravissimae tensiones principium habent vocis finemque, illud quidem
 tanquam versus silentium, quia gravissimum quidem, proximum est evanescentiae
 vocis; acutissimum verò remotissimum ab ea. «Propterea» cantores canendi principium
 faciunt à gravissimis sonitibus et finem facturi desinunt in ipsos. Coeli verò media-
 tiones et quae absunt longissimè a disparentiâ, rectè sonis acutissimis associantur, cùm
 4 et ipsi longissimè absistant à silentio. Insuper, quia gravissimas voces loci inferi
 efficiunt, acutissimas superi (unde graviore tensiones ab ilibus exire dicimus, acutas a
 temporibus), sunt verò et ortus occasusque siderum humillimi, coeli mediationes al-
 tissimae: istae meritò comparabuntur cum sonis acutissimis: illi verò cum gravissimis.
 Ita astrorum motus versus coeli medium respondebit transitibus à sonis graviorum
 tensionum ad sonos acutiores: motus verò à coeli mediationibus vicissim transitibus
 ab acutioribus ad graviore.

«Notae in caput X.

Nota 1. PTOLEMAEUS hic tres quidem motus differentias aggreditur, quasi illas ordine comparaturus tribus harmonicarum rerum differentiis inter se cognatis, motum in longum successioni sonorum, motum in altum generibus cantus, in quibus variatur propinquitas sonorum
 30 invicem succedentium, motum in latum mutationi de tono in tonum, ubi ordo successionis sonorum variatur. Hoc PTOLEMAEI institutum specie amplissimum, revera absurdum est, cùm variet genera motuum, quorum differentias, ac si unum genus esset, enumeraverat. Hoc enim capite tantum de motu primo agit, sequenti de secundis, tertio abbinc rursus de motu primo. ¹

IV,72° **Nota 2.** Proponit hic quidem, quasi de utroque motu sit acturus, non tantum de primo ab ortu in occasum, sed etiam de secundo, ab occasu in ortum: at in ipsa hujus capitis pertractatione nullum verbum occurrit, quod ad motus secundos planetarum proprios possit accommodari; quare hoc capite tantum de primo motu agit. ¹

IV,73 (79) **Nota 3.** Motui primo in longum comparat cantum, à gravi in acutum iterumque in grave tendentem: ubi motus sub Terra rationem habet nullam. Jucunda quidem est assimilatio, «sed
 40 mere poëtica, et» quae cognationem quantitativam non redolet eoque parum est, quod ex philosophia huic lusui, qui sola aptitudine ludendi censendus est, interloquar. In astrologia quidem utiliter «fortè» considerari poterit: ubi valet hoc axioma: planetas sic operari, sicut apparent; quippe eorum operari est, objectivè (et sic apparenter) movere naturas sublunares. Et nota, quod jam adhuc singulorum motus comparat, non junctorum, de quibus acturus erat cap. XIV. Est enim illi semicirculus supra horizontem exstans quaedam veluti chorda, cujus principium in ortu, finis in occasu. Cum ergo hi sint termini hujus chordae immobiles, facile est illi, singulorum «siderum» trajectiones per semicirculum superiorem seorsim considerare.

2) *Hinzufügung* (IV,65°)

10 [Nota 4. Hic] nos, si insistemus vestigijs prioribus, comparationes eorum quaerentes, quae cohaerent ut causa et effectus, quaeque re ipsâ insunt in structurâ totius universi ejusque administratione: ^amisso motu primo diurno vertemur ad comparationes secundorum, quas^a geminas tradere debemus: unam quidem intensionis et remissionis planetariorum motuum priorum realis et verissimae (quam singulorum planetarum considerationem PTOLEMAEUS rejecit in caput XIV, ^aego libro meo V. persecutus sum^a), alteram apparentis illius separationis planetarum ab invicem sub zodiaco, ^ade qua libro meo IV et in notis ad caput PTOLEMAEI IX,^a de qua solâ hic agam. In hoc verò primum non aliud in zodiaco principium facere poterimus, quàm quod signat planeta tardior: deinde tardiori vel retrogrado jungemus velociorem directum, vel tardiolem retrogradum; tertio circulum integrum retinebimus, hic enim repraesentabit sonitum systematis gravissimum, semper eundem: infra ubi de planetis singulis agetur, Saturni altissimi motus tardissimus hunc imum systematis sonum dabit. Quarto non parallelum [diurnum, ut] PTOLEMAEUS, sed zodiacum spectabimus; non primum motum in occasum, sed secundos, qui ut plurimum tendunt in ortum. Quinto separatio velocioris à tardiori vel retrogrado in consequentia vel etiam in antecedentia, non [verò] motus unius absolute [consideratus] (nisi infra, ubi de singulis agitur planetis, ipsa intensio motus [cujusque]) ^{IV,73v (80)} comparandus est successioni sonorum, primum quidem et propriè ab infinito acumine semper versus graviora usque ad gravissimum, qui [totius circuli] tamen cum sono totius chordae faciat diapason [teneat] versus acutum: inde iterum versus acuta in infinitum; et hoc [respectu] quidem comparandum segmento circuli a duabus stellis intercepti, quod crescit à minimo ad semicirculi magnitudinem, inque oppositâ circuli parte iterum [...bitratur] annihilatur; deinde verò et si totus circulus rursum [habeat rationem] comparetur sono gravissimo, comparabitur ista separatio ^aplanetae unius ab alio non respectu segmenti intercepti, sed^a respectu residui in circulo, motui vocis à gravissimâ versus acutiorem usque ad diapason, inde iterum versus graviora usque ad vocem initialem, quia cum planetae sunt juncti, pars intercepta circuli est nihil, pars residua est ipse totus circulus, quae paulatim attenuatur usque ad dimidium; tunc cum planetis ab oppositione tendentibus ad conjunctionem, pars residua migrat in oppositum iterumque augetur, usque dum fiat totus circulus.

30 Sexto iam discrimen seu discrepantia indicaretur utriusque comparatae rei ista, quod separatio planetarum ab invicem (infra etiam intensio et remissio motus singulorum) sit continua, cantus verò saltuatim incedat per discretos sonos, ac si vel sonus eliceretur ex chorda continuè
 * minutâ vel auctâ, ut fit interdum in nervis pandurae, cum sinister digitus chordam tangens movetur et simul dextra manus arcum et setam per chordam trahit: aut ut fit, cum chordae vel fistulae in continuâ tensione versantur, interim sonitum sui perpetuò dissimilem edunt; vel ac si è contrario planè à semisexto tardioris planetae subito saltaret ad decilem ejus, inde ad sextilem, non veniens ad gradus intermedios: aut ac si celerrimo motu trajeceret hos arcus intermedios, in ipsis verò aspectibus aliquamdiu subsisteret immobilis. Similia de intensione et remissione cogitanda. Sic enim et vocis ascensus ab uno concinno ad aliud in momento fit, nec ille motus sonitum emittit: at ubi ad locum concinnum venit, jam in eo tanto tempore immoratur, aequa-
 40 bilem emittens sonum, quantum varietati et quantitati notarum singularum praescribit rhythmus [ultimus] seu tactus. Inferius, ubi de planetariorum motuum intensionibus et remissionibus agitur: loca systematis concinna definient planetae, motuum extremorum diuturnitate et constantiâ [medios celeriter] cum intermedios celeriter pervolitant. ¹

Septimo. Sicut motus ille vocis surdus ab uno arteriae circulo ad alium, aut plectri plectrorumque in lyra et organis, digitorum in testudine et pandura ab uno loco chordae ad alium, sicut, inquam, se habet hic motus vel saltus ad percussionem, quae fit plectro, ad asperationem, quae setâ arcus, et sic ad expressionem clari soni in singulis asperae arteriae circulis aut in singulis chordis immorantem: sic possemus [dicere, differe] cessationem stimulationis per separationem ipsam planetae à planeta [quaesit imò] [per] arcubus intersectis aspectibus] [dicere se
 50 habere cessationem stimuli hujus, quae est per totos arcus aspectibus interjectos] ad operationem seu efficaciam, quae sequitur, planetâ in aspectum incedente.

Denique, quia jam haec comparatio finietur: addendum est, quod hactenus fuit dilatatum et ijs, quae ultimo dicta hic sunt, praecipuè lucem afferunt, quod sc: toto [coelo erret] genere differat à mea philosophia PTOLEMAEUS: Nam ille versatur in sua hypothesi, ostensurus, quod har-

IV,74 (81)

monica comparationum harum fundamenta propterea insint coelo, quia id sit praestantioris naturae: Ego verò dico, harmonica ista propterea tantummodò reperiri in separationibus planetarum ab invicem: quia haec separatio motus localis est conficitque certam aliquam longitudinem, puta circuli zodiaci apparet. Ille, si ortum mundi receperit, contendet [summo] singulari studio introductas in eum has proportionales: ego nego possibile fuisse, ut excluderentur, data semel separatione planetarum in longum: adeò ut sint soboles necessitatis materialis (id est hoc loco quantitativae), non consilij. Ille putat, [ideò insitus] ipsis etiam coelestium corporum formis praesidibus insitas esse harmonias, quia testetur experientia, radios eorum velut ipsos se ipsis non aliter efficaces esse, quàm harmonicè congruentes: ego nego, propterea ipsis coelestium formis insitas probari harmonias: quia operationis ejus, quae allegatur ab experientia, principia ostendo alia, animas sublunares congruentiarum, quae contingunt in binis planetarum radijs, observatrices et perceptrices, quibus etiam, quoties contingunt, in operibus suis sublunaribus, in suorum inquam corporum motionibus incitantur: quippe cum harmonijs delectentur, seu quia Dei imagines, seu quia modo inenarrabili transformatae sunt in circuli geometriam. [Argumentum affeco]

^aIta haec harmonica conformatio, in quantum harmonica, PTOLEMAEO caelestis est, mihi terrestris, tam materialiter, ob angulos radorum, quam formaliter, ob eorum inter se habitudinem, quae aestimatur ab anima sublunavi. ¹

IV,74° (82)

Argumentum affero^a dogmatis mei evidentissimum, quod configurationes istae, quas nos in Terris sentimus efficaces et operosas, non sint inter planetas ipsos in coelo, sed tantum inter binorum radios illos solos et unicos, qui in Terram nostram incidunt: hic, inquam, in Terris nec uspiam alibi in mundo sunt hae configurationes, cùm sunt: et sunt potius in concursu radorum punctali, quam in circulo, aestimatur tantùm angulus, quo concurrunt, imaginatione arcus ex concursu descripti; cujusmodi arcus etsi nobis, qui oculis utimur, suppeditat zodiacus sensibilis, innumerabilibus fixis distinctus et quasi divisus subtilissimè: ^aat natura animalis circulum alium, angulorum horum mensorem, secum ipsa habet intus^a. Cogitet jam philosophus aliquis: si corpora caelestia ipsa principium hujus efficaciae per configurationes in se ipsis haberent moverentque haec inferiora, non, ut ego volo, objective, sed active, actione ex ipsis corporibus defluente ad nos cum radijs, qua igitur ratione planetae per se singuli possent resciscere, quando hic in ultimâ mundi pilâ, in Terris, inter se bini radijs suis aspectum formarent, quia aspectus non nisi binorum planetarum est? quo commercio bini planetae inter se longissime dissiti consilia sua communicarent? vires conferrent? adque Terram et in radios suos ad momenta aspectuum demitterent? easdemque, primum atque cessat aspectus, cessare facerent?. An non plus quam Dij essent?

Et ne multis argumentis sit opus, ferat hic ipse comparationum Ptolemaicarum campus justum inter me et PTOLEMAEUM judicium. Comparamus meritò caelestia cum harmonicis, ab eodem enim fonte fluxerunt in utrumque genus rerum rationes harmonicae. Quid igitur est, quod choreas movet ad cantum? Num chordae hoc faciunt? Cur igitur surdi non moventur ad cantus legem? Nonne species consonantiarum in aures influunt ibique à sensu communi ex instinctu naturali pro jucundis et gratis approbantur? Nonne anima est, quae perceptâ cantilenâ corpus suum ad ejus leges et rithmum movet? Quod fit non tantum in voluntario motu corporis, sed etiam in naturali motu delectationis, ob suaves consonantias: Frustra hic contemperationem sonorum ullam, nisi rationalem et sola mente seu per disciplinam seu instinctum perceptibilem allegant pseudophilosophi.

Et hactenus quidem de materia mei libri IV, cujus subjectum, harmonia radiationum, merè terrestre est. Aliud aliquod superest genus harmoniae, verissimè coeleste seu mundanum potius; de quo et PTOLEMAEUS aget capitibus sequentibus et ego libro meo V egi idque praecipuum scopum feci totius mei operis harmonici. ¹

CAPUT XI
UT MOTUS SIDERUM SECUNDUM ALTITUDINEM
COMPARETUR GENERIBUS IN HARMONIA. ¹

IV,75

I

IV,75° (83)

2

3

4

5

6

Secundam motuum speciem secundum altitudinem inuenimus similem ei parti harmonices, quae genera dicta habet. Sicut enim in hac genera tria sunt, enharmonium, chromaticum, diatonicum, distincta quantitatibus proportionum in tetrachordis: sic et illa tres formas intervallorum complectitur, minimi, medij et maximi, quae et ipsae quantitate cursuum mensurantur. Accessus igitur mediorum intervallorum, qui mediocres undi quaque cursus habent, quàm proximè chromaticis generibus jure quis comparet, quia etiam [sunt enim] in his lichani secant media tetrachorda; at qui minimos cursus habent, sive ij ad [apoga] intervalla a Terrâ maxima consequantur sive ad minima, respondebunt enharmonijs generibus: quia bina tetrachordi intervalla simul sumpta [minus dimidio] minus quid sunt, quàm residuum, in specie indensa dicta; qui denique cursus maximos, sive ij rursum ad maxima intervalla a Terrâ consequantur sive ad minima, diatonicis accommodabuntur: quod in ijs secundum genus, intensum dictum, nequaquam duo intervalla reliquo minora fiant, et quia in universum hinc genus enharmonium, inde cursuum brevissimus deprimunt et cortrahunt illic cantum, hic celeritatem, diatonicum verò et cursuum maximus diducunt et dilatant; chromaticum tandem et cursus mediocris, locum quodammodo medium inter extrema tenent [...]. ¹

In Caput XI 'Notae'.

IV,76 (84)

Nota 1. Haud paulo melius nunc incipit PTOLEMAEUS philosophari, dum ^amisso motu primo diurno (qui re verâ volutione Telluris accidit) transit ad secundos verè coelestes, et ^amutationibus intervallorum, ^aquae contingunt in ijs^a, comparat varietatem generum cantus à veteribus usurpatam. Etsi portam ad philosophiae mysteria, quam reperit, non ingreditur, suae felicitatis ipse ignarus. Praeterea et titubat variè impingitque in harmonices salebrosâ viâ, per numeros incedente, nondum [ipsi cognit] ^aexploratâ verâ et tritâ semitâ per figuras planas.

Nota 2. Nam primò, quo medio PTOLEMAEUS in traditione harmonicorum veterum tetrachorda, in haec diversa genera transformata, inter inconcinna rejecit, eodem medio et ego Ptolemaica tetrachorda, rejectis substituta, et omninò genera ipsa (nisi in quantum respondent nostro cantui duro et molli) ut inconcinna et non naturalia rejicio. Ille quidem suis hic falsis principijs et numeralium rationum familijs est usus: ego meis veris principijs et monochordi sectionibus utor, quae non admittunt illa intervalla Ptolemaica inter concinna. Ille aurium ^ajudicium circa illa constituenda contemptim habuit: ego illud vel maximè pati possum adeoque testem habeo totum genus humanum, cujus interpres PLUTARCHUS alicubi commemorat, jam suâ aetate penitus desijisse genus enharmonium nec intelligi amplius potuisse, quale fuerit. ^aSimilia MACROBIUS in *Somnium Scipionis*, PLUTARCHO posterior, de sua aetate refert. ^aAt quod natura implantatum est hominibus, non amittitur, sed excoli inque lucem proferri consuevit. ^aEt ut dem, illa tria genera esse consentanea cantui (ut si quis mordentias nostras aut tremulam vocis vibrationem partem velit facere generis enharmonij), quid haec irregularia ad regularissima perfectorum concinnorum principia?

Nota 3. Jure etiam hoc quaeras, cùm PTOLEMAEUS antecedenti et sequenti capitibus de motu primo agat, ^acur jam in motus altitudinis negotio animum in secundis motibus teneat occupatum? Etsi hoc sanè optimè, illud verò vitiosè. Causa igitur est, quia PTOLEMAEUS ex unâ parte abundat uno genere cantus, quod naturale non est, sed arbitrarium et abhorrens; ex altera partè eget, ignorans aspectuum alterum genus, quintilem, biquintilem, decilem, tridecilem. Non potuit igitur hîc aptam comparisonem et superioribus analogam facere, sed violavit hic jura aliena, ^aexcurrrens ad motus planetarum proprios, cum ante et post de primo motu agat. Nos

IV,76° (85)

1) *davor Text aus:* Caput X [deorsumque et secundum altitudinem] bis *Schluß* (durchgestrichen) 20)
folgt: Caput XII. *Überschrift und Textanfang* (durchgestrichen).

igitur hunc ejus defectum [possemus supplere: si¹ suppleamus, si missis hac] ^aex hujus operis lib: V. cap. V. possemus supplere, si missis hac^a vice motibus in altum (qui sunt affectus motuum planetarum quidem omnium, sed quatenus ij sunt in ipsis verè, non apparenter tantum) diceremus, duo esse genera aspectuum, alterum¹ ex duodenaria sectione zodiaci, alterum ex denaria, quorum illud generi cantus molli respondeat, hoc duro, [quia utraque biga ex iisdem etiam proportionum quidem totidem generibus distinctis figuris geometricis originem et causas suas habeat. Praeterea] ^aquia duodenaria zodiaci sectio cum sectionibus chordae generis mollis, denaria verò cum genere duro easdem figuras progenitricas habent, ut sub exitum libri mei I ostensum; et quidem ut duae figurarum classes sunt, ita etiam duobus proportionum generibus singulae utuntur, de quo videatur totus meus liber I.

Nota 4. Ad comparationem quantitativam non sufficit, applicare hinc inde generalissimas differentias, minimum, medium, maximum unius, minimo, medio, maximo alterius. Cogita igitur^a, cui usui comparatio haec generum cum intervallis, si ex illorum magnitudine [ista] mensura istarum¹ non dependet? Multò enim diversissima planetae faciunt intervalla singuli, quàm haec genera cantus, etsi constent et ipsa intervallis quibusdam minimis.

Denique PTOLEMAEUS applicat generibus cantus intervalla singulorum planetarum, non rectè comparans inter se¹ diversarum rerum species. Tres enim ab ipso allegatae species intervallorum planetariorum¹, minimum, medium, maximum, habent se ut qualitates seu lineae totidem simplices. Tria verò genera cantus et hoc ipso contra se distinguuntur, quod¹ quantitates et proportionum earum plures numero et quendam¹ proportionum seu intervallorum ordinem singula¹ complectuntur: Suntque hoc pacto genera cantus¹ figurationis qualitativae participia. Itaque ut aptior et causalis et mensurativa fiat comparatio ista, res totius humanae philosophiae praestantissima et jucundissima, oportet non unius, sed binorum planetarum intervalla motuum priorum mutua eorumque mutationes (quae sanè fiunt per motum planetarum in altum) et mutationum latitudinem cum generibus cantus, duro et molli, comparare. Id verò seriò agentes inveniemus, re verà expressam, esse mutationem generum harmoniae, duri et mollis, in Telluris et Veneris inferiorum planetarum proprijs mutuis intervallis, quae sic in angustum sunt redacta, ut soli mutationi generum serviant. Sed haec ad methodum PTOLEMAEI examinate non sunt hujus loci, sed pertinent ad cap: ejus XIV. et mei operis librum V.¹ [...]

Nota 5. Quod supra de enharmonio partimque etiam de chromatico dixi, illa constare intervallis inconcinnis et non naturalibus, id hinc vel maximè apparet jure dictum. Nam si lichanos (chordae nomen) dividit intervallum totum tetrachordi per medium, sive id fiat geometricè sive arithmeticè, auditus tale intervallum respuet. Nam inter 3. et 4. qui numeri complectuntur intervallum tetrachordi, seu inter eorum multiplices 6. 8. medium arithmeticum est 7, geometricum verò est latus de 48, paulo minus quàm 7 et ineffabile. Jam verò nec ineffabile quippiam, nec quod per 7 effari possum, concordat cum eo, quod per numeros nobilium figurarum effari possum. Vide hac de re praeambulum libri mei III et caput ejus primum.

Nota 6. Minimi cursus in eccentrico simplici consequuntur tantum ad maxima sideris intervalla, ut etiam in concentrico cum epicyclo, quos PTOLEMAEUS adhibuit in Lunâ loco eccentrici. Hujus rei causam naturalem profitetur mea astronomia tradita in *Commentarijs de Marte*, languidiorem scilicet incitationem planetae ex Sole, fonte motus, remotiori.^a At si duas planetae inaequalitates confundas in unam, quarum alteram PTOLEMAEUS in eccentricum confert, reliquam in epicyclum; COPERNICUS [contra] verò, illam veram et planetae propriam, hanc apparentem saltem et ex unico motu Telluris communiter in omnes planetas per imaginationem translata docet: tunc contingit, planetas in altissimâ distantia à Terrâ, quae contingit in una periodo,^a fieri velocissimos, inde paulatim ante et post remittunt de motu, donec veniatur ad puncta, ubi plane videntur consistere, unde stationarij dicuntur: ulterius verò et si adhuc propiores Terrae fiant, cursum retrò legunt, et tunc, cum motus eorum retrogradus est maximus, PTOLEMAEUS reputat directum illorum motum minimum, quia directus ordinarius pene perpetuus et periodicus est, retrogradus verò brevibus temporibus passim interspergitur, mora potius motus directi^a (unde etiam non ineptè contractionis [contra animo...] affectuum proprietati comparatur)^a, nec circumducens planetam, sed celeriter in directum revertitur. PTOLEMAEO quidem licet ista inter se valdè distincta (motus epicycli et excentrici)^a confundere, quia

29) folgt Text zu: Cap. XII., Nota 2 (siehe dort).

nihil nisi comparationes, qualitercunque succedentes quaerit: at ego causales et archetypicas comparationes institui libro meo V: quare mihi necesse fuit, apparentes illas et imaginarias stationes retrogradationesque planetarum separare; ipsosque sinceros et puros motus planetarum proprios causa solius eccentrici circa Solem ordinati intueri. Itaque semper mihi motus planetae maximus est, cùm intervallum a Sole minimum; semper ille minimus, cùm hoc maximum. Sed haec quoque rejicienda sunt in PTOLEMAEI caput 14. et librum meum V.

TEXTUS. CAPUT XII.

QUOD MOTIBUS ASTRORUM IN LATUM

CONGRUANT MUTATIONES DE TONO IN TONUM.

10 Tertia verò et residua caeli motuum species, illam dico, quae secundum latitudinem
est, consocianda erit mutationibus de tono in tonum: quia neque hîc aliqua transitio
omnino fit de genere in genus propter tonorum permutationem, neque illic [...] per-
cipitur aliqua sensibilis inaequalitas cursuum propter secessiones in latitudinem. 1
Comparandus autem ex hisce dorius tonus, qui planè medijs est, medijs accessibus 2
causâ latitudinis, et ijs, qui secundum aequinoctialem in unâ qualibet sphaerarum 3
sunt ordinati;^a mixtilydius verò et hypodorius, ut extremi, borealissimis et australis-
simis, quos veluti secundum tropicos concipimus: quatuor verò reliqui, qui sunt inter
dictos, referendi sunt ad motus, qui sunt secundum paralleles intermedios inter tro-
picos et aequinoctialem. Nam et horum sunt quatuor, propter divisionem circulorum
20 obliquorum in partes duocedim, consequenter ipsius zodiaci duodecim signis. Nam
tropicorum veluti signorum utrumvis unum faciet parallelum; quae verò aequaliter ab
alterutro horum versus alterum absistunt bina puncta, rursum unum et eundem par-
allelum dabunt, ut ita quinque constituentur copulae secundum unciarias distantias et
secundum eas quinque etiam paralleli, et connumeratis etiam binis tropicis septem,
numero eodem cum tonorum mutationibus. Associabuntur autem ij, qui sunt acutio-
res dorio, propter cantus altitudinem cum motibus ad polum elevatum et veluti ae-
stivis, hoc est, ubi polus boreus elevatur, motibus septentrionalibus, ubi australis,
oppositis; graviores verò toni quam dorius, propter cantuum humilitatem motibus
illis applicabuntur, qui sunt versus polum inconspicuum et veluti hibernis, hoc est ubi
30 boreus polus attollitur, australioribus; ubi australis, septentrionalioribus.

In Caput XII Notae.

Nota 1. Ne nunc quidem se respicit PTOLEMAEUS: tertiam motuum speciem, in latum, sic nominat, ac si non primam tantum, sed et secundam ex eodem genere motus primi desumpsisset, cum tamen secunda fuerit ex motibus secundis, et plane multum referat ad comparationes capitis [priori] X, maneri in eodem genere, quia quas ibi consideraverat longitudes, illae erant respectu horizontis, ut et latitudes, quas hic considerat, sunt respectu ejusdem horizontis et^a poli mundi et sphaerae motui primo destinatae; contrà altitudines capitis XI non erant respectu horizontis aut poli sphaerae, sed respectu centri Terrae.¹

Nota 2. Argumentum hoc comparationis valde est generale, nec serium. Dicam, quod ha-
buerit aliud comparationis argumentum in occulto, hoc sc.: ut nulla illi pars musices supersit, 40
quae non reperiatur in coelo: quod insinuat vox residua. Atqui si tonorum definitionem spec-
tes, ea tota à cantu, ut cantus est, dependet: à circuli verò naturâ seu à planetarum separatio-
nibus est alienissima. Quasi verò nihil possit accedere cantui post principia rationum ex circulo
desumpta, quod non itidem ex circulo desumatur. Quaeram igitur, qua imagine textus, qui ad
melodiam canitur, descriptus sit in zodiaco? Toni variant ordine concinnorum seu diverso²

39) zu Nota 2 (von Ms. IV,76^v): [in Caput XII. Incogitans PTOLEMAEUS astronomiae Solaris ad motum primum redit, et sonorum vanitatem comparat varietate motuum causa latitudinis argumento usus generali valde, sc: ut nulla illi pars musices supersit, quae non reperiatur in caelo. Atqui si tonum definitionem]

[ordine] concinnorum ordinis initio, et si bene percipio PTOLEMAEUM, nullâ aliâ re à speciebus diapason differunt, quàm altitudine in perfecto systemate. Mutationes «proprium cuiusque» latitudinum ^a(ut maneat nobis idem rerum comparandarum genus, quod hactenus)^a non variant ordinem aspectuum, concinnis respondentium: sed videntur proprii singulorum motus in latum, à creatore in id comparati, ut successu seculorum omnis superficies sphaerae, cuique planetae assignatae, percurreretur; itaque planeta crebritate confertorum meatuum, sphaeram sibi undique conclusam texerat instar bombycis, et ut haec filo, sic ille motuum vestigijs corporis cavi speciem repraesentaret.

Paulo fortassè rectius comparaverit aliquis diversa [periodorum] planetarum separationum [inquam] initia, verbi causa, si unus sit natus anno 1603 sub conjunctione Saturni et Jovis, alius 1607 sub sextili, tertius anno 1608 sub quadrato, quartus anno 1609 sub trigono, quintus anno 1612 sub opposito et caetera. Primus igitur viveret revolutionem vicenariam aliter comparatam quam secundus et hic aliam, quam tertius: et eorum singulis ordine quidem eodem, sed alio atque alio periodi initio, alijs et alijs annis aetatis venirent planetarum aspectus. Idem dicendum de diversa aetate Lunae, qua res quaelibet oritur, et sic etiam de caeteris.

Haec ad Ptolemaicae philosophiae filum deducta, utcunque jucunda et forsitan etiam utilis in astrologia consideratio, nihil tamen attineret conformationem ipsius universi, sed intelligeretur tantum comparatione zodiaci apparentis et rerum sublunarium.

^a**Nota 3.** Negat, transitione de tono in tonum transiri de genere in genus. Mihi cantus ista genera sunt differentiae tonorum, itaque mihi interdum mutatio toni mutat genus, ut supra annotavi.

Nota 4. Quod negat, percipi sensibilem inaequalitatem cursuum propter secessionem in latum, id duplicem potest habere sensum: prior hic est, verbi causa in Luna, cujus evagatio in latum est 5° graduum: propter hanc fit, ut certis locis locus Lunae 7 minutis in ecliptica sit promotior vel anterior. Hic non est aptus huic loco sensus, non agit enim hic de motu latitudinis singulorum proprio, sed de deflexione omnium ab aequatore, et sensus est verior, inter unius planetae circulos parallelos duorum proximorum, quos habent illi in primo motu, non esse sensu perceptibilem diversitatem.^a

Nota 5. PTOLEMAEUS ne zodiacum quidem hic intuetur, quod tamen et ipsum vilius esset, sed hoc etiam capite ad motum primum redit adsciscitque horizontem et polos mundi, conspicuum quidem attribuens tonis acutis, ad normam capitis X, gravibus latera poli inconspicui et sub horizontem demersi; cumque septem tonos invenerit in hoc opere, septem ijs parallelos per initia signorum ductos accommodat non paulo pulchriori successu, quam prius tres intervallorum species tribus generibus. Quae omnia sic ego praedico, ut plus inde videatur accedere nobilitatis ingenio PTOLEMAEI, haec tam aptè comminiscens et ex eo, quod nihil est, aliquid efficientis, quàm naturae coeli, cui haec certè congruentia est fortuita. ^aApparet sanè ex omnibus comparationibus, PTOLEMAEO placuisse numeros, ubicunque eosdem utrinque potuit ostendere. At absurda est numerorum in quantitativis comparatio, si unitatum non est eadem utrobique ratio, eadem distinctio. Jam verò septenarius tonorum oritur a septem consuetis intervallis unius octavae, at septenarius parallelorum oritur à duodecim signis zodiaci estque potestate duodenarius potius. Praeterea, quid simile est speciei toni, ex varijs intervallis ordine certo compositi, cum parallelo coeli simplicissimo, aut toni altitudini cum altitudine paralleli generis diversissimi, et positivâ tantum [generisque] et cum ipsâ locorum varietate variâ? Dato verò, quod ratio comparandorum utrinque sit eadem, si tamen id est citra causae et effectus connexionem, ut certè est hoc loco, comparatio vulgò potius accomodata est fortuitorum capitori, quàm philosopho.^a

Longè ego praestantiorē invenio tonorum expressionem seu imitationem in ipsis planetarum superiorum trium motibus proprijs, ut ij ex Sole apparent, ubi graves toni ab hypodorio per Saturniorum motuum intervallum harmonicum et per concinna intercidentia monstrantur: Dorius et circumstantes per Jovios, mixilydius acutissimus à Martijs motibus. Nam si Saturni motus aphelius facit basin systematis universalis et imum diapason sonitum repraesentat: «Jovis» motus aphelius «a sono g, Martijs» a sono f, [in Jove] «octava» supremo, consurgit. Itaque PTOLEMAEUS, allegans motum primum, terricolarum phantasiam, Terrestrem solum tradit musicam, ego Solarem: ille [fortuitam, seu] necessitati quantitativae continuae «immersam», ego

procuratam à creatore[†] et distinctione separationeque omnimodâ in luce locatam. Vide mei libri V. cap. VI.[†] [...] ¹

[...]

IV,79

CAPUT XIII.

DE PROPORTIONE, QUAM HABENT INTER SE
TETRACHORDA ET CONFIGURATIONES CUM SOLE.

I

Residua dispositio tetrachordorum et tonorum in systemate perfecto residuae quo- 2
que dispositioni configurationum cum Sole similis apparebit. Nam toni disjunctivi 3
quadrant ad situs siderum[†] ab occultationibus usque ad apparitiones, at soni, qui con- 4
nectunt duas tetrachordorum copulas, scilicet [extrema] summa[†] mediarum et intima 4
disjunctarum, positionibus quadrangularibus ex utroque oppositionis latere: ut sunt in
Lunâ bisectae species, et altera quidem configuratio ab ortu cujusque sideris, et in
Lunâ prima quadra, comparetur tetrachordo summarum: quia rursum commune est
utrinque principium, illic in ortu, hic in gravissimis sonis; at quae[†] huic succedit 5
configuratio (in Lunâ prior gibba facies), aequiparetur tetrachordo mediarum. Rur- 6
sum autem configuratio illa, quae vel ab oppositâ apparitione, ut in Venere et Mer-
curio, vel ab extremâ nocte censetur (ut in tribus reliquis ex errantibus), vel a decus-
sione dictâ, ut in Lunâ, nempe posterior ejus gibba facies, comparetur tetrachordo
disjunctarum, quae faciunt ad primam quadram atque tetrachordum summam oppo-
sitionem diametralem et diapason identisonorum: Quae verò his succedit usque ad
occultationem et post secundam quadram, applicetur tetrachordo excellentium, quae
rursum faciunt ad primam gibbam faciem et tetrachordum mediarum oppositionem
diametralem et diapason identisonorum. Et sunt quidem intervalla ab occultationibus
ad apparitiones, et in ijs, qui extremae noctis ortus habent, intervalla à vespertinis 7
ortibus usque ad matutinos occubitus (quamdiu sc: accensentur ijs hae apparitiones), 8
in Lunâ verò, quamdiu illa pleno apparet orbe, haec, inquam, sunt quàm proximè 9
unciae circuli, quemadmodum et tonica disjunctionum intervalla. [(Exspectant) duo- 10
decimae circuli, et sunt duodecima sc: pars intervalli diaposon] Caeterorum verò in-
tervallorum quatuor, per quae durat quaelibet configuratio, sunt duorum semis quam
proximè signorum, quemadmodum etiam quodlibet ex tetrachordis est duorum semis 11
proximè tonorum. Praetereâ in Lunâ figurae binae invicem oppositae simul sumptae 12
implent soliditatem unius integrae apparentiae [(disci Lunarisi)] quemadmodum et
soni diapason distantes unum quippiam efficiunt propter similitudinem perceptionis. 12
Quae igitur communiter aptari possunt, hinc differentijs rerum ad cantum pertinen-
tem, inde caelestibus motibus, ex hisce assimilationibus[†] ferè intelligi datur: restat, ut
etiam ad singulorum considerationem transeamus [sequerens observationem proba-
bilem, quae sit per ea quae facta sunt (fiunt).] probabilia consecrati per observationem 13
eorum (quae facta sunt, seu) quae fiunt.

Nota 1. Mirum in his PTOLEMAEI ingenium, qui etiam systema perfectum cum suis tonis
disjunctivis et tetrachordis potuit applicare circulo apparitionum ex Solis radijs. Est aliqua

2) folgt: In Caput XIII., *Beginn* (durchgestrichen). 3) *Schluß von*: Textus Cap. XII (durchgestrichen)
9) *Hs.* apparationes 24) *Hs.* apparationes 38) *am Rand* ἐπιτηρόντας 39) *auf* IV,78°: [In Caput XIII.
Mirum in his rebus PTOLEMAEI ingenium, qui etiam systema perfectum cum suis tetrachordis et tonis
disjunctivis potuit applicare circulo apparationum ex Sole: cum tamen apparationes et occultationes side-
rum planè sint accidentia motuum caelestium idque tantum respectu hominum quae de caeli essentia non
sunt. Ut tanto hoc sit confirmatius ex hac congruentia nihil accedere caelo dignitatis: at ingenio PTOLEMAEI
plurimum existimationis: qui quae necessitate summa motuum, semel ingenem positorum consequuntur.
tam apte potuit ad harmonicorum ideas veluti consulto à naturâ constituta applicare. Ubi tamen rursum
quod supra contingit ut proslambanomenos et notae ad idem principium circuli sc: ad principium circuli sc:
ad principium occultationis coeant et sic inter neten et hypaten hypaton tonus statuatur, cum sit inter eos
disdapeson minus tono. Sic etiam rursum ut prius, applicat unciae circuli: de quo quid sentiendum, vide
supra.]

IV,80 (91)

convenientia, fateor, sed ridicula et destructiva legitimae comparationis. Sicut enim accidit systemati perfecto, ut id dividatur in tetrachorda et tonos disjunctivos, vel quia primum instrumentum musicum quatuor chordas habuit, cū posset quinque, vel quia diatessaron a Pythagorā pro minima 'consonantiarum fuit habita, cū re verā tertiae sint et ipsae consonantiae minoresque sint ipsā diatessaron: sic etiam apparitiones occultationesque siderum sub Solis radios, mera sunt accidentia motuum coelestium idque tantū respectu hominum, qui de coeli essentiā non sunt, imo tantum respectu proportionis, quae est inter visum humanum et inter claritatem aeris nobis circumfusi. Nam si paulō limpidior esset aer, nulla omnino fieret occultatio siderum sub Solis radios, ut interdum videre est in Luna et Venere.

Cū igitur haec utrinque diversissimis de causis ita accidant, modis etiam diversissimis, alterum alteri neque causa erit neque effectus neque communis utrique rei causa, comparatio igitur fortuita est, minimē verō causalis. Ut tantō sit hoc certius, ex hac congruentiā nihil accedere coelo dignitatis, at ingenio PTOLEMAEI plurimū existimationis; qui, quae necessitate summā motuum Solis planetarumque inter se compositorum aerisque illuminati et visus humani ad hunc gradum, quem obtinet, perfecti, consequuntur, tam apte potuit ad tetrachordorum ideas humano arbitrio conformatas applicare, perinde ac si natura summā et merā libertate usa hunc harmonicum archetypum in apparitionibus illis conformandis spectaverit.

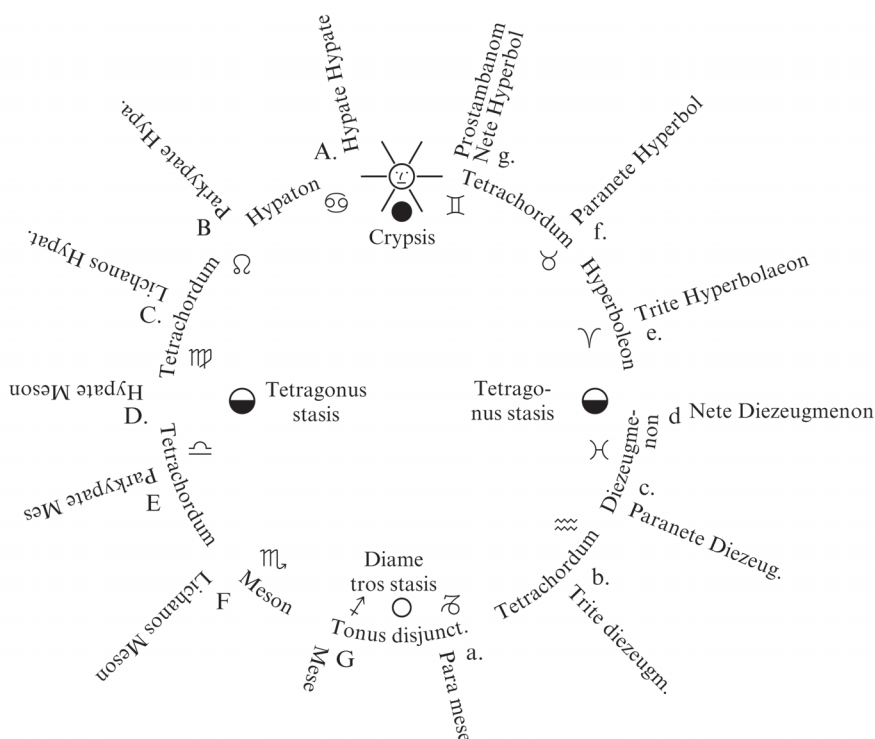
Nota 2. Residuum residuo comparat, est igitur: ut suprā quoque dictum, affectata comparatio, et omnino dat operam PTOLEMAEUS, ut nulla pars musices sit, cui non possit aliquid caeleste comparari, quamvis plurimū inter se gradibus inventionis prioritatisque differant capita rei musicae, quorum hoc [...] residuum esse dicit.

Nota 3. Differentia comparationis hujus et illius, quae cap: VIII fuit, est ista, quod ibi zodiacus à certo initio extensus comparatus fuit systemati perfecto; hic non zodiacus per se, sed circulus ^a[dimidia] semisse signi ante locum Solis inceptus, et in Venere quidem et Mercurio ne circulus quidem, sed nuda series redeuntium apparitionum eodem in arcu circuli, cujus medium Sol occupat, eidem systemati^a [à loco Solis ...inceptus eidem] comparatur. Cognatio verō hujus comparationis cum illa, quae fuit cap. IX, in hoc ipso consistit, quod ibi quidem in genere omnis planeta ponderosior praestitit signum divisionis circuli non realis, sed separatorij seu diastematici; quippe initium ejus seu divisionis signum est mobile; deinde planeta levior, comparatus ad ponderosiores, perambulat omnes aspectus [comparandos] cum ponderosiori, ^aet illi aspectus erant membra^a comparationis cum musicalibus hic non quilibet planeta non ponderosior, sed solius Solis [quadratura] signum facit [Sol sit] tale initium signumque divisionis, et cum eo comparantur planetae [reliquiae] tres superiores et Luna perfectius, inferiores imperfectius.

IV,80^v (92)

Nota 4. [Rursum ut cap. VIII. perfectum systema, circulo separationis comparatur etiam] Cū sint in uno systemate perfecto duo diapason, in quolibet duo diatessaron seu tetrachorda, unum superius fol: 58 mei operis seu lib. III. cap. XI ex chordis Γ . A . B . C et G . a . b . c . et unum inferius D . E . F . G et d . e . f . g . et inter illa bina ¹[singuli toni C . D . d . c . d . in superioribus qui tetrachordam superius D . E . F . G . et d . e . f . g ab inferiori G . A . B . C [ab inferiori sejungit] vel G . a . b . c . sejungit: puta tetrachorda inferiori vel proslambanomenos G , summa summarum A certi summa summarum b . rursum ergo illi contingit quod supra cap. VIII. ut proslambanomenos G . et nete hyperboleon g ad idem principium circuli, praeparationi...principium occultationis coeant. Nam in C est primum occultationis, et D finis occultationis, ut vult Ptolemaica comparatio; erit igitur G ultimo tetragonico schematismo succipienti accomodata. Rursum verō (id est) c . est principium positionis diametralis et d finis, erit g primo tetragonico finienti accomodata. Ita vides competere et G et g (inter quos est disdiapason), unico schematismo puncto circuli, in quo finit bina quadra incipitque ultima¹ singuli toni, in uno diapason C . D . in altero c . d . qui tetrachorda superiora D . E . F . G . et d . e . f . g ab inferioribus G . A . B . C . et G . a . b . c . sejungunt: eadem tamen diapason intervalla possunt etiam sic considerari, ut sint bina tetrachorda in ijs conjuncta, Graecè synemmena, si nimirum tono cujusque infimo munus toni disjunctivi transcribamus. Ut si G . A . sit tonus disjunctionis, erunt A . B . C . D . et D . E . F . G . duo tetrachorda conjuncta et D erit chorda seu sonus conjunctionis, tunc sequetur G . a . alter

tonus disjunctivus, et *a. b. c. d.* et *d. e. f. g.* duo tetrachorda conjuncta in diapason superiori, et *d* altera chorda seu sonus conjunctionis. Reliqua ex hoc schemate erunt clara.

Vides hic redire idem incommodum, quod etiam suprâ cap: VIII disturbavit comparationem, sc: G et g, duo soni per disdiapason distantes, cadunt 'in idem punctum circuli apparitionum. Itaque vel ex hoc solo apparet, coactam esse comparationem.

IV,81 (93)

Nota 5. Vox rursus alludit ad cap. X, quia etiam ibi ortus (non ut hic ex radijs Solis, sed ex horizonte mundano) comparabatur sono imo et gravissimo.

Nota 6. Pro trium superiorum et Lunae occultationibus singulis sunt Veneri et Mercurio binae, quae situ planetarum in summâ vel imâ apside distinguuntur indeque denominantur. Dicitur ergo secunda occultatio primae *opposita* non tantum propter situm hunc sideris in opposita circuli parte: sed multò magis propter ipsam conditionem occultationis. Nam in primâ occultantur matutini, emergunt vespertini, ut Luna; in secundâ verò occultantur vespertini, emergunt matutini, ut tres superiores.

Nota 7. Pulchrè hîc argutus est, quod, cùm Venus et Mercurius binas occultationes habeant, reliqui tantùm singulas, alterius vice in Saturno, Jove, Marte [fere Jove planetae] situs acronychios ponit, in Luna plenilunium; tribuens et bis apparitionibus unius signi latitudinem, per quam indifferens manet apparitio, nec intactum nec illud relinquens, quod Luna, quantum acquirat luminis in distantia unius signi à Sole, tantùm deperdat in distantia unius signi à Solis opposito: quod comparat cum identisonantiâ ipsius diapason, ut in qua est etiam in oppositis vocibus quaedam unitas.

Nota 8. Dubitationem habet, quâ re metiatur latitudinem situs acronychi: nam videtur planeta unâ et eâdem die (si latitudine caret) et oriri in uno noctis extremo, sc. in ejus principio, et occidere in ejusdem fine seu extremo altero. At PTOLEMAEUS intervallum ponit à vespertino ortu usque ad matutinum occubitu. Quomodo autem horum aliquod est intervallum? Nimirum vesperi tunc censendus est oriri, cùm Sol tantum jam demersus est, ut oriens planeta statim in ipso ortu cerni possit, quod fit ante accuratam oppositionem, planeta motu retrogrado adhuc ultra oppositionem in consequentibus versante: vicissim tunc mane censendus est occidere, cùm Sol adhuc tanto spatio sub horizontem demersus est, ut planeta in ipsissimo occasu constitutus cerni possit, quod fit post accuratam oppositionem, planetis motu retrogrado jam ante Solis oppositum delatis. Notet verò locum hunc ex PTOLEMAEO studiosus astronomiae

IV,81° (94)

conferatque cum iis, quae in *Epitomes Astronomiae* libro III contra vulgarem usum vocis acronychos disputavi: videbit, ad mentem PTOLEMAEI esse omnia^a. Potuisset etiam hoc spatium, quod tono disjunctivo vindicat, metiri [ortu] [arcu] retrograda(tio)nis, nisi hic diversis planetis diversus esset et nisi Venus Mercuriusque, praeterquam quod sunt retrogradi, hoc spatium etiam occultatione signarent.

Nota 9. Confitentem habemus PTOLEMAEUM, se comparationes tradere minimè accuratas, cùm utatur voce quam proximè. Et res ipsa loquitur, cùm sint haec occultationum intervalla in diversis planetis diversissima, in Venere interdum planè nulla, ut hoc anno 1619 Februario, cùm *
priùs est orta inane, quàm occideret vesperi; igitur occultatione caruit.

Quodsi meae comparationes aequè negligentes sint mensurarum quantitatis, non renuo, 10
quin eodem loco habeantur, quo Ptolemäicae istae.

Nota 10. Subaudiendum hîc est: quemadmodum tonica intervalla respondent duodecimae parti circuli, et sunt duodecima pars intervalli perfecti systematis disdiapason; id enim tradidit ille cap: IX et nos ibi examinavimus, ^aostenso, quòd proportionem duplam ipsius diapason non possint exactè constituere sesquioctavae integras^a.

Nota 11. Capite IX. tetragono, ut aspectui, tria integra signa accensebantur, hic eidem, ut phasi, [...] [semisse minus, id verò] affectatè ob diatessaron, in quo tonus major, minor et semitonium, et sic toni duo semis non accuratè, sed saltem nuncupativè, ut PTOLEMAEUS ipse demonstravit. ^aToni enim seu proportionis sesquioctavae semissis exactus est ineffabile quip-
piam^a. 20

Nota 12. Hactenus igitur tales comparationes attulit, quae planetas omnes aut certè majorem eorum partem communiter attinebant. Jam se [accingens] ad [comparandos] singulorum orbes et motus cum rebus musicis [comparandos] in ipso conatu [defecit, relictis lemmatibus capitum sine tractatione].

Nota 13. Praefatur autem, se usurum experientiae testimonio, seu observatione *eorum quae fiunt* [vel facta sunt]. Sic enim est intelligenda vox ultima, nisi manca et imperfecta sit et abrupta scriptio. Cujus rei suspicionem praebet is, qui sequentia tria capita concinnavit, eò quod haec verba ex fine hujus capituli in principium sequentis contulit et cum alijs verbis unâ constructione connexuit.

Existimo autem, ideo pollicitum esse PTOLEMAEUM observationum τῶν γενομένων (forte 30
phaenoménon) quia sunt certae observationes, quibus planetarum alius alio probatur altior esse: et verò comparatio musicarum rerum cum singulis [planetis] [sphaeris] huic planetarum ordini in altitudine debuit inniti. ¹

IV,82 (95) I

TEXTUS CAPUT XIV.

2

JUXTA QUOS PRIMOS NUMEROS COMPARARI

3

POSSINT STABILES SONI EX SYSTEMATE PERFECTO

PRIMIS ORBIBUS EORUM (SIDERUM) QUAЕ IN MUNDO SUNT.

Quomodo igitur planetarum in genere sumptorum alij cum alijs constituent certas *
quasdam efficacesque configurationes, respondentes singulas singulis in harmonicâ
facultate consonantijs: dictum est hactenus. Sol enim et comites ejus, Venus Mercuriusque cum reliquis quatuor, motu omnibus communi per zodiacum omnes expli-
4 catas configurationes subeunt. Cum autem non tantum communem habeant motum
per zodiacum, sed distinctas etiam singuli possideant sphaeras, quibus vectantur, jure
allubescat homini philosopho videre, num etiam [per singulos planetas] [in particula-
ribus hisce] succedat [exterior cum harmonicis com] [ulterior aliqua cum harmonicis
5 com]paratio. Primum igitur quaeramus, quid rerum harmonicarum cum sphaeris sin-
gulorum probabiliter conferri possit. Opinor autem, sequi summa ratione ad ea, quae
hactenus usurpavimus, ut sicut a configurationibus, de quibus hactenus, transimus ad
ipsa corpora, quae configurantur, eorumque orbes, sic etiam à consonantijs, quas

invenimus respondere configurationibus, nunc transeamus ad ipsos consonantes sonos eorumque officinas, chordas perfecti systematis, atque sic planetarum singulorum orbes cum singulis chordis, sonis seu locis systematis comparemus. ^aSicut enim consonantiae considerantur absolutè, sine respectu altitudinis in systemate, cùm eadem consonantia possit esse tam inter graviores sonos, quàm inter [altiores] acutiores, sic etiam configurationes et aspectus sunt promiscuè omnium planetarum, seu inferiorum seu superiorum. Et vicissim sicut soni stabiles jam sua habent assignata certa loca in systemate, sic planetae singuli singulas sphaeras in mundo^a. 6

Porro cùm non tantùm unius planetae plures sint orbes, sed etiam perfecti systematis, quod totam harmonicae contemperationis complectitur naturam, plures chordae, quàm in mundo planetae: delectus est utcunque adhibendus iste, ut illuc primas 7 quasque sphaeras, quae reliquas uni planetae tributas [exceptius] ⁷exterius complexae, 8 motu cujusque proprio et aequabili circa Terrae centrum [vectatur] ⁷vectant, et hinc primarias chordas seu sonos stabiles, qui per diversa cantus genera tonosque omnes ijdem semper permanent, nec ut caeteri intenduntur remittunturve, seligamus; cùmque planeta et primum orbem ⁷habeat et subordinatos, systema verò et stabiles dictos sonos et mobiles: stabiles equidem comparabimus primis orbibus; mobiles circulis subordinatis; sicut enim mobiles soni sunt propter genera cantus, sic ob id ipsum, ut planetae fiant ex altissimis humilimi, orbibus alijs opus est et motu per eos inque 20 partes circulatorum oppositas. Et dictum est suprà, tria genera cantus respondere tribus intervallorum motuumque generibus.

IV, 82° (96)

Et primae quidem hoc pacto electae sphaerae sunt istae: Saturni, Jovis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunae. Primum enim mobile non sphaera in mundo, sed mundus ipse est motusque ejus caeteris omnibus communis et in plagam contrariam eis, quos jam consideramus, nec peculiarem planetam, sed mundum ipsum vehit, nec magis in numerum primarum sphaerarum venire debet, quam totum systema in numerum suarum chordarum. Fixarum verò sphaera etsi et ipsa movetur in eandem plagam cum illis septem et super iisdem signiferi polis, motus tamen inobservabili lentitudine astrorumque innumerabili multitudine plurimum differt à caeteris estque 30 aliena ab hoc negotio, (ut neminem ⁷futurum existimem, qui illum extimum⁷ ad visum) totius mundi parietem in hanc considerationem rectè inseri contendere velit. Habeat igitur sese etiam haec fixarum sphaera in ordine ad caeteras, ut se habet perfectum systema ad sonos suos: ut sicut hoc est quaedam veluti consonantia consonantiarum et sonus sonorum, sic etiam fixarum sphaera sit veluti sphaera sphaerarum, praesertim 11 cùm apogaea limitesque caeterarum secum perpetuo circumducatur.

Primarum igitur sphaerarum in mundo septem sunt, [octo...] stabilium sonorum in perfecto systemate itidem septem suprà sunt inventi: 1. proslambanomenos, 2. hypate hypaton, 3. hypate meson, 4. mese, 5. paramese, 6. nete diezeugmenôn, 7. nete hyperbolaeôn.

Ex ijs verò Saturni sphaera comparabitur proslambanomenon. Nam et ille planetarum altissimus est et haec altissima quodammodo dicitur, quippe, ut indicat nomen, altior assumpta supra supremam supremarum. 'Deinde [illa] ⁷Saturni sphaera⁷ ob id ipsum, quia altissima, est etiam omnium maxima seu amplissima, diametrum habens longissimam, ⁷proslambanomenos⁷ verò, quia gravissimum edit sonitum, longissima similiter constituitur per divisionem monochordi. E contrario Lunae sphaera comparatur cum nete hyperbolaeôn: nam et Luna omnium planetarum humilima invenitur et ultima, quippe cum tegere soleat omnes planetas, et ipsum vocabulum nete ultimum sonat talemque in instrumento, ad psallendum applicato, situm habet. Insuperque sphaera Lunae, quia humilima est et angustissima, diametrum habens brevissimam: 50 Nete verò, cùm sonum edat acutissimum, brevissimam à divisione monochordi nanciscitur longitudinem.

IV, 83 (97)

Extremis connexis inter se per assimilationem sequitur, intermediorum planetarum sphaeras ad intermedias congruere chordas: Jovis, Saturno proximi (quod tarditas reditus proxima Saturno indicat), ad hypaten hypatôn, Martis, qui Jovem tegere et sic eo humilior esse deprehenditur, ad hypaten meson, Solis ad mesen, Veneris, quae Solem proximè sequitur, indicio tardi sui reditus in epicyclo, ad paramesen, Mercurij, cujus reditus in epicyclo velocior eoque sphaera humilior et penultima, ad neten diezeugmenôn. [qua ipsa netes ultimae nomen, situmque respondentem habet in instrumento pulsato.]

Confirmatur haec consociatio etiam per ista, quod in planetis quidem Sol, in
 10 "chordis" verò quae mese dicitur, duas uterque classes distinguunt ab invicem, ille superiorum dictorum, puta Saturni, Jovis, Martis, ab inferioribus Venere, Mercurio, Luna; ista dictarum hypatôn, quod sonat supremarum, et quae ijs associantur, à nete seu ultimis dictis: celebraturque Sol crebro usu sermonis pro planetarum medio, non minus quàm illa mese dicitur, et sicut mese systema perfectum, sic Sol mundum bisecat; mese quidem et proportionem systematis, quae quadrupla dicitur, in duo aequalia dividit. Sol quoque proportionem intervallorum videtur eodem fere modo

13. dividere: Si prolixitatem temporis, quo Saturnus redit, argumenti loco habeamus ad conjectandum intervallum. Sol enim duodecies tardior Lunâ, decies novies circiter
 20 altior est illâ; Saturnus verò tricies tardior Sole, poterit probabiliter et ipse decies novies altior eo statui, cùm nihil impediat eorum, quae in sideribus apparent, ut quantò Luna, infima, humilior est quàm velocior, tanto vicissim Saturnus, altissimus, tardior sit quàm altior.

IV,83^v (98)

Amplius, sicut inter proslambanomenon et hypaten hypaton minimum est ex stabilium quidem sonorum intervallis, sic etiam ex superioribus, [primae] Saturni et Jovis primae sphaerae minimum potestate distant, quippe epicyclus Saturni minimus est proportionem ad orbem suum eccentricum; ut verò inter meson et hypaten mesôn est intervallum diatessaron, maximum, sic inter Solis et Martis primas sphaeras est intervallum potestate maximum, quia Martis epicyclus proportionem est maximus ad eccentricum suum; et ut inter hypaten hypaton et hypaten meson rursum est diatessaron, aequalè priori, sic inter Jovem et Martem est intervallum, potestate propinquans
 30 vicino inter Martem et Solem, quia epicyclus Jovis, cùm mediocris "sit" proportionem ad suum eccentricum, quantitate propinquat Martiali "in" tantum, quanto major est ipse Jovis eccentricus eccentrico Martis. Rursum inter inferiores minimum est intervallum inter primas Solis et Veneris sphaeras ("quia" Sol epicyclo caret), sicuti "est" minimum, id est tonicum "intervallum" etiam inter mesen et paramesen; inter Veneris verò et Mercurij primas sphaeras ob magnitudinem epicycli Veneris ad eccentricum est maximum intervallum, sicut et inter paramesen et neten diezeugmenon maximum, sc: diatessaron; denique inter Mercurij et Lunae primas est intervallum potestate propinquans priori, quia epicyclus Mercurij proportionem mediocris est ad excentricum suum, major tamen quàm Jovius ad suum; quodsi in Lunâ, infimo planeta, sumatur non
 40 prima, sed ultima sphaera et mundo sublunari vicinissima, augebitur hoc intervallum accessione epicycli et deferentium Lunae, quorum est non contemnenda magnitudo

14. comparatione ad eccentricum: ut ita hoc quoque intervallum melius respondeat ultimo intervallo inter neten diezeugmenon et neten hyperbolaeon, quod est similiter maximum, sc: diatessaron.

[Oportet enim hoc particularium quantitatum qualicumque conson...] "Haec igitur, etiam per numeros ipsos convenienti modo tentata, non valdè ijs [diversa] dissimilia erunt intervallis, quae in astronomia probabiliter constituuntur. Primi enim numeri, quibus continentur omnes proportionem stabilium sonorum, si [totum] omnes chordae systematis perfecti ex unicâ solâ tensione monochordi formentur, sunt isti: 9. 12.

50

16. 18. 24. 32. 36. Primus 9 cum ultimo 36 constituit pro'portionem quadruplam. Sphaerae verò coelestes occupant intervallum multo majus, ^{IV,84 (99)} ita ut sphaera Saturni extimi sit sphaerae Lunae intimae non semel tantum, sed planè ter quadrupla, hoc est ducentupla quinquagecupla sextupla et quod excurrit: nam si novemdecuplam, quae est inter Solis et Lunae sphaeras, duplicaremus, ut paulò antea, prodiret Saturniae ad Lunarem sphaeram proportio planè tercentupla sexagecupla. Sed maneamus nunc in eo, ut tam Solaris sphaera Lunaris, quam Saturnia Solaris sphaerae sint sedecupla, quia sic proportionibus coelestium statuuntur commensurabiles proportionibus musicalium, triplae scilicet earum^a. Itaque si triplicentur horum numerorum proportionibus, erit in terminis prodeuntibus ferè proportio orbium. Nam extimae Saturni sphaerae diameter si ad extimam Jovis fiat ut proslambanomenos ad hypaten hypatôn 8 [quater] ter, erit igitur ad illam ut 6561 ad 4096. Et si Jovis ad Martiam est ut hypate hypaton 4 ad hypaten mesen 3 ter, erit igitur ad illam ut 256 ad 81. Et sic etiam erit Martia ad Solis primam sphaeram; Solis verò ad Veneris primam rursum ut mese 9 ad paramesen 8 ter, id est ut 6561 ad 4096; et Veneris ad Mercurij ut 256 ad 81, sic etiam Mercurij prima ad Lunae primam.

[Complectuntur] Explicentur jam hae omnes proportionibus communi terminorum mensurâ, ut habeat

	<i>semidiametros Terrae</i>	
20 Luna 81	et ecce dat astronomia 64	
venient Mercurio 256	166	ut semper [supe] inferioris
Veneri 817	1070	longissima distantia à
Soli 1312	1176	Terrâ sit [inf] superioris
Marti 4147	8022	brevissimae aequalis
Jovi 13107	12420	
* Saturno 20993	18094	

Est igitur proportio primarum sphaerarum in mundo multo [major] quidem major proportionibus chordarum stabilium systematis perfecti, at similis tamen illi quodammodò nihilominus est: et similiter ferè magna vel parva est in respondentibus sibi mutuo chordis et sphaeris, ut in praecedentibus inter se consociatae et comparatae fuerunt.

Notae in Caput XIV.

Nota 1. Etsi caput hoc nihil habet a PTOLEMAEO nisi titulum, tractationem ex me: quia tamen hanc ego ad genium praecedentium Ptolemaici operis capitum adque mentem PTOLEMAEI non malè videor concinnasse: jam etiam hanc, veluti si esset ab ipso PTOLEMAEO scripta, lubet examinare. Illa verò tractatio, quae his residuis trium capitum titulis subjungitur in exemplari meo manuscripto inque versione GOGAVINI latinâ, quae est excusa Venetijs anno 1562, indigna mihi est visa, quae huc referretur. Neque enim est ipsius PTOLEMAEI, neque ita scripta est, ut ex Ptolemaicis principiis continuata videri possit ab intelligente: ut demonstravit rebus evidentibus et mathematica methodo BARLAAM monachus in libello graeco, quem logisticæ suae subjunxit, quem manuscriptum ex dono J. G. HERWARTI possideo.

^a**Nota 2.** *Primi numeri* dupliciter dicuntur, vel absolutè, ut 7. 11. etc., vel relatè, ut cum menses ad paramesen proportio exprimitur numeris 9. 8. inter se primis, quia communi divisore carent. Sic semidiametri orbis Lunae proportio ad semidiametrum orbis Solis secundum veterem astronomiam est ea, quae 1 ad 19 ferè. Proponit igitur hic PTOLEMAEUS aliquid indagandum, quod in suo opere *Magno* de stellis scripto nondum indagaverat: quinque enim residuum orbium proportio ad orbis Solis et Lunae in PTOLEMAEO desideratur.

Nota 3. Prima sphaera cujusque planetae est extima, reliquas uni planetae necessarias includens. Dicitur à PURBACHIO concentrica vel deferens nodos.

Nota 4. Capite VIII duo membra fecerat comparationis rerum musicarum cum coelestibus: generale unum, alterum singulare. Hactenus igitur per sex capita primum membrum fuit de planetis in genere: sequitur nunc tribus reliquis capitibus alterum de singulis^a.

IV,84° (100)

Nota 5. Quod igitur sphaeras comparat sonis stabilibus, nihil illi favet, nisi numerus utrinque idem. Per se insociabilia sunt corpora, quae *sunt*, et motus chordarum, quae non sunt, sed fiunt; Corpora ex systemate coelorum, quod Deus fecit rationibusque summè necessarijs conformavit, et chordae ex systemate musico, quod huma'no saltem arbitrio conformatum sic est, cùm potuisset etiam aliter conformari in nonnullis. [Rectius] Concinnè quidem sphaerae chordis, motus verò sphaerarum motibus et sonis chordarum comparari videri possint: at haec distinctio paulò plus nihilo dicit, cùm chorda sit mensura soni, orbis verò non sit mensura sui motus. Orbes igitur ipsi planè non sunt comparandi neque chordis neque sonis. Nam quod similitudinem attinet usurpatam transitionis, illic à consonantijs ad chordas consonantes, hic a configurationibus ad planetas configuratos, ea fucata est, non enim tota curricula, non integri orbes, sed ipsi saltem planetarum configuratorum situs singulares, ^anec situs in diametro mundi veri, hoc est sphaerarum angustia et amplitudo, sed situs apparentes ipsius sideris sub extimo circulo zodiaco^a in illa similitudine respondent chordis. [nec situs] Itaque requirebat similitudo, ut unaquaelibet chorda compararetur planetis promiscuè omnibus, non ut singulae singulis. Id verò pertinebat ad prius membrum, de quo hactenus.

10

[Potest alia concinnior instituti analogia, sed illa prae scopum PTOLEMAEI, quam hoc capite praefixum habet. Nimirum ubi se habent stabiles chordae vel phtongi ad mobiles, sic se habent primae sphaerae ad alias uni planetae tributas illique pomae in lusas. De hoc verò capite sequenti agemus]

20

Nota 6. Hic systema musicum comparatur non amplius zodiaco, ut capite VIII, sed ipsi compagi totius mundi, et chordae singulae singulis orbibus; stabiles quidem sphaeris primis singulorum, mobiles verò succedentibus. Haec quantumvis apta distributio impingit tamen multis modis, quo minus causalis sit, aut mihi in meo opere consecranda. Nam primo, si orbes chordis respondent, debebant planetae respondere plectro aut plectris. Jam verò plectrum percurrit omnes chordas, aut singulae saltem singulis feriuntur plectris, at neque unus planeta percurrit omnes orbes, neque singuli suos omnes; unus enim solum esse perhibetur ab astronomia Ptolemaica, qui planetam vehit. [Secundò] Reliqua, quae desiderantur in hac comparatione, sequuntur suis locis.

*

30

Nota 7. Hic dissimulandum fuit, quod non ut soni stabiles septem, planetae verò etiam quindecim, sic etiam ut chordae in universum quindecim, sic etiam orbes in Universum quindecim sint; longè enim plures orbes [dat] astronomia PTOLEMAEI [orbes] statuit.

Nota 8. Etsi in systemate PTOLEMAEI perfecto, quod constat ex duobus diapason, monstrari possunt et omnia genera cantus, et omnes species primarum concordantiarum, et omnes modi seu toni; illa tamen amplitudo intervalli non alia naturali necessitate, sed solius humani captus causâ constituta fuit, nec est verisimile, Deum ex hoc hominum systemate arbitrario archetypum petijsse compagis planetariae. Minimè verò est rationabile, ad numerum sonorum in 'eo

IV,85°

39) Ms. IV,85 (101) *getilgt, Hinweis am Rand* eo stab. etc. **Siehe Dmb. Text:** [separatas comparationes introducit veluti duo distincta, nec penitus membris omnibus similia corpora: Nam et aspectuum familia respondet (perditiae) rerum harmonicarum toti, aut praecipuis ejus membris: et motuum rursum contemplatio, eidem toti pluribus adeò et inter ea ijsdem etiam membris, quibus antea comparabatur etiam aspectuum ratio (de sphaeris enim vero astronomia nihil scit: intervalla verò planetarum comparat non harmonicis per se proportionalibus, sed orbium qui figuras regulans geometricas contineat intervallis.) Nam sicut supra inter motus sub zodiaco apparentes ex Terra (invenimus) systema diapason, comparantes illi semicirculum cap. VIII. et consonantias, quibus dedimus aspectus ipsos. Cap: X. et intersionem remissionemque, comparantur breves longorque arcus semicirculi, et loca concinnorum intervallorum seu sonos systematis quibus aequiparati sunt aspectus certa serie, ab uno se mutus consequentes. Cap: XI. et genera harmoniae, quibus respondebant genera aspectuum. Cap: XI. et tonos, quibus similes erant diversis initijs inceptae series aspectuum. Cap: XII. sic nunc iterum in motibus planetarum proprijs, eadem harmonicarum rerum membra repetentur, systema conconnatias, intensionem et remissionem loca systematis seu sonos, genera tonas, sed haec erunt propria capitis XIV. In hoc verò capite XIV. repudiata comparatione Ptolemaica sphaerarum cum sonis systematis et omnino cum harmonicis rebus, ut talibus introducenda erit alia comparatio, iam quidem dicta, cum figuris regularibus, quia est archetypalis causa alijque et plane genuina: Numeros et mensuras singulorum exhibens accuratè. Primum PTOLEMAEUS systema perfectum ex musica, quod comparet, adducit, faciens illud disdiapason: cum sphaerae planetarum etiam in ipsis astronomia proportionibus habeant longe maiores et incertas in verà verò astronomia certissimas. Deinde numerus sonorum stabilium sequitur ad duo arbitria systematis amplitudinem, coercitam intra disdiapason et ternarium numerum]

stabilium constitutum esse numerum primarum in mundo sphaerarum seu planetarum. Nam numerus sonorum stabilium septenarius sequitur ad illam arbitrariam systematis amplitudinem, et ad ternarium illum numerum non planè naturalium⁷ generum cantus, qua solâ⁷ usurpatione nititur distinctio sonorum, instabiles et mobiles, cùm naturâ omnes soni systematis sint stabiles, hoc est definiti certis naturae metis⁷, etsi alij alijs cantus naturalibus⁷ generibus utiles. Et ut dem, esse hoc systema retinendum et in eo sonos quosdam mobiles aestimandos⁷, ob naturalia cantus genera, durum et molle, scilicet *b, h* et *dr, e*, quatuor sonos pro duobus mobilibus⁷; tamen cùm⁷ disdiapason habeat quidecim sonos seu locos potius, quatuor hîc solum fiunt mobiles, bini in utroque diapason, bisonus sc. uterque, restabunt nihilo minus undecim stabiles, aut si etiam *f, fr* pro uno⁷ inter mobiles bis accenseamus ob istam literae geminationem⁷, etsi divisionibus primis monochordorum non monstratos, tamen adhuc erunt numero novem, naturâ quidem duce, quae autem clavem non docet geminare^a.

Quod enim PTOLEMAEUS quatuor in unâ octavâ seu diapason et sic septem in disdiapason numerat stabiles, id est propter duo tetrachorda conjuncta, quae sonis *A. d.* et *d. g.* continentur in singulis diapason, quorum intermedios (*b. c.* et *e. f.*) longa usurpatione soliti sunt facere mobiles, sc: non tantum *B. h.* et *dr. e.* sed etiam *c*: qui tamen, naturâ docente, constituuntur rectissimè stabiles, praesertim *c*⁷. Ac etsi etiam mihi natura rerum geometricarum signat *G. c. d. g.* prae caeteris, non verò signat *a* vel *f. fr*, nisi quatenus ars naturam imitatur; at signat eadem natura mihi⁷ etiam *b. B.* et *dr. e.* quo nomine mobiles duo⁷ *B. h.* et *dr. e.* ab antiquis habit⁷, praestantiores esse deberent stabili *a*. Quin imò, si causam respicias, cur disdiapason introducatur, illa est desumpta ex omnivariâ successione sonorum omninò⁷ omnium non tantum⁷ stabilium. Si ergo hîc solum stabiles consideramus, nihil ad illos, ut tales, pertinet totum systema⁷ disdiapason. Nam idem ordo, qui est inter *e. c. d. g.* recurrit inter *c. f. g. c.* et *d. g. a. d.* nondum impleto systemate⁷ disdiapason. Itaque quod affectionem⁷ stabilitatis attinet, sufficit illis systema diatessaron cum diapason, quod habet stabiles quinque. Sin autem sine causâ placet duplicare diapason, placebit alij triplicare, ut plures habeat stabiles, etiam veteribus dictos. Tot igitur nominibus vacillat septenarius stabilium sonorum.

Nota 9.⁷ E contra septenarius numerus planetarum est in antiqua tantum seu Ptolemaica⁷ astronomiâ, ut illa nobis terricolis se per oculos insinuat, cum re ipsâ res longè habeat aliter. Nam si primarios planetas in mundo consideres, sunt ij secundum COPERNICUM numero sex: Luna Solem non circumvehitur, sed Tellurem, est igitur inter secundarios, ut quatuor circumjoviales et⁷ caeteri. Sin omnes numeramus planetas, etiam secundarios, et qui planetas alios circumvehuntur epicycli motu: jam experientia ad tredecim usque excurrit. Omnibus igitur modis fortuita est conspiratio septenariorum istorum.

IV,86 (102)

Nota 10. Quae hic de motu diurno totius mundi ab ortu in occasum, et de motu sphaerae fixarum tardissimo in contrariam plagam dicuntur: ea sunt consentanea astronomiae Ptolemaicae. COPERNICUS reales hos motus non agnoscit, sed priorem quidem transscribit volutioni Telluris circa suum axem in plagam oppositam, posteriorem verò emotioni axis Telluris e suo situ parallelo.

Nota 11. In astronomia COPERNICI dicendum hîc esset, apogaea limitesque planetarum boreos et austrinos perpetuò sub iisdem fixis quiescere; hoc enim credidit PTOLEMAEUS de planetis quinque. At observatio longioris aevi detexit plura; nam succedunt etiam haec puncta imaginaria à fixâ ad fixam aliam, et inaequalibus quidem celeritate progressibus.

Nota 12. Jam quod sphaerarum magnitudines attinet, eae nullo modo mensuram eandem observant, quam chordarum longitudo, ac ne minus quidem appropinquant, sed generalissima quaedam allegatur proportionum inaequalissimarum similitudo, et nudum meses nomen, et opinatio de sphaerarum magnitudine, quae in astronomia PTOLEMAEI libera quidem est, sed à verâ astronomiâ refutatur. Quin⁷ etiam ordo planetarum veteribus creditus. longè habet aliter apud COPERNICUM et praeter opinionem. Etsi enim in Saturno, Jove, Marte nullus error ordinis, at nec in Venere et Mercurio, respectu inclusionis et circumscriptionis; at in Sole errat vetus astronomia: cum certissimis experimentis demonstratum habeamus, Venerem (eoque et Mercurium) circa Solem ire, tam altiores illo quandoque, quàm vicissim humiliores aliâs; et Mercurium quidem Venere nunc altiozem, si sunt humiliores Sole, nunc ea humiliozem, si ambo Sole altiores. Itaque ut emendetur hic ordo secundum COPERNICUM, Telluris et Solis conditio-

nes sunt permutandae, ut non Sol, sed Terra circuitu suo mediet inter planetas, Sol verò cor sit omnium et centrum, non Terra. Et tamen etiam sic (restituto ordine vero) exulabit è numero Luna, ut quae Tellurem circumit, eoque à centro planetarum abest longius Venere et Mercurio. Ita nete hyperbolaeôn nullum habebit planetam; aut, ut Lunam habeat, è numero eximenda et alibi seorsim erit tendenda.

Quod verò jam mobiles hinc sonos seu locos [attinet] inde particulares singulorum planetarum sphaeras [attinet]: hic iterum impedimenta multa, quo minus comparatio possit institui. Nam proslambanomenes non habet socios mobiles, cum Saturnus tamen habeat epicyclum, et Luna epicyclo secundo (in astronomia utrumque Ptolemaica) caret, cum sit apud neten socia mobilis, paranete. Nam quod PTOLEMAEUS Lunae per eccentricos etiam tribuit longos descensus ascensusque (quem ego ad numerum marginalem 14 in textu sum meritò secutus, quippe loquens velut ex ejus ore), refutatus est dudum astronomicis experimentis. Sed nec respondent epicyclorum magnitudines [intervallis] [intervallorum] inter stabiles, neque magnitudinibus (ut apparet ex eo, quod triplicandae fuerunt proportionum systematis musici), neque similitudine proportionis, non tantum in comparatione ad se mutuo, sed etiam ad orbis suos; his enim omnibus modis inaequales sunt utrinque proportionum, et epicyclus Martis omnium maximus, Veneris ad suum orbem comparatus etiam major: Cùm stabilium sonorum intervalla duo solummodò sint magnitudine differentia, unum toni disjunctivi, alterum tetrachordi diatessaron. Ita vides in tabellâ, ne hac quidem triplicatione proportionum systematis caveri, quo minus in Marte et Venere immanes sint numerorum astronomicorum a musicis discrepantiae. Adde denique, quod astronomia vera ignorat cùm reliquas orbium plicas pro singulis planetis, tum maximè epicyclos illos quinque planetarum, alias potuisset institui talis comparatio, ut quia epicycli et eccentrici mutant intervalla, quae generibus cantus jussit comparare PTOLEMAEUS, epicycli quidem intervalla, eccentricis ferè aequalia, generi diatonico, eccentrici verò parva et epicycli magna enharmonio sociarentur. At cùm unus Terrae motus circa Solem annuus debeat quinque illos inaequalissimos et monstrosae quosdam magnitudinis epicyclos: nullus in meis veris et causalibus comparationibus poterit superesse locus istis epicyclis.

Nota 13. Dictum est suprâ, in astronomiâ PTOLEMAEI non extare proportionum planetarum ad se mutuò. Quare non est à verò dissentaneum, PTOLEMAEUM, si absolvisset etiam hoc caput, indulturum aliquid fuisse hujus similibus conjecturis. Est autem formata ex compositâ proportionum. Nam si proportio reversionum Solis et Lunae duodecupla praestat proportionem intervallorum novemdecuplam: manente hic simplici proportionum contemperatione, sequeretur ad proportionem Solis et Saturni reversionum trigecuplam (longe majorem illa duodecuplâ), longè etiam major intervallorum proportio, quàm illa novemdecupla. Admiscetur igitur respectus humilitatis Lunae et altitudinis Saturni, sic ut Luna quidem sit minus tarda quam humilis, Saturnus plus tardus quàm altus, ob id ipsum, quia illa humilis, iste altus, quasi, quae centro inniterentur, aptiora essent ad motum. Itaque praesupponitur hîc ut legitima collectio talis: quod sit sicut infra Solem proportio altitudinum novemdecupla ad proportionem reversionum duodecuplam et minorem, sic supra Solem sit vice versâ proportio reversionum trigecupla ad proportionem altitudinum novemdecuplam, itidem minorem. Nam si 19 dat 12, tunc in eâ proportionem 30 dat 19 ferè. Et haec proportio Saturniae sphaerae ad Solarem non multum differt a rationibus ALBATEGNIJ et ALFRAGANI, qui proportionum orbium (assumpto principio, quod sphaerae se mutuo contingant) investigarunt ex principiis Ptolemaicis inveneruntque, Saturnum debere summoferi à Terrâ ad minimum: ALBATEGNIUS 18100 semidiametris Terrae, ALFRAGANUS 18500, qualium Sol absit 1176 circiter, quae est proportio sedecupla ferè; licet autem augere altitudinem sphaerae Saturni, nihil impediens astronomiâ Ptolemaica, ut fiat et ipsa novemdecupla sphaerae Solaris, sicut ista est novemdecupla sphaerae Lunae. Licet vicissim (per observationes quidem eclipticas non accuratissimas, à PTOLEMAEO adhibitas ad hanc demonstrationem) licet, inquam, contrahere sphaeram Solis, ut pro novemdecupla Lunae fiat illius sedecupla. Utrinque sphaera Solis media fiet medium proportionale inter sphaeras Lunae et Saturni extremas, sicut mese in tensione unâ omnium est medium proportionale inter neten hyperbolaeôn et proslambanomenon. Hoc igitur in paragrapho, prior est observata proportio; at in fine capituli in tabellâ, posterior.¹

IV, 86° (103)

10

20

30

40 *

*

50

Haec igitur erant, quae [super] circa hujus capitis textum ad mentem PTOLEMAEI à me concinnatum annotanda censui. Venio nunc ad collationem Ptolemaicae comparationis cum inventis [meis aliorum] tam veterum, quàm meis.

IV,87 (104)

Etsi enim PTOLEMAEUS capitis textum ipse non scripsit, ex ipso tamen capitis lemmate facile colligitur, PTOLEMAEUM hîc aliquam partem philosophiae Pythagoricae, de siderum musicâ tradere, inque melius emendare voluisse. Legimus enim apud PLINIUM lib: II. cap. XXVII, PYTHAGORAM intervalla coelestia à Terrâ usque ad signiferum comparasse cum musico intervallo utrius diapason. Sicut enim in [illo] diapason sunt voces octo, constituentes intervalla septem, quae juncta faciunt circiter sex tonorum amplitudinem: sic etiam in mundo censebantur corpora octo totidemque orbes, septem quidem totidem planetarum, octava verò fixarum. PYTHAGORAS igitur corpora coelestia comparavit sonis, corporum intervalla sonorum intervallis. Addidit coelestibus etiam Terram ipsam, comparans et hanc unisono, cujus accessione ex diapason seu octavâ fiebat nona. Facile enim deprehenditur PLINIJ lapsus, qui cùm ex PYTHAGORAE placitis à Terrâ ad signiferum collegisset summam septem tonorum, dispertitam in octo intervalla, novem terminis seu corporibus interstincta: postea pronuntiaverit perperam, hanc summam septem tonorum efficere diapason: cùm constet, sex solos tonos implere diapason; itaque hoc dicere debuit, à Lunâ usque ad signiferum secundum placita [PTOLEMAEI] PYTHAGORAE esse diapason harmoniam, à Terrâ verò ad Lunam accedere unum tonum supernumerarium. Ita caelestibus quidem corporibus propter motum dati sunt singuli soni interque sonos intervalla; Terrae verò, quae putabatur quiescere, sonus tamen unus est attributus, propter solum intervallum hanc inter et Lunam, quod statuerunt aequale intervallo inter Lunam et Mercurium. Illusit enim ^aseu PYTHAGORAE seu ejus interpreti PLINIO^a ambiguitas vocis intervallum; quae interdum significat alicujus spatij longitudinem, quo sensu inter omnia corpora deinceps locata in unâ serie interest aliquod intervallum, et sic etiam inter Terram quiescentem et Lunam mobilem: interdum verò intervallum, diastema, significat differentiam acuminis et gravitatis inter duos sonos, quo sensu competit tantum ijs corporibus, quae motus celeritate vel tarditate sonos efficiunt, ubi quiescentia corpora, quippe sonum non efficientia, locum non habent. Quia tamen opinati sunt Pythagoraei, corporum intervalla localia tanta esse statuta, ut proportio eorum in corporum celeritates translata efficeret intervalla consonantiarum; ideo etiam id intervallum, quod inter Terram non sonantem et Lunam sonantem intererat, abusive tonum dixerunt, quae vox competit intervallo tantum vocali. [In hoc igitur convenit PTOLEMAEO cum Pythagoraeis, quod utrique planetis attribunt celeritates motuum, proportionales intervallis eorum a Terrâ.]

IV,87e (105)

Potest tamen haec esse ratio, cur PYTHAGORAS etiam Terrae quiescenti assignaverit suum phthongum; quòd motus, quo sunt tardiores ^aut quieti propiores,^a hoc graviore edunt sonitus: jam verò Terra inter sidera motum [gravissimum] repraesentat tardissimum, scilicet planè nullum; ergò Terra vicem gerit phthongi gravissimi. Consentanea est haec ratio etiam modo, quo fuerunt assignati planetis soni: est autem is, quod PYTHAGORAS non respexit ad motus secundos, sed ad motum diurnum, horarum viginti quatuor, in quo ut quodlibet sidus est altius à Terrâ, ita celeriori fertur impetu, scilicet ut majorem circulum eodem temporis spatio emetiat, quo humilior emetitur angustiore. Itaque celeritates siderum in hoc primo motu (si verus et realis esset) contingunt proportionales intervallis, acciditque, ut signifer cum stellis fixis ^aaltissimo loco constitutus^a rapidissimoque motu delatus, sortiatur sonum acutissimum (ut etiam MACROBIUS PYTHAGORAEUM hunc modum explicat). Luna verò humilima per angustissimum circulum delata tardissimè, definiat sonum omnium siderum gravissimum. Et sic tandem Terra, ut humilitate et remissione motus omnimoda, id est quiete, sic etiam gravitate soni rectè et ex ordine succedit Lunae. Sententia PYTHAGORAE tota, ut est à PLINIO expressa, repraesentatur hoc schemate ferè:

Nam à Terrâ ad ♀ dicebat esse tonum, à ♀ ad ☿ hujus dimidium, hinc ad ♀ tantundem ferè: hinc ad ☿ sesquiplum, et hinc rursum eodem ordine à ☿ ad ♂ tonum, à ♂ ad ♃ hujus dimidium; hinc ad tantundem ferè, hinc ad signiferum sesquiduplum, ut ita Sol connecteret duo

1) folgt auf IV,89: [Explicatur igitur ijs, quod ad hujus capitis dilucidationem visa sunt pertinere: venio nunc ad collationem meorum inventorum cum Ptolemaeicis, circa hujus quidem capitis materiam.]

eunt singuli, comparat longitudinibus chordarum systematis in hoc XIV. capite, quantâ verò celeritate vehantur singuli per suos orbes, id differt in caput sequens. Si enim [proportionem faceret celeritatum quidem amplitudinis orbium] eandem celeritatem tribueret omnibus, causa nulla esset, quin cum MACROBIO à periodicis temporibus argumentaretur ad orbes, ut quia Saturnus trigecuplo tardior est Sole, eundem etiam trigecuplo altiore Sole faceret, nec opus esset in lemmate capitis praescribere, se velle demum primos numeros investigare, quibus explicarentur sphaerarum proportionones. Itaque vides, non alienum hoc à mente PTOLEMAEI fuisse, à me perscriptum in tractatione capitis et explicatum paulò prius [missâ notâ 13.], quòd inferiores sint reverâ celeriores superioribus, non tantum brevitate reditus, sed etiam vigore celeritatis, ut sint [sic ita] ita [reditus] periodi inferiorum breviores, quàm pro orbium [an... prolixi] amplitudine.

Sextum et speciale discrimen inter systemata PYTHAGORAE et PTOLEMAEI est in amplitudine.

* PYTHAGORAS enim omnes planetas et fixas unico diapason includit ^asecundum PLINIUM, alij Pythagoraei apud MACROBIUM id ampliarent ad tetrakis diapason epidiapente^a. PTOLEMAEO dispersi sunt planetae per systema perfectum, quod amplitudinem habet disdiapason. Septimo, septenarium planetarum uterque quaerit etiam in suo archetypo, religione praecipua septenarii, qui, ut MACROBIUS ex *Somnio* allegat [multis] multisque exemplis confirmat, communis quidam rerum nodus habebatur: hoc tamen inter illos discrimen est, quod PYTHAGORAS [septem ... unius] quidem unius simplicis diapason intervalla septem admiratus dignatusque est: PTOLEMAEUS verò, angustum mundum fieri cernens, in ampliori systemate duplicis octavae septenarium tamen et ipse invenit [sed arbitrium et factita...interea] sonorum stabilium. At cùm ne sic quidem satis amplum fiat mundi intervallum, elegantior omninò et mysteriorum fertilior censerì potest comparatio Pythagorica, quàm Ptolemaica. Ille enim septem omninò naturalia numerat, iste septem magnâ ex parte arbitraria, ut in notis explicavi. Satis de comparatione PTOLEMAEI cum Pythagora.

Restat ut mea etiam inventa cum Ptolemaicis comparem. '[...] Primum igitur non possum non celebrare divinam quasi virgulam in PTOLEMAEI et PYTHAGORAE conatibus: quod statuerunt, oportere esse aliquem archetypum, ex quo non tantum numerus sphaerarum coelestium, sed etiam singularum magnitudines seu proportionones unius ad alteram fuerint desumptae.

30 Axioma divinum est, quod quidem mihi cum [PTOLEMAEO] illis authoribus communiter praelucet; de caetero dividimur. [Primum] Secundò enim coelestia ipsa seu τὸ ὄν [quae sunt etiam apud PTOLEMAEUM invalida sunt magna caligine, nec praescriptas habuit ille sphaerarum quantitates certas, in quas intueretur, quarumque exempla ipse quaereret inter divina; non potuit igitur ille inoffenso pede nec rectâ viâ pervenire ad τὸ διότι. At] ^arationem apud me habent expeditissimam ex COPERNICO, nec ulla talis qualis in PTOLEMAEO superest haesitatio, neque de numero, neque de ordine, neque de magnitudine. Nam^a in astronomiâ COPERNICI sphaerae mobilium sunt numero sex: una Saturni, cum parastatis duobus, altera Jovis, cum satellitibus quatuor; tertia Martis, quarta Telluris cum Lunâ, quinta Veneris, sexta Mercurij, [ordine optimo, proportionibus per astronomiam ipsam determinatis.] quarum omnium centrum obtinet

40 Sol [omnia haec constant]. Nam etsi sphaeras solidas verior caelestium rerum disciplina nescit, illa tamen regiones sphaericas pro singulis planetis singulas largitur ultrò stabilitque et munit indubitatis argumentis. [Deinde] Tertio singulorum planetarum sphaerae apud PTOLEMAEUM sunt implexae diversissimim] inaequalissimarum proportionum epicyclis alijsque particularibus orbibus: apud COPERNICUM unico Telluris motu circa Solem sphaerae omnes fiunt simplicissimae.

^aNihil igitur habemus in rebus ipsis, quarum causae inquirendae sunt, quo de dubitemus. Illi verò veteres simul et res et causas rerum conjecturis alias aliter indagarunt, quasi fortunam invocantes, destituti corporum et ordinis experienciâ sensili, hoc est astronomicâ^a. Quarto, quod jam attinet archetypum ipsum rerum coelestium, hic PTOLEMAEUS nihil divinius invenit,

50 quàm politiam rerum harmonicarum; neque tamen, ex quo rerum genere illa politia harmonica primitus esset orta, perquisivit accuratè, contentus familiâ numerorum ex doctrinâ Pythagoricâ: itaque uni et eidem systemati harmonico tria illa (inter alia) praecipua interque se distincta comparanda censuit: 1. configurationes, 2. sphaeras, 3. motus. Ego verò considerans, haec ipsa

IV,89 (108)

IV,89^v (109)

tria esse inter se diversissima, diversos etiam ijs archetypos, diversa exemplaria constituta esse sum arbitratus. Et circa configurationes quidem proximè accessi ad PTOLEMAEI conatus, ostendens, non quidem ex integro disdiapason systemate musico ^acum circulo comparato, ut ille:^a [cur inter infinitas configurationes paucae essent efficaces:] sed ex ratione divisionis circuli et ex simplici diapason cum semicirculo comparato: cur et in naturâ [...esset circa] configurationes inter infinitas paucae essent efficaces, et in musica simile quid circa consonantias [... diapason systema comparabatur cum semicirculo. Hoc] accideret. Hoc igitur argumentum fuit mei libri IV. *Harmonicorum*. Circa verò reliqua duo, sphaeras scilicet et motus, sic ego sum ratiocinatus, eandem oportere proportionem esse archetyporum, quae est rerum ipsarum, nec utrumque, tam sphaeras quàm motus, eidem rei comparari legitimè.

[vera quamvis motuum cum harmonijs [...] cognatio est cum quibus prius erat et aspectuum: tamen etiam hic vera ratione, non ut apud PTOLEMAEUM, duas unius comparationis partes, facit secundum duo diversa harmonices membra, velut alteram alteri coagmentatam: sed duas [solidas] integras inter sedistinctas penitus comparationis [partes facit] introducit, veluti duo distincta nec penitus membris omnibus similia corpora. Nam et aspectuum familia respondet polititiae rerum harmonicarum toti, praecipuis inquam ejus membris et motuum contemperatio rursum ejusdem toti, et sic ijsdem membris, quibus antea comparabantur etiam spectus]

Cum enim perpenderem, proportionem nec ex humana musicâ in coelum venisse, nec ex coelo in musicam, sed in utrumque ex circulo abstracto, scilicet ex geometriâ: foribus igitur geometriae apertis, jam potiebar thesauro omnis generis idearum, figuris scilicet tam solidis, quàm planis. Et solidae quidem figurae pulchrè respondebant corporibus solidis, planae verò corporum affectionibus, sic superficies sphaerica [illae] locis seu spatijs planetarum dimensionis solidae, [istae vero] lineae verò circulares motibus. Et superficiebus quidem sphaericis inscribi circumscribique figuras solidas videbam; circulis verò figuras planas. Ibi ex [singulis] binis quibusque orbibus, uni figurae adscriptis, oriebantur proportionem certae orbium, hîc ex figurarum in circulum inscriptione in partibus circuli sectione constitutis videbam expressas et constitutas esse [sectio] proportionem harmonicas. Secutus ergò cognationem rerum [solidas] censui solidas quidem [primas] figuras primas, prima [fomasse] spatia mundi repraesentare; quinque enim figurae erant in geometriâ, quinque itidem interstitia (quippe planetarum seu curriculum sex) in COPERNICO ¹. Harmonicas verò proportionem, ut ex planis et circulari linea ortas, motibus exornandis fuisse destinatas. Quod igitur materiam attinet duorum horum PTOLEMAEI capitum, unius de sphaeris, alterius de motibus, de sphaeris quidem extat libellus meus, *Mysterium Cosmographicum* dictus, qui ante 22 annos editus est Tubingae, cujus praecipua capita repetij libro hujus mei *Operis Harmonici* quinto, capitibus primo et tertio in schemate, et quarto fol: 196 et inprimis nono, Ax: II et XLVI et Prop: XLVII et XLVIII. Et in Epiphonemate XLIX, ut et cap: X in Epilogo, fol. 248. De motibus verò, ad caput PTOLEMAEI sequens XV pertinentibus, ago libro V operis mei toto ex professo.

Sed de sphaeris agamus jam. Summa enim *Mysterij Cosmographici* haec est, quod, cum non possint esse plures figurae solidae regulares quam quinque, non etiam debuerint fieri plura orbium planetariorum intervalla quam itidem quinque, pluresque currentes stellae earumque curricula quam sex: quodque ex una qualibet figura quantitas intervalli praeterpropter fuerit desumpta. Nam si

[sphaeras soldas existimat sui ipsius in ARISTOTELE εὐδοξά et CALLIPO sequendo secundorum, caeterorumque adeò omnium, qui ipsum hodie sequuntur. Non secus enim omne si planetae solidis invehentur orbibus oportet ex figuris solidis, aliquid illis respondere depromens: quia [planetae] in textu plumarum circulationum in longum, latum et profundum, adumbrant sibi sphaeras, at quo ad motus [cum] [solos faciant quam circulos] angulos trajectionibus suis sufficitque exornandis eorum motibus [adire] circulos eorumque divisiones et ex illis resultantibus, rationes harmonicas adire.

Primae igitur figurae solidae cum sint quinque. Hoc ordine cum bis [Cubus, Tetraedron, Dodecaedron, Icosiedron, Octaedron] loci etiam seu intervalla erunt quinque et termini intervallorum curricula planetarum sex, Saturni, Jovis, Martis, Terrae, Veneris, Mercurij circa idem Solis centrum. Et habeat quidem hae figurae intervalla respondentia proximè intervallis planetarum astronomicis.]

motus fuissent permissi necessitati physicae (cum intervallum planetae à Sole gignat celeritatem motus), tunc figurarum intervalla in curriculis planetarum fuissent expressa perfectissimè, nihil enim huic perfectioni obstisset. Qualium igitur Saturnus particularum distat à Sole 1000000, talium Jupiter nactus esset 577350, Mars 192450, Sol 152931, Venus 121817, Mercurius 70158. Atqui etiam motus indigebant suâ peculiari exornatione, quia non tantum harmonicis erant instruendi concordantijs, sed etiam concordantiarum erat ijs concilianda varietas. «Horum verò» neutrum «ad» distantias figurales sic praecisè observatas potuit sequi: Non primum, quia nec omnes figurae proportionem inter binos orbes suos constituunt harmonicam aut omnino effabilem, sed solum tetraëdron triplam, nec harmonica proportio duplicata aut quomodocunque multiplicata (praeter diapason) manet harmonica. Non secundum, quia nisi variato intervallo motus intendi remittique et sic proportio variari nequit. «His igitur de causis primùm» sunt indulta planetis intervalla variabilia, varietate tantâ, quanta sufficit ad temperandos binorum extremos motus, ut quàm minimâ mutatione intervallorum figuralium proportionem motuum ex Sole apparentium constituerentur «nobiles et harmonicae. Quo dato principio jam necessitas quantitativa pervadit omnes reliquos planetas, singulis suas harmonicas proportionem indulgens ijsque exprimendis intervalla à figuris monstrata leviter corrigens: «ut tamen in potiori magnitudinis parte vis figurae liquido nihilominus agnoscatur.

Quare nequaquam nobis opus est harmonijs ad concinnandum proportionis sphaerarum mancum et inidoneum archetypum, cum suppetat nobis pulcherrimus, aptissimus et plane necessarius ex geometriâ archetypus, quinque figurae regulares, ex quibus Deus ipse Creator numerum, ordinem et proportionem sphaerarum desumpsit. Licet igitur PTOLEMAEO per sphaeras quidem caelestes differre et reservare harmonias ad exornationem motuum, capitis sequentis XV materiam.^{a 1}

TEXTUS. CAPUT XV.

QUOMODO SUMI POSSINT MOTUUM

[FAMILIARIUM] PROPRIORUM PROPORTIONES PER NUMEROS.

IV,91 (111)

I

2

Cum sphaeris igitur res sese habet, ut explicavimus. Transimus nunc ad motus singulorum planetarum proprios. Quemadmodum enim ex [alijs] chordis diversorum sonorum simul pulsatis [consonantiae] compositus sonus elicitur, [grata auribus ex alijs dissonantia, quam auditur vel «aspicitur» et acerbam respicit] qui aurium iudicio vel consonantia dicitur vel dissonantia, sic etiam sphaeras coelestes videmus incitari motibus diversis, [in celeritate et tarditate] in quibus [cum] spectantur eadem differentiae, quae et in motu chordarum, velocitatis et tarditatis. [... Rursum autem sicut duae vel tres chordae totidem distictorum sonorum] Cùm autem magna sit varietas motuum in planetis singulis: non potest nisi varia et multiplex fieri proportionum inter eos consideratio et laboris non minimi. Sunt enim planetis omnibus sui eccentrici, quorum vel solorum causa illi fiunt tardi vel veloces; sunt et epicycli [non omnium, sed], qui non tantum velociores illos possunt facere quàm eccentricus, sed et planè stationarios, aut etiam retrogrados: in Luna et Mercurio apparatus adhuc multiplicior est.

3

4

5

Sed generali divisione aut motus eccentricorum seorsim considerari possunt, aut motus epicyclorum seorsim, veluti nudi; [aut comp] et proportio horum ad illos in planetis singulis, aut denique compositi motus cujusque ex motu eccentrico et epicyclo. ^aPrimo modo motus planetarum inter se relati possunt comparari sonis consonantibus vel dissonantibus; secundo modo planetae singuli invenientur habere aliquid simile generum cantus; tertius modus, quippe [configura] apparitionibus cognatus, rursum infert comparisonem singulorum cum tetrachordis et tonis disjunctivis, nec minus et cum consonantijs^a.

- Prima igitur et principalissima comparatio sit motuum eccentricorum. Est autem haec ipsa quoque gemina; vel enim motus inter se medij singulorum comparantur, vel [velocissimus] velociore cum [tardissimis] tardioribus in singulis, et singuli unius cum singulis [alterius] reliquorum. Est igitur mediorum motuum consideratio propria
- 6 huius loci: ut, quia proximè [cap: XIV praemissa] de primis planetarum sphaeris egimus, motus etiam illos jam producamus, qui primis illis sphaeris primò et per se insunt. Hae igitur proportionibus facillè numeris exprimuntur, quia mediorum motuum proportio veluti sub signifero circulo eadem est cum proportionibus eversâ periodorum.
- IV,91° (112) Ut quia Saturni peri'odus est ad Jovis periodum sicut 30. ad 12, quare vice versa Saturniae sphaerae motus sub fixis est ad Joviae motum ut 12. ad 30.

Hoc itaque pacto est inter motus Saturni et Jovis proportio, quae inter 5. et 2. ferè, inter Saturni et Martis, quae inter 16. 1. vel 47. 3. ferè; inter Saturni et Solis, Veneris vel Mercurij, quae 30. ad 1; inter Saturni et Lunae, quae 364. ad 1. Sic inter Jovis et Martis, quae inter 6. et 1, vel inter 19. et 3. propius; inter Jovis et Solis, Veneris et Mercurij, quae inter 12. et 1. vel inter 107. et 9. Inter Jovis et Lunae, quae inter 147. et 1. Inter Martis et Solis, Veneris, Mercurij, quae inter 916. et 487.; inter Martis et Lunae, quae inter 27. et 1. vel 80. et 3. Inter Solis, Veneris vel Mercurij, et inter Lunae, quae 12. ad 1. vel 235. ad 19.

- 7 Neque praeteriri debet nec hoc, quòd sicut in systemate musico duae chordae diversae crassitiei tendi possunt in unum sonitum, crassa quidem remissius [ter] gracilis verò durius, ^amethodo illa, qua docuimus libro II geminatâ monochordi applicatione systema instruere:^a sic etiam in mundo tres inaequales sphaerae, Solis maxima, Veneris media, Mercurij angustissima, [(tendus)] motum unum sub zodiaco periodumque unicam temporis sunt sortite.

Quodsi jam accesserint ad hos medios motus intervalla singulorum inter tarditatem in apogaeo eccentrici et velocitatem in perigaeo; facillè patet, inter binos planetas posse existere proportionibus alias atque alias. Mutatâ enim unius velocitate, ut termino, manente reliquo, proportionem mutari necesse est, tantâ per singulos accessione vel subtractione, quantam fert cujusque eccentricitas. [Veruntamen diffusa nimium est ista tractatio, requiritque plenam astronomicorum theorematum considerationem itaque

- 8 <datur in genere mansisse hoc loco sufficiat>. Altera epicyclorum consideratio rursum amplificat multitudinem proportionum, inter motus planetarum apparentes et ... habetque multum insolentiae;] ^aVeruntamen non [sola eccentricitas] soli eccentrici [sed etiam] (praeterquam in Luminaribus), sed etiam epicycli incitant vel debilitant motus. Itaque haec pars primi modi commune quid habet cum modo tertio. Transeamus nunc ad epicyclorum considerationem, quae numero secunda fuit. Haec enim peculiare et insolens aliquid habet.^a In epicyclis enim ratio motuum est contraria motibus eccentricorum: Nam in eccentrico quidem superiorum motus erat tardior, Solis, Veneris, Mercurij motus velocissimi, excepto Lunae; in epicyclo verò Saturnus supremus velocissimus est superiorum, Mars tardissimus; vicissim ex inferioribus Venus [vero] superior [in inferioribus] est tardior Mercurio inferiori. [Ita] Igitur ut priùs epicyclus et alij secundarij orbes comparabantur chordis ^asecundarijs et mobilibus^a, sic nunc motuum variatio epicyclica repraesentabitur per pulsationem ^aillarum^a mobilium chordarum. Et ut 'suprà planetarum in genere intervalla maxima, minima, mediocria generibus cantus tribus respondebant: sic nunc singulorum motus epicyclici, quibus
- 9 mutantur intervalla, aptissimè poterunt accommodari ad eadem genera, cum hoc discrimine, ut quorum motus epicyclicus major est motu eccentrico, reversioque in epicyclo celerior, quàm in eccentrico, ij comparentur generi diatonico; quia etiam in illo intervallum quodlibet tetrachordi minus est junctis duobus reliquis: quorum verò motus epicyclicus minor, reversio tardior ob magnitudinem epicycli, eis genus en-

harmonium detur, in quo etiam intervallum unum tetrachordi superat juncta reliqua duo: quorum denique reversio aequalis in utroque, seu potius epicyclus nullus, qui caeteris peculiariter sic dictis et superiori parte in consequentia motis respondeant, ij se associant chromatico, in quo tetrachordi duo intervalla juncta sunt aequalia reliquo. Sic igitur diatonicum genus habet Saturnum, Jovem et Mercurium, ^aquia horum epicycli minores sunt et celerius restituuntur quam eccentricus^a; enharmonium: Martem et Venerem, ^aquia hi maximos epicyclos habent et tardius revolventes quam eccentrici^a; chromaticum denique: Solem et Lunam, ^aquia epicyclis talibus, qui superiori parte moveantur in consequentia, omninò carent^a. Proportio quidem motus epicyclici
 10 ab apogaeo ad motum eccentricum a fixis eadem est in singulis, quae numeri revolutionum epicycliarum ad numerum revolutionum eccentricarum: in Saturno 57. 2. **II.**
 * in Jove 65. 6. in Marte 37. 42. in Venere 5. 8. in Mercurio 145. 46. omnia praeterpropter. Itaque propter has singulorum proportiones locum etiam hic habet comparatio cum varijs [chord] sonituum bigis.

Sequitur tertius modus considerationis, in qua junguntur effectus epicycli et eccentrici, fitque ratio valde multiplex. Nam cum planetae fiant in apogaeo eccentrici tardissimi, in apogaeo epicycli velocissimi: compositus igitur motus non efficitur velocissimus, utroque apogaeo juncto: sed tunc, si apogaeum epicycli et perigaeum eccentrici socientur. [Compo] Tardissimus verò compositorum desinit omnibus aequaliter
 20 in stationem meram indeque convertitur in retrogradationem: adeo ut, cùm planeta est in retrocessu velocissimus, id quadamtenus respondeat tarditati omnium remississimae. Est igitur alia comparatio velocissimorum directorum, alia retrogradorum, alia intermediarum. Sed cùm sint in quinque planetis gemini velocissimi, secundum duo opposita loca eccentrici, in Luminaribus tantum unus velocissimus, 'retrogradatio statione nulla; patet quod missa retrogradatione, statione et illa multitudine motuum
 30 intermediarum usque ad stationem; debeamus planetas quinque inter se comparare causâ velocissimorum tantum et quatenus ij [semper] finguntur semper esse in apogaeo epicycli. Tunc eorum motus ^adiurni apparentes sub zodiaco^a bis extremis explicantur numeris: Saturni quidem inter 7. et 8 minuta unius gradus, Jovis inter 13. et 18. Martis inter 39. et 50. Veneris inter 73. et 76. Mercurij inter 90 et 135 circiter. Quibus
 40 adde motus Solis inter 57. et 61. Lunae inter 11. et 15. gradus. Itaque Jupiter duplo celerior esse potest Saturno, quomodo haec biga comparabitur cum consonantia diapason. Mars triplo celerior fit quam interdum Jupiter, paria [sanè] igitur faciunt hi duo cum diapason epidiapente. Sol cum Marte potest sesquialteram facere proportionem, potest et sesquiertiam et sesquiquartam et sesquiquintam. Venus cum Sole sesquiquartam; cum Mercurio plerasque positarum efficere potest; Mercurius cum Luna sextuplam et usque ad noncuplam. Cum igitur proportionibus plurimae reperiantur eadem in diversis bigis ergò ubique ferè [reperiri possunt] occurrunt bigae motuum comparabiles cum alijs et alijs consonantijs dissonantijsque, [Et tantum <inde> planetas
 50 in apogaeo epicycli positos et directos.] fitque haec comparationis pars propemodum generalis. Inter has verò proportionibus praecipuè nobis veniunt notandae illae, quas quilibet eorum, qui epicyclum habent, cum Luminaribus faciunt, epicyclo ejusdem conditionis carentibus [enim nobis ad sequentiam erit addo]. Diviso igitur motu minori luminaris [celerioris] per majorem motum planetae [tardioris] superiorum unius, et vicissim majori illius per minorem hujus, prodeunt extrema proportionum, quae contingere possunt. Ita 8 Saturni in 57 Solis habentur septies, et 7 Saturni in 61 Solis paulo minus novies; contingere igitur poterit et octupla intermedia. Sic Saturni cum Lunâ proportionibus extremae sunt 1. 129. et 1. 83. Jovis verò cum Solè 1. 5. et 1. 3. quare et 1. 4. Cum Luna 1. 70. et 1. 36. quare etiam intercidens 1. 64. Martis denique cum Sole suprapositae sunt, ^aquarum extremae sunt^a 5. 6. et minus quam 1. 2. cum

IV,92° (114)**12.****13****14.**

IV,93 (115)

Lunâ sunt 1. 13. et 1. 23. quare et intercidens 1. 16. et caeterae. Sic ex inferioribus diviso majori motu [Luminaris] planetae, [61 Solis] ut 76 Veneris per minorem [planetae, ut per 73 Veneris] Solis 57, et minori illius 73 per majorem hujus 61, prodeunt extremae 4. 3. et 6. 5. fere. Cum Lunâ verò processu utendum est priori, veniuntque 1. 12¹ et 1. 9. ferè. Et Mercurij cum Sole extremae fient 3. 2. et 2. 1. circiter: cum Lunâ 1. 10. et 1. 5. Et tantum de positu planetarum in epicycli apogaeo, cum veloces et directi sunt.

Etsi verò exclusimus conditionem retrogradationis et stationis singulorum a comparatione cum systemate perfecto, [dempto illo] restat tamen generalis omnium quin-
 15 que responsus cum tetrachordis et tonis disjunctivis. Quippe retrogradatio coincidit cum positu diametrali^a et in inferioribus cum occultatione inferiori^a. Statio in Saturno quidem cum positu tetragonico, in Jove cum trigonico, in Marte ulterius, vicissim in Venere et Mercurio tunc, quando minus 90 partibus à Sole distant, ut ita relinquatur directio seu situs in apogaeo epicycli, connectendus cum occultationibus sub Sole, inferiorum quidem superioribus.

IV,93° (116)

Cùmque de tota astronomia nihil aequè notabile sit, quàm hoc ipsum, quod planetae alias directa via incedant, nunc consistant, nunc retrorsum ferantur, prout Sol ab ijs recesserit aut ad eos appropinquaverit: hoc ipsum quoque musicum quid sapere adeo insedit hominum animis, ut veteres musicae suae dramaticae formas [inter] secundum has planetarum affectiones apparentes sint dispertiti, chori sui munia tria
 20 statuentes: strophen, antistrophen et epodon. [Strophen enim chori similem [esse voluerunt] elicere possumus circulari planetarum motui in directum, antistrophen retrogradationi, epodon statione quippe illam partem carminis etiam chorus stans canebat.] Quae vetustissima musices cum coelo comparatio etsi per se pertinet ad generales [comparationes] jam praemissas: habet tamen hoc inter particulares comparationes referendum, quod ut inter planetas [quinque] Sol et Luna retrogradatione et statione carent, Sol potius est, qui affectiones in caeteris planetis luminis sui propinquitate vel remotione temperat: sic etiam choro Musarum additus fuit à poetis choragus APOLLO, et choragi officium erat, stantem in medio chori nutibus agere
 30 chorum in orbem. Sunt quidem, qui sic explicent motum chori¹ ad dexterarum partes, [in] quo motu strophe canebatur, repraesentando motu mundi totius ab ortu in occasum fuisse ordinatum, eo quod HOMERUS, vultu ad septentriones verso, dexterarum orientis partes reputet, occidentis sinistras; motum contrarium, unde pars carminis antistrophe denominata, refertur planetarum motum contrarium; stationem verò, in qua canebatur ἐπὶ δόξ, vice stationis Terrae fuisse. At PYTHAGORAS, qui septem chordas lyrae ad numerum planetarum septem ordinavit, videtur potius ad planetas solitariè respexisse vultuque ad meridiem verso, dexterarum partes in oriente locasse, ut ita directi planetae et in orientem delati strophen adumbrarent, retrogradi antistrophen, stationarij epodon seu stantem chorum. Ita enim, sicut ijsdem inest planetis directio, retrogradatio, statio, sic etiam idem chorus est, qui ad dexterarum, qui et ad sinistras it, et qui stat.

[[Quod] Nam si Terrae stationem repraesentare voluisset in choro, sed in charago quaerendum erat ejus instar stante in medio. At APOLLO choragus musarum, non Terra eidem est, sed Sol apud poetas s...tare credi debet, not] Nam si voluissent musici illi repraesentare stationem Telluris, [tunc] non opus ad hoc fuisset parte cantus, quae caneretur stante choro, jam antea enim in charago stante in medio [[repra] exhibebatur] suppetijsset illis instar satis luculentum stantis Terrae. [At multò verisimilius est] At cùm APOLLO, choragus ille Musarum chori, poetis non Terram significet, sed Solem: [multò verisimilius est] ne in charago quidem: stante expressa fuisse videtur statio Telluris; multò enim verisimilius est, hac choragi quiete significatam esse sim-

plicitatem motus Solis medij inter planetas, epicyclo carentem nec retrogradationi illi planetarum obnoxiam: ut ita tota chori facies unicè ad caelum et planetas referatur, nullatenus ad Terram.

Tantum igitur de [comparationibus] multiplicium varietatum, quae insunt in singulorum planetarum motibus, comparatione cum rebus musicis dixisse sufficiat. ¹

Notae in Caput XV.

IV,94 (117)

Nota 1. De hoc quoque capite solus titulus est PTOLEMAEI, caetera mea sunt, sic quidem composita, uti, quantum [conjectura] ex antecedentibus assequi conjecturâ potui, [quàm] PTOLEMAEUS ipse [si absolvisset] compositurus [fuisse] fuit. Nam tractatio, quae in vulgatâ editione latinâ inque manuscriptis graecis titulo subjecta est, penitus nihil habet, quod titulo capitis respondeat; quod operosè demonstravit BARLAAM monachus libello graeco, cujus suprâ etiam facta est mentio.

Nota 2. [Nihil] Vides praescribi tantummodo problema, propositum velut astronomis, quod ne quidem attingit comparationem aliquam: sed adhuc intra septa se continet astronomiae. Dubitari igitur potest, an PTOLEMAEUS hoc capite comparationem omninò aliquam fuerit instituturus: et si motus planetarum comparaturus erat rebus musicis, cuinam igitur parti rerum harmonicarum eas comparare voluerit, cùm [titulus] id non indicet in titulo, quod solebat hactenus; nec restet ullum caput harmonicae doctrinae, quod non jam antea fuerit absumptum in capita rerum astronomicarum comparata.

²⁰ Quia tamen proportionibus motuum quaerere ^anumerisque exprimere^a titulus instituit, suspicari possumus de consonantijs, quia et hae consistunt in proportionibus numerabilibus, ^aet quia nihil impedit, eadem capita harmonices bis comparari, primum [planetis] coelestibus in genere, ut in capitibus antecedentibus, iterum in capitibus abhinc sequentibus, planetis singulis^a. Ubi notandum, quod binorum inter se motuum proportionibus vi causarum moventium plerumque sint ineffabiles numeris, [inter terminos sc: in] motus sc: inter se causa celeritatis et tarditatis incommensurabiles. Qui defectus cum impediat, quo minus motus cum phthongis systematis comparentur, quippe hi omnes inter se commensurabiles sunt: haec igitur causa fuit PTOLEMAEO, cur, quae ineffabilia sunt, effari tentaverit per numeros. Ex quo datur intelligi amplius: aut non accuratas hoc capite quaeri motuum proportionibus, sed pro veris acceptari [institu] illas, ³⁰ quae veris motuum proportionibus appropinquant, numeris effabiles, aut in magna aliqua motuum binorum planetarum variatione, quam sequitur innumerabilis proportionum multitudo, [certas aliquas] omnes illas, quae cum [consonantijs] harmonicis coincidunt, eruendas inque conspectum locandas [esse] fuisse, ^aut pateret, omnesne harmoniae omnium planetarum motibus inter se comparatis respondeant, an certae harmoniae seorsim certorum planetarum motibus?^a

Nec obscura est emphasis locutionis hujus, *Quonam pacto quis sumserit*, hoc indicans, id quod su'mere PTOLEMAEUS intendebat, omnino difficile et perplexum esse sumptu, seu quia modi sumptionis varij, seu quia in singulis inconstans motuum celeritas vel tarditas, inconstans etiam forma, inconstans denique duratio: intellige in astronomia Ptolemaica.

IV,94^v (118)

⁴⁰ Denique totius tituli sensus sic est comparatus, ut facilè pateat, caput hoc non sui ipsius causa scribi, nec finem dicendorum in se ipso continere, sed servire alij alicui secuturae comparationi, capite XVI. sequenti instituendae.

Nota 3. In PTOLEMAEI astronomiâ sunt orbes solidi vel quasi; motus nullus transcribitur ipsi stellae, ^anisi apparens ille, compositus sc: ex pluribus simplicibus, qui re vera^a [sed] dividuntur inter sphaeras totidem: ut ita sphaerae singulae singulis proprijs incitentur motibus ijsque, ut primâ fronte apparet, planè simplicibus et aequabilibus. Qua in opinione fuerunt etiam veteres, ^{*} [et alijs] EUDOXUS, CALIPPUS eosque secutus ARISTOTELES, ut perscriptum reliquit *Met: XII*. Quam opinionem ego refutavi in *Commentarijs de motibus stellae Martis* defendique rationibus evidentibus, omnem illam motuum varietatem, quae stellis [ipsis] inesse putatur, aut phantasiam ⁵⁰ esse visusque deceptionem, ex annuo Telluris motu natam, aut re verâ planetarum globis ipsis inesse, sic ut illi nequaquam circumvehantur velut in curru aut ut clavus in rotâ, quiescentes sc: in uno sui orbis loco; sed re verâ trajiciant per limpidiissimam auram aetheream, illi nullatenus

illigati. Quare meminerit lector, me hic, dum Ptolemaici operis lacunas expleo, non scribere ex animi mei sententia, sed PTOLEMAEI vestigijs necessariò insistere, etsi [etiam] viam quidem eccentricam planetis singulis relinquit etiam mea ex COPERNICO transsumpta astronomia, quae scilicet aliud observat centrum à centro totius universi, quod Sol est.

Nota 4. Epicyclos omnes unicus Telluris motus annuus apud COPERNICUM tollit planetasque tantum directos, tantum uno modo veloces esse patitur, cùm scilicet sunt in perihelijs, et Luna in perigaeo suo: alterum hoc velocitatis augmentum, tanquam ex epicyclo, unâ cum stationibus et retrogradationibus, sublati epicyclis et substituto simplicissimo et unico Telluris motu, simili motibus caeterorum circa Solem, in meram visus deceptionem evanescit. At PTOLEMAEUS, qui veros credidit epicyclos, praeterire has incitationes et retentiones nequaquam potuit. Unde factum, ut summa existeret motuum confusio apud PTOLEMAEUM, quae ineptam et abhorrentem reddebat omnem comparisonem, utcunque ea institueretur. Hanc adeo causam esse puto, cur PTOLEMAEUS praescripto capitis lemmate tractationem subsecuturam lacunâ texerit, quia impossibile videbat, in astronomiâ sua demonstrari talem motuum coelestium ornatum, qualem ipse ex archetypo rerum musicalium conceperat animo. Poterat sanè confusio ista PTOLEMAEO persuadere, ut missâ suâ astronomiâ ad veterem Pythagoricam confugeret. [At fateor ego sanè quod hoc apud attinet, id non melius à quoquam potuisse continuari, quam relicta lacunâ, quam PTOLEMAEUS reliquit haec enim genuina problematis praescripti est solutio, quantis per quidem apud PTOLEMAEI astronomiam manemus. Ut [continuatoris] scriptor capitis supposititij magis ex eo suam prodiderit ignorantiam, quod ausus est profiteri tractationem praescripsi problematis quasi partes PTOLEMAEI suppleturus, quam ex ipsa tractatione per se ineptissimâ.]

Nota 5. PTOLEMAEUS Lunae eosdem quidem tribuit orbes nominatenus, quos quinque reliquis, epicyclum sc: in eccentrico: at vis est his hypothesibus diversissima à vi illarum. Nam primum apparentiae in Lunâ tales nullae sunt, ob quas caeteris singulis singuli dati sunt epicycli, cùm Luna nec retrograda fiat, nec in summâ apside velox. Itaque Lunae epicyclus aequipollet eccentrico caeterorum. Deinde eccentricus Lunae diversissimam à caeteris causam, nec minus et formam diversissimam habet motuum: vult enim PTOLEMAEUS, hunc eccentricum menstruo tempore volubile centrum habere per totum zodiacum, nec tamen circa id aequali cieri motu, sed velocem esse, cum fert epicyclum in summo, tardum, cùm in imâ et perigaeâ sui parte. Refutarunt tamen hunc eccentricum solidissimis rationibus REGIOMONTANUS et COPERNICUS. Itaque ego substituo viam Lunae circa Terram eccentricam duplici modo: uno stato, altero variabili, ut interdum planè non sit, alias excrescat ad statam et certam quantitatem. In Mercurio PTOLEMAEUS pro simplici caeterorum eccentrico duplicem fecit: mihi, supposito Terrae motu annuo, via Mercurij planè similis fit caeteris quinque, scilicet eccentrica circa Solem.

Nota 6. Haec periodorum comparatio nominatenus, quidem attinet motum, re verâ non motum, sed numerum dierum, qui metitur tempus reditus cujusque sideris. Aliter tamen mihi, aliter PTOLEMAEO. Nam quia PTOLEMAEUS ponit sphaeram primam aequabilissimo motu moveri, hinc ex compositione magnitudinis sphaerae et tarditate reditus, nascitur etiam motui sphaerae aliqua certa et constans velocitas: at mihi, cùm sphaera solida vel quasi nulla sit, nulla igitur pars [period] circuituonis est, quam planeta conficiat eadem celeritate cum âlia, praeterquam [dum oppositae in longitudinibus nudijs] in binis aequaliter ab apogaeo remotis.

Quaecunque tamen sit proportio motuum mediorum in primis sphaeris PTOLEMAEI, ea non aliter exprimitur à numeris dierum periodicis, nisi quatenus apparet motus sub zodiaco. Non est igitur in bis numeris proportio verae velocitatis sphaerarum ipsarum, sed saltem apparentiae sub fixis. Et tamen haec ipsa apparentia nulla est, cum sphaerae illae Ptolemaicae, ut veras et reales ponamus, perspicuae sint, minimè verò apparentes. Restat ut dicamus, proportionem istas nullius esse rei praeterquam temporis, et sic terminorum merè mentalium. Atque ego demonstravi libro meo V. cap. IV. in his proportionibus nullas occurrere perfectè harmonicas.

Nota 7. Quod tres distinctae sphaerae apud PTOLEMAEUM unam et eandem periodum habent temporariam, hoc unum est ex maximis absurditatibus astronomiae veteris, vel ipso ARISTOTELE teste, qui analogiam desiderabat inter tempora et orbes. Ignoscat itaque mihi lector, si videor ipsi etiam PTOLEMAEO vim fecisse, [emutans] comprobans velut ex ejus mente et ad archetypum musicum accommodans, id quod fortasse PTOLEMAEUS ipse incusaverat ut non

rectè habens et à naturâ alienum, atque hoc inter causas forte retulit, cur hoc caput imperfectum relinqueret. Neque tamen benè tectus est naevus iste astronomiae veteris à meâ incrustratione, ut quae decolor et turpis est se ipsâ. Nam quid diversitas tensionum ad systema musicum perfectum? Nonne vel unica potuit esse omnium chordarum tensio, omnium scilicet ejusdem crassitiei, vel singularum aequae longarum tensiones singulae? Benè igitur habet, quod ex rebus comparatis altera quidem, ex musicâ, merè est arbitraria, altera, ex astronomia, planè falsa.

10 **Nota 8.** Hic PTOLEMAEUS, quod [alibi] ^anota 1 ad caput XI^a dixi, lectorem ad limina penetralium naturae adduxit; ipse non ingressus est. Motus aut considerantur ut aequabiles et sic competunt in sphaeras secundum PTOLEMAEUM: aut ut sunt inaequabiles, et sic competunt in
 10 stellas ipsas motas. Quodsi stellae considerantur, ut eae videntur inaequaliter mo'veri, certe id non tantum ratione eccentrici fit, sed etiam et multò maximè ratione epicyclorum. Ita in astronomia PTOLEMAEI inaequalitatum eccentrici separata [consideratio] comparatio nulla potest institui cum harmonijs, quia latent illae minores apparentes inaequalitates in his majoribus. Hic igitur necesse fuit deficere conatus egregios PTOLEMAEI, quaerentis ipsum genuinum archetypum exornationis motuum; quare perscripto problemate, ^adesperans exitum, quâ viâ incepterat^a, manum de tabulâ sustulisse et lacunam reliquisse videtur.

IV,96 (121)

Quemadmodum verò aliàs in astronomiâ eclipses Solis et Lunae non sunt inter mala reputandae: quia lumen illae praeferunt ad discendam doctrinam motuum praestantissimam ^a(vide
 * [nostram] meae *Opt. Astr. Partem*, folio 3. et 4.)^a: sic etiam puto, divina providentiâ factum, ut
 20 hic ipse defectus textus Ptolemaici fuerit utilis, [uti spero futurum] ut lector, ubi à scriptore PTOLEMAEO perductus fuerit ad locum totius humanae philosophiae nobilissimum et majestatis divinae corusco fulgore venerandum jamque inhians mysterijs eminus animadversis, [ab auctore PTOLEMAEO] à duce hoc suo contextum abrumpente etiamque in meo hoc supplemento locum genuinum unico saltu transmittente, fuerit destitutus: tantò postmodum avidius, ^aquod spero futurum, ^a sitim suam in veris hujus harmoniae coelestis rationibus, a me libro V. traditis, expleat: vidensque, veterem astronomiam haerere perplexam, ubi vel maximè loquentem optabat audire, tantò et aequiori animo [novam et] perfectam COPERNICI doctrinam, quamvis motus Telluris absurditate horridam inexpertis, in cathedram ascendere patiatur et attentioribus

30 Igitur eliminatis his fictitijs epicyclis cum omnibus stationum et retrogradationum phantasmatis, visum decipientibus, et restitutis suae simplicitati motibus planetarum proprijs, ut ij spectarentur ex Sole: si sic exscribamus motus planetarum diurnos sub zodiaco, velocissimos in perihelijs, tardissimos in aphelijs suis, statim ex ijs apparet novus ab integro totius harmonices ordo et imitamentum: ac si homo non ex se ipso exque instinctu naturali didicisset musicam, sed planè Deum ipsum et audivisset primam omnium in planetarum systemate ludentem cantilenam et in suo cantu imitaretur. [Atque haec caelestis harmonia non paucis nominibus nobilior est illâ capitis noni]

Neque verò miremur, tam arcè expressas esse harmonias in motibus siderum easdem, quae in chordis audiuntur: cum videamus, quam cognatae sint subjectorum 'utrorumque conditiones.
 40 Stella motum habet et chorda motum [essentiae] habet: proportio quaeritur inter celeritates diversas motuum coelestium, quaeritur et inter diversa acumina gravitatesque chordarum, cum acutus sonus ex chorda celeriter motâ prodeat, gravis ex tarda. Et chordas quidem aequaliter tensas longitudo tardas facit, brevitates celeres: motum planetae contrà tarditas brevem facit, celeritas longum et prolixum: et vice versâ, si sumas eandem motuum longitudinem, in eâ celeritas efficit planetam brevi tempore morari, tarditas longo. Nihil igitur impedit responsum proportionem motuum, quod soni quidem audiuntur, motus verò vel videntur (ut ex Sole) vel intelliguntur: quia neque illis propter auditum insunt harmoniae, neque his propter visum, sed utrisque propter longitudinem et brevitatem, et propter affectiones, quae motus consequuntur, propter scilicet comparisonem horum, ut terminorum, quae fit intellectu. Sed vide originem
 50 distinctiones totamque essentiam [veram] harmonicarum proportionum nostri operis libro IV. cap. I. II. III. et ^acap. IV. VI.^a discrimen inter hujus loci caelestes harmonias et inter illas capitis novi. PTOLEMAEI, quae hisce in perfectione, nobilitate et praestantiâ nequaquam [cedunt] sunt comparandae.

IV,96^v (122)

Est igitur inter hos cujusque planetae binos extremos motus commensuratio perfecta, ^aut probo toto libro V. mei operis^a: est illorum certum aliquod systema, constans ex diapason septem et amplius; in eo sunt expressa omnia usitata musicis loca seu claves, ut vides cap: V, ^ain eodem expressa sunt et duo cantus genera naturalia, durum et molle, eodem cap: V. et subtilissimâ quidem omniumque artificiosissimâ ratione; cap: IX, a prop. XX. in XXVII:^a sunt singulorum planetarum singuli quodammodo toni; cap: VI. Sunt harmoniae particulares binorum, trinorum etc., sunt universales omnium sex. Cap: VII. Sunt voces etiam diversae, cap: VIII. Et haec dispositio harmonica est ille archetypus, ad quem exprimendum planetarum eccentricitates suas singulas mensuras acceperunt, cap: IX. Denique concludo, nullam partem harmonices, ut ea nobis et nota et usitata est, in his binis et binis singulorum planetarum et binorum singulis motibus extremis medijsque interjectis deesse. Veruntamen, quia supra (cap. XII. nota 2) PTOLEMAEO exprobravi textum seu argumentum melodiae coelestis: age, ne forte et in meo opere hoc unicum [mihi desit] desideretur, audiamus et de illo Regem Psalten:

Coeli enarrant gloriam Dei et opera manuum ejus annunciat firmamentum. Dies diei eructat verbum et nox nocti indicat scientiam. ^a(Motus sanè planetarum illos consideravi, qui unius diei noctisque spatio proveniunt singulis.)^a *Non sunt loquela neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem Terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum.* Non est credibile, locum hunc in sensu literali plane esse nullius momenti, qui in sensu allegorico divina nobis Evangelij pandit mysteria. *Annunciaverunt caeli justitiam ejus, et viderunt omnes populi gloriam ejus. Laudate caeli, quoniam misericordiam fecit dominus, jubilate montes laudatione, psalmum dicite nomini ejus, date gloriam laudi ejus. Dicite Deo, quam terribilia sunt opera tua domine. Laetentur coeli et exsultet terra. Paratum cor meum Deus, paratum cor meum, cantabo et psalmum dicam domino. Exurge gloria, exurge psalterium meum et cythara, exurgam diluculo.* Quod sanè fuit mane, 6. Martii 1618. *Confitebor tibi in populis* (literatorum) domine [tibi in populis] et psalmum dicam tibi in gentibus (librum scribam, qui sit veluti sacer hymnus GALENI), quoniam magnificata est usque ad caelos misericordia tua et usque ad nubes veritas tua. Bonum est confiteri domino et psallere nomini tuo altissime, ad annunciandum manè misericordiam tuam et veritatem tuam per noctem. In decachordo (hexachordo caelesti) et psalterio cum cantico in cythara. Quia delectasti me domine in factura tua, et in operibus manuum tuarum exsultabo. Quàm magnificata sunt opera tua domine, nimis profundae sunt factae cogitationes tuae. Vir insipiens non cognoscet, et stultus (ignorans et barbaro fastu contemnens literas) non intelliget haec. Cum exorti fuerint peccatores sicut faenum (subitò è re tenui, damno publico, creverint ut spongiae, peculatores, avari, deglubitores, orbis exactores, nummularij et cambiatores, ij qui nummis precia augent, floruerintque gratiâ principum et communitatum in necessitate constitutorum) et apparuerint (fastu et splendore vitae et neglectu tenuiorum, praestrinxerint oculos vulgi, jura nobilitatis usurpaverint evicerintque) omnes qui operantur iniquitatem: ut intereant (fama ipsorum post paucos annos exstinguatur cum ipsis) in seculum saeculi. Tu autem altissimus in aeternum Domine. Quoniam ecce inimici tui Domine, quoniam ecce inimici tui (contemptores et neglectores operum tuorum 'et divinorum studiorum) peribunt et dispergentur omnes qui operantur iniquitatem. Et exaltabitur sicut unicolor[senectus]nis cornu meum et senectus mea (saltem famae posthumae) in misericordia uberi. Et despexit oculus meus inimicos meos (ignorantes, qui philosophiam, quam colo, nihili faciunt, pecunijs, quibus careo, gloriantur; naturâ enim omnes ignorantes et contemptores studiorum omnibus scientibus inimici, etiam inviti) et insurgentibus in me malignantibus, audiet auris me; justus ut palma florebit, ut cedrus Libani multiplicabitur. Plantati in domo Domini in atrijs domus DEI nostri florebut (contemplatione mentis, inter orbis caelestes, Dei habitaculum, conversati, conspectu divinorum operum perfruentur Deoque conditori laudes accinent et mirabilia ejus docebunt alios; principibus, praelatis, nobilitati et optimo cuique chari, quamdiu fuerint superstitēs, tantoque remotiores erunt à multis tentationibus et laqueis diaboli et desiderijs multis inutilibus et nocivis, quae mergunt hominem in interitum et perditionem, viamque ad domum Dei post hanc vitam intersepiunt, quanto sibi ipsis amore philosophiae fuerint obstaculo ad divitias cumulandas). Adhuc multiplicantur in senecta uberi, et benè patientes erunt: ut annuncient, quoniam rectus Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo. [...]

47) accinent Ms. 53) [...] zu cap. XVI.

Nota 9. Hic unus planeta causâ omnimodae suae varietatis tam epicyclicae quam eccentricae comparatur cum sonitibus plurium chordarum. Id per se non ineptum est, si epicyclus abesset. Nam etiam mihi libro V. cap: VI. planetae causa solius eccentricae volutionis cum pluribus chordis comparantur.

Nota 10. Quid in hac comparatione planetarum singulorum cum generibus cantus tribus desiderari possit ab eo, qui omnia excusserit, dictum est ad caput PTOLEMAEI XI in notis 2. 4. et 5.

Nota 11. Hae proportionibus revolutionum epicyclicae numeri ad numerum eccentricorum adhuc multo magis quam suprâ dierum in periodis mentales sunt, nec rebus ipsis insunt, sic ut comparari possint. Nam quid attinet inter se comparare angulos diurnos ad centrum epicycli cum diurnis ad centrum eccentrici, a centri epicycli motu subtensis, cum oculus nullus sit in centro epicycli? Perinde enim hoc est, ac si quis inter se comparare velit vocem pueri, discantum canentis in templo, cum longe dissitâ voce vigilis, horam pronunciantis de turri: ut taceam, quod epicyclus nullus est. Quomodo vero motus Telluris eccentricus, quo tollitur omnis epicyclus, comparetur cum motibus caeterorum, id in astronomia PTOLEMAEI dicendum non est, dictum verò est à me libro V. ¹

[...] **Nota 12.** Hic unum è scrupulis PTOLEMAEI infestissimis eliminavi, nulla usus tergiversatione, quod facio PTOLEMAEUM recusare comparationem retrocedentium. Nam causa quam affero, quod non possim aliter ob luminaria, causa nulla est; imo comparationem ipsam destruit, quippe impossibilem.

IV,98 (125)

Nota 13. Hic indicatur una tantum inter binos vicinos proportio, motuum non extremorum, sed intermediarum, nec sincerorum, sed phantasia epicyclica imbutorum. Comparationis tamen modus rectè habet et est causalis seu archetypicus: eadem enim sunt harmoniae abstractae, et quae inter motus binorum planetarum extremos à Deo fuerunt statutae, et quae animae humanae implantatae, ut illas inter voces recognosceret et probaret.

Nota 14. Etsi hic discernuntur aliquae planetarum harmonicae proportionibus non alia re, nisi diversitate terminorum causâ epicycli, quod alitrinsecus stant planetae, quibus epicyclus est, è regione planetae, qui carent epicyclo tali, qui superius in consequentia moveatur: causa tamen huius separationis non est in epicyclo, sed partim in eo, quod videtur PTOLEMAEUS in magna copiâ occurrentium harmoniarum delectum studio quaesisse, ut fusam materiam certis metis includeret: partim verò in eo, quod hae separatae planetarum quinque proportionibus cum luminariis in sequenti capite suum usum nanciscuntur.

Nota 15. Quid sentiendum de comparatione occultationis et apparitionis figurarumque, quas planetae induunt, cum tetrachordis et tonis disjunctivis, dictum est ad caput XIII. in notis. Quibus hic jam adde, quod non planè pari passu ambulent stationes retrogradationesque et apparitiones. Nam cap: 13 etiam Lunae apparitiones comparabantur; hic misera sola exulat, cum nunquam fiat stationaria vel retrograda. Est igitur hic multò magis manca comparatio, quam ibi. Aliàs [bona] non mala est connexio stationum cum figura bisectâ. Nam Venus certe in stationibus dimidiata apparet per telescopium, retrograda vero est corniculata. ^{7a}

*

16) zu den notae der Text auf IV,98 (125): [...qua duo solummodo sunt, tonus et diatessaron. Non fuit hactenus PTOLEMAEI consilium, bis comparare res harmonicas eas donicum geminis scilicet rebus astronomicis. Si tamen quis credere nolit, id PTOLEMAEO non futurum fuisse religionem, ille probabiliter potest statuere rursum hic motuum periodicorum proportionibus consonantijs comparandas fuisse variationes motus eccentricos generibus, sic ut qui planeta minimam eam faciat, in genus enarmonium, qui mediocrim, in chromaticum, qui maximam ut Mars, in diatonicum accense(n)tem). Epicyclos verò motus, retrogradationes et stationes et directiones, cum nihil uspiam simile in harmonicis occurrat, rursum tetrachordis et retrogradationem quidem tono disiunctionis comparandum. Vel cumque negotium instituitur, non nisi inepta et abhorrens fiet tractatio jure itaque capitis titulo praescripto non est inserta comparationis motuum promissio. Et potuit ista confusio summa PTOLEMAEO persuadere ut missa sua astronomia ad Pythagoreos confugiat etiam ab ipsis astronomiam hausurus. Quod igitur hoc caput attinet, id non melius continuatur à quoquam, quam relicta caesura, quam PTOLEMAEUS reliquit: haec enim genuina problematis praescripti est solutio, quantisper quidem apud PTOLEMAEI astronomiam manemus. Erat quidem in arte musica veterum, idem in choris, qui erant partes dramatum, erat inquam aliquid simile directioni, retrogradationi et stationi planetarum, tres sc: partes chori, strophe, antistrophe et epodos. At illa conformatio chori non, ut harmonicae, à natura docetur, sed est verum inventum hominum eoque disijt et alia successerunt. Et ut summum largior, videtur moris author astronomiam calluisse et motuum planetarum dissimilitudinem in hoc ex professo expromere voluisse.]

Textus CAPUT XVI.
Qua ratione familiaritates errantium comparari
POSSINT CUM FAMILIARITATIBUS SONORUM.

I

[Haec etiam KEPLERI est exegesis veluti
ad mentem PTOLEMAEI nudum titulum reliquit etc.]

IV,98^v (126)

Restat ultima et maximoperè naturae consentanea coelestium cum harmonicis comparatio causâ facultatum, quae hactenus inter se comparatis accedere debere videntur communiter. Cum enim utrinque, tum inter sonos quàm inter sphaeras earumque motus, occurrant proportionibus: dubium nullum est, quin illae proportionibus, quae sonis dant consonantiam, si existant eadem inter sphaeras et motus binorum siderum, etiam illis convenientiam aliquam, et quae sonis discordantiam, eadem etiam planetis inconuenientiam aliquam concilient. [propter communes utrinque congruentias ipsas.] Cum autem duo diversa sint in [his] primis sphaeris, magnitudo et motus, et aliter magnitudines comparentur, aliter etiam motus, quippe quorum proportionibus ab illarum proportionibus multum discrepant: duo etiam facultatum genera in coelestibus nos animo concipere par est, objectis distincta, ut illae sc: causâ quidem magnitudinis circa res versentur, causa motus verò circa etiam motus, hoc est circa modum largiendi expeditè vel impeditè, et circa tempus, quod in motu spectatur, puta celeriter vel tardè largiendi; itaque distinctae duae sint quaestiones: 1. An bini et bini planetae in rebus ipsis consentiant, ane contraria polliceantur foveantve, et alter alterius opus destruat: 2. An si in re consentiant, etiam conspirent operis mutuis ad maturanda decreta: aut si diversae naturae sint, tamen alter alterius opus causâ temporis promoveat: an verò, causa inepti concursus, plurimum impediat tam consentientia, quàm alterius contraria decreta. Ita tres fient gradus familiaritatis: aut enim in re et modo consentient, quae summa est familiaritas, aut in altero solum, quae mediocris, aut in nullo, quae perfecta hostilitas habebitur.

IV,99 (127)

Quod igitur sphaerarum magnitudines attinet, cum sonis stabilibus comparatas: ad eas jam deprehendemus consequi facultatum in planetis celebratarum comparationes nonnullas non ineptè. Primum quemadmodum inter sidera Soli calor, Lunae humor, singulis facultates singulae tribuuntur eaeque inter se sic oppositae, ut agens opponitur patienti: calor enim depascit humidum, humor verò nutrit calorem; Saturno verò duae simul facultates dictis contrariae inesse deprehenduntur, calori quidem frigus, humido verò siccitas: sic etiam inter mesen quidem Soli et neten hyperbolaeôn Lunae tributam est sonorum oppositio diapason, quia contrasonantes dicuntur et illarum proportio dupla prius in comparatione cum configurationibus oppositioni aequiparabatur; inter verò proslambanomenon Saturno tributam, et dictas duas est similiter contrasonantia, ad mesen simplex, ad neten duplex, disdiapason dicta: quippe et duplae proportionis duplum, hoc est quadrupla proportio interest. [Quomodo uno identisonantia Solis et Lunae quam cum hostilitate Saturni ad utrumque Luminare, id puto PTOLEMAEO negocij tantum reliquisse, ut pro tractatione capitis problema nudum relinquendum censuerit.] Rursum inter Jovem [quidem] et Venerem beneficas, familiaritas est, respondens identisonantiae diapason inter hypaten hypaton et paramesen. Mars quoque cum Mercurio amicitiam colit, ut est inter hypaten meson et neten diezeugmenon identisonantia diapason. Respondet et hoc, quod ut est inter

6) zu Cap. XVI. der Text auf IV,97^v: [In Caput XVI. Nihil de hoc capite dicendum restat. Detectus enim comparationis, à me concinnatae ad mentem Ptolemaei, inserti sunt in ipsum capitis contextum. Nec expectet lector, ut familiariter planetarum ex mea ipsius Harmonia caelesti tradam. Nam consideremus veros motus seu apparentias, venia Solaris et Terra mihi inter planetas eunt. Astrologia verò (cuius pars familiaritates planetarum) considerat planetas, ut ij ex Terris videntur, non ut ex Sole.]

[marim et faeminam contrasonantia ipsarum vocum] ¹maris gravem et faeminae acutam vocem plerumque consonantia ²diapason (quas voces et naturae sequuntur, et munia et vires utriusque sexus; ut tamen contrariorum horum binorum gratissima sit copula, in unum generationis domusque sustentandae opus conspirans) [sic ut gravem sonum Mars edat, acutum faemina;] eoque mares gravibus in harmonico systemate sonis, faeminae acutis comparantur: Sic etiam Sol et Saturnus Lunae, Jupiter, Veneris, Mars Mercurij sonis sonos graviores, diapason et disdiapason obtinentes, masculini generis esse perhibentur ab astrologis: Venus contrà Mercuriusque et Luna, quibus acutiores diapason termini fuerunt applicati, habentur pro faemini sexus planetis. [Ubi
10 rursum hoc turbat comparationem, quod Sol respectu Saturnum acutum ipsius diapason terminum obtinens, non tamen habetur etiam pro faeminio planeta: et quod Mercurius promiscui sexus habetur, cùm tamen sonum gravem diapason terminantem non sortiatur.] Et quemadmodum suprà, cum latitudo systematis applicaretur zodiaco, oppositis signis veniebant soni seu chordae ³illae, quae sunt postea ⁴Saturno et Soli
5 tributae, sic etiam astrologi Saturni exaltationem dicunt in Libra esse, Solis in opposito Ariete, Saturni domum Capricornum, Lunae ⁵oppositum ⁶Cancrum, Saturni ⁷domum ⁸Aquarium, Solis domum Leonem, opposita ⁹signa. [Rursum hic discrepat hoc, quod Juppiter et Mercurius, quod Mars et Venus domus, Juppiter et Mars, Venus et Mercurius exaltationes habent oppositas; neque tamen soni ijs diapason respondent.
20 Quod si iam sonos dissonos vellemus pro indicio habere nullius familiaritatis, oporteret Saturnum, Lunam et Solem ¹⁰à Jove et Venere esse alienos, quod non est consentaneum decretis astrologicis: Marti et Mercurio etiam omnes amici essent, quia hypate meson cum omnibus chordis consonantes facit, ut et nete diazeugmenon ¹¹quod respicit astrologia.

IV,99° (128)

Transituris ad motuum proportionales, ut inde familiaritates errantium contemplemur, obstat priori capite detecta circa proportionales motuum, in Ptolemaica quidem astronomia profunda caligo: cogimurque caput hoc consertaneè quidem ceptum una cum Ptolemaeo <defendere>.

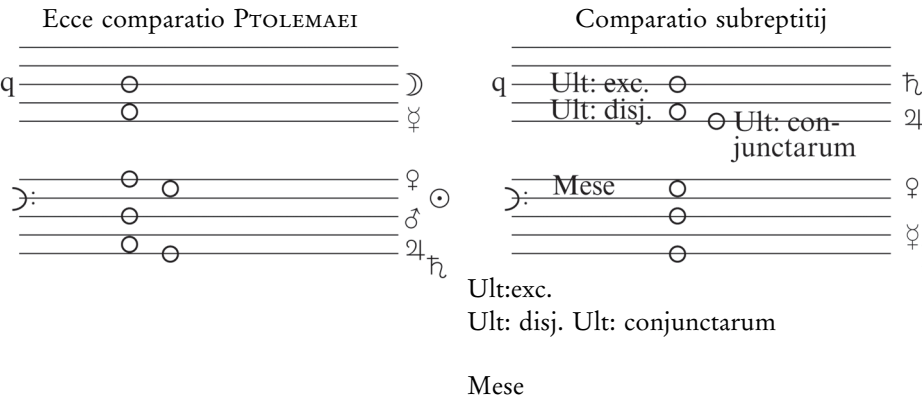
Transimus] ¹²Veruntamen in motibus, ¹³ex quibus planetarum familiaritates vel impedimenta in largiendi modo colligenda diximus^a, forte plura respondebunt: si negocium in hunc, qui sequitur: modum [instituerimus] tractaverimus. Etenim sic ab antiquis accepimus, certos esse numeros, per quos omnia, quae sibi conveniunt, junguntur et aptantur, ut fiat jugabilis competentia, nec quicquam posse alteri, nisi per hos numeros, convenire. [adeò ut tota harmonicè princip(ijs) ex ijsdem fuerunt orta. Sunt autem epitritus <hemihelios> epogdons, duplaris, triplaris, quadruplus quas nos proportionem decimus.] Propagatio eorum est post unitatem per primum parem 2 et primum imparem 3 eorumque quadratos 4. 9. et cubos 8. 27. et ulterius continuata proportionem [¹⁴vane] inter se comparat] illic quidem 16. 32. 64. 128. hic 81. etc. Ex his sunt, unde nascuntur proportionales, quibus harmoniae continentur. Sunt autem praecipuae: epitritus, hemihelios, epogdons, duplaris (istae illarum differentia et summa),
40 triplaris, quadruplaris. Sine his numeris nulla colligatio, nulla potest esse concordia. Vitam verò nostram praecipuè Sol et Luna moderantur. Nam cum sint caducorum haec duo propria, sentire et crescere, aestheticon, id est sentiendi natura, de Sole ¹⁵(ob lucem ab eo)^a, physicon autem, id est crescendi natura, de Lunari [nos globositate] ad nos ¹⁶globositate (ut qua crescente, humores omnes crescunt)^a perveniunt. Sic utriusque luminis beneficio haec nobis constat vita, quâ fruimur. Conversatio tamen nostra et proventus actuum tam ad ipsa duo lumina, quàm ad quinque vagas stellas refertur. Sed harum stellarum alius interventus numerorum, quorum jam fecimus mentionem, cum luminibus bene jungit et sociat; alius nullus applicat numeri nexus ad lumina.
50 Ergo Venerea et Jovialis stella per hos numeros utrique lumini sociantur. ¹⁷Ille Soli

quidem per 1. 3 et 1. 4, Lunae verò per 1. 36, quod est sexies 6, vel ter quater tria, et per 1. 48, quod est ter quater quatuor, et per 1. 64, ista verò Soli quidem per 4. 3 Lunae verò per 1. 9 et 1. 12^a. Sed Jovialis Soli per [plures] potiores, Lunae verò per [omnes] viliores et Venere Lunae per [omnes] potiores, Soli per [plures] viliores numeros aggregatur. Hinc licet utraque benefica credatur: Jovis tamen stella cum Sole accommodatior est per 1. 3. et 1. 4. et Venerea cum Lunâ per 1. 9 et 1. 12, quia 12 est quater tria; atque ideò vitae nostrae magis commodant, quasi luminibus, vitae nostrae authoribus, numerorum ratione concordēs. Saturni autem Martisque stellae ita non habent cum luminibus competentiam, ut tamen aliquâ vel extremâ numerorum lineâ Saturnus ad Solem per 1. 8, Mars aspiciat ad Lunam per 1. 16. ^aNam cum Lunâ Saturnus facit 1. 81. fere et 1. 96. et 1. 128. cum Sole Mars 3. 4. et 2. 3. proportionēs non multiplices^a. Ideo minus commodi vitae humanae existimatur, quasi cum vitae authoribus arctâ numerorum ratione non juncta.

FINIS LIB. III HARM: PTOL. ¹

IV,100 (129) In Cap. XVI Notae

Nota 1. Tertium hoc et ultimum caput est eorum, quorum PTOLEMAEUS solos titulos posuit, tanquam problemata alijs proposita; tractationem verò nullam adjecit. Nam etsi textus titulo subjectus in interpretatione GOGAVINI planè idem est cum graeco in manuscriptis; etsi etiam ex illo facile apparet, non cohaerere illum cum textibus duorum antecedentium; adeo ut primo intuitu videri possit hic ultimus PTOLEMAEI genuinus, priores solum duo adulterini: at contrâ BARLAAM monachus hunc ultimi capitis non minus rejicit, quàm duos illos praecedentium. Causas, cur adulterinum etiam hoc caput sit, partim ipse dixit, partim ego supra addidi ^acapite XIV nota 13, et cap. XV.^a PTOLEMAEUS enim perfectum systema delegit, cui comparat planetas, in quo sunt [(inferiora) tetrachorda octo (sonorum) disjuncta superior Terra] tetrachorda superioris diapason disjuncta a tetrachordis inferioris: at author capitis vulgo extantis propositum habet systema, cujus diapason inferioris tetrachordum est conjunctum (synemmenon) tetrachordo superioris. PTOLEMAEUS acutos sonos comparavit levibus planetis, graves ponderosis: author adulterini capitis contrâ graves sonos levibus, hoc est imis planetis, acutos ponderosis, hoc est summis. ^aPraeterea PTOLEMAEUS Venerem infra Solem locat, hic author supra eum.^a

Ego igitur textum capitis ita concinnavi, ut existimavi PTOLEMAEUM illum ferè concinnatum fuisse ex principijs ante positis. Et in primâ quidem parte meum solius judicium sum secutus: in alterâ verò potiores partes indicio MACROBIJ dedi, ut infrâ dicam.

Nota 2. Quae hîc astrologica dogmata tango, ea nolim mihi tribui, de his enim non sine curiosa et sollicita distinctione respondendum mihi esset, si sententiam rogarer et si mei propositi esset, materiam [hanc] illam hoc loco tractare. Versor autem in concinnando contextu PTOLEMAEI, qui author quatuor libros de astrologia scripsit, in quibus dogmata haec sunt [recept] instar axiomatum.

Nota 3. Oppositioni vocum perfectè consonantium seu potius identicum sonantium non malè comparatur oppositio facultatum qualitativis distinctarum ad 'idem aliquod opus naturae veluti vocum ad eundem concentum conspirantium. At nequit haec [oppo] comparatio continuari quousque opus esset. Quomodo enim identisonantia, quae est concentuum omnium perfectissimus, comparetur tam cum amicitia Solis et Lunae, quàm cum hostilitate Saturni ad utrumque luminare (quippe Saturno proslambanomenos erat attributa, Lunae nete diezeugmenôn, quae duae chordae suprâ, in comparatione systematis [supra] cum zodiaco, conjungebantur in unum locum, mese, cui Sol tributus, oppositum): id puto PTOLEMAEO negocij tantum reliquisse, ut pro tractatione capitis problema nudum censuerit relinquendum.

IV,100° (130)

10 **Nota 4.** Rursum hoc turbat comparationem perfectam, quod Sol, respectu Saturni acutum terminum ipsius diapason obtinens, non tamen habetur etiam pro feminino planetâ et quod Mercurius promiscui sexus habetur, cùm tamen non sortiatur sonum gravem, diapasôn terminantem.

Nota 5. Satis multa hic sunt aggesta, neque tamen tota astrologorum traditio est expressa. Rursum enim hîc discrepat hoc, quod Jupiter et Mercurius, Mars et Venus domos, Jupiter et Mars, Venus et Mercurius exaltationes habent oppositas: neque tamen ijs sic combinatis respondent soni diapasôn facientes.

In genere, quod domos et exaltationes attinet, longe alia quàm harmonicâ nec profundè philosophica, sed levis potius et puerilis causa videtur esse distributionis signorum inter planetas. Primum ordo planetarum primis authoribus hic erat in animo, in quo post Martem Venus sequitur, post hanc Mercurius, tum Sol, denique Luna. Jam a penultimo Sole initium domuum attribuendarum est factum datumque ei, ut calidissimo, signum Leonis, ut calidissimam anni partem signans, Sole sc: in eo versante. Cùm autem Sol esset penultimus, Leonem etiam oportebat esse signum penultimum, hoc est penè proximum cervicibus seu vertici nostro. Lunae igitur infimae Cancer debebatur, signum vertici proximum. Duobus signis de numero duodenario (et ipso arbitrario, ut ostendi libro *de Nova Stellâ*) in duos planetas de septenario absumptis, eos quidem, qui peculiari jure luminaria dicti, peculiari etiam modo singula tantum signa possidere sunt jussi; relinquebantur residua decem signa, in residuos quinque planetas et sic bina in singulos distribuenda. Atque hic Mercurio, qui proxime luminaribus succedebat, 30 proxima signa, Gemini et Virgo, Veneri succedenti signa succedentia, Taurus et Libra, Marti superiori contigua, Aries et Scorpius, Jovi penè supremo praecedens, Pisces et sequens Sagittarius, Saturno altissimo residua signa Capricornus et Aquarius, Solari Leoni et Lunari Cancro opposita, veniebant. Exaltationes verò planetis oppositis assignatae in signis oppositis; quatuor quidem superioribus in quatuor cardinalibus signis, Soli, qui aperit annum in Ariete, ubi aperit; ergò ^acontrariae facultatis planetae^a Saturno ^ain signo etiam^a opposito Librae, Jovi succedenti in Cancro, altiori cardinalium, Marti inferiori in Capricorno, residuo cardinalium, Veneri in domo Jovis amici, sc: in Piscibus, ^aproximo signo exaltationi Solis, quia et Venus propinqua Soli^a; Mercurio, planetae opposito, in Virgine, domo propria, signo Piscibus opposito: Lunae denique solitarie in Tauro, signo sequenti Solis exaltationem, sicuti prius eadem Luna domum erat nacta 40 praecedentem domum Solis. Haec ni fallor genuina et propria causa fuit distributionis: ut frustra sint, qui aliam ex causis harmonicis velint indagare aut ex quacunque alia facultate.

IV,101 (131)

Nota 6. Hic ego finem capitis eram factururus, cum ecce in MACROBIUM incidi lib: I. in
* *Somnium Scipionis* sic scribentem: *Qui verò fulgorem Jovis humano generi prosperum et salutarem, contrâ Martis rutilum et terribilem Terris vocavit: alterum tractum est ex stellarum colore (nam fulget Jovis, rutilat Martis), alterum ex traditione eorum, qui de his stellis ad hominum vitam manare volunt adversa vel prospera. Nam plerumque de Martis stella terribilia, de Jovis salutaria diffiniunt. Causam si quis fortè altius quaerat, unde divinis malevolentia, ut stella malefica esse dicatur, sicut de Martis et Saturni stellis existimatur; aut cur notabilior benignitas Jovis et Veneris inter genethliacos habeatur, cum sit divinorum una natura: in medium proferam rationem apud unum omninò, quod sciam, lectam. Nam PTOLEMAEUS in libris tribus, quos de Harmoniâ composuit, patefecit causam, quam breviter explicabo. Certi sunt etc.* Ego itaque ab hoc MACROBIJ vestigio exorsus, textum PTOLEMAEI integravi penè [totidem] ijsdem verbis, quibus MACROBIUS est usus, nisi quod passim paucula interspersi. Non sanè fuisse ausus, tribuere hoc PTOLEMAEO; quod is Pythagoricam opinionem de numeris 1. 2. 4. 8. et 1. 3. 9. 27.

IV,101° (132)

amplexus fuerit aliter, nisi quatenus ex eorum aliquibus harmonicae proportionales definiuntur. At quia MACROBIUS hoc disertis verbis dicit, se quod scribat ex libris tribus *Harmonicorum* PTOLEMAEI exscribere, fidem igitur MACROBIJ testis sequendam censui. Si suspicionibus indulgendum censuissem, videbatur mihi sanè MACROBIUS illa, quae dicto loco tradit quaeque ego exscripsi in Ptolemaicum textum, hausisse ex adulterino textu capitis hujus XVI, quasi hic antiquissimus sit. Utrunque enim de maleficis et beneficis planetis agitur: utrinque ex beneficis Jupiter Soli, Venus Lunae potius additur pro amico; ex maleficis verò Saturnus Soli, Mars Lunae familiarior [redditur] perhibetur. Itaque, si MACROBIUS hunc adulterinum textum habuit in animo, oportet, ut quae ipse addidit, non contenta in illo textu adulterino, sc: de numeris jugalibus, in quibus harum rerum causae contineantur, haec, inquam, MACROBIUS ex suopte cerebro, tanquàm juvens PTOLEMAEUM, addiderit oportet. At quia tam clarè loquitur MACROBIUS, se quae tradat apud unum omninò PTOLEMAEUM reperisse: nolo igitur indulgere suspicioni, quin potius do considerandum lectori, num fortasse MACROBIJ aetate caput hoc in PTOLEMAEI opere fuerit auctius et correctius planeque integrum; ut ita, quae hic ex MACROBIO exscripsi, ea verè fuerint pars capitis, pluribus quidem verbis et numerorum allegationibus explicata.

10

Nota 7. Non potui tamen ipsissimis ubique verbis MACROBIJ insistere. Non erat enim mihi verisimile PTOLEMAEUM hic quasi novo principio usum, loqui de numeris jugalibus, ex quibus harmoniae non essent, ut ex 27: sed sic feci PTOLEMAEUM temperare orationem, ut hunc ille sermonem cum harmoniarum ortu connecteret; utque non alligaret ad solas has proportionales: 3. 4. et 2. 3. et 8. 9. et 1. 2. et 1. 3. et 1. 4: quia si his solis fuisset astrictus, non potuissem probationes idoneas ex cap. XV petitas (secundum manuductionem MACROBIJ) afferre ad ea, quae MACROBIUS à PTOLEMAEO probata ait.

20

Nota 8. Eadem tene de vocibus *potiores*, *viliores*, a me adhibitis, pro quibus MACROBIUS utitur bis vocibus: *omnes*, *plures*. Nam omnes jam modo expressas proportionales inter Jovis et Solis motus ego nequaquam docere possum. Tentet id alius, me felicior.

Ne verò exspectet a me lector, ut familiaritates planetarum ex mea ipsius Harmonia coelesti tradam. Nam consideravi ego veros motus, ut ij ex Sole apparent; at astrologia, cujus pars familiaritates planetarum considerat planetas, ut ij apparent spectantibus ex Terrâ, quae mihi est ipsa inter planetas unus è numero.

30

^aSi quis verò meam etiam sententiam de distinctione planetarum in qualitatibus desiderat, illam inveniet in *Tertio Interviente*, a numero XXXII per sequentes aliquot. Summa haec est, Sol in mundo formae, Luna materiae, sc: aquae rationem habet. Sol totus igneus, speciem etiam immateriatam emittit totam igneam, id est lucem, Luna tota aquaea vel quasi, emittit etiam speciem humectantem, eaque humectat in Terris idonea subjecta, puta viventia quocunque vitae genere. Hi planetae singuli singulas unicas habent facultates. Planetae caeteri quinque distribuuntur in tres superiores et duos inferiores realiter et situ sphaerarum: quae sunt interstinctae quodam veluti diaphragmate orbis magni. At hi numero multi sc: quinque, possent inter se distingui per easdem duas facultates calefaciendi et humectandi: oportuit illas combinari et id in geometricâ differentiâ excessus, medij defectus. Hinc pro tribus superioribus nascitur contrarietas cum medio. Nam in medio secundum altitudinem, sc: in Jove est mediocritas caloris et mediocritas humoris, temperaturae optimae et sic beneficae; in Marte [Soli vicino] est excessus caloris, defectus humoris, hinc ipse malefica: in Saturno excessus humoris et defectus caloris (quippe ipse longissimus a Sole), id est [excessus] glacies: hinc et ipse malefica et Marti contrarius.

40

Pro duobus verò inferioribus contrarietas sine medio constitui potest: ut in altero humor mediocritatem superet, in reliquo calor, Venus sc: humorem Saturni cum calore mediocri Jovis, Mercurius, Soli propior, humorem mediocrem Jovis cum calore summo Martis jungat.

Hic meus est lusus, at metaphysicus ille vel physicus, nihil communicans cum harmonijs planetarum: utatur qui volet, corrigat verò qui potest^a.

50

FINIS notarum in lib. III. PTOLEMAEI et cum ijs appendicis totiusque adeo Operis (Harmonices).⁷

MANUSCRIPTA CHRONOLOGICA

CH1

IN LIBELLUM SLEIDANI DE IV MONARCHIIS

XXII,542

Cum antecessor meus historias professus sit, ordinarij illam lectionem restaurari voluerunt. Verum eo ipso tempore necessarijs de causis peregrè profectus et hactenus fortuitò detentus fui. Primum autem atque redij et post exposita morae documenta in officium restitutus sum: repetitum fuit illud decretum et duae lectiones mihi deman-
datae, quas primo quoque tempore auspicarer. Illud additum ut alacriter pergerem. Utique compendium historiarum legentes, compendiosè procedamus necesse est. Id-
que eo magis, quo pauciores horas habemus. Unde non est expectandum longum
10 proaemium. Passim commendationes historiarum reperiuntur.

De Authore

Cogitandum fuit de compendio. Scripserunt hac tempestate universales historias et
* compendia, Lutherus, Cario, Philippus, Peucerus, Dresserus, Sleidanus. Hunc prae-
tulerunt. 1. Quia est historicus et notus ob Germanica, caeteri nil praeterea in hoc
genere ediderunt. 2. Quia prae caeteris eleganti stylo utitur. 3. Quia nec nimis brevis,
ut Lutherus et tabellae rhythmicae germanico idiomate quae praeter chronologica nil
continent: nec nimis longus, ut Philippus etc. et Dresserus. 4. Quia ubique id agit
quod praecipuum est, scilicet ut digitum ad nostra tempora intendat id quod caeteri
non respexerunt, immorantes. ¹

* 20 Vita auctoris operi Germanicarum praefixa. Genere nobilis fuit. Jurium studiosus,
* calluit multas linguas. Ad historias conductus principum stipendijs. Natus Carolo V.

XXII,542^v

In eo explicando hunc ordinem tenebo. 1. Chronologiam adjungam, et doctrinam
trigonorum. 2. Topographiam ubi opus erit. 3. Prosopographiam eorum quae attinguntur. 4. Historicorum circumstantias, quando vixerint. 5. Eorum quae nimis concise
ponit occasiones, siquidem breviter fieri poterit, ita quidem ut incrementa et decre-
menta imperiorum intelligi possint, qui scopus est hujus lectionis. 6. Si non impediatur
prolixitas, addam pro meo captu, quid per similitudinem ad nostra tempora transferri
possit.

Praefatio auctoris

30 Non negligenda: in ea enim est 1. Commendatio historiarum. 2. Consilium de
legendis historijs et historiam q(uasi) scriptionis monarchiarum. 3. Rationem sui in-
stituti et occasionem libelli. Hic obiter genealogia Wirtembergicorum et casus.

Quatuor imperia. 1. nobis ad hoc compendium praeaeunt. 2. Dan: Nam haec
ratio complectitur historiam universam a diluvio usque ad finem mundi. Antiquiora
non curamus, nam inter nos et illos murus aqueus est: nihilque est penes omnem ab eo
aetatem, cujus rationem ex antediluvianis reddere possimus. Aquae enim loca diru-
erunt, et denuo vivi quasi ab Adamo caeptum. Finem vero mundi etiam attingi, ex
Daniele 2. v. 44. 45. regum aeternitas. Et 7. v. 9. 22 Judicium 13. Adventus. ¹

* 40 Omnino enim ultimum erit hoc Romanum, 7. v. 23, quartum super terram. Et
quamvis Bodinus in Methodo Historiarum cap. 7. contra sentiat, tamen illi se oppo-
suit Dresserus in millenariis et nos infra argumenta adversarii trutinabimus.

Fr. VII,752

6) institutus *Frisch* 6 f.) mandatae *Frisch* 12) Cogitandum ... compendio *nachgetr.* 31) et ...
monarchiarum *ü. d. Zeile für gestr.* 3. Authores qui de monarchijs 33) 1. ... Dan: *am Rand* 38)
Judicium *Frisch*, Judicium *Hs.* 1 *Bl. fehlt in Hs.*

Quo ordine legendae I. Sacrae 1) propter antiquitatem, 2) religionem, 3) pietatem; II. gentiles historiae in quatuor imperia partitae; III. ecclesiasticae 1) ob originem religionis, 2) ob constantiam, 3) ob ecclesiasticum imperium et pontificatum; IV. ante omnia compendium aliquod pro initio; nec tamen acquiescendum.

Tres sunt libelli, primus de tribus monarchiis, alter et tertius de Romana; ille usque ad Germanos, hic usque ad nos.

Sleidanus: *Priusquam de quatuor summis et praecipuis orbis terrarum imperiis dicam, breviter hoc mihi praefandum est, in annorum supputatione magnam esse dissensionem. Nam et Hebraei et Eusebius et Augustinus et Alphonsus et Mirandula multum inter se discordant. Veruntamen quia plerique nostri seculi viri docti rationem Hebraeorum sequuntur, vestigiis eorum et ipse insistam, cum res ita feret.* 10

Liber I. *Priusquam.* Sex occasione hujus paragraphi dicenda sunt hac vice: 1) jam superius explicatum, quare universa historia in 4 haec imperia dividatur; 2) quantum quilibet auctor ab orbe condito numeret et quinam fuerint illi auctores; 3) argumenta, quibus confirmantur nostri animi, ne propter hanc dissensionem putent, falsum esse, quicquid de aetate mundi dixerunt veteres; 4) quae causae sint tantae diversitatis; 5) quaenam tempora certa sint et quibusnam seculis dubitationes incidant; 6) quae sit illa ratio Hebraeorum, quam auctor noster secuturum se ait, quomodoque ea summa aetatis mundi colligatur et quinam ex recentioribus illam sequantur. ¹

Fr. VII,753

I. Chronologos Sleidanus in 2 classes dividit: una veterum est, altera virorum nostri seculi. Scire igitur operae pretium est, quinam illi fuerint. Primum ponit Hebraeos. Hac voce non intelligitur Moses, nam ejus Pentateuchus omnibus chronologis tanquam materia propositus est, ex quo disputationes suas illi de mundi aetate contextunt. Solent vero voce Hebraei intelligi primo Philo et Josephus coetanei, qui altero post Christum seculo vixerunt; et Josephus quidem celebris est historicus fuitque in expugnatione Jerosolymorum praesidorum praefectus, natione Judaeus. Is, quod antiquitates populi Judaici scriberet, non potuit negligere rationem temporum. Philo vero aliquanto post tempore missus fuit a gente Judaeorum ad Caligulam, ut Judaeos, statum Caesaris non adorantes, de crimine laesae majestatis purget. Is in supputatione temporum laudem diligentiae habet prae ceteris. Deinde Hebraei intelliguntur communiter rabbini, sacrorum scilicet biblicorum interpretes, librorum Talmudicorum scriptores, ex quibus praecipui sunt: Rabbi Eleasar, Levi, Abraham, Josue, Nasso, Baal Seder, David Kimhi, Helias, Catim, Isaac, Leo Hebraeus, Ezri. Atque horum institutum cum fuerit, interpretari scripturas, sit vero in S. Literis continuatio temporis a condito mundo usque ad tempora Alexandri Magni et in hac continuatione non pauci loci obscuri atque dubii: hinc adeo factum est, ut pro antesignanis habeantur in chronologica materia. Atque hi sunt Hebraei.

Eusebius, natione Graecus, professione Christianus, vixit c. tempora concilii Nicensi, a. Ch. 326; scripsit ex professo Chronologiam temporis a mundo condito. Augustinus, celebris inter patres et scriptores ecclesiasticos, libris celebribus de Civitate Dei etiam hanc materiam inter cetera sibi sumsit. Alphonsi Regis nomen vulgo usurpatur pro mathematicis illis, qui motuum coelestium tabulas restaurarunt, liberalissimis stipendiis ab hoc Alphonso, Hispaniarum rege, conducti, decimo tertio saeculo post natum Christum. Cum autem motus caelestes corrigere vellent, clarum est, oportuisse sequi certam etiam rationem aetatis mundi, seriemque temporum ex professo constituere.

XXII,543

J. Picus Mirandulae comes Italus ante centum annos scripsit contra astrologos. Cumque quodam operis sui libro demonstraturus esset, falsum esse, quod astrologi dicerent ad mutationem trigonorum caelestium mutari imperia, et posse ex doctrina astrologica corrigi vitiosam rationem temporum si scilicet memorabilia eventa ad me-

50

morabiles constellationes accommodentur, hoc inquam refutaturus ille seriem aetatis mundanae ex suo ingenio constituit. Habetur ejus ratio inter doctos chronologos, cum propter singulare acumen ingenij tum etiam propter multiplicem authorum omnium, et praecipue Hebraeorum Thalmudistarum lectionem.

* II. Numerat autem Josephus in ant: ad Christum a mundo condito, testibus notis MS in

	Genebrardum	4103 Meib: 4102	
	Origenes homil: in Math: 29	4758. ¹	
*	EusebiusCaesariensis	5199 Meib: 5190	XXII,543 ^o
10	Theophilus Antioch: episcopus	5531 54	
	Epiphanius contra Manichaeos	50<29>	
	Philastrius contra haereses	5801	
	Hieronymus Meib: 3941, MS Gen:	395<2>	
	Beda utriusque	3952	
	Augustinus Meib: 5351 MS Gen:	5193	
	Chronica Hebraeorum MS Gen:	3760	
	vel Rabbini recentes	3760	
	Alphonsus Meib: 5984 MS Gen:	6984	
	Joannes Lucidus	3960	
20	D. Martinus Lutherus	3960	
	Philippus Melanthon	3963	
*	Gualtherus in chronol: in 12 Proph:	3970	
	Theodorus Bibliander	3979	
	Picus Mirandula	3962	
	Funccius	3963	
	Mercator	3965 ¹ / ₂	
*	Prognostica vulgaria	3962	
*	G. Genebrardus	4121 ¹ / ₂	
	Scaliger	3948 <d: 251>	

30 At Plato omnem verisimilitudinem excedens in Timaeo ait Aegyptios scriptas habere historias 8000 annorum retro: Herodotus vero 13000 illis tribuit. Cicero libris de divinatione a Chaldaeis jactatum ait se in periclitandis puerorum ortibus 470 milia annorum posuisse. Sed Diodorum 404 milia, de Aegyptijs vero ait, jactare se 33000 annorum historias habere. Philosophi Empedocles et Epicurus omne temporis initium tollunt, dum ille ex lite et amicitia, hic ex concursu atomorum, infinities nasci et occidere mundum asserunt; quos corrigens Aristoteles non plus facit ad initium investigandum temporis, dum existimat mundum et imperia aeterna, sed famam unius aevi ab altero per generales eluviones et incendia diremtam. Et repertus quidem est

* fabulator aliquis, qui sex ejusmodi eluviones hominibus cognitae asseruit.
40 III. *Esse temporis aliquod initium, quale Moses ponit.* Contra hos philosophorum furores gentiumque superbas fabulas tenenda sunt argumenta, quibus incredulis etiam persuaderi possit, Mosen omnium esse ut antiquissimum, ita et verissimum historicum; quamvis enim nos Christiani dubitare non debemus de Mosis auctoritate, quae Christi ipsius testimonio in N.T. aliquoties confirmatur, tamen dandum est aliquid imbecillitati et timiditati humanae, et opponendum aliquid conatibus diaboli, qui

5) II. von Frisch hinzugefügt; ebenso I. und III. bis VI? 7-18) Meib: 4103 und Meib: 5190 am Rand. Meib: bezieht sich auf eine Ergänzung Meiboms, S. 1 seiner Bearb. des Sleidanus 9-11) am Rand: Julius Africanus | Hippolytus Martyr. | Onuphrius Panuinius 18) am Rand Et Jo: Regiom: MS Gen: 22) Guntherus Frisch 24) am Rand et Phrygio 32) zuerst 470000, 000 gestr. 33) aegyptiis Ende der Hs.

Quellen: 30-32) Plato, Timaeus 23 e. Herodot 2, 142. Cicero, De divinatione 2, 97

mille-artifex saepe homines et praecipue adolescentulos, qui historias degustare aut oculos in hac varietate religionum per mundum circumferre incipiunt, hos inquam eo saepe adigit hostis humani generis, ut existiment, falsum esse, quicquid ex S. Literis nobis proponatur, esse historias confictas, ut Amadis Gallici, nihilque nisi splendidae fabulas, in hoc solum confictas, ut homines utcunque in officio contineantur. Igitur fortasse tam verum esse, quod Aristoteles, quam quod Moses de temporis initio tradidit. *

Teneantur igitur contra Aristotelis, Empedoclis, Epicuri aeternitatem, contraque vanam jactantiam Aegyptiorum de 8 vel 13 vel 33, Chaldaeorum de 404 vel 470 millibus annorum, sequentia argumenta: 10

1) Josephus, de quo paulo ante dictum, ex historicis sui aevi gentilibus, qui capitales Mosis et Hebraeorum hostes erant et tamen pro certissimis habebantur, fabulas istas Aegyptiorum confutavit, et quidem ex Manethone, qui ex professo de Aegyptiorum arcanis scripsit.

2) Diodorus, Josepho antiquior, in Aegyptum ideo profectus est, ut populi antiquitates disceret. Comperit autem omnem illorum historiam 3700 annis comprehensam, itaque refutat illa arrogantia Aegyptiorum de sua antiquitate mendacia. Cumque Philonem plerique sequantur, ille Diodori numerus non longius a Philone 200 annis discrepare a Bodino animadversus est.

3) Imprimis bene ponderandum, quod Bodinus ex Simplicio recitat, acerrimo et Judaeorum et Christianorum hoste. Is in Comm. lib. de Coelo Arist. testatum reliquit, Aristotelem literas ad Callisthenem dedisse, ut tantisper dum alii praedae intenti Babylonem diriperent, ipse Chaldaeorum antiquitates et monumenta conquireret. Tum Callisthenem rescripsisse, conquisita a se diligenter Chaldaeorum monumenta seque reperisse historiam annorum 1903, qui numerus ad unguem congruit cum historia sacra Mosis et Philonis. Nam ab Alexandri imperio retro extensi 1900 anni incidunt in id tempus, quo terrarum orbis inter posteros Noae divisus est. 20

4) Huc facit probatorum historicorum cum Mose concordia, ex qua evincitur, penes nullam gentem de rebus ante diluvium ullum exstare apicem. Hic enim vidimus concordiam Chaldaeorum et Bibliorum et supra Aegyptiorum saniorum ex Diodoro. Sic Xenophon (de aequivocis) et Archilochi fragmenta una cum Mose in Nino, primo rege Assyriorum, consentiunt: imperasse post diluvium annis 250; atque inde deducta summa annorum eadem est, quae penes Philonem et Hebraeos. 30 *

Fr. VII,755

5) Berosus de Metasthene testatur, quod temporum seriem talem ab ultima regum memoria prodiderit, quae parum ab Hebraeis discrepat.

6) Notabile vero, quod Berosus (teste Josepho, nam Berosus ipse intercidit injuria temporum) diluvium ipsum describit et inde non altius historiam suam auspicatus est. Idem Josephus memoriae prodidit, arcam in Cordiaeo monte quievisse et ejus fragmenta Alexandri temporibus adhuc visa, allegatque testes fide dignos.

7) Quae veteres poetae de origine generis humani fabulose tradiderunt, ea Moses vere accidisse asserit in diluvio. Vide Hunnium de auctoritate S. Scripturae. Hoc enim certum argumentum est, non a Mose conficta esse, cum fama earum rerum etiam apud alias gentes exstet. Janus ab Ajin, vinum, defluit, atque constat, id nomen Noae datum, qui primus vites plantare docuit. Cham pudenda patris revelavit, id poetae ad Saturnum et Coelum transtulerunt, quorum ille hujus genitalia, filius parenti exsecuit. Gigantum bellum et montium accumulatio est descriptio turris Babylonicae hyperbolica. Sic homines Horatius appellat *audax Japeti genus*; Japhet Europaeorum pater fuit, tertius filius Noae. Huc refer, quod poetae antiquorum regum et heroum ortus 40 *

38) Cardiaeo *Frisch* (Κορδίαεων *Jos. Ant. J. 1,93*)

Quellen: 30) Diod. 2,1,4 36) *Jos. Ant. J. 1,92-95*

ad Deos referunt, Inachi, Cecropis, Deucalionis, cum ante illos adeo non regerent alios homines, ut etiam in fabula mentiri puderet.

8) Antiquissimorum historicorum discordia inter se et Hebraeos non major est, quam de 300 annis, id quod tantum abest ut suspicionis de falsitate alterutrorum librorum, Mosis an gentilium, ansam praebeat, ut potius egregie confirmet historias, dum cogitamus, antiquissimos illos auctores diversissimis temporibus et locis tam prope invicem collineasse. Atque adeo mirum non immerito illi videbitur, qui sequentes erroris causas ponderabit, non plus in annorum ratione desiderari. Et quod magis ad fidem facit, convenit gentilibus cum nostris sacris in ipsis personis. Berosus a Noah
 10 incipit usque ad Sardanapalum; Herodotus et post eum annis 500 Manetho Aegyptius, et hoc rursum inferior Diodorus annis 300, eosdem fere principes Aegypti complectuntur, quos Jeremias propheta, quin saepe eandem historiam videntur recitare. Bodinus idem penes Herodotum et Jeremiam nomen prodit Apryis sive Ophrei, quem Mercator Vaphren appellat.

9) Si Aegyptii aut Chaldaei tot annorum historias habuissent, aut si Chaldaei per 470000 annos coeli observationibus intenti fuissent, non est credibile, Ptolemaeum, natione Aegyptium, professione astronomum, h. e. Chaldaeum, hoc vel ignorasse vel suppressurum fuisse. Nihil enim magis ad motuum rationem constituendam ipsum juvare potuisset, quam tot annorum coelestis historia. Atqui non habet ille antiquiores
 20 observationes, quam 800 annorum, illas nempe quae habitae sunt sub Nabonassaro sive Salmanassaro. Inde factum, ut motum apogaei solaris et motum ejus inaequalitatis, motum item trepidationis et motum obliquitatis, quorum periodus aliquot pauca annorum millia complectitur, ipse penitus ignoraverit, quod factum non fuisset, si sufficienter historias motuum e tam alta antiquitate habere potuisset.

10) Diluvii historiam ad minimum veram esse, ut a Mose descripta est, testatur experientia, si quis seriem aetatum mundi secum perpendit quique status quovis tempore fuerit considerat. Nam primum, quantum ad habitationes terrarum attinet, videmus, quo vastioribus maribus quaelibet regio avulsa est ab Asia, hoc serius habitari coeptam. Hinc est, quod in novis Indiis, ante annos 100 repertis, pauci admodum
 30 homines reperti sunt, nulla vero animalia praeter leonem et cuniculum, quodque illorum hominum tanta barbaries fuit, ut non videatur multo major in primis generis humani colonis, in asperrimum coelum traductis, exstitisse. Cumque Paulus Apostolus (Coloss. 1,23) dicat, Evangelium jam tum suo tempore omni creaturae sub coelo annunciatum, neque tamen legamus, ullum apostolum in has terras venisse, sicut neque in ulla historia legimus, antiquis fuisse cognitae: credibile omnino est, Pauli tempore nullos adhuc ibi fuisse homines, sed successu seculorum demum temere tempestatibus eo depulsos aliquos, qui conditores ejus gentis postea fuerint. Id eo verisimilius est, quod nullum ullius religionis, quae in hoc nostro hemisphaerio viguit, penes ipsos est vestigium, id quod arguit, nautas fuisse, quorum hominum genere
 40 nullum est Deorum religionumque negligentius. Sic omnes quos habemus historici si perlegantur, antiquiora regna non inveniemus Chaldaeorum et Aegyptiorum, post haec ut quaevis insulae vel continentes hisce regionibus propiores fuere. Id quod maximum est argumentum illius, quod ex historia diluvii consequitur, nempe quod humanum genus et cum eo cetera etiam genera animantium ab uno quodam principio, ab uno homine propagatum fuerit ac tam diu uno in loco atque in una continenti manserit, donec prae nimia multitudine aliae terrae quaerendae fuerint. Cumque legamus, annis centum post diluvium divisam esse terram, credibile est, id providentia Noae factum, cum existimaret, se brevi moriturum, et factam divisionem secundum situm terrarum, ut quia 2 decumanae continentes una isthmo connexae sint, Africa et
 50 Asia, hinc factum, ut duo illa regna antiquissima sint, Chaldaeorum in Asia et Aegyp-

Fr. VII,756

tiorum in Africa. Sane post haec duo regna annis 60 celebratur antiquissimum Sicyonorum, annis 300 post diluvium. Est autem inter proximas Aegypto et Asiae terras Peloponnesus latissima. Sequutum annis 200 fuit regnum Argivorum, post haec annis 100 (600 post diluvium) ventum est ad majores insulas intermedias, Cretam et Rhodum, coeptumque est ibi usurpari nomen regum. Eodem tempore natum regnum Spartanorum. Annis 50 post coeptum e Peloponneso paulatim ascendi in Achaiam. Europa totis 3000 annis cultoribus vacua mansit (Genebrardus), certe Italiae extremae orae et Sicilia a Graecis occupatae sunt; Hetruscos origine Phrygas testatur Herodotus, Massilienses in Gallia etiam natio Graeca exstitit. Poeni Phoenicum sunt soboles, semper remotior propinquioris. Sic Buchananus testatur, Scotos ex Hispaniis venisse, 10 Anglos ex Germaniis et Saxonia. Atque inde factum, ut in tota australi regione, tanquam nimis remota, interveniente partim oceano, partim zona torrida, difficulter habitabili, nullae sint hujusmodi urbes, regna, politiae, mores, leges, commercia, ut penes nos. Cardanus in planetas culpam confert existimatque, ubi apogaeum ☉, ♀, ♂, ♃ e nostra septentrionali medietate zodiaci in alteram migraverit, vicissim ♄ et ♀ in nostram, fixaeque illustres simul loca cum opposito permutaverint, habituros australes eadem, quae jam nos habemus. Id credibile quidem est, non tamen propter astra, sed quia tanto tempore facile totus orbis habitabitur, qui nunc vix besse homines fert. Neque stellas in causa esse, probant res gestae Hispanorum, qui jam tum apud antipodas felici successu omnia humanitatis jura propagant, cum stellae nondum ibi sint; 20 quodque coloniarum historia docet, idem etiam ex linguis probari potest, videlicet omnes ad Hebraeam tandem, tanquam ad genuinam matrem referri, sicut ad Graecam (quae prima inter Europaeos regio fuit habitata) Latina et Germanica, partim et Russica, ad Latinam Anglica, Hispanica, Italica, Gallica; quodsi hominum genus non ab uno aliquo flueret, numquam hoc fieri posset. Demonstrant nostrum intentum de initio temporis a Mose vere descripto etiam artes; quarum cum multas nostri superiori seculo invenerint, non est credibile, illas potuisse latere homines ante 400 annos, si illi 30 rursum experientiam majorum suorum tam longe retro non minus atque nos pro adjumento habuissent. Etenim primi homines omnes fere pastores fuerunt, pro victu sibi comparando, post ad agriculturam magis accessum, augescente hominum multitudine. Nunc hae pene infames artes habentur magisque servit tantae hominum copiae mercatura, tum non ita utilis.

Fr. VII,757

IV. Jam porro dicamus, cum anni penes chronologos in controversia sint, quaenam causae hujus erroris sint, unde patebit, quemnam tutius sequi possimus. Ac initio philosophorum fabulas quod attinet, illae jam refutatae sunt. Nam si credimus, Mosén vera de diluvio scripsisse, persuasi argumentis modo recensitis, fidem etiam illi habebimus, ubi nobis omnium rerum initia proponit mundumque 1656 annis antea creatum asserit. Deinde ingentes illas annorum summas 470, 404, 33, 13, 8 millium annorum diligentes historici ethnici refutarunt ipsi, ut supra audivimus de Diodoro. Tertio sunt aliqui (praecipue Alphonsus), qui suae epochae nullam rationem afferunt, 40 sed simpliciter tanquam ἀποπιστα nobis proponunt sua placita, illos eam ob causam negligamus. Quarto Graeci et Latini ex ignorantia linguae Hebraeae, statim in cap. 5. Gen. voce Meath pro Meoth accepta, annos auxerunt (pro 100 legunt 200), quo nomine rejicimus Origenis, Eusebii etc. summas 5000 annorum et amplius. Solus ex Patribus Hieronymus et propior nobis Beda Anglus linguam Hebraicam calluerunt, unde factum, ut a vero minimum absint. Quinto: causam cur Hebraei moderni 200 et amplius annis a nobis dissident, alii aliam tradunt. Existimat Genebrardus, factum odio nostrae religionis, dum finem hebdomadam non ad occisum Christum, sed ad excisum templum referunt; Scaliger existimat, incepisse eos suam aetatis mundi epocham tali anno voluisse, qui proximus usitato nobis initio mundi haberet feriam quar- 50

tam, φᾶσιν Lunae et aequinoctium eodem die, nec potuisse ante retrove nostrum mundi initium viciniorem reperiri, atque est is ipse, qui eis primus est.

- Itaque si eos omnes negligamus, restabunt nobis: Hieronymus 3941, Scaliger 3948¹/₂, Beda 3952, Lucidus, Lutherus 3960, Phrygio, Picus, vulgus 3962, Funccius, Melanthon 3963, Mercator 3965¹/₂, Buntingus 3967, Josephus 4103, Genebrardus 4121¹/₂. Differentiam 26 annorum (excepto Josepho et Genebrardo) excusant primo aliquot loci biblici obscuri, secundo, quod per reges historiae annotatae sunt, regum vero successiones non scrupulose notatae, tertio, annorum diversa forma. Etenim Graeci a solstitio aestivo incepterunt, Romani ab hiberno, Christiani 8 diebus ante initium anni
- 10 Romani, occidentales ab aequinoctio vernali, ut Romulus ante Consules, Arabes ab ingressu ☉ in ♋, orientales, Chaldaei, Syri, Persae, Indi, Aegyptii ab autumnali aequinoctio. Atque hae duae proxime recensitae causae varias occasiones fallendi praebent. Nam primum, si citant auctores annum alicujus regis vel principis, dubitari potest, unde intelligant incipere illum annum, num a coronatione regis et antecessoris morte, an vero ab eo initio anni, quod illi genti usitatum et perpetuum est. Ex hoc enim fieri potest, ut unum annum computator amittat. Ejusdem census est id, cum auctores diligentiores connectunt annos regum cum aliqua communi epocha annorum; e. g. Rudolphus imperator post mortem parentis electus est anno 1576. Novembri mense, mense Decembri hujus anni sic scribet: anno 20. imperii, anno vero Christi 1596;
- 20 sequenti anno usque rursum ad Novembrem sic scribet: a. Ch. 1597, imperii 20. Quodsi nesciretur mensis electionis, posset olim haec res in dubitationem cadere, annus 20. imperii utrum 1596 an 1597 Christi competeret, unde facile 'esset, uno anno errare in assignando initio regni ejus. Alius error ex hoc fonte manat, quod reges diversa habent initia vel habere saltem finguntur. Exempli causa, Christum unanimiter omnes historici scribunt natum anno imperii Augusti 42, dubium, unde incipiant ejus imperium, utrum ab inito consulatu, an ab interfecto Caesare, quod factum est anno priore. Sic Esdras meminit anni 7. et 20. Artaxerxis; erat autem pater ejus Xerxes profectus in Graeciam, et lege Persica jubebatur filius parenti expeditionem suscipienti succedere. Decennio postquam fugerat e Graecia Xerxes, decessit. Dubitatur,
- 30 utrum ab expeditione an decennio post a caede Xerxis Esdras Artaxerxis annos deducat? Hic conjecturis opus est, quae facile fallunt, cum adferri possint in utramque partem. Ita propter diversa annorum initia, variis gentibus et seculis usurpata, saepe etiam mutata, maximae apud posteros exstiterunt disputationes, quodnam anni initium quae gentes observarint. Accedit ignoratio motus Solis et Lunae, ex quorum correctione plurimae exstiterunt mutationes temporum, annorum, periodorum etc., ut nescias, cum de aliqua periodo loquuntur, quando incepterit, quando mutata sit. Et cum professi sint, cursum Lunae imitari, non invenias tamen N. L. ad dies illis assignatos, aut si illos ad N. L. reducas, fallerit saepe annus. Moses diluvii historiam per menses describit, meminit enim primi, secundi, septimi, decimi, undecimi mensis.
- 40 Dubitatur, primus mensis utrum in autumnum cadat an in ver? Si enim vernalis est, dimidium anni demendum erit de summa annorum diluvii ad Christum. Et certe, hoc comperto, constaret nobis de mense, in quo conditus est mundus. Inprimis autem exercet studiosos historiarum diversa annorum forma. Veteres enim non omnes eandem anni formam nec sic expeditam ut nos habuerunt. Quaedam enim gentes Solis et Lunae cursus ad annum constituendum conjunxerunt, quaedam Solem tantum observarunt, quaedam ne Solem quidem, nisi quatenus is dies nobis describit, fecerunt enim annum volubilem, cujus initium jam in ver, jam in aestatem, autumnum, hiemem competeret. Alii, ut Romani ante Caesarem, futuram anni formam suo, h. e. pontificum arbitrio reservarunt. Ex quibus intelligitur, quam facilis error sit unius atque
- 50 alterius anni in summa aetatis mundanae deducenda. Atque haec de differentia annorum 26.

Fr. VII,758

Restant nobis duo, Josephus et Genebrardus, probati chronologi, qui longius discedunt ab hac communi opinione. Et Genebrardus quidem fatetur, se in uno loco (Ex. 12. v. 40.) haerere, ubi affirmat Moses, filios Israel habitasse in Aegypto annos 430. Numerat igitur Genebrardus hanc summam ab ingressu Jacobi in Aegyptum, propter evidentiam verborum, quae etiam est Gen. 15. v. 12. *Semen tuum affligent 400 annis*, quae etiam Josephus (Ant. Jud. 2.) retinet. Contra nostri numerant hanc summam a promissione Abrahae, facta annis 290 ante, quasi diceret Deus *usque ad quadringentesimum abhinc annum affligent semen tuum*. Argumentum fortissimum est, quod Caath, filius Levi, avus Mosis, in Cananaea terra natus est quodque aetas hominum tum non amplius erat tanta, quanta patriarcharum. Erat enim Levi, filius Jacobi, pro-
 avus Mosis c. 45 annorum in descensu, cujus filius Caath natu medius si fuit 10
 annorum exspectavitque adhuc annis 20, ut sit tricenarius cum nasceretur Amram, et
 si Amram fuit quadragenarius cum nasceretur Moses, habebimus summam annorum
 140, addita Mosis aetate in exitu 80 annorum, quibus in Aegypto commorati sunt
 posterius Jacobi. Et haec aetas 30 et 40 annorum justa omnino videtur generationi, cum
 legamus Gen. 11. post diluvium statim usitatum fuisse circa 30. annum patrem ap-
 pellari. Quare poterimus hic Genebrardo relinquere suam nimium religiosam, Jose-
 pho vero non bene ponderatam opinionem. ¹(Ex. 6, 16. 18. 20. produntur moduli aet-
 atum Levi 137, Caath 130, Amram 137; at longe longeviores esse oportuisset, nam
 additi 130 Caath, 137 Amram et 80 Mosis dant 347, quae summa nondum est 430.
 Adde Pauli interpretationem.)

Fr. VII, 759

Atque haec de causis diversarum opinionum de tempore mundano.

V. *Quaenam tempora certa sint*. Sequitur quintum eorum, quae proposuimus, ut indicetur, quaenam tempora certa sint, vicissim quibusnam locis dubitationes occurrant, ut videamus, non propterea nihil penitus certi esse cognitum de temporis antiquitate, quia absolutissima summa hodieum constitui non potest. Sciendum autem, non jam locum esse recensendi omnes ad unum historias, de quarum naturali sede dubitatur, sed illas tantum, quae faciunt ad summam aetatis mundi constituendam; de reliquis enim disputandum est suo loco.

Primum igitur certissima omnium est ea summa annorum, in cujus capite Christus
 natus esse vulgo ponitur, adeo quidem, ut ne diem quidem unum nos latere possibile
 sit, quamvis interim multi putent, Christum uno anno vel etiam sesquianno prius
 natum esse, atque illa epocha 1596 annorum incipiat. Sed hoc nihil ad dubitationem
 facit. Deinde a condito mundo usque ad diluvium colliguntur sine controversia a
 Mose 1656 anni, quamvis interim de diebus et mensibus – utrum non aliqui etiam
 appendicis loco aetatibus hominum annexi fuerint atque neglecti a Mose – de hoc,
 inquam, non ita praecise constet. Fortasse enim illi residui menses et dies penes sin-
 gulos adhuc unum atque alterum annum producerent, quod optabile esset ad habendum
 aliquantulum spatii inter mortem Methusale et diluvium. Nam si a condito
 mundo ad diluvium fluxerunt anni praecise 1656, sequitur, Methusalem esse mortuum
 praecise anno diluvii; periculum igitur erit, ne senem innocentissimum aquis diluvii
 obruamus.

Jam porro de his dubitatur: 1) de locutionibus. *Erat Noah 600 annorum, cum ingrederetur arcam* (Gen. 7.). Post annum vero diluvii, cum deberet scriptura similiter dicere, *erat 601 annorum, et imminutae sunt aquae*, illa contra sic loquitur: *igitur 600 primo anno imminutae* etc. 2) Dubitatur, an hoc sit de completo anno 601, an eo die incipiente intelligendum? Probabile tamen de completo, nam cap. 7, 11 etiam dicitur anno 600, sed completo, quod in sacra historia bene notandum. Quamvis vox haec *post diluvium* (c. 9. v. 28) capiatur de initio diluvii, *post initium diluvii*, non vero post egressum ex arca. 3) A diluvii initio usque dum liberos gigneret Thare, qui pater

Abrahami fuit, similiter numerantur absque controversia anni 292, ut sit summa a condito mundo 1948. Jam porro dubitatur, utrum Abrahamus sit natu maximus? Ponitur quidem primo loco, sed est haec infirma conjectura. Nam inter filios Noae quidem etiam Sem primo loco ponitur, neque tamen primo genitus est; nam pater cum esset 500 annorum, gignere incepit (Gen. 5. 32); at biennio post genuit modo Semum, ut colligitur cap. 11. 10. Deinde Gen. 12. 1 Deus jubet egredi Abrahamum sua patria et domo patris sui, jam post migrationem ex Ur, namque illa recensentur post mortem Thare, nec est incredibile, reliquisse vivum parentem et reversum circa mortem Sarae. Ille vero mortuus in Haran annos 205 natus; Abraham vero, cum exiret Haran, erat 75
 10 annorum, quare si post mortem parentis egressus est Haran, natum oportet post 130. annum parentis. Hic de summa controvertitur 60 annorum, sed receptissima est sententia, Abrahamum esse primogenitum et deseruisse vivum parentem: *egredere, inquit, 'de domo patris tui.* 4) Ab anno 75 Abrahami usque ad exitum Israelitarum sunt certo anni 430 (Gal. 3, 17. a promissione ad legem 430 anni). Nam de controversia Gen. 15 Ex. 12. 40 antea dictum. 5) Ab exitu ad conditum templum sunt anni 480 (1 Reg. 6, 1). Hic rursum controversia ex historia Judicum, quae videtur 580 annos postulare. 6) A Salomone sive condito templo per reges Judae et Israelis colliguntur sine dubio anni 290 usque ad captivitatem 10 tribuum Assyriacam, quamvis etiam hic propter aliquot causas de uno atque altero anno disceptatio fiat. Atqui Salmanassar,
 20 qui anno 7. regni sui Samariam evertit, est certo is, quem Ptolemaeus astronomus Nabonassarem appellat, quod alibi probabitur. 7) Ptolemaeus nobis a Nabonassare sive Salmanassare usque ad annos epochae Christianae certissimum nexum fecit per motus coelestes, ut ita dubitare amplius de aetate Salmanassaris et Salomonis non possumus.

Fr. VII, 760

Atque huc refer etiam alias epochas ab urbe condita, ab obitu Alexandri, ab Olympiadum initio, quo de quamvis ad hanc usque diem disceptatum sit, tamen beneficio Maestlini certo scimus, hunc annum 1596. Christi incepisse Olympiadis 593. currentis anno 3. currente et sequenti aestate completum iri Olympiada 593. Atque sic nobis omnis historia graeca cognitissima fieri potest, adeo ut per calculum astronomicum
 30 etiam ad eclipses ab historicis notatas perveniamus. Sic igitur habet se certitudo chronologiae, quod quinto loco fuit explicandum.

VI. *Quam rationem temporis autor sequatur.* Igitur etsi auctor noster propter disensionem auctorum studio declinavit mentionem annorum mundi, praecipue cum existimaret, tam accurata temporis ratione in illis antiquis historiis non admodum opus esse, tamen interdum suam sententiam exponit, quamvis occulte. Fol. 21 altero
 * tamen annum mundi 3212 cum anno 1. Ol. VII. conjungit. Atque hos 2 annos etiam Funccius conjungit, quem in aliis quoque locis sequitur. Numerat a condito mundo ad Christum 3962, quam sententiam sequuntur Melanthon, Phrygio, Chytraeus, Picus, Reinholdus, vulgus astronomorum; nisi quod de anno litem movent, dum quidam
 40 ponunt 63. Mercator, celeberrimus chronologus, addit 2 annos, Buntingus 4, Lutherus et Lucidus 2 demunt. Dicamus igitur ultimo, quomodo haec summa colligatur usque ad Christum, nam a Christo usque ad nos est una continua summa annorum. Faciamus autem aliquot pericopas, probandas in sequentibus: 1) A creatione ad diluvium 1656. 2) A diluvio ad vocationem Abrahami 367. 3) A vocatione hac ad exitum ex Aegypto 430. 4) Ab exitu ad conditum templum 480. 5) A condito templo ad initium Salomonis 283. 6) A Salmanassaris initio ad obitum Alexandri 424. 7) Ab obitu Alexandri ad natalem Christi 322. Summa 3962; adde annos Christi 1596: summa a conditu mundi ad hunc annum 5558.

* *Divisio aetatis mundi compendiosa per trigonos igneos.* Haec divisio nobis multis
 50 modis commendata esse debet prae aliis: 1) quia juvat memoriam propter facilitatem

octonorum seculorum. 2) Quia nititur ratione astronomica et doctrina trigonorum. Nihil tale est in millenariis. 3) Quia continet res totius mundi memorabilissimas, quae quidem aequalibus temporum spatiis distincta sint, nam per millenarios tales tamque commodas historias colligere non possemus. 4) Quia illustrissimi viri vixerunt sub talibus annorum summis, cujusmodi rursum vix attigeris, si alia summa annorum quam 800 aetatem mundi distinguas. 5) Quia indicat haec divisio quatuor praecipua tempora, ad quae nobis respiciendum est. (Conditum mundi, diluvium, Christum, Nos.) At millenarii diluvium et nostrum hoc tempus omittunt. 6) Etiam nobis Germanis indicat initium nostri imperii, quod itidem non faciunt millenarii, quo carior nobis esse debet.

Fr. VII,761

Sleidanus: *Ac principio quidem, ut ad institutum veniam, ad primum videlicet imperium, omissis illis, quae in omnium primam aetatem inciderunt* etc. Poterimus tamen nihilominus aliqua considerare, quae ad nostram utilitatem faciunt. Primum cap. 3. Gen. v. 21 videmus, cum hominum genere simul exstitisse rationem vestiendi; unde colligamus, quam barbari fuerint Americani et ante haec tempora Britanni, quibus nudis incedere lex est. Quod facit ad melius conjectandas illarum gentium origines. Certe enim, si primi illarum gentium conditores aut consilio discessissent a communi humano genere, aut per durissimos labores victui necessarios, non fuissent in oblivionem suorum parentum adducti, retinuissent etiam morem vestiendi.

Deinde indidem videmus, cum Deus ex pellibus fecerit tunicas, procul dubio jam tunc mactatas fuisse pecudes, idque a Deo ipso, scilicet ostensum illis cultum typicum per sacrificia praestandum, quo de venturo Messia monerentur. Id quod de antiquitate sacrificiorum probe nobis tenendum est. Tertio, ex comparatione intelligimus felicitatem illius seculi spiritualem. Primo Deus ipse illis loquitur et Cainum peccantem reprehendit atque corrigere studet, secundo hortus Eden fuit in ipsorum conspectu cum Cherubaeo armato custode, quo semper de Deo et de peccato monebantur, usque ad diluvium: tertio patres diutissime vixerunt fueruntque testes et quasi αὐτοπται creationis eorumque, quae Deus cum hominibus egit. Et tamen fuerunt in malitia nobis aequales, forte et superiores. Unde intelligimus, parum referre, quomodo se hodie Deus nobis revelet, cum omnes modos, quantumvis sublimes, revelationis divinae contemplaturi essemus, non minus atque illi, quos nec patres γνησιοι, nec exemplum poenae praesentissimum, nec Deus coram loquens deterruit, quin eadem flagitia perpetrarent, quae hodie fiunt. Quarto videmus falsum esse, quod imperiti quidam senes jactant, mundum quotidie deteriore fieri. Idem semper est hominum ingenium, eadem peccandi libido, idem in summa status mundi. Primum nulla fuit reverentia patrum, nulla senum. Atqui si hodie tam longaevos haberemus homines, existimo, non in tanto penes nos contemptu versaturos, ut in ipsorum conspectu caedes fierent; imo vero Cain jam aetate proventus utique metuit tamen, ne ab aliquo nepotum occidatur. Deinde aestuarunt odiis mutuis, fuere sanguinari, crudes, superbi, invidi, qui nec ipsius Dei favorem invicem gratulati sunt aut aequo animo reliquerunt, quod horribile dictu est. Atqui nos tamen, cum omnium infensissimi sumus hosti, vitam tamen aeternam illi optamus; at Cainus Abelem propterea, quod Deo gratus esset, occidit. Adde impuras libidines, nefarios concubitus, helluationes, comessationes nimias, de quibus illos Christus (Matth. 22) ut et Moses (Gen. 4) non obscure accusant causamque diluvii huc conferunt. Omnium autem atrocissimum fuit, quod in ipso conspectu Dei tamen non recte de eo senserunt, sed cultus humanos non minus atque hodie confinxerunt. Hinc est, quod Cain fruges affert, injussus utique, Abel autem pecudes, doctus scilicet a Deo. Nec enim fruges, sed pecudes Christum adumbrarunt, et fruges in subsidium sacerdotum postmodum offerendae erant, non vero adolendae.

10

20

30

40

50

Atque inde tamen exstiterere causae odiorum inter fratres atque persecuta est ecclesia falsa veram. Hinc enim est, quod cap. 6. Gen. totum genus hominum dividitur in filios Dei et hominum – *Weltfinder*. Cum ergo videamus, hoc esse ingenium hominum inde ab ortu rerum omnium, ne nimium queramus 'de nostris temporibus, quasi nunquam ulli pii et fideles pejus excepti sint, aut quasi novum hoc sit, persecutionem pati eos, qui juste et pie vivere volunt in Christo Jesu. Sed et prudentius de statu nostri seculi disputemus et Deo gratias agere non desinamus, quod in tanta multitudine et colluvie hominum tamen ea est conditio, ut prae illo antiquo seculo tolerabilem quodammodo et tranquillam vitam vivamus. Neque tamen haec ideo dico, quasi nulla hoc nostro tempore sint incrementa scelerum et injuriarum, aut quasi genus hominum, quod diutius jam viguit a diluvio, quam illi ante diluvium viguerunt a condito mundo, quod, inquam, tanto temporum decursu non potuerit longiores in malitia progressus facere, quam illi fecerunt, cum nos in hac mundi senecta, hac brevitate vitae, careamus his pietatis adminiculis, quibus illud antiquum seculum prae nostro felix fuit. Quin magis ego sic existimo, nisi Deus hominum genus prohiberet, nullam futuram comparisonem inter nostram et illorum hominum malitiam. Prohibet autem Deus peccata penes nos multo magis atque apud illos. Primum sub recentem humani generis exortum, cum etiam passim longaevi et innocentissimi senes degerent inter promiscuam turbam, quod non frequentes calamitates illis immiserit, sed illos instar filiorum tractaverit, magisque paterna bonitate, quam poenis ad emendationem vitae invitaverit. Quod Dei consilium cum per 1500 annos respueretur, tanto atrocius se postmodum Deus ultus est. Atque jam hoc nostro aevo, cum proposuerit sibi Deus (Gen. 8.) nolle posthac totum genus humanum abolere, ne tamen in immensum excrescat ejus malitia, frequentiores immittit clades jam huic genti, jam alii, quo in numero sunt bella, pestes, excidia, interneciones, exilia totarum gentium, translationes et abolitiones imperiorum, seditiones, bella civilia et id genus alia: quibus rebus Deus hominum humana praesidia, quae sunt irritamenta malorum, puta multitudinem, robur, divitias, munitas arces, haec, inquam, et hujus generis humana praesidia Deus istis generationibus claudibus destruit et evertit, ut simul concidant pessimi et inveterati gentium mores. Pecunia luxur est parens, ut quo major cujusque gentis est substantia, tanto major in cibo, potu et vestitu luxuria. Quae si ad terminum a Deo praefinitum adolevit, Deus bellum immittit, quo nervi pecuniarum attenuati materiam praebeant genti, redeundi ad antiquam modestiam. At Moses ita loquitur cap. 6., quasi uno continuo augmento per 1600 annos perversissimi gentis humanae mores semper accreverint, nec aliqua insigni clade coerciti fuerint. Mentionem enim facit unius saltem imperii vel monarchiae ante diluvium, quam ego talem fuisse credo. Deus voluit, in certa familia manere non tantum Dei cultum, quem optasset retinere omnes homines, sed etiam imperium. Nempe sicut inter Judaeos capita familiarum erant et principes earum tribuum, sic illi longaevi vel omnium vel plurimorum hominum parentes fuere reges vel monarchae totius humani generis. Jam vero cum aetas immensa contemptos redderet senes illos, coeperunt eorum filii potestatem usurpare parentum, verumque fuit, quod et hodie, Heroum filii ***. Ergo hi filii Dei, h. e. magistratuum, regum filii (nam in Psalmo est: *Ego dixi: vos Dei estis et filii altissimi omnes*), non contenti simplicitate et pietate odiosa morum in sua familia, voluerunt frui etiam sua nobilitate et dispexerunt de pulchris conjugibus, rati convenire, ut nobilissimi pulcherrimas legerent. Qua in re parentum utique consilia et auctoritatem repudiarunt. Sic igitur et ipsi genuerunt filios, quos studuerunt singuli pro viribus promovere atque ad eum dignitatis gradum evehere, quem ipsi tenuerant. Ex eo autem orta sunt maxima bella, de quorum genere

Fr. VII,762

42) ***: *vermutl. Lücke oder unlesbare Stelle in der Hs.*

Quellen: 42) Ps 81 (82),6

Fr. VII,763

unius, Atlantici dicti, mentio restat apud Platonem. Nam celebris est apud auctores ¹ sententia, quod regnum non possit ferre aemulum. Atque hi tyrannorum illorum conatus non fuere tam imbecilles aut subitanei et fragiles ut nostrorum hominum. Primum fuere longaevi. Largire longiorem aetatem Alexandro M., Deus bone, quid ille non efficiat; at in medio successu regni anno aetatis 32. moritur. Contra vero illi diutissime vixerunt et regnum, si ita ipsis placuit, vel ad quintum nepotem confirmare potuerunt. Deinde scribitur, Gigantes fuisse, nec tam imbecilla corpora habuisse ut nos, unde etiam colligere possumus, quanta cum crudelitate conjunctus fuerit ejusmodi Cyclopum dominatus. Tertio valde mihi verisimile est, hanc superficiem Tel-
luris, quae nunc in tres capitales continentes, nostram, australem et Americam, inque
infinitas porro insulas divisa est per maria, fuisse tum continuam, nec minus ab una in
aliam patuisse transitum, atque nunc hodie ab Europa in Asiam in septentrione, ab
Asia in Africam ad mare rubrum. Nec hoc tantum, sed et illud verisimile, ante dilu-
vium non fuisse tantam inaequalitatem montium, tam difficiles aditus, sed haec omnia
per aquas diluvii altissimas ita deformata et ab invicem ceu septis divisa. Tum igitur
potuerunt absque navibus totum terrarum orbem permeare cum exercitu atque sic
omnia suo imperio subjicere. Nunc vero gens una ab alia facile tuta est vastissimorum
interjectu marium. Atque sic in angusta loca coactae gentes non possunt exemplis
invicem nocere, sed deferbescit singulorum malitia intra suos terminos. Idque non
sine certo Dei consilio per diluvium ita factum esse existimandum est.

10

20

Sed ut ad institutum redeam, crebrae mutationes imperiorum penes nos, ut et alia efficiunt, ut mores hominum in continua sint alteratione, cumque per unius hominis memoriam creverint, descrescunt et praecipitantur deinde subito cladibus et denuo crescere per pacem incipiunt. Inde est, quod nostri senes autumant, quotidie pejus actum in mundo. Vident enim crescere malitiam, nec cogitant, paulo retro esse initium hujus incrementi nec inde a diluvio in continuo augmento fuisse. Olim Suevia multo florentior fuit, quam nunc est Austria, verum continua bella magnam illi vastitatem intulerunt et incolas denuo improbis laboribus damnarunt, quibus etiamnum addicti sunt. Hac nostra aetate sic Belgae, Galli, Austriaci, Styri puniuntur. Luxus enim ad
summum venit et jam incipit nobilitas tenacior esse atque superiori aetate fuit. Haec si
cum diluvio comparemus, magnas Deo gratias agere debemus, quod nos istis cladibus
paterne invisit, nec tantisper nobis frena peccandi laxet, donec aliquo horribili diluvio
ad perdendum totum genus humanum opus sit. Similiter ab iis vitiis, quibus diluvium
meruere primi homines, abstineamus moniti, si clades et iram divinam evadere velimus.

30

Fuit autem, ut denique concludam, reliqua primorum hominum vita huic nostrae politicae prope admodum similis, quantum colligere licet. Nam primum duae potis-
simae artes victui tolerando exstiterunt, ut etiam post diluvium, cum utrinque ad-
huc pauci essent homines: agricultura scilicet et pecuaria (Gen. 4.). Deinde multi-
plicato humano genere, cum fraudes existerent et injuriae, quolibet pro viribus pro se
annitente, Cain primus auctor fuit muniendarum urbium, in quas ceu praesidia et
latibula rapinas colligerent ubique contra vindices tuti essent et unde, quoties vellent,
in incautos et imparatos eruptiones facerent. Necessario igitur secuti morem hunc et
pii sunt, sed ut se contra latrones hos tuerentur. Tertio mos idem fuit illis hominibus,
qui olim nomadibus in Africa et hodie Tartaris in Russia et Moechide palude, scilicet
ut territoriis pro domibus uterentur et hinc inde suas domos circumveherent ad
opportunitatem pascuorum. Quarto nec defuerunt ad voluptatem comparatae artes.
Nam primus Jubal, Caini trinepos, homines docuit cythara et organis discrimina
vocum in concordem cantum modulari. Sic Tubalcain tertius trinepos primus auctor
aetatis ferreae,

40

Fr. VII,764

nec tantum segetes alimentaue debita
 ad vitam poscebat hominum, sed descendit
 in viscera terrae,
quasque recondiderat stygiisque admoverat umbris,
effodit ille opes, irritamenta malorum etc.
Jamque nocens ferrum etc.

Videtis igitur, eandem pene fuisse tum vitam hominum, quae hodiedum est.
 Et tantum sufficiat de tempore ante eluviones aquarum.

Sleidanus: *Diluvii tempus ad annum ponitur orbis conditi 1656*. Ea summa annorum
 10 colligitur Gen. 5.

		Post annos mundi lapsos
Anno	130 natus Adam genuit	130 Seth. Et hic post annos
	105	235 Enos. Hic natus annos
	90	325 Kenan. Kenan natus annos
	70	395 Malaliel. Hic natus annos
	65	460 Jared. Jared natus annos
	162	622 Henoch. Hic post annos
	65	687 Methusala. Hic post annos
	187	874 Lamech. Lamech post annos
20	182	1056 Noah. Noah post annos
	600	1656 ingressus Arcam.

De principio anni. Mire variant auctores ut in re obscura. Quidam, ut Mercator, volunt Sole in Ω ingresso fuisse principium anni, ut et creationem. Sed eo misso causa brevitatis, quia tantum affert, ut Bodinus ait, leves oleae conjecturas, consideremus, utrum vere an autumno et mundus conditus et diluvium inceperit. Nam incepisse diluvium eo anni tempore, quo mundus est conditus, Moses videtur testari, qui scribit, ingressum Noam in arcam mense secundo. Igitur conditum esse mundum in principio ∇ Sole existente Scaliger inde colligit, quia ea tempestas sit pulcherrima anni; ego dico, invalidum esse argumentum, nam alio loco autumnus est pulcherrima
 30 tempestas, et si hortus Eden in oriente fuit, binas ibi annus messes habet. Buntingus putat terram eo tempore siccari debuisse, ut essent fructus alendis iis, qui servati erant in arca. Ego existimo, cum pauci fuerint, potuisse vivere de fructibus arborum (non sane de fructibus terrae, quam non seminaverant, nec ita cultam reperturi fuerant, aquis omnia inundantibus et navi aliorum abrepta). Aut igitur longiori commeatu erant instructi, aut de arboribus victitarunt et vel de glandibus secundum antiquam fabulam. Est hoc valde leve argumentum. Scaliger allegat auctores hujus sententiae Hebraeos aliquos; at facit hoc idem Mercator, cui suffragantur et Arabes et Aegyptii.

Allegari solet plurimarum gentium et *** auctoritas, quam etiam astronomi sequuntur. Ajo, totidem esse gentes, quae a Libra incipiant annum. Hae vero nobis
 40 vicinae gentes propter situm nostri climatis huic propensiores sunt, quia scilicet in Ariete nostrum ver est, quas ideo nos astronomi hujus climatis sequimur. Christus vere passus, et Adamum credibile est vere lapsum. Respondeo, levem esse conjecturam, sequuturum enim, ut Jerosolymis sit paradisi locus, ut quibusdam placuit, et illud fabulosissimum, pependisse Christum ex eodem ligno scientiae boni et mali. Allegatur a Buntingo concinnitas situs coelestis. Respondeo, bonum hoc esse argumentum, si situs sit aptus; at nec 'est locus, quem Buntingus tradit, aptior longe aliquis

Fr. VII,765

4) undis 32 f.) Noe sane 38) ***: *vermutl. Lücke oder unlesbare Stelle in der Hs.* 46) locus, quem Seck: aptus, quem Frisch

Quellen: 1-6) Ovid, Met. I, 137-141 (eisernes Zeitalter) 12) Gen 5; Gen 7,6 27) Gen 7,11

ante 15 annos. Quodsi 15 annos addere licet, licet et 400, tum habebimus eadem in Libra.

Haec sunt praecipua argumenta, quorum optimum id, quod ultimum. At Bodinus initio anni Libram asserit et autumnum, 1) quia Exod. 12. mutatur anni principium, non igitur fuit antea. 2) Exod. 23. de autumnno dicitur in exitu anni, quorsum etiam σκηνοπηγία, autumnni festum, alibi rejicitur. 3) Antiquissimo instituto mense Tisri Genesis lectionem incipiunt Hebraei. 4) Aegyptii teste Firmico fuere hujus opinionis antiquitus, mundum hic conditum, et Chaldaei Graecique inde annum incipiunt. At hae gentes antiquissimae et primae post dispersionem. Imprimis annus Judaeorum politicus inde orsus et omnes sabbathici atque jubilai. Adde quod si annum cum die comparemus, aestas diei fit similis, hiems nocti respondet. Ergo sicut Judaei a vespera diem, sic ab autumnno annum incipiunt. 10

De anni forma. Diluvii annum Moses ita describit, ut videre ejus formam possimus. Habuit menses omnes 30 dierum; nam a 17. secundi ad 17. septimi numerantur 150. Deinde colligitur summa 365 dierum probabiliter. Accommodemus autem illum annum ad Gregorianum, scilicet ut diluvii historiam melius intelligamus, ponentibus ob oculos nostris hodiernis mensibus anni tempestates, et quia retro numerati Gregoriani retinent aequinoctium in fixis sedibus, alias aequinoctium in Juliano anno tempore creationis esset in Aprili, quod cogitationem tempestatis turbaret.

Ingreditur Sol $\simeq$ d. 23. Sept., eodem mundum statuo creatum atque ibi incipere mensem primum anni Noae, mundi 1657 currentis. Ab eo tempore Noa, si fuit in nostro climate, potuit recentes fruges in arcam inferre, quae procul dubio pleraeque fuere arboreae, sic ferente victu hominum illorum et pecudum, ut et conditione navis, in qua non multum molere aut coquere potuit; id quod de opportunitate frugum monuerunt Buntingus et Scaliger. 23. Oct. fuit primus dies mensis secundi. Dei jussu incepit agere animalia in arcam. Die 17. secundi (8. Nov.) ingressus est ipse arcam, inde incipiunt 40 dies pluviae et 150 dies aquarum simul, nam pluviae pertinent ad tectionem terrae sub aquis. Pluit igitur continuo ab 8. Nov. usque ad 18. Dec. Ab eo die, quamvis cessante pluvia, arca adhuc hinc inde jactata fuit a ventis et aquis per dies 110, qui cum 40 pluviae faciunt 150 et desinunt in 7. Aprilem anni Gregoriani sequentis. 30
Eo die fuit 17. dies mensis septimi, quo coepit arca consistere in montibus Ararat Armeniae (Gordiae Josepho, Imao Luthero), ubi quievit navis usque ad 1. decimi, qui est 20. Junius, quo die montium vertices emicuerunt et arbores utique, quae jam tum florere potuerunt. Post 40 dies corvus emissus, scilicet 30. Julii, is vero huc illuc volitabat et recessit, nutritus utique cadaveribus; ita Noah nihil ex illo colligere potuit. Jam Moses dicit emissam columbam post corvum. Certe non eodem die, ergo post aliud tempus et quidem satis justum, ut columbae parceretur, ergo post alios 40 dies, quod verisimiliter colligitur. Illi terminantur in 8. Septembris. Reversa vero est, quia frondes non invenit, in quibus quiesceret. Jam post 7 dies, scilicet 15. Sept., denuo emissam attulit frondem olivae. Ea virebat, forte et gemmas protrudebat natura urgente, id quod etiam hoc anno factum, postquam grando fructus populata fuit. Post alios 7 dies, scilicet 22. Sept., emisit rursum columbam, quae cum ad vesperam non rediret, inde intellexit Noah postero die, scilicet 23. Sept., siccata terram. Atque hoc die ponitur a Mose mensis primi dies primus: ecce rursum 23. Septembris. Fuit igitur annus ille 365 dierum, hujus 12 menses 30 dierum, qui faciunt 360 et 5 ἐπαγομενας, 'ut Chaldaei et Aegyptii. Egressus est autem Noah 18. Novembri, cum fuisset in arca annum 1 et dies 10. 40

Fr. VII,766

Sleidanus: *Methusala autem, septimus ab Adam, hoc ipso tempore moritur, annos natus 969.* Natus enim est post annum mundi 687, vixit vero 969, summa 1656, sane quasi et ipse aquis periisset. Sed Deus suos evocat tempori, et mors hujus patriarchae certissimum fuit indicium instantis πανολεθρίας, quod etiam hodieum fit. 50

Sleidanus: *Noah singulari Dei beneficio erat cum sua familia servatus. Ubi jam paulatim augeretur hominum numerus.* Josephus ex Beroso citat, quod natura genus humanum promoverit, feminis ut plurimum geminos, interdum et trigeminos parientibus. Alias est hoc illustre exemplum progressionis in arithmetica nec inutile, quod sic habet: Esto, ut 3 Noae filii genuerint singulos liberos singulis annis. Trini vero ii liberi rursum post 20 annos singulos gignant singulis annis atque sic consequenter, usque ad centesimum: quanta erit summa hominum? Provenit 100316. Veruntamen non tam cito tanta hominum summa exstitit. Nam 1) non omnes vicenarii genuerunt, sed ad minimum tricenarii et circiter; 2) non quotannis etiam, et vix annui defectus
 10 compensari potuerunt per superfoetationem gemellarum; 3) nec omnes usque ad centesimum annum genuerunt, nam proximo seculo, vivente adhuc Noah, Abraham circa centesimum aetatis annum queritur, corpus suum esse emortuum (quamvis inter Davidem et Nahessim annis 1000 post diluvium adhuc centenarii genuerint, cum annis 400 David tantum 4 avos habuerit); 4) nec omnes vixerunt nati, plurimi enim in infantia moriuntur ceu flores arborum; 5) attribui Japheto, Semo, Chamo 50 singulis filios (?); at pauci numerantur tantum in Gen. 10, Japheti 7, nepotes ex Gomer 3, ex Javan 4. Sic Cham 4, ex Chus nepotes 5, ex Raeme nepote 2 pronepotes. Ex Mesraim filio 6 nepotes, ex Canaan filio 11 nepotes. Sic Sem habuit 5 filios; ex filio Aram 4 nepotes, ex Arphaxad 1, Sale, ex hoc pronepotem 1, Heber, hoc 2 abnepotes, Phaleg,
 20 Jectam, ex ultimo 13 adnepotes, qui recensentur quasi miraculi loco; 6) sed tamen hic juvit polygamia et quod natae sunt plures femellae.

Utut tamen sit, tempore, quo divisus est orbis terrarum, summa hominum non superavit 100000, quae universa multitudo in planitie 300 passus longa et lata consistere posset, cujus quidem summae quadruplum nunc est in Hungaria.

Sleidanus: *Noah auctor suis liberis atque posteris fuit, ut in diversas regiones profecti terram colerent et oppida constituerent, suam denique cuique provinciam sorte illis designavit.* Sleidanus divisionem orbis ad Noham refert, et Meibomius auctorem hujus sententiae Epiphanium citat in margine. Eorum sententia minus probabilis est. Nam longe alia forma terrarum et marium erat post vastatum aquis orbem, incognita
 30 igitur. At qui cognoscere aut explorare eam potuissent, incerti de victu et utrum pervia sit Libanon? Pauci id non poterant, universi igitur simul et cognoverunt et occuparunt. Non igitur fuit consilii, non sortis, sed necessitatis. Quo facit, quod quamvis divisionis hujus in bibliis duobus locis mentio fiat (Gen. 10,25 et 11,9), neutrobique tamen ejus consilium ad Noam refertur. Et certe verisimile est, utrobique de una et eadem divisione sermonem haberi, priori quidem loco obiter, posteriore ex professo. Priore loco Moses tantum rationem nominis Peleg dedit, posteriore integram historiam recenset. Unde non immerito quis statuatur, non factum hoc esse consilio Noae, ut homines in sortitas hinc inde provincias discederent, praesertim cum adhuc exigui essent numero; sed cum incideret perturbatio linguarum, necessitate
 40 coactos ad sortes devenisse. Primam autem loci mutationem colligimus initio cap. 11, quod ita sonat: *cumque proficiscerentur de oriente, invenerunt campum in terra Senaar et habitaverunt in eo.* Hoc Josephus lib. I. Antiq. cap. 5 sic interpretatur: illas reliquias tam diu admodum in montibus haesisse, quibus arca primum consedit, veritas scilicet, ne rursum diluvium aliquod inundaret et humilia loca obrueret. Quorsum addo, quod neque pauci sibi fisi sunt, verentes, ne unus ab ipsis erraret, aut ipsi penates suos amitterent. Tandem vero, cum crescente quotannis multitudine montes victui non sufficerent, unanimo consensu profectionem in loca humilia et campos proxime monti subjectos descendisse. Id quidem commodius poterant collecta manu, ut tuti a bestiis

Fr. VII,767

essent, quae etiam multiplicabantur. Ex quo sequitur, illos vix ante annum quadragessimum longiuscule progressos, scilicet cum Noae filii nepotes haberent vicenarios, filios vero a quadragenariis ad vicenarios et anniculos, atque conficerent manum viro-
rum ad 60. Ante hoc tempus uno et eodem loco haeserunt, mutui ministerii causa se
non deserentes invicem, nisi quod universi nomadum vitam egere et pro commoditate
loci et ratione tempestatum annuarum in regiuncula brevibus inclusa limitibus huc
illuc castra et tuguriola sua transferebant per silvas. Longius autem progressi non
sunt, quia legimus cap. 9. v. 20, Noam statim agriculturam et vindemiam instituisse,
quibus adhaerere necesse est vinitorem, quia non quotannis gleba mansuescit alia
prius inculta nec vites proveniunt. Haec omnia acciderunt post conditam turrim Ba-
bylonicam. Neque enim dispersi sunt in varias plagas, priusquam monumentum ali-
quod erexissent (Gen. 11.4), neque oppida construebant, quia Babel principio om-
nium urbium condita memoratur a Mose et quia is ipse artificium eorum describit,
neque aliam ullam provinciam occuparunt singuli, priusquam universi descenderent in
campos Senaar anno post diluvium 40, vel quod verisimilius est 60, et priusquam in
illis campis habitarent atque amplius multiplicarentur (Gen. 11. v. 2). (Ubi nota, quam
verax sit Moses, qui significet, in campis non simul esse saxa, ut videre est in Ungaria.
Potuisset autem tacere de materia, ut procul dubio non de ea cogitasset, si historiam
finxisset. Sed quia vere historia facta est, non potuit non meminisse etiam hujus cir-
cumstantiae.) Quae profectio paulatim videtur processisse successu annorum, sic ut
non prius antiquam sedem et agros relinquerent, quam compertissimum haberent
unius aut duorum annorum experientia, fertiliorum esse illam viciniam, in quam in-
cidissent.

Sleidanus: *Anno circiter centesimo post diluvium.* Probatur ex Gen. 10,25 et seq.
cap. 11. Peleg enim nomen habet a divisione. Arphaxad natus post diluvium annis 2,
post 35 natus Sala, post 30 Ever, post 34 Peleg, summa 101 a diluvio ad nativitatem
Peleg. Sed ea divisio est post confusionem linguarum facta.

Sleidanus: *Quo tempore Nimrod, Nohae pronepos, una cum suis in terra Chaldaeorum consedit.* Error auctoris geminus, quorum posterior prioris origo. Neque enim
Nimrod est Nohae pronepos, nec annis 100, sed 250 post diluvium coepit imperare.
Errandi causa fuit auctori cap. 10. v. 8: *Chus genuit Nimrod*, Chus autem filius Cami
v. 6, et Cam Nohae v. 1: ergo Nimrod pronepos Nohae. Nego, hanc esse v. 8. senten-
tiam, quod Chus fuerit pater Nimrodi, sed tantum hoc, quod Nimrod ex stirpe Chu-
saei proveniret. Nam v. 7. recensentur filii Chus, nec fit mentio Nimrodi. Porro quod
longe post inceperit Nimrodi imperium, ex v. 10. colligitur. Ibi enim aliquae recensentur
civitates, atqui anno 100. post diluvium ne Babel quidem, 'prima civitatum, con-
dita, sed turris tantum inchoata erat. Secundum argumentum: fuerunt anno 100. ho-
mines una, erant omnes patres superstites et in conspectu: quis credat, nepotuli ty-
rannidi locum fuisse? 3) Erant pauci admodum homines, nec tantum, qui justum
imperium constituerent. Verum Berosum et Manethonem, Sleidano hujus sententiae
auctores, sed fictos nec majorem 300 annorum aetatem ferentes, Mercator in Chro-
nologia refutat.

Sententia auctoris est, solos Chaldaeos turrim Babyloniam aedificasse. Atqui hac-
tenus probatum, universum genus humanum hoc fecisse; alias causa coepti consilii
vera est et petita ex Gen. 11. Josephus alteram addit, scilicet fuisse contemptum Dei in
illis et existimasse, se altissima turri contra diluvia tutos fore. Ea historia fabulae
gigantum materiam praebuit. Josephus historiae Mosaicae fidem facit citatis testimo-
niis aliquot profanorum historicorum, qui suo tempore probatae et acceptae fidei
erant.

Quellen: 45) Gen 11,4. Josephus, Ant. J. 1, 114

Sleidanus: *Duce Nimrodo coeperunt urbem aedificare in eaque summae turrim altitudinis*. Gen. 11. nil tale. Sic nempe: *Dixitque alter ad proximum suum, venite* etc. Nec credibile, taciturnum hoc fuisse Mosen. Materiam hoc opus arithmetice prae-
 10 buit quaerendi, quo pacto operae distribui potuerint, posito quod 40 dierum iter patuerit in ascensum, ut nec materiae fabris in vertice, nec victus bajulis deesset. Duorum enim alterum sequi videtur necesse esse, ut aut fabris per 40 dies vacandum et esuriendum fuerit, donec bajuli a radice in verticem venirent, aut bajuli se mutuo impedi-
 erint in angusto aditu; nec aedificium tot bajulos ceperit, qui materiam simul et victum in dies 40 portent. Respondetur, distribuendum aedificium in 40 stationes, quarum quaelibet
 10 unius diei spatio sursum deorsum confici possit, quique versantur in una statione homines, non debere in aliam ascendere, sed semper ultro citroque commeare. In vertice debere paucissimos esse operarios, in inferioribus stationibus subinde plures, ut semper inferior ordo et fabris et bajulis victum et materiam apportet. Hinc non injuria Meibomius ex quodam Glyca scribit, 40 annos consumptos in aedificatione, si Deus operas non turbasset.

Sleidanus: *Immemores irae divinae, quae nuper totum orbem terrarum absorpserat Offensus autem Deus irritos fecit illorum conatus, linguarum immissa conturba-*
 20 *tione, cum prius unum fuisset et idem sermonis genus apud omnes*. Linguae omnes ex hebraea oriuntur et ad eam referuntur duabus conditionibus: 1) res in aliis linguis ab alia proprietate denominantur, ut manus Hebraeis מַנְיָה, a pendendo seu effluendo ex corpore; Graecis inde est χρεῖα, χεῖρ, χερός ab usu, Latinis a tenendo, manere, μενειν, Germanis Hand ab eodem, a tenendo. Digitus Latinis a tangendo, θιγγανειν, Graecis δακτυλος α δηκω, mordeo, carpo, ab usu; Germanis Finger a capi-
 20 endo. 2) Sic eundem naturae semper alii aliter exprimunt locum, potum Latini lambere, Germani Kappen, alium illi stridere, Germani firren etc. 3) Eadem vero vox interdum retenta propter infinitas causas variatur, eadem tamen manente origine, praecipua causa est ipse animus et ingenium hominis, durius vel mollius pro natura coeli, ita corpus et labra subtiliora vel ineptiora, tum consuetudo, pronunciationem ratam habens etc. Ut ūs,
 * sus, Saw, κυων, canis, Hund; Anas, Gans, Anser, Ant.

30 Quare fieri potuit, ut turbatio in animis eorum hominum exstiterit atque in memoria, cum illis quod et hodie nobis festinantibus acciderit, scilicet ut proprium vocabulum ignorarent et rem describerent alia voce.

Sleidanus: *Ab eoque tempore, nimirum ab anno post diluvium 'c. 131. regni Chaldaei sumitur initium et Babylonici*. Quod supra dixi, id subinde repetendum, errorem temporis esse hic in Sleidano ad minimum 150 annorum. Nec enim verisimile est, exiguam manum hominum, videlicet quae non explebat 100000 virorum, pro justis imperii magnitudine censi. Nam cum post confusionem linguarum dispergerentur in longissime dissitas regiones, et ad victum tolerandum nil aliud incipere possent quam agriculturam, cum improbis laboribus opprimerentur undique, non est verisimile, exstitisse aliquos, qui tam longe dissitis, inopia rerum pressis, imperare cupiverint. Quis vero ex iis turres conderet, receptacula belli, quis arma pararet, quis de resistendo cogitaret, quae igitur belli gerendi occasio, ubi nullus hostis? Omnino cogitemus, vitam illorum hominum non aliam fuisse atque nunc est rusticorum, in silvis passim dispersorum, quorum ab uno ad alium vix patet viro et jumento aditus. Quin potius cogitemus, totum illud otium, quod ab agris colendis superfuerit, pecuariae attribuendum, quod vitae genus 600 post diluvium annis usque ad Josephum exercuerunt; addo, ut Hus regionis regulus Job sive Jobab omnem substantiam in pecoribus habuerit, quod et in Odyssea de Ulysse, Ithaces insulae regulo, et vicinis legimus.

Fr. VII,769

Sed inquis, si tam pauci fuerunt homines et si tantum illis laboris imposuit ratio victus quaerendi, quomodo potuerunt aedificare turrim? Respondeo: non eo accipi debere, quae de occupationibus primorum hominum dixi, quasi nihil omnino otii ipsis fuerit, sed eo saltem, ut intelligamus, omnibus tum fuisse laborandum, et ex laboris consuetudine non fuisse cogitationem de imperio. De cetero lectissimas quasque regiones, quae centuplum ferrent, seminare potuerunt, ut ita brevi commeatum aliquem comportarent. Tum igitur quidam facile potuerunt, agricultura missa, operi turris intenti esse. Item hieme vacatio est ab agricultura. Sed tamen credibile est, illos diu admodum laborasse in aedificatione, quia omnino pauci fuerunt vivi ante annum 100.

Ut igitur summam huic disputationi manum imponam et auctorem corrigam, notandum, anno post diluvium c. 70. vel 80. aedificari coeptam esse turrem ab humano genere, quod nuper in planitiem a monte descenderat. Anno 101. post diluvium, mundi 1757, postquam linguae essent turbatae, divisam fuisse terram. Anno 200. c. post diluvium, scilicet mundi 1850. vel 1860, fuisse initium regni Babylonici. Mercator de Trogi et Alexandri polyhistoris sententia incipit regnum Babylonicum anno mundi 1842.

Chaldaei et Babylonici. Utraque vox idem significat regnum. Illud regionis est nomen, hoc urbis. Et derivatio hujus in Bibliis nominis כַּלְדָּיִם est permiscere. Hujus vero scriptio verissima est כַּלְדָּיִם, ך in ך mutato. Interpretatio hebraicorum nomen reddit quasi daemones, a violentia imperii. Sic enim Habacuc 1,6. *suscitabo Chaldaeos, gentem amaram et velocem* etc. Vel est propter cognitionem artium occultiorum, quarum peritissimi fuere Chaldaei, unde et huic generi hominum nomen; Zoroastres Chaldaeus fuit. Conservata namque in illa regione felici, ubi otio abundabant, scientia rerum coelestium, ut Strabo et Annianus memorant. Prima mentio nominis hujus est Gen. 11,28. *in Ur Chaldaeorum.* Ejus regionis limites Plinius VI. 28. ponit Euphratem et Tigrin fluvios, hinc Mesopotamia. Esse autem Chaldaeos antiquissimam gentem totius orbis, Bodinus probat in Methodo: 1) Mosis, 2) Metasthenis, Herodoti, Ctesiae, Xenophontis, 3) juniorum Diogenis Laërtii, Philonis, Porphyrii, Clementis Alexandrini, Theodoretii, rabbi Mosis Maimonidis testimoniis. 4) Quibus humanitatem, literas, artes omnemque magnarum scientiarum laudem acceptam feramus, eos est consantaneum antiquissimos esse et primos imperia habuisse: tales Chaldaei. Nam Abram in Phoeniciam et Aegyptum, Phoenices in Graeciam literas intulerunt, testimonio omnium antiquorum. Ergo 5) Ovidius fabulatur, Prometheum quendam finxisse homines de limo statim ab exordio rerum, et Hesiodus atque Sappho, antiquissimi poetae, sicut eos secutus Aeschylus, addunt, furatum esse ignem coelitus atque ad homines detulisse, quo significare voluerunt, ab ipso excogitata esse omnia artificia, quae igne perficiuntur. Fuit is igitur antiquissimus, quantum ex hac fabula colligi potest. Atqui Prometheus fuit Chaldaeus. Nam et ab Ovidio Japeti filius dicitur, qui fuit Nohae filius, quamvis coeli et terrae filius dicatur a poeta, eo, quod Noha nemo antiquior, nec ejus parentes gentilibus fuere cogniti (Ovidius: *sive recens subducta ab aethere tellus*), ita ut sit nepos Nohae ex Chaldaea. Chaldaei igitur antiquissimi, et primi, penes quos imperatum esse consentaneum est. Est fabula mista multis ex antiquitatibus.

Homo a Deo sub rerum exordium est a limo terrae conditus; dein Tubalcain ante diluvium fuit malleator et faber in cuncta opera aeris et ferri. (Gen.) Tertio, quidam ex nepotibus Nohae, Tubal dictus est, ut cap. 4. Tubalcain. Error igitur fortasse nominis

28) Porphyrii: Pamphilii *Frisch*

Quellen: 24) Strabo 16,1,6 33-35) Ovid Metamorphosen 1,76-88. Hesiod Theogonie 565-569. Sappho Frg. 207 Voigt (aus Servius). Aeschylus Prometheus 7-8 41) Ovid Metamorphosen 80-81, ungenau zitiert 45) Gen 4,22

fuit. Quarto, filii Japhet Europam, insulas et septentrionem replerunt. Mosoch Mas-sagetas, Thiras Tracas, Gomer Germanos, Ascenas Scandios, Gothos scilicet, item Ascanias Sicanos vel Siculos et Sequanos, Riphath Riphaeos, Rodopas, Javan Jonas, Elisa Ellenas, Tharsis Cilicias, Cethim Macedonas, Donanim Dodanaeos dedit. Et credibile, illum, qui Prometheus dicitur, fuisse conspicuum aetate et prudentia, principem scilicet familiae et coloniae suae. Nam ab Japeti filiis divisae sunt insulae gentium etc. (Gen. 10. v. 5.) Hinc origo fabulae ex historia verissima. Nec nempe cogitandum est, vel fabulas ipsas tales et non alias exstitisse sine certa causa.

Sextum Bodini argumentum de antiquitate Chaldaeorum est a navi deductum, quae
 10 ubi quieverit, tempore Josephi adhuc testatissimum fuit variis profanarum gentium historicis; scilicet in montibus Armeniae, qui Gordiaeus dicitur. Est autem Armenia contermina Chaldaee, sive campis Sinear, quia Tigris ex montibus Armeniae oritur.

Sleidanus: *Primus autem rex fuit is, quem diximus Nimrod, qui 56 annis praefuisse dicitur.* Quid, ais, annis 200 fuere homines sine imperio? Respondet pulcherrime Justinus et ita respondet, ut simul et originem imperiorum subjectionisque doceat et sacras literas nostrumque auctorem pulcherrime confirmet. Ubi, cum quasi suffragiis electos reges dicit, addendum illi, quod magis esse consentaneum et ratio dictat et S. Scriptura confirmat et veteres fabulae alludunt, scilicet cum discederent ab invicem homines, regis loco habitum illum, qui omnium fuit aetate maximus, sive pater totius
 20 gentis, sive quem pater sibi succedere volebat. Atque ea postea causa Chaldaeis reperta est, bellum inferendi finitimis, quod se antiquitatis ratione et patrum praesentia ceteris praestare arbitrabantur.

Nimrod. De hoc primo rege varie disceptant antiquissimi scriptores. Nam 1) Ber-
 30 rosus et Manetho, sicut illos quidem Annii Viterbensis publicavit, illi, inquam, auctores plane cum Sleidano consentiunt et hic noster auctor seriem regum ex illis exscripsit. 2) Deinde ex Diodoro colliguntur 1360 anni monarchiae Babylonicae, usque ad interitum Sardanapali, qui accidit anno mundi 3148; subtractis inde 1360, restant 1788, qui est annus 131. post diluvium, is nempe ipse, a quo Sleidanus et Berosus regni Babylonici sumsit initium. 3) Allegatur et a Funccio et a Meibomio quidem Xeno-
 * phon de aequi'vocis, qui eosdem reges, paulum mutatis nominibus, easdemque imperiorum periodos assignat in epitaphio Nini, quod ei Semiramis uxor posuit, cujus
 haec verba: *mibi pater Jupiter Belus, avus Saturnus Babylonicus (Nimrod), proavus Chus, Saturnus Aethiops, abavus Saturnus Aegyptius (Cham), atavus Caelus Phoenix Ogyges (i. e. Noah). Ab Ogyge (Noah sive fine diluvii) ad meum avum (Nimrod) Sol lustravit suum orbem semel ac tricies et centies, ab avo (Nimrod) ad patrem (Belum) sexies et quinquagies; à patre ad me bis et sexagies.*

Fr. VII,771

Contra hanc vero sententiam tenendum est, Nimrodum non esse Beli patrem, Nini avum, sed eundem cum Nino et fortasse Beli filium. Argumentum luculentissimum nobis praebet Moses, interpretibus Mercatore et Buntingo, chronologis fide dignis-
 40 simis. Nam in descriptione Nimrodi primum indicatur principium regni Nimrodi Babylon in terra Sinear et reliquae urbes; postea subjungitur progressus hujus regni, quod e Sinear in Assyriam egressus Niniven aedificaverit. Sic enim Assur est regio, non filius Sem, longe senior Nimrodo. Et sane omnes egressi sunt inde, non solus Assur. Et cur hic fieret mentio Assuris loco alieno? Sequitur enim mentio Assuris et progeniei Semae. At omnes historici affirmant, Ninum et Semiramidem condidisse Niniven. Et quod in S. S. additur loco explicationis, *plateas civitatis*, id historici et geographi sic referunt, Niniven antea fuisse urbem, sed muro cinctam a Semiramide. Ergo Nimrod et Ninus est unus et idem; nec admodum diversa nomina.

33) Chus: Cur *Annius*

Quellen: 15) Iust. I, I, I 46) Gen 10, 11

Deinde Justinus historicus ex Trogo, qui scriptores antiquissimos legit, prodidit, Ninum primum omnium esse, qui non contentus imperio patrio bellum intulerit finitimis; idem Scriptura affirmat de Nimrodo. Ergo Ninus et Nimrod idem est.

Tertio Semiramis, Aeliano teste, adhuc puella potita est imperio Asiae sive Assyriae, occiso rege illo; postea nupsit Nino. At in S. Literis Nimrod egressus est in Assyriam; si demus, occasione conjugii, rursum Nimrod fiet Ninus sic, ut Semiramis Assyriae regina nupserit Nino, regi Babyloniae, atque illi postea communi studio Ninives plateas et muros exstruxerint.

Quarto Justinus annos monarchiae Babylonicae tribuit 1300 ad exitum Sardanapali; ii si subducantur a 3148, restabunt 1848, principium scilicet monarchiae Babylonicae secundum Justinum. Atqui annis 5 ante, scilicet anno 1843 Eusebius Belum imperare facit, et Augustinus hos secutus a Beli initio ad finem Sardanapali numerat itidem 1305 annos, quae summa eadem est cum Justiniana, si dicamus, Justinum, ut fit in rebus magnis, numerum rotundum posuisse pro exquisito. Ergo rursum Nimrodo, si alius a Nino esset, locus et tempus imperii nullum relinqueretur. Plane ut in superioribus audivimus, anno 30. post linguarum confusionem nondum tantum hominum fuisse, ut tot tamque longe dissitas urbes et regiones vel conderent, vel incolerent, vel bello subjugarent.

Quinto Alexander polyhistor apud Eusebium affirmat, primum apud Babylonios imperasse Belum, quem Saturnum latine dicamus. In eo consentit ille fabulosus Berosus, quod primum itidem regem Saturnum appellet. Ergo primus rex Belus est, ejus filius Ninus vel Nimrod vel Jupiter.

Ad argumenta contraria sic respondetur. Primo ad secundum: Diodoro opponitur auctoritas Justini, Augustini et Eusebii, sive Alexandri polyhistoris, qui propius ad biblicam veritatem accedunt. Ac fieri potuit, ut Diodorus aliquantum erraverit, sicut ejus numeri etiam a Bodino nonnihil laxantur. Nec mirum in tanta antiquitate materiae. Aut forte fuit error librarii ex ο. 6, 'aut αςξ pro ας. Ad reliqua duo respondetur primo, Catonem, Archilochum de temporibus, Xenophontis aequivoca, Manethonem, Metasthenis Berosum esse confictos ab Annio. Atque ii auctores nil ita certum continent, quam hoc est certum, confictos esse verisimiliter. Deinde potuit Annium Berosi creatorem ad hoc fingendum adducere numerus Diodori et Berosi et diversitas nominum Nini et Nimrodi. Nam sublatis 1305 a 1360 restat 55, et tribuntur a Beroso Nimrodo anni 56 ante Belum.

Ex hac consideratione, primae monarchiae quomodocumque inceperint, hoc ad minimum capimus utilitatis, quod hac nostra tempestate si videamus Turcam, Moschum, Tartaros et alios bellum Christiano inferre ex insatiabili imperandi libidine, desinimus magnopere mirari, cum videamus, id perpetuum esse hominum ingenium, neque nostris temporibus novi quid accidere. Alias muliercularum est, quaevis obvia mirari et magni alicujus aestimare momenti; est enim turpe in homine, cum oriatur ex imperitia. Nam si rem, uti est, intelligeremus, non miraremur. Tum autem hunc morem, suspiciendi quaevis obvia, sequitur necessario inconstantia et levitas. Nam quod nimis magni facimus, id aut nimis magnum metum aut amorem in nobis excitat. Unde de ducibus Japonensium, qui anno opinor 84. ad Romanum Pontificem venerunt, Jesuitae sive verum sive fictum, pulchrum tamen hoc prodiderunt, quod urbis Romae miracula, aedificia, porticus, colossos, templa, statuas, nova ipsis omnia nec prius visa, constanti vultu aspexerint, ita ut neque mirabundos dixisses, quod esset levitatis, neque contemptus in vultu apparuerit, quod injuriam contineret aut inhumanitatem. At contra, si cum aliquibus hodie in mensa assideas, tam exquisitas audies querelas de

Fr. VII,772

insolita Turcarum rabie et libidine dominandi, quasi nihil unquam in toto mundo fuisset immanius, cum tamen longe justius quis Nimrodum hunc miraretur, qui, vivente et vidente patriarcha Noa, vivo teste diluvii, nihilominus cupiditate gloriae atque eminendi supra reliquos orbem terrarum bello funesto turbavit stragibusque implevit. Sed nec illud inutile cogitatu: cum haec prima monarchia 1300 totos annos duraverit, utique non sine voluntate Dei primum exstitisse; non quidem quod Deus Nimrodo hanc malam mentem suppeditaverit, ut consilium caperet alios subjungendi et pro lubitu suo tractandi. Nihil enim Deo gratius esset, quam ut homo, sua imago, suae etiam libertatis imaginem quandam in hac vita haberet, atque instar Dei alicujus ne-
 10 mini parere cogeretur. Sed cum esset in Nimrodo jam antea naturae corruptione isthaec prava cupiditas, permisit illi Deus, ut cogitata in effectum produceret, idque propter certum aliquem finem. Cum enim idem semper sit humanum ingenium, credibile est, idem tunc accidisse in illa hominum solitudine et soluta vita legibus, quod hodie in omnibus rebuspublicis, quamvis optimis legibus munitae optimis institutis abundant, scilicet ut potentior inferiorem opprimat, ejus bona rapiat, ei labores duplicet, ipse otietur atque soli sibi bene faciat. Cumque Noah ceu delirus senex non audiretur, opus Deo fuit quodam Nimrodo carnifice, qui potentiores in metu con-
 20 teneret, aequalem omnium conditionem tueretur, atque ut hoc pacto per ejus imperium, quantumvis violentum, Deus humano generi multis modis benefaceret. Id hodie prod-
 est perpendere, neque, si qua divina permissione fiat, ut Turca aliquam Germaniae partem occupet, desperandum ideo nobis, quasi nihil optabile tum in vita nobis esset futurum. Quid si enim hoc boni inde consequeretur, ut tolerabiliorem vitam viverent singuli, sane magna est quorundam minutulorum dominorum insolentia in miseram plebem, multitudo vero imperantium pene aequalis subditis. Ac Hercle, vix tantum universi a Turca passuri sint, quantum a suis singuli exactoribus. Quae inaequalitas si per extraneum dominatum ita temperaretur, ut unus quidem immensum posset, sin-
 30 guli vero paulo minus premerentur, non esset metuenda aliqua rerum commutatio.

Fr. VII,773

Sleidanus: *Trecentis quinquaginta post diluvium annis Noah moritur, et duodevigesimo post anno circiter Abraham, decimus a Noah, jussus a Deo patriam relinquit,*
 30 *cum esset annorum 75.* Auctor in toto libro ad duo potissimum respicit, politiam et ecclesiam. Et hactenus quidem de politia. Nunc de ecclesia fasciculo aliquo agit seorsim, quia ejus rationes minimum cum instituta monarchia connexae sunt. Numerus autem hic ex S. Literis est. Fuit autem Noah dum vixit praeco justitiae et posteris suis utique multum de ira Dei concionatus est.

Summa (duodevigesimo) sic colligitur: Pheleg supra natus fuit a. 1758, annis 101 post diluvium; post annos 30 nascitur Regu, anno 131, post 32 Serug, anno 163, post 30 Nahor, natus a. 193, post 29 natus Tarah, a. 222, post 70 natus Abram, a. 292. (Gen. 11). Adde 75 aetatem Abrahae, cum egressus est ex Ur, anno mundi 2024, fient 367 post diluvium. Noah vero mortuus est 350 post, differentia 17.

40 Hic vide mihi rursum, magnorum virorum interitus quam ruinam secum ferat. Annis non plus 17 post mortem Noae eo religio Deique cultus recidit, ut (Jos. 24) de ipso Abrahamo sexagenario affirmetur, fuisse ipsum idololatram. Nec aliam ob rem hic Abrahami fit mentio, quam ut is non moneat, quam cito pessum iverit religio. Neque sane malum fuit intentum illorum hominum, dum idola construerent. Mansit enim opinio vera de Deo passim apud gentes, id quod etiam in S. Literis ostendi potest. Abimelech, Geraritarum rex, a domino monetur, a Deo vero, de restituenda Sara. In Salem est sacerdos altissimi. Rachel idola patris furata, nubit tamen Jacobo, veri Dei cultori. Et post exilium etiam ex Aegypto reperitur Bileam propheta altissimi in regione Moabitica. Ex quibus intelligimus, idololatriam gradus habuisse suos, nec

statim initio damnabilem fuisse. Est autem verisimile, cum magna fuisset hominum improbitas, et carerent illi revelationibus divinis, cujusmodi a patribus jactabantur, ab iis, qui reverentiores erant divini numinis, id captum consilium, ut quibusdam simulacris de Dei praesentia homines monerent, ut conjectis in haec monimenta oculis illius meminissent, quod in omni nostra actione plurimum valet ad cavenda peccata, scilicet Deum omnia coram intueri. Verum illud bonum consilium vitio indomiti vulgi brevi pessime cessit, ita ut 17 annis post mortem Noae Deus praevidens universalem idolomaniam, cujus etiam Abraham principia jam jecerat, ipsum egredi jusserit e patria sua idololatrica. Certe particula illa decalogi: *non facies mihi imaginem*, non obscure innuit, vero Deo solitas fieri imagines, procul dubio ad similitudinem apparitionum, quae crebrae erant apud paucos aliquos pios homines. Haec occasio idololatriae inter vere pios. Jam vero in gentibus, quae discesserant in regiones longe dis-
 10 sitas, multo crassior exstitit idolomania, cujus praeter superiora haec etiam verisimilis est occasio. Cum patres morerentur, quorum praesentia multa sentiebant commoda et in metu religionis continebantur, credo ad conservandam eorum memoriam erectas esse statuas, quibus itidem homines monerentur, praesentes esse illos, qui soliti erant increpare malefacta. Est enim vetus apophthegma cujusdam ethnici plane simile, qui jussit, quoties aliqua ingenti cupiditate ad aliquid patrandum accederemus, praesentem nobis fingere virum aliquem gravem pietate ac meritis, et fore speravit, ut pudore deterriti nihil inhonestum suscipere-
 20 mus. Fieri etiam potest, ut invicem obtestati homines, quo'ties alter ab altero vim pateretur, istos mortuos procul dubio cum Deo agere diceret, et omnia cernere atque indignari, videntes haec facinora. Cum igitur et Deo et hominibus fierent statuae, atque illae divinae inciperent coli, humanis propter similitudinem idem honos tributus est. Et cum Deus in forma humana apparuisset, creditum est post multa secula, homines Deos esse paulatimque concidit de uno vero Deo sententia, praecipue cum viderent, aliquid boni humano generi a talibus hominibus conciliatum, aut fuisse illos homines dum viverent in Terra potentes; utrumque enim divinum quid est, et benefacere et potentem esse. Hinc Saturnus, Jupiter inter
 30 Deos, quos ajunt fuisse Belum et Ninum, monarchas orbis, certe regnasse constat in Terris; eos Nebucadnezar, Alexander, Caesares aliquot Romani vivi imitari voluerunt. Sic Dei censiti Ceres, quod fruges alicubi serere docuisset, Apollo, quod medicinam invenisset, Hercules, quod multis monstris liberasset genus humanum. Omnes nempe constat in Terris fuisse.

Sleidanus: *Vicesimo quarto anno postea foedus cum illo facit Deus per circumcisionem, quam instituit. Centesimo aetatis anno natus est ei filius Isaac, post illud tempus vixit annos 75. Mansit ecclesia in gente Judaeorum usque ad Christum. Quare operae pretium facit auctor, breviter complectens initia religionis Israelitarum, quae fuere circumcisio, signum foederis, quod Deus instar alicujus hominis cum Abramo ferit. Fuit autem 24 annis post egressum ex Haran. Nam Gen. 17, 1 est 99 annorum. At in egressu est 75, diff. 24. Fuitque anno mundi 2048. Quid interea factum cum Abramo in Gen. 12–16 legitur. Centesimo: Gen. 21, 5, anno mundi 2049. Post illud: Gen. 25, 7, anno mundi 2124.*
 40

Sleidanus: *Quomodo nepos Abrahami Jacob devenerit in Aegyptum ibique sit mortuus, quomodo deinde ipsius posteritas aliquot seculis in Aegypto permanserit et per Mosen administrum educta fuerit atque liberata, sacrae literae docent. Ponitur autem haec emigratio Israelis ex Aegypto ad annum orbis conditi 2454, nempe 430 annis post promissionem Abrahamo datam. Promissio facta est (Gen. 12, 4), cum esset Abrahamus 75 annorum, anno mundi 2024; adde 430, inde exstruetur 2454. Isaac natus anno*

2049. Qui cum esset 60 annorum, genuit Jacobum (Gen. 25,26), ergo a. m. 2109. Jacob vero coram rege Pharaone prodit suam aetatem 130 annorum, cum primum venisset in Aegyptum (Gen. 47. v. 9): adde, et veniet 2239.

Sleidanus: *Post Mosen iudices habuit populus Israëliticus ad Saulem usque, cui David successit, rex alter ejus populi.* Tempus iudicum trifariam colligitur: 1) ex 1. Reg. 6,1. Numerantur 480 ab exitu ad conditum templum. Jam subtrahe annos 40, quibus Moses illos rexit in deserto, restant 440; subtrahe itidem annos Salomonis 3, quia templum conditum anno 4. Salomonis, et annos 40 Davidis, restant 397 usque ad excessum Saulis ab ingressu Israëuitarum in Canaan. 2) Idem probatur ex Act. 13, 20, ubi a divisione Terrae numerat Paulus 350 annos usque ad Samuelem. Subtrahe 40 annos Samuelis a 397, restant 357; subtrahe 7 annos divisionis Terrae, qui colliguntur ex libris Iudicum, restant 350 a divisione ad initium Samuelis Paulini. Male quidam 450 scribunt. 3) Colligitur eadem summa particulatim ex libris Iudicum. Nam in deserto anni 40. Sub Josua, Juda, Chusan Risataim et Othanide transierunt 40. Sub Aod 80, sub Debora 40, sub Gedeon 40, sub Abimelech 3, sub Thola 23, sub Jair 22; postea servierunt Philistaeis annos 18, post iudicavit Jephta annos 6, Abesan 7, Elon 10, Abdon 8, Sim'son 20, Eli 40, Samuel 40, David 40, Salomon 3 ad initium templi: summa omnium est 480.

Fr. VII,775

Sleidanus: *Nino mortuo regnavit ejus uxor Semiramis, quae divitiis et victoriis et triumphis nulli mortalium cessit. Babylonem oppidum extendit et variis ornavit aedificiis muroque cinxit. Ejus filius Zameis, quintus rex, nihil memorabile perfecit; sed proximus ab eo Arius Bactrianos et Caspios imperio suo conjunxit.* Ninus mortuus anno mundi 1959. Semiramidi anni 42 tribuuntur a Justino. Ejus historiam Justinus recitat. Dicitur Zameis (anno 2001) Ninias ab Eusebio, qui ei 38 annos tribuit; Justinus Ninum appellat. Incepit, cum Thare egrederetur ex Ur Chaldaeorum. Celebris est apud Graecos ignavia sua. Vide Philippum. Amrachel rex Babylonis est Ninias Buntingo. Hic vero Arius, Arioch, rex Elasser vel divinae Assyriae, quem putat missum ex Babylone in provinciam Assyriam a patre. Contra hunc pugnavit Abraham cum paucis, non fuit igitur potens monarcha, tum etiam, quia sociis armis pugnat, nisi sint praesides provinciarum illi subjecti et duces copiarum. (Ariocho Ellassari tribuitur campus magnus Ragan inter Tigrin, Euphratem et Hydaspem. Judith. 1,6.)

Arius: anno mundi 2339, Eusebius ei 70 annos tribuit. Suidae Thuras dicitur, teste Mercatore. Est autem Arius graeca vox, latinis Martius a Marte, Assyriis et Phoenicibus et Poenis est Baal, qui virum significat, et idolum, quod augurantur Martem fuisse. Et sic scimus, quisnam fuerit ille Mars, quem ethnici post in coelum sustulerunt. Nam quod Baal et Mars idem sit, etiam inde patet. Tres dantur derivationes verbi Mars: vel ut poetae Mavors a magna vertendo, vel quasi Mamers, quod nomen ipsi fuit apud Sabinos, unde acceptus est et in urbem receptus consuetudine Romanorum; vel Mars a maribus, quibus praeest; at Baal marem, maritum et dominum significat. Genealogia Martis talis est apud Hesiodum: Chaos, hinc terra, hinc coelum, utriusque liberi Saturnus et Rhea, ex utroque Jupiter et Juno, ex utroque Mars. Sic illi deducunt postea regum praecipuorum genealogias a Diis, quod rursum est argumento, Deos illos fuisse homines, conditores humani generis, Noam ejusque posteros. Et hoc consentit superioribus, ubi audivimus, quod Belus fuerit Saturnus, Ninus vel Nimrod Jupiter. Ergo fuerit ejus uxor Semiramis Juno Dea. Nam si viros propter potentiam in Deorum societatem asciverunt, cur non et feminas, quarum magis mirum imperium? Ergo Nimrodi et Semiramidis nepos est Arius apud Eusebium ex filio Ninia. Poetis vero Mars est filius Jovis et Junonis, quae non admodum discrepant. Sic Saturnus

Chaldaeis est Moloch, teste Jos. Scaligero, Jupiter Remphan. Omnia haec idola fuere Chaldaeorum, quos imitati sunt Iudaei.

Bactrianos. Bactrius, Herodoto teste fluvius Scythiae Asiaticae, hinc Bactra regio Scythiae provincia ultra Assyriam. Et Bactra urbs olim Zariastes, long. 116°, lat. 41°20'. Hoc Frisius. *Bactriani:* hodie Corassan, ditionis Persicae aut Sinanae aut certe propriae; tenuerunt ea tempestate Scythae, qui Parthicum et Bactrianum imperium condiderunt, Justino teste (lib. 2. fol. 17 et 20). Quamvis bellum hoc cum Scythis Justinus videatur attribuire Nino, forte Niniae, Semiramidis filio, qui pater huic Ario fuit.

Caspios. Populi Asiae ad sinum Caspium, qui in eodem climate cum Ponto Euxino; est tamen orientior. Dicitur hodie mare salsum, cum tamen videatur minime salsum, eo quod solum hoc mare divisum est ab oceano, nec navibus iter inde in aliud. Populi Albani dicuntur et hodie magno Tarta'rorum Chamo parent. Medii maris long. 70°, lat. 45°. Olim etiam Scythiae fuit acquisita fuitque latissima regio.

Sleidanus: *Qui successit huic Aralius ingenio quidem et studio militari clarus fuisse traditur, quid autem gesserit, non est proditum literis. Alter ab eo Baleus quam plurimas gentes domuit, suosque fines ad Iudaeam usque produxit ideoque Xerxes fuit cognominatus, hoc est victor et triumphator seu bellator. Armatrites, nonus, voluptatibus et otio plane fuit addictus. De Belocho, decimo, nihil traditur, nisi quod auspicia curavit et divinationes. Baleus, undecimus, alteram a Semiramide laudem habet virtutis et industriae militaris et doctorum hominum scriptis valde celebratus fuisse dicitur. Alcadas, duodecimus, otium et vitae tranquillitatem secutus fertur, eo quod stultum esse duceret, multis fatigari laboribus et variis implicari curis amplificandi regni causa, quoniam ea res ad nullam hominum salutem et utilitatem, sed ad detrimentum potius atque servitutem pertineret.*

Aralius anno 2069. Eusebius ei dat 40 annos. Isaaci coetaneus. Baleus anno 2109. Annis 30. Balancus scribit Mercator. Coetaneus Jacobi. *Ad Iudaeam:* verisimile, quia Arius supra Sodomos erat adortus. Xerxes, Scaliger, qui Xeste, Oxeste persicum facit. Alii: Artoxerxes, macrocher. Herodotus lib. 6. Darius, Ἐρξειης. Origo nominis teste Scaligero ἐκλιψιν significat. Χερξης ἄρηιος. Artoxerxes, μέγας ἄρηιος. Armatrites anno 2139. Annis 38. Coetaneus Jacobi. Belochus priscus anno 2177. Annis 35 Euseb., coetaneus Jacobi, quo tempore fugit in Mesopotamiam. Prisco cognomen est in ficto Metasthene, sane non verisimile in illis regibus et illa gente. Augustinus et Eusebius citant haec ex vero Beroso et Metasthene, ficto ab Annio. Baleus anno 2212. Annis 52. Coetaneus Iudae et 12 fratrum. Sub hoc accidit historia Iosephi et Jacobi descensus in Aegyptum. Alcadas anno 2264. Annis 32. Iosepho Aegypti potente. Insigne et memorabile apophthegma. Nam si jam bene constituta monarchia propter magnitudinem laborum non potest sine vitio ab uno administrari, quanto minus constitui bello potest sine pernicie humani generis. Unde flagella Dei censentur tyranni, aliena appetentes. Nam omnis mutatio periculosa est. Solum Romanorum imperium salutare fuit suis civibus et iis, qui vincerentur aut sese dederant eo, quod non unius, sed trecentorum curis administrabatur, et tamen ne sic quidem cavere poterant, quin socii et provinciae insolentibus proconsulum et praetorum imperiis hostilem in modum vexarentur exactionibus et aliis, ut videre est in Verrinis Ciceronis, qui Verrem huius rei exemplum proponit. Verum hoc genus sententiarum Turcarum Caesari aptius est, quam nostris. Nam ubi bellum defendendum est, ibi non opus sollicitum esse de hostium civibus, ne nostrorum res hostium misericordia in periculum adducamus. Neque laudaretur, qui hoc fretus consilio partem imperii hosti vellet relinquere, sci-

22) Altadas *Sleidanus* 1595 Bl. 5^v, *Berosus* 1552, 241.

Quellen: 7) Iust. 2, 1, 3; 2, 3, 6

licet ut onere tuendi levaretur, talis enim pro laude moderationis ignaviae notam adipisceretur, id quod huic Alcadae accidit; sicut neque dominandi libido est, illati belli defendendi causa hostibus arces et praesidia eripere.

Sleidanus: *Qui hunc (Alcadam) exceptit, Mamitus, belli curam atque laborem in suis iterum excitavit, ejusque fuit suspecta potentia Syris et Aegyptiis.*

Mamitus anno 2296, annis 30. Sub hoc, Josepho mortuo, coeperunt premi servitute Israelitae in Aegypto. *Suspecta potentia*, scilicet antehac nullus Babyloniorum Aegyptum usque extenderat imperium. De Chamo enim sive Baccho, Lybies domitore, fabulosa est traditio. Quis enim Aegyptum et totam Africam teneret, vivo adhuc et

Fr. VII,777

10 vegete Chamo, annis vix 100 post diluvium?

Sleidanus: *In Mantaleo narrandi deficit argumentum* etc. Anno 2326. Annis 30. Sub hoc Moses vixit.

Deficit scilicet in tanta antiquitate nihil potuit verisimiliter confingi a ficto Beroso. Quis enim credat, si verus esset iste Berosus, nomina regum et periodos imperiorum exacte annotaturum fuisse, res gestas, quae magis haerent in memoria, omissurum?

Sphaerus anno 2356, annis 20. Sub hoc nati Moses et Aaron in Aegypto sub durissima et immani servitute.

Mamelus anno 2376, annis 30. Sub hoc Moses in aula Aegyptiana vixit et adolevit, seu veram seu fictam historiam de eo referunt Eusebius et Josephus lib. 2. cap. 5.

20 Sparetus anno 2406, annis 40. Sub hoc fugit Moses in Midianem. Josephus eadem quae de Jacobo notat Moses. Et Chaldaei, Eusebio teste, sub hoc contra Phoenices dimicarunt, quod omisit fabulosus Berosus; non enim erat Argus, qui omnes historias perlustrare posset.

* Ascatales anno 2446, annis 41. Sub hoc egressi Israelitae ex Aegypto. *Omnem Syriam suae ditionis fecit.* Dubitatur valde. Certe Phoenices florebant tum et securis-simi erant.

Sleidanus: *Et hactenus quidem is, qui circumfertur, Berosus, de quo quidem scripto plerique omnes valde dubitant et adulterinum esse putant. Ab aliis deinde reges 20 numerantur ad Sardanapalum usque, trigesimum octavum Assyriorum regem.*

30 Sardanapalus primus celebratur a multis historicis, quod argumento est, ante ipsum regnum hoc fuisse pacificum; plerumque enim bellum historiarum est materies, dum quae nostros ferunt et percellunt animos magnitudine, eadem etiam posteris accidere cupimus. Hinc pacifica gubernatio, cum sit aequabilis, sine varietate, non ita commendatur literis.

Nominis hujus derivatio haec est apud Philippum: Sar-dux, dan-judex, Niphileversor. Non est vero dissimile, vocem esse semipersicam et semigraecam. Sardan illi forte nomen fuit apud Persas, cui addita denominatio graeca ἀπαλος, quod mollem significat; Sardan autem vocem persicam conjicio ex sono et ex voce simili apud
* Aristophanem. Nomen patrum ipsi fuit Tonosconcoleros vel Conosconcoleros,
40 quod Babylonicum sive Chaldaicum similia nomina Babylonica arguunt, Nabonasaros, Nabupolassaros, Nabuchodonosoros, Niriglossoros, Laborosoarchadas, quae nomina hac forma apud Graecos occurrunt. Ergo si putemus dividendum nomen in suas flexiones graecas, in tonos et concoleros, ut duae flexiones os sint additae, restabunt nobis literae radicales Ton concolor, Chaldaice forte Adan Chen Nergal. Vox prima reperitur in nominibus Merodach bal adan, Nebuzaradan. Vox secunda Chen in his: Merodach chen pad. Tertia vox Nergal, quae fit transpositione (quae crebra est, ubi barbara nomina in graecam linguam transponuntur) est in voce Nergal-rezan sive Niriglossoros. Transpositio in his: Evilmadurochus, Evilmarodaca, Laborosardachos, nempe Lebu, rezar, doch, fit Laborosoarchodos, ex Lebu, schezar fit Labuzarsch.

Fr. VII,778

Sleidanus: *Fuit hic omnium hominum longe effeminatissimus, inter mulierculas perpetuo desidens, colum et lanam tractabat, adeo totus immersus voluptatibus, ut vix unquam sui conspectum praeberet.* Vide Justinum. Videtur 'mos fuisse in illo regno, qui idem obtinuit in Persis, ne scilicet reges conspicerentur, id quod ad majestatem et auctoritatem plurimum habet momenti; nam qui in oculis omnium versantur assidue, contemni solent. Quae consuetudo quamvis procul dubio fuerit firmissima illius regni columna, ut quod diutius stetit omnibus aliis, tamen successu temporum cessit in perniciem. Nam occasione solitudinis abusi reges et hic praecipue Sardan, omnibus generis flagitiis sese polluerunt et hic eo usque progressus est, ut nec modum tenere sciret, neque Deum latere haec vita foeda posset. Natus igitur contemptus ejus, cum res in curia segniter procederent. Et sane magnum est, ausum hoc fuisse Arbaces, quia vulgo pro diis habebantur monarchae at haec opinio jam tria secula duraverat. Sed nihil est in humanis diuturnum. In nostra republica simile fere exemplum est de Wenceslao ignavo, illustrius in Romanis pontificibus, quorum auctoritas cum per multa secula sacrosancta et tamen nostro aevo labefactata et annihilata est. In genere hoc verum est, quod auctoritas sit regni praesidium, auctoritas autem constat opinione hominum. Huc igitur dirigendae omnes artes regiae, ut vulgi animi et optimatum etiam devinciantur utque bona opinio conservetur. Si hoc non fiat, impossibile uni, tantam hominum multitudinem in officio continere. Atque adeo contemptus magistratuum inolescens non dubium est indicium brevi secuturae ruinae imperii. Utrum autem praestet, conspici an non, disputabile. Familiaritas amorem, solitudo venerationem conciliat. Existimo pro diversitate ingeniorum in subditis diversimode agendum. Gentes superstitiosae majestate et admiratione sui rectius in officio continentur, gentes feroces at atheae rectius amore sui. Asiatici, regionis natura, quae plana est, timidi sunt et superstitionibus dediti atque serviles: regibus igitur illis magis prodest metui, venerari, adorari, raro conspici, quam amari, id quod causam nobis aperit, cur Babylonicum et hodie Turcicum imperium in tanta violentia tam diu steterit. Certe enim Europaei non ferrent tam diu tyrannos; Germania et tota Europa magis est montosa et aspera, ingenia ferocia, immitia, quae illa affectata persica majestate multo magis offenduntur, quam ut in officio contineantur. Concipiunt igitur odium principis, quod magnum in his regionibus malum est. Audacia enim adest nostris hominibus. Plus Caesari prodest amari, plus nocet exosum esse, quam Turcae. Quare magis ex usu nostrae regionis est, reges et principes videri, familiariter conversari. Modus tamen tenendus est, sed et Cominaeus monet, ut qui aut corporis aut animi macula aliqua minus grati sunt, tanto magis crebras conversationes subditorum declinent. Praecipuum Austriacae familiae ornamentum est, quod et humani sunt atque faciles, sive ut ita dicam humiles, dum quoslibet in conspectum admittunt, et quod virtutibus etiam popularibus praediti sunt, ut sine periculo, potius magna amoris confirmatione, populares fiant.

Sleidanus: *His rebus alienati ab eo praefecti Belochus et Arbaces, facta conjuratione bellum fecerunt. Ipse cum suo semiviro comitatu vix tandem progressus in aciem, re male gesta profugit in regiam et constructa pyra se divitiasque omnes in ignem abjecit.* Jam convulsa erat praecipua columna regni, auctoritas. Nihil igitur amplius habuit, quo se defenderet. Nam bella reges per praefectos administrabant. Hi praefecti ab eo desciscunt. Et jam sequentia omnia necessario sic sequuntur. Nisi enim praefectis constitisset de mollitie regis, arma non sumsissent; primum atque sumserunt arma, certum est, regem perituro. Nihil hic fortuna potest.

Notetur hic, quod regnum hoc, si externum hostem cepisset, facile restitisset illi sua mole atque magnitudine. Sed postquam periodum suam absolvit, 'non deest Deo instrumentum, quo tantum, tam diuturnum atque stabile regnum labefactet, dum intestinum bellum excitat. Quare etiamnum hodie non est respiciendum rebus Turcarum solummodo, quasi non possit everti regnum id nisi ab externo hoste. Certum quidem est, si conferemus nostrum regnum cum Turcico, imminere nobis fatalem servitutem intra paucos annos. Sed sperabimus, Turcicum imperium se ipso perituum suaeque ipsius mole ruiturum, orta olim dissensione inter proceres. Nisi fiat, ego sane illi parum metuo ab hostibus extraneis, Christianis et Persis, ut qui tantum illi materia
 10 crescendi sunt, dum continua bella gerit hocque ipso fortes milites efficit, nobisque per vices atque Persis spatium crescendi indulgens, utrosque ignavia atque socordia et meticulositate conficit. *In ignem*. Alii dicunt combustum, qui fortasse in Croeso, Lydiae rege, falsi sunt propter similitudinem historiarum.

Sleidanus: *Hi duo praefecti monarchiam post inter se partiuntur, et Belochus quidem Babylonis, Arbaces vero Medorum atque Persarum rex factus est*. Fuit hoc prooemium saltem mutationis regni Babylonici. Familia una dejecta erat, successit altera. Et omnino verisimile est, Belochum pro republica, non contra eam arma sumsisse, nisi quod ipse sua persona regnum appetiit. Regnum autem partitus est cum Arbace Medo, quia is socius laborum et periculi, imo quia ipse facinus ausus regiamque
 20 majestatem ferro adortus erat. (Sic Mauricius et Henricus, Galliae proceres, arma sumserunt.) Nam Assyria Belochi successoribus Babyloniis cessit, sine mentione belli. Hinc verisimile, Arbacem solum ex Medis dum viveret Assyriam tenuisse, post ipsius mortem rediisse ad Babylonios. *Belochus Babylonis*. Ita quidem noster auctor, quasi Assyria simul et Chaldaea Belochi, Media atque Persia Arbaci, utrique regio titulo, cessisset. Sed Justinus Arbaci merum et omne imperium adscribit; adstipulatur Diodorus, qui Arbaci Assyriam regis nomine tribuit, Belochum praefectum facit Babylonis. Cum autem successor Belochi jam Assyriae dominaretur et Babyloni, hinc apparet, alteram jam factam mutationem imperii, seu pacto, seu, quod credibilis est, inter regni aemulos bello et armis. Sic igitur tenendum: Babylon sedes fuit regni usque
 30 ad Sardanapalum, Arbaces Medus Assyriam pro sede regni elegit, ejus praefectus Belochus fuit, residens Babylone. Arbaci mortuo successit Belochus in eadem Assyria regni sede. Aut fuit fortasse biceps regnum et uterque se regem Assyriorum dixit, nam auctores Assyriam Persis Arbaci et Mandani, Scriptura Babyloniis adscribunt, et fieri potest, ut Arbaces bellum in oriente gesserit, Belochus in occidente, scilicet in Judaea. Complectebatur autem illud regnum Mesopotamiam sive Chaldaeam, Assyriam, Mediam, Persiam, Carmaniam, Bactriam, maximam scilicet Asiae partem. Ab occidente finiebatur Euphrate, Arabia et Syria, ubi Palaestina et Judaea, septentrione Scythis et mari Caspio, ab oriente India et Indo fluvio, a meridie mari sive sinu Persico. In
 40 vicinia erant multi reguli, non uni communi imperio subjecti, potissima tamen regna Aegyptiacum, Israeliticum tempore Davidis et a septentrione Scythae. Duae urbes celebres erant, Ninus et Babylon, hebraice Ninive et Babel, quarum illa ad Tigrin, haec ad Euphratem sita, occidentaliorem Tigri, qui duo fluvii infra Babylonem juncti in sinum Persicum exonerantur. Babylon a primis hominibus condita, exornata a Semiramide et 1000 annis postea a Nitocri, feminis. Ninus, ut habetur in Genesi, a Nimrodo condita. Primum in Babylone imperatum, post in Nino usque ad Sardanapalum, Babylon interea praefecto permissa. Sed post Sardanapalum factiones exstiterunt, adeo ut essent reges Nini et Babylonis, ut ex Herodoto et S. Literis colligitur et in sequentibus videbitur. ¹

Fr. VII,780

Nam ut de hac ἀποστασία dicatur, meminit ejus etiam Herodotus, Medos scilicet Assyriorum jugum excussisse et in libertatem se asseruisse. Jam vero porro magna est varietas auctorum. Nam Diodorus et Eusebius ab hoc Arbace (quae vox totidem radicales habet, quot Harpagus, vox medica, apud Herodotum, quemque Suidas non Medum, sed Persam sive Persea vocat (dicens: οὗτος ἐσφαγή ὑπὸ Περσέως), ab hoc inquam numerant reges Assyriae ex Medica familia 4, scilicet Mandanem vel Medidum, Sarsomenem vel Sosarum, Artecamin Cardiceam vel Arbianem, usque ad Deiocem. At Herodotus Medos ab Arbace liberos vixisse usque ad Deiocem ait, atque Deiocem partim necessitate, partim astu ejus circumventos in regnum ascivisse. Item in nominibus a Deioce usque ad Cyrum variatur. Nam Phraortes Herodoti est Diodoro Artines, Cyaxares illius est huic Artabanus, et Astibaras forte Assuerus, et quem Herodotus vocat Astyagem, Diodoro is Apanda est. Sic et in numeris annorum imperii variant, ut vix ullibi major sit difficultas. Existimo tamen, quia Herodotus multas gentes Medorum recenset, unam aut aliquas illarum vixisse liberas, reliquas suo regi paruisse, qui idem fuerit rex Assyriae, successione Sardanapali et Arbacis.

Enimvero, quia Diodorus ipse ab Herodoto dissentit, Trogus vero Diodoro debet quidquid habet, et quia omnes hi posteriores fuere, quam haec gesta sunt, atque insuper regionum longe a Media dissitarum cives, non debet nobis major esse ullius auctoritas, quam S. Literarum, quarum scriptores de rebus suae aetatis et ad se suamque patriam pertinentibus agunt. Graecis igitur hoc credemus: cum languerent belli studia sub Sardanapalo, vicini Aegyptii, Arabes et Syrii contra invalescerent, justa cura stimulatos proceres imperii, Arbaces et Belochum, de mutando praesenti rerum statu consilium iniisse conventumque, ut Belochus Babyloniae praefecturam ageret, Arbaces Medus imperium Assyriae teneret. Hujus mutationis imperii nulla exstat in Scriptura mentio. At juxta temporum ratio evincit, eum, qui hac tempestate Assyriam tenuit, Phul appellari in S. Literis; Arbaces autem tenuit Assyriam, Arbaces igitur dicitur Phul in Sacris. Haec conjectura confirmatur aliquot rationibus contra Metasthenem, cui Belochus iste Phul est: 1) S. Literae accurate distinguunt inter reges Assyrios et Babylonicos ejus temporis, dicunt autem Phul regem Assyriae. Belochum vero Graeci Babylonicum esse dicunt, ergo Belochus et Phul non sunt unus et idem, sed potius Arbaces et Phul; 2) Graeci ajunt, successores Arbacis tenuisse Ninum, non Belochi, at S. Literae dicunt, pronepotem hujus Phul, Sancheribum, reversum esse in Ninivem regiam: ergo Phul est Arbaces; 3) regibus Assyriae ab Arbace Graeci dicunt etiam paruisse Mediam, cujus cives erant illi, at S. Literae Salmanassari, nepoti Phulis, tribuunt Mediam: ergo Phul est Arbaces, is qui Sardanapalum ope Belochi, copiis vero Medicis fregit et evertit. Cum igitur Assyrii hactenus annis 520, scilicet ab anno m. 2624, Jabine Palaestinae et Canaae tyranno, superiorem Asiam et in hac Mediam quoque obtinuissent, primi Medi duce Arbace hoc modo ab ipsis deficere coeperunt, qui cum Assyriis pro libertate proeliati strenue se gesserunt, excussoque servitutis jugo in libertatem sese asseruerunt. Nam quia duci suo tribuli, Arbaci, virtute sua imperium pepererunt, Arbaces libertatem illis praemii loco dedit, ut porro suis legibus illis vivere liceret.

Fr. VII,781

Sublato Sardanapalo Phul regni insessor, quod hoc bello quaesiverat, ut vetus disciplina militaris revocaretur, id statim cum regno tentavit. Domi namque compositis rebus, expeditionem in vicinam Syriam suscepit regemque Israëlis Manahem (2. Reg. 15. 17), qui ab anno 3176 ad 3186 alieno regno praefuit, vectigalem fecit ipsumque vicissim contra hostes suos tutatus est. Erat autem Azarias vel Ozar rex Judaeorum celebris bello, qui Arabas represserat et omnem viciniam vectigalem fecerat. Hujus

5) περσέων Frisch

Quellen: 12) Diod. 2, 34, 6 (Aspandas)

potestatem Manahem procul dubio sivit (2.Reg. 15), Manahae filius Phacea cum patri successisset, utique de consensu Assyrii regis, et vero per conspiracy (v. 25) biennio postea sublatu esset a Phacea duce, filius Phulis, Tiglat Phulassar, rex Assyriae, occasionem invadendae Judaeae arripuit sub specie ulciscendi Phaceae, clientis patris. Et quamvis Eusebius Arbaci, qui nobis est Phul, tantum 28 annos tribuat, quo pacto Manahem non assecutus esset regno suo, nos tamen re incerta majoris perspicuitatis causa imperium illi huc usque prorogemus et pro 28, 38 illi demus, cum sciamus, saepe falli Eusebium in assignandis annis regnorum. Sic igitur mortuo Arbace sive Phul successit secundus rex Tiglat Pelesser, qui Mandanes aliis, Eusebio Medidis, 10 privatus fortasse, dictus fuit, anno 3184. Is igitur anno 3. regni, Phaceam regem Israelis (2.Reg. 15. 29) puniturus, quod clienti Phaceae regnum et vitam eripuisset, Galilaeam et quae erant oppida in tribu Naphtali cepit incolasque in Assyriam duxit; sed belli pertaesus, cum se Phaceae amicitia et foedere Rasis regis Syriae muniret, non ulterius est progressus. Post haec Oziae mortuo Jotham filius in regno Judaeae successit a. 3190. A quo novo rege cum Ammonitae rebellarent rursum subacti sunt ab eo et vectigales facti (2.Par. 27,5). Credibile est autem, ab Ammonita Syrum de foedere sollicitatum et simul Phaceam Israelis regem hostili more in Judaeam irrumpere. Mortui patris Jotham regnum simul et hostes cepit filius Achaz a. 3206. Nam primo statim anno regni, patrem forte ulturus, expeditionem in Syrum et Phaceam Israelitam suscepit, sed victus amissis 120000 et 200000 captivis fugit Jerosolymas ibique ab utroque hoste frustra obsidetur (2.Reg. 16,5. 2.Par. 28,5. 8). Nam missis amplissimis muneribus, templi spoliis ad Thiglatphulassarem sive Mandanem, ei sese dedit eumque de auxiliis sollicitat. Aegyptus autem tunc tenebatur a Sabaco Aethiope. Nec gravate hanc expeditionem Assyrius suscepit, nec frustra etiam. Damascus enim cepit et incolas in Phoeniciam transposuit, regem vero Rasim occidit (2.Reg. 16,9). Achaz in gratiam tam potentis amici religionem cum idololatria mutavit, sed punitus eo ipso rege fuit brevi. Cum enim Syrus aliquot loca, antiquitus ad Syriam pertinentia, tum a Judaeo recuperasset (2.Reg. 16,6) Elamitisque attribuisset, credibile est, Assyrium, eversa Damasco, regnum sibi vindicasse integrum cum omnibus locis bello captis; atque hoc male habuisse Achazum, quod, cujus opem imploraverit, eum hostem expertus sit. Igitur domum reverso rege Assyriae, Achaz Idumaeis, Assyriae clientibus, loca illa conatus eripere, novum bellum in se concitavit, in quo victus ab Idumaeis et Philistaeis aliquot oppida amisit (2.Par. 28,17. 18), obsessus etiam a Tiglatphulassare, magno se pretio ab hoste potentissimo redemit (2.Par. 28,20. 21). Ab eo tempore Moabitae ipsi fuere subditi. Anno 3209 Phaceae per factionem sublato, regnum Israelis invadit Osee (2.Reg. 15,30) et per tyrannidem obtinet annis aliquot, quamvis a subditis pro rege non agnosceretur. Sed paucis post annis cum eodem anno cum Usia, ut videtur, mortuo Tiglatphulassare, jam pridem bello pertaesus, Salmanassar in regno succederet a. 3218, et bello claritatem nominis quaereret, omnesque ad occidentem, ipse etiam Aegyptius rex Anisis, partim vi, partim deditione facta, Salmanassarum imperium tributo penso agnoscerent, idem etiam Osee fecit confirmatusque in regno, inde pro legitimo rege fuit habitus. ¹

Hic rursum perspicuitatis causa ex Sarsomene sive Sosarme, obscuro rege Medorum et Assyriorum (dicitur in lib. Esdrae Arsenaphor), efficiamus Salmanassarem hunc, ut cujus initium Eusebiano Sosarmi tantum 4 annis posterius est. Accidit autem eo tempore, ut Aegypti rex Anisis senio confectus diem suum obiret eique Sua sive So, sive illi nomen est Sebicus apud Eusebium, succederet. Cum igitur grave omnibus videretur jugum Assyriacum, Osee rex Israelis Sebicum Aegyptium ad foedus contra communem tyrannum sollicitavit. Nec alienum a vero est, omnem viciniam, Moabitas, Ammonitas, Idumaeos, Philistaeos atque adeo ipsum regem Ezechiam Judaeum, 50

Fr. VII,782

qui vix tum patri Achaz mortuo successerat, foedus consensisse. Scribit nempe Herodotus, post Medos, qui jam per 70 annos liberi erant ab imperio Assyriaco, alias quoque nationes idem fecisse, quod et Medos, inter quas nationes etiam fuere Babylonii, ut jam dicitur. Detecta conspiratione occidentalium sive australium, Salmanassar maximo cum apparatu bellico rebelles adoritur, Edomitas domat (Moabitas, Esd. 15, 16), qui profugas ex Israël et aliis locis, forte ex Babylone, susceperant et cum poscerentur non dederant Salmanassari (Esd. 16.). Et Osee regem Israël per triennium in Samaria obsessum expugnat totamque gentem Israëliticam in servitutem redigit illisque passim domicilia etiam in Medis distribuit (2. Reg. 17, 6.). Sed Medos hoc loco intelligamus gentem medicam, quae regibus parebat recens subjugata, quia fluvius Gazan, quo seducti Israëlitas, infra inter recens captas regiones refertur; aut potest fieri, ut Medi concessione monarcharum, alias liberi, nihilominus tamen obnoxii fuerint regibus in gravioribus motibus. Rebellabant tum et Babylonii, propter magnitudinem utique exactionum in continua bella, et forte ex composito cum ceteris. (Rex Babylonios prius adortus, non tamen confecit. Aut primi fuerint Babylonii, quos dum rex subjugat, nunciatur de alia defectione, retrahitur igitur. Aut simul Ezechias Judaeae, So Aegypti, Salmanassar Assyriae, et Nabonassar Babyloniae coeperint, ut mors Tiglatpulsaris causa sit hujus defectionis. Aut primi occidentales in eorum locum traducti, post Babylonii.) Eos verisimile est tum ex parte domitos per regionem Chaldaeam, illaesa tamen urbe ejusque rege. Victos Salmanassar eadem poena multavit, qua Israëlitas, nam hos in Assyriam et Mediam, Babylonios vero in Syriam et Phoeniciam, sedes antiquas Israëlitarum adduxit (2. Reg. 17, 24). Quae dixi inde confirmantur, quod regiones, unde incolae in Syriam traducti modo citato loco dicuntur, eas 2 Reg. 19, 17. Sennacherib Ezechiae objicit captas a majoribus suis.

Principium Nabonassar secundum hanc seriem historiae incidit in 4. vel 5. Salmanassari, nempe in annum mundi 3222. secundum Buntingum. Sunt autem rationes aliquot, cur contra Funccium, Bucholzerum, Mercatorem et ceteros chronologos duos faciam reges Salmanassarem et Nabonassarem. Primum scriptio hebraica innuit, esse diversarum linguarum vocabula, illud quidem Assyriacum, hoc Chaldaicum. Illud sic dividitur: Schalman Assar, hoc vero non similiter Naban Assur, sed Nabo Nezar. Schalman est hebraeum Salomon, Assar vox reperitur in Tiglatphulassar, Assarhadan etc. Alterius vocis elementa chaldaica mera sunt Nebo, oppidum Babylonicum (Jer. 48, 1. 22); Nezar etiam in plurimis chaldaicis nominibus reperitur. Deinde quae ratio esset, cur in tanta vicinitate temporis Ptolemaeus potius a Salmanassare epocham deduceret, quam ab Arbace sive Phul primo, cujus latius et illustrius erat imperium; at a Nabonassare non absurdum est incipere, quia is primus rex a Merodach, quia is capta Assyria et regibus exstirpatis clarus erat, a Nabopolassare, quia is Aegyptum imperio adjecit et monarchiam constituit. Tertio, Mardocempal et Nabopolassar sunt Babylonii, cur non et Nabonassar? Quarto, Salmanassar imperavit in Nino, observationes factae Babylone.

Ab eo tempore, quo Israelitae sedibus moti sunt, politiam quandam retinere, forte et regem Osee, usque ad annum 3272, circa quae tempora Phraortes caesus est ad Ninum a Nabulassare.

Eusebius et Annii saepe falluntur in annorum imperii assignatione, nos igitur pro annis 10, 17 Salmanassari tribuamus ad concinnandam historiam. Igitur perfecta expeditione Syriaca Salmanassar, ut Nahum 3. colligitur, Aegyptum invasit captaque No et eversa (quae probatur Alexandria) bello finem imposuit, rege sese dedente. Ipse igitur tum ulterius non est progressus; nam procul dubio Babylonii in dies se

confirmarunt, deficientibus ad se vicinis gentibus, et Salmanassarem in se attraxerunt, qui rebelles in Babylonica regione partim domuit victosque in Phoeniciam transposuit eoque bello sexennium fere consumsit (2.Par. 32. v. 13. loquitur Sennacherib de familia; vid. 2.Reg. 18, 34), cujus quidem belli exitum verisimile est hunc fuisse, ut Nabonassar Babylonem quidem retineret, sed tributum penderet. Idque hac occasione fieri potuit, si Salmanassar, multarum gentium et urbium victor, in obsidione Babylonis decesserit, relicto haerede Sennacheribo, anno 3234, qui est 13. Ezechiae, filius vero cum Nabonassare modo dicto transegerit. Ex hoc faciamus Artecarmin, quamvis huic 50 anni tribuantur, Sennacherib vero tantum 3 imperaverit. Sed cum magnitudo
 10 patris rerum gestarum novum imperatorem inflarent et exstimularent ad eadem vestigia, Sennacheribus, tentandam fortunam ratus in occidentales, expeditionem maximo cum apparatu suscipit anno proximo, causatus defectionem, quam cum aliis fecerant Judaeus et Aegyptius, quos pater nondum mulctaverat. (Aegyptio quidem urbem No ademerat, sed is forte denuo rebellavit.) Accessit eodem, quod Ezechias Palaestinos huc usque continuis bellis vexaverat multasque eorum urbes ceperat (2.Reg. 18,8). Mortuus est circa idem tempus Nabonassar successoremque in Babylone nactus est Mardocempadum sive Merodachbaladan, quem scriptura vocat filium Baladanis, sive hoc nomen privato Nabonassaro fuit, sive alius, quam Nabonassaris iste fuerit filius, unusque ex Magis ad regnum electus, qui mos inter Persas duravit.
 20 Erant nempe sapientes in magna auctoritate Babylone, ut ex Jeremia et Daniele colligitur, et tunc floruit astronomia observatumque portentum.

Sennacherib recta petiit Aegyptum urbesque, quae intermedio itinere sitae erant, deditione et vi cepit. In transitu vicinas gentes per legatos allocutus, Arabas quidem ad imperata promptos reperit, unde Herodotus eum regem Arabum appellat. Judaeum vero ut rebellem hostiliter aggressus est multasque urbes Judaeae munitas cepit. Ad eum obsidentem campestre praesidium Lachis, quae intermedio itinere sita erat Aegyptum eunti, legatos mittit Ezechias, veniam deprecatur. Sennacherib regem ludificatus multam imperat ingentem, qua praestita urbi Jerosolymae nihilominus minatur, quasi idem factururus, etsi nihil reliquisset Judaeus. Id quidem Ezechias fuerat odoratus atque ideo urbem ad obsidionem ferendam communiverat. Quo facto Sennacheribum procul dubio offendit, ut legatos (Rabsacos), terram et urbem poscentes mitteret populumque magnificis verbis ad defectionem sollicitaret et ab amicitia Aegyptiaca deterreret; cumque nihil ii proficerent, tandem redeunt ad regem, qui capta Lachis Lobnam, olim Judaeae, nunc Idumaeae montanae ditionis obsidebat, viam sibi sternens Jerosolymas. Interea Sedan vel So rex Aegypti 'defensionem sui meditatus, cum militarem ordinem haberet aversum et infensum, Aethiopem Taracum de auxiliis sollicitat, quas et impetrat. Et rex quidem Aethiopiae Sennacheribum mature aggrediendum statuit. Obviam igitur illi venit dum ad Lobnam sedet. Eo cognito (2.Reg. 19.) missa urbis illius obsidione pergit in Aethiopis occursum, prius tamen
 30 missis alteris nunciis Jerosolymam cum verbis contumeliosis in Deum. Verum in itinere divinitus immissa plaga, 185 000 hominum desideravit. Scripturae dicunt, stragem esse editam a sacro angelo. Addit Herodotus, murium agrestium tantam copiam in ipsos immissam, ut omnia arma corroderent; propterea illius Sethanis statuam in templo Vulcani, cujus erat sacerdos, collocatam cum mure et titulo: *in me quis intuens, pius esto*, propterea quod oraculo paruerit, cum exigua manu opificum Pelusium ingressus et aditus Aegypti Sennacheribo praevergens, quod eum jusserit in Assyrium ire sine metu vel lecto exercitu. Igitur trepida fuga reversus Niniven supplexque idolo Neschroch factus, qui omnipotentem paulo ante contemserat, ab omnibus vero con-

Fr. VII,784

temtus anno 3. ab hac clade per factionem tollitur a filiis, anno scilicet 3237. Parricidae in Armenias secesserunt, cum frater Assarhaddon sine controversia succederet patremque ulturus crederetur. Huic nomina Cardiceae sive Arbianis tribuamus, quamvis tempora illis assignata longe discrepent. Hunc, conjectante Funcchio, praeter hostes externos etiam intestinum bellum excepit, quod illi parricidae intulerunt ex Armenia; quo quidem incommodo plurimum debilitatum esse robur imperii Assyriaci credibile est. Nec praeterivit hanc crescendi occasionem Merodach Babylonius, quem ipsa majestas urbis ad res magnas animare poterat. Is anno adhuc priori quam Sennacherib esset caesus clade illius illectus jugum illius excussit et cum Ezechia Judaeo amicitiam iniit. Jam secum ipso dissidenti regno aperte bellum inferebat, annisque aliquot continuato bello assumtisque in societatem vicinis, debellatis vero qui resistebant, tandem anno 12. regni Assarhaddonem, ultimum Assyriae regem ex stirpe Medica, vicit (cum tenuissent imperium annos 100) et regnum Assyriae in se transtulit. Atque ab eo tempore novum numeratum fuit regni ejus initium apud Ptolemaeum. Quod autem Ninum ipsam ceperit, haud facile dixerim. Nam in historia Tobiae nihil ea de re habetur, cum tamen Tobiam certum sit eo tempore Nini fuisse. Fieri itaque potuit, ut Ninivitae tributum Merodacho pependerint post interfectum Assarhaddonem, a Nini vero imperio Assyrium abstinuerint. (Et tamen Nahum videtur illi minari excidium, cum adhuc habeat regem, scilicet sub Assarhaddone. Nisi forte posterioribus temporibus regem per defectionem asciverit, ut olim Babylonia. Omina hic regi victorum successori, continui igitur reges ab Salmanassare ad expugnationem Nahami.)

Quodsi Herodotum sequimur, dicemus Medos huc usque per hos 100 annos fuisse liberos; sin autem conjecturis ex Scriptura deductis licet indulgere, et quomocunque Herodotum conciliare, statuendum erit, Medos huc usque paruisse Assyriis, ab hoc vero tempore incipere eorum libertatem, cum non superesset rex Nini ex priori stirpe. A qua sententia non admodum aliena sunt quaedam Herodoti verba, qui sane hoc loco non bene secum ipse convenit. Dicit enim, Medos post acceptam libertatem multa gravia mutuo passos, cum rege carerent, et comperisse, satius esse regi parere. Haec verba non possunt commode intelligi de annis 128, sed longe rectius de annis 27, qui supersunt ab hoc 12. anno Merodaci usque ad initium Deiocis, regis primi Medorum. Quodsi huc usque Medi paruerunt regibus Assyriacis, aut si recens a Salmanassare erant capti (quas duas opiniones nobis subministrant Biblia), 'dicemus, eos jam extincta potentia Assyriaca plenam libertatem recuperasse. Etiam illud probabiliter quis dixerit: cum servirent Medi Assyriis, extincto Sanheribo sub pollicitatione libertatis a parricidis attractos in belli societatem, ab eo tempore huc usque propriis vixisse legibus. Nam parricidae confugerunt ad Armenios, quae gens est Mediae finitima.

Fr. VII,785

Eodem hoc tempore mortuo Pethone Aegyptus in Merrhis Aethiopis potestatem recidit et post haec anno uno atque altero mortuo Ezechiae in Judaea succedit filius Manasses, admodum adolescens. Floruerunt etiam ea aetate res Lydiae, quae gens finitima est Medis, Syris et Assyriis, nec admodum distans Babyloniis. Fuit itaque, quantum colligi potest, ea tempestate quieta Asia et moderatum Mardocempadi imperium. Eo imperante (secundum Eusebii numeros anno m. 3274) Psammetichus optimatum oppressa factione regnum Aegypti solus, et Deioces, Phraortis filius, regnum Medorum obtinet populi suffragiis, qui etsi privatus fuit, ejus tamen successores intra breve temporis spatium mirum in modum creverunt, adeo quidem, ut tandem monarchiam Assyriacam attingerent atque adeo pars sequentis historiae de monarchia prima fiant. Et amiserunt Israëlitae, Ponti accolae, eodem tempore (quantum ex Esaiae vaticinio colligitur) penitus omnem libertatem; utrum id occasione orti hujus in vicinia regni, an alia de causa fuerit, obscurum est.

Mortem Mardocempadi annotat Eusebius ad annum 3247 (Bunt.), quem quidem neque verisimile est diutius imperio praefuisse, eique successorem designat Benmerodacum. Quo tempore Manasses, homo impius et vecors, cum alia multa nefanda patravit novaque in regnum patrium invexit, tum vero (ut conjicio) amicitiam, quae ipsi intercesserat cum Mardocempado, filio ejus novo regi aut renunciavit aut non confirmavit. Cumque pridem Deus illi meditaretur meritam calamitatem, non admodum insigni causa opus erat ad armandum in eum Babylonium. Quaecunque causa fuerit, Babylonius, qui Assyriam quoque tenuit a patre acceptam, per duces suos bellum Judaeae intulit, Manassem vero in potestatem adactum Babylonem adduxit
 10 vinctum. Is tamen, brevi post Deo reconciliatus et regi, conditionibus victo necessariis in regnum restituitur, in quo dum vixit in fide Babylonii permansit ipse et post eum filius ejus Ammon, qui non amplius biennio patri superfuit, oppressus satellitum conspiratione, successitque in regnum simul et in clientelam Babylonii Josias, Ammonis filius, octennis puer, anno 3309. Quo tempore et Babylon regem mutavit, nacta successorem defuncti Nabulassarem sive Nebucadnezareem primum hujus nominis, ut in historia Judithae habetur. Equidem miror, clarissimos theologos et chronologos illam historiam partim pro fabula habere, partim in alienissima tempora rejicere, cum tamen illa pulchre cum Herodoto et S. Literis conveniat. Mortuo itaque Benmerodach, Ninivitae successoris Nabulassaris imperia contemnere, ille vero felix imperii
 20 auspiciis gloriisque belli meditari, unde effectum, ut Ninum hactenus liberam consideret et (quamvis hoc taceant alii scriptores) caperet. (Judith eidem, qui Ecbatana condidit, cladem ad Ninum tribuit; Herodotus illud Deiocis, hoc Phraortis; malim utrumque huic, quam illi. Forte rudimenta urbis, a patre accepta, petivit filius.) Certum enim est, captam esse Ninum aut ab hoc rege, aut a Merodaco. Tobiae historia magis est cum Nabulassare, Nahum vero et Judith cum Merodaco aut certe cum rege aliquo factioso, sed in perpetua successione ab Assarhadano. Erat eo tempore vicinis Medis rex Deioces, ut dixi, qui Ecbatana urbem consensu populi condiderat et validissimo valle communiverat. (Si autem Ninum semper tenuit, causa belli haec fuit, quam prodit Judith. Deioces, Ecbatanis aedificatis, imperium Medis ademptum a Babyloniiis recuperare voluit, Medus et ipse.) Hunc Ninivitae de auxiliis adeunt, secuturi
 30 utique partes ipsius, si per eum contra Babylonium defenderentur. Ex altera parte Babylonius Euphratis, Tigris et Hydaspis accolae armat urbemque Ninum, priusquam Deioces auxilia mitteret, expugnat, exinde obviam Deiocis progressus copias ejus fundit ipsumque in fugam conjicit anno 12. regni sui, anno m. c. 3300 (nam Eusebiani numeri non sunt certissimi), Herodotus eadem fere de Phraorte, filio Deiocis, recenset, caesum cum exercitu ad Ninum.

Fr. VII,786

Deiocem Judithae liber nominat Arphaxad, dignitatis ut opinor vocabulo, ut Phrao, Califa, Sultanus, nam primus Assyriorum rex, ex Media quoque, Arbaces dicitur et quidem Astyagis dux exercitus Harpagus, quae tria verba eandem obtinent formam
 40 literarum.

Ab ea victoria Nabulassar animum ad veterem Assyriaci regni amplitudinem atque adeo ad orbis imperium adjecit statimque ad vulgatam famam toti occidenti deditio-nem et tributum imperat; nemine tamen tam insolens postulatum admittente, anno altero ingentem contra eos exercitum ducit, vi extorsurus, quod minis non poterat. Dux expeditionis Holofernes Ciliciam, Phoeniciam, Syriam, Idumaeam, Palaestinam felici successu subegit, ad fines Judaeae accedit. (Interea Cyaxares, fuis Assyriis, Ninum obsidet et Scythae superveniunt; sic gemina clade Nabulassar eodem tempore vexatus fuit et domitus, ut porro quiesceret.) Erat eo tempore per regis Josiae pueri-

1) 3247 Bunting, 3287 Frisch 2) successorum

Quellen: 1) Bunting Bl. 67^v 14) Bunting Bl. 74^v

tiam regni protector Hechalias, Eliacim sive Jojacim sacerdos consensu populi electus, cujus providentia factum, ut hostis intelligeret, paratos esse Judaeos bellum defendere illatum. Hoc igitur modo evenit Holoferni, quod libro Judith legitur, ut scilicet a muliere truncaretur atque exercitus dilaberetur. Post quae Josias anno 20. aetatis factus regni compos, gratum se ostendit erga Deum, et cum speraret, se hoc rerum statu pacem aequissimis conditionibus impetraturum, in fidem Babylonii sese dedit.

Psammetichus, rex Aegypti, ea tempestate Azotum Syriae urbem pertinacissime per totos 20 annos obsidet, quam tandem cepit. Cumque dicatur aliquis Psammetichus Scythis in Syria Palestina occurrisset eosque precibus et muneribus cohibuisse, verisimile est, post eorum digressum coepisse obsidionem Azoti, continuatam a Neco. 10
Ei mortuo a(nno) 3328 anno uno post Deiocem filius succedit Necus, Deioeci Phrortes in Media.

Erat ea tempestate magna Aegypti potentia, adeo quidem, ut eum Jer. 46. cum Babylonio comparet. Successor itaque Psammetichi Necus initio regni ad mirabilia conversus opera primum fossam ab Aegeo mari in Rubri sinum Arabicum dictum ducere instituit. Post, oraculo deterritus, navigationem primus omnium instituit circum omnem Africam. Denique potentiam suam demonstraturus exteris hostemque quaerens dignum sua magnitudine, sive ulturus contumeliam non ita pridem illatam patri suo a Nabulassare, cum exercitu abijt in Chaldaeam. Josias, Judaeorum rex, cognito ejus consilio cum eo tempore persisteret in amicitia Babylonii suaeque pietate et majorum exemplis fideret, Aegyptum transitu prohibere statuit, sed victus in Maggedo, imperium cum vita amisit. Meminit hujus pugnae Herodotus lib. 2. additque, potitum Necum post hanc victoriam Cadyti, magnae Syriae urbe. (Fuit Pharaos, ut et Syriae reges, et ultimus Nabulassar in Reblatha in terra Emah, forte regia totius Syriae). Ex eo colligo, ea expeditione plus non fuisse praestitum. Satis enim fuit Nabulassari, fines suos in praesens ita defendere, ut Necus diuturnitate frangatur domumque redire cogatur. Cum igitur statim post mortem Joseae filius ejus Joachaz populi suffragiis, inconsulto forte et spreto Neco in regnum successisset, Necus post menses 3 ab expeditione rediens et Judaeam transiens uti victam, electionem novi regis ratam habere noluit, sed eo in vincula coniecto, eo quod bellum meditantem deprehendisset, etiam in Aegyptum abducto (unde non rediit, Jer. 22.), tributo vero incolis imposito, fratrem ejus Eliakim (Jojakim nomen dedit) clientelarem regem constituit, dignum scilicet hoc putans majestate sua. 30

Fr. VII,787

Digressus autem e Syria Necus ducem cum copiis ad fines at Euphratem tuendos post se reliquit, ut colligo ex Jer. 46. Cum igitur Nabulassar videret, extremam vitae suae partem infelicem esse, ut qui Necum pro dignitate sua ulcisci non posset, collecto per triennium exercitu filium Nabucadnassarem praeficit; ipse ad quietem compositus, paulo post vitam finit. Filius initio statim, adhuc vivo patre, praesidia Neci ad Euphratem fugat (Jer. 46.), Jerosolymas deditione capit, Eliakimo tributum imperat, regulos Ammonitarum, Moabitarum, Idumaeorum, Phoeniciae, clientes antea Aegyptii, in fidem suam adigit, contumaces expugnat (Jer. 25. 26. 46. 47. etc.). Denique Aegyptum pervenit, urbes primarias vastat (Jer. 25.), ipsumque adeo Necum interficit (Jer. 46), ejus filio Psamni vel Psamneticho imperio commisso; plurimosque undique captivos, teste Beroso et Daniele, Babylonem abducit, ipse nondum exacto anno in urbem redit regnumque auspicatur, quia patrem audierat mortuum. Berosus ex Chaldaeorum annalibus bellum hoc susceptum esse dicit contra rebelles Syriae, Phoeniciae et Aegypti praesides. Id de Judaeo quidem ex parte verum est, cujus majores Babylonio servierant, de Aegyptio vero falsum, tribuente sibi diuturnum Aegypti impe- 40

rium arrogantia regia. Et Herodotus quidem hunc Neci exitum tacet, sed Berosus cum S. Literis testantur.

Fuit inter captivos Judaeos Daniel cum sociis, cumque altero anno ab hac expeditione Nabucadnassari, cogitationibus altissimis ob tantas res gestas districto, somnium offerretur, hoc ei Daniel recensuit et explicavit. Nec quicquam juvat alios, qui hoc somnium annis 22 posterius faciunt, nisi forte illud, quod cum triennio institutus Daniel regique examinanti abunde satisfecisse dicatur, postea modo somnium sequatur capite 2. Verum non servatur ordo historiae in Daniele, sunt enim quasi fragmenta, quare hoc nostrae sententiae nil obest.

- 10 Joakim non amplius triennio in fide Babylonii permansit, inita cum Psammi Aegyp-
tio conspiratione. Unde factum, ut Babylonius tumultarium exercitum ex vicinis, qui
in fide manserant, conscriberet et Judaeam incursionibus vexaret (2. Reg. 24.). Deni-
que cum res momenti alicujus esse videretur, rex per unum atque alterum annum
exercitu comparato, secundo movit in Judaeam, captoque Jojakim et in Babyloniam
misso (ubi et misere mortuus cadaverque sub coelum expositum fuit, Jer. 22.), Aegyp-
tum usque pervenit et omnem illam regionem inter Euphratem et Nilum, Aegyptio
ademptam, praesidiis munivit. Quare ita fregit Aegypti potentiam, ut nunquam se
postea colligeret amplius (2. Reg. 24). Jojakimo substituit filium Jechoniam, qui, vix
digresso rege, et ipse rebellavit. Anno igitur exacto Nebucadnezar irarum plenus ter-
20 tio exercitum mittit ad Jerosolyma, ipse secutus aliquot post diebus, Jechoniam de-
ditione cepit, quod ei profuit, et urbem totam incolis, templum ornamentis et the-
sauro spoliavit, regem constituit Sedeciam, tertium Josiae filium: tanta fuit ejus in
Josiam gratitudo. ¹

23) gratitudo. (Nil seq.) *Frisch*

CH2

DE SEPTUAGINTA HEBDOMADIBUS IN DANIELE DISCURSUS BREVIS

XXII,404

Inter multas perplexas Chronographorum quaestiones non est ulla neque crebrior sententijs variantium authorum, neque dignior in qua temporum congruentiam experiantur, quam haec ipsa de septuaginta Danielis hebdomadibus. Nam et quicumque hactenus hanc eruditionis partem tractarunt, in ea desudandum sibi censuerunt: et materia ipsa talis est, cujus perfectior aliqua notio quam hactenus, mirificè hominem sacrarum literarum studiosum oblectare possit. Neque tantum theologi officio convenit explicatio huius rei, propterea quod is sensum atque vim oraculi praeclarissimi neque capere ipse aliter, neque plebi exponere potest, nisi certi quid de temporum, quae quaestioni cohaerent, supputatione statuatur: sed per se cujuslibet e coetu christiano cura et sollicitudine dignum est vaticiniorum sacrorum explorare certitudinem: praesertim si ratione temporum inspecta, olim de controversiâ deque causis dubitandi fuerit edoctus. Nam et in praesentiâ scrupulo, qui ipsum urserat, exempto, sibi de luce affulgente gratulabitur: et exemplum in posterum latius manabit: ut porrò magnificè de fide prophetarum sentiat: nec statim ab ea desciscat, si quid obscurum, si quid humanis ingeniis controverti videat: cum nodum uni inexplicabilem ab altero solvi posse didicerit.

XXII,404^v

Verum hic video mihi objici posse: si tanta quaestionis sit perplexitas et tot discrepantes authorum opiniones satius fortasse videri, abstinere penitus quam ubi tempus et operam perdidideris, incertiores abire quam adveneris. Si namque nemo chronologorum scopum hactenus attigit: quid tandem praeclari sperandum vel de successu repetitae inquisitionis vel de utilitate auditoris? Et sunt quidem qui non in me tantum hoc animo invehi possint: sed etiam universam chronologorum operam huc impensam reprehendant, quibus ipsa multitudo dissentientium chronologorum aut curiositatis, aut arrogantiae, qui sunt hodie communes literatorum morbi, suspicionem facit. Modestiam igitur, Christiano dignam desiderabunt in disputatoribus, qui in rebus tam arduis perspicaces videri qui nomen inde quaerere nec sine ceterorum contemptu satagant. Quin imò quaestionem ipsam inter illas genealogias et pugnas legales, quibus Tito Paulus interdicat, ut Christiano indignas rejiciat. Quibus ut respondeam, primum illam opinionum varietatem lenius interpretari posse videor. Nam is veritatis est omnibus insitus amor: ut nisi affectibus transversi rapiamur, omnem curam, studium diligentiamque ad ejus inquisitionem libenter conferamus. Ut quia nihil dubitamus, quin verissimum sit de 70 hebdomadibus oraculum, omnibusque suis partibus ad sequutos eventus rectissimè quadret, quomodo tamen quadret, adhuc controvertimus: haec satis magna causa est, ut quantum eruditione valet quilibet, tantum in enodatione quaestionis laborare velit. Neque dubium, quin primum atque unus aliquis rem ipsam, uti habet, verissimè prodiderit: totum certamen repentè sedatum futurum, omnes verò reliquae opiniones sponte nec repugnantibus authoribus evaniturae sint. Quod si aut quaestio ipsa aut auditorum conditio talis esset, ex qua contemptus oraculorum, aut perversae de Christiana doctrina sententiae occasio sequeretur: juberem utique illam

XXII,405

XXII,405^v

Quellen: 31) Tit 3,9 *Stultas autem quaestiones et genealogias et contentiones et pugnas legis devita: sunt enim inutiles et vanae.*

cum Paulo inter inanes illas genealogias facessere. Verum quia hoc periculo liberati sumus, nec in vulgo, sed in schola versamur, nihil ad nos pertinere existimo D. Pauli dictum.

Utilitatem autem auditores illam capere possunt, ut si non certissimam assequantur cognitionem obscuri loci: videre tamen possint, quatenam ex omnibus sententijs menti prophetae sit propior. Atque ipse ego, etsi mihi hunc successum polliceri non possum, ut quae omnes ante me latuere, solus patefaciam: illud tamen, quod aliàs, hic maximè fieri posse intelligo: ut quicquid omnes chronologi prius laborarunt, ei qui in disputando succedit utile esse possit. Ut non tam sibi ipsi, quam reliquis authoribus accep-
10 tum ferre debeat, quicquid in hac re quis profecerit.

Tota verò quaestionis enodatio in his duobus consistit: ut primum ipsius oraculi sensum ex nativa lingua habeamus: deinde ut quae insigniora cum in ecclesia tum in monarchijs intra 600 annos a soluta captivitate ad eversa Jerosolyma accide'rint, ex probatissimis authoribus indubie constituamus, et ad suos singula annos referamus. Haec enim ubi praestiterimus; nullus labor erit, cernere, quomodo oraculum cum rebus quadret: cum in contrariam partem videamus, quicunque hactenus circa hanc quaestionem [hallucinaverunt] inter se dissona scripserunt, aut horum alterutrius aut utriusque disceptatione fuisse deductos.

XXII,406

De Primo.

20 Quod ipsum prophetiae sensum attinet: illum quidem rectissimè quis ex ipsa Hebraea lingua peteret; sed quia illa nobis ignota est, aliorum interpretationes hujus loci consulendae et inter se conferendae sunt. Prima itaque est Jeronymi quae sic sonat. Cap: 9. Danielis. *In anno primo Darij filij Assueri de semine Medorum, qui imperavit super regnum Chaldaeorum: anno uno regni ejus, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem 70 anni. Et posui etc.* Post longam precessionem sequitur oratio Gabrielis post exordium sic sonans. *Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum et super urbem sanctam tuam, ut consummetur praevaricatio et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas et adducatur justitia sempiterna et impleatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum.* Scito ergò et
30 *animadvertite, ab exitu sermonis, ut iterum aedificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem hebdomades septem et hebdomades sexaginta duae erunt, et rursum aedificabitur platea et muri in angustia temporum. Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus, et non erit ejus populus qui ipsum negaturus est. Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo, et finis ejus vastitas et post finem belli statuta desolatio. Confirmabit autem pactum multis hebdomada unâ, et in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium: et erit in templo abominatio desolationis, et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio.* ¹

XXII,406^v

Ad hunc modum Jeronymus hunc locum transtulit. Verum in quibusdam alii cum ante tum post Jeronymum ab hac versione recesserunt, quod ad singulas voces variatas notabimus, adjectis etiam aliis ex veteri historia, non tamen omnino alienis.

Fr. VII,805

* *Imperavit.* (v. 1.) Sic etiam Septuaginta: ἐβασίλευσεν, et Calvinus *regnavit*, Lutherus quoque fere idem *rex erat*. Sed alii verba usurpant majoris ἐμφασσεως, unde nobis conjectura enodandi praecipui loci in antiqua historia. Pagninus enim, diligentissimus interpres, verbo *constitutus fuerat rex* utitur. Et clarius adhuc biblia Helvetica zu König

38) untere Hälfte von Bl. 406^v (Secundo loco sumamus versionem Lutheri ... Tertio loco sit versio Bucholzeri ...) gestr., danach vermutl. 2 Bl. verloren

Quellen: 23–26) Dan 9,1–3 (Vulgata) 27–38) Dan 9,24–27 (Text der Vulgata) 42) Dan 9,1 43–S. 148.1) Luther: König ward, Helv.: zum König gesetzt ward

gefeßt, rex creatus erat. Nam ex hoc colligit Scaliger, Darium hunc, qui ante Cyrum imperavit, non armis ad imperium sibi viam fecisse, quod plerique censent, fascinati auctoritate Josephi. Sed cum de consensu populi vel certe procerum Babylonicorum, teste Beroso, Labassardach vel Balthasar esset e medio sublatus, idque die festo ac omnium laetitiae destinato, ut refert Daniel cap. 5, iisdem postea auctoribus Darius iste regnum adeptus est, illudque tantisper administravit, donec Cyrus Persa, contra ipsum exercitu moto, Babylonem caperet et Darium regno exutum Caramanniae praefectura dignaretur. Exemplum hoc post annos 33 imitati sunt 7 illi proceres, qui Magis sublati, communibus suffragiis ei imperium detulerunt, cujus equus summa mane primus hinniisset: qua sorte Darius alter regnum Chaldaeorum obtinuit. Ac vehementer, imo impie errat Bodinus, qui ad evertendam pretiosissimi libri auctoritatem contendit, Daniele loqui de hoc posteriori Dario. Argumenta ejus procul dubio sunt haec: primum ex similitudine electionis, deinde quia uterque Darius dicitur. Sane si nihil nobis rem proderet, haec bona esset conjectura, eundem utrinque esse Darium. Verum nisi in animo habuisset Bodinus librum ut incerti auctoris rejicere, facile ipsi fuisset, inter utrumque distinguere; primum ex tempore: alter namque nepoti Nabuchodonosoris successit, alter filio Cyri; deinde ex diversis parentibus, cum priori pater fuerit Ahasuerus, posteriori Hystaspes; tertio ex diversis nationibus: Daniel priorem Darium ex Medis oriundum pronunciat, alter Darius fuit Persa, ut graeci scriptores affirmant. Et ne existimemus, Danieli idem esse Medus et Persa, propterea quia cap. 6. proceres obijciunt statuta Medorum et Persarum, ideo notandum, quod Daniel observaverit omnino hoc nationum discrimen, quia Cyrum Persam nominat, non Medum.

Intellexi numerum in libris (v. 2.) Sic Septuaginta συνηκα ἀριθμον, nec aliter Pagninus et Calvinus. Verum Lutherus: *intentus eram in numerum* et Helvetica biblia: *intentus eram in numerum ex libris intelligendum*. Quod notandum, quia unum in his verbis fundamentum erroris Josephi, qui alios seduxit. Primum enim Josephus legit Xenophontem, qui contra Herodotum, se antiquiorem, Astyagi regi Medorum filium Cyaxarem tribuit, quem secum Cyrus habuerit in exercitu et post captam Babylonem toti regno praefecerit. Hunc Cyaxarem putavit Josephus in sacris Darium dici. Deinde legit et Herodotum, qui affirmat, eum, cui Cyrus Babylonem ademit, fuisse filium Nitocridis, quae fuit filia Nebucadnezaris. At Balthasar fuit nepos Nebucadnezaris et illi Darius successit. Ergo Cyrus et Darius contra eundem eodem tempore pugnarunt. Tertio fidem illi fecit hujus rei cap. 6. Danielis, in quo copulantur statuta Medorum et Persarum. Existimavit igitur, cum utriusque populi fiat mentio, verisimiliter igitur dixisse Xenophontem, qui duos reges exercitui illi victori praeficiat, Cyaxarem Medum et Cyrum Persam. Accessit denique hoc initium capitis noni Danielis. Ubi Daniel videtur penè ita loqui, quasi eo ipso primo anno Darij septuaginta anni captivitatis finiantur. Finiti verò sunt etiam anno 1. Cyri. Ergo Darij et Cyri idem initium, quod non nisi de utriusque voluntate fieri potuisse et sic vera Xenophontem dixisse Josephus collegit. Verum ex altera versione loci plus colligere non possumus, quam quod Daniel, in subita mutatione regni Babylonicum in spem recuperandae gentilitiae libertatis erectus libros Jeremiae adierit, inquisiturus scilicet, quamdiu exulandum esset genti suae. Nullum igitur hic adjumentum habet Josephus. Quod Herodotum attinet, is omninò ab alijs refellitur. Nam Berosus apud Josephum ait hunc Nabonidum fuisse extraneum, Megasthenes apud Eusebium in oraculo Medum facit. Et si fuit filius Nitocridis, illa porrò Nabonnidi filia, quomodo igitur hic Nabonnidus patris sui nomen geret, qui itidem et avus fuit. Contra Berosus Nitocridi maritum

XXII,407

16 f.) Nabuchodonosaris *Frisch* 43)–S. 149.1) Quod ... Nergilsarezarem. *am Rand*

Quellen: 23) Dan 9,2 24 f.) Luther: merckt ich ... auff die zal der jar, Helv.: begärt ich die jarzal auff den bücheren zu versthen

facit non Nabonnidum, sed Nergilsarezarem. Xenophontem verò ne Cicero quidem sibi patiatuŕ obijci qui ipse testatur, authorem *magis boni ducis officium, quam Cyri historiam* in illis libris descripsisse. Ne dicam, quod planè contradictorie scribat Herodoto, se multis annis priori: cum enim is regno pulsum a Cyro Astyagem affirmet, Xenophon tantam inter eos amicitiam fuisse scribit, ut Astyages Cyri copijs ab Assyrio defensus fuerit. Reliqua δὲ διὰ πᾶσων discrepantia mitto. Prostrata igitur Xenophontis autoritate cadit etiam reliqua Josephi conjectura, utpote nimis levis. Si quis tamen adhuc miretur, quare sub Dario valeant statuta Persarum aequae atque Medorum: cum Darius postea a Cyro Persa victus dicatur: illi meam opinionem detegam: Nempe falli Herodotum qui Medos et Persas ab Assyrijs, et Persas a Medis avellat. Nam anno 3 Balthazaris, qui fuit nepos Nebucadnezaris, Daniel Babylonij minister fuit in Perside, probabile igitur, jam tum Persidem cum Babylonico imperio conjunctam, ut et Media. Et Darium ante electionem in regnum fuisse praesidem Mediae. Mos hic procul dubio inde manavit, quod Hevilmerodaco perempto electus est Nergilsarezar gener Nebucadnezaris, et forte et ipse praeses Mediae aut genere Medus, ab eo tempore Medi et Persae forte invaluerunt in urbe.

At contra cap: 11 Danielis Gabriel anno 3 Cyri Danieli dicit, quod a primo anno Darij Medi, Michaeli angelo Judaeorum astiterit, ut sc: is suum obtineret propositum, cap. verò 10 affirmat se ab angelo Persarum impeditum fuisse 21 diebus. Ubi nihil quidem peccat, qui naturales dies intelligit, propterea quod Daniel totidem dies orando 'consumpserat; verum si more usitato scripturae annos facias ex diebus, quia angelus hic loquitur, deprehendes eundem penè Darij Medi annorum numerum, quem Berosus Nabonnido tribuit apud Josephum. Nam si de 21 annis a Darij initio, subtrahas 3 annos Cyri, restabunt 18 anni. Berosus autem 17 tribuit illi regi, quem Cyrus regno Assyriaco exuit, quemque prius in locum extinctae stirpis Assyriacae suffecerant Babylonij: et quem denique Manetho apud Eusebium Meden appellat, qui ex oraculo Magni Nabucodonosoris res Babyloniorum perditurus erat. Ubi etsi nomina Darius, quod Daniel et Nabonnidus, quod Berosus habet non conveniunt inter se, possunt tamen more illius gentis in eandem convenire personam. Et certè Nabonnidus nomen officij videtur, propterea quod, quem biblia Nebucadnezarem appellant, is apud Herodotum hoc idem nomen Nabonnidus, sive Labonidus occupat. Illud ad minimum ex citato cap: 10 et 11. Danielis sequitur, aliud esse Cyri aliud Darij initium. Nam anno 3 Cyri Gabriel Danieli loquitur, et citat annum 1 Darij. Si idem fuisset utriusque initium, certè angelus illius annum citasset, qui tum supervixerat, Cyri nempe. Ex hisce colligimus revelatum esse hoc oraculum Danieli annis 552 ante natum Christum, 17 ante solutam captivitatem, 53 post eversa Jerosolyma. Jam ad ipsum oraculum.

* *Septuaginta.*) Opportunè monet Calvinus angelum ad consolandum Daniele, cui 70 anni nimium tardi erant, de alio septuagenario non annorum sed septenariorum incepisse, ut scilicet rependeret septuplum felicitatis pro miseria. Hoc certè illi commodum erat, qui certas ob causas illas 70 septimanas decurtare voluerit.

Hebdomades.) Non esse naturales hebdomadas facilis est probatio. Nam 70 septimanae non plus uno anno cum triente efficiunt, quae temporis brevis Danieli superfuturo cur ab angelo revelaretur. Et illa quae futura scribit Daniel post hoc tempus, nempe eversio Jerosolymorum, propitiatio peccatorum et reliqua satis vel obiter inspicienti ostendunt, unam hebdomada continere multos annos. Tales autem hebdomades annorum in scriptura usitatae sunt, vide Levit: 25. Et diem pro anno dat

XXII,407°

XXII,408

6) δὲ nachtr. Zusatz 7-16) Si quis ... urbe *am Rand* 31-34) Illud ... nempe *am Rand*

Quellen: 1-3) Cicero, Qu. fr. I, 1, 23 *Cyrus ille a Xenophonte non ad historiae fidem scriptus sed ad effigiem iusti imperi*, nach dem Gedächtnis zitiert 17 f.) Dan 11, 1 19) Dan 10, 13 24) Jos. Contra Apionem I, 150 37) Dan 9, 24 41) Dan 9, 24 46-S. 150.1) Lev 25, 2-4 (Sabbatjahr); Ez 4, 5

Deus Ezechieli: Ez: 4 cap: Efficiunt igitur 70 hebdomades annos 490, tales nempe quorum singulis sit suum ver, aestas, autumnus, hyems. Nam valde absurda est illorum sententia, qui existimant posse nos intelligere, si usus ita ferat, annos etiam lunares: quorum singuli sunt 354 dierum. Talium vero 490 efficerent non plus 475 solares demptis 34 diebus. Tum illud videntur obliti qui hoc statuunt, quod nulla gens, ne Chaldaei quidem, aliquam magnam annorum summam ex lunaribus nudis concinnaverint. Nam tertio vel quarto quolibet anno fecerunt tredecim menses, ut quantum tribus de justa quantitate decesserit, tantundem quarto supra justam magnitudinem accedat: atque ita in magna aliqua annorum summâ eodem res redeat, sive solaribus sive lunaribus annis utare, singulisque annis suae tempestates relinquantur.

10

XXII,408^v

Abbreviatae.) συνετηθησαν habent 70 interpretes, quod interpretes *concisae sunt* vertit, et Pagninus *decisae*, Lutherus et Helvetica *decretae*, Calvinus Bucholzerus et Funccius *determinatae*. Pars itaque ita vertit, quasi curtatas et non integras deberemus intelligere, quod et in 'exegesi alicui videatur, ubi sunt primo hebdomadae 7, post 62, denique dimidia, hebdomades 69 $\frac{1}{2}$, anni 486 $\frac{1}{2}$.

Pars innuit concisionem in 7,62, et 1, per quos licet alicui, usu ita ferente, hebdomadas non continuas, sed interruptas, eventibus accommodare. Pars metaphoricè a praecedendo ad decreti divini certitudinem refert. Quorum translationi si stetur, ne diem quidem nobis de illis 490 annis subtrahere licebit.

XXII,409

Populum et urbem.) Si respiciamus ad preces Danielis rectius etiam haec intelligemus. Daniel orat pro restituenda politia Judaica, sed quia obstabant peccata majorum, secundariò orat, ut Deus tandem illis irasci desinat. Ita angeli responsio principalis est itidem de *populo et urbe*, posterior de remittendis per Christum peccatis. Addit Scaliger et alteram rationem principium hebdomadam cum aedificatione urbis connecti, finem igitur temporis cum destructione urbis. Igitur diligenter observanda sunt haec verba *super populum et urbem*. Nam quia mors Christi et interitus urbis annis non amplius 36 distant, in dubio res esse videtur, utrum potius sit respiciendum: ubi haec verba lucem nobis afferrent. ¹

20

XXII,408^v

Ut contegatur peccatum.) In hebraeo servilis lamed, alias nota dativi, praefigitur et commodissimè etiam per dativum explicatur, scilicet 490 anni definiti sunt, contegendis peccatis et ungendo sancto sanctorum. Sic 70 interpretes, qui articulo τοῦ et infinitivo utuntur, sic et Pagninus et Calvinus *ad contegenda peccata* etc. Non igitur hic definit quando haec futura sint, in fine hujus temporis an simpliciter intra hoc tempus, sicut etiam res tantae terminum quidem habent certum in morte et resurrectione Christi, verum a propheta cum tractu temporis futura intelliguntur. Christus enim vixit 34 annos, et tota vita passus est. At Lutherus *tunc conteguntur* quasi post finitas hebdomadas haec futura sint aut in ipso fine. ¹

30

XXII,409

Visio et prophetia.) Est etiam hic praesens locus Danielis *Visio et prophetia*, teste Christo apud Matthaeum et Marcum. Quare quicquid hic Daniel praedixit oportet intra illas 70 hebdomadas aut cum illis finiri. Et quia de urbis excidio est visio, itaque urbis excidium pertinet ad 70 septimanas.

40

Ab exitu sermonis.) Lutherus et omnes mandatum vel decretum vel rescriptum principis intelligunt, qualia sub Cyro Dario Artaxerxe data sunt.

16 f.) per quos ... accommodare *am Rand* 20-37) die Absätze in der Hs. in umgekehrter Reihenfolge; von Kepler entspr. dem Bibeltext umgestellt 24 f.) Addit ... urbis. *am Rand* 29) zuerst Ab exitu; mit Ut contegatur überschrieben 34-36) sicut ... passus est *am Rand* 40 f.) Et quia ... septimanas nachgetr.

Quellen: 11) Dan 9,24 12) Luther: bestimmt, Helv.: bestimmt 20) Dan 9,24 29) Dan 9,24 ut ... finem accipiat peccatum 36) Luther: vnd die Missethat verjünet 38) Dan 9,24 42) Dan 9,25 Luther: so ausgehet der Befehl

Ut iterum.) Pro voce iterum est in hebraeo verbum generale, quod aiunt significare motum ad locum, vel iterationem quamcunque. Hinc sumptum est a Jeronymo adverbialiter *iterum*. Nec Lutherus ab hac versione recessit, et Calvinus, omnium, ut opinor appositissimè *restaurandi* voce utitur. Sic enim est in Hebraeo: ab exitu decreti, reiterando et aedificando, Calvinus verò, pro restauranda et aedificanda. Latini utriusque verbi vim complectuntur uno verbo *reaedificandi*. At Helvetica sumunt aliud verbum speciale *ut redeatur*, Funccius *ut rursum inhabitetur*, Bucholzerus *de reducendo* sc. populo. Quae interpretatio alicujus momenti est, quia alligaret, si vera esset, initium 'hujus temporis ad solutam Judaeorum captivitatem: quod fieri non potuit, quia diversissimis temporibus soluta captivitas, et jussa, urbs condi. Septuaginta verò, ut manifestum esset nobis, vocem hebraeam, quod dixi, generalem esse, illam per verbum ἀποκριθῆναι reddunt, *ut respondeatur et aedificetur* etc. Idque ideo, quia aliquando vox hebraea *respondere* significat et quia responsio est etiam aliqua iteratio seu conversio.

XXII,409°

Usque ad.) Sic omnes excepto Funccio vertunt. Nam quia adest vox Hebraea Min, quae significat terminum a quo, ideo vocem *ad* pro altero termino *ad quem* sumpserunt. Funccius verò vocem *ad* per *quoad* interpretatur, ut non sit terminus, sed tractus temporis, donec, quamdiu Christus, sensusque talis, qualis Gen. 49. *Non auferetur sceptrum de Juda, nec ductor de femore ejus*. Sic etiam hic: annis 490 non auferetur unctus de Jerusalem.

Ad Christum ducem.) Sic omnes, exceptis Helvetijs. Nisi quod septuaginta interpretum versio etiam sic reddi potest: *ad unctum ducem*. Et Helvetij quidem sic: *ad unctum aliquem ducem, biß auff ein gesalbten Fürsten*, sicut 1. Sam. 9. v. 16. etiam utrumque conjungitur *Ungues eum in ducem*. Haec versio aliquam sententiae varietatem infert in sequentibus.

Hebd: septem, et hebdomades 62.) Hic in distinctione praecipua sensus variatio est. Nam vetus translatio, et cum illa Lutherus, Funccius, Bucholzerus, Calvinus, Pagninus faciunt unum comma. Verum in hebraeo est accentus regius, qui aequipollet colo inter 7 et inter 62 interposito. Quod imitati septuaginta et Helvetij, punctum interposuere. Quare sensum talem nobis genuere 'quod ab exitu decreti de restauranda urbe usque dum aliquis dux existat, futurae sint 7 hebdomadae: sed a principio restorationis ad 62 reliquas hebdomadas urbs aedificanda et inhabitanda sit. Sed quia haec sententia cum eventis nullo modo conciliari potest, jure stabimus iudicio plurimum, praecipuè cum septuaginta etiam alibi hujus loci impingant. Accentus autem hebraeus propter conformitatem in alium facile mutari potuit. Unde in Hebraeo talis consequutio, Ab exitu etc. quoad Christus hebd: 7 et hebd: 60, et 2 reaedicabitur etc. Non enim adest Vav, verbo quod iterum significat, ut pro *et* reddendum sit.

XXII,410

Et rursum.) Brevis explicatio haec est. Primum recenset duas partes temporis, 7 et 62 hebdomadas, secundo, ut in allegatis verbis explicat quid in prima parte temporis futurum sit, sed sine repetitione temporis. Tertio cum repetitione posterioris partis temporis, indicat quid in illo futurum sit. Quarto dicit quid in parte tertia temporis sc: hebd: 1. futurum sit. Itaque non est in [his] verbis magna perspicuitas, ut ferè usu venit in prophetijs.

18–20) sensusque ... Jerusalem. *am Rand* 19) doctor *Hs.*; *die Vulg.* *bat dux* 23 f.) sicut (sicuti?) ... ducem *am Rand* 23) v. 15 *Hs.*, v. 16. *Frisch* 34–37) Accentus ... sit *am Rand*

Quellen: 1) Dan 9,25 3) Luther: das Jerusalem sol widerumb gebawet werden, Helv.: un widerumb zebawen 15) Dan 9,25 18) Gen 49,10 21) Dan 9,25 21–23) Luther: Bis auff Christum den Fürsten 26) Dan 9,25 27–30) Luther: sind sieben Wochen/ vnd zwey vnd sechs zig wochen, Helv.: biß auff ein gesalbten fürsten sind sieben wochen. So werdend die gassen un mauren zwo vnd sechs zig wochen erbaunen 38) Dan 9,25

Rursum aedificabitur.) Eadem verba quae supra, ut et idem sensus. Et hic Septuaginta se a superiori enormi interpretatione ad Hieronymum conferunt, ut et Helvetij. Certè haec repetitio eorundem verborum interpretatur et superiora. Nam sicut hic intelliguntur, ita et superius. At hic non possunt sonare de reditu populi quia jam de rebus post reditum agitur. Unde etiam Funccius habitandi voce utitur, quae utrinque stare potest. ¹

XXII,410°

Inangustia temporum.) Dixi his verbis explicari hebdomadas 7 priores. Id etiam inde patet, quia etsi Judaei inde a soluta captivitate ad eversionem usque difficilia habuere tempora penè continua: tamen fuit inter illa haec comparatio, quod nunquam in majori fuere periculo, quam tunc cum urbe caruere, et pauci numero fuere. Helvetij verò, qui faciunt haec verba sonare de 62 septimanis reliquis, necesse habent continuam aedificationem muri et platearum per annos amplius 400 statuere, quod veritati non congruit. Aedificatus enim est murus sub Nehemia cum altera manu opus exercerent altera arma tenerent propter crebras hostium incursiones.

10

Et post hebdomadas.) In hebraeo ad verbum sic: *Et posteriores hebdomadas sexaginta et duae occidentur* etc. Quare septuaginta sic: *Et postea hebdomades sexaginta quatuor et delebitur*. Ubi amanuensis error creditur, quod quatuor pro duae legitur. Itaque si illud *occidetur Christus* de Christo domino nostro intelligamus non cogent nos haec verba, illius mortem ad finem ultimae hebdomadis accommodare. Tantum illud, ut post aedificationem platearum et muri illas numerare incipiamus.

20

XXII,411

Occidetur.) Omnes reliqui emphasin majorem adhibent. Nam septuaginta: ἐξολοθρευθήσεται, Helvetica *Peribit*, *ymbkommen*, Funccius: *Confixus perimetur*, Pagninus, Bucholzerus: *Excidetur*, Lutherus *Eradicetur*, Calvinus *abolebitur sive in nihilum redigetur*. Et sane in Hebraeo vox talis est, qua utitur scriptura, cum animam aliquam e populo exterminari, impios excindi dicit. Hoc ideo notandum, ut probe pensitemus an haec de Christo domino nostro accipi possint.

Christus.) Inter has proximas voces septuaginta punctum interposuere, sc: hic post: 62 *excindetur*. Verum nemo interpretum illis consentit, nec hebraeus textus patitur. Deinde pro voce χριστός utuntur voce χρίσμα. Reliqui omnes aut vocem hebraeam Messiah aut graecam aequipollentem Christus retinent. Notandum tamen quod etiam aequipollentem latinam *Unctus* retinere liceat. Non enim hebraea vox adjunctum habet articulum demonstrativum, ut certum aliquem significet.

30

Et non erit populus ejus, qui eum negaturus est.) Quod interpreti in mentem venerit, ut pro duobus verbis hebraeis integram sententiam nobis dederit, jure dubitaretur, nisi sensus obscuritas etiam alijs hujusmodi commata suppeditasset. Sic enim septuaginta χρίσμα καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, Unctio et iudicium non est in eo. Scilicet ut modo dixi, praecedentem vocem Messiah abscissam a suo commate huc alligarunt. Lutherus. *Et nihil porro erit*; Helvetica, *Et nihil habebit*. Funccius verba post comma sequentia huc subnectit, *ad quem nihil pertinebit neque urbs neque sanctuarium*. Pagninus: *Et non erit ei opem ferens*. Sic non translatore, sed commentatores extiterunt obscuri loci. At in Hebraeo plus non est, quam Bucholzerus et Calvinus transtulerunt, scilicet, *Et nihil illi*. Jam haec jungamus: *Excindetur unctus et nihil illi*, et cogitemus, an haec commodè a propheta de morte Christi dicta statui possint. Certè alij prophetae non passionem tantum, sed juxta quoque exaltationem ejus praedixerunt. Atque etiam illud accedit, quod Daniel duos quasi status facit hujus uncti, de quo loquitur: unum his verbis *usque ad Christum ducem*, ubi nobis unctum suum describit in sua gloria, ducem eum appellans: alterum verò statum describit, cum

40

XXII,411°

Quellen: 1) Dan 9,25 7) Dan 9,25 15) Dan 9,26 21) Dan 9,26 23) Luther: ausgerottet 27) Dan 9,26 33) Dan 9,26 38) Luther: wird ... nichts mehr sein., Helv.: ymbkommen vnd nichts haben

dicit *Excindetur unctus et nihil illi*, qui status priori planè contrarius est. Jam si quis haec ad Christi vitam accommodare velit, quam viam insistet? Si Christum considerabit, ut coram hominibus reputabatur, *dux* nunquam fuit, sed tota ejus vita nihil aliud erat quam exinanitio, et in ipsa morte, post quam Daniel pronunciare videtur *Nihil illi* amplius, ejus demum exaltatio incepit. Sin ejus dignitatem, quam obtinuit coram Deo, perpendamus, Nunquam ille abolitus, nunquam in nihilum redactus fuit. Haec et similia me movent, ut existimem, quaecunque hic de Messia dicantur, non de Christo domino nostro, 'sed de capite politiae Judaicae, sive id sacerdos, sive dux, sive rex fuerit, accipienda, sensumque hunc esse: post promulgatum mandatum de restauranda urbe 49 annos in opere consumtum iri; ab eo tempore per annos 434 staturam politiam Judaicam, sc. sic, ut ungantur duces, sacerdotes et reges. Eo finito tempore abolitum iri politiam, nullum amplius futurum summum sacerdotem, nullum ipsorum regem; ut ita vox Messias non unum hominem, sed ipsum ordinem unctorum significet. Ungebantur autem et reges et sacerdotes.

Fr. VII,810

10

Et civitatem. Helvetica sic inverso ordine: *tunc veniet populus ducis et vastabit civitatem*; Pagninus vero sic: *et postea civitatem* ..., utrique voto suo servientes, et haec duo de Christi deque urbis interitu ab invicem temporibus distinguere cupientes, tacite conscientiam suam nobis aperiunt, quam arcte sc. textus hebraeus haec duo copulet; quare sciendum, vi hebraei textus uno et eodem tempore haec accidere debuisse: uncti sublationem et templi destructionem.

20

Cum duce venturo. Vocem *venturo* quidam in *veniet* transformant, ut sensus sit, venturum in Judaeam populum cum duce. Sed quid impedit, quo minus ita intelligamus: populus cum duce vel imperio, quod nondum est, posterioribus vero temporibus existet; ut cogitemus, Danieli significari, quod cladis hujus auctores neque Babylonii, neque Aegyptii, neque ulla moderna gens amplius futura sit, sed aliqua, cujus nomen tum vel obscurum vel nullum sit.

Finis ejus vastitas. Alii *finis ejus cum inundatione*. Quae verba Christus (Matth. 24, Marc. 13, Luc. 19 et 21.) interpretatur, primum cum celeritatem mali describit, eo quod jubet suos recta fugere, ne involvantur ab illa inundatione, deinde cum mali magnitudinem exaggerat.

30

Confirmabit autem. Haec ultima periodus potissimum moveat aliquem, cur supra dicta ad Christi passionem referat. Nam quis confirmabit? Numquid aliquis, quo de prius sermo erat? Quis ergo ex illis? Num populus vastator? At hoc absurdum. An vero unctus ille perimendus? At hoc in illum non 'competit, nisi sit Christus dominus noster. Respondeo igitur, Deum ipsum subintelligendum, nisi velimus in absurda incurrere, quod sic probo. Certum est, hanc esse hebdomadem ultimam de illis 70, hactenus enim tantum 69 habuimus. Et quod illis finitis supra Daniel dixit, occidendum unctum, id non est de termino 70 hebdomadum, sed de tractu post terminum intelligendum. Loquitur enim Daniel de bello, quod non uno momento confici potest, et ipse non obscure durationem aliquam innuit, cum ait *usque ad finem belli* desolatum iri urbem, sc. non statim. Tractus autem ille longior esse non potest septennio, primum quia amplius non restat ad complendam summam 70 septimanarum, deinde quia his ultimis verbis diserte includitur ille tractus uni septimanae. Utrunque enim Daniel meminit desolationis Jerosolymarum.

Fr. VII,811

40

His ita constitutis, cogitemus, abolitionem sacrificiorum et urbis interitum non longius quadriennio ab invicem disjungi et quidem utrumque referri in illam ipsam

8) nach nostro vermutl. 3 Bl. verloren

Quellen: 15) Dan 9,26 15 f.) Helv.: Den so wirt ein volck mit dem fürsten kōnen / vnd die stadt sampt dem heylighumb verwüsten 21) Dan 9,26 27) Dan 9,26 27 f.) Mt 24,15 f.; Mk 13,14; Lk 19,41-44; Lk 21,20 31) Dan 9,27

septimanam, in qua aliquis pactum confirmaturus sit; plane sicut superiore periodo interitus uncti et urbis immediatis verbis cohaeret, quod quia bis fit, tanto minus dubium est. Jam si quis haec uno fasciculo colligata: *confirmabit pactum multis hebdomada una, in dimidio abolebit sacrificia et abominationes in templo, in fine peribit cum templo et urbe*, haec, inquam, ita conjuncta si quis velit ad Christum, vel simpliciter ad eandem personam referre, viderit, quomodo oraculum eventibus applicet. Mihi diversum videtur, nempe subintelligi alium quendam, quam eos, de quibus hactenus sermo fuit. Quis autem ille? Quis enim pactum roboraret, nisi ille, qui iniit? Quis autem nisi Deus cum filio suo sancto sanctorum iniit? Ergo postquam dixit Gabriel, extremum exitium imminere templo, urbi, sacrificiis, sacro ordini et univer-
sae genti, procul dubio Daniele haec cogitatio subiit: quid? ergone Deus foedus, cum Abrahae posteris in perpetuum initum, aliquando rescindet? At quomodo salva sua fide? Occurrit angelus huic perturbationi: *confirmabit*, Deus scilicet, *pactum* etc., hoc est, ubi jam bellum exitiale imminebit, memoria foederis sui multos sive per admonitionem, sive aliis modis mature subtrahet aut cum multis aget ex lege foederis et secundum suam misericordiam. Hi nempe sunt illi *electi ex gente Judaica reprobata*, de quibus aliud etiam affirmat Christus (Matth. 24. Marc. 13.), quod propter ipsos Deus dies obsidionis Jerosolymarum curtaturus sit: quod nisi esset, unum non evasurum fuisse ex obsessis.

Et in dimidio. Haec sunt interpretati priores *confirmabit* pactum suum in ultima hebdomada. Quomodo? Signa aliqua circa dimidium septimanae urbis excidium praecedent.

Deficiet. Ceteri: cessare faciet, abrogabit, intercidere faciet, et Graecus: ἀρθήσεται, tolletur. Scilicet ad eundem Deum referuntur. Deus hoc signum dabit electis, quod cessare faciet sacrificia. Ita Lutherus quoque intelligit, sc. quod abolitio Mosaicae legis, facta in concilio apostolorum, manente nihilominus caeca Judaeorum superstitione, sit signum imminens ruinae.

Et erit in templo abominatio desolationis. Pagninus: *et propter extensionem abominationum desolatio*, quod Calvinus imitatus est. Lutherus pro voce templi *apud alas*, Bucholzerus *super alas*, Funccius *super Cherubim*, Helvetica *super locum*, sicut Graecus ἐπὶ τὸ ἱερόν, quod Christus Matth. 24. sequutus est. Intelligimus autem, notare angelum intima templi adyta, quo nulli praeter summum sacerdotem, nec saepius in anno quam semel nec sine sanguine intrare aut introspicere fas erat. Erant autem in eo super propitiatorium positi duo angeli sive Cherubim aurei, qui ab expansione nomen habent, eo quod alis expansis facti essent. Est etiam in hebraeo pluralis '*abominationes*. Atque hoc est alterum signum, quo Deus electis suis significavit, imminere urbis calamitatem, quod Christus ipse repetiit suisque discipulis intuendum proposuit. Quantum apparuit, debuit hoc illi causa esse, ut si abominabile aliquid in loco sacratissimo repertum sit, religione vetiti sint sacerdotes immolare, aut si templo per seditionem occupato a sacrificando plebs et sacerdotes prohibiti sint, aut tale quid. Haec enim arctissime invicem connectuntur *abrogatio veri cultus et abominatio in loco sancto*. Utrumque etiam conjunctim tempore Maccabaeorum accidit. Quae res me movet, accedente etiam salvatoris nostri auctoritate, ut discedam ab eorum sententia, qui haec omnia ad Christi passionem et novi testamenti institutionem accommodant, quorum quidem pietati nihil in eo praejudicatum volo, quin hoc ipsum una cum illis religiose testor, principium hujus oraculi de expiatione peccatorum et unctione sanctissimi non de alio quam de Christo intelligenda.

Fr. VII,812

Quellen: 20) Dan 9,27 23) Dan 9,27 25) Luther: wird das Opfer vnd Speisopfer auffhören 28) Dan 9,27 29) Luther: bey den Flügeln, mit der Erklärung: Das ist/ da die Cherubim stehen im Tempel 30) Helv.: Und über das ort wirt ein grausame verwüstung kommen 31) Mt 24,15 τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐστὸς ἐν τόπῳ ἁγίῳ

Et usque ad finem. Haec Christus (Luc. 21.) sic exponit: *calcabitur Jerusalem a gentibus, donec impleantur tempora nationum.*

Hisce sic ex collatione interpretum praemissis et singulorum ratione reddita, paraphrasticam oraculi interpretationem, prout ego prophetam intelligo, subjungam. „Quadringenti nonaginta circiter anni a Dei providentia populo et urbi tuae destinati sunt; quos intra coërcebitur impietas et peccata expiatione facta obliterabuntur justitiaeque sempiterna instaurabitur: quo impleatur, quicquid in sacris oraculis a prophetis unquam est proditum, inaugurato sancto illo sanctorum omnium sanctissimo.

Quapropter ita habeto: a promulgatione decreti de reaedificandis Jerosolymis, 10 quam diu unctos populus habebit antistites, anni quadraginta novem, et post hos alii anni quadringenti triginta quatuor fluent. Principio namque murus et vici urbis restaurabuntur admodum difficilibus et impeditis temporibus.

Quae ubi jam quadringentos triginta quatuor annos dictos steterint, magistratus uncti porro aboleri incipient nullique amplius unquam erunt. Nam urbem et templum evertet populus, qui imperium post haec tempora demum accipiet, jam non habet. Eo exitio ceu diluvio quodam urbs penitus obruetur, et finito demum bello a fundamentis vastabitur.

Septem tamen ultimis annis ad supplendam dictam summam, et priusquam haec evenient, Deus foedus illud, quod cum gentis majoribus iniit, cum multis renovabit. 20 Quatuor autem de illis septem exactis, interrumpetur mos offerendi et adolendi hostias, apparente apud sanctos Cherubim abominabili confusione, donec tandem extrema et fatalis vastitas inducetur super aeternum rejectam.“

Hactenus igitur prophetia ipsa. Jam porro aggrediamur alterum caput de eventibus certioribus.

Initium monarchiae Persarum, quocum libertas Judaeorum genti restituta et soluta captivitas est, incidit in annum mundi 3434 secundum Buntingum, qui hanc summam annorum omnium quae prodire certissimam statuit. Verum ne magnitudo numeri nos remoretur, nos, omisso mundi principio, eventus omnes a soluta captivitate et principio monarchiae Persicae numerabimus.

30 Ergo anno 1. Cyri promulgavit Cyrus edictum, quo permissum est redire Judaeis Jerosolymam jussique sunt aedificare templum (Esd.). Eodem anno profectionem suscepit populus duce Zorobabele, sacerdote Jesua, emensique iter, Deo victimas adoleverunt in Jerosolymis. ¹

Anno secundo Cyri caeperunt aedificare templum, sed a vicinis gentibus impediti sunt quoad supervixit Cyrus. XXII,412

Anno 7. a principio Cyri mortuo Cyro successit Cambyzes, quem liber 1 Esdrae secundum Scaligerum, (quem ego potissimum sequor) penitus silentio praeterit: sed secundum ceteros Assuerum, et Artaxerxem nominat. Sub hujus igitur Assueri Artaxerxis imperio scripsissent Samaritae accusationem in Judaeos, et fuisset secutum 40 interdictum regium de non aedificando templo.

Anno 14 Cambyzes ex vulnere decessit.

Anno 15. Darius Hystaspis filius, interfectis Magis qui fraude regnum obtinuerant, hinnitu equi rex Persarum proditur. Hic 1 Esd: 4 commate 5 nominatur quod omnes fatentur. Ego tamen locum illum sic intelligo, quod Judaeos Samaritae, sicut sub Cyro et (qui subintelligitur) Cambyse, ita etiam sub Dario Hystaspis, varijs machinationibus prohibuerint ne vel in aedificando progredi, vel causam suam Babylone coram rege agere, vel reges omninò scire possent, quid Judaei agerent. Contra alij sic intelligunt, quod impeditio simul et accusationes cum initio regni hujus Darij finem acceperint.

Annus 16 est secundus Darij, quo anno existimant reliqui praeter Scaligerum, reditum esse ad templi instaurationem. 1 Esd: 5.

Annus 20. est 6 Darij Hystaspis, quo anno existimant alij, templum fuisse absolutum. ¹

XXII,412^v

Annus 50 Darius Hystaspis moritur, cui filius Xerxes in imperio succedit. Hunc existimo cum Scaligero in libro 1 Esd: Cap: 4 Comm: 6 Asuerum dici et esse maritum Estherae atque Vasthi. Quare scriptam esse hoc anno 50 accusationem Judaeorum a Samaritis, cum prius alijs machinationibus opus impedivissent, jam verò viderent utique sub novo rege nova Judaeos agitare consilia. At reliqui putant, hunc regem ab Esdra silentio praeteriri.

10

Annus 63, secundam expeditionem in Graecos suscipiente Xerxe existimat Mercator et Buntingus etiam suffragante nonnihil Thucydide, Artaxerxem Longimanum vivo adhuc patre imperare cepisse. Quare pergit existimare Mercator, hunc esse terminum imperij Artaxerxis a Nehemia et Esdra observatum. Fortasse uno atque altero anno posterius haec acciderunt.

Annus 70 est septimus ab hoc Mercatorio initio Artaxerxis, quare hic secundum Mercatorem est annus reditus Esdrae.

Annus 71. Xerxes ab Artabano occisus est. Anno eodem Artaxerxes occiso tyranno Artabano solus regnare incipit. Hoc initium Nehemiam et Esdram observare reliqui chronologi volunt.

20

Annus 78 est septimus Artaxerxis a posteriori initio, et hunc multi annum esse volunt, quo Esdras Jerosolymas cum privilegijs ascendit et Remp: ordinare caepit.

XXII,413

Annus 83 est 20^{mus} Artaxerxis a priori initio, quo anno Mercator existimat Nehemiam accepto privilegio muros urbis restaurasse. Et hunc quoque vicesimum annum promoveri oportet, si superius initium promoveatur.

Annus 91 est 20 Artaxerxis a posteriori initio, quare murorum aedificationem a Nehemia reliqui huc conferunt.

Annus 95 est 32 Artaxerxis a priori initio quo redijsset Nehemias ad regem secundum Mercatorem.

Annus 103 est 32 Artaxerxis a posteriori initio, quo anno ajunt reliqui redijsse Nehemiam ad regem formatâ re publica.

30

Annus 111. Mortuus Artaxerxes succedente Sogdiano: cum Nehemias impetrata venia paulo ante in Judaeam revenisset, ut quidem volunt omnes excepto Scaligero. Nam is e contrario et certè verisimiliter, existimat hunc Artaxerxem Longimanum nominari. 1. Esd: 4 comm: 7. Sub quo jam iterum Judaei a Syris accusati et regio edicto ab aedificatione denuo prohibiti sunt.

*

Annus 112, Darius Nothus regnum Persarum obtinuit. Ab hoc reliqui existimant nullam amplius regum Persicorum fieri mentionem in sacris libris. Scaliger verò primam ejus mentionem 1. Esd. 4, comm 24. agnoscit.

Annus 113 Est secundus Darij Nothi, quo existimo secundum Scaligerum promulgatum ad Syros decretum de restaurandis Jerosolymis, cum de veritate juvenis aliquis Judaeus regis cubicularius perorasset coram rege ut habetur 3 Esd: 3. et 4. Eodem igitur anno caeptam oportet aedificationem templi 1. Esd: 5. et 6. Aggaei 1.

40

Annus 117 est 6 Darij Nothi. Absolutum igitur templum secundum Scaligerum.

Annus 131. Mortuo Dario Notho successit Artaxerxes Mnemon, de quo secundum Scaligerum: 1 Esd: 5.

XXII,413^v

Annus 138 est septimus Artaxerxis, quare Scaligero hoc anno Esdras ad formandam rempublicam impetratis privilegijs Jerosolymas venit cum aliqua manu Judaeorum.

Annus 151. est 20 Artaxerxis Mnemonis, quo secundum Scaligerum Neemias permissu regis moenia restauravit.

50

Anno 163. est 32 Artaxerxis Mnemonis, quo anno secundum Scaligerum Neemias vicis directis et legibus restauratis redijt ad regem.

Anno 174. mortuo Artaxerxi Mnemoni (cujus permissu Neemias secundum Scaligerum paulo ante redijt in Judaeam) successit Artaxerxes Ochus cujus in sacris nulla fit mentio.

Anno 197. mortuo Ocho successit Arsames rex Persarum et ipse in sacris inglorius.

Anno 200. Arsami Darius Codomannus successit, cujus extat mentio 2 Esdr: 12. v. 22.

Anno 201. Saneballat Horonites, quem anno abhinc 50mo Nehemias respuit faedus simulato animo offerentem, 2 Esd: 6. Et qui generum habebat Manassem nepotem
 10 Jojadae summi pontificis, ejectum ideo a Nehemia 2 Esd: 13 v. 28). Hic inquam Saneballat hoc anno permissu Alexandri Magni templum construxit in monte Garizim, cui Manassem generum suum et exulem pontificem praefecit.

Anno 206. Occiso Dario et finita Persarum monarchia Alexander Graecam constituit. ¹

Anno 216 Ptolemaeus Lagi, successor Alexandri in regno Aegyptio, post victum Perdiccam cum in Syriam iret Jerosolymas, quae tum Syriae accensebatur, fraude ingressus plurimos Judaeorum captivos abduxit in Aegyptum. Haec prima ex multis calamitatibus, quas Judaei a Lagidis Aegypti et Seleucidis Syriae regibus, utrisque contermini perpassi sunt, dum illi se mutuo affligunt, et Judaeos utrique ad se trahunt.

20 Anno 253. Ptolemaeus Philadelphus Aegypti rex Judaeos in suo regno liberos pronunciat.

Anno 267. Ejusdem regis rogatu Biblia sunt a 72 interpretibus in Graecam linguam translata.

Anno 363. Cum aliquamdiu benè egissent sub Syriae regibus Judaei, Jason Onia fratre pulso summum sacerdotium emit ab Antiocho Epiphane rege Syriae, et Jerosolymis ludos ethnicos contra sacras leges introduxit: homo patriae religionis desertor sceleratus. Ab eo tempore plurima mala perpassi Judaei.

Anno 365 Antiochus ex Aegypto rediens pacis praetextu Jerosolyma ingressus, praesidium in arce reliquit.

30 Anno 368 Antiochus secundo ex Aegypto rediens Jerosolyma vi capit, templum spoliatur.

Anno 370, Ejusdem jussu Jerosolyma denuo hostiliter direpta pacis praetextu, succensae aedes, muri destructi, abominandum idolum desolationis collocatum super altare Dei, prohibita sacrificia, interdicta circumcisio et sabbathi observatio, denique gentilitia religio omnibus mandata. Cum Matathias unus se regi opposuit et secessu facto exercitum collegit. Ab hoc tempore sacerdotes Judaeis praefuere cum imperio.

Anno 373. Judas Matathiae filius post secunda aliquot proelia et necem Antiochi templum repurgat. ¹

Anno 393. Jonathas foedus facit cum Romanis.

40 Anno 396 Simon Judae frater summus sacerdos arcem Jerosolymarum recepit postquam illam per annos 31 regum Syriae praesidia defendissent.

Anno 404 Jerosolyma a Joanne Hyrcano Simonis filio summo sacerdote dedita Antiocho Sideti et pax confirmata.

Anno 410. Idem Joannes templum Garizim destruxit armaque late protulit.

Anno 434. Joannis Hyrcani filius Aristobulus primus intermissum per tot annos nomen regum resumpsit: tyrannus verior, cum familia.

Anno 471 Orto dissidio inter reges Judaeorum, primum ad munimenta templi hostiliter agi caeptum, primum etiam accersiti a partibus Romani duce Scauro, non

27) Ab ... Judaei *nachgetr.*

32 f.) Jerosolyma ... destructi *am Rand*

36) Ab ... imperio *nachgetr.*

43) Sedeti

dubito, quin obtentu foederis a Jonatha et Simone horum regum majoribus cum Romanis initi. Scaurus ille tum praeerat Syriae jussu Pompeij qui tunc bellum Mithridaticum in Asia gerebat.

Anno 473. Pompejus Jerosolymas capit caede civium edita, templi arcana lustrat, quod lege apud Judaeos erat vetitum.

Anno 487 Cum ferveret adhuc dissidium inter fratres Judaeae reges, et orto interea bello civili inter Pompejum et Caesarem, in partes illi discederent, caesi sunt a diversis partibus, sicque regum nomen paucissimorum annorum rursus deletum.

Anno 489. Antipatro natione Idumaeo tutela Judaeae commendata, cujus posteritas postea regio titulo Judaeae et vicinae Syriae parti praefuit. Multum tamen adhuc poterat Hyrcanus pontifex et supererat filius ultimi regis. ¹

XXII,415

Anno 496. Antigonus a Parthis in regnum restituitur, occupatis Jerosolymis. Contra hunc Herodes, Antipatri filius, rex nuncupatur a senatu Romano. Inde bellum inter utrumque.

Anno 499. confectum est bellum, expugnatis Jerosolymis, et capto Antigono, qui paulo post occisus est. Herodes etiam affinitate sibi junxit gentem ducta summi pontificis filia.

Anno 516. Herodes consensu populi templum ablatum a fundamentis restauravit.

Anno 534 Christus Jesus natus est, anno uno prius ac hodie censetur.

Anno 535. Quod est vulgare initium annorum Domini Herodes jurisdictionem patriam, quae hactenus manserat, occisis gentilitijs in advenas transtulit. ²⁰

Anno 537 qui fuit 3 aetatis Christi, diviso inter haeredes Herodis patrimonio paulatim deminui caepta autoritas regum Herodis posterorum, cum sensim irreperent Romani praesides in Syria.

Anno 545, undecimus a nato Christo, Archelao relegato, peculiaris Judaeae praeses datus est.

Anno 546 aetatis Christi 12, templum noctu sparsis mortuorum ossibus prophatum, sed porro diligentius custodiri caeptum. Eo tempore Christus in templo docuit.

Anno 564 Christus baptizatus praedicationem suam inchoavit, anno 30 aetatis. ³⁰

Anno 568. Christus passus mortuus et sepultus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram, anno aetatis 34.

Anno 575. post assumptionem Christi anno 7. Cajus Caligula Romanorum imperator sibi statuam Jerosolymis in sancto sanctorum collocari a Petronio Syriae praeside voluit, cum inscriptione *Jovi illustri Cajo*: quod Petronium intermisisse precibus Judaeorum permotum Josephus asserit. ¹

XXII,415^v

Anno 583 annis 15. post Christi passionem, Jerosolymis in concilio apostolorum solenni sententia abrogati ritus sacrificiorum et legis, tanquam ad salutem non necessarij: verum non ideo pontifices intermiserunt religionem.

Anno 584, solenni festo cum ex militibus qui ad cavendos populi tumultus in porticibus templi dispositi erant, unus aliquis in contumeliam Judaicae superstitionis foedam corporis partem sacerdotibus cultu occupatis denudasset, querelae primum ortae populi, post rixae, deinde fuga, cum viderent augeri militum numerum, qua fuga 20000 hominum compressa et extincta sunt. ⁴⁰

Anno 592 circiter exactis a Christi ascensione annis 24 Faelix Judaeae praeses conductum sicarium interempto Jonatha pontifice, morem pessimum sevit; adeo namque crevit sicariorum numerus ut ab amicis quoque metuerent atque etiam in templo plurimae caedes patrarentur.

Eo tempore plurimi extitere pseudoprophetae promissione prodigiorum turbas convocantes, quas in deserta abductas Faelix praeses et post illum Festus armata manu delevit. Horum unus 4000 in montem oliveti duxit, pollicitus se verbo prostraturum urbis moenia, quo per ruinas aditus ipsis patefiat.

Eodem tempore factiones exarsere pontificum summorum et caeterorum sacerdotum atque seniorum: quorum utrique intra urbis moenia armato cum famulatio grassati invicem.

Anno 597 8 ante excidium et 29 post resurrectionem Christi, praeside Judaeae Albino in summa civitatis pace, quidam Jesus, Anani filius, homo plebejus 'ad festum
10 tabernaculorum veniens, repente exclamare coepit *Vae Jerosolymis, templo et populo*. Quae lamenta per 7 integros annos diu noctuque ingeminans non antea tenuit, quam ultimum *vae* sibi ipsi prolocutus in ipsa urbis expugnatione tormento ictus interiit. Ab eo tempore in commune omnium fuit intercepta fiducia, in dies convalescentibus sicariis, quos Albinus, homo injustissimus, publica auctoritate armabat, adeo ut jam tum semina futurae captivitatis spargerentur.

Fr. VII,816

Anno 600, exactis a morte Christi 32 annis, qui fuerunt in urbe Christiani, divinitus admoniti de imminentibus malis, secesserunt trans Jordanem in oppidum Pellam. Viderunt illi fortassis *abominationem desolationis* stantem in loco sancto, quod Christus signum illis statuerat.

20 Anno 601. annis 4 ante excidium d. 8. Aprilis in festo azymorum noctu lumen insolens et diei speciem praebens templum atque aram complexum fuit. Bos in fano jam immolandus Deo agnum peperit. Janua templi, vix 20 viris robustis movenda, media nocte sponte patuit. An his moniti pro'digiis Christiani hoc anno posteriori migrarunt urbem? Die 21. Maji visae sunt terribiles per aërem volitari acies et currus. Pentecostis nocte ingressi templum sacerdotes primum strepitum sensere, post subitam vocem *migremus hinc*. Eodem tempore coepit Judaeorum seditio in Florum, injustissimum praesidem, qui illos omnibus acerbis speciebus elusos, exagitatos concisosque, quasi vi ad seditionem compulit. (An hic Florus, cum intentus esset in omnes occasiones irritandi Judaeos, Neronis statuam in sanctum sanctorum colloca-
30 vit?) Caesarienses Judaei principium fuere, quibus sabbatho congressis ad locum synagogae gentilis insultans in conspectu sancti loci aves immolavit vano deo. Eodem tempore Florus nobilissimos Judaeorum cruci affixit in foro Jerosolymitano, cum sacrum ipsorum thesaurum sibi dedi frustra postulasset. Judaei, duce quodam sacerdotis filio, abrogant Romanorum sacrificia vetantque sacrificios illa recipere, rejecerunt igitur etiam illa, quae pro Caesaris incolumitate offerebantur. Denique seditio manifesta erupit contra ipsos etiam optimates Judaeorum, quibus cum a Romanis auxilia mitterentur, illa seditiosi deleverunt, templum etiam ceu castra insederunt mutuisque caedibus polluerunt et sic initium belli fecerunt. Nemo tum nisi ipsarum partium sacrificium Deo offerre poterat, quin sacerdotes ad aram mactabantur.

Fr. VII,817

40 Secuta est eodem anno Jerosolymarum obsidio a Cestio Gallo, Syriae praeside, qui tamen magna suorum clade ab ea depulsus est. Sed quod Christus Luc. 21. praedixit, verum fuit, quod ab eo tempore tanta malorum clades ingruitura sit, ut consultum omnibus velit, momentum in urbe ne morentur. Nam liberi hoste se mutuo conficiebant, cum seditiosi sancta sanctorum ingressi, quod solis licebat pontificibus, arcem belli in iis sibi statuissent, et hominem obscurum nec tribus Levi in summi sacerdotis sacrum culmen evexissent contra leges.

Anno 604. cometa gladii specie per integrum annum urbi imminens apparebat. Et sequenti 605, qui est a passione Christi 38. currens, cincta Jerosolyma obsidione et denique cum templo expugnata, incensa, solo aequata a Tito Vespasiano et Romanis.

Judaei ad 1 100 000 periere diversis malis, reliqui vilissimo pretio venditi, partim spectaculis absumti, conquisitis et enectis omnibus, qui essent de stirpe Davidis, sacerdotali etiam stirpe pene internecone deleta.

Vixerunt igitur Judaei sub regibus Persarum annis 206, quo tempore praesides ipsis dabantur gentilitii auctoritate regia, post quos plurimum poterant summi pontifices; tributa quoque saepius ipsis remissa. Inde anni 293 colliguntur, quibus summa pontificum erat auctoritas, quorum priores 167 a dissoluto Persarum imperio ad recuperatam per Judam libertatem regum Syriae et Aegypti vel amici vel tributarii fuere; qui sequuntur anni 126, Macchabaeis sunt tribuendi, qui genere sacerdotali orti, fortitudine et constantia gentem a tristissima servitute in libertatem asseruere; quibus id honoris habitum fuit a Judaeis, ut principatum cum pontificatu conjungerent. Et quamvis vere regnarent, per annos tamen 61 sive modestia seu ad cavendam invidiam diademate abstinerunt. Romanis autem, quos socios habebant, arma in Syriam et Aegyptum proferentibus et debilitatis vicinis, cum ipsi convaluissent, per reliquos 65 annos nomen regum sibi arrogarunt. Ab anno autem 26. ante caesum ultimum regem, quo Pompejus Jerosolymas cepit, per 132 annos paulatim Romanis cessere, qui primum tutorem genti, postea reges, denique tetrarchas et praesides simul dabant. Fuitque rei quidem summa annis 106 penes Herodis exteri domum et praesides, pontificatus vero penes antiquam familiam, et administrabatur res publica legibus gentilitiis. Quae cum paulatim conculcarentur ab externo isto dominatu, non antea quieverunt, quam spiritum amitterent, et maluerunt, pertinacissima natio, nullam habere rem publicam, quam inquinatam. Sane horribilius supplicium Deo luere vix potuissent ob interentum Christum, quam hoc indurationis prae fractissimae.

Fr. VII, 818

Sed ad rem redeamus. Et eventus quidem omnes sat certi nec controversi sunt, praeterquam quae de actis Esdrae et Nehemiae ex ipsorum commentariis ad annos 7, 15, 16, 20, 50, 63, 70, 71, 78, 83, 91, 95, 103, 111, 112, 113, 117, 131, 138, 151, 163, 174 notavimus. Qui etsi multi videntur, una tamen quaestione omnes discernuntur. Tres autem distinctas auctorum sententias inter annos referre volui, ut studiosi videre possent, quo quilibet auctor fundamento niteretur in probanda sua de hebdomadibus sententia. Alias standum existimo sententia Scaligeri, missis aliis.

Ante omnia sciendum est, quibus libris res gestae Esdrae et Nehemiae contineantur. Et graeci quidem scriptores nihil hujus in literas retulerunt, propterea quod gens Judaeorum illo tempore obscura et invalida fuit, utpote vix dum soluta captivitate. Accedit loci incommoditas. Stante namque Persarum imperio et Graecis hostiliter in Persas animatis, nihil harum rerum in Graecia sciri potuit, nisi per mercatores, qui solummodo maritima Syriae ora accedebant, Judaea paulo fuit a mari remotior. Denique materia ipsa non ejusmodi fuit, quam exterorum aliquis historica commentatione dignam censeret. Annis enim 206, quo vixere Judaei sub Persis, nulla senserunt aperta bella, bellum autem historicorum solet esse materia; hic autem nihil nisi paucorum millium libertas, reditus in patriam, aedificatio templi et muri, instauratio politiae et turbae pauculae inter vicinos. Itaque in solis Esdrae commentariis, quorum 4 libri exstant, residua nobis spes hujus historiae. Cum autem non ejusdem sint omnes auctoritatis, delectus aliquis habendus est. Nam 2 priores, quorum alter Esdrae, alter Nehemiae tribuitur, omnes pro canonicis recipiunt; reliquos duos Origenes, Augustinus, Damascenus, Athanasius in catalogo et tertium Carthaginense concilium negligunt, dum sacrorum librorum numerum constituunt. Et nominatim Jeronymus inter apocryphos fert somniisque accenset. Lutherum quidem, quo minus eos in germanicam linguam transferret, moverunt hae rationes, quod quartus nil nisi somnia, tertius vero jam ante alicubi dicta contineat. Veruntamen quia Cyprianus et Ambrosius ex illis citant nonnulla, tum etiam quia antiquitatem ferunt, non omnino illos rejicere

poterimus. Et maneat quidem quartus in culpa, quod nil nisi somnia quaedam etiam erronea contineat, tertius certe a Hieronymi criminatione se ipsum absolvit. Nullum enim nobis refert somnium, sed in historia, quam peculiariter recitat, et stylo et circumstantiis fidem sibi facit. Non enim nihil omnino continet, quod alibi non exstet, ut postea videbimus, atque ut hoc concedamus maxime, non magis inde sequetur rejiciendum esse, quam libros Paralipomenon, qui pene eadem referunt quae libri Regum. Adde quod tertium Josephus Judaeus legit Neronis temporibus, unde major ejus antiquitas quam quarti, et aliqua ab historico Hebraeo auctoritas, quod ex illo aliqua repetere voluit.

10 Nempe, ut semel aperiā meam sententiam, tertius liber Esdrae aut est ejusdem auctoris, qui Paralipomena scripsit, aut ejus, qui continuare Paralipomena voluit: nam ut Paralipomena libros Regum, sic tertius Esdrae primum Esdrae ruminat. Conjecturae hujus argumentum hoc est, quod fronti libri bona pars ex Paralipomenis ad verbum praefixa est, quamvis auctor videatur temporibus illis posterior, aut alias imperitior, quia multa confundit et sinistre recitat, quae fortasse causa fuit, cur negligeretur. Quod ut tanto facilius appareat atque ut D. D. studiosi videant, quo ordine legenda sint singula horum librorum capita, comparisonem per columellas subijcio, in quarum prima series erit historiae ex libris antiquioribus, in sequentibus repetitio ex libris secundariis.

Fr. VII,819

20

...

Absolute libro I. Esdrae primo temporis ordine succedit liber II, quem et librum Nehemiae inscribunt. Cap. 7, v. 6 videtur aliqua vel temporum vel rerum admissa confusio, incertum a quo, sed procul dubio Nehemias dilucide scripsit. Argumenta pronuntiati hujus haec sunt: 1) Capite 7, v. 5. profitetur auctor, se repetiturum ex commentario nil nisi catalogum eorum, qui cum Zorobabele ascendebant. Verum postea non homines tantum, sed etiam pecus, equos et mulos eorum recenset, et contextit historiam illam in commentario scriptam referens, quid contribuerint principes et populus ad opus templi. Quodsi quis dicat, haec de contributione nova esse intelligenda, sub Nehemia facta, contra ego existimo, eandem esse, quae 1. Esd. 2. describitur; primum quia eadem summa per partes recensetur 2. Esd. 7, quae 1. Esd. 2. collectim ponitur, unde etiam evenit, ut pauculum mutarentur verba; deinde quia ante et post hanc summam expressam eadem sunt verba, commata et 'cola, atque etiam

XXII,416

30

finis capitum et initia sequentium capitum. Ergo est mera repetitio. Tertiò, cur hic recenset, quid ad opus contribueretur, cum tamen de eo dicere instituerit, quomodo scilicet urbem vacuam civibus repleverit. Atque adeo hoc est jam secundum argumentum alicujus confusionis quod cum ab initio cap. 7imi Nehemias suspendisset expectationem lectoris de urbe aucta civibus: postea absolute catalogo reducum cap: 8 aliam historiam, priori nondum pertextâ, orditur, de lectione legis.

40

Tertium argumentum sumitur a qualitate historiae, in capite 8. 9. et 10 Nehemiae descriptae. Nam in illis capitibus persona praecipua est Esdras, sicut et in libro Esdrae, Nehemiae verò nullum factum solitarium sive praecipuum recensetur. Cuiusmodi est et hoc

Quartum argumentum, quod Nehemias ubique in suo libro de se loquitur in prima persona, in his verò capitibus perinde ac in lib: 1. Esdrae ferè toto loquitur author de tertiâ persona.

Quintò. Res gestae ipsae cap: 8. 9. 10. descriptae conveniunt magis Esdrae et Artaxerxis anno septimo, quam Nehemiae et Artaxerxis anno 20. Nam Esdras in id a rege missus erat, ut gentem suam in legibus patrijs institueret, quod hic fieri legimus, Nehemias ut urbem instauraret.

20) Frisch läßt die Tabelle aus und fährt fort: Comparisone hac facta sic pergit Keplerus: Absolute

XXII,416^v

Sextò. Absurdum est Esdram missum esse ad restaurandam sacram politiam et tamen annis 14 postea demum 'jurari in leges solenni festo. Id autem sequeretur, si statueremus, illa, quae cap. 8. 9. 10, Nehemiae describuntur accidisse sub Nehemia. Nam capite 9 et 10 admodum solennis describitur legum sacrarum introductio, praemisso hymno, quo repetuntur gentis antiquitates, subsequente foedere, et signantibus foedus omnibus principibus. Cum autem tale quid legamus 1. Esd: ... facit verisimile, hoc caput 10. lib: 2. cohaerere cum ultimo cap: lib: 1.

Septimò. 2 Esd. 8 v. 9. legimus, populum plorasse, audita lectione legis. Accidit autem id in re novâ et insolenti. Atqui sub Nehemiâ non erat insolens, legi librum legis, sub Esdra verò ratione officij erat hoc factu necessarium. Et tale quid etiam legimus 1. Esdr: ult: v. 9. ergo etiam haec conjectura est, haec controversa capita esse subjungenda libro primo.

Octavò. Ejusdem est et hoc aestimationis, quod hoc 8 capite Nehemiae scribitur resumptio festi tabernaculorum quod vix est credibile primum sub Nehemiâ resumptum. Ergò hoc caput est pars libri primi Esdrae.

Nonò. Manifesta est connexio capitis 10 Nehemiae, cum capite ultimo libri 1 Esdrae. Quia utrinque agitur de dirimendis extraneis conjugijs. Denique manipulus integer variarum legum ibi continetur quarum nullam verisimile est sub Nehemia demum instauratam. Ergo omnino aliqua est confusio, et transponenda haec 3 capita, ad finem libri primi.

Decimò. E contrario manifesta est separatio capitis hujus 9 in Nehemia, a cap. 13, quod pertinet ad historiam Nehemiae indubiè. Nam si cap. 9: v. 2, separaverunt alienigenas a se: quomodo cap: 13 demum et vix paucis post diebus ex lege quasi novum aliquid audiunt, separandos alienigenas. Imò oportet intercessisse tempus aliquot annorum, quoad rursum contra hanc legem peccarent, sicut etiam successu temporis contra legem de conjugijs peccarunt. Ad minimum hinc sequitur, confusè scriptum ... Neh: librum. ¹

XXII,417

[Decimò] Undecimò si quam fidem meretur liber tertius Esdrae, ille omnino in repetitione hoc caput 8 libri secundi annectit capiti 10 libri primi, idque immediatè eodemque cap: ultimo. Cumque viderimus praecedentes rationes, jam porrò et haec ratio inde pondus aliquid acquirit. Nempe aliquis me prior hoc animadvertit, utque hoc corrigeret, librum 3 Esdrae scripsit, in quo hoc quidem assecutus est, sed in alijs et ipse peccavit. Inde etiam ratio titulorum in his libris haberi potest. Nam secundus quidem titulum Esdrae gerit per accidens, quia sc: aliqua de Esdra ibi leguntur, quae fuerant in librum primum inserenda. Sed genuinus ejus titulus est is, qui praefigitur cap. 1. v. 1. *verba Nehemiae*, quem etiam adhuc hodie retinent. Tertius verò Esdrae, ideo hoc nomen gerit, quia est quasi supplementum vel ut supra dixi παραλιπομενον vel επανορθωσις librorum duorum praecedentium. Sic liber 2. Macchabaeorum idem continet, quod liber 1. Huc accedit, quod hic tertius liber pleraque primi repetit, nihil verò ex secundo affert, praeter hoc ipsum ex cap. 8 libri secundi: unde rursum colligimus, hoc 8 libri secundi pertinere ad librum primum.

XXII,419^v

Et quidem, quod conclusionis loco dici potest cap. 11. libri 2, fit reditus ad supra suspensam historiam, et paulo post reditus etiam ad eandem personam primam, ubi rursum audimus Nehemiam loquentem de se. 'Verum ut redeamus ad conjecturas quibus probatur, confusionem aliquam accidisse in hoc libro Nehemiae capitibus posterioribus, est haec

6 f.) Cum ... lib: 1. *am Rand, teilw. durch Tintenfleck nicht lesbar* 21-27) *am Rand* 32) *corrigerent Hs., corr. Frisch* 33-39) *Neben* Nam secundus *und* Huc accedit *am Rand*: Duodecima bzzw. Tredecima (*corr. aus Duodecima*), *nachtr. Erweiterung der Zählung*

Decima quarta quod capite 11, ubi redire videtur ad telam historiae, superius 'cap. 7. suspensam, tamen ejusmodi affert, quae magis videntur alius esse, quam Nehemiae. Nam non dicit quosnam ex illis qui redierant ipse elegerit, sed quinam a populo electi sint, ut in Jerusalem habitarent. Neque tantum Jerosolymarum, sed etiam reliquarum civitatum habitatores in fine recenset. Unde suspicio est, hoc initium capitis 11, intelligendum de primis Jerosolymarum habitatoribus, non de supplemento hoc Nehemiae, quia nunquam post reditum urbs planè vacua fuit.

XXII,420

Adde Decimo quinto, quod a versu 3, multa ad verbum repetit ex capite 9 usque ad v. 19 libri secundi Paralipomenon, quem existimant ab Esdra scriptum. Fortassis igitur etiam hoc 11 caput est Esdraetribuendum. Haec opinio tanto magis confirmatur, quod

Decimosextò Esdras Nethinaeorum et servorum Salomonis meminit cap: 2. Hic cap. 11. Nehemiae in recensione civium urbis eadem familiae repetuntur. Quid si igitur Nehemias haec adhuc ex aliquo commentario recenseat? Atque en rem manifestam, Neh: 3 v. 26, cum vix dum inciperentur aedificari muri, Nethinim dicuntur habitare in Ophel, vico urbis, id quod cap: 11 v. 21. repetitur. Nihil igitur neque hoc 11 capite facit ad contexendam historiam cap. 7. inceptam.

Decimò[septimò] 8, Confer invicem versum 17 et versum 22 cap: undecimi: Mathanias enim dicitur habitator Jerosolymarum. Ejus pronepos Azzi princeps dicitur Levitarum et Jerosolymis habitans; haec non possunt, nisi diversis temporibus accidere. Quare caput 11 complectitur genealogiam multorum annorum. Ita nomina cantorum Mathania, Bakbukia v. 17mo repetuntur cap. 12 versu 8 et 9, atque sub Jesuae tempora referuntur manifestè. Non igitur possunt omnia de Nehemiae temporibus accipi. ¹

[Octavo] 9decimò si qui capite 11 numerantur, Nehemiae temporibus inhabitant Jerosolymas, qui fit quod nullius eorum mentio facta est inter aedificantes Nehem: 3 praeterquam Nethinaeae familiae.

XXII,420°

[Vicesimò] E contra si caput undecimum Nehemiae συγχρόνους cives recenset, qui fit quod eorum non meminit, qui capite 3 Ne: domus Jerosolymis habuisse leguntur aut magistratus gessisse. Idem judicandum de cap: 8 9 10 in quibus pauci eorum qui aedificaverunt capite tertio, reperiuntur. Scilicet cum cap. 3. murus aedificaretur, illi ex cap. 8 jam erant mortui. Contra vero qui in libro Esdrae nominantur, illi etiam in 8 cap: Nehemiae plerique nomen habent ut intelligas uno tempore accidisse, quae utrinque scripta sunt.

[Nonodecimo] 20. Capite 11 v. 24. ostenditur quod Pethaia filius Mesezabelis ex tribu Juda, dux populi et vicarius regis fuerit. Ergo hoc caput scriptum est ante ductum Nehemiae, post mortem Zorobabelis, igitur ab Esdra, vel saltem intelligendum de antiquioribus temporibus. Atque hoc etiam nobis sufficiat ad refutandos ficti Philonis duces Judaeorum post Zorobabelem.

Vicesimò primò initium capitis 12 usque ad versum 27 rursum alius alicujus videtur, quam Nehemiae, et quidem posterioris, quia pervenit ad Jadduam summum pontificem, qui Alexandrum Magnum vidit. Etsi verò Nehemias cap 13. disertè mentionem facit fratris Jadduae, Josepho interprete, non tamen ut pontificis, sed ut adhuc filij familiae Eliasibi meminit. At initium cap: 12. Jadduae ut pontificis, et ultimi Darij meminit. Est autem rursum quoad materiam alienum ab instituto Nehemiae: nec minus stylo ab Nehemia discrepat, atque etiam meminit temporis Nehemiae ducis et Esdrae scribae quasi jam mortuorum. ¹

3) ipsi Hs. 4 f.) Neque ... recenset *am Rand* 11) Decimosextò *am Rand*; in Hs. kein Absatz 17) Decimòseptimò *verseh. korr. zu* Decimò 8 20-22) Ita ... accipi *am Rand* 26-32) [Vicesimò] ... sunt *am Rand* 35 f.) vel ... temporibus *am Rand* 38) primò ü. d. Zeile 40-43) Etsi ... Darij meminit. *am Rand* 45) *nach* mortuorum 11 Z. *gestr., beginnend* Vicesimo primò, versu primo capitis duodecimi, recensentur alij sacerdotes *danach 2 Bl. verloren*

Fr. VII,821

21) Aliquoties in his capitibus usu venit, ut propria nomina familias denotent, non singulas personas, nec id solum, sed saepe familiarum nomina cum singularibus personis immisceantur, quod quidem maximam difficultatem parit, cum eadem personae diversissimis temporibus adscribi videantur. Hujus rei argumentum habebit maximum, qui initia I. Esd. 1. Neh. 10. et 12 inter se conferet. Nam cap. 12. recensentur aliqui, cum Jesua sub Cyro reversi ex captivitate, quibus a v. 12. filii succedunt, Joakimo, Jesuae filio, summum pontificatum gerente. Is autem Joakim fuit pater Eliasibi, quo pontifice Esdrae et Nehemiae historia accidit. Mortui igitur sunt ante adventum Esdrae, qui initio cap. 12. recensentur, quod dubitari non potest. Et tamen ex illis multi Nehemiae 10. referuntur inter signatores foederis, unde alicui videatur, aut revixisse mortuos, aut foederis obsignationem sub sacerdote Jesue accidis-
 10
 se, non sub ejus nepote Eliasibo. Sciendum est igitur, nomina illa capite 12. personarum singularum esse, capite 10. familiarum, quas illae personae condidere. Probo primum a simili: nam a capite 10. v. 14. sequitur longus signatorum catalogus, in quo nomina omnia sunt familiarum, quod patet si caput 2. et 8. Esdrae legatur, ubi familiarum capita eodem fere ordine recensentur. Si hoc scriptor libri in catalogo plebejorum signatorum fecit, credibile est, idem etiam eum fecisse in immediate praecedente
 1
 catalogo sacerdotum signantium. Deinde probatur idem fortius adhuc per v. 33-35. cap. 12. Cum enim paulo ante, n. v. 13. antiquis illis sacerdotibus, utique pridem sub Jesua mortuis, novos sub Jojakim substituisset, postea tamen eorundem mortuorum
 20
 nomina in murum ducit. Ergo omnino familias per illa nomina intelligi voluit, non personas, sicut etiam v. 25. cum cantoribus Mathania et Bakbukia agit, quos constat ex v. 9, sub Jesua vixisse in officio ante multos annos.

Fr. VII,822

22) Adhuc audiamus alia argumenta ex Neh. 8. Nam sicut Esd. 8,16. copulantur Zacharias et Mesullam, ita etiam Neh. 8,4. copulantur atque utrinque ultimi sunt. Item utrinque inter Levitas duo Bani recensentur. Quare valde verisimile est, cohaerere capita haec.

23) Eorum, qui muros aedificarunt (Neh. 3), plerorumque parentes nomen habent (Neh. 8-10). Quid hoc aliud denotat, quam cap. 8. gesta praecedere tempore Nehemiam et caput 3.

30

Denique cum Nehemias primis 2 capitibus et duobus ultimis dilucide scribat, notatis circumstantiis, omnino non est verisimile, intermedia cap. 8-10 et forte etiam 11, 12. principium ejusdem esse auctoris, ut quae ita se habent, quae hactenus audivimus: quapropter, ut ad finem veniam, qui meum sequi consilium volet, is absoluto libro Esdrae primo leget Neh. 8, quod quidem cum suo genuino initio usque ad v. 14. reperiet iisdem verbis in lib. 3. Esd. 9 a v. 37 usque ad finem. Sequitur cap. 8 v. 15 ad finem, et inde Neh. 9 et 10. Jam incipiatur liber Nehemiae, et legatur ordine usque ad 7,6. Nam reliquum illius capituli reperitur lib. 1. et jam lectum erit, ut supra monui. Post repetitum catalogum cogitetur aliquis hiatus historiae telae, non temporis, et legatur cap. 11 et illico 2. Paral. 9 usque ad v. 19, cap. 12. prima pars, ceu aliqua in
 40
 Mose genealogia, et redibitur ad muri dedicationem, atque sic capite 13. lecto, credito te historiam illam omnem ordine legisse. Posset etiam cap. 11. commode legi post cap. 6. Esdrae, nisi num. 18. obstaret. Ante id quidem caput legi non potest, quia de templo jam aedificato loquitur. ¹

XXII,417^v

Atque has rationes si quis pensitet, non dubito, quin mecum fassurus sit, forte quadam haec capita loco suo mota adque Esdrae tempora rejicienda: nisi unus nodus obstaret. Nam objici nobis potest, quaecumque his tribus capitibus narrantur, ijs Nehemiam interfuisse. Quod si interfuit, acciderunt igitur post ipsius reditum, non ante: nisi dicere velimus, ipsum duorum annorum spacio ter in Judaeam redijsse, et duorum saltem redituum posteriorum meminisse, quod nullam habet verisimilitudi-
 50

nem. Interfuisse autem Nehemiam huic historiae probatur quia Nehem: 8 v. 9 consolatur populum. Cap: 10 v. 1. primus est inter obsignatores. Et ne quis dicat alium fuisse hoc nomine: cognomen et nomen patris additum vetat. Primum cap: 10. habet cognomen Nehemias Athersata, sicut et cap: 8, Nehemias (ipse Athersata pro quibus duobus 3. Esd. 9, 50 in repetitione hujus historiae est unum nomen Atharates. Et 1 Esd: 2. v. 2 dicitur aliquis Nehemias cum Zorobabel ascendisse, qui infra 1 Esd: 2. v. 63 procul dubio Athersata est, quia 3 Esd. 5. v. 40, dum eadem repetitur historia, nomina rursum conjunguntur: *Dixit illis Nehemias et Astharas*. Secundo, cap: 10 dicitur filius Hachelai, planè ut Neh: 1. filius Helchiae dicitur. Ergo ubique idem est
 10 quia fieri vix potest, ut duo homines idem nomen, idem cognomen et cognomines inter se parentes habeant. ¹

Atque hac objectione probari videtur haec tria capita verissimè Nehemiae gestis ascribenda atque rectum esse ordinem libri. Quod nisi me recensitae rationes moverent ut diversum statuerem, nihil omninò dubitarem. Nodus hic sanè perquam difficilis est. Verum quia omnino aliquam cogimur admittere difficultatem in libro Nehemiae: malo illam in nomine quam in rebus. Existimo igitur, rem quidem verè ita se habere, ut ea quae Nehemiae tempori citatis locis ascribuntur, sub Esdra acciderint ante Nehemiam: in nomine verò quocunque modo errari. Aut enim duo fuere homines, alter e communi sacerdotum grege, alter dux ab Artaxerxe datus, quibus iisdem et
 20 idem cognomen et aliquis Hechelia pater fuit: aut illud cap: 10 v. 1. filius Hecheliae, commatibus a nomine Nehemiae diremptum irrepsit ab eo qui capita transposuit, cum transpositionem ipse sed falso suspicaretur propter repertum in 1 Esdrae Nehemiae alicujus nomen, cui cognomen Athersata fuit, ut ita duo essent homines, Nehemias Athersata 1. Esd: 2. 63. 3 Esd: 5 v. 40. Et Nehemias filius Hecheliae Neh: 1. Certè noster Nehemias non fuit idem cum illo qui cum Zorobabele redijt. Nam v. 7 hoc non reticeret, ubi apparet, illum nihil eorum meminisse quae in primo reditu acciderunt, non igitur interfuit. Aut alius fuit Nehemias 1 Esd: 2 v. 2. Alius Athersata: 1 Esd: 2 v. 63. 3 Esd: 5 v. 40. alius itidem Nehemias Athersata 2 Esd: 8. et 10. 3 Esd: 9. Denique alius Nehemias Hechelia 1. Neh: 1. 'Nam sacerdotibus accenseri videntur illi Nehe-
 30 miae 1. Esd: 2. Neh: 10. v. 1 et 9. De hoc verò nulla talis est suspicio, neque ullum indicium in ejus gestis indubijs. Quin potius e contrario dum ipse de se Neh: 6 v. 11 testatur capitale sibi esse, templum ingredi, testatur, se non esse sacerdotem. Quapropter tribus respondendi modis propositis, illum quidem primum repudiabimus, et Nehemias non tantum duos sed etiam tres faciemus: quorum primus cum Jesua ascendit, secundus, in Judaea natus, Esdrae astiterit, tertius ducatu praefuerit: quaecunque illi cognomina, quoscunque parentes habere dicantur. Nam si duo Esdrae esse potuerunt, cur non et Nehemiae? Certè Neh: 3. v. 16 nominatur aliquis Nehemias filius Asboc princeps vici Bethsur. Et distinctionis causa Nehemias dux dicitur, Esdras scriba. Neh: 12. v. 26. Duos autem Esdras recenseri patet, quia unus Neh: 12 v. 1. et 6.
 40 sacerdotioungebatur in Judaea sub Josua, cui v. 13. Mosollam filius succedit. Alter post mortem Josue et templum constructum in Judaeam redijt. Vide utrumque Neh: 12 v. 33 et 35. Si tamen alicui minus haec placeat audacia, pro uno Nehemia tres constituendi, poterit is modos dividere et permiscere: duosque Nehemias dare, quorum primus cum Josue ascendit in Judaeam, alter praesens Esdrae anno 7mo Artaxerxis et sacerdos, contra cap: 6. v. 11. et 10. postea in Persidem abierit, ubi cum regius pincerna factus esset, consilium aedificandi murum ceperit. Quamvis si valere debet, quod jam dictum est de familiarum indigetationibus, omni difficultate sumus liberati.

XXII,418

XXII,419

XXII,419°

4) *Klammer nicht geschlossen* 4 f.) pro ... Atharates *am Rand* 24) *nach 40 Randzusatz*: 2 Esd: 8 v. 9. 3 Esd: 9 v. 5. 2 Esd: 10 v. 1 24-27) Certè ... interfuit *am Rand* 29) *Bl. 418° ganz, 419° obere $\frac{3}{4}$ gestr.* 31 f.) Quin ... sacerdotem. *am Rand* 37-39) Certè ... v. 26 *am Rand* 46)-S. 166.4) Quamvis ... Hachelai. *am Rand*

Nam Esd: 1: Nehemias Athersata, Esdra, nomina personarum sacerdotalium, Neh: 8 et 10 habet nomina familiarum ab his personis descendendum. At Neh: 1. est nomen alius novae personae. Tantum opus est ut dicamus Neh: 10 v. 1. irrepsisse ab amanuensi sciolo superfluum illud *filius Hachelai*. Summa: nihil non tentandum ad dissecandum hunc nodum: ut tria dicta capita in suum locum reponere possimus.¹

Fr. V,823

Veniamus tandem ad argumenta, quibus supra indicati dubij eventus ad annos a Scaligero designatos alligantur.

XXII,421

Eorum autem, quae Scaliger affert, fundamentum hoc est 1) quod dubitari non potest Graecorum in annotandis regibus Persicis diligentia, 2) quod Hebraei non alios sibi reges Persidis finxerint, quam ipsi Graeci prodidere. Probatur id ex Daniele, qui cap. 11. vaticinatur, quod quartus rex Persarum a Cyro omni opum vi Graeciam sit invasurus. Hoc ita testantur historici, Xerxem, qui quartus a Cyro fuit, cum infinita hominum multitudine et omnibus Asiae viribus obruisse Graeciam. Cum ergo Daniel Hebraeus in hoc Graecis consentiat, non est credibile, Esdram et Nehemiam Hebraeos a Graecis dissensuros. Et alias, si Graeci veritatem referunt, quod disputari non potest, non dissentient utique Hebraei. Unde sequitur et illud, si quod Graeci nomen regi alicui tribuant, id ab Hebraeis non transferri in alium, hoc est quantumvis interdum ejusdem regis aliud apud Hebraeos aliud apud Graecos nomen reperiatur, tamen si idem apud utrosque sit, unum etiam ab utrisque designari regem. Id maximè aliquibus exemplis confirmatur. Quem enim Graeci nomine primum Persarum regem appellant Cyrum nempe, hoc nomine in Sacris Literis etiam primus Persarum rex, non alius quispiam venit. Ita de Darij et Artaxerxis nominibus inter omnes convenit, quod aliquando ijdem per ea reges apud Hebraeos et Graecos intelligantur. Si aliquando fieri certum est, credibile est semper fieri. Hoc sic posito certè verisimiliora dicit, qui Esdram et Nehemiam propius in numero et nominibus regum Persicorum ad Graecos adducit, quam qui majus inter ipsos facit dissidium, id quod omnibus accidit qui Esdrae et Nehemiae historiam sub Darium et Artaxerxem priores referunt, quod ex subjecta tabella cerni potest.

Reges Persici			*
Ex Esdra secundum Scaligerum	Ex Graecis	Ex Esdra secundum alios	30
Cyrus Esd: 4. v. 5 [Cambyses]	Cyrus Cambyses	Cyrus Esd 4. v. 5 Assuerus Artaxerx.	
Darius Esd 4. v. 5	Darius Hyst.	Darius v. 5 et Es 4. v. 14	
Assuerus. Esd: 4. v. 6	Xerxes		
Artaxerxes Esd 4. v. 7	Artaxerxes Lon	Artaxerxes. Esd 7. v. 1	
Darius Esd 4. v. 24	Darius Nothus		
Artaxerxes Esd 7. v. 1	Artaxerxes Me Ochus Artaxerxes		
Darius Neh: 12. v. 22	Darius Codomannus.	Darius. Neh: 12. v. 22 ¹	40

XXII,421°

Primum vides secundum Scaligerum tantum duos in Esdrae libris omitti, secundum alios verò quatuor. Deinde Scaliger nuspiam turbat Graecorum ordinem in transponendis nominibus, solum quarto regi aliud nomen tribuit, et quidem ejusmodi nomen quod omninò alicui tribuendum est, nec commodè ulli regi Persico quadrat: qui non in Sacris aliud etiam nomen habeat. Assuerus enim sive maritus Estherae Cambyses esse non potest, quia is non habuit successorem Artaxerxem, antecessorem Darium. Et aliàs quaecumque Sacrae Literae de Assuero dicunt, rectissimè in Xerxem com-

22-24) Ita ... fieri *am Rand* 36) *zu erg.* Longimanus 38) Me: Artaxerxes Memor (*Mnemon*) 42 f.) nuspiam ... nominibus *am Rand*

petunt, quod alio loco probandum est. Itaque neminem movere debet magnopere, quod Graecorum Xerxes non idem nomen apud Hebraeos et Scaligerum habeat. Contra alij secundo regi hoc id nominis faciunt, quod Graeci quinto septimo et octavo. Id autem est contra supra posita fundamenta. Tertiò Scaliger non habet binominem in Sacris, at alij Cambysi duo alia appendunt nomina, Assuerus, Artaxerxes. Quarta, sicut in serie regum verâ est Darius aliquis stipatus duobus Artaxerxis, ita Scaliger etiam historiam Esdrae et Nehemiae intelligit quod loquatur de Artaxerxe, Dario, Artaxer'xe immediatè invicem succedentibus. Alij verò non possunt aliter quin dicant, inter capita 6 et 7 Esdrae hiatum commissum esse, atque eo absorptum, hoc est
 10 silentio praeteritum Xerxem.

Quare cum Scaliger Esdram ita interpretetur, ut cum Graecis conciliari possit rectius quam secundum alios, igitur verè historia Esdrae ad Darium Nothum et Artaxerxem Mnemonem pertinet, quo impetrato stabiliuntur omnia quae superius ex mente Scaligeri inter annos retuli, caetera, secundum aliorum sententiam dubiè posita, penitus convelluntur. Atque hoc primum est Scaligeri argumentum.

Alterum quod affert, quodammodò infirmius est, quia desumptum ex cap. 12 Nehemiae, quod an a Nehemiâ scriptum sit, ut praesupponit Scaliger, supra disputatum et multùm dubitatum fuit. Est autem tale. Nehemias scribit Jadduam adnepotem Jesue, sacerdotio functum sub Dario. At Jaddua ille vidit Alexandrum Magnum, ut
 20 Josephus testatur. Ergo Darius ille, sub quo vixit Jadduas et Nehemias (qui haec scripsit) est Darius ultimus, quem Alexander vicit, et propterea tota historia Esdrae et Nehemiae fini regni 'Persici quam principio propior est, id nempe, quod probandum erat. Hoc argumentum efficax esset, si certò constaret, caput 12 a Nehemiâ scriptum esse. Nam si quis dixerit, Nehemiam vixisse ab Artaxerxe Longimano usque ad Darium Nothum: et testari de Dario Notho, quod sub ipso Jaddua pontificatum gesserit, mortuo verò Nehemiâ Jadduam in officio mansisse a Dario Notho usque ad Darium ultimum et initium monarchiae Graecae: haec inquam si quis ita ponat, ut nexum superioris argumenti effugiat, ille in hoc absurdum incidet: quod eo ipso anno quo Eliasib summus pontifex mortuus est, pronepos Jaddua, praeteritis (contra versum
 30 20.) Jojada filio, et Jonathan nepote, successerit et pontificatum centum totis annis aut paulò paucioribus administraverit. Nam Artaxerxes Longimanus, quem communiter et ex opinione opponentis Esdrae et Nehemiae dant, mortuus est anno a soluta captivitate 111mo, successore Dario hoc, finis vero regni Persici supra fuit relatus ad annum 206mum, differentia 94 annorum, qui omnes officio Jadduae caderent. Sin autem dicas, Nehemiam attigisse Darium ultimum, unde fieri potuerit, ut Jadduam qui sub illo Dario vixerit in pontificatu annotaret: tribues Nehemiae ad minimum 150 annos, si illi anno 20. Artaxerxis non plures 35 largieris. Jam cogita magnum hiatum centum ferè annorum, quibus sequeretur Nehemiam nihil annotasse praeterquam sub finem in regno Darij. Quod cum incredibile sit, tanto minus hâc effugium patet: manetque hac in causâ si cap. 12 a Nehemia scriptum sit, necessario ejus gesta in regnum
 40 Artaxerxis Mnemonis incidere, nec longius a fine Persicae potestatis dimovenda.

Tertium Scaligeri argumentum. Saneballat Syriae praeses est Nehemiae coaetaneus. Neh. 4. Is Josepho teste, Alexandro Magno ad Gazam militavit, et in castris mortuus est. Distant Artaxerxes Mnemon et Longimanus annis 60. Initium Alexandri et 20mus Artaxerxis annis 55, adde justam Saneballati praesidi aetatem, quo tempore Nehemiae restitit, quae sit 30 annorum: summa igitur aetatis Saneballatis esset 145 annorum a primo Artaxerxe. Diminutis autem 60 annis restat aetas ejus 85 annorum, si murorum aedificatio sub Artaxerxem alterum referatur. 'At verisimilius est hominem ethnicum

XXII,422

XXII,422°

XXII,423

XXII,423°

communem homini aetatem vivere, quam ut eam ad duplam ferè summam perduxisse dicatur. Quare si Saneballat summam 85 annorum non excessit, omninò murorum aedificatio ascribenda est anno 151 a soluta captivitate, non 91mo.

Quartum Scaligero argumentum idem Saneballat suppeditat, quo et superius confirmatur. Dicere namque potuisses, duos fuisse Sanneballates, unum qui Nehemiae temporibus vixerit, alterum qui viderit Alexandrum. At hoc argumento probabitur, eundem utrinque esse. Nam cap: 13 Nehemias refert, quomodo quidam ex familia Eliasibi summi pontificis illius Saneballatis filiam uxorem duxerit, quem ideo Nehemias provincia eiecerit. At Josephus eandem historiam et recitat et continuat: Manassem Eliasibi nepotem, fratrem Jadduae, Saneballatis filiam Nicaso uxorem accepisse, et cum ideo sacerdotio patrio ipsaque patriâ privatus esset, paulo post, intercessione sui soceri proprium templum in monte Garizim illiusque sacerdotium impetrasse ab Alexandro victore. Cum igitur annus ultimus Artaxerxis, sub quo Nehemias claruit, tam prope Alexandrum veniat, 'is alius esse non potest, quam Artaxerxes Mnemon.

XXII,424

Quintum Scaligeri argumentum, primo cognatum est. Qui res gestas Nehemiae sub Artaxerxem priorem referunt, coguntur Cambysem utroque nomine Assuerum et Artaxerxem nominare atque ex tribus his nominibus unum regem conflare. Atqui textus Esd 4 v. 6 et 7, apertissimè reclamat, qui distinctè pronunciat primò non simpliciter destructa per exploratores Judaeorum consilia, sed etiam non certas personas, sed populum terrae conduxisse consiliarios adversus Judaeos quibus opus impedirent omnibus diebus Cyri et diutius etiam quam usque ad finem Cyri, scilicet usque ad principium Darij, quo innuit inter Cyrum et Darium alios imperio praefuisse, scilicet Cambysen in Aegypto militantem et Smerdem fratrem in Persia relictum, denique Magos, in qua principum incertitudine Esdras nullum nominat. Deinde subjungit in regno Assueri, et quidem in principio regni ejus scriptam esse accusationem in Judaeos in genere ab hostibus Judaeorum. Tertiò verò *in diebus* non Assueri sed *Artaxerxis*, non amplius in principio regni, sed simpliciter illo regnante, scripsisse non in genere hostes Judaeorum, ut antea, sed certas personas certosque Syriae magistratus. Et vide mihi quam inepta haec *ταυτολογία* foret, si Esdras primum in genere dixisset, hostes Judaeorum conduxisse consiliarios adversus gentem, qui consilia ipsorum impedirent sub Cyro et Cambyse, et sub initium Cambysis accusasse Judaeos et sub Cambyse Mithridatem et socios accusasse Judaeos. Qua in oratione non simplex tantum *ταυτολογία* inest sed etiam expolitiori figurae contraria obscuratio 'quia cum antea temporis articulus esset additus accusationis, scilicet principium regni Cambysis, postea omitteretur in repetitione. Ne dicam, quod monstri similis esset illa subita nominum permutatio in repetitione ejusdem sententiae eodem loco. Vidit hoc scriptor libri tertij Esdrae, qui ideò comma prius et Assueri nomen omisit. Unum est, quod chronologos juvare ad hanc copulationem nominum possit, quod qui in libro Esther Assuerus, in fragmentis ejus Artaxerxes dicitur, unde videri alicui possit antiquitus unum et idem fuisse nomen Assuerus et Artaxerxes. Atqui hoc, ut obiter diluam, non sufficit, ut probetur, commode uno in commate duo nomina quasi duorum hominum pro uno tamen usurpari: et si ad auctoritatem fragmentorum respiciamus, ea nulla est, quia in hebraeo non habentur. Quin imò facile apparet, eum ipsum, qui fragmenta scripsit, ex hoc quarto capite sinistrè intellecto occasionem illius nominis sumpsisse.

XXII,424^v

XXII,425

Sextam conjecturam Scaliger ex Neh 7 haurit, ubi Nehemias ait se reperisse catalogum eorum qui cum Zorobabele ascenderant, atque ex illo censum populi insti'

18 f.) non simpliciter ... etiam *zw. d. Zeilen, nach dem folg. Zusatz* 19-24) non certas ... subjungit *am Rand* 44) sinistrè intellecto *am Rand*

Quellen: 4) Scal. a.a.O. 283 9-13) Jos. Ant. J. 11,302 f. 310. 324 15) Scal. a.a.O. 284-286 26 f.) Esra 4,7 45) Scal. a.a.O. 286

tuisse. Haec gesta ajunt chronologi anno 92 a reditu, quo tempore quidam qui redierant, adhuc superstites esse potuerunt. Multa enim exempla habemus longaeavorum in illa gente ex Assyria reduce. Quod si anno illo quidam adhuc superfuerunt qui redierant, potuissent illi Nehemiam instruere, nec opus fuisset inquisitione genealogiarum. Imò si saltem filij post reditum nati superfuissent, expedita nec adeo alto silentio sepulta res fuisset summa reducum sub Zorobabele. Quia verò haec omnia jam pridem erant oblivioni tradita, adeò ut Nehemias quasi fortuitò reperierit catalogum gentis, argumento est multum temporis a reditu ad murorum aedificationem fluxisse, scilicet 150 annos, cum neque qui redierant, neque ipsorum filij amplius superessent.

10 Septimam similem conjecturam; sed plus valentem, habet ex Esdrae cap: 5 et 6. Ibi Darij praefecti in Syria regem monent, ut scrutari bibliothecas et archiva jubeat, an edictum Cyri pro Judaeorum reditu reperiatur: quibus Darius paruit, tandemque non Babylone, sed in Media edictum repertum fuit. Annus secundus Darij prioris fuit 16tus a [reditu] et promulgatione edicti: quo tempore si non edicti regij, saltem reditus tot millium in Judaeam, et causa reditus recenti 'omnium memoria continebatur. Ergo
XXII,425°

20 Octavam et ultimam conjecturam capit ex cap: 2. Esther, quo capite habemus eundem regem, quem etiam Es: 4 v. 5, Assuerum scilicet, cujus conjunx Esther fuit. Illius autem genealogia habetur secundo capite. Patrem habebat aequalem Mardochoaei, adoptivum Mardochoaeum ipsum, avum igitur Jair, proavum Simeï, abavum Kis, qui anno mundi 3351 cum Jechonia abductus fuerit a Nabuchodonosore. Si statuamus [Kis] Simeï natum fuisse circa illud ipsum tempus captivitatis, postea vicesimo quinto semper anno filium nepotem pronepotem etc. quod tamen vix credibile est, praesertim in illa miseria, tricenarios omnes genuisse: nihilominus tamen annus 20 aetatis Esther, quo tempore nubilis fuit, transcendit imperium Cambysis. Ergo Assuerus ille non est Cambyses, Xerxes igitur, quia alius esse propter nomen non potest. Si Assuerus 'est
XXII,426°

30 Xerxes, Darius igitur ille in Esdra erit Darius Nothus, quia Assuero subjungitur ab Esdra, ille verò Darius Hystaspis Xerxem praecessit.

Hoc argumentum elevat eo quod dicunt in libro Esther ambiguè dictum *Mardochoaeus filius* (etc.) *Kis de tribu Jemini qui abductus est* etc. Nam obscurum esse Mardochoaeus an Kis abductus esse dicatur. Veruntamen existimo ego verba illa *qui abductus est*, longè rectius ad propinquiorem Kis accommodari quam ad Mardochoaeum a quo ad haec verba usque plura interjecta sunt. Tum si Mardochoaeus abductus esset et hactenus supervixisset, annos prope 120 habuisset tempore etiam Cambysis. At ea aetate aulam sectari et in publicum crebrò progredi non solent, quod de Mardochoaeo legimus. Adde quod non temere debemus ne quidem in gente sancta adeo
40 longaevos fingere, quotiescunque res aliter expediri potest. Manet igitur hoc, Kis proavum Estherae abductum esse cum Jechonia: quo obtento caetera probabilia sunt Estheram non Cambysi sed Xerxi nupsisse quia a capto Jechonia ad Cambysis annum 3um sunt anni tantum octoginta duo, ad Xerxis vero tertium anni 123. ¹

His Scaligeri argumentis aliae conjecturae subjungi possunt, quibus certissimè demonstretur, Nehemiae gesta non Darij Hystaspis, sed Nothi tempore accidisse, quarum haec *Nona* esto, quod Dario Hystaspis non competunt illa quae Esdras de suo

XXII,426°

13) Babilone Hs. 25) quinto ii. d. Zeile

Quellen: 10) Scal. a.a.O. 286 20) Scal. a.a.O. 286 23 f.) Bunting Chron. Bl. 73 32 f.) Est 2,5 f. *Erat vir Iudaeus in Susis civitate, vocabulo Mardochoaeus, filius Iair, filii Semei, filii Cis de stirpe Iemini, qui translatus fuerat de Ierusalem.*

Dario refert. Primum enim Judaeis pensiones e tributis suis quos in Syria habuit largitur, idque anno secundo regni Esd: 6. At Darius Hystaspis primus fuit, qui omni regno in provincias viginti distributo, singulis sua tributa descripsit. Cyrus enim et Cambyeses qui ante ipsum imperaverant, hoc non erant soliti contenti donis gentium ob quod Persae Cyrum patrem, Cambysem dominum, Darium verò institutorem appellarunt. Istud autem negotium distribuendi provincias et tributa indicendi non unius anni est, sed tempus requirit, atque omnium minime ipsi principio regni nondum satis confirmati competit. Quod si Darius Hystaspis in Syria nulla tributa habuit, anno secundo regni, Darius verò Nehemiae habuit: non erit igitur iste Hystaspis filius, sed posterior, Nothus cognomine. ¹

Fr. VII, 828

Deinde initia regni Darius Hystaspis non satis pacata habuit, defecerant enim Arabes, Judaeae contermini, et Orates, Sardium praefectus, clandestina agitabat consilia. Quare vide, an rebus sic stantibus illud celebre et plane regium convivium (Esth. 1, 3.) commode exhibere potuerit tot provinciarum magistratibus? Tertio 16us is annus erat a capta Babylone et stabilita Persarum potentia, quorum plerosque sub Cyro et Cambyse Darius jam in Massagetis, jam in Aegypto militaverat. Nec credibile est, Dario mollem illam vitam, posterioribus regibus assumtam, jam ab initio regni sui placuisse, ut talem sese exhiberet in amoribus, qualem se Darius ille Esth. 2, 9 exhibuit.

Decimo. Esd. 4. magistratus in Syria, Artaxerxis praesides, hostes erant Judaeorum illosque graviter accusabant. Esdrae 5. alia sunt praesidum nomina, alia mens in Judaeos. Veniunt quidem speculantes, num quid Judaei moliantur in fraudem imperij, sed audita causae expositione, amicissime ad regem referunt et Judaeorum instituta promovent. Horum utrumque sic oportet temporibus dirimere, ut justum relinquatur spatium, in quo novi praesides succedant odiaque vicinorum nonnihil interquiescant. At Cambyeses et annus 2. Darii Hystaspis admodum propinqui sunt invicem, adeo ut vix 6 vel 7 annis utrumque fieri debuerit. Artaxerxes vero Longimanus et Darius Nothus annis 40 ab invicem initiis remoti sunt, ergo Artaxerxes et Darius, Esd. 4–6. descripti, non sunt Cambyeses et prior Darius, sed illi alteri, modo dicti.

Undecimo. Cambyeses bonam imperii partem militiae in Arabia, Aegypto Aethiopiaque exegit, non in Persia, at praesides Assueri et Artaxerxis (Esd. 4.) Babylonem Judaeos deferunt. Ergo Cambyeses non est Artaxerxes.

Duodecimo. Esd. 4, 15. Artaxerxes relegatur a suis praefectis in commentarios patrum suorum, Cambyse non fuit nisi unus pater in imperio Persico, Artaxerxi vero Longimano fuere Xerxes pater, Darius Hystaspis avus, Atossa avia et hujus pater Cyrus, proavus. Quare rectius huic quam illi quadrat cap. 4.

Decimo tertio probatur institutum nostrum ex aetatibus et genealogiis. Nam Nehemiae temporibus trinepos Jesuae Onias vivere jam poterat, quia ejus adnepos Manasse fuit gener Sambellitis, referente Nehemia et Josepho interprete. Interfuerunt igitur inter Jesuam et Nehemiam generationes 5. Cumque longaevi fuerint ejus temporis sacerdotes, quod multis probari potest, longum etiam tempus interfluxisse credendum est, natumque esse Oniam prope finem monarchiae Persicae, proinde et Nehemiam, qui patrui Manassis illegitimas taxavit nuptias, non prioris sed posterioris Artaxerxis temporibus ducatu praefuisse. Nam huc accedit, si haec facta dicamus circa 110 a captivitate, quod sequentium sacerdotum anni generationis, pontificatus et aetatis nimis augentur. Jaddua cum Alexandro Magno mortuus est, Onias filius ipsi successit in sacerdotio, ei porro filius Simon Justus, Simon moriens filium infantem reliquit sub rege Aegypti Ptolemaeo Philadelpho c. annum a soluta captivitate 260; subtrahe 90, annum sc. nati Jadduae, serius enim nasci non potuit, quia post 20 annos

10) *vermutl. 2 Bl. verloren* 45) Alexandro M. Frisch

Quellen: 2) Esra 6, 8

frater ipsius junior uxorem duxit, restant 170 anni, intra quos tantum 4 caderent generationes: Jadduae in principio, Oniae et Simonis in medio, et parvuli filii in fine hujus summae, cum e contra fere dimidio illius temporis, sc. annis 90 a captivitate fuerint totidem generationes, Eliasibi ex Jojakim, Jesuae filio, sub principium, Jojadae, Jonatae in medio, Jadduae in fine. Alioqui si annos 330, quos intra certo nati sunt Josedek ante captivitatem, Jesue, Jojakim in captivitate, Eliasib, Jodaja, Jonathan, Jaddua, Onias, Simon et ejus filiulus post captivitatem, si horum summam, inquam, in 9¹ portiones aequales dividamus, quia decem generationes sunt, portio una 37 annos ferè continet, quarum portionum septem ad natum sub Nehemia Oniam efficiunt annos 10 257 a nato Josedek ante captivitatis initium, sive 180 circiter a fine captivitatis. Quae summa adhuc decennio posteriorem faceret hanc Nehemiae et Manassis uxorem ducentis historiam. Haec omnia clarius adhuc apparent in genealogia posterorum Davidis, quam libri 1 Par: cap: 3. longissimè et quantum apparet, usque ad finem monarchiae Persicae persequitur. In ea occurrit quidam Hattus, decimus post Jechoniam hoc est Jechoniae abnepotis trinepos. Natus est Jechonias ante captivitatem anno mundi 3333 quod patet ex 4 Reg 34. Hattus verò ascendit cum Esdra anno 7 cujusdam Artaxerxis. Esd 8. v. 2. Hic largissimi esse possumus adeo ut vicenario cuique filium largiamur, decem igitur nati 200 annos explent, qui additi ad annum nati Jechoniae constituunt annum mundi 3533. Aetatem Hatti 'puta 20 annos eritque a 3553, quo 20 anno jam ante annos plus 40 septimus Artaxerxis Longimani transierat: restabant verò ad Artaxerxis Mnemonis annum 7um non plus 18 anni. 'Quare omnibus rationibus consentaneum ost, vixisse Nehemiam sub Artaxerxe Mnemone, non sub Longimano. XXII,427

Quarta decima conjectura petitur ex Nehemiae duodecimo capite: ubi refert author plurimos sub Jesua sacerdote functos, quibus sub Jesuae filio etiam filij succedunt. Jam autem dictum est longaevos illius temporis fuisse sacerdotes. Jesua vixit usque ad consummatum templum, si id sub Dario primo factum esset, intra annos igitur 20 mortua esset cum Jesua universa illa sacerdotum multitudo; quod modo dictis non consonat. Si autem statuamus Jesuam vixisse usque ad annum sextum Darij ulterioris, justum relinquemus spacium intra quod sacerdotes etiam longaevi moriantur, novosque habeant successores. 30

Tot igitur allatis argumentis pro Scaligero, videamus jam etiam quid contra ipsum moveri possit: et quomodo ad objectiones respondendum. ¹

Primum objici nobis potest autoritas tot chronologorum veterum et novorum atque adeo ipsius etiam Josephi Judaei. Quis enim rectius haec omnia definiverit, quam homo Judaeus, cui omnes gentis antiquitates cognitae sunt? Aut estne verum rem ab infinitis tentatam tot saeculorum conatus eludere atque sese uni Scaligero praeberere? Respondeo primum de Christianis antiquis et novis, sequutos fuisse auctoritatem Josephi motosque forte fuisse una cum Josepho rationibus ijs quae paulo post objiciuntur: et destitutos historijs exquisitoribus non ita manifestè vidisse quos 40 in scopulos incurrerent: contentos autem qualicunque conciliatione pugnantium, curiosiore nec adeo utili quaestione (nisi in scholis exerceatur) supersedere voluisse. Sanè nullus est ex omnibus quos vidi, qui non vehementer a seipsis dissentientia tradat, quod ad oculum demonstrari potest. Quare hic non auctoritatum sed rationum momenta ponderanda sunt. De Josepho verò respondeo peculiariter, plura ipsum scire non potuisse de Judaeorum antiquitatibus quam annotaverant illi: quod quidem in ejus Antiquitatum libris apparet, in quibus de universo illo tempore, quod sacris biblijs est comprehensum, nihil occurrit quod non ex illis 'ipsis sacris libris sit haustum. Non habuit igitur alios libros. Nam magna fuit miseria gentis in captivitate, et XXII,427° XXII,428

12-21) Haec ... 18 anni *am Rand* 19) Hattus *Hs.*, *corr. Frisch*

Quellen: 14) 1 Chr 3,21 15 f.) Bunting, Chron. Bl. 76

maior ferè post captivitatem, cum pauci, dispersi, abjecti et oppressi essent nec Remp. haberent: multo verò maxima temporibus Macchabaeorum, cum Antiochus non hominibus tantum singulis sed universae genti, nec ritibus sacris tantum sed ipsi memoriae librisque sacris insidiaretur. Quid mirum igitur, si quae fuere sacerrima trepidè et anxie occultantes, reliqua minoris precij tyrannorum manibus et desertorum sacerdotum perfidis prodicionibus eripere non potuere, si quae maximè a maioribus relicta habuere? Quod autem confidenter de dubijs pronunciat id non habet, quod quis cogitare possit, per manuum traditionem verissimam, inde ab ijs qui interfuere rebus ad posteros transmissum: sed indulget plurimum suo ingenio, et non infelici iudicio, quo tamen interdum et in hac praecipuè materia deceptus fuit. Quae omnia cuilibet facile apparebunt, qui ejus antiquitatum libros cum sacris historijs conferet. 10

XXII,428° Altera objectio haec esse potest, absurdum esse, Deum, qui genti servitutis tempus non longius 70 annorum definiverat, connivere, ut per 111 annos a consummatione templi prohibeantur. Tantum enim annorum est a secundo Cyri ad secundum Darij Nothi. Respondeo si certum est, quod quidem ex superioribus rationibus vel singulis vel aliquibus vel universis, omninò certissimè demonstratum existimo, tantum 'temporis Judaeis ociosis et ἀνιστορητοῖς decessisse: jam porrò eo elaborandum nobis est, ut quod absurdum videtur causis allatis verisimile reddamus. Sciendum itaque, non sequi si Deus poenam servitutis non longiorem 70 annis esse voluit, ergò neque diutius ipsos templo carere permisit. Nam diversissima est utriusque ratio. Servitus res misera est, libertas per se aurea, quamvis plurimarum rerum egena. Quemadmodum igitur avicula caveae inclusa universas alentis opes fastidit, et vel media hyeme qua data porta, in liberum aerem evolat: Ita Judaei contenti reditu ex carcere Babylonico, non magni fecerunt templo diutius carere: modo altare et quae ad cultum divinum fuerant necessaria possideant. Credibile est et probabile ex Aggaeo, Judaeos ipsos primum tentata operis difficultate in foundatione aedificij, cum sumptus magni fierent, facile se impediri passos, utpote qui essent non tantum exigui numero sed etiam non admodum opulenti. Intellexerunt tempore opus esse: quod intra in majorem ipsi summam succrescerent, opibusque privatim et publicè convalescerent. David quidem, potentissimus rex, cum habet vectigalem universam Syriam, nihilominus aedificationem a se institutam Salomoni filio cum incredibili et inaudita auri copia reliquit, atque ille cum duplo majorem summam bajulorum coegisset, quam jam erant universi cives ex captivitate reduces, septennium tamen in opus insumpsit. Tum autem exempla majorum suorum poterant intueri, qui annos 480 templo caruere, cum duodecuplo plures essent: neque tamen minus Deo chara gens fuit, si idololatria se abstinuisset. Accedebat Jesuae et Zorobabelis longaeva senectus, quorum utique mortem expectandam rati sunt, ut sub alacrioribus et faelicioribus successoribus, opus majori cum industria procederet: cum viderent antistites ipsos, senio enervatos lentius agere, fastiditâque vita nil nisi certissimam quotidie mortem expectare. Haec et similia fortassis idonea futura sunt quibus ille longus temporis hiatus 111 annorum ad considerantium voluptatem aliquatenus pingatur. 30 40

XXII,429° Tertiò nobis objici possit longissima et ista tempestate monstro similis senectus Jesue sacerdotis et Zorobabelis ducis. Jesua namque cum rediret ex Babylone quinquagenario minor esse non potuit quia Esd: 3, v. 9 filios habet adultos, operis 'incepti ἐργοδιωκτας. Si igitur suis manibus templum absolvit, quod illi Aggaeus pollicetur, atque id factum sub Dario Notho, centum igitur et 60 vel 70 annos Jesusas explevit, nec multo pauciores Zorobabel. Respondeo solutionem in eo consistere ut demonstramus, iisdem incommodis conflictari, qui diversum a nobis quomodocunque statuunt: quod fiet exemplis longaeavorum allatis, quibus ista aetas reddetur verisimilis. Primum si tricenariam usurpemus generationem, Eliasib nobis centumvicenarius fiet, 50

quia Oniam abnepotem attigit. Ita Jadduam et Manassem quam longaevos faciant supra dictum. Ajunt uxorem duxisse fratrem Jadduae Manassem (quare et Jadduam) sub Longimano circa annum 106 a soluta captivitatei Nati igitur circa annum 86, mortuus autem fuit Jadduas circa mortem Alexandri anno 212, Manasses posterius etiam, aetas igitur Jadduae erat 126 circiter anni. Et multo major Saneballatis qui quia Manasses illi socer fuit, major illo minimum 20 annis erit, summa aetatis 150 anni. Nec multò minor aetas Oniae qui post Jadduam diu pontificatui praefuit. Omnium verò longaevisimum credidere Nehemiam qui si fuit idem in reditu et sub Dario ultimo 250 annos explevit, sin tricenarius saltem statuatur anno 32 Artaxerxis prioris, 10 aetas ipsius ad 150 annos excurreret, si modo scripsit caput 12mum. Nonageniorum vero 'aetas nullam habebat admirationem. Sic enim habetur Esdrae 3 ver: 12. *Plurimi autem de sacerdotibus et de Levitis et principes patrum et seniores, qui viderant templum prius, cum fundatum esset et hoc templum in oculis eorum* etc. Audis plurimos ex omnibus ordinibus fuisse superstites et vigentes valentesque anno secundo a reditu, qui ante captivitatem tantam habuerant aetatem, ut amplitudinem templi prioris cognoscerent ejusque memoriam toto illo tempore captivitatis conservarent. Si fuere in captivitate annorum 18, additis 72 fiunt nonagenarij, supraque et infra hanc aetatem. Neminem igitur movere debet unius atque alterius longaeva aetas quae ex Scaligeriana temporum ordinatione sequitur, cum videamus, quae hodie nobis actas miraculo est 20 illam tum temporis vulgarem fuisse.

Ex quo nobis promptum est etiam tertiam objectionem dissolvere. Nam tertio loco illud afferri potest, quod Aggaei 2. v. 4 sic legimus: *Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima*. Hoc Deus ex Judaeis quaesivit per prophetam anno secundo Darij. Si iste Darius Nothus fuisset cognomine: fuisset igitur iste annus 2 regni 113 a soluta captivitate. Adde 70 captivitatis et justam aetatem homini qui templum penitus cognoscere, et ejus tamdiu meminisse poterat puta 17 annos, aetatem igitur conficies 200 annorum. Tot annos natum esse oportebat, si quis fuisset derelictus anno 2 Darij Nothi, qui vidisset templum in priori gloria. Quod cum absurdum sit, dicamus igitur, Darium illum in Aggaeo et per consequens ab Esdra in aedificatione templi nominatum esse Darium Hystaspis: cujus anno secundo, qui pri- 30 mum templum videre poterant, centenarij fuerunt. Ad hanc objectionem respondet Scaliger, phrasin hebraeam esse *Quis in vobis relictus est*. Sicut in Evangelio, *Quis ex vobis homo, qui habet ovem* etc. Hoc est Nunquid si quis ex vobis haberet. Ita in proposito loco, *Si quis eorum, qui viderunt primam domum, derelictus esset, qui hanc praesentiam cerneret, ea quasi nihil esset in ejus oculis*. Itaque Scaliger existimat, non affirmari hic ullos tales esse superstites, sed innui quasi nulli sint superstites. Ego vero haec insuper addo. Primum ex prioris objectionis solutione patere, omninò aliquos fingendos esse longaevisimos, quomodocunque historiam Esdrae et Nehemiae ad reges Persicos accommodemus, quare nos non offendi debere, si maximè unus atque 40 alter ducentesi'mum etiam attigerit annum. Nam locutio haec *Quis ex vobis derelictus est*, paucitatem denotat. Deinde retorqueo argumentum: ob hoc ipsum nempe, quia Deus quaerit *Quis ex vobis*, haec accidere debuisse longo post reditu tempore. Nam cur Deus quaereret an quisquam centenarius in illa gente superesset, cum constet nonagenariorum et seniorum etiam plurimos fuisse, quorum aliquos ad centesimum usque pervenisse miraculum nullum est. Et exempla eorum qui hunc superarunt supra vidimus. At illa locutio *Quis ex vobis derelictus*, sonat de rara et inusitata aetate, cujusmodi tum fuit 200 annorum. Superiori modò saeculo mortuus quidam est anno

21 f.) zuerst promptum est etiam re(li)quas duas objectiones dissolvere. Nam a Aggaej 2 v. 4 objectionis loco illud 41) am Rand: ut sit Numero quintum decimum 46) sonant Hs., corr. Frisch

Quellen: 32 f.) Mt 12,11

aetatis 320mo. dictus Joannes de Temporibus. Quippe anno 4 Darij Nothi unum atque alterum superfuisse, non est absurdum.

Quarta vel quinta obiectio sumitur ex Zachariae 1. commate 12. Ubi angelus in visione quae prophetae oblata est anno 2 Darij sic ad Deum verba facit, *Domine quo usque non misereberis Jerusalem*, etc. *iste jam septuagesimus annus est*. Item cap: 7 v. 5 ejusdem prophetae, anno 4 Darij, Deus ad Judaeos, *Cum jejunaretis et plangeretis in quinto et septimo per hos 70 annos*. Ex quibus duobus locis videtur sequi annum hunc 2dum et 4tum Darij, quo templum est aedificatum, fuisse propinquum fini captivitatis, quia nondum propheta majorem annorum summam quam 70 usurpat in qua Deus fuerit iratus Judaeis. Quare, non iste est cognomine Nothus ut vult Scaliger, sed Hystaspis filius. Respondet Scaliger, septuaginta illos annos non esse numerandos a capta urbe, sed ab anno scriptae primae accusationis in Judaeos in principio regni Xerxis, qui quidem ante annum 4 Darij Nothi 65 annis imperare caepit secundum Buntingi numerationem. Pro his 65 annis ait bis dici 70 annos, interjecto integro quinquennio, quod argumento sit non habitam fuisse rationem exquisitae summae. Ego sic respondeo. Primum certissimum est non posse istos locos intelligi de summa annorum a capta urbe usque ad illud tum praesens tempus, etsi maximè tum Darij Hystaspis annus 2 ageretur. Nam a 'capta urbe usque ad 2 et 4 annum Darij Hystaspis fluxerant 86, et 88. qui certè non dici possunt 70, potius 90. Quo praesupposito jam textum ipsum videamus, quem Lutherus sic vertit. *Quousque non misereberis Jerusalem cui iratus es per hos 70 annos*. Septuaginta igitur annos per demonstrativum nomen *Hos*, emphaseos causa describit quasi diceret, quibus iratus es per illos a Jeremia praedictos 70 annos. Nam ira non fuit longior 70 annorum. Irae verò non statim successit misericordia summa illa ut possent restaurare templum. Vult igitur dicere angelus, Terminasti iram 70 annis, quando tandem resumes misericordiam. Sic et illud alterum intelligendum *Cum jejunaretis per illos 70 (captivitatis) annos* etc. Hanc interpretationem illud etiam a Scaligero allatum confirmat, quod post biennium propheta rursum ponit 70 annos, quod non fieret, nisi 70 illi anni jam pridem terminati intelligerentur. Scaligeri verò responsio ad locum posteriorem non quadrat. Nam causa jejuniij mense 5 et 7, fuit longè antiquior initio illo quod Scaliger illis 70 annis facit. Mense enim 5, diebus 7. 8. 9. 10 conflagravit urbs incensa a Nabuzardane, hoc erat excidium patriae 4. Reg: 25. Mense verò 7mo, die 3 Godolia princeps reliquiarum in Judaea occisus est, die 6 illae reliquiae exulatum abierunt in Aegyptum. Haec causa jejuniorum. Cum ergo quaerunt Judaei ex Deo, an jejunia continuare porro quoque deberent sicut fecerint per 70 annos? Quis dicat illos de alijs quam de 70 annis exilij intelligi velle?

Quare ut denique concludamus, cum neque unanimis chronologorum autoritas, neque diutinae Judaeorum miseriae absurditas, nec aetas quorundam paucorum maxima, nec denique Zachariae prophetae locus contra Scaligeri sententiam faciat: quid impedit, quominus credamus, ea quae supra in catalogo eventuum secundum illius et meam sententiam recensita sunt ad annos 15, 50, 111, 112, 113, 117, 131, 138, 151, 163, verissimè iisdem annis accidisse, et proinde deserendam aliorum de iisdem eventibus sententiam, quae supra annotata est ad annos 15, 16, 20, 50, 63, 70, 71, 78, 83, 91, 95, 103, 111.

3) vel quinta ü. d. Zeile 15) biquennio Hs., corr. Frisch, 15 f.) nach summae 11 Zeilen gestr., am Rand ersetzt durch Ego ... est 23-25) Nam ... misericordiam am Rand 41) ad annos ... 163, am Rand 43) 95 Frisch, 32 Hs. wegen Annus 95 est 32 Artaxerxis

Quellen: 20 f.) Sach 1, 12 (Luther 1545): Wie lang wiltu denn dich nicht erbarmen vber Jerusalem / vnd vber die städte Juda / Vber welche du zornig bist gewest / diese siebenzig jar?

Et hactenus quidem absolutum est alterum propositi negocij caput, in quo ex probatissimis authoribus (qui etiam nominati, eorumque authoritas ventilata est) indubiè constitutum est, quatenam insigniora cum in ecclesia tum in monarchijs intra 600 annos a solutâ captivitate ad eversa Jerosolyma acciderint, eaque singula ad suos annos sunt relata.

Fr. VII,833

Superest igitur, ut paucissimis indicemus, quomodo oraculum Danielis cum eventibus quadraverit, et quae Chronologorum sententia, quarum aliquot sunt, propius ad veritatem accedat.

Teneantur igitur hae leges: 1) ne prophetae verba nimium torqueamus, sed per omnia illorum nativum sensum retineamus; 2) ne eventus supra recensitos et hactenus confirmatos confundamus; 3) ne membra temporis illius 490 annorum ab invicem divellamus, sed de continuo tempore intelligamus, et tempus etiam maneat integrum; 4) ut causam reddamus divisionis in 7, 62 et 1 hebdomadas, sive in annos 49, 434, 7 et ultimae hujus septimanae in duo; 5) ut in initio, fine et divisionis articulis insignes et prophetiae congruentes eventus assignemus.

Cum igitur opinionum magna sit varietas, nos illas tantum recensebimus, quae majorem habent verisimilitudinem. Prima igitur haec esto, quae hebdomadas ab edicto Cyri orditur, earum igitur finis cadit in 490 annum. Verisimilia haec habet: 1) quod orditur hebdomadas a soluta captivitate, quod ad speciem verbis Danielis congruit; 2) quod auctor opinionis rationem praecisam propositae summae 490 annorum inire potest, et unico tantum anno minus habet, quod neminem in hac causa debet impedire; 3) quod finis hujus summae incidit in insignem mutationem Judaicae politiae, ut annotatum est ad annum 489, cum caesis regibus Judaeae praeses extraneus factus est, a quo tempore paulatim Romani populi duces Judaeam occupare coeperunt, donec eam penitus delerent. Haec fere sunt, quibus haec opinio nititur, at contra in his laborat: 1) quod Cyrus non jussit instaurare Jerosolymas, sed templum saltem (vide ...); 2) quod nulla ratio divisionis afferri potest in annos 49, 434 et 7 et horum in bis 3 $\frac{1}{2}$. Nihil enim supra annotatum fuit ad annos 49, 432, 3, 5, 6. Nam quod afferri posset, anno 50. scriptam primam accusationem, et anno 434. resumptum nomen regum, horum utrumque leve est, posterius etiam falsa computatione nixum. Nam, ut supra dictum, 62 hebdomadae vel 434 anni non sunt ponendi in principio totius summae, sed post primam portionem 49 annorum. 3) Quod primis 49 annis nec urbs nec templum conditum. 4) Quod Christus intra illius temporis complexum non venit, sed post. 5) Quod secundum hanc opinionem Danielis verba distrahenda essent per 120 annos, quae tamen conjunctim de articulo temporis accipienda supra probavimus. Nam 120 annis post caesos reges (quem finem hebdomadibus haec opinio statuit) demum eversa urbs est. Hanc igitur opinionem, quamvis non omnino ineptam, mittamus.

Secunda opinio eorum est, qui posteriora verba Danielis de urbis interitu, sacrorum abrogatione et abominatione referunt ad annum 370, in qua sententia videtur fuisse auctor libri 2. Macchabaeorum. Eo enim anno ad unguem omnia haec acciderunt, adeo ut, qui historiam scripsit, totidem verbis cum Daniele sit usus: muri diruti, sacrificia et circumcisio prohibita, Jovis Olympii idolum in loco sanctissimo collocatum. Et quidem haec vastitas integrum triennium (quod est fere dimidium hebdomadis) urbem tenuit. Haec ita praeclare habent; veruntamen nihil praeterea restat verisimilitudinis. Nam 1) quantitatem temporis tueri non potest; 2) nec divisionis ulla ratio; 3) nec fuit haec extrema populi vastitas, de qua Daniel, cum Judaei paulo post refluoruerint; 4) nec intra illius temporis complexum Christus advenit. Et quamvis¹ rejiciendam censeam hanc opinionem, tamen evidentiâ eventus me cogit suspicari, Danielem etiam ad hunc eventum nonnihil alludere voluisse.¹

Fr. VII,834

4) *vermutl. 2 Bl. verloren* 26) *vide zu erg. etwa supra in catalogo; vide pag. 812 Frisch (S. 812 seiner Ausgabe); gemeint ist oben Jahr 1 des Kyros*

XXII,433

Tertia opinio est Osiandri, initium hebdomadum facit ab ipsissima restauratione urbis, et murorum aedificatione quae facta est a Nehemia anno 20 Artaxerxis, finem penultimae in passione Christi, ultimam septennio post passionem. Haec opinio primò plausibile habet initium 2. Rationem affert divisionis, primae quidem obscuram, cum ait primis 49 annis urbem paulatim excultam, secundae illustrissimam, mortem Christi, tertiae allegoricam. Ait enim septennio post Christi mortem conversos Judaeos aliquos ad Christum et in dimidio ejus temporis reliquisse antiquas umbras sacrificiorum etc. Verum in his jam porrò impingit, 1. Quod res gestae Neemiae cadunt sub Artaxerxem posteriorem, ut quidem supra prolixè probatum est. 2. Quod ex annis 483, facit 477 tantum, tot enim sunt a 20 Artaxerxis ad passionem Christi, quod sphalma excusat author eo quia chronologia incerta sit, et plerique prophani authores qui huic negotio adhibendi sunt, errasse deprehendantur etiam in alijs. Verùm ut ut errarint, ratio temporum a nobis certò constituta est, et si possumus negotium ita explicare, ut consensum authorum prophanorum etiam obtineamus, supersedendum est hac suspitione. Igitur cùm 6 anni unam ferè septimanam efficiant, nimis magnus est hic defectus. Tertiò in eo quoque laborat haec opinio, quod allegoricam et etiam obscuram affert rationem ultimae septimane ejusque mediationis. Quarto, quod ultima verba Danielis spacio 30 annorum distrahit, quae conjunctim sunt intelligenda. Nam 38 anno a resurrectione Christi vastata urbs est. Quinto quod anno 20 Artaxerxis nullum decretum de aedificanda urbe, tantum permissio. Denique hic consideretur etiam an haec et jam secuturae opiniones non errent in supposito, quod verba Danielis *excindetur Christus* de passione et morte Christi intelligenda sint; vide supra cap: 1.

XXII,433°

Quartò eadem ferè sentit Lutherus, nisi quod incircumspectior in chronologia Darium et Artaxerxem (Josepho forte credens) confundit: et falsos numeros Metasthenis sequitur: atque ex eo hebdomadas a 2 anno Darij vel Artaxerxis incipit. Hinc confusa et obscura quodammodo ejus opinio existit. Eodem modo etiam evidentiorum eventum in medium ultimae septimane confert, concilium nempe apostolorum, qui necessariam legis observationem abrogarunt. Illud verò habitum est non annis 4, sed integris 15, post Christi mortem. In caeteris eadem commoda et incommoda cum superioribus haec habet opinio.

XXII,434

Quintò, Affinis est huic quoque sententiae illa Mercatoris, qui ut defectum illum 6 annorum ab Osiandro commissum compensaret, aliud 'Artaxerxis initium observat, anno 63 vivo ejus patre. Deinde mortem Christi confert in dimidium ultimae septimane, non ut priores, in principium: Ergo ab anno 83 20mo Artaxerxis ad mortem Christi computat annos 486 $\frac{1}{2}$. Sic igitur duo Osiandriana vitia effugit, 1 defectum 6 annorum, 2 allegoricam interpretationem 7mae hebdomadis, et probabilem affert rationem divisionis ultimae hebdomadis in cujus principium baptismus Christi, in medium mors ejus incidit, et admodum concinne de ministerio Christi dici potest illud *Confirmabit autem pactum*. In caeteris eadem habet incommoda quae Osiander, nisi forte et hoc mutatum Artaxerxis initium aliquis suspectum velit habere.

Sexto tres celebres Chronologi Funccius Bucholzerus et Buntingus, et cum ijs multi alij, in ea sunt opinione, quod hebdomadae praecisè terminentur in morte Christi incipiantur a 7 Artaxerxis et misso Esdra. Pro his facit 1. praecisus numerus 490 annorum. 2. concinnum initium et finis, 3. ratio divisionis in ultima hebdomada. Nam in mediam hebdomadem incidit Christi baptismus, in finem mors. Quod autem initio ejus nullos eventus assignare possunt, id non admodum coguntur. Sic enim cum angelus ait, esse usque ad Christum 69 hebdomadas, non negat, quod plures anni non

7) reliquissi Hs. 10) tot ... Christi *am Rand* 19 f.) Quinto ... permissio *am Rand* 20) aed: Hs. 25 f.) atque ... existit, *am Rand* 38 f.) et ... pactum *am Rand*

Quellen: 21) Dan 9,26 (Vulg.: occidetur Christus) 39) Dan 9,27

sint, sed illud tantum, quod plures hebdomades annorum non sint, postea statim quasi se corrigens angelus videri potest addere id quod adhuc ultra 69 integras hebdomades additum est, sc: $3\frac{1}{2}$ annos. XXII,434°

Verum et haec opinio haec incommoda cum superioribus habet communia, quod falsum praesupponit in chronologia de Artaxerxe priore qui posterior est, item et alia quaedam. Tum autem hoc peculiare habet, quod Esdras anno 7 Artaxerxis mittitur non ad aedificandam urbem, sed ad docendum et leges revocandas. Daniel verò de decreto loquitur, ut reaedificetur urbs. Deinde medium ultimae hebdomadis allegoricè interpretatur, quippe per baptismum et initium mysterij Christi lex et sacrificia spiritaliter aboleri caepta, quod tamen longè rectius per mortem Christi factum esset. Et Christus ipse contra hanc Danielis applicationem, *non veni ut legem aboleam*. Igitur et haec hebdomadam numeratio, hactenus pro certissimâ habita, per historiae et temporum ordinationem Scaligerianam concidit.

Septimò huic modo recensitae et superiori tertiae affinis est illa quorundam sententia, quae hebdomadas incipit cum tertiâ, a conditis muris, anno Artaxerxis 20, finito cum sextâ opinione in passione Christi. Annos verò 400 lunares sumit, quia Danielem verisimile sit Chaldaicam anni rationem secutum esse, qui ad Lunam fuit accommodatus, sic ut 12 novilunia annum unum efficiant; quomodo 490 anni lunares efficiunt $475\frac{1}{2}$ solares. A 20 verò Artaxerxis ad passionem Christi sunt 477, ut supra dictum, differentia non major $1\frac{1}{2}$ anno. Sic igitur haec ratio propter temporis quantitatem rationabilis est, initio verò cum tertia, fine, cum sextâ in eadem absurda incurrit. Quibus illud etiam accedit, quod non soliti sunt Chaldaei, ut supra cap. 1 dixi, talium annorum aliquam majorem inire summam sine intercalaribus. XXII,435

Octavo, quidam a baptismo Christi retro numerandum censent 485 annos: quia Daniel dicit *Usque ad Christum ducem*. Incidit igitur initium in annum 51, initia regis Xerxis. Ii cum hoc ita fieri debere praesupponant, nec aliorum respiciant: multipliciter in chronologicas rationes impingant necesse est. Eos igitur mittamus.

Nona est opinio Scaligeri, qui incipit hebdomadas a 2do anno Darij Nothi, finit in urbis excidio. Rationes ejus hae sunt: 1. Anno 2 Darij Nothi edictum exivit de restaurandis Jerosolymis. 3. Esd. 4. de cujus libri autoritate supra disputatum. Atque eodem anno reditum est ad templi aedificationem, caepit Deus rursum mittere prophetas qui opus templi urserunt. 2. Ab eo anno usque ad excidium Jerosolymarum sunt anni 492, a 2 completo 491. Congruit igitur summa, nam unus aut sesquiannus in excessu non magni fit, cum Daniel loquatur de septimanis, non singulis annis. 3. A 2 Darij ad 32 Artaxerxis quo Nehemias aedificato muro et plateis directis officiose abdicavit, coactus ex pacto ad regem redire, sunt 49 anni, illae sc: 7 septimanae priores. 4. Hebdomas ultima pulchre explicatur, per quam integram Jesus Anani clamavit *Vae super urbem et populum*, terruitque Deus alijs plurimis prodigijs Judaeos si qui forte sint, qui se moneri patiantur: hoc est confirmare pactum multis. 5. Etiam illa concinnè cadunt in hebdomadis medium, quae in catalogo leguntur ad annum 600 et 601. Ubi omni asseveratione contendo quamvis nullo nixus authore, Neronis statuam in sanctum sanctorum collocatam. Causae hae sunt. 1. Quod Christus ait *Cum a. vid. ab: des: in l: san: de quo Dan: qui le: int: Tunc qui est in* etc. Affirmat statim post collocata statua, sequutura mala illa ingentia, unde nullum porrò amplius effugium. 2. Lucas vaticinium Christi sic, *cum a: vid cing: ex: Jer: tunc* etc. etc. Ergo quo anno obsessa Jer: eo collocata statua. At 601, obsessa, ergo. 3. Cur fugerunt Christiani Pellam, nisi XXII,435°

24-26) quia ... Xerxis *am Rand* 27) rationem *Hs., corr. Frisch,* 31) reditum ... aedificationem. *am Rand*

Quellen: 11) nach Mt 5,17 28) Scal. a.a.O. 287-291 42 f.) nach Mt 24,15 f. und Mk 13,14; aufzulösen *Cum autem videritis abominationem desolationis in loco sancto de quo Daniel qui legit intendat* 45) Lk 21,20: *Cum autem videritis circumdari ab exercitu Ierusalem tunc scitote quia adpropinquavit desolatio eius*

dicti Christi memores. 4. Florus omnes occasiones quaesivit vexandi et provocandi pertinaciam gentis, at nulla major et commodior quam cum statua, quod exemplo erat illa C. Caligulae. 5. Probatum idem a facultate quam habuit Florus optimam. Praesidia
 XXII,436 namque militum Roma'na templi atria tenebant: Et si prophanare locum Florus voluit, nihil ipsi poterat obsistere praeter Judaeorum preces: quae tum nihili fiebant a Floro, cum ipsis datâ operâ aegrè faceret. Imo nullae proculdubio intercesserunt, cum omnia seditionibus arderent.

6. Quid aliud arguit illa seditiosorum in templo castrametatio? Nempe prophana-
 tum noctis silentio locum aegerrimè ferentes decreverunt in posterum templum suae
 potestatis habere, ne quid porrò ejusmodi per vim et dolum fieret. Dices: quid igitur
 Josephus non annotavit hoc insigne facinus, si verè eo anno Neronis statua in adyto
 collocata fuit? Respondeo: facile fieri potuisse, ut hoc Josephum lateret, Christianis
 divinitus patefieret. Nam in sancta sanctorum non cuivis patebat aditus, sed uni
 summo pontifici. Aut si maximè ad plures detestandae rei conscientia pertinebat, ta-
 men consulto suppresserunt illam, cum non esset ipsis ignotum Danielis hoc illustris-
 simum vaticinium, cujus opera urbis excidium praesentissimum fateri necesse fuisset,
 si de idolo fassi fuissent. Adde quod seditiosi ad unum omnes interierunt, nec in tantâ
 calamitate cuiquam lubuit de patriae suae excidio, ut Aeneae de Trojano, disserere. ¹

XXII,436° At inquias saltem a Christianis hujus rei memoria ad posteros transmissa fuisset, si
 accidisset? Respondeo non sequi. Nam neque alia hujusmodi Eusebius a Christianis
 potius quam ex Josepho <de>f(er)re potuit, quae tamen verissimè ante urbis excidium
 acciderunt. Ergo si non ideo Jesus Anani nullus fuit, qui urbis excidium septennio
 ante praediceret, quia id a Christianis non est memoriae proditum: neque etiam hoc de
 Neronis statua in templo ex solo Christianorum silentio negandum erit. ²⁰

Sed veniamus ad argumentum sextum quo nititur haec nona de hebdomadibus
 opinio. Id autem ex fine hebdomadam petitur, qui est excidium urbis et templi finale,
 et totius reipublicae Judaicae extremus interitus stirpisque regiae et sacerdotalis extir-
 patio diligentissima: quae omnia jam 1500 annis sine ullius emendationis spe tenue-
 runt.

Unum haec sententia habet incommodum quod verba *excindetur Christus* non
 XXII,437 possunt ad Christi mortem accommodari, quod tamen 'faciunt omnes theologi, qui-
 bus difficulter a chronologo in re tam ardua contradicatur. Sed hoc incommodum
 quale sit, supra vide cap: 1. in explicatione horum verborum. ³⁰

Scaliger huic incommodo mederi conatur eo, quod hebdomadas 62 e reliquo coetu
 divellit et ab alio initio incipit, illas enim ab anno 7mo Artaxerxis in mortem Christi
 extendit. *Post 434 annos* (sc: ab edicto Artaxerxis de reditu Esdrae) *occidetur Christus*.
 Deinde septimanam ultimam etiam mirificè divellit, dimidium ejus ad Christi mini-
 sterium, reliquum dimidium post interjectos 34 annos ad bellum Judaicum accom-
 modans. Neque hoc putat esse contra mentem prophetae. Mihi verò videtur vehe-
 menter absurdum, ita hebdomadas divellere. Deinde nec summa congruit. Nam a 7
 Artaxerxis ad passionem Christi sunt tantum 430 at 62 hebdomades sunt 434 anni. ⁴⁰

XXII,437° Igitur etsi in caeteris Scaligeri sententiam omnibus alijs propter causas dictas prae-
 feram, in hac tamen parte, ubi sic partes temporis propositi divellit, incommodam
 puto. Studiosorum quilibet pro suo judicio vel hanc vel illam incommoditatem, quia
 omninò aliqua admitti necesse est, defendendam et molliendam suscipiet.

CH3
CHRONOLOGIA A MUNDO CONDITO

CHRONOLOGICA.

XVI,1

IOANNIS KEPLERI,
CHRONOLOGIA À MUNDO CONDITO
AD FINEM POLITIAE IUDAICAE DEDUCTA.
OPUS AD CONNEXIONEM V.T. CUM
EXOTICIS INTELLIGENDAM UTILISSIMUM. ¹

* 10 De temporis initio scripturientem temporum digestorem, invitat Jacobus Salianus, XVI,2
Societatis Jesuiticae theologus, chronologiam et ipse exorsus, ad divinitatis contem-
plationem. Possit videri theologus professione, chronologiam aggressus, januam ean-
dem, quae à theologia fert ad chronologiam, apertam relinquere chronologo mathe-
matico, transeundi in theologiae conclavia. At me cohibent respectus ij, quos apud me
valere par est: ne curiosius id audeam; transcendam quidem hoc limen, at non alio quam
visendi fine aut admonendi de ijs, quae ab antecessoribus non cogitata putavero: cae-
terum iudicium super ijs, intra illa angusta limina peragetur: ubi pedem ego retulero.

20 Cum antequam existerent, quae sunt, omnia, nihil esset praeter illum, â quo sunt
omnia: caligant humanae mentis oculi ad illud temporis principium, quod aeternitatis
et temporis, rerum toto genere differentium et incommunicabilium, communis est
terminus: quaeritque (si minus invenit, quando) saltem ubi ceperit ista temporis
defluxio. Tempus enim extincto motu nullum, motus adempto loco nullus est; quia
corpus mobile nullum. Quae enim nusquam sunt, ne sunt quidem, ut cum Aristotele
sciscit ecclesiae scriptor Gregorius theologus Orat. 34. sub initium.

30 Haec â mathematicis exorsa contemplatio, transcensione factâ in moralem scien-
tiam, inque theologiam, mirabiles facit progressus. Quaerunt enim ipsa etiam ecclesiae
lumina: quomodo ab eo, qui summè bonus, qui infinitae est potentiae, in ipso tem-
poris principio cum corporeâ creaturâ spirituales etiam producti sint exercitus, boni
quidem ij, sed mali capaces, in quibus statim ab initio boni positivi praesentiam,
vicerit mali potentialis macula, in actum sese efferens. Tantam quaestionem, â tot
scholis vexatam, amens sim, si definire me et decidere, ex proprijs suis fundamentis
sperem posse. At si tamen theologis ad nodum hunc Gordium proficiuus est Alexandri
gladius: ac quidem in mea materia ipse me non expedio faeliciùs, quam hoc ipso; dum
asserò, Eum qui temporis successiones, qui locorum distinctiones in suam essentiam
non admittit, mundum condidisse, qui quo momento extitit, et temporis tractum,
durationem, et locorum intervalla, diffusionem suam, comites adduxit, constituit, inque
lucem intellectionis extulit. Propterea mundus quidem, ab ortu ad finem properat;
autor verò mundi gestans eum verbo potentiae suae, in sua aeternitate permanet,
ejusdemque est aetatis, et qui hodiernum Solem extulit, et qui primùm omnium lucere

2) Titel vom Bearb. gebildet 3-9) Bl. 1 an Bl. 2 angeklebt. Titel von Hansch geschrieben. In der oberen Hälfte eigenh. Exzerpte Keplers Ex Archilocho, quisquis ille fuerit (vgl. Nachbar. CH 1) 10) Bl. 2-9 Schreiber 1 mit wenigen eigenh. Korr. 24) Orat. 34. sub initium am Rand 34) distentiones

XVI,2^v

lucem jussit: proptereaue creaturae quidem locis disseparantur; is vero, in quo sunt omnia, ipse 'â seipso non distat, quamquam totus non longè absit ab earum singulis. Sola enim divinitas, quippe non circumscripta, loco non est obnoxia. Theodoretus q. 3. Tale quid si etiam de origine mali dicere liceret, multis â difficultatibus expedirentur disputatores theologi: sive cum ipso temporis principio ceperint spirituales essentiae, sive alio productionis genere ortum habeant ex Deo penes quem ideae rerum, quantitatum imprimis et entium mentalium, aeternae sunt.

Delinivit me gaudio praecipuo Salianus, dum de mundi temporis autore dicturus, sacrosanctum S. Johannis evangelium enarrat. Ex eo enim in hanc cogitationem veni: Johannem Evangelistam, dum aeternitatem filij Dei, ortumque ejus divinum astruit, etiam commentarium nobis edere historiae Mosaicae de creatione, et cabalam quandam praegnantem mysterijs venerandis ex disciplina gentis Judaicae ad convincendam illius pertinaciam proferre.

Commentatorem agnoscas ex usurpatione primi verbi Mosaici, quod et Johannes primum ponit in suo evangelio, *In principio*, dicens. Cabala verò elucet ex verbo יהוה, ejusque derivatis יהי et יהי, Fuit et Fiat. In illo enim principio, quando creavit יהוה caelum et terram, in illo inquam principio יהי, erat, etiam verbum hoc יהי fiat. Quod enim literas attinet, et vocabula, scimus toto יהוה posito, poni etiam partem יהי: quod verò rem ipsam, cujus in voce simul ac Christus, equidem ab eo, â quo sunt omnia, numquam abest ille, per quem omnia. Erat igitur in principio verbum יהי FIAT, et hoc verbum erat πρὸς τὸν θεὸν יהוה, Jehi erat apud Jehovah, non aliud apud aliud, sed aliud apud alium, qui ambo erant idem, quippe Deus ipse Jehovah erat, Verbum hoc Jehi, substantiale utique. Eoque hoc Jehi erat â principio apud Jehovah. Omnia per ipsum (per verbum Jehi, Fiat,) omnia inquam, per id facta sunt; et sine ipso, sine pronunciatione non transitoria verbi Jehi, Fiat, nihil est factum, quod quidem factum est. Nihil enim factum legimus priusquam Deus proferret hunc λόγον hunc Dei patris et creatoris sermonem imperiosum et omnipotentem, â patre ante saecula genitum, consubstantialem Patri, Jehi, Fiat. Atque ita ipse DIXIT et facta sunt, et VERBO Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum, indivisa sc: SS. Trinitatis operatione. Itaque quod in sequentibus S. Johannis verbis legimus de vita, de luce et tenebris: id statim admonet de sequentibus et antecedentibus in Moise, producat terra animam viventem, et Fiat lux et divisit lucem â tenebris etc. Pro eo enim quod Moses vitae et lucis euanidae et transitoriae descripsit originem, S. Johannes verae et aeternae vitae lucisque donum eidem auctori acceptum se ferre contestatur.

XVI,3

Philo, Procopius Gazaeus, Augustinus, Cajetanus asserunt omnia creata simul in ipso primo temporis momento: distinctionem sex dierum quam adhibet Moises ad alios fines pertinere. Philo argumentum â rationis verisimilitudine petit. <Illj> testimonijs utuntur, Ecclesiast. 18 *creavit omnia simul* et Mosis, cap. 2. *In die qua fecit Deus caelum et terram et omne virgultum*. Ex adverso pro literalis sensu capituli 1. Gen: qui in 6 dies distribuit creationem, allegatur Exodi XX. *Sex diebus creavit* etc. et auctoritas Ambrosij, et Gregorij Magni l. 32 Mor. c. 10 qui solvit illud Gen. 2 existimans hoc dicere velle Mosen ibi, rerum substantiam (materiam) simul. Eum secuti patres plerique illud Ecclesiastis *simul*, vel de tempore interpretantur, id est, in una septimana, sicut et illud Gen. 2 *in die* pro tempore, vel de ortu materiae universorum ex nihilo, qui fuit in puncto temporis: vel de universitate rerum ipsa, κοινῇ Jansenius Augustino subveniunt, interpretatione de potentiali ornatu.

Creationis initio dato, simul et temporis in productione et loci in productio, prima sunt posita vestigia; quae ante corpus ne cogitari quidem possunt. Etsi verò tempus est

numerus motus; de motu verò in ipso rerum principio nihil legimus, et numeratoris hominis mens (sine qua non subsistit numer(us)) adhuc defuit: legimus tamen, vel ipsam creatae molis sine luce durationem, quae occultus motus, occultus defluxus est, Angelis, fortè astris illis matutinis et omnibus filijs dei tanti operis spectatoribus, autoremque *laudentibus*, et *jubilantibus* Iob. 38. (ubi astrum vespertinum adjungit

- * Beda Hexaemeron morte occasurum) pro numero primae vesperae fuisse, ipsique postmodum Adamo eam in septimanae modum à Deo ipso adnumeratum intelligimus. Laborant alij difficilior, existimantes, omninò opus fuisse motu alicujus corporis,
- * loco Solis: ut ex Molina Salianus.

10 Quodnam primum fuerit operum Dei, subtilius ventilare lubuit. Nam scriptores ecclesiastici, caeterique in partes eunt. Quidam pro eo quod scripsit Moses, *Initio creavit Deus caelum et terram*, subintelligunt materiam, cujus pars fluxilis, pars dura et seipsa nixa; caeli enim vocabulo in primo versiculo intelligunt fortassis aquam, terrae verò, globam seu limi massam. Causa ipsis sic sentiendi probabilis et accom-

20 modata auctoritati, quam hic sequimur, potest esse ista, quod caelum seu firmamentum die secundo ex aqua sit compositum. Non igitur initio creationis sed ante id, aqua, altera pars materiae, et materiae quidem caeli. Addunt alij originem vocis Schamajim, caelum significantis, quam componunt ex Scha et Majim, ibi aquae. Sed derivatio controversa est; nec aquae expressè caelo dedisse materiam, sed caelum aquis pro

30 macerie insertum scribitur. Majori probabilitate obrepunt; cum dicunt, Mosen hic aliquod instar figuli descripsisse: quod genus opificum et humore indiget et luto ad fingenda vasa. Sic enim et Jobus Deo lac loco humoris assignat, et caseum loco limi ad plasmandum hominem. Et favent ijs ea quae dicta sunt, ex scriptoribus ecclesiasticis de productione materiae universae rerum omnium in primo puncto temporis. Nam si quaeras ex Trismegisto quid sit chaos, respondebit, terram et aquam inter se commixtas, alibi; naturam quandam hu'mentem inexplicabiliter turbatam. Orpheus definit

40 ἰλὺν limum et ἀμέγαρτον ἀνάγκην, Hebraej appellant עפר Aphar limum ex terra et aqua subactum. Ante Hesiodum apud Homerum imprecatur quidam Ἄλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε quod Justinus interpretatur. Antiquam naturam,

XVI,3°

30 Etsi verò alij, chaos, interpretantur non materiam sed confusionem elementorum, ut Ovidius ex Trismegisto interpretantur alij δύναις tamen: et sic etiam intelligenda est Gregorij Nysseni et Nazianceni, congeries et confusio. Augustinus apertè sic interpretatur graecorum chaos, de materia invisâ, ἀμόρφον, ex qua sapientiae liber dicit creatum mundum. Itaque Augustinus ducem se praebet hujus interpretationis, *caelum et terram* scilicet informem materiam, non quae hoc erat caelum et terra, sed quae hoc esse poterat: traxitque secum Eucherium, Hugonem, Abulensem, Lombardum, Lyranum.

40 Etsi verò latinum patrem Augustinum ex graeco Basilio refutat Salianus: mihi tamen iste cum illo conciliari posse videtur. Non enim convellit Basilius materiam vulgariter dictam sed illam ex Aristotele subtiliter intellectam quae sola mente distinguitur ab omni forma sua. Et Augustino non minus quam Basilio, eadem est terra, et quae primo versu materiae informis rationem obtinet, et quae in sequentibus intus et extra exornatur. Sed de Basilij sententia jam plura. Hermogenes quidem ille, quem refutat Tertullianus, si terram hanc nostram ex tali informi materia factam statuit, qualis informis materia est lignum, respectu sedilis: injustè refutaretur à Tertulliano. Sed puta ipsum etiam de materia loqui, ut solet Aristoteles de materiâ primâ, à quâ mente sit abstracta omnis omninò forma etiam naturalis.

10) subtilibus 10-15) *eigenh. am Rand*: Hermogeniani haeretici, contra quorum ducem scripsit Tertullianus materiam Deo coaevam fecerunt. Anno ante Christum currente 3993 d. 23 Julij etc. vide infrà hic de aetate mundi inserenda. 13) *imprimo* 29) *Satz bricht ab*

Quellen: 5) Ijob 38,7 12) Gen 1,1 28) Homer, Ilias 7,99 31) Ovid, Met. 1,3

Sed palmarium horum est, quod statim massae, quae vocabulo terrae insinuat, adimitur omnis forma; aqua vero illi adjungitur quae tamen producta esse non aliter scribitur, nisi si sub vocabulo caeli intelligatur: itaque sub vocabulis caelum et terram intelligunt materiam creandorum coeli et terrae.

Probabilem horum sententiam quam ipsi quidem in verbis Mosis quaerunt magis commendat consensus antiquorum gentilium, qui chaos suum appellant, ut Hermes, πρότον, πρώτιστον, ἀρχαϊκόν, πρεσβύτατον, ut Hesiodus, Πάντων μὲν πρώτιστα χάος γένετο, ut Ovidius, *ante mare et terras, et quod tegit omnia caelum* etc. *

XVI,4 Est igitur secunda factio Tertullianus Basilij Ambrosij Damasceni et recentium, contententium, per caelum hic nihil intelligi nisi caelum, per terram nihil nisi terram: 10 sub terra autem no'minatâ, intelligi et aquam, quod unum illa utraque globum constituent, invicemque sint permixta, ut Trismegistus etiam autumat. Causa, cur sic interpretentur Moisen, est ista recentioribus quod caelum empyreum alias non legeretur productum esse, cum spirituum exercitibus innumerabilibus, nisi hoc sub caeli vocabulo intelligendum sit. Etsi Tertullianum autorem hujus sententiae caeteri non planè sequuntur, ille caelum idem primo versu intelligit, quod in sequentibus exornatur, isti empyreum.

Verum dispiciant illi, si, quod autoribus non ineptis placet, Schamajim et Schae-maes, cognata sunt vocabula, à splendore denominata, qui in Sole Schaemesch, est clarissimus; quomodo caelum dici potuerit Schamajim, splendores, quando nondum 20 ulla condita lux erat? Num fortè ex eventu sequuto, quando condita lux etiam hujus caeli? Quanquam Basilius lucem caeli empyrei antiquiorem mundo facit, Molina illud Schamajim, dictum putat ad naturalis similitudinem cui obloquitur Tertullianus: caelum primò factum professus, in sequentibus dispositionem ejus super inducit.

De caelo sede Dei et beatorum invisibili et incorruptibili, Petrum loquentem introducit Clemens. Et sanè D. Petrus epistola 2 c. 3 distinguit οὐρανοὶ ἦσαν ἑκαταί, οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ τηροῦνται τῷ πυρὶ. De hoc Philo, consentaneum esse id in principio, id est primo omnium esse factum, quippe sanctissimum. Et Origenes distinguit in Mose inter caelum et firmamentum. Hilarius Ps. 22. 114 hoc periturum, illud sedem Dei, mansurum in aet(ernum). Ait publicam opinionem esse, quod Deo caelum caeli sit 30 thronus. Augustinus l. 12 Conf. firmamentum, quod Deus dixit caelum, appellat caelum terrae hujus et maris. Similia Diodorus, Damascenus, Procopius Tharsi Ep., Basilius, Theodoretus. Sed caeteri id comprehendere volunt voce caelum, et creatum in principio: quibus Rupertus, Anselmus, Rabanus, Bruno, Strabo, Alcuinus, Beda, Thomas, Lombardus accedunt: Basilius et Theodoretus id mundo faciunt antiquius, assentirentur Cajetano. Rupertus Christum in eo localem et localiter sedere. Damas-cenus id ait *Pauli tertium caelum, primum aerium, volucrum*. Procopius *illud interius* 40 *tabernaculum* Ep. Heb. 6. Salianus, illa Pauli quae oculus non vidit etc. quae paravit Deus diligentibus se 1 Cor. 2. 9. paratum ipsis ἀπὸ καταβολῆς κόσμου Matth. 25. Tunc et diabolo et angelis ejus paratus locus ibidem. Basilius huc accommodat illud Rom. 11 *in ipso* condita *omnia*. Explicabit utique hanc vocem *Omnia* ex Rom. 8 ex illa enumeratione spiritualium et invisibilium, quibus adjungitur οὔτε τις κτίσις ἑτέρα omnia (quae) sunt creata. Idem et lucem huic caelo tribuit et Salomonem allegat: forte c. 8. Prov. *Ab aeterno praeparata sum, quando praeparabat caelos, aderam* etc. An Eccl. 2. 13. An Sap. 6. 23 et 7. 10 inextinguibile lumen eius v. 26 candor lucis aeternae v. 29 luci comparata invenitur prior. Allegat et ex Apostolo, *Deus lucem habitat in-accessam*. Theodoretus similia. Hinc Eugubinus hoc caelum planè aeternum facit: *

1-8) *urspr. oben vor Etsi verò; von Kepler umgestellt* 44) *praeparatu Hs. (ordinata Prov. 8,23) — praeparabat Spr 8,27: praeparati ad Hs.*

Quellen: 8) Ovid: Met. 1,5 26) 2 Petr 3,5; 3,7 41) Röm 11,36 42) Röm 8,39

repugnante alibi Basilio qui nulli creaturae aeternitatem adscribit. Ergo ponit angelos creatos ante mundum in aliquo puncto caeli invisibilis et aliquo momento aeternitatis. Discretam ajunt illam lucem à mundo esse opacitate caeli naturalis hanc causam tenebrarum super faciem Abyssi.

Fundamenta optima, de creatione invisibilium. Col. 1. v. 16.17. *In ipso creata sunt universa in caelis et in terra visibilia et invisibilia, sive throni sive dominationes, sive potestates.* Ps. 146. v. 6. Qui fecit caelum et *Omnia* quae in eis et in caelo sunt: in caelo autem sunt et invisibilia Jo. 1 v. 3. *Omnia* per ipsum et *Nihil* eorum quae extiterunt, ὁ γέγονε, sine ipso factum est, seu, non per ipsum factum est. Eccles. 18 v. 1. *Qui vivit in aeternum creavit omnia universaliter* κοινῇ.

Popularis alij et propius Hebraico characteri, dicunt haec verba titulum esse seu lemma historiae sequentis: perinde ac si nos Latini talem faceremus inscriptionem: Quomodo Deus ab initio creaverit caelum et terram: ut Moses has duas voces sit mutuatus ab oculis hominis et haec duo 'corpora ideò expressa sint, quia hujus aedificij mundani, quod incolimus istae partes sunt ad visum et cogitatum potissimae illud tectum, ista solum aerea, seu fundamentum. XVI,5

His verò superiores illi crimini dabunt quod terram et aquam, per Mosis quidem silentium, aeternas faciant. Atqui concedunt ipsi, qui sunt secundi ordinis, Mosen de aquae productione siluisse. Nec est necesse omnia verbis exprimi, quae possunt subintelligi. Si enim antiquior est materia ipsa structura mundi, quomodo mundus in ipso principio factus est? Et ubi dicit Moses omnia ex Nihilo facta? Nonne id satis ultrò intelligitur, utcunque verba interpreteris? Cum id ne Hesiodum quidem penitus latuerit et fateatur Trismegistus. Adde, quod in titulo satis est expressum, Deum creasse terram, quod secundum materiam et secundum formam est verum.

Confirmat hunc intellectum et conclusio hujus historiae, cap. 2. Hic est inquit Moses, ortus caeli et terrae, quando creata sunt, in die (tempore eo) quo fecit Deus caelum et terram et omne virgultum agri, antequam (1 cum antea non) oriretur è terra, omnemque herbam regionis, priusquam (cum antea non) germinaret. Non enim pluerat Dominus Deus super terram (ut ex pluvia sicuti nunc, omnia possent oriri sponte) et homo non erat, qui operaretur terram, (sicut nunc culta virescit) sed foris ascende-
bat è terra irrigans universam superficiem terrae. Intelligo sic: sed mersa erat terra aquis, quae omnem ejus faciem tegebant sic ut locus non esset virgultis etc. Ecce ut potissimum sollicitè docet de ijs, quae maximè in oculos incurrunt.

Quarta est interpretatio primi versiculi, qui nomine quidem caeli intelligunt empyreum, nomine verò terrae, non terram tantum sed totum mundum et omnes caelestis regionis partes. De his Salius, nec addit, num quis veterum fuerit in hac sententia. ¹

Mihi in omnibus aliquid inesse veri videtur.

1. Caelum enim et terram, quod in principio creavit Deus, ego intelligo cum tertij ordinis interpretibus. Tectum et fundamentum, partes praecipuas apparentis aedificij mundani. Ubi assentitur Salius tomo 1 C. XI. IV. VI. sch. 1 fol. 23 lin. 20.

2. Creaturas verò spirituales non priores esse, illud caelum, quod nominatur versiculo primo: de ijs tamen idem esse pronuntiandum quod de caelo ipso, nam caelum quidem idem dici puto, quod die 4 est exornatus stellis cum Basilio et Tertulliano.

3. Elementa caetera non quidem significari existimo voce terram sed relicta tamen esse eidem nostro judicio tanquam non praecipua, minusque conspicua, ideoque omissa sicut empyreum et aquam et alij putant omissa et tamen de ijs, idem esse ferendum judicium. Sed causa potissima cur sint adsciscenda omnia ista, est haec, quod nominato continenti, videntur nominari etiam contendo. Et cum Christus ait,

29) siculi 30) nunc: num *His*.

Caelum et terra transibunt, omnino omnia quae in eis sunt involvit, quae non sunt excepto verbo Dei, hoc enim non transibit sic enim scriptura seipsam explicat alibi: nominatis enim partibus praecipuis tecto et fundamento duplici, sicco et humido, solet addere, *Et omnia* quae in eis sunt. Ubi spirituales et invisibiles creaturae, cum Psalmo possunt esse *omnis virtus* caeli hujus aspectabilis, ad quod Christus ipse solitus est attollere oculos precatus Deum, non quod omnino sit hoc visibile ipsorum habitaculum: sed ad minimum quia hoc esse putatur velum post quod illae lateant altiores absconditae, et quia pulcherrimum aspectabilium admonet de pulchri est invisibili versus eandem plagam.

XVI,6 4. Cum autem sint in mundo globi etiam alij, de natura terrae, quod de Luna jam ex antiquo demonstravit clarissime Plutarchus, libro de facie Lunae, de planetis caeteris evincunt experimenta illuminationis eorum tubo optico detecta: has igitur massas ego cum ijs interpretibus quos quarto loco recensui, non quidem significari existimo voce terram; sed tamen eodem loco habendos ut etsi terra nihil aliud significet, quam hoc ¹ rotundum, quod calcamus, gentis humanae domicilium: de alijs tamen globis mobilibus qui ut non noti sub quo sint genere, a Mose sunt omissi idem debeat esse iudicium: sicut de aqua, et de angelis idem debet esse iudicium, etsi hae res neutra voce significantur.

Interim tamen hoc à primae classis interpretibus mutuor, quod terra in primo versiculo, qui titulum et summarium continet dicendorum, et simul ortum involvit rerum ex nihilo sit quidem eadem, quae die tertio emersit ex aquis, caruerit tamen prima die sua exornatione intus et extra, quod Salianus de mineralibus etiam concedit loco supra citato Num: VI. lin. 9 a fine, et Cajetanus in nota 2 ad Num: VI. fol. 23. lin. 26. Et hoc sensu terram accipio in secundo versiculo qui incipit non rationem creationis historicam distinctam.

Itaque concedo, terram et quae unâ subintelligi debet, aquam fuisse materiam eorum, quae postea sunt creata, et respectu eorum, informem id est, nihil eorum existentem actu, in quae postea transijt. Non tamen id intelligo principium rerum, quod sub materiae primae vocabulo intelligit Aristoteles, sed perfectam rem naturalem, constantem sua forma naturali, quae erat quasi ipsa haec informitas, seu privatio formarum et figurationum subsequutarum. Et ostendit sequela textus, Moysen scribere de ortu creaturarum ex ante creatâ massâ. Sanè cum Guilielmus Gilbertus demonstret, terram esse informatam formâ magneticâ per totum; haec utique forma ei non erat indita in primo ortu ex nihilo. Rectè itaque informis fuisse statuitur. Et hoc non est contra Salianum et Tertullianum. Si enim terra caruit mineralibus, caruit et formâ magnetica, id est suâ propriâ. Nihil igitur fuit nisi limus aqua mersus.

XVI,6° Tenebras super faciem abyssi fuisse dum legimus, jubemur doctore Theodoro intelligere aquas quae sub abyssi vocabulo intelliguntur, simul extitisse ex nihilo. Tanto magis verum est, primum versiculum esse summarium dicendorum: Sic ut cum postea versiculo secundo inciperet narratio ipsa distincta, nominentur aequali orationis emphasi, terra et abyssus seu aquae tanquam corpora prima; neutri additur praedicatio, quod sint creata. Sufficiebat id in titulo dictum de uno, subintellectum de altero. Theodoretus ad probandam creationem aquae ex nihilo, adducit alium textum Exod. 20: ubi scribitur, Deum creasse *caelum et terram et mare et omnia quae in eis sunt*. Hic textus Saliano non satisfacit: caussatur enim illum loqui de productione ex ante posita materia, quod manifestum facit particulâ, et *omnia* quae in eis sunt. Ipse potius ex Apocalypsi allegat locum, in qua mare ponitur et fontes aquarum, omittitur particula *Et omnia* neque posterior satisfacere potest. Nam et iste loquitur, de ea

12) detecta *Frisch*, defecta *Hs.* 19) intermetibus

Quellen: 1) Mt 24,35 = Mk 13,31 = Lk 21,33 44) Ex 20,11

creatione maris et fontium, quae fuit ex ante posita materia, legatur opus diei tertiae. Sufficit igitur hoc in titulo involutum esse. Sic enim Theodoretus etiam censet, cum terrae quae in titulo dicitur creata, postea repetitae in distinctae narrationis exordio adiungatur abyssus subintelligendam esse etiam abyssum creatam esse cum terra Basilius ratiocinatur ex invisibilis epitheto: si invisibilis ergo aqua tecta, aqua igitur cum terrâ creata. Ita sudant omnes. At non videtur opus esse? Moses ea docuit, quae maximè sunt conspicua, rerum ornatum, unde is sit ortus: in materiae copia nox magnoperè censuit immorandum. Nam si constat de sapientia et potentia creatoris, ex ornatu stupendo rerum re majori quis dubitabit de ejus potentiâ in producendâ materiâ re viliori? Itaque Ps. 103 praeteritur hoc principium creationis ex Nihilo. Incipit enim is â luminis productione.

Salomon clarè sic intellexit, creata caelum terram aquas etiam seu abyssum ex
 * Nihilo Prov. 8 v. 24. Cum abyssi nihil ... essent Ps. 148. v. 5. *Ipse dixit, et Fuit*: quod sc. antea *non fuit*, id est Nihil fuit Joh. 1. *Omnia per ipsum facta*, etiam materia. 2 Mach. 7 v. 28 *Caelum et terram et omnia, quae in eis sunt* ἐξ οὐκ ὄντων *fecit*. Paulus Rom. 4 v. 17. *Qui vocat τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα*. Hebr. 11 v. 3 *Fide intelligimus adaptata saecula Dei verbo* εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλέπομενα γεγονέναι. Etsi hoc loco Apostolus servit instituto suo loquens de fide, et accommodans verba. Dixerat enim proximè antea ἔστι δὲ πίστις ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Ratio
 20 sequitur. Nam etiam de praetento credimus 'ea quae videmus esse facta non ex apparentibus alijs: ergo etiam in futura, credimus futura quae non sunt. Si facta non ex apparentibus, id est, existentibus, ergo ex nihilo. Prov. 8. 24 Nondum erant abyssi, hebraicè, abyssi nihil erant.

Porro abyssi vocabulo intelligi aquas, iisque opertam fuisse terram, clarissimè probatur ex interpretatione Psalmi 103 qui commentarius est in hanc historiam creationis. *Abyssus sicut vestimentum amictus ejus super montes stabunt aquae*. Sic Prov. 8. v. 27 *Quando certa lege et gyro vallabat abyssos* da er der Tieffin ihren Zirkel stalt, da er die Tieffin mit seinem Ziel verfasst, abyssos, id est, aquas, quia loquitur de opere secundae diei, praecedit enim quando praeparabat caelos. Et videtur Gen. 2. Exegesis esse hujus
 30 abyssi, et terrae invisibilis et inanis: cum dicit Moses: *Fons ascendebat è terrâ* (antequam sc. illa exornaretur virgultis) *irrigans universam superficiem terrae*. Ascendebat, id est, extabat supra terram fons, id est, palus uliginosa, nam alij vertunt nebulam vel vaporem.

Alias posset sub abyssi voce intelligi infinitum inane, quia tenebrae dicuntur fuisse super faciem abyssi et aquae statim nominantur seorsim Luc. 8. v. 31 rogat denuo ne relegetur in abyssum quasi per abyssum tenebras innueret. Et cum 2 Pet. 2 v. 4 Deus dicitur diabolos ταραρῶσας, Suidas interpretatur κατώτερον ἄδου τόπον vel περὶ τὰ νέφη. Hoc posterius congruit cum Eph. 2. v. 2. *Princeps potestatis aëris*. Ita essent ista tria: 1. Massa limosa in imo eaque vasta, et omni forma carens, et aquis superinfusis macerata. 2. Aquae toti superficiei terrae superfusae. 3. Infinitum inane, meris tenebris repletum. Quae etiam inter causas, cur invisibilis et aqua et terra, ut Basilius ex versione 70 legit.

Theodoretus Anastasius Procopius, illud *Spiritus Domini ferebatur super aquas*, intelligunt de vento, quasi is luce antiquior. Ex Hieronymo constat, quosdam de spiritu mundi intellexisse, cum Virgilio *Spiritus intus alit* et Platone. Vide Lactantium Libr. I et VII. Et Ciceronem Tusc. quaest. At Tertullianus, *Deus super aequora vasta meabat, dum chaos et nigrae fuscabant cuncta tenebrae*. Basilius et Ambrosius ex Syro

8) *am Rand*: Vide Infr. consensum Saliani 13) nihil 2.15 essent *Hs.*; vom *Schr.* nicht verstanden 28) secunda 37) diabolus

Quellen: 14) Joh 1,3 26) Ps 103 (104),6 30) Gen 2,6 43) Gen 1,2 45) Verg. Aen. 6,726

XVI,7° quodam ferebatur, interpretantur, incubabat: Et Hie'ronymus confirmat ex versione vocis Merachapheth. Ergo et ipse et 36 antiqui, quos colligit Martinengus, et prae- *
tereà recentiores omnes, interpretantur de Spiritu Sancto.

Tenebras etiam creatas esse tenet Chemnitius ex textu Es. 45. v. 7: *Ego Deus creans tenebras et formans lucem*. At statim sequitur, *faciens pacem et creans malum*. Ecce loquitur de tenebris ut paenam ἀνυποστάτω. Caeteri non idem tenent, nemo tenebras creatas dixit. Sic creavit tenebras abyssi sicut inanitatem et vastitatem terrarum, quae una commemoratur.

Cum igitur terra in prima sui productione ex nihilo esset inanis et vasta, et tenebrae essent super faciem abyssi et nihil moveretur, omnia mortua jacerent; spiritu Domini 10
incubante super aquas, accessit Deus ad exornandam molem; terrae figuram dedit, eamque implevit motu, tenebras abegit, motum indidit. Initium autem à luce factum quae instrumentum est omnis ornatus, vitae et motus. Vides cur praemittat Moses, *Terra autem erat* etc. Sic enim et capite secundo, non pluerat, nec colebatur terra, et tecta erat aquis: cum Deus virgulta etc.

Salianus pulchrè allegat Jeremiae 10 v. 12. Ipse est qui fecit *terram in fortitudine sua et praeparavit orbem in sapientia sua et prudentia sua extendit caelos*. Materiam universi creavit puncto temporis, exornavit sex diebus: hoc enim est *praeparare* et *exten-*
dere. Illo demonstravit *potentiam*, id est fortitudinem isto *sapientiam*. Salianus utitur 20
verbis. In opere ex nihilo puncto temporis creando, cum immeritam potestatem patefecisset. Consequens erat, iisdem ut rebus certo temporis spacio digerendis atque ornandis parem sapientiam demonstraret. *Bonitatem* demonstravit in suscepto consilio creandi, extraque se producendi voluntate et suis communicandi.

Lux creata est in fine noctis primae, quam ea pars terrae habuit, quae susceptura erat hominem. Hoc fuit initium artificialis diei primae illo loco. Lucis nomine Augustinus intelligit bonos angelos. ¹

XVI,8 Lucem ex nihilo creatam suspicatur Chemnitius, Salianus ex aqua productum vult, vel certe ex empyreo caelo expressa ut quod cum sua luce ante hanc lucem in primo puncto temporis sit creatum. Certam aquae massam Deus separavit, et qualitate lucis imbu- 30
it. Gregorius Nyssenus et Damascenus ignis elementum interpretatur, quod fuerit initio permixtum caeteris Deoque chaos incitante exsiliens mundumque illuminaverit, bis est secutus Empedoclis litem et amicitiam etc. Et Ovidius planè hoc. *Igneae vis emicuit* etc.

Postquam Deus lucem, ut bonam, approbavit bonitatem suam demonstrans, divisit lucem à tenebris. Id factum convolutione terrae, quae concedi potest initio, etiam ab illis, qui postea stabilem contendunt factam: nam id verisimilius est, quam lucem in circulum actam (ut nunc Solem credunt gyrari) tempore quo nondum erat Sol, ut isti volunt. Fuisset et qualitas Solis et motus Solis, nec dum tamen corpus Solis. Ex hac materia lucida, die quarta compactus est Sol, et stellae fixae, ut quae videntur propriam habere lucem: sed diverso istae quàm ille modo. Nam Sol quidem erat die 40
prima: ut rationes archetypicae testari videntur, quia per illas invenimus, primum omnium corpus esse Solem in centro totius universi, et eum quidem immobilem. Dico primum ratione quantitatis, non ratione materiae, quo respectu nullum est alio prius, quia tota massa simul condita in principio temporis ut habet versiculus primus [...]

Lucem hanc cum Sole confundi ait Salianus à Trismegisto et vel Tertulliano lib: *
contra Hermogenianos vel Eugubino lib: de perenni philosophia cap. 9 et 10 pag. 27. col. 1 lin. 3. Dionysius Areopagita à Sole distinguit ex eo S. Thomas, sic Augustinus

26) *am Rand von der Hand Hanschs*: A. ante Christum currente 3993 d. 24 Julii manè, durante Feria 1. Vgl. XVI, 12 45) lib: : tibi Hs. 46) lib: : tibi Hs.

Quellen: 14) Gen 1,2; Gen 2,5 33) Ovid, Met. 1,26f.

fulgentem diem. Lombardus nube lucida fuisse ait: at Dionysius contra ἀσχηματιστον id est, nullis certi corporis terminis inclusum. Basilius lucis qualitatem productam 'in
 subjecto aquae ex qua postea factus Sol et stellae. Gregorius Nacianzenus, inferioribus
 et humanis primum productum quasi prius fuisse lux empyrei incorporeum, postea
 tamen Soli traditum ad illustrandam terram. Ait in alijs materiam prius informem, hic
 formam prius. His acc. Procopius Gazaeus, Theodoretus Anastasius Sinaita. Tertul-
 lianus, nox statim lumen splendore Solis implevisse. D. Ambrosius explicat exemplo
 et experimento quotidiano: cum ante Solem ortum diescit crepusculis comparens.
 Theodoretus nimiam et exuberantem fuisse putas, nunc temporatam.

XVI,8°

10 Ergo cum luce cepit motus, spiritu demùm incubante aquis, terram tegentibus:
 cumque esset manè diei, in loco terrenae massae signato: (sic Tostatus et Molina) post
 dimidiam terrenae massae revolutionem, fine diei primae lux occidit eidem loco. At-
 que ita motus terrae diurnus antiquior esset motibus secundis, dimidio die, ut in
 sequentibus patebit. Sed et hoc est consonum rationibus archetypicis. Terra enim suo
 corpore est mensura corporum, sua diametro mensura linearum quid ni et suo motu
 sit mensura motuum, eoque motum ejus esse antiquissimum, fit consentaneum.

Objicias, si motus antiquior ergo et corpus. Non igitur corpus Solis primum?
 Concedam, esto igitur haec altera interpretatio sicut prima nox duratione massae
 informis, sc. prima dies duratione et illius et lucis secum Solis, non verò aliquo motu
 20 terrae fuit mensurata: ut ita ne terra quidem tunc fuerit quantitativè tantum fuerit
 materialiter, eoque ne mota quidem fuerit.

De motu hujus diei: nescit Augustinus circuitune lux illuminaverit, an contractione
 et emissionem, an aliâ viâ. Hugo Carnensis et Basilius, circumagitata.

Molina et Abulensis, respectu Palaestinae. Augustinus respectu illius terrae in qua
 facturus hominem.

Cogitare aliquis possit, cum ex quotidianâ experienciâ lux aurorae praecedere com-
 probetur ortum Solis, lux crepusculi 'vespertini, sequi Solis occasum, cum etiam multa
 alia luceant praeter Solem, Moisen *populariter sensisse*, quasi lux ista non ex Sole sit.
 Ita ad sensum hominum vocat partes mundi [Collige similia, quae ad sensum homi-
 num scripsit: 1. Partes mundi] caelum et terram (ubi aqua ut contentum, sub terrae
 vocabulo ut continente quia sequitur statim de abyssu tanquam jam ante nominata, sit
 aqua, voce terra) [2.] Item luminaria magna ☉ ☽ [3.] Aquas super caelum, apertas
 30 portas caeli [4] [Imprimis hoc] Similiter de Deo populariter loquenti: *Fama ad me
 venit, descendam et videbo* etc. ¹

XVI,9

5) deniformam Schreiber 1 34) Bl. 9^r nur zu $\frac{1}{3}$ beschrieben, 9^v leer. Nil sequitur Frisch IV, 130
 Quellen: 33) Gen 18, 20–21

XVI,12

Chronologia ab origine rerum ad annum ante Christum 41.

Ante Chrm

Aetas Adami

3993. 1. Die 23 Julij Juliani retro extensi ad vesperam h. 6 in Chaldaea incipiente feria prima creavit DEUS rude chaos caeli et terrae et manserunt tenebrae super faciem abyssi, quod quam diu duravit pro *prima nocte* fuit imputatum.

Die 24. Julij mane durante feria prima, creata est lux et divisa à tenebris, haec *prima dies* fuit sine motu prima divisio. *

Vesperi finiente feria prima incipiente secunda, factum est firmamentum seu expansio dividens aquas ab aquis, caelum à terra, secunda divisio tunc facta diastemate orbium planetariorum et massae ceperunt moveri, tunc terra sortita est motuum convolutionis, quo vespera et mane potuit effici, luce stante uno loco. 10

Hoc momento occurrit in astronomia situs astrorum probabilis, Sol obtinet principium Cancri prope cor Leonis. Reliqui cadunt lineis ex Sole eductis in loca quadrata et opposita, praecipuè Lunae tres motus simul à quadratibus incipiunt. In Mercurij motu abundant gradus aliquot, at nondum illius motus adèò benè exploratus est, ut ad sex millia annorum tuto retro affirmari adèò praecisè possit.

Die 25 Julij vesperi incipiente feria tertia facta est tertia divisio aquarum ab arida, marium à terra, terra vestita herbis et plantis.

Die 26. Julij vesperi incipiente feria quarta facta est prima impletio regionis sc: caelestis creatae stellae fixae conformata planetarum corpora jam à biduo currentia, ut haberent manifestum discrimen à fixis, et à se mutuo, quo ad aspectum ex terra. ¹ 20

XVI,12^v

Die 27. Julij vesperi incipiente feria quinta, facta est secunda impletio regionis aquae cognataeque aëriae creati pisces et aves.

Die 28. Julij vesperi incipiente feria sexta, facta est tertia impletio regionis terrestris, creata animalia, et ultimus homo. Tunc homini data sunt terrae nascentia in cibum, animantia verò in servitium. Homo factus in propagationem generis.

Die 29. Julij vesperi incipit feria septima primum sabbatum. Dies verò illa longa sub Josua numeranda est pro unica feria, in qua non primum tantum mobile stetit sed et luna et omnes planetae, ut ita illa longitudo diei nihil turbet motus. 30 *

Paradisus plantatus, hominique ad operandum concessus, quem quam diu tenuerit, non est expressum. Probabile est, quia DEUS homines jussit crescere, non genuerunt verò ante lapsum, brevi igitur secutum esse lapsum. At contra vel centum anni morae generationi interpositae, non longiores fuerunt immortalibus futuris, quam pauculi dies. Et credibile est serpentem diuturnitatem abstinentiae ab arbore scientiae boni et mali usum esse ad concitandas suspiciones de DEO. Et quid si arbor illa vim satyricam obtinuit, quia ex eius esu cepit obscaena fieri nuditas, et quia esus huius paena potissimum redundavit in propaginem. ¹ 40

1) Titel von späterer Hand (Hansch?) 2) Bl. 12-14 Schreiber 2 30) longè 31) die

XVI,13

10	Ante Chrm 3863	Ætas Adami 130	Natus Sethus											
	3758	235	Ætas Sethi 105	Natus Enos										
	3668	325	195	Ætas Enos 90	Natus Cainan									
	3598	395	265	160	Ætas Cainan 70	Natus Malaleel								
	3533	460	330	225	135	Ætas Malaleel 65	Natus Jared							
	3371	622	492	387	297	227	Ætas Jared 162	Natus Henoch						
	3306	687	557	452	362	292	227	Ætas Henoch 65	Natus Mathusalem					
	3119	874	744	639	549	479	414	252	Æt: Ma thusalem 187	Natus Lamech				
	3063	930	800	695	605	535	470	308	243	Ætas Lamech 56	Adam mortuus			
	3006		857	752	662	592	527	365	300	113	Enoch raptus in caelum			
2951		912	807	717	647	582		355	168	Seth mortuus				
2937			821	731	661	596		369	182	Natus Noe				
2853			905	815	745	680		453	266	Ætas Noe 84	[Enos] mortuus			
2758				910	840	775		548	361	179	mortuus C(ai)nan			
2703					895	830		603	416	234	mor(tuus) Malale(el)			
2571						962		735	548	366	mortuus J(a)red			

Ante Aet.
Chrm Noe
2437 500
2436 501

Currente

Hoc anno aetatis Noe 501 currente, hoc est, completo quingentesimo scribuntur illi nati tres filij Sem, Cham et Japhet, tres in uno anno; quod sic fieri potuit, si Japhet natus sit fine anni 501 currentis, Sem verò et Cham gemelli initio anni 501 currentis. Haec fortasse causa est cur Gen. X v. 21 Sem scribatur frater Japhet maior, ad distinctionem sc: Cham gemelli, sed post Sem nati. Quod si Gen: IX. v. 24, non placet, filium Noe minorem more hebraicae linguae interpretari nepotem, ut ego puto, sc: Canaan: poterit fortasse Cham ibi loci eadem de causâ filius Noe minor dici, sc: respectu Sem gemelli sui maioris.

Superstites erant ex patriarchis Methusalem avus et Lamech pater Noe.

XVI,13°

56) diffictionem, korr. Boockmann

An Sem natu maximus

Propter nativitatem Arphaxat, ut suo loco dicitur, contendunt aliqui Sem non esse natu maximum, sed natum esse primo loco Japhet, anno Noe quingentesimo, postea Semum aetatis Noe quingentesimo secundo, ultimo Chamum et hanc esse causam cur Sem dicatur f(r)ater Japheti maior, sc: ex junioribus, Cham vero filius Noe minor id est ultimo loco natus. *

Haec speciose dicuntur, sed multae obstant rationes, quibus Sem probatur primogenitus.

I. Sem semper praeponitur	{	Gen: V. v. 31 à Mose Gen: IX. v. 18 à Mose v. 23 à Mose v. 26 ab ipso Noa v. 27 in benedictione G. X. v. 1 a Mose	10

II. Sem dominus constituitur et Japhet in tabernaculis Semi.

Etsi vero C: X. prius recensetur posteritas et sors Japheti: nihil tamen hoc impedit: quia ibi et Chami posteritas ante Semis recensetur, qui tamen certo erat minor Semo Gen: IX. v. 24. XVI,14

III. Japhet semper ultimo nominatur, quod non fieret si esset primogenitus. Ad minimum enim ante Chamum nominaretur, si maximè aliquid Semo tribueretur ob patriarchas et Christum ex eo nasciturum. 20

Hic obijcietur Gen: IX. v. 24 non Japhet sed Chamum dici filium natu minorem.

Respondeo utrumque Cham et Japhet minorem esse respectu Semi, nec minorem hic dici Chamum respectu Japheti, sed respectu gemelli Sem ut supra dictum. Etsi magis est verisimile loco illo non Cham sed filium eius Canaan dici filium minorem Noe id est nepotem, ut infra suo loco dicitur.

IV. Semitis in divisione orbis datur sedes primaeva generis humani, unde caeteri sunt profecti. A(t) Japhetigenis exteriora dantur; ultra maria et fluvios quae ad septentrionem et occidentem sunt: sicut et Chamitis reliquus occidens ultra Euphratem et meridies, Arabia ultra sinum Persicum, et Africa ultra Mare Rubrum ut infra suo loco sequetur. 30

Hic obijciatur ille ipse locus Gen: X. ubi cuiusque patrimonium recensetur. Nam v. 21 ubi latinus interpres et 70 habent de Sem fratre Japheti maiore, quidam ex accentus Hebraici indicio legunt, frater Japheti maioris, atqui tantum accentui fidere contra vetustissimas translationes nolim. Contra Mosis consilium perpendatur, coeperat à Japheto qui minor erat Chamo. Inde ad Chamum transivit, quia hos duos prius expedire voluit, ut à Semo postea non interiecto aliquo transiret ad Abrahamum. Cum ergo ultimo expediret Semum ne minimus videretur, dicit Chamum prius dictum fratrum Japheti (intellige gemellorum) minorem esse, Semum maiorem, et simul insinuat causas divisionis huius, qua Hebri posteris cessit Assyria sedes primaeva generis humani, non Chamitis, quia etsi gemelli erant Sem et Cham, Sem tamen primo genitus erat. 40

V. Scaliger ex hoc ipso loco ducit argumentum. Nam si Sem maior est natu quam Japhet G: X v. 21. Maior autem etiam quam Cham G: IX. v. 24. ut ipse intelligit. Est ergo natu maximus.

Sane causa non est cur dicatur frater Japheti maioris potius, quam frater Chami minoris, quia ille remotius nominatur, hic propius. At causa est cur dicatur Japheti maior frater sc: ex duobus gemellis maioribus Japheto.

Considera an sic intelligendum de Semo natam esse maiorem posteritatem, quam de Japheto.

An quia Noa puerum Canaan utrique Semo et Japheto servum fecit, huc jam Moses respicit, quasi Noa Chamum pro caeterorum fratre non reputaverit in fatidica sua benedictione.

Certe magnam vim habet collatio benedictionis Noae cum hoc v. 21 Gen: X. ¹

Chronologia Jacobi

XVI,15

1 Jun: 1610.

Abrahami 100. Isaac nascitur ex Sara quae habebat annos 90.

10 37 Isaci, mortua est mater ejus Sara in Hebron. G. 23. v. 1.

40. Isaci: Isac duxit Rebeccam. G. 25. v. 20.

Fames et peregrinatio Isaci in Gerar ad Abimelech.

60. Isaci: Nascuntur Jacob et Esau. 25. v. 26.

75. Abraham moritur, et sepelitur in Hebron.

100. Isaci: 40 Esavi: Esau ducit uxores: 26. v. 34.

101. 41. Jacob praevertit benedictionem fratris. Tempus colligo ex collatione horum locorum 26. v. 34. 35/ 27. v. 46/ 28. v. 6. 7. 8. 9. Nam et sub initium conjugij Esau consilium patris de ipso benedicendo est probabile: et causa allegata a Rebecca ablegandi Jacobi futilis esset, si non primo statim conjugij anno hoc factum esset.

20 102. Jacob aetatis 42 abit in Canaan. Esau superinducit uxorem tertiam.

109. Jacobi finis servitutis primae: et nuptiae 29 v. 18. 21. 28. cum Rachel et Lia. aetatis 49.

110. Ruben¹ natus ex Lia G. 29 v. 31.

112. Simeon² natus ex Lia G. 29. v. 32.

Rachel aemulatione sororis, Balam dat marito in uxorem suo loco. G. 30.

v. 3.

113. Dan¹ nascitur ex Bala.

114. Levi³ ex Lia nascitur. G. 29. v. 33.

30 116. Juda⁴ nascitur ex Lia: 29. v. 34.

Finis alterius septennij servitutis G: 29. v. 29.

Jacob G. 30. v. 25 non nato demum Joseph sed jam, nato Juda petijsse reditum a socero videtur. Causa Mosi confusionis ista, quia nato Josepho verè fugit. Sanè ne caeteri quidem chronologi tueri possunt hoc: Josephum ut vult litera G. 30. v. 25, natum esse intra complexum 7 annorum: quia Issaschar Zabulon Dina fuerent juniores. ¹

Hic ergo inciperent 6 anni servitutis pro pecoribus G: 31. v. 41.

XVI,15°

Sed mihi magis est consentaneum, viginti fuisse v. 38. Ut in eo confusio facta sit, quod numerandi fuerunt servitutis viginti, incertumque fuit an numerandi illi 14 pro uxoribus an non.

40

Nam C. 31. v. 7 et 41. exprobrat Jacobus Labano, immutasse illum sibi mercedem suam decem vicibus. Non potuit autem nisi semel in anno immutari, non igitur intra 6 annos decem vicibus immutari potuit.

118. aetatis Jacobi 58. Pono natum Naphthali ex Bala, itaque C: 30 v. 7. Rachel dicit, Comparavit me dominus cum sorore mea, et invalui. Vidit enim Liam hoc biennio non factam gravidam.

7) Bl. 15–17 eigenh. Reinschrift, stark überarbeitet 24–30) Indexziffern (so nur hier) aus der Hs.

- Lia igitur extimulata successu hoc et gloriatione Rachelis, locat et ipsa suam ancillam Zelpham marito, quia parere desierat biennio G 30. v. 9.
119. Gad¹ nascitur ex Zelpha G. 30. v. 10.
121. Aser nascitur ex Zelpha G. 30. v. 12. Dum interim Lia sterilis manet. Ruben jam annorum undecim aptus est in rus egredi G. 30 v. 13. Non ita infans ut apud caeteros chronologos.
122. Finis sex annorum pro pecoribus.
Post haec Jacob non videtur pro servo habitus, sed liberius degisse in vicinia Labani, suas res agens nisi forte hi sex anni ut supra dictum, in viginti sunt extendendi.
- Hic forte Jacobo annorum 62 ex Lia nascitur quintus Issaschar G. 30. v. 18.
124. Zabulon natus ex Lia. G: 30 v. 20.
127. Dina nascitur ex Lia G. 30. v. 21. aetatis Jacobi 67.
136. Finis annorum 20 pro pecoribus, si ex C: 31. v. 7. et 41. de decem vicibus corrigi potest aliquid in C: 30. v. 38. de viginti annis servitutis.
Mansit autem Jacob in Mesopotamia adhuc multo tempore, sic ut G. 31. v. 38. 41. Viginti illi anni intelligendi sint tantum IN DOMO TUA, TECUM LABANE, non vero de tota mora in Mesopotamia extra domum 'Labani in viciniâ.
151. 91 Jacobi, nascitur Joseph ex Rachele G. 30. v. 24. 25. in senectute Jacobi, G. 37. v. 3.
G. 33. v. 2. 7.
G. 32. v. 22, undecim filij.
G: 35. v. 26. Omnes dicuntur nati in Mesopotamia Syrae, cum tamen et Benjamin ibi nominatus fuerit.
cum caeteri usque ad 67 plus minus non nati fuerint in senectute ejus.
- [152. 92] Jacobi: Fuga Jacobi ex Mesopotamia quorum refero C: 30. v. 25. Et per se patet fuisse Joseph infantem, cum rediret pater. Nam caeteris chronologis etiam Ruben annorum non plus duodecim fuit.
- Huc refer Jacobi verbum G: 33 v. 13 habeo parvulos teneros: quod ego de nepotibus ex Rubene, juxtaque de Josepho intelligo: ut et de servorum et ancillarum filijs. Nam Gen. 46. v. 10. numerantur Simeonis 6. et 7mus Chanaanitidis. Reliqui ergo Mesopotamici.
- Nec possunt longius differre reditum in Canaan. Quanto enim seniore faciant Judam cum duxisset uxorem in Canaan, tanto minus temporis relinquunt eius praecoci posteritati.
- Jacob in Socoth et Salem Sictimorum: ibi Dina stupratur annorum 24. G. 33. v. 16. 20. G. 34. v. 1. 21. Jam satis adulta. Simeon 39 annorum. Levi 37, satis ad vindictam adulti; non ita meri pueri ut apud chronologos caeteros. G. 34. v. 25.
- [153. 93] Jacob fugit Sichimitas. G: 34. v. 29. et G: 35. v. 1. 5. Ascendit igitur in Luzam cum adhuc haberent deos alienos ex Mesopotamia adductos G. 35. v. 2.
Cum adhuc recens esset memoria itineris Jacob, G. 35. v. 3. gratiasque deo jam modo ageret.
Eodem tempore (cum greges pascere in terra Canaan), Judas duxit Suah: Cananitidem: Gen. 38. v. 1. annos natus 35, nec ita puer, ut apud caeteros chronologos.

18) sint *kor.* aus sunt 23-26) *Randnachtrag* 31-37) *Randnachtrag* 38-41) *weiterer Nachtrag*
39) G. 33 ... 1. 21. *Einschub* 47-49) *Randnachtrag*

- Debora nutrix Rebeccae mortua. G. 35. v. 8.
152. 92. Verno tempore moriente Rebecca; in Ephrata nascitur Benjamin G. 35. v. 16. 18. G: 48. v. 7. Primum ex Mesopotamia redierat.
Inde Jacob ivit trans Turrim Gregis, ibique habitavit G. 35. v. 22. Nascitur Her parentibus Juda et Suah.
153. 93. Ruben dormit cum Bala concubina patris sui: jam 43 annorum et ad hoc satis adultus, nec ita puer ut apud caeteros chronologos. G: 35. v. 22.
154. 94 Nascitur Onan patre Juda matre Suah.
155. 95 Nascitur forte Sela parentibus Juda et Suah.
- 10 167. 107 Jacobi: Joseph annorum sedecim pascet greges cum fratribus suis (jam adultis) ipse adhuc puer. Gen: 37. v. 2. Et pro tali habetur v. 29. 30, ab ipso Rubene. Sanè etiam respectu filiorum Balae et Zelphae, cum quibus versatur G: 37. v. 2, puer habetur: cum illi tamen apud caeteros chronologos sint Josepho aequales, partim necessario minores, ut Zabulon et Dina.
Hic igitur Joseph: venditur in Aegyptum G: 37. v. 28.
Eodem tempore Judas, dedit primogenito suo Her uxorem Thamar annum 16 ingresso, quod mirum. Fuit nequam in conspectu domini (scortator) ideo Judas ei maturi uxorem dedit G. 38 v. 6.
Her brevi mortuus est. Progenies Chananaea erat: nil mirum si degener. ¹
- 20 170. 110 Jac: Onan duxit Thamar; sed et ipse brevi mortuus est. G: 38. v. 8. 9. XVI, 16°
Thamar jussa est expectare in domo patris sui donec adolescat Sela: nondum igitur erat adultus G. 38 v. 11. Evolvantur anni abhinc quinque; (multis enim evolutis annis) G: 38. v. 12.
- * 175. 115. Suah moritur, G. 38. v. 12. Jam Selah adoleverat, quippe annorum 17. 18. vel 19. G: 38 v. 14. Juda concumbit cum Thamar, impraegnat eam G: 38. v. 24. 25.
176. 116. Nascuntur Pharez et Zara ex Thamar Cananitide, Judae progenies. G. 38. v. 29. 30. Forte ante uno anno aut duobus.
180. 120. Isaac mortuus, et sepultus a Jacob et Esau. G. 35. v. 28.
- 30 181. 121. Joseph sistitur Pharaoni, annos natus 30. G: 41. v. 46.
- [189. 129.] Nascitur Hezron et Hamul gemini ex Pharez, anno aetatis Pharez 15. 16.
190. 130. Descensus in Aegyptum. ¹

Chronologia commorationis populi
Dei in Ægypto et deserto.

XVI, 17

Æra Promissionis

216. Primus commorationis in Gosen, qui fuit quartus famis. G. 47. v. 27.
Jacobi anno 131. Josephi anno 40.
Ægyptus omnis fit peculium regis opera Josephi. G. 47. v. 26.
219. Ultimus famis
- 40 232. Annus 147 aetatis Jacobi, quo anno mortuus est. G: 47. v. 28.
286. Annus Josephi 110. hoc anno mortuus est. Gen: 50, v. 22. 26.
Surrexit rex alius qui ignorabat Joseph: Ex: 1. v. 8. Tempus cadit, per ea quae ad annum exitus dicentur, sub sextamdecimam dynastiam Manethonis, quam dixit pastorum, neque tamen extant eorum nomina.
- Circa haec tempora contigisse puto historiam Jobi certe post subversionem Sodomorum Job: 28. v. 5. Nam dicitur fuisse vir in terra Hus, orientali nomine

17) 16 korrigiert; 10 paläogr. möglich 31) et Hamul gemini nachgetr.

Job. c. 1. cujus vicini hostes Sabaei et Chaldaei C. 1. v. 15. 17 cognatus Eliphaz Themanites, et Baldad Suhites, et Sophar Noamites, Job: 2. v. 11. et Eliu Barachelis Buzites: Job 32. v. 2.

Jam verò quae fuerit terra Hus, descendum est ex Gen. 10. Ex Noa natus Sem ex hoc Aram, ex hoc Hus, qui unus ex illis est, quibus est distributa terra quique nomina imposuerunt terrae. Quinque igitur filij Semi Asiam majorem occuparunt; Ælam Persiam, Assur Assyriam, Arphaxad Mesopotamiam, Babyloniam, Lud Lydiam Ciliciam, Aram Armeniam et Syriam magnam. Jam Arami filij quatuor Hus Hul Gether et Mas. Dicitur igitur terra Hus orientalis, itaque est pars Syriae vicina Euphrati, ubi urbs Thapsacus. Aliter ea describitur vicinia Sabaeorum et Chaldaeorum hostium. Jam notum est ex Diodoro, sinum Persicum interstinguere Chaldaeos ab Arabibus foelicibus, qui in scriptura sunt Sabaei. Terra igitur Hus ab oriente Chaldaeos habuit, a meridie Sabaeos vel Arabes, ab occidente Idumaeam, a septentrione Assyriam Lydiam; Josephus tribuit Armeniam filio Hul, quem Otrum appellat. Et sanè Armenia alludit ad patrem Aram. Gether attribuit Bactrianam, Mes, Masinaeos. Haec obiter. Nihil enim monent de tempore exacto: tantum hoc, quod Chaldaei et Sabaei jam populosi fuerunt.

Porro quod commemoratur unus ex Jobi amicis Eliphaz de Thaman: ex eo patet historiam accidisse post Jacobi tempora. Nam Esavus aetatis quadragesimo duxit filiam Elonis Hethaei, qui erat filius Canaan, nepos Chami: Ei filiae, uxori Esavi nomen est G: 26. v. 34 Basmath, sed G: 36. v. 2, correctius Ada. Filiae verò Ismaelis erat G: 26, nomen Maheleth, at G: 36 Basmath. Ex hac conjuge Ada 'Elonis filia Esau filium suscepit Eliphaz, coaetaneum Rubenis. Hujus porro filius erat Themam, aequalis forte Josepho, aut filio Rubenis: hic demum dedit nomen loco. Post haec tempora demum natus est aliquis in Theman, cui nomen erat progenitoris Eliphaz. Ergo post mortem Josephi.

Jeronymus putat Jobum esse Regem Jobab, secundum, cui Husan Themanites successit. At non est verisimile historiae Jobi, regem eum fuisse: [laudatur] celebratur simpliciter ab amplis possessionibus. Probabilius illam genealogiam scriptam esse post Mosis tempora, adeoque et post Jobi, quia meminit regum Israelis.

Esse autem locandam historiam Jobi ante exitum ex Ægypto, colligitur inde, quia cum luculentam habuisset occasionem mentionis prodigiorum in Ægypto factorum, nullius tamen meminit. ¹

XVI, 17°

XVI, 19

Chronologia Judicum.

Exitus

Pugnavit Josue multo tempore (6 annis) contra reges Jos. 11. v. 18. Et quievit terra à praelijs, v. 23.

^{curr.} 47. ⁷Jubilaus⁷ Septimus subjugationis terrae, 85^{tus} aetatis Caleb, Jos. 14. v. 10. Vide 2 Exitus. Fuit hic radix sabbathicorum et jubilaeorum. Vide 40 Exitus. Nam hic jam est exactus septimus, quo Deut. 31. v. 10, Moses praecipit in festo tabernaculorum legenda verba legis. Appellat ibi hunc annum REMISSIONIS. At Num: 36. v. 4, jubilaus seu quinquagesimus annus dicitur etiam annus REMISSIONIS. Est igitur hic pro jubileo, et sabbathicus.

36) Bl. 18 leer, 19–21 Schreiber 3 mit eigenh. Zusätzen

Exitus

47

Josue senex et provectae aetatis erat, Jos. 13. v. 1: Necdum terra erat sorte divisa. v. 2. Jubetur ergò illam dividere. v. 7. Dividitur ergò per Jos. 14. 15. 16. 17. tribui Judae, Ephraim et dimidia Manasse.

Congregati sunt filij Israël in Silo (puto mense 7) Jos. 18. missique descriptores terrae pro residuis 7 tribubus v. 9. Pax enim erat. v. 1. Et ijs reversis terra sorte dividitur, Benjamin v. 11. Simeon C. 19. Zabulon v. 10. Isaschar v. 17. Aser v. 24. Nephthali v. 32. Dan v. 40. Nominata Asyla, c. 20. Et Levitarum urbes C. 21.

Ruben Gad et dimidia tribus Manasse reversa est in possessiones suas trans Jordanem C. 22.

10 ^{curr.}
65.

Josephus tribuit Josue post distributionem annos octodecim. Eos sic illi natos esse existimo. Jos. 23: sic scriptum est: Evoluto autem multo tempore (post distributionem) postquam pacem dederat Dominus Israël, subjectis in gyro nationibus universis, et Josue jam longaevo et persenilis aetatis. Convocavit Josue omnem Israel v. 2. et c. 24. v. 1, et dixit, Ego hodie ingredior viam universae carnis v. 14. Dimisitque populum in possessiones suas Jos. 24. v. 28, quod repetitur Jud. 2. v. 6. per πρότερον ὕστερον. Et mortuus est Josue, cùm esset centum et decem annorum. v. 29. Et Jud. 2. v. 8. Quod si Josua cum Caleb ejusdem fuit aetatis, ut est verisimile, Caleb anno 47 habuit annos 85. Abhinc igitur ad 110, supersunt 25. Hi 25 à scriptore Josepho debebant extendi ab anno divisionis terrae: at sive hallucinatione sive consilio adhibito (fortè quia perpendit, Caleb supervixisse Josuae, Jud. 1. v. 20) factum est, ut extenderet illos 'à primo ingressu in terram; à quo hic est 25^{tus}. Ita manserunt Josuae post divisionem terrae, anni 18: quem certum numerum, veluti receptae auctoritatis, ego usurpo pro incerto illo, expresso in verbis supra, Evoluto autem multò tempore, etc.

XVI, 19°

Sepelitur Josue, 24. v. 30. Jud. 2. v. 9.

Tunc et Josephi ossa sepulta. Jos. 24. v. 32.

Eleasar mortuus et sepultus. v. 33.

30

Hic jam Jos. 24. v. 31, et Jud 2. v. 7. Sequitur sententia longi temporis. Servivit Israël Domino cunctis diebus Josue et seniorum, qui longo post eum vixerunt tempore, et noverunt omnia opera Domini, quae fecerat cum Israël. Et Jud. 2. v. 10: Congregata est omnis illa generatio ad patres suos: et surrexerunt alij, qui non noverant Dominum, et opera, quae fecerat cum Israël. Feceruntque malum et servierunt Baalim. v. 11. Et dimiserunt Dominum, v. 12. Iratusque Dominus tradidit illos in manus diripientium v. 14. Suscitavitque Dominus iudices v. 16. Et in diebus eorum flectebatur misericordia, et liberabat eos v. 18. Sed nec eos audire voluerunt, et citò deseruerunt viam v. 17. Postquam autem mortuus esset iudex, revertabantur, et multò faciebant pejora. Haec oratio compendium continet totius historiae Judicum. Unde apparet hoc esse additamentum fortasse Samuëlis à v. 16 in 19 inclusivè. Ideò non est opus, ut senioribus post Josuam tempus aliquod concedamus, quasi praeter tempora expressa numeris, aliquod etiam propter hoc additamentum senioribus deberetur, ut Josue omninò debetur.

40

66. Primus à morte Josuae. Quamvis essent subjectae in gyro nationes universae Jos. 23. v. 1. scilicet ita subjectae et mansuetae, ut pax esset populo Israël ab ijs: multae tamen superfuerunt nationes in terra sorte diversa, quae nondum erant subjugatae v. 4.

45) Jos.: Jud. Hs. 46) erat

Exitus
66

Hoc igitur anno, consulto Johovae oraculo, cum ducatus belli tribui Judae obveniret, is ascita Simeonis tribu (quippe cujus sors C. 19. v. 2. 9. in medio filiorum Juda ceciderat) expugnavit Adoni-Bezecum et Jerusalem civitatem (quam incenderunt et dein Jebusitis dimiserunt sub tributo habitandam Jud. 1. v. 21) et Hebron, et Cariath Sepher per Othonidem filium Cenez, fratrem Calebi minorem (nepotem Calebi ex fratre Cenez; utrique enim pater erat Jephone Cenezaeus Jos. 14. v. 6.) cui Caleb Acam filiam suam uxorem dedit: sicut haec per anticipationem narrantur Jos. 15. v. 15. 16. 17. 18. 19. sed Jud. 1. v. 10. 11. 12. 13. 14. 15. suo loco repetuntur.¹

XVI,20

Captae etiam Gaza, Ascalon, Accaron, et omnia montana v. 18. 19.

10

Calebo data Hebron, qui delevit ex ea tres filios Enac, Jud. 1. v. 20. Jos. 15. v. 14 per anticipationem relatum. Et impleta sunt pacta, quae Josue Calebo pepigerat in distributione, quaeque Caleb spe praeconceperat Jos. 14. v. 12. 13. 14. 15. de quo etiam Num. 13. v. 23.

Josephi duae tribus ceperunt Bethel olim Luzam dictam Jud. 1. v. 22.

Ephraimita Michas superstitioso voto matris suae adductus Penates statuit, et sacerdotem primo filium suum, post Leviten, Jonathan filium Gerson filij Mosis: tempore quo *non erat rex* (neque judex) *in Israël: sed unusquisque quod sibi rectum videbatur, faciebat.* Jud. c. 17. v. 6.

Dan tribus quaerebat (capere) possessionem sibi (sorte tributam) usque ad illum enim diem inter caeteras tribus sortem (suam) non acceperat. Jud. 18. v. 1. missique exploratores inciderunt in sacra Michae, consultoque oraculo, cum laeta responderentur, et eventus sequeretur, duces fuerunt tribui, ut sacra Michae sua vi eriperet. Sacris igitur raptis occupant urbem Lais et cognomentum faciunt Dan, sedemque eam sacrorum faciunt, Jud. 17. Factum id esse hoc eodem tempore, vide v. 31. Capita verò haec ipsa sunt scripta longo tempore post haec, fortè sub Esaia, quia fit mentio captivitatis Dan. v. 30. Jos. 19. v. 47. Videtur haec expeditio ex anticipato recenseri, ubi Lais dicitur Lesem, et cognominatur Lesem Dan.

20

Gentes interspersae tributum suae quaelibet tribui dominae condixerunt. Jebusaei Benjaminitica Jud. 1. v. 21. Cananaei in Gazer Ephraimiticae Jos. 16. v. 10 per anticipationem, et Jud. 1. v. 29 suo loco. Sic et Manassiticae: Jos. 17. v. 12. 13. Jud. 1 v. 27. 28. Et Zabuloniticae v. 30. Et Asseriticae v. 31. 32. Et Nephthaliticae v. 33. Danitica verò imbecillis erat, nec potuit domare Amorrhaeum v. 34, ideoque Amorrhaeus Manassitis fuit tributarius v. 35.

30

68. Tertius annus post mortem Josuae, 28^{vis} ab ingressu in terram. Et veterum Graecorum chronologorum nonnulli 27 plenos ducatu Josue assignant, seorsum à servitutibus et iudiciis caeteris.

Hoc anno pace parta, et gentibus sub tributum missis, superstitie Phinees Jud. 20. v. 28, cùm *non esset praeterea rex* (neque judex) *in Israël: et unusquisque quod sibi rectum videbatur hoc faciebat,* Jud. 21. v. 25, accidissem puto historiam internecionis tribus Benjaminiticae ob Sodomiam et supra C. 19. 20. 21.¹

40

XVI,20^v

Cùm ergò habitarent Israëlitaë inter Cananitas, et connubia cum ipsis contraherent ritus eorum sacros imitari inciperent (ut supra Danitae) nec delerent eos: Jud. 3. v. 5. 6. Ascendit angelus Domini de Galgalis. Apparitio ipsius Dei in forma humana. Vide Jud. 6. v. 12. 13. 14 et exprobravit ipsis, quod pacem Cananaeis sub tributo concederent, contra pacta; denunciaturque poenam, quod jam

Exitus

194

「194 Jubilaeus」

Debora iudicabat populum hoc tempore, v. 4. 5.

215 Post viginti annos, cū nimiae essent exactiones, post annos octoginta belli prioris sub Aod, Barac ductu Deboraē profligat Sissaram.

Quievit terra per 40 annos Jud: 5. v. 31. puta ab hoc bello Sissarae et Baraci, ad aliud.

「A」C 1300 236

243. Ante Chr: 1293. Jubilaeus」

248. Exactis 33 à priori bello, etsi bellum justum non esset, coeperunt tamen praedae ex agris Israëlīs agi, et segetes vastari à Madianitis Scenitis pecuarijs per 7 annos: Jud. 6. v. 3. 4. 5. Et sic traditi sunt in manus Madian, v. 1. Itaque comportabant Israëlītae sua in speluncas, v. 2. quia sc. non putabant consultum pugnare: sed solebant fugere cum frumentis, advenientibus Madianitis, v. 11.

Propheta ostendit Deum iratum esse illis. v. 8.

curr

255.

comp

Exactis 7. annis hujus miseriae, et 40 à priore bello angelus (apparitio) Domini (in forma humana, quia sedit. v. 11. et non aliter nisi ut homo agnitus est à Gedeone, v. 13. 15. 17. Et loquitur ut alius homo v. 12: et tenet virgam manu v. 21.) Gedeonem instruit contra Madianitas, et jubet cum pro altari Baalis, altare Domino aedificare in petra: quo facto, Gedeon exit cum populo in bellum contra Madianitas, Jud. 6. et profligat eos terrore circumventos, Jud. 7. Seditione etiam Ephraimitarum jactatus Jud. 8. in ducem tandem eligitur ab omni Israëlē, cum posteritate sua v. 22. Et praeest annis 40, quiescente sub ipso terra, v. 28.

XVI, 21°

「A C

com

1244

curr

curr

292

com

Jubilaeus. Per eosdem annos regnarunt Laomedon et Picus, Lactantio, qui sub hoc an(no) Orphaea cum Argonautis ad littus Iliensium accessisse.」

295. Gedeon Manassites moritur. Israëlītae foedere se obstringunt ad cultum Baalis. Abimelech filius, occisis 70 fratribus succedit patri annos 3: Jud. 9. v. 22, et occiditur, v. 53.

「296」 Tyrus hic condita secundum Josephum: vide 537. 「Atqui Jos: 19. v. 29 jam est celeberrima munitio. Forte igitur in animo habuit Carthaginem Tyriam coloniam.」

298. Thola filius Phua cognatus Abimelechi Isascharites iudicat Israël annis 23: Jud. 10. Patruus Abimelechi dicitur Phua, fortè fuit avunculus.

「303. Carthago habitata 50 annis ante Trojam captam. Appianus.」

321. Jair Galaadites annos 22, v. 3. 4. Electus est propter amplas possessiones, qui proprijs rebus studuit filijs suis 30 totidem urbes dedit. Ei pater Segub, avus Hesron annorum 60, aviae frater Galaad, ejus pater Machir. 1. Par. 2. v. 22. 「Cognitione attigit Caleb. 1. Par. 2. v. 21.」

325. Sub Jairo rursum per 18 annos dura patiuntur Israëlītae trans Jordanem in Galaad ab Ammonitis; adeoque et Juda Benjamin et Ephraim vestabantur, nemine resistente.

21) *Eigenh. Zusatz am oberen Rand:*

Uranus Melisseus Cretae rex

Tellus Melissa Amalthea

Saturnus N.

Picus

Jupiter

31) Tyrus ... 537 zuerst vor Jahr 321; von Kepler umgestellt und ergänzt. 36) 303 *eigenh. aus eigenh. 302*42) Galaad ab *eigenh. Korrektur aus Galilaea, a Philistaeis et am Rand eigenh. unter einer geschweiften Klammer:* Latinus. Facinus. Fatua.

Exitus

325

1211 325

Latinus rex Latinorum an: 32. Philippico. Per eosdem annos Priamus, Latinusque reg. Bunting. 11 ante. narrante <Lact>antio.⁷

*

Ant. C. 333.

1200 336

Facta est itaque fames in terra, in diebus unius iudicis (Jairi) Rhut.

1195 341

1. Noëmi exit Judaea peregrinatum in Moabitidem.

343.

Mortuo Jairo, cùm vacaret ducatus, Ammonitis in Galaad irruentibus, principes terrae sic dicunt. *Qui primus ex nobis contra filios Amon ceperit dimicare, erit dux populi Galaad.* Jud. 10. v. 18. Jephtha praedonum dux fortiter se gerit, legiturque in principem. c. 11. Concitatur bellum, v. 4. Jephtha mittit faeciales ad Ammonitam; jactatque praescriptionem possessionis [Galilaeae] ⁷Galaad⁷ annorum trecentorum v. 26. Vides autem, ab exodo fluxisse solidos 342. Ergò ab occupata [Galilaea] ⁷Galaaditide⁷ per Moisen anno 40 exitus 303 anni sunt. Judicavit Israël an: 6. c. 12 v. 7.

10

Noëmi cum nuru Ruth redit in Judaeam: audierat enim, quod respexisset Deus populum suum (sub Jephthae praesidio) et dedisset eis escas, v. 6. quippe hostibus non amplius vastantibus agros.

Nurum suam locat Boozo, [natum] ⁷qui erat natus⁷ (non patre sed progenitore majore) Salma Nahassonis filio, 1. Par. 2. v. 11. De quo ortus est Obed. Josephus refert historiam sub sacerdotium Eli: rabbini tempore Abesan, alij tempore Deborahae.⁷

20

344. Obed circa haec tempora natus, pater Isai.

349. Abesan post Jephtham iudex 7 annis. Jud. 12. v. 8. 9. ¹

Ante Ch Exitus ex Aeg:

1183 353. TROIA deleta.

XVI,22

Dionysius Halicarnasseus numerat à Româ conditâ retrò annos 432. Scribit enim, Olympiadis VIII ετους πρώτου ἐνεστῶτος, Anno à captâ Trojâ, 432, Romam esse conditam. Jam verò certum est ex alijs Dionysij locis, annum primum Olympiadis incipere illi aliquot mensibus ante ludicrum. Ergo statuit Romam conditam anno ante Christum 752. Adde completos 431, prodit currens ante Christum 1183 annus captae TROIAE.

30

Confirmatur locatio ex eo, quod diem et mensem captae Trojae sic describit, fuisse diem 23 Thargelionis, 17 dies ante Solis conversionem, post quam superfuisset dies 20 ad finem anni, ut quidem Athenienses tempora observant, inquit ille, voce usus temporis praesentis. Jam verò conversio Solis et dies solstitij, in quo Hipparcho doctore accurata fiebat Solis conversio, Dionysii aetate incidebat in 24 Junij Juliani retro extensi. Additis 20 diebus, initium Hecatombaeonis (transmisso Scirrophorione cavo, seu dierum 29) debuit recidere in 14 Julij. Atqui hoc in formâ tetraeteridis Atticae (quam longè aliam demonstro, quam commentus est Scaliger) non potest contingere nisi annis ante Christum imparis numeri; ut ex comparatione cum alio loco Diodori Siculi convincitur.

40

Eratosthenes, allegante Dionysio, Troiae casum annis 80 praeponit redditui Heraclidarum: numerans et hos 80. et 60. et 159. et 108, usque ad annum prima Olympia praecedentem. Summa est 407, adde primas sex Olympiadas usque ad ortum Romae Dionysianum, Majo, qui Olympia VII praecedit; conflantur solidi 431. Hoc igitur fundamento usus Dionysius, Romam ait conditam Ilij capti anno 432do.

9) c. 11.: v. 11. Hs. 22) 8 *eigenh.* Zeilen über die Eroberung Troias am unteren Rand gestrichen (s. u. 1183/353) 23) Bl. 22' *eigenh.* 24) am Rand Solst: Prut. 5 Juli. NL 9 Julij 30) am Rand An Plutarchus?

Ante C. Exitus ex Æg.

1183 353

Diodorus Siculus anno ante Chr: 317, quarto Olympiadis CXV, post annos a morte Alexandri VII. Agathoclem ait Syracusis tyrannidem arripuisse annis 866 post Ilium captum. Adde solidos 866 ad 317 currentem, consurgit currens ante Christum 1183, ut prius.

Alij perperam referunt ad 1182 ante Chr: quippe vix temperantur, quin ad 1184 usque excurrant authores hic allegati.

Archilochus hinc ad Olympiada XXIII, annos 500 numerat; sed est numerus rotundus loco scrupulosi. Nam desinunt anni abhinc 500, in Olymp: XXIII annum II. ¹

XVI,23

356. AhialonZabulonites successit illi 10 annis v. 11. 10

366. Abdon Ephraimites post illum, 8 annis.

1169. 367. Æneas rex Latinorum annos 3; Phil. Inde Ascanius annos 38. ⁷ *

374. Philistaea servitus incipit, sub qua praeter sacerdotem nullus erat dux in Israël. Confitentur hoc Israëlitae, Jud. 15 v. 11.

^{curr.} 386. Circa haec tempora conceptus est Samson, vide 414. Exodi. Jud. 13. Angelus enim Domini (apparitio Domini in forma viri v. 6. 8. 10. 11: et quia loquitur, ut homo v. 16) apparuit Manoe patri Samsonis, et prius etiam matri, v. 5, annuncians conceptionem Samsonis, qui sit incepturus liberare Israël de manu Philistinorum v. 5. Ergò Philistaei tempore conceptionis Samuelis erant domini Israëlis ab aliquot jam annis. 20

^{curr} 390. Ante Chr: 1146. Jubilaeus ^{com}

394. Eli pontificatus hic circiter incipit, in quo dicitur judicasse Israël annos 40. 1. Reg. 4 v. 18. Eum autem huc infero, quia non in libris Judicum commemoratur, sed in historia Samuelis, nec Eli pro iudice celebratur, nec pro duce, nec ostenditur cui dux successerit, quemve successorem habuerit, sed pro sacerdote in Silo, quorum omnium erat iudicare populum. Et convenit tempori tyrannidis Philistaeae, non esse iudicem nisi sacerdotem summum. Cur hic incipiam infra patebit Ann. 433 Exodi.

Erat 58 annorum cùm inciperet ex an. Exodi 433. Descendit ab Ithamare Aaronis filio, et successit Oziae abnepoti Eleasari, teste Josepho. 30

Isai hîc natus, si aetatis septuagesimo in senectute sc. gignit Davidem. Nascatur autem Isai anno quinquagesimo aetatis patris Obed.

395. Elcana et Anna sterilis exorat Deum foecunditatem: quo tempore jam duo filij Heli sacerdotis Hophni et Phineas munia patris obeunt in templo in Silo. C. 1. v. 3. adulti igitur.

Et hîc igitur Phineae filio Eli nasci potuit filius Achitob, vide Exod. 425.

396. Post circulum dierum concepit Anna et peperit Samuelem, v. 20. Factum est sub principium pontificatus Eli. vide infra.

Propheta quispiam praedicat Eli caedem filiorum et infortunium domus, amissionem sacerdotij et brevitatem vitae. 1. Reg. 2. v. 27. 40

^{curr} 398. Sylvius Æneae posthumus an: 29, Philip. ⁷

412. Samuel puer (annorum forte 16) accipit vocem Dei, de interitu Eli, 1. Reg. 3. v. 8. ¹

XVI,23^v

Ex eo Samuel clarescit oraculis: 1 Reg. 3. v. 20. 21, sub iudicatu et pontificatu Eli.

10) Bl. 22^v leer, 23-31 Schreiber 3 mit eigenh. Zusätzen
umgestellt

44) zuerst nach Eli das Jahr 425; eigenh.

Quellen: 7) Ps.-Berosus (Annius Viterbius) 1552 S. 4

Exitus

413

413 Samson adultus praetextu conjugij quaerit occasionem aegrè faciendi Philistaeis gravibus dominis. Jud. 14. v. 4. quam et invenit, Jud. 15. v. 3. Incendit eorum messem v. 5. Itaque bellum oritur: Philistaeis cum exercitu ingressis terram v. 9. tunc quando dominabantur adhuc Philistaei v. 11. Deditus autem Samson, maxilla asini fundit exercitum occisis mille viris; quo praelio finis impositus est servituti 40 annorum, v. 18.

414. Atqui ex eo Samson judicat Israël annis 20 v. 20. In diebus Philistiim, id est, cum eo tempore nullus iudex aut dux fuisset, sed Philistaei per annos 40 dominati fuissent. Non est enim verisimile, Samsonem judicasse, durante servitute, et Philistaeorum tyrannide: non fuissent hoc passuri, si domini fuissent his totis 20 annis: Aut si Samson suo se robore tuitus est; quid impediabat eum, quo minus depelleret servitutem? Ecce encomium ejus ab hoste: Jud. 16. v. 23. 24: delevit terram NOSTRAM, et occidit plurimos: Hinc est quod 1. Reg. 12. v. 11 inter praecipuos salvatores Gedeon, Abdon, Barac, Jephthe, Samuel, numeratur et Samson. Sed neque spacium annorum 20 primorum de servitute Philistaeae sufficeret, ut intra id et quidem post aliquam ejus partem transactam, Samson et conciperetur, Jud. 13. v. 5. et nasceretur v. 24. Et adolesceret ad maturam aetatem, qua uxor communiter ducitur, Jud. 14 v. 12. consensu parentum. Et cum aetate iustum robur v. 6. 19. exactumque iudicium v. 9. 12. 18. et spiritus masculos acquireret, Jud. 14 v. 19 et 15 v. 3. Et plerumque aliàs munus propheticum cum matura aetate 30 annorum conferebatur. Quod si in medio spacio servitutis Philistaeae, dono spiritus Domini, commendatus fuisset Israelitis ad iudicatum; quae castra potuissent esse Dan, quippe servientis, in quibus spiritus Domini cum eo esse coepit. Jud. 13. v. 25: ex quo 'versiculo vel solo apparet, Israëlitas miraculosa Samsonis victoria excitos arma sumpsisse et Philistaeis rebellasse, imposito fine servituti 40 annorum. Sed et D. Paulus 20 Samsonis numeravit seorsim post 40 Philistijm.

Hoc itaque spacio 20 annorum iudicatus Samsonis coincidebant et 20 ultimi anni pontificatus Eli.

30 425. Nascantur hîc Achias et Achimelech filij Achitop circa 30 ejus aetatis, vide Ex. 455.

427. Æneas Sylvius an: 31. Philip. Sub Tisamene XII ab Eurota, rege Spartae redierunt Heraclidae in Peloponnesum. Scal: N. 331

433. Eratosthenes ad hujus anni autumnum ponit reditum Heraclidarum 60 annis ante Ioniam conditam, 80 annis post Trojam captam. Annus ante aeram Christi 1103.

Samson ab amasia proditus, à Philistaeis excoecatur, et moriens stragem edit Philistaeorum. Jud. 16. cùm judicasset 20 annis v. 31.

40 Ergò in diebus illis convenerunt Philistijm in pugnam 1. Reg. 4 v. 1. cur autem? nisi quia Samsone oppresso sperabant se recuperaturos tributa integra, quibus sub Samsonis iudicatu erant ex parte priviti per annos 20? Nec impedit, adhuc his 20 annis affligi Israelitas à Philistaeis, quasi ideò hi 20 anni pars essent de 40 Philistaeorum. Nam toto Samuelis etiamque Saulis tempore duravit haec afflictio; ita ut David demum expugnaret praesidia Philistaeorum, quae habebant in terra Israël, exactionibus tributorum opportuna. Neque tamen ideò Saulis tempora fuerunt pars de 40 annis Philistaeorum.

30 f.) in Hs. vor 413; von Kepler umgestellt

Quellen: 33) Scal. Thes. 2, 331 Z. 16 v. u.

XVI, 24

Exitus

433

Israëlitae victi à Philistaeis accersunt arcam de Silo, et terrorem incutiunt Philistaeis, adeò, ut illi metuant, ne fortè in servitutem redigantur ab Israëlitis, *sicut et illi*, inquit, *servierunt* (non dicunt, jam serviunt) *nobis*.

Rursum victi Israëlitae amittunt arcam, caeduntur Hophni et Phineas, casu ex sella perit Heli, natus annos 98. Nascitur Phineae caeso filius Icabod: 1 Reg. 4: nec incredibile nasci illum 38 annis post fratrem Achitob.

Philistaei retinent arcam menses 7.

434.

XVI,24°

In messe tritici restituta arca in Cariathjearim. Ibi mansit longo tempore. Erat autem annus vicesimus ex quo *requievit Israel post Dominum*. 1 Reg. 7. v. 2. Sensus est, gentem Israëlis non petijisse regem vel judicem vel ducem post interitum Samsonis et Heli per 20 annos, sed contentum fuisse gubernatione Domini, qui respondebat apud arcam in Cariath Jearim, et gubernabat populum per prophetam Samuelem hoc tempore in Masphat v. 6. Et in Bethel et Galgala v. 16. et Ramatha v. 17. Confirmatur haec interpretatio 1. Reg. 8. v. 7. Abjecerunt me, inquit Deus, ne regnem super eos: quia regem petierant. Idem 1. Reg. 10. v. 19.

10

Incipit igitur Samuel Judicatum à congregatione populi in Masphat, emendatione religionis, sacrificijs, et secundo praelio cum hostibus, Domino adjuvante, et grandine hostes feriente, 1. Reg. 7. v. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. Unde pax reddita genti v. 13. cunctis enim diebus Samuelis (per annos 20) non apposuerunt Philistim ultra ut venirent in terminos Israëlis.

20

Erat Samuel circiter 37. vel 38 annorum. Vide supra.

A distributione terrae huc usque numero 386. D. Paulus Act. numerat ad literam 450: quae summa colligitur ex omnibus numeris tam judicum, quàm servitutum expressis, numeratis 40 Philistaeorum post 20 Samsonis post 40 Eli. Est igitur summa annorum, quâ major aliqua certò vera non est. Non esse verò ipsum verum patet ex 3 Reg. 6: ubi arguitur nimis magnus.

Ante C.

1100 436

1097 439 Jubilaeus

1086 450

Cùm senuisset Samuel (pertaesus circuitum terrae, quippe aetas illi fuit circiter 54 annorum) filios suos posuit in Bersabee judices.

30

1083

453. Populus pertaesus juvenum petit regem, 1 Reg. 8, praesertim imminente Naas Ammanita. 1 Reg. 12. v. 12. Apparet autem ex 1 Reg. 9. v. 16, et 10. v. 5 etiam Philistaeos Israëli rursum graves esse coepisse.

Saul eligitur in regem. 1 Reg. 9 et 10. Imperat annos 40. Vide an Exitus 494. Erat igitur ultra 20 annos natus.

Habuit Saul cum incepisset regnare filios tres, Jonathan, et Jessui et Melchisua, filias Merob et Michol parvulam. 1 Reg. 14. v. 49. nondum ergò natus erat Isboseth: is igitur jam regi facto, natus est primo anno regni, vide an Exitus 494. ¹

XVI,25

Loca in quibus versatus est Saul, sunt terra Benjamin, 1 Reg. 9. v. 1. 16. et in specie Collis Dei, c. 10 v. 5: ubi statio Philistaeorum. Ibi erant Saulis noti v. 10. 11. et in excelso illo patruus v. 13. 14. Prope Mospha v. 17. 22. Proprium vocabulum loci Gabaa Saulis c. 11. v. 4.

40

1082. 454

Primo mense regni Saul repressit Naas Ammaniten, 1 Reg. 11. 12. Tunc populus illi fidelitatem juravit in Galgala, 1. Reg. 11. v. 15. in messe tritici, c. 12. v. 17.

Exitus

454

Elegit è populo 3000 excubitorum pro se et Jonathan. Et disposuit, duo millia in Machmas, et in monte Bethel (qui procul dubio est ille collis Dei domicilium prophetarum) mille autem cum Jonathan in Gabaa Benjamin. Reg. 13. v. 2. An Gabaa collis Dei dicitur, quia ibi arca inde à morte Eli in domo Aminadab? 1. Reg. 6. v. 3.

455. Altero regni anno Jonathan cum suis percussit stationem Philistaeorum in Gabaa patria Saulis, 1. Reg. 13 et 14 v. 2. 5. 16. Intelligo praesidium in finibus Israëliitarum, natura munitissimum 1. Reg. 14. v. 4: quod solum Philistaei post amissum dominatum retinuerant sub Samuele per 20 annos, et quo contenti pacem colebant interim, non ausi progredi ulterius: describitur enim v. 19. 22, quaedam veluti obsidio gentis numerosae. Philistaei enim ingenio usi, caverunt, ne ad Israëlitae importarentur arma, neve fabri ferrarii ad eos venirent. Israëlitae contra, simplex populus, contenti erant quiete ad excolendam terram.

Bello igitur orto, cùm Philistaei aegrè ferrent se ejici è locis diu possessis, multi ex Hebraeis (circa Gabaa scilicet) sequebantur Philistaeos dominos, 1. Reg. 14. v. 21: populus ad Saulem congregatus in Galgala terretur à Philistaeis et dilabitur. Saul itaque non expectato decursu diei septimi, cùm non veniret Samuel, sacrificat, 1. Reg. 13 v. 8, contra quàm Samuel praeceperat 1. Reg. 10. v. 8. ¹

Jonathas panicum terrorem iniecit castris Philistaeorum, Saul magna eos strage concidit, Hebraei desertis Philistaeis sese associant Sauli, 1. Reg. 14. v. 22. 24.

Periclitatur Jonathas, ob transgressum vetitum parentis.

Tunc Achias filius Achitob portavit Ephod. 1. Reg. 14. v. 3. Erat ergò procul dubio tricenarius non minor.

Et quia Achimelech frater ejus, potuit esse ejusdem ferè aetatis 30 circiter annorum, pone hic illi nasci filium Abiathar.

Ex hoc multum temporis fluxit, quo Saul confirmato regno pugnavit per circuitum adversus Moab, Ammon, Edom, Soba, Philistaeos, 1. Reg. 14 v. 47. 52.

1079 457 Latinus Sylvius ann: 50. Philip:

1072 464. Nascitur David minimus septem filiorum Isai, in senectute patris circiter 70 aetatis ejus. Erat enim Isai in diebus Saul senex et grandaevus inter viros. 1. Reg. 17. v. 12.

1063 Annis 130 post expeditionem Menelai ad Ilium Lesbos habitari cepit oppidatim Herod.⁷

1058 478. Saul circa haec tempora jussu Samuelis bello persequitur Amalecitarum regem Agag; cui quia pepercit praeter Dei jussum, Deus ei jubet annunciare reprobationem, 1. Reg. 15. Et spiritus Domini recessit à Saul, 1. Reg. 16. v. 14.

1056 480. Hoc circiter anno Samuel ungit Davidem puerum parvulum, custodem tamen gregum patris sui: ergò circiter 16 annorum.

Spiritus domini à die illa directus est in David.

Samuel recessit in Ramatha, nec porrò vidit Saulem, 1. Reg. 15. v. 35, et 16. v. 13. Saul adhuc commorabatur in Gabaa, domo sua, 1. Reg. 15. v. 34.

6) *eigenh. am Rand*: Nota cujus aetatis Jonathan, si pater, cum regnum adiret, juvenis erat 20 annorum. An ergo hoc altero regni anno? Nam et Jonathas non multo senior Davide, erant enim commilitones et amici.

Exitus

482

1054

1052

482 Saul melancholicus, à daemone vexatus, 1 Reg. 16 v. 14.

484. David psaltes Saulis, cùm innotuisset ejus cubicularijs. 1. Reg. 16. v. 18. quamvis puer, tamen fortissimus robore et vir bellicosus et prudens in verbis, et vir pulcher. 1 Reg. 16 v. 18. Ergo annorum 20 circiter.¹

XVI,26

Nascatur Abiathari aetatis anno 30 circiter, filius Achimelech, quia post 20 annos est sacerdos.

Ante Ch:
1048.488 Jubilaeus⁷

489. Cùm Isai mitteret Sauli militatum tres filios natu maximos David contra dimissus à Saule redijt ad greges patris: 1. Reg. 17. v. 13. 14. 15: quia in bello non erat usui futurus Sauli cum psalterio suo. Occidit leonem et ursum, 1 Reg. 17. v. 34. 35. 36.

10

Oritur bellum cum Philistaeis, in quo Goliath. Isai mittit Davidem, qui commeatum ferat fratribus in castra, David puer est, scilicet annorum 25 aut minus, et imperitus belli, adsuetus operis rusticis et pecuarijs, 1 Reg. 17 v. 33: adultus tamen, ut cui armatura Saulis poterat indui, v. 38: quam repudiavit David, non quia nimium parvus, sed quia usum non habebat, nec commodè poterat incedere, v. 39.

Mirum, Saul semestri spacio oblitus erat psaltis sui: quia fortè ab arte solum eum habebat cognitum tempore pacis, non à facie. v. 55.

Caput Goliati David infert Jerosolymam, urbem primariam tribus Juda de qua erat David, Jos. 15. v. 8. 63: cujus arx tenebatur à Jebusaeis⁷ 1 Reg. 17. v. 54, et 18 v. 6. Tunc occasione Paeanis in odium regis incurrit: 1 Reg. 18. v. 10. 11, qui olim psallentem furentis specie jaculo petijt, ut transfoderet.

20

490. David aulae Saulis familiaris, exercituum dux, et gener regis, duxit enim Michol filiam Saulis, majorem tricenaria, quia nata erat ante initia regni Saulis, si benè interpretor, 1 Reg. 14. v. 49. Pacta nuptialia insidiosa erant, ut David periret inter Philistaeos. 1. Reg: 18.

Saul ex insidijs Davidem tollere instituit, reconciliatur illi intercessione Jonathae, 1 Reg. 19.

30

Rursum bellum cum Philistaeis, et victoria Davidis, et odium Saulis. Saul simulato furore Davidem psallentem jaculo transfigere tentat, servatus fraude Michol uxoris, evadit cum Samuele in Najoth 1. Reg. 19.

XVI,26°

David per Jonathan tentat animum Saulis, 1. Reg. 20. Cognitoque ejus exitiali odio fugit in Nube, et inde ad Achis regem Philistaeorum, c. 21. indeque in Petras, ubi collegit manum hominum cap. 22. v. 3, inde ad regem Moab, inde in sylvas Israëlitidis terrae, v. 5: quo audito, Saul sacerdotes Domini interficit. Adhuc tunc Saul residebat in Gabaa, 1 Reg. 22. v. 6.

Abiathar filius Achimelechi fuga elabitur, 1 Reg. 22. v. 20: et post haec portat Ephod in exercitu Davidis, 1. Reg. 23. v. 6. Erat igitur satis adhuc adultus. Et vides ex an(no) Exod. 455, illum hîc esse posse 35 annorum, aut etiam eo amplius.

40

David urbem Ceïlam à Philistaeis liberat; Saule verò imminente, fugit ex Ceïlam in deserta Siph: ibi cinctus in speluncam confugit, dum Saul ad tuendos fines regni revocatur, 1 Reg. 23.

Rursum proximis diebus cinctus, Engaddi, Saulem in spelunca deprehendit, 1 Reg. 24.

21) Jebusaeis in vom Schreiber gelassener Lücke 41) Lücke nach an

Exitus

491

491. Samuel mortuus nonagenarius circiter. David in Pharan deserto com-
meatum à Nabalo petit, eoque mortuo ducit uxorem ejus Abigail. 1 Reg. 25.

Ziphei rursum produnt Davidem Sauli: Saul cum exercitu eum prose-
quitur. Sopitis verò excubijs David regi dormienti supervenit. 1. Reg. 26.
Adhuc Saulis aula in Gabaa, v. 1. 25.

David secundò fugit ad Achis regem per menses 4, bellum inde gerit cum
Amalecitis, 1 Reg. 27. v. 3. 7.

1043. 493. Hoc anno Eratosthenes ponit Ioniam conditam, 159 annis ante tutelam
Lycurgi. 60 annis post reditum Heraclidarum, annus ante Ch: aeram 1043,
20 annis post Lesbum habitatam, Cuma Æolica condita Herodot.⁷

Denique bellum oritur Philistaeorum cum Saule. Saul consulit mortuum
Samuelem, 1 Reg. 28.

David suspectus Philistaeis revertitur in Siceleg. 1 Reg. 29: invenit spo-
liatam, et eripit hostibus Amalecitis praedam c. 30.

Saul et Jonathan occisi, Israëlitaë victi: 1 Reg. 31. Diadema Saulis ad
Davidem affertur in Sicelech. 2 Reg. 1. v. 2.

Tunc Mephiboseth filius Jonathae erat quinquennis, 2 Reg. 4. v. 4.

David ascendit è Philistaea in Hebron civitatem Juda, et ungitur in regem
Juda, natus annos 30, imperat annos 40, menses 6. 2. Reg. 2. v. 11, et 4 v. 4. 5. ¹

Isobeth filius Saulis ab Abner rex Israëlitis constituitur natus annos 40. XVI,27
2 Reg. 2 v. 10. cùm nondum natus esset initio regni Saulis. Ergo hinc est,
quod Sauli dantur, Act. 13. v. 20: anni regni 40 à D. Paulo: consentit autem
et series rerum gestarum, sub Saule, quae annos 40 omninò videtur requi-
rere. Nec diversum patitur genealogia sacerdotum.

Israël sub hoc tributum pendit Philistaeis, ut colligitur, 2. Reg. 8. v. 1.

494. Primus hîc esto Davidis, si menses illos 6 superfluos accenseas quadragesimo
Saulis. David ducit Maacham filiam Tholmai regis Gessur.

Amon Davidi natus ex Achinoam Jezrahelitide.

Daniel ex Abigail Charmelitide.

30 495. Isboeth duos annos regnavit, quibus pacificè sola domus Juda sequebatur
David, 2 Reg. 2 v. 12. Tunc incepit bellum inter David et Isboeth. Abner occidit
Asaëlem Joabi fratrem. 2 Reg. 2.

Absalom Davidi natus ex Maacha ⁷Tolmai filia.

Concertatio ista longo tempore duravit, 2 Reg. 3.

500. David in Hebron septem annis regnavit tantum super Juda 2 Reg. 5. v. 5. Et
occiso Isboeth (hoc anno) statim omnis Israël venit ad David in Hebron, inde-
que in Jerusalem. 2 Reg. 5. v. 6. Ex quibus conficitur, Isboethum non secundo,
sed octavo regni anno interfectum esse.

501. Arx Sion Jebusaeorum praesidijs hactenus obsessa, capitur, deletis Jebusaeis.
40 Jerusalem fit regia Davidis: hic annis 33 regnat super Israël et Judam, 2 Reg. 5.
v. 5.

Ab hinc igitur annis 430 regnatum est Jerosolymis, donec urbs à Nabucho-
donosore deleteretur. Vide aeram templi 394. Hinc igitur incipiunt anni 390 ini-
quitatis domus Israël, de quibus Ezechiel. Desinunt in 12 anno Josiae.

David bis vincit Philistaeos, conatos illum de regno depellere 2 Reg. 5.

⁷Cantores a Davide constituti 2 Par. 6. v. 2. Heman vicesimus quartus a Ja-
cobo. Ergo hic modulus unius generationis post descensum in Ægyptum (Caath
enim ejus progenitor natus est in Canaan) sunt anni 33. Asaph decimus quartus

Exitus

501

a Gersone ergo generationes 13 singulae habent annos 55. Ethan tredecimus a Merari, ergo generationes 12, singulae habent annos 60.¹

XVI,27°

Reducit arcam de domo Aminadab, ubi inde à morte Eli haeserat, per annos 67, et transfert Jerosolymam. 2 Reg. 6. Volebat autem et templum aedificare, sed prohibetur à Deo, 2 Reg. 7. Haec reductio arcae consideretur etiam inter momenta, cur hinc incipiam annos 390.

502. Posthaec David Philistaeos eiecit ex Israëlitate, erepto illis praesidio, quod fraenum tributi dicebatur, 2 Reg. 8. Eorum socij Amalecitae v. 12.

503. Davidis victoria de Moabitibus, qui tributarij facti, 2 Reg. 8. v. 2, quorum socij Ammonitae, v. 12.

10

504. Expeditio Davidis in Syriam, et victoria de Adarezer filio Rohob, rege Soba, cujus civitates Bete et Beroth, id est Berytus Coelesyriae; auxilia Damascus, 2 Reg. 8. v. 3. 5. 8. Syria tributaria facta. Ib(idem).

Amicitia cum Thou rege Hemath, quae postea Antiochia dicta est. 2 Reg. 8. v. 10. Amathe locus ex Strabone notus, antiquior Antiochiâ.

Alia victoria in reditu, in valle Salinarum, et rursum alia in Gebelem. 2 Reg. 8. v. 13.

505. Idumaea subacta, 2 Reg. 8. v. 14.

Hoc tempore Sadoc Achitobi, et Achimelech, Abiatharis filij erant sacerdotes. Adultus igitur Achimelech et minimum 20 annorum, eoque amplius.

20

Notabis igitur, hoc anno 12 circiter regni Davidis si non posterius, maturum viris esse Achimelechum pronepotem Achitobi, qui non ante initia pontificatus Eli nasci potuit ex Phineaso tunc primum juveniliter lasciviente: idque tanto magis, quod frater Achitobi Icabod natus sit in ipsa morte Eli: à quo illum ultra 40 annos nascendo distare vix est credibile, probabilius verò non tot annis ante natum esse. Ergò ab anno Exodi 395, ad hunc 505 sunt 110, qui divisi in quatuor scilicet in aetatem Achitob, Achimelech, Abiathar, Achimelech, dant portionem 28, pro aetate virili singulorum. Sin autem à fine Eli computares, portio esset annorum 18: et minor si post 12 Davidis ista essent computanda. Rectè igitur Samueli et Sauli 60 annos tribuebamur, non minus.

XVI,28

30

506. Alba Sylvius rex Lat: an: 39. Philip:¹

Mephiboseth habens filium parvulum nomine Micha, et sic adultus, nec minor duodevicensario, à Davide accipit agros avi sui Saul. 2 Reg. 9. v. 12.

Naas Ammonitarum rex mortuus, successorem accepit Hanon filium, qui contumeliosè tractatis legatis Davidis, pernicioso bello dedit occasionem. Victi Ammonitae et eorum auxilia. 2 Reg. 10.

507. Victus Adarezer cum Syris Euphratis accolis, tributi servitute pacem redimunt. 2 Reg. 10. v. 16. 19.

508. Vertente anno Rabba Ammonitarum obsessa. Bethsabée Uriae uxor Davidi placuit: Urias occisus. 2 Reg. 11.

40

509. Puellus ex Bethseba natus et mortuus. 2 Reg. 12.

Rabba expugnata, diadema regis Ammon capiti Davidis impositum, v. 26. 30.

510. Simmaa natus ex Bethseba, 2. Reg. 5. 14. et 1. Par. 3. v. 6.

Sobab natus ex Bathseba.

1025. 511. Annis 18 post Cumam conditam, Cumani Smyrnam coloniam deduxerunt quo tempore natus fuit HOMERUS, Herod: in vita Homeri.¹

Exitus

512

512. Nathan natus ex Bathseba.

513. Salomon natus ex Bathseba. 2 Reg. 5. 14. et 12. v. 24. 1. Par. 3. v. 5. scilicet non statim post puerulum primum, sed loco quinto.

514. Amon post haec jam adultus vitiat sororem suam et uterinam fratris sui Absalom. Occiditur ab Absalom, qui fugit ad avum maternum Tholomai regem Gessur. 2 Reg. 13. Ibi mansit per 3 annos.

517. Joab Thecuitidis fraude procurat, ut Absalom revocetur, qui Jerosolymis manet 2 annis, non admissus in patris conspectum. 2 Reg. 14.

519. Absalom violentia usus Joabum permovet, ut sibi patrem reconciliet: exque eo studet rebus novis. 2 Reg. 14. 15. Erat enim post occisum Amonem (mortuo fortè Daniele ex Abigail nato) natus maximus. ¹523. Post quatuor annos, Absalom telam insidiarum auspicatur, mentitus causam profectionis in Hebron, votum quod voverit in Gessur, 2 Reg. 15. Patrem regno expellit et perit, natis 4 liberis, 2 Reg. 14. v. 27. XVI,28°

Hic dubium planè nullum est, quin antiquissimis temporibus incuriâ descriptoris ex Arbaah factum sit Arbaim, unius He mutatione in Mem, versu 7: unde factum est, ut hodie legatur quadraginta pro quatuor. Josephus certè legit quatuor. Nam post integros quadraginta annos praetextus votum persolvendi nullius coloris esset: et Absalom natus primo anno regni Davidis in Hebron, vivo Davide non explevit annos aetatis 40: sed neque historia ipsa competit in finem, et sic in extremam senectam regni Davidis.

David restitutus in regnum nova rebellione jactatur, Seba factionis authore. 2 Reg. 20.

Achimaas filius Sadoci, duodecim ab Aarone per Eleasarum et Phinees descendens, maturus viris erat, et rebus gerendis aptus. Divide 606 per 12, veniunt cuilibet generationis 50.

524. Fames tribus annis, 2 Reg. 21.

525. Iromus rex Tyri annis 34. Menander apud Josephum. Itaque 2 Reg. 5. v. 11, intelligendum est non rigidè, ac si Hiram statim octavo regni Davidis anno miserit ad Davidem, sed cum tractu temporis de anno regni 32. Nec enim est verisimile, Davidem statim coepisse aedificare. Nisi diutius Iromus praefuerit.

527. Fames expiata deditione posterorum Saulis. 2 Reg. 21. Bellum cum Philistaeis, cui ultimo David interfuit et periclitatus est, 2 Reg. 21. v. 15.

528. Secundum bellum cum Philistaeis in Gob, v. 18.

529. Tertium bellum cum Philistaeis in Gob. v. 19. ¹

Completi

530. Quartum bellum cum Philistaeis in Geth, tot bellis totidem fratres Gigantes occisi. v. 20. 22. XVI,29

531. David pace parta per 9 menses et 20 dies numerat populum, sequitur pestis, 2 Reg. 24.

40 David senex friget, et calfactrice utitur Abisag Sunamitide, 3 Reg. 1.

532 Salomoni anno [20] 19 aetatis circiter nascitur ex Naama Ammonitide Reboamus filius: Salomoni enim pater cum uxore diadema regni Ammon dedisse videtur. Vide aera templi [38] 37.

533 Ultimo anno imperij Davidis, Adonias Davidis ex Haggitha filius proximus natus post Absalomum, factione concitatâ regnum invadit, sed sedulitate Bathsebae opprimitur factio, et Salomon ejus filius coronatur. 3 Reg. 1. Vide infra aera templi 38.

41 f.) Reboamus

Exitus

533

David moritur, 3 Reg. 2.

534. Primus Salomonis, à primo mense Paschali, qui mos perpetuus est in sacra historia. Nam pauculi menses, quibus post excessum patris anno superiore regnavit, accensentur ultimo Davidis, usque ad finem anni Judaici. Ecce documentum anno Salomonis quarto et undecimo. Ejus regni magnificentiam vide 3 Reg. 3. 4. 5. *Obtinebat omnem regionem, quae erat trans flumen (Euphraten) quasi à Thaphsa usque ad Gazam.* Est autem Thapsacus urbs ex Diodoro nota, sita ad trajectum Euphratis, in quam primum deveniunt, qui ex Cilicia aut CoeleSyria Babylonem proficiscuntur.

536 Ante Ch. 1000

Tribus primis annis Salomonis ligna ex Libano comportata, lapides dolati, Hiromo materiam et fabros largiente.

Aera
Templi
currentes

Exit.

- I. 537. 'Jubilaus' Quartus Salomonis 'Ante Christum currens 999' Hoc ejus anno mense secundo Zif, jacta sunt fundamenta templi 3 Reg. 6. v. 1. 37. et 2 Paral. 3. v. 2. Josephus ait, annum fuisse 240 à condita Tyro. Numeratur ibi quadringentesimus octogesimus annus Exitus ex Ægypto; cùm ego habeam quingentesimum tricesimum septimum incipientem à 'mense Paschali, exactos igitur 536 ab exitu, 490 à divisione terrae et primo jubilaes.

XVI, 29°

Samaritae et Josephus ex sacerdotali prosapia numerant 592 pro 480. Et D. Paulus apostolus pro 480, colligit 580, non numerato judicatu Samuelis, cui Josephus dat 12, quibus additis fiunt etiam 592.

Sed nota numerum 480, esse summam omnium numerorum, qui in libris Mosis, Josue, Judicum, et Regum expressi sunt, dissimulatis servitutibus quatuor primis, ubi terra dicitur tantùm quievisse inter duo praelia, non verò aliquis judicasse tot annos: numeratis verò duabus ultimis, ubi dicuntur judices aliquo numero annorum praefuisse. Et vicissim, numerus 592 addit insuper eos, qui licet non sint expressi, possunt tamen certo colligi et definiri, ut 7 distributionis, 40 Saulis: Sic servitutes primas quatuor, et 20 Samsonis. Itaque dubitari valde potest, an aera annorum 480 ex continua observatione sit, an ex computo additionis numerorum. Ecce

7) Tapsacus 13) Bl. 29-42° Fassung A der Jahre Templi 1 bis 253 (999 bis 747 v. Chr.). Fassung B: Bl. 49 bis 56. Vgl. Nachbericht 15) currentes eigenh. 20) am unteren Rand, eigenhändig: Anni ante Christum et aera Templi concurrentes sunt, qui simul terminantur in 5 vel 0. Semper additi currentes, templi et ante Christum, efficiunt 1000.

Quellen: 6 f.) 1 Kön 4, 24 (5, 4) 7) Diod. 14, 21, 5

Æra templi

¹

D. Pauli calculus
Act. 13. v. 27.

Deserti	40
Distributionis	7
Judices usque ad } Samuelem	450
(Samuel	12)
Saul	40
David	40
Salomon	3
	592

10

20

Numerus verò judicum 450
collectus est ex his expressis:

Servitus Mesopotamica	8
Othonielis quies	40
Servitus Moabitica	18
Aodi quies	80
Servitus Cananitica	20
Deborae quies	40
Servitus Madianitica	7
Gedeonis judicatus	40
Abimelechi ducatus	3
Tholae	23
Jairi	22
Servitus Ammonitica	18
Jephthe	6
Abeson	7
Ahialon	10
Abdon	8
Servitus Philistaea	40
Samson	20
Eli	40
	450 ¹

Ex quibus apparet D.
Paulum nequaquam
negligere aut intrudere
tempora servitutum, sicut
intrusa sunt 3 Reg. 6,
numero 480.
Hucusque ab ingressu
sunt 326⁷

Calculus 3 Reg. 6.

XVI,30

Deserti	40
Othoniel	40
Aod	80
Debora	40
Gedeon	40
Abimelech	3
Thola	23
Jair	22
Ammonitae	18
Jephthe	6
Abesan	7
Ahialon	10
Abdon	8
Philistaei, ubi Sam- sonis 20 disertè illis	40
40 includi videntur.	
Eli	40
Arca in Gabaa	20
David	40
Salomon	3
	480

30

40

Hic sunt omissi 7 anni distributionis terrae,
quia non expressè numerati.
Abhinc duces seu judices tempora definiunt, cùm hactenus
intervalla quiete solâ determinarentur ab uno praelio ad aliud.
Itaque omissae praecedentes servitutes, positae sequentes.
Hucusque ab ingressu sunt 266⁷
Hic omissa tempora Saulis, quia non expressè numerata.
Et Samuel non habet spacium senescendi ultra 50 annos.⁷

Calculus Josephi sic habet

Deserti	40
Josue	25
Juda et Simeon	6
Servitutes et judices ut	

50

Quellen: 2) Apg 13, 18-21

Æra templi

I	
supra, nisi quod omittit	
unum Thola cum annis	
23, ergo summa illi	427
Samgar post Aodum	1
Samuel solus	12
Samuel cum Saule	18
Saul solus	20
David	40
Salomo	3
	592 ¹

10

XVI,30^v Typus calculi mei.

Deserti	40	
Distributionis	7	
Josue	18	Ex fide Josephi
Judae et Simeonis ducatus	3	Josephus pro his habet 6.
Servitus à victoria Chusan-		
Risathaim ad Othonielis		
victoriam	8	
Quies ab ⁷ Othonielis praelio		
ad victoriam Eglonis	40	
Servitus Moab	18	
Quies à caede Eglonis ad		
deletum Sissaram per	80	His intrusi servitutem Cananiticam 20 annorum. Non refertur enim illam incepisse ab aperto bello, sed potius a terrore ab hostis potentiam. Quievit ergo terra nihilominus
Quies à deletio Sissara usque		
ad victoriam Gedeonis	40	His intrusi servitutem Madianiticam 7 annorum, quia non a bello justo incepit, sed populationes erant, fugientibus limitaneis in speluncas.
Gedeon	40	
Abimelech	3	
Thola	23	
Jair	22.	His intrusi servitutem Moabiticam annorum 18, quia non erat servitus totius terrae, quae ducem habebat suum, sed tantum vastationes partis Galilaeae. Huc usque ab ingressu ordinavi annos 302
Jephtha	6	
Abesan	7	
Ahialon	10	
Abdon	8	Hanc servitutem numero, quia expresse dicuntur imperasse Israeli
Philistaei soli	20	
Philistaei cum Eli	20	Hic intrusi judicatum Eli, quia praefuit et judicavit ex officio, ut summus pontifex, nec in libro Judicum commemoratur.
Samson cum Eli	20	
Arca in Gabaa sub Samuele	20	
Saul	40	Ab initio Eli ad finem Saul habeo annos 100, de quibus 70. 80 vel 90 possunt concedi aetati Samuelis.
David	40	
Salomon	3	
	536 ¹	

40

XVI,31 I ⁷Jubilaeus

In hoc calculo spectavi id unicè, ut inter divisionis annum et templi principium essent integra jubilaea tot quidem numero, quibus expleri posset interval- lum inter astronomicam pulchram mundi epocham et aeram Christi.

In subdivisione hoc mihi fuit consilij, ut à distributionis anno ad Jephtham proximè 300 anni colligerentur. In omnibus textum habeo suffragantem, in nullo contrarium. His sic habentibus: equidem non potest non jucundus videri lusus iste, à casu mihi concinnatus, quod dicta mea consilia sequens unicè, textumque

Æra templi

I

interim diligentissimè excutiens, et sic planè aliud agens, nihilominus tamen et hoc veluti per somnum et planè ignorans sum consecutus, ut colligerem præcisè medium arithmeticum inter 480 numerum, in libris Regum expressum, et 592 numerum à D. Paulo insinuat. Additis enim 480 et 592 summa erit 1072, cujus dimidium 536, et tot ego habeo annos completos. Etenim si consideres, quare in Scriptura intervallum hoc tradatur bifariam, proclive est cogitare: cum obscurae essent relictæ annotationes temporum ab exitu ad templum; Sacerdotes, qui vixerunt sub initium templi ex annotationibus libri Judicum collegisse duos numeros, quorum altero minus, altero majus certò non fuerit illud intervallum. Itaque si quis nullis alijs motus rationibus, præter hanc, medium arithmeticum sequeretur inter 480 et 592; ille quàm proximè ad intentum sacerdotum, adque veritatem ipsam veniret.

Cur autem in mea ordinatione inter annum distributionis terrae et conditus templi integros jubilaeos interesse voluerim; causae sunt istae. Id enim congruere videtur pietati Salomonis, et numero annorum septenario, intra quos structura templi fuit absoluta. Deinde animadverti utrumque numerum, tam 480, quàm 592 ad jubilaeos alludere. Nam ablatis integris 9 jubilaeis, id est 63 hebdomadibus, 441 annis à numero 481, restant 40, à principio egressus ex Ægypto. Hic igitur ultimus deserti, haberetur instar jubilaei, et cum ingressu in terram inciperet nova hebdomas magna. Alterius numeri 592, excessus supra 480, scilicet 112, continet hebdomadas 16 præcisè et 12 jubilaei, id est, 588 anni, quinque tantùm annis minores sunt numero 593, ac si quintus ab exitu, et decimus quartus ab ingressu in terram fuissent jubilaei. Ego verò ex comparatione Num. 36. v. 4, cum Deut. 31. v. 10, demonstro annum 7 ab ingressu (quo anno etiam distributa terra et singuli in possessionem missi) fuisse jubilaei vice. Vide infra aeram 288 et 393.

Æ Azarias pontifex domus Salomonis. 1. Par: 6. v. 10. septimus decimus a Gersone. Ergo de generationibus singulae sunt 47 annorum.

Hiram rex Tyri fuit, cùm aedificaretur templum et regia. Idem verò nomen etiam tempore Davidis fuit regi Tyri. 3 Reg. 5. v. 1. et quidem statim initio regni in Jerusalem 2 Reg. 5. v. 11. Sed et post hoc tempus socius est Hiram Salomonis navigationum triennialium in Ophir. Itaque Josephus ex Menandro adducit catalogum regum Tyri, in quo Irom imperat 34 annos, in cujus duodecimum confert initium templi: obscurum an etiam hoc in Annalibus Tyrijs repertum, de templo Judaico.

Adad sub Davide profugus et exul apud regem Ægypti, eo mortuo, princeps latronum factus, occupata Damasco, regnum Syrorum auspicatur.

- 8 Undecimo anno Salomonis, mense septimo Ethanim, dedicatum est templum, 3 Reg. 8. v. 2. 2 Par: V. v. 11. vices 24 sacerdotum a Davide institutæ nondum distributa habebant tempora functionum cum arca inferretur in templum, sed omnes simul sanctificati sunt. 2 Par: 5 v. 3. Dimissus fuit populus octavo die solennitatis, vicesimo tertio mensis septimi. 2 Par. 7. v. 10. Mense octavo Bul perfectum fuit annis 7. 3 Reg. 6. v. 38. Apparet in festo Scenopegiae dedicatum esse, quippe tunc parum aberat à perfectione. Hinc apparet secundum mensem Zif (supra aerâ templi I) et octavum Bul sequentem, concludi in eundem annum à Salomonis regno denominatum. Verisimile igitur, omnes à regno alicujus regis denominatos, eundem servare terminum cum usuali anno Judaico et incipere cum mense primo, desinere cum duodecimo.

XVI, 31°

Æra templi

11

989 11 Ægyptius Sylvius rex Latin: an: 25. Philip⁷

*

21. Tredecim succedentibus annis domus regia absoluta, viginti sc. annis aedificatione consumptis. 3 Reg. 9. v. 10. 2 Par. 8. v. 1.

24. Baleazar Iromo in regno Tyri successit annos 7.

31. Abdastratus annos 9 rex Tyri.

37. Jerobeam sub finem regni Salomonis fugit ad SESAC, regem Ægypti. Templi⁷ 37 est annus 40 Salomonis et tot annos regnasse scribitur, 3 Reg. 11. v. 42. et 2 Par. 9. v. 30. [Intelligimus autem] Videatur alicui⁷ ex capite proximè sequenti, hos 40 annos plenos esse accipiendos. Roboam enim expectat congregationem populi in Sichem, ibique cum ijs de successione agit: quod videtur diem solennem requirere, [credamus fuisse] scilicet⁷ principium anni; [quia nulla documenta habemus concursus annorum Salomonis cum successore Roboamo] at quia res haec incerta est (quid enim impedit illum expectasse solennitatem mensis septimi[<]) liberum igitur nobis est hic statuere concursum finis Salomonis et initij Roboami prope aeram 99.⁷

10

Hic igitur est primus Roboam Judaei et Jeroboam Israëlitae.

Roboam habet annum aetatis 41, cùm succederet 3 Reg. 14. v. 21. 2 Par. 12. v. 13. Cùm igitur anni aetatis Roboami 40, terminentur cum annis regni patris Salomonis 40, vel paulò ante; Salomonis nuptiae proximè adducuntur ad exordium regni.¹

20

XVI,32 71. Est 15 annus Asae Judaei. Tunc egressus est Zara Æthiops cum centum myriadibus 2 Par. 14 et 15 v. 10.

Manetho hic aliquos Ægypti reges non nominat, quos inter forte hic Zara. Habuit et Lybiam. 2 Par. 16 v. 8. Vide an secundum Manethonem sit in dynastea Thebanorum Chuter Taarus tyrannus: etsi eum Eusebius in alia tempora confert.

Prophetante Asaria filio Obed. 2. Par. 15 v. 1. Asa altare dedicat de manubiis, mense tertio, anno 15 regni v. 8. 10. 11.

73 Pheles Aserymi frater, rex Tyri menses 8.

74 Ithobaal, sacerdos Astarthae, rex Tyri annos 32.

Astartha, Hebraeis Astharoth idolum, regina caeli, dictum, quod Junonem alij, seu Lunam; potiores Venerem interpretantur, cognomento Syriam. An quia stella Veneris est totius caeli clarissima. Hinc Graeca vocabula, ἀστὴρ, ἄστρον et ἀστράπτειν.⁷

30

Jehu filius Hanani propheta, praedicat Baasae interitum 3 Reg. 16. v. 1.

82 Est 26 annus Asae Judaei hoc anno Ela Israelita succedit Baasae 3. Reg: 16: v. 8. tribuuntur autem Baasae anni 24 3. Reg: 15 v. 33. Ergo hi 24 complectuntur et ultimum Nadabi antecessoris qui fuit tertius Asae Judaei et primum successoris Elae, qui est 26 annus Asae Judaei: ut jam sequitur.⁷

XVI,32° 83 Est 27 annus Asae Judaei, quo anno 3. Reg: 16 v. 10 Zambri Israelita percussit Elam et pro eo regnavit Anno 'secundo Elae quot habet hic v. 8. Primus ergo Elae est tantum pars anni Judaici posterior.

40

Zamri se cum regia exussit, dierum septem rex, v. 15. successores per schisma duos habuit, Amri et Tebni filium Gineth v. 21.

Amri regnavit in Tersa 6 annos sc. cum aemulo; in universum annos 12 v. 23. Est autem hic ultimus seu secundus Elae, idem etiam primus de annis 12 Amri,

11 f.) quia ... Roboamo wie Bl. 49° 21) Bl. 32-40 Schreiber 4 mit zahlr. eigenh. Zusätzen. 71 eigenh. aus 72 korr. 35) 82 eigenh. aus 83 39) 83 eigenh. aus 84

Quellen: 6) 1 Kön 11,40

Æra templi

83

vide aeram 94.

87

913

Est 31 annus Asae Judaei. Quintus Amri in Tersa. hoc 31 Asae, Amri regnat in Israel, intellige certus regni sublato aemulo Tebni v. 23.

Empto fundo à Semer, dum manet in Tersa, aedificat *Samariam* 3 Reg: 16 v. 23.

88

Est annus 32 Asae Judaei, 6 Amri Isr: in Tersa, alter à confirmato regno post hunc 6 annum rex Amri sedem transtulit Samariam 3 Reg. 16 v. 23.

89

Asae avo ex filio Josaphato nascitur Joram Judaeus vide aeram 121.

92

Est 36 annus Asae Judaei; tunc videtur alterum bellum fuisse inter Asam Judaeum et Amri Israelitam, post illud aera 67 quo Asa rursus ad auxilia Syrorum fugerit. Quorsum refero illud 2. Par. 16. v. 1. 7. 8 sc. increpationem Hanani prophetae. Quod verò dicitur, Baasam Israelitam hoc anno aedificasse Ramam, atque ita prior[em] illa[m] historia[m] cum hoc oraculo Hanani conpingitur, nemo non videt, sphalma esse. Nam illa pertinet ad [12] undecimum Asae, et sub Baasae tempora, qui hoc 36 anno jam erat mortuus: ut vides aera 82.

94

Est 38 annus Asae Judaei. Hoc ejus anno pro Amri Israelita regnavit filius ejus Achab in Samaria 3 Reg: 16 v. 29. Cum igitur Amri habeat annos 12. 3 Reg: 16 v. 23, atque ij desinant in 38 annum Asae: necesse est, ut ipse 27 Asae sit eorum primus. Numeratur autem hic idem pro Achabi primo. Vide aeram 97.

XVI,33

20

Achab duxit Jesabel filiam *Ithobalis* regis Tyri 3 Reg: 16 v. 31. Puto antea factum, vivo etiamnum patre, confirmandi regni causa. Vide aeram 107.

Vides autem ad aeram 74 ex Menandro et Josepho, Ithobalem hoc tempore regnasse Tyri usque ad aeram 106.

95

Annus 39 Asae: quo Asa podagra et senio decumbit 2. Par. 16 v. 12. Et 3 Reg: 15 v. 25.

97

Annus 41 Asae Judaei. tot habet 3 Reg: 10 v. 16. Est autem et quartus Achabi. Hoc vero ejus anno successit Josaphatus patri mortuo. 3. Reg: 22. v. 41. Annos aetatis habebat 35. Igitur hic primus est Josaphati.

99

Jubilaeus

30

Annus tertius Josaphati: quando visitatio Judaeae facta et instructio populi in lege Domini.

Quod si primus hujus aerae Jubilaeus fuit: etiam hic 99 Jubilaeus fuerit.

Cum igitur vel supra, aera 37, vel infra aera 174 primus successoris et ultimus decessoris in eundem annum Judaicum essent compingendi: ego ut hunc 3 Asae jubilaum facerem, malui illud facere quam hoc: cum contrarium potuissem.

Josaphat affinitatem contraxit cum Achabo, et pacem cum eo coluit 2 Par. 18. Caeteroquin potens et bellicosus fuit: Palestinos et Arabas tributarios habuit.

XVI,33^v

2. Par. 17. v. 10. 11. 12.

100

Christi 900

ELIAS.

40

Siccitas annorum trium. Baalis cultus destructus.

Bellum Achabi cum *Benhadad* Syr.

Sub Achabo fames annorum 7. 3 Reg: 8.

Abdias pavit filios prophetarum in spelunca.

2) 87 *eigenh.* aus 88 8) 89 *eigenh.* aus 90 121 *eigenh.* aus 122 9) 92 *eigenh.* aus 93 10) 67 *eigenh.* aus 68 15) 82 *eigenh.* aus 83 16) 94 *eigenh.* aus 95 19) 97 *eigenh.* aus 98 24) 95 *eigenh.* aus 96
 26) 97 *eigenh.* aus 98 27) Josaphatus 29) 99 *eigenh.* aus 100

Quellen: 26) 3 Reg. 10 v. 16: richtig 3 Reg. (1 Kön) 15 v. 10

Æra templi

103

103 Hic forte duo anni denominati sunt non à ⁷patre⁷ Josaphat, sed a ⁷filio⁷ Joram, pubere facto, et uxorem ducente, ut ipsi regi nascantur liberi: vide aeram 106 et 122. De hoc fortassis⁷ intelligendus est⁷ locus 2 Par. 21 v. 3: Joram tradidit regnum caeteris munera. ⁷Exemplum talis interpositionis vide infra tempore captivitatis in regibus Tyri: luculentius vero in historia Ptolemaeorum Ægypti regum.⁷

105 Ithobal moritur ex Menandro et Josepho.

106 Badezoros successit Ithobali annos 6.

Ochozias Judaeus, nepos Josaphati, ex Joram filio, nascitur anno aetatis patris 18 vide aeram 128.

Jorami uxor fuit Athalia filia Achabi regis Israel, et Jesabelis, filiae regis Tyri, ut colligi potest ex 4 Reg. 8. v. 18 et ex facto Jehu, persequentis Jesabelem in nepote suo. Id si est, oportet nuptias Achabi cum Jesabela praecessisse mortem patris Amri.

XVI,34

Ex hac autem circumstantia potest [figmentum aliquod extrui] ⁷aliqua conjectura formari⁷ de biennali interregno Jorami (supra ad aeram 103) in gratiam affinitatis splendidae: ut anni Josaphati sic denominentur per vices patris et filii ut apud Romanos per vices consulum. [Figmento] ⁷Conjecturâ⁷ enim nobis opus est ut facinus declinemus; infra ad aeram et 116.

Eodem anno [et] ⁷etiam⁷ Achabo filius videtur natus Joram. Ex aera T. 122.

112. Matgenus rex Tyri annos 9. Micheas propheta vixit, Jemlae filius; non ille de Morasthi, ⁷cujus extat prophetia. 2. Par. 18. v. 7.⁷ Jehu filius Hanani videns, idem qui supra aera 74: scripsit gesta regum. 2 Par. 20 v. 34. Amarias erat summus pontifex. 2 Par. 19 v. 11.

Jahaziel filius Zachariae propheta. 2. Par. 20 v. 15.

115 ⁷Ante C. 885⁷ Annus 22 Achabi. Tot habet 3. Reg. 16 v. 30. Est et 19 Josaphati: At nemo chronologorum ex eo facere potest vel 18 vel 17 citra hiatum unius vel duorum annorum inter initium Josaphati et ultimum Asae patris: sic ut unus vel duo anni careant nomine et numero usuali: quod absurdum est in gente, per annos suorum regum numerante. Finge refinge dispositionem horum annorum; semper in his haerebis angustiis.

Praetereaue fiet, si hoc maximè tibi probetur: ut tam in Judae quam in Israelis regibus synchronismum hic committas biennii. Itaque cum lego 3. Reg: 22. v. 52, anno 17 Josaphati Judaei, Ochoziam Israelitam, successisse Achabo caeso; hunc vero annum 19 Josaphati fuisse invenio: ne igitur facinus committam, et duobus locis, [historiae] sphalma [impingam] ⁷redarguam⁷ (17 et 18; pro 19 et 20) malo [figmento] ⁷conjectura⁷ supra explicata monere quid simile fieri potuerit.

Est autem primus Ochoziae Israelitae.

Josaphat amicitiam contraxit cum Ochozia impio: quam ob rem reprehenditur ab Elieser filio Dedan propheta: et classis ejus, de Asion Gaber in Tharsis navigatura, perit: 2. Par. 20 v. 35. 36. 37.¹

XVI,34^v

Bellum etiam movent Moabitae Ammonitae et Idumaei 2 Par. 20 v. 1.

1) 103 *eigenh. aus* 104 3) 122 *eigenh. aus* 123 7) 105 *eigenh. aus* 104 10) 128 *eigenh. wohl aus* 129
15) figmentum ... extrui *wie* 52^v 16) 103 *eigenh. aus* 104 19) 115 et 116 *eigenh. aus* 116 et 117 20)
122 *eigenh. aus* 123 23) 74 *eigenh. aus* 73 37) explicata *eigenh. aus* explicato

Æra templi

116

116 Eratosthenes in hunc annum confert LYCURGI tutelam, 108 annis ante annum
AntC: 884 qui primos ludos olympicos praecedit: 159 annis post Ioniam coloniam condi-
tam.

116 Est annus 20 Josaphati; numeratur autem 18: seu sphalma sit 4 Reg: 3 v. 1:
secundus (18 pro 20) seu aliqua causa subsit, ut prius dictum.

Est autem secundus Ochoziae, et tot habet 3 Reg: 22 v. 52. Ergo anno 18
Josaphati usuali (id est 20 totius summae) mortuo Ochoziae Israelitae, successit
Joram frater junior. Cum autem Achab pater solis 22 annis regnaverit, siquidem
Ochozias ei jam regi fuerit natus; jam moriens non valde magno natu esse potuit.
Fit hoc etiam inde verisimile, quia mortuus est novo exemplo, sine liberis.

Quod si major natu Ochozias, paucos habuit annos, minor Joram adhuc
paucioribus successit, et forte impuber et minorennis, eoque sub tutela Josa-
phati, amici patrii, et post illum etiam filii ejus Jorami, qui sororem hujus
Jorami Israelitae habebat in matrimonio. Vide aeram 122.

Non numeratur hic pro Jorami primo, quia Ochoziae debetur spacium.

117 Primus iste est Jorami Israelitae ut sequitur.

121 Pygmalion rex Tyri annos 47. Ex Menandro et Josepho.

Est annus 25 Josaphati. Esset autem ad normam superiorum, tantum 23: sed
in summam solet venire totum imperii spacium. Et tot, sc. 25 dantur Josaphato
3 Reg: 22 v. 42.

Est et quintus Jorami Israelitae. Et hoc ejus anno Josaphato mortuo successit
Joram Judaeus annos natus 32. 4 Reg: 8 v. 16. 17. Estque primus Jorami Judaei,
ut patet aera 128.

Josaphat superstes filium Joramum regem constituerat, caeteris filiis suis de-
derat munera et civitates munitas in Juda. Sed Joramus mortuo patre occidit illos
II Par. 21 ob haec scelus Elias propheta comminatus est ei ultionem divinam,
scriptis ad eum literis.

122 Est annus secundus Jorami Judaei, qui nominatur 4 Reg: 1 v. 17, diciturque
hoc ejus anno regnasse Joram Israelita. cum autem initium hujus sequenti capite
3 v. 1 referatur etiam sex annis superius ad 18 (vel 20) Josaphati, ubi contigit
mors patris ejus; puto igitur hoc anno Joramum Israelitam implere aetatis
annum 16 et tutela Jorami Judaei sororii sui exiisse, et sic plene regnare caepisse.
Confirmant meam conjecturam et illa quae sunt aerae T(empli) 103. 106. et 116.

Statim post huius anni secundi Jorami Judaei mentionem, subjungitur hi-
storia Eliae in coelum rapti. IV. Reg. II. Vides ergo, per hanc ordinationem et
connexionem annorum utriusque regni, quae per se erat necessaria, solvi etiam
difficultatem illam quod apud caeteros chronologos Elias jam dudum in coelum
raptus literas demum ad Joramum scribit. Nam hic anno prius quam raperetur,
scripsisse potest, ut ex argumento literarum constat.

Sub Joramo Israelita Benhadad Syrus denuo obsidet Samariam, 4 Reg. 6 v. 24.
Et magna strage divinitus mulctatur; aegrotat, et in ejus locum ungitur Hasael ab
ELISAEIO propheta.

Hucusque Idumaea fuit sub regibus Juda. Sub hoc Joramo defecerunt et con-
stituerunt sibi proprium regem. 4 Reg. 8 v. 20. 22.

1-3) ähnl. eigenh. zum Jahr 112; dort gestr. 4) 116 eigenh. aus 115 14) 122 eigenh. wohl aus 123
16) 117 eigenh. aus 118 18) Jahreszahl 122 gestr. 23) 128 eigenh. wohl aus 129 28) 122 eigenh. aus
123 33) eigenh. aus 104. 107. et 117. 34-39) am Rand

Æra templi

122

Sardanapalus circa haec tempora in Cilicia Tarsum condit, cujus 'urbis' in Jona fit mentio. Et 2. Par. 20 v. 36: ubi regionis nomen.

'Atque hic locus esset de navigatione Salomonis et Josaphati disserere. Cum enim III Reg: X v. 22 Iromus Tyri et Salomon Israelis reges dicantur tertio quoque anno naves in Tharsis misisse quae referebant aurum, argentum, dentes * elephantorum, simias, et pavos: ipsa verò triennij mentio, et genus mercimonij videretur loqui de India: fuerunt qui Tharsis interpretarentur Indiam orientalem: existimantes, naves per mare rubrum ivisse. Confirmati verò sunt ex II Par. VIII. v. 17. verbis hisce. *Tunc abiit Salomon in Asiongaber et in Aliath, ad oram maris rubri, quae est in terra Edom. Misit ergo ei Hiram naves et nautas gnavos maris, et abierunt cum servis Salomonis in Ophir.* Nam Ophir Arabia foelix potius verò India est. Gen: X v. 29. 30. Alij vero, cum reputarent, naves e Tyro in mare rubrum mitti non posse, dixerunt, Asiongaber esse ad littus maris Phoenicij; eoque Ophir et Tharsis interpretati sunt Indiam occidentalem: At quid impedit Salomonem utramque tentasse navigationem, sic ut Hiram ei miserit naves quidem Joppen, quibus ejus homines adirent Tharsum emporium Assyriorum frequentissimum; homines vero navigandi et naves architectandi peritos ad oram maris rubri, ubi navibus aedificatis Indiam navigationem tentarent. Quamquam etiam Tharsum potuerunt afferri dentes elephantorum aurum et pavi puto gal-
linae Indicae ex India per Assyriam; potuerunt e(ae)dem merces etiam ex 20
Ægypto afferri, mari rubro, ex India. Simiae etiam ex Africâ advectae. Docu-
mento est igitur historia Jonae, quid per Tharsis intelligatur. Hic enim naviga-
turus in Tharsis, descendit Joppen ad littus maris Phoenicij.

Patet ex historia navigationis Hollandorum in Novam Guineam; ibi loci esse auri copiam, dentes elephantorum, simias, psittacos (pavos). Forte ergo per mare rubrum navigarunt in Affricam occidentalem.

126 Initium Arbacis Medi ex Diodoro, 126 annis ante Nabonassarum cum Sar-
danapalus se, metu Arbacis rebellis, vivum exussisset cum regia, de quo tamen
vide infra aeram 285. Dignitatem regiam in Mediam transtulit; Assyrii Belesin
Satrapam dedit: ut rerum Babyloniarum scriptores, Eusebio teste, perhibent: 30
Castor vero Ninum 'post Sardanapalum' dixit in Assyria regnasse, et Diodorus,
Belesin in Babylonia.

XVI,35°

Uni Arbaci liberatori datum fuisse videtur, ut provinciis caete'ris imperaret antiquo Assyriorum regum jure, ipse in Media sedens. Eo mortuo Satrapas As-
syriae 'Medos quidem origine' hanc dignitatem reduxisse in Niniven non ob-
scuris indiciis constat.

Medorum ex eo 'domi' res tenues fuere: nisi quod proprio utentes rege, su-
periores non recognovere; quod Herodotus libertatem interpretatus est. Eu-
sebius casum Sardanapali quinquaginta annis inferius collocat. Vide aeram 285.

'Aristotelis judicium de Sardanapalo pete ex his verbis Σαρδανάπαλον ἰδὼν τις 40
ξαίνοντα μετὰ γυναικῶν, εἰ ἀληθῆ ταῦτα οἱ μυθολογοῦντες λέγουσιν. Εἰ δὲ μὴ ἐπ'
ἐκείνου, ἀλλ' ἐπ' ἄλλου γε ἂν γένοιτο ἀληθές.'

127 'Polydectae VI ex Proclidis, regi Spartae, succedit f(ilius) Charillus. Sosicrates
Lacon apud Clementem Alexandr.'

Elisa seu Dido, soror Pygmalionis, Carthaginem condit, anno 7 Pygmalionis.
Menan: Est annus [881] 873 ante Christum. Et ecce, quasi ex conducto, Solinus

3-26) *eigenh. für 2 gestr. Zeilen; am rechten u. unteren Rand fortgesetzt* 31) Asyria

Quellen: 4) 1 Kön 10,22 40-42) Aristoteles Pol. 1312a 1-4

Æra templi

127

ait eversam anno 737 postquam condita. Eversa vero fuit anno 146 ante Christum: Condita igitur secundum Solinum anno 882 ante Christum, «Novem» tamen annorum diversitate. Josephus quidem numerat à conditu templi ad conditum Carthagini non 127 ut ego, sed 143. M(enses) 8. sed manifestè hallucinatur. Tot enim sunt à fine Iromi ad finem Pygmalionis: hoc illi erat in animo.

Est annus 367 à conditu Tyri, sed Utica, indice Aristotele, condita est 287 annis ante Carthaginem, ergo 80 post Tyrum. Qui vero affirmant Carthaginem habitam fuisse à Tyriis 50 annis ante casum Ilij, ut Appianus id est 232 ante templi structuram. Et qui conditam 20 annis postea, id est 212 ante templum, ut Philistus apud Eusebium; et denique qui anno 1 Olympiadis 7 (siquidem intelligit Olympiada ab Hercule institutam) id est anno captae Trojae; 182 annis ante templum, ut Apion apud Josephum is omninò videtur «non Carthagini sed ipsius Tyri conditum in animo habere, quia «Tyrus» 240 annis est antiquior templo. Nam [qui] «quomodo» Tyrii intra 8 annos à conditu Tyri coloniam Africam deducerent?

«Nota tamen mentionem fieri Tyri civitatis munitissimae Josuae XIX, v. 29.»¹

127

Ante

C: 873

Est annus 11 Joram Israelitae. Et in fine hujus anni Ochozias Judaeus regnavit. 4 Reg: 9 v. 29: ascitus sc. est à patre in collegam ut cum ineunte anno regnaret: quia ambo Jorami parabant expeditionem contra Hazael regem Syriae; nisi sphalma sit 11 pro 12 vide aeram sequentem.

XVI,36

128

Ante

C: 872

Est 12 Joram Israelitae. Tot habet 4 Reg: 3 v. 1. Est et 8 Joram Judaei. Tot habet 4 Reg: 8 v. 17 sc. à morte patris, coincidit igitur hujus primus, cum illius 5, aera 121.

Hoc anno 12 Joram Israelitae, mortuo Joram Judaeo successit filius Ochozias. 4 Reg: 8 v. 25, natus annos 22 v. 26. Ergò 2. Par. 22 v. 2 sphalma est 42 pro 22. Hic Ochozias fuit Jesabelis ex Athalia filia nepos. 4 Reg. 8 v. 18 «et 27». Etsi v. 26 «proximè praecedenti» mater ejus Athalia dicitur filia Amri, quomodo esset Achabi soror non filia. Igitur est sphalma, «Amri scriptum pro Achab.»

Joas Judaeus Ochoziae nascitur. Vide aeram sequentem.

30

Hoc igitur anno «12» Joram Israelitae, et primo Ochoziae Judaei (nec plures habet 4 Reg. 8 v. 26) Jehu occidit utrumque regem, cum male prius «illi» pugnasent contra Syros. Nullum autem habemus indicium, hunc ipsum annum connumerari pro primo Jehu: et oportet Ochoziae relinqui spacium. ¹

129

Hic est primus Jehu Israelitae et Athaliae in Juda, primus eti' am aetatis Joas, qui clam cum nutrice surreptus in templum infertur.

XVI,36°

«Ante Ch: 869 1 Thoth aequabiliter retro extensus ante Nabonassarum, cadit in 28 Martij 865 in 27 Martij. Nota ergo in Scaligeri Calendario «Tu...» sico fuisse annotatum aequinoctium Gemeschid 28 Martij. ... ut 31 Mar.

130.

Ante Ch: 870. Abhinc ad pugnam Leuctricam sunt anni 500: tot annos ante Lacedaemonij imperium Graeciae tenuerant, Diodoro putante. Regnabat ex Proclidis Charillus, sub Lycurgi tutela, qui Remp: legibus formavit.

40

135

Hic est 7 Jehu et Athaliae: quae tot habet 4 Reg. 11 v. 3: Septimus etiam latitantis Joas in templo: et dicitur latuisse 6 annos. Ibidem.

2 f.) Novem tamen annorum *eigenh. aus* unius tamen anni 17) 127 *eigenh. aus* 128 21) 128 *eigenh. aus* 129 23) 121 *eigenh. aus* 122 34) 129 *eigenh. aus* 130 42) 135 *eigenh. aus* 136

Quellen: 4) Jos. Contra Apionem 1, 108 6) Ps.-Arist. De mirabilibus auscultationibus 844 a 6-10

Æra templi

135

Hoc anno 7 Jehu incipit regnare Joas 4 Reg: 12 v. 1. Cum esset annorum 7. 4 Reg. 11 v. 21.

Est et primus Joas Judaei vide aeram 157.

Sub his regibus Hazael Syrus utrumque regnum afflixit 4 Reg. 10 v. 32 et 12. v. 17. et 13 v. 3. 23.

149 Jubilaeus. Joas praecipit sarciri templum, admonitus puto à Jubilaeo, vide aer. 15.

150 Nascitur Amasias anno 23 aetatis Joas patris 16 regni vide aeram 125.

154 Si Carthago deleta septingentesimo anno postquam condita ut vult Livius, hic igitur esset condita. Vid. aer. Tem: 183.

10

156 Annus 28 Jehu. Tot habet 4 Reg: 10 v. 36. Est 22 regni Joas.

157 Annus 23 Joas Judaei. Hoc anno Joachaz Israelita successit mortuo Jehu. Vides primum [Jehu] Joas non posse statui post 135.

Hoc anno templum fuit sartum, cum diu ante Joas imperasset.

171 Annus 37 Joas Judaei, si hoc anno patri Joachaso surrogemus filium Joas Israelitam, tres nobis durissimi synchronismi nascerentur. Igitur in loco 4 Reg. 13 v. 10 audacia prudenti opus est, ut uno sphalmate scriptorio seu potius una perturbatione denominationis annorum concessa tria incredibilia effugiamus, et historiae veritatem inoffenso assensu percipiamus.

172 Circiter hunc annum Jojada sacerdos summus moritur annos natus 130. 20
2 Par. 24 v. 15. Ei successit Azarias 2 Par. 26 v. 17 et 31 v. 13.

XVI,37 173 Annus 39 Joas Judaei. Hoc igitur anno (qui est 4 Reg. 13. v. 10 annus 37) Joachaso patri mortuo succedit filius Joas Israelita. Est enim hic 17 Joachaz et tot habet 4 Reg: 13. v. 1. Vide aeram 156. 157. et eas inter se et cum hac compara.

Cur autem hic 37 dicatur 39, in textu non est expressum, ideoque obscurum: Nisi forte simili [figmento, quo] conjecturâ, quâ prius in annis Josaphati, dicere velimus, annis usualibus à patre Joas denominatis, interjici duos à filio Amasia denominatos, qui tamen ad summam accenseantur non filio sed patri.

174 Annus 40 Joas Judaei: Tot habet 4. Reg: 12. v. 1. simul primus Joas Israelitae. vide aeram 189.

30

Posset quidem sine incommodo primus [ejus comparari cum sequente 175] Joas cum ultimo Joachazi committi: vicissimque supra, aera 37 ex ultimo Salomonis et primo Roboami duo fieri.

In hac igitur libertate conjecturam firmo, [ex fine aerae Templi et ex aera 288] ex aera 99: 288: et 393.

175 Zacharias Jojadae pontificis filius occiditur à Joas et populo. 2 Par. 24. v. 22. Secundus Joas Israelitae. Hoc ejus anno regnavit filius Amasias pro patre Joas Judaeo 4 Reg: 14 v. 1, annos natus 25 v. 2. Cum enim Joas male pugnasset cum Syris, in aegritudinem incidit, et insidiis subditorum extinctus est, dum ulciscuntur caedem Zachariae. 2 Par. 24 v. 25. Numeratur hic pro [ejus] Amasiae primo, vide aeram 189. Posset (ut prius aera 174) primus hujus Amasiae etiam esse idem cum ultimo Joas Judaei.

40

XVI,37°

Elisaeus moritur. Hasaeli Syro succedit Benadad: quem Joas Israelita ter vicit, et recuperavit quae pater Joachaz amiserat 4 Reg: 14.

[176] Anno 2 regni Joas Israelitae, nascitur Amasiae filius Azarias vide aeram 191.

3) 157 *eigenh. aus* 158 11) 156 *eigenh. aus* 157 12) 157 *eigenh. aus* 158 15) 171 *eigenh. aus* 172
20) 172 *eigenh. aus* 173 29) Annus ... simul zuerst am Anfang d. Jahres 175; dort *eigenh. gestr., hier nachgetr.*

Æra templi

178

178 Annus 4 Amasiae, 5⁷ Joas Israelitae. Hoc anno Amasias cum provocasset Joas Israelitam, praelio superatus, regnum et libertatem amittit, muri Jerusalem fracti, rex in captivitatem ductus, populus sub jugum missus 4 Reg. 15 v. 13.

Joas Israelita hic se pro rege Judaeae gessit per annos undecim. Vide aeram 191. 192 et 214.

183. Hic primum 65 annis ante Romam Vellejus Paterculus constanter asserit, conditam esse Cartaginem. Vide aera templi 248 et 154, alia opinio. Et Exitus ex Æg: anno 302.

186 At Timaeus Siculus apud Dionysium 38 annis ante primam Olympiaden conditam ait Carthaginem, triennio posterius quam Paterculus.⁷

10

189 Annus 16 Joas Israelitae. Tot habet 4 Reg: 13 v. 10. Simul est 15 Amasiae Judaei, sed captivi et miserè imperantis. Hoc autem ejus anno regnavit Jeroboam pro patre Joas Israelita 4 Reg. 14 v. 23 Atque hic ejus primus est, vide aeram 214, 215.

190 Alter annus processit populo terrae Juda à mortuo Joas Israelita, domino cum vidit regem suum Amasiam superstitem esse victori sed detineri tamen⁷ (ut conjicio)⁷ nihilominus à successore Jerobeamo in captivitate. Currebat 16 Amasiae.

JONAS propheta Amathi f(ilius) de Geth vaticinatur liberationem et instaurationem Israelis 4 Reg: 14 v. 25. Mittitur et Nineven.

20

191⁷ Charillo regi Lac: ex Proclidis VII. successit filius Nicander. Vid. aer: T. 224.⁷

Tertius Jerobeami. Populus terrae Juda, solutus sacramentis fidelitatis, morte Joas domini, consilia agitavit de regno constituendo: et⁷ hoc tertio Jerobeam⁷ circa exitum anni (ut colligitur ex sequenti) tulit Azariam filium Amasiae, jam annos natum 16, et constituerunt eum regem Judae pro patre ejus (captivo) 4 Reg: 14 v. 21. et 15. v. 2, ut sequitur. Currebat 17 A'masiae. Et nota quod haec aetas 16 annorum Judaeis erat pubertatis et majorennitatis, quem expectarunt in Azaria subditi.

XVI,38

192 Quartus Jerobeami. Hic est primus Azariae de summa ejus annorum: vide aeram 229. Quamvis hic jam pro *patre* captivo rex sit. Id autem factum esse superstitute patre, clarè patet ex distinctione 4 Reg: 14 v. 22, ubi Azarias dicitur aliqua gessisse post mortem demum patris sui. Lector igitur ne offendatur serie verborum nuda, qua successio Asariae, populi suffragiis procurata, ordinatur demum post mortem Amasiae.

30

Verisimile et penè necessarium est, quod et sequor, Amasiam per illos 25 annos, quibus victori fuit superstes, 4 Reg: 14 v. 7, detentum à Jerobeamo fuisse in captivitate, ut Jerobeam jus suum in Judaeos rebelles, si minus armis, saltem hac specie tueretur. Cum igitur filius annos 16 natus surrogatus fuerit: oportuisset ipsum in captivitate patris nasci, si electio facta esset post mortem demum patris. At si ejus annorum principium faciamus hac aera 192 (propter sequentem aeram 215) tunc nativitas ejus pulcrè cadit patri inter initium regni et captivitatem.

40

197⁷ Jubilaeus

200 12 Jerobeami

Ante C. 800⁷

213 Bocchoris Saites Ægypti rex annos 44. Manetho.

214 Annus 23 Azariae filii, 26 Jerobeami. Ergo et 26 currens vel 25 completus, quibus Amasias victori Joas supervixit 4 Reg. 14 v. 7. Hoc igitur anno mortuus

Ante C. 786⁷

8) 302 auf Bl. 21^v korr. zu 303.

Quellen: 6) Vell. Pat. 1,6,4

Æra templi

214

XVI,38^v

Amasias. Redierat in regnum, in liber'tatem datus à Jerobeamo, sed cum non placeret populo, insidiis suorum in fuga in 'Lachis' interemptus fuit. 2. Par. 25 v. 27.

Porro 'hic' erat 40 Amasiae. Sed 4 Reg: 14 v. 2 dantur ipsi anni regni 29, intellige de 4 primis, quibus vere rex fuit et 25 quibus victore superstes per filium regnavit. Adde illos 11 intermedios, quibus Joas Israelita regnum detinuit, et conficiuntur hi anni 40. Itaque illa correctione 4 Regum 14 v. 7 in margine et 2 Par. 25 v. 25 (15 pro 25) non fuit opus.

Oseas cum nominasset tempora Oziae Jotham Achaz Ezechiae, regum Judae; addit tempus Jerobeam regis Israel, quasi peculiare et antecedens tempora dic- 10
torum regum Juda.

215 Annus 27 Jerobeam. Hoc anno demum Azarias regnavit, pro patre Amasia mortuo. 4 Reg. 15 v. 1, quamvis jam 23 'annos' antea rex, et veluti vicarius patris, fuisset. Sed hoc anno mortuo patre, vel ipsius Jerobeami confessione, rex esse coepit, quod ante hoc erat controversum. Regnum enim hactenus erat Amasiae et Amasias, eoque et regnum Judae, erat Jerobeami de jure. Contra Judaei dis-
putarunt 'ut verisimile est' usque dum minorennis erat haeres, servos se fuisse Israelitae: eo vero pubertatis annos ingresso, regnum non posse esse captivi, cum debeatur toti stirpi. Et quid impediatur nos haec in hunc modum disceptare, sine
majore auctoritate, saltem conjecturis, formati ex chronologia et circumstantiis? 20

Osee propheta sub Ozia et Jerobeamo praedicit interitum domus Jehu, et regni Israelitici et divinam liberationem regni Juda.

219 Jotham ex Azaria nascitur vide aeram 14[4] 3ⁱ.

XVI,39

Tempore Azariae seu Oziae Judaeorum, et Jerobeami Israelitarum regis Amos propheta Domini concionatur. Amos 1. v. 1.

Esaïas etiam 'filius Amos' sub Ozia coepit. Es: 1. Huc igitur pertinet caput 1 Esaïae.

Erat diuturna siccitas. Amos 1. v. 2. et 4 v. 7, de qua eadem loquitur et IOEL 1. v. 18. 19. 20. Et videtur Joel dicere eclipses praecessisse Joel. 2 v. 10. 31. et 3 v. 15.

Secuta sunt alia mala et calamitates segetis, eruca, locusta, bruchus, rubigo. 30
Joel 1 v. 4 et 2 v. 25. Amos 4 v. 9 et 7 v. 1.

Fuit igitur annonae difficultas. Joel 1. v. 9. 13. 16. 17. Amos 4 v. 6.

Extremo fuit et terrae motus. Amos 1. v. 1. Joel 3. v. 16.

Exprobrat autem Amos Syris et Ammonitis crudelitatem in Galaaditas, bello ut puto sub Joachaz gesto. Amos 1 v. 3. 4. 13. Vide 4 Reg: 13 v. 7. Tyriis violatas leges foederis, Moabitibus impietatem in cadaver regis Idumaei, Gazae et Tyro inhumanitatem in Idumaeos, Idumaeis implacabilia odia in Israel.

Syros ait Cyrenaeos esse colonos, et eo reportandos; omnibus minatur vasti-
tatem.

Joel autem Judaeis praecipue bellum praedicit, agente terribili ab aquilone 40
ventura, et vastitatem terrae. Id jam impleri cepit aera 221 per Assyrium, cap. 1. 2.

Sic Joel Tyro Sydoni Palestinis exprobrat inhumanitatem in distrahendis mancipiis Judaicis, quae importabant in Graeciam: et praedas quas egerint ex Israelitide procul dubio sub eodem Joachaz: vicissim ait 'etiam ex ipsis' mancipia à Judaeis 'captum et' venditum iri Sabaeis, genti lon'ginquae. Id evenit, cum Azarias post mortem patris sui, Palestinam bello fatigaret, urbes dirueret, gen-
tem tributariam faceret. 2 Par. 26 v. 2. 6. 7. 8. Ex quo datur intelligi injurias

XVI,39^v

32) anonae Schreiber 4
Aquilonae

34) Exprobat

38) *eigenh. am Rand* Laphthorim forte et Lehabim

40)

Æra templi

219

Philistaeorum praecessisse sub rege Amasia captivo: et valde tunc afflictam fuisse Judaeam, cum ab his tum ab Israelitis, apparet. Es: 1 v. 5. 6. 7. 8.

Denique Joel etiam Ægypto et Idumaeae vaticinatur desolationem, eo quod iniquè egerint in Judaeos et effuderint sanguinem innocentem in terra sua. Joel 3. v. 19. Quale quid factum esse etiam Amos testatur c. 4 v. 10. Misi vos in mortem in via Ægypti, percussi in gladio juvenes vestros, usque ad captivitatem equorum vestrorum, et ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in nares vestros. Et de Idumaeis cap. 1 v. 1. persecutus est in gladio fratrem, et violavit misericordiam ejus, et tenuit ultrà furorem usque in finem.

10 Quid autem factum sit Ægypto, aut quomodo vaticinium hoc impletum; ex sacris non constat, quod proximè subeuntes annos attinet. Ex Manethone vero constat, quod post annos 30 circiter, Æthiops Sabbacon Ægyptum subegerit Bocchorin Ægypti regem, qui 44 annos regnaverat bello captum vivum exusserit. Et Herodotus ejusdem nominis Sabacon Æthiopem cum Anysi caeco habet in Ægypto annis 50 ante Sethonem sacerdotem sub quo Sennacherib, infra aera 287, Ægyptum invaserat, utique post annos 18 sacerdotij ejus.

20 Edomitas vero domuit Ozias. 2 Par. 26 v. 7. 8. ubi nomen ejus divulgatum usque in Ægyptum, et Deus ipsum juvisse etiam contra Arabas, et vicini ei munera dedisse dicuntur 4 Reg: 14. v. 7. 10. Et 2 Par. 25 v. 11. 12. 14. Apparet fuisse illi à patre Amasia haereditarium bellum cum Idumaea et Amonitis quod et in filium Jothan 2 Par. 27 v. 5, et in nepotem Achazum derivavit. Esa: 14 v. 28.

Itaque sub Ozia, magna Judaeorum consecuta est felicitas, *creverunt* opibus et armis in immensum Es: 2 v. 7. XVI,40

224
776

Annus 36 Jerobeami.

Eratothenes a Lycurgi tutela ad annum, qui praecedit prima Olympia (id est ludos Olympicos) numerat annos CVIII. Cur autem Eratothenes numeravit ad annum qui praecedit ludicrum, et non potius ad ipsum primum ludicrum? Nimirum quia Olympias (quadriennium olympicum) ipsi incipit ante ludos. Vide infra Ol: LXXV.

30 In hujus igitur anni aetatem incidit mihi primum Olympi^cum ludicrum ((Pute...) anno uno posterius), anno 6 aetatis Jotham nondum regnantis, Azaria ejus patre Judaeam obtinente annos 33 à primo initio; 10 à morte patris Amasiae. Numero Eusebiano 1241. Currente anno ante Chr: 776.

Annus erat 34 regni Nicandri, regis Lacedaemoniorum, octavi ex Eurypontidis, secundum Sosicratem Laconem apud Clem: Alexandr. Vide Æ: T: 191. 229.

228
772

* Olympiadis secundae anno primo 23 Choiac Ægyptiaci mensis, 24 Junij Juliani retro cogitati indice Plutarcho L. Tarrantius refert conceptionem Romuli, et dicit fuisse eclipsin Solis. Erat vero hoc anno et die novilunium in 24 II at non eclipticum sed tamen intra Ptolemaei terminos eclipticos. Post 9 menses nati in 12 Cal. Oct. ita September fuisset (qui tius) vide inde 12 Cal. Oct.

40

229 Annus 41 Jerobeami. Tot habet 4 Reg: 14 v. 23. Est autem et 38 Azariae et hoc ejus anno finiente Zacharias Jerobeami filius, mortuo patre succedit et regnat 6 menses. 4. Reg: 15 v. 8. Ergo rectè factum supra, quod primum Azariae cum 4 Jerobeami comparavi aera 192.

Hoc anno Nicander rex Spartae ex Eurypontidis VIII, successorem habuit fil: Theopompum. Ær. T. 224.

11) Menethone 31) *eigenb. am Rand*: Ergo ab aera templi aufer 220, residuum divide per 4, pro numero Olympiadis.

Æra templi

230

230⁷⁷⁰ ¶Hoc tertio anno Olympiadis secundae invenitur magna Solis eclipsis 5 Maji, *
sub quali prodigio conceptus esse dicitur Romulus.†

Asariae 39. Post aliquot menses Zachariae,† Sellum regnat hoc anno, uno mense, filius Jabas 4 Reg. 15 v. 13.

Interregnum aliquot mensium intelligitur. Nam Manahem Gadi filius eodem quidem anno successit, sed qui non pro primo ejus numeratur. Vide aeram 241. An quia hic annus à Sellum denominatus?

231 Hic igitur primus est Manahemi, vide aeram 241. PHUL rex Assyriorum venit in Thersam, et confirmavit Manahemum in regno: pro quo ei Manahem tributum pendit 4. Reg. 15 v. 19.

Vides jam restauratum esse regnum Assyriorum, et crebrescere eorum arma.

Incertum tamen ex hisce, Assyrius iste aequo animo et velut ab antiquo sub Medis, an Medus sub hoc Assyrio fuerit, ut sub eo, qui melior esset armis.

XVI,40°

Erant hoc tempore Cilices mari potentes, nam Es: 2 v. 26 fit mentio 'navium Tharsis superbarum. Tharsus v(ero) à Sardanapalo condita est in Cilicia. Tyrus etiam à pulcritudine commendatur Ose. 9 v. 13.

Joel 2 v. 20 pollicetur Deus, eum qui de aquilone sit (puto hunc Phul Assyriorum regem) quia superbè egerit, dum Israelitas tributarios fecit; procul ab ipsis amoturum, et expulsurum in terram inviam et desertam, faciem ejus contra mare orientale, et extremum ejus usque ad mare novissimum ibique periturum. 20
Nihil occurrit ex prophanis historiis huic simile: puto tamen innuī expeditionem ¶Assyrii contra Indos per vastos arenarum campos.

Esaias propheta in diebus Oziae seu Azariae regis Juda; praedicat Jerusalem interituram cap. 3. Et c. 5 v. 26 videtur Scythas describere, quod illi venturi sint in Judaeam. Dicit enim populum venturum de finibus terrae mira velocitate et alacritate et vigilantia; sagittarios equites, equitatu firmissimo.

¶Ante Ch: 765. 10 Feb: ☉ eclipsis in 14¹/₃ ≈, dig: 10³/₄ horis 3 ante m. Herwardo *
indicante.

232 Olym: III

236 Olym: IV. Polychares Messenius stadium. Hic sub Alcamene et Theopompo 30
regibus Spartaee.†

239 Nascitur Azariae ex filio Jotham aetatis ejus anno 20, nepos Achaz, vide aeram 259.

240⁷⁶⁰ ¶Olympias V.† Decimus Manahemi. Tot habet 4. Reg. 15. v. 17.

241 Azariae annus 50. Esset 11 Manahemi; sed quia ille in exitu superioris anni erat mortuus, jam in principio hujus regnat Manahemi filius, Phaceja, 4 Reg. 15 v. 23. Hic igitur primus est Phacejae.

242 Annus 51 Asariae, 2 Phacejae. Tot habet 4 Reg. 15 v. 23. Caeditur fine anni, ut sequitur.

243 ¶Est annus 52 Azariae. Tot habet IV Reg: XV. v. 2. Hoc ejus anno PHACEE, 40
filius Ameliae regnat in Israel. IV. Reg: XV. v. 27. Est igitur hic primus PHACEE, ut sequitur. Hoc anno, quo mortuus est Ozias, seu Azarias ESAIAS vidit gloriam DOMINI, et mysterium SS. Trinitatis Es: VI. et praedixit indurationem Judaeorum, et genti, captivitatem; Terrae desolationem.

244. Secundus PHACEE Israelitae. Hoc ejus anno successit JOTHAN Judaeus Oziae seu Azariae patri IV. Reg: XV. v. 32, annos natus 25.

14) *eigenh. am unteren Rand*: In quem annum ante Ch: incidit Olympias, is est per 4 dividiuus

Æra templi
244

OLYMPIAS VI.

245. Jothan Ammonitas vicit, tributum magnum ab ijs exegit. II. Paralip: XXVII

v. {5.}¹
Ante
Chr. Æra
templi

XVI,41

754 246 Annus Jubilaeus, MICHEAS propheta sub Jotham usque ad Ezechiam prophetavit. Mich: 1.

Est annus III. olympiadis VI.

10 Cum igitur *Livius* annum 201 ante Christum, quo anno Coss. fuerunt P. Sulpitius, C. Ælius numeret V. C. 554 (nam 544 scriptum est per errorem) patet eum hunc quidem urbis conditae annum praesupposuisse. Vide infra certitudinem hujus connexionis aerâ AC. 201 et 196. et 218. 219. 232. etc.

Cicero etiam ex *Attici* sententia conditum urbis huc reponit. Vide ante Ch: 241 et proximè infra ante Ch: 750.

Piso, vid. aera ante Ch: 192. 158. *Plinius*. Vide Ante Ch. 585. Nisi mendum sit.

Vellejus Paterculus ait V. C. annis 22 absolutis a primo ludicro Olympico.

20 Plutarchus de mathematicis refert anno III Ol: VI. in novilunio eclipitico urbem conditam. *Cicero* etiam de Tarruntio Firmano, urbem natam, Luna in jugo versante; id est in ☾. Addit Tarruntius 9 Pharmuti: Plut. τριακαδι. Erat 1 Pharmuti 26 Sept, et 9 Pharm: 4 Oct. *Cicero* ☽ in jugo. Manilius in * ☾. Sane hoc anno non 9 sed 7 Pharmuti est NL. H: 6 p: m: Est tamen 9 Pharmuti adhuc in 27 ☾. Et Luna circa lim: boreum. Ergo non in eclipsi Solis.

753. 247. Annus IV. Olympiadis VI.

Ex connexione infrâ aerâ 192 ante Ch: visenda. *Macrobius* hic ponit urbem conditam.

30 Ex connexione infra aerâ ant. C. 99 et 78 *Plinius* hic ait V. C. Vide etiam 754. A qua tamen locatione originis urbis longe abit a. Ch: 348. Vide etiam 751.

Varro hic ait V. C. quia uno anno plus tribuit 7 regibus, quam Cato. Scal. *Em. T. f.* 364, ibi vide laudes ejus circa hoc negotium ex Cicerone et Censorino.

Fasti Capitolini hic V. C. ex ant: C: 208 et 191. 189.

Paulus Orosius caedem Caes: in annum 710 V. C. confert, ante C. 44.

* Censorinus ait V. C. annum 991 esse 1014 Iphiti, sc: Ol. VI ann. IV. Sca(l) 364 Romani sub Caesaribus. Anno Christi 47, urbis 800 ineunte celebrati ludi saeculares. Anno Chrj 248, iterum, exacto millesimo.

40 Dion ait V. C. an: 725 Coss: fuisse C. Caesarem IV. Sext. Apulejum; anno ante C. 29.

752 248. Olympiadis VII ετους πρώτου ἐνεστώτος Charippi Archontis Atheniensium anno decennij primo, anno à capta Troja 432, Romam conditam ait *Dionysius*, Graecorum in hac materiâ diligentissimus; secutus Portium *Catonem*, Romanorum diligentissimum, et adhibitis Eratosthenis Canonibus, in connexione intervallorum Catonianorum ad tempora Graecorum, quos Canones sanos esse, ait se demonstrasse in tractatu quodam alio.

4) Bl. 41-47 eigenh., teilw. Reinschrift 9) am Rand Vide a. C. 751

Quellen: 10) Liv. 31, 5, 1 (überliefert: quingentesimo quadragesimo primo (so beide Ausg. Frankfurt 1568); neuere Ausg.: quingentesimo quinquagesimo primo) 22) Manilius 4, 773 33) Scal. Em. t. 1598, S. 364 f.

Ante C Æra Tem

752 248

Clemens Alexandrinus lib. I *Stromatum*, ex veteris chronologi sententiâ à prima Olymp. ad V. C. annos 24 fluxisse ait. Quia ergo urbs condita palilibus ante ludicrum, ideo quidam Clementem de anno superiore intelligunt, putantes primum annum Olympiadis præcisè incipiendum ab ipso mense ludorum: at debet intelligi de hoc anno, ut etiam Dionysius, quia primus annus censetur ante ludicrum. *

Corn: *Tacitus* hic ponit V. C. ex ante C. 113.

Eutropius etiam hic ponit V. C. ex ante C. 509, sed aliter ex ant. C. 388.

Polybius forsitan et ipse huc reponendus ex anno sequenti.

Solinus in Olymp: CCVII confert annum V. C. 801. Cn: Pompejo Gallo, Q. Verronio coss. 10

An et Plinius, vide ant: Ch: 185. 183. celebrati ludi sacr.

Quicunque Romulum affirmat solidos 37 annos regnasse, is hic ponit V. C. vide ant. Ch: 715. ¹

XVI,41°

Hoc anno 1 Olymp: VII Apion, teste Josepho, tradidit aedificatam fuisse Carthaginem. Atqui supra, aera templi 127 aedificatam esse, testimonijs idoneis fuit comprobatum. Quid ergò dicemus ad praesentem authoritatem? An Apion pro eo quod Romam invenit, Carthaginem per errorem scripsit? An legit in Timaeo Siculo, quo de Dionysius, Romam et Carthaginem eodem anno conditas; itaque cum Romam sciret a praesenti anno surgere, Carthaginis etiam ortum huc retulit? An denique hoc anno verè condita fuit, non urbs ipsa primaria Carthago, sed Karhada, id est, Neapolis, ut Scaliger vocem interpretatur; quod est totidem literis radicalibus Καρχηδών Graecis; et alludit vox Plautina Be-chehadreanech, si concesseris metathesin, pro Cherhad Heanech. ¹ *

XVI,42 751. 249 Ex ante Ch. 252 crederes huc à *Livio* reponi conditum urbis. Vide supra A. C. 754, et infra 750.

Polybius (apud Dionysium) sibi persuasum ait, hoc anno II Olymp: VII Romam conditam. Sed forsitan hoc inde est, quod primis regibus solos 243 annos dedit, omisso interregno post Romulum. Vide anno antecedenti, et ant. C. 509. 30

Plinius tamen etiam huc refert, ut colligitur ex an: Ch: 388, sed inconstanter vide 753.

Et Livius, ex an. Ch: 387. et 352. Sed vide aliter ant. Ch. 754.

Et Eutropius, vide 388. inconstanter tamen, vide 752, 750.

Hic deberet Ezechias esse natus. Vide aeram T. 259. et 274. Atqui pater ejus Achaz est demum 10 annorum, et nondum rex.

750. 250 Hoc anno ante Ch: Ol: VII anno III *Servius Sulpitius*, IC apud *Gellium* ponit urbem Romam conditam. Vide ante Ch: 228. 232.

De *Cicerone* vide ante Ch: 241; et 754. 751.

De *Eutropio* vide A. Ch. 201. 91. 74. 73. et 754. 751. Nisi menda in numeris. ¹ 40

XVI,42° 748. 252 OLYMPIAS VIII.

747. ^{Nab} I Primus NABONASSARI, qui annos habet XIV in Tabula Regum Babylonis.

1) am Rand Sc: Em. T. f. 364 et 380 44) (Nab.) 1: für gestr. (Æra tem.) 253

Quellen: 8) Eutr. 1,1

Nabon: Templi

Mensis Thoth incepit à 26 Februarij anni Juliani ante Christum per imaginatione(m) extensi 747 currentis.

Ærae hujus connexionem cum annis templi vide circa finem aerae templi.

Ut scias, qui Nabonassarei cum quibus templi concurrant potiori parte: nota quod character terminalis annorum templi binario est auctor, idque satis diu.

In quem annum currentem vel Nabonassari vel ante Christum incidit Olympias, is est per 4 dividuus, idque benè diu. ¹

[... ..]

10 Cur hic incipiat nova series regum Babylonis, causa in obscuro est. Ego
puto, frustra nos de insigni aliquo eventu esse sollicitos. Regnatum in Ba-
bylone inde ab exciso regno Assyriorum huc usque per annos 127. Primum
* regem Diodorus prodit Belesin, cujus successores puto tributarios fuisse vel
Medis, vel post Arbacis Medi mortem Assyrii Phuli, Tiglath-Phulassari,
Salmanassari, Sargoni, Sennacheribo. Quod autem a Nabonassaro accersita
aera continuatur usque ad Alexandrum, novum exemplum est. Solebant
olim ante Macchabaeos numerare et denominare annos non ab aetate regni,
sed a regibus, qui quovis anno praeerant, aut certe ab aetatibus urbium, ut
Babylonis, Tyri, Carthaginis, Romae. Privati igitur tunc quidem exempli
20 privata videtur causa quaerenda. Genethliaci, h. e. Chaldaei astronomi fue-
runt, qui seriem annorum a Nabonassaro arcessiverunt tabulamque hanc
regum ediderunt. Puto igitur, cum primo omnium eclipses sub Nabonas-
saro fuissent annotatae, astronomos, qui secuti sunt Alexandri tempora,
digessisse annos regum a Nabonassaro usque ad Alexandrum, ut ne quid
errarent in intervallis annorum. Et ad hujusmodi conjecturam exemplo mihi
praeit Scaliger in annis secundum Dionysium. Ecce vero hujus conjecturae
firmamentum in praesenti. Ptolemaeus cum antiquissimis eclipsibus neces-
sario uteretur, nullam adhibet antiquiorem ipso Nabonassaro. At statim
anno 27. Nabon., qui erat 1. Mardocempadi, invenit primam sibi utilem.
30 Procul dubio etiam aliquas invenit observatas sub ipso Nabonassaro, sed
illas suo instituto non habuit accommodatas. ¹

[... ..]

Nabon: Templi
13 265

XVI,43

regnum, et quia populosa tribus erat Ephraimitarum Es: 17. v. 3.

15. 267. Nassius Babylone imperat annos 2.

MICHAELAS circa haec tempora praedicit excidium Samariae, et vastatio-
nem Judaeae, usque ad portas Jerusalem Cap: 1. v. 9. 13.

17. 269. Chinzerus et Porus Babylone, annis 5.

40 Achaz, fultus potentia Assyrij, Palaestinam afflixit: ut colligitur Esa: 14.
v. 28.

18. 270 Annus 12 Achazi. Hoc anno videtur mortuus fuisse Tiglathphilassar
Assyrius, terrae Israelis dominus. Itaque legimus, Osee, vindicem anteà li-
bertatis Ephraimitarum, hoc jam anno 12 Achazi, regnasse in Samaria.
4 Reg: 17. v. 1. amoto utique domino, quem hactenus verebatur. At succes-
sor Thiglatphillassar Salamanassar, bellum ipsi movit, ut rebeli; factusque
est Osee Salamanassari tributarius. An id hac occasione factum: quod cum
Ephraimitae libertatem suam foedere cum Assyrio inito confirmassent; is

9-32) *mindestens 1 Bl. (11 Jahre) Textverlust, teilw. ergänzt aus Opera omnia ed. Frisch Vol. IV S. 133. Seine einleitende Bemerkung: Ab anno a. Ch. 747 adscripti sunt „anni Nabonassari“ ibique annotatum:*

Nabon: Templi

18 270

XVI,43°

tamen ipsis nihil profuerit Osee 5. v. 13. et 14. v. 4. Nam cùm Osee tyrannidem arripuisset, Salmanassar agente 'foederis postulatus, venit quidem cum exercitu, depulsurus Osee de regno affectato: at cum hic tributum polliceretur: Salmanassar, spretâ gente arrogante recessit, relicto Osee in imperio. Sed tamen ex hoc tempore, Ephraimitae, montana colentes, videntur apud prophetas pro distincta gente à reliquis Israelitis.

19. 271. Hic ergò primus est, qui ab Osee denominabatur, priores enim à Tiglath-phulassare denominabantur, idque in terra Israelitide. Hoc dicere videtur Osee 11 v. 5.

OSEE Salmanassari tributarius Os: 11 v. 4. 7. Qui verò hoc jugum ferre nolabant, ij in Ægyptum fugerunt Ose. 8 v. 13. et 9. v. 3. 6: ibique et mortui sunt. Sic Ose. 11 v. 11. et 12 v. 9: et 13. v. 4. Eorum posterì reversi sunt ex Ægypto forte sub Ezechiâ.

10

ABDIAS propheta praedicat expugnationem et expoliationem; quamvis ea naturâ munitissima erat, ob rupes inaccessas; praetereaque abundaret viris fortibus et prudentibus. Defecturos canit ejus socios, et foederatos, et cum gentibus contra eam conspiraturos. Id factum esse sub Sennacheribo patet ex Esa: 34. v. 5. et seq. Causa dicitur, quia Idumea cum hostibus Israelis et Juda conspiraverat. Id verò factum esse sub Achazo, lege aerâ 262. ¹

XVI,44

21. 273 Tertius Osee, quo anno regnavit Ezechias Judaeus, Achazi filius. 4. Reg: 18. v. 1.

20

Atqui hic annus est penultimus demum Achazi patris. 4. Reg: 16. v. 2. Et vicissim non numeratur pro primo Ezechiae. 4 Reg. 18. v. 9. 10. Vide ergò an v. 1. sit legendum Quarto, pro Tertio.

22. 274. Annus 16 Achazi: Tot habet 4 Reg: 16. v. 2. Est idem et quartus Osee. Cum ergò filius illius Ezechias incepisse dicatur anno superiori, sc: tertio Osee, neque tamen ille connumeretur annis Ezechiae: oportet ut Ezechias rex declaratus sit à patre vivo, ejusque vices administraverit anno uno. At si legamus, Quarto, pro Tertio, calculus nullas difficultates, nullum historia novum exemplum habebit. Nam 4 Reg: 18. v. 8. 9. hic quartus Osee certò fit primus Ezechiae, qui hic etiam ultimus est Achazi patris.

30

Erat Ezechias annorum 25, ut est v. 2. Sed propter ea, quae dicta sunt ad aeram 249, puto, hic pro 25 legendum 15 annos aetatis in successione.

Annus Ezechiae primus, est sabbathicus, Vide aeram 288.

Hoc anno mortis Achaz, Esaias Palaestinae minatur mala à posteris Achazi et ab aquilonaribus, id est, Assyrijs. Es: 14. v. 28. Id quomodo evenit, patebit aera templi 275 et 277. ¹

XVI,44°

Dilulacus rex Babylonis, annos 5. Vide paulò post affine nomen.

Cogitetur hic primus Ezechiae incepisse circa medium anni 2. Paral. 29. v. 3. Apparet enim ex v. 17. Ezechiam tempus aliquod in regno transegisse ante principium anni Judaici. Nam quod in principio regni jussu erat Ezechias v. 3, aperiens valvas Domini ad instaurandum eam, et adducens sacerdotes et Levitas v. 4. et 15: ad quae gesta dies aliquot requiruntur: id illi v. 17 exsequuntur, sequente anni mense primo die primo; capta scilicet opportunitate solennitatis, quae est in principio anni Judaici.

40

- 23 275

Tunc, eodem sc: mense primo, qui incipiebat annum à regno Ezechiae secundum usualiter denominatum, dimittuntur nuncij, convocantes popu-

Nabon: Templi

22 274

lum, et reliquias Israelis, quae effugerant manus regis Assyriorum, ad faciendum Phase, mense secundo.

Hoc igitur anno repurgatur templum, ipsa primâ die anni, et sequitur Pascha illud solenne 2. Paral: 30. Achazo jam mortuo. Prioris anni primâ die adhuc vivebat, et cultum hunc impediturus erat. Fuit etiam anno, quo solenne Pascha celebratum, messis, ut 2. Par: 31. v. 5. 7. legimus. At primo Ezechiae ultimo Achazi, diximus sabbathum terrae fuisse, messem nullam. Ergò Pascha illud cadit in hunc secundum Ezechiae, primum hebdomadis. ¹

10 ELULAEUS rex Tyri vixit circa haec tempora, ut est apud Menandrum Josephi, *Antiq.* L. IX, sub finem. Anni eius regni fuere 36. Nomen pene idem, quod suprâ Babylonij regis Dilulæi. Ab hoc Tyri rege, cum Cittæi (quos Scaliger interpretatur Cyprios) ad Salmanassarem regem Assyriae defecissent; eosque Tyrius, missa classe ad obedientiam reduxisset: Salmanassar in illos misit exercitum. XVI,45

20 Esaias non dissimilia c. 14. v. 32, ex quo loco apparet, missos legatos Cyprum repetituros aut bellum denunciaturus. Et Salmanassar ipse statim expeditionem suscepit, in Phoeniciam, cui se dediderunt urbes Tyriae multae; quas inter Sidon, Palaetyrus, et Arce, authore Menandro. Scaliger legit Ace, quam docet posterius dictam Ptolemaida. Sanè ante hos annos 500, cum Europaei tenerent Palaestinam, eidem adhuc nomen Accon mansit, duratque hodie.

Cùm autem Osee Israelita hoc tempore tributum penderet Assyrio; consentaneum est, et ipsum in eandem expeditionem esse profectum. De Ezechîâ verò rege Juda legimus 4 Re. 18. v. 7 quod defecerit ab Assyrio, nec ei subditus fuerit.

Salmanassar re benè gesta, et pace constitutâ domum redijt. Menand.

30 Ezechias verò (post ejus puto recessum) percussit Philistaeos, (Assyrij socios vel subditos) usque Gazam, et omnes terminos eorum. Credibile est elatos novi regni potentiâ, infestasse Judaeam. Sic impletum fuit vaticinium Esaiæ 14. v. 28. in 31. de Palaestinâ geminum. ¹

24. 276. Devictâ reliquâ Phoeniciâ, restabat Tyrus ipsa. Contra hanc Salmanassar, comparatâ classe navium 60 Phoeniciarum, pugna navali vincitur à navibus Tyrijs non plus quàm 12. Menander. XVI,45°

Concordat huic historiae, quod legimus, 4 Reg: 17. v. 4. Osee regem Israelis, (aucupatum utique occasionem hujus cladis) recessisse à Salmanassare, tributo negato; et misisse ad SUAḤ, regem Ægypti; intellige, pro auxilijs. Et ecce suprâ, aerâ templi 265, ex Manethonis numeris locatum Sevehum ex dynastia Æthiopica secundum, annis regni 14, usque ad aeram T. 279 pertinentibus. Utrumque nomen easdem habet radicales.

40 Haec autem consilia Ephraim (eorumque regis Osee) praevidit Oseas propheta c. 7. v. 11 et 12 v. 1. munera exprimens, oleum. Magna enim erat negotiatio olei inter Syriam et Ægyptum. Vide documentum sub Asmonaeis, apud Josephum. Idem propheta vidit non fore legatos Ægyptijs acceptos c. 7. v. 12. 15. Hinc liber regum dicit hoc tantùm: auditum esse Assyrio, quòd miserint ad SUAḤ, non, quòd impetraverint aliquid.

Circa haec tempora Esaias cap: 15 vaticinia edidit, ubi praedicit mala Palaestinae.

Nabon: Templi

24 276

XVI,46

Manasses natus, anno aetatis patris 27 vel 17 currente, primis annis regni. Id verisimilius est, in illa polygamiae licentiâ, quàm, viginti annis regni nullam suscipere aut educare sobolem masculam.

25. 277. Quartus Ezechiae, septimus Osee. Hoc anno Salmanassar Assyrius obsidere cepit Samariam.

27. 279. Sextus Ezechiae, qui erat nonus Osee. 4 Reg. 18 v. 10. Ibidem à quarto ad sextum hunc, spacium intermedium his verbis exprimitur, *post annos tres*. Nota moram inclusivè numerandi. Hoc igitur anno Samaria fuit expugnata. Ib: c. 17. v. 5. 6. ut erat praedictum Os: 10 v. 14. Tribus X abductae in Assyriam et Mediam, cum Dijs suis. Os: 9. v. 5. et 10 v. 6. Tunc igitur Assyrius eorum rex absolutus est factus. Os: 11 v. 5. et reliquiae in montanis Ephraim sub jugum missae v. 7. sic tamen, ut jactarent se populum peculiarem, celebrarent sua sacra, suos haberent sacerdotes et Levitas, et denique pace emptâ abuterentur ad luxuriam; quod colligitur ex vaticinijs Esa. 28. Similia hoc saeculo referunt peregrinantes de habitatoribus Libani montanorum; libertatis assertores in medio sultanorum imperio. Desolatâ terrâ, multiplicatae sunt ferae bestiae, afflixaeruntque reliquias et advenas, etiamque captivos in viâ, ut praedixit Os: 13. v. 7.

De successoribus Israelitarum praedixit Esaïas 17. v. 11.

TOBIAS venit Nineven cum filio.

Interim durat obsidio fluminis ad Tyrum.

XVI,46^v

MICHEAS propheta praedicit vastationem Jerosolymarum c. 4. v. 12 et 5. v. 10. Jerem. 26 v. 18, id in longinquum, et captivitatem 'Babyloniam, Mich: 4. v. 9, cum adhuc Babylon ditionis esset Assyriacae, et Dilulaeus nil nisi Assyrij Salmanassar's satrapa, Babylonij quidem domi rex: ut desinant somniare de nova Nabonassar's monarchia, ante 27 annos incepta. In proxima verò tempora praedicit Micheas liberationem ab Assyrio, et quomodo is conspiratione suorum sit occidendus, c. 5 v. 6 divinitusque reprimendus, c. 7 v. 12. 15. 16.

Mardocempadus Babylone imperat annos 12. Cum tabula regum Babylonis consentit et Ptolemaei calculus super hoc initio. In sacris Merodach bal adan, transpositis syllabis est Merodach adan pal Mardocednpalus.

Tarachus Ægypti rex annos 18, tertius ex dynastia Æthiopum. Manetho. Hujus fit mentio Esaïae 37. v. 9, nomine THARACA.

Apud Herodotum hoc tempore (annis sc: 50 et amplius post Sabaconem Æthiopem, et Anysin caecum; tempore Sannacharibi) praeest Ægypto Sethon sacerdos Vulcani: forte ut satrapa Æthiopis in parte regni.

28. 280. Hoc anno puto edita esse vaticinia, Esaïae 16. 17. 18. 19. capitibus, de Moabitide, Damasco Arabia Patrea et Ægypto. ¹

XVI,47

29. 281 Quintus annus, ex quo Salmanassar Tyrum aquatione prohibet, nihil proficiens, ut Josephus ex Menandro refert. Hoc in opere videtur Salmanassar decessisse: eaque occasione Ezechiam rebellasse credo Assyriorum regi, ut non serviret ei, aut certe in defectione confirmatum fuisse. 4 Reg: 18. v. 7.

Consideratione dignus est consensus Esaïae et Menandri in descriptione Tyri. I. in copia navium in mari c. 23 v. 1. II. in ampla ditione per conti-

5) *am Rand* Ex Men: de Tyro.

Quellen: 45-S. 229.2) Jos. Ant. J. 9, 283-287

Nabon: Templi

29 281

nentem, et copia mercatorum ditissimorum v. 8. III. in navigatione in Cithim quos Menander eodem plane nomine Cittaeos appellat. Ex autoribus verò caeteris etiam ista Esaiæ confirmantur. IV quod Sidonij conditores Tyri perhibentur v. 12. V. negociatio cum Sidonijs v. 2. et cum Ægyptiis, terrâ frugum ferace propter inundationem Nili v. 3. VI. gloriatur antiquitate v. 7, jam enim ultra 500 annos à prima origine numerare potuit: gloriatio- nem verò vanam vides apud Herodotum post annos abhinc plus minus 300, cum sacerdotes Tyrij antiquitatem 2300 annorum jactarent; qui essent jam 2000, cum tamen hucusque à diluvio nondum anni 1700 effluerint. VII. denique situs ejus in medio maris est v. 10.

Hoc igitur anno Salmanassari mortuo successisse oportet Sargon, ex Es: 20. qui primo regni auspicio expeditionem decrevit contra regem Æthiopiae et Ægypti Taracum, clientelis vicinae Syriae praepotentem: quas inter cum esset Azotus Palaestinae urbs, eam Sargon misso duce Tarthan expugna- vit. ¹

Anni à funda-
mentis Templi
jactis

Chronologia Regum Israelis.

XVI,49

I Anno 480 exitus ex Aegypto, anno quarto regni Salomonis super Israel, Sa-
lomon caepit aedificare domum Domini, mense secundo Ziu. 3 Regum 6 v. 1. 32.
2 Par. 3 v. 2. Josephus ait annum fuisse 240, a conditu Tyri.

Hic nota primo quod numerus iste dicto loco expressus annorum 480 planè
consumetur ex numeris in libris Mosis, Josuae Judicum Samuelis expressis, sic
tamen ut connumerentur tempora servitutum temporibus proximorum Judi-
cum. Moabitica 18 annorum excepta; quia illa expressis historiae vestigiis distin-
guitur à praecedenti et sequenti Judice; et quia haec servitus in libro Ruth alle-
gatur ut tempus unius Judicis. Sic etiam anni 40 Philistaeae servitutis veniunt in
summam, quia Samsonis anni viginti cum his expressè connumerantur. Post hos
adduntur anni 40 Eli: 20 commorationis arcae 40 Davidis et 3 Salomonis. Est
igitur considerandum, an hic calculus genuerit hunc numerum. Samaritae enim
et Josephus ex Sacerdotali prosapia pro 480 habent 592. Et Paulus Apostolus
per 480, colligit 580 non numerato judicatu Samuelis, cui alij dant 12.

Secundo quod attinet initia regni Salomonis; etsi Salomon vivo patre sedit
super solium ejus 3 Reg. 1 v. 30. 46. 48. et unctus est v. 40 et homagium accepit
v. 40 et inauguratus est v. 47: et David aliquantulum supervixit 3 Reg. 2 v. 1. Non
est tamen existimandum patrem et filium tribus primis Salomonis annis simul
regnasse; ut jam Salomon anno quarto postquam solus rex fuerit, caeperit aedi-
ficare templum. Nam illa Salomonis inthronisatio facta est jam aegrotante Da-
vide. Et si quid de anno Judaico post mortem Davidis superfuit, id Davidis
ultimo anno fuit accensitum. Nam videmus annos regni Salomonis incipere ante
mensem secundum, terminari post octavum. Itaque verisimile est illos incepisse
à primo mense, in quo Pascha celebrari solebat. Hyeme igitur antecedenti,
quando nullus talis est aestus, qualis in Judaea solet esse tempore aestivo, veri-
simile est friguisse Davidem, et de consilio suorum usum esse calefactrice Su-
namitide et paulo post morbo senili consumptum esse. Sed citra conjecturas

16) Bl. 47^v-48 leer, 49-56 Schreiber 4, von Kepler stark überarb.; bis 56^r Fassung B der Jahre Templi 1 bis 253 (999 bis 747 v. Chr.). Fassung A: 29-42^r. Näheres im Nachbericht 36) intronisatio Hs.

XVI,49^v

Æra Templi

textus disertè dicit, tribus primis Salomonis annis ligna fuisse comportata et lapides dolatos: quae non est verisimile facta esse Davide superstite. Vide infra anno aerae templi 38 aliud etiam argumentum.

- 8 Anno Salomonis 2 mense septimo Ethanim dedicatum est templum 3 Reg 8. 2. 2 Par. 5 v. 3 Dimissus fuit populus octavo die solennitatis, vicesimo tertio mensis 2 Par. 7 v. 10. Mense octavo Bul perfectum fuit, annis 7 3 Reg 6 v. 38. Apparet in festo scenopegiae dedicatum esse, quippe parum aberat à perfectione.

Consideratione dignum est, an Salomonis annus 4 et 11 fuerint sabbathici id enim congruere videtur pietati Salomonis, et numero annorum intra quos structura templi fuit absoluta. Quin et de jubileo cogitari potest. Certe si ab annis 480 auferas 46 quo anno ab exitu sortiti sunt terram, restant 434 hebdomades 62. Adde septem annos belli, et eo tempore quo primum pedem posuerunt in terram Sehonis et Oggi, habes 63 hebdomadas, 9 jubilaes perfectos; fuerit igitur ipse 4 Salomonis 480 templi currens. Confer Deut. 31. v. 10. Num: 36. v. 4. Vide infra aeram 288. 393.

Hiram rex Tyri fuit cum aedificaretur templum et regia. Idem vero nomen etiam tempore Davidis fuit regi Tyri. 3 Regum 5 v. 1 et quidem statim initio regni in Jerusalem 2 Reg: 5 v. 11 sed et post hoc tempus socius est Hiram Salomonis navigationum triennialium in Ophir. Itaque Josephus ex Menandro adducit catalogum regum Tyri, in quo Irom imperat 34 annos, in cujus duodecimum confert initum Templi.

ADAD sub Davide profugus et exul apud REGEM AEGYPTI eo mortuo princeps latronum factus, occupata Damasco regnum Syrorum auspicatur.

- 21 Tredecim succedentibus annis domus regia absoluta, viginti sc. annis aedificatione consumptis 3 Reg. 9 v. 10. 2 Par. 8 v. 1.

Jerobeam sub finem Salomonis fugit ad SESAC regem Aegypti.

- 37 Est annus 40 Salomonis. Et tot annos regnasse scribitur 3 Reg. 11 v. 42 et 2 Par. 9 v. 30. Intelligimus autem ex capite proximè sequenti, hos 40 annos plenos esse accipiendos. Roboam enim exspectat congregationem populi in Sichem, ibique cum iis de successione agit: quod videtur diem solennem requirere: credamus fuisse principium anni, quia nulla documenta habemus concursus annorum Salomonis cum successore Roboamo.

23. Iromus rex Tyri mortuus ex Menandro et Josepho.

24. Baleazar success(it) annos 7.

31. Abdastratus: an(nos 9) rex Tyri.

38 Hic igitur est primus Roboam Judaei, et Jerobeam Isrelitae.

XVI,50

Roboam habet annum aetatis 41 cum succederet 3 Reg. 14 v. 21. 2 Par. 12 v. 13. Ex quo colligitur natum esse sub ipsum exordium regni Salomonis, vel paulo ante. Mater Naama Ammanitis: quam Salomo fortasse duxit ex jussu patris, ut haeredem regni Ammanitarum, quod expugnaverat David ablato diademate. Cum igitur anni aetatis Roboami 40 terminentur cum annis regni patris Salomonis 40: natum esse oportuit Roboamum in ipsis regni Salomonis auspiciis. Non est enim verisimile, Salomonem antea duxisse uxorem, quam à patre adhuc vivo occultè successionis promissionem haberet. Propter hanc verisimilitudinem anni Salomonis 40 et in fine et in principio pleni, aequae patris imperio distincti confirmantur.

1) dissertè comportate 4) Anno Salomonis 2: *vielmehr* 11 (*verlesen zu* 11; richtig Bl. 31°: undecimo) 10-14) Quin ... v. 4 *am Rand* 26) Jarobeam *Schreiber* 4

Quellen: 26) 1 Kön 11,40

Æra Templi

Consentit et aetas Salomonis. Natus est de Bathsaba in Jerusalem, ergo post 9 annum regni Davidis. Ac etsi 2 Reg. 12 v. 24 videri possit statim secundo loco esse natus, post pueruli primogeniti interitum, tamen 1 Par. 3 v. 5 quarto demum loco inter filias Bathsebae recensetur. Sed et multae res gestae commemorantur ante nativitatem Salomonis: ut bellum cum Ammonitis, cujus tempore vel paulo post Absolon jam est adultus 2 Reg: 13 v. 23 qui in Hebron post initium regni Davidis est natus 1 Par. 3 v. 2. Ergo historia Amonis ab Absolone occisi contigit circa annum regni Davidis 22, et Thamar est vitata circa annum 20: et bellum cum Ammonitis aliquot annorum, paulo ante annum Davidici regni vicesimum, 10
cujus belli occasione Bathseba translata est in thalamum Davidis, quae postea ei genuit Salomonem, non ante 20 annum regni Davidis. Itaque Salomon moriente patre non habuit ultra 20 annos aetatis. Non igitur multo ante mortem patris, uxorem duxisse verisimiliter dici potest.

Roboam igitur jure primo geniturae successit patri praelatus fratribus si qui Salomoni ex filia regis Aegypti nati fuerunt.

40 Abdastrum Tyri regem excipit ejus nutricis filius annos 12. parricida regis sui.

42 Est quintus Roboami. Tunc SESAC rex Aegypti spoliat templum. 13 Reg. 14 v. 25. Nimirum auxilium Jerobeamo clienti tulit. Et quid si Roboam hostem fecit 20
ob exclusos aliquos ex sorore vel filia nepotes suos.

In catalogo regum Aegypti duo nomina occurrunt, 1 Sesonchis et 2 Sesochris quod nomen varie scribitur, Sesochris, Sesostis, Sesoostis, Sesotris, Sesoosis Dicaearcho, Sesothis et Sethosis et Sethos apud Josephum. Sesonchi suffragantur numen Manethois collati cum numeris regum Israelitarum: Nam in Manethoe finis Sesonchis et principium Taraci Aethiopis distant annis 250. Et hic aera templi 37, quando fit prima mentio Sesaci, et infra aera 287 quando memoratur Taraca Aethiops, distant etiam an: 250 aera vero 42 et 279, annis 237, defectu non majore quam 13 annorum. At Sesostri res gestae quae ei tribuuntur ab omnibus veteribus scriptoribus hanc templi spoliationem tribuere videntur. 30
Sesostis enim Aegypto profectus, Syriam, Asiam, Scythiam, Thraciam bello an deditionibus subegisse scribitur. Cum autem in sacris libris, antiquiori tempore nullum extet vestigium expeditionis bellicae ex Aegypto in Syriam susceptae, profecto verisimile est, hanc ipsam Sesaci esse illam Sesostis expeditionem (quod et Josephus sequitur): et Judaeos tributo penso ex thesauris templi, fuisse inter illas gentes, quibus subactis, Sesostis muliebri genitali columna(m) posuit, insigne deditionis. Vide an idem sit cum Sesostri et Sesonchis: quia certum est, concurrere inter se plures δυναστειας à Manethone pro succedentibus invicem commemoratas. Certe Diodori interpres, quod est in Graeco Sesoosis, promiscuè reddit Sesostis et Sesonchis.

40 52 Astartus. De Saeastarti fil: rex Tyri an: 12 Menander et Josephus.

54 Est 17 annus Roboami. Tot habet Roboam 3 Reg: 14 v. 12 et 2 Par. 12 v. 13 intellige plenos ut sequitur.

55 Est 18 annus Jerobeami, hoc anno Roboamo successit Abia in Judaea 3 Reg: 15 v. (1) 2 Par. 13 v. 1. Mater ejus Maacha neptis Davidis ex Absolone 3 Reg. 15 v. 2. Par. II v. 20. Ergo manifestum est sphalma scriptorum 3 Reg: 15 v. 10. ubi Asae filio Abiae, tribuitur eadem mater. Et alterum 2 Par. 13 v. 2 ubi matri Abiae datur nomen Michaia quae per parenthesin dicitur (*filia Uriel de Gabaa*). Vide infra aerâ templi 58.

45) spriptorum 15 v. 01 47) Gabas Schreiber 4. Endklammer ergänzt.

Quellen: 38) Diod. I, 53, 1: Σεσόωσις

Æra Templi

57 Est 20 Jerobeami, tertius Abiae. Totidem dantur regno Abiae. Et currente hoc tertio, Jeroboami vicesimo, Abiae mortuo successit Asa filius. Sed hoc quantum est de vicesimo Jerobeami non computatur in annis Asae, quia forsane exeunte anno Judaico successit ut infra patebit aerâ 59.

58 Hic numeratur primus Asae vide aeram 59.

XVI, 51

Nomen matris Asae fuit Maacha 3 Reg. 15 v. 10. 13. Quae fuit princeps¹ sacerdotum Priapi, idoli turpissimi. Sed quod haec Maacha dicitur filia ab Salomiphalma scriptorium videtur. Est Maacha (seu Michaia forte) neptis Davidis ex Absolom, filio majore natu⁷, Abia vero pater Asae, est pronepos ejusdem Davidis ex Salomone filio⁷, juniore, vetula igitur fuit Absolomi filia, scilicet avia Asae paterna: ut habetur supra v. 2.

59 Ahias propheta in Silo. Hic est 22 annus Jeroboami Israelitae. Totidem regnavit 3 Reg. 14 v. 26. Sunt autem incompleti et currentes. Nam hic idem secundus Asae Judaei est annus quo successit Jerobeamo mortuo filius Nadab Israelita 3 Regum 15 v. 25 et numeratur idem annus et pro ultimo patris et primo filii: ut sequitur.

60 Hic est tertius Asa Judaei. Hoc anno secundo Nadabi (quot ei tribuuntur v. 25) et tertio Asae Baasa Israelita interfecit Nadabum v. 28. Ecce duos annos utrumque impletum. Vide infra aeram 83.

Baasa hic regnat in Thersa fuit hostis Asae Judaei; pax tamen erat in Juda per annos 10 primos regis Asa⁷ 2 Par. 14 v. 1: quo spacio Asa munivit urbes⁷.

64 Nascitur Josaphat vide aeram 98. [...]

64 Aserymus frater Astarti, rex Tyri an: 9. Menand: et: Jos⁷

68 BENHADAD Syriae rex, filius Tabremon filii Hezion regnans Damasci, foedus habet cum Asa Judaeo. Exacto igitur decennio pacifico de regno Asae Judaei, Baasa rex Israelis expeditione in Judaeam suscepta aedificante Rama. Asa Syrum muneribus promovet, ut bellum inferat foederato Baasae 2 Par: 16 v. 3 qui etiam vastat Israel 3 Reg: 15 v. 18. Est igitur sphalma 2 Par. 15 v. 10⁷ et 16 v. 1⁷ quasi hoc sit factum anno 36 Asae. Post haec Asa occupat aliqua loca Ephraim, Manasse et Simeon 2 Par. 15 v. 8. 9. et 17 v. 2⁷.

72 Est 15 annus Asae Judaei. Tunc egressus est Zara Aethiops cum centum myriadibus. 2 Par. 14. et 15 v. 10⁷.

Manetho hic aliquos Aegypti reges non nominat. Quos inter forte hic Zara Aethiops fuit. Aethiopes enim non semel subegerunt Aegyptum et hic Zara habuit et Lybiam 2 Par. 16 v. 8. Vide an secundum Manethonem sit in dynastea Thebanorum Chuter Taarus tyrannus: etsi eum Eusebius in alia tempora confert.

Prophetante Asaria filio Obed 2 Par. 15 v. 1 Asa altare dedicat de manubiis, mense tertio, anno 15 regni v. 8. 10. 11.

73 Pheles Aserymi frater, rex Tyri menses 8.

74 Ithobaal sacerdos Astarthae, rex Tyri annos 32.

Jehu filius Hanani propheta, praedicat Baasae interitum. 3 Reg. 16. v. 1⁷.

XVI, 51^v

83 Est 26 annus Asae Judaei. Hoc anno Ela Israelita succedit Baasae 3 Reg. 16 v. 8. Tribuuntur autem Baasae anni 24. 3 Reg. 15 v. 33. Ergo hi 24 complectuntur et ultimum Nadabi antecessoris, qui fuit tertius Asae Judaei, et primum successoris Elae, qui est 26 annus Asae Judaei: ut jam sequitur.

84 Est 27 annus Asae Judaei quo anno 3 Reg. 16 v. 10 Zambri Israelita percussit Elam et pro eo regnavit: Anno secundo Elae, quot habet hic v. 8. Primus ergo Elae est tantum pars anni Judaici posterior.

31 f.) myriadibus

Æra Templi

Zamri se cum regia exussit, dierum septem rex v. 15 successores per schisma duos habuit, Amri et Tebni filium Gineth v. 21. Amri regnavit in Thersa 6 annos; sc. cum aemulo; in universum annos 12 v. 23. Est autem hic ultimus seu secundus Elae, idem etiam primus de annis 12 Amri, vide aeram 95.

88 Est 31 annus Asae Judaei: Quintus Amri in Thersa. Hoc 31mo Asae Amri regna(t) in Israel, intellige certus regni, sublato aemulo Thebni v. 23. Empto fundo à Semer, dum manet in Thersa aedificat SAMARIAM 3 Reg. 16 v. 24.

89 Est 32 annus Asae Judaei; sextus Ambri Israeliti in Thersa, alter à confirmato regno. Post hunc sextum ¹annum rex Ambri sedem transtulit Samariam 3 Reg. 16 v. 23.

90 Asae avo ex filio Josaphato nascitur Joram Judaeus. Vide aeram 122.

93 Est annus 36 Asae Judaei, tunc videtur ¹alterum bellum fuisse inter Asam Judaeum et Ambri Israelitam ¹post illud aerâ 68; quo Asa rursum ad auxilia Syrorum confugerit: Quorsum refero illud 2 Paral. 16 v. 1. 7. 8. scilicet increpationem Hanani prophetae. Quod vero v. 1 dicitur Baasam Israelitam hoc anno aedificasse Ramam, atque ita ¹priorem illam historiam cum ¹hoc oraculo Hanani compingit, nemo non videt sphalma esse. Nam ¹illa pertinet ad 11 Asae et sub Baasae tempora qui hoc 36 anno jam erat mortuus: ¹ut vides aera 83.

95 Est 38 annus Asae Judaei. Hoc ejus anno, pro Amri Israelita regnavit filius ejus Achab in Samaria 3 Reg. 16 v. 29. Cum igitur Amri habeat annos 12 3 Reg. 16 v. 23 atque ii desinant in 38 annum Asae, necesse est ut ipse 27. Asae sit eorum primus. Numeratur autem hic idem pro Achabi primo. Vide aeram 98.

Achab duxit Jesabel filiam ITHOBAL regis Tyri 3 Reg. 16 v. 31. Puto antea ¹factum, vivo etiamnum patre, confirmandi regni causa: Vide aeram 107. ¹Vides autem ad aeram 74 ex Menandro et Josepho. Ithobalem hoc tempore regnasse Tyri usque ad aeram 109.

96 Annus 39 Asae: quo Asa Podagra et senio decumbit. 2 Par. 16 v. 12 et 3 Reg. 15 v. 25. XVI,52

98 Annus 41 Asae Judaei tot habet 3 Reg. 10 v. 15. Est autem et 4 Achabi. Hoc vero ejus anno successit Josaphatus patri mortuo 3 Reg. 22 v. 41. Annos aetatis habebat 35. Est igitur hic primus Josaphati.

100 Annus tertius Josaphati: quando visitatio Judaeae facta, et instructio populi in lege domini. Quod si primus hujus aerae jubilaeus fuit; etiam 99^{mus} jubilaeus fuerit: atque hic jam centesimus, erit a jubila eo primus, primus sc: hebdomadae. Posset et jubilaeus constitui, si ab aera 38 usque ad aeram 174 omnes notae biblicae ascenderent uno anno, quod fieri potest.

Josaphat affinitatem contraxit cum Achabo, et pacem cum eo coluit. 2 Par: 18 caeteroqui potens et bellicosus fuit: Palaestinos et Arabas tributarios habuit 2 Par: 17. v. 10. 11. 12.

ELIAS

Siccitas annorum trium. Baalis cultus destructus.

Bellum Achabi cum BENHADAD Syro. Sub Achabo fames annorum septem 3 Regum 8.

¹ABDIAS pavit filios prophetarum in spelunca.

27) Für die Jahre 96, 97, 98, 116, 121, 122 zwei Versionen in 2 Spalten; die 2. Spalte oben überschrieben Æra Templi. Alia computatio, dann ebenfalls Æra Templi; ihr Text stets gestrichen und hier übergangen. Podraga Hs. 35) constituit 41) anorum

Æra Templi

XVI,52° 104 Hic forte duo anni denominati sunt non a Josaphat sed a Joram 'pubere facto et uxorem ducente ut ipsi regi nascantur liberi. Vide aeram 107 et 123. De hoc forte intelligendus locus 2 Par: 21 v. 3. Joramo tradidit regnum caeteris muneribus.

XVI,52 106 Ithobal moritur ex Menandro et Josepho.

107 Badezoros successit Ithobali, annos 6.

XVI,52° 107 Ochozias Judaeus nepos Josaphat ex Joram filio nascitur anno aetatis patris 18. Vide aeram 129.

Jorami uxor fuit Athalia filia Achabi regis Israel, et Iesabelis filiae regis Tyri, ut colligi potest ex 4 Reg: 8 v. 18 et ex facto Jehu, persequentis Jesabelem in nepote suo. Id si est, oportet nuptias Achabi cum Jesabela praecessisse mortem patris Amri.

Ex hac autem circumstantia potest figmentum aliquod extrui de biennali interregno Jorami (supra ad aeram 104), in gratiam affinitatis splendidae: ut anni Josaphati sic denominentur per vices patris et filij, ut apud Romanos, per vices consulum. Figmento enim nobis opus est ut facinus declinemus; infra ad aeram 116 et 117.

Eodem anno et Achabo filius videtur natus Joram. Ex aera 123.

112 Matgenus rex Tyri, annos 9.

Micheas propheta vixit, Jemlae filius, non ille de Morasthi cujus extat prophetia 2 Par. 18 v. 7. Jehu filius Hanani videns idem qui supra aera 74 2 Par. 19 v. 2. Scripsit gesta regum 2 Par. 20 v. 34. Amarias erat summus pontifex: 2 Par. 19 v. 11. Jahaziel filius Zachariae propheta 2 Par. 20 v. 15.

116 Annus 22 Achabi. Tot habet 3 Reg: 16 v. 30. Est et 19 Josaphati: At nemo chronologorum ex eo facere potest vel 18 vel 17 citra hiatum unius vel duorum annorum inter initium Josaphati et ultimum Asae patris: sic ut unus vel duo anni careant nomine et numero usuali: quod absurdum est in gente, per annos suorum regum numerante. Finge refinge dispositionem horum annorum; semper in his haerebis angustijs.

XVI,53 Praetereaue fiet, si hoc maxime tibi probetur: ut tam in Judae quam in Israelis regibus synchro'nismum hic committas biennii. Itaque cum lego 3 Reg. 22 v. 52 anno 17 Josaphati Judaei, Ochoziam Israelitam, successisse Achabo caeso: hunc vero annum 19 Josaphati fuisse invenio; ne igitur facinus committam, et duobus locis, historiae sphalma impingam (17 et 18; pro 19 et 20) malo figmento supra explicato monere, quid simile fieri potuerit.

Est autem primus Ochoziae Israelitae.

Josaphat amicitiam contraxit cum Ochozia impio: quamobrem reprehenditur ab Elieser filio Dedan, propheta: et classis ejus de Asiongaber in Tharsis navigatura, perit. 2 Par. 20 v. 35. 36. 37. Bellum etiam movent Moabitae Ammonitae et Idumaei 2 Par. 20 v. 1.

117 Annus 20 Josaphati, numeratur autem 18: seu sphalma sit 4 Reg: 3 v. 1 secundum (18 pro 20) seu aliqua causa subsit, ut prius dictum. Est autem secundus Ochoziae, et tot habet 3 Reg: 22 v. 52. Ergo anno 18 Josaphati usuali (id est 20 summae) mortuo Ochoziae Israelitae successit Joram frater junior. Cum autem Achab pater solis 22 annis regnaverit, siquidem Ochozias ei iam regi fuerit natus, is jam moriens non valde magno natu esse potuit. Fit hoc etiam inde verisimile, quia mortuus novo exemplo sine liberis.

2) 107 *Korr. für* sequentem
32) *successisse*

6) 106 ... annos 6. *von Kepler am Fuß der Seite nachgetragen*

13) *extui*

Æra Templi

Quod si major natu 〔Ochozias〕 paucos habuit annos, minor Joram adhuc paucioribus successerit, et forte impuber et minorennis, eoque sub tutela Josaphati, amici patrii, et post illum filii ejus Jorami, qui sororem hujus Jorami 〔Israelitae〕 habebat in matrimonio. Vide aeram 123.

Non numeratur hic pro 〔Jorami〕 primo, quia Ochozia debetur spacium. ¹

118 Primus iste est Jorami Israelitae ut sequitur.

XVI,53°

〔121〕 Pygmalion rex Tyri annos 47. Ex Menandro et Josepho.⁷

122 Annus 25 Josaphati, esset autem ad normam superiorum tantum 23: sed in summam solet venire totum imperii spacium. Et tot〔, sc: 25,〕 dantur Josaphato
10 3 Reg: 22 v. 42. Est et quintus Jorami Israelitae. Et hoc ejus anno Josaphato mortuo successit Joram Judaeus annos natus 32 4 Reg: 8 v. 16. 17. Estque primus Jorami Judaei, ut patet aera 129.

123 Annus secundus Jorami Judaei, qui nominatur 4 Reg: 1 v. 17 diciturque hoc ejus anno regnasse Joram Israelita. Cum autem initium hujus sequenti capite 3 v. 1 referatur etiam sex annis superius ad 18 (vel 20) Josaphati, ubi contigit mors patris ejus; puto igitur hoc anno 〔Joramum Israelitam〕 implisse aetatis annum 16 et tutela Jorami Judaei sororii sui exisse, et sic plene regnare cepisse.

Confirmant meam conjecturam et illa quae sunt aera 104. 107 et 117.

Sub Joramo Israelita Benhadad Syrus denuo obsidet Samariam 4 Reg. 6 v. 24.

20 Et magna strage divinitus mulctatur; aegrotat, et in ejus locum ungitur Hasael ab ELISAEO propheta.

Hucusque Idumaea fuit sub regibus Juda. Sub hoc Joramo defecerunt et constituerunt sibi proprium regem 4 Reg: 8 v. 20. 22.

〔Sardanapalus circa haec tempora in Cilicia, Tarsum condit cujus in Jona fit mentio. Et 2 Par. 20 v. 36: ubi regionis nomen.

Joram Judaeus literas accipit scriptas ab Elia, qui ante aliquot annos in coelum raptus erat. 2 Par. 21 v. 12.〕¹

126 Initium Arbacis Medi ex Diodoro, 126 annis ante Nabonassarum 〔cum Sar-
danapalus se metu Arbacis rebellis vivum exussisset cum regia: de quo tamen
30 vide infra aeram 285.〕 Dignitatem regiam in Mediam transtulit; Assyrii Belesin Satrapam dedit: ut rerum Babylonicarum scriptores Eusebio teste perhibent: Castor vero Ninum dixit 〔in Assyria regnasse, et Diodorus Belesin in Babylo-
nia.〕 Uni Arbaci liberatori datum fuisse videtur, ut provinciis caeteris imperaret antiquo Assyriorum regum jure, ipse in Media sedens. Eo mortuo Satrapas As-
syriacos hanc dignitatem reduxisse 〔in Nineven〕 non obscuris indicii constat.

XVI,54

Medorum ex eo res tenues fuere: nisi quod proprio utentes 〔rege superiorem〕 non recognovere; quod Herodotus libertatem interpretatus est. 〔Eusebius quin-
quaginta annis inferius collocat vide aer: 285.〕

〔127〕 Elisa seu Dido soror Pygmalionis Carthaginem condit anno 7 Pygmalionis
40 Menan: Est annus 881 ante Christum. Et ecce quasi ex conducto Solinus ait eversam anno 737 postquam condita. Eversa vero fuit anno 146 ante Christum. Condita igitur secundum Solinum anno 882 ante Christum unius tantum anni diversitate. Josephus quidem numerat a conditu templi ad conditum Carthaginis non 127 ut ego, sed 143. M: 8. sed manifeste hallucinatur. Tot enim sunt a fine Iromi ad finem Pygmalionis.

Est annus 367 a conditu Tyri. Sed Utica indice Aristotele condita est 287 annis ante Carthaginem ergo 80 post Tyrum. Qui verò affirmant Carthaginem habitam fuisse a Tyrijs 50 annis ante casum Ilij, ut Appianus; id est 232 ante

Æra Templi

templi structuram. Et qui conditam 20 annis postea, id est 212 ante templum, ut Philistus apud Eusebium: et denique qui anno 1 Olympiadis 7 (siquidem intelligit Olympiada ab Hercule institutam) id est anno captae Trojae; 182 annis ante templum; ut Apion apud Josephum: is omnino videtur ipsius Tyri conditum in animo habere, quia is 240 annis est antiquior templo. Nam qui Tyrij intra 8 annos a conditu Tyri coloniam Africanam deducerent?

128 Est annus 11 Joram Israelitae. Et in fine hujus anni Ochozias Judaeus regnavit 4 Reg: 9 v. 29. Ascitus est sc. à patre in collegam ut cum ineunte anno regnaret: quia ambo Jorami parabant expeditionem contra Hazael regem Syriae, nisi sphalma sit 11 pro 12 vide sequentem aeram.

129 Est 12 Joram Israelitae. Tot habet 4 Reg. 3 v. 1. Est et 8 Joram Judaei. Tot habet 4 Reg: 8 v. 17: scilicet à morte patris. Coincidit igitur hujus primus, cum illius quinto aera 122.

Hoc anno 12 Joram Israelitae mortuo Joram Judaeo successit filius Ochozias 4 Reg: 8 v. 25 natus annos 22 v. 26. Ergo 2 Par. 22 v. 2 sphalma est, 42 pro 22. Hic Ochozias fuit Jesabelis ex Athalia filia nepos 4 Reg: 8 v. 18. Etsi v. 26 mater ejus Athalia dicitur filia Amri, quomodo esset Achabi soror, non filia. Altrobique igitur est sphalma.

Joas Judaeus Ochoziae nascitur. Vide aeram sequentem.

Hoc igitur anno 12 Joram Israelitae, et primo Ochoziae (nec plures habet 4 Reg: 8 v. 26) Jehu occidit utrumque regem, cum male prius pugnassent contra Syros. Nullum autem habemus indicium, hunc ipsum annum connumerari pro primo Jehu: et oportet Ochoziae relinqui spacium.

130 Hic est primus Jehu Israelitae, et Athaliae in Juda. Primus etiam aetatis Joas, qui clam cum nutrice surreptus in templum infertur.

XVI, 54^v 136 Hic est septimus Jehu et Athaliae: quae tot habet 4 Reg: 11 v. 3 septimus etiam latitantis Joas in templo: et dicitur latuisse sex annos. Ibidem.

Hoc anno 7 Jehu incipit regnare Joas 4 Reg: 12 v. 1. Cum esset annorum 7 4 Reg: 11 v. 21. Est et primus Joas Judaei vide aeram 158.

Sub his regibus Hazael Syrus utrumque regnum afflixit 4 Reg: 10 v. 32 et 12 v. 17 et 13 v. 3. 23.

150 Nascitur Amasias anno 20 aetatis Joas patris vide aeram 125.

157 Annus 28 Jehu. Tot habet 4 Reg: 10 v. 36. Est 22 Joas.

158 Annus 23 Joas Judaei. Hoc anno Joachaz Israelita successit mortuo Jehu. Vides primum Joas non posse statui post 136.

172 Annus 37 Joas Judaei. Si hoc anno patris Joachazo surrogaremus filium Joas Israelitam, tres nobis durissimi synchronismi nascerentur. Igitur in loco 4 Reg: 13 v. 10 audacia prudenti opus est, ut uno sphalmate scriptorio seu potius una (pe)rturbatione denominationis annorum concessa, tria incredibilia effugiamus, et historiae veritatem inoffenso assensu percipiamus.

173 Circiter hunc annum Jojada sacerdos summus moritur annos natus 130. 2 Par 24 v. 15. Ei successit Azarias 2 Par: 26. v. 17. Et 31. v. 13.

174 Annus 39 Joas Judaei. Hoc igitur anno (qui est 4 Reg: 13 v. 10 annus 37) Joachaso patri mortuo succedit filius Joas Israelita. Est enim hic 17 Joachaz et habet 4 Reg: 13 v. 1. Vide aeram 157. 158. et eas inter se et cum hac compara: Cur autem hic 39 dicatur 37, in textu non est expressum, ideoque obscurum. Nisi forte simili figmento, quo prius in annis Josaphati, dicere velimus, annis usualibus à patre Joas denominatis, interjici duos à filio Amasia denominatos,

Æra Templi

qui tamen ad summam accenseantur non filio sed patri. Est autem simul primus Joas Israelitae. Vide aeram 189.

Posset quidem sine incommodo primus ejus comparari cum sequente 175. In hac igitur libertate conjecturam firmo, ex fine aerae templi et ex aera 288. ⁷Zacharias Jojadae pontificis filius occiditur a Joas et populo. 2 Par: 24 v. 22.⁷

- 175 Annus 40 Joas Judaei. Tot habet 4 Reg: 12 v. 1. Est simul secundus Joas Israelitae. Hoc ejus anno regnavit filius Amasias, pro patre Joas Judaeo 4 Reg: 14 v. 1. Annos natus 25 v. 2. ⁷Cum enim Joas male pugnasset cum Syris, in aegritudinem incidit et insidijs subditorum extinctus est, dum ulciscuntur caedem Zachariae 2 Par. 24 v. 25.⁷ Numeratur pro ejus primo vide aeram 189. Posset (ut prius aera 174) primus hujus ⁷Amasiae⁷ etiam esse 176.

Elisaeus moritur. Hasaeli Syro succedit Benadad: quem Joas Israelita ter vicit, et recuperavit quae pater Joachaz amiserat 4 Reg: 14.

- 176 Anno 2 regni Joas Israel: nascitur Amasiae filius Azarias. Vide aeram 191. ⁷Amasias vicit Edomitas 2 Par. 25 v. 11.⁷

- 178 Annus 4 Amasiae 4 Joas Israelitae. Hoc anno Amasias cum provocasset Joam ⁷Israelitam, praelio superatus, regnum et libertatem amittit, muri Jerusalem confracti, rex in captivitatem ductus, populus sub jugum missus. 4 Reg. 15 v. 13.

Joas Israelita hic se pro rege Judaeae gessit per annos undecim. Vide aeram 191 192 et 214.

- 189 Annus 16 Joas Israelitae. Tot habet 4 Reg: 13 v. 10. Simul est 15 Amasiae Judaei, sed captivi et miserè imperantis. Hoc autem ejus anno regnavit Jeroboam pro patre Joas Israelita 4 Reg: 14 v. 23. Atque hic ejus primus est, vide aeram 214. 215.

- 190 Alter annus processit populo terrae Juda à mortuo Joas Israelita, domino; cum vidit Regem suum Amasiam superstitem quidem esse victori sed detineri tamen nihilominus à successore Jerobeamo in captivitate: currebat 16 Amasiae.

⁷JONAS propheta, Amathi f. de Geth: vaticinatur liberationem et instaurationem Israelis 4 Reg: 14 v. 25. Mittitur et Nineven.⁷

- 30 191 Tertius Jerobeami. Populus terrae Juda solutus sacramentis fidelitatis, ⁷morte Joas domini⁷, consilia agitavit de regno constituendo: et circa exitum anni (ut colligitur ex sequenti) tulit Azariam filium Amasiae, jam annos natum 16, et constituerunt eum regem Judae pro patre ejus (captivo) 4 Reg: 14 v. 21 et 15 v. 2, ut sequitur. Currebat 18 Amasiae. Et nota quod haec aetas 16 annorum Judaeis erat pubertatis et majorennitatis quem expectarunt ⁷in Azaria subditi.⁷

- 192 ⁷Quartus Jerobeami.⁷ Hic est primus Azariae de summa ejus annorum: Vide aeram 229. Quamvis hic jam *Pro patre* captivo rex sit. Id autem factum esse superstitute patre, clarè patet ex distinctione 4 Reg. 14 v. 22, ubi Azarias dicitur aliqua gessisse post mortem demum patris sui. Lector igitur ne offendatur serie verborum nuda, qua successio Azariae, populi suffragiis procurata, ordinatur demum post mortem Amasiae. Verisimile et pene necessarium est, quod et sequor, Amasiam per illos 25 annos, quibus victori fuit superstes 4 Reg: 14 v. 7, detentum à Jerobeamo fuisse in captivitate, ut Jerobeam jus suum in Judaeos rebelles, si minus armis, saltem hac specie tueretur. Cum igitur filius annos 16 natus surrogatus fuerit: oportuisset ipsum ⁷in captivitate patris nasci, si electio facta esset post mortem demum patris. At si ejus annorum principium faciamus hac aera 192 (propter sequentem aeram 215) tunc nativitas ejus pulchrè cadit patri inter initium regni et captivitatem.

XVI,55

XVI,55°

Æra Templi

213 Bocchoris Saïtes, Aegypti rex, annos 40. Manetho.⁷

214 Annus 23 Azariae filii, 26 Jerobeami. Ergo et 26 currens vel 25 completus, quibus Amasias victori Joas supervixit 4 Reg. 14 v. 7. Hoc igitur anno mortuus Amasias. Redierat in regnum, in libertatem datus a Jerobeamo, sed cum non placeret populo, insidijs suorum in fuga in Lachis interemptus fuit 2 Par: 25 v. 27.⁷ Porro erat 40 Amasiae. Sed 4 Reg. 14 v. 2 dantur ipsi anni regni 29, intellige de quatuor primis, quibus verè rex fuit et 25 quibus victore superstes per filium regnavit. Adde illos 11 intermedios, quibus Joas Israelita regnum detinuit, et conficiuntur hi anni 40. Itaque illa correctione 4 Reg: 14 v. 7 in margine et 2 Par. 25 v. 25 (15 pro 25) non fuit opus.

10
Oseas cum nominasset tempora Oziae Jotham Achaz Ezechiae regum Juda, addit tempus Jerobeam regis Israel; quasi peculiare et antecedens tempora dictorum regum Juda.⁷

215 Annus 27 Jerobeami. Hoc anno demum Azarias regnavit, pro patre Amasia mortuo 4 Reg: 15 v. 1, quamvis jam 23 antea rex, et veluti vicarius patris fuisset. Sed hoc anno, mortuo patre⁷, vel ipsius Jerobeami Israelitae confessione, rex esse cepit⁷ quod antehac erat controversum.⁷ Regnum enim hactenus erat Amasiae, et Amasias eoque et regnum Judae⁷ erat Jerobeami de jure. Contra Judaei disputarunt: usque dum minorennis erat⁷ haeres, servos se fuisse⁷ Israelitae; eo vero pubertatis annos ingresso, regnum non posse esse captivi, cum debeatur 20
toti stirpi. Et quid impediat nos haec in hunc modum disceptare sine majore autoritate, saltim conjecturis formatis ex chronologia et circumstantiis.

Osee propheta sub Ozia et Jerobeamo praedicit interitum domus Jehu, et regni Israelitici et divinam liberationem regni Juda.⁷

219 Jotham ex Asaria nascitur, vide aeram 144.¹

XVI,56 231 Primus Manahemi vide aeram 241.

PHUL rex Assyriorum venit in Thersam et confirmat Manahem in regno, qui ei tributum pendit 4 Reg: 15 v. 19. Vides jam restauratum regnum Assyriorum, et crebescere eorum arma. Ei igitur Mediae Satrapa subditus ut meliori armis.

ESAIAS

239 Achaz Judaeus ex Jotham aetatis vicesimo nascitur. Vide aeram 259.

240 Est decimus Manahemi. Tot habet 4 Reg: 15 v. 17.

241 Est annus 50 Asariae. Esset undecimus Manahemi, sed quia ille in exitu superioris anni erat mortuus, jam in principio hujus Phaceja Manahemi filius regnat 4 Reg: 15 v. 23. Et hic igitur est ejus primus.

242 Est 51 Asariae, secundus Phacejae. Tot habet 4 Reg: 15 v. 23 Caeditur fine anni ut sequitur.

243 Est 52 Asariae: Hoc anno Phaceja Romeliae f: regnat in Israel (4 Reg.) 15 v. 27. Est igitur hic ejus primus ut sequitur. Tot autem sc: 52 habet Asarias 4 Reg: 15 v. 2.

40
Sargon quidam Assyriae rex sub Esaia misso Thartan Azotum urbem Palaestinae capit Es: 20 v. 1.

Tiglat Phulassar Assyriae.

244 Est secundus Phaceae. Hoc igitur anno Jotham Judaeus successit. Asariae seu Oziae patri 4 Reg: 15 v. 32. Et hic est primus Jotham. Erat natus annos 25 v. 33.

25) Jahre 229 und 230, je 4 Zeilen ähnl. Bl. 40, gestr.; eigenh. Hinweis # Tempore Azariae seu Oziae etc. auf einzufügenden Text wie Bl. 39-40 38) Phacejae Romelia 38 f.) Israel (15 v. 27. 43) Teglal Phul assar

Æra Templi

250 Hic deberet Ezechias esse natus, vide aeram 261 et 273 pater Achaz est demum annorum undecim et nondum rex.

Anni

Nabonassari

1. 253. Primus Nabonassari vide aeram 394 Annos habet 14.

Rasin rex Syriae

5. 257. Sabbacon Aegypti rex annos 8 Aethiops.

7. 259. Est annus 17 Phacee. Hoc anno regnavit Achaz filius Jotham annos natus
20. Est autem annus 16 Jotham. 'Et tot habet 4 Regum 15 v. 33. Videtur
10 regno cessisse vivus et superstes, vide aeram 161. Est primus Achabi, vide
263.

9. 261. Hic forte natus Ezechias anno Achazi secundo vide aeram 273. ¹

... .. ¹

A. Nab. Æra Tem.

35. 287. 'Ante C. 713'

XVI,57

cturus? Certe Es. 38 v. 19. Ezechias pollicetur [filijs suis] notam facere velle
Dei opem 'filijs suis'.

Itaque hallucinatur conjectura Josephi et graecissat; dum vel ex numero-
rum incauta [inspectione] 'subductione', vel ex verbis Ezechiae (*Generatio
20 mea ablata est, quod verius sonat, Aevum quod vivendo naturaliter implere
sperabam, evanuit, praecisum et decurtatum est, quippe non ultra 39 seu
potius 29 annos vixi*) [fabulatur] 'hariolatur' Ezechiam caruisse prole, eoque
gravius tulisse mortis nuncium.

Quod si quis ex Esa. 39. v. 7 Josephum confirmare voluerit: quasi
'Ezechias tunc non habuerit prolem sed' nunc demum post recuperatam
valetudinem Ezechiae dicantur nascituri, qui erant servituri Babylonio pro
Eunuchis: is sciatur etiam nepotum generationem 'quam Ezechias ex filijs jam
natis adhuc exspectabat' in scriptura tribui parentibus. Dicuntur enim exire
de lumbis Jacobi 66 animae Gen. 46 v. 26. Nam si hac neglecta phrasi
30 'literam urgeas et' contendas, omninò post hunc demum eventum natos esse
Ezechiae 'omnes' liberos, [...] [sed] 'et' eos ipsos 'non eorum posteros' Eu-
nuchos in regia Babylonij 'futuros praedici', vide quid sequatur: Anno
quarto Joacim, quando primùm pueri de stirpe regia in Babylonem sunt
abducti, omnes quos Ezechias etiam per residuos 15 annos vitae, gignere
potuit, jam senes erant; minimè igitur idonei ad Eunuchorum ordinem.
'Non loquitur igitur Esaïas de filijs, Ezechiae nascituris post ejus morbum,
sed ... genere de posteritate ejus nasciturâ demum. Non confirmat igitur
Josephi conjecturam, quod Ezechias aegrotans caruerit liberis: statque ob-
jectio mea non esse verisimile tunc Ezechiam liberis caruisse.' ¹

Aliud argumentum suppeditat supra aera 127. Nam Solinus et Josephus,
40 uterque ex annalibus Phaenicum, annum 127 à conditu templi faciunt 881
ante Christum; quod fieri non potest nisi per hunc synchronismum, et alia
hic à me ordinata. Itaque Scaliger cogitur fugam Didonis in Josepho, et
conditum Carthagini in Solino per annos 9 dividere, alij multò longius; id
sine autoritate.

XVI,57°

1) aeram 26 et 273 13) 56° enthält nur 3 Zeilen; Jahre Nab. 10-34 = Templi 262-286 fehlen. Nab. 13-29 können inhaltlich aus Bl. 43-47 ergänzt werden 14) Bl. 57-96 Schreiber 3 mit eigenh. Zusätzen

Quellen: 20) Jes 38, 12-13

An. Nab. Æra Tem.

35 287

Nec nihil ponderis est in longaeva aetate senum illorum de quibus infra ad aeram 373 dicitur: 'quae exemptis 15 annis per hunc synchronismum tolerabilior efficitur.' Particularis autem causa connectendi hunc ipsum 14 Ezechiae cum primo Manassis, nititur ordinatione sabbathicorum et jubilaorum, quibus addo et Ezechielis annos 390 et 40, quos videor egregiè tueri per hanc connexionem. Vide aeram 394.

Diebus 45 post reditum Sennacheribus insidijs filiorum suorum in delubro interceptus interijt; ut praedictum Mich. 5 v. 6. Et videtur Esaias c. 14 v. 19 et Nahum 1 v. 14, vaticinari, ipsum etiam sepulchri honore privandum. Si non pertinebant ista ad Sargon seu Saracum, de quo supra monui. Clarè Nahum hoc dicit, perituum in delubro Idoli sui. Denique Nineves expugnationem propheta iste per circumstantias praedicit, cujus vaticinij eventus infra sequetur, aera 367.

Adramelech et Sarafar parricidae, fuga se proripuerunt in Ararat, Es. 37 v. 38, qua occasione Medi libertatem arripuisse videntur: 'quia post annos sex recidit ex Herodoti chronologia initium Dejocis primi regis Medorum.'

Successor filius Assarhaddon Tobiae restituit bona, quae pater ei ademorat.

Esaias post haec nulla exprimit tempora certa. Annus erat illi circiter 50 muneris prophetici. Itaque verisimile est, illum circa haec tempora mortuum: Ergò quae post caput 39 usque ad finem cap. 66 sequuntur, veluti cygnea cantio, seu potius evangelica concio, circa ejus vitae finem conscripta sunt: quibus capitibus si quos futuros eventus ad Christum usque et ultra summam perstringit, suo quodlibet loco notabitur.

36. 288. Olympias XVII, annus 15 Ezechiae, 2 Manassis, alter annus ab expeditione Sennacheribi. Hoc anno comedebantur sponte nascentia; fuit igitur sabbathicus, 4 Reg. 19 v. 29. Esa. 37 v. 30. 'Cum autem hic 288 sit sabbathicus, erit et primus et octavus hujus aerae sabbathicus, quod supra nobis erat verisimile apud has aeras.

Tobias cum occaecaretur, erat annorum 56.

39. 291. Arkeanus Babylone imperat annos 5.

709 Herwardus eclipsin ☉ 18 Julij:

AntC

Herodotus quatuor regibus Mediae tribuit annos 150 'si omnes in unam summam conjeceris plenè acceptos', quorum ultimus pertinet ad annum Nabonassar 188 vel 187: primus ergò huc ad 'Nabonass' 39 vel 38. Itaque Diodorus rectè scribit, primum illorum regum (ipse bis Cyaxarem appellat, sed Dejoces legendum, res ipsa clamat) ab Herodoto referri ad annum II Olymp. XVII. Et ecce hic 'ineuntem' non 'quidem' II, sed IV tamen, aera verò priore 'annum' III ejusdem 'Olymp: idque ex principijs longè alijs. Consensus hic testimonium perhibet rectae collocationi.

Possunt autem etiam salva autoritate Herodoti per commissiones initiorum et finium pro 150 sumi 147. 148 vel 149. 'Igitur hos ego ab anno sequenti incipio, propter ea quae sunt ad 115 Nabonass.'

40. 292. Olympias XVIII quae Romuli necem aliqui referunt teste Plinio L. 35 cap: 8. Deioces regnum struit inter Medos: quos Herodotus ait inde ab Arbace fuisse liberos. Sed Ctesias et Diodorus continuam produnt seriem regum, à quibus huc usque regnatum. Et Eusebius quidem Deiocem Me-

XVI, 58

XVI, 58°

An. Nab. Æra Tem.

40 292

*

dorum quintum facit ab Arbace, intellige reges tributarios Assyrio, vel Satrapas. Et ne putes, diversos fuisse reges, propter diversa nomina, Diodorus di'sertè Apandam alijs Astyagen dictum affirmat. An Darius ille, filius As-sueri, (id est, Astyages filius Cyaxaris,) qui primus de semine Medorum praefuit regno Babylonico, regia arrogantia majores suos (qui satrapae fortè fuerunt in aliqua parte Mediae) quasi reges fuissent in commentarios regios retulit, ex quibus commentarijs illos Ctesias se ait exscripsisse?

XVI,59

10

Ego Herodotum in hoc quod exordia regni Medorum a Dejoce repetit quadamtenus teneri posse in hunc modum existimo: si post caedem Sennacheribi, quae ut vides cadit sexto ante hunc anno intelligamus extinctam esse stirpem Assyriam: effloruisse Babyloniam: dum amplitudo monarchiae in partes et factiones dividitur; dum gentes libertatem arripiunt, cui supra occasionem dedisse visa est fuga parricidarum ad Armenos. Oportet enim, ut rebellaverit Armenia Assarhaddon. Et Esaia praedixerat, c. 14. v. 20, stirpem Sennacheribi excisum iri, nec potituros ejus filios regno patrio. v. 21. 22: quod Jeremias c. 50 v. 18 testatur jam tunc factum aera 380. Brevi igitur Assarhaddon praefuerit necesse est; et quid si Nino urbi soli. Demonstrat enim Scaliger ex Ctesia, Ninum etiam tempore Sardanapali proprium habuisse regem, ad quem Sardanapalus imminente exilio liberos custodiendos miserit: etsi Diodorus in Paphlagoniam missos ait ejus nominis satrapam. Cogitandum igitur an haec defectio parricidarum a fratre Assarhaddone et dissidium in Assyria, occasio fuerit satrapae Mediae ad quem fugerunt parricidae defectionis à Ninevitico imperio et amoto Assarhaddone, usurpati nominis regij: et quid si Medus successerit in Media, parricidis sublati? Omnino enim Media erat etiam ante Sennacheribum sub Assyrio Salmanassare, ut qui Israelitas eò transtulit, et sub Sargon, Es. 21 v. 2 Aelamitae et Medi, et sub Sennacheribo Aelamitae, id est Persae, Es. 22 v. 6. Quo verò fundamento hic ponatur initium Deiocis, pete ex aera templi 367. Etsi praeter caetera firmamenta etiam haec ipsa extirpatio stirpis Assyriae pro argumento rectè collocati principij Deiocis haberi possit.

XVI,59"

30

Praefuit Deioces annos 53, Herodoto authore.

Regiam dicitur struxisse in Ecbatanis. Intelligo de arce in Ecbatana urbe, aut de initijs amplificatae urbis. Nam reliquae civitatis aedificator et consummator (si qua fides historiae Judithae) successor Deiocis fuit. Vide infra.

43. 295. Jubilaeus.

44. 296. Olympias XIX. Babylone interregnum 2 annorum testibus genethliacis.¹

45. 297. Stephinates Aegypti rex annos 7 Manethoni.

XVI,60

40

46. 298. Belithus Babylone annos 3.

48. 300 Ante C. 700 Olymp. XX.

49. 301. Aporonadicus Babylone annos 6.

50. 302. Ezechiae annus 29. Tot habet 4 Reg. 18. v. 2. Erat autem simul secundum meas rationes Manassis 16.

20) Notiz Keplers am unteren Rand: Obiter an Assarhaddon-Phul sit Sardanapalus.

33) Ecbatata

Quellen: 2 f.) Diod. 2,34,6

An. Nab. Æra Tem.

51 303

51. 303. Gygis regis Lydiae initium ex Halicarnasseo hîc ponit Eusebius: scilicet 220 annis ante transitum Xerxis. Atque hinc orditur Herodotus. Imperavit an: 38.

Notabis autem nova passim regna existere prius in Media, hic in Lydia utique deleta Assyriaco, et posteritate Sennacheribi. Nam etiam Assyria ex hoc tempore invenitur adscripta regibus Babylonis.

Manasses jam solus sine patre collega, rex Juda, factus insolentior, sub hoc forte Aporonadico Babylonem ducitur captivus. Ita mansit pax in diebus Ezechiae.

Hinc jam Babylonij usurpant titulum regni Assyriorum 2 Par. 33. v. 21. Sicut sub stirpe Assyriaca, reges Nini titulum usurpabant Babylonis. Esaiae 14 v. 22. 25. Non fecerunt hoc reges Mediae hucusque quidem. ¹⁰

XVI,60°

Quid aliud inde colligitur quàm hoc, duas fuisse sedes imperij Assyriaci, (uti postea sub Persis Susa et Ecbatana, sic sub Assyrijs) Ninum et Babylonem, utramque ab Euphrate irriguam; si Diodoro credimus; at si Herodoto, Ninus ad Tigrim sita erant, et Moses dicit Hidekel fluvium, qui Tigris interpretatur, vadere contra Assyrios, quorum metropolis fuit Ninus.

Et cur aliud sit hoc tempore? Cùm antiquissimis temporibus, sub ipsa hujus regni (quod primum erat in terris) exordia idem fuerit. Sic enim legimus Gen. 10. v. 8. Chus autem (pater Aethiopum) genuit (aliqua serie nepotum) Nemrod. Ipse coepit esse potens in terra. Nimirum caeteri sua sorte contenti patres, suas rexerunt familias: primus Nemrod fortitudine usus ad injurias et latrocinia (ut posteri ejus Sabaei et Chaldaei, flagellum Dei) diversas per orbem familias sub unum redegit imperium. Sequitur autem v. 10: Fuit principium regni ejus Babylon (ante ipsum condita, prima urbium) et Arach unde noster Mahometes Aracensis dictus Albategni et Achad et Chalanne in terra Sennaar: ditionis nimirum Arphaxadi seu Arabacis Semitae: cùm ipse esset stirpe Chusita à Chamo descendens. Pergit v. 11: De terra illa (Senaar Nemrod) egressus est (ut lego cum Augustino) in Assur ditionem Assuris Semitae, et aedificavit Nineve et Rehobothir et Chale, Resen quoque inter Nineven et Chale. Ecce primaevam sedem primae Monarchiae Babylonem, secundariam Ninum in Assyria. Veram autem esse lectionem, quod Nimrod aedificaverit Nineven in Assyria, cum hoc ipsum arguit, quod cujus regni principium in Sennaar commemoratur, ejus dilatatio aliqua in Assyriam usque consecutione orationis subintelligitur secutura: tum etiam quod Micheas propheta ipse sic legit, qui cap. 5 v. 6 Terram Assur, per expolitionis figuram in secunda iteratione dicit terram Nemrod. ²⁰

XVI,61

Scriptor historiae Judithae videtur in unum composuisse circumstantias rerum, quae à Babylonijs in Judaea gestae sunt hic, et post 64 annos. Ut si Holofernes sit dux exercitus Aporonadici regis Assyriorum, in Babylone residentis: Manasses dedititius absit Babylone, Judaea careat rege, Holofernes nihilominus progrediatur, Eliacim sacerdos negocia regni tractet. Hic enim Es. 22 v. 20 invenimus Eliacim Helciae filium, qui successit Sobnae sub Ezechia. Et abhinc esset locus longaevitati Judithae ante ultima mala Judaeae. Oratio verò Achioris Judith 5 v. 20. 21, de reditu gentis ex captivitate, intelligi potest, cum de 10 tribubus sub Salmanassare, tum de Judaeis sub Sennacheribo (quando terram Juda ipse vastavit, urbesque praeter Je- ⁴⁰

An. Nab. Æra Tem.

51 303

rosolymam expugnavit) abductis. Lege vaticinium Esaïae 14: Quomodo Deus 'post servitutem sub Salmanassare sit miserturus Jacob; non dicit, Judam tantum. Et Esa. 7 Ephraim habet adhuc 65 annos, antequam penitus desinat esse populus: qui anni extendunt se per 47 ultra excidium Samariae, et terminantur abhinc post 23 annos in aeram 326: Unde apparet, quomodo Israëlitaie etiam possidere dicantur urbem et templum. Nam Esa. 28 paulò ante 14 Ezechiae, Ephraim adhuc dicitur esse corona superbiae, et v. 24 dicitur dominari super populum Dei, qui est in Jerusalem. Et Oseae 3 praedictum de Israëlitis: Dies multos sedebunt Israëlitaie sine principe, et post haec revertentur ad David regem suum. Ecce Israëlitaie ad regem Juda. Etsi interpretatio etiam spiritualis est. Eadem Es. 27 v. 13.

XVI, 61°

Hae igitur circumstantiae illius historiae Judithae ad ista quadrant tempora; caetera, ut et horum nonnulla invenient infra aera 367 locum idoneum.

52. 304. Olympias XXI. Nechepsos Aegypti rex annos 6 Manetho.

55. 307. Herigebalus Babylone ann. 1.

56. 308. Olympias XXII. Nesnoemondacus Babylone an. 3.¹

58. 310. Nechao rex Aegypti annos 8 Manetho.

XVI, 62

Ant C 690

Herodotus 'verò' ait, Tharacam somnijs territum tradito Aegyptijs regno recessisse in Aethiopiam. Secuta est anarchia in Aegypto et dissensiones variae, quae necessitatem attulerunt regni formandi.

Ante C. 688

312

Ol. XXIII. Han(c) allegat Archilochus tanquam suam (ut puto) aetatem et dicit a Trojae excidio hucusque esse 500 annos. Vide ante Ch: 1183.

685. 315. Mesenij Aristomene duce defecerunt Tlesia Praet: Ath. Anaxandro Eurycratis f. et Anaxidamo Zeuxidami f: Spartae regibus.

684. 316. Pugna ad Deras. Ol. XXIV.

683. 317. Pugna ad Fossam magnam.¹

66. 318. Psammetichus rex Aegypti annos 54. Tot ei tribuunt Herodotus et Manetho. Herodotus ait, se à Psammeticho sub quo Graeci in Aegyptum ventitare soliti, omnia habere compertissima. Puto tamen connumerari his 54 annis, quicquid temporis fluxit post recessum Aethiopis, nempe 2 annos anarchiae, satrapam [habente] 'agente' Psammeticho, et 15 annos oligarchiae, 'seu dominatus paucorum,' quorum unus erat Psammetichus. Anarchia igitur in Aegypto biennij 'hic inciperet' satrapa unius regionis Psammeticho, Diodorus.

Manasses domum reversus vitam emendat.

67. 319. Amon nascitur anno 45 patris Manassis, postquam scilicet is restitutus in libertatem et regnum fuit, 'ut causa pateat tardae generationis'. Vide aeram 341.¹

40 68. 320. Olympias XXV. Jeraedinus Babylone annos 13.

XVI, 62°

Duodecim satrapae regionum Aegypti regnum inter se partiuntur, foedusque sanciant. Horum unus Psammetichus. (Diodorus, Herodotus.)

324 Olymp: XXVI¹

74. 326. Ephraim desinit esse populus: obscurum quo casu: nisi fortè armis Babylonice sit domitus et dissipatus et politia sua residua spoliatus, et captivus abductus, ut paulò antè Manasses: qui progressus Chaldaeorum post 10

An. Nab. Æra Tem.

74 326

circiter annos Aegyptio causam dederunt invadendae Palaestinae. Manse-
runt tamen reliquiae. Vide aeram 354. 359.

328 Olymp: XXVII.

80. 332. Undecimo anno obsidionis Era Messeniorum expugnata sub Aristo-
mene, Chionus Laco victor Autosthene Praet: Ath: 7

81. 333. Saosduchimus Babylone annos 9.

82. 334. Josias nascitur imperante adhuc avo Manasse, anno 16 patris Amon. Vide
aeram 342.

83. 335. Psammeticus post annos 15 oligarchiae solus regno Aegypti potitur.
Diodorus.

XVI,63

Postea expeditionem suscipit in Phoeniciam et Syriam (Diodorus). Azo-
thum obsidet per annos 29 (Herodotus). Nam temporibus Esaïae Sargon
rex Assyriorum Azothum ceperat; qua re ditionem regni Aegyptii visus est
imminuere. Verum Aegyptii tunc oppressi tyrannide Aethi'opica, pòst in-
testinis bellis et oligarchia duodecim virorum; non satis habebant virium ad
jus suum armis repetendum. Psammetichus igitur, rebus ad se devolutis, ex
dignitate imperij censuit esse, si Palaestinam recuperaret. Usus etiam est
occasione, cum primus Deioces post etiam Phraortes Medi, negocium fa-
cesserent Babylonio: qui Assyriaci imperij jus sibi vindicaverat, et in Palae-
stina forte progressus fecerat.

84. 336. Ol: XXIX Miltiades Pr: Ath: Messana in Sicilia condita a Messenijs,
prius Zande dicta. Post haec Aristomenes e Sicilia in Rhodum est profectus,
cum Ardys Gygis f: praeerat Lydis, Aphraortes Medis in Ecbatanis, Pausan.
Vide infra Nabon. 93. Et supra Nab: 51. Anaxandro rege Lac: 7

85. 337. Tobias annorum 102 moritur. Loquitur tamen Tob. 14. v. 7. ac si templi
et urbis ruinis supervixisset: quod scriptoris fortè culpa commissum, nisi
propheticè accipias. Tob. 13 v. 10. 11. 19. *Castigavit te Jerusalem Deus*, id
est, castigabit: Et c. 14. v. 7: *Templum quod incensum est*, id est, quod in-
cendetur, *reaedificabitur* etiam. Sed puto hunc achronismum inter causas
esse, cur recipiatur è canone liber iste.

Habet hic etiam locum vaticinium Tobiae, Ninum brevi perituram; quod
consonat vaticinio Nahum ante annos 50 edito, vide aeram 367.

89. 341. 7Gygem Lydiae regem excepit Ardys, an: 49.7 Annus 55 Manassis à
primo initio. Tot habet 4 Reg. 21 v. 1. Hic igitur 1

XVI,63°

90. 342. Kiniladachus Babylone annos 14. Est secundus Amonis. Tot habet 4 Reg.
21. v. 19. Hic igitur est primus Josiae, cum natus esset annos 8: 4 Reg. 22.
Exemplum planè simile hujus biennij Amonis vide supra in Baasa certissi-
mum. Id autem hic sum imitatus 7etiam in Amonè7 propter dispositionem
Sabbathicorum.

Praedixit autem Esaïas ante annos 100, Deum daturum pueros principes
eorum, quod in aetate Josiae videtur impletum. Es. 3. v. 3.

92. 344. Jubilaeus 7

93. 345. Phraortes Medorum annis 22 (Herodoto). Nisi omnibus Arbaces succes-
soribus commune nomen fuerit Arbaces seu Arphaxad: tunc huic Phraorti
apud Juditham proprium nomen erit Arphaxad: quem illa conditorem
(fortè consummatorem) Ecbatanorum civitatis celebrat. Id non est contra
Herodotum. Pater enim regiae, filius civitatis fuit conditor.

30) recipiatur 42) 82 44) *eigenb. am Rand*: Vide Nab. 84 Synchronum Ardyn.

Quellen: 23) Pausanias 4, 24, 2 (*Phraortes*, nicht *Aphraortes*)

An. Nab. Æra Tem.

93 345

Herodotus ait, cūm Deioeces Mediae gentes sub obedientiam suam red-egisset, hunc Phraorten etiam Persas adjunxisse: cūm antea liberi essent. Intellige deleta Sennacheribi stirpe, sui juris fuisse Persas, suaeque gentis regem, qui superiorem non recognosceret, habuisse. Foedus tamen inter Medos, Persasque et Babylonios fuisse, ex antecedentibus et consequentibus intelligitur, ex aera 279 et 368 et seqq. 'Attestatur his iterum liber Judithae, qui dicit Aphaxad regem Medorum subjugasse imperio suo gentes multas.

XVI,64

10 97. 349. Octavus regni Josiae, sedecimus aetatis; annus pubertatis. Legimus igitur 2 Par. 34. v. 3 hoc anno, cūm adhuc puer esset Josias, coepisse quaerere Deum patrum suorum; scilicet hoc anno tutela egressus, regni negocia est aggressus, uxorem etiam duxit.

Joachim natus anno aetatis patris Josiae 16. Vide aeram 373.

98. 350. Joachaz natus anno aetatis patris Josiae 17. Vide aeram 372.

'Messenij Irea expugnata Peloponneso ejecti fuerunt. Infra post 280 annos reversi. Haec Diodorus forte, at Pausanias aliter vide Nab 80. Et legendum in Pausania non 287 sed 298¹.

99. 351. Finiunt anni 70 captivitatis Tyri praedictae ab Esaia c. 23. Jam igitur incipit iterum florere mercaturis. Vide tamen infra Nabonassaris anno 146.

20 102. 354. Annus 13 Josiae: primus praedicationis Jeremiae. Jer. 1 v. 2. et 25. v. 3. 'Desinunt hic anni 390 ab occupata Jerosolyma sub Davide annis 27 postquam Ephraim desiit esse populus: incipiuntque anni 40 iniquitatis Juda.¹

Exactis enim 12 annis postquam regnare coepisset Josias (cūm Jeremias Judaeis gravissima oratione exprobraret idololatriam perditissimam, fornicationes, injustitiam; comminaretur poenas, vocaret eos ad poenitentiam, capitibus 1. 2. 3. 4. 5) Josias, 2 Par. 36. v. 3. 4. 5. 6, mundat Juda et Jerusalem à sculptilibus et idololatria: subvertit etiam altaria in urbibus Manasse, Ephraim, Simeon et Nephtha'li: praesertim famosum illud altare in Bethel, ut erat praedictum de Josia nominetenus 3 Reg. 13 v. 2, ante annos 350. Erant enim reliquiae ex omnibus tribubus, quae jam revertuntur ad regem de domo David, ut Oseas praedixit cap. 3. 'Et ecce reliquias de Israel et Ephraim, de quibus supra.

XVI,64°

30

Huc etiam referri videntur ex Jerem: 13, ea quae sunt priora tempore: de lumbari lineo. Et cap. 16 de non ducenda uxore.

104. 356. Olympias XXXIV. Nabopollassarum Babylone annos 21, ex fide tabulae genethliacorum, ut etiam legit Josephus uno loco, Lib. X Antiquitatum, quod Rufinus et Eusebius sequuntur. Error igitur est amanuensis, cūm idem Josephus contra Apionem habet 29 ἐννέα pro ἐν: quem tamen errorem Scaliger mordicus tuetur.

40 107. 359. Annus 18 Josiae. Restauratio suscepta templi. Est primus hebdomadis Smitah. Inventus etiam est liber Legis, et suscepta reformatio per Judaeam, deletis residuis idololatriae monumentis, quae majores ejus struxerant, inde à Salomone et Jeroboamo. A quo casu quidam putant Ezechielem numerare alicubi. Vide infra aeram 387.¹

Hic igitur Jeremias edidit conciones cap. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 18. 19, quod colligo ex c. 6. v. 20, *victimae vestrae*, et c. 7. v. 4. *Templum Domini, templum domini*. Et c. 7. v. 29. 31, de *Thopheth vallis Ennon* (confer 4 Reg.

XVI,65

Quellen: 16) Pausanias 4,30,1?

An. Nab. Æra Tem.

107 359

23 v. 10), et Jer. 9. v. 13 et 11. v. 2. 3. 8. 9. 10, de pacto, quod praelegebatur.

109. 361. Annus 6 Nabopollassaridis in tabula astronomorum: sed fieri potest, ut initium anni 109 Nabonassaridis fuerit finis quinti Nabopollassaridis. Solebant enim Babylonij computare à die Natali regni. Sic Nabuchodonosor à mensis Judaici quinti decima. Evilmerodach à 27ma duodecimi: Nabonassar à 26 Februarij. Hoc igitur 109 anno Nabonassari incipiente qui excipiebat finem quinti Nabopollassaridis, ut probatur anno Nabonassari 123 invenitur eclipsis Lunae 6 Aprilis, seu 12 Athyr, quae planè idem praestat in astronomia formanda, quod [alia aliqua] alterius alicujus eclipseos medium Ptolemaeo profuisse visum est, accersitae ab illo ex 127 Nabonassaridis, et 27 Athyr quod medium tamen sub Terra, eoque non observatum, fuit. Et nota, observatio, quam refert Ptolemaeus, hoc tantum habet, anno quinto Nabopollassaridis defecisse digitos tres ab Austro; hanc verò parenthesin Ptolemaeus de suo ut videtur interponit (qui fuit annus 127 a Nabonassaro, secundum Aegyptios 27 Athyr in 28, desinente hora 11).

*

10

110. 362. Sedecias natus. Vide aeram 383.

Psammeticho occasione belli Syriaci rebellarunt 208 millia Aegyptiorum et auxiliariorum, et recesserunt ad Aethiopas (Herod: et Diod.) Testatur autem Aristaeas aliquot millia Judaeorum missa esse auxilio Psammeticho contra Aethiopas, qui manserunt in Aegypto cum posteris. Praesidia enim collocasse fertur contra Arabas Aethiopas et Libyas ad Daphnas, Pelusias, Elephantinam et Maream (Herodotus). Inter hos praesidiarios consentaneum et Judaeos fuisse. Nimirum Psammetichus multum hoc tempore potuit in Judaea, quia bellum in Phoenicia gessit: et Judaei, hostibus imminentibus, ad Aegyptium confugere solebant etiam hoc tempore, invito etiam rege suo. Quod exprobrat Jeremias c. 11. v. 9, et 17. v. 5, ubi v. 6 describitur Rhinocolurae regio et Elephantinae et Mareae in Libya, et deserta dicitur, *sicca, salsuginosa, et inhabitabilis*; quasi ad verbum ex Diodoro.

20

113. 365. An hic natus Jechonias, anno 16 aetatis patris Joacim? Vide aeram 383. Psammetichus circa haec tempora Azothum expugnat, obsessam per annos 29. Author Herodotus. Hinc Jer. 25 v. 20 nominans urbes Palaestinae, reliquias tantum Azothi nominat, anno 4 Joacim, abhinc annis 11, indicans, illam nuper gravia passam.

30

Sophonias propheta temporibus Josiae regis vaticinatur vastationem Judaeae, excidium urbium Palaestinae, Moabitarum et Amonitarum c. 2. v. 4. 9, consentiens cum Jeremia c. 1. v. 13, et c. 4. v. 5. 6. 9. 10. 16. 26. Neque tamen de ultimis malis se loqui testatur Jer. 4. v. 27. et 5. v. 18. Sic 5. v. 15. 16. 17. et c. 6. v. 22. 23. 24. ubi versu 16 etiam de posteriore vastatione simul agit. Sic c. 8. v. 16. et c. 9. v. 24. 25. et c. 10. v. 22, ubi tamen est promissio v. 23 reprimendi hostis: et c. 12. v. 14. Nec obscure Sophonias indicat bellum futurum inter Aegyptios et Assyrios; et victoriam futuram penes Assyrios: quia c. 2. v. 12 Aethiopibus cladem minatur, qui erant socij Aegyptiorum: et v. 13, ait extensurum (puto regem Babylonis) manum suam super Assur, et perditurum urbem speciosam puto Nineven: neque enim alij alicui conveniunt, quae sunt c. 2. v. 13. 14. 15. Eadem Esa: 27. v. 10 ad verbum.

40

XVI,65^v

XVI,66

An. Nab. Æra Tem.

113 365

NAHUM etiam hostem Nineves expressit ante annos 80 dum *ascensurum* dixit (utique è Babylone, quae urbs infra Ninum est, ad Euphratem) exercitum veste coccinea, quadrigis et equitatu splendido, Ninumque obsessurum et capturum, consternatis Assyrijs, et trepidè ad arma concurrentibus, sed frustra. Portas enim apertum iri, populum inutilem et negociatores dilapsuros, urbem direptum, regium Gynaeceum captivum abductum iri. Omnino improvisa occupatio urbis innuitur. Haec autem hucusque facta non sunt; Sophonias enim sub Josia vixit, qui haec demum praedicit. Vides ergò Tobiam rectè de hoc excidio, ut venturo demum, ante annos triginta vaticinatum esse: etsi dixit brevi perituram. 'Eodem tempore videtur et HABACUC vixisse. Vaticinatur enim Chaldaeos suscitatum iri, gentem amar-
 10 ram et velocem, cujus armaturam et morem belli gerendi, et praecipuum robur graphicè depingit (ijsdem penè verbis, quibus Nahum hostes Ninevitarum) itaque Chaldaeam gentem antea Judaeis ignotam esse oportuit. Dicit *equites ejus de longè venturos* (1 v. 8.) innuens fortè Scythas mercenarios. Ostendit illius regem undiquaque captivos congregaturum v. 9: de regibus triumphaturum, omnia loca munita capturum v. 10. Et tunc mutatum iri spiritum ejus, pertransiturum et corruiurum v. 11. *Haec enim est fortitudo ejus Dei sui*. Omnino quasi de Nabuchodonosore loqueretur, qui
 20 Beli statuem de manubijs captarum urbium dedicavit, et postea obbruit ad tempus. Cap. 2. v. 5. 7. describit tyrannum insatiabilem, eique dicit retributum iri à reliquijs populorum: sive tempus indicet, quando Nabuchodonosor inter feras degit: sive ad mortem ejus et consumptionem à vermibus alludit. Et v. 12, omnino dicit aedificaturum urbem in sanguinibus: uti de Nabuchodonosor legimus, quod Babylonem exornaverit, inter gravissima bella. 'Circa haec tempora etiam scripta videntur capita Jeremiae 14 et 15 de siccitate diuturna, quibus adhaerent et c. 12 v. 4, et c. 3. v. 3, et c. 9. v. 24. 25, propter imminentem vastationem Palaestinae, sic et c. 10. v. 17. 18. 22. et pars de c. 13, in quo insunt res plurimorum dierum v. 6.

30 114. 366. Foedus et amicitia Medos inter et Babylonios tamdiu stetit, quoad utrisque metus ab Assyrijs tertiâ gente superfuit. At postquam deleta Sennacheribi stirpe, Babyloniae reges Assyriacum regnum occuparunt; constituto Ninevitis rege urbano, qui Babylonium recognosceret superiorem; Medi verò Persas sibi adjunxerunt; simultates ortas esse consentaneum est inter socias gentes.

XVI,66"

XVI,67

Phraortes igitur successu rerum per Asiam praeclarè gestarum, Nabopolassar verò aemulatione, ad majora pro se uterque extimulati certamen ineunt super antiqua sede regni Assyriaci Nineve: ille suam facere moliebatur, hic velut ab antiquo pro sua reputabat.

40 Dictum autem est supra, olim etiam sub Sardanapalo Ninum regem suum habuisse, cùm summum Assyriae imperium esset penes Sardanapalum. Tale quid etiam hoc tempore fuisse opinor: et colligo ex Jer. 50. v. 18; pro quo Herodotus affirmet Ninum hoc tempore fuisse liberam, sed defectione sociorum destitutam. Herodotus enim, assuetus libertati 'Rerump. Graecarum, nullam censuit libertatem, nisi quae rege careret, nullam regiam Reip. formam, sub quo populi beati esse possint aut parere velint. Atqui multis seculis pòst, Parthi, cùm iam diu, et inde à Macedonum temporibus

XVI,67"

An. Nab. Æra Tem.

114 366

formam Graecae politiae satis notam haberent, recusant tamen oblatam à Caesaribus libertatem, negantes se rege carere posse.

Quod verò Herodotus ait, defectione sociorum fuisse destitutam; id in forma Reip. regia tantumdem est, quod provincijs et imperio Asiae spoliata; qua in re confirmat Herodotum scriptura, quippe quae hoc tempore, ut supra dictum aera 303 imperium Assyriae ascribit regi Babylonis, quo indicatur, deletam monarcharum Nineviticorum seu Salmanassaris stirpem.

Itaque Phraortes usque ad finem anni 22 regni sui, ope Persarum debellavit Asiae gentes; tandem adortus est Assyrios Ninum incolentes. Author Herodotus. Ninus autem ad Tigrim erat sita eodem indice, vide Genes. 2. v. 14. Mirum itaque quod Diodorus ait ad Euphratem sitam. Causa fortè est, quod refert Herodotus Tigrim et Euphratem alveo supra Babyloniam effosso commissos fuisse, sic ut à Tigri Babylonem navibus iri posset.

XVI,68

Herodotus hoc tantum ait, Phraortem obsedissee Ninum, ego suppleo propter ea, quae dicuntur aera sequenti: Ninum 'etiam deditam Phraorti, aut, quod aequè verisimile est, Phraortem cum de Nabopollassaris adventu audisset, foedere cum Nino pacto, ut recederet à societate Chaldaei, suique posthac iuris esset, obsidionem solvisse, ut Nabopollassari occurrere posset.

115. 367. Annus 12 Nabopollassaris: quoto huius regis legimus in historiae Judithae Arphaxad Medum, (Phraortem Herodoti) victum esse à Nabuchodonosore, (quod nomen à Judithae historia confunditur cum Nabopollassare, consuetudine crebra in Eusebio, Josepho, Polyhistore et alijs,) idque in campo magno Ragau circa Euphratem et Tigrim et Jadason in campo Erioch regis Elicorum: quem in locum (ut colligimus hinc) Phraortes, Nini obsidione solutâ, obviam profectus erat Chaldaeo. Cum enim Medus obsideret Ninum, urbem clientelae Chaldaicae; ex dignitate imperij 'Chaldaici' erat, antiquam Assyriaci regni sedem asserere. Nam historia Judithae disertè dicit, huc regem Assyriorum imperasse in Ninive civitate magna: quod sic intelligo, summum Assyriae imperium penes Chaldaeam, regem verò Nini vasallum Chaldaei fuisse. Nam et is in Ninive regnare rectè dicitur, qui regem Nini suo imperio subiectum vel tributarium habet, ipse Babylone residens.

XVI,68°

Confirmat Herodotus hanc victoriam Chaldaei, eò quòd ait, Phraortem, qui Ninum obsederat, perijsse cum exercitu: qua 'victoria Chaldaeus potitus procul dubio Ninum, quae neutri volebat adhaerescere, subitâ irruptione cepit, diripuit et vastavit; quod colligo ex Nahum, Sophonia, et Tobia. Vide aeram templi 365: tunc enim Sophonias demum capiendam praedixit, et quidem ab hoste, qui erat ad illam ascensurus, id est à Chaldaeo: Jeremias verò abhinc decem annis aera 377 jam captam innuit, c. 50 v. 18.

Sic Juditha hostem Medi et victoriam ejus indicat et locum tempusque pugnae: Herodotus causam addit obsidionem Nini.

Hic ergò primus est Cyaxaris Medi, patri caeso succedentis: cui Herodotus tribuit annos 40. Hoc ejus initium studio accommodavi ad 12 Nabopollassaris, propter solam historiam Judithae, nulla praeterea auctoritatis consideratione, quae tamen non deest. Herodotus enim tribuit Cyaxari 40, Astyagi 35, Cyro 30, summa 105, et commisso fine Cyaxaris cum initio Astyagis, ut fieri solet, summa erit 104. Jam verò ultimus Cyri pertinet ad

An. Nab. Æra Tem.

115 367

218 Nabonassaris, vide infra: ablatis 104, restant 114. Ergò 115 est primus Cyaxaris. ¹

Litacula superest mihi cum Scaligero, qui ait, initium Cyaxaris communiter referri ad annum 2 Olymp. 37, qui esset Nabonassaris 117, non 115. Atqui quotquot sunt, Diodorum sequuntur, ut Eusebius. Diodorus verò illo loco est corruptus, dicit enim initium Cyaxaris referri ab Herodoto ad annum 2 Olympiadis 17. Scaliger corrigit numerum ex Herodoto, pro 17 scribens 37, uti et Eusebium fecisse credo. At ego ex circumstantia textus video, non in numero Olymp. 17, sed in nomine Cyaxaris erratum esse, quod bis ponitur pro Deioce. Huic enim illa tribuit Herodotus, quae Diodorus ait Cyaxari ab illo tribui. Breviter, Diodorus provocat ad Herodotum: Ego itaque Herodotum inculpatè teneo juxta historiam Judithae.

XVI,69

Cyaxares fortior progenitoribus, statuit ulcisci Ninevitas (Nabopolassarum) de patre interfecto. Conciliavit igitur sibi superiorem Asiam, et movit contra Assyrios, intellige contra Nineviticis copias, postquam sc. Nabopolassar domum revertit. Iis verò acie victis, obsedit Ninum. Herodotus. ¹

116. 368. Olympias XXXVII. Cyaxari Ninum obsidenti supervenerunt Scythae, eumque coëgerunt imperata facere. Herodotus.

XVI,69°

Hi Scythae omninò ¹vel¹ ab ipso Nabopollassaro ex Iberia evocati ¹vel¹ postquam suis auspicijs erupere; a Babylonio in societatem adsciti¹ et conducti fuerunt duce Holoferne¹ quippe contra communem hostem Medum Cyaxarem.¹ Pergit enim Herodotus, Scythas hosce ex eo universam Asiam, Syriam, Palaestinam pervasisse; quod fieri non potuit nisi auspicijs Chaldaei, qui tunc rerum ibi loci potiebatur, magna cum gloria.

Anno enim hoc 13 Nabopollassaris, teste historia Judithae decretum fuit à Babylonio (postquam scilicet is exercitu Scythico Cyaxarem Nino depulisset) bellum in Syros, Palaestinos, Arabas, et caeteras vicinas gentes, duce Holoferne: cujus exercitum ex Scythia egressum, ostendit liber Judithae, eò quod ducis hujus expeditionem describit ex Assyria (ubi Cyaxarem domuerat) per Ciliciam ad magnos montes *Ange*, puto Taurum esse: fit mentio occupati Miletì, Tarsi, Commagenes, Mesopotamiae, denique progressus versus Judaeam. Non est enim de nihilo haec circumstantia historica, sed deprompta ex ipso historiarum penu: si maximè dem fabulosa esse Judithae et Bethuliae nomina. Sed et Holofernìs nomen Armenicum aut Parthicum est: occurrit enim etiam posterioribus temporibus in Parthis et Syriacis Arriani.

Consentit utrique et Berossus, tribuens eadem suo Nabopollassari, quae Juditha suo Nabuchodonosori; et quidem in eadem provincia Syria, circa eadem tempora, quibus Herodotus Scythas ibi habet victores. Atqui si vera scribit Berossus, nullus esse potest locus Scythis hostibus, exterae genti in illa provincia, in qua Nabopollassaris arma circumferebantur; quàm sic, si Scythae meruerint stipendia Babylonica, et domito Cyaxare ad Ninum, è vestigio perrexerint, per viam eandem quam describit liber Judithae.

XVI,70

Hanc Scytharum expeditionem jam olim sub rege Ozia praedixit Esaïas cap. 5. v. 26, rapido cursu venturam à finibus terrae gentem feram, equitatu firmissimo et sagittandi arte pollentem. Eadem Nahum. Vide paulò supra aera 365. Eadem de Scythis equitibus sagittarijs Jeremias c. 1. v. 15, c. 4. v. 7.

An. Nab. Æra Tem.

116 368

16, quod Nabopollassaro optimè convenit: c. 5. v. 15. 16. 17. c. 6. v. 22. 23. 24, quem locum compara cum Judith c. 2. v. 16 et c. 3. sic Jer. 9. v. 24. 25, cum eadem confer.

Quia hac vice Nabopollassaris exercitus Jerosolymas non venit, sed Josias mansit incolumis, fortè imperata faciens: hinc occasio videtur nata Jeremiam calumniandi. Vide Jer. 20. et 23.

Cyaxares procul dubio jura vetera societatis inter Medos et Chaldaeos revocavit, et sub tributum venit tolerabile, quo Chaldaeo regum regis honorem concessit, eò quod Ninum et Babylonem primaevae regni sedes teneret, et exinde per continua Chaldaeorum incrementa stetit pactis: quin et 'socius expeditionis in Syriam est factus. Nam Juditha in cantico suo agnoscit Medos et Persas in exercitu Holofernus. Judith 16. v. 12. Vide infra Nabonassar anno 120. 140, et 161 alia etiam argumenta.

XVI,70°

Et quid insolens dixero, si dixero, de jure veteris Assyriaci regni, quemlibet eorum, qui ei erant olim subjecti, tantum sibi usurpasse, caeterisque extorsisse citra longas et verbosas lites, quantum quovis tempore armis valisset, et fama rerum gestarum et ditione. Hinc supra primò Medi, pòst Assyrij novi, tum Chaldaei, summam rerum exceperunt: quae jam inter Chaldaeam et Medum anceps, primo rursus ad Medum nutabat, continuoque Chaldaeo sese restituit. Hujus ejusdem sententiae fuit Orosius ita scribens.

Alia quoque diversarum rerum in unum conspiratio notanda venit. Psammetichus, quem aera 318 imperio Aegypti admovi abhinc annis 40: is 29 annos integros Azothum ditionis tunc Assyriacae obsederat, quam et expugnavit. ¹

XVI,71

Azotho igitur à Psammeticho expugnata, Nabopollassar amissa recuperaturus, ut Phraortem delevit, Cyaxarem in potestatem redegit: etiam contra Aegyptum arma convertit.

Atque hoc illud est, quod Herodotus ait, Scythas illos (Chaldaei stipendiarios intellige) peragrata Syriâ Aegyptum irrumpere conatos, à Psammeticho muneribus fuisse placatos. Quid verbis opus? Psammetichus percussus magnitudine rerum à Nabopollassaro gestarum, tributis conditionibus pacem redemit: haec illa munera fuerunt.

Notabis igitur hîc adhuc imperare Psammetichum secundum meam ordinationem historiae.

Sed et Berosus his attestatur non obscurè. Is enim regem Aegypti, qui circa haec tempora fuit, satrapam appellat Babylonij: ex quo et de tributo et de confessione servitutis certi reddimur: et qualia munera Scythas data fuerint, intelligimus.

Hic jam multa solent objici historiae Judithae, ut probetur, non historiam, sed drama quoddam esse viri pij: neque ego valde repugno, sed quasdam objectiones ita comparatas esse existimo, ut dilui non difficulter possint. ¹

XVI,71°

Primò quaeritur, cur nulla fiat mentio Josiae regis, cujus regni annus agebatur vicesimus septimus. Respondeo. Bethulia collocatur in montanis Ephraim in ditione Samaritica, liberâ tunc ex quo Syros Samaritidis dominos Assyrij deleverant. Josias verò Chaldaeis inde ab avo Manasse fidem debens haereditariam, noluit offendere monarcham occupatione alienorum.

An. Nab. Æra Tem.

116 368

Nam post paucos annos pro Chaldaeorum rege etiam vitam profundit, pugna conserta cum ejus hoste Aegyptio.

Secundò quaeritur cum 2 Par. 34. v. 14, Hilkia sit summus sacerdos sub rege Josia, cur hîc Eliacim commemoretur? Puto cùm urgemur, licere nobis quod occurrit respondere. Fuit nimirum unus ex sacerdotibus Domini, satagens de membris Israëlîs, etiam ijs, quae Josiae non erant subjecta. Supra tamen aera 303 sententiam meam ingenuè sum confessus. Scriptor dramatis fortasse longo tempore post rem gestam vixit, et improvidè circumstantias ex diversis temporibus in unum composuit. Supra enim aera 303 praeter

10

caeteras circumstantias etiam Eliacim in praecipuo officio fuit deprehensus. Tertiò de Achioris oratione c. 5. v. 24 quod objicitur, loqui illum quasi de reditu ex Babylone longè post destructum templum: supra respondi, loqui illum de captivitate 10 tribuum, quam etiam Tobias reversuram praedicit c. 14. v. 6, consentanea dicens vaticinijs Esaïae et Oseae, supra allegatis ad aeram 303. Porro haec jam etiam de captivitate et reditu Manassis intelligi possent. Sanè cap. 4. v. 2: Templum et 'urbs adhuc salva sunt. Notabis verò et vicinitatem nominis Achior, ad Arioch, qui sub hujus regis 'Babylonici' filio commemoratur à Dan. c. 2. v. 24.

XVI,72

Quartò quaeritur quomodo Juditha dicatur consenuisse in domo mariti, et attigisse annum 105 vitae, et pax fuisse multis annis post ejus mortem: cum tamen annis 27 post hunc 13 Nabopollassaris Jerusalem destructa fuerit. Respondeo: nihil obstat, quam quod vetulam admodum fuisse oportuit, quando pulchritudine sua placuit Holoferni. At impossibile non est; miraculosa fuit Holofernis dementatio, quidni et miraculosa Judithae pulchritudo, quam adjuvit etiam fucò cap. 10. v. 2. 3. 4. 5, ubi expressè dicitur Dominum illi contulisse splendorem. Aut sit sanè sphalma in numero annorum aetatis ejus extremae.

20

Denique vide, quod jam modo dictum, an scriptori fuerit in animo status Judaeae, qui sub Manasse fuit, supra aera 303.

30

Circa finem imperij Josiae videntur edita vaticinia Jeremiae 47. 48. contra Palaestinos et Moabitas: quae impleta sunt paulò post: Jer. 47. v. 1. Et 48. v. 16.

120. 372. Olympias XXXVIII. Annus 31 Josiae. Tot habet 4 Reg. 22. v. 1.

Nechao Aegypti rex annos 16. Tot habet apud Herodotum, quem hîc sequor, ut propiorem aetate. Manetho ei dat tantum 6, quos in summa compensat. Ipse etiam Scaliger hîc credit Herodoto, ejusque authoribus Graecis, Aegypti incolis. Omnino summa annorum inter finem Psammetichi, et initium Amasidis est 16 annis minor apud Manethonem, quàm apud Herodotum. Causam puto, quia omissus sit unus in Manethone inter describendum. Vide infra aeram 388. Ecce ut in eundem annum convenient finis Josiae et initium Nechao.

40

Hîc igitur Psammetichi successor, novus Aegypti rex, tributum Babylonio, quod Scythae extorserant, negans, exercitu ad Euphratem tendit, provincias ad se attracturus. Josias verò qui perstabat in fide Babylonij, transitu hostem prohibiturus, perit in proelio in campo Mageddo 4 Reg. 23. v. 29. 2. Par. 35. v. 22.

XVI,72^v

15) haec *Frisch* IV,136, hîc *Hs*.

An. Nab. Æra Tem.

120 372

In illa expeditione Pharaos Palaestinam cepit, Gazam percussit Jer. 47.

Herodotus attestatur hisce: NECUM Syros (quos inter erant et Judaei, Philistaei, Arabes, omnes à partibus Chaldaei; ut non solum Josiam cum Judaeis suis, tantam rem ausum credas) vicisse pedestri pugna. Sed is author locum appellat Magdolum, vicinitate nominum deceptus. Est enim Magdolum in Aegypto. Jer. 44. v. 1. et 46. v. 14. Habebat in animo cladem Sennacheribi sub Sethone. Imo est et castellum Magdala in Gauta nitida prope Gamala, inter Judaeam et Damascum, non longe a campo magno, Mageddo dicto, et potuit utrumque fieri ut Necus et in campo magno perrumperet occiso Josia profligatis Judaeis et rursus apud Magdala Syros Damascenos vinceret.

10

Berosus eadem confirmat, satrapam Nabopollassarum in Aegypto constitutum cum Coelesyria et Phoenicia defecisse. Hanc Aegyptij expeditionem et damna Babylonij atque Chaldaeorum, vidit Es: 43. v. 14. 15. 16. 17 ante annos 80.

XVI,73

Alexander Polyhistor apud Eusebium commemorat, Nabopollassarum hunc uxorem dedisse filio suo Nabuchodonosori, satrapae Mediae filiam. Et Berosus consentit, ex Medis oriundam perhibens conjugem Nabuchodonosoris: idem Herodotus. In nominibus tamen est diversitas. Socer ejus Polyhistori Astyages dicitur: at hoc tempore Cyaxares Medis imperat pater Astyagis. Sic filiae ejus vocabulum est apud Polyhistorum Amyite, apud Herodotum Nitocris. Notabis igitur hoc alterum argumentum amicitiae inter Cyaxarem et Babylonium.

20

Occiso Josia populus constituit ejus filium natu minorem, Joachaz, regem. Atqui is tres menses imperat. Erat annorum 23. 4 Reg. 23. v. 3. Causa cur natu maximum Joacimum praeteriverint, potest esse, quod ille versa fortuna studeret rebus Aegyptiacis, populus verò manendum in fide Chaldaei existimaret. Vel habuerit Joachaz matrem Amutal superstitem, ... mortua Zebida Joacimi matre.

Necao reversus ab Euphrate relicto tamen ibi exercitu Es: 43. v. 17, ut infra patebit cum Jerosolymam venisset, et comperisset Joachaz sine jussu suo regem factum, duxit illum captivum in Aegyptum, et pro eo regem constituit Joacim natu majorem qui successionis jus habebat, exeunte anno Judaico: quia hic non accensetur pro primo Joacim. Vide aeram 376.

30

Jeremias caput 22 scripsit: ubi v. 11 de Sellum, qui 1 Par: 3. v. 15 quartus est Josiae filius non aetate sed dignitate, eadem scribit, quae ipsi Joachaz acciderunt quod egressus sit de loco isto, puta cum Nechao de Jerusalem in Aegyptum: Et v. 10. dicit, Nolite flere mortuum, scilicet Josiam.

XVI,73^v 121. 373.

Hic ergò primus annus Joacim: quando superfuerunt seniores de populo terrae, qui meminerant dictorum Micheae sub rege Ezechia: Jer. 26. v. 1. 17. A cujus regis morte hic est annus 71 probabilius quàm caeteris chronologis, qui habent 87. Vide supra aeram 287. Joacim erat annorum 25. 4 Reg. 23. v. 36.

40

Urias propheta cum tristia vaticinaretur, fuga se in Aegyptum proripuit, sed jussu Joacimi retractus occisus est. Jer. 26. v. 20.

123. 375. Tertius Joacim: an hic natus Joacimo Jechonias: vide aeram 383.

Hoc ad finem decurrente, Nabuchodonosor expeditionem suscipit in Phoeniciam. Dani. 1. Fuit annus 20 Nabopollassarum currens. Caput anno-

An. Nab. Æra Tem.

123 375

rum Nabonassareorum hoc tempore erat 26 Januarij in Juliano retro extenso. Etsi fieri potest, ut hujus regis Nabopollassaris anni aliquot menses post incipiant; sicut filij ejus Nabuchodonosoris anni anticipant, ut jam patebit. Nam tabula genethliaca summae annorum rationem init; ubi necesse est luxari annorum principia aliquot mensibus ultrò citroque. Itaque etsi finis anni 3 Joacim in principium anni 124 Nabonassari incurrit, potuit tamen adhuc esse ultima pars de anno 20 Nabopollassaris: quod congruit anno Nabonass. 109. Testatur autem et Berosus apud Josephum, Nabopollassarem circa finem regni sui misisse filium Nabuchodonosorem contra Phoenices et Aegyptios, qui defecerant. Verba Berosi, sunt ista Συστήσας ἀντὶ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως: ex quibus et quae infra anno Nab: 124 dicentur, colligit Scaliger, Nabuchodonosorem hoc anno regem cum patre factum. Id infra anno Nab. 127 nota.

XVI,74

Jeremias edidit vaticinia, Jer. 49. 50. de Idumaea, Syria, Arabia.

124. 376.

Olympias XXXIX. Quartus Joacim à Paschate. Pharaeo audita Nabuchodonosoris expeditione, cum ingenti exercitu profectus est obviam ad Euphratem in Carchamis. Jer. 46. v. 7. 8. 9. Ei Jeremias minatur fugitum et exercitum caesum iri. Jer. 46. v. 1. 5. 10. Et ita factum est, Jer. 46. v. 2. Testatur et Berosus Nabuchodonosorem cum foedifrago proelio commisso, vicisse. Tunc Jeremias vaticinatur, Nabuchodonosorem ingressurum Aegyptum, Jer. 46. v. 13. regionem vastaturum v. 14. 23. populum abduciturum v. 19. Mercenarios milites (quibus ex Graecia conductis utebatur Psammetichus ante Necum teste Herodoto) internecione deleturum v. 21. ergastula reseraturum, liberaturumque captivos et exules v. 16. et 27. 28. Judaeos, quos quarto abhinc anno abduxerat Necus: denique regionem sub jugum missurum v. 24. 26. Et haec omnia ita facta sunt. Nam 4. Reg. 24. v. 7. Tulit Nabuchodonosor à rivo Aegypti usque ad fluvium Euphratem omnia quae fuerunt regis Aegypti: nec porro Necus Aegypto egressus fuit cum exercitu, quale quid multis annis ante praedixit Esaias. Es. 27. v. 12. Vide etiam Es. 43. v. 17, quomodo exercitus magni Aegyptij, paulo ante victores Chaldaeorum instar fungi emarcituri sint.

30

Attestatur et Berosus, Nabuchodonosorem in hac expeditione Aegypti Phoeniciae Syriaeque rebus constitutis captivos ex omnibus hisce regionibus (quos inter erat et Daniel cum socijs, quamvis deditij) Babylonem misisse. Et impletum est, quod Jer. 49. 50 de Idumaea Syria Arabia praedixit. Igitur hic primus est annus institutionis Danielis anno 21 Nabopollassari 5.

XVI,74^v

Interim Beroso teste, nuncium accepit Nabuchodonosor de morte patris; mense Augusto, ut infra patebit. Itaque abhinc incipit ejus annus primus, Jer. 25. v. 1, concurrens potiore parte cum anno quarto Joacim aliqua etiam cum quinto. At quia ejus anni incipiunt ab Augusto, Nabonassarei verò à Januario; menses hi quinque residui in tabula genethliaca, quae mensium computum non sequitur, praetereuntur et anno 21 Nabopollassari incompleto adjiciuntur. Hinc adeò fit, ut tabula haec regum Babylonis (quae de annorum numero satagit, propter astronomiam) numeret Nabuchodonosoris 43, cum sacrae literae ex consuetudine regnorum Babylonico subditorum numerent 44, ut infra patebit. Berosus his utitur verbis κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς. Ergo colligit Scaliger, ante mortem patris

40

An. Nab. Æra Tem.

124 376

partem tenuit imperij, et sic rex fuit. Vide et Nabon: 123 et nota infra Nab: 127.

Est hic annus 23 à 13 Josiae, quem Jeremias connectit cum 4 Joacim, Jer. 25. v. 1. 3. Tunc praedicat Jeremias captivitatem Babylonicam 70 annorum, Jer. 25. v. 9. 11. 12. Ibi et catalogus gentium quae

Hujus anni mense 9 indicto jejuniò sedebat Joacim in domo hyemali ad prunas, quibus arsit liber Jeremiae, Jer. 36. v. 22. ex versu 1. 6. et 9. Et Jeremias secundum exemplum scripsit, de quo c. 36 et 45.¹

XVI,75

Quintus Joacim: secundus institutionis Danielis. Tabula regum B. numerat hunc primum Nabuchodonosoris propter neglectum mensium. Inibat tamen à mense quinto Judaico, ejus secundus. Etsi fit hujus quinti mentio, Jer. 36. v. 9, puto tamen ex collatione v. 1. 6. et 9, legendum quartum.

10

Jeremias cap. 50. 51, praedicat Babylonem à Medis evertendam, c. 50. v. 1, est mentio reditus.

126. 378. Sextus Joacim: et tertius institutionis Danielis: Dan. 1. v. 5, à cujus principio usque ad mensem 5 currebat adhuc secundus Nabuchodonosoris, cujus mentio, Dan. 2. v. 1. Daniel igitur cum socijs fuerunt introducti ad regem, et paulò post Nabuchodonosor vidit statuam. Vide tamen etiam infra aera capt. 2.

20

Joacim cum tribus annis mansisset servus Nabuchodonosoris, rursum rebellavit. Immisitque ei Dominus latrunculos Chaldaeorum, Syriae, Moab, Ammon. 4. Reg. 24.

Interim Nabuchodonosor exornat Babylonem, templo Belis, muris, regia, intra 15 dies; et horto pensili in gratiam uxoris ex Media oriundae: usus operâ nisi fallor captivorum. Nam et ex spolijs templum exornavit. Haec omnia Berosus. Non tamen omnia simul peregit. Nam in aedificatione muri mortuus esse, à Beroso dicitur.

In hoc itaque spacio intra 4 et 11 Joacim, locus est visioni arboris. Dan. 4. Nam v. 26. 27. *Post finem mensium 12* (est autem festum dierum 5 Musteraka, ditorum, vide Scalig.) in 'natali scilicet regni, seu calendis et principio anni, secum superbit Nabuchodonosor, super aedificatione Babylonis. Tunc ei repetitur oraculum, v. 29, quod à Daniele audiverat. v. 22, quod septem tempora (menses forte lunares) cum feris sit habitaturus. Sin autem septem annos intelligimus, locus huic historiae potest esse infra.

30

XVI,75^v

Manetho causam dicit accuratae munitionis Babylonis: ne rursum derivatione fluvij capi posset ab hoste. Ex qua causa colligitur, Babylonem antea, forte à Merodaco, captam aversione fluminis Euphratis. Vide supra 285.

*

In diebus regis Joacim postquam ascendisset Nabuchodonosor in Judaeam, accidit historia Rechabitarum, Jerem. 35.

40

Videntur etiam edita vaticinia Jer. 49. contra Amonitas, Idumaeam, Damascus, v. 1. 7. 23.

127. 379. Hoc anno Nabonassari 27 Athyr Ptolemaeus refert eclipsin trium digitorum quasi observatam a Babylonijs. Et fuit quidem talis 21 Aprilis: Sed Babylone medium ejus sub terram cadit; et addit ex relatu astronomorum,

*

5) Satz bricht ab 31) Lücke für ca. 7 Buchst.

Quellen: 19) Dan 2,31–35

An. Nab. Æra Tem.

127 379

fuisse quintum annum Nabopollassaris: atque ex fide tabulae astronomorum, annus 127 Nabon: est 3 Nabucodonosoris. Jure ergo pronunciamus Ptolemaeum fuisse lapsum, id tamen citra damnum astronomiae. Vide Nab. 109 supra. Quia tamen aliqua emphasis in hoc est, quod Ptolemaeus his utitur verbis (*Horâ 11 desinente cepit Luna deficere, defecitque ut plurimum quarta pars ab Austro*) cui observationi principij, Ptolemaeus postea rationationes suas de medio superstruit, quasi omninò verba retulisset observatorum; quae ipsos de hoc excusant, quod medium eclipsis sub terram cadit, quippe non medium, sed principium se dicunt observasse: Ideò tentabo aliam conciliationem Ptolemaei cum tabula astronomica, ex qua, consentaneum est, Ptolemaeum ipsum suas observationes excerptisse. Id autem sic succedet si ex Nabopollassaro Ptolemaei Nostrum Nabuchodonosorem ex quinto vero ejus anno, nos tertium effecerimus. Et de primo quidem non est magna difficultas: crebro apud Juditham, Josephum et Eusebium, adeoque et caeteros Graecos commutantur haec duo nomina. In secundo facilem habeo Scaligerum; et demonstro cum illo ex Berosi verbis, Nabuchodonosorem regem factum, cum pater ipsum in Aegyptum mitteret, quippe συστήσας αὐτῷ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως. Itaque si rex factus ante expeditionem anno Nab: 123: erit hic 127. quintus.

10

20 130. 382. Bellum Nabuchodonosoris contra Palaestinas hîc incipio, ut impletum sit, quod praedictum Jer. 49. v. 1. 7. 23, et Chaldaeus victoriarum cursum inceperit, ab Ammonitis Idumaeis Damasco: quibus subjugatis et multatis, Judaea perterrita non pugnaverit, ut sequitur. ¹

131. 383. Septimus Nabuchodonosoris usque ad Judaicum mensem quintum. Hoc de currente ad finem Nabuchodonosor secundo venit in Judaeam captivos abducens. Jer. 52. v. 28, et inter hos Joacim 2 Par. 36. v. 6. Etsi 4 Reg. 24. v. 6, nulla mentio, sed dormivisse dicitur cum patribus suis. Jeremias verò etiam hoc dicit sepeliendum sepultura asini, projectum extra portas Jerusalem. Jer: 22. v. 19.

XVI,76

30

Haec inter se non consentiunt. Et videtur 2 Par. 36. v. 6. 7, [error scriptorius] mendum scriptorium, et transpositio seu repetitio superflua, si cum v. 10 conferas. Nam utrinque et cum Joacim et cum Jechonia dicuntur transportata vasa Domini. Praeterea creberrimè legitur transmigratio Jechoniae, nunquam transmigratio Joacim. Puto igitur deditionem quidem factam à Joacim mense quarto et captivos abductos, sed mansisse Joacimum in urbe aut egressum quidem vinctumque abductum in Babylonem, at brevi libertati restitutum reversumque et paulò post mortuum anno regni 11, ut habet 4 Reg. 23. v. 36 circa mensem 8 vel 9 Judaicum, et à populo propter res malè gestas et propter impietatem dehonestatum et projectum fuisse extra portas Jerosolymae. Sin autem non placet [error] mendum, 2 Par. 36 nec supplementum hoc veluti defectus in narratione Ergò Jeremiae 22 v. 19, pro Jerusalem lege Babylonis. Alluderet enim Jeremias ad morem Babylonicum, mortuorum cadavera projiciendi ante portas subdium, ut à volucris absumantur.

40

Idem verò praedixerat Joacimo Jeremias etiam 7 annis ante, Jer. 36. v. 30. Ubi et posteritatem ejus regno privatum iri dicit. Id autem sic impletum est.

Quellen: 18) Jos. Ant. J. 10, 220

An. Nab. Æra Tem.

131 383

XVI,76^v

Initio quidem Jechonias pro patre Joacim regnum adiit, (credo incon-
sulto Nabuchodonosore qui recesserat) annos 8 natus 2 Par. 36. v. 9 (seu
potius octodecim, 4 Reg. 24. v. 8, quia filios jam habuit) et videbatur con-
fusus Jeremias, et falsi oraculi convictus. Sed Jeremias nihil turbatus prae-
dicit et huic 'captivitatem Jer. 22. v. 24. Ejus etiam semini v. 28. 30, vilitatem
et contemptum minatur. 'Unde patet quo respectu ibidem sterilis scribi
jubeatur.' Erant autem ei filij Salathiel et septem alij, 1 Par. 3. v. 17, nati
antequam ipse caperetur, ex diversis procul dubio uxoribus: postea enim
ipse usque ad 37 annum captivus detentus fuit. 'Nam ex Evangelio Mat-
thaej, qui Salathielem ait natum post transmigrationem, plus necessario col-
ligi non potest quam Salathielem esse primum in prosapia Christi post
transmigrationem sicut Jechonias fuit ultimus ante illam.'

10

Imperavit igitur Jechonias tres menses et 10 dies. At cum jam à mense
quinto Judaïco curreret annus 8 Nabuchodonosori 4 Reg. 24. v. 12. circa
Tekupham seu conversionem anni 2 Par. 36. v. 10 (puto fuisse vernum ae-
quinotium) Nabuchodonosor missa manu, etiam Jechoniam captivum du-
xit 2 Par. 36. v. 10, et 4 Reg. 24. v. 12.

Annus ergò hic est transmigrationis Jechoniae, terminatur verò in initio
anni judaïci paulo post sequente. Vide aeram 387.

Sedecias patruus Jechoniae, annos natus 21, à Nabuchodonosore sub tri-
buto et juramento fidelitatis, uti tunc monarchae solebant, rex constituitur
pro Jechonia 4 Reg. 24 v. 17. Hic annus non connumeratur annis Sedeciae,
habet enim suum nomen à Jechonia, et vergebat annus ad finem: ut jam
dictum. Vide aeram 378. 394.

20

132. 384. Olympias XLI. Hic ergò primus Sedeciae habetur à mense primo secun-
dus transmigrationis vide aeram capt. 14, cujus initio decurrebat ad finem
octavus Nabuchodonosoris.

Jeremias vaticinatur de infortunijs, fuga et exilio Aelam. Jer. 49. v. 34.
Perpende si sub Sedeciae 'Persae' perpassi sint aliquid à Scythis, quos hoc
tempore habet Herodotus in Asia armis et ditione potentes. 'An Cyaxares
[eos] 'Persas' domuit cum res novas molirentur: Habitabant jam tunc aliqui
in Aegypto. Ibid. Comparat Sedeciam malis ficibus. Jer. 24. v. 8.

XVI,77

30

133. 385. Secundus Sedeciae, tertius transmigrationis.

Eodem capite 49 Jeremiae v. 28, Nabuchodonosor dicitur etiam percus-
sisse Cedar et regna Asor, id est Arabas, Sabaeos et Scenitas: quibus gestis
Nabuchodonosoris locus est inter 1 et 8 Sedeciae.

134. 386. Tertius Sedeciae, quartus transmigrationis. Circa haec tempora videtur
locanda historia Susannae, senum duorum nomina non malè ex Jer. 29.
v. 21, accommodaveris Achab filius Coliae, et Sedeciae filij Maasiae, quibus
anno sequenti praeter conficta oracula hoc insuper Jeremias crimini dat,
quod moechati sint in uxores amicorum suorum in Israël; eoque minatur
illis Nabuchodonosoris vindictam, quod propter haec sit ipsos percussurus
in oculis eorum, et in igne frixurus. Compara Dan. 13. v. 57. *Sic faciebatis
filiabus Israël, sed filia Juda non sustinuit.* Est autem credibile Nabucho-
donosorem illis dedisse Daniele judicem cognoscendae causae, commissâ
illi potestate puniendi.

40

An. Nab. Æra Tem.

135 387

135. 387. Quartus Sedeciae.

De hoc intelligo Ezech. 1. v. 1. 2. *In quarto (mense) in quinta mensis, ipse est annus quintus transmigrationis regis Joachim.* Ezechiel numerat annum tricesimum, obscurâ causâ. Scaliger vult tricesimum Nabopollassar, sed pugnat hoc cum fide tabulae genethliacorum. Alij à Jubilaeo, quod meae rationes, mecumque 'plerique uno ore, alius tamen alia via, respuunt.

XVI,77°

Hieronymus alicubi ab 18 Josiae, invento libro Legis et restaurato templo. At Jeremias nos docuit, hunc annum à 13 Josiae numerare tricesimum quartum. Ergò ab 18 Josiae erit vicesimus nonus, non tricesimus.

10

Censeo ergò cum Hieronymo in prologo, innui annum aetatis prophetae: quia indicat, quando sibi ceperit loqui Dominus.

Considerandum est, quare propheta utatur hac forma loquendi. Ipse (quinta quarti) est annus quintus transmigrationis Jechoniae. Hoc enim ita sonat, ac si hoc die verteretur annus, quo die ante annos quatuor captus esset filius Joachim. Contra verò, supra ad aeram 383 disputatum, hoc mense quarto videri patrem Joacim deditum, quando capta tria millia sexcenti, mortuum verò circa brumam, et Joachim filium transmigrasse circa aequinoctium vernum, mense duodecimo. An igitur Ezechielis anni transmigrationis vertantur in die 5, mensis 4, quando Ezechiel cum aliquot milibus captivus est ductus adhuc ante Joachim filium? An fortasse non semper est necessarium, ut haec verba, *Ipse est annus*, etc: capiamus de principio anni. Erat igitur hoc die annus quintus, et numerabatur etiam ante hunc diem inde à mensibus tribus, quintus. Nam certum est, anno illo, qui numerabatur undecimus patris Joacim, regnasse et filium Joachim: cui anno uni et eidem immediatè successit is annus, qui primus Sedeciae dicebatur. Hi verò anni omnes more Judaïco incipiebant cum eo mense, quem primum numerabant Judaei, in quo Pascha celebrabatur. Cùm ergò undecimus Joacim sit is, in cujus mense duodecimo transmigravit Jechonias, omni'nò primus Sedeciae, qui paucis post diebus incipiebat, scilicet à fixo principio, erit numerandus secundus transmigrationis, ut infra cap. 14, ad oculum patebit. Idque tantò minus debet absurdum videri (annum in cujus fine migravit Joachim, pro primo haberi aerae transmigrationis) si perpendamus, eodem anno ante menses octo vel novem, dedito Joacim patre, transmigrasse de populo tria millia sexcentos: ut ita totus veluti annus in transmigrationem fuerit insumptus. Et Ezechiel ipse procul dubio cum multitudine illa migravit ante Jechoniam. Breviter, Ezechiel nova utens aera, non transfert tamen terminos anni Judaïci, fixos antiquitus in prima die mensis Paschalis.

20

30

XVI,78

Quod verò quantitatem attinet mensium, verisimile est, illam à Judaeis Babylone degentibus receptam fuisse à Babylonijs Dominis. Solebant autem illi menses celebrare tricenarios, dies verò quinque Mustheraka dictos, ut docet Scaliger, appendere ad eum mensem, qui claudebat vitam et regnum decessoris. Itaque cùm Nabuchodonosorei anni initium sit die 10 mensis 5 Judaïci, ut infra aera templi 394 dicitur: quartus Judaïcus, aut quinti Judaïci prima pars, recipiet extraordinarios quinque dies.

40

Cum itaque Ezechieli hoc die 5 quarti mensis offeratur visio gloriae Domini c. 1. et jubeatur decumbere in latus unum dies 390 (ubi obiter nota numerum annorum templi 387 esse solo triennio minorem numero dierum

An. Nab. Æra Tem.

135 387

XVI,78°

390) in alterum dies 40, affixus lectulo (c. 4. v. 5. 6. 9) hi dies à quinta quarti mensis et anni quinti incepti numero 430, desinent in quintam sexti mensis in anno sequenti sexto. Nam à quinta quarti in anno priore ad quintam quarti in sequente anno sunt 'dies 365: hinc ad quintam sexti (quia appendices, 5, dixi esse inter quartum et quintum mensem) sunt dies 65. summa 430. Igitur vide anno sequenti mentionem hujus diei quintae de mense sexto.

Potest aliquid objici ex c. 3. v. 15, dies septem fluxisse à visione gloriae Domini, quinta quarti, ad revelationem dierum 390, et 40. Sed facilè apparet c. 3. v. 15 esse πρότερον. Sed c. 1. v. 1. 2. ut et c. 3. v. 16. 23. et sic etiam c. 4. esse ὕστερον.

10

Jeremias hoc quarto Sedeciae arguit pseudopropheta Hanani. Jer. 27. Dicitur quidem Jer. 27. v. 1. Principium regni Sedeciae (Nam sic legendum, historia testatur Sedecia pro Joacim ex v. 3. 12. 16) sed explicatur statim, c. 28. v. 1. *In anno illo* (de quo scilicet priori capite) *in principio regni Sedeciae, in anno quarto*. Non potest autem intelligi quartus hebdomadis; quia hoc non solebant, et quia decimus Sedeciae est sabbathicus, eoque principium (hoc est, primus annus) Sedeciae non quartus, sed quintus fuit. Vide aeram 393. 394.

XVI,79

Cur igitur principium regni Sedeciae dicatur, qui quartus est regni annus, si non sufficit hoc unicum, quod quartus non longè distat à principio, tunc causa haec esse possit. Nam 4 Reg. 24. v. 20, et 2 Par. 36. v. 13, Sedecias dicitur recessisse à Babylonio. Et confirmat hoc Ez. 17. v. 12: *Ecce venit rex Babylonis in Jerusalem, et assumit regem et principes ejus* (Jechoniam) *et adducit eos ad semet in Babylonem, et tollit de semine regni* (Sedeciam) *feritque cum eo foedus, et ab eo accipit iuramentum, sed et fortes terrae tollit: ut sit regnum humile, et non elevetur sed custodiat pactum ejus* (Babylonij) *et servet illud*. (Haec jam praeterita erant). *Qui recedens ab eo misit nuncios ad Aegyptum, ut daret sibi equos, et populum multum. Nunquid prosperabitur vel consequetur salutem, qui fecit haec* (dicit Ezechiel anno sequenti 6 transmigrationis) *et qui dissolvit pactum, nunquid effugiet?* Sic Ezech. 21. v. 23. Appellat DUCEM Israël, jubet tollere CORONAM, quae sicut HUMILEM sublimavit, sic sublimem humiliet.

20

30

Ex ijs colligitur Sedeciam constitutum satrapam Babylonij per Judaeam, dicto sacramento fidelitatis, tribus primis annis mansisse in fide monarchae: non est enim credibile, illum statim defecisse primum atque succedere jusus erat: jam verò hoc quarto anno sumpto diademate, *principium* quoddam fecisse *Regni* jugoque subjectionis et tributi excusso foedera inivisse cum Aegypto et vicinis Phoeniciae Regulis, et quàm plurimos ad defectionem sollicitasse, ut se quàm diligentissimè muniret. Hoc ergò forsannuit principium regni Jeremias: nam dissuasit hanc defectionem, Jer. 27. v. 12. Confirmat hanc conjecturam, quod eodem capite Jer. 27. v. 3, erant conventus Jerosolymis legatorum regum Edom, Moab, Amon, Tyri et Sidonis. Et credideris, Chaldaeam, ut audivit conventus agitato Jerosolymis legatorum ex Phoenicia, exprobrasse hoc Sedeciae. Itaque statim sequenti capite 29. v. 3, Sedecias mittit legatos ad Babylonium fortè excusatum hoc suum factum: cum verò non satisfecisset, eodem anno quarto regni ipse profectus 'est, Jer. 51. v. 59. Nisi fortè prius iverit in Babylonem ex imperato: ut

40

XVI,79°

An. Nab. Æra Tem.

135 387

verò revertit, vilipensis rebus Babylonicis ad Aegypti transiverit societatem. Aut fuerit haec profectio suscepta ex lege, subjectionis demonstrandae et tributi pendendi causa: uti Sesostriis Aegypti rex apud Diodorum legitur regibus à se constitutis imposuisse hanc necessitatem: quos comparentes, equorum loco currum suum trahere jubebat. Si tale quid Sedeciae in hac profectioe accidit, non mirum est, eum, ut domum revertit, defecisse.

136. 388. Olympias XLII. An huc sit referenda Scytharum ejectio ex Asia et occupatio Nini à Cyaxare, vide infra Nabonass. 144.

10 Psammis Herodoto, Psammuthis Manethoni, rex Aegypti, annos 6 utroque authore. Manetho appellat Psammuthin alterum et summa annorum inter Psammethichum et Amasidem minor est apud Manethonem quàm apud Herodotum 16 annis: unde credideris, unum Psammuthin apud Manethonem debere praecedere annis 10 ultimis.

Vicinitas hujus successionis novi regis in Aegypto, post mortem Nechao (qui fortasse pacem fecerat cum Nabuchodonosore, ob ejus rerum gestarum per Syriam magnitudinem, eamque ad dies vitae coluerat illaesam) illustrat historiam prophetica prioris anni. Facile enim fieri potest, ut hic Psammis anno superiori successerit; et Phoenicum ipsiusque Sedeciae animos ad nova studia traduxerit.

20 Annus quintus Sedeciae, sextus transmigrationis est. Cùm inde à die 5 mensis 4, anni prioris quinti nulla sequatur mentio diei interjectae, hoc jam anno sexto mense 6, die 5, interjectis 430 diebus, quos Ezechiel jussus erat decumbere, rursum incipit prophetare, *sedens in domo sua* et Judaei cum ipso, et *manus Domini super eum*. Ez. 8. v. 1. 'Hic ergò sunt edita vaticinia. c. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. ubi v. 14, 20, fit mentio Noë Daniel et Job justorum. Ecce ut floruit Daniel. Eodem edita vaticinia c. 15. 16. 17. Ex quo capite colligitur Sedeciam hoc anno jam defecisse à Babylonio. Sic etiam 18 et 19 caput hoc tempore scripta. Nam c. 20 demum sequitur mentio anni sequentis.

30 137. 389. Sextus Sedeciae, septimus transmigrationis. Quinti decima, (est autem caput annorum Nabuchodonosori). Seniores Israël interrogarunt Dominum 'Ezech: 20 et 21'. Ezechiel minatur Austro. Ez. 21. v. 21. Nabuchodonosor auguratus est (utique Calendis primi mensis Chaldaei 'in capite' annorum Nabuchodonosoris) super tractando bello contra Phoenices. *Eritque quasi frustra consulens oraculum, in oculis eorum et sabbathorum ocium imitans*: at ipse comminiscetur (per hanc quietem) dolum, quo capere possit. 'Omninò describuntur his verbis gestus hominis arreptitij et vatis. Consentit igitur Abydenus apud Josephum affirmans de eodem Nabuchodonosore, quod solitus sit κατασχεῖσθαι ὑπὸ θεοῦ ὁτιοῦν δὴ, et vaticinari.'

40 Excidium etiam Rabbathae Ammonitarum praedicitur c. 21 v. 20.

138. 390. Septimus Sedeciae, Octavus transmigrationis.

(139. 391.) Octavus Sedeciae, nonus transmigrationis. Hujus anni mense 10, die 10, confirmatus est rex Babylonis adversum Jerusalem. Ez. 24. v. 1. 2. Itaque jubetur propheta diligenter signare diem hunc. Huc ergò pertinent Ez. c. 24. 25. Videt enim Ezechiel in spiritu, Ammonitarum, Moabitarum et Idumaeorum ἐπιχαιρεκαλίαν post tres annos secuturam.

An. Nab. Æra Tem.

139 391

ITHOBALUS Tyri rex annis 19. ⁷Ex annalibus Tyriorum apud Josephum⁷.
Fuit sapientissimus, vide Ezechiel. 26. ¹

XVI,80^v 140. 392. Olympias XLIII. Nonus Sedeciae, decimus transmigrationis Jechoniae.
Hoc anno nono Sedeciae Nabuchodonosor expeditionem suscepit in Palaest-
inam, in qua res ipsi primo fuisse cum rege Aegypti, atque is acie victus
esse videtur. Dictum enim est ad aeram 387 et 388. Sedeciam descivisse à
Nabuchodonosore, et foedus fecisse cum rege Aegypti Psammi. Ez. 17.
v. 16. Nabuchodonosori igitur hoc anno bellum fuit communiter cum om-
nibus foederatis. Jerosolyma verò loci natura et operibus munitissima, non
poterat nisi fame et diuturna obsidione expugnari. Quare non primam om-
nium Chaldaeus adortus est, sed prius vires regis Aegypti, qui hostium
omnium erat longè potentissimus per aestatem frangere consultum putavit.
Nec defuit successus conatibus. Sic enim legimus in Ezechiele scriptum de
⁷Pharaone⁷ mense decimo hyemali qui post aestatem hujus anni (qui deci-
mus numerabatur transmigrationis) proximè sequebatur, Ez. 29. v. 1. Eum
fuisse baculum arundineum domui Israël, quando apprehenderint illum
manu; et confractum esse, et lacerasse omnem humerum eorum; et cum
inniterentur illi super eum, comminutum esse, et dissolvere omnes renes
eorum, c. 29. v. 6. 7. Et abhinc ⁷anno⁷ tribus mensibus minus, anno scilicet
transmigrationis undecimo, mensis primi die septima sic loquitur Deus: Ez. 20
30. v. 20. 21. *Brachium Pharaonis regis Aegypti confregi: et ecce non est
obvolutum, ut restitueretur ei sanitas, et ligaretur pannis et fasciretur lin-
teolis, et recepto robore possit tenere gladium.*

Testatur apud Eusebium Alexander Polyhistor, Nabuchodonosorem au-
xilia rogasse Cyaxarem Medum contra Jerosolyma. Quod tertium est ar-
gumentum amicitiae inter Medum et Chaldaeam. ¹

XVI,81

Devictis igitur copiis Aegyptiacis in Palaestina, Nabuchodonosor, non
obstante hyeme, decimi mensis die decima coepit obsidere Jerosolymam,
eodem nono anno Sedeciae, 4 Reg. 25. v. 1. Jer. 39. v. 1, et 52. v. 4. anno
praecisè exacto ab eo die, quo Nabuchodonosor hoc secum concluserat, 30
quem Ezechiel jussus erat diligenter annotare.

Notabis aeram templi esse 392, biennio plus numero Ezechielis 390: etsi
ego illum aliter infra ad aeram 394 interpretaturus sum.

Ab hoc die 10 mensis 10, puto numerandos esse dies 390 usque ad finem
primi mensis.

Biduo post, die sc: 12, mensis 10, in anno 10 transmigrationis Ezechiel
c. 29. v. 1. revelantur calamitates venturae super Aegyptum eo quod frustra-
verit spem Israelitarum.

Adventante Chaldaeo Sedecias mittit ad Jeremiam, petens ut Dominum
oret, Jer. 37. v. 3. et 21. v. 1. Sed Jeremias omnem spem praecidit: ibid. 40
Tempore quo Jeremias adhuc liberè ambulabat in populo: c. 37. v. 4. Ergò
c. 38, conjicitur in lacum in vestibulo carceris, ne populum ad desperatio-
nem adigat. Sed Abdemelech Aethiops eum extrahit, retinetque in vestibulo
carceris, Jer. 38. v. 13. 28. cum eo Sedecias colloquitur. v. 14.

⁷Ante Chr: 607.
141. 393.

Decimus Sedeciae, undecimus transmigrationis Jechoniae: currente à
principio, decimo septimo Nabuchodonosoris. Hoc toto ferè anno obsessa
fuit Jerosolyma.

An. Nab. Æra Tem.

141 393

Primâ mensis Ezechiel c. 26. 27. 28 praedicit Tyro excidium eo quod insultaverit Jerosolymis, quae tunc obsidebatur: confractas esse portas populorum (vaticinatur Ezechiel eos sic dicturos) conversam esse Jerosolymam ad Tyrum; desertam esse illam, se impletum iri. Habes ibi luculentissimam descriptionem magnificentiae et opulentiae urbis Tyri, et catalogum gentium, quibus cum negociabatur, et mercium quas quaelibet gens afferebat vel auferbat c. 27. Ergò c. 26 ait, gentes multas duce Nabuchodonosore rege regum venturas (vide an et Scythas, hoc est Gog et Magog principem capitis Mosoch et Thubal, de quibus etiam cap. 38 et seqq.) et Tyrum excisuras: Regem in corde Maris periturum. Describitur ejus sapientia c. 28, et sapientiae Danielis comparatur. Tyrus igitur hoc tempore adhuc libera, et ne quidem obsessa fuit: id autem convenit cum Josepho et Tyri annalibus, vide infra aera Capt.

XVI,81^v

Primi septima Ezech. 30. v. 22. Pharaonis bracchium fractum praedicitur amplius confractum iri, gladium deiciendum, Aegyptum dispergendam in gentibus; Nabuchodonosorem vibraturum suum gladium super Aegyptum.

Tertij prima Ezech. 31. Cùm totum caput vaticinetur de Pharaone initio et fine, ubi Pharaon cedro comparatur, et praedicitur ei ruina et nominatim moriturum peregrinum inter incircumcisos (nam etiam Aegyptij teste Herodoto circumcidebantur) tamen latenti causa v. 3. pro Pharaon est vox Assur. Quomodo autem hae prophetiae sint impletae, jam statim patebit, anno sequenti.

Mense quinto incepit annus 18 Nabuchodonosoris: sic Jeremiae 32 v. 1. Adhuc obsidebatur Jerosolyma, et Jeremias erat clausus in atrio carceris: ne scilicet populum ad desperationem et deditionem promoveret. Ibi emit agrum in Anathot, Jer. 32. v. 9. Terra erat planè desolata. Jer. 33. v. 10, quam propheta dicit olim rursum cultum iri. ¹

Mense septimo servi manu missi, dum Jerusalem obsideretur, Jer. 34. v. 8. Ex hoc colligitur, annum Sedeciae decimum, cujus hic erat mensis septimus, fuisse sabbathicum. Nam etsi Judaei sabbathicum ab autumno auspicabantur anni praecedentis, propterea quod cultura nulla debuit praecedere Pascha caput anni septimi, ubi nulla sequi debuit messis: non tamen manu-mittebantur servi in autumno praecedenti, qui erat mensis septimus anni non sabbathici, sed anni qui messem tulerat. Lev. 25. v. 3. 4.

XVI,82

Annus septimus dicitur sabbathum REQUIETIONIS. Sed Lev. 23. v. 27. 32, etiam illud annuum festum expiationis dicitur sabbathum requietionis. De illo autem sic praecipitur. Lev. 23. v. 39. *Quando congregaveris omnes fructus terrae* in anno quidem septimo sponte natos tunc *mense septimo* festum celebrabis. Quibus respondet Lev. 25. v. 9, institutio Jubilaei: *Clanges bucina mense septimo* (ejus scilicet anni, in quo non seminasti) *et vocabis REMISSIONEM habitatoribus terrae, ipse est enim jubilaeus, revertetur homo ad possessionem suam, et unusquisque redibit ad familiam suam pristinam.*

Cùm autem simplex praeceptum fuerit, de quolibet servo manu-mittendo anno servitutis septimo: atque ideo haec manu-missio non videatur alligata fuisse ad sabbathicum: etsi Jeremias hoc simplex praeceptum allegat, quia tamen Jerosolymitanos universos videmus in commune manu-misisse servos: quod factum congruit institutioni jubilaei, jam allegatae, propter

13) die Jahreszahl fehlt

An. Nab. Æra Tem.

141 393

haec annus iste 10 Sedeciae videtur non simplex sabbathicus sed omninò jubilaus fuisse.

Atque huc pulchrè conspirat et annus primus aerae templi. Nam is supra per se ipsum magna probabilitate constituebatur jubilaus. Inter verò primum et 393 intercedunt 392, octo solidi jubilaei.

Dies 390, qui inceperunt à die 10, mensis 10 anni prioris, si anni modus Aegyptiacus fuerit, terminantur in diem 5, mensis undecimi. ¹

XVI,82^v

Pharaone igitur adventante Chaldaei hoc die¹ obsidionem solvunt. Jerem: 37. v. 4.

Vides Psammin Aegypti regem, superiore anno victum, jam durante Jerosolymarum obsidione recollegisse militem, et egressum esse ex Aegypto ad solvendam obsidionem Jerosolymarum. 10

Cùm ergò recessissent hostes à Jerosolymis, Jer. 34. v. 21. Judaei postliminio reduxerunt et manciparunt servos suos. Jer. 34. v. 11. Erat tempus colendae terrae, indiguerunt servis, fames erat in urbe: anno superiori cùm ex lege tum necessitate impediti, nullam messem collegerant.

At Jeremias dimissus ex atrio carceris exivit de Jerusalem, ut iret in terram Benjamin, et divideret ibi possessionem in conspectu civium. Ecce aliud argumentum jubilaei, ut et supra emptionem agri à propinquo, talia enim tractabantur in anno jubilaeo: ex praecepto, revertetur homo ad possessionem suam, et unusquisque redibit ad familiam suam. 20

Jeremias in porta comprehenditur pro transfuga. Jerem. 37. v. 11. 12.

Psammis Aegypti rex, audito, quod Nabuchodonosor, dimissâ Jerosolymarum obsidione, sibi obviam veniat: tunc ipse, veluti qui jam fidem liberasset: cùm et inferiorem se videret Babylonio: reduxit exercitum in Aegyptum, ut colligitur ex prophetia Jer. 37. v. 7.

Sic enim Ezechiel etiam praedixerat c. 17. v. 17. *Non in exercitu grandi, neque in populo multo faciet contra eum (Chaldaeum) Pharaon praelium: in jactu aggeris, et in extructione vallorum, ut interficiat animas multas. Spreverat enim (Sedecias) juramentum,* etc. Et Deus Ezech. 30. v. 22 comminatus est, se brachium Pharaonis regis Aegypti forte, sed confractum (pugna superioris anni à Chaldaeo) comminuturum, et gladium de manu ejus dejecturum. 30

XVI,83

Nabuchodonosor hac vice in Aegyptum non venit, sed terrorem saltem injecit Aegyptijs, qui metu et fugae specie se victos confitebantur. Colligitur id ex Ezech. 30. v. 24. *Confortabo,* inquit Deus, *brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu ejus: et confringam brachium Pharaonis, et gement gemitibus interfecti coram facie ejus, et extendet (rex Babylonis) gladium super terram Aegypti:* id est, vibrabit eum eminus super Aegyptum. 40

Psammis Aegypti rex ne frustra sumptus fecisse videretur, an quia Aethiopes invaserant Aegyptum, subito duxit in Aethiopiam, authore Herodoto, et in illa expeditione mortuus est brevi, cùm sex tantum annos imperasset. Attestatur Herodoto propheta Ezechiel. Nam eidem regi, qui baculus fuerat arundineus Israël, comminatur (29): *Ponam fraenum in maxillis tuis* (qua phrasi olim etiam Sennacheribo praedictus erat turpis reductus in locum suum) *et extraham te veluti crocodilum de medio fluminum*

An. Nab. Æra Tem.

141 393

tuorum (de regno tuo Nili fluentis foecundo) *et projiciam te in desertum* (scilicet, quod est inter Aethiopiam et Aegyptum. Sic c. 30. v. 23. 24.) *dispergam Aegyptum in gentes*.

Et cladem magnam exercitus ejus accepisse ab Aethiopibus, terraeque Aegypti superiora vastata esse, colligitur ex Ezech. 29. v. 5. 10. À turre Syenes usque ad terminos Aethiopiae, ait ibi propheta expressè. Etsi consequentium etiam annorum clades connectuntur in sequentibus: ut praecipuè patet, v. 17. ¹

10 Eadem praedixerat Ezechiel hujus anni mense tertio c. 31: *Tradidi eum in manus fortissimi gentium* (crudelissimi Aethiopis) *et ejeci eum* v. 11. *Et succedent eum alieni et crudelissimi nationum: et projicient eum super montes*, v. 12. *Omnes traditi sunt in mortem ad terram ultimam*, v. 14. *Deductus es ad terram ultimam in medio incircumcisorum dormies cum eis, qui intercepti sunt gladio. Ipse est Pharao et omnis multitudo ejus*, v. 18. XVI,83°

20 Rursum hoc ipso tempore, quando Psammis, dimissa Judaea profectus est in Aethiopiam, scilicet mense duodecimo, anni undecimi (Ezech. 32. v. 1 ubi omissione unius literae Ain ex undecimo factum esse puto duodecimum: quod detegi videtur à serie textus, qui in caeteris ferè sequitur seriem temporis) eadem ei ominatur Ezechiel, et occasione instantium etiam de post futuris vaticinatur. Vide et Jerem. 27. v. 1 ubi rex Aegypti ⁷etiam Crocodilo comparatur: sicut Eze. 32.

142. 394. Undecimus Sedeciae, duodecimus transmigrationis Jechoniae, cujus initio adhuc currebat annus 18 Nabuchodonosoris.

Psammi interfecto ab Aethiopibus, successit Apries filius; Herodoto et Diodoro: quod nomen Scaliger ex Manethone Vaphres exprimit, Jeremias Ephree, c. 44. v. 30. Herodotus ei dat annos 25, Manetho 19, Diodorus 22, Eusebius 30: Quem potiùs sequar, quàm Herodotum proximum aetate? cujus numerus meis rationibus convenit?

30 Ergò legis Ezech. 33 v. 17, hoc ipso transmig(rationis) duodecimo quinta decima mensis (primi) carmen lugubre regi Aegypti et multitudi'ni interfectorum decantatum: quod egregiè convenit cum ijs, quae hactenus ex antiquitatibus Aegyptiacis exque prophetis sunt allata. XVI,84

Quicumque chronologorum, finem Psammis, et initium Apriyis cum undecimo Sedeciae non connectit: nae is pulcherrimum nexum historiae sacrae et prophanae praeterit: quod necesse est ijs contingere, qui Manassis et Ezechiae synchronismum annorum 16 repudiant.

Nabuchodonosor repulso Psammi rege Aegypti, qui Judaeis auxilio venerat, reversus est ad obsidionem Jerosolymae.

40 Puto hanc ultimam obsidionem durasse dies 40. Igitur reversus esset die 29 mensis secundi.

Jeremias jubetur Abdemelecho Aethiopi annunciare liberationem Jer. 39. v. 15.

Nona die mensis 4 praevaluit fames in urbe, et interrupta est civitas, 4 Reg. 25. v. 3. Jer. 39. v. 2 et 52. v. 6: puto ab obsessis ipsis, qui eruptione facta famem fugerunt. Ezech. 12. v. 12 *parietem perfodient*. Et 7. v. 15, in urbe fa

2) Endklammer ergänzt 45 f.) Lücke vor in; Satz bricht ab; zu erg. wohl fames nach Ez. 7, 15

An. Nab. Æra Tem.

142 394

[*Sacerdotes acceptum ignem de*]

Sedecias comprehensus, oculis suis vidit Nabuchodonosorem, Jer. 39. v. 5, ut praedictum erat Sed paulò post condemnatus à Chaldaeo, cùm vidisset occidi filios suos, oculis fuit privatus, nec vidit Babylonem. Ezech. 12. v. 13: ibi tamen mortuus est.

Hic ergò primus est captivitatis, quae se extendit in annos 20, currente adhuc 18 anno Nabuchodonosoris, Jer. 52. v. 29.¹

XVI,84^v

Jeremias carcere exemptus Godoliae fuit traditus, Jer. 39. v. 14. Et 40. v. 6.

Mense quinto, septima die mensis (abductis jam captivis) ipse est nonus decimus annus regis Babylonis: ingressis urbem ducibus Chaldaeis, templum incensum, urbs destructa est. 4 Reg. 25. v. 8. [Sed] Jer. 52. v. 12 tribuitur hoc diei 10. Possumus intelligere, duces exercituum die septima ingressos, ut die 10 principium anni consecrarent, demolitione urbis hostilis. Vide ann. Nabon. 155. [Sacerdotes cum in Persidem ducerentur, acceptum de altari ignem absconderunt in puteo. 2. Macch: 1. v. 19.]

10

3 Esd. 4. v. 45: Joacim filius Zorobabelis dicit Dario Persarum regi, quando Chaldaei exterminarunt Judaeam, Idumaeos incendisse templum.

Ante mensem 7, reliquiae Judaeorum et exules reversi collegerunt vindemiam copiosam, Jer. 40. v. 22, frugesque caeteras. Ergò hoc anno culta fuerat terra, antequam sc. Nabuchodonosor reverteretur ad obsidionem Jerusolymarum: et in locis ubi miles hostilis impedimento non fuit. Vineae enim in rupibus et montanis sunt.

20

Cogitabant hae reliquiae ruinas Judaeae inhabitare, Ezech. 33. v. 24. Quod post menses tres renunciatur Ezechiae in Chaldaeam.

Johanen monet Godoliam de insidijs: Jer. 40. v. 15.

Jeremias scripsit capita 30. 31, destructa urbe, v. 39. 40. Et Threnos.

Mense septimo Ismahel regiae stirpis homo ex insidijs tollit Godoliam, reliquias populi abducit versus Ammonitas. Jer. 41. v. 1. 11. 4 Reg. 25. v. 25. 26.

30

XVI,85

Id revelatur Ezechiae in Chaldaea: ut apparet ex Ez. 33. v. 25. 26.¹

Johanen liberat captivos, v. 14.

Ismahel ad Ammonitas evadit, v. 15.

Johanen cogitat in Aegyptum ducere, v. 17.

Consulitur Jeremias, et dissuadet, c. 42.

At non paret populus ducesque, sed ducunt in Aegyptum, c. 43. Loca habitationum eorum, Jer. 44. v. 1. praedicta ante 130 annos, Esa. 11. v. 11: et

Tunc edita vaticinia Jer. 43. 44, contra regem Aegypti Ephree, v. 30. Vides autem ipso illo anno captae Jerosolymae, aera 394 ex numeris Herodoti et Manethonis et Diodori inter se collatis, in Aegypto successisse Apryen.

40

Nondum erat capta Idumaea, Thren. 4. v. 21. Nam Jer. 25. v. 29 initium fieri debuit ab illa gente, in qua invocatum est nomen Domini. Sicut ultima statuitur Babylon, rex Sesach Jer. 25. v. 26: et 51. v. 41: et Ezech. 25. Mala Ammonitarum, Moabitarum, Idumaeorumque referuntur post casum de-

12) *eigenh. am Rand*: Rituale carmen Judaeorum, dicit nona die mensis ingressum esse hostem in templum et sacrificia sua obtulisse; et R. Joses dicit fuisse vesperam sabbati 38) *Satz bricht ab*

Quellen: 1) 2 Makk 1,19

An. Nab. Æra Tem.

142 394

mum Jerosolymae: Sic etiam Tyri c. 26. Et Ez. 35: nunc demum eversionem Idumeae minatur.

Esse autem casui urbis communem annum 12 transmigrationis Jechoniae, patet ex Ezech. 33. v. 21. Anno enim 12, mensis 10, die 5: Venit in Chaldaeam, qui fugerat de Jerusalem dicens *vastatam esse civitatem*: 5 mensibus postquam erat factum. Ez. 33. v. 21. Tunc v. 22 Ezechiel aperuit os suum pridie, et siluit amplius, ut erat ei praedictum ante annos 3, Ezech. 24. v. 26. 27. Praedicat Judaeam amplius vastandam et derelinquendam Ezech. 12. v. 28. Quod si quis Ezech. 32. Duodecimi prima ubi Aegypti rex crocodilo comparatur, ex aquis extrahendo et projiciendo in escam volucris non agnoscit omissionem literae Ain, is jam hic legat 'illud caput. Nam eadem minatur Aegypto, et Jeremias eodem anno c. 43 et 44 nominatim Pharaoni Ephree.

XVI, 85^v

Apparet igitur ex utroque propheta, Tyrum et Aegyptum eo tempore, quo expugnata Jerosolyma adhuc fuisse incolumem à Babylonio: quod valde confirmat fidem tabulae genethliacae regum Babylonis contra temerationes quorundam, qui Nabopollassari pro annis 21 dant 29, alij 30. Atqui si hoc verum, et si expugnatio Jerosolymorum omnesque anni Nabuchodonosoris decennio descenderent infra annum 142 Nabonassar: tunc deberet Tyrum quatuor vel quinque annis ante Jerosolymae excidium obsideri coeptam esse: ut infra ad aeram Capt. apparebit.

Variae sunt sententiae de loco Ezechielis 4. v. 5. 6, quinam sint illi 390 anni iniquitatis Israël, et 40 anni iniquitatis Juda; cujus vindictam propheta ait exercitum iri in obsidione et expugnatione urbis Jerusalem: et ubi illi incipiendi, ubi finiendi.

Nam quod finem attinet, quaeritur num is sit figendus in quinto transmigrationis, quarto Sedeciae: quando edita est haec prophetia: an in nono Sedeciae, quando urbs fuit obsessa, an in undecimo, quando capta. Et quidem plerique illos 40 de ijs intelligunt quos numerat Jeremias, ab anno scilicet 13 Josiae, suae prophetiae et ultimae visitationis, illi verò terminantur in annum undecimum Sedeciae, ut à mense in quo praedicare coepit Jeremias, puto à quinto (vide Jer. 25. v. 1. 3. primus enim Nabuchodonosoris non incepit ante mensem quintum) quo mense templum incensum, jam consurgeret annus 41. Et per se par est credi iniquitatem domus Juda illam seorsim computari, quando soli fuerunt Judaei, jam exulantibus decem tribubus. Alij numerant illos 40 prius, à principio aerae templi ad quantum Roboami et Jeroboami, quando 'putant coepisse cultum in Bethel: At tunc non erat aliqua peculiaris iniquitas domus Juda, quae erat eadem cum domo Israël per 37 annos, nec certum, quarto anno à morte Salomonis institutum cultum in Bethel: videtur enim id anno statim primo factum. Quia igitur res est certa de fine horum quadraginta, quem Ezechiel prophetico spiritu praedixit in numerato, quinque annis antequam appropinquaret: superest disquisitio de illis 390; ubi terminandi, ubi incipiendi. Aut enim ibi terminandi, ubi caeteri 40 incipiunt, aut ubi terminantur: aut alio aliquo distincto anno. Rursum igitur convenit omnibus, non posse illos terminari in captivitate 10 tribuum aera 279. Nam quid Samariae destructio ad Jerosolymas, de cujus vastatione agit prophetia. Et cur potius ante 390 annos,

XVI, 86

21) Lücke für die nachzutragende Jahreszahl

An. Nab. Æra Tem.

142 394

quo spacio judicatus Eli aut Samuelis attingitur, inciperet computatio iniquitatis eorum, quam vel ab ingressu in terram, vel à discidio post excessum Salomonis? Convenit igitur continuandos esse illos 390, cum his 40, ut summa sit 430. Nam etsi 10 tribus suam luerunt culpam, expugnata Samaria: non omnes tamen ex illis locis abducti sunt, remanserunt plurimi, ut videre est in historia Josiae. Atque illis, ut et exilibus per Asiam, in Judaeam adventantibus, Jerosolyma cum Judaeis fuit communis metropolis. Jeremiae 32 legitur haec Dei querela: *Erant enim filij Israël et filij Juda jugiter facientes malum ab adolescentia tua: filij Israël, qui usque nunc acerbant me.* Et ideò se dicit perditum daturum urbem. Igitur de initio horum 390 annorum dissentiant chronologi: quidam enim accommodant discessionem idololatriae in Bethel: mihi nulla harum caussarum idonea videtur cur Jerosolyma plecteretur. Nam cur illa culpam sustineret excedentium ex 'se, et in Bethel concurrentium? Cogitavi igitur, postquam vidi in meis rationibus ab aedificatione templi ad obsidionem ultimam fluere annos 390 prophetam ad illam historiam aedificati templi respicere: sicut ultimi 40 respiciunt ad initium prophetiae Jeremiae. At contra fuit cultus in Israël, et quidem Jerosolymis cum templum nondum esset.

XVI,86°

Tandem igitur sic visum, quia urbs praedicitur evertenda propter iniquitatem diuturnam habitatorum, oportere totum habitationis tempus in censum venire. Postea incidi in locum Jeremiae 32 jam modo allegatum, qui me planè confirmavit. Sic enim sequitur v. 31. *Quia in furore et in indignatione facta est mihi civitas haec, à die qua aedificaverunt eam, usque ad diem istum, qua auferetur de conspectu meo.* Et meae quidem rationes assequuntur haec quàm praecisissimè. Nam David expugnavit arcem Sion, et occupavit aedificavitque Jerosolyma postquam 7½ annos rex fuisset in Hebron: prius erat Jerosolyma gentium. Ex eo 33 annos exegit Jerosolymis, inde Salomon 3 annos ad initium templi. Hos 36 annos adde ad ultimam aeram templi 394 consurgunt 430. Ecce numerum Ezechielis 430.

Memini me in Scaligero legere Judaeorum Rabinorum aliquos dare annos templo priori 410, qui superant meam aeram annis 16: caetera igitur mecum faciunt, sed computant Ezechiae et Manassis omnes, sic ut primus Manassis sit non 14 Ezechiae ut mihi, sed post 29 Ezechiae.

XVI,87

Notabis et hoc: Annum Nabonassari 141, qui est 10 Sedeciae fieri sabbaticum: qui in hodierno Judaeorum computo es'set quartus hebdomadis. Id tantùm abest, ab erroris indicio, ut potius hinc argumentum duci possit veritatis. Quem enim Judaei inde à soluta captivitate Babylonica quartum hebdomadis computarunt, is fuit Samaritanis, estque hodie sabbaticus. Samaritae verò manserunt in terra Israël, cùm Judaei ex ea exiverint, novumque initium fecerint hebdomadis à novo culturae initio quocunque.

2 Par. 36. v. 21: dicitur terra celebrasse sabbatha sua donec complerentur anni septuaginta. At nihil hinc colligi potest de anno Sedeciae 11, in contrarium supradictis, quasi fuerit sabbaticus. Series enim haec est. Obtinuisse miseras gentis usque dum complerentur 70 anni et prophetia Jeremiae et sabbatha terrae. Vult dicere illos 70 annos fuisse veluti quoddam sabbathum seu hebdomada magnam et decuplam communis: et placuisse

39) maserunt

Quellen: 8-10) Jer 32,30

An. Nab. Æra Tem.

142 394

Deo, ut consimili aliquo numero annorum feriretur populo exulante, quoto numero à principio jussa fuerit requiescere. ¶ Sane cum 10 Sedeciae esset sabbaticus per se, ultimus et 11 propter exercitus Babylonicos in Judaea sementem nullam habuit.

Sacerdos Josedec egressus est in Babylonem, nonus ab Azaria qui sacerdos fuit in templo Salomonis, ergo generationum 8 singulae annorum 49. ante Salomonem ad Azaronem 47. Apparet igitur sacerdotalem stirpem morem pro lege observasse, ut inter 45 et 50 aetatis annos uxores ducerent. Nam sine hoc vix potuisset conflari haec aequalitas.¹

Chronologia Captivitatis.

XVI,87°

10

Anni Nabonassari. Æra Captivitatis.

142. I
Ant Ch: 606 curr.¹

Captivitatis ultima, fuga Ismaëlis, qui Godoliam insidijs interemerat ad Ammonitas, Jonathani cum reliquijs gentis in Ægyptum.

Erat Nabuchodonosoris 18 et 19 potiori parte.

Erat quartus Ithobalis.

Alij [serius] maturius¹ incipiunt annos captivitatis Jerosolymitanae, extenduntque annos 70 ab 11 Joacim, quibus Berosus in annis Nabonnidi, et Herodotus atque Manetho in annis Amasidis Ægyptij suffragari videntur, de quibus infra. At me confirmat primò tabula Genethliacorum, in qua disponuntur anni regum Babylonis, et dantur Nabonnido anni 34. Secundò annales Phoenicum, ex quarum fide ab interitu Ithobali et capta Tyro post obsidionis annos 13 numerantur anni 41 ad initium Cyri Persicum vel Asiaticum, ut infra patebit. Tertiò Diodorus, qui ut infra apparebit, Amasidi dat annos 55. Quartò Scriptura Sacra, quae annos 70 captivitatis incipit disertè à capta urbe et exciso templo. Quintò historia Judithae applicata ad Herodoti reges Medorum et Persarum, quae initium Cyaxaris confert in 12 Nabopollassaris. Itaque Berosum in Nabonnido, Manethonem et Herodotum in Amaside infrà commodè juvo et concilio cum caeteris.

20

Contra quartum solet objici, Jeremiam c. 29. v. 10. incipere annos 70 à capto Jechonia. Respondeo, illum ibidem etiam prophetari de excidio templi. Praeterea c. 25. v. 11, dici posset aequè, incipi illos 70 ab anno 4 Jojakim: quod tamen repudiant, qui hoc objiciunt.

30

Apries erat hostis Nabuchodonosoris, ut apparet ex Jeremia et Ezechiele. Confugerunt enim ad eum reliquiae Judaeorum, ut tuti essent à Chaldaeis.

Itaque inter initia regni puto factum, quod scribit Herodotus, Aprien cum Sidonijs, et cum Tyrijs pugnâ navali decertasse; et Diodorus refert, ipsum Cyprios et Phoenicios ingenti pugnâ navali supe'rasse. Fuit enim Phoenicia Chaldaeis tributaria; etsi ante paucos annos sub Sedecia desciverunt Tyrij, quorum ad ditionem ab antiquo spectabat Phoenicia et Cyprus.

40

De Sidone, Cypro, Phoenicia, res est certa. De Tyro nonnihil dubito, quam paulo post haec Chaldaeus oppugnare incipit hostis Ægyptij. Fieri tamen et hoc potuit.

XVI,88

38) am unteren Rand eigenh. Zusatz Anni currentes captivitatis et ante Christum juncti semper faciunt 607.

A. Nab. Æ. Capt.

143 2

143. 2.
Ant.C.605

Est 19 et 20 Nabuchodonosoris, 13 transmigrationis, 5 Ithobali regis Tyri. Hoc igitur sive 2 anno Nabuchodonosoris à captis Jerosolymis, sive 20 regni, statuo cum Josepho, multò probabilius esse, visam Danieli statuam, quam supra anno Nabon. 126. Tunc enim nondum habebat illa Nabuchodonosor, quae Jeremias toties illi promittit. Nondum enim erat expugnata Jerusalem, Tyrus; nondum omnis ab Ægyptio metus cessaverat. Nisi Berosum audiamus apud Josephum, qui etiam patri Nabopollassari parentem exhibet Ægyptum, et hunc Nabuchodonosorem ante regni initia quando Daniele abduxit, in Ægyptum inducit, eamque ad obedientiam reducere facit: supra aera templi 375.

10

Crudelitatis regis, qui sapientes jusserat occidi, quod somnium illi suum in memoriam revocare non possent (profitetur autem Chaldaica astrologia, ad omnia interrogata respondere) exemplum genuinum, vide in Herodoto, ubi Darius medicos patibulis adjudicat, quod Darij pedem curare non possent: quibus Democedes alter veluti Daniel fuit.

144. 3.
604

Olympias XLIV. Annus hic est 28 ab irruptione Scytharum: totidem annis Herodotus ait Scythas obtinuisse Asiam: sed postea hanc summam in dubium vocat. Collectis enim annis 53. 22. 40. 35, regum quatuor in unam summam 150, et subtractis annis Scytharum, dicit residuos esse 128. Scytharum: ergò non 28, sed 22 subtraxerat. Hoc igitur tempore scribit Herodotus Ninum à Cyaxare captum. Mirum valde, quà occasione, cùm Ninus esset in fide Babylonij, et Cyaxares illius esset amicus et socer, et hoc ipso tempore expeditionum socius. Vide Nabonassar 140. An defecisse dicemus Scythas et Nini satrapam, ut alteri alteris praesidio essent, donec deletis Scythis Cyaxares, veluti communi Reip. Assyriacae curâ cum Nabuchodonosore divisa, Ninum ad officium reduxit: dum Nabuchodonosor bellum in Phoenicia gerit.

20

Herodotus sibi non satis constat, dicit Nitocrin munisse Babylonem contra vicini Medi potentiam, cùm Cyaxares ejus pater fuerit, et haec munio Babylonis Nabuchodonosori ipsi tribuuntur à Beroso et Daniele. Vide igitur, an occupatio Nini, de qua Herodotus, referenda sit deorsum ad Nabon. 170.

30

XVI,88°

Nabuchodonosor Aprijs progressus per Phoeniciam videtur inhibuisse, receptis urbibus, exceptâ Tyro, quae suis se viribus et negociationum maritimarum oportunitate tueri posse sperabat. Itaque cùm sequenti anno obsideri coepta sit; per tredecim totos annos vim Chaldaeorum sustinuit.

145. 4.
603.

Est 21 et 22 Nabuchodonosoris, 15 transmigrationis Jechoniae, 7 Ithobalis. Rationem autem collocationis annorum regum Tyri, vide infra ad annum Nabonassari 156. Et quia Ithobal habet annos 19: Tyrus verò obsessa est per annos 13, quorum ultimo, Ithobal rex, expugnata urbe Tyro, extinctus: hoc igitur ejus anno septimo Josephus affirmat Tyrum obsideri coeptam.

40

Mendum in Josepho vetustissimum agnoscit Scaliger. Septimo anno Nabuchodonosoris coepit obsidere Tyrum: pro quo rectè legit Scaliger *septimo anno Ithobali Nabuchodonosor coepit obsidere Tyrum*. Optima, inquam, correctio. Ithobal enim habet annos 19, et periijt expugnatione Tyri. Illa

37)–S. 269.3) Reihenfolge der Absätze zuerst Mendum, Est; von Kepler umgestellt

Quellen: 13–15) Herodot 3, 130, 1–3. 132, 2

Nabon. Capt.

145 4

verò obsessa per annos 13; relinquuntur igitur Ithobali anni sex regni, ante coeptam obsidionem: ut septimo illa incipiat. De reliquo Scaliger impingit, malè applicans ad annos Nabuchodonosoris, quia non audit Ezechielem.

Nec negaverim, Tyrum auxilijs et opibus Ægyptiacis fultam (propter necessitudinem negotiationum) potentiam Chaldaicam diutius sustinuisse; quod fieri potuit, si Tyrus, Chaldaeis hoste facto, pacem cum Ægyptio fecit. Neque enim est verisimile, Ægyptium hostem Chaldaei, quievisse, armis Chaldaicis in vicinia perstreptentibus. Et causa Nabuchodonosoro ordiendi belli Ægyptij, unde nata fuerit, nisi ex hoc bello Phoenicio, cui Apries se immiscuerat?

10

146. 5. 602. Consentit etiam hoc non malè, quod Jeremiae 52. v. 30, Nabuchodonosor hoc anno 23 regni sui, duce Nabuzardan plures ex Judaea transtulisse dicitur: ex quo apparet, exercitus regis Babylonis circa haec tempora fuisse in Phoenicia et Judaea: dum scilicet obsidetur Tyrus.

Vide, num etiam cap. 23 Esaiae sit intelligendum de hac obsidione, et sequenti expugnatione Tyri; quia Tyro etiam 70 annos praefinit vastitatis, v. 15. 17, an eosdem innuat, quos Jeremias gentibus vicinis statuit, Jer. 25. v. 11: de quibus jam hîc quartus et quintus currunt.

XVI,89

20

148. 7. 600. Olympias XLV. Cyrus natus 113 annis postquam nomen ejus ab Esaia fuit expressum.

154. 13. 594. Quadragessimus Cyaxaris, quot ei dat Herodotus. Simul initium Astyagis successoris, cui Herodotus dat 35 annos. Potest vel hic vel sequens, esse primus Astyagis.

155. 14. 593. Percussae civitatis et captivitatis et Apris in Ægypto, et simul 25 transmigrationis Jechoniae: die decima mensis in capite anni edita vaticinia Ezech. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48.

Quodnam caput anni sit in decima mensis, haud facilè Judaei dixerint. Ego respicio ad seriem textus: *Die decima mensis, quarto decimo anno, postquam percussa est civitas in ipsa hac die facta est super me manus Domini* etc.

30

Jam verò notum est ex Jerem: 52. v. 12. civitatem esse percussam (hoc est incensam et destructam) die decimo mensis quinti: Ipse erat annus 19 Nabuchodonosoris; antea enim mense quarto, cùm erupissent Judaei, adhuc erat 18 illius. Caput igitur anni Chaldaici Nabuchodonosorei 32 fuit in decima mensis quinti: insigne etiam incensione urbis: eo enim die vertebantur annis percussae civitatis: vide an. Nabon. 142, etsi anni latitudo se explicabat ante et post mensem quintum, secundum seriem numeratorum mensium Judaicorum.

156. 15. 592. Olympias XLVII.

40

157. 16. 591. Nabuchodonosoris exercitus Tyrum ceperunt, annos 13 obsessam; quod affirmantem Philostratum producit Josephus, Ant. l. X. c. XI.

Est transmigrationis Jechoniae 27^{mus}: cujus anni prima die Ezechiel commemorat Tyrum à Nabuchodonosoris exercitibus expugnatam esse, labore exercitus incredibili, quippe obsidio duraverat 13 annos. Itaque Ægyptum illi dat praemij loco capiendam et spoliandam, Ezech. 29. v. 27. Et Ægyptum post Tyri casum subjugandam videtur colligi ex Esaia 23. v. 5. ¹

Nabon. Capt.

157 16

XVI,89^v

Erat Nabuchodonosoris 33 et 34. Ithobalis regis Tyri 19^{mus}: quorum connexionem vide infra.

Etsi verò Berosus nullam facit mentionem expeditionis Ægyptiacae post primam, anno 4 Joacim: at neque alias memorat, de quibus nobis certò constat, ut de illa anno 9 Sedeciae.

Vicissim ex Abydeno Abydenus constat, Nabuchodonosorem etiam Libyam et Iberiam domuisse, quod de hac jam militia accipiendum est, quando Ægyptus occupata, rexque ejus Apries sub tributum missus: quod sacerdotibus Ægyptijs non vacavit Herodoto recensere.

Allegat Josephus X Ant. cap. XI, et Megasthenem, affirmantem, quod Nabuchodonosor subjugaverit urbem Africae primariam et bonam partem Hispaniae.

Baal Tyri rex annos 11, constitutus à victore Nabuchodonosore proculdubio, cùm Ithobalus cum urbe cecidisset.

158. 17. Astyages bellum movet Halyatti Lydiae regi. Herod: Cyaxarem dicit perperam.

160. 19. Ol. XLVIII. Quia Manetho dat Aprii annos tantum 19, cùm Herodotus ei det 25: eos conjectura sic conciliat; quod Ægyptus superiori anno domita, per ultimos 6 Apriis annos Nabuchodonosori paruerit, quae res Aprii contemptum peperit.

163. 22. Eclipsis Solis totalis 28 Maji in 1 II ante occasum ☉ in pugna Halyattis Lydi cum Medo, anno belli sexto. Plinius ad annum IV Olymp: XLVIII confert, quo docet annos inchoare ante ludicrum: idem V. C. 170 numerat, sed mendum suspicatur Scaliger, Emend. Temp. f. (366)

Dissentiunt authores de nomine regis Mediae, Herodotus Cyaxarem, alij Astyagem dicunt, cui tempus etiam suffragatur. Est enim hic mihi nonus vel decimus Astyagis. Belli semina forsitan sub Cyaxare sunt jacta.

Pacificatores fuere Syennesis Cilix, et Labynetis Babylonius (legatus puto Nabuchodonosoris Babyloniae regis) Herodoto: quod nomen dat etiam proximo ante Cyrum regi Babyloniae: ejusque patri. Legatus igitur iste postea vel rex factus est Babylonis, vel filium forte habuit cognomine Nabonnidum, qui regnum Assyriae in Babylone sit adeptus. Vides autem amicos esse Medum Astyagem et Chaldaeum Nabuchodonosorem, non minùs quàm eorum patres.

Occupatus erat Chaldaeus in Ægypto et Libya, et agebat annum 39. 40 regni, aetatis verò 62 ciricter, eratque intentus exornationi urbis Babylonis.

XVI,90

Herodotus aliam belli circumstantiam dicit, ortum id esse ob Scythas, qui tamen ante annos 19 Asia depulsi sunt, eodem Herodoto authore. Vide itaque an hoc bellum fuerit maturius, et aliam eclipsin praeviderit Thales, sub hoc Astyage, alia pugnantes Cyaxarem et Halyattem terruerit. Sanè Thales dicitur fuisse (γεγονώς) Olymp: 35 et 37, ante annos 55 et 47. Nisi et intelligendum sit, illum tunc natum esse, quia vixit usque ad 58 Olympiada annos post hunc 37.

Imò, sit hic annus belli, haec eclipsis. Igitur habes hîc jam secundum eventum in historia Medorum anticipatum ab Herodoto. Vide primum ann.

13) Nabuchodonosore
cognominem

26 f.) nonus vel decimus *eigenh. für* septimus vel octavus

31) fore

Quellen: 22) Plin. nat. hist. 2,53 24) Scal. Em. t. 1598, S. 366 A (366 in Kopie nicht lesbar)

Nabon. Capt.

163 22

Nabon. 144.

164. 23. Olymp. II.

* 165. 24. Eclipsis Solis ingens 1 Octobris in 3 ☾. An de hac Plinius scripserit, et
583 legendum Olymp: XLIX anno II, pro XLVIII anno IV, dubitat Scal: Em:
Temp: fol. 366. At fuit vespertina, occidente ☉.⁷

166. 25. Ultimus de imperio Apryis, cum infoelici expeditione contra Graecos
Cyrenaeos suscepta alienavit populum; ad quem placandum misit Amasin.

167. 26. Amasis Apryis servus occupat exercitus, et capto Aprye primum regni
annum habet.

10 Erat contemptus ob ignobilitatem et plebejam originem; et Apryem ali-
quandiu vivum tenuit in regia captivum. Utrumque Herodotus testatur.
Credibile est igitur, ipsum sub nomine Apryis imperasse per annos unde-
cim, quibus differunt auctores: unde factum, ut anni hi à Manethone et
Herodoto non accenserentur Apryi, quia extenduntur ultra ejus calamita-
tem, quando in custodia habitus, abrogatâ potestate: at nec Amasidi, quia
per hos Amasis imperavit alieno nomine. Dant enim Amasidi 44. Debebant
igitur Apryi dare 36 pro 25. Aut si Herodotus rectè dat Apryi 25, debuit
cum Diodoro Amasidi dare 55, pro 44.

20 Erat transmigrationis Jechoniae 37^{mus}: in cujus mense duodecimo, die
mensis 27, mortuo Nabuchodonosore, currente anno regni 44 à mense
Judaica⁷ quinto, successit filius Evilmerodach, qui Jechoniam vinculis ex-
solvit: Jerem. 52. v. 31. Illoarudamus in tabula Genethliaca: Evilmaroduchus
Beroso, Evilmaduruchus Abydeno: Abilamarodachus Josepho.

XVI,90°

Imperavit igitur Nabuchodonosor annos integros 43, menses 7, dies 17.
In tabula verò Genethliacorum sunt tantum 43, ut et apud Berosum, ob
hanc causam. Anni Nabonassarei ad quorum aequabilitatem respexerunt
Genethliaci, incipiebant tunc mense Januario, si annos Julianos retro cogi-
temus. Sed Nabuchodonosor coepit mense Augusto, quinque mensibus
ante aequabile anni intium, desijt Martio, duobus mensibus post aequabilis
30 anni finem: utrinque minor semestri erat excessus: ideoque ille annis prioris
Nabopollassaris, iste verò annis successoris Evilmerodaci fuit accensus:
quia summam quandam annorum inierunt Genethliaci. Et fieri potest, ut
Berosus menses ex consuetudine neglexerit.

168. 27. Olympias L. Ante principium anni Judaici, diebus octo (siquidem modus
anni fuerit 365) inijt Evilmerodach, et hunc primum regni numeravit.

40 Hic est Danieli cognomento Balsasar. Nam rex hujus nominis sex vici-
bus filius dicitur Nabuchodonosoris: Dan. 5. Et Baruch cap. 1. anno 5
transmigrationis imperante adhuc Nabuchodonosoro, filium ejus agnoscit
Balsasarem, utique primogenitum et successorem futurum. Itaque olim
vulgò ut <est> apud Hieronymum quin etiam Eusebius Severus Theodoretus
fratres fecerunt Evilmerodacum et Baltazarem, quamvis falsò.⁷ Scimus [au-
tem] enim ex Jeremia, libris Regum et prophanis authoribus, non alium
Nabuchodonosori successisse filium quàm Evilmerodachum; quem exce-
perunt sororius, et hunc nepos ex sorore. Pererius quidem fol. 379 concedit
Evilmerodaco cognomentum Baltassaris, esse potuisse apud quem vide in-
gentes difficultates, quibus conflictantur, qui diversos tempore faciunt, sed
eas quibus etiamnum ipse conflictatur discute ex ijs quae id sequuntur.⁷

45) quem *unsicher*

Quellen: 3) Plin. nat. hist. 2,53 5) Scal. Em. 1598, S. 366 A.

Nabon. Capt.

168 27

Mytgonus et Gerastratus iudices Tyri annos 6, ex annalibus Phoenicum, sed accensito uno anno Balatoris regis erunt anni 7. Conjicias ex eodem initio horum cum Evilmerodaco, Tyrum à successore Nabuchodonosoris regia dignitate privatam, qui abrogato Bali regi magistratu, pro eo hos iudices constituerit.

XVI,91

Idem enim Evilmerodacus etiam alia patris instituta mutavit: Jechoniam enim regem quondam Judaeae, hactenusque in vinculis detentum, 'in libertatem dedit, eumque praetulit regibus caeteris. Et puto supervixisse et Sedeciam hucusque, jamque libertati restitutum, sed quod esset caecus minori in honore habitum quam Jechoniam; itaque impletum quod praedixit Jerem: XXXIV. v. 5. In vinculis enim habitus usque ad diem mortis Nabuchodonosoris, jam eo mortuo solutus in pace et honore populi mortuus et sepultus fuerit. Erant hostes Judaeorum Tyrij: mirum nisi Judaei hanc fortunae mutationem Tyro procurarunt criminationibus et occultis artibus.

10

Hic ergò annus est Judicum primus.

Huc ergò, sc. ad primum Balsaris, refer Dan. 7. Visionem quatuor bestiarum. Cum autem illae bestiae significaverint, quatuor regna quae demum consurrectura erant de terra, Babylonicum verò jam in declinatione esset: non significabat igitur leo Babylonicum imperium usque ad Balthazarem, sed potius id quod post caedem Balthasaris seu Evilmerodaci juxta Medorum et Persarum imperium erat futurum in divisione monarchiae, cujus alae Syria et Ægyptus ursa Medorum, pardus Persarum a Cyro, bestia Graecorum et Romanorum: imò potius quatuor regna posterorum Alexandri: quia quanam gentes futurae sint, non nominantur, cum post biennium c: 8. v. 20. 21. jam nota essent nomina Medorum Persarum et Graecorum. Et notari regna contemporanea interque se pugnantia, quatuor plagis caeli distincta, eodemque quasi tempore interitura, patet ex v. 2. 3. 11. 12. Plura argumenta vide infra in applicatione.

20

170. 29. Tertius Evilmerodaci seu Balsasar. Daniel cùm esset Susis in Persia, videt arietem et hircum, c. 8. Nota circumstantiam temporis. Hoc enim ipso anno Medi et Persae successerunt Babylonij in imperio Assyriae significati per arietem, ut explicat Gabriel, Dan. 8. v. 20. In hoc auspicio monarchiae offertur Danieli visio totius temporis regni Persarum, et quomodo evertendum à Macedonibus: et quae fortuna populi sancti sub Macedonibus esset futura. Propterea post caput hoc 8, naturali ordine sequitur caput 9 incipiens ab anno primo Darij Medi.

30

Balsasar conventus agit Babylone mille optimatum tertio anno regni, quos inter affuit et Daniel Susis. Dan. 5. Conspiraverant autem in regem nonnulli proceres, et locum tempusque caedis constituerant solenne convivium. Ea igitur nocte inter pocula Balsasari offertur prodigium, manus ignotae scribentis in pariete, v. 5. Tunc regina hoc rumore percepto, triclinium ingreditur, et Balsasari refert de Daniele, velut rem regi incognitam, cujus ipsa tamen meminerat. Quae alia regina vel tantum audeat, vel talia meminerit in aula Nabuchodonosoris facta, nisi mater regis, Nabuchodonosoris quondam uxor: seu Nitocris illa sive Amyitae nomen habuerit? Et multum illam potuisse, agnoscit et Herodotus.

40

19-22) usque ... Ægyptus *Einschub* 22) a Cyro, bestia *Einschub* 44) *eigenh. am Rand*: Origenes matrem Balthassari facit, et cum eo Theodoretus

Nabon. Capt.

170 29

Eâdem igitur nocte, convivij non pugnae, conventus non obsidionis, interfectus est Balsasar rex Chaldaeus, v. 30. Unde intelligas ex insidijs interemptum ab amico, non ab hoste pro muris castra metante. Attestatur hisce Berossus, interemptum «Evilmarodochum» ex insidijs à sororio Neriglissoroso, ut Berossus, seu Neriglissare, ut Abydenus eum appellant; eundem puto Jere. 39 v. 3, appellari Neregelsereser, militiae principem. Tabula astronomorum concipit Neregasolassarus.

XVI,91°

*

10

Atque ecce, quomodo liberemur a difficultatibus maximis, quibus Pererium Com: in Dan: lib. VI. fol. 365 afflixit objectio durissima, de convivio tempore obsidionis incredibili: et sequitur labyrinthus quaestionum decem inexplicabilium si Baltasar iste ponatur ultimus Babyloniorum et cum ejus morte Babylon a Cyro capta: quae cum non dicat scriptura dicat vero solus Josephus ex rabbinis suis authoribus, dissentientibus Graecis etiam authoribus quos Josephus ipse alibi allegat: facil(i)mum erat Hieronymo et post hunc Pererio repudiare ut historiae sacrae et pro(pha)nae sua constat fides atque consensus.

20

Berossus Evilmerodacho dat annos tantum duos, opinor quia solenne ipsi, menses appendices negligere. Tabula verò astronomorum, posteriorem excessum annorum 43 Nachuchodonosoris annumerat primo Evilmerodaci, et sic cum mensibus pertingit ultra medium anni tertij, numeratque tres hujus regis, adscitis etiam in supplementum hujus tertij pauculis mensibus, quos de hoc tertio occupavit successor.

30

Hic jam ex comparatione Danielis cum historijs exoticis, et praesertim ex diligenti consideratione Dan. 5. v. 28. «ubi Darius ante Cyrum ponitur, colligi datur molem regni Chaldaici scissam esse in partes duas. Asia enim et omnis septentrio (seu superiores praefecturae, οἱ ἄνω τόποι ab Europaeis dici soliti)» successores Evilmerodaci accepit Medos et Persas, eorumque satrapam; Chaldaea verò cum urbe Babylonia, et provincijs occidentis Syria Phoenicia, Palaestina, Arabia, Ægypto et Æthiopia mansit Babylonijs: Itaque satrapae duo, alter Medus «Astyages vel Darius», alter Chaldaeus «Niriglissaris» exemplo vetusto Arbaces et Belesios regnum inter se partiti sunt, «quae divisio posterioribus temporibus etiam Seleuco placuit, qui Antiochum filium superioribus praefecturis regem dedit, ipse retinuit ea quae inter Ægyptum et Mesopotamiam erant.»

«Hac igitur una re liberatur Theodoretus, liberatur et Pererius omnibus difficultatibus, quibuscum illi adhuc conflictantur.»

40

«At Daniel cap. V. v. 31. nihil de Niriglissare, meminit enim tantum Darij Medi (qui Astyages est, quod successerit in regnum, interfecto Baltasare: nimirum quia id verum de illa regni parte in qua Daniel erat satrapa; et quia reliqua portio, Babylonem complexa, spectabat non ad Niriglissarem sed ad ejus ex Nitocride uxore Baltasaris sorore filium Latorosardacum Nabuchodonosoris nepotem, tunc adhuc impuberem, sic ut ejus nondum regnantis juxta Darium senem, non magna haberetur à Daniele ratio.»

Vix aliter esse potest, quin Mediae satrapes «Astyages» fuerit frater Nitocridis reginae; quippe quae alicuius satrapae Medorum filia fuit. Niriglissorosorus contra fuit gener ejusdem Nitocridis et filij sui Laborosoarchoditutor. Abydenus appellat Labassoarascum. Unde datur [intelligi] «suspicari», divisionis hujus (et quid si insidiarum etiam) architectricem fuisse

Nabon. Capt.

170 29

Nitocridem; quae cum suo nomine non ⁷commodè posset, per eos imperare voluit, quos ipsa reges fecisset.

At ⁷contra si Herodotum audiamus: Medi Nitocridis (quae hoc tempore, superstes marito ⁷et filio Evilmerodace⁷ regni clavum tenebat ⁷cum genere Niriglissare⁷) hostes erant, et formidabiles quidem Babylonij. Qui author si quam fidem à nobis expectat; concedat nobis oportet, occupatam esse Ninum et Assyriaci regni amplitudinem, exceptâ portione Babylonica non à Cyaxare (vel Assuero Astybara) supra Nabon. 144, ut ipse narrat, sed jam hoc anno ab Astyage. Et tunc etiam Herodotum testem habituri sumus hujus divisionis regni Babylonici: ut ita Darius (Astyages) non ex foedere 10
conspirationis cum Niriglissare pacto, sed per defectionis speciem a Nitocride regina, et a Niriglissare regis impuberis patre, in regnum successerit.⁷ 1

XVI,92

Daniel satrapam Mediae appellat Darium Ahasueri seu Oxyaris filium. At Herodotus et Diodorus habent hoc tempore Astyagem Cyaxaris filium. Esse utroque nomine eundem non tempus tantum et locus indicant, sed nomen etiam idem patris; quid est enim aliud Ahsuerus vel Oxyares (Diodoro Astybaras) quam Cyaxares: si difficultatem respicias, vocabula barbarica Graecis literis et linguâ exprimendi. Vides quanta varietas in caeteris barbaricis nominibus insit: nam quis pro iisdem agnosceret Evilmerodachus 20
et Illoarudamus, quod nomen in dubium trahi non debet. ⁷In hac sententia fuisse veteres constat ex Hieronymo. Vide Pererium initio lib. VII in Daniele, et objectiones, quas ille huic opinioni contra venientes, infoeliciter solvit: ex sequentibus dissolve solidius. Neque enim opus est Graecos historicos Astyagi tribuere expugnationem Babylonis cum nec sacrae literae id tribuant Dario, quem Astyagem esse contendit haec sententia: et sufficit ex Herodoto constare Medos hoc tempore fuisse Babylonij infestos, quippe a quorum imperio defecerant: sufficit, tunc Astyagem post haec a Cyro nepote captum et posterius Babylonem Nabonnido non Medo sed Chaldaeo ereptam a Cyro Medorum et Persarum rege.⁷ 30

In Darij verò et Astyagis nominibus conciliandis, peto mihi condonari hanc ineptiam: quando sapientia non suppetit. Herodotus vocabulum Darius interpretatur Graecè ἐρξείης à premendo sepiendo obsidendo, ac si diceres πολιορκήτης. Quid si Graeculus alius idem vocabulum Darius transtulit Graecè Ἀστυάγης, quod est urbium destructor et eversor?

Suppetit et argumentum ab autoritate sacra, eundem hominem esse utroque nomine Darius et Astyages. Etenim in fragmento Graeco vetustissimo Dan. 13. v. 65. Is qui fuit antecessor Cyri (erat autem Darius Medus) 40
omninò vocatur Astyages. *

Nec aetas repugnat. Nam si Darius natus annos 62 successit in regnum Chaldaeorum per Asiam, anno Nabonassari 170. Dan. 5. v. 32: natus est igitur anno 108. atqui anno 116 pater Astyagis Cyaxares imperare coepit; nec absurdum est, illum initio regni habere filium octennem. Quin et necessaria illi haec aetas, si vera scribit Herodotus, Cyrum esse ejus ex Mandane filia nepotem. Cyrus enim natus est Nabonassar 148vo. Avum autem

21) *eigenh. am Rand zu Illoarudamus*: Forte vitium est scriptorium pro Illomarudacus
Rand quod fecit Theodoretus. 44 f.) Mandace *Schreiber 3, korr. nach Herodot*

31) *eigenh. am*

Quellen: 44) Herodot 1, 107

Nabon. Capt.

170 29

in nativitate nepotis oportet habere annos 40 ad minus. Itaque etiam Severus Sulpicius agnoscit coetaneos hunc Darium, et Medorum regem Astyagem: id sic intellige, ut coetanei fuerunt Octavius et Augustus.

Josephum verò nihil moror, qui totam captivitatis historiam prodigiosâ rabbinorum qui Christi temporibus et paulo antea vixerunt, audaciâ variè [pervertit] perversam, illorum fide, a quibus accepit, retulit, ipse seipsum redarguens, allegatis alijs etiam authoritatibus Berosi, et Graecorum, multo melioribus. Darium hunc facit non Astyagem, sed Astyagis filium, et quae Daniel sub Dario vidit, quaeque passus est, ut et Cyri initium ad finem captivitatis accommodat, Balthasarem eundem facit cum Nabonnido: denique neminem habet ex chronologis, qui eum sequatur: ut qui à se ipse dissentit.

Sub iudicatu Mytgoni et Gerastrati, iudicum Tyri, quorum hic tertius annus est, commemorant annales Phoenicum unius anni regem Balatorem. Id sic accidisse conjectura narrat. Caeso Evilmerodaco Tyrijs inimicissimo; Tyrij regiam dignitatem sub Niriglissorosore repetierunt. Sed factum monarcha ratum non habuit. Abrogato igitur Balatori magistratu priores iudices esse iussit: ut anno sequenti.

XVI,92°

171. 30. Primus hic est Darij seu Astyagis in regno Chaldaeorum Assyriaco, exceptâ, ut ait Herodotus, portione quâdam Babylonicâ. Primus etiam Niriglissorosoris Babylone; qui nomine filij sui minorennis Laborosardaci imperavit. Vide aeram Capt. 34. Primus item et unicus Balatoris in Tyro: qui tamen hoc anno regno iterum abire iussus fuit, succedentibus iudicibus prioribus.

Theodoretus victus evidentia rerum proximè verum venit: pro eo enim, quod vidit, initium idem esse Darij et Laborosoardaci, Darij nomen, tribuit filio Nitocridis Laborosoardaci nomine omisso, sed refellitur aetatum discrimine. Filius Nitocridis erat impuber, Darius senex annorum 63.

Hoc anno Danieli c. 9. visio oblata de 70 hebdomadibus.

Ejusdem etiam fit mentio Dan. 11. v. 1. Vide Nabon: 191, evidens argumentum rectae collocationis principij Darij ad Nabon. 170. 171.

Allegatur hic 30 *ruinae civitatis*, 4 Esdrae 3.

Huc etiam referendum Danielis periculum in lacu leonum, Dan. 6: Sic enim constat historiae, quam Daniel textit obiter, idem ordo, qui est etiam textus. Nam desinit caput V in eundem Darium, in quo incipit sequens caput VI. Neque tamen hic Darius Daniele primum in Mediam abduxit, quippe qui jam antea sub Baltassare erat in Susa cap. VIII v. 2. Et videtur cum Dario Babylonem venisse ad conventum et convivium.

172. 31. Olymp. LI. Anno priore sub nomine Balatoris transmissio, hic jam quartus numerabatur iudicum Mytgoni et Gerastrati. Vide Nabon. 170. Fuisset quintus, si Balator non occupasset priorem, quartum illorum futurum sine Balatore.

* Ant C 564 Primum lustrum Romae conditum, et simul ludos saeculares celebratos putat Scal: ab V. C. 189 non 176. Ab eo censet omissa lustra 27 per annos 135.

Quellen: 32) 4 Esra 3,1

Nabon. Capt.

174 33

174. 33 Sextus et ultimus à iudicibus Tyri denominatus: cùm tamen esset septimus ab eorum primo.

Ante Nab. 199. Lacedaemone regnabant Leon et Hegesicles, sub quibus Lacedaemonij cladem acceperunt a Tegaeatibus quam praecessit fax in caelo ardens. Camerarius praedictum ait ab Epimenide, cujus fit ab Eusebio mentio Nabon. 157.⁷

XVI,93

175. 34.
573

Hic in tabula Astronomorum, quintus numeratur Niriglissorosoris; quae Laborosardacum omittit. Berosus verò et Abydenus distinctius haec explicant. Cùm enim Niriglissorosorus praefuisset imperio annos quatuor solos, jam hoc anno faciunt illi succedere filium Laborosardacum admodum puerum per menses 9. Intelligimus hoc anno filium, tutelâ egressum patre superstite, regnum accepisse: at quia non unum annum implevit regni, tempus ejus ab astronomis accensitum fuisse patri.

10

Hic igitur nepos Nabuchodonosoris ex filia, obtinuit Babylonem, Judaeam et vicinam Phoeniciam Syriam et Palaestinam: ut praedictum à Jeremia c. 27. v. 7.

Hic Scaligero nequaquam assentiri possum, qui huic Laborosardaco omnia tribuit, quae ego supra Evilmerodaco. At neque filius iste propriè dici potest Nabuchodonosoris, neque nominari statim post illum potuit, nullâ mentione factâ avunculi Evilmerodaci; neque tanta Nitocridis fuisse auctoritas apud nepotem ex filia; quanta apud filium: neque tres annos hic, ut Belsasar Danielis, sed menses tantum 9 imperavit: neque negocia regni tractasse legitur, sed hoc solum ei datur, multa illum indicia protulisse pessimae indolis: eoque procerum insidijs, interemptum fuisse.

20

Merbal Babylone evocatus, ut rex esset Tyri: imperavit annos 4. Ann. Phoen. En Tyrum sub Chaldaeis. Et quia priores judices cum ipso Niriglissorosore ambo simul finiunt, Merbad verò cum Laborosarchodo incipit; apparet successionem hanc non morte judicum, sed jussu aut favore novi monarchae factam.

Occiso Laborosoarchodo, Nabonnedus rex constituitur, nullâ affinitate annexus familiae Nabuchodonosoris, sed genere Babylonius. Berosus et Abydenus; qui Nabonnidochum appellat.

30

XVI,93^v

Scaliger ex oraculo Nabuchodonosoris vult conficere, hunc esse Medum, ideoque Danielis Darium, at nihil probat aliud, quàm Hosti ἡμιόνω [Cyro] fore coadjutorem Medum quendam, imperio Babylonio subditum, ad tradendam urbem. Atqui non potest minister dici pro'dendae urbis, cui regnum vi extorquetur. Ego itaque hoc oraculum ad historiam Zopyri refero, vide infra Reditus.

Contra à meis partibus habeo Herodotum, qui coetaneos habet Astyagem (Darium Danieli) Mediae, et Labynitum (sive Nabonnidum) Babyloniae reges.

40

Tabula astronomorum dat huic Nabonnido annos 34, nec repugnat Berosus. Non enim disertè dicit, quod 17 annos imperaverit, sed relinquit incertum, quantum temporis his annis 17 accesserit. Vide Nabon. 192.

176. 35. Olymp. LII. Primus Nabonnidi.

Nabon. Capt.

177 36

177. 36. Amasis Apryem strangulat anno undecimo regni invasi: quem numerum pono ut Herodotum et Manethonem quandamtenus conciliem cum Diodoro.

178. 37. Primus Amasidis solius ut puto, duodecimus verò summae annorum ab invaso regno secundum Diodorum.

179. 38. Iromus frater Merbali rex Tyri annos 21: Quos intra Cyrus imperium Persarum arripuit: Josephus ex Annal. Phoen.

Prima mentio intercalationis. L. Pinario et Furio coss., ab V. C. 201. Varro.

10 181. 41 Olympiadis 58 anno 3 Gymnicus Agon Panathenaea dictus Euseb.

188. 47. Anno quo Olympias LV acta, testibus omnibus veteribus, Cyrus occupavit regnum Persidis, annos natus 40. Hic ergo ultimus est regni Astyagis in Perside vel certè penultimus in Mediâ.

Croesus Alyatti succedit in Lydia, an: 15.

189. 48. Cùm initium annorum Cambysis sit certum, et Cyrus habeat tantum 30; hic primus est Cyri in Mediâ, fortasse quando Astyagen cepit; ut hic sit Astyagis ultimus. Vide aerâ capt: 13.

Ex Nabon. 170 apparet, annum aetatis Astyagis fuisse 81.

20 191. 50, 557 Tertius Cyri. Hoc anno Daniel videt virum in veste lineâ, et reliqua per caput 10. 11. 12. XVI,94

Numerare Daniele annos Cyri Persicos vel Medicos constat, quia ipse habitabat in Perside: et hoc anno die 24 mensis primi fuit, juxta fluvium magnum Hidekel, quem Tigrim interpretantur, v. 4: Credibile etiam est idem, ob longaevam Danielis aetatem. Nam anno Nabon. 124 erat adductus, annis abhinc 67. Adde aetatem, quam habuit, cùm caperetur, 16 fortè annorum; fient hîc 83. At si Daniel numerare diceretur annos Cyri Babylonicos, aetas ipsi tribueretur annorum 113: quod minus est credibile, quàm 83.

30 Denique compara, c. 10. v. 13, cum c. 11. v. 1. Anno enim primo Darij Medi apparuit Danieli angelus Gabriel, anno verò tertio Cyri rursum apparet illi angelus, et utitur hac oratione, *Princeps regni Persarum restitit mihi viginti et uno diebus*. Atqui ab anno Nabon. 170, quando Darius Medus, ut supra ostensum succedebat in regno Assyriae, ad annum 191, quem hîc facio tertium Cyri, sunt exacti dies angelici 21, id est anni totidem. Sed ab 171, qui primus habebatur Darij, hic 191 est vicesimus primus currens; quae pulcherrima est observatio. Alij magis volent intelligere dies naturales, Daniel enim lugebat per trium hebdomadarum dies, id est per dies 21. Dan. 10. v. 2. 3. Et angulus respondit, *Ex die primo, quo te afflixisti, sunt exaudita verba tua, et veni* (venire statim volebam) *propter sermones tuos, sed princeps etc. restitit mihi* (his) *21 diebus*. Potest utraque interpretatio locum habere. Nam disertè fit mentio, anni primi Darij Medi, à quo tempore stabat angelus, ut confortaretur et roboraretur. Et illo anno primo Darij Medi, Dan. 9. v. 2: Daniel considerabat *numerum annorum*, etc: et jam Dan. 10. v. 12, angelus numerat à primo die, quo Daniel posuerat eos ad considerandum, ergo ab anno primo Darij Medi.

10) 181 korrigiert aus 182

Quellen: 38-40) Dan 10, 12-13

Nabon. Capt.

192 51

192. 51,
556

Olympias LVI. Decimus Septimus Nabonnadij. Et hoc eodem Nabonnadij anno Berosus refert, Cyrum, cū prius exisset Persia cum valido exercitu, et reliquam Asiam universam subjugasset, adortum fuisse Babyloniam provinciam.

XVI,94^v

Cū autem Cyrus post 12 annos demum Croesum Lydiae regem subjugaverit; Berosus sic erit intelligendus, quod Cyrus hoc anno cum valido exercitu sit egressus ē Persia: non verò cum Scaligero sic, quod Nabonnidus 17 solos annos imperaverit. Perpende phrasin: cū 'regni ejus ageretur annus 17, Cyrus primū egressus ex Persia, etc.

Abhinc igitur Cyrus incipiat superiorem Asiam 'Nabonnedi regni partem' subjugare: altero anno, ex quo Daniel vidit futuram magnificentiam regum Persidis.

Est hic simul decimus Iromi, et hoc ejus anno Josephus ait, Cyrum imperio potitum esse. Retulerat proximè ante ex annalibus Phoenicum, haec verba, sub hoc (Iromo) Cyrus Persis imperavit Περω̃ν ἐδυνάστευσεν. Atqui quadriennio antè 'sc: decimo Iromj' Cyrus regnum Persarum invaserat 'ut patet si initium Cyri secundum alias stabilitam, cum annis Iromi ex Phoenicum annalibus desumptis, comparemus.' Cur igitur Josephus factum illud hoc anno '14' infert? Nimirum respexit ad annum 17 Nabonnedi (quem vides cum 14 Iromi coincidere) et 'cum' verba Berosi 'quibus is initia Cyri commemorat,' de hoc 17 anno intellexisset, non 'sic'ut Scaliger, ac si eo anno Nabonnedus esset imperio exutus, sed 'ferè' sicut ego, quòd Cyrus hoc anno exiverit ē Perside cum exercitu in Asiam 'non perpendens ipsum jam 4 an. Persarum regem, non potuit igitur cum initio Cyri a 14 Iromi aberrare.' Verè autem Josephum huc respexisse, patet inde, quia colligit summam annorum regum Tyri, eādē serie, quā hic ego illos disposui.

Haec autem de libris contra Apionem intellecta volo. Nam posterius eos scripsit, et multa emendavit. At libris Antiquitatum hanc historiae partem, totumque tempus captivitatis, prodigiosis 'Rabbinorum' figmentis miserè deformavit.

553

V. C. ducentesimoprimo L. Pinario, et Furio coss. intercalationis mentionem fieri in tabula quadam aenea scribit Varro. Em: T. f: 170.

197. 56,
551

Quadragesimus annus, ex quo Ezechiel Ægypto mala 40 annorum praedixit: 'Eze. 29. v.'

'Circa finem Croesi Lacedaemone regnabant Anaxandrides et Areстон, Pisistrato Athenarum tyranno. Herodotus. Pisistrati cum filijs tyrannis duravit annos 33.'

199. 58.

Iromi finis ex Berosi et annalibus Phoenicum.

204. 63.

Olymp. LIX. Cyrus Croesum capit, Lydiam subigit; Croesus enim liberare volebat Astyagem, avunculum magnum, à Cyro captum. Colligit Scaliger ex Laërtio in Periandro, id factum ineunte Ol: 59. Herodotus synchronos facit Amasidem Ægypti et Labynitum Babyloniae reges. Id hic verum est. Agitur enim hic Amasidis 28^{vus}, et Nabonnidi 29.

'Harpagus dux Cyri (Arphaxad ferè) gentes maritimas barbaras Graecasque subegit. Thuc:'

Nabon. Capt.

208 67

208. 67. Olymp: LX. Cyrus omni Asia subjugata Babyloniam est adortus. (Berosus.) Hoc anno Gynden amnem in 360 ... eos divisit. Herodotus.

*

209. 68. Altero anno ei Nabonnedus occurrit cum exercitu, victusque confugit in Borsippa. Berosus apud Jos: Praedictum Jer: L. de gente Aquilonari v. 3. 9. 41. 42. 43. De Rege Bab: v. 18. 31. 43. 44. Herodotus Labynetum appellat, quem Cyrus oppugnaverit; sed eum perperam Nitocridis filium appellat, ex Beroso enim habemus, hunc nihil ad Nitocridis domum pertinuisse.

Cyrus Babylonem commeatu instructam aliquandiu obsedit, cepit illam die (quum) festum agebant securi de hoste. Itaque huc accommodat Pererius Es: XXI. v. 5. Sed ego huic vaticinio eventum supra alium verisimiliorum assignavi, argumento ex Es. XX: v. 1. ducto.

* 10

210. 69. Primus Cyri de novem, quos is habet in Chaldaea, in tabula regum Babylonis ab astronomis concinnata. Reges à die successionis imponebant nomina annis Chaldaicis. Ceperit igitur Babylonem aestate hujus anni: Jer: L. 9. 24. Capta est aversis aquis alvei Euphratis teste Herodoto. Id praedictum Jer: LI. v. 32. 36. et L. v. 38. Et quidem absente ejus rege Nabonnedo in Borsippis, ut Berosus scripsit. Idem Jer: LI v. 31. praedictum.

XVI,95

Josephus improvide traditionem suae aetatis rabbinorum secutus pro iisdem habuit gesta Darij Medi: Dan. 5. v. 31 et 9. v. 1, et Cyri. Ideoque collegas facit Cyrum et Darium in capienda Babylone, facitque Darium illum Astyagis filium. Atqui Darius et supra dictum, idem est cum Astyage, et diversissimae sunt res, illae Darij et hae Cyri, et 40 annis distant, vide annum Capt. 30. Josephus tamen seduxit Judaeos sequentes, et fictitium Metasthenem, nec paucos Christianorum interque hos Africanum ut hic Eusebium, Eusebius Hieronymum, Hieronymus hodiernos chronologos et commentatores in Daniele, quos inter est Pererius novissimus. Mirum autem non est Josephum licet genere sacerdotem non certiora scivisse: fluxit enim haec ignorantia ex captivitate Babylonica 70 annorum, et paupertate gentis etiam post reditum; itaque etiam libri Esdrae neglectius habiti et confusi sunt.

20

*

30

Capta Babylone Cyrus etiam Nabonnedum in Borsippis obsedit deditumque Caramaniae praefecit. Berosus Jer: L. v. 18. 31. et 43.

211. 70. AnteCh:537

Nondum exacto primo Cyri anno quod esset Judaeis in Judaea versantibus jam incepto altero à Paschate, qui erat 70 currens à capta urbe: decreta libertas Judaeorum. Haec ita more Judaico annos numerandi vera esse possunt: nihil obstante, quod à die captae urbis ad hujus anni consimilem diem transiverint demum 69 solidi. Nam sive ante hunc diem, dummodo post Pascha, sive proximè post, decretum fuerit promulgatum; utroque modo Judaicè jam numerabatur 70 captae urbis. 1. Esd. 1, et 3 Esd. 2, et 4 Reg. 36. v. 22.

40

Fuit hic annus ijs, qui in terra manserunt, sabbathicus. Vide aeram templi 393. Nabonnasari 141.

At prout à temporibus Asmoneorum ad hunc usque diem retrò numerantur, [fuit] fuisset quartus hebdomadis. Apparet autem ex 1. Esdrae 4. v. 2, et 3 Esd. 5. v. 84, populum Judaeum studio magno abstinuisse à socie-

33 f.) quod ... versantibus *eigenh. für* Judaea vero

Quellen: 1 f.) Berosus bei Jos. Contra Apionem 1,146.150 = FGrHist 680 F9. Herodot 1,189,1-190,1 8 f.) Herodot 1,191,6 32) Jer 50,18 31 43

Nabon. Capt.

211 70

XVI,95^v

tate Samaritanorum, licet eandem cum Judaeis pietatem simularent: et à diebus Asorhaddam (3.Esd. dicitur Asbazareth) regis Assur victimas immolaverant, et procul dubio etiam sabbathicos observaverant. Quod nisi sabbathici ab alio principio fuissent incepti quàm à reditu, cur non hoc 70 captivitatis, et ab eo septenarij omnes, pro sabbathicis essent recepti, quos tamen et computatio numerorum ab antiquo, et consuetudo Samaritanorum in terra manentium, et eventus ipse finitae captivitatis pro sabbathicis offerebat? Res igitur ipsa clamat Judaeos aliud aliquod fecisse principium ordinis sabbathicorum, quàm solutam captivitatem. Id infra vide anno reditus 80. 81.

Cyrus non jussit Jerosolymas aedificari, sed tantummodo templum Domini. 1 Esd. 1. v. 3, et 6. v. 3, et 3 Esd. 2. v. 4. et 4 Reg 36. v. 23. Non convenit igitur huic eventui, principium hebdomadum, è Daniele praefinitum, Dan. 9. v. 25. Itaque fallitur Josephus, imò ante Josephum falsus est is, qui tertium Esdrae scripsit, continuatione textus, 1. Esd. 6. Nam usque ad v. 6, sunt verba Commentariorum Persicorum quae allegat Darius. Versus verò 6 non est jam ex Commentario, ac si Cyrus illa scripsisset, et ut 3 Esd. 6. v. 27, translatus est, sed est Darij. Vide infra annum 19 Reditus.

Cyrus praecepit Gazabaro thesaurario Mithridatis filio, ut vasa preciosa è templo quondam erepta restitueret Sassabasarò principi Judae, 1. Esd. 1. v. 8. et 3 Esd. 2. v. 7, quem sc. principem Cyrus constituit, 1 Esd. 5. v. 14 | 3 Esd. II. v. 12, dicitur Salmanassar, Josepho Abassar. [Cum] Quamvis Sassabasar hic Babylone subregulus seu praeses seu princeps Judaeae constitutus fuerit, et cum redeuntibus unà ascenderit, 1 Esd. 1. v. 11, et venerit et posuerit fundamenta templi, 1 Esd. 5. v. 16. Non est tamen idem cum Zorobabele. Nam III Esd: VI v. 18. 19 conjunguntur ut duo, diciturque de illis plurali numero et praeceptum est eis ut offerrent haec vasa etc. Zorobabel verò Agg. 1. v. 1, dux Judae dicitur alio sensu, sc: ut in deserto duces tribuum et sub Romanis prolat(o) praesid... Caiphas princeps populi, cujus antecessorum unus Godolias, 4 Reg. 25. v. 22, successores cum alijs 2 Esd. 30
tum Nehemias. *

Reditus.

I
AnteChm537

Primus igitur iste annus, idem cum septuagesimo captivitatis, est annus Reditus Judaeorum, à quo deinceps aeram deducam.

Numerum et catalogum reversorum hac vice et donaria, lege 1 Esd. 2, et 2 Esd. 7, à v. 6. et ferè 3 Esd. 5. à v. 7. Haec repetitio in libro 2 Esd. fuit causa, primò continuationis nimiae, pòst confusionis et sic transpositionis: de qua re infra ad annum Red. *

Judaei per aestatem reversi, patrias suas inviserunt et occuparunt, 1. Esd. 2. v. 70, et 2 Esd. 7. v. 73: et 3 Esd. 5. v. 67.

Mense septimo congregatis Judaeis in Jerusalem, Zorobabel et Jesua struunt altare, 1 Esd. 3. v. 2, nondum fundato templo v. 6. Sic die prima mensis 7, coeptum offerri holocausta. Haec igitur dies etiam seriem 24 ephemeriarum reduxisse videtur, perpende v. 4. Eadem 3. Esd. 5. v. 68. Idem etiam initium 2 Esd. 8. v. 1. De quo vide infrà, gesta Esdrae. 40

XVI,96

Cum autem 2 Esd. 7 essent aliqua repetenda ex catalogo reversorum, qui

25) non ... idem *eigenh. aus* Idem videtur 45) *eigenh. am unteren Rand*: Anni concurrentes, ante Ch: et Reditus juncti semper faciunt 538. Nabonassareorum et reditus character terminans est idem, bene.

Nabon. Red.

211 I

habebatur in primo libro Esdrae, illaque repetitio esset provecta ultra modulum justum, usque ad hunc paragraphum *Et venerat mensis septimus*, quibus verbis incipiebat etiam aliqua alia historia posterior, antiquitus scripta, idque ut apparet etiam in libro 1 Esd. post capitis 8 finem, quem habet hodie fatalis infoelicitas scriptoris hic jam secundò impegit. Videns enim se dum scribit gesta Neemiae nimis provectum exscribendo ex gestis Josuae, voluit reverti ad gesta Neemiae, sed descripsit ab hoc simili initio, gesta Esdrae, faciens ex libri primi capitis 8 parte posteriore quae hodie desideratur, caput 8 posterioris libri, et sic consequenter etiam c. 9 et 10,

10

Inter reduces erat Nehemias Athersata, filius Hecheliae sacerdos. 1. Esd: 2. v. 2. 63. et 3. Esd: 5. v. 40. et 2. Esd: 8. v. 9. et 10. v. 1. et 3 Esd: 9. v. 5: qui in reditu fuit annorum 20. vel 30. Et hic est ille Nehemias sacerdos. 2. Macch: 1. v. 21. qui sacrum ignem detexit, latentem in crassa aqua putei. Et ab hoc igne incensus est et restauratus ignis altaris hujus perennis, in publica solennitate, sacerdote quodam Jonatha praeunte orationem: siquidem non est fabula a scriptore libri 2. Macchabaeorum Graeculo vel conficta vel ex anilibus relationibus consarcinata. Vide infra aerâ red: 80. et 115.

212. 2.
536

20

Olymp. LXI. Anno secundo reditus, mense secundo Sacerdotibus et Levitis in ordinem redactis templum fundatur. 1 Esd. 3. v. 8.

Cùm fama percrebuisset, Samaritani operam communem offerebant ad aedificationem. Repulsi verò impediunt structuram omnibus diebus Cyri, 3 Esd. 5. v. 82. 83. 84. 85. 86, et 1 Esd. 4. v. 4. 5. 24: ubi quae sunt inter v. 5 et 24 exclusivè, trajicienda sunt in locum alium. Quod benè animadvertit, qui tertium Esdrae collegit, etsi in alijs impegit. Confusionem enim, ut supra dici ceptum, irrepsisse in libros Esdrae et Neemiae, argumentis penè 30 ad oculum demonstrari potest. Hinc adeò (ut et propter dissensiones Herodoti et Ctesiae Graecorum inter se in rebus Persicis) effectum est, ut penes Judaeos ipsos, Interpretes Septuaginta, Josephum, Philonem, Seder Olam, indeque penes Eusebium, et ab eo penes omnes Christianorum chronologos, foedissimae exorirentur dissensiones, et mera ignorantia temporum monarchiae Persicae.

30

Causam confusionis hujus in difficultatem refero temporum. In reditu enim Judaei erant pauci numero, servitute 70 annorum penitus oppressi. Dispersi autem in spaciosam provinciam, agriculturae dederunt operam. Secuta sunt continua ferè bella inter Persas et Aegyptios, et creberrimi transitus exercituum Persicorum numerosissimorum per Phoeniciam et Judaeam. Itaque Esdras, sub Artaxerxe demum, historiam à reditu aggressus, oppido pauca documenta comportare potuit, ad rem pertinentia. Videnturque sacerdotes, qui post Esdram fuerunt, inseruisse aliqua ab Esdra praetermissa, sed loco non suo. Qualia sunt, quae à 1 Esd. 4. v. 6 ad v. 23 inclusivè leguntur. Infra autem manifestissima sequuntur indicia, additionum circa haec tempora factarum sub monarchia Persarum; cùm populus duram servitutem serviret, 1 Esd. 9. v. 8. 9. et 2 Esd. 9. v. 36. 37: et propter continua bella immanibus exactionibus vexaretur.

40

XVI,96"

7) Juosuae 40) inseruisse: inferfisse Hs.

Quellen: 2) Esra 3, 1; vgl. 3 Esra 8, 1

Nabon. Red.

212 2

Etsi sub Cyro pax fuit, facilè tamen se passi sunt impediri Judaei in structura templi, contenti altari, Agg. 1. v. 4. quia tenues erant, et in extruendis tuguriolis occupatissimi.

216. 6.
Ante C 532

Olymp: LXII

218. 8.

Ultimus Cyri¹

XVI,97

227. 17.

Intaphernes et Oroetes satrapae potentissimi, occisi a Dario.

531

Inter captivos ex Samo, Democedes Crotoniata medicus, Dario pedem sanat, in venatione laesum; ex eo magnus habetur apud Darium, ejusque mensae consors.

228. 18.

Olymp: LXV. Secundus Darij.

10

Judaei singuli privatarum aedium aedificationibus intensi, templi structuram susque deque habuerunt. Agg. 1. v. 4. Admonuerat ipos opportunitas successionis Darij; concludunt tamen, nondum esse tempus extruendi aedem Domini.

Hoc verò anno secundo Darij, mense Nisan, Joacim filius Zorobabelis, trium corporis Darij custodum seu cubiculariorum unus erat. 3. Esd: 3. v. 2.

Darius ineunte secundo anno regni solennes epulas instaurat magnatibus mense Nisan; qua occasione Joacim loquitur sermones mirificos. 3. Esd: 3. Etsi verò 3. Esd: 4. v. 13. dicitur Zorobabel ipse, quod sequitur Josephus: at cap: V. v. 6 explicatur; et Josephus absurdus est, asserens, Zorobabelem tunc fortè fortunâ à Jerosolymis ad regem venisse. Scilicet ea conditio Judaeorum tunc fuit, ut animi gratiâ ex Judaeâ usque Susa expaciarentur. Nisi forte quis contenderit, Zorobabelem Judaeae fuisse satrapam et ad novum regem venisse, salutandi, feudique petendi, aut satrapiae confirmandae causâ; quod nullam habet verisimilitudinem, cùm taceat historia, cùm praesides provinciarum alij fuerint, non ex captivis Judaeis, sed gentiles: cùm nulla adeò esset Zorobabelis autoritas inter satrapas vicinos: advolant enim ad primam famam aedificationis templi, veluti Zorobabel et Judaei insolens aliquid, nec ferendum, quippe in aliena jurisdictione inceptarent.

20

XVI,97°

Joacimus igitur victor aequalium, cum regem voti facti commonefecisset, impetrat decretum et literas ad praefectos Syriae, Phoeniciae et Libani de REAEDIFICANDA CIVITATE v. 48. 53. 55. 63. et sumptibus in structuram templi v. 51. Rex etiam donationem vasorum à Cyro factam, quae hactenus manserant in potestate satrapae Judaeae, ratam habet v. 57. Sed haec non potuerunt uno momento confici, sed recensentur per syllepsin; tempore verò erant diductiora; ut audiemus.

30

Notabis igitur Daniele cap. IX. v. 25 jussum esse numerare a tali decreto, de REAEDIFICANDA JERUSALEM, hebdomadas 7 et hebdomadas 62, et hebdomada unam id est, annos 490. Igitur priores 7 hebdomades, seu anni 49 ab hinc extensi desinunt sub imperio Xerxis seu Assueri, paulo post periculum Judaeorum. Rursum anni 483, seu 69 hebdomadae hinc inceptae desinunt in annum 9 Julianum; quo anno Herodes alienigena expugnavit Jerosolyma, et abstulit sceptrum primo de Asmonaeis, deinde etiam de Juda ipso, primò quia Asmonaei quidem e genere sacerdotali oriundi inter Judaeos censebantur, ipse verò alienigena erat, deinde etiam ideò, quia hac-

40

6) Bl. 97-101 eigenh. Reinschr. mit wenigen Zusätzen

Quellen: 7-9) Herodot 3, 129-130. 132, 1

Nabon. Red.
228 18

tenuis Judaei sui juris erant, et volentes parebant Asmonaeis, jam verò sub-
acti fuerunt et oppressi ab Herode, et redacti sub potestatem Romanorum,
quibus et quorum armis Herodes militabat, regnumque ipsis acceptum fe-
rebat. Amplius eradicata illo anno fuit stirps christorum seu unctorum;
Regum sc: Judaeorum, quorum ultimus Antigonus 'tunc captus et securi
percussus fuit ab Antonio. Denique sub hoc Herode natus fuit Siloh, et
sanctus sanctorum etc.

XVI,98

10

Adde annos alios 7, ultimam sc: hebdomadem; pervenies ad 16 Julianum;
quo anno extinctâ Cleopatrá, ultimâ regum Ægypti, Romanus populus
Ægyptum et Phoeniciam plenè possidere caepit; et sic monarchiae Mace-
donicae successit in solidum Romana, praesertim in Judaeâ, de quibus mon-
archijs, Daniel loco allegato tam multa vaticinatus est. Hic est igitur ille
populus, cum duce venturo; qui ab anno Juliano 16 per 100 reliquos annos
nihil aliud egit quam ut Judaeam vastaret et urbem sanctam donec eam
Juliano 115 penitus excinderet.

Sic Eusebius, sic Jeronymus Daniele explicant: nec est alia concinnior
explicatio ex ijs quas hodierna protulit aetas.

20

Disputationis hujus cubiculariorum sub Dario Hystaspis, non absimilia
narrat Herodotus, sed sub ejus antecessore Cambyse facta; cum Oroetes et
Mitrobates in vestibulo regis disceptant de virtute.

Joacimus cum epistolis regis, Susis in Babyloniam est profectus. 3. Esd:
IV. v. 61. Et post haec electi sunt ex Judaeis Babylonijs qui ascenderent
3 Esd: V. Cum hac praeparatione aestas fuit transacta. Erat sane Babylon
adhuc in fide Darij, defecitque post haec. Non impedimur igitur sub anno 2
Darij locare hanc historiam.

30

Interim dum ea quae impetraverat Joacimus, expediuntur in Perside,
providentia Dei etiam in Judaea excubias egit, excitans Judaeos ad opus
templi. Nam cùm siccitas esset in Judaea, et messis hâc aestate admodum
parca provenisset, mensis sexti die 1 prophetare incipit Zacharias, et occa-
sione difficilis annonae, adhortatur ad structuram templi. Agg: 2. v. 1. et 1.
v. 8. Et 2. v. 18. 1. Esd: 5. et 3 Esd: 6. Itaque per hanc prophetiam, suscitavit
Deus spiritum Jesua et spiritum Zorobabel, ut decernerent aedificandum
templum, et ingressi sunt, et faciebant opus in domo die. Ag: 1. v. 12. 14.
Materiam scilicet convehere et rudera tollere, caeperunt. *Ceperunt aedifi-
care*, inquit 1. Esd: V. v. 2: quod potest intelligi de nova continuatione tem-
pli exterioris, ut sequitur. ¹

40

In ipso tempore venit ad eos Tathnai qui erat dux trans flumen, et Star-
buzanai et consiliarij ipsorum v. 3: Sisennes ille dicitur 3 Esd: 6. Satrapa
Syriae, hic Satrabuzanes. Occurrit sanè in Ctesia etiam sub Artaxerxe po-
steriore Satibarzanes: et in Herodoto filius unus Darij nomen habet Artabuzanes.

XVI,98°

Veniunt autem Jerosolymas, impedituri opus, quaerunt de licentiâ aedem
faciendi; nondum enim advenerat Joacimus cum exercitu Judaeorum Per-
sidis, cumque mandatis ad satrapas, sed adhuc haerebat in itinere; cùmque
authores operis nomina essent professi, et potestatem sibi factam ante annos
18 à Cyro respondissent (de Dario enim nondum scire poterant) praesides
referunt ad Darium, quid responsi acceperint. Id videtur factum die 24
mensis sexti. Itaque confirmantur Judaei ab Aggaeo propheta. Agg: 2.

Nabon. Red.

228 18

Satrapae celeriter perscribunt rem omnem ad Darium; utuntur autem in epistolâ suâ, verbis hisce, *Domus Dei aedificatur lapide impolito, et ligna ponuntur in parietibus, opusque illud diligenter extruitur, et crescit in manibus eorum* 1. Esd V. v. 8. Haec sunt intelligenda de templo exteriori, cujus fundamenta ante 18 annos jecerat Sassabasar gentilis, quod ex eo tempore usque ad hanc visitationem aedificabatur, et necdum completum erat. 1. Esd: V. v. 16. ¹

XVI,99

Rex tunc erat Susis, Joacimus vero jam discesserat in Babyloniam, jam manum colligebat Judaeorum, qui cum ipso redirent, 3 Esd: V. v. 2.

Acceptis epistolis satraparum Syriae, rex Darius, jam antea occupatus à Joachimo, ut omnia tamen secundum consilium satraparum, et secundum leges Persarum fierent, perscribit Babylonem; ut inquiratur in archivis. At compertum est ibi, archiva illa translata esse in Ecbatana. Eo igitur negotium remittitur.

10

In Judaeâ, die 21 mensis septimi videtur vel ichnographia templi exterioris facta in chartâ, vel designatio in ipsa terrâ, egestis jam rudibus. Consolatur igitur propheta populum, si quis fortè sit derelictus, qui viderit prius templum. Agg: 2. v. 2. 6.

Argumentum hinc etiam saltem probabile caeteris accedit: *Darium*, qui in scriptura *Persa* cognominatur, esse hunc ipsum *Darium Hystaspis*. Et enim quicumque decem vel duodecim annorum pueri sub Nabuchodonosore Babylonem abducti fuerant, illi jam hoc 2 Darij fuerunt centenarij; quae aetas non est vulgaris. Quanto incredibilior aetas illorum fieret, si haec gesta cum Scaligero perperam detruderemus ad Darium Nothum, ultra annos 90. et amplius.

20

Hoc igitur die edita est dulcissima prophetia de adventu DESIDERATI gentium, et de gloria hujus templi; quod erat, quasi carmen genethliacum, quod Aggaeus pangebatur templo nascenti. ¹

XVI,99°

Cùm Ecbatanis esset inventa formula decreti Cyri, adque regem, Susa prolata, rex Darius praecepit satrapis, qui de aedificatione templi retulerant, ut recederent a Judaeis et ut promoverent eos, ut aedificetur templum, et impensas ordinavit in structuram, inque sacrificia pro rege, irrogato non parentibus supplicio, et adjuncta execratione. 1. Esd: VI usque ad v. 12, et 3 Esd: VI.

30

Hic nota tenorem verborum Darij, illic v. 8, hîc verò v. 28. *Sed et a me praeceptum est, quid oporteat* etc. quasi diceret, Jam scripsi vobis per Joacimum, vel Jam Joacim habet decretum meum ad vos, tradetque ubi advenierit. Nam eadem capita erant decreti, quod Joacim impetravit. 3. Esd: IV. a 48 in 57.

Vides igitur confirmari hanc particulam libri 3 Esdrae, in libro 1. Esdrae. Nec interest, quicquam statim ipso mense Nisan, an nunc demum una cum responso satrapis remisso, Joacimus tale decretum, et unâ comitatum mille equorum impetraverit per *idoneos, Susis relictos*. 3 Esd. V. v. 2.

40

Hoc igitur mense 7. vel circiter, Joacimus cum delecta manu Judaeorum iter ingreditur: quod proculdubio Judaeis Jerosolymitis ante innotuit.

8) am Rand, zum Kopftext 228. 18: 520 (v. Chr.)

Quellen: 35 f.) Esra 6,8

Nabon. Red.
228 18

Octavo mense prophetavit etiam Zacharias, filius Barachiae, filij Addo. Zach: 1. et 1. Esd. 5. et 3 Esd: 6.

Praefecti Persici, accepto rescripto regis omnia effecta dederunt, et surrexit opus, 1. Esd: VI. v. 13. 14. et 3 Esd: VII. v. 1. 2. 3. Id verò concisè dictum, sic per partes contigit.¹

Mense circiter nono verisimile est advenisse Judaeos Babylonios cum Joacimo: quibus ut locus esset in provincia, non tantum agri deserti sunt concessi, sed etiam castella ab Idumaeis occupata. 3 Esd: IV. v. 50. Immunitas etiam concessa v. 49. 53. Sanè idem videtur notare Herodotus, qui in quinta portione de 20 Νόμοις Darij, numerat Phoeniciam et Syriam, quae Palaestina dicitur; et in eâ Arabum gentem dicit liberam a tributo fuisse. Arabia est Judaeae contermina et Idumaeae, quae nomina Herodoto ignota; hos igitur notat sub Arabûm vocabulo. Si tamen hi versiculi de Joacimi comitatu intelligendi.

XVI,100

Hunc tam numerosae manus adventum (erant enim ad 70 millia animarum, 3 Esd: V. v. 46. 47) non planè reticet scriptura reliqua. Nam etsi Esdras, scriptor libri primi Esdrae nihil de eo, contentus et reditu primo, et illo, quo ipse redijt, post annos valde multos, quae non futilis causa est omissionis hujus: tamen Zachariae V v. 10, mentio fit eorum, qui venerunt de Babylone, idque inter gesta mensis undecimj, hujus ipsius anni, de quo postea. Non est igitur totus liber 3 Esdrae abjiciendus.

Itaque die 24 mensis noni, Judaei receptis ex Babylone tribulibus, lectisque regis decretis, fundamenta jecerunt templi (interioris) 17 annis postquam exterioris templi fundamenta sub Cyro jacta. Agg: 2. v. 11. 16. 19. 21.

Erat illo die jam semen in germine, nondum tamen gemmas fuderant arbores. Ag: 2. v. 20. Ecce statum eundem anni, qui olim, et postea.

Cum liber 3 Esdrae confundat historiam ex libro 1. Esdrae et ex libro Nehemiae transcriptam; hanc inter causas esse puto, cur habeatur pro apocrypho. Pertinet igitur ad certitudinem historiae 'considerare, quibus occasionibus orta sit ista confusio, et qua in parte libri potissimum. Non est enim in solo libro 3, manifestissima, sed adhaesit etiam hinc inde libris Esdrae et Nehemiae genuinis, et qui recepti sunt in canonem.

XVI,100^v

Esse igitur librum 3. Esdrae, rhapsodiam historiae Judaicae patet statim ex principio, quod a Josia rege petitur, ubi transcribitur finis posterioris libri Paralipomenon ad verbum; cui subjungit ex libro 1. Esdrae caput 1. ad verbum usque ad v. 11. Cùm autem incidisset rhapsodus in manifestam transpositionem historiae in libro Esdrae, saltum fecit ab Esd. 1. v. 11. in cap. IV v. 7, neque tamen historiam in ordinem redegit; adhuc enim, quae hinc a cap. IV. v. 11 usque ad v. 24 transcripta sunt, loco suo exulant, ut infra audiemus. Quare transmissis illis, veniamus ad 3 Esd: cap: III. quae historia in superioribus a me suum in locum est inserta, nec quicquam labis habet, usque ad 3 Esd: V v. 3. At jam v. 4, cum inciperet catalogum reducum, non tantum ex 1 Esd: II primos sub Cyro reversos transcripsit, sed etiam illos addidit, qui sub Dario, cum Joacimo, ut v. 5 manifestè apparet, et passim alibi. Consilium scriptoris videtur hoc fuisse, ut summam facerent eorum, qui utrâque vice reversi sunt. Sanè res non caret suspitione, idem etiam consilium fuisse Esdrae, cum 1. Esd: 2. catalogum suum conscriberet.

9-13) Sanè ... vocabulo *Nachtrag* 13 f.) Si ... intelligendi *späterer Nachtrag*

Nabon. Red.

228 18

XVI, 101

Nam illius capitis versiculus 2, sonat perinde ac si ad minus decem cohortes, cum totidem ducibus, totidemque distinctis temporibus reversae, in unam summam essent conjectae. Nam videtur ducum unus Nehemias ibi nominatus, non statim initio cum Zorobabele reversus, sed ille ipse esse, qui sub Artaxerxe, proculdubio non solus, ascendit, idque post Esdram. Sic ille Mardochai, quid si patruus sit Estheris, manumque aliquam reduxerit sub Xerxe, et Sarajas nonne verisimile est, patrem Esdrae fuisse, illique manum illam adscriptam, quae cum Esdra redijt? Sed maneant ista in incerto; dummodo de scriptore libri 3 Esdrae constet, illum studio 'augere voluisse numerum primorum reducum, adjectis alijs: praesertim à 3 Esd: V. v. 11 usque in 41. et in potissima parte de v. 42 et seqq., usque ad v. 55, recensentur enim personae aliae, passim tamen v. 42. 46. 48. 49. 50. 53. nomina vel numeri etiam ex primi Esdrae II. v. 36. 40. 41. 42. 46. 55. transsumpti sunt; sive illi tantum ad primò redeuntes pertineant, sive ex aliqua summa omnium sint conflati.

10

Jam verò scriptor libri 3 Esdrae manifeste oscitavit in transcribendo, dum absoluto catalogo reducum ex libro 1 Esdrae transcripto, pergit eodem transcriptionis tenore etiam ad cap: primi libri III. et IV quae manifestissimè pertinent ad primum reditum. Itaque scriptor historiae Judaicae Josephus oscitavit amplius: postquàm enim ex serie libri 1 Esdrae retulisset erectionem altaris sub Cyro, postea ex serie hac vitiosa libri 3. Esdrae, ejusdem altaris erectionem secundò recenset, quasi post Cyrum.

20

Tertium multoque deformius erratum rhapsodi illius lib: 3 Esdrae consistit in eo, quod absolutâ descriptione capitis IV de libro 1 Esdrae, usque ad v. 5. indeque saltu facto trans illa de Artaxerxe, quae hic rectè quidem exteruntur, at supra non rectè in locum non suum ab ipso erant reposita, postquam etiam v. 24 subjunxit; jam pergit ulterius describendo etiam caput V libri I. de structura templi; non perpendens se de eodem anno Darij jam antea scripsisse aut non perspicuens, quomodo gesta Joacimi à se jam commemorata, quae liber 1 Esdrae omiserat, cum hac structurâ templi sub Dario coinciderent.

30

Est etiam mala translatio Hebraismi in Graecam linguam, quâ solâ extat liber 3 Esdrae. Nam pro eo quod libro 1 Esd: IV. v. 24 sic scriptum est, (Opus Domini non fiebat, usque ad annum secundum Darij regis), rhapsodus 3 Esd: V. v. 86, sic scripsit, *protraxerunt structuram per biennium, usque ad Darij regnum*, perperam.

XVI, 101^v

Cum igitur rhapsodus hoc pacto seipsum implicuisset, et occasione reditus secundi sub Joacimo 'delapsus esset in reditum primum, sub Zoroabele postea subjungens etiam structuram templi, quasi multis annis post Joacimum; ipse quidem, quis ordo temporum esset, perspicere fortasse secum ipso melius potuit, at confusa hac transcriptione fecit imprudens, ut lector confusione hac historiarum deceptus, pro uno Dario duos sibi imaginari possit, credens perperam, sub priori aliquo Dario Joacimum redijsse, sub alio vero succedente, templum aedificatum esse.¹

40

XVI, 102^v229. 19,
520

Aliud argumentum probabile, templi structuram ad Darium Hystaspis, non ad Darium Nothum referendam. Vides enim 'ex 1 Esd: VI. v. 10' Da-

45) Bl. 102 Schreiber 3 mit eigenh. Zusätzen. 102^v gehört vor 102^r

Quellen: 35 f.) 3 Esra 5,73 (nicht 86)

Nabon. Red.

229 19

rium scripturae secundo anno regni habere filios, scilicet plures uno. Et Diodorus quidem Darij filios tres exhibet, unum Xerxem, alterum Achae-menem, tertij filium Phaeredatem. Simul Darius initio regni satis provectae erat aetatis, quippe septem regni praesidum unus, ut verisimile sit, filios ejus jam satis magnos natu fuisse, dignos sc. visos, qui à rege gentili, Deo com-mendarentur. Contra Darius posterior, referente Ctesia unum solum mas-culum, qui Artaxerxis postea nomen adscivit, ante regni principia susce-perat; nec credibile, monarchis Persis in voti parte fuisse infantes, sed jam satis adultos et alicujus spei adolescentes.

10

Democides per sanata mamillâ Atossae, conjugis Darij, efficit ut cum exploratoribus in Graeciam mittatur; sicque Crotonem elabatur.

230. 20.

Ad instantiam Sylosontis primis annis regni Darij, cum praeterea nullus dum Graecorum ad aulam regis Darij pervenisset: postea tamen quam mis-sisset Darius exploratores in Graeciam. Samus evertitur à Persis: quâ in expeditione occupato rege, Babylonis defectio erupit. Abfuit igitur Darius primis annis Babylone, et occasionem Babylonij absentia suâ prae-buit deficiendi. Id verò congruit exactè cum 3 Esd. 4. v. 61: ubi Darius anno primo regni est extra Babylonem. Sic etiam 1 Esd. 6. v. 2, scrinia Babylone erant translata in Ecbatana Mediae.

20

231. 21. Darius Babylonem, exercitu antea comparato, obsedit per menses 20.

232. 22. Olymp. LXVI. Babylon astu Zopyri capta. Foelices Judaei qui cum Joacimo in Judaeam ad cultum Dei profecti, Babylonem deseruerant.

Hic impletum est vaticinium Nabuchodonosoris, de quo Abydenus apud Josephum; quod Scaliger ad Nabonnidum refert perperam: ego ad Zopy-rum Megabyzi filium; seu secundum Ctesiam ad ipsum Megabyzum refero. Darius enim cum Babylonem rebellem per 20 menses obsedisset, tandem eam fraude ducis sui cepit, et muros ejus confregit, teste Herodoto. Et impletum est vaticinium Jeremiae cap. L. v. 15. et LI. v. 44. 58. Et possis pulchrè ad diuturnitatem obsidionis referre c. L. v. 30.

30

Erat Darius hic Persae Hystaspis ex uxore fortè Medica filius, et sic ex generis permixtione Mulus dictus. An quia omnes illi muli dicti à Baby-lonijs, ob societatem Medorum et Persarum connubijs firmatam: an quia Zopyri mula peperit, idque omen fuit Babylonis capiendae, quod tum fu-turum Babylonij dixerant, si Mula peperisset scommate pungentes Darium.

XVI, 102

Atque ita cladis hujus, uti praedixerat Nabuchodonosor, author fuit juxta caeteros, Medus aliquis Zopyrus Megabyzi magi, unius è septem pro-ceribus, filius; qui nihil vetat, quin Medus fuerit, quippe recenti imperio apud Persas; cum sociae gentes Medi et Persae, ubique in Daniele com-memorentur; adeoque hic ipse Darius à Graecis pro Medo habeatur, bel-lumque, quod is Graecis intulit, à Graecis Medicum appellatur, Vide Jer: LI. v. 11. 27. 28. Et L. v. 41.

40

Fuit autem hic Zopyrus Assyriorum gloriatio. Nam cum detruncato naso auribusque transfugam simulasset; receptus in urbem Babylonem, quae sedes erat primaria regni Assyriorum, dux copiarum, et urbis praefec-tus est factus, editisque ex composito aliquot stragibus in exercitu Persico summa spe Babyloniorum animos implevit. Tandem cum dies insidiarum

5) magno 36) (Zopyrus 40) quod: quos *Hs.*

Quellen: 10 f.) Herodot 3, 133-137 (Δημοκρίτης) 42-S. 288.8) Herodot 3, 154-159, 1

Nabon. Red.

232 22

advenisset, cives et urbem Persae Mulo (Dario) prodidit: ut habent verba oraculi. Non fecit hoc Nabonnidus; nam urbem invitus amisit, cū ipse interim obsideretur in Borsyppena. Denique haec demum clades digna fuit, quae oraculo praenunciaretur. Accipe verba Herodoti. Darius urbe potitus, muros ejus circumcidit, et portas omnes amolitus est, (res digna, quam defleret Nabuchodonosor conditor) quorum neutrum Cyrus fecerat prius, eidem à se captae: Babyloniorum quoque procerum tria millia patibulis affixit. En calamitatem. De gemino Babylonis infortunio, quorum posterius gravius primo, videtur vaticinari Jer: LI. v. 8. 9. De astu. Jer: L. v. 24.⁷

Templum sub tectum eductum, anno 6 Darij, 23 mensis Adar, 1. Esd. 6. v. 14. 15. 16. et 3 Esd. 7. v. 4. 5. 10

Nota versas rerum vices. Quo maximè tempore Nabuchodonosor exoravit Babylonem, destruxit Jerosolyma et templum. Hic jam Darius quo tempore permittit restaurari templum, obsidet et destruit Babylonem. Haec typicè admodum praedicta Jerem: LI. v. 8. 28. 34. 35. 36. 49. Et c. L. v. 4. 5. 16. 19. 20. Addit Jeremias et terram et urbem desertum iri, nec unquam reaedicandam. Id de terra ratum fuit, urbs etsi adhuc habitabatur sub Alexandro et Seleucidis, jacuit tamen ad illum usque Beli templum in ruinis, ut et muri: et tandem tota urbs deserta fuit hodieque est.⁷

233. 23. Dedicatorio templi facta, et Pascha celebratum. 1 Esd. 6. v. 19. Posthaec Jesua et Zorobabel videntur brevi mortui. Ita non fiunt praeter modum humani generis longaevi, ut apud Scaligerum; qui hanc historiam detrudit ad Dariū Nothum. Vide infra anno 80 Red: ubi apparebit hos sub Esdra jam fuisse mortuos. Et Nehemiae 12 apparet Joacimi pontificatum occupasse justum aliquod temporis spacium inter Jesuam et Esdram: ut intra hoc sacerdotes et Levitae, qui erant successores illorum sub Jesua, habeant suos etiam successores sub Eliasibo, Esdra Nehemia et Dario Notho.⁷ 20

[... ..]

XVI,103 Ante C. Red.
501 37

I.

Nabon. 248. 26 Dec.

500 Nono anno ab exactis Roma regibus, Eutropius primam dictaturam ponit. Ergo secundum alios, ea pertinet ad sequentem.

38 Aristagoras ab expeditione in Naxum irrita, capta occasione, Ionibus author fuit definiendi à Persis, profectusque in Graeciam conquisivit auxilia. Olympium LXX¹

XVI,103°

II.

Nabon. 249

499 39 Iones cum copijs Atticis incenderunt Sardis. Ea causa fuit transeundi Xerxi in Graeciam, incendendique Athenas.

Poeones fugam ad mare capessentes in Chium, Lesbum, Doriscum, indeque domum redeunt. 40

Cyprus à Persis deficit.¹

XVI,104

III

Nabonass. 250

29) nach Bl. 102 Lücke von 14 Jahren, Wechsel der Ära von Nabon. zu christl., der Darstellung von ausformuliertem zu skizzenhaftem Text. – Bl. 103–108^r eigenh., großräumig

Quellen: 31) Eutr. I, 12

Ante C. Red.

498 39

498. Iones Byzantium recipiunt, Cariosque sibi socios adiungunt. Dum Persae, socia classe Phoenicia in Cyprum movent; Cyprijs Ionica venit auxilio.

40 Cyprum post unius anni libertatem Persae recuperant: alio exercitu Cares subigunt; captisque locis quibusdam Ioniae Æoliaeque, recipiunt et Ioniam. Aristagoras Mileti tyrannus exul cum socijs proficiscitur in Thraciam. ¹

IV.

XVI,104^v

Nabon. 251.

497. Histiaeus regis perduellis, Mileto tamen sua exclusus, in Chium et Mitylenen, indeque in Thraciam abit.

10

41 Magni fiunt contra Miletum apparatus nautici per Phoeniciam. Iones mittunt in Graeciam, rogantes auxilia. ¹

I

XVI,105

Nabonass. 252. 25 Dec:

496 42 Classis Phoenicia Samios Chios Lesbios perterrefecit.

OLYMP. LXXI ¹

II

XVI,105^v

Nabon. 253

495 43 Miletus expugnata, sexto anno quam rebellaverat Aristagoras. ¹

20

III

XVI,106

Phoenices Mileti hybernant.

Nabon: 254

494.

44 Altero anno ab expugnata Mileto, classis Phaenicia Chium, Lesbum, Tenedum, insulas continenti adjacentes occupat, et laeva Hellesponti.

Tunc Artaphernes Ioniam in stationes divisit, imperato tributo.

Ad has igitur res à Dario gestas in Mari Ionio et ad tributum, gentibus captis impositum, respexisse videntur ij qui hunc Darium ajunt fuisse Asuerum illum Estherae maritum: quippe is etam Estherae 3. omnem terram, et cunctas maris insulas legitur fecisse tributarias.

30

Atqui non est verisimile, eum qui opera Judaei cujusdam usus est in acquirendo regno, quique votum fecerat aedificare templum Jerosolymitanum, in totius gentis internecionem fuisse consensurum. Quae ratio proculdubio et Josephum retinuit, ut Estheram non daret Dario.

Ut igitur satisfiat argumento, cogita, si Darium cum Xerxe filio compares, de hoc multò magis esse vera, quae de regni amplitudine in libro Esther sunt perscripta. Darius enim non nisi circa Bosphorum Propontida, et Hellespontum, quâ prius in Scythiam transiverat, ditioe pollebat; insulas maris Ægaei tantum illas domuerat, quae erant vicinae continenti: Xerxis verò progressus immensos, vide infrà. ¹

40

IV

XVI,106^v

Nabonass. 255.

493 Mardonius Gobryae septemviri f. magno cum exercitu pedestri et classico transivit in Europam.

45 Anno 16 ab exactis regibus, primos Romae tribunos plebis ponit Eutropius, alij igitur seq:

26) Artophernes

Quellen: 45 f.) Eutr. 1,13

Ante C. Red.

493 45

Mardonius Thasum, Thracos, et Macedonas multis praelijs, sub jugum misit.

Mardonius naufragium passus, redit in Asiam. ¹

XVI,107

I.

Nabonass: 256. 24 Decemb.

492

46 Anno altero quam Mardonius in Europam cum exercitu transiverat, reversusque fuerat: Darius missis legatis petit à Graecis terram et aquam. Æginaetae tradunt, hostesque fiunt Graeciae.

Thasij muros jussi diruunt.

Ioniae naves imperantur.

10

DIOGNETUS pr. Ath: Dion. Halic: L. VI.

Olympium LXXII. ¹

XVI,107°

II

Nabonass. 257.

491.

47 Datis Persicarum copiarum dux, rursum ingenti cum exercitu trajicit in Graeciam, comite HIPPIA jam sene.

Eretria occupata; insulae nonnullae Persis deditae.

Eclipsis ☽. 25 Aprilis refertur à Ptolemaeo in 31 annum Darij.

20 *

GELO tyrannidem Syracusis invasit loco fratris Harpocratis, anno secundo Olymp: 72. praetore Athenis HYBLIDA. Pausan. Annis 7 obtinuit. Diod: Atqui infra 483 Ch: adhuc est in historia. Annis 85 ante Dionysium seniore.

Per hunc connectuntur res Romanae cum historia Graecorum.

Nam coss. T. Geganio Macerino, P. Minutio Augurino, cum fames et pestilentia Romam affligeret, septendecim annis post reges exactos; missi sunt, P. Valerius, Publicolae f. et Lucius, Geganij coss: frater ad Gelonem in Siciliam, anno II Olymp: 72, ut frumentum compararent: habentes autem adversam tempestatem, circumnavigare insulam coacti, serius ad Gelonem pervenerunt, Dionys:

30

Persae, Boedromionis plenilunio victi in campis Marathonij, magna Graeciae gloria; et re malè gesta, domum redierunt.

Eusebius ponit hanc pugnam ad Olymp: LXXII indiscriminim.

Thucydides ait, pugnatum in Marathone annis non multis postquam tyranni Graecia ejecti. Idem ait decimo anno ante Xerxis transitum pugnam in Marathone contigisse; sed explicandus est de initijs expeditionis illius memorabilissimae, deque praemissis classibus Phaenicia et Ægyptia. Abhinc enim ad ipsum transitum Hellesponti, pontibus juncti sunt anni 11½. ¹

XVI,108

III

40

Legati Romanorum, missi rei frumentariae causa ad Gelonem hyemarunt in Sicilia.

Nabonass: 258

490

Novo apparatu, quem Darius faciebat contra Graeciam valde exagitatae provinciae Persarum, per triennium.

Ante C. Red.

490 48

48 Legati Rom: aestate ex Sicilia reversi multum commeatum attulerunt,
Dionys: ¹

IV

XVI, 108^v

I

XVI, 109

Ant: C. Red

488 50 ¹

II

XVI, 109^v

Nabonass. 261

487. 51 Quartus annus apparatus Darij in Graeciam.
Hoc anno Ægyptus à Persis defecit. ¹

10

III.

XVI, 110

Nabon: 262

486 52 Darius in Ægyptum moturus, Xerxem successorem designat.

*

Scaliger docet, easdem esse radicales in nominibus Assuerus, Oxyares, Xerxes אֲחֻשֶׁר transeuntibus in unam X seu Ξ seu ξυ seu οξυ; tunc infertur R ultimae vero וּל rursus in Ξ. Id sanè verum si olim graecum ξ pronunciari solitum, ut hodie Germani suas ξίς vel ής solent: ubi accedit w sicut u latino q. Caetera argumenta, quibus probatur Assuerum esse Xerxem, sunt haec fere. Rex Assuerus omnem terram et omnes maris insulas fecit tributarias Esth: 10. Idem fecit Xerxes. Omni enim Asia, omni Africa Cyrenas ultrà et Æthiopiam potitus Thraciaque et Thessalia, ut Euboeam, et insulas maris Ægaei taceam, ipsisque adeò Argivis in media Peloponneso, et Macedonibus deditis, post pugnas cruentas, ad Thermopylas terrâ, ad Artemisium mari, irrupit in Atticam, principem Graeciae civitatem, Athenas, cepit incenditque: majorum suorum fines praetergressus. Nam Cyrus quidem Asiam minorem in potestatem redegerat, Cambyses Ægyptum Darius in Europam et ipse trajecerat, at irritò conatu cumque haberet Ioniam inde a Cyro, eam bene tueri non potuit, defecit enim ab eo cum insulis, et vix magno conatu recuperata fuit. Vide supra reditus anno 44. Quod successores attinet, sit illud satis, quod Daniel in quarto Xerxe subsistit: statimque ab eo delabitur ultra 150 annos ad Alexandrum Magnum.

20

30

A nomine etiam Mardonij non abludit Marsana, unius ex 7 ducibus Persarum nomen. Esth: 1. v. 14. Commemoratur ter(t)io ejus regni anno (an)te expeditionem (in) Graeciam in qua Mar(do)nus postea perijt. Esth: VI v. 7. Sic nomina eunuchorum Bagatha, Abgatha, Esth: 1. v. 10 nescio an eadem cum ijs, quae Ctesias dat eunuchis Xerxis, Matacas, Natacas, et relicto ei a patre, Bagapates. Etiam Edissae seu Hadassae et Estherae nomina invenit Scaliger in Herodoto et Ctesia, Atossa et Amestris (Ham-Esther) seu Amistris. Quanquam eam Herodotus Otanis, Ctesias Onophi filiam fuisse dicunt. Estherae vero pater in sacris nomen non habet. Sed et Achaemenj fratri Xerxis affine nomen est Haman.

*

40

Darius cum conaretur rebus apparatis exire in expeditionem, altero anno à defectione Ægyptiorum, supremum diem obiit, 36 annis regni expletis.

3) Bl. 108^v–109^r eigenh. (Kopie liegt nicht vor) 7) Bl. 109^v–111 eigenh., 110^v stark überarb. 9) nach Graeciam 22 Zeilen gestr. 12) danach 13 Zeilen gestr. 18) sunt: sine Hs. 33) 1 v. 24 33 f.) Commemoratur ... v. 7 am Rand, schwer lesbar 34) VI unsicher

Quellen: 20) Est 10, 1

Ante C. Red.

486 52

Successit Xerxes, tertius eorum, quos Cyro successuros oraculum Dan: XI v. 2 pronunciavit: quartus igitur à Cyro. ¹

XVI, 110^v

IV

Cicero de amicitia ait, Q. Martium Coriolanum, 20 annis ante fugam Themistoclis in Persida, profugisse ad Volscos, eosque in patriam armasse. Ergò huc refer aut Livij, aut Dionysij (discrepant enim) coss: sub quibus haec gesta.

Nabonass: 263

485 Primus hic est Xerxis in tabula genethliaca, etsi ea dat ei annos regni 21, cum prodat Herodotus 29, Diodorus ultra 20.

10

53 In principio regni Assueri Judaeorum vicini scripserunt accusationem eorum. 1 Esd: IV. v. 6. Argumentum accusationis quod fuerit, ex circumstantijs historicis patebit. Acceperant Judaei totius regionis immunitatem à Dario, praetereaque impensas in structuram et quotidiana sacrificia, a v. 48 in 53. et hoc, usque dum peraedificaretur et consummaretur v. 51. 55. Atqui toto tempore regni Darij fruente hac immunitate et liberalitate regis, nondum tamen finem imposuerant aedificationibus. Darius verò, qui vicinas provincias quadriennio toto exactionibus exhauserat, amissâ penultimo anno Ægypto, reliquit Xerxi ingentem molem belli Graeci et Ægyptij. Et Ægyptium quidem Xerxes mox erat gesturus; in Phaenicia praecipuè classem pater et filius, apparabant numerosissimam (vide Diodorum) ad quam materia è Libano suppetebat. Visum est itaque praefectis, qui erant in Syria, Phoenice, et Libano, III Esd. IV. v. 48. damnosum, etiam Judaeis materiam indidem, et pecunias erogare, solosque Judaeos, tantum agri vicini possidentes, fatiscentibus et querulantibus gentibus vicinis, immunitate diutius frui. Et obtentum hac accusatione existimo, ut etiam Judaei sub tributum vocarentur, privati sumptibus substructionum regijs, quippe jam mortuo Dario, qui indulserat; et ut omnia templi et urbis aedificatione, fabros suos operasque ad classem Phaeniciam transferre juberentur. Atque etiam parum quietis erat ex eo tempore in Syria Phaenicia et Ægypto, Judaeam cingentibus, ut ex sequentibus patebit. Itaque Esdras cap: VII. v. 24 cùm commemorasset promotores templi Cyrum, Darium, Artaxerxem, Xerxis nullam facit mentionem, quia is impediverat.

20

30

Huic locationi hujus accusationis objici potest parenthesis, Assuerosch (ipse est Artaxerxes) non ergo Xerxes. Sed respondebit mecum Scaliger, hoc comma in Hebraeo non haberi: sed esse interpretis Graeci, explicandum ex Herodoto, qui docet Arta significare Magnum: quasi dicat interpret ille, hunc Assuerum esse Magnum illum regem, quia Graecis vocetur Xerxes.

Alteram objectionem movebit Scaliger ipse; qui serie textus in Esdra confusus, ea quae sub Dario, Xerxis antecessore acciderunt, tribuit Dario successorum uni, qui secutus est longo post tempore: quem intelligit vers: 5. Contendit igitur hanc accusationem non factam Xerxi, quia commemoretur proximè superius Darius aliquis, qui Xerxem fuerit insecutus.

40

Respondeo falsam esse interpretationem illam Scaligeri vocis Darij v. 5, omnino enim is erat Darius Hystaspis, rex Persarum. Destruxerunt consilium Judaeorum omnibus diebus Cyri (subintellige et Cambysis) et usque

9) genethliana 25) fathiscentibus 28) tempj 44)–S. 293.5) statt 9 gestr. Zeilen am untersten Rand
Quellen: 4) Cicero, Laelius 42

Ante C. Red.

485 53

ad regnum Darij, nimirum quia hic adjuvit Judaeos. Hoc dicto revertitur ad ea impedimenta commemoranda quae secuta sunt hunc Darium, sc: accusatio Judaeorum sub Assuero et alia sub Artaxerxe. Ergo quaecumque sunt a v. 6 in 23, per anticipationem sunt intelligenda: dici, quorum locus verior est infra.

Ex Dionysij lib. 8. notat Buntingus: Romae cum Hernicis foedus ictum et legem agrariam latam, quae per 30 annos extracta, ab hoc consulatu Verginij et Cassij, usque ad coss: Romulum et Veturium.

10 Themistocles cum, bello Persico, Graeciam servitute liberasset, propter invidiam in exilium missus esset, ulturus se fecit idem (Nab: 283) quod 20 annis (hoc 263 Nab:) ante, apud Romanos fecerat Coriolanus, et uterque sibi mortem conscivit. Cicero in Laelio, seu de Amicitia. Jam Dionysius ait, Coriolanum Olymp: 73 fugisse ad Volscos, hostes P. R. quos saepe vicerat, coss: C. Julio Julo, P. Pinario Rufo coss: sequentibus Sp: Nautio, Sexto Furio. At Livius id factum ait M. Minutio, A. Sempronio coss: sequentibus ijsdem Sp. Nautio, Sext: Furio. Minutium verò et Sempronium Dionysius habet ante et Julum Rufumque et Sulp: Camerinum Sergium Lartem Flavi-
* vium coss: ita 2 paria coss: Livianis interserit. ¹

I

XVI,111

20 Aliter informatur haec objectio à caeteris. Quia enim sentiunt mecum, in eo, quod templum sit fundatum sub Dario Hystaspi quodque hic 1. Esd: III. v. 5. intelligatur; jam sequentia v. 6. de accusatione Judaeorum referunt ad Cambysen, quasi hic sit ille Assuerus v. 6. et Artaxerxes v. 7. et quasi accusatio fuerit utrobique eadem. Causa cur hoc statuant, est haec, quia vident, eorum quae sub illo Dario gesta, plenam sequi historiam v: 24 et sequenti cap: V. post hanc accusationem. Verum omnibus verisimilitudinibus evincimus, historiam hanc accusationum insertam esse loco non suo, ob similitudinem impedimentorum structurae et templi et urbis. Conjecturam translocationis ex hoc cape, quia in accusatione sub Artaxerxe, querelae
30 seruntur de muris urbis, non de templo.

Nota Esth: I. v. 24. Septem procures. Sic post Cambysis et Sinerdis magi obitum, supra totidem magorum collegium ab Herodoto relatam, quorum unus fuit et Darius Xerxis pater.

Nabonass: 264. 22 Dec:

484

54 Ex ijs quae praecedenti anno sunt allata ex Cicerone, coss: in hunc annum concordēs Livius et Dionysius suppeditant Sp. Nautium, Sex. Furium, superius differunt.
*

Olympium LXXIV.

Leostratus pr: Ath:

40

Altero anno à morte Darij (et sic secundo sui regni) Xerxes primam expeditionem fecit adversus Ægyptios, eosque subegit. ¹

II

XVI,111°

Xerxes Ægypto recepta, ducturus adversus A(t)henienes exercitum, praestantissimos quosque Persarum in concilium vocavit. Herod:

6-18) *senkrecht am linken Rand*

Quellen: 6) Bunting Bl. 97^v 12) Cicero, Laelius 42 Dion. Hal. 8,1,1 31) richtig Est 1,14 septem
duces 45) Herodot 7,5-11

Ante C. Red.

484 54

Demaratus Spartanus, exul apud Xerxem, Graecis significat per occultas literas, quid contra Graecos decretum.

Nabonass: 265

483

Tertio anno regni Assuerus regni conventus sumptuosissimos agit, uxorem Vasthi superbam repudiat. Estherae I. v. 3. Vides consensum cum Herod. Nam ex omnibus provinciis, unde adfuere Assuero proceres, teste libro Esther, Herodotus profert coacta auxilia in bellum Graecum: quae hoc conventu proculdubio decreta.

Scaliger quieti compositus, nihil interturbantibus authoribus suaviter somniat causam conventus astronomicam, epocham aequinoctialem, ejusque causâ panegyrim sex menses longam.

55 A debellata Ægypto per totum quadriennium comparavit exercitum, eorum igitur 4. hic primus est.

Hunc transitum Xerxis in Graeciam stupenda cum multitudine praedixit Daniel cap: XI, idque tertio anno Cyri, ante annos plus 70, anno Nabonassari 191. Ecce, inquit, adhuc (post Cyrum) tres reges stabunt in Perside (Cambyses secundus, Darius tertius et Xerxes quartus) et quartus (a Cyro, sc: Xerxes) ditabitur opibus nimis super omnes (sex primis annis) et cum invaluerit divitijs suis, concitabit omnes adversus regnum Graeciae.

Nicodemus Pr: Ath:

Xerxes antequam bellum inferret Graecis, caduceatorem misit Argos de societate. Herodotus.¹

XVI, 113^v

269. 59.

Tertiò possederat Darius Medus 120 provincias, Cyrus Babyloniam addidit, Cambyses Ægyptum, itaque successor ejus Darius pater Xerxis possidet 127, vide supra. Totidem verò etiam Ahasuerus habet, Esth. 1 et 9. Et legimus de Xerxe, possedissem illum, adeoque et amplificasse regnum totum patris sui. At statim post Xerxem defecit Ægyptus, quam vix tandem Ochus recuperavit, temporibus Philippi Macedonis. Estherae igitur maritus omnino aut Darius fuit aut Xerxes.

Mardocheus Esth. 3. v. 2, et 6. v. 12: Et eunuchi primarij, Esth. 2. v. 21, morantur ad regis januam, quod honoratis licebat. Testatur idem Herodotus in exemplo Oroetis et Mitrobatis sub Cambysa: sic etiam exemplo Sylosontis sub Dario Hystaspis.

270. 60.

Esth. 2. v. 21. 22. et 6 v. 1: Mardocheus dicitur detexisse insidias eunuchorum, qui regi necem machinabantur. Similia narrat Herodotus etiam Xerxis patrem suspicatum esse de Intapherne. Et Artabanus denique Xerxem ex insidijs interfecit communicato consilio cum Mithridate eunucho, regis cubiculario. Idem Mardocheus Esth: II. v. 22. in libro memoriali regis scriptus fuit, ut rex pro vita sua aliquid repensaret ei, mandatumque est historiis et annalibus traditum coram rege. Eundem morem vide apud Herodotum, cum Phylacus Samius inter benemeritos regis adscriptus est.⁷

XVI, 114

III

6) (aff)uerat 23) Bl. 112–113 Schreiber 3 mit eigenh. Zusätzen, 112–113^r (ältere Fassung zu Reditus 53, 54, 58, 59 mit vielen wörtl. Übereinstimmungen) vollständig, 113^v zur Hälfte gestrichen 25) Ahasueros 43) Bl. 114–118 eigenh., meist großräumig

Quellen: 1) Herodot 7,239,1 7) Herodot 7,61–99 22) Herodot 7,150 25) Est 1,1. 9,30

Ante C. Redit.

483 55

483 55 Lacedaemonij primi regem adversus Graeciam tendere cum accepissent, Delphos ad oraculum miserunt.

482

Nabonass. 266

56 Secundus annus apparatus belli Graeci.

Aphesion Pr: Ath: Hoc vel seq:

Socratis natalis, quibusdam. ¹

IV

XVI,114^v

481.

Nabonass. 267

57 Tertius annus apparatus belli Graeci. Decimus est exactus a pugna Marathonia quoto Thucydides collocat expeditionem Xerxis in Graeciam: intelligo de initijs, ut jam sequitur.

10

Quantum apparet ex oratione Gelonis ad legatos Graecorum de auxilijs missos quae post suo loco sequetur: Gelo prior Graecos de auxilijs rogaverat contra imminens sibi bellum a barbaris Carthaginensibus praetendens causam ad Graecos favorabilem, ultionem necis Doris Aegestani, Graeci, et Emporiorum liberationem: dissimulans veriores causas, exosas Graecis, quas Siculi Herodoto aperuerunt. Graeci verò expectatione belli Persici preces Gelonis contempserunt.

*

20

Terillus Himerae tyrannus, cum socero Anaxilao Rheginorum tyranno, excivere ex Africa, Sardinia Corcyra Liguria, trecenta millia, duce Hamilcare Carthaginiese, contra Theronem Agrigentinarum principem, a quo Terillus erat expulsus. Gelo Theronem jovit. ¹

I

XVI,115

Naves triennio superiore praeparatae, ad Eleuntem Chersonnesi habebant stationem, illincque omnes copiae sub verberibus ceperunt montem Athon perfodere, flumen Strymona in Thracia pontibus jungere.

Nabonass: 268. 21 Dec.

480

Sextus annus Xerxis solius in tabula chronologica mathematicorum.

30

Expeditio Poenorum cum socijs in Siciliam, cum exspectaretur bellum Persicum in Graecia, et classis jam cogeretur ad Hellespontum, ex Phaenicia Aegypto Cypro Ionia.

58 Quartus annus apparatus Xerxis in Graecum bellum.

Ab initio Judaico, annus hic potest esse septimus Xerxis, seu a primo anno collegij cum patre; seu quia particula regni, quae inter mortem patris et mensem Nisan interesset, habetur pro anno primo. Hoc igitur anno septimo Xerxes, cum adhuc esset in Susis incipit quaerere aliam conjugem. Esth: II v. 3.

40

Cum trajectus Hellesponti sit stadiorum septem, et pontes primo structos tempestas disjecerit, sic ut eos secundò reparari firmiores oportuerit: consentaneum est, multos menses insumptos esse quantacunque manus nautica fuerit. Opus enim ipsum non patiebatur se urgeri omnibus sui partibus simul, sed deinceps continuandum erat a littore vel littoribus oppositis.

OLYMPIUM LXXV.

Callias pr: Ath:

Pugnam ad Thermopylas Herodotus tribus locis ait circa ludos Olympios commissam, quem omnes ferè authores sequuntur. At multa reclamant, quae suis locis sequuntur.

Ante C. Redit.

480 58

Gelo et Thero, Hamilcarem cum exercitu Carthaginiensi vicerunt hoc autumno. Id quo die Siculi quidam Herodoto narrarunt factum esse: eodem die Herodotus locaverat pugnam ad Salaminem. Ego Gelonis historiam hoc suo anno relinquo, sed Xerxis transpono in sequentem: Famam enim hujus victoriae Gelonis in Graeciam venisse ante Xerxis transitum cum is adhuc haereret Sardibus, probo ex ipso Herodoto, magnis verisimilitudinibus. ¹

XVI, 115^v

II

Xerxes profectus est Critallis Cappadociae per Phrygiam et Lydiam versus Sardis, ubi convenire jussae erant copiae pedestres, dum copiae nauticae ad Hellespontum aut in Thracia et Macedonia sunt occupatae. Hinc caduceatores misit ad Graecos, ad deditionem illos vocans, et hospitium imperans exercitibus. Huc ad eum venisse crediderim e Peleponneso Arcados illos perfugas, referentes illi, Graecos celebrare Olympia, et spectare certamen gymnicum et equestre. Nam miserat Xerxes ad Argivos caduceatorem, Persica <se ..., eis partes suas> At Herodotus tradit id factum, Xerxe jam à Thermopylis Thessaliae digresso, quo pacto haec historia in annum priorem attollenda esset.

10

Xerxes Sardibus hyemavit.

Postquam Xerxem cum exercitu Sardibus esse Athenienses audiverunt, miserunt in Asiam exploratores, rogarunt de auxilijs Argivos, Gelonem Siciliae tyrannum, Corcyrenses, Cretenses; misere una et Lacedaemonij. Fiducia Graecorum et opinio de Gelone et responsum Gelonis quod commemorat Herodotus et factum ejus, missio sc: pecuniarum Delphos, satis docent eo tempore quo Xerxes imminabat Siciliam Carthaginensem hostes non amplius habuisse, sed eos nuper fuisse victos et Sicilia expulsos.

20

Mense decimo Thebeth, ducta est Esther in cubiculum regis; nihil impedit id factum esse non Susis sed Sardibus: Nam et pueri regij castra sequebantur, nedum mulieres.

Thessali cum audirent Persam trajicere velle in Europam, nuncios ad Isthmum miserunt, ubi provisores, delecti à civitatibus coacti erant ad prospiciendum rebus Graeciae. Mittunt Graeci exercitum ad decem millia, cum Xerxes Abydi esset. Ivere navibus usque in Eurypum Euboicum inde ad Tempe, sed brevi cadentes navibus iisdem reversae sunt ad Isthmum.

30

Nabonassari 269

479. Septimus annus Xerxis solius, post mortem patris, at quintus annus apparatus belli in Graeciam et hoc quinto anno ineunte movit ejus apparatus, cum ingenti copiarum manu. Haec Herodotus ipse sibi opponat necesse est. Nam initium Xerxis certum est ex catalogo regum mathematico, Olympiadis 73. anno IV. Illum vero teste Herodoto, quietè transegit; secundum in Aegyptiaca expeditione; tertium quartum quintum sextum consumpsit in apparatu: ergo hoc jam septimo demum profectus est ipse Sardibus instructo cum exercitu Abydum versus.

40

59 Jam igitur Hellespontus pontibus erat stratus: per eum traduxit exercitum verno tempore septem continuis diebus et noctibus. Fossa verò absoluta Xerxi Acanthum in Thraciam demum nuntiata fuit.

15-17) Nam miserat ... suas zw. den Zeilen, At ... esset am Rand

Quellen: 3) Herodot 7,166,1 14 f.) Herodot 7,149? 29) Herodot 7,172,1 31) Herodot 7,173,4

Ante C. Redit.

479 59

Herodotus ait, proficiscente eo Sardibus, solem in caelo sede relictâ, apparere desijisse, cum nullae nubes, verum serenissimus aer esset, et pro die noctem extitisse. Frustra ex superiori anno depromitur eclipsis vix trium digitorum, matutina admodum: nulla etiam occurrit hoc anno; at offert se una totalis ex anno sequenti. Ego tamen potius crediderim in eo errasse Herodotum, quod accommodat hoc portentum profectioni Xerxis Sardibus Abydum versus, cum congruat ea potius ejusdem reditui Abydo Sardes, vide seq: potius inquam hoc crediderim, quam ut concedam Herodotum toto biennio, caeteros uno anno luxasse historiam transitus Xerxis famigeratissimam. Aut dicamus, prodigium accidisse extraordinarium. Nam certè anno sequenti Herodotus ipse testimonium fert alicui eclipsi; cum certum sit ex astronomiâ, non potuisse duos continuos annos, duabus insignibus eclipsibus insigniri.

Eratosthenes cujus canones accuratissimi ab anno qui prima praecedit Olympia, ad transitum Xerxis numerat annos 297: stat igitur à me contra Herodotum, quod hic transitus inciderit non in primum Olympiadis, sed in secundum.

Xanthippus pr: Ath.

Idem Eratosthenes à transitu Xerxis ad initia seu primum annum belli Peleponnesiaci numerat solidos annos 48: At notus est ille primus belli Peleponnesiaci ex eclipsi Solis, quod fuerit annus II. Olymp: LXXXVII. Ergo etiam Xerxis transitus in talem secundum Olympiadis incidit. Vide supra ex Polybio argumentum aliud. ante C. 507.

Xerxes primo naves multas tempestate amisit ad Pelion, post in (pugna) naval(i ad) Arte(mision ...)

Cum esset in Pieria, Graeci ad Thermopylas et Artemisium praesidia misere. Cogitabant Spartani Carniis celebratis universi subsequi: ut et reliqui Graeci congregati.

Thermopylas caesis Lacedaemonijs perrupit, circa tempus anni quo solent Olympia celebrari (non circa ipsa Olympia ut Herodotus tribus locis, nisi illo anno non suo celebrata) congregatis tamen Graecis ad Isthmum ob belli curam, sicut alias ludorum causa solebant esse congregati in Elide ad Olympum. Sane tunc Argivi et Elis in fide Medorum erant nec tutus conventui Graecorum ibi locus.

Xerxes Athenas incendit quatuor mensibus postquam Hellespontum transierat Calliade praetore Atheniensium, inquit Herodotus. Si tamen in Olympijs erravit, potuit et in praetore. Sed esto Calliadis praetura desinente, aut prorogata ob desertionem urbis et fugam ad naves. Certe enim aliàs transitus Xerxis verno tempore, et incensio Athenarum aestate ... eodem Archonte (ut ab Herodoto una in periodo commemoratur) contingere non potuisset.

Victa classe ad Salaminem autumnò, reversus est in Asiam. Quo eodem die Gelo et Thero Hamilcarem Carthaginiensem in Sicilia vicerunt.

A pugna aliquot dies moratus reversus est in suos fines. Intra 45 dies a Thessalia ad trajectum venit.

18) *am Rand* 42) reversus ... Asiam *schwach durchstrichen, syntaktisch unentbehrlich*

Quellen: 40) Herodot 8,51,1 42 f.) Herodot 7,166

Ante C. Redit.

479 59

Tunc Peloponnesij Cleombroto duce <primum> obsect(a)runt, <cum> jam (se<quentis> anni ego, qu... al... Olympia celebrantur) et Carnîa, <in-
tersunt>.¹

XVI,116

Carneiorum festum Spartae mense Carneio aestivo. Origanus vult a Thucydide eum cum Metagitnione committi: quod sequitur Scal: f. 54. Vide et f. 56: Em: T.

III

Xerxes Hellesponto trajecto, reversus est in Asiam. Naves eo subsecutae pontem invenerunt tempestatibus solutum.

Classis hyemavit apud Cumam.

10

Artabazus deducto Xerxe, regressus, circa Pallenen agebat Mardonio circa Thessaliam et Macedoniam hibernante.

Artabazus Olynthios cepit, Potidaeam obsedit.

Peloponnesij instabant muro aedificando, quo Isthmum intercluderent, metu Mardonij.

Nabonass. 270

478

Est hic octavus regni Xerxis annus Xerxe Sardibus commorante si credimus Herodoto. Hic eum amoribus indulsisse confirmat Herodotus, adamatâ primum fratris uxore; post eorundem filiâ, quae erat desponsata Dario ejus filio, et sic nurus ejus.

20

Artabazi exercitus cum tres menses obsedisset Potidaeam, maris aestu vel extinctus vel dissipatus est.

Copiae pedestres cum Xerxe pervenerunt Sardis.

Die 17 Februarij fuit eclipsis Solis totalis circa meridiem. Cleombrotus Anaxandrida, eo novilunio sacrificans cum litare nequiret, ob defectum Solis recessit cum copijs suis ab Isthmo. Hunc characterem ab ipso Herodoto indicatum non tenemus, si historias has uno anno altius attollimus propter mentionem Olympiorum ab Herodoto factam. Cleombrotus paulo post mortuus est. Quod verò Herodotus idem in prioribus dixerat, Xerxe Sardibus movente cum exercitu, pro die noctem extitisse, id huc etiam referendum videtur, cum non possint esse duae magnae eclipses successivis annis eodem loco aut non ita longè dissitis. Forte et hoc tempore Xerxes Sardibus movit cum exercitu, ad supplendam classem. Nam classis regia primo statim vere convenit Samum.

*

30

60 Graeca classis Delon usque navigavit.

Mardonius primo vere movet in Atticam.

Athenienses ejus expeditione cognita redeunt Salamina ad naves, deserta urbe.

Geloni Siciliae tyranno successit Hiero frater, annos 11. mens: 8. Diod.

Decimo mense quam Athenae erant à Xerxe captae rursum eas cepit Mardonius.

40

Timosthenes pr: Ath:

Spartanis Hyacintia agentibus nunciij venerunt de Persarum ex Attica adventu, et aderant legati Atheniensium oratum auxilia. Mittunt igitur duce Pausania Cleombroti nuper mortui.

1-3) am inneren Rand, teilw. kaum lesbar und verständlich

4-6) am oberen Rand nachgetr.

Quellen: 5) Scal. Em. 1598, S. 54C

9) Herodot 8, 117, 1

43-45) Herodot 9, 7, 1. 9, 10, 1

Ante C. Redit.

478 60

Mardonius audita Spartiatorum expeditione, Athenas denuo incendit, copias usque Megara mittit; et Thebas revertitur.

Quarta Boedromionis (Plut:) Mardonius, cum exercitu caesus in pugna Plataeensi; quo eodem die et classarius Graecorum exercitus in Asiam ad Mycalen excensione facta, vicere classarios Persicos, et classe cum castris cremata, reversi sunt Samum. Reliquiae Xerxianorum ad Xerxem pervenerunt Sardis. Ab eo tempore Persae Europâ penè omni sunt à Graecis exturbati, insulaeque maris paulatim receptae.

Atheniensi classi Sestum obsidenti supervenit autumnus. ¹

10

VIII

XVI,116°

Nabonass. 271

477 Nonus regni Xerxis apud genethliacos.

61 Pausanias Cyprum à servitute Persarum liberat.

Adimantus Praet: Athenis.

*

Pausanias prodicionis reus, fame necatur.

Dux classis constituitur Aristides. Diod. ¹

Nabonass: 272. 20 Dec:

XVI,117

476 Xerxes videns publicatum prodicionis dolum, bellum contra Graecos instaurat.

20

Graeci ducem legunt CIMONEM Miltiadis f.

62 Leotychidae, regi Spartae, Proclidarum XVIto, post XXII, (imo XXXI) regni, successit filius Archelaus annos 42. Diod: lib: XI. Alijs est Archidamus non Leotychidae, sed Zeuxidami f.

OLYMP. LXXXVI.

Phaedon Archon Ath:

*

* CCC Fabij caesi Cal. Sext: ut Gellius, Macrobius, Plutarchus. At Ovidius Id: Feb: vide ol. 77. ¹

Nabon. 273

XVI,117°

475. 63 Dromoclides Pr: Ath.

30

Consulatus initus mense Sextili tempore solstitij aestivi, Dionys:

* De consulatu Verginij et Servilij, quos huc conf(er)t Bunt. ¹

Nab. 275

XVI,118°

Menon Praet: Athenis.

Nabon. Red.
274. 64¹
474

「Duodecimo Xerxis erupit aemulatio mutua Mardochoaei et Hamanis.」

XVI,119

Mense primo Nisan Haman misit sortem (Phur) in urnam, et exivit Adar duodecimus mensis extirpationi Judaeorum, Esth. 3. v. 7.

Die 13 Nisan datae literae ad satrapas, edictum in Susis affixum de extirpandis Judaeis.

40

Esth. 4. v. 11. Esther Mardochoaeo dicit, *Omnes servi regis, et cunctae provinciae, quae sunt sub ditione ejus, sciunt, quod sive vir sive mulier non vocatus, interius atrium regis intraverit statim absque ulla cunctatione interficiatur.* Atqui hunc morem, cùm Magus sub Smerdis nomine, tum Darius Hystaspis servavit, à qua lege soli 7 procures cum pactionem inirent super regno, sese exemerunt: quod tamen servatum non est, quippe Intaphernes privilegio usus, occisus est.

3) Quarta ... (Plut:) späterer Zusatz 5) clase 32) Kopie von Bl. 118^r liegt nicht vor 34) Bl. 119–120 Schreiber 3, wenige eigenh. Erg.; 120^r letztes Drittel, 120^v ganz gestrichen

Quellen: 1) Herodot 9, 13, 2–3 9) Herodot 9, 117 13) Thuc. I, 94 15) Thukydides I, 134, 1–3 31) Bünting Bl. 99^v

Nabon. Red.

274 64

Esther invitat regem et Mardochoaeum ad convivium, Haman Mardachaeo trabem aedificat. Esth: 5.

Vide apud Herodotum convivia in natali regni, eorumque dignationem tantum, ut nihil frustrà in ijs petatur, etiamsi crudele et ingratum regi: «qui mos Christi tempore et Joannem Baptistam delevit.»

Mardochoei beneficium rex jusserat in memoriali scribere, ut pro vita sua aliquid repensaret ei: mandatumque est historijs, et annalibus traditum coràm rege. Esth. 2. v. 20. 21: quibus relectis, ad jussum regis somno carentis, procul dubio die anniversario regni, intermissa hactenus retributio sequitur. Esth. 6. Similia narrat Herodotus etiam de Sylosonte sub patre Xerxis Dario: Ascendit enim Susa, seditque in vestibulo regiae, et ait se eum esse, qui de rege sit benè meritus. Et miratur rex, quisnam ex Graecis in eum recens regno potitum beneficus extiterit, cui ipse reverentiam DEBEAT. Ecce mo-

10

rem. Amani insidijs detectis, ipse patibulo suffigitur, quod aedificaverat Mardochaeo. Esth. 7¹

XVI, 119°

Die 23 tertij mensis Sivan, datae literae prioribus contrariae ad satrapas, quibus Judaei liberati, et hostes suos vindicandi licentiam adepti, Esth. 8. v. 9.

Die 13. 14 duodecimi mensis Adar Judaei vindictam exercuerunt in hostes. Unde origo festo Phurim. Esth. 9.

20

Videatur alicui incredibile, Estheram adeò crudelem vindictam expetere de hostibus: aut regem in eam adeò facile consentire. Atqui legat historiam Amestris apud Herodotum: cui rex petenti, quamvis dolens, fratris uxorem dedit diris modis excruciamdam. Sic et res fit credibilis et identitas personae sub utroque nomine. Ubi nota et hoc Esth. 9. v. 13, ad petitionem Estherae decem Amani filij suspensi.

*

Sic Herodotus de Amestri, quod bis septem illustrium Persarum liberos vivos defoderit ad gratiam pro se referendam Deo, qui sub terra esse fertur.

Erant Judaei à principio regni Xerxis, ut supra dictum accusati et sub tributum missi, eoque contempti; nec unquam opportunius occurrit tempus sub Persis, quam hoc ipsum sub Xerxe, ad locandum hanc historiam. Nam sub sequentibus regibus melius agebant, licentiam adepti cultum et muros instaurandi. Quod accedat ad numerum superiorum argumentorum.

30

Josephus nulla planè nominum cura tangitur. I. Qui Graecis est Cambyses, hunc, 1 Esd. 4. v. 6, Assuerum, et v. 7, Artaxerxem dictum esse putat; quia scilicet fidebat illi additiunculae Graecae. 1 Esd. 4. v. 6, (*ipse est Artaxerxes*). Ita secundum Josephum Esdras et τ'αὐτὸ ἄν λέγοι, v. 6. et 7. et posteriori versu obscurius loqueretur, *in regno*: priori clarius *in principio regni*, denique causam nullam comminisci potest, cur tam properè Esdras mutarit ejusdem regis nomen. II. Qui Graecis Darius est, Darium esse sinit. At si semel verum dicunt Graeci, possident etiam in caeteris nominibus¹ aliquid autoritatis. III. Qui Graecis est Xerxes, eum 1 Esd. 7. putat dici Artaxerxem, sub quo Esdras et Neemias memorantur. Atqui reclamant praeter nomen et circumstantiae rerum gestarum, et anni imperij. Nam is Artaxerxes, sub quo Neemias, ultra 32 annos habet imperij, Graecorum

40

XVI, 120

38) ταὐτὸ

Quellen: 10) Herodot 3, 139-140 28) Herodot 7, 114, 2

Nabon. Red.

274 64

verò Xerxes tantum 21. IV. Qui Graecis est Artaxerxes, ipse putat ab Estherae historia dici Assuerum. Prius ex Graecorum Xerxe hoste Judaeorum fecerat benefactorem, nunc ex Graecorum Artaxerce summo Judaicae reip. promotore, ut infra dicitur, facit imperitum Judaicarum rerum, et Judaeis exitiosa decernentem.

Nimirum hic Josephus auscultavit Dositheo et filio ejus Ptolemaeo, qui se sacerdotes ferebant, et jactarunt translatam esse epistolam Phurim à Ly-simacho Ptolemaei filio. Hi inquam interpretes, historiae Persicae imperiti (quippe sub Ptolemaeo et Cleopatra anno 4: jam vergente monarchia Macedonica) cùm non invenirent, quomodo nomen Hebraeum Assueros in Graeca lingua exprimerent, Artaxerxes reddiderunt, Esth. 11, nomine Graecis auribus tunc jam diu usitato. Et ut supra quoque dictum, quadamtenus verum scripserunt. Assuerus enim est omnì ille magnus Xerxes, quod Persicè est Artaxerxes, ut Graeci efferunt. Atqui testatur Jeronymus, ea quae post Esth. 10 v. 3 sequuntur, in Hebraeo non haberi. Et de toto libro sic loquitur in prooemio. *Librum Esther varijs translationibus constat esse vitiatum: etc. quem editio vulgata* ¹ *lacinosius* ² *hinc inde verborum funibus trahit*, etc. Vide reliqua.

473. 65 ¹

I

XVI, 121

Nabon. 276. 19 Dec:

472 66 Democritus natus, secundum nonnullos. Vid. post 2 annos.

OLYMP LXXVII

Chares Praet: Athenis

Fabiorum interitus ad Cremeram. Vid. Ol. 76. ¹

Nab. 277

XVI, 121^v

471 67 Prexurgus Praet: Athenis, Praxiergos

Themistoclis exilium, cum à Lacedaemonijs prodicionis communis cum Pausania reus ageretur apud Lacedaemonios. Abijt ergo statim Argos. ¹

III

XVI, 122

Nab: 278.

470 Hoc anno III Olymp. (puta cuius aestate Demodolio inijt) CIMON imperator cum exercitu Graecorum in Asiam missus ut vrbes servitute liberaret. Ergò omnis Asia maritima cum insulis a Persis defecit à Xerxe.

68 Themistocli Pericles in ducatu successit, annos 40 Plut:

Demotio Archon: Ath:

Persae duce Tithraciste spurio Xerxis denuo ex Phoenicia, locisque alijs copijs nauticis contractis, victi in mari Cyprio et vicina continente ora eademque die, ad Eurymedontem Pamphyliae fl: à Cimone qui ita Graecis in omnibus Asiae civitatibus libertatem restituit. Plut.

40 Haec mala proculdubio tetigerunt etiam Judaeos, Phoeniciae contributos.

Democritus natus Thrasylo vid: ante 2 ¹

17) etc.: & Hs. 18) Bl. 120^r 14 Zeilen, 120^v ganz gestrichen (Nab. 278–286) 20) Bl. 121–127^r eigenh., großräumig 32) Demodolio Schreibfehler für Demotio? 34) à Xerxe späterer Zusatz

Quellen: 34) Diod. 11,60,1. 36) Diod. 11,60,1

⟨Ante C. Red.⟩

470 68

XVI,122^v

Nab: 279

Themistocles, cum Lacedaemonij nondum quiescerent, Argis securus esse non potuit. Argis igitur profugit ad regem Molossorum.

Phaedon pr: Athenis

Terrae motu Spartae aedes fundamentis excussae, 20000 periere; Scal. in collect: Socrates natus. ⟨E⟩idem vid. sequ: ¹

XVI,123 469. 69

Nab. 280. 18 Dec:

468 70 SOCRATES natus 6 Thargelionis, anno 1 Olymp: 87 an brumâ vel antec: autumno incepto, vel 1 Ol: 88 a ludicro, ut Apollodorus apud Laertium. ¹⁰

Eodem anno mortuum ANAXAGORAM scribit Laertius.

OLYMP. LXXVIII

Theagenides Pr: Ath: ¹

XVI,123^v

II

Nabon. 281

467 71 Lapis è coelo ad Ægos Potamos decidit, quod praedixerat Anaxagoras, hoc anno II. Ol. 78. Plin: l: 2. c. 60. Et cometes in coelo visus.

Posthumio Albo, et Servilio Prisco coss: Romae pestilentissimus annus hominibus et pecoribus. Obs. Probabiliter post cometam. Ponuntur hic ij coss. a Bunt. ^{20 *}

Lysistratus pr: Athen. ¹

XVI,124 466

Nabon: 282

72 Themistocles a rege Molossorum ad Xerxem profugiturus, in Asiam venit. Diod: ol. 78 anno 2 summam commemorat.

Lusanas praetor Ath: ¹

XVI,124^v

IV

Nabon: 283

465 Vicesimus primus Xerxis. Tunc Xerxes occisus est ab Artabano. Diod. ARTABANO tribuit Manetho menses septem, post annos 20 Xerxis. Diodorus narrat Artaxerxem Xerxis filium fuisse praesentem; à quo et hic Artabanus, patris sui interfector, et Darius parrhiciidij delatus falsò, è vestigio sint interfecti. De Dario verum esto: at Artabani caedem in 7 menses dilatare oportet quibus ille per vim regnavit. ³⁰

Ad nomen Artabani alludit nomen unius ex 7 eunuchis, Harbona Est: 1. v. 20. Non est tamen eadem persona; Artabanus enim non fuit eunuchus, sed filios 3 reliquit, referente Ctesia. Commemorat tamen is etiam alium hujus nominis, praefectum.

73 Themistocles ex maritimis Asiae per mediterranea pergens ad Artaxerxem nuper regnare incipientem, literas praemisit, beneficia sua in patrem illius Xerxem commemorans. Thucydid: lib: I. Jam ergo 5 annos exegerat in exilio. Cicero eadem. Vid: Red: 53. ⁴⁰

Dissona verò Diodorus, quod is vivo Xerxe Nabon. 277, vel 278, sanguine taurino hausto occubuerit, ne contra patriam, secunda illa expeditione, militaret. Vid. post 2 annos. ¹

(Ante C. Red.)

465 73

Nab: 284. 17 Dec.

XVI,125

464 74 Primus Artaxerxis LONGIMANI.

Ægyptij, insidiatore regni Inaro Lydio, duce, defecere à Persis. Herodotus eum filium Psammetichi tradit: Thucydides Afrum et regem Afrorum. Et est gens una Africae Luddim Hebraicè dicta.

OLYMP. LXXIX

Archidemides pr: Athen. ¹

Nabon: 285

XVI,125^v

463 Artaxerxes militum delectus agit, classem adornat contra Graecos et Ægyptios. An hic Themistocles necem sibi consciverit. Vid. ante.

10

Itaque etiam hoc anno exactiones per Syriam et Phoeniciam exercitae, proculdubio non pepercerunt Judaeis.

75

462. 76 ¹

Nabon: 287

XVI,126^v

461 Persarum 300 millia venerunt in Phoeniciam, ibique toto anno substitère. Classis instructa in Cypro et Phoeniciâ: dum interim priores copiae obsidentur in albo muro.

Tanta hospitum multitudine, an Judaea secure esse potuerit cogitandum.

20

77 ¹

Nabon: 288. 16 Dec:

XVI,127

460 78 Classe parata Persae ex Syria et Phoenicia, terra marique invadunt Ægyptum; quâ in fidem regis recepta, pax facta.

OLYMP. LXXX.

Graeci navibus exuti, in Prosopitide insulâ conclusi obsidentur per 18 menses. Quinquaginta aliae triremes Atheniensium, ignarae, quid in Ægypto esset gestum, supervenientes, demersae sunt à Phoenicibus. ¹

[Nab. Red.

287 77,

461

XVI,128

30

Rursum Persarum 300 millia veniunt in Phoeniciam, ibique toto anno subsistunt, classem in Cypro et Phoenicia instruunt, dum interim priores copiae obsidentur in albo muro. Tantâ hospitum multitudine, an Judaea immunis esse putuerit, cogitandum.

288. 78. Olymp. LXXX. Classe paratâ, terrâ marique per Syriam et Phoeniciam Persae invadunt Ægyptum, eamque recipiunt in fidem regis et pax fit. Graeci navibus exuti obsidentur in Prosopitide insula; quinquaginta aliae triremes Atheniensium, ignarae, quid in Ægypto esset gestum, supervenientes demerguntur à Phoenicibus. Obsessi post 18 menses expugnantur, pars Cyrenas elabuntur sexto demum anno hujus belli, scilicet Red. 80. Thucyd. l. 1.]

290. 80. In regno Artaxerxis, anno septimo, pace partâ, Ægypto receptâ; Artaxerxes gratum se Deo Israël exhibuit. Esdras enim sacerdos, progenitore Saraja ortus (qui Sarajas cum filio Josedec Babylonem ductus, 1 Par. 6. v. 15, fortè longo post tempore filium alterum Esdram genuit) senex longaevus, impetravit à rege, 1 Esd. 7. v. 5. opera consiliariorum, v. 27, (quos inter Mardocheus esse, aut eos in sententiam suam pertrahere potuit. Quantum enim sub Xerxe hujus patre valuerit, lege Esd. 10.) ut cum nova manu posset ascendere Jerosolyma v. 12, et instaurare cultum Dei, v. 13. et col-

40

Nab. Red.
290 80

lectas deferre, v. 14. 15. aliaque donaria v. 18. Impetravit et impensas regias, v. 19. 20. 21. ad sacrificia, v. 22. Et immunitatem sacerdotum Levitarumque, v. 23: sed et munus auctoritatemque docendi, v. 24: et puniendi refractarios, v. 25. Eodem 3 Esd. 8. v.

*

Mense primo die prima ceperunt ascendere, c. 7. v. 7. convocatis comitibus ad fluvium Ahava c. 8. v. 21. Et sine comitatu regio, v. 22, à flumine Ahava solverunt die duodecima, v. 30. non expectato festo Paschatis, quia tantum in Judaea comedi potuit agnus. ¹

XVI,128°

Prima quinti venerunt Jerosolyma, c. 7. v. 7. 8. et c. 8. v. 31.

Notabis à Paschate hujus anni 7 Artaxerxis ad Pascha, anni Juliani 76, quo Paschate ego dico Christum passum, esse annos 488: hebdomades 7 et 62 et annos 5. Sed à mense 7 hujus anni 7 Artaxerxis ad mensem eundem anni Juliani 73, qui fuit 15 Tiberij, quando Joannes coepit baptizare, sunt anni 485: id est, hebd. 7. Et 62, et anni duo.

10

*

Mense septimo congregatis Jerosolyma praelegit Esdras legem, 2 Esd. 8. et 3 Esd. 9. à v. 37. Et celebrata Scenia. Notabis hoc caput omninò legendum post 1. Esd. 10. Quod cum suboluisset scriptori libri tertij Esdrae, minus infeliciter illi cessit restitutio. Nam hoc caput octavum libri 2^{di}, subjunxit libri primi capiti 10, cum octavo debuisset inserere.

Die 24 mensis septimi, 2 Esd. 9 ex legis lectione praegressa occasionem trahens, Esdras indicto jejunio, et jussis interim seorsim collocari uxoribus alienigenis, solennem instituit deprecationem ad Deum ob transgressionem legis: tunc foedus cum Deo renovant. Cujus signatores 2 Esd. 10, et sponsores, v. 28. 29. Et capita foederis de servanda lege, v. 29. de connubijs, v. 30: de sabbatho et septimo anno v. 31. de contributione v. 32. 33. de ministerijs templi, v. 34, de primitijs fructuum et corporum, v. 35. 36. 37. de sacerdotio v. 30: de Gazophylacio, v. 31.

20

Nota verò, inter signatores foederis referri, cum alios principes sacerdotum, qui sub Cyro ascenderant; tum verò et quendam Esdram: Neh. 12. v. 1. 13. 33, qui alius est ab Esdra scriba, v. 35. Sic etiam quendam Nehemiam Athersata filium Hachelai, qui idem est, 1. Esd. 2. v. 2. 63. et 3 Esd. 5. v. 40: qui 2 Esd. 8. v. 9: et 10. v. 1: Et 3 Esd. 9. v. 5: alius tamen à Nehemia duce, ut infra patebit. Cumque sit annus 80 à reditu, hi vel sic redduntur centenarij: quantam igitur oportet eos habere aetatem, si haec, ut vult Scaliger, accidissent sub Artaxerxe posteriori?

30

«Cogita si hoc tempore locum habeat fabulosa illa narratio 2 Macch: 1. de sacro igne detecto a quodam sacerdote Nehemia, misso a rege Persidis in Judaeam. Etsi Jonathan sacerdos, qui ibi nominatur, non possit esse magni sacerdotis Eliasibi filius, qui hic probabiliter nondum decennis est. Vide aeram Red: 115.»

40 *

XVI,129

Hic jam nota, cum annus 141 Nabonassar fuisset sabbathicus, debuisse et annum 288 fuisse sabbathicum, qui erat quin'tus Artaxerxis. Et erat quidem Samaritanis, qui in terra manserant (1 Esd. 4. v. 2) Sabbathicus, more etiamnum hodie apud illos continuè durante. At quia Judaei, qui redierunt, per hos annos 80 usque ad Esdram, et ad 7 Artaxerxis, neglexerant ritum, et hoc anno 7 Artaxerxis foedere solenni se obstringunt ad repetendam caeremoniam; ideò non habito Samaritanorum respectu, quos spernebant, statim

17) post, 1 Esd. o Schreiber 3

Nab. Red.
290 80

anno sequenti annum feriatum celebrant. Hoc enim septimo Artaxerxis, quando foedus ictum mense 7 jam transiverat messis. Atque ex eo per tempora Macchabaeorum et Herodiadum ad hunc usque diem, septimus quisque exclusivè est sabbathicus 7 Judaeis7.

Rursum hoc inter argumenta numeretur, quod Esdras sub priore Artaxerxe functus fuerit sacerdotio. Vide infra Reditus 141.

Post lectionem 2 Esd. 8. 9. 10. (quae tria capita dixi legenda post 1. Esd. 8. translata in locum alienum) redeundum jam ad 1. Esd. 9.

10 Cùm enim 2 Esd. 9. v. 2, tantùmmodo in actu solenni deprecationis ad Deum seorsim collocassent uxores alienigenas, quas secum Jerosolyma adduxerant: jam 1 Esd. 9. v. 1: et 3 Esd. 8. v. 70, populi primores incipiunt exequi foedus, quod erat 2 Esd. 9, et 10, cum Deo ictum, idque incipiunt ab hoc ipso foederis capite de purgandis connubijs. Transgressio enim ista erat omnium oculis obvia, et imprimis notabilis. Esdras itaque 1 Esd. 9. v. 5: et 3 Esd. 8. v. 75, propter hanc specialem transgressionem, propriam privatim deprecationem fundit ad Deum. Itaque 1. Esd. 10: et 3 Esd. 9. v. 12, consentiunt universi in plebiscitum (Esdr. v. 3. foedus appellat) de dirimendis illegitimis connubijs. Conventu super hac re, 1 Esd. 10. v. 7. 8. 9: et 3 Esd. 9. v. 3. 4. 5. indicto à 20 noni mensis per triduum (post quod triduum die 24
* 20 sequebantur Encaenia templi, vide supra, secundo Darij) cùm esset tempus pluvium placuit non tantùm universos moneri, sed in singulos inquire, XVI, 129^v quod factum à 1. decimi, usque ad 1 duodecimi, 1 Esd. 10. v. 16. 17: et 3 Esd. 9. v. 16. 17.

Tantò verò quietiùs poterant huic negotio vacare, quod subeunte anno sabbathico nullae à mense 7 ipsis erant operae rusticae.

30 Erat inter sacerdotes Johanan, filius Eliasib, 1 Esd. 10. v. 6. Est verò, 2 Esd. 12. v. 10, 11, alter etiam filius Eliasibi Jojada, ejusque filius Jonathan, qui 2 Esd. 12. v. 23. filius Eliasibi dicitur more linguae. Hi duo non sunt confundendi. Et pater Eliasibi est Joacim 2 Esd. 12. v. 10, avus Josue, qui templum aedificaverat. Hinc colligitur, Esdram venisse in provinciam, cùm Josue dux redeuntium esset mortuus, jamque filius ejus Joacim praeesset pontificatui. Nam Eliasib nepos, 1 Esd. 10. v. 6, nondum dicitur pontifex. Et contra, 2 Esd. 12. v. 26, Joacim pontifex est post quem Esdras et Nehemias. 1

458. 80

XVI, 130^v

Nabon: 291.

457 81 Primus post reditum sabbaticus ex formula plebissciti Judaeorum, superiori anno mense 7 juramento confirmati, Samaritanis non interrupta serie hebdomadis numerantibus.

40 Notabis tamen obiter, hujus anni mense septimo compleri annos 150 a jubilaio ultimo, quod celebratum fuit anno X Sedeciae. Sunt autem 150 tria jubilaea Eusebiana; quia hic non 49, sed solidos 50 in unum jubilaum computat. 1

33 f.) 7 Zeilen (Nab. 291) gestr., Text weitgehend identisch mit Bl. 130^v, aber nach serie statt der Lücke tertium, nach numerantibus: Vide Scalig (abgebrochen) 35) Bl. 130^r nur chron. Gerüst (Kopie liegt nicht vor). 130^v–131^v eigenh.

Ante C. Red.

457 81

XVI,131

XVI,131^vXVI,132^v292 82
456

Nabon: 292. 15 Dec.

Nab: 293. 13 Decemb:

Olymp. LXXXI. Sequentibus annis constitutâ politiâ, credibile est, Judaeos animum adjecisse ad muros Jerosolymae extruendos. Nam erat inter Esdrae instituta, thesaurum colligere in Gazophylacio, qui utilis huic rei erat. Et licentia muros aedificandi, impetrata à Dario per Joacimum, videbatur confirmata tacito consensu Artaxerxis.

Igitur in diebus Artaxerxis scripsit Beselam, Mithridates et Tabeel accusationem Judaeorum, 1 Esd. 4. v. 7.

Hanc accusationem hoc tempore, et sub Esdra factam, colligere potes ex tenore ipso: v. 12, Judaei, qui ascenderunt à te ad nos; extruunt muros Jerusalem, et componunt parietes ejus. Ecce Esdram, hic enim cum sua multitudine à rege Artaxerxe ascenderat, caeteri à Cyro et Dario, à Cambyse verò et Xerxe nulla ascenderat multitudo.

Deinde, commemorari ista, 1 Esd. 4, per ὕστερον πρότερον, ad oculum patet. Accusantur enim super structura non templi, sed murorum urbis: quid verò hoc ad templum, de quo toto capite 4 et 5, primi Esdrae, antè et pòst, historia loquitur. Et qualis quaeso conclusio, v. 21. *Prohibete eos aedificare urbem*, v. 24. *Tunc intermissum est opus domus Domini*.

Itaque non injuriâ suspiceris, per aliquem sacerdotum post Esdram insertas esse hoc loco post v. 5, has duas accusationes, unam sub Xerxe, v. 6: alterum sub Artaxerxe, v. 7. eo consilio, ut quia v. 5. agebatur de impedimenti aedificandi templi, per hanc occasionem omnia impedimenta Judaeorum conjungerentur, etiam illa, quae ipsis objecta circa muros.

XVI,132

Artaxerxes verò rescripsit, v. 21, *prohibeant, ne urbs aedificetur, donec si forte à rege jussum fuerit*; ne malum crescat contra reges. Non est autem incredibile, regem eundem et concedere, ut instaretur cultus, et vetare ne urbs aedificetur, rursumque ad instantiam pincernae sui idem concedere.

Praesides igitur festini venerunt Jerosolyma, et prohibuerunt murorum aedificationem in brachio et robore. ¹

XVI,133

455 83

Nabon. 294

454 84

*Ctesia authore, Megabyzus satrapa, offensus eâ re, quod rex Inarum excruciasset, cui ipse regis nomine incolumitatem spopondisset, in provinciam suam, Syriam profectus rebellavit: missum contra se Usirin cum exercitu vicit acie. Tandem regi fuit reconciliatus. ¹

XVI,133^v

[456:298]

453

Nabon. 295

*M. Valerio. Sp: Verginio coss. anno U. CCIC primos ludos saeculares celebratos refert ex libb: XVviralibus Scal:

85

Hoc anno IV, missi Româ legati Athenas, qui leges Solonis describerent. Diod.

451. 87¹

XVI,134

Nabon: 298

1) Schreiber unbekannt 3) Bl. 132 Schreiber 3; r/v beim Binden vertauscht 31) 21 Zeilen (Jahre Red. 84, 88, 89, 90, 93) gestrichen 32) Bl. 133–134 eigenh.

Quellen: 40) Scal. Em. 1598, S. 174 A

Ante C. Red.

450 87

450 Bellum Persas inter et Graecos. Phoenicia naves misit.

88. Euthydemus Praet: Ath:

CIMON dux Atheniensium classe vicit ad Cyprum, Persarum ducem Artabazum, in Cilicia Megabyzum. Diod.

Amyrtaeo regi Ægyptiorum, in paludibus degentium 60 naves auxilio missae.

Citium à Graecis obsessum, irritò conatu. Thucyd.

Artabazi, et Satrabuzanis sub Dario (III Esd: VI v. 7) affinia nomina. Sic Citium, Chitim. ¹

10

Nabon: 299

XVI, 134°

449 Cimon Persis eripuit Cyprum.

89 Secuta pax, Artaxerxem inter et Graecos: qua Graeci Asiatici libertatem adepti: Diod. Ab hinc per 24 annos Artaxerxis reliquos nullius amplius belli fit mentio. ¹

Nabon. 300. 13 Decemb:

XVI, 135

446. 92 ¹

Nabon: 303.

XVI, 136°

445 Vicesimus Artaxerxis inceptit ante finem mensis Judaici noni Chaslev, et complexus est mensem Nisan. II. Esd: I. et. II.

20

93 ¹

Nabon: 304. 12 Dec.

XVI, 137

94

OLYMP. LXXXIV ¹Nab. Red.
303. 93

XVI, 138

Tu itaque lector, saltu facto à 2 Esd. 7. v. 6, usque ad finem cap. 10. lege statim caput 11. Nam Nehemias 2 Esd. 7. v. 5, coeperat dicere, quomodo urbem repleverit beneficio catalogi redeuntium. Hic jam cap. 11 narrat, quomodo principes populi jusserit habitare Jerosolymis, de promiscuo verò populo decimam partem sorte lectam eodem compegerit. Pertinet eodem et c. 12. quod habet dedicationem muri. ¹

30

Nehemias discit ex peregrino de vastitate Jerosolymorum, impetrat à rege facultatem extruendi murum, in mense Nisan; et ducatum Judaeae.

XVI, 138°

Nehemias iste, habet quidem patrem Hecheliam, planè cognominem patri illius Nehemiae, qui sub Cyro ascendit, qui et ante annos 13 sub Artaxerxe fuit inter signatores foederis. At non est propterea hic Nehemias idem cum illo: nec est insolens in illa gente, personis cognominibus esse patres cognomines. Differt autem hic ab illo notis quatuor. I. Hic Nehemias dux dicitur, Neh. 12. v. 26, ille non gaudebat hoc titulo. II. Ille cognomen tum habebat Athersata, Asthares vel Atharates; hic nuspian hoc cognomen tum dicitur. III. Ille sacerdos fuit, hic noster non est sacerdos, quia capitale sibi putat templum ingredi. Neh. 6. v. 11, vel certè eunuchus fuit. IV. Ille erat unus redeuntium, hic noster non meminit eorum, quae acciderant in primo reditu. Neh. 7. Et tamen ista duorum in unum confusio, videtur peperisse transpositionem hujus historiae Esdrae in historiam Nehemiae. Adjuvante etiam altera confusione duorum Esdrarum, supra anno Red. 80, in unum.

40

15) Bl. 135^r vermutl. eigenh. 17) Bl. 135^v–136^r und 137^v leer, 136^v–137^r eigenh. 24) Bl. 138 Schreiber 3, recto eigenh. stark überarb., danach ab Zeile 8 (Jahre Red. 94, 96, 105–107, 111, 113) gestr., verso unveränd. Reinschrift

Nab. Red.

303 93

Nehemias consilio inito urbem frequentandi, adit librum census eorum, qui primum ascenderant, 2 Esd. 7. v. 4. 5. Ubi occasione descriptionis catalogi ex 1. Esd. 2, quae ultra modum fuit provecta, praesertim à v. 20, connectere etiam incipiebat scriptor principium de 1 Esd. 3. Quia verò tale itidem initium habuit historia aliqua libri primi Esdrae, quae sequebatur post octavum primi libri, et scriptor scivit, sibi revertendum esse ad historiam Neemiae, perrexit scribendo ultra modulum hucusque, et jam ab hoc principio, (*jamque venerat mensis septimus*) subnexuit partem bonam historiae Esdrae, unde factum, ut pars de 8, et totum 9 et 10 caput in libro primo Esdrae omitterentur, et huc transferrentur, illic verò quod prius erat 10 caput undecimum, jam perperam numeretur nonum. ¹

XVI, 139

95

96

Ad hunc 23tium Artaxerxis annotat Diodorus, pacem fuisse ubique gentium, agitadosque passim à mortalibus conventus solennes, cum ludis et sacris Deorum epulis. Hoc autem tum demum dici potuit, postquam etiam Graeci pacem inter se fecerunt, quod rarum erat. De Persis verò hoc inde à 17 Artaxerxis dici potuit.

Ecce idoneam Judaeis occasionem instaurandi muri: eoque magis fide huic ordinationis contra Scaligerum.

Ante C.

441. 97

XVI, 140

Nabon: 308 11 Decemb.

OLYMP. LXXXV

440 98

437 101 ¹

XVI, 142

I.

Nab: 312. 10 Decemb:

OLYMP. LXXXVI.

Nausimachus pr: Ath: ¹

436 102

XVI, 143

435 103

III

Nab. 314

434 104 Archidamo Spartae regi mortuo (anno regni) successit AGIS, an. 27

Chares pr: Ath. ¹

XVI, 143°

IV

Nabonas. 315

433 Tricesimo secundo Artaxerxis finitur ducatus Nemiae; hoc enim anno redijt ad regem. II. Esd: V. v. 14. et XIII. v. 6.

Apseudes pr: Ath.

105 Anno IV. Ol: 86. Praetore Athenis Apseuda, Meton Atheniensibus Enneakaedecaeterida tradidit; cujus initium à 13 Scirrophorionis antiqui. Diod. Cùm nesciamus exacte mensem naturalem, quo inirent praetores, dubitatio oritur; hujus cycli initium ineunte an finiente hoc praetore collocandum. Sed dubium discutit astronomia. Hoc enim anno 433 ante Ch: 26 Junij Juliani retro extensi (qui est Nabonassarei 315 die 20 Phamenoth) post merid: h. 2. 42 Uraniburgi fuit novilunium in 29 II, proximè solstitium. Equidem et Ptolemaeus tradit, sub eodem Apseuda, solstitium observatum esse, sequente 21 Phamenoth, in 22 vergente. Quod si Ptolemaeus de hoc novilunio loqueretur; aberravisset uno anno, conferens id, cum prae-

12) Bl. 139-147 *eigenh.*, großräumig; 139°, 140°-141°, 142°, 145' leer 26) 102 *korrr.* aus 106

Ante C. Red

433 105

tore Apseuda in Nabonassareum 316 sequentem. Frustra igitur est Bucholzerus, qui finem Apseudis cum initio Nabonassarei 316, nititur connectere. Nam sic non juvaretur observatio novilunij. At potest defendi Ptolemaeus, si non accipiatur de hoc novilunio, de quo sanè tacet; sed tantummodo de solstitio. Tunc conciliamus omnia. Inijt hoc anno Apseudas post novilunium solstitiale. Meton verò, non obstante, quod id jam mense Scirrhophorione praeteriisset; sequente hecatombaeone usuali proposuit suam Enneakaedeaeterida, monens, quod 1 ejus caput seu primum novilunium sit solstitio proximum, et 17 totis diebus anteveniat Calendas usuales: Ea-
 10 que ratione invitavit homines ad observandum solstitium anni sequentis, ultimo mense Apseudis, posito heliotropio in publico. ¹

I

XVI,144

Nabon. 316. 9 Decem.

432 106

OLYMP. LXXXVII.

Pythodorus Pr: Ath:

* Hanc egisse Eleos in magistratu Pythodori, ait Diodorus. Ergo cum ejus mense inibat non desinebat Pythodorus. Sane nihil sub eo prius gestum commemorat Diodorus.

20 Meton Heliotropium posuerat anno superiore in concione, ut Enneakaedeaeteridis à se propositae fidem, quicunque vellet exploraret, observato Solis ingressu in ☿, per aliquot dies ante et post diem illam quae erat in sua Enneakaedeaeteride 366ta à principio. Observavit Euctemon deprehenditque hoc anno 316 Nabonassari, die 21 Phamenoth desinente in 22, quod est 28 Junij mane. Quod igitur haec observatio facta sit hac aestate, desinente magistratu Apseudis, non praecedente, qua initurus erat ille; id recipit etiam Hipparchus, qui cum dixisset solstitium etiam ab Aristarcho observatum esse circa ludos Olympicos CXXV, quippe κατὰ μὲν ἔτος Alex-
 30 andri exeunte anno 50 primae periodi Callippi: postea intervallum inter utramque observationem statuit annorum 152, non 153. Ex quo constat, priorem hanc observationem similiter circa ludos Olympicos 87 competere, sub finem sc. Apseudis, non ante ejus initium, anno IV Ol: prioris.

Igitur Prutenicae, quae priori anno, die 27 Junij horis 3. 26 ante meridiem repraesentant ingressum ☉ in ☿, siquidem id studio procuratum, aberrarunt uno anno ab observatione Euctemonis, contra mentem authorum. Exhibent igitur hoc anno ingressum, h. 3 p: m. pro h. 18. Rudolphinae propius accedunt exhibentes illum in meridie d: 28. post observationem horas circiter 6. ¹

II

XVI,144°

Nabonass: 217

40 431

Cometes ante initia belli Peloponnesiaci, fulsit dies 75; alij 60.

107 Incipit bellum Peloponnesiacum ineunte semestri aestivo, Pythodoro adhuc duos menses praeturae habente. Thucyd:

Eratosthenes inter transitum Xerxis in Graeciam et initium hujus belli definit intervallum annorum 48 solidorum. Quare et Xerxis transitum in ver conjicit, quod sequitur ludos, anno jam secundo Olympiadis currente.

Euthydemus archon Ath:

Quellen: 16) Diod. 12,37,1 42) Thuc. 2,2,1

Ante C. Red

431 107

Eclipsis ☉ 3 Augusti anno primo belli Peloponnesiaci, Thucyd: Non totalis fuit Athenis, sed Sol est factus *μνηοειδής*, stellae tamen apparuere. *
Certa sunt itaque tempora, ex caractere coelesti. ¹

XVI,145^v 429 Huc refert, fastorum Capitolinorum calculus primum lustrum initium (addidi in Buntingo).

Platonis natalis 7 Thargelionis, Apollodoro adhuc archonte. Athenaeus lib: 5. c: 12. Plut: Sympos: l. 8. Ex ijs Scaliger, collectaneis. Responderet ex mea ordinatione Attici 11 Maji.

Epaminon, archon Athen. ¹

XVI,146

Nabonass: 320. 8 Dec.

10

428. 110

OLYMP. LXXXVIII.

Diotimus arch: Ath.

Anaxagorae mortem huc Collectanea Scal: referunt. ¹

XVI,146^v 427

Euclides archon. Ath: *

111 ¹

XVI,147 426

Commemorat Aristoteles praetore Athenis Euclee Molonis crinitum sidus ad arctos, mense Gamelione, cum Sol esset circa conversiones hybernas.

Euthydemus archon Ath: ¹

XVI,147^v

IV

Nab. 323

20

425

113 In fine dierum Artaxerxis Nehemias rogavit regem, ut redire posset Jerosolyma. II Esdr: XIII v. 6.

Stratocles archon Ath:

Mortuo Artaxerxi circa exitum anni 7 belli Peloponnesiaci successit Xerxes annum unum; quem annum tabula genethliaca accensuit annis Artaxerxis, eoque annos ejus numeravit 41.

Stratocle praetore, Olymp: 88 anno 4, septimo belli Pelopon: Boedromione antiquo, Luna defecit, Scholion Aristophanis. Erat 9 Octob: ¹ *

XVI,148 Nab. Red.

30

324. 114.

Olymp. LXXXIX 7 Dec: Sol defecit octavo anno belli Peloponnesiaci: 21 Mar. Thucyd. et Scholion Aristophanis, cum Cleon inauguraretur. *

424

Xerxi mortuo, anno 41 à principio Artaxerxis, successit Sogdianus menses 7.

Sogdiano interfecto, successit Darius cognomento Nothus, post ver hujus, et ante ver anni seq., annos 19: quorum primi duodecim, quantum ex Diodoro colligi datur, pacati fuere. Vide infra Red. 126.

325. 115.

Sub hoc itaque Dario Notho, Nehemias scripsit librum suum. Nam capite 12 primo ostendit, quinam fuerint principes sacerdotum et Levitarum sub Jesua v. 7, qui sub Cyro, Cambyse, et Dario vixerat.

40

Deinde v. 10. inserit generationem Jesua, cujus filius Joacim, nepos Eliasib, pronepos Jojada, abnepos Jonathan, adnepos Jeddoa: quos ultimos vidit Nehemias. Nam Josuei pater Josedecus, ivit in captivitatem 1 Par. 6. v. 15. Ei filius Jesue in captivitate nascatur, anno forte 12 nepos Joacim anno 44 captivitatis, Eliasib autem Joacimi filius nascatur anno circiter 7 reditus

31) Bl. 148–150 Schreiber 3 mit wenigen eigenh. Zusätzen, 150^v stark überarb. 32) Thucid. Schr. 3 35) Jahreszahlen 325. 115. gestr.

Quellen: 16) Arist. Meteorol. 343 b 4–6

Nab. Red.
325 115

tricesimo secundo anno aetatis patris, Jojada anno 39 à reditu Jonathan anno 71, Jeddoa anno 103, paulò post primum ducatum Neemiae. Vides omnes Neemiae 12 nominatos sub ipso Nehemia jam natos esse potuisse.

Tertiò explicata Jesuei stirpe, jam v. 12 recenset, quinam principes sacerdotum et Levitarum prioribus demortuis successerint sub pontificatu Joacimi, qui ultimam partem Darij, et Xerxem et fortè principium Artaxerxis complectebatur.

Quartò eorundem successores sub Eliasibi pontificatu à v. 22 incipit recensere; quem Eliasibum cum filio nepote et pronepote 'ait vixisse Dario Persa: quae sunt consentanea praecedentibus et consequentibus. Nam Nehem: 3, est Eliasib sacerdos magnus sub Nehemia anno 20 Artaxerxis. Idem verò etiamnum sub Dario, qui Artaxerxi successit, sacerdos magnus est, Nehem. 13. v. 28: cùm jam praeterijisset finis dierum Artaxerxis, v. 6. Habetque Eliasib nepotes ex Jojada filio, v. 28: quorum unus Saneballetis est gener. Josephus autem ait hunc fuisse non filium Jojadae, sed nepotem (qui in sancta lingua etiam filij dicuntur) nomine Manassem fratrem Jadduae. Vides ergò, quod omnes quatuor sub hoc Dario vixerint, qui c. 12 v. 22. nominatur.

XVI, 148°

Porro hic Darius Persa, est Darius non Hystaspis non Codomannus, ut Scaliger vult, sed est Darius Nothus. Non Hystaspis, quia sub illo erant pontifices non Eliasib, sed Jesue et Joacim. Non Codomannus, quia c. 12. v. 26, tempora Esdrae et Neemiae conjunguntur arctissimè, adeò ut Nehemias etiam ante Esdram nominetur, et Neh. 12. v. 35, Esdras scribe est in dedicatione muri, quem Nehemias aedificavit. Utriusque tempora eodem v. 26, proximè subordinantur temporibus Joacimi. Est enim versus ille capitulatio et conclusio antè dictorum, quia statim sequitur dedicatio muri. Cùm igitur Esdras multis argumentis sub priorem Artaxerxem referatur, eodem pertinebit et Nehemias: et post illum sub Darium Nothum. Adde si de Codomanno loqueretur Nehemias, ingentem saltum in ejus historia futurum; adde vel sex gradus patris filij et nepotum unà victuros fuisse sub Dario Notho, sub quem Scaliger refert Jesuam; vel tardè admodum gignentes exhibitum iri priores, 'maturè admodum posteriores: cùm si maneamus apud Darium Nothum, omnia ut paulò suprà dictum, de facili procedant.

XVI, 149

Considera et hoc, librum Neemiae scriptum esse sub quodam Dario Persa, qui proximè secutus sit quendam Artaxerxem: quod valdè probabiliter colligitur ex comparatione, Neh. 12. v. 22, cùm Neh. 13. v. 6. Imprimis etiam ex eo, quod utrinque idem sacerdos magnus Eliasib idem Saneballat Horonites Samaritanus. Neh. 6. v. 1: et 13. v. 28. Idem Tobias Amanites, et quidem utroque tempore affinitate junctus Judaeis. Nehem. 6. v. 18, et 13. v. 4. 8. Jam post Artaxerxem posteriorem non statim secutus est Darius Codomannus, sed intercesserunt alij, annis 23 vel 26. At post priorem Artaxerxem statim Darius Nothus est secutus. Nam Xerxes et Sogdianus, qui non multò plus uno anno imperarunt, nullo in censu sunt.

Nec obstat, quod Jaddua hìc à Josepho dicitur sub Alexandro Magno mortuus esse, abhinc post annos circiter centum. Nam aetas annorum 110, vel 120 in sacerdote non fuit insolens.

Nab. Red.
325 115

Huc itaque referenda est lectio libri legis Neh. 13: et secundum eam reformatio populi per Nehemiam facta.

Ejiciuntur peregrini è templo, v. 3.

Coërcetur Eliasibi sacerdotis avaritia, absente Nehemiâ, exercita: circa publicos templi redditus, v. 4. 5. 6.

Levitarum partes defenduntur et procurantur: v. 10.

Prohibentur operae et nundinationes Sabbatho: v. 15.

De novo connubia extranea arguuntur et dirimuntur, v. 23. Nam intra annos 13 rursum peccaverant hîc Judaei. Et ne putes, eandem esse historiam, quae est 1 Esd. 10. Nota quod ibi v. 18, recensentur nominatim, quoniam ex sacerdotibus duxerant extraneas: neque tamen fit mentio filiorum Jojada filij Eliasib. At jam Neh. 13. v. 28. unus etiam nepotum Jojadae peccaverat hic. Hic ergo sub Dario Notho, Malachias prophetavit, ut non injuriâ aliqui Esdram fuisse putent. Nam vides Malach. 2. v. 12, quod arguat sacerdotem, qui duxerat uxorem alienigenam.

Idem propheta multos arguit abusus circa cultum et sacrificia, et nominatim etiam hoc, quod Levitas defraudarent partibus suis: quod secundum est argumentum de tempore Malachiae. Mal. 2. v. 4. 10. quod compara cum Neh. 13. v. 10.

Sic etiam Neh. 13. v. 13. 14, confer cum Malach. 3. v. 8: et seq: de primitijs et decimis non datis.

Statum gentis hoc tempore intelliges ex his verbis Malachiae, 2. v. 9: *Ego dedi vos contemptibiles et humiles omnibus populis.*

Vaticinatur Malachias de Joanne baptista, c. 3. v. 1. et 4 v. 5: ubi Elias dicitur, et de Christo dominatore Domino in templum suum adventu. Unde apparet, Esaïam prophetam cap. 40, à Malachia quoque sic esse intellectum, quod illud vaticinium sub Dario Notho nondum impletum fuerit.

De religione Judaeorum ex Malach. 3. v. 1. constat hoc, illos tunc *Quae-sivisse dominatorem templi, et voluisse angelum testamenti.*

Considerandum, an hi eventus idonei sint, ut ab ijs incipiamus computationem 70 hebdomadum.

Scaliger ut Esdram et Nehemiam sub Artaxerxem posteriorem referat, multis argumentis utitur, quorum potissimum hoc est: 'quod Josephus ait, hunc Saneballat Horoniten, patrem Nicasô, uxoris Manassis, qui Jadduae frater erat, sub Alexandro militasse: et in oppugnatione Tyri et Gazae mortuum esse, qui Nabonassar anno 303, jam magistratum gerebat in Samaria annorum fortè 30. Itaque si unus idemque fuisset, decessisset, natus annos 150.

Atqui dissimulat Scaliger id, quod etiam ipsum vexat; Josephum, scilicet, hunc eundem esse, qui referat Esdram et Nehemiam sub Xerxem, qui pater fuit Artaxerxis illius, sub quem Estheram locat; indeque ingenti saltu facto, trans Darium Nothum, Artaxerxem posteriorem, et Ochum, quasi hi et eorum tempora, in rerum natura non fuissent, et pauculis de Bagoose recensitis, delabatur ad Darium Codomannum; de quo affirmat, quod Saneballatem satrapam miserit in Samariam, atque quod hic Sambelletes sit idem ille, qui tanto tempore prius sub Xerxe (suâ sententiâ) impediverit Nehe-

XVI, 149°

XVI, 150

Nab. Red.
325 115

miam. ¹Disimulat et hoc Scaliger, quod Josephus iste cujus autoritate ipse nititur loco importuno, id quod ¹Nehemias dicit sub Dario Persâ factum (¹quod scilicet Jojadae nepos, Manasses, gener [esset] ¹fuerit ¹Sambelletis) ¹hoc inquam Josephus sub Darium Codomannum referat: ac si Bagoses Artaxerxis primi eunuchus fuerit, Darius Codomannus ejusdem successor: quae omnia et à veritate et inter se longissimè dissentiunt.

10 Lector itaque notet, Scaligerum cupiditate quadam explicandi nodum difficilimum de hebdomadibus 70, seu annis 490. conquirere undique qualiacunque argumenta, quibus aedificationem templi et urbis sub Darium Nothum referat, Esdram verò et Nehemiam sub Artaxerxem posteriorem. Nam vidit, à 2 anno Darij Nothi extensos annos 490 desinere in illud Pascha, quo Jerosolyma à Tîto obsessa et sequenti Augusto expugnata fuerunt. Hoc praejudicio si non habuisset occupatum animum, facilè vidisset, quàm parum ponderis situm sit hîc in autoritate Josephi, si quis ei per omnes apices vellet insistere, ¹in his quidem antiquis, nam in rebus sui saeculi fide dignissimus est nihilominus. ¹

20 Hoc igitur facilè credo Josepho, sub quodam Dario factum, ut cùm Sambelletis gener Manasses, sacerdos ob illicitum connubium prohiberetur ab altari, confugerit ad socerum, qui ei aedificaverit templum in monte Garizim, et sacerdotium ejus templi à rege Dario se ¹illi ¹impetraturum sit pollicitus. Credo etiam hunc Darium successisse Artaxerxi priori. At Dario huic Codomanno cognomen fuisse, nequaquam concedo. Erat enim hic ipse Darius Nothus, Artaxerxis prioris successor.

XVI, 150°

Sit etiam sabbathicum Samaritanum, judicio doctorum virorum, quos Scaliger allegat, lubeat accommodare ad structuram hujus templi: sanè cùm ¹annus Nabon. 141, fuerit illis sabbathicus, ex eo 330^{mus}, qui est 6^{tus} Darij Nothi, esset (illis quidem) sabbathicus: annus verò 13^{mus} Darij, 337^{mus} Nabonassari, etiam jubilaus.

30 ¹Itaque verisimile est, Samaritanos templum suum in Garizim dedicasse hoc anno 13 Darij, quem ipsi numerabant jubilaum.

* Hic jam Eliasibo mortuo potuit in pontificatu successisse filius Jonathan. Neh: 12. v. 23. Vide ergò si hic locum habeat fabulosa illa narratio lib: 2. Macchab: c: 1. de reperto Jeremiae igne sacro a quodam sacerdote Nehemia, misso a rege Persidis, orationem inchoante Jonatha sacerdote, caeteris respondentibus v. 21. Etsi non video, c(ur) igne sacro jam per annos 115 in novo altari perennante, nunc demum vetus ille, ante annos 200 absconditus, investigetur. Nota tamen 2 Mach: 1. v. 34. Regem Persidis, audito, quod esset factum, fecisse igni templum, ut probaret. An haec origo regibus Persarum, ignem colendi divinis honoribus. An illa crassa aqua, fuerit bituminosa, et Naphtha quia locum denominavit Nephthar.

40 ¹Ant. C. 421
327. 117.

Alcaeus praetor Athenis

Alcaeo praetore Athenis induciae 50 annorum inter Athenienses et Lacedaemonios Elaphebolionis ἐκτῇ φθίνοντος.

Plistola Spartae Ephoro, Artemisij τετράδι φθίνοντος. ¹

I

Nabonass: 328. 6 Dec.

XVI, 151

28) 12 Zeilen des Schreibers zum Jahr Red. 126 gestr.; eigenh. Einschübe 35) c(ur) M. List 45) Bl. 151-178^r eigenh., zwischen bloßem chronol. Gerüst und Reinschrift wechselnd; 151^v-152^v leer

Ante C. Red

420 118

420 118

OLYMPIUM XC

417. 121 ¹

XVI, 153

I

Nabonass: 332. 5 Dec.

OLYMPIUM XCI ¹

416

XVI, 153^v

122

II

Nabonass. 333

415 123 ¹

XVI, 154

III

Nabon: 334

10

414 124 ¹XVI, 154^v

IV

Nabon: 335.

413. Annus 19 belli Peloponnesiaci.

125 Augusti 27 Luna defecit. Thucydides. Erat mensis Carnei τετράδι φθί-
 vonτος Syracusis. Ergo Carneius satis accuratè congruit in Augustum Ju-
 lianum. Atque etiam Plutarchus Carneium cum Metagitnionem comparat.
 Sunt sanè Siculi Dores, et Sparta etiam à Doribus est condita. Spartae verò
 Carneia celebrabantur plenilunio mensis aestivi; ut ex Eurypide docet Scal:
 Em: T. f: 56. adjunctis Herodoto et Thucydide. Sed hic mensis non incepit
 cum Luna. Nam die 27 Carnei mensis Atheniensium exercitus in Sicilia
 duce Nicia caesus deletusque internecone a Lacedaemonijs. ¹

*

20 *

XVI, 155

I

Nabonass. 336. 4 Decemb.

412

126 Duodecimus Darij Nothi. Hoc anno (ut Diodorus) Pharnabazus Asiae
 maritimae satrapa instruxit 300 naves e Phoenicia, Lacedaemonijs socijs
 auxilio: ab Alcibiade verò Atheniensi persuasus, remisit illos in Phoeniciam,
 praetendens periculum provinciae ab insidijs Arabum Ægyptiorumque
 regis.

30

Colligitur hinc, hoc anno Ægyptum et Arabiam à Persis defecisse; turbas
 igitur in Judaea fuisse, gravesque exactiones propter necessitatem tantae
 classis instruendae.

Consentit Manetho, qui anno 12 Darij, novam dynastiam regum
 Ægypti, Mendesiorum, orditur, post Persas. Quanquam unum solum me-
 morat, Amyrtaeum Saitem cui dat annos 6.

Non mirum igitur, quod ab hoc tempore nulla certitudo est apud Ju-
 daeos, rerum suarum, usque ad finem monarchiae Persicae. Vide annum
 Redit: 188.

40

OLYMPIUM XCII.

Vicesimus belli Peloponnesiaci est tertiusdecimus Darij Nothi Thucy-
 didi. Darius igitur imperare cepit post ver. ¹

XVI, 155^v

II

Nabonas: 337

Ante C. Red

411 126

411

127 Vicesimus primus belli Peloponnesiaci.
Pharnabazus et Lacedaemonij socijs armis Cyzicum eripiunt Athenien-
sibus.

Fine hujus anni desinit Thucydides; incipiunt Xenophontis Hellenica. ¹

III

Nabonass: 338

XVI, 156

410

128 Defecerat iterum Cyzicum. Id recuperant Pharnabazus et Lacedaemonij:
sed vincuntur ab Atheniensibus.

10

Tunc Lacedaemoniorum resp: stipendia accipiebat à Persis. ¹

IV

Nabonass: 339

XVI, 156°

409.

Medi à Dario defecerunt.

129 Annus 23 belli Peloponnesiaci.

Medos Darius subigit. Xenoph. ¹

... ..

397. 141

IV Nabonassari 351

XVI, 157

20

Est annus octavus Artaxerxis Mnemonis. Si Esdras huius Artaxerxis
Mnemonis, ut vult Scaliger, anno praecedenti septimo, inter caetera etiam
hoc statuisset, sabbathicos annos observandos: verisimile est non alium fu-
turum fuisse annum sabbathicum, quàm eum, qui in continua serie inde ab
anno decimo Sedeciae septimanam annalem claudebat. Fuisset igitur hic
octavus Artaxerxis, decretum proximè sequens, sabbathicus: quia inter 10
Sedeciae et hunc intersunt 210 integra sabbatha.

Atqui si calculum Judaeorum à sabbathicis sub Herode observatis huc-
usque retrò continues; hic octavus Artaxerxis Mnemonis invenitur quartus
hebdomadis.

30

Vides, si Scaligerum secuti, Esdram sub hunc posteriorem Artaxerxem
referamus, causam apparere nullam, cur calculus sabbathici fuerit luxatus:
quam tamen causam ipse supra detexi, cum Esdram sub priorem Artaxer-
xem, longimanum dictum referrem.

I. Nabonassari 352. 1 Thoth 30 Novemb.

396. 142 Nephertites Ægypti rex, annos 6. Manethoni.

Agasilaus Spartae rex mittitur Ephesum, ubi tunc bellum gerebant La-
cedaemonij cum Atheniensibus, qui CONONIS operâ, Persas sibi adjunxe-
rant. Vicissim Lacedaemonijs è Phoeniciâ misit auxilia Nephertites Ægypti
rex duce regulo Sidonis: consentit <de> nomine hujus regis cum Manethone
correct(ius) Diodo(rus) ... Bellum terrâ marique gestum; ducibus Persarum
Artapherne, Pharnabazo, Tissapherne: quem, re malè contra Lacedaemo-
nios gesta, jussu regis obtruncavit Tithraustes successor.

*

40

JUDAEA igitur (Phoeniciâ cum Ægypti rege faciente) aut non perstitit hoc
tempore in fide Persarum; aut si perstitit, proculdubio quieta non fuit.
Quamquam totius hujus intermediij temporis, cum Ægyptus imperio Per-
sarum excusso, proprijs regibus paruit, mentio in Josephi Antiquitatibus
penitus nulla fit.

17) nach Bl. 156 Lücke von 11 Jahren 35-41) Vorlage wegen Tintenflecke stellenweise kaum lesbar
38) <de> sehr unsicher

Quellen: 35) Diod. 14,79,4-80,8 39) Diod. 14,79,4

Ante C. Red

396 142

OLYMPIAS XCVI.

Annus ante Christum positus, semper intelligitur toto eo tempore currere, quod occupatur ab historia, ratione papyri et lectionis sequente. ¹

XVI, 157^v

II. Nabonassari 353

395. 143. Lacedaemonij à Conone et Pharnabazo ex Asia profligati, maris imperio exuti, amissa Ionia et insulis.

III. Nabonassari 354

394. 144. Conon cum magis res promoveret Atheniensium suorum, quàm Persarum, in vincula conjectus est.

Eubulidas praetor Athenis

10

Initium belli Corinthiaci per annos 8.

Nox illunis circa conversionem hybernæ. Sc: ex Diodoro.

Nov: 8 Dec. Inter 8. 9 Jan.

*

IV

Nabonassari 355

393. 145 ¹

XVI, 158

I

Nabonassari 356. 29 Novemb:

392. 146

OLYMPIAS XCVII.

II

20

Nabonassari 357

391 147 Initium belli Cyprij, cùm insulani Artaxerxem contra Euagoram advocassent.

Incommoda belli vicini proculdubio et Judæa sensit.

III

Nabonassari 358 Idem verso folio rep.

390 148 Thimbronem à Spartanis missum in Asiam Strutha Artaxerxis satrapa vicit et occidit.

ACHORIS Ægypti rex annos 14, ut Diodorus. Manetho habet tantum 12. ¹

30

XVI, 158^v

III.

Nabonassari 358 ut prius

⟨In tab⟩ulis Censorinis Dionysius Halicarnassensis ⟨invenit⟩ perscriptum, Anno altero prius, quàm urbs à Gallis capta, CENSUM a populo actum, cui ex more adscriptum fuerit tempus hoc modo.

*

[392:362]

Coss: L. Valerio Potito, T. Mallio Capitolino. ⟨Anno⟩ ab exactis regibus C. undevicesimo.

389 149 Cal: Quintilibus popil: Tribb: Mil.

L. Lucretius M. Æmylius.

Agrippa Furius

Ser. Sulpitius. L. Furius Medullinus VII

C. Æmylius II.

40

IV

Nabonassari 359 ¹

... ..

31) III.: zuerst IV. 32–37) Vorlage wegen Tintenflecke stellenweise kaum lesbar 34) am Rand: δευτέρω πρότερον ἔτει τῆς ἀλώσεως 37) (C.) Hs. 43)–S. 317.16) nach Bl. 158 Lücke von 11 Jahren, teilw. ergänzt aus *Opera omnia* ed. Frisch IV, 144–145

Quellen: 33–37) Dion. Hal. 1,74,5

Ante C. Red

385 153

385

Bellum Artaxerxis cum Cadusiis, in quo Darius, Artaxerxis ex fratre Arsami nepos, qui postea imperavit, strenue se gessit. Praetor Athen. Dexitheus. Tiribazo in vincula coniecto, gener ejus Gao conspiravit cum Lacedaemoniis et cum Acori rege Aegypti. Annus est 20. Artaxerxis, quis credat, hoc tempore belli Nehemiae datam copiam exstruendi Jerosolyma, Aegyptio suspecto? Certe si ante 60 annos non fuissent aedificati muri sub alio Artaxerxe, hoc tempore vastitas illis mansisset. Non est igitur audiendus Scaliger de Artaxerxe Notho in historia Neemiae.

Fr. IV, 144

Fr. IV, 145

* 382

10

Hujus anni Nabon. 366, die 27. Thoth eclipsis fuit, quam Ptolemaeus refert sub Pr. Phanostratum. Is igitur aestate anni hujus praecedente iniit; et quia ex eclipsi certa est etiam connexio aestatis hujus cum anno 2. Olymp. XCIX, apparet igitur, praetores Atheniensium, qui ponuntur ad quosque annos Olympiadum, intelligi eos, qui annorum aestatibus inibant. Fuit haec eclipsis 23. Dec. Juliani retro extensi, quem mensem Ptolemaeus ex Atheniensium consuetudine Posideonem nominat. ¹

... ..

377. 161

I. Nab: 372. 25 Nov.

XVI, 159

376. 162

Tribb: Mil. Sp: Furius. Q: Servilius. C. Licinius. P. Cloelius.

M. Horatius. L. Gegonius. Diod: ad Ol: 102 an: 3. Hic habet alios praemissos ante 6 annos.

20

In Volscos Antium et Ecetram Romani profecti, hostem nullum habuerunt obvium.

Olymp. C.I.

Praet: Ath: Chariander.

Psammites Aegypti rex annum unum. Manetho. Chabrias Abderitis liberatis occidit, successore Iphicrate.

Lacedaemonij iterum victi ad Leucadem a Timotheo Cononis Atheniense, et ad Orchomenon a Thebanis. Itaque Eusebius notat hoc anno Athenienses principes Graeciae factos.

30

Nepherites Aegypti rex menses 2.

Nectanebis Aegypti rex annos 13 Diodoro, 8 Eusebio, 18 Manethoni, quem sequor. Hic majores in Persam apparatus fecit.

Judaeam ab Aegyptijs limitaneis hoc diuturno apparatus tempore valde vexatam esse consentaneum est.

II. Nab: 373.

375. 163.

Tribb: Mil: L. Aemylius. P. Valerius. C. Veturius. Ser: Sulpicius.

L. et C. Quincij. Diodorus anno 4 Ol. 102. Hic habet alios praemissos ante 6 annos.

Latini et Volsci ad Satricum victi.

40

Praet: Ath: Hippodamus

Artaxerxes bellum Aegypto illaturus, pacem inter Graecos facit: quam soli Thebani aversati sunt. Autonomia in Peloponneso tumultuum plena.

III. Nab. 374

374. 164

Tribuni plebeji Romae per annos quinque, Licinius Stolo et Lucius Sextius Lateranus, per reliquorum magistratuum solitudinem.

Diodorus habet hic eos qui ante 6 annos sunt praemissi: Hanc verò anarchiam ponit ad Ol 103. an. 2 post 7.

37 f.) *nachgetr.* 46 f.) *nachgetr.*

Ante C. Red

374 164

Praet: Ath: Socratides

Artaxerxes Pharnabazo et Iphicrate Atheniense ducibus bellum infert Ægypto. Conventus fuit copiarum numerosissimarum ad Acen postea Ptolemaida dictâ hodie Acon Phoeniciae, Judaeis finitimae. Iphicrates se subduxit, reversus Athenas. Nectanebis re strenuè gestâ Persas profligavit ex Ægypto.

En annum 31 vel 32 Artaxerxis Mnemonis. Si hic esset ille Artaxerxes, sub quo vixit Nehemias, quod vult Scaliger, hoc igitur anno Nehemias ad regem redisset: quod non est verisimile factum durante expeditione Persarum in Ægyptum, multò minus post profligatos Persas ex Ægypto, Judaea jam ad Ægyptios inclinante. ¹

XVI, 159°

Atheniensibus per urbes Graeciae populi imperium Spartanis optimatum defendentibus bellum recrudit. Tunc Spartani Agesilao duce Zacynthos obsedere, Athenienses Corcyram occuparunt, Timotheum ad Zacynthios liberandos misere, postea Coryra a Spartanis obsessa, eundem auxilio misere, cum Iphicrate.

Nicocles eunuchus Evagora rege Cypri interempto Salaminiorum regnum occupavit. *

IV. Nab: 375.

373. 165. Solitudo magistratuum Romae, iisdem Tribb: plebejis II. Diodorus hic habet Tribb. ante 6 annos praemissos. ²⁰ *

Timotheus Cononis Corcyram occupavit, Praet: Socratide.

Eodem praetore, ut Diod: sed anno IV. Olymp. CI. ut Pausanias scribit: Thebani Plataeas captas everterunt.

Plataeenses profugerunt Athenas. Tertio anno ante pugnam LEUCTRICAM.

Thebani Thespias sub Helicone occuparunt.

Praet: Ath: Asteus

Anno hoc IV. Olymp: CI. Astio Ath: praetore, Lacedaemonij Helicen occuparunt. ³⁰

I. Nab: 376. 24 Novem:

372. Terribilis ardoris fax, quae in coelo apparuit, quasi flammea nubes, inque duas partes discedere et in diversum abire visa est. De hac Aristot: lib: I. Met: cap: 6. Nam ingens illa crinita quae incidit in terrae motum quo concussa est Achaia, inque maris illuviem, ab occasu aequinoctiali orta est. Postea addit, Illuxit hyeme cum glacie terra esset concreta, coelum serenissimum, vesperi, ARISTAIO PRINCIPE, (ASTEIO legendum). Et prima quidem (apparitionis die stella ipsa) non est visa, quippe quae ante Solem occubuerat: sequente visa est aliquatenus, nam brevissimo spacio Solem consecuta, statim occidit. Claritatem vero luminis (caudam) exporrexerat ad tertiam usque coeli partem, instar saltus, quapropter etiam SEMITA dicta fuit. Pervenit autem usque ad cingulum Orionis, ubi dissipata est. Et infra cap: 7. Sicca erat hyems et venti septentrionales, et inundatio configit propter ventorum in se mutuo incursionem. Diodorus ait cometam lumen praebuisse aemulum Lunae: recenset quasi post Helices est Burae interitum, sed vincitur testimonijs, incidisse in ipsum articulum. ⁴⁰

3 f.) postea ... Acon *am Rand nachgetr.* 20 f.) Diodorus ... praemissos *nachgetr.* 33) *am Rand:* Sunt verba Camerarij, excerpta et concinnata ex Senecae diversis: qui ex Ephoro et Callisthene. 37) *am Rand:* Haec verba Seneca videtur perperam intellexisse, sic sc: ob nimium ardorem non apparuisse sparsum ignem, sed procedente tempore cum jam minus flagraret, redditam suam cometae faciem. 44-46) Diodorus ... articulum *nachgetr.*

Ante C. Red

372 165

Tunc Helice et Bura terraemotu et inundatione subversae, urbes Peloponnesi. Biennio ($1\frac{1}{2}$ annis) ante pugnam Leuctricam. ¹

Hunc igitur mundi casum qui referunt ad annum 4 Olymp: 101. ij XVI,160 Olympiada non auspiciantur ab autumno ludicrum antecedente ut Macedones et Boeoti, sed vel ab hyeme, ubi anni Atheniensis initium, vel a vere, ubi Achaicum anni initium vel ab ipso ludicro, aestate quando praetores Athenienses ineunt.

Caeteri qui facem ardentem anno I. Ol: CII inferunt, omnino Olympiada ab autumno auspicantur.

10

Secuti magni Graecorum inter se motus.

166

OLYMP. CII.

Solitudo magistratuum Romae iisdem Trib: plebejis III. Diodorus hic infert tribunos qui sequentur post 6 annos.

Praet. Ath: Alcisthenes

Iterum Artaxerxes pacem inter Graecos procurat. Athenienses parati erant ad pacem servandam cum omnibus Graecis: Thebani verò eam recusarunt.

371

II. Nab: 377.

20

Solitudo magistratuum Romae iisdem Tribb: plebejis IV. Diodorus hic po(nit) tribb: ante 6 annos hic praemissos.

Boeoticum bellum renovatum, cum Lacedaemonij Boeotiam Thebanorum invasissent. Thebani duce Epaminonda Lacedaemonios ad Corinthum et Chaeroneam vicere.

167.

Praet. Ath: Phrasiclides

Quinta die Hecatombaeonis sub Phrasiclida principe Thebani ducibus Epaminonda et Pelopida magna clade vicerunt Lacedaemonios ad LEUCTRA oppidum Boeotiae, occiso rege eorum Cleombroto. Qua clade resp: Lacedaemoniorum mortuae similis erat effecta.

30

Hinc ad mortem Philippi regis Macedonum numerat Eratosthenes annos 35, a pugna verò ad Ægospotamos huc usque annos 34.

Cleombroto successit Agesipolis annum 1.

M

Diodorus ait Lacedaemonios imperium Graeciae, quod prope per 500 annos tenuissent, amisisse. Puto illum respicere ad Lycurgi tutelam ante Christum 885. Sed vide ante Ch: 870, et 745. ¹

370.

III. Nab. 378

XVI,160°

Solitudo magistratuum Romae, iisdem Tribb: plebejis V. Diodorus habet tribb: ante 6 annos hic praemissos.

168

Argivi seditione jactati.

40

Praet. Ath: DYSNICETUS.

Messenij a Thebanis in Peloponnesum revocati 280 annis postquam Irea patria eorum a Spartanis erat eversa. Thebani etiam Orchomenon oppugnant.

*

Amyntas Tarralei f: Macedoniae rex obiit anno regni 24, relictis filijs Alexandro Perdicca Philippo.

12 f.) *nachgetr.* 19 f.) *nachgetr.* 26) Lacedaemonius 32) *bricht ab* 37 f.) Diodorus ... praemissos *nachgetr.*

Quellen: 1 f.) Diod. 15,48,1-49,4

Ante C. Red

370 168

Agesipolis Cleombroti f: rex Spartae decessit anno regni 1 cui frater
CLEOMENES successit annos 34 alibi Diodorus habet 61. *

Jason Pheraeus regno Thessaliae constituto foeliciter, interfectus est a
fratre Polydoro.

369. IV. Nab: 379.

169 Hic ego Livianam anarchiam, quam facit annorum 5, cogor in sextum
extendere, propter annum Romae captae: quem vide: ut et et Ol: 107.

Diodorus hic habet Tribb: ante 6 annos hic praemissos.

Artaxerxes tertio Philisco legato misso, pacem inter Graecos procurat.

Pr: Ath: Lysistratus ¹

10

XVI,161 368. I. Nab: 380. 23 Nov:

170 Tribb: mi: L. Furius. A. Manlius. Ser: Sulpicius. Ser. Cornelius. P. et C.
Valerius. Diodorus ad Ol. 103 an. (1) hic vero ponit Trib: L. Papyrium. L.
Menenium. Ser: Cornelium. Ser. Sulpicium.

Olympiade CIII. Dionysius Siciliae tyrannus moritur, exactis 38 annis
regni.

Pr: Ath: Nausigenes

Olymp. CIII.

367. II. Nab: 381.

171 Tribb: m. Q. Servilius. M. Cornelius. C. Veturius. Q. Quintius. A. Cor-
nelius. M. Fabius. 20

Diodorus hic anarchiam ponit quam ante 7 annos ex Livio praemisimus.

Pr: Ath: Polyzelus

366. III. Nab: 382

172 Tribb: mil. L. Quintius. Ser: Cornelius. Ser: Sulpicius, Sp: Servilius. L.
Papyrius. L. Veturius.

Diodorus hic ponit praemissos ante biennium.

Artaxerxes quarto pacem inter Graecos fecit.

Finis impositus bello Boeotico.

Pr: Ath: Cephisodorus ¹

30

XVI,161^v 365. IV. Nab: 383.

173 Duo dictatores sine curulibus magistratibus.

Diodorus hic infert Trib: positos a me ante biennium.

Artaxerxes post 40 annos regni (quod colligo ex Scalig. Can: Isag:) Da-
rium filium regem fecit: cui extincto ante patrem, cum frater Ochus post
biennium successisset: ideo ijdem Scal: Canones Isag: neglecto hoc Dario
abhinc numerant annos 26 Ochi. Lege Justini lib: X.

Pr: Ath: Chio

364. I. Nab: 384. 22 Nov:

174 Tribb: A. et M. Cornelij. L. Veturius. M. Geganius Julus. P. Manlius. P.
Valerius. Diodorus hos praeterit, hic vero ponit praemissos hic ante 2 an-
nos. 40

Pr: Ath: Timocrates

Olymp: CIV.

Haec Olympias bello extorta Eliensibus a Pisatis, postea non est ascripta
ab Eliensibus.

6-9) nachgetr.

Quellen: 13) Diod. 15,71,2 34-37) Scal. Thes. 2, ²133; Iust. 10,1,1-3,1 45) Diod. 15,78,2-3

Ante C. Red

363 174

363.

II. Nab: 385.

175 Coss: L. Sextius primus de plebe. L. Æmylius.

[366:388]

Pr: Ath: Chariclides.

Pugna ad Mantineam.

Circa haec ferè tempora, mortuo Joadae summo pontifici, quem Josephus Judam nominat, successit filius Joannes vel Jonathas.

DARIUS rex a patre factus, cum Aspasiæ pellicem patris non impetraret a patre, conjurat in necem patris, cum 50 fratribus nothis, quorum habebat 115: Just. ¹

10 362

III. Nab: 386

XVI, 162

176 Coss: L. Genucius. Q. Servilius.

[365:389]

Maritima Asiae defecerunt à Persis. Et Tachos (Manethoni Teos) Ægypti rex parat bellum in Persas: ad quem Syri et Phoenices deficiunt. Agesilaus Spartanus et Chabrias Atheniensis Ægyptio militant. Orontes et Rheomitres alter post alterum, rebelles produunt Persarum regi.

Pr: Ath: Molo

Tachos movens Ægypto in Phoenicia stativa habuit. Judæae proculdubio gravis admodum.

20

Interim praeses Ægypti Nectanebon filium armat in patrem. Trachos verò per Arabiam ad hostem confugit Babylonem, et ab eo in gratiam receptus praeficitur copijs.

IV. Nab: 387.

Tachos Babylonicis copijs repulso filio in regnum restituitur virtute Agesilai. Lege hic IV. Esd: 15: praecipuè v. 16. et 29.

Interim Artaxerxes Darium filium cum 50 alijs nothis in conjuratione deprehensos obtruncat cum uxoribus et liberis regnumque tradit secundo ex legitimis OCHO, qui cognomentum Artaxerxis assumpsit. Ei Diodorus dat an: 23, cum patri ejus huc usque dedisset 43. Sed in quinta dynastia Persarum. Isag: Can: Scal: fol. 133. Ochus habet 26, in compensationem ejus quod patri ejus erant dati tantum 40, ubi triennium scelerati Darij non patri, ut a Diodoro, sed filio Ocho accensetur.

30

361. 177 Coss: C. Sulpicius Peticus. C. Licinius Stolo.

[364:390]

Pr: Ath: Nicophemus.

360

I. Nab: 388. 21 Nov:

178 Coss: L. Æmylius Mamercus II. Cn. Genucius.

[363:391]

PHILIPPVS regnum Macedoniae inijt hoc anno I. Ol: CV. Diod: L. XVI.

Pr: Ath: Callimedes

OLYMP. CV. ¹

359

II. Nab. 389

XVI, 162°

40

179 Coss. Q. Servilius Ahala. L. Genucius II.

[362:392]

Hoc demum anno mortuus Artaxerxes, jam privatus, triennio serius quam a Diodoro proditum. Nam hactenus quidem tabula astronomorum semper verax fuit deprehensa; quae Artaxerxi hucusque largitur totos 46, abhinc verò Ocho 21. in summa utriusque conveniens cum caeteris authoribus. Numerat enim a morte patris, caeteri a regno filiorum.

Pr: Ath: Eucharistus

Quellen: 9) Iust. 10, 2, 1-5; 10, 1, 1

Ante C. Red

359 179

Nectanebos Ægypti rex annos 10, ut ex Diodoro colligimus, Manetho ei dat annos 18: octo fortasse cum patre quem etiam ante triennium regno exuit.

358

III. Nab: 390

[361:393]

180

Coss: C. Sulpicius. C. Licinius Calvus.

Primus Ochi secundum genethliacos.

His Coss: anno tricesimo postquam Roma a Gallis capta, Galli Romanum agrum populantur. T. Manlius provocatori Gallo victo torquem detraxit. Hinc Torquati nomen. Polyb:

Pr: Ath: Cephisodorus

10

357

IV. Nab: 391

[360:394]

181

Coss: C. Poetelius Libo. M. Fabius Ambustus.

Ochus primis annis imperij etsi pacis erat amans, duces tamen misit in Ægyptum cum armatorum numerosissima multitudo, sed infoelici eventu. Diod.

Cogita quae fortuna tunc fuerit Judaeae limitaneae.

Pr: Ath: Agathocles. ¹

XVI, 163

356

I. Nab. 392. 20 Nov:

[359:395]

182

Coss: M. Popilius. Cn: Manlius.

Pr: Ath: Elpinus

20

OLYMP. CVI.

Hac Olymp: 6 Hecatombaeonis natus Alexander quo die patri Philippo tres alij, praeter hunc, venere nuncij. 1. De Potidaea capta. 2. De victis Illyrijs. 3. de victoria in Olympijs equestri, cujus ludicri πρώτος ἄγεται Σελήνης ἑπτακαιδεκάτη. Solinus ex Cornelio Nepote ponit ad Coss: post annos 5 sequuturos, puto oscitans non numeravit annos anarchiae, vacantes suis Coss., et magistratibus.

Scaliger in collectaneis, bis ponit, ad IV Olymp: anteced. Puto quia Agathocles praetura forte posterius abivit.

355

II. Nab: 393.

[358:396]

183

Coss: C. Fabius. C. Plautius.

Pr: Ath: Callistratus. ¹

30

XVI, 163°

354

III. Nab: 394.

[357:397]

184

Coss: C. Martius. Cn: Manlius.

Pr: Ath: Diotimus.

IV. Nab: 395.

353

Turbae quae circa haec tempora Romae erant in surrogandis magistratibus annuis, haud facilem relinquunt definitionem Coss: praecedentium in annos singulos.

[356:398]

185

Coss: M. Fabius Ambustus II. M. Popilius Lenas II. a Diodoro hoc anno commemorantur. Inisse videntur primo vere. hactē(nus) vide superio(r)a.

40

Cum Artabazus rebellasset, Ochus satrapas contra eum misit: qui victi sunt bis a socijs Artabazi, Charete Atheniensi et Pammene Thebano.

Pr: Ath: Eudemus. ¹31) Plautius *gestr.*?

Quellen: 40) Diod. 16, 32, 1

Ante C. Red

353 185

Nota abhinc initia magistratuum Romanorum locantur semestri serius, XVI,164
quasi in autumnum.

I. Nab: 396. 19 Nov:

352 186 Comitia creandis Coss. Romae diu dilata per contentiones civiles. Octo
deinceps interreges fuere. Abhinc igitur Coss. a Diodoro nominatos puto
magis ad finem anni quo a Diodoro ponuntur, quam ad initium pertinere.
Vide seqq:

10 Phoenices et Cypri reges inito foedere cum Nectanebo (quo in rege
consentit hoc tempore Diodorus cum Manethone) defecerunt a Persis, in-
itio Tripoli facto; quae urbs Phoeniciae vicina Judaeae sedes erat legatorum
regis Persarum.

Pr: Ath: Aristodemus

OLYMP. CVII.

Coss: C. Sulpicius Petitus III. M. Val: Publicola ambo patricij. Eodem [355:399]
die (quo creati) magistratum inierunt, quia sc: tardius et post solennem
diem erant creati. Livius annum ab V. C. 400 ab eadem a Gallis recepta 35
numerat, intellige plenum: consentiunt ista cum ijs quae anno captae urbis
ex Plinio sunt allata. Nam urbis receptae annum numeraverat V. C. 365,
non igitur nisi 35 solidis additis, fiet V. C. 400.

20

II. Nab. 397

351. Ochus per satrapam Syriae et Mazaeum Ciliciae bellum gerit cum re-
bellibus in Phoenicia: Sed Tennes Rhodius, militans Mentori regi Sidonis,
cum exercitu Graecorum, satrapas victos Phoenicia expulit. Dum interim
novem Cypri reges, a Persarum socijs premuntur vehementer.

187 Rursum certatum de consulatu plebejo, multique per seditionem acti
comitiales dies, creati tamen ambo patricij.

Coss: M. Fabius Ambustus III. T. Quinctius. His Coss: Solinus ponit [354:400]
Alexandrum natum, at 5 annis superius natus est. Videtur ergo Solinus
etiam hos Coss: attollere.

30

Pr: Ath: Thessalus

Rex Ochus Artaxerxes videns opus esse sua praesentia tandem ipse
profectus est in expeditionem: cui Thebani Lacrotem Argivi Nicostratum
adjunxerunt, Asiae maritima etiam commilitarunt. Regi praesenti Mentor
Sidonis regulus urbem prodidit, socio proditoris usus Tenne: quo anim-
adverso, cives, ad 40000 hominum seipsos cum urbe exusserunt. Ochus
Tennem proditorem obtruncavit. ¹

III. Nab: 398

XVI,164^v

350 Cyprus Persis deditur.

40

188 Ochus Artaxerxes ducibus Rosace Aristazane Bagoa eunucho in Ægyp-
tum cum exercitu per Phoeniciam ducto descendit. Ægyptus deditur. Nec-
tanebos rex fugit in Æthiopiam.

Pr: Ath: Apollodorus

Coss: M. Valerius. C. Sulpicius. Ambo patricij

[353:401]

Ægypto curae Pherendatis permissa, rex victor ingenti cum praeda Ba-
bylonem reversus est. Confer cum his quae sunt IV. Esd: 15.

2) Zeile am oberen Rand nachgetr. 14) am Rand: Hinc linea Coss: est infra annos reditus prius erat illi
juncta. 15) am Rand ∩ 27) am Rand ∩ 43) am Rand: ∩

Ante C. Red

350 188

Cum per annos amplius 60 ex quo primum Ægyptus a Persis defecit, ad hoc usque tempus Ægypti a Persis receptae nulla planè fiat mentio Judaeae, nec in scriptura nec a Josepho: jam tandem obscuram aliquam Josephi vocem dubijs auribus velut inter turba murmura excipio.

Bagoses enim *Artaxerxis* copiarum imperator (audio Bagoam in exercitu Ochi cognomento Artaxerxis praefectum tertiae phalangis cum collega Mentore) amicum suum Jesuam, Joannis summi pontificis fratrem promoveri nisus est ad pontificatum: quem cum Joannes in templo occidisset: Bagoses templum polluit Judaeam annuo tributo multavit in annos septem. Id autem factum esse in hac expeditione Ægyptiaca, planè consonum est rebus ab Ocho gestis. Et hinc colligimus Judaeos primum Ægypto dein et Phoenicia a Persis deficiente, mansisse in fide Persarum, eoque gravia passos a vicinis Ægyptijs, quae causa videtur silentij Josephi de rebus Judaicis temporis intermedij.

IV. Nab: 399.

Scriptum reliquit Aristaeas in Ægyptum cum rege Persarum venisse copiosam Judaeorum manum: jam verò duo solum Ægyptum intrarunt, Cambyses, qui Ægyptum cepit, et Ochus iste qui recepit. Nam intermedij bella his locis tantum per duces gesserunt, Darius Xerxes Artaxerxes. Post illos Ægyptus Persarum dominium penitus excusserat suosque reges indigenos habebat. At sub Cambyse Judaei erant pauci numero: ergo haec migratio sub hoc Artaxerxe Ocho et circa haec tempora est facta. Credibile est multos ex Judaeis Ægyptiis, cum Ægyptus a Persis defecisset, subduxisse se, in Judaeam reversos, relictis (in) Ægypto possessionibus, quas Ægypto a Persis recepta ipsi eorumque posterij, in fidelitatis remunerationem recuperaverint permissu regis Persarum.

Vicissim referunt Eusebius Hieronymus et Orosius, authore nescio quo, Artaxerxem Ochum, quo tempore expeditionem suscepit in Ægyptum, traduxisse colonias Judaeorum (proculdubio in Ægypto degentium, defectio- nisque crimine involutorum) in Hyrcaniam ad mare Caspium. Vide notas Scal: in Eus: Id solenne Persis. Sic fecere Paeonibus, sic Branchidis; Idem Histiaeus de Dario affirmavit, voluisse illum Ionas transportare in Phoeniciam, Phoenices in Ioniam. Herodot: l: 6.

349. 189 Hunc jam Manetho numerat primum Ochi in Ægypto, pulchro consensu: quam ei permittit annos 10.

Mentor Artabazum sororium et Memnonem fratrem reconciliat regi, et rebelles per Asiam ad obsequium reducit.

Joanni mortuo succedit in pontificatu filius *Jeddoa* Josepho *Jaddua* centum circiter annos natus. Circa haec igitur tempora, non antea, scriptum puto caput tertium libri 1 Paralipomenon, quia continuam generationem persequitur usque ad quartumdecimum a Jechonia. Quod si vicenarij omnes genuerunt: tempus a captis Jerosolymis hucusque 13 generationibus consummatur. Vide ergo, an non Jaddua hic sit [author] scriptor capitis illius.

Praetor Ath: Callimachus. ¹

XVI, 165

Certamen patrum ac plebis diremit comitia consularia extremo anno. Prolatandis igitur comitijs, interregnum initum. Seditionibus certatum ad

4) interturba *Kepler* 45)-S. 325.2) Certamen ... *Rutilus am ob. Rand nachgetr.*

Quellen: 27-31) Scal. Thes. T. 2, 115 f. 33) Herodot 6,3

Ante C. Red

349 189

undecimum interregem: tandem P. Valerio Publicolae, datus e plebe collega C. Martius Rutilus.

[352:402]

I. Nabonassari 400. 18 Novemb.

- * 348. 190 Abhinc argumenta sese nobis offerunt, quibus res Romanae cum Graecis, cumque Olympiadibus adeoque et cum coelo ipso connectantur. Anni vero consulum, qui antecesserunt hanc Olympiadem, nuda authorum, eorumque inter se variantium asseveratione definiti, itaque praeter propter veri sunt: quia antehac non contigit Romana bella Graecis inseri. Ab hoc itaque tempore Coss: Romani certiores sunt.

10 Philippus Macedonum rex urbes Thraciae subigit, Olynthum proditione capit, cum Atheniensibus bellum orditur.

Pr: Ath: Theophilus

OLYMP. CVIII.

Cum hac Plinius comparat VC 398, vitiose.

Interregnum initum, ob dissidia super consulatu plebis.

Etsi Diodorus cum anno I. hujus Olymp: connectit

20 Coss: C. Sulpitium. C. Quintium: quia tamen, a quatuor annis creberima erant interregna, quibus comitia prolatabantur, facile annus statu suo moveri potuit. Ego hos Coss: ad finem hujus aestatis pono: ut cum sequenti anno componam potissima parte. Nam post haec hac anni tempestate inierunt Coss: vide annos sequentes. Ita hic tenetur Diodorus, quod hi Coss: hoc Olymp: anno iniverint.

[351:403]

347.

II. Nabon: 401.

- 191 Durabat bellum inter Phocenses et Boeotos et Boeotis rogantibus Philippus auxilia misit.

Pr: Ath: Themistocles

Coss: C. Cornelius Scipio. M. Popilius Laenas.

[350:404]

346

III. Nabon: 402

- 192 Pugnatum cum Gallis.

30 His Coss: ludos saeculares factos affirmat Zosimus, teste Capel: sc: M. Pop: Laenate IV. et L. Corn. Scipione.

Vide an sint post.

Pr: Ath: Archias¹

40 Finis bello Phocensi a Philippo impositus. Hoc anno III. hujus Olymp: excurrit Diodorus in narrationem, quomodo divinitus puniti sint sacrilegi; quos inter erat et Archidamus rex Spartae, ejus itaque mortem hic solenniter commemorat. Atqui is post annos demum 8 occubuit; et si textum Diodori attendas; facile est id deprehendere. Phalaecus enim praedonum unus satis multo tempore oberravit, donec in Cretam venit, ibique Lyctios expugnavit; ij verò Spartanos auxilia rogarunt; missusque est Archidamus, cum esset in procinctu expeditionis Italicae. etc. Decepit tamen Diodorus seipsum; qui abhinc numerat annos Agidis 15: Nam infra anno III. Ol: CXII. numerat solos 9.

XVI, 165^v

2) am Rand $\triangleleft$ Zeichen für Umstellung nach unten? 17) am Rand $\triangleleft$ 19 f.) ut ... parte am Rand

26) Zusatz von Hansch: (Calvisio anno ante Christum 345. p. 142 a). 27) Zusatz von Hansch: (Calvisius ad annum ante Chr. 345). 30) Zozimus

Quellen: 35) Diod. 16,60-64

Ante C. Red

346 192

[349:405]

Coss: L. Furius Camillus. Ap: Claudius Crassus.

Iniverunt ante hyemem; nam motus Gallici, quorum causa erat hyemis vehementia, attribuuntur illorum anno: ut et bellum quod cum ijs gestum, puta sequente aestate.

App: Claudius principio anni mortuus est, et Camillus superiore anno dictator fuerat. Itaque hinc esse puto, quod Diodorus horum loco commemoret. T. Quintium, et M. Æmylium.

IV. Nabon: 403.

His Coss: Valerius Antias ait secundos ludos saeculares ...

Valerij Corvi monomachia cum Gallo annos 12 post irruptionem Gal-
lorum. His Coss: 10

345. 193. Prima connexio rerum Romanarum cum Graecis. Etenim narrat Livius his Coss: mare fuisse infestum classibus Graecorum; incertumque ait quae gens fuerit. Existimat autem naves fuisse tyrannorum Siciliae: nam Graecis non vacavisse in Italiam excurrere; ea enim tempestate Graeciam bello fessam intestino, jam horruisse Macedonum opes. Vides autem superiori anno finitum esse bellum Phocense, potentia Philippi.

XVI, 166

Qui vero populus hoc anno IV hujus Olymp: 'in Italiam venerit, Diodorus indicat.

Syracusani enim cum seditionibus jactarentur ad Corinthiorum opes confugere. Miserunt igitur Corinthij exercitum duce Timoleonte, qui classe primum venit Metapontum in Italiam. Supervenit illi triremis Punica, vehens legatos qui petebant, ut Timoleon abstineret Sicilia. Hic igitur exercitus littora Italiae populatus fuerit. 20

Cicero in Catone scribit his Coss: Platonem Tarentum venisse. Vide an factum navibus his Corinthijs, legitur enim Plato militatum abijisse Corinthum.

Timoleon nihilominus celeritate usus Rhegium trajecit: hinc est quod Livius ait, Graecos pugnandi nulla copia praebita, Italiâ excessisse: et praetorem qui in eos erat missus, nulla memorabili re gesta domum redisse. 30

Timoleon initium fecit liberandae Siciliae a Carthaginensibus.

Pr: Ath: Eubulus.

[348:406]

Coss. M. Valerius Corvus. M. Popillius Laenas.

Pro ijs Diodorus inserit unum par, quod nobis post tres annos sequitur. Itaque hos jam una mecum comparat cum anno sequenti ut et duo alia paria.

I. Nabon: 404. 17 Nov:

344. 194 His Coss: ut Livius et Diodorus, et hoc anno primo hujus Olymp: ut Diodorus, Primum foedus ictum inter Romanos et Carthaginenses. Argumentum connexionis alterum. 40

Timoleon enim in Sicilia praeclarè res gessit eratque Romanis suspectus ob infestatam Italiam Carthaginensibus verò apertè hostis. Utrique igitur alterorum ope indiguerunt.

Philippus in Illyride, et Thessalia bellum gessit.

9) Zeile nachgetr. 10 f.) annos ... Coss: nachgetr. 41) am Rand von Hansch: Calvisius in Chronol. p. 143.a.

Quellen: 10) Liv. 7,26,1-6 12-16) Liv. 7,25,4; 7,26,15 18-24) Diod. 16,65,1-3. 7-9. 66,5-7. 68,3
25) Cicero, Cato maior 41

Ante C. Red

344 194

Pr: Ath: Lyciscus.

OLYMP. CIX.

Coss: Ti: Manlius Torquatus. C. Plautius.

[347:407]

II. Nab: 405.

343. Thraces a Philippo domiti.

195. Dionysius Siciliae tyrannus a Timoleonte persuasus abdicat se tyrannide, vitam privatam amplexus.

Pr: Ath: Pythodorus. ¹

Coss: M. Valerius Corvus. C: Poetelius.

XVI,166°

10 342.

III. Nabon: 406.

[346:408]

196 Bellum cum Volscis.

Arymbas Molossorum in Epiro rex mortuus. Æacidas filius ejus depulsus a successione per Philippum Macedonem, qui uxoris Olympiadis fratrem Alexandrum substituit.

Pr: Ath: Sosigenes

Timoleon Siciliam liberat a Carthaginensium dominatu.

Coss: M. Fabius Dorso. Ser: Sulpitius Camerinus.

[345:409]

Diodorus hos supra ante tres annos retulit; qui igitur hic succedunt in Diodoro, hos deorsum trudo multis argumentis, quae partim praecesserunt partim sequentur suis annis: et abhinc rursum Coss: ijs annis finientibus inisse pono, quibuscum ut totis Diodorus illos comparat.

20

341.

IV. Nabon: 407

197. Bellum Auruncum, quando instante praelio dictator Furius aedem Junoni Monetae vovit.

Philippus Macedo Perinthios acri obsidione pressit. Artaxerxes igitur negotium dedit satrapis suis, ut Perinthijs opem ferrent. Suspectam enim habebat Philippi potentiam.

Calculus Prutenicus hoc anno 341 ante Christum currente exhibet totalem Solis eclipsin in oriente die 26 Sept: Juliani, mane post Solis ortum. Romae cecidit ante Solis ortum.

*

30

Pr: Ath: Nicomachus. ¹

Coss: C. Martius Rutilus. T. Manlius Torquatus.

XVI,167

340.

I. Nabon: 408. 16 No:

[344:410]

198. Magni Carthaginensium exercitus in Siciliam transportati, vincuntur a Timoleonte. Diodorus, anno XXI Philippi anno I. Ol: CX Θαργηλιωνος εβδομη ισταμενου, sed Σκιρροφοριωνος πρυτανειας επτακαιδεκατης (puto addere Scaligerum) Em: T. 392. Argumentum habes numerationis annorum Olympiadis, saltem ex ipsius Scaligeri confessione, si non ex ipso Plutarcho in Camillo.

40

Pr: Ath: Theophrastus.

OLYMPI. CX.

Hoc anno ante Chr: 340. currente, die 15 Septembris totalis fuit Solis eclipsis circa 20 M Babylone circa horam 9 vel 10 ante meridiem, Romae hora 7. vel 8.

*

Et legimus in Livio, anno postquam vota erat aedes Junoni Monetae, dedicatam esse: puta aestate desinente. Extemplò verò ait dedicationem

3) *am Rand von Hansch?*: Calvis. p. 143 b. 35–39) Diodorus ... Camillo *am Rand**Quellen:* 6) Diod. 16,70,1–3 37) Scal. Em. 1598, S. 392 C 45–S. 328.3) Liv. 7,28,4–7

Ante C. Red

340 198

insecutum esse prodigium; cum nox interdiu intendi visa. En eclipsin. Magna autem consternatio fuit, quia supplicatum ivere et tribus omnes, et finitimi etiam populi.

Haec connexio cum coelo et sic etiam cum Olymp: supra confirmabatur ante Chr: 345 et 344. a Diodoro, et infra confirmabitur ante Ch: 336 a Livio.

Interregnum, quo pleb: alter cos. ereptus.

[343:411]

Coss: M. Valerius Corvus. A. Corn: Cossus.

339.

II. Nabon: 409.

199 Campani a Samnitibus pressi sese dediderunt Romanis; itaque ortum ijs bellum Samniticum. ¹

XVI, 167°

Artaxerxes Ochus veneno sublatus a Bagoa eunuchio. Is interfectis caeteris regijs filijs, Arsen natu minimum regem constituit.

Manetho Ocho non plus decem solidos annos dat in Ægypto, excluso et illo anno, quo cepit Ægyptum, et hoc etiam anno, quo occidit. In compensationem igitur Arsi dat annos 4, quorum hic est primus.

Diodorus et Scal: Can. Isag: fol. 133, dant Arsi annos tantum tres, quibus hic est ultimus de 23, quos Ocho dant. *

Genethliaci vero numerant Arsis tantum duos: quia dant Ocho 21, post Artaxerxis Mnemonis 46, accensent igitur Ocho post hunc etiam alium annum pro 21. 20

Pr: Ath: Lysimachides.

[342:412]

Coss: C. Martius Rutilus. Q. Servilius.

Eos inivisse instante hyeme constat ex lectione Livij.

338.

III. Nabon: 410.

200 Hic est quidem Diodoro primus Arsis. At ex genethliacis, qui hunc faciunt 21 Ochi (et consequenter 24 ex quo is vivo patre regnare cepit) colligimus interregnum unius anni sub Bagoae tyrannide et caede filiorum regis; quem annum Manetho et Diodorus successuro Arsi adjiciunt, genethliaci decessori Ocho. 30

Conjuratio exercituum Romanorum in Campanos dissipatae.

Eclipsis Solis magna sed in ipso occasu. 29 Febr: *

Hoc anno III hujus Olymp. die 7 Metagitnionis victi sunt Athenienses a Philippo ad Chaeroneam.

Eademque die et anno Archidamus Spartae rex subsidio missus Tarentinis contra Lucanos, occubuit in praelio, cum XXIII annos imperasset. Successit ei filius Agis annos XV. Diod. Ergo supra ante annos 8, ejusdem regis mors ab eodem Diodoro tantum per excursum est posita. ¹

XVI, 168

[341:413]

Coss: C. Plautius. L. Æmylius Mamercus.

337.

IV. Nabon: 411. 40

201. Philippus Macedonum rex, Imperator Graeciae renunciatur adversus Persas.

Metu belli Samnitici Coss: jussi sunt abdicare ante tempus. Interreges duo comitia perfecere.

Ab hoc igitur tempore Coss: ante autumnum magistratus auspicati esse videntur.

[340:414]

Coss: T. Manlius Torquatus. P. Decius Mus.

Ante C. Red

337 201

I. Nabon: 412. 15. Nov.

336. Philippus Attalum et Parmenionem in Asiam trajicere jubet, ut belli initium faciant cum Persis.

202 Annus igitur I hujus Olymp: CXI. id est annus, cujus posteriori parte celebrata fuit haec olympias, a Porphyrio primus dicitur Philippi (puto intelligit monarchiae Macedonum).

10 Cum Arses mortem patris et fratrum ulcisci vellet, a Bagoa eunucho cum liberis extinctus est, anno imperij quarto secundum Manethonem, tertio secundum Diodorum, sc: a morte patris; secundo, secundum genethliacos, qui numerant ex quo is regnum usurpavit. Ei successit *Darius* Arsamis f: Ochi patrueis, cognomento Codomannus, opera Bagoae; imperat annos 6.

Hic Darius industriam adhibuit ad occurrendum Macedonibus, quoad superstitem Philippum scivit.

20 Ab hoc Dario Josephus ait missum esse satrapam in Samariam, nomine Sambelitem. Demus hoc, dummodo non statuamus fuisse illum Saneballat socerum Manassis; ille enim erat gener Manassis sub Artaxerxe primo, tempore Nehemiae. Nam praeter caetera et hoc repugnat, quod abhinc non sufficit spacium temporis rebus, quas Josephus gestas commemorat in hac ejus satrapia. Sambelletes enim, ut narrat Josephus, cum in satrapiam venisset, filiam habuit Nicaso virginem. Requiritur tempus, donec inter praesidis Samaritani, et summi pontificis Judaeorum domus, notitia, et familiaritas et denique affinitas coalescat, tum nuptiae confiant, et Manasses gener a tribulibus suis arceatur altari, et confugiat ad socerum, quae omnia finem habuerunt ante pugnam ad Issum, ad quam abhinc non totum restat biennium. Esto igitur hic Sambelletes qui sub Dario Codomanno venit satrapa in Samariam, unus ex posteris illius Saneballet soceri Manassis.

XVI,168°

30 Philippus filiam Cleopatram copulat Alexandro regi Epiri, avunculo. Inter spectacula vero nuptialia ex insidijs a Pausania perimitur; annis 35 post pugnam Leuctricam: Eratosth: Eodem die quo Cajus Caligula interfectus. Josephus. sc: IX. Cal: Feb. Ei successit Alexander filius annos 12½, cujus juventute contempta Darius laborem et curas remisit.

Nuptijs peractis (non antea) Alexander Epirota in Italiam trajicere potuit. Itaque Livius T. Manlio Torquato III. P. Decio Coss: Alexandrum ait Epiri regem, in Italiam classe appulisse constat. Et ne dubites de anno, Eadem inquit, aetas rerum Alexandri Magni est. Viden' ut hoc anno Alexander regno successerit, ejus avunculus Alexander nuptijs peractis in Italia esse potuerit? Diodorus hos Coss. uno anno, hodierni fastorum scriptores pluribus annis in antecedentia trahunt, tantum abest ut in consequentia tempora, quod hae allegatae historiae flagitare videntur, demitti possint.

40 Compara haec cum nonnullis superioribus, et de Diodoro securus eris.

Bello formidoloso contra Latinos Decius se devovit, Manlius filium supplicio capitali affecit, quod injussus pugnaverat, etsi vicerat.

OLYMP: CXI. ¹

Desinunt cum hoc anno illi etiam 34 anni quos Diodorus uno loco dat Cleomeni regi Spartae Cleombroti filio.

XVI,169

41 f.) Abs. urspr. oben vor Philippus filiam

Quellen: 31) Diod. 17,2,3 διὰ τὴν ἡλικίαν ὑπὸ τινῶν καταφρονούμενος

Ante C. Red

336 202

Hunc annorum numerum Scaliger defendit rejecto altero Diodori loco, ubi sunt anni 61 regni Cleomenis. At refutatur infra Ol: CXVI. an. III. Vide finem Cleomemis Ol. CXVII. an. IV. *

[339:415]

Coss: T. Æmylius Mamercinus. Q. Publilius Philo.

II. Nabon: 413

Primus hic Darij habetur in tabula genethliaca, primus etiam Alexandri: quo anno imperator Graeciae adversus Persas renunciatus, Dario metum incussit, Thebas evertit.

335. 203 Darij igitur duce Memnone, cum Macedonicis ducibus in Asia bellum aequo Marte gerit.

10

Senatus finire consulibus turbulentis imperium cupiens dictatorem dici jussit adversus rebellantes Latinos. Brevis igitur horum annus fuit.

[338:416]

Coss: L. Furius Camillus. C. Maenius.

Inisse videntur media aestate. Nam Pedi oppidi obsidio omissa ab Æmylio repente; ab his Coss: ante omnes alias res resumpta est.

Nascatur hic Oniae anno aetatis 50 circiter filius Simon.

III. Nabon: 414.

XVI, 169^v

334. 204 Alexander trajecit in Asiam, vicit duces Darij ad Granicum. ¹

Darius Memnonem summum exercituum Persicorum imperatorem constituit.

20

[337:417]

Coss. C. Sulpitius Longus, Diodoro. Livius addit P. Ælium Paetum.

*

IV. Nab: 415

333. 205 Memnon mortuus.

Alexander vicit Darium ad Issum.

Senatus, authore Livio, infensus consulibus dictatorem creari jussit, qui vitio creatus se dictatura abdicavit. Brevis igitur eorum annus fuit.

[336:418]

Coss: L. Papyrius Crassus. K. Duilius.

Inisse videntur ante aestatem. Cum Diod. Hic igitur incipio cum Diodoro in gratiam redire.

332.

I. Nabon: 416. 14 Nov:

30

206 Alexander Tyrum obsidet menses 7.

Ausones victi.

[335:419]

Coss: M. Val. Corvus. M. Attilius Regulus.

Iniere ante aestatem, exercitus enim a superioribus Coss. accipere ad Cales Ausonum: idque oppidum c... ..nt.

*

Alexander Tyro expugnata Gazam etiam cepit post bimestrem obsidionem. Judaeam et Jerosolymas, obviam procedente Jaddua summo pontifice, longaevo sene, in clientelam suscipit.

Hic igitur Sambelletes ille Josephi, sese cum provincia Samaria dediderit Alexandro ad Tyrum et mortuus sit in illa obsidione. ¹

40

XVI, 170

Caetera non cohaerent in Josepho. Nam si Alexander non plus novem menses moratus est ante Tyrum et Gazam: quomodo Sambelletes tam brevi spacio et impetrare ab Alexandro potuit, cum ante Tyrum esset cum ipso, ut sibi liceret extruere templum et illud antequam moraretur ad Gazam perficere, tantum quidem et tale, quod esset aemulum Jerosolymitano. Omnino

28) Cum Diod *am Rand* 34 f.) *nachgetr.*

Quellen: 11 f.) Liv. 8, 12, 8–13 21) Diod. 17, 17, 1. Liv. 8, 15, 1 25 f.) Liv. 8, 15, 5 35) Liv. 8, 16, 6–10

Ante C. Red

332 206

igitur hoc templum in monte Garizim jam olim erat exstructum sub Dario Notho. Vide anno red: 115, alia argumenta consentientia.

Demus tamen et hoc, templum illud Samariticum hoc tempore etiam ab Alexandro fuisse ornatum operis et dotatum privilegijs, petente aliquo ex Saneballetis illius posteris, qui templi conditor fuit; cui et ipsi nomen fuerit Sanbelletes.

OLYMP. CXII.

II. Nabon: 417.

10 Capta Gaza Alexander duxit exercitus in Ægyptum, urbesque et populos citra belli aleam in deditionem accepit: cum Cyrenensibus Libyae, societate inita profectus est ad Hammonem.

Cum Valerius triumphasset de capto Caete, ne Regulus expers gloriae esset, missi ambo coss: adversus Sidicinos, dictatorem prius dixerunt habendorum comitiorum causa. Verisimile igitur haec comitia fuisse primo vere.

331 207 Coss: T. Veturius. Sp: Posthumius.

[334:420]

Successere non confecto bello cum Sidicinis. Exercitu igitur accepto a superioribus Coss: Sidicinum in agrum pervenere.

20 Alexander ab Hammone reversus et rebus Ægypti constitutis per Syriam contra Darij copias in Assyriam expeditione suscipit.

Cum Sidicini Samnitum auxilia concivissent, pugnaturique pro extrema spe viderentur senatus autoritate Coss: dictatorem dixerunt qui vitio creatus magistratu se abdicavit. Et 'quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspicijs, ad interregnum ventum; et a quinto interrege creati alij Coss: Livius.

XVI,170°

* Has ob circumstantias ego puto duo paria Coss: eodem anno fuisse. Nam cum esset tantus belli metus, ut ad dictatorem recurreretur, nullae tamen horum Coss: res gestae commemorantur. Hodierni chronologi perperam contrarium faciunt, unum annum sub interregibus transmittentes.

30 Coss: A. Cornelius. Cn. Domitius.

[332:422]

Tranquillas sub ijs res perhibet Livius quia Samnites Epiri rex Alexander in Lucanos traxerat.

Alexander Ægypto abiturus Alexandriam condidit paucorum dierum spacio, anno II. Ol: CXII. Diodoro teste. Livius ait id factum sub Cos: L. Cornelio Lentulo, qui cum Q. Publio Philone quinquennio post Cos: fuit. At cum hoc anno II Olymp: hujus condita sit urbs illa, et vel hoc vel summum sequenti si Diodoro credamus, consulatum iniverit L. Cornelius aliquis, puto igitur Livium duorum cognominum consulatum occasione deceptum in tempore.

40 Etsi et hoc notandum, Dionysium ut Diodorum ante annos 100, et Solinum ante 25, itidem quinquennio differre in accommodandis consulatibus ad Olympiades. An hinc Livio aliquid etiam commune adhaeserit? An quinquennalis anarchia in causa sit, quando nulli Coss: vel Tribb: nulla annis his nomina.

Iisdem autem Coss: quibus Alexandria condita, Livius affirmat etiam Alexandrum Epiri regem (quem his ipsis L. Cornelio et Cn: Domitio alibi

34) *am Rand* Abhinc in eos annos quibus Coss. assignat Diodorus velut integros, ego posteriora illorum consulatum refero.

Ante C. Red

331 207

ait pacem cum Romanis fecisse cū bello superasset Samnites et Lucanos) in praelio contra Brutios et Lucanos interfectum esse: id verisimile est paulo post pacem cum Romanis initam contigisse.

Ac cum sequenti anno certum sit appariturum, Alexandrum hoc anno II. Olym: CXII perisse, certum etiam sit hoc anno Alexandriam conditam; non igitur hi Coss: L. Corn. Cn: Domitius, quibus ille pacem cum Romanis fecit, deorsum possunt moveri ultra annum mortis.

XVI,171

Compara cum his sequentia et antecedentia, videbis hic alicubi duo paria con'sulum in eundem annum conjicienda.

Affirmat Arrianus, locum urbi designatum esse antequam Alexander ad Haemonem proficisceretur ergo anno superiore. 10

Alexander Dariū vicit ad Arbela quando Plutarchus ait fuisse eclipsin Lunae mense Boedromione, circa initia mysteriorum. *

Haec eclipsis hoc anno invenitur 20 Septemb. Juliani in 23 ♄: estque dies 15 mensis Graeci: Ab hoc igitur 15 ad 20 Boed: quo die ipsa mysteria celebrabantur, per dies 5. oportet praecessisse ex more, quandam veluti parasceven.

Ut certum sit eclipsin contigisse 15 mensis, notat Plutarchus Alexandrum vicisse die 26, diebus 11 post eclipsin.

Plus hinc Scaliger non collegerit, menses enim Prytanici Metonici postea usurpati a Calippo jam in usu erant. 20

Hic nota, si vera est historia Diodori Alexandrum intra unius anni spacium cum exercitu ex Phoenicia ejusque urbe Gaza in Libyam indeque rursum in Assyriam ad Arbela venisse. ¹

XVI,171°

III. Nabon: 418

Sextus Darij. Tot habet in tabula genethliaca.

330. 208 Agis rex Spartaē dux Graecorum adversus crescentem Alexandri potentiam, pugna victus ab Antipatro Alexandri duce interiit anno III. Ol: CXII. Diod: Antipater literis ijsdem, mortem utriusque regis, Spartani et Epirotae, Alexandro significat. Justinus. Atqui quo tempore Alexander de morte Agidis certior est factus, jam pugnā ad Arbela vicerat. Diodorus. Eratque in Parthia, Justinus. Scilicet persequens Dariū. His verò rationibus evincitur, mortem Epirotae a Livio quinquennio per errorem postpositam. 30

Agis imperavit annos 9, ut hic Diodorus scribit, confirmans mortem Archidami supra anno III. Ol: CX. et refutans seipsum alibi ubi dedit ei 15.

Successit ei Eudamidas frater qui rebus maxime pacatis regnavit. Paus: cujus filius erat Agis.

[331:423]

Coss: C. Valerius Flaccus. M. Clodius Marcellus.

Annus Romae pestilens.

Alexander primo Babylonem, postea Susa denique Persepolin cepit incenditque. Dariū persecutus a Besso satrapa invenit interfectum. Hic percussit Dariū 1. Mach. 1. 40

Ita destructum fuit regnum Persarum 230 annis solidis postquam Cyrus Persis imperare cepit. Eusebius.

20 f.) Prytanici postea usurpati a Calippo über d. Zeile für gestr. Calippicj; Metonici wiederum als Erläut. zu Prytanici übergeschrieben 21) am Rand Scal. Em: Tem: f. 80.

Quellen: 20) Scal. Em. t. 1598, 395 f. 29) Diod. 17, 63, 2-4 36) Pausanias 3, 10, 5

Ante C. Red
330 208

Vides autem ab aestate anni Nabon. 188 ad aestatem hujus 418, interesse annos 230.

A novilunio proxime solstitium aestivum incipit prima Calippi periodus 76 annorum, mensis Pharmuti die 16 in 17: quibus 'periodis dignatio magna videtur accessisse a fortuna: quod eodem tempore Darius occubuerit, successore Alexandro. XVI,172

Scal: Em: Temp: fol. 396: ubi multae fabulae.

IV. Nabon: 419.

329. 209. Primus hic est annorum 6 Alexandri apud Chaldaeos genethliacos.

10 Est igitur hoc initium TERTIAE MONARCHIAE earum, quae, quod populum Dei in potestate erant habiturae a Daniele sunt praedictae. Ea Dan: 7. v. 6. PARDO assimilatur secundum alios: Et Dan: 2. v. 32. 39. VENTRI ET FOEMORIBUS in statua AENEIS; quae monarchia praedicitur imperatura universae terrae, quod erat omnino verissimum respectu antecedentium. Nam Alexander in Europa Graeciam possidebat, quippe imperator ab omnibus Graecis declaratus: ad ortum Indos subegit, quarum regionum neutram possederant Persae, nec Romani Indias attigerunt. Legationes praeterea ad Alexandrum ex orbe terrarum universo sunt missae Babylonem, obedientiam deferentes.

20 De hoc Alexandri successu vaticinatus est Daniel ante annos 230, ab hinc retrò. Cap. 11. v. 3. Hic est HIRCUS ille Dan. 8. v. 21. a quo an Alexander cornua sua desumpserit; ut ab Arabibus Dhilkarnaiim diceretur, cornutusque pingeretur, id verò considerandum relinquitur.

Jadduas, Josepho teste, brevi postquam Judaea in ditionem Alexandri venit, est mortuus, centenario major.

Ei successit Onias, cui Eusebius dat an. 27. ¹

Dictator dictus clavi figendi causa.

XVI,172^v

Coss: L. Papyrius Crassus. L. Plautius.

[330:424]

I. Nabon: 420. 13 Nov.

30 328. 210. Bellum Privernas.

Coss: L. Aemylius Mamercinus. Cn: Plautius, inierunt Cal: Quintilibus. [329:425]
Id est Majo Juliano. Diodorus hos omittit, et invicem paulo infra unum par duobus annis continuis praeficit.

OLYMP. CXIII.

Alexander his Olympijs voce praeconis exulibus Graecarum civitatum, reditum in patriam concessit. Diod.

II. Nabon: 421.

327. 211 Alexander Indos subegit. 1. Mach: 1. v. 3. ¹

40 Hoc anno II. Olymp: CXIII. Romani Coss: crearunt eos qui hic sequuntur puta anno mediante. Diod: XVI,173

Coss: P. Cornelius. A. Posthumius.

[328:426]

Livio P. Plautius Proculus.

III. Nabon: 422.

Hoc anno Rom: Coss: crearunt eos qui hic sequuntur. Diod: (puta anno ferè mediante).

7) Zeile nachgetr. 44 f.) nachgetr.

Ante C. Red

326 212

[327:427] 326 212 Coss: L. Cornelius Lentulus. Q. Publilius Philo II.

Huc igitur sub hos Coss: Livius retulit Alexandriae aedificationem, et Alexandri Epirotae mortem, sed erravit quinquennio, aut certè, cujuscunque authoris Coss: sequaris ad minimum triennio: quod facile ei evenit, nullum adminiculum habenti consertarum harum historiarum cum rebus Romanis; ut unum Cornelij consulatum pro altero eligeret. Nam hercle sursum promoverè consules secundo Livio non possumus; quin potius supra Ol. CXI, deorsum illos eodem authore protrudere cgebamur.

IV. Nabon: 423.

325. 213 Hoc anno IV. Diodorus nominat Coss: antecedentes, qui etiam prius erant nominati: dicens eos hic jam antea creatos fuisse; κατεστάθησαν. Causam ex Livio possis odorari: ut sequitur.

Abhinc igitur iterum, qui ex Diodoro ponuntur Coss: inierunt ante initium anni Olympiadici, a Diodoro ipsis tributi; et sic a me hic ponuntur.

Cum comitiorum dies instaret, Publilio imminenti muris hostium, prorogatum imperium proconsulare (dici tunc primum ceptum) ac pro consule dictator habendis comitijs creatus: an vitio, in longam disceptationem venit. Dilatis saepius comitijs, quartusdecimus demum interrex comitia habuit. En igitur prolongatum hunc annum manifestè.

Alexander ex India reversus Susa, duxit Statiram Darij filiam.

[326:428]

Coss: C. Petilius, L. Papyrius Mugillanus.

324

I. Nab: 424. 12 Nov:

214 Hoc anno Romani κατέστησαν proximè praemissos, quia scilicet ij forte ferè unâ cum anno Olymp: inierunt.

Sextus Alexandri in Babylone.

Ad Alexandrum Babylonem ingressum convenerunt legationes omnium gentium: Brevisque post moritur, die 28 Daesij mensis; antecedit is dies ludicrum Olympicum. Et tamen Porphyrius vocat hunc annum 'primum Olymp: CXIV.

XVI, 173°

Regnavit annos XII. I. Macch: I. v. 8.

Hegesias Archon Ath:

OLYMPIUM CXIV.

Tabula regum Babylonis ab initio Nabonassari ad finem usque Alexandri computat annos 424 quot etiam vides in lemmate, quot et Ptolemaeus numerat. Et desinit hic tabula ista apud Eusebium. Itaque Ptolemaeus novam aeram a morte Alexandri deducit: quam successores ejus Arabes, Æram Philippi dixerunt; quia cum eâ successit in imperio Macedoniae praesertim Philippus Aridaeus Alexandri frater, matre Philinnâ Larissaeâ.

In translatione Almagesti ex Arabico latinâ scribitur, Anni Felis pro Felip, interprete decepto similitudine characterum Arabicorum.

Causas alias hujus denominationis, quas Scaliger Em: t., et Christmannus adducunt, commentitias esse censeo.

Primus annorum Philippi videtur Scaligero incipere a Tisrin Syriaco: testem habet numerationem Albategnij quod inceperit post autumnale aequinoctium: sanè ibi ubi 424 Nabonassari desinit.

1) Publius (*richtig* Bl. 173, 176, 177°) 13 f.) Abhinc ... hic ponuntur. *am Rand* 15) Publio 32) OLYMPIUM *korr. für* OLYMPIAS 36) *Randnachtrag zu* Arabes: Et Graecus Theon et Censorinus vid. Sc: Em: T. fol. 398. 43-45) *nachgetr.*

Quellen: 15 f.) Liv. 8, 26, 7 29) Porph.: Scal. Thes. I, 3224 Z. 5 v.u. 38) Scal. Thes. I, 3224 Z. 3 v.u. (Porph.)

Ante C. Red

324 214

Coss: L. Furius Camillus II. Junius Brutus Scaeva.

[325:429]

Hos Romani κατέστησαν, utique anno Olymp: proxime inituro.

323

II. Nabon: 425.

215 Decumbens Furius dictatorem gerendo bello cum Samnitibus creavit: qui magistrum equitum, eo quod injussus pugnaverat, victorem maximis ordinum contentionibus ad paenam [vocavit] poposcit.

Hic annus II. Ol: CXIV primus Philippi Arridaei nominatur a Porphyrio; intellige a 12 Novembris, initio anni Nabonassarei; sic enim Censorinus. Et quidem et Macedones cum Ætolis et Epirotis annum ab autumno incipiebant.

10

Bellum Lamiacum.

Cephisodorus archon Ath:

Ptolemaeus Lagi et Arsinoes f. Philippi primo satrapa in Ægypto, annos 7. postea liberorum Alexandri usque ad annum abhinc 17, denique rex usque ad annum abhinc 40. Pausanias Philippi filium naturalem perhibet, matrem enim a Philippo gravidam Lago nupsisse. ¹

Philocles seu Diocles Archon Ath:

XVI, 174

*

Rursum hic chronologi hodierni contra auctoritatem Livij et Diodori, annum interponunt sine Coss: quem aiunt transactum per dissidium dictatoris et magistri equitum. Atqui haec gesta sunt, consulum priorum altero decumbente, altero bellum gerente in Vestinis. Adeoque annus hic, ob dissidium illud magistratuum curtatus potius quam prolongatus esse videtur in biennium. Etenim dictator, priusquam abdicavit, consules creare jussus est, et creati

20

Coss: C. Sulpitius Longus II. Q. Æmylius Cerretanus vel Aulius alijs.

[323:431]

Diodorus de his Coss: ineunte anno sequente Olympiadicō dicit, κατέσῴτησαν, scilicet ante anni Olympiatici initium.

322.

III. Nabon: 426.

216. Arrhidaeus Alexandri ducum unus, biennio fere consumpto in apparatu funebri, corpus Alexandri ex Assyria Libyam versus, ad Hammonem deportare cepit. Ei Ptolemaeus cum exercitu obviam processit in Syriam, honoris causa Diod. In Ægyptum ubi ventum, persuasit Arrhidaeo, ut [Alexandriae] in Ægypto potius sepeliretur funus Alexandri. Paus.

30

*

Interim Perdiccas regnorum Philippi supremus gubernator, petita in matrimonium Cleopatra, sorore Alexandri Magni, vidua Alexandri Epirotae, regno insidias parat.

Aristoteles et Demosthenes mortui. ¹

Coss: Q. Fabius, L. Fulvius.

XVI, 174°
[322:432]

Horum Diodorus non meminit, dum duorum annorum res gestas continuo filo orationis persequitur: ut locum sic ijs nihilominus relinquat.

40

321.

IV. Nabon: 427

217 Perdiccas ex Asia profectus contra Ptolemaeum cum copijs terrestribus navalibusque, et ducens secum reges, aliquot pugnis victor, tandem victus, à proprijs militibus trucidatur in Ægypto, cum triennium imperasset. Diod. Ei successerunt in tutela Arridaeus et Pitho.

12) Zeile nachgetr. 16) nach nupsisse 6 Z. (äbnl. 216 Abs. 1) gestr.

Quellen: 7 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 24–26 15) Pausanias 1,6,2

Ante C. Red

321 217

Apollodorus archon Ath:

Attalus Perdiccae sororius classisque praefectus, occupata Tyro, Perdiccae amicis receptum praebet.

Pitho offensus Eurydices reginae curiositate abdicavit se tutela, successore Antipatro.

Is nova divisione provinciarum instituta Ptolemaeo Ægyptum, Laomedonti Syriam assignavit, Antigono exercitus regios; ipse reges in Macedoniam duxit. ¹

XVI,175^v
[321:433]

Coss: T. Veturius Calvinus. Sp: Posthumius.

I. Nab: 428. 11 Nov:

10

Hos etiam Diodorus omittit quia annos hic non distinxit.

Coss: Veturius et Posthumius cum exercitu ad Caudinas furcas a Samnitibus sub jugum missi sunt. Domum reversi nihil pro magistratu egerunt, sed jussi dictatorem crearunt.

320 218

Antigonus imperator Asiae declaratus ab Antipatro tutore regum, ad Eumenem bello subigendum, ubi erat sibi mandatum, copias ex hybernis contrahit; et bello Eumenem persequens in castellum Nora eum compellit potitusque satrapijs et exercitibus illius res majores appetere coepit.

Neaechmus archon Ath:

Ptolemaeus duce Nicanore Coelesyriam et Phoenicen imperio suo adjicit, capto Laomedonte Syriae praefecto. Daniel XI. v. 5. *Et confortabitur rex Austri.*

20

Quod ergo Josephus scribit, a Ptolemaeo occupata esse Jerosolyma; id Eusebius, et ex eo Scaliger Buntingus et alij hac expeditione factum existimant, sed perperam. Hoc enim anno Ptolemaeus ipse in Syriam non venit. Mansitque Judaeis qualiscunque illa libertas quam ab Alexandro impetratam per annos 12 possederant, usque post annos abhinc 8.

*

OLYMPIUM. CXV. ¹

XVI,176

Cum dictatorem alij vitio creatum cavillarentur, alij negarent; is se abdicavit suffectusque est alius. At neque per tunc comitia habita. Res ad interregnum redijt. Duo interreges fuere: a quorum posteriore creati

30

[320:434]

Coss: Q. Publilius Philo, L. Papyrius Cursor II:

Hi Coss: quo die sunt creati, eo magistratum inierunt: sic enim placuerat patribus. Totum verò hoc in ignominiam consulatus antecedentis factum, quid aliud quam hoc, indicat; anno nondum exacto inivisse hos jam Coss:

Diodorus hoc anno habet Q. Popilium et Q. Poplium. Sanè Livius ipse de L. Papyrio dubitat anno sequenti.

II. Nab: 429.

319. 219

Antigonus res stabilit in Asia, Eumene obsidionem tolerante: captus Attalus, occisus Alcetas.

40

Antipater regum tutor obiit, successore Polysperchonte nominato, filio suo Cassandro postposito.

*

Polysperchon Olympiadem Alexandri Magni matrem ex Epiro, ubi se hactenus odio Antipatri continuerat, ad curam liberorum Alexandri evocat.

Cassander indignè ferens se a patre Antipatro postpositum Polysperchonti, et regiam tutelam affectans Antigoni regnum affectantis opem im-

1) Zeile nachgetr. 9) letzte 11 Z. von 174^v, 175^r ganz gestr. 21 f.) Daniel ... Austri. nachgetr. 28) OLYMPIUM korr. für OLYMPIAS

Ante C. Red

319 219

plorat: Antigonus Eumenem obsidione annali soluta ad consilij societatem advocat: atque Eumenes fortunae suae brevi redditus est.

Apollodorus archon Ath:

Ut patuere conatus Antigoni, Polysperchon reges impulit ad libertatem dandam Graeciae civitatibus, ipse Eumenem ab Antigono ad se pellicere cepit.¹

Coss: Q. Aulius Cerretanus. L. Papyrius Cursor

XVI, 176^v
[319:435]

*

de quo tamen Livius dubitat, Cursorne fuerit et duos consulatus continuaverit, an Mugillanus potius cognomento hoc anno consulatum gesserit.

10

III. Nabon: 430.

318 220. Olympias in Macedoniam reversa Philippum regem cum conjuge Eurydice in custodiam dat. Tunc Antigonus tutoribus regni obedire recusans regiam privatim potestatem exercere incipit: Diod: Itaque Porphyrius hunc annum Philippi VI. qui fuit Olymp. CXV. an. III. nominat primum regni Antigoni.

Eumenes a Polysperchonte collega tutelae adscitus, intrat cum exercitu Phoeniciam et Coelesyriam, eas à Ptolemaeo repetiturus, sed mutato instituto exercitum ducit in superiorem Asiam.

Archippus archon Ath:

20

Hoc demum anno sexto post mortem Alexandri Livius occasione triumphi L. Papyrij Cursoris, excurrit in comparationem Romanorum cum Alexandro: affirmans, quod Romani tunc Alexandro si oriente subacto in occidentem arma vertisset, hunc Papyrium ducem opposituri fuissent. At nihil hinc extrui potest, quo consules quinquennio attollantur. Nam hic idem Papyrius etiam eo anno Cos: fuit, quo verè mortuus est Alexander: et anno sequenti dictator, nominaturque ibi clarissimus ejus aetatis. Verisimile tamen est Livium in applicandis Coss: Romanis ad res Graecas, perfunctoriâ operâ, quinquennio aberrasse circiter: quippe qui et in anno conditae Alexandriae et hic aequali spacio a vero distat. Utcunque sit, sui certè Livius oblitus est, qui supra Ol: CXI Coss: etiam uno anno demittere plus quam Diodorus vellet, suadet.¹

30

*

Coss: M. Foslius Flaccinator. L. Plautius Venno.

XVI, 177
[318:436]

Huc usque a capta Troja numerat Diodorus annos 866. Hic enim annus praecessit tyrannidis Agathocleae initium. Ergone Diodorus numerat usque ad tyrannidem Agathocleam.

317.

IV. Nabon: 431

221. Philippus exactis regni annis 6 mensibusque totidem, occisus est cum Eurydice conjuge ab Olympiade Alexandri matre: Diod:

Antigonus <in> Mesopotamia hybernavit.

40

Eumenes bellum cum Seleuco gerit; et cum Antigono, qui plures ineunte vere milites scripsit. Antigonus inita societate cum Seleuco et Pithone Tigrim superat circa ortum Caniculae.

Coss: C. Junius Bubulcus. Q. Æmylius Barbula.

[317:437]

Demogenes archon Ath:

Post Caniculae exortum dubia victoria pugnatum inter Eumenem et Antigonum. Id Diodorus refert anno sequenti propter exitum Eumenis. Id manifestius patet in gestis Cassandri.

32) Bl. 177–178^r stark überarb. 34 f.) Ergone ... Agathocleam. am Rand

Quellen: 9) Liv. 9, 15, 11 13) Porph.: Scal. Thes. 1, 326 Z. 3 v. u.

Ante C. Red

317 221

Agathocles figuli filius tyrannidem Syracusae arripuit, 7 annis post mortem Alexandri, hoc archonte anno Olymp: CXV exactis 866 ab excidio Troiae. *

316

I. Nabon: 432. 10 Nov:

222 Media hyemarum utrique exercitus victo et deleto in Asiae Eumene regum tutore ab Antigono Pithone et Seleuco, post brumam: circa idem tempus Olympias Pydnae post diuturnam obsidionem et extremam famem dedita a Cassandro interficitur, cum nondum de successibus Antigoni audisset. Cassander se pro rege Macedoniae gerit, imperatque abhinc annos 19. Atheniensibus Demetrium Phaleraeum dominum imposuit. Roxanen cum Alexandro illius et Alexandri filio in custodiam dat: Thessalonicen Alex: sororem sibi matrimonio copulat. 10

Democles archon Ath:

OLYMPIUM CXVI.

Cassander Thebas restaurat 20 anno ex quo eversae.

[316:438]

Coss: Sp: Nautius. M. Popilius.

Cassander cum Alexandro Polysperchontis f: bellum gerit ad Isthmum.

II. Nabon: 433

315 223 Olympiadi reginae Epiri interemptae patruelis Æacides successit, non statim receptus, quod Olympiadi studuisset. Paus: 20

Seleucus satrapa Babylonis, Antigono victori rationes administratae provinciae reddere recusans, Babylone profugit in Ægyptum ad Ptolemaeum, novorumque bellorum semina spargit. Ita Antigonus Chaldaea, Mesopotamiaque et quicquid est terrarum a Medis ad Hellespontum, praeter ea quae antea habebat, potitus est.

Seleucus igitur et Ptolemaeus inito foedere cum Lysimacho, legatis missis ab Antigono repetunt occupata.

Cyrenae a Ptolemaeo defecerunt: Ptolemaeus igitur in Libyam movit, quo audito Antigonus regno Ptolemaei insidiatus cum exercitu venit in Syriam: Pausan: Tyrum obsidet, Phoenicum regulos ac Syriae praefectos accersit ad classem extruendam, Joppen et Gazam expugnat. Utrique Graecos de foedere sollicitant, Cassandrum, Polysperchontem et filium ejus Alexandrum. 30

XVI, 177^v

Cassander in Peloponneso bellum gerit NEMEORUM ludicrum Argis celebrat.

[315:439]

314

Coss: L. Papyrius IV. L. Publilius Philo IV.

224

III. Nabon. 434

Cassandri frater Philippus in Ætolos missus ex Arcanania in Epirum movit, regemque novitium Æacidam Olympiadis patrualem et amicum proelio victum occidit. Successit ei frater Alcetas. 40

Tyrus post annum et tres menses deditur Antigono. Antigonus Gazae relicto filio Demetrio 22 annos nato, cum valido exercitu, ut Ptolemaeo irrupturo resisteret, ipse terrâ proficiscitur in Asiam et Hellespontum, accersita etiam classe Phoenicia contra Cassandri exercitus: regressus ipse ad Celaenas Ciliciae exercitum in hyberna distribuit; initio anni IV sequentis.

1-3) Agathocles ... Troiae *am Rand**Quellen:* 20) Pausanias I, 11, 4

Ante C. Red

314 224

Hoc anno III. Olymp: CXVI. Acrotatos Cleomenis regis Spartae filius expeditione in Siciliam suscepta, ut Syracusanis contra Agathoclem esset subsidio, tempestate in Adriam reiectus Apolloniata obsidione Glauciae Illyriorum regis liberat; inde Tarentum et cum Tarentinis Syracusas profectus res iniquo crimine stravit. Supervixit autem Cleomenes pater Acrotato filio. Non ergo mortuus est Cleomenes supra Olymp: XI. anno I.

Coss: M. Poetelius. C. Sulpitius: obsidionem Sorae et exercitus a decedentibus acceperere, ergo aestate. [314:440]

IV. Nab: 435.

10 313 225 Cassander pacem cum Antigono fecit, Asiam tenens, iterumque violat, Agathone fratre obside clam elapso.

Coss: L. Papyrius Cursor V. C. Junius Bubulcus II.

[313:441]

I. Nab: 436. 9. Nov:

Antigonianorum ducum irrita expeditio in Graeciam et Macedoniam.

312 226. Ptolemaeus et Seleucus, re mari prospere gesta in Cypro et Cilicia, terra Demetrium Antigoni filium pugna superant ad Gazam. Et Ptolemaeus urbes Phoeniciae cum exercitu invasit alias obsidendo alias persuadendo subigens. Captivos in Ægyptum misit. Haec Diodorus. ¹

20 Tunc, referente Josepho ex Agatharchide Cnidio, Ptolemaeus etiam Ierosolyma occupavit sabbatho, et abrogata libertate, qua 20 annos fruebantur, inclementer tractavit. XVI,178

De hoc Ptolemaej progressu vaticinatur angelus Dan. XI. v. 5. de rege Austri. Nam Ægyptus respectu Judaeae, australis est, Syria aquilonaris. *Confortabitur*, inquit, *rex Austri*, Ptolemaeus *et de principibus ejus praevalerebit super eum*, id est Ptolemaeus praevalerebit super unum de principibus Alexandri (de quo versu praecedenti) *et dominabitur ditio* (Syriae) *multa enim ditio ejus*. Clarum est praedici bellum inter Ptolemaeum et Antigoni (unius ex ducibus Alexandri) filium Demetrium. Quamquam ad id vaticinium etiam sequentia tempora pertinent.

Æra Graecorum

* 30 I. Igitur mense Nisan hujus anni incipit Æra Graecorum a Macchabaeis usitata post annos 225 exactos a reditu, currente 226. Nam anni Graecorum non debent intelligi, pro numero a Graecis usitato, sed sic anni seu aera, ex quo Graeci (Macedones) Judaeorum domini sunt facti. Etsi res gestae occupant aestatem sequentem post mensem Nisan et Macedones, ut jam apparebit ab autumno sequenti numerant: Judaeis tamen veluti praeter voluntatem accidit ut hanc epocham anticipent uno semestri: quia mense Hyperberetaeo autumnali, qui primus est anni Macedonici, jam numerant mensem septimum quasi ante semestre incepto anno.

40 Seleucus etiam instructus copiis Ptolemaei victoris, revertitur in Babyloniam satrapiam pristinam, rex Syriae factus à Ptolemaeo, ut vult Dextippus apud Eusebium. Idem Nicanorem Antigoni ducem, contra se venientem ex Media, exercitu spoliatur, Mediam occupat.

* Contrà, Demetrius Cyllen Ptolemaei ducem, missum ad expellendum se Syriâ, cum exercitu in potestatem redigit.

Ant. C. Graec.

312 I

OLYMPIUM CXVII

Antigonus pater audita filij pugna adversa ex Asia adventans vires cum filio jungit, eoque duce Ptolemaeum ingenti pugna navali vicit ad Cyprum.

Ptolemaeus igitur non expectandum ratus Antigonum cum copijs terrestribus adventantem Ace, Joppe, Samariâ, Gaza, quas ceperat, destructis, et receptis ad se copijs, opibusque, quae ferri agi poterant, in Ægyptum remeavit. Haec Diodorus.

XVI, 178°

Captivos multos ex Judaea montana, exque Samaria et Garizim monte traduxit in Ægyptum. Joseph: Aristaeas affirmat, fuisse ad centum millia, ex quibus trigenta millia in praesidijs dispositos, tanquam juramenti omnium mortalium tenacissimos: de quibus lege lib: 3 Macchabaeorum.

10

Josephus ait cum hominibus et sectam Samaritanorum in Ægyptum propagatam, exque eo factiones fuisse perpetuas inter Judaeos et Samaritanos. Si templum in Garizim sub Alexandro demum, ante decem annos extructum, cultusque inductus fuisset, quâ potuisset tam citò invalescere ejus auctoritas? Omnino igitur jam antiquum erat hoc templum.

Scaliger docet, ex his captivis in Ægypto ortam esse synagogam Hellenistarum Ægyptiensium Alexandreorum, quorum in Evangelio fit mentio.

Quod si qua autoritas libri IV Esdrae, vaticinium ejus cap. 15. v. 16 hic impletum est. *Fuit enim inconstabilitas hominibus, et alij alijs invalescentes non curârunt regem suum*, etc. Nam ex hoc tempore Ptolemaeus in Ægypto, Seleucus in Syria, Antigonus in Asia, Cassander verò Antipatri in Graecia, contemptis regibus, Alexandri liberis pupillis, suas quilibet res agere, quatuorque regnorum initia struere. Id praedictum Dan: 11. v. 4. Praecipuè de rege Austri, id est, Ptolemaeo, v. 5. cujus hostis rex Aquilonis ibidem exprimitur, sc: Antigonus.

20

Antigonus Syriâ et Phaeniciâ receptis, Athenaeum in Nabathaeos Arabas misit, infelici eventu.

[312:442]

Coss: M. Valerius Maximus. P. Decius. Vide infra ant. C. 264.

II. Nabon: 437. C. 1.

30

Propterea igitur, quod Seleucus hoc anno victor Syriam et Babyloniam occupavit, sive, quod hoc anno Antigonus rex Asiae factus sive quod Syriam et Phoenicem recepit, exque eo provincias has alternis hi duo tenuerunt: puto provincias exemplo Judaeorum, coepisse numerare novam aeram ab autumno more Macedonum: etsi reges sequebantur aliam, uno anno minorem; vide seq: ¹

XVI, 179

Sic enim scribit Appianus, splendissima victoria partâ, exercitum ambos reges proclamasse, Antigonum et Demetrium. Eodem exemplo et Ptolemaeum à proprio exercitu regem appellatum, ne, victus licet, minor videretur victoribus. Secutos è vestigio et caeteros, et pro satrapis reges se scripsisse. Sic et Seleucum Babylonis et (Nicator Antigoni praefecto occiso) Mediae regnum esse auspicatum. Postest etiam fieri ut hoc anno coepta fuerit condi urbs Antigonía ab Antigono quae post tredecim annos à Seleuco de novo condita et Antiochia cognominata est, teste Eusebio Graeco. Vide infra aeram Graec: 41. Dicitur enim haec aera, anni Antiocheni. Utitur

40

9) Bl. 178°–180° Schreiber 5, 180° eigenh. fortgesetzt 45)–S. 341.14) Utitur ... dicerent gestr.; Streichung durch eigenh. Randvermerk sequentia ne deleantur aufgehoben

Quellen: 7) Diod. 19,93,6–7 44) Scal. Thes. I, 3165 (Ol. 118)

Ant. C. Graec.

312 I

ea Albategnius Aracenus. Est autem Araca (in Sacris Arach) superioris Syriae urbs. Alio nomine «Æraista» ab Arabe illo Dhilkarnaijm dicitur quasi aera cornuti, vel cornutorum, id est Seleucidarum (etsi propriè sic dicta aera uno anno est minor, eo quod Seleucus pingeretur cornutus. Vide Scal: de temporum emendatione editionis posterioris fol: 748. testimonium Georgij Godini, et pondera diligentius quam Scaliger ibi ponderat. Nam cur Godinum Scaliger suspectum habeat, cum ex Appiano desumptus sit locus, cuius haec verba *Cum Seleucus in Alexandri quondam sacrificio Taurum ferum ruptis vinculis prosilientem solus ex opposito sustinuisset nudisque*

manibus domuisset: ob id factum statuus ejus solent addi cornua.
Quia verò etiam Alexander pingebatur cornutus, quippe filius Jovis Hammonis creditus, quasi hoc insigne esset generis: facillè fieri potuit, ut à Syris erraretur, et pro Seleuco Alexandrum cornutum subsumentes, aeram Alexandri pro aera cornuti dicerent. «Seu quia hi reges omnes erant ex Alexandri posteris; ideòque aera haec, ducta ex eo tempore, quo omnes sese reges scripserunt, dicitur aera Alexandricorum; et abusivè aera Alexandri (posterorum, subintelligit peritus aliquis).» Causa enim cur aera Alexandri diceretur, verisimilior nulla occurrit.

Nam Scaligerum puto aut fabulari aut hariolari, qui causam hujus appellationis in periodum Calippi confert, quasi Calippus vivo etiamnum Alexandro in futurum ordinasset, quando aera Alexandri deberet inire: Atqui periodus Calippi 18 annis antea coeperat ab alio initio, quàm ab autumno; nec est verisimile tantam auctoritatem accessisse huic numerationi, ex unica Calippi sententia, ut post turbulentissima tempora reciperetur à provinciâ longissimè à Graecia remota. Omnino opus est publico consensu popularium, et occasionibus evidentibus.

Anne quia in novâ divisione provinciarum novae leges latae à principibus confoederatis Ptolemaeo Seleuco Lysimacho, quae in commune valerent, ex eo aera Alexandreorum dicta fuit, intellige Alexandri successorum; aut simile quod Eumenis commento statutum: ut sicut ille, posita vacua Alexandri sella cum sceptro, velut ad praesentem Alexandrum convocavit duces in senatum, sic jam omnes quinque principes, Nummis cunis cum effigie Alexandri cornuta (unde Alexandro nomen Cornuti natum, vide Scal: Emen: T. f. 400) suum quilibet author nomen addidit, cum numero annorum, hujus instituti. «Huc enim referendum omnino est quod legimus apud Diodorum, Ptolemaeum, Cassandrum et Lysimachum pacem cum Antigono fecisse, Macedonia et Graecia Cassandro, Thracia Lysimacho, Ægyptus Ptolemaeo concessa, donec filius Alexandri adolueret cum Seleucus haberet Babylonem.»

Nam (fol. 400 dicto) Scaliger regis Lysimachi nomen cum effigie cornuta exhibet, non dubitans illam esse Alexandri. Vide tamen etiam atque etiam, an ille ipse nummus effigiem habuerit Seleuci cornutam, ut victoris, inscriptionem verò regis Lysimachi, ut victi et occisi à Seleuco: monumentum insignis victoriae, quâ mirificè legimus sese jactasse Seleucum. Et Seleuci nummos, eandem effigiem cum inscriptione Seleuci habuisse, id maximè

14-17) Seu ... aliquis). am Rand 33 f.) cornuta ... 400 vorsichtig gestr.; Streichung durch eigenh. Randvermerk Ne dealeantur ista aufgehoben 37) Ægypto 44) am Rand eigenh. Quomodo paulo ante foederati?

Quellen: 5) Scal. Em. 1598, S. 748 A. 8) App. Syr. 57 35) Diod. 18,3

Ant. C. Graec.

312 I

probat, quia in Syria haec aera invaluit, inque Arabia, nomenque Arabicè Dhilkarnaim obtinuit.

Non igitur solius Cyrenes consuetudo fuit, ut eidem Scaligero videtur. Nam alter nummus Alexandri quem Scaliger tangit, cum effigie leoninis exuvijs ornatâ, tempore prior esse potuit hac epocha; quippe qui non alijus ex principibus, sed ipsius Alexandri inscriptionem habet, vivo illo procul dubio usitatam, antequam ille ad suum illum honorarium parentem Jovem Hammonem peregrinatus, ab eo cornua esset mutuatus.

Nota etiam quod Alexander, Josepho authore, inspexerit Danielelem cum Jerosolymas adiret, indice Jaddua; quo in propheta Alexander sub specie hirci quadricornis praefiguratur. An hinc ille sibi primum in animum, post etiam in nummos cornua sumpserit? Nam qui tanti fecit Hammonis oraculum, cur contempserit Deum Israël, non minus felicia illi praedicientem, quàm Hammon praedixerat. Et quid si principes ipsi intellexerunt ex hoc oraculo sub cornuum multitudine se successores praefigurari et destinari?

XVI, 180

Quod igitur nummi species (contractus instrumentum) in causa sit, cur epocha ista dicatur Dhilkarnaim cornuti seu Alexandri, id verò quàm 'maximè confirmari ex eo videtur, quod illa ipsa epocha ab hoc ipso autumnali principio dependens, à Judaeis, Syriae pro re natâ contributis, appellatur Aera Contractuum. Etsi enim à Nisan vernali annum incipiebant ex praeepto divino, et sex mensibus epochae huic Alexandriae praefixis, pro Alexandria, suam aeram Graecorum efficiebant et numerabant [necessitate quadam numerandorum mensium adducti], tamen quia cum dominis: cùmque provincijs circumjectis, communem secum servitutem servientibus, agendum et contrahendum erat; necessariò idem cum illis initium anni observârunt in contractibus.

Judaei hodierno computo numerant hunc annum 3449 à verno tempore. Incipiunt indidem tempora Edessenorum apud Eusebium: Vide Christi 277.

Qui praeterea authores his aeris utantur. Vide Scal: Em. Temp. fol. 400. et 401. Sic animad: in Euseb. Fol. 119.

311. 2

Anno II. Olymp: CXVII. ijs diebus, quibus Agathocles ex Sicilia trajecit in Africam, fuit eclipsis Solis totalis. Justinus. Diodorus. Philochorus. Invenitur sanè hoc anno die 31 Maji talis eclipsis circa 3 Geminorum. Quare praeter alia argumenta etiam hinc apparet, primum annum Olympiadis computari illum, in cujus ultimo quadrante celebratur ludicrum Olympicum: cùm ipse more Macedonum, Aetolorum veterumque Romanorum incipiat ab autumno antecedente, vel more Attico et Romano moderno, à brumâ, quae ludicrum antecedit.

[311:443]

Coss: C. Junius Bubulcus III. Q. Aemylius Barbula II.

Cassander Roxanen uxorem Alexandri Magni, filiam Oxyatris Bactrianorum regis, qui Darij frater erat, ejusque ex Alexandro Magno filium Alexandrum occidit caedemque aliquandiu occultavit.

Circa haec tempora Antigonus Demetrio filio per Idumaeam misso Petrenses Arabas ad pactiones et dona adegit. Inde literis a Nicanore duce suo in superioribus praefecturis constituto interpellatus Demetrium ex Damasco Syriae Babylonem misit adversus Seleucum; quam is vacuam recep-

31) Bl. 180 Ms.-Zeile 16 bis Bl. 224 eigenh., meist voll ausgeführt, teilw. stark überarb. 43)-S. 343.3) am rechten Rand

Quellen: 31 f.) Iust. 22,6, 1-2; Diod. 20,5,5

Ant. C. Graec.

311 2

tam reditu properato ad mare, deseruit. Prolixitas rerum gestarum postulat, ut haec ad annum II Olympiadis transferamus etsi Diodorus omnia uno acervo congressit in annum I.

III. Nabon: 438. Cont: 2 Seleuc: 1

Alexandri filij caede vulgata ducum unusquisque spes regias alere, et provincias ut peculium obtinere: Et Seleucus occiso Nicatore Antigoni duce Babylone recepta regnum Babylonis et Mediae auspicatus est sicut praedictum Dan: XI. v. 4. *laceratum iri regnum Alexandri in exteros, exceptis his* (exclusis Alexandri cognatis et posteris).

10 Ego, pace exoratâ venerandae antiquitatis, considerandum do theologis: an non hic jam consurgant simul et semel, quantum illa regna ad *quatuor ventos coeli, pugnatura* secum invicem, et simul quasi interitura Dan: 7. v. 2. 3. 11. 12. Rationes partim dictae supra, partim infra sequentur. Antigonom igitur Asiae regem leaenae alatae comparasset, Ptolemaeum Ægypti regem ursae dentatae, Cassandrum cum Lysimacho, Ptolemaeo Cerauno, Pyrrho, pardo quadricipiti alato; Seleucum tetrae bestiae: cujus regnum majus caeteris, quia omnem Asiam tenuit, usque ad Indos. ¹

Ab autumno igitur hujus anni, Macedonico anni initio, nova aera incipit, et differens ab aeris duabus superioris anni.

XVI, 180°

20 Ptolemaeus aeram Chaldaeorum nominat, alij Seleucidarum aeram: quia sublato Alexandro Roxanes, et Alexandri filio et haerede, qui maternum genus ad veterem regum Persicorum stirpem referebat; cum alter filius Alexandri ex Barsine, Hercules, in Chaldaea non reputaretur; ut qui ex Persicorum regum stirpe non descendebat; eoque etiam utero Roxanes posthabitus erat a ducibus: Chaldaea Seleuco ut propria mansit. Is igitur hoc anno, Eusebio teste, diadema Asiae capiti suo imposuit. Vide infra aera Graecorum 150.

30 Et nota, sicut in aera, quae Graecorum dicitur, initium anni Judaicum est, mensis Nisan scilicet, quippe aera Judaeis usitata: sic hujus aerae, quam ipsi Macedones Seleucidae usurpabant, initium est Macedonicum, ab Hyperberetaeo, mense autumnali.

Hanc aeram Seleucidarum usurpat liber II. Macchabaeorum. Vide infra aera Graec: 150.

310.S. An hic Cyrenae receptae. Vide ant. Chr: 315. et 300.

3. Iterum Ptolemaeus Antigono bellum movet in Cyprio et Cicilia. Demetrius verò Antigoni filius, victis Ptolemaei ducibus, urbes amissas recuperat.

Polysperchon Herculem Alexandri ex Barsine filium Pergamo accersit in Macedoniam, ut regem eum faciat, annos natum 17. ¹

Coss: C. Martius Rutilius, Q. Fabius.

XVI, 181

[310:444]

40 IV. Nabon: 439. C. 3. Sel: 2

309 4. Cassander persuasit Polysperchonti, ut Herculem Alexandri filium, quem reducebat, necaret.

Ptolemaeus in Asia et insulis arma circumfert.

Lysimachia condita.

* Hic Diodorus refert Cleomenem Spartae regem occidisse post annos 61 imperij, successore filio Areta per annos 44. Et sunt quidem anni 61 a morte Agesipolidis. Ergo qui successisse Agesipolidi dicebatur filius Cleomenes,

Ant. C. Graec.

309 4

is non verè 34 solum annos imperasse ab eodem Diodoro alibi dicitur. Alter error quod ex Pausania constat, Cleomeni successit non filium sed nepotem [Areum; Itaque certum est in Diodoro errorem esse] ex filio Acrotato qui cum abhinc anno quinto retro adhuc vixerit, ut supra dictum, eoque mortuo demum et pater Cleomenes fuerit mortuus rectius igitur huc reponitur mors Cleomenis. Ex Pausania denique constat, Cleomenem morientem reliquisse ex Acrotato filio natu majore nepotem Areum (non Aretam) et filium Cleonymum, cui ex fratre nepos Areus in regno fuerit praelatus. Areus imperavit annos 44. Scaliger putat hunc alium aliquem Cleomenem fuisse. At quis ille, cum Areo Acrotatos, Acrotato Areus successerit? Post hunc Leonidas ante et post Cleombrotum generum, post Leonidam Cleomenes ultimus? Qui desijt abhinc post annos 87. At nec ex altera familia ullus Clemenis circa haec tempora. Archidamo, Agis et Eudamidas filij, huic Agis, et huic ultimus Eurydamidas succedere.

Rursum hic hodierni contra Livij et Diodori auctoritatem annum sub dictatoribus exactum ponunt. Vide ant: C: 264.

[308:446]

Coss. C. Decius, Q. Fabius continuato magistratu.

I. Nabon: 440. Con: 4. Sel: 3.

308 5 Ptolemaeus pace cum Cassandro facta, ex Graecia in Ægyptum revertitur, Graecis libertate restituta. ¹

XVI, 181^v

Cleopatra soror Alexandri necata, jussu Antigoni: superstitè è regum domo unica Thessalonice Philippi filia, Alexandri sorore, quae Cassandri uxor erat.

OLYMPICUM CXVIII.

[307:447]

Coss: Appius Claudius. L. Volumnius.

II. Nabon. 441. Cont: 5. Sel: 4.

307 6. Demetrius Athenas liberavit, expugnato praesidio Cassandri. Demetrium Phalereum Athenis ejicit, decimo anno administrationis, annis 15 post bellum Lamiacum. Inde in Cyprum et denique ad patrem abit; qui commorabatur in superiori Syria, condens Antigoniam. Diod. At nihil impedit, urbis initium ante annos 5. factum.

Inde Demetrius ad mare reversus, Ptolemaeum, qui Cyprum occupabat, classe victum in Ægyptum repulit, Cyprum recepit.

Tunc Antigonus, ejusque exemplo Seleucus Ptolemaeus, Cassander et Lysimachus, *diadema* sumpserunt. 1. Mach. I. v. 9. 10. Itaque Porphyrius annum sequentem numerat primum Ptolemaei regis. Alteruter tamen seu Porphyrius seu Appianus, gesta anni Graecorum 1. et hujus 6. inter se confundere videtur.

[306:448]

Coss: Q. Martius Tremulus. P. Cornelius Arvina.

III. Nab: 442. Cont: 6. Seleu: 5.

306 7 Demetrius classe per Phoeniciam, Antigonus terra per CoeleSyriam ingenti cum exercitu Ægyptum intrant, victâ verò classe, re infecta redeunt in Cyprum et Phoeniciam. ¹

XVI, 182

An hujus eventus respectu Porphyrius hunc primum numeret annum Ptolemaei in Ægypto?

1 f.) Alter ... quod *Korr. für* Praeterea 3-9) ex filio ... annos 44 *am rechten Rand* 34) *am Rand* Nota ferè et repetita ex superioribus. Nam et supra Ptolemaeus ab Antigono ad Cyprum victus.

Ant. C. Graec.

306 7

*Cassander Lachari author sit tyrannidis Athenarum arripiendae.

Coss: L. Posthumius. T. Minucius: per dictatorem creati, quia neuter [305:449]
cons. bello abesse potuerat. Cernis successionem aestate fieri solitam.

IV. Nabon: 443. Contr: 7. Seleuc: 6.

305 8 Demetrius jussu Antigoni patris Rhodios toto anno obsidet; Ptolemaeo
illos omni ope sublevante.

Coss: P. Sempronius Sophus. P. Sulpitius Saverrio.

[304:450]

I. Nabon: 444. Cont: 8. Sel: 7.

304. 9. Pax inter Demetrium et Rhodios.

10 Demetrius pro liberanda Graecia bellum cum Cassandro suscipit geren-
dum.

OLYMPIUM CXIX.

Coss: L. Genucius, Ser: Cornelius.

[303:451]

II. Nabon: 445 Cont. 9. Sel: 8

303.S 10 Demetrius cum Ptolemaei praesidia e Sicyone ejecisset; urbs in ipsius
honorem Demetrias est dicta. Deinde alias Graeciae urbes liberat expug-
natis Cassandri praesidijs. Lacharis Athenis ejectus a Coroneis occiditur.
Demetrius tamen Musaeum Athenarum collem munitionibus et praesidio
firmavit.20 Tarentini bello cum Romanis Lucanisque auxilia a Spartanis cum petis-
sent: Spartani Cleonymum, Cleomenis regis mortui filium, et patruum Arei
qui tunc imperio potiebatur, cum exercitu mittunt. Negat tamen Pausa-
nias, Cleonymum hoc honore traditi exercitus placari ob praelatum sibi in
regno, nepotem ex fratre, potuisse. Hic igitur certum est AREUM Spartae
imperasse: quo confirmantur, quae supra ad an. III. Ol. CXIV sunt dicta.XVI, 182^v* Cleonymus in Italiam trajicit, Lucanos Tarentinis jungit, Metapontum
deditum tyrannide premit; inde in Corcyram trajicit. Ad eum Demetrius et
Cassander hostes inter se uterque per se legatos de foedere mittunt, sed
frustra. Diodorus.

30 Lysimachus Lysimachiam in Thracia condidit. Justinus. Vide aera Graec:

*

32.

Coss: M. Livius Denter. M. Æmylius.

[302:452]

Rursum hic Coss: certa se nobis offert connexio rerum Romanarum cum
rebus Graecis, ex Livio et Diodoro. Nam refert Diodorus, cum Cleonymus
ad Corcyram audisset deficere Tarentinos; in Italiam renavigasse, ut eos ad
officium reduceret. Cumque loca quaedam ad littus maris cepisset, a bar-
baris et à tempestatibus acceptis damnis, in Corcyram rediisse. Atqui
Livius scribit, tunc cum Cleonymus rex infesta haberet littora, missum esse
contra eum M. Æmylium Cos: et consentit hactenus Diodorus, quod se-
quentis anni Olympiadici principio M. Æmylium Cos: commemorat: quod
40 sc: is consulatum διεδέξατο puta aestate antecedenti, ut tunc moris erat ut-
que inde ab anno ant. C. 325 ille mos obtinuit apud Diodorum. Etsi dubitat
etiam Livius, Æmylius Cos: an qui illum proximè antecessit dictator Cleo-
nymo occurrerit.

III. Nabon. 446. Cont. 10. Sel: 9.

39) Coss: 43) Coss:

Quellen: 23) Pausanias 3,6,2-3 30) Iust. 17,1,1-2 34) Diod. 20,105,1-106,1. Livius 10,2,1-3

Ant. C. Graec.

302 10

302

1.

2.

3.¹

XVI,183

Vixit hoc tempore Onias Jadduae filius; et Areus rex Spartae, filius Acrotati, successor Cleomenis, ut constat ex Pausania. Vide supra aera Graecorum 4. Hûc igitur accommo, quod in epistola Jonathae Macchabaei 1. Mach: XII. scriptae ad Lacedaemonios post annos abhinc 10, refertur Areum Spartae regem scripsisse ad Oniam pontificem de foedere, idque multo ante tempore. Non est enim audiendus Josephus ut recte monet Scaliger, qui hoc accommodat Oniae Simonis filio, tertio hujus nominis: 10
cujus tempore jam Spartae reges esse desierant.

Nulla certè occasio concinnior post haec, usque ad finem regni Spartani et Macchabaeorum initia, gentibus his mutuo se foedere illigandi, quam hic; ubi et Spartana resp: adhuc salva suoque tumens spiritu; et Judaea per Antigoni et Ptolemaei dissensiones utcunque libera; sollicitudo verò Spartanorum non minima, quomodo digladiantibus inter se successoribus Alexandri Magni, imperium Graeciae recuperarent; quae spes originem etiam prae-buerat bello Lamiaco ante viginti annos. In caeteris a Scaligero dissentio, ut dictum. Vide Scaligeri notas ad Can: fol. 332. et infra aera Graec: 77 *
de Areo minore et Oniâ secundo; item aera Graec: 128 de quodam Areo 20
exule.

Opinionis verò Graecorum de cognatione Judaeorum cum Spartanis vestigia licet videre apud Diodorum Siculum Libro quadragesimo, in Eclogis, Editionis Rhodomanni fol: 921. ubi Danaus et Cadmus eodem tempore *
eademque de causa, qua Moses cum Israelitis, dicuntur ex Ægypto expulsi in Graeciam appulisse. Adde si libet ex sacris, tribum unam *Dan terminos* sortitam *Joppen*, urbem maritimam Jos: 19. v. 46. Et Jud: 18. Danitae seu Danai occupant Lais urbem Sidoniorum, nec abludit historia illius capitis de oraculo, ab oraculis Graecorum Delphico, Dodoneo et alijs: quae Danitae quidam ab Israelitis, ut cultu sic etiam vita reliqua paulatim separati, et 30
Sidonijs permixti deportasse videntur in Graeciam. Nam et de Hammonis oraculo refert Diodorus id a Danao Ægyptio constitutum ex relatu indigenarum. Ego idolum Ammonitarum, ex linea mentis vocis esse puto, forte Hammon est Chamos: trita vox idoli in Scriptura.¹

XVI,183°

Sin autem propius ad Abrahamum libet ascendere (ut variè à varijs quaeritur haec cognatio) offert se ad eandem Danaorum nominis originem, Dadan, filius Jecsani filij Abrahae ex Cetura, qui Dadan coaetaneus Jacobi fuit. Legimus enim quod frater Jecsani Madian circa urbem maritimam Ptolemaida posteritatem plantaverit; idem igitur etiam de ipso Jecsani creditur. Estque Madiani principum unus Sur, unde Syri; quid igitur prohibet simili- 40
liter et a Dadan esse Danaos? Permixa igitur haec Abrahami posteritas Philistaeis ea loca incolentibus; communi vocabulo Phoenices sunt dicti, navibusque trajecerunt in Cretam Ægypto praetensam, indeque in Peloponnesum, et denique in Atticam et Boeotiam, ibique Dodonaeas (a Dadan) aut Danaos (a Dan) denominarunt.

4) Bl. 183^v am oberen Rand urspr. Red 217, bei Überarb. auf Graec. 10 umgestellt 5-11) Vide ...
desierant. am rechten Rand

Quellen: 5) Pausanias 3,6,2

Ant. C. Graec.

302 10

Josephus ex Manethone refert, Armain ex Ægyptiorum regum familia venisse in Graeciam, navibus utique Phoenicijs; et tempus quadrat ad exitum Israelitarum ex Ægypto (vide consensum cum Diodoro) regemque Argivorum esse factum credo cognationis respectu, et dictum Danaum; ut et gens Danaï. Argos verò in Peloponneso antiquior Spartâ urbs est, et Peloponnesi meditullium. Communiter Danaus est decimus ab Inacho, in catalogo regum Argivorum, alijs septimus.

Anne potius dicamus, Armain missum a Phoenicibus vel Ægyptijs in Peloponnesum, coloniam suam, ut esset Dan, id est iudex vel magistratus illorum.

Credibile etiam est, Sidonios et Phoenices irruptione Israelitarum numerosissimae multitudinis in angustum agri spacium conclusos, necessitate esse adactos ad deducendas in Graeciam colonias, quae tum temporis nondum erat populosa. Nam eadem de causa Maurusij ex Phoenice venerunt in Africam, testati sortem suam inscriptione hac NOS SUMUS MAURUSII QUOS FUGAVIT JOSUA LATRO. Procop.

Sic etiam illud veri non absimile, Danitarum nonnullos ex Ægypto, non expectata Mosis aetate eruptionem fecisse navibus, ut aerumnis liberarentur. Aut, quid si remanserint eorum aliqui post exitum populi Israelitici, et posterius ex Ægypto abierint navibus Sidoniorum? Aut ijs, ut negociatoribus venditi fuerint ab Ægyptijs, exportandi ob redundantem multitudinem? ¹

11. Lysimachus cum Cassandri copijs trajicit ex Thracia in Asiam: ei Antigonus ommissa panegyri, quam celebrabat Antigoniae (vide an urbis decennalia fuerint) ex Syria obviam proficiscitur.

XVI, 184

Lysimachus hic Antigoni regnum cepit. Pausan.

Seleucus verò et ipse hostis Antigoni cum exercitu ex superioribus praefecturis movet in Cappadociam.

An huc Eusebius respexerit, qui ad hunc 11 annum regni Seleuci annotat, Seleucum occupasse Babylonem?

Ptolemaeus denique Ægypto praefectus omnes in Cava Syria urbes (intellige etiam Jerosolyma) in ditionem redigit, exactis decem annis, ex quo eandem possessionem et invaserat et iterum amisisset. Cum autem Antigonus falso nunciaretur victor adventore, Ptolemaeus inducijs V mensium cum Sidone pactis remeavit in Aegyptum, praesidijs relictis in captis urbibus.

Huc usque Diodori liber 20 pervenit; de reliquis praeter paucula fragmenta nihil porro extat.

Rursum hic hodierni chronologi annum inserunt sine consulibus, sub duorum dictatorum magistratu, contra Livij auctoritatem. Vide ant. C. 264.

Coss: M. Valerius II. Q. Apulejus Pansa.

[300:454]

IV. Nabon: 447. Cont. 11. Seleu: 10

301. 12 Depugnatum inter reges Macedonicos. Antigonus occidit in Phrygia, Demetrius ejus filius profugit Ephesum, inde in Cyprum. Idque anno IV. Ol: CXIX. Porphy:

Antigono extincto Ptolemaeus CoeleSyriam et Phoeniciam recepit. Daniel: XI. v. 5.

Ant. C. Graec.

301 12

Ex eo tempore Iudaea tributum pendit Ptolemaeo, quod summi sacerdotes de suo solvebant. Josephus.

Seleucus orta contentione de praeda, hosti Demetrio jungitur.

Ita Seleucus Asiam magnam, Lysimachus minorem et cum Cassandro et Demetrio Europam, Ptolemaeus Africam tenebant.

XVI,184^v Annotat Eusebius Graecus Seleucum hoc IV. Olymp: CXIX quem numerat 12 Seleuci (aeram Graecorum intelligens) 'renovasse Antigoniam, ANTIOCHIAE nomine imposito. Diodorus ait incolas Antigoniae destructae translatos esse in Seleuciam. *

[299:455]

Coss: M. Fulvius Paetus. T. Manlius Torquatus. 10

Suffectus M. Valerius III:

Cassander Lysimachus Seleucus communi decreto Seleuco CoeleSyriam attribuunt. At Ptolemaeus eam retinuit. Polyb: l. V.

I. Nabon. 448. 6. Nov. Cont: 12. Sel: 11.

300. 13 SIMON IUSTUS, Oniae f. claruit celebratur a Jesu Syrach: C. 50.

OLYMP. CXX

[298:456]

Coss: L. Corn: Scipio. Cn: Fulvius ex interregno

*Ptolemaeus Pyrrhum generum factum, Aecidae filium, cum Alcetae patruo extincto succederet, a Cassandro pulsum, reduxit in regum Epiri.

II. Nabon: 449. Cont: 13. Sel: 12 20

299. 14 *Ptolemaeus duce Maga privigno, Berenices filio Cyrenen recepit quinto post defectionem anno. Paus: forte decimo quinto.

Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Hetruscos Samnitesque conscribere ingentes exercitus.

[297:457]

Coss: Q. Fabius Maximus IV. P. Decius Mus III.

III. Nab: 450. Cont: 14. Sel: 13

298 15 *Lysimachus observata Pyrrhi domo absentia regnum ejus hostilem in modum invasit, sepulchra regum violavit. Paus.

[296:458]

Coss: L. Volumnius. Ap: Claudius.

Comitijs perfectis, veteres Coss: jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in 6 menses imperio. Aestate igitur inierant. Et hinc suspicio sequentes Coss: vel autumno vel hyeme inisse. 30

Hinc Coss: magis pertinent ad annum Olymp: cui praeponuntur vide supra annum ante Ch: 325. ... consensum ex Diodoro, et infra 294.

IV. Nab: 451. Cont: 15. Sel: 14

297 Cassander hydrope mortuus, cum vivo etiamnum vermes undique eruperunt, cum 19 annos supervixisset Philippo Arrhidaeo.

16. Cassandro successit filius Philippus, et brevi mortuus est tabe.

Philippum excepit frater Antipater.

Thessalonice vero, Philippo Amyntae f: et Nicasipolide genita, vidua Cassandri, plus studebat Alexandro, filiorum natu minimo. 40

XVI,185

Cum ingravesceret Hetruviae bellum, jamque bina castra haberent hostes, comitiorum tempus appetijt, creatique

1 f.) Absatz zunächst vor Huc usque Diodori; von Kepler hierher umgestellt 33 f.) am linken Rand, durch Tintenleck teilw. unlesbar 36 f.) erumperunt

Quellen: 6-9) Scal. Thes. I, 3165 (Ol. 119, 1). Diodor 20, 47, 5-6 22) Pausanias 1, 6, 8 28) Pausanias 1, 9, 7

Ant. C. Graec.

297 16

Coss: Q. Fabius V. P. Decius IV. ab his gesta aliqua ante hyemen. [295:459]

I. Nab. 452. 5. Nov: Cont. 16. Sel. 15

296.S. Decius exemplo patris se pro legionibus devovit.

17. Fabio Coss: Romani cecidere Samnitum Hetruscorum Gallorum aliorumque centum millia Diod: I: 21.

OLYMP. CXXI.

Coss. L. Posthumius Megillus. M. Atilius Regulus. [294:460]

II. Nab: 453. Cont. 17. Sel: 16.

Antipater Thessalonicem matrem occidit. Post Fabij consulatum Diod:

10 295. Alexander, Demetrio Poliorcete in auxilium vocato caedem matris ulcisci statuit.

* 18 Antipater ad Lysimachum fugit in Thraciam eiusque filiam N — uxorem accipit.

Coss: L. Papyrius Cursor. Sp: Carvilius. [293:461]

Alexander regnum capessit. Uxorem habebat Lysandram Ptolemaei Lagi et Eurydices filiam.

III. Nab: 454. Cont. 18. Sel: 17

294 Bellum cum Samnitibus; quoad nives omnia opplerent. Tum triumphavit Papyrius, actoque triumpho exercitum in hyberna distribuit.

20 19 Alexander, Cassandri filius, occiditur à Demetrio Poliorcete quem in auxilium ad caedem matris ulciscendam in fratre parricida Antipatro, advocaverat, cum 3 anni et 6 menses, post mortem Cassandri fluxissent. Olymp: CXXI an. II. Porph:

Ejus uxor Lysandra, antea Agathocli Lysimachi filio nupta fuerat, postquam is ex captivitate Gaetica redierat.

Hactenus quidem, regnante Cassandri domo, Lysimachus ab amicitia Macedonum non discesserat, Paus: ¹Coss: Q. Fabius Gurgis Max: Decius Junius Brutus. XVI, 185°

Demetrius Poliorcetes regnum Macedonum usurpavit per annos 6. [292:462]

IV. Nabon: 455. Cont. 19. Sel: 18.

30 293. Æsculapij numen ex Epidauro Romam allatum.

20 Lysimachus probabilem belli causam nactus cum Demetrio congressus ad Amphipolim, parum abfuit, quin de Thraciae quoque regno periclitaretur. Ei Pyrrhus ex Epiro auxilio venit. Uterque partem Macedoniae subegit.

Q. Fabius male cum Samnitibus pugnavit. Is quominus ab exercitu removeretur, pater ejus efficit, qui se iturum filij legatum receperat, quo facto Samnites victi. C. Pontius eorum imperator in triumpho ductus.

Interregnum

40 Coss: L Posthumius Megellus. C. Junius Bubulcus. [291:463]

Initium Epitomes decadis II. Livianae.

I. Nabon: 450. 4. Nov: Cont. 20. Sel: 19

292 21. OLYMP. CXXII

Coss: P. Cornelius Rufinus. M. Curius Dentatus. [290:464]

II. Nab: 457. Cont: 21. Sel: 20

Quellen: 5) Diod. 21,4,6 9) Diod. 21,7,1 18) Liv. 10,46,1 20–23) Porph.: Scal. Thes. I, 3228
 Z. 35–39 36–38) Liv. Per. 11

- Ant. C. Graec.
291 22
291. 22. Curius de Samnitibus bis eodem magistratu triumphavit.
[289:465] M. Valerius IV. Q. Caedicius.
III. Nab: 458. Cont: 22. Sel: 21
- XVI, 186 290. 23 'Coss: Q. Martius. P. Cornelius.
[288:466] IV. Nabon: 459. Con. 23. Sel. 22
289. 24 Agathocles exactis in principatu Syracusano 28 annis fraude Archagathi
nepotis extinguitur cum filio Agathocle, quem mox Archagathi fatum non
melius sequitur.
[287:467] Coss: M. Marcellus. Sp: Nautius.
I. Nab: 460. 3 Novemb: Con: 24. Sel. 23. 10
288. 25 OLYMP. CXXIII
[286:468] Coss: M. Valerius V. C. Ælius.
II. Nab: 461. Cont. 25. Sel: 24
- 287 26. Demetrius in Asiam trajecit, eam recuperaturus, et aliquandiu nihil in-
ferior fuit armis; Pyrrhi et Lysimachi durante amicitia interim.
Victus tandem est Demetrius a Lysimacho, Pyrrho, Seleuco et Ptole-
maeo.
Successit ei filius Antigonus in regno Graeciae, et Pyrrhus in Macedonia
per menses 7. Sic Eumenes in Bithynia.
[285:469] Coss: C. Claudius. M. Æmylius. 20
Lysimachi et Pyrrhi amicitia soluta est, Demetrio victo, non vero demum
dedito, ut Pausanias. Audiendus enim et Porphyrius.
Vicissim Pyrrhus cum Antigono Demetrij filio societatem init.
III. Nab: 462. Cont: 26. Seleu: 25
286. 27 Lysimachus magno praelio superatis Antigono et Pyrrho, Macedonia
universa potitus est, Pyrrhum in Epirum redire coegit. Paus:
[284:470] Coss: C. Servilius. L. Caecilius.
Antipater, Lysimachi gener, Cassandri filius, socero litem intendit super
regno Macedoniae: eum igitur Macedoniam repetiturum Lysimachus non
ferens regni consortem, occidit. Porph: Just: Pausan. 1 30
- XVI, 186^v 285 28 Tricesimus nonus Ptolemaei Lagi. Cum Demetrius Phaleraeus exul in
Ægypto, ob Cassandrinae domus attritas in Europa vires, suasisset Ptole-
maeo, ut regnum traderet liberis ex Eurydice Cassandri sorore susceptis:
rex spreto consilio regem fecit Ptolemaeum Berenices f.
PTOLEMAEUS PHILADELPHUS ex hoc per annos 40 rex Ægypti fuit, per
annos duos patre superstite. Hermippus apud Laertium. Vide Sc: notas
f. 123. Et Porph:
Uxor ei fuit Arsinoe Lysimachi filia. Paus:
Scaliger hinc colligit, Demetrium Phaleraeum in Philadelphi odium statim
incurrisse. At quid impediatur, superstite Ptolemaeo patre, Phaleraeum in
gratia esse apud filium jam regem; tutum vel secreti fide, vel autoritate
patris. Frustra hic turbat Scaliger: ut historiae fidem convellat de versione
Bibliorum. Quos ille scrupulos injicit, ego sic concilio. 40

6) Agatocles 6 f.) Archagati 39) *danach 15 Zeilen (Jahr 284/29) gestr.*

Quellen: 8) Diod. 21, 16, 2-6 22) Pausanias 1, 10, 2 26) Pausanias 1, 10, 2 38) Scal. Thes. 2 S. 123.
Porph.: Scal. Thes. 1, 3225 Z. 5-7

Ant. C. Graec.

285 28

Ptolemaeus Philadelphus ante hoc tempus, adhuc privatus, Demetrii Phaleraei consilio usus fuit in colligenda bibliotheca praestantissima. Anni enim 22 hic jam vertuntur, ex quo Phaleraeus Athenis ejectus erat, quo toto tempore, Antigono patre et Demetrio filio, postque illos Antigono nepote, Pyrrhoque et Lysimacho rerum in Graecia potentibus, et Cassandro cum filijs extincto, Phaleraeus proculdubio perpetuum exilium in Ægypto per tulit apud Cassandri sororium.

XVI,187

Itaque nihil absurdi habet Aristeae affirmatio, Phaleraeum ad Philadelphum regem scripsisse super traducendis sacris scripturis in Graecam linguam: si id factum esse dicamus in principio regni Philadelphi, patre rege etiamnum superstite. Ita tenentur Irenaeus, Clemens, Anatolius, et Aristobulus Judaeus, quos allegat Scal: Animad: in Eus: fol. 123. Procuravit quippe hoc Phaleraeus sub utroque rege, etsi susceptum negotium denique sub Philadelpho.

Ab hoc etiam primo Philadelphi anno consurgit aera Dionysij mathematici, quam Ptolemaeus astronomus allegat. Per hujus enim aerae numeros Dionysius digesserat observationes planetarum. At Scaliger infoelici diligentia putat, fuisse aeram politicam; cujus argumentum vide infra aera Graec: 180.

Nascatur hic Simoni Justo filius Onias, anno aetatis 50 circiter.

Coss: P. Cornelius Dolabella, Cn: Domitius.

[283:471]

I. Nabon: 464. 2 Nov: Cont. 28. Sel: 27.

284. 29. Demetrius, cum tres annos variè jactatus esset, tandem Seleuco citra pugnae aleam se dedit cum Asiam 17 annos post mortem patris utcunque tenuisset. Hunc Seleucus regia custodia detinuit in Cilicia ad finem usque vitae, exque eo Rex Syriae atque Asiae salutatus est.

Hic igitur finem accepit unum ex quatuor regnis, puta ad septentrionem respectu Judaeae, de quibus ego puto praedictum Dan: 7. v. 4. Leaenae enim hic alae evulsae feritas dempta, et restrictione potentiae cor hominis datum esse intelligitur. Non amplius volavit trans maria, sed super pedes quasi homo stetit. Estque hic primus regnum trium quos *humiliavit* cornu bestiae, sc: Seleucus v. 24. ¹

Seleucus plurimas urbes condidit, Arrhianus. In ijs, Judaeis eadem quae Macedonibus jura concessit. Josephus.

XVI,187°

Gallorum copiae se contra Romanos Tuscis Samnitibusque junxerunt, quas Romam tendentes P. Corn. Dolabella cos. delevit. Eut.

Coss: C. Fabricius. Q. Æmylius.

[282:472]

OLYMP. CXXIV.

Ptolemaeus Lagi f: cognomento Soter moritur regni quadragesimo, collegij cum filio anno secundo.

Quo tempore Patrenses et Dymaei foederi Achaico initium fecerunt, Polyb: Olymp: 124. Idem.

II. Nabon: 465. Cont. 29. Sel: 28.

Ptolemaei Philadelphi primus de 38 quos habuit solus.

27-32) am unteren Rand nachgetr.

Quellen: 12) Scal. Thes. temp. T. 2, Animadversiones in Chronologica Eusebii S. 122f., 130f. 36) Eutr. 2, 10

Ant. C. Graec.

283 30

283. 30 Nihil absurdi, Demetrium Phaleraeum hic tandem, apertis scrinijs regis mortui, Philadelphi odium incurrere, detectis nempe consilijs quae regi Ptolemaeo Lagi, contra filium jam nunc regem suppeditaverat. Potest hoc etiam longè posterius accidisse. Aut Phaleraeus novo facto veteris offensae memoriam Philadelpho revocaverit: unde factum ut custodiae traderetur, ibique morsu aspidis interiret. Nam si probabile videtur Scaligero tot auctores esse lapsos circa operam Demetrii in vertendis biblijs: probabile mihi vicissim videtur, unicum Hermippum hic non satis dilucidè scripsisse, quod mortem Demetrii Phaleraei statim post mortem Ptolemaei Soteris commemorat, quae fortassis aliquot annis post est secuta.

10

Exemplo Ptolemaei Lagi, etiam Seleucus vivus adhuc, regnum superiorum praefectarum transcripsit Antiocho filio, concessa illi etiam uxore sua Stratonica, ex qua prolem jam susceperat, quia illius amore filium language didicerat. Ipse sibi retinuit eam regni partem, quae erat inter mare et Euphratem.

XVI, 188

Initio statim regni Philadelphi, Aristaeas regis amicus, occasione cupiditatis ejus cognoscendi Hebraeorum antiquitates, impetrat libertatem Judaeis in Aegypto captivis, non paucioribus numero centum viginti millium. Colligitur ex epistola regis ad Eleasarum pontificem apud Josephum.

Hoc anno 283 ante Chr: die 29 Januarii Juliani qui fuit 29 Athyr, 8 Anthesterionis fuit 8 et Plejadum, anno 47 primae Calippicae periodi.

20

[281:473]

Coss: L. Aemilius. Q. Martius.

III. Nabon: 466. Contr. 30. Sel: 29.

Novembris octava, septima Thoth, ἔκτη φθίνοντος πυναψιδῶνος, anno 48 primae Calippicae periodi fuit conjunctio Lunae et Spicae Virginis.

Lysimachia terrae motu corruit cum stetisset annos 22. Just:

282.S. 31 * Lysimachus jam grandis aetate, sororem nurus suae Lysandrae, nomine Arsinoen sibi matrimonio junxit, exque ea pater aliquoties factus est. Haec Arsinoe privignum eundemque sororium suum Agathoclem occidit per patrem Lysimachum. Lysandra vidua facta, profugit ad Seleucum, cum filijs, Lysandri nepotibus, cumque suis fratribus, et cum mariti fratre Alexandro. Hi supplices Seleucum impulerunt, ut bellum adversus Lysimachum susciperent. Paus:

30

Romana classis Tarentum praeternavigans violata causam dedit bellum Tarentinis denunciandi.

[280:474]

Coss: P. Valerius Levinus. Titus Coruncanus.

IV. Nabon: 467. Contr. 31. Sel: 30

281. 32 Lysimachus ut de apparatu Seleuci comperit, prior in Asiam trajecit, collatis signis cum eo, magna clade accepta occubuit in ipso praelio annos 74 natus.

40

Hic videtur esse secundus regum trium, quos cornu bestiae *humiliatum* erat Dan: 7. v. 24. ¹

XVI, 188^v

Seleucus natus annos 77 regnum Macedoniae usurpat quod tertium cornu est, *humiliatum* a parvo cornu, quod in magnam molem excrevit, cum antea teneret totam Asiam. Hinc intellige magnitudinem hujus regni respectu caeterorum ab Alexandri posteris possessorum, et tanto magis

32) suplices

Quellen: 26) Iust. 17, 1, 1-2

Ant. C. Gr
281 32

concedes Dan. 7. v. 7. 8. 19. 20. 23, de Seleucidis intelligendum non de Romanis princ.

Eodem anno IV. Olymp: CXXIV. Ptolemaeus Ceraunus ex utroque parente frater viduarum Lysandri, patris et Agathoclis filij, ex insidijs interemit Seleucum, post 7 menses regni Macedonici: quod Ptolemaeus hic in se transtulit. an. 1. men: 5. Porph:

Seleuco in Asiae et Syriae regnis successit Antiochus Soter secundo loco annos 19.

10 Hic cum Antigono Demetrij filio et cum Ptolemaeo Cerauno super Macedoniae regno bellum gessit. Pulso verò Antigono, pacem cum Ptolemaeo fecit. Pyrrho filiam in matrimonium locat. Just.

Olympiade CXXIV (quarto ejus anno intellige) Pyrrhus in Italiam transivit. Polyb: accersitus a Tarentinis contra Romanos, Pausan. Reliquit Macedoniae Ptolemaeum filium praesidio, Just: Ad transitum ab Antigono (Graeciae imperante) naves, ab Antiocho pecunias petijt, a Ptolemaeo Cerauno auxilia Macedonum. Justinus. Itaque Livius dec: II Epitoma, ait Valerium Levinum consulem (en rectè locatum) male adversus Pyrrhum pugnasce. Id: Florus et Eutropius.

20 Decius Jubellius tribunus cum praesidio Campanorum missus ad Rheginos contra Pyrrhum, necatis civibus urbem occupavit.

Interim Graeciae civitates authoribus Spartanis ad libertatem aspirarunt, et duce exercitus Ara Aetoliam populantur. Justinus.

* Hic fuit Areus rex Spartaee, qui ad Oniam supra scripserat.

Itaque hoc tempore factum puto, quod Pausanias, lib: 1 scribit de Athenis, ut Olympiodorus praesidium Macedonum a Musaeo ejecerit. Et lib. III. Antigonus Demetrij filius Athenas terrestribus maritimisque copijs oppugnavit. Ptolemaeus Aegypti rex classem Athenis subsidio misit duce Patroclo. Venerunt et Lacedaemonij subsidio, duce Areo. ¹

* Coss: P. Sulpicius, P. Decius: Eutropio D. Mummius.

30 Hi Pyrrhum vicerunt. Tarentum fugere compulerunt. Eut:

I. Nabon. 468. 1 Nov: Cont: 32. Sel: 31

Areus consumpto commeatu domum reducit exercitus: Athenienses igitur cum Antigono pacem faciunt, recepto ejus praesidio in Musaeum; quod ille paulò post iterum deduxit. Paus:

280. 33 Ptolemaeus Ceraunus, ducta Arsinoe sorore, Lysimachi vidua, ejus ex Lysimacho filios Lysimachum et Philippum occidit. Ita Nemesis divina ulta est Lysimachum et Arsinoen, Ptolemaei poena paulò post sequetur.

Omni arte Ptolemaeus adulatus est Antigono et Eumeni Demetrij filijs, cum quibus erat bellum gesturus. Justin: Ille Graeciam hic Asiam minorem seu Ioniam tenebat.

40 Quinto anno post foedus Achaicum trium urbium, accessere seculi Buri et Carinenses. Abhinc 25 annos elegerunt illi duos in orbem praetores et communem scribam. Polybius.

Anno proximo post transitum Pyrrhi in Italiam Galli Macedoniam et Graeciam simul invaserunt. Polyb: Just:

12 f.) *am Rand* Gellius (17, 21, 37) numerat V C 470

Quellen: 3-6) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 49-51 18) Eutr. 2, 11 28) Pausanias 1, 26, 1; 3, 6, 4 30) Eutr. 2, 13 34) Pausanias 3, 6, 6

XVI, 189
[279:475]

Ant. C. Gr
280 33

Solstitium observavit Aristarchus exeunte anno 50 primae Calippicae periodi, κατὰ μὲν ἔτος mortis Alexandri.

OLYMP. CXXV. ¹

XVI, 189^v

Ptolemaeus Ceraunus Macedonum rex a Gallis interfectus est duce Belga, cum alius Gallorum exercitus duce Brenno Graeciam invasisset.

Hos igitur ego puto illos esse quatuor, Cassandrum sc: cum filiis, Lysimachum, Pyrrhum, et Ptolemaeum Ceraunum qui sub imagine 4 capitum pardi praedicuntur Dan. 7. v. 6. quippe ad unam caeli plagam seu ventum: enim ad occidentem, ad quem sunt respectu Asiae, Macedonia Thracia, Graecia, Epirus.

10

[278:476]

Coss: C. Fabricius. Q. Æmylius.

II. Nab: 469. Contr: 33. Sel. 32

Meleager frater Ptolemaei Cerauni, rex Macedoniae per menses 2. pulsus a subditis.

Antipater cognatus Cassandri et Ptolemaei Cerauni, rex Macedoniae per dies 45: a quo numero dierum Etesia per jocum est dictus, quia tot dies spirant Etesiae.

Hunc pepulit Sosthenes plebejus, repressitque Gallos, et dux Macedonum fuit per annos 2.

279. 34

Anaxicrates archon Atheniensium. Sub hoc Galli irati clade Belgae, (cujus exercitum Sosthenes ceciderat) Sosthenem vicissim cum Macedonibus in fugam conjecerunt, et populati Macedoniam et Graeciam invaserunt duce Brenno, Just: anno 2. Ol: 125. Pausan. Intellige illos cum prius invasissent Graeciam, jam Delphos esse adortos: ubi Brennus occubuit, cum magna parte exercitus, tempestatibus et terrae motu territi.

20

Hoc etiam archonte Pyrrhus a Romanis victus Tarentum redijt. Paus: Livius ait Fabricio cos: iterum cum Pyrrho dubio eventu pugnatum. Eutropius ait interjecto anno quam Pyrrhus a Coss: Sulpicio et Decio victus, victum esse etiam a Fabricio. ¹

*

XVI, 190

Est hic septimus Ptolemaei Philadelphi a regno inito. Hoc igitur anno Epiphanius tradit (indice Scaligero) versa esse biblia in Graecam linguam ab interpretibus LXXII. quem sequor potius quam Africanum, qui hoc differt ultra 26 annos, qui fuit septimus non ab initio sed a fine regni retro.

30

Pulchra quidem est animadversio Scaligeri de differentia sectarum inter Judaeos Babylonios et Ægyptiacos, Hellenistas: ea vero Scaliger ipse non utitur, ubi opus est. Hinc enim conciliare debuit ea, quae ipse improvidè contradictionis arguit: eandem sc: Bibliorum versionem et displicuisse Judaeis, scilicet sectae Babyloniae, et placuisse, scilicet Alexandrinis Hellenistis: quippe contrariae factiones erant. Itaque eadem de causa jejuniū Hierosolymis, panegyris verò et festum Alexandriae in Pharo celebrata. Vide Anim. Scal: fol: 124.

40

Eodem igitur tempore, mortuo Simoni Justo summo pontifici, cujus filius parvulus erat, successit frater Eleasarus per annos 11 circiter, is qui volumina et interpretes in Ægyptum misit.

21 f.) Sosthenem ... Macedoniam *am Rand* 23) Just: *über der Zeile* 24 f.) ubi ... territi *zw. den Zeilen*

Quellen: 14) Scal. Thes. 1, 3228 Z. 51-53 (Porph.) 15-17) Scal. Thes. 1, 3228 Z. 53-57 (Porph.) 23) Iust. 24, 6, 1-8, 11 Pausanias 10, 24, 14. 41) Scal. Thes. T. 2, S. 124.

Ant. C. Gr

279 34

Intelligimus autem ex his gestis, pacem hactenus fuisse in Coelesyria. Nullam igitur controversiam Antiochus Soter movit Ptolemaeo Philadelpho super Coelesyriae possessione: quin imò affinitatem cum ipso contraxit, juncta filio suo Antiocho Theo [post mortem conjugis Laodices], filiâ Ptolemaei Philadelphi Berenice: ut praedictum Dan: XI. v. 6.

Ex initio lib: XXV Justini intelligimus, inter Antigonus, qui Graeciam tenebat, et Antiochum Seleuci, bellum hoc tempore fuisse, quo Antigonus in Asiam trajecerat. Causa belli proculdubio Ionia, quam Eumenes Antigoni frater tenebat, Antiochus ad se trahebat, ut partem Asiae.

10 Antigonus pace cum Antiocho facta, in Macedoniam reversus, novos hostes Gallos experitur, qui a Brenno relictis domi erant ad tuendos limites. Just. ¹

*Magas uterinus Philadelphi, ducta Apame Antiochi Soteris filia socerum ad foedus solvendum et inferendum Ptolemaeo bellum sollicitavit. Ipse in Ægyptum moturus, Marmaridarum defectione retentus fuit. Ptolemaeus similiter ulturus defectionem, impeditus fuit ab expeditione Libyca, Gallorum mercenariorum perfidia. Denique Antiochus multiplici bello a Ptolemaeo infestatus, Ægyptum invadere non potuit. Pausanias. Sic CoeleSyriae pax mansit. Fuit Magae etiam alia uxor Arsinoe. Just.

XVI, 190^v

20 De hac infida societate fortasse intelligendum illud Dan: XI. v. 6. *Et non obtinebit fortitudinem brachij*. Et videtur Soteris filius, Antiochus Theos super matrimonium Berenices, duxisse etiam alteram Laodicen. vide infra aeram Graec. 67.

*

Cum Carthaginensibus quarto foedus renovatum Fabricio Cos: Livius: idque ante trajectum Pyrrhi in Siciliam.

Pyrrhus exactis in Italia 2 annis et 4 mensibus in Siciliam trajecit; vocatus a Thynione et Sostrato Hicetae successoribus in principatu Syracusano, interque se dissidentibus: cum Poeni Syracusas obsiderent, et adscitis Marmertinis Pyrrhum insulae accessu arcerent frustra. Diod.

30

Coss: P. Cornelius. C. Junius Bubulcus.

[277:477]

III. Nabon: 470. Cont. 34. Sel. 33.

Anarchia in Macedonia.

Fabricius de Samnitibus et Lucanis triumphavit Id: Decembris.

278.

Damocles archon Athen.

Galli qui Delphicae cladi superfuerant, ad Thermophylos progressi, internecone caesi Ol: 125. anno 3. Paus: Diod. cum Macedoniam denuo invasissent. Diod.

35

Pyrrhus reconciliatis inter se Thynione et Sostrato Syracusanis, Siciliae urbes Carthaginensibus eripit, Lilybaeum per 2 menses frustra obsidet, cum Poeni libero mari commeatus inferrent. ¹

40

Coss: C. Genutius. Q. Fabius.

XVI, 191
[276:478]

IV. Nabon: 471. Cont: 35. Sel. 34

277

Pestilentia Romae

26-29) *am Rand* Eutropius ait factum Fabricio cos: en rectam locationem et connexionem Coss: Romanorum cum Olympiadibus

Quellen: 38-40) Diod. 22, 10

Ant. C. Gr

277 36

36. Bellum cum Samnitibus, Lucanis et Brutijs.

Q. Fabius de ijs triumphavit.

Samnites Pyrrhum Sicilia evocant.

Pyrrhus solis Epirotis fretus cum Carthaginensibus navali prelio decertavit. Victus Tarentum se recepit. Pausan.

Pyrrhus ad reges Asiae et Macedoniae de auxilijs misit.

Interim (Just:) Gallorum numerosus exercitus Asiam invasit quibus repressis Antiochus Soteris nomen est adeptus. Arrianus. Itaque 2 Macchab: octavo capite, v. 20. Macchabaeus admonuit Judaeos suos *de praelio; quod eis adversus Galatas fuit in Babylonia*, ut illi Judaei, *socijs Macedonibus haesitantibus, ipsi sex millia soli peremerunt 120 millia et beneficia pro his plurima consecuti sunt*. Ex quo loco intelligis, Antiochum hic in exercitu habuisse Judaeos Babylonios, quando Galatis occurrit in Ionia. Quae autem beneficia consecuti sint inde Judaei, vide infra Ant. C. 262.

[275:479]

Coss: L. Lentulus. M. Curius Dentatus.

I. Nabon: 472. 31 Oct: Cont: 36. Seleu: 35

276 37 Curius Cos: Pyrrhum ex Sicilia reversum vicit.

Samnium oppidum expugnavit, de utroque triumphavit. Eutropius. *

Pyrrhus reversis nuncijs a regibus, Italia excessit repente. Paus: Occisus Argis. Eutrop: sed posterius.

20

OLYMP: CXXVI

Cum Antipater, Etesias dictus, rursum immineret regno Macedoniae: Antigonus Demetri et Philae Antipatri filius occupavit res, tenuitque per annos 36. Olympiade 126. Porph:

Dictus fuit Gonates, a Gonis, ubi educatus.

Decem annos jam rex fuerat, puta Graeciae, ex quo pater ejus Demetrius victus fuit a Lysimacho.

Pyrrhus mox ab Italica clade, cum paululum conquiesset, milite confirmato, Antigono statim bellum movet, eo quod nulla sibi misisset auxilia in Italiam: Paus:

30

[274:480]

Coss: Servius Cornelius Merenda, M. Curius Dentatus

II. Nabon: 473. Cont: 37. Sel: 36.

275. 38. Pyrrhus bis victis et Antigoni proprijs et Gallorum mercenarijs copijs semel duce Ptolemaeo filio superiorem Macedoniam et Thessaliam in dittonem suam redegit; parumque abfuit quin totam Macedoniam subigeret. Pausan. ¹

XVI, 191°

Cleonymus immiti in patriam animo Pyrrhum ex Macedonia in Peloponnesum vocat, ut regnum Spartae suo nepoti Areo ex fratre Acrotato extorqueret. Pausan: Superfuit igitur hic adhuc Areus. At Scaligero ejus anni 44, desinunt ante.

40

[273:481]

Coss: C. Fabius Dorso Licinius. C. Claudius Canina.

Eutropius sic concipit C. Fabricio Luscino etc. scribit annum V. C. 461. Lege 478.

6) de korr. aus pro (?) 7-14) Nachtr. zw. d. Zeilen und am r. Rand 7) (Just:) Zusatz am linken Rand
13) Ioniae 42 f.) am Rand

Quellen: 5) Pausanias I, 13, 1 6) Pausanias I, 13, 1 20) Pausanias I, 13, 8; Eutr. 2, 14 Ende 22-24)
Porph.: Scal. Thes. I, 329 Z. 3-8 42) Eutr. 2, 15 (Gaio Fabio Licinio).

Ant. C. Gr
275 38

III. Nabon: 474. Cont: 38. Sel: 37

Cum Ptolemaeo Ægypti rege societatem junxere Romani Livius ante mortem Pyrrhi: Legato Q. Ogulphio.

274. 39. Pyrrhus victis praelio Lacedaemonijs, eorumque sociis Argivis et Messenijs ad obsidendam Lacedaemonem se comparavit.

Interim Antigonus praesidio firmatis Macedonum urbibus residuis, in Peloponnesum movet; Argis educto exercitu vincitur a Pyrrho; qui in urbem cum fugientibus irrumpens, saxi jactu occumbit. Paus.

Pyrrho mortuo Tarentini ad Carthaginensium auxilia confugerunt.

10 Peloponnesij post Pyrrhi mortem Antigono traditi per prodicionem. Just:

Coss: L. Papyrius Cursor. Sp: Carvilius.

[272:482]

IV. Nabon: 475. Cont: 39. Sel: 38.

273 40. Pyrrhi filius Alexander mortem patris ulturus Macedoniam invasit, Antigonus ex Graecia reversum exercitu et regno spoliavit.

*Antigoni filius Demetrius absente patre exercitum reparat, Macedoniam Alexandro vicissim eripit. Alexander extorris ad Arcades confugit. Just:

Coss: Q. Quinctius. L. Genutius.

[271:483]

I. Nabon: 476. 30 Oct: Cont: 40. Sel: 39.

20 272 41 *Alexander Epirotarum desiderio, Arcadumque auxilijs in regnum restituitur. Justinus.

Eodemque tempore moritur Magas (Justinus perperam Agas). Cyrenarum rex, Pt: Philadelphi frater uterinus, qui filiam suam Berenicen (non ex Apame Antiochi, sed ex Arsinoe susceptam) desponderat filio Ptolemaej Philadelphi. At Arsinoe mortuo marito, Demetrium Antigoni 'fratrem, Demetrii ex filia Philadelphi filium, ad regnum et nuptias filiae vocat; at praesentem ipsa adamavit; quem Berenice in complexu matris Arsinoes occidit, nupsitque Pt: Philadelphi filio, quod pater disposuerat.

XVI,192

OLYMP. CXXXVII.

30 *Victis Tarentinis pax et libertas data. Liv:

Coss: C. Genutius. Cn: Cornelius: praeteriti a fastis Graecis, positi a Cassiodoro.

[270:484]

II. Nabon: 477. Cont: 41. Sel: 40.

271 42 Legio Campana, quae Rhegium occupaverat obsessa, et deditione facta securi percussa est. Liv:

Coss. Q. Ogulphius Gulo. Fabius Pictor.

[269:485]

Cassiodorus omittit Cuspinianus et fasti Graeci ponunt: ut et Plinius. Vellejus.

III. Nab: 478: Cont. 42. Sel: 41

40 270 43 His Coss: Picentes bellum moverunt: Eutropius. Q. Fabio Cos: Argentum signatum, annis quinque ante bellum Punicum.

Coss: P. Sempronius. Appius Claudius.

[268:486]

Hos praecedentibus subjungit Eutropius, ponunt omnes utcunque.

2 f.) *nachgetr.* 4 f.) *am Rand, mit Verweiszeichen hinter Messenijs, jedoch im Text syntaktisch störend:* Spartam pene intercepti impetu; filius quidem ejus Ptolemaeus cum in urbem irrupisset, occisus est; Deinde Pyrrhus 31 f.) praeteriti ... Cassiodoro *nachgetr.* 37 f.) *nachgetr.* 43)–S. 358.2) *nachgetr.*

Quellen: 22) Iust. 26,3,2 (Agas ist Variante) 34 f.) Liv. Per. 15 wörtlich 40) Eutr. 2,16. 43) Eutr. 2,16 nennt die Konsuln im selben Satz mit den vorangehenden.

Ant. C. Gr
270 43

Livius numerat ab V. C. ad Appium Claudium Coss. an: 488. lege 498, vide ante Ch: 265.

IV. Nab: 479. Cont: 43. Sel: 42.

269. 44 Picentibus victis pax data. Liv: Et his Coss: Eutropius. Livius in Epitoma dec: II post hoc demum factum refert, tunc primum populum Romanum argento uti coepisse.

[267:487]

Coss: M. Attilius. L. Julius Libo.

I. Nab: 480. 29 Oct: Contr: 44. Sel: 43

268.S. 45 Eleasaro mortuo successit in pontificatu Manasses patruus illius et Simonis Justi, frater Oniae filius Jadduae, per annos 27 Eusebio: sed ex Josepho plus temporis colligitur. Vide infra aera Gr: 88. ¹

XVI, 192°

Salentini victi et Umbri, inque deditionem accepti. Eutropius ait V. C. 477, lege 484.

OLYMP. CXXVIII.

[266:488]

Coss. D. Junius. N. Fabius

II. Nab. 481. Cont: 45. Sel: 44

267 46 Vulsinenses victi et puniti.

[265:489]

Coss: Q. Fabius Maximus. L. Mamilius Vitulus.

Cassiodorus praeterit.

III. Nab. 482. Cont: 46. Sel: 45

266 47 Hiero praetor Syracusanorum exercituum, Mamertinos vicit atque in angustum conclusit, captis etiam ducibus. Ea victoria parta rex salutatus est a Syracusijs. Mamertinos deditionem facturos, Poeni confirmarunt. Diod: Polyb: Inierunt et societatem cum Romanis.

[264:490]

Coss: Appius Claudius. M. Fulvius. B. P. 1.

IV. Nab: 483: Cont: 47. Sel: 46

265 Livius Dec: VI Ep: IX, dicit annum ab V. C. 502.

48 Hiero Syracusarum rex inita cum Carthaginensibus societate Mamertinos Messanam incolentes obsedit, ut eos Sicilia penitus ejiciat. Obsessi Carthaginensi praesidio expugnato Romanos accersunt. Romae certatum acerrimè, ferrentne Mamertinis opem, necne. Tandem, ne Carthaginenses tota Sicilia potirentur, missus Appius Claudius Cos. cum exercitu Rhegium pervenit. Inde legatos ad Hieronem et Carthaginenses misit de solvenda obsidione. Denique fretum noctu trajecit. Polyb: Diod: Liv:

Cum hic incipiat primum bellum Punicum annorum 24, idque extra-neum, transmarinum, et statim decade III. Livius plena iterum historia, saepius testetur, tunc magistratus inisse Id: Martij, quod erat media hyeme tunc: ejus rei his coss: puto initium factum, prorogato Appio Cos: imperio ab autumno in hyemem.

Prima Romanorum extra Italiam trajectio, cum illis cohaerens in quibus Timaei historia desinit, in tempus Ol: CXXIX incidit. Polyb:

Areo Lacedaemonis regi mortuo successit filius Acrotatos.

I. Nab: 484. 28 Oct: Cont: 48. Sel: 47

Hinc Coss: ponuntur post autumnale Olymp: initium.

31) *am Rand:* Paterculus hos Coss. ponit in annum 296 ante Vinicium: Lentulum verò et Mummium in 177. Ergo interstitium exhibet an: 119. Etsi vitiose id exprimit 115. Vide ante Ch: 146. 44) Hinc ... initium *am Rand*

Quellen: 6) Eutr. 2, 16. Liv. Per. 15 12) Eutr. 2, 17 23) Diod. 23, 13, 7

Ant. C. Gr

265 48

Transgressis primum mare equitibus Romanis 'adversus Hieronem re- XVI,193
gem saepius bene pugnatum, Liv: Epit: VI. Dec: II.

Appius de Poenis et Hierone triumphavit.

264 Coss: M. Valerius. VI. M. Otacilius. B. P. 2 [263:491]

49. Plinius et Plutarchus M. Valerium VI. consulem scribunt fuisse, cujus
inter primum et sextum consulatum 46 annos Plinius ponit, ut et Livius,
Plutarchus anno minus. Harum autoritatum concursu omninò conficitur,
hodiernos fastorum Romanorum concinnatores duos annos praeter verum
in hoc spacium ins(eru)isse, ut supra ad an: ant. C: 309. 302 annotatum est.
Plutarchum quidem Graecum hominem unum par consulum subterfugisse
potest: Forte illud, quod cum anno Ant. C. 271 concurrit? Primum Valerij
consulatus coincidit supra cum anno Nab: 437. Hic verò sextus, cum 484.
Sic inclusis ipsis consulatibus, anni sunt 48. At exclusis, restant 46: quot
Plinius dicit.

His Coss: 50 civitates Siciliae deditae.

OLYMP. CXXIX.

Cum Hierone his Coss: pax et amicitia firmata. Polyb: Diod: L. XXIII.

II. Nab: 485. Cont. 49. Seleu: 48.

263 Coss: L. Posthumius. Q. Mamilius. B. P. 3. [262:492]

20 50 Romani Poenos Agrigenti tempore messis obsedere. Poeni Agrigento
effugerunt.

III. Nabon: 406. Cont: 50. Sel: 49

262 Coss: L. Valerius. T. Otacilius. B. P. 4. [261:493]

51 Romani classem fabricarunt. ¹

Antiochus Soter mortuus. Is ex Stratonice (quae prius Seleuci patris con- XVI,193°
cubina fuerat, ut supra dictum) filium habuit Antiochum Theon; qui ej
successit per annos 15. tertius ordine. Appianus hunc etiam Theon Seleuci
filium facit: forte igitur Soter frater illum adoptavit, aut matrem ejus, jam
gravidam a Seleuco patre, duxerat, ut Augustus Liviam, Lagus Ptolemaei
matrem Arsinoen, quarum illa a Nerone Tiberio, haec a Philippo Amyntae
gravida erat.

Hic Antiochus Θεός Judaeis in Ionia civitatum jura concessit. Jos: causa
proculdubio est ista, quia sub Antiocho Sotere Ioniam a Gallorum incur-
sione defenderant. 2 Mac: 8 quod Josephus in genere affirmat: Propter na-
vatam in bello strenuam operam.

*Antiochus Θεός uxorem habuit Berenicen Ptolemaei Philadelphi filiam,
quae socero superstiti, vinculum qualiscunque pacis erat inter reges Syriae
et Aegypti. Eo mortuo (aut etiam antea superinductione concubinae Lao-
dices, quae Berenices conjugis erat soror, ut Arrianus testatur) videtur im-
minuta fuisse Berenices apud maritum autoritas, ut Danieli de ea praedic-
tum cap: XI. v. 6. quod *non sit obtentura fortitudinem brachij*. Testatur
enim Josephus lib. II. contra Apionem; hunc Antiochum Theon inter eos
esse, qui jure belli obtinuerunt Jerosolyma et templi adyta inspexerunt. Ex
quo patet, superstiti Berenice bellum coortum, inter ejus maritum et
patrem, quo bello Antiochus Ptolemaeo Cavam Syriam ademerit.

4) *am Rand*: Livius anno 1 primi belli punici numerat ab V. C. 502. Ep: 49. Puto mendum. 23)
Octacilius 32-35) causa ... operam *am Rand* 38 f.) (aut ... testatur) *am Rand* 45) patrem *Korr. aus*
fratrem

- Ant. C. Gr
262 51
- IV. Nabon: 487. Cont: 51. Sel: 50
- [260:494] 261.S. Coss: Cn: Cornelius. C. Duilius. B. P. 5.
52. Poeni mari victi à Duilio. Cornelius fraude circumventus captusque. Corsica, Sardinia captae. Melita dedita.
I. Nab: 488. 27 Oct: Cont. 52. Sel: 51.
- [259:495] 260. Coss: C. Aquilius. L. Cornelius. B. P. 6.
53. Legiones in Sicilia nihil memoria dignum gesserunt. Polyb:
OLYMP. CXXX
Scipio Corsicam et Sardiniam vastavit. Eutrop: ¹
- XVI,194 II. Nab: 489. Cont. 53. Sel: 52 10
[258:496] 259 Coss: A. Attilius Calatinus. Q. Sulpitius. B. P. 7
Annibal crucifixus a suis militibus. Pol: Liv: his Coss:
54 A. Attilius Poenos vicit.
- III. Nab. 490. Cont. 54 Sel: 53
- [257:497] 258 Coss. Cn. Cornelius. C. Attilius. B. P. 8.
55 C. Attilius cum Poenis mari aequo Marte pugnavit. Exercitus terrestres nihil memoria dignum gesserunt. Pol:
- IV. Nab: 491. Cont. 55. Sel: 54
- [256:498] 257 Coss: Q. Caeditius. Suffectus M. Attilius Regulus. L. Manlius. B. P. 9
56 M. Attilius Poenis mari victis in Africam trajecit, ibidem eos etiam terra 20
vicit.
Regulo successor non est missus tempori.
- I. Nab. 492. 26 Oct: Cont. 56. Sel. 55
- [255:499] 256 Coss: M. Æmilius Paulus, Ser: Fulvius. B. P. 10
Xanthippus Lacedaemonius rem Carthaginensem restituit. Exercitu Romano deleta, Regulus capitur. Liv: Pol:
57 Ultimus ex 25 Achaici concilij, et collegij praetorij.
Classis Punica victa, Romana naufraga cum navigasset inter ortus Orionis et Canis, ex Africa in Siciliam.
- OLYMP. CXXXI. 30
- II. Nab: 493. Cont. 57. Sel: 56
- [254:500] 255 Coss: Cn: Cornelius. A. Attilius. B. P. 11.
58. Marcus Carynensis praetor Achaeorum annos 4. Primus solitariorum. Nova classe parata Coss: Panormum capiunt.
- III. Nab: 494. Cont: 58. Sel: 57
- [253:501] 254. Coss: Cn: Servilius. C. Sempronius. B. P. 12
59. Romani tentatis littoribus Africae naufragium passi sunt in reditu. Maris imperium exinde penes Carthaginenses fuit. Pol: ¹
- XVI,194^v IV. Nab: 495. Contr. 59. Sel. 58
[252:502] 253. Coss. C. Aurelius Cotta. P. Servilius. B. P. 13. 40
Polybius hos praeterit. Vide a. C. 249.
60 Cotta de Poenis et Siculis triumphavit, cum Romani terrestribus copijs in Sicilia niterentur.
- I. Nab: 496. 25 Oct: Cont: 60. Sel: 59

6) *am Rand* C. Duilius Cos: primum triumphum navalem de Siculis et classe Poenica egit. K. intercal: V. C. CDXCIII. Vide an ad seq: pertineat.

Quellen: 9) Eutr. 2,20

Ant. C. Gr

252 60

252 Coss: L. Caecilius Metellus. C. Furius. B. P. 14. [251:503]

61 Caecilius in Sicilia gravissima clade affecit Asdrubalem: 132 elephantos Romam duxit. Diod: Pol. Liv.

OLYMP. CXXXII.

II: Nab: 497. Cont. 61. Sel: 60

251. Coss. C. Attilius Regulus. L. Manlius. B. P. 15. [250:504]

Cum hi Coss: in Siciliam proficiscerentur, erat annus belli Punici 14, intellige eo tempore implendi Poly: Etsi erant quindecim Coss:

Regulus a Carthaginensibus excruciat.

10 62 Aratus Sicyonem patriam tyrannide liberatam Achaeis adjunxit natus annos 20: post 4 annos praeturae Marci; ipse praetor fit. Polyb:

Romani Lilybaeum acerrimè oppugnant. Pol: Diod: l. XXIV obsidio duravit decennium. Diod:

III. Nab: 498. Cont. 62. Sel: 61.

250 Coss: P. Claudius. L. Junius. B. P. 16. [249:505]

Livius numerat V C 502. Et ait ludos Diti patri factos, 100 annos antequam repetiti sunt. Censorinus ait fuisse tertios saecula(res).

63 Victi Romani ab hoste et a mari. Pol: Diod: l. XXIV.

Junius Cos: Erycem prodicione cepit.

20 IV. Nab: 499. Cont: 63. Sel: 62

249. Coss: P. Servilius. C. Aurelius. B. P. 17. [248:506]

Vide a. C. 253.

64. Romani exinde mari cessere, terrâ latè potiebantur. Pol. ¹

I. Nabon: 500: 24 Oct: Contr. 64. Sel: 63

248. 65 Coss: L. Caecilius. N. Fabius. B. P. 18. [247:507]

OLYMP. CXXXIII.

Anno 18 belli Punici Carthaginenses ducem constituunt Amilcarem Barcae filium. Pol: Is classe assumpta primum Locros et Brutios populatus, inde in Siciliam appulit, loco ibi munitissimo occupato.

30 II. Nabon: 501. Contr: 65. Sel: 64

247.S. Coss: M. Fabius. M. Otacilius. B. P. 19. [246:508]

66. Ptolemaeus Philadelphus mortuus anno regni quadragesimo, sed ex quo solus imperavit octavo et tricesimo. Porphyrius. Ei successit Ptolemaeus Evergetes annos 25, cujus duae sorores Berenice et Laodice junctae erant Antiocho Θεῶ; illa legitimo thoro, haec concubinato.

* Cum haberet Antiochus Theos duos ex Laodice concubina filios, Seleucum maturum et Antiochum 12 annorum; ex Berenice verò legitima conjugè parvulum: Laodice (metuens proculdubio, ne filij sui regni successione, quam tamdiu spe devoraverant, per Berenicis puerum, si is sub patre superstite adolesceret, detruderentur) virum Antiochum Theon veneno tollit. Arrh:

40 Successit patri Seleucus Laodices filius per annos 22: ei Callinico cognomen datum. Ejus fratri Antiocho, Hieraci nomen fuit; atque is Asiam cis Taurum videtur tenuisse.

Amilcar ex castris in Sicilia Romanis Lilybaeum obsidentibus negotium facessit trium fere annorum spacio.

7 f.) *nachgetr.* 16 f.) *nachgetr.* 28 f.) Is ... occupato *nachgetr.**Quellen:* 32 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, ³225 Z. 5-7

Ant. C. Gr
247 66

III. Nabon: 502. Contr: 66. Sel: 65

[245:509] 246.

Coss: M. Fabius. C. Attilius. B. P. 20.

Primus Pt: Evergetis: Primus etiam Seleuci Callinici.

67 Seleucus Berenicen novercam eandemque materteram suam interfecit cum filio ejus parvulo. Et impletum est, quod de ea praedictum est Dan. XI. v. 6. *Non stabit semen ejus; et tradetur ipsa¹ et adolescentes ejus, et qui confortabunt eam in temporibus.*

XVI,195°

Cum obsideretur Berenice, frater ipsius Pt: Evergetes suppetias cum classe venit, sed serò. Ptolemaeus tamen bellum persequens victo Seleuco Seleuciam maritimam ademit. Classem etiam Seleucus quamvis amiserat, ausus tamen est Ptolemaeum domi oppugnatum ire. Appia: Just:

10

IV. Nabon: 503. Contr: 67. Sel: 66

[244:510] 245

Coss: A. Manlius. C. Sempronius. B. P. 21.

68. Seleucus iterum mari victus a Ptolemaeo opem Antiochi fratris implorat, annos 14 nati.

Ptolemaeus expeditione in Asiam suscepta Babylonem penetravit, Laodicea sororem parrhicialem interemit. Appianus.

Victor Hierolsoyma adiit, Deo Israelis immolavit. Jos:

Et sic CoeleSyria reducta fuit sub potestatem regis Austri.

Hic Ptolemaeus, Dan: XI. v. 7. est illa *plantatio de germine radicum* (parentum) *ejus* (Berenices) cujus quidem gesta quae hic commemoravi ex historicis, ad unguem descripta sunt versu 7. 8. 9. illius capitis.

20

Parthi occasione hac usi, a Seleucidis defecerunt. Appianus.

Carthaginenses in Sicilia Erycen oppugnant.¹

XVI,196

I. Nab: 504. 23 Oct: Contr: 68. Sel: 67

Die 27 Thoth: ☉ in 24°50' ♀ fuit 5 Apellaeus ... 9. c. 7.

[243:511] 244.

Coss: C. Fundanius. C. Sulpitius. B. P. 22

69 Aratus praetor Achaeorum secundum, octavo anno a prima praetura, praesidium Antigoni ex Acrocorintho ejecit, eamque et Megaram Achaeis contribuit, anno prius quàm Luctatius Carthaginenses Sicilia ejiceret. Polyb: Paus:

30

Hinc Achaeis accessere multae gentes, et Ptolemaeus cum eis societatem coijt. Paus:

Antigono cum Ætolis erat foedus contra Achaeos. Polyb.

OLYMP. CXXXIV.

Carthaginenses ex castris in Sicilia Erycen Romanorum praesidio custoditam biennio integro oppugnant Romanis interim Lilybaeum obsidentibus.

Romani classem fabricant, cum jam quinquennio mari abstinuissent. Pol.

II. Nab: 505. Contr: 69. Sel: 68.

40

[242:512] 243

Coss: C. Lutatius Catulus. A Posthumius. B. P. 23.

Anno 23 belli. Eutrop:

70 C. Lutatius Cos: victa ad Ægades insulas classe Poenorum VI. Id: Martias finem bello imposuit, concepta pacis formula, quae Romam est missa: sed a populo Romano non probata. Polyb:

4) *am Rand* supra 34. Colligis hinc, patrem ejus habuisse tres sorores, vide 51. 7) confortabant *Dan.* 11,6 30) richtig Lutatius 32-34) *nachgetr.*

Quellen: 17) App. Syr. 65 42) Eutr. 2,27

Ant. C. Gr

243 70

III. Nab: 506. Cont. 70. Sel: 69.

242. Coss: Q. Lutatius Cerco. A. Manlius.

[241:513]

Hic est annus 24 a Cos: Appio, quo bellum Punicum ceperat. Tot annos hujus belli numerat Diodorus, et Polyb:

71 Romani legatos 10 in Siciliam misere qui pacis leges intenderunt.

Carthaginensibus petentibus pax data, et finitum primum bellum Punicum, 40 annis ante finem secundi belli Punici.

10 Finis igitur etiam decennalis obsidionis Lilybaei, cum inter conditiones esset, ut Carthaginenses universa Sicilia et sic etiam Lilybaeo excederent. Statim enim post ictum foedus, Amilcar copijs Lilybaeum deductis, imperium deposuit; Gescone urbis praefecto militum trajectionem in Africam curante: qua divisim facta tempus insumptum est. Polyb:

Cum mercenarijs cruentissimum bellum in Africam translatum est, ob stipendiorum reliqua Libycum dictum quod duravit annos 3 menses 4. Polyb:

Rex Syriae Antiochus Ptolemaeo bellum intulerat. Romani finito bello Punico auxilia Ptolemaeo obtulerunt, sed jam transacta pugna. Eutrop: Vide seq: ¹

IV. Nab: 507. Cont. 71. Sel: 70

XVI, 196°

20 241

Coss: C. Claudius Cento. M. Sempronius.

[240:514]

Cicero ex sententia Livij numerat V. C. 510. Ex Attici sententia vero 514.

72 Seleucus Callinicus cum hoste Ptolemaeo Evergeta, pace facta, fratrem Antiochum Hieracem auxiliatum adventantem hostem experitur, victusque est ab illo.

De his intelligo Dan: XI. v. 10. *Filij autem ejus* (regis Aquilonis, cujus regnum ingressurus rex Austri dicebatur) *provocabunt*, id est inter se bellum gerent.

Hic Antiochus Gallorum auxilijs usus est, Just: eosdem vicissim paulo post, hostes expertus.

30 Vide ergò an de hoc forte bello intelligendus locus 2 Macchab: 8. v. 20. quem supra allegavi aerâ Graec: 36.

Mortuo Manasse, qui nepoti ex fratre Eleasaro successerat, fit pontifex Eleasari nepos ex fratre Simone Justo ONIAS annos circiter 20, ut infra patebit aera Graec: 93. 95. Principatum gentis a populo accepit. Jos:

Sub eo maxime (quanquam etiam ante) Samaritae Judaeorum agrum populati sunt, mancipiaque abduxerunt. Josep: Animadvertis, belli inter Ptolemaeum et Seleucum incommoda ad Judaeam etiam derivata: cujus et Phoeniciae vectigalibus Seleucus a Ptolemaeo Evergeta pacem hanc redemisse videtur. Josephus enim Evergetae haec vectigalia tribuit.

40

I. Nab: 508. 22 Oct. Cont. 72. Sel: 71

240.S. Coss. C. Mamilius. Q. Valerius.

[239:515]

73 Victorem Antiochum Hieracem Gallosque socios, Eumenes Bithyniae rex (Antigoni frater) Asiae regno spoliavit.

Antigonus Gonates moritur post 36 regni successore Demetrio filio, per annos 10. Polyb: Idque Olymp. CXXXV, anno 1. Porph: Uxor ei erat filia Antiochi regis Syriae. ¹

Ant. C. Gr

240 73

XVI,197

OLYMP: CXXXV.

Soluto foedere inter Ætolos et Macedonas morte Antigoni; Ætolos Achaei in societatem adscivere et bello contra Demetrium adjuverunt. Polyb:

II. Nabon: 509. Contr: 73. Sel: 72.

[238:516] 239.

Coss. Ti: Sempronius. P. Valerius

74

Carthaginenses confecto bello Libyco, possessionem Africae recuperarunt.

Romani Corsicam et Sardiniam navigare ceperunt, Carthaginensibus indignantibus. Pol:

Cum Carthaginenses arma pararent in Sardos, veluti qui defecissent, Romani illis bellum indixere qui pacem Sardinia et pecunijs redemere. Polyb:

Sardi et Corsi cum rebellassent, subacti. Livius.

Carthaginenses, rebus Africae compositis, Amilcarem cum exercitu in Hispaniam miserunt, cujus filius Hannibal 9 annorum puer unâ profectus. Polyb.

III. Nabon: 510. Cont: 74. Sel: 73

[237:517] 238.

Coss: L. Cornelius. Q. Fulvius, praeteriti in fastis Siculis.

Sed eos Eutropius habet: ijsque ait Hieronem Romam venisse, et contra Ligures pugnatum esse.

75

*Olympias mortuo marito eodemque fratre Epiri rege, tutelam regni filiorumque Pyrrhi et Ptolemai suscepit.

*Onias tenacitate ductus, tributa quae majores ejus pendere solebant regi de suo (erant autem talenta viginti) Pt: Evergetae non solvit. Jos: I: XII. cap: III.¹

XVI,197°

[236:518] 237.

IV. Nabon. 511. Cont: 75. Sel: 74.

Coss. C. Licinius. P. Cornelius: an Lentulus Caudinus.

Quia superiori anno Eutropius contra Ligures ait pugnatum, et quia legimus P. Cornelium Lentulum Caudinum, V. C. DXV vel DXVII (Sc: Em. T. 169) Id. intercalaribus de Liguribus triumphasse: Vide ergo an id anno ante C. 236. Non hoc anno 237. P. Corn: est Cos:

76

Amilcar Hispaniae populos Carthaginensibus bello subjicit per tres annos.

Carthaginensium impulsu Sardinia Romanis rebellavit. Legatio Carthaginensis, Romam profecta pacem salvam praestitit. Eutr:

I. Nabon: 512. 21 Oct: Cont: 76. Sel: 75.

[235:519] 236.

Coss. T. Manlius Torquatus. C. Attilius.

De Sardis triumphatum. Eutrop:

77

His Coss: templum Jani clausum.

*Acrotatos rex Spartae decessit successore filio Areo, qui annum agens octavum morbo decessit: non potest igitur ille esse, qui ad tertium Oniam scripsit.

Sed oportet, ut dicamus, hoc pertinere vel ad Oniam primum et Areum majorem, supra aera Gr: 10: vel ad Oniam secundum, hic jam pontificem, et Areum minorem sic, ut ejus pueri nomine scriptum fuerit. Vide tamen infra aeram Gr. 128.

21) *am Rand* Haec puto sursum referenda sed vide 80. 27) an Lentulus Caudinus. *nachgetr.* 28-31) *am linken Rand* 43-46) *am linken Rand*

Quellen: 19) Eutr. 3,2 35) Eutr. 3,2 38) Eutr. 3,3

Ant. C. Gr
236 77

OLYMP. CXXXVI.

*Areo successit Leonidas, Cleonymi f: Cleomenis enim senex admodum, qui calumnijs coactus regnum abdicavit, successore genero Cleombroto non multos annos. Paus:

II. Nabon: 513. Cont: 77. Sel. 76

235. Coss. L. Posthumius: Sp: Carvilius. [234:520]

78 *Onias non solutis tributis ad iram commovit Pt: Evergetam, patrem Philopatoris. Qui misso Jerosolymam legato Judaeis captivitatem est comminatus. Jos:

III. Nabon. 514. Cont: 78. Sel. 77

234. Coss. Q. Fabius. M. Pomponius. [233:521]

79 *Josephus Oniae ex sorore nepos, Tobiae filius, notitia prius inita cum legato regis, proficiscitur in Ægyptum, patrocínio populi Judaici suscepto. Caetera hujus Josephi gesta pertinent sub Pt: Epiphanem, Evergetae nepotem. Nam oscitat hic Josephus l. 12 cap: 4.

IV. Nab: 515. Cont: 79. Sel. 78

233 S. Coss. M. Lepidus. M. Poplicius. [232:522]

80 *Olympias Epiri regni tutrix bello vexata ab Ætolis: ad Macedonum opes confugit, Demetrio regi data in matrimonium filia sua Phthiâ, cum is antea filiam haberet Antiochi: Quae offensa ad fratrem se contulit, eumque ad bellum inferendum Macedoniae sollicitavit: Justinus. ¹

I. Nab: 516. 20 Oct: Contr. 80. Sel: 79. XVI,198

232. Coss: C. Papyrius. M. Pomponius. [231:523]

81. OLYMPI. CXXXVII.

Hanc Olymp: et hos Coss: Dionysius et Val: Max. copulant, cum primum Romae divortium. Gellius numerat V. C. 519.

Argon rex Illyriorum.

Ætoli obsidebant Mydionios (puto ad Epiri regnum pertinentes). Demetrius igitur Mac: rex (quippe Epiri reginae gener) persuasit Argonti et Illyrijs, ut obsidionem solverent. Cùm Argontem mortuum Theuta uxor excepit. Polyb:

II. Nab: 517. Cont. 81. Sel: 80

231. Coss. M. Æmylius. M. Junius. [230:524]

82. Cum Illyrij Graecia vastata, mercatores Italos spoliassent, Romani legatos misere ad Theutam, ex quibus unus occisus. Bellum itaque decrevere Romani. Pol:

Amilcar exactis 9 annis in Hispania, rebusque praeclare gestis occubuit in praelio. Polybius ait, haec duo in idem fere tempus incidere.

*Spartani Leonidam exulem revocarunt in regnum. Paus.

III. Nab: 518. Cont. 82. Sel: 81

230 83 Coss. L. Posthumius. Cn: Fulvius, in Illyricum et Corcyram trajecerunt. Eodemque tempore (Polyb.) mortuus Demetrius Antigoni f. Maced: rex, relicto filio Philippo impubere, cui Antigonus Phuscus tutor et vitricus factus, imperat annos 9. ¹ [229:525]

- Ant. C. Gr
230 83
- XVI, 198^v
- [228:526] 229. IV. Nab: 519. Contr. 83. Sel. 82
84 Coss. Q. Fabius II. Sp: Carvilius.
Mortuo Demetrio Achaeorum resp: civitatibus aucta. Ætoli foedus cum Antigono fecere deserta Achaeorum societate, quorum incrementa ipsis invidiosa erant. Polyb:
Theuta pacem cum Romanis facit. Polyb:
Acarnanes cum premerentur ab Ætolis, diffisi Epirotis, sub quibus erant, Romanos rogarunt, ut legatos ad Ætolos mitterent, pro sua libertate. Quibus Ætoli ferociter cum respondissent, Acarnanas vastarunt: cum jam Pyrrhus Olympiadis filius regnum a matre acceptum cum vita amisset. Ætolis igitur occurrit Ptolemaeus Pyrrhi fratris successor; qui et ipse decessit, et brevi post filios mater Olympias, eodem fere tempore, quo Demetrius. Just: 10
Hinc est quod Polyb: narrat Romanos adijsse Graecas nationes legationibus hoc tempore.
*Leonidae regi Spartae mortuo successit filius Cleomenes, qui brevi aliquot urbes Achaeorum dolo interceptit. P.
I. Nabon: 520. 19 Oct: Contr: 84. Sel. 83.
- [227:527] 228. Coss: P. Valerius. M. Attilius.
85 Gellius numerat V. C. 523. ex sententiâ Servij Sulpicij Jure consulti.
OLYMP: CXXXVIII. 20
II. Nab: 521.
- [226:528] 227. Coss: L. Apustius. M. Valerius.
86 Ætoli cum Spartanis foedus fecere contra Achaeos.
*Inter fratres Antiochum Hieracem, et Seleucum Ptolemaei Evergetae clientem recrudit bellum, in Syria: victus Antiochus ad Artamenem Capadociae regem, socerum suum confugit. Just: 1
- XVI, 199
- [225:529] 226. S. III. Nabon: 522. Contr. 86. Sel: 85.
87 Coss: C. Attilius. L. Æmylius.
Galli Attilio deletio ad Aretium, victi ab Æmylio. *
- *Antiochus, detectis insidijs socero intentatis iterum profugus denique ad Ptolemaeum Ægypti quamvis hostem se recepit: qui eum custodia arcissima attinuit. Just: 30
Obijt Lacedaemonis rex Agis successore Eurydamida impubere, quem Cleomenes veneno tollendum curavit, surrogato illi fratre suo Epiclida. Paus: Mox Achaeis bellum intulit. Paus:
- IV. Nabon: 523. Cont. 87. Sel: 86
- [224:530] 225. Coss: T. Manlius. Q. Fulvius II.
88 Insubres victi.
Antiochus custodia Ptolemaei elapsus a latronibus interficitur. Just.
Seleucus Callinicus ijsdem fermè diebus, amisso regno, equo praecipitatur: Just: Attalus enim omnem Asiam cis Taurum occuparat. Pol: 40
Colossus Rhodi terrae motu corruit superstitie Callinico Polyb: Eutropius ad Coss: seqq: refert, sic etiam Julius Obs. *
- Successit Seleucus Ceraunus, Seleuci Callinici f. cui Polybius et Apianus solum biennium assignant.
Megalopolitae, concedentibus Achaeis vocant Antigonum contra Spartanos.

Ant. C. Gr
225 88

I. Nabon: 524. 18 Oct: Cont. 88. Sel: 87.

* 224. Coss: C. Flaminius. P. Furius. [223:531]
89 ARATUS PRAETOR ACHAEORUM.

Flaminius delevit Gallorum XL millia ad Mediolanum.

OLYMP. CXXXIX.

Antigonus (cum male pugnassent Achaei adversus Spartanos) ab Achaeis vocatur.

Seleucus Ceraunus Taurum transgressus contra Attalum statim a suscepto regno. Polyb: ¹

10 II. Nab: 525. Cont: 89. Sel: 88. XVI,199°

223. Coss. Cn: Corn. Scipio. M. Marcellus [222:532]

Tempore hyemis Aratus Achaeorum concessu tradit Antigono Acrocorinthum, pignus societatis.

90. Seleucus Ceraunus Asiam bello repetit. Pol:

Marcellus Gallos vicit: Mediolanum expugnavit. Eutr:

Vide an de hac re 1 Macch: 8. v. 9. Nam Galli *voluerunt ire et tollere* Romanos, qui re comperta muros illorum destruxerunt. Cogita quo casu Γαλλία Γαλαται in ἑλλάδα transformata sit. Nam tempore Judae Macchabaei Corinthus non dum erat diruta, nec Achaei ibant perditum Romanos, ut Galli.

20

Antigonus Orchomenon capit.

III. Nab: 526. Contr. 90. Sel: 89.

Cleomenes rex Sparta Megalopolin capit: Polyb: Eo facto pax inter Antigonom et Spartanos aperte violata fuit; ut et alijs multis rebus antea. Paus:

222. Coss: P. Cornelius Scipio. M. Minutius. [221:533]

Seleucus Ceraunus fraude necatur, ei successit Antiochus Magnus annos 36. Por: 37. App: sextus Asiae Syriaeque rex.

91. TIMOXENUS Achaeorum praetor.

30

Istri multo sanguine domiti.

Achaeus Seleuci cognatus exercituum rector, mortem regis ultus, amissa etiam cis Taurum recepit, 2 annis ante Arati junioris initium. Polyb:

Antigonus in Peloponneso vicit Spartanos, urbem deditione accepit, Cleomenes rex victus profugit in Ægyptum ad Pt: Evergetam, ejus frater Epiclidus in praelio occidit. Polyb: Paus:

Interim audivit de Illyriorum irruptione in Macedoniam. Polyb:

NEMEA celebravit Argis. ¹

Ptolemaeo Evergeta, cum uxore, interfectis Olymp: 139. anno III. (Porphyrus) successit filius Ptolemaeus parricida; Philopator per ironiam dictus. Imperavit an: 21. Porph: XVI,200

40

Hannibal in Hispania his Coss: bellum Romanis apparat. Eutrop:

Demetrius Illyrici rex, contemptis Romanis, quod Carthaginense bellum ipsis immineret, Illyricum, quod erat ditionis Romanae damnis affecit, urbes occupavit, confisus primum Antigono, deinde Philippo Macedonum regibus.

16–20) *nachgetr.* 27) *am Rand* Frater an filius? Frater temporis indicio 38 f.) Olymp: ... (Porphyrus) *Einschub zw. den Zeilen*

Quellen: 15) Eutr. 3,6 27 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 5 35) Pausanias 2,9,3 40) Porph.: Scal. Thes. 1, 3226 Z. 41 (aber 225 Z. 9–10: 17 Jahre) 41) Eutr. 3,7

Ant. C. Gr 222 91			
		IV. Nabon: 527. Cont. 91. Sel: 90. Ariston praetor Ætolorum.	
		Antigonus in Macedoniam properat contra Illyrios.	
[220:534]	221.	Coss: L. Veturius. C. Luctatius. Antigonus Illyrios pugna vicit, in qua ex clamore pulmonum vitium contraxit.	
	92	ARATUS SENIOR praetor Achaeorum. Antigonus aeger aliquandiu moritur, ei successit pupillus Philippus Demetrii f. Achaeus cum Attalum Pergami inclusisset, diadema sumpsit.	10
		Sequentem Olympiadem Polybius principium statuit historiae a se scriptae, dicitque abhinc intra annos L. Romanos totius orbis dominos effectos.	
		I. Nabon: 528. 17 Oct: Cont. 92. Sel. 91 Scopas praetor Ætolorum.	
		Porphyrus initium Philippi ponit Ol: CXL.	*
		Philippus hiberna in Macedonia exegit.	
[219:535]	220	Coss: M. Livius. L. Æmylius Paulus. Philippus primo vere in Peloponnesum venit.	
	93	ARATUS IUNIOR praetor Achaeorum. ¹ Æmylius cum exercitu venit in Illyrium idque subegit, capta Dimalo et Pharo.	20
XVI,200 ^v		Hannibal Carthagine nova copias ex hybernis educit.	*
		Romani legatos mittunt in Hispaniam et Africam.	
		Achaei, hortante Philippo, bellum decernunt contra Ætolos et Spartanos, anno I. Ol: CXL. quando Hannibal se ad obsidionem Sagunti comparabat.	
		Obsedit eam forte Junio vel Sextili Popiliano qui erat Majus Julianus.	*
		Ptol: Philopator occiso fratre Maga et Berenice consobrina Ægyptum omnem sibi subdit.	
		Spartani reges creant Agesipolin et Lycurgum, cum defecisset priorum regum stirps.	30
		Antiochus Magnus in Coelesyriam irrupturus impeditur a Theodoto Ptolemaei duce. Audito verò, quod superiores praefecturas Molon perduellis occupasset, victis exercitibus regijs cum ducibus; eò impetum convertit. Polyb:	
		Victis rebellibus Molone occiso reversus Seleuciam maritimam Ptolemaeo adimit, Duram frustra tentat, Tyrum et Ptolemaidem Theodoto ad deditionem muneribus adducto occupat.	
		Paulus Cos: Demetrium Pharium regno ejecit.	
		Olymp. CXL.	
		Philippus bellum per Ætoliam circumfert in Macedoniam mittit exercitum, ad fruges (autumni) colligendas, iterumque in Thessaliam venit, ita desijt annus I Ol: CXL: Polyb: ¹	40
XVI,201		Antiochus Ptolemaeo Epiphani foedere copulatus Cleopatram ei sororem matrimonio locat, concessa dotis nomine Coelesyria cum Phoenice, Judaeaque et Samaria.	

4) richtig Lutatius

Quellen: 11 f.) Polyb. 1,3,1; 1,1,5 (53 Jahre) 15) Porph.: Scal. Thes. 1, 329 Z. 16

Ant. C. Gr
220 93

Scaliger [eventus] pugnae hujus annum prudenti consilio quaesivit, sed infaelici eventu. Notavit ex Polybij libro V. paulò ante quàm Attalus Pergami rex auxilia Gallorum a se dimisisset eclipsin fuisse Lunae. Deinde et hoc notavit paulò post quam Gallos dimisisset Attalus, ineunte vere Antiochum et Ptolemaeum Philopatorem exercitus eduxisse in pugnam. Igitur putat anno Nabonassari 531 nocte post 25 Februarij, se hanc Lunae eclipsin invenisse. Fuit quidem ea nocte eclipsis partialis: At Polybius illas res gestas confert in annum antecedentem. Quod si examines et illum, anno 530 Nab: invenies totalem Lunae eclipsin cum mora, ante medium noctis, quae sequebatur 9 Martij. Itaque manet huic bello annus Nab. 530. Et nota hunc dici tertium Olympiadis CXL, ante aestatem more non infrequenti, apud Diodorum praecipuè; qui annos a bruma putat, Olympiada in medium anni confert. ¹

Oniae Simonis Justi filio mortuo successit Simon filius annos 39 circiter. Josephus ejus uno verbo meminit, ac si brevissimo tempore vixisset in officio; Contra de Oniae ejusque nepotis ex sorore Josephi morte sic loquitur, ac si ea contigisset sub Seleuco Sotere Antiochi Magni filio: cum tamen ei tributa Syriae per solos 22 annos indulgisset, eorumque initium sub Pt: Evergetam retulisset: quae sibi non constant. At multiplices illius loci achronismos passim detego. Contra ex libro III: Macchabaeorum constat, circa haec tempora pontificem summum fuisse Simonem. Vide aera Gr: 95.

II. Nabon: 529. Cont: 93. Sel: 92

Dorimachus praetor Ætolorum.

Demetrius Pharius regno pulsus a Romanis, confugit ad Philippum.

219. S. Coss: P. Corn: Scipio. T. Sempronius.

Tempore brumae Philippus Corinthi est, per hyemem res praeclarissimas in Peloponneso gerit.

Antiochus et Ptolemaeus de Coelesyria legationibus disceptant.

Romani secundo Carthaginem mittunt, bellum denunciantes. Primus ergò hic annus est belli Punici secundi, Livio; 23 annis post pacem Q. Luctatio A. Manlio Coss: cum eo rursum incipit Livij plenae historiae decas III.

Sagunto expugnata, postquam hi Coss: inierunt (brumae diebus sc: quod erat Id. Martij Popiliani). Hannibal exercitum Carthaginem novam in hyberna duxit.

94 EPERATUS praetor Achaeorum.

Hannibal transgressus Iberum ducit versus Italiam, Coss: versus Africam et Hispaniam.

Antiochus Magnus cum exercitu versus Ægyptum progressus, obvium habuit Ptolemaeum Philopatorem. Ad radices Libani terra marique 'pugnatum prope Sidonem. Ptolemaeo repulso Antiochus substitit. Praedictum Dan: XI. v. 12. 13. Judaea in continua abhinc vexatione fuit: Jos: I: 12. c. 3.

Philippus Thermum Ætoliae diripit, Spartanos premit.

Livius ad principium anni sequentis inter prodigia reliqua commemorat etiam hoc *Cumis orbem Solis minui visum*; idque prodigium ait expiatum

1-13) Ganzer Absatz mit Verweiszeichen; Zielstelle fehlt 8 f.) invenies anno 530 Nab: invenies totalem Hs. 13) Bl. 201^r untere Hälfte, 201^v ganz leer 31) richtig Lutatio

Quellen: 2) Polyb. 5,78,1. 5) Polyb. 5,79,1 17) Jos. Ant. J. 12,223-225 45) Liv. 30,38,8.

Ant. C. Gr

219 94

sequenti Decembri Popiliano; erat autem <O>ctober Julianus hujus anni. Non enim commemoraret sub initium consulatus, quomodo auspicia curata, si ea pertinuisent ad annum prope exactum. Auspicia enim capiuntur principio consulatus aute ante, comitijs consularibus.

Si ergò prodigium expiatum Octobri, oportet id accidisse non post Octobrem.

At hoc anno currente 219 ante Christum die 27 Sept: Romae in ipso Solis occasu, quando Sol conspicuus est maximè, calculus astronomicus indicat eclipsin Solis magnam.

Rectè igitur hi Coss: ad coelestes motus sunt annexi, et convenienter traditioni; adeoque et omnes antecedentes atque consequentes, qui certa ratione ex hisce dependent.

His Coss: ingruente in Italiam Hannibale Cremona condita, propugnaculum adversus Gallos transpadanos, Tacitus hist: lib: 3. idque Ol: CXL. anno II. Polybius. Nota connexionem. Eodem Tacito autore an<no> 286 a primordio sui destructa est. At anno Christi vulgari 71 est destructa. Errat igitur codex Taciti triennio. Et nota triennio post haec T. Sempronium iterum fuisse Coss:

III. Nabon: 530. Cont: 94. Sel: 93.

Hannibal quinto mense quam ex hybernis est profectus, in Italiam venit: ad Padum castra castris Romanis opposita habuit. ¹

XVI, 203

Antiochus Galilaea Arabia Abilene, et magna parte CoeleSyriae occupata, dimisit exercitum ad stativa hiberna. Eadem verò aestate, instante mensis tempore, Achaeus in expeditione contra Selgenses erat occupatus: Et quo tempore in his fuit Achaeus: Attalus Tectosages ducens Æolidis urbes occupavit. Pol:

[217:537] 218.

Philippi exercitus in Thessalia hibernant, ipse Demetriadem concedit.

Coss: Cn: Servilius Geminus. C. Flaminus. B. P. 2.

Haec Olymp: CXL anno III, scilicet post aestatem superiorem, Attalus Mysia post Æolidem peragrata, occupatisque Carsensibus, et Apiae campo, et Pelecante monte superato, denique castra super Megistum amnem locavit; jam imminente vere, quo pugnatum inter reges Asiae et Ægypti. Tunc igitur cum Luna defecisset, Galli ostento usi et fessi diuturna expeditione, atque longinquitate regionum, negant se progressuros ulterius. Polybius lib: V.

Atqui calculus astronomicus, convenienter his narratis, hoc anno 218 ante Ch: currente, die 9 Martij Juliani, durante sc: adhuc hyeme, nocte sequente exhibet totalem eclipsin Lunae cum mora.

Nota igitur hunc dici tertium Olympiadis ante aestatem: rectè itaque annos Olympiadum ad motus coelestes eorumque tempora accommodavi.

Scaliger contra Diodori Eratosthenis Porphyrij Livij caeterorumque morem, numerat annos Olympiadis a ludicro, et sic ab aestate. Ut igitur se etiam coelo muniat, producit hic eclipsin partialem Lunae quae facta est anno sequente die 26 Febr: At praeter caetera, partialis eclipsis Lunae non sufficit percellendis superstitione animis vulgi.

95. ARATUS SENIOR praetor Achaeorum.

14 f.) Tacitus ... autore *Randzusatz* 22) Galilaeae 23) *Nachtrag am oberen Rand, Verweiszeichen nach* hiberna *gestrichen*: Polyb: Ergò de hoc intellige Josephum Lib. XII. c. III. Tandem victor Antiochus Judaeam suae ditioni adjecit. Etsi Josephus multa ibi confundit. Vid: aer: Gr: 114.

Quellen: 16) Tacitus, Hist. 3, 34, 1

Ant. C. Gr
218 95

Philippus in Dardania et Thessalia rem bene gessit etiamque adversus Lacedaemonios una cum Achaeis pugnavit. ¹

Ineunte vere (quod eclipsin illam Lunae secutum est) reges ad bellum exeunt: Antiochus Ægyptum versus descendit. Pugnatum ad Raphiam. Inclinatam Ptolemaei aciem soror regis Arsinoe restituit. 3 Macch. Denique victus Antiochus. Ptolemaeus urbes ereptas recuperavit. Erat annus III. Ol. CXL. Polyb:

Praedixit hoc angelus Danieli c: XI. v. 11. 12.

Romani cladem in Hetruria acceperunt ad Thrasymentum lacum: nuncius Philippo venit Argos ad NEMEA.

Parta victoria Ptolemaeus Jerosolyma adiit, Deo sacrificium obtulit; in Adyta ingressurus dolentibus Judaeis, et Simone summo sacerdote deum de auxilijs orante, sideratus corruit. 3 Macchab. En hic Simonem summum pontificem. Rectè igitur supra aera Gr: 93. Oniae mortem praemisi.

IV. Nab: 531. Contr: 95. Sel: 94.

Agelaus Naupactius praetor Ætolorum.

Ptolemaeus Andromacho Aspendio Syriae praefecto, per Sosibium cum Antiocho foedus fecit. Tresque menses in Syria moratus in Ægyptum revertitur. Pol:

Philippus pace factâ exercitus in hiberna duxit, animumque ad res Italiae adjecit.

INCIPIUNT igitur misceri res Macedonicae cum Romanis.

Annibal hibernavit in Apulia ad Geryonem.

Coss: Aulus Terentius. L. Æmylius Paulus. B. P. 3.

Antiochus per hyemem novum bellum apparat.

Eclipsis ☉ 11 Feb: h: 3. p. m. ¹

96 TIMOXENUS praetor Achaeorum

Philippus classe insidiatur Italiae et Siciliae.

Anno IV. Ol: CXL. Romani caesi ad Cannas cum consule Æmylio. Pol: Nota connexionem Coss: cum Olympiadibus. Anno 540 ab V. C. Eutropius, sed lege 535. ex Eutropii sententia.

Antiochus bello persequitur Achaeum cognatum, qui se regem fecerat; pactus cum Attalo societatem, Sardes obsedit per biennium.

Judaei, qui in Ægypto per praesidia distributi erant, potissimum verò in urbe sacerdotum; (Heliopolin puto) conquiruntur ad internecionem a 25 Pachon ad 4 Epiphi; id est ab 8 Julij Juliani ad 15 Augusti: navibusque deportati Alexandriam, concluduntur in Hippodromum; ut ab elephantibus conterantur. At ferae terribili periclitantium ejulatu territae, retrò in exercitus regiones irruerunt divino miraculo. Rex territus Judaeos liberos in sua dimisit. Macch: 3. Josephus contra Apionem tribuit hoc Pt: Physconi sed haec est historia alia.

Huc quodammodo quadrat vaticinium Dan. 7. v. 5. de tribus ordinibus dentium ursi, et quod plurimum carnis sit voratura: nisi huc respiciat visio, quod tyrannis ista diutissimè duravit, semper infesta hominum generi et Judaeis.

Convenit huic libro III. Macchabaeorum cum Justino et Polybio super Philopatoris temulentia et crudelitate. Convenit eidem et cum Josepho su-

XVI,203°

[216:538]

XVI,204

40) Appionem Kepler 42-45) de tribus ... Judaeis. *nachgetr.*

- Ant. C. Gr
217 96
- per fidelitate Judaeorum spectatâ, et concreditus illorum fidei praesidijs, et jure civitatis Alexandrinae: quippe legimus in illo, gladij jus illos habuisse, et morte suos contribules affecisse.
- Philippus cum iterato praelio victos a Poenis Romanos didicisset, aperte se hostem illis professus, Xenophane legato misso foedus cum Annibale et Carthaginensibus facit; navesque ad trajectum in Italiam fabricare cepit. Just.
- XVI,204^v
- I. Nab: 532. 16 Oct: Cont. 96. Sel. 95.
- Hannibal Nuceriam fame expugnavit.
- Scipiones in Hispania Poenos vicerunt. 10
- Hannibal hyemavit Capuae.
- [215:539] 216 Coss: T. Sempronius. Q. Fabius III. B. P. 4.
- 97 *Sardes oppidum captum ab Antiocho. Achaeus in arcem fugit.
- OLYMP. CXLI.
- Marcellus Hannibalem ad Nolam vicit.
- Hiero Siciliae rex moritur relicto filio Hieronymo annos 15 nato.
- II. Nab: 533. Cont: 97. Sel: 96
- Hieronymus occisus.
- [214:540] 215 Coss: Q. Fabius IV. M. Cl: Marcellus III. B. P. 5.
- *Achaeus prodicione ex arce Sardiensium elicitus excruciat: arx dedita 20
- Antiocho.
- 98 Fabius Poenos ad Beneventum vicit.
- Hieronis uxor et filia occisae.
- Scipiones vicerunt Afros in Hispania.
- Marcellus Cos: Hannibalem ad Nolam vicit iterum, quarto anno post adventum ejus in Italiam, Eutr:
- Philippus Hannibali offert auxilia contra Romanos, quod captis legatis cognitum. Romani igitur exercitum miserunt in Macedoniam. Eutr:
- III: Nab: 534. Cont: 98. Sel: 97. B. P: 6.
- M. Valerius praetor Philippum depulit Apolloniâ urbe socia Romano- 30
- rum.
- Valerius societatem cum Attalo rege junxit. ¹
- XVI,205 [213:541] 214 Coss: Cl. Fabius Maximus. T. Sempronius Gracchus II. B. P. 6
- 99 M. Valerio Graecia Macedoniaque decreta.
- Syphax Numidarum rex foedus cum Romanis icit.
- IV. Nabon. 535. Cont: 99. Sel: 98.
- [212:542] 213 Coss. Ap: Cl: Pulcher. Q. Fulvius Flaccus III. B. P. 7.
- M. Valerio iterum Graecia decreta.
- 100 Hannibal Tarentum capit, Marcellus Syracusas, L. Martius Poenorum castra. 40
- Scipiones in Hispanijs occubuerunt.
- Origo ludorum Apollinarium his Coss.
- I. Nabon: 536. 15 Oct: Cont. 100. Sel. 99.
- [211:543] 212. S. Coss: P. Sulpitius Galba. Cn. Fulvius Centumalus. B. P. 8.
- Idibus Martijs Popilianis vel Januario Juliano inierunt. *

15) Zeile gestr.; Streichung aufgehoben durch eigenh. gilt

Quellen: 26) Eutr. 3, 12 28) Eutr. 3, 12

Ant. C. Gr
212 100

- 101 T. Octacilio et M. Valerio Levino Siciliae Graeciaeque ora decreta.
Levinus adversus Philippum terra marique egregiè rem gessit.
Dum Romani Capuam obsident, Hannibal castra ad urbem locat: decimo anno ab adventu in Italiam ait Eutropius. At legendum septimo.

OLYMP. CXLII.

Capua dedita et sub jugum missa. Dubium an de hac re 1 Mach: 8. v. 9. vide ant. C: 223.

In Hispania Scipiones ab Hasdrubale occisi, exercitu integro. Eutr:

II. Nabon: 537. Cont: 101. Sel: 100.

10

Scopas praetor Ætolorum

Levinus Ætolis in societatem cum populo Romano pellectis, bellum Philippo infert. Philippo Pellae hibernanti Ætolorum defectio nunciata. ¹

211. Coss: M. Val: Levinus. M. Cl: Marcellus IV. B. P. 9.

XVI, 205°
[210:544]

Levinus absens creatus, ad eum literae veris principio venere.

Sulpitius Levino successit in Macedonia.

- 102 Scipio juvenis aedilitatem praeter spem adeptus, in Hispaniam cum exercitu venit, Carthaginem novam una die cepit, Magonem victum Romam misit.

Romani legatos ad Ptolemaeum et Cleopatram reges Alexandriae misere, ad renovandam amicitiam. Liv.

20

III. Nab: 538. Cont: 102. Sel: 101

Exitu aestatis M. Valerius Cos: jactat se Siciliam provinciam confecisse, cum annos prope LX pugnatum esset. Est 60 completus a Rhegio expugnato, 54 completus ex quo Appius in Siciliam trajecit.

210. Coss: Q. Fabius Maximus V. Q. Ful: Flaccus IV. B. P. 10.

[209:545]

Ab Annibale occisus. Eutrop:

Scipio inter hybernandum Hispanos amicitiae Romanorum illigavit. Polyb.

- 103 Marcellus Poenos ad Canusium vicit.

30

Fabius Cos: Tarentum recepit.

Antiochi expeditio in Hyrcaniam contra Arsacem Parthosque qui per dissidia Macedonum defecerant. Polyb: l. X.

IV. Nab: 539. Cont: 103. Sel: 102

Attalus rex Asiae, praetor Ætolorum, collega Physias.

Scipio Asdrubalem victum ex Hispania fugere compulit.

209. Coss: M. Cl: Marcellus. T. Quintus Crispinus. B. P. 11. undecimo belli Punici anno Liv:

[208:546]

Ludis Apollinaribus annua et stata dies III. Non. Quint: dicta ob pestilentiam.

40

104. Coss: intercepti, Marcellus occubuit, Crispinus vulnere decessit.

Valerius mari victor, Africamque populatus, denique ab Annibale victus occubuit.

Bellum inter Machanidam Lacedaemonis tyrannum et Achaeos, quibus Philippus subsidio fuit. Laconum socij erant, Ætoli Romani, Attalus. Philippus bis vicit. Livius in aestatem his Coss: confert.

26) *am Rand zu* Flaccus

Quellen: 4) Eutr. 3, 14 8) Eutr. 3, 14 26) Eutr. 3, 14

Ant. C. Gr
209 104

I. Nabon: 540. 14. Oct: Contr: 104. Sel: 103.

Ptolemaeus, Athenienses Rhodij Chij miserunt de pace in Peloponnesum.

NEREA Philippus Argis peregit, pauloque post etiam NEMEA (erant igitur trieterica) dum Romana classis appulit. Pugnatum varie.

Lustrum. Censur.¹

XVI,206
[207:547] 208

Coss: C. Cl: Nero. M. Livius Salinator II. B. P. 12.

Hos Coss: Scaliger ait (f. 363) in fastis Capitolinis conferri in V. C. 546.

His Coss: creatis, aestate sequenti duodecimo anno belli Punici erat futurum in Graecia ludicrum Olympicum, Livius. En probam connexionem hujus temporis consulum cum Olympiad:

Attalus et Sulpitius Aeginae hibernarunt.

105 Nicias praetor Achaeorum.

Hanno captus.

Hannibal bis fugere compulsus.

Asdrubal cum exercitu caesus cum in Italiam esset ingressus.

OLYMP. CXLIII.

Machanidas insidiatur conventui ad ludos. Liv:

Antiochus Euthydemum Bactriani regni raptorem vicit. Euthydemus refugit in regnum. Polyb: l. XI.

Philippus a Romana classe, Attalo et Spartanis variè circumactus, tandem in Macedoniam suppetias ivit.

II. Nab: 541. Cont: 105. Sel: 104.

Neglecta sequenti anno Graecia. Livius.

Philopoemen octo menses in apparatu belli consumpsit.

[206:548] 207.

Coss: L. Veturius. Q. Caecilius. B. P. 13.

numeratur 13 annus belli Punici.

106 Philopoemen imp: Achaeorum Machanidam Lacedae: tyrannum victum interemit in praelio. Pol. Tyrannidem Nabis excepit.

Hispaniae a Scipione subactae, expulsis Poenis.

Syphax et Masinissa cum Romanis pacti sunt.

Antiochus bello fatigatus Euthydemum in amicitiam recepit, confirmato ei Bactrianæ regno, ex eo ad Indos penetravit, et amicitiam cum ijs renovavit; Pol: l. XI.¹

XVI,206^v

III. Nab: 542. Contr: 106. Sel: 105

Redux Antiochus ex India, et Asia omni cis Taurum, cum praefecturis superioribus sub ditionem redacta, paceque constituta (ut Polyb: lib. XI narrat) hic demum *Magni* nomen obtinuisse videtur. Quod si Dan. 7 v. 8. 20. 24. non commodè sub cornu illo magno potest intelligi Seleucus Nicator, non male applicabis ad hunc Antiochum magnum, cujus regni cum essent multae provinciae (certe non minus 10) ipse tres earum reges humiliavit, Molonem Mediae, Euthydemum Bactrianæ, et Achaeum minoris Asiae raptores. Quid igitur prohibet eum qui historicis magnus audit etiam a Daniele magnum exhiberi.

8) Hos ... 546 *nachgetr.* 38-44) Quod ... exhiberi. *nachgetr.*

Quellen: 8) Scal. Em. t. 1598 S. 363 D 29) Polyb. 11,18,4; 13,6

Ant. C. Gr

206 106

206

Coss: P. Corn: Scipio. P. Licinius Crassus. B. P. 14.

[205:549]

anno 14 postquam in Italiam Hannibal venerat. Eutr: intellige curren-
tem.

107 Hispania provincia facta, prima continentis.

Indibilis a L. Manlio caesus, cum defecisset. Hispanijs pax data.

Pax in Graecia convenit inter Philippum regem, et Sempronium imp.
eorumque socios.

IV. Nab: 543. Cont: 107. Sel. 106.

*Ptolemaeus Philopator, hic, aut forte postea Eurydicen sororem uxore
remque suam, puelli regij matrem interfecit. Justinus. Supra aera Gr: 102. ex
Livio erat Ptolemaeo collega regni Cleopatra.

10

205. S. Coss: M. Corn: Cethegus. P. Sempronius Tuditanus. B. P. <15>

[204:550]

Ætoli, Romanis inconsultis, pacem cum Philippo fecerunt.

108 Inter Romanos et Philippum, opera Epirotarum pax et foedus coijt.

Scipio in Africam trajecit, Poenos fudit, Hannonem occidit.

Sempronius Hannibalem vicit in Brutijs. ¹

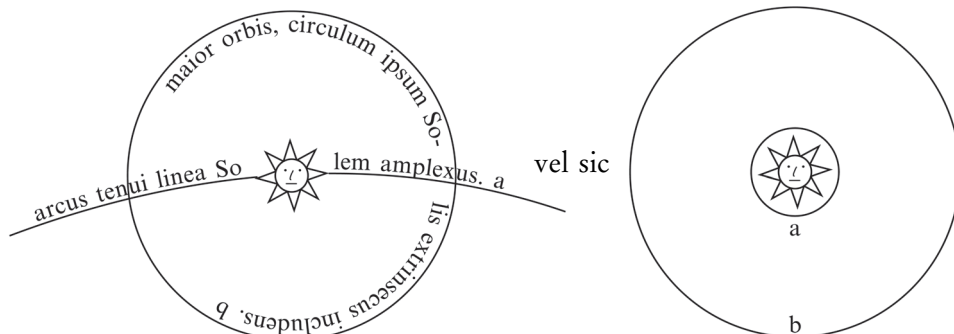
I. Nab: 544. 13 Oct: Contr: 108. Sel: 107

XVI,207

Antequam inissent Coss: sequentes, Frusinone arcus Solem tenui linea
amplexus: circulum deinde ipsum *Solis major orbis* (sic lego, non *major Solis orbis*)
extrinsecus inclusit. Livius. Non fuit eclipsis, nam quid opus his
ambagibus ad significandum deliquium Solis: sed fuit meteorum non in-
frequens, tunc verò prodigij loco acceptum tali figura

*

20

204. Coss: Cn: Servilius Caepio. Cn: Servilius Geminus. B. P. 16.

[203:551]

anno 16 belli Punici.

109 Scipio castra Syphacis et Asdrubalis ineunte vere delevit.

Reparato bello victus Syphax: ejus uxor Sophonisba in thalamum hostis
Masinissae transijt, pauloque post, ne Romanis dederetur, venenum bibit.

OLYMP CXLIV

30

Carthaginenses pacem petiere; induciae factae.

Mago victus in Insubria, fugiensque in Africam ex vulnere decessit in
mari Sardoo.

II. Nabon: 545. Contr: 109. Sel. 108

Hannibal in Africam revocatus.

Induciae violatae.

2 f.) anno ... currentem *nachgetr.*

Quellen: 2) Eutr. 3,20 27 f.) Liv. 30,12-15

- Ant. C. Gr
203 109
- [202:552] 203 Coss: Tib: Claudius Nero. M. Servilius Geminus. B. P. 17
Annibal et Scipio in colloquium veniunt; pax frustra tentata.
- XVI,207° 110 Sub ipsam famam redintegrati belli prodigia Romanos exterruerunt.
Nam ludis Apollinaribus (III. Non: Quint: vide Gr: 104) inundatio circum
interclusit; et Cumis orbis Solis minui visus. Haec Livij verba alij accom-
modant ad eclipsin quae contigit anno sequente, mense Octobri Juliano. At *
haec omnia prodigia sub adventum eundem nuncij ex Africa, qui circa lu-
dos Apollinares, et sic Quintili Popiliano, hoc est Majo Juliano contigit, *
oblata esse leguntur.
- Ergo calculus astronomicus docet hoc anno 6 Maji Juliani fuisse eclipsin 10 *
Solis p: m: h: 4 circa 12 Tauri. Argumentum rectae connexionis, praeter
superiora.
- M. Servilius Coss: ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore
dicto Cn: Servilio Geminio in provinciam est profectus. Liv. Vellejus ait
hunc dictatorem immodicae crudelitatis licentia usum, eoque per annos 120
sequentes dictatorem nullum fuisse. Vide ant. C. 82.
- Annibal gravissima pugna superatus a Scipione; alterâque Vermina Sy-
phacis filius, qui Carthaginensibus victis subsidio venerat.
- Hoc anno Josephus publicanus a Ptolemaeo primum vectigalia Syrio-
phaeniciae redemit, si ea per solos 22 annos obtinuit. Vide aera Gr: 131. 20
- Supra aera Gr. 79 aut post, Josephus juvenis admodum primum innotuit
regi Ægypti: non est credibile, statim illum impetrasse tributa Syriae. At-
tende vero Dan: XI. v. 15 an de hoc Josepho ejusque similibus praedictum,
praesertim si exitum eorum respicias infra aera Gr: 140.
- III. Nabon: 546. Contr: 110. Sel: 109.
- Philippus Carthaginensibus subsidia misit.
- Carthaginenses, concedente Scipione, Romam pro pace misere. Ita fini-
tum bellum post annum 17 quam ceperat. Eutrop:
- [201:553] 202. Coss: Cn: Cornelius. P. Ælius Paetus: B. P. 18.
octavo decimo anno belli Punici. 30
- 111 Philopoemen praetor Achaeorum. Liv:
Pax data Carthaginensibus annis L (lege XL) postquam Q. Luctatio, A.
Manlio primum pax facta. Livius. Alibi 63 numerat annos a primo anno
primi belli Punici ad hunc ultimum secundi. Adde 63 ad 202: surgit 265.
- Philippus socios quaerit ad bellum contra Romanos.
- Bellum cum Bojis, in quo C. Appius clade accepta occubuit.
- IV. Nab: 547. Cont: 111. Sel: 110
- Philippus Athenienses bello premit: ej hostes Attalus Pergami rex et
Rhodij.¹
- XVI,208 Consulibus tunc in Bojis absentibus, legati tres ad Ptolemaeum Ægypti 40
regem missi, quorum unus M. Æmylius Lepidus: gratias actum quod is
difficili tempore amicitiam conservasset.
- Interim Ptolemaeus Philopator moritur relicto puero quinquenni ex Eu-
rydice, cui Pt: Epiphani nomen; qui regnavit annos 24 (20) Por: Tutelam
pueri commendarunt Alexandrini Romanis. Justin.

13-16) *am Rand* 21-24) *am Rand* 32) *richtig* Lutatio

Quellen: 14) Velleius Paterculus 2, 28, 2 28) Eutr. 3, 21 32-34) Liv. 30, 44, 1. 31, 1, 2-3 43 f.) Porph.:
Scal. Thes. 1, 325 Z. 11-12, 226 Z. 42 (beide 24 J.)

Ant. C. Gr
202 111

Antiochus et Philippus foedus super Ægypto occupanda inierunt. Pol: Liv: praedictum id Dan. XI. v: 14.

Scipio triumphum de Africa egit, rex Syphax mortuus: Polybius hoc ordine narrat.

201. Coss. P. Sulpitius Galba. C. Aurelius Cotta.

[200:554]

Anno 544 (lege 554) ab V. C. Idibus Martijs quo die magistratus tum inibant, actum de bello indicendo Philippo regi Macedoniae: paucis mensibus post pacem Carthaginensibus datam; cum Athenienses auxilia petierunt, quod Philippus urbi immineret. Ita Livius. Sed Eutropius anno V. C. 551.

112 Cycliades praetor Achaeorum. Liv.

Cum in Macedoniam primum venisset Coss: Philippus Abydum oppugnabat: ad eum M. Æmylius Lepidus, trium legatorum ad Ptolemaeum, unus, et Epiphani tutor datus, sese contulit. Abydeni excisi a Philippo.

Galli duce Asdrubale Poeno, qui in Insubria remanserat, exciti cum Placentiam delessent Cremonam obsiderent, gravissima clade depulsi sunt.

Philippus obsidione Athenarum depulsus a Romanis.

Chalcidem Romani diripiunt.

I. Nabon: 548. 12 Oct: Contr: 112. Sel: 111.

Damocritus pr: Ætolorum.

Sulpitius cum maiorem anni partem, quaerendo regis exercitum consumpsisset, hibernavit Apolloniae, rex Attalus Æginae.

Hyeme flagravet bellum, Philippus victus pugna equestri.

Scopas Ætolus missus in Ætoliam cum magna vi pecuniae, juventutem abduxit in Ægyptum. ¹

200. Coss: L. Corn: Lentulus. P. Villius Tappulus.

XVI, 208°
[199:555]

Eclipsis Solis septentrionalis fuit 4 Martij Juliani horis 2 ante meridiem. Vide Coss: sequentes.

113 Philopoemen praetor Achaeorum bellum infert Nabidi Lacedaemonis tyranno.

Censores P. Corn: Scipio Africanus. P. Ælius Paetus.

OLYMP CXLV.

Villius cum hoste Philippo congressus, re infecta Romam est revocatus.

II. Nabon: 549. Contr: 113. Sel. 112.

Scopas Ptolemaei dux, ad mediterranea verso impetu, per hyemem Judaeorum gentem subegit. Pol:

199. Coss: S. Ælius Paetus. T. Quintius Flaminius

[198:556]

qui Macedoniam sortitus maiorem anni partem rebus divinis Romae retentus fuit. Ituros enim Coss: in provincias prodigia detinuerunt Romae. Multa enim facta ERANT puta an<no> superiori: inter quae Julius Obsequens etiam haec commemorat, orbem Solis diminutum visum. Et ecce supra eclipsin Solis, itaque recta est connexio horum Coss: cum coelo. Propter haec prodigia supplicatio unius diei habita, et sic profecti sunt in provincias.

114. Aristhenes praetor Achaeorum.

Quintius maturius quam erant soliti priores Coss. Brundusio Corcyram trajecit (exercitus forte, ipse Romae haerens).

31) am Rand NB supra ant. C. 209. Infra 190. 39-43) Ituros ... provincias zw. den Zeilen u. am Rand nachgetr.

Quellen: 9) Eutr. 4, 1 41) Ps.-Obsequens 1532 S. 42 (cap. 45)

Ant. C. Gr
199 114

Antiochus hac aestate cum duce Scopa congressus ad fontes Jordanis, fit superior: omnibus, quae in CoeleSyria sunt, civitatibus Ptolemaei in potestatem redactis: Judaei sese sponte dederunt, regemque adjuvarunt in expugnando praesidio, quod erat in arce Sione relictum. Praedictum ad unguem Dan: XI. v. 16. 17. Et hic verius accommodari posset illud Josephi l: XII. c. III confuse narratum tanquam sub Philopatore quod *Tandem victor Antiochus Judaeam suae ditionis fecerit.*

Quintius Philippum ad Aoum amnem castris exutum in fugam perpulit; Thessaliam cepit, classis, cui Attalus et Rhodij se junxerant, Eubaeam. ¹

XVI,209

III. Nab: 550. Contr: 114. Sel: 113

10

Phaneas pr: Aetolorum.

Achaei societatem pepigere cum Romanis; Corinthum obsident frustra. Philippus Argos cepit, Quintius Cos. Elatiam, inde in Phocide et Locride hibernavit, Antiochus verò Antiochiae.

Philippus ad Niceam in sinu Maliaco cum Quintio in colloquium venit, inducias impetrat mittendis legatis. Polyb: Lib. XVII.

[197:557] 198. S.

Coss: Cn: Corn: Cethegus. Q. Minutius Rufus.

T. Quintio prorogatum Macedoniae imperium.

115 Nicostratus Achaeorum praetor.

Philippi legati Romae auditi, res ad Quintium remissa.

20

Vere ineunte Antiochus omnibus regni viribus connixus terrâ marique expeditionem paravit: Ptolemaeo Ciliciae et Cariae oppida ademit.

Philippus Argos tradit Nabidi tyranno Spartae.

Quintius cum Nabide paciscitur.

*Josephus Publicanus Alexandriam cum venisset, regis mensae adhibitus, ducit filiam fratris Sellum. Jos: L. XII. c: IV.

IV. Nabon: 551. Contr: 115. Sel: 114.

Alexamenes pr: Aetolorum.

T. Quintius instante hyeme cum rege Philippo ad Cynoscephalas depugnavit. Leucade expugnata dedita Acarnania. Pol: l: XVII.

30

Antiocho Rhodij bellum denunciant nisi regrediatur: ad quos Antiochus legatos mittit, clam cogitans auxilio venire Philippo. ¹

XVI,209°
[196:558] 197.

Coss: L. Furius Purpurio. M. Claudius Marcellus.

Ad quos novos Coss: Romam et simul ad legatos Antiochi Rhodum perlati sunt nuncij de victo Philippo.

T. Quintio prorogatum imperium.

Attalus Asiae rex Thebis Pergamum aeger vectus moritur aet: 72. regni 44: successore Eumene filio.

Philippo pax data, qua alienati sunt Aetoli.

Romani 10 legatos misere componendae Graeciae.

40

Antiochus Ephesi hibernavit, Quintius Athenis.

Isthmiorum ludicro (existimo mense Posideone celebrata in honorem Ποσειδῶνος, Neptuni) Graeciae libertas promulgata: cum praecedente autumno cepisset annus quartus Olympiadis.

Vides Isthmia sesquianno celebrata ante Olympia, ut et Neronis tempore. Erant Trieterica.

Ant. C. Gr

197 115

Legatorum Antiochi et Romanorum mutua commeatio: Antiocho interdictum Europae infestatione.

116. Antiochus omnibus modis Asiae civitates sibi nititur adungere.

Initio veris Epheso solvens trajecit in Europam, Lysimachiam restauravit: cum legato Romano collocutus jubetur Ptolemaeo restituere urbes nuper ademptas, respondet, Velle etiam affinitatem cum Ptolemaeo jungere.

Hic Josepho Publicano ex fratris filia natus Hircanus. Jos:

I. Nabon: 552. 11. Oct.

10 Antiochus Seleuco f. Lysimachiae relicto in Asiam revector naufragium ad Cyprum fecit: reversusque Seleuciam, exercitus Antiochiam in hiberna misit. ¹

*Scopas Ptolemaei dux cum rebus novis esset intentus, oppressus est; regisque inauguralia celebrata, nondum aetate exigente erat quippe rex puer. Polyb: I: XVII. Decem sc: annorum. XVI,210

196. Coss: L. Valerius Flaccus. M. Porcius Cato. [195:559]

T. Quintio imperium prorogatum.

Bellum decretum in Nabidem.

Legati missi in Africam propter Annibalis molitiones.

117. Aristaenetus praetor Achaeorum.

20 Antiochus Antiochia discedens venit Ephesum.

Annibal sibi metuens ab insidijs legatorum Romanorum, media aestate Carthagine aufugit in Syriam: regis filius ibi solenne ludorum celebrabat ad Daphnen: puto quia in Graecia tunc celebrabatur.

OLYMP. CXLVI.

Annibal Antiochum invenit Ephesi, dubium adhuc de bello Romanis inferendo.

Bellum Achaei terra, Quintius mari gesserunt contra Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum.

II. Nab: 553. Contr. 117. Sel: 116.

30 Nabis instante hyeme pacem impetravit.

Argos praesidium Nabidis eiecit.

NEMEORUM die libertas Argivis concessa. Praetermissa erant die stata, ob belli mala: Livius. Erant igitur trieterica: quia supra etiam annis ant. C. 218. 222 celebrata. ¹

195. Coss: P. Cor: Scipio Africanus. Ti: Sempronius Longus. XVI,210°

Legatis Nabidis confirmata pax a senatu. [194:560]

Quintius Elatiae per hiberna jus dixit.

118. Veris initio conventus habuit Corinthi.

Post 2. vel 3. menses exercitus tota Graecia deductos in Italiam transtulit.

40 Ætoli intenti ad res novas.

Censores Sex: Cornelius Paetus, C. Cornelius Cethegus.

III. Nab: 554. Contr: 118. Sel: 117.

Thoas pr: Ætolorum.

Ætoli missis legationibus reges ad belli societatem cum Romanis gerendi sollicitant; idque statim post discessum Romanorum exercituum: primum ut viderunt; quiescere reges: ne cunctando senescerent consilia. Nabis statim a Romanis ad ipsos descivit.

9) Seleuco ... relicto ü. d. Zeile

Ant. C. Gr

195 118

Hannibal per Aristonem Tyrium Cartaginenses invitat ad societatem belli quod Antiochus meditabatur in Romanos.

Antiochus hac hyeme Raphiae in Phoenicia, Ptolemaeo regi Ægypti, annos 12 nato filia Cleopatra in matrimonium data (ut praedictum Dan: XI. v. 18) adjectaque dotis nomine Coelesyria, Judaea, Samaria et Phoenice, Antiochiam se recepit. Ex eo tempore tributa Coelesyriae et Phoenices ad Pt: Epiphanem ex parte pertinuerunt.

[193:561] 194.

Coss: L. Cornelius Merula. Q. Minutius Thermus.

Principio anni terraemotus creberrimi.

XVI,211

Cum primum Coss. inissent, auditis Antiochi legatis societatem petentis, in praesentia Quintij et 10 lega'torum Graeciae; cum pax non convenisset; legatos Romani ad Antiochum misere.

Sic etiam Carthaginenses Romam super molitionibus Hannibalis, Romani in Africam super controversia Masinissae cum Carthaginensibus, legatos misere.

119. Philopoemen praetor Achaeorum.

Antiochus extremo hyemis per Ciliciam, Tauro monte superato, venit Ephesum: inde principio veris, Antiocho filio remisso ad custodiam Syriae, Pisidis bellum intulit.

Romani legati, morte Antiochi filij nunciata Apameum, conspectu regis abrupto colloquio prohibebantur. Annibalem tamen regi suspectum reddiderunt.

Post aliquot dies Ephesum vocati legati ad colloquium cum rege.

Livius hic incertus est de legatorum numero: ait *Claudium, secutum Graecos Acilianos libros*, etiam *P. Africanum* accensere. En negligentiam in re non antiquissima et nota paulo infra. *

IV. Nabon: 555.

Damocritus praetor Ætolorum.

Nabide Gythaeum obsidente, Achaei subsidio venire obsessis, Romam etiam missis legatis.

30

Antiochus Smyrnam Lampsacum Troadem tentavit.

Legati Romani ex colloquio cum Antiocho bellum indubium retulerunt.

Achaei reversis legatis, conventu habito Sicyone, bellum in Nabin decrevere; misere tamen super ea re ad Quintium.

Antiochus bellum parare cepit in Romanos. ¹

XVI,211^v
[192:562]

193.

Coss: Cn: Domitius Ahenobarbus. Quintus Flaminius cui competitor erat P. Corn: Scipio Nasica magno ambitu: Domitio, Laelius, utrumque tuente Africano.

Cum Nabis jam apertè oppugnaret socios Pop: R. in eum dati exercitus Attilio classicus, Bebio terrestris. Coss. vetiti exire in provincias ante reditum legatorum ab Antiocho.

40

120. Philopoemen praetor Achaeorum.

Quintius rescripserat Achaeis, expectarent classem Romanam: at illi periculi propinquitatem ad bellum pertracti fuere.

Eclipsis parva Solis 14 Maji Juliani in ortu.

*

11) Ligatorum

Quellen: 24 f.) Liv. 35, 14, 5

Ant. C. Gr
193 120

Achaeorum expeditio versus Lacedaemonem cuius successu nihil motus Nabis Gythaeum expugnavit.

Legatis Rom: ab Antiocho reversis, cum nihil attulissent, quod satis maturam belli causam haberet, Coss: in provincias exierunt; cum prius de bello Nabidi inferendo retulissent.

Terra mota per dies triginta octo. Incendium Romae.

Crebrescentibus tamen rumoribus de Antiochi bello legatos Romani mittunt in Graeciam ad confirmandos socios, quos circumierunt durante bello inter Nabidem et Achaeos.

10 Nabis ab Ætolis auxilia petijt, cum eum Philopoemen secundis praelijs Spartam inclusisset: qui agro Spartano per 30 dies vastato domum redit.

Ætoli dimissis legatis Romanis ad Antiochum inclinantes, Spartam ad Nabin insidiosa auxilia misere, Demetriadem ex impro'viso intercipiunt.

XVI,212

* Eclipsis Solis Sept: 9 Oct: Juliani ante meridiem.

I. Nab: 556. 10 Oct:

Phaneas Ætolorum praetor.

20 Thoas Ætolorum dux Chalcide frustra tentata trajecit ad regem, haesitanti persuadens ut in Europam transeat. Rex igitur cum Ilij sacrificasset, trajecit primò Imbrum incommodo anni tempore, post Scyathum tempestate jactatus, inde Peleum ad Europae littus appulit. Vocatus venit Demetriadem, Ætolis conventus agentibus, à quibus decretum factum de rege accersendo, regi traditur Phalari; qui illos convenit Lamiae.

Ut fama de Antiochi trajectu Spartam venit, Ætolica auxilia Nabi interfecto, urbem occupant, iterumque exturbantur a civibus. Spartam igitur vacantem, Philopoemen Achaeis adjunxit; quo tempore classis Attilij Gythaeum accessit.

Romam transitu regis nunciato properatur ad comitia.

Exercitus ex Italia trajiciuntur in Epirum.

30 Antiochus Euboeam occupavit, intercepto praesidio Romano. Ad eum per hyemem defecerunt Epirotae Elei Boeoti, Thessali hyeme media invasi, pars subjugati. Larissa Romanorum adventu defensa. Hyems regi traducta per luxuriam.

192. Coss: M. Acilius Glabrio. P. Corn: Scipio Nasica.

[191:563]

* His Coss: ad V. Id: Quintiles Solem defecisse ex fastis Capitolinis annotat Scaliger. Atqui Livius dissentit in anno, refert enim hanc eclipsin ad Coss: sequentes L. Corn: Scipionem et C. Laelium. Et Julius Obsequens diligens prodigiorum collector ex historia antiqua, non refert hunc Solis defectum sub his Coss: Itaque neque in Astronomia invenitur idonea eclipsis, quae in Quintilem Popilianum, hoc est in Majum Julianum competat, neque hoc neque antecedenti anno: at neque sequenti, ut dicitur. Puto igitur authorem fastorum Capi'tolinorum, animadverso, eclipsin a Livio per transpositionem aliquam perperam appositam Coss: sequentibus, voluisse hoc corrigere, et traiectione tentata pervertisse amplius, translata eclipsi hac non ut oportuit, ad Coss. abhinc tertios, qui Liviano indicio succedebant, sed ad hujus jam anni Coss: qui praecedebant Livianum eclipseos annum:

XVI,212°

36-38) Et Julius ... Coss: *am Rand*

Quellen: 35 f.) Liv. 37,4,4

Ant. C. Gr

192 120

ad quem errorem illum invitaverit falsa haec conjectura, quod Livio trajec-
tionis causa fuerit alter consulum et hujus et sequentis anni eodem *Scipionis*
nomine nuncupatus.

Dum igitur male de causa erroris Liviani coniecit; male etiam eum ipse
correxit: et in universum calculus astronomicus praestare non tenetur hunc
dissensum authorum.

Hoc anno cepit bellum Syriacum seu Antiochenum cum Macrobius nu-
merat ab V. C. 562.

121. Diophanes praetor Achaeorum.

Vere ineunte Antiochus aliquot gentes Graeciae vi an persuasionibus sibi
junxit. 10

OLYMP. CXLVII.

Acilius Cos: Antiochum ad Thermophylas vicit fugavitque.

Philippus Macedoniae rex, aliquot gentes quae defecerant socijs armis
recepit. Senatui Romano de victo Antiocho gratulatus Demetrium filium
obsidem ab eo recepit.

II. Nab: 557. Contr: 121. Sel: 120.

Ætolorum concilium se fidei Romanorum permisit, non attendens vim
verbi, qua intellecta bellum continuarunt. Naupacti tamen obsessi, inducias
impetrarunt ad mittendos legatos. 20

XVI,213

Antiochus Polyxenida praefecto victus est pugna navali, ab Eumene et
Romanorum pr: Livio. Misso igitur Annibale in Phoenicem Ciliciam et Sy-
riam cavam, ut classem novam pararet: ipse in Phrygia hybernavit, et classi
reparandae et auxilijs ex Gallograecia ciendis operam navans.

[190:564] 191.S.

Coss: L. Cornelius Scipio Asiaticus. C. Laelius Nepos.

Scaliger ait his Coss: in Capitolinis fastis numerari V. C. 563.

Seleucus per omne hibernorum tempus exercitum in Æolide continuit,
opem ferens aut bellum inferens.

Ætolorum legati gravissimas pacis conditiones Româ reportarunt.

122 Ptolemaeus et Cleopatra gratulati sunt Romanis victoriam de Antiocho
socero et patre, hortatique sunt eos in Asiam trajicere. 30

Rhodij maturè, verno aequinoctio classem misere Romanis.

L. Cornelius exercitus ad Id: Quint: Brundisium convenire jussit.

Mirum quod scribit Livius, per eos dies, quibus profectus sit ad bellum
Cos. ludis Apollinaribus ad V Id: Quintiles, coelo sereno interdiu obscu-
ratam esse lucem, cum Luna sub orbem Solis subijisset. *

Atqui Julius Obsequens inter prodigialibus anni, quae fere verbis Livij
solet exscribere, non retulit hunc defectum. Et fasti Capitolini, ut priore
anno dictum, defectum Solis eodum quidem die V Id: Quintiles annotarunt,
sed omitta mentione ludorum Apollin: idque non L. Cornelio Scipione, sed
P. Cornelio Scipione Cos: Dissensus igitur authorum circa verum annum
verosque Coss: circumstantiam hanc vocat in dubium. 40

Praeterea ludi Apollinares supra ante Ch: anno 209 annuam et statam
diem accepere non V. Id: sed III. Non: Quintiles. 1

XVI,213^v

Denique nulla nec hoc nec antecedenti anno eclipsis Solis mense Majo,

25) Asiaticus und Nepos nachgetr. 31) socero et patre nachgetr. 37 f.) Julius ... Et am Rand 45)
am Rand Scaliger contendit pr: Id: Martias Julianas

Quellen: 26) Scal. Em. t. 1598 S. 364 B 34-36) Liv. 37,4,4

Ant. C. Gr
191 122

ex calculo astronomico evincitur: nec hos Coss: suis annis Olympiadum emoveri patitur crebra eorum connexio cum Olympiadibus: quae hinc non coarguitur erroris, quippe dissentientibus authoribus de re ipsa.

Et fasti Capitolini (locis) a(dd)unt numerum V. C. nu.....is consuetae.

Aut igitur prodigium fuit, falsumque dixit Livius, Lunam sub orbem Solis subijisse: aut si eclipsis fuit, alio anno fuit, aliaque die. Et si hoc, conjecturae sunt geminae ex gemino Livij errore desumptae. Primo enim memineris supra ante annos abhinc 12 an: Ch: 203. Tib: Cl: Nerone, M. Servilio Gemino Coss: *Ludis Apollinaribus* (qui sunt ad III Non: Quintiles) *Cum is orbem Solis minui visum, cum Scipio Africanus res in Africa gereret.*
An igitur quod tunc factum id huc retulit Livius aequivocatione nominis Scipionum. Etsi illa tunc eclipsis tenebras terris inducere non potuit.

Rarus profecto casus est, ut interstitio 12 annorum duae eclipses magnae Solis, in eisdem ludos Apollinares incidant.

Deinde, apparet ex contextu Livij, insertam esse hanc periodum de eclipsi inter profectionem Cos: et profectionem L. Aemylij Regilli praetoris classici; importune quidem et ex inopinato. Nam verba *Et L. Aemylius eodem tempore profectus est*, immediatè subjungenda videntur illis Cos: *paludatus ab urbe profectus est. Ad V. Millia exeunti Cos: nomina dedêre.*
Itaque dubium nullum, quin haec olim fuerit veluti marginalis annotatio; quae postea in textum irrepserit. Vide igitur an huc apposita ad Cos: L. Cornelium Scipionem, cum debuerit ad sequentem Cn: Manlium. Vide anno sequenti plura. Transpositionem enim hanc anno prior fasti Capitolini redarguere videbantur sed errore duplicato.

Acilius, Lamiâ expugnata, ne segnia aestiva haberet, Amphissam obsedit, à quo Scipio adveniens exercitus accepit. ¹

Ad intercessionem Atheniensium Aetolis induciae concessae, ut quia de conditionibus intolerabilibus nihil remittebatur, legatos denuò Romam mittere possent.

Exercitus Romani per Macedoniam et Thessaliam pacatum iter habuerunt, opera Philippi regis Maced:

Antiochus nondum praesente Cos: pacem frustra tentat.

Livius et socij Rhodij mari varia fortuna bellum gesserunt: media aestate pestis classem Rhodiam invasit.

Regia classis navigavit post Etesiarum flatus.

Eclipsis Solis merid: in meridie 18 Sept: Juliani.

Vergente aestate Antiochus navali pugna superatus a L. Aemylio Regillo, qui tunc Laribus permarinis aedem vovit, anno 12 post, dedicatam: post eam pugnam cum Romani exercitus adventarent terrâ, duces Antiochi Ly-simachiâ deserta fugerunt in Asiam.

III. Nabon: 558. Contr: 122. Sel: 121

Nicander praetor Aetolorum.

Terrestres Rom: exercitus Hellespontum trajecerunt, quibus diebus Ancilia.

Antiochus pacem per Scipionem tentat, rursum frustra; cum nollet cedere Asia cis Taurum.

4) nachgetr., schwer lesbar 37 f.) a L. ... dedicatam zw. den Zeilen

Ant. C. Gr
191 122

Ineunte hyeme depugnatum terrestri pugna in Asia: victus a Scipione castrisque exutus Antiochus de pace misit. I. Macch: VIII. v. 6 addit v. 7. Romanos *cepisse eum vivum*, ex fama forte aut Hebraeus male Graecè doctus vocem ἐξώγησαν aut ἐκράτησαν male vertit initio, et male versum in Hebraeum, alius ex Hebraeo non transtulit iterum in Graecum. Etsi Lutherus vertit *Coegerunt eum ad pacem petendam*. *

Gentes Asiaticae in deditionem venerunt.

Pacem Antiochus accepit, qualis victori placebat, cedens omni Asia cis Taurum. I. Macch: VIII v. 7. 8.

Romani exercitus in hiberna deducti, Magnesiam, Tralles, Ephesum. 10

Ætoli Amynandrum reduxerunt in Athamaniam, ejecto Philippo, Dolopas capiunt, Amphilochem recipiunt.

Appetente comitiorum tempore, nuncius victoriae navalis Romam perlatus, et de transposito in Asiam exercitu. ¹

XVI, 214^v
[189:565] 190.

Coss: M. Fulvius Nobilior. Cn: Manlius Vulso.

Ætolorum legati Romae inclementer habiti bellum reportarunt.

Cum magistratus essent jam sortiti Eumenes rex et legati Cos. regisque Antiochi, Rhodiorumque Romam venerunt, victoriae nuncij.

Censores T. Quintius Flaminius. M. Claudius Marcellus. Epitome lib. VIII habet lustrum conditum censa civium capita 258328. 20

Eclipsis Solis totalis fuit 14 Martij Juliani, qui erat Majus vel Junius Popilianus. Et de hac videtur loqui Livius lib: VIII, ut anno sequenti dicetur. *

De hac etiam loqui puto Livium sub Coss: prioribus in paragrapho, quam anno priore dixi ex margine in textum irrepsisse: ut ita *per eos dies, quibus profectus est ad bellum Cos*. (Manlius, is enim in Asiam primo vere appulit, maturè igitur est profectus) *interdiu Solis obscurata lux fuerit cum Luna sub orbem Solis subijisset*. Etsi id factum non V. Id: Quintiles, neque *ludis Apollinaribus*: adhaeserit hoc Livio ex memoria anni ante C. 203. Nisi concedere velimus hic jam annum Popilianum 4 mensibus anticipasse Julianum; quod aliquid habet verisimilitudinis ex eo, quia proximè sequetur intercalatio. *

Cogita etiam, Scipionem superioris anni Cos: hic jam fuisse Procos: ad quem Cn: Manlius primo vere venit in Asiam: quid si ergo *per eos dies*, quibus Cos: Manlius ad Procos: Scipionem profectus est ad bellum: vel per eos dies quibus decessit provincia Procos: Scipio; aut quibus Manlius Cos: a Scipione Procos: profectus est ad bellum contra Gallograecos. Ut ita hallucinatio sit, Procos: Scipio, pro Cos: Scipio. Quicunque error sit, satis vel sine astronomia redarguitur a dissensione authorum, nec aliter nisi hoc jam anno et hac eclipsi verificatur. ¹ 30

XVI, 215

123 Philopoemen pr: Achaeorum

Fulvius Cos: Ambracia recepta finem Ætolico bello imposuit pace genti data. Inde Cephalaeniam insulasque alias deditione, Samaeam urbem 4 mensium obsidione cepit. De hac re forte 1 Mach: 8. v. 11. *Insulas quae aliquando restiterant illis, exterminaverunt, et in potestatem redegerunt*.

2-6) I. Mach. ... petendam zw. den Zeilen, schwer leserlich 19 f.) nachgetr.

Quellen: 20) Liv. Per. 38 (4. Dekade Buch 8)

Ant. C. Gr
190 123

C. Manlius Gallograecos domuit.

IV. Nabon: 559.

Cn: Manlius medio autumnno exercitum in hyberna deduxit.

Cum Achaei Lacedaemonijs bellum indixissent, illi missis ad Fulvium legatis accersunt Romanos ad dedendam urbem. Fulvius indicta illis quiete Romam utrosque remittit.

Sc: Em: T. f. 169. Legimus in veteribus monumentis P. Scipionem Asiaticum anno V. C. DLXIV triumphasse mense Intercalario, Pr: Cal: Martias. Erat anno 191 L. Cor: Scipio Coss: atque is ejus anni fine terrestri pugna vicit Antiochum in Asia.

L. Corn: Scipio de Antiocho triumphavit pr: Cal: Martias, mense intercalario, anno ferè postquam provincia decessit.

189. Coss: M. Valerius Messala. C. Livius Salinator.

[188:566]

Ad Cn: Manlium Procos: legationes gentium venerunt, Olympiadis anno IV. Polyb: Livi:

Legati 10 in Asiam missi.

Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, prodigium expiatum, quod luce inter horam III et IV fere, tenebrae ortae fuerant. Livius et Obsequens.

Quale hoc prodigium fuerit, calculus astronomicus anno superiore indicavit: eclipsis nimirum Solis totalis 14 Martij inter horam 8 et 9 ante meridiem, more nostrati, quod plane est hora circiter III more Romano. Erat autem frequens hoc Romanis prodigia toto anno facta expiari a novis magistratibus: nihil igitur mirum, expiationem sequi mensibus 9 vel 10 post prodigium.

Esse autem et hanc anni 189 et illam anno 191 a Livio commemoratam unam et eandem eclipsin, quae ad annum ant: C. 190 pertineat, vel hinc colli'gas, quod alias, si duae essent, illa prior nullam habuisset expiationem, nulla enim commemoratur ob eam suscepta, praeter hanc.

XVI,215^v

124 Philopoemeni continuata praetura Achaeorum, qui bellum intentans Lacedaemonijs, imperata illos facere coegit.

Apameae cum Antiocho foedus ictum.

Achaei muros Lacedaemonis diruerunt.

Manlius victis Gallograecis exercitum praeda onustum per Thraciam tra-duxit et per Macedoniam.

I. Nabon: 560. 9. Oct: Contr: 124. Sel: 123.

Manlius cum exercitu hibernavit Apolloniae.

188. Coss. M: Aemylius Lepidus. C. Flaminius

[187:567]

Pestilentia Romae.

125 Philopoemeni rursum continuatus magistratus.

Manlius Romam reversus cum exercitu, luxuriam Asiaticam primus in-vexit.

Ligures subacti.

M. Lepidus Achaeos per literas increpat super administratione prava Lacedaemonicarum rerum.

7-10) hinter 189. ... Salinator nachgetr., durch Pfeil hierher umgestellt 12) am linken Rand: Intercalatur; am rechten Rand: Intercalarius Olympiadis anno IV

Ant. C. Gr
188 125

Ptolemaei legati ad Achaeos super renovatione foederis, Achaeorum vicissim legati ad Ptolemaeum Lepido Cos: Polyb:
Fulvius Romam ex Graecia reversus.

OLYMPIAS CXLVIII. ¹

XVI,216

II. Nabon: 561. Contr: 125. Sel: 124

X Cal: Jan: Fulvius triumphavit de Aetolis et Cephalenia. Eutropius ait Coss: sequentibus.

III. Non. Martij. Cn: Manlius Volso triumphavit, extremo anni, magistratibus jam creatis. Adhuc igitur anni principium Idus Martiae.

[186:568] 187.

Coss: Sp: Posthumius Albinus. Q. Martius Philippus

10

126 Saturnalia sublata.

Antiochus pecunijs exhaustus a Romanis, cupiditate auri profectus est in Persidem cum exercitu, ibi in templo Dindymaei Jovis thesauros scrutans, occisus est, exercitus ipsius a barbaris deletus, post annos regni 36. Porph: Strabo ut praedictum Dan: XI. v. 20.

III. Nabon: 561. Contr: 126. Sel: 125.

Seleucus Philopator, seu Sother annos 12. Porph:

Hunc Daniel c: XI. v. 20. videtur dicere *vilissimum et indignum decore regio*: mirum cum ejus beneficia in templum celebret liber Macchabaeorum. Sed vide infra.

20

[185:569] 186

Coss: Ap: Claudius Pulcher. M. Sempronius Tuditanus.

127 Aristaenus praetor Achaeorum.

Romani legatos tres, principe Caecilio miserunt in Graeciam, cognoscendis criminibus, quae Philippo regi Macedoniae intentabantur.

Seleucus, legatione missa renovat amicitiam cum Achaeis Aristaeno praetore Polyb:

Legati Achaeorum Alexandria rediere, Polyb: Mirum illos ultra annum abfuisse.

IV. Nabon: 563. Contr: 127. Sel: 126. ¹

XVI,216^v
[184:570] 185.

Coss: P. Claudius Pulcher. L. Porcius Licinius.

30

Achaei Areum et Alcibiadem, quondam exules Spartanos, a se vero restitutos, capitis damnarunt, quod legatione functi, Romae Achaeos accusassent.

Legati ex Graecia principe Caecilio rediere, missi alij, cujus legationis caput Appius Claudius Olymp: CXLVIII (decurrende) Polyb:

Censores M. Porcius Cato: L. Val: Flaccus, censuram acerbam egerunt.

128 Lycortas praetor Achaeorum.

Philippus legatione Romanorum magis ad rebellandum instigatus.

Legati Romani Achaeos increparunt super dirutis muris Lacedaemonis, caesisque civium nonnullis.

40

Damnatio Arei et Alcibiadis exulum abrogatur.

Vide an de hoc AREO Josephus loquatur, qui se ipse regem Spartae dixerit, quamvis esset exul, et ad Oniam scripserit, necessitate compulsus exilij: nam paulo post pontifex erit Onias tertius: aera Graec: 132.

12) *Erg. ii. d. Zeile*: 1. Macch: VIII v. 7 mentio tributi perpetui 36) *am Rand*: Census

Quellen: 6) Eutr. 4,5 14) Porph.: FGrHist 260 F 32 § 10 15) Strabo 16,1,18 17) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 6

Ant. C. Gr
185 128

I. Nabon: 564. 8. Octob: Contr: 128. Sel. 127

184.S. Coss: Q. Fabius Labeo. M. Claudius Marcellus.

[183:571]

His Coss: (Livius) et Olymp: CIL (Polyb.) ingens numerus legatorum ex Graecia convenit, Philippum accusatum. En connexionem consulum cum Olympiade.

129. Philopoemen praetor Achaeorum, orto bello cum Messenijs, interceptus est ab hoste et veneno necatus.

Demetrio Philippi patris noxae a Romano senatu remissae.

Lacedaemonij sublevati.

10

Q. Martius legatus in Macedoniam et Graeciam missus, coegit Philippum Thraciâ decedere, et praesidia deducere. ¹

OLYMP. CIL

XVI,217

Annibal, cùm a Prusia rege dederetur legatis Romanorum, venenum hausit. Confugerat ad eum Annibal, ut ad hostem Eumenis, nec Romanis amicum.

Inter Theram et Therasiam nova insula enata Hiera nomine.

Scipio Africanus obiit: et sic tres summi duces uno anno.

II. Nabon: 565. Contr: 129. Sel: 128.

20

Demetrius in odium Philippi patris incurrit, qui hoc tempore Perseida condidit in honorem Persei filij; paravitque bellum in Romanos.

Marcellus L. Æmylium consulem creat, anno septimodecimo ante finem consulatus II. L. Æmylij. Ita intelligo Livium, ut veritatem dicti tuear.

183. Coss: L. Æmylius Paulus. Cn: Bebius Pamphilus.

[182:572]

Ver procellosum.

130 Lycortas praetor Achaeorum.

Romae auditi legati transmarini, rejectaeque eorum querelae in adventum legatorum Romanorum in Graeciam.

Philippus gentes maritimas in Emathiam transtulit: interfectorum liberos in custodiam conquisivit.

30

Perseus fratrem Demetrium malis artibus apud patrem oppugnavit, crimini dans ipsi, quod suum crimen erat.

Hic Ptolemaeo Epiphani, quamvis anno 18 regni, nasci tamen potuit filius, quando Hyrcanus Josephi f: erat 14 annorum; et calliditatem suam in semente facienda demonstrasset; eodem enim tempore facta esse narrat Josephus. ¹

Hyrcanus in reditu a festo genethliaco pueri regis ex Ægypto, fratres hostes expertus duos interfecit, occisisque duobus in Peream concessit, tributa colligens, cum jam Seleucus imperaret: Joseph: Est quippe hic ejus regni quartus annus.

XVI,217°

40

Achaei Messenem receperunt.

His etiam Coss. (ut Livius) et anno hoc II Olym: CIL (ut Polybius) Marcius ex Macedonia reversus de statu Graeciae retulit. En connexionem.

III. Nabon: 566. Contr: 130. Sel. 129.

Masinissa et Carthaginenses super agro disceptant coram Romanis legatis.

32-39) am unteren und oberen Rand nachgetr.

Quellen: 35) Jos. Ant. J. 12, 192-195 37) Jos. Ant. J. 12, 221-222

- Ant. C. Gr
183 130
- [181:573] 182. Pestilentia publica per Italiam et Romae.
Coss: P. Cornelius Cethegus. M. Baebius Pamphilus.
Eumenis, Ariarathis et Pharnacis legatorum postulata, in adventum legatorum Romanorum rejecta.
- 131 Lacedaemonijs exulibus facta spes reditus.
Achaeorum legatis gratulatum de recepta Messene.
Philippus Romam misit inquisitum de familiaritatibus Demetrii filij.
Circa ortum Caniculae Philippus cum exercitu profectus, Æmum montem ascendit contemplaturus situm regionum, bello quod meditabatur opportunarum. 10
- Cum sex mensibus non pluisset, inopia frugum fuit.
Josephus Tobiae f. Publicanus mortuus est eodem tempore, quo filius ejus Hircanus ex Ægypto nuper redux in Peream concesserat, postquam 22 annos praefuisset vectigalibus Syriae Samariae Phoenices. Post eius mortem bellum fuit inter Hyrcanum et fratres reliquos, quibus adhaesit SIMON pontifex Oniae filius. Hyrcanus ex Perea bellum cum Arabibus gessit; et ill(i) tractui praefuit 7 annis ultimis Seleuci.
- IV. Nabon: 567. Cont: 131. Sel: 130.
Cum Philippus Petram obsideret, Didas illi nunciavit Demetrium filium ad Romanos fugere constituisse itaque patris jussu, fratris Persei artibus dementati, Demetrius veneno sublati. 20
- Libri Numae reperti et exusti. ¹
- XVI,218 181. Coss: A. Posthumius Albinus. C. Calpurnius Piso, cui suffectus Q. Pedius Flaccus. [180:574]
- 132 Pestilentia jam tertium in annum grassata.
Philippus cognita parricidiali fraude Persei filij in fratrem Demetrium, cogitavit Antigonom cognatum regni successorem relinquere.
Perseus conspectum Philippi vitat.
SIMON pontifex mortuus, circa eadem tempora, quibus cognatus ejus Josephus Publicanus mortuus fuit. Josephus historicus confundit hic mortem Oniae patris et Simonis filij: vide aeram Graec: 93. 95. 30
- Successit ei filiorum natu maximus Onias. Ad hunc igitur tertium Oniam Josephus scriptum esse ait ab Areo rege Spartae. Atqui hoc tempore non erat Spartanis rex. Vide igitur supra sub Onia II. et I.
- I. Nabon: 568. 7 Oct: Contr: 132. Sel: 131.
- [179:575] 180. Coss: L. Manlius Acidinus. Q. Fulvius Flaccus.
Ab his ad L. Posthumum, M. Popilium Coss: Livius numerat integros 7 annos. Vide infra.
- Philippus Demetriade hybernavit.
- 133 Hyperbatus pr: Achaeorum. 40
Philippus Demetriade profectus Thessalonicens plurimum ibi temporis moratus est; Amphipoli in morbum incidit.
Census actus, lustrum conditum, creatis censoribus M. Æmylio Lepido, M. Fulvio Nobiliore.

12–17) zw. den Zeilen, postquam ... Phoenices (gehört zu Josephus) später am Rand nachgetr. 23) Calpurnius 29–34) zw. den Zeilen und am Rand nachgetr. 43) am Rand Census

Quellen: 11) Liv. 40,29,2 12–17) Jos. ant. Jud. 12,223–236

Ant. C. Gr
180 133

Ptolemaeus et Achaei legatos ultro citroque misere super foederibus: mortuus autem est interim Ptolemaeus, itaque Achaeorum legati non excessere fines patriae: Polyb.

Ædes Larium permarinum dedicata a M. Æmylio censore, quam L. Æmylius Regillus voverat annis duodecim ante.

* Ptolemaeo Epiphani, successit Ptol: Philometor, filius impuber, annos 36: Por:, habens fratrem minorem Ptol: Physconem. Hic igitur primus ejus annus numeratur; currebatque die 27 Phamenoth; vide infra.

OLYMP CL.

10 Terra movit. ¹

II. Nabon: 569. Cont: 133. Sel: 132

XVI,218^v

* Hoc anno II. Ol: (ut Porph:) moritur Philippus Macedoniae rex. Perseus igitur Q. Fulvio, L. Manlio Coss: regnum accepit (Livius).

Nota igitur finem anni Romani seu consulatus cohaerere cum initio anni Olympiadici secundum Macedonas.

Etiam ex Porphyrio colligitur, initium anni Macedonici cadere mensibus 3 vel 4 post sedem ludicri in Calendario.

179. Coss: M. Junius Brutus. A. Manlius Vulso.

[178:576]

Fulvius proconsulari imperio sortitus est Hispanias.

20 134. Callicrates praetor Achaeorum

His Coss: Perseo regnum ab senatu confirmatum. Livius. Ab hoc igitur initio Perseus regnavit annos XI.

Hoc anno Appius Claudius Cento, aedilis fuit, quod notabis infra.

Incipit Livij quinta decas acephalos.

M. Titinnius. T. Fontejus praetores in Hispania.

III. Nabon: 570. Contr: 134. Sel: 133.

Adhuc pestilentia in exercitu Arimini.

Compositum bellum inter Eumenem Ariarathem et Pharnacem. ¹

178 Coss: C. Claudius Pulcher. T. Sempronius Gracchus. Id: Mart.

XVI,219

30 M. Titinnius. T. Fontejus propraeores in Hispanijs. Sub his Celtiberi pacati fuere.

[177:577]

Hoc anno Ap: Claudius Cento non commemoratur inter praetores.

135 Rhodij Lycios expugnarunt, Perseo sponsam Laodicen adduxerunt.

IV. Nab: 571. Cont: 135. Sel: 134.

T. Sempronius Sardiniam subegit.

177. S. Coss. Q. Petilius Spurius. C. Cornelius Scipio.

[176:578]

Suffectus Scipioni III. Non: Sext. M. (vel C.) Valerius Levinus.

Cum autem et Cos: Petilius in occupatione montis Lethi fuerit a Ligure peremptus: quis illi suffectus fuerit, excidit in Livio.

40 Initio Titinnius et Fontejus propraeores (Livius perperam procoss: scripsit) in Hispanijs manere jussi.

136. Tib: Sempron: Gracchus Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumque operum Gracchurin in Hispania condidit.

Nec hoc anno Ap: Cl: Cento commemoratur inter praetores.

M. Corn: Scipio Maluginensis praetor, Hispanias est sortitus: sub quo Celtiberi hoc anno a Graccho victi, sequentibus quieti manserunt. ¹

19) *am Rand* Adhuc Idus Martiae initium anni.

Quellen: 12) Porph.: Scal. Thes. I, 3229 Z. 17

Ant. C. Gr
177 136

XVI,219^v

I. Nabon: 572. 6 Octob: Contr: 136. Sel: 135

*Sub Onia pontifice Seleucus Asiae rex praestitit sumptus ad ministeria sacrificiorum de suo. 2 Mach. 3. v. 3.

Simon Benjaminita praepositus templi, cum studio novarum rerum et odio Oniae pontificis, thesauros templi prodidisset Apollonio duci Phoenices et CoeleSyriae: indicio Apollonij motus Seleucus rex misit Heliodorum ad expilandum templum, qui in aditu penetralium templi sideratus corruit; rursumque Oniae precibus fuit restitutus. Cessit res Oniae nihilo minus in invidiam. Onias igitur purgandi sui causa se contulit ad regem Seleucum. 2 Macch: 3 et 4, et 4. v. 18 idque factum sub finem vitae Seleuci 2 Mach: 4. v. 7. Capite tertio v. 11. quidam Hircanus filius Tobiae vir valde eminens habet pecunias in templo depositas. Atqui hoc tempore Josephus habet Hircanum nepotem Tobiae, filium vero Josephi in Peraea praefectum tributis. Credi potest unum et eundem utrinque fuisse. Nam etsi is Simonem Oniae patrem adversarium habuisse dicitur: nihil tamen impedit, vel Simone mortuo vel bello cum fratribus finito, amicitiam inter Oniam juvenem pontificem et Hircanum coaluisse. Et quid si Josepho Tobiae filio frater fuerit Hircanus, a quo nomen filio suo fuerit mutuatus.

Cogita num propter hanc expoliationem templi sub nomine Seleuci factam, Seleucus a Daniele praedicatur *vilissimus et indignus decore regio*: Dan. XI. v. 20.

Ligures victi. Sempronius Sardos perdomuit. Obs.

[174:580] 176.

Coss: Sp: Posthumius Albinus. Q. Mutius Scaevola.

Liviani operis liber I. dec: V est acephalos, et praeterea tres insuper aliae sunt lacunae. Hinc itaque factum, ut vulgo turbata et manca hic habeatur series consulum.

Et videtur antiquissima esse labes operis Liviani: adeo, ut etiam illum antecesserit, qui tabulas, quas hodie Capitolas dicunt, struxit. Nam si verum est, quod affirmat Grellius, consules, qui in has lacunas Livij incidunt, eo ordine fuisse digestas in tabulis Capitolinis, quo ordine vulgo recensentur; omninò hic ordo vitiosus, manavit ex lectione non attenta ipsius Livij, lacunarumque praesidio subnixus est: restitui autem potest quadamtenus ex ipso Livio, quamvis mutilo. Viderint alij, an omnino sint hae tabulae Verrij Flacci qui sub Augusto Caesare vixit; et non potius recentioris alicujus.

XVI,220

Alij igitur M. Æmylij consulatum praeponunt horum jam positorum consulatui: qui sequuntur quidem ipsum Livium sed loco alieno ab hac historia, et quidem errantem. Sic enim scribit dec: V. fol. 82, *P. Furius Philus triennio ante praetor fuerat Sp: Posthumio, Q. Mutio Coss.* Atqui si legas Livium fol: 18. invenies quidem triennio ante consulatum Licinij et Cassij praetorem P. Furium Philum, at simul eodem contextu orationis fol. 24. 25, invenies eodem triennio ante, consulem alium M. Æmylium, qui P. Mutij collega fuit. Itaque hallucinatus est Livius in nomine Q. Mutij, quod arripuit pro P. Mutio, ut non semel aliàs etiam: traxitque Q. Mutius collegam suum Sp: Posthumium; cum verus ejus anni Cos: P. Mutius collegam

10 f.) et 4. v. 18 ... 4. v. 7. *nachgetr.* 17 f.) et quid ... mutuatus. *mit schwacher Tinte nachgetr.* 33-35) Viderint ... alicujus. *am Rand*

Quellen: 37-42) Liv. 43, 2, 8-9; 41, 21, 3; 41, 27, 3

Ant. C. Gr
176 136

M. Æmylium habuerit. Imo et alia hallucinandi occasio Livio. Cum sciret hunc praetorem fuisse triennio ante consulatum Licinij et Cassij Matienum vero biennio ante hunc consulatum, voluit utrique suos assignare consules. Et Matieno quidem rectè suos assignavit biennio distantes e Licinio et Cassio. Furio verò assignavit triennio distantes non a Licinio et Cassio, ut debuit, sed a praetore Matieno perperam. Similimum exemplum hallucinationis Livianae in eo consule, qui Petilio surrogatus fuit, vide paulò ante. Et nota quod Julius Obsequens planè mecum facit in eo, quod hoc anno habet Q. Mutium Cos: non P. Mutium. Etsi ei (contra quam exemplaria hodierna Livij) collegam dat M. Lepidum. Retineamus igitur hujus anni Cos: Q. Mutium ex Obsequente, eique demus collegam Sp: Posthumium ex Livio.

Quod autem praecedat hoc par consulum, sequatur verò M. Æmylius; series historiae indicabit, argumenta aliquot suppeditans: quorum primum hoc; quod si hoc anno M. Æmylius. P. Mutius, Coss: fuissent; tunc antecedentibus annis inter praetores invenirentur. Ex praetura enim consulatus petebatur. Extant autem comitia praetoria antecedentia omnia, quae inter non reperiuntur haec nomina.

Cum autem hujus jam anni comitia praetoria prima sint quae apud Livium interciderunt; locus vel hic vel sequenti anno est, praeturae M. Æmylij, P. Mutij. Locus etiam praeturae Appij Claudij Centonis, de quo anno sequenti.

Videtur M. Scipioni Maluginensi praetori prorogatum Hispaniarum imperium; quia sub eo dicuntur quieti fuisse Celtiberi, qui anno praecedente modo a Gracho erant domiti.

137. Hic est duodecimus Seleuci; quot ej tribuit Porphyrius.

Belli Macedonici subibat jam cura, cum Perseus Bastarnas Dardanis immisisset. Livius.

Tunc Dardani a Romanis auxilia contra Persea et Bastarnas petiere. Polyb: ¹

Romani legatos in Macedoniam misere ad inspiciendas res Persei: et Perseus Romam legatos misit se exusatum.

XVI,220°

In editione Livij Francof: anno 1568, fol: 16 post primam lacunam Q. Mutius ad Pisas bellum gerit. Statimque subjungit Livius haec verba. *His rebus in Gallia et Liguribus, ductu auspicioque Coss: duorum gestis, decreta supplicatio.* Loquitur igitur de Q. Mutio consule, cui Liguria sorte obvenerat. Non enim praetor fuit Q. Mutius hoc anno, sed ante annos 4. Nec praetores in Liguriam ea tempestate mitti soliti. Hoc alterum est argumentum, praecedere consulem Q. Mutium. Nam folio demum 24, post alteram lacunam, sequitur Cos. Æmylius.

OLYMP. CLI.

II. Nab: 573. Contr: 137. Sel: 136.

Persei legati a Carthaginensibus noctu auditi. Sollicitavit autem et Graeciae civitates. Ep: Liv:

1-6) Imo ... perperam *am Rand* 8-12) Et nota ... Livio *am Rand*

Quellen: 10) Obseq. 10 26) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 6 28) Liv. 41, 19, 4 29 f.) Polyb. 25, 6, 2-6 33-40) Liv. 41, 19, 1-2; 41, 27, 3

Ant. C. Gr

176 137

Dardani hyeme victi a Bastarnis, rursum eos vicerunt, Dardaniaque expulerunt, [Philippo] Perseo de spe sua dejecto.

175. Coss: Appius Claudius Cento. N. N.

Hic per Liviani operis mutilationem interciderat unum par consulum, cum historia integri anni, et quicumque fastos consulares hactenus scripserunt, hoc loco tempus contrahunt uno anno; qui ut nihilominus eandem retineant summam, quam sciunt numerare probatos authores ab V. C. ideo in locum horum hic omissorum supra anno ant. Ch: 302, quem ab V. C. numerant 453 inseruerunt unum annum sine Coss., contra Livij auctoritatem ut illo anno dictum. Ex eo factum est, ut 130 'paria consulum cum annis et rebus gestis suis, e sede sua luxarentur, deorsumque truderentur, incipiendo ab anno ante C. 302 huc usque: quae nos paria consulum hactenus in suas sedes reposuimus. In hanc verò lacunam oblatam, ceu in locum apud caeteros fastorum scriptores vacantem, repono ego ex diligenti lectione Livij Appium Claudium Centonem, causa dicetur anno sequenti. Haec igitur una est probatio, quod hic hiet series consulum apud caeteros, quia sc: huic Appio Claudio Centoni locus apud illos non est.

XVI,221

Alterum argumentum ducitur a crebra connexionione consulum antecedentium et sequentium cum Olympiadibus et cum motibus coelestibus. Vide annos ante Ch: 279. 232. 219. 218. 217. 208. 203. 189. 180. et post sequentes 175. 145.

Tertia ratio est ex interstitio consulatuum Fulvij Manlijque anno 180, et Posthumij Popilijque anno 173.

Quarta ratio similis est ab interstitio duorum consulatuum Æmylij Pauli, vide ant. Ch: 184. et 168.

Quinta ratio a praetura Hispaniensi M. Cornelij Scipionis Maluginensis. Vide ante Ch: 177. 174.

Sexta ab interstitio duorum bellorum Macedonicorum, vide annos ante Ch: 197. 171.

Septima a proconsulari imperio Fulvij ad aedem ab illi dedicatam. Vide annos 179. 173.

Octava ab interstitio 119 annorum belli Punici apud Paterculum. Vide annos ante Christum: 265. 146.

Nona ab interstitio 120 solidorum annorum quibus dictator nullus fuit. Vide ant. C. 203 et 82.

Hic igitur Appius unus est omissorum consulum: quaerant alij, quibus ocium suppetit, hujus collegam.

His Coss: Speius Posthumius Albinus procos: in ulteriorem Hispaniam missus Vaccejas et Lusitanos subegit ut habet Livij Ep: I Dec. V. Ergò Posthumius hoc anno procos: antecedenti fuit Cos: cum M. Æmylij consulatus demum sequatur hanc Posthumij procos: mentionem in Livio, et quidem interjecta descriptione vitae Persei. Malè igitur factum quod caeteri fastorum scriptores consulatum M. Æmylij praemisissent consulatui Sp: Posthumij Albini: quod jam decimum est argumentum.

Seleucus, Appiano referente, fratrem Antiochum obsidem Romanis a patre datum, misso filio Demetrio redemit: qui dum Athenis esset in itinere

32-35) *nachgetr. Es folgt, gestr.:* Decima et fortissima a Lustris anno ante Ch. 180. 1 44) decimum *Korr. für tertium* 45) *am Rand* Obsidum ... fit ... mentio 1. Macch: VIII v. 7.

Ant. C. Gr

175 137

versus Asiam, Seleucus Heliodori insidijs sublatus est. Hoc praedixit angelus Danieli c. XI. v. 20. *In paucis diebus conteretur non in furore nec in praelio.*

Livius in Epitoma I dec. V. immediate post mentionem Sp: Posthumij procos: commemorat, uti Antiochus mortuo 'fratre Seleuco, ad regnum Syriae ab urbe dimissus fuerit. Puto Appiani narrationem sequendam, quia forte particularia consecatur, Livius rei summam. Potuit enim fieri ut Antiochus Athenis subsisteret, nuncioque de morte fratris Romam misso confirmationem regni a senatu peteret.

XVI,221^v

10

Haec igitur est illa radix peccatrix exiens de stirpe Alexandri. 1. Macch: 1 v. 11. Et 2. Mach: 4. v. 7.

*

Hoc verò initium regni Antiochi nobilis (Epiphanis) refertur ad annum 137 regni Graecorum, 1. Macch: 1: quo eodem et Seleucus auctore Porphyrio ultimum annum regni agebat. Ecce consensum et connexionem certam hujus anni Romani incipientis cum aera Graecorum 137 finiente in vere, more Judaico, sed in sequenti autumno, more Macedonico.

Heliodorus se pro rege gessit. Antiochus vero sublato Heliodoro auxilijs Attali et Eumenis, regnum occupavit. Appianus.

20

Hujus Antiochi, qui templum prophanavit, extat quaedam veluti vitae descriptio in vaticinio Danielis XI. a v. 21. in 35. Nam v. 21 dicitur *staturus in loco* (Seleuci) *despectus*, nimirum quia obses Romanorum fuerat. Dicitur, *non tributum ei iri honorem regium*; quia Heliodorus dominabatur. Dicitur *venturus clam et occupaturus regnum in fraudulentia*; quia erat imbecillis quippe Roma velut ob exilio redux. Sic versu 22. 23, videtur hoc dici, Antiochum inter initia pactum esse cum Heliodoro, blandisque verbis regnum obtinuisse, postea vero quam convaluisset, *modicis* copijs (quae sc: a regibus socijs accepisse dictus jam est) Heliodorum sustulisse, regnumque occupasse.

30

138. Romani legatos in Africam misere, sciscitatum de Persei molitionibus, quia Perseus et Carthaginenses legatos invicem miserant.

Perseus Dolopiam subegit. ¹

173

Coss: L. Posthumius Albinus, M. Popilius Laenas.

XVI,222
[173:581]

Hi Coss: Æmylio consuli subjiciuntur immediatè in Livio, fol. 24. 25, cum nulla lacuna intercedat. Quod 12mum argumentum rectae collocationis hic et perversae apud caeteros.

Supplicatio hoc anno facta ob valetudinem populi, quae erat vota anno priore. Liv: f: 28.

40

140 Inter hos Coss: et Fulvium Manliumque Livius numerat annos integros septem. Vide ante Ch: 180. Id autem non esse posset, si ante C. 175 non unum par locaretur. Haec erat supra tertia probatio.

Legati reversi expectationem attulere belli Macedonici; et Thessalorum legati nunciarunt Persea Graecos sollicitasse.

Auditis legatis Ætolorum de suis intestinis discordijs, missi Appius Claudius et Marcellus, pacem inter Graecos et societatem eorum cum Romanis confirmarunt.

10 f.) nachgetr. 32) das Jahr 174 v. Chr./139 Graec. fehlt; vermutl. 1 Bl. verloren 40) Haec ... probatio. nachgetr.

Quellen: 13 f.) Porph.: FGrHist 260 F 32 § 11–12 33–37) Liv. 41,28,4; 42,2,7

Ant. C. Gr

173 140

Anno quo L. Posthumius Cos: fuit, lustrum conditum a censore A. Posthumio Albino, cujus collega Q. Fulvius Flaccus. Censa 269015. Censura concors et e rep: fuit; senatu quosdam moverunt. En duos census ijsdem censoribus. Nam et superiore et hoc anno senatus lectus: et bis lustrum conditum, quia Epitome (anno utique priori) habet 273214: liber ipse hoc anno 269015: minori, ut 〈habetur〉 Livius, aliquanto numero. Epitome libri II 257231.

Fulvius annis sex postquam procos: in Hispania fuerat, aedem dedicavit. Livius. Cos: fuit ant. C. 180. Procos: igitur 179. Non essent autem anni 6, si consulatum anni 175 eximeres. Haec erat supra septima probatio.

10

I. Nabon. 576. 5 Oct: Cont. 140. Sel. 139.

Legati 5 ad Persea missi, res inspectum, et ad Ptolemaeum regem Ægypti, amicitiam renovatum.

Legati sub idem tempus ab Antiocho Epiphane, qui patris Antiochi ob- ses fuerat, Romam missi ad renovandam societatem. Caput legationis Ap- pollonius, cujus forte sub Seleuco facta mentio 2. Macch: 3. v. 5. An magis est ille *Apollonius Mnesthei filius*. 2 Mach: 4. v. 21. ¹

XVI,222°

Vide etiam an in hac legatione fuerit *Joannes pater Eupolemi* 2. Macch: 4. v. 11. cujus operâ Jason decreta regia Judaeorum institutis perniciose pro- mulgavit.

20

[172:582] 172

Coss: C. Popilius Laenas. P. Ælius Ligur.

141

OLYMP. CLII

*Supra Olymp. 146 apparuit eodem tempore quo ludi Olympici cele- brati sunt in Graecia, Antiochum etiam solenne ludorum celebrasse Antio- chiae.

Vide igitur an quinquennalis agon Tyri celebratus sit ab Antiocho Epi- phane eodem tempore, de quo 2 Macch: 4. v. 18. quippe ante primam pro- fectionem Antiochi in Ægyptum. Nam quaedam versiones habent ludum Olympiadum.

Jason Herculis sacrificio transmittit pecunias. Sed ea conversa est in tri- remium aedificationem. 2 Mac:

30

II. Nab: 577. Cont: 141. Sel: 140

Mortuus Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priori anno erat censor.

[171:583] 171

Coss: C. Cassius Longinus. P. Licinius Crassus.

His Coss: bellum inductum Perseo, sexto et vicesimo anno ex quo Phil- ippo pax data erat. Id eat L. Furio, M. Claudio Marcello Coss: ant: Ch: 197. Vides sic interesse 26. At si anno 175 non reponeretur unum par consulum, interessent tantum 25.

142 Perseus cum Licinium equestri praelio vicisset ad Peneum, pacemque more victi petisset, non tamen impetravit.

40

III. Nab: 578. Cont: 142. Sel: 141

Mortuo praetorij Ætolorum suffectus Lyciscus. ¹

XVI,223'225
[170:584]

170

Coss: A. Hostilius Mancinus. A. Attilius Serranus.

S

Praetores P. Recius. Q. Maevius. L. Hortensius.

1-7) nachgetr. 10) Haec ... probatio. nachgetr. 43) Dem eigenh. Text Bl. 223-224 folgt auf Bl. 225-227 eine Reinschrift mit Freiraum zw. den Absätzen durch Schreiber 6 mit wenigen eigenh. Zusätzen. Unter- schiede im Wortlaut (soweit nicht offensichtlich fehlerhaft), nicht in Orthographie und Interpunktion, sind im Apparat vermerkt

Ant. C. Graec.

170 143

143 Perseus hac aestate magnas res in Graecia gessit, Appium Claudium ad Uscanam vicit.

Antiochus in Ægyptum misit Apollonium Mnestei filium propter proceres Pt: Philometoris dissidentes a rege suo. 2 Macch: 4. v. 21.

IV. Nabon: 579. Contr: 143. Sel: 142.

Antiochus cum cognovisset ex Apollonio legato suo reverso, Pt: Philometorem *alienum a negocijs regni (Ægypti) effectum; proprijs utilitatibus consulens, profectus inde* (puto Tyro, ubi hactenus diu desederat speculatus Ægypti negocia) *venit Joppen, et inde Jerosolyma magnificè exceptus a Jassone et civitate.* 2 Macch: 4 v. 21. 22.

10

Tunc videtur arcem seu civitatem David Jerosolymis praesidio firmasse, praefecto Sostrato. 2 Macch: 4. v. 27.

Tunc cum pulso fratre Philometore regnaret sola Cleopatra, Onias et Dositheus Judaei liberarunt Alexandriam ab intestino bello et praesentissima pernicie: ut Josephus lib. II. contra Apionem testatur.

Interim Alexandrini expulso Philometore regem receperunt Pt: Evergetam hujus nominis II. ordine VI.

Igitur apud Porphyrium hic est primus Pt: Evergetae idemque Philometoris XII.

*

20

Perseus circa brumam in Illyricum irrumpit.

Intercalatum est: Tertio die post terminalia calendae intercalares fuere. Liv. ¹

Antiochus cum inhiaret Ægypto, 1. Macch: 1 v. 17. et 2 Macch: 4. v. 21. honestam speciem arripuit majoris Ptolemaei Philometoris in regnum reducendi. Livius. Erat enim Philometor Antiochi nepos ex sorore.

XVI,225^v223

Igitur Jesolymis in *Phoenicen convertit exercitum.* 2. Macch: 4. v. 22.

169.

Coss: Q. Marcius Philippus II. Cn: Servilius Caepio.

[169:585]

Censores creati C. Claudius Pulcher, Tit. Sempronius Gracchus.

Q. Marcius exercitu in Macedoniam traducto multas urbes cepit.

30

Antiochus *intravit Ægyptum* numeroso cum exercitu pedestri et navali.

1. Macch: 1. v. 18. Decurrebat *annus 143* Graecorum: qui v. 21 exprimitur.

Haec prima expeditio Antiochj in Ægyptum non commemoratur in libro II Macchabaeorum sed insinuatur tacite 2 Macch: 5 v. 1. ¹

In hanc expeditionem cum Jason misisset regi pecunias, legato Menelao Simonis Benjamitae olim praefecti templi fratre, Menelai artibus sacerdotio detrusus fugit ad Ammonitas, cum triennio jam saevisset in Judaeos instituta patria abrogans. Successit illi Menelaus iste ἄλλόφυλος. 2 Macch: 4. v. 23.

XVI,223^v225^v

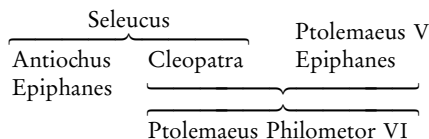
1) Bl. 223 zw. 143 und Perseus 3 Zeilen gestr. 3 f.) propter proceres Bl. 223 u. 225 eigenh. nachgetr.

17) eigenh. Zusatz nur Bl. 225: potius VII [richtig ist VI.] 21) Bl. 225 eigenh. am Rand Intercalarius anno IV Olym: 35) olim ... templi eigenh. Zusatz nur 225^v

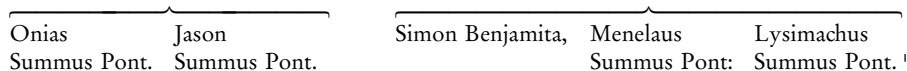
Quellen: 15) Jos. Contra Apionem 2,49–50

Ant. C. Graec.

169 143

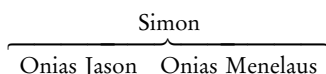

*

XVI,226^v223^v

Mirum Josephum hic dissentire, qui Menelaum hunc, Hebraico vocabulo Oniam, facit Jasonis fratrem, Simonis filium, qui Macchabaicorum scriptor fuit Simonis Benjamitae frater. Sed Josephi errorem hac re facile deprehendas, quod eidem Simoni pontifici duos Onias filios dat.

10

Interim absente rege quem *rumor* ferebat mortuum Jason urbem cum exercitu invasit, *Menelaus in arcem fugit*. Sed Jason repulsus fuga *redijt in Ammanitidem*. 2. Macch: 5 ubi hoc commemoratur post secundam profec-tionem, quod factum post primam scil. quia unam solam commemorat.

Josephus etiam hujus dissidij meminit in quo ait Tobiae filios (a sorore Oniae quondam pontificis descendentes) stetisse a partibus Menelai; populum a partibus Jasonis. Sed confundit proculdubio res diversi temporis. Non enim in hoc dissidio inter Jasonem et Menelaum, sed ante annos sex in altero dissidio inter Oniam et Jasonem, introductus est gentilismus non ab Onia (qui cognominatus fuerit Menelaus)), sed a Jasone.

20

144 Antiochus praelio navali vicit Pt: Evergetam ad Pelusium. 1 Macch: 1. v. 19. Et Livius. Praedictum Dani: XI. v. 25.

Cepit civitates munitas Ægypti, expoliavitque. 1 Macch: 1. v. 20. et Livius ait, Caetera potitus Ægypto etc. Decurrebat annus 143 Contractuum ab autumno. Josephus perperam subintelligit annos Seleucidarum, non intelligens aeram libri primi Macchab:

I. Nabon: 580. 4 Oct: Contr: 144. Sel: 143.

30

Antiochus obsedit Alexandriam. Livius.

Tunc Ptolemaeus Evergetes, et soror ejus Cleopatra legatos Romam ablegarunt, questum de injurijs Antiochi. Livius. 1

XVI,226^v223^v

Censores Id. Dec: censum habuerunt. Dec. V. l. IV. in Epitome dicitur lustrum conditum, censa capita 257231, sed Ep: lib. II.

Antiochus frustra tentatis moenibus Alexandriae, caeteraque potitus Ægypto, relicto Memphi majore Ptolemaeo, exercitus reduxit in Syriam. Livius. Praedictum Dan: XI. v. 28.

Consentit cum libro I. Macchabaeorum prophetia Danielis c. XI. v. 28, quod Antiochus in reditu ab expeditione prima templum Jerosolymis expoliaverit. Erat enim Judaeis iratus, quod Jasonem in urbem intromisissent: itaque civitatem armis cepit, templum spoliavit; immensas caedes fecit. 2

40

1-7) *eigenh. am unteren Rand nur 225^v* 8-11) *Bl. 223^v am Rand, 226 im fortl. Text* 9) *Macchabaicorum scriptor eigenh. Zusatz nur 226* 12 f.) *eigenh. am linken Rand nur 226* 14-23) *Bl. 223^v zw. d. Absätzen u. am Rand nachgetr., 226 im fortl. Text* 21 f.) *in ultimo dißidio Bl. 226* 25) *v. 15. Bl. 226* 32) *et Bl. 223^v, ac Bl. 226* 34) *eigenh. am Rand 226^v: Census* 35) *Ep: 223^v, epist. (falsch) 226^v* 41)-S. 397.5) *(intromisis)sent ... insolens am Rand 223^v* 42) *templum spoliavit fehlt 226^v*

Quellen: 14-16) 2 Makk 5,5-7

Ant. C. Graec.

169 144

Mac. 5. v. 11 usque 21. Reliquit Jerosolymis praefectum Philippum, in Garizim Andronicum et Menelaum, ipse superbè triumphans redijt Antiochiam. v. 21. 22. 23. Haec omnino quadrant post primam expeditionem, devicta Ægypto. Nam post secundam non habebat cur ita triumpharet. Errat igitur liber II Macchabaeorum, quod illi non insolens.

Februarius finiebat annum his Coss: Et is erat intercalarius, tertio die post terminalia, calendae intercalares fuere.

168.

Coss. L. Æmylius Paulus II. C. Licinius Crassus.

[168:586]

10

Livius scribit Paulum gessisse hunc consulatum anno decimo septimo, quam primum consul fuerat. Intersunt sanè inter hos duos consulatus 14 alia consulum paria: apud caeteros chronologos tantum 13 quod longius a Livio abit. At si adnumeres utrumque terminum et praeterea illud par Coss: sub quibus Paulus primum Cos: creatus est, summa utcunq̃ constabit.

Id erat supra argumentum.

Idus Martiae adhuc dicuntur principium anni sequentis. Cadebant autem Januario Juliano. ¹

Primi Romae auditi sunt hoc anno legati Alexandrini, missusque Popilius legatus in Ægyptum.

XVI,227'223°

20

Interim Pt: major, pace factâ cum Pt: minore et Cleopatra, receptus fuit Alexandriam. Quae pax diuturna non fuit. An de hac re Dan: XI. v. 27.

Porphyrus ait eos concordēs mansisse usque ad 17 annum regni Philometoris. ¹

Antiochus audivit de pacificatione quae inter Ptolemaeos facta fuit. Itaque statuit redire in Ægyptum et hostis loco habere Philometorem, quem antea simulabat se juvare. Livius. An de hac re Dan: XI. v. 27?

XVI,224'227

Extemplo classem in Cyprum misit. Livius.

Tunc Ptolemaeus Macer Cypri praeses a Philometore constitutus videtur insulam prodidisse Antiocho: 2. Macch: 10 v. 13. cui successit in praefectura Sostratus.

30

Cum enim Menelaus sacerdotium magno emisset, a Sostrato verò arcis Jerosolymitanae praefecto impediretur in tributorum exactione, uterque ad regem evocati, ille *sacerdotio* privatus est, *successore fratre Lysimacho*; iste praefecturam cum Cypriâ permutavit. 2. Macch: 4. v. 27. 28. 29. Haec lib. II usitata confusione recensentur ex anticipato.

40

Tunc Antiocho in Cilicas praefecto Menelaus vicarium ejus Andronicum Antiochiae sedentem muneribus corrumpere ausus sacrilegio partis, exitium quidem attulit Oniae suo accusatori; qui hactenus apud Daphnen Antiochiae in asylo delituerat, et Lysimacho fratri suo et sacerdoti summo. At Andronicum rex reversus Tyrum morte multavit. Et cum Tyrum rex accessisset Menelaus accusatus a gente, corrupto in defensionem quodam Ptolemaeo, victor perdidit accusatores, et sacerdotio restitutus est. 2 Macch: 4 v. 30 usque 50. ¹

145

Antiochus eodem tempore cum exercitu repetijt Ægyptum Philometori regnum erepturus. Dan: XI. v. 29. Itaque Porphyrus ait Antiochum diadema Ptolemaeo nepoti suo abstulisse.

XVI,227°224

6 f.) *eigenh. Zusatz nur 226°*
(*Lesefehler*) 227

13) primus 226°

14) *eigenh. Zusatz nur 226°*

37) Daphnaei

Quellen: 21) Porph.: Scal. Thes. I, 325 Z. 19 44) Porph.: Scal. Thes. I, 325 Z. 6–8

Ant. C. Graec.

168 145

Popilius interim audita pacificatione Ægyptiaca haesit in itinere, finem expectans belli Macedonici. Livius.

Hanc secundam profectionem Antiochi in Ægyptum non commemorat liber I Macch: contentus hoc unum dixisse, quod Antiochus percusserit Ægyptum, *in 143 anno*; quia scilicet expeditio prima illo anno ceperat: et sequenti maximè aestate fervebat, quando adhuc currebat annus 143 contractuum, ab autumno. ¹

XVI,224^v227^v

Liber secundus cap: 5. v. 5. subjungit huic secundae profectioni in Ægyptum, hostilem Jerosolymorum direptionem et causam ejus, a Jasone profectam. At illa pertinent ad primam profectionem, quod apparet ex v. 21 ut supra dictum. 10

Josephus etiam utramque profectionem in unam confundit, eamque ait accedis anno 143 Seleucidarum, et tunc captam urbem ab Antiocho, et crudeliter direptam: sic tamen ut secundo anno posterius direpta sit quam capta, alludens ad prophanationem templi anno 145 factam, cujus diem ibi exprimit. ¹

XVI,228

Eclipsis Lunae fuit die 21 Junij Juliani in monte regio h: 7°40 post meridiem: in Macedonia numerabantur horae plures. *

Hanc eclipsin, autore Livio, praedixit militibus P. Sulpitius Gallus tribunus III. Non: Sept: Popiliani noctis hora 2 more Romano numerandi euenturam. *Erat aestuosissima pars anni post circumactum solstitium* Livio. Satis hoc quadrat, etsi pauculis diebus antegressa est verum solstitium. Nam dies anni Popiliani, quos inter verisimile est annotatum fuisse solstitium, erant vagi, et hoc anno maturius indicebant. Vides enim ex comparatione 21 Junij Juliani et 5. Sept: Popiliani differentiam 2½ mensium, quae alias est tantum 2. integrum. *

En igitur connexionem consulis Pauli cum caelo.

Perseus acie victus à consule Paulo in Macedonia. Pugna VI. Id. Sept: Eutropius III Non: Sept:

Porphyrius quidem ad annum IV Ol: CLII accommodat hanc pugnam et sic etiam eclipsin. At nullum hinc argumentum duci potest pro more numerandi annum à die ludicri, quem Scaliger tenet. Nam Porphyrius alias observat initium anni Macedonicum. Est igitur error Porphyrij manifestus, debuit enim adscribere pugnam indice eclipsi, anno primo Olympiadis CLIII. cujus ludicrum incidebat, viginti forte diebus, aut paulo pluribus post pugnam, et quid si ipso die eclipsis ante pugnam? Argumentum erroris apud Porphyrium quod Perseo, post obitum patris dat annos 10 menses 8. regni, cum Livius affirmet, Perseum, ex quo à senatu rex est appellatus, imperasse annos XI. Igitur ab obitu patris annos habebit 11. mens: 8. Credo causam erroris fuisse Porphyrio, ut recentiori, lacunas Livij antiquissimas, in quibus interijt unum par consulum. ¹ 30 40

XVI,228^v

Justinus numerat annos CXCII (lege CLXII) ex quo Macedones rerum potiti, significat Alexandros annos DCCCCXXIII à Carano. Vide Nabon: 418, ante Christ: 330. *

2) danach Bl. 224 6 Zeilen gestr. 4) percussent (Lesefehler) 227^v 5) illo: hoc 224 und zuerst 227^v, dort von Kepler korr. 13) et: ut 227^v 16) 224^v nur oberes Drittel beschrieben 17) Bl. 228–233 Schreiber 6 mit 3 kl. eigenh. Zusätzen außer den Jahreszahlen im Seitenkopf 21) circumactam 39) patris: patrii Schreiber 6 43) significat Sedē: scal Schreiber 6

Quellen: 5) 1 Makk 1,21 19–21) Liv. 44,37,4–9 21) Liv. 44,36,1 29) Eutr. 4,7 30) Porph.: Scal. Thes. 1, 329 Z. 17–19 36–39) Porph.: Scal. Thes. 1, 329 Z. 17–19; Liv. 45,9,3 42) Iust. 33,2,6 (ed. Seel 1935) Quorum sub regno fuit quidem annis DCCCCXXIV, sed rerum non nisi CL duobus annis potita.

Ant. C. Graec.

168 145

Livius regnum Macedoniae CL annos stetisse ait, sc: à Cassandro, qui Philippo fratri Alexandri in hac parte monarchiae successit. Vide annos ante Chr: 318. 317. 316.

OLYMP: CLIII.

Popilius post victoriam Pauli abiit in Aegyptum, ut Antiochum ad Alexandriam accedentem praeuerteret. Livius. ... Julio Juliano.

Antiochus iterum classe victor et jam Alexandriam obsessurus deijcitur ex Aegypto expellitur minis Popilij legati Romanorum, ita redditum patrium regnum stirpi Ptolemaei ademtumque Antiocho habenti. Livius. Itaque Dan: XI v: 29 legimus: *statuto tempore reuertetur, et veniet ad austrum et non erit priori simile novissimum et venient super eum trieres et Romani et percutietur et revertetur.*¹

Non quadrat igitur huc superbus ille reditus Antiochiam, et expoliatio templi, ut vult lib. II sed ad primam ut supra dictum. XVI,229

Tunc Ptolemaeus Macer videtur iterum deseruisse Antiochum Nobilem. 2. Macch: 10. v. 13. redijt sc: ad Ptolemaeos Aegypti: quibus ut proditor non in magna aestimatione fuisse par est: itaque redijt ad Antiochum, Syriaeque ab eo praefectus est.

II. Nabon: 581. Cont: 145. Sel: 144.

Paulus Graeciam lustravit, autumnus ferè tempore.

Perseus Paulo deditur in insula Samothracia. Masinissae filius Romam venit gratulatum.

Antiochus infensus Judaeis Apollonium exactorem tributorum misit, qui pacis specie urbem ingressus, eam caedibus replevit arcem praesidio firmavit. 2. Mach. 5. v. 24. 25. 26. et 1. Macchab. (1.) v. 30. usque 42. eadem historia repetitur et refertur post duos annos subintellige ex quo Antiochus primum in Aegyptum erat profectus, cui profectioni liber hic annexerat grassationem Jerosolymis factam, rectè. Computus duobus modis verus esse potest. Aut enim numeratione à Nisan et sic historia primae expeditionis in Aegyptum caderet ante ver: aut numeratione aerae contractuum, 'ut supra dictum, et tunc similiter numerus huius aerae 148 superat illam aeram 143 binario.

Paulo post decreto imperato universis Graeca religio, 1 Macch: 1. v. 43. Tunc missus executor Jerosolyma *senex Antiochenus* 1. Macch: 1. v. 46. et 2. Mach. 6. v. 1.

Coss: Q. Aelius Paetus. M. Junius.

Templum Jerosolymitanum dicatum *Joui Olympio 25 Casleu, anno 145.* 2. Macch: 6. v. 2. et 1. Macch: 1. v. 57, *Libri legis*, abrogati *combusti*, sacrificatum gentili ritu, 25 Casleu: quaere quod festum Jovis Olympij circa vel post brumam, quo menses Macedonici die.

Praedictum Dan: XI. v. 31. 32.

Hucusque ab ea die qua sacrificia repetita sunt anni 370. mens: 2 dies 24. 1. si solares tunc cum hac die finiuntur ephemeria 2. secunda restant duae. Sin autem anni sint Lunares, currit tertia diei ephemeriae 21.

Decreta de Judaeis, extra Judaeos gentilismum cogendis facta, suggerentibus Ptolemaeis. 2. Macch: 6. v. 8. Unus erat 'dux Coelesyriae' et Phaenices, XVI,230

23) exactorum 25) 1. nach Macchab. fehlt 30) confractuum 42) die Schreiber 6 43) l. si Schreiber 6 46) eigenh. Erg. in Lücke des Schreibers

Quellen: 6) Liv. 45, 10, 2 9-12) Liv. 45, 12, 1-8. Dan 11, 29-30

Ant. C. Graec.

167 145

Macri cognomento 2. Machab: 10. v. 11. 12. Alter erat Dorymini filius 1. Macchab: 3. v. 38.

Quod si non supra aera Graecorum 138 Jason ipse calendarium indicare Jerosolymis introduxit: fecerit id iam Antiochium decreto. Itaque eo vaticinatus esset Daniel c. 7. v. 25 *putabit quod possit mutare tempora*, nisi malis accipere de tentata abrogatione Sabbathi. Et intelligendam hanc prophetiam de Antiocho Nobili, patet ex numero annorum *tempus tempora et dimidium temporis*. Triennio enim duravit idolum in templo et fortè semestri antea cum impediri sacrificia. Vide ant: Chr: 175. Josephus Apellaum Macedonum, hic cum Casleum Hebraeorum componit. Ait haec
[gesta] Olympiade 153, quod verum quia Olympias, habent 4 annos.

Legati 10. missi in Illyricum, ad res ordinandas Illyrici et Macedoniae.

146. Rhodiorum legati dubia spe pacis domum remissi.

Attalus Pergami rex Romam venit gratulatum.

Matathias secedit in deserta, ut instituta patria tueatur armis. 1. Macch: 2. v. 1. Praedict: Dan: XI. v. 32. ¹

XVI,230°

Philippus Antiochi praefectus, in arce Jerosolymorum fumo necat ad mille animas eorum, qui confugerant in speluncam, ut Sabbathum servarent, cum non repugnarent. 2 Macch. 6. v. 11. et 1. Macchab: 2. v. 31. 43.

Ex eo consilia belli gerendi capit Matathias, formavit exercitum, grassari cepit in hostes, cultum asserit, gentilismum destruit. 1 Mach. 2. v. 44-48. ²⁰

Eneasari scribae, et aliorum 7 fratrum cum matre martyrium 2. Macch: 6 et 7. de quo vaticinium. Dan: XI. v. 33.

III. Nabon: 582. Cont: 146. Seleuc: 145

Matathias moritur ae. 146. 1. Macchab: 2. v. 49 usque 70.

Judas Macchabaeus Mathathiae filius fit dux Judaeorum in deserta secedentium ad vindicandam libertatem. Grassatur in hostes. 1 Macchab: 3. v. 1. 9. 2 Macchab. 5. v. 27 et 8 v. 1. 7.

Aemilius Paulus de Perseo terrestrem triumphum egit. Cn: Octavius naualem. Cal: Decemb: L. Anicius Quirinalibus de Gentio Illyriorum rege. ³⁰

XVI,231

Intercalatum postridie terminalia intercalares fuere. Nota tres annos solidos inter duas intercalatioones intercidisce, quod fit in fine periodi Romanae 24 annorum. Ergo hinc initium nono.

Prusias rex cum filio Nicomede Romam venit gratulatum.

[166:588] 166

Coss. M. Cl: Marcellus. C. Sulpitius Gallus.

Ille Alpinos Gallos, hic Ligures subegit.

Societas juncta cum Rhodijs.

147. Philippus praefectus arcis Jerosolymitanae scribit ad Ptolemaeum praesidem Coelesyriae et Phaenices de auxilijs contra Judam: Is celeriter mittit. 2. Macchab: 8. v. 8. 9. 10. Quos verò miserit hac vice, controuersum est. Liber II ait missum Nicanorem Patrocli et Gorgiam. Id quidem fieri potuit, sed ita ut hac vice sic duces parum effecerint. Nam historia Nicanoris victi quae proximè subnectitur indice Lib. I differenda est in profectionem Antiochi Persiam. ⁴⁰

1) 2 Macri 32) *eigenh. am Rand*: Intercalatum III. Olymp:

Quellen: 10) *Casleum*: Scal. Thes. T. 2 Pagin. 2 S. 41 25) 1 Makk 2,70 29-31) Liv. 45,35,3-40,8 (*Aemilius Paulus*). 45,42,2-3 (*Octavius*). 45,43,1 (*Anicius*)

Ant. C. Graec.

166 147

Magis est verisimile, missum esse hac vice Apollonium, de quo 2 Macchab. 5. v. 24, qui collecto milite per Samaritidem profectus in Judam, victusque est ab eo, 1 Macch: 3. v. 10. 11. 12.

Nam paulò infrà ae. Sel: 146 cum premerentur Samaritae; (per absentiam regis procul dubio) scribunt ad regem et Apollonium suum praesidem nominant, ut et Necanorem procuratorem regium. Joseph. Lib. XII. c. VII.

Comitia ambitiosissimè facta, ideoque senatus in capitolio habitus. Jul. Obs. ¹

IV. Nabon: 583. Contr: 147 Sel: 146.

XVI,231°

10 Seron princeps exercitus Syriae ratus oblatam sibi materiam gloriae, cum exercitu ascendit in Bethoron, quem Judas obviam profectus, vicit inque Palaestinam fugere compulit, 1. Macch: 3 v. 13. usque 23.

165 Coss. Cn: Octavius T. Manlius Torquatus, pestilentia et fames Romae. [165:589]

Judae Macchabaei progressus. 1. Macch: 3. v. 25. 26. Id praedictum Danieli c. XI. v. 34. Itaque rex Antiochus exercitum comparat. Et cum pecuniae eum defecturae viderentur, expeditionem suscipit in Persidem, relicto Lysia vicario, et filij sui Antiochi educatore: eique data parte exercitus mandat, de Judaeis coercendis. 1. Macch: 3. v. 27 usque 36.

20 Profectus est trans Euphratem, Anno 147. 1. Macch: 3. v. 37, profectus fuerit primo vere, inter profectionem decurrente anno Graecorum ad finem. ¹

Philippus è praefectura Judaeae euocatus cum rege abisse videtur Judaea commissa Ptolemaeo Macro Syriae praefecto à Ptolemaeo Philometore ad Antiochum redierat. Vide 2. Macchab. 9. v. 29. Et 10 v. 12.

XVI,232

Lysias partem exercitus sibi relictam à rege, ducibus Ptolemaeo Dorymini, Nicanore et Gorgia misit contra Judaeos, ut rex mandauerat, quos Judas profligavit ad Emmauntem. 1. Macch: 3. v. 38 usque c. 4. v. 25. Haec igitur tandem illa est historia quam 2. Macch. 8. v. 9. usque 29 legimus.

30 Nicanor iste tributi partem: quod rex Antiochus Romanis pendebat, ex mancipijs Judaicis conflatum venerat, adductis in id mercatoribus, ut consentiunt. 1. Macch. 3. v. 41. Et 2. Mach. 8. v. 10. 11. 34. 36.

Nicanor exercitu exutus fugit Antiochiam. 2. Macch. 8. v. 35. Et 1. Macch. 4. v. 26. 27.

Erant distinctae pugnae: prima cum Nicanore et Ptolemaeo 1. Macch. 4. v. 14. Secunda cum Gorgia v. 22. Tertia cum Timotheo et Bacchide, ubi occisus Phylarchos. 2 Macch. 8. v. 30. 32. et 10. v. 24. ¹

148 Anno sequenti (puta 148 Graecorum à Nisan) Lysias reparato exercitu 65 millium profectus est ipse in Bethhoron: commisso praelio, amissisque 5 millibus cum pertinaciam videret Judaeorum, recessit Antiochiam. 1. Macch. 4. v. 28, usque 35.

XVI,232°

40 Hanc Lysiae expeditionem liber II. tacet superstite Antiocho Epiphane. In compensationem verò huius omissae, postea bis commemorat illam Lysiae expeditionem quam suscepit ille sub Antiocho Eupatore. Pro prima igitur eius commemoratione 2. Macch: 11 v. 1. usque 12. intellige hoc iam factum, quod hic ex libro primo adscriptum est: ut sit lib. II. Bethsura quod est lib. I. Bethhoron.

7) senatu 23) praeficti

Quellen: 8) Obseq. 12

Ant. C. Graec.

165 148

Hoc anno Seleucidarum 146 mense Hecatombaeone rescripsit Antiochus (ex itinere utique) Nicanori super postulatis Samaritanorum. Joseph. l. XII. c. VII.

I. Nabon: 584. 3 Oct: Contr: 148. Sel: 147.

Judas parta victoria cogitat repurgare templum 1. Macch: 4 v. 36. Est igitur 2. Macch. 10. v. 1 manifesta postpositio, post mortem Antiochi. ¹

XVI,233

Antiochus in Persia templum Naneae expoliaturus, praetextum cavillatus nuptiarum cum dea, dotisque auferendae, concursu multitudinis repulsus est, 1. Macch: 6. v. 1. 4. Et 2. Macch: 9. v. 2. Illic loco nomen est Elymais, hic Persepolis: quippe Elam in Hebraeo est apud Graecos Persia. Extat et tertia descriptio huius historiae. 2. Macch: 1. v. 13. usque 17. Ubi legimus occisum in ipso templo ducem, caputque eius discerptum. Id intelligo de aliquo militum duce ad tollendum sacrilegium misso praesente Antiocho. Aut si de ipso Antiocho est intelligendum tunc dicendum est, epistolam illam scriptam recenti et adhuc incerta rei fama.

10

[164:590] 164

Coss. A. Manlius. Q. Cassius.

Hoc anno 148 contractuum puto scriptam esse epistolam Judaeorum Jerosolymitanorum ad Aristobulum magistrum regis Ptolemaei, genere sacerdotem, et Judaeos Aegyptienses 2. Macch: 1. v. 10. Itaque sphalma est 188. pro 148. Nam primo inter subscriptores epistolae est Judas v. 10. qui anno 188 dudum erat mortuus. Secundo narrant illis historiam de Antiochi intentum Perside, tanquam rem nuper fama cognitam: et erat quidem bona parte fictus rumor, nam superat rex, repulsus tamen erat à templo Persepolis. Talis verò narratio locum non habet, post annos 40 à re facta. Tertiò epistola scripta fuit ante purificationem templi, ergò anno 148 non 188. 2. Macch: 1. v. 18, et 2. v. 16. ubi usque ad v. 19. nihil est nisi duae epistolae Judaeorum. A versu verò 20 est geminum initium lib. 2. Macch: ex auctoris oratione. ¹

20

XVI,233^v

Dies 25 mensis 9 qui *Chasleu* dicitur, aera 148 templum purificatum sacrificia cultusque restitutus. 1. Macch: 4. et 2. Macch. 10. v. 5. Ibi v. 3 dicitur hoc factum post biennium, intellige ducatus Judae: Nam triennium erat contaminationis. Josephus ait factum Olymp: 154. et verum dixit. Quod nimium enim Olympicum ceperat anno praecedente.

30

Ab hoc igitur 25. Chasleu ordo ephemeriarum. 24. etc.

Praeter superiora argumenta multa etiam hic occurrunt, quibus aliquis persuadeatur. Dan: 7. v. 7. praedici primariò regnum Seleucidarum, cuius 10. cornua, sunt non minus 10 magna regna, aut reges illustres, unum verò parvum, quod tria extriuit esse Antiochum Magnum cum filio Antiocho Epiphane. Nam v. 8. dicitur habere oculos quasi hominis et os loquens ingentia. At c. 8 in repetita visione v. 9. et 23. certissimum est, describi Antiochum simili phrasi. *Rex impudens facie, et intelligens propositiones* sic c. 7. v. 25. *Sanctos Altissimi conteret*. At c. 8. v. 25. idem certo tribuitur Antiocho: ut hactenus quidem testata est historia. Sic c. 7. v. 25. *Sancti tradentur in manu eius* per 3½ annos. At c. 8. v. 13. similiter dies 2300, id est anni 6. (aut si legas 1300 anni 3½) determinantur conculcationi 'sanctuarij, sub An-

40

XVI,236

45) Bl. 236–255 *Schreiber* 6, großräumig, wenige eigenh. Zusätze. Blattfolge 233^v–236 durch eigenh. Reklamanten Sanctu- gesichert, durch Autograph Bl. 234–235^v unterbrochen

Quellen: 29) 1. Makk 4, 52

Ant. C. Graec.

164 148

tiocho, et vides hic idolum stetisse per 3 annos et intelligere potes semestri antea coepta esse impediri sacrificia, id est conculcari agentibus sanctuarium. Sic c. 7. v. 22. 27, signum postea datur sanctis, qui possunt esse Macchabaei, usque dum Christus nascetur, de quo v. 13. 14. et v. 27.

Josephus accommodat ad hoc triennium vaticinium Danielis, de hebdomada dimidia c. 9. v. 26. 29. sed Christus dominus noster id impetratur de ultima templi desolatione.

10 Erat civitas David seu arx hostium: itaque hinc exercitu templum repurgari non potuit, quae causa fuit Judae muniendi sanctuarium seu montem Sion. 1. Macch. 4. v. 41. 60

Festum encaeniorum per dies octo institutum. 1. Macch. 4. v. 59. quod notari videtur Joannis 10. v. 22, quia hyems erat, sc: in nono mense Casleu.

Judas etiam Bethsuram munijt contra Idumaeam 1. Macch. 4. v. 61 et 6. v. 7. 26. 2. Macch: 10. v. 18. Gorgias enim dux locorum vicinorum Idumaeae frequenter infestabat Judaeos. 2. Macch: 10. v. 14. ¹

Fama de restituto cultu gentes vicinas irritavit, ut occidere inciperent Judaeos suos. 1. Macch: 5. v. 1. 2. ¹ XVI,236^v

20 Judas igitur Idumaeos debellat et Arbatanen et filios Bean latrones. 1. Macch: 5. v. 3. 4. Et 2 Macch: 10. v. 14. 15. 16. 17. ubi hoc et sequentia sic recensentur ac si essent facta post mortem Antiochi. At cum sint eadem cum ijs quae liber I manifestè ante mortem regis statuit; potius standum hic puto libro primo. XVI,234'236^v

149. Confugerunt autem quidam in turres, quos obsedit Judas. 1. Macch. 5. v. 5. et 2 Macch: 10. v. 18. Judas verò relictis Simone Josepho et Zachaeo in obsidione turrium 2 Macch: 10. v. 19. 20, expeditionem suscepit in Ammanitidem contra Timotheum. 1 Macch: 5. v. 6. 7 et 2 Macch: 10 v. 19. 24. usque 31. qui cum victus inque Gazaram conclusus esset, Judas locum cepit, et Timotheum cum fratre Chaerea et Apollophane interfecit. 1 Macch: 5. v. 8. et 2 Macch: 10. v. 32. usque 38.

30 De Timothei caede res dubia, nam eodem II libro plures posthac res gestae adscribuntur Timotheo Arabum praesidi.

Interim qui turres obsidebant pecunia corrupti quosdam dimiserant liberos. 2 Macch: 10. v. 20. 21. quos Judas reversus (1. Macch: 5. v. 8) interfecit (2 Macch: 10. v. 22<>)) turresque incendit et occupavit 1 Macch: 5. v. 5 et 2. Macch: 10. v. 22. 23. ¹

40 Eodem tempore Antiochus inhonestè revertebatur de Perside (utique verna expeditione) cumque venisset Ecbatana, audit de rebus à Nicanore et Timotheo contra Judaeos malè gestis 2. Macch: 9. v. 1. 3. et 1. Macch: 6. v. 5. ubi v. 6. 7. audit etiam de fuga Lysiae, purgato templo et capta Bethsura, quae tamen secundus liber Macchabaeorum sequenti demum cap: 10. v. 5. 15. commemorat. Manifesta igitur postpositio est in hoc secundo libro. XVI,237'234

Rex in aegritudinem incidit. 1. Macch: 6. v. 8. et 2. Macch: 9. v. 5. usque 12. Aegritudo diuturna fuit. 1 Macch: 6. v. 9. Eaque rex tandem est mortuus. Itaque huc pulchrè quadrat vaticinium Dan. 8. v. 25. *Sine manu conteretur*. Sic etiam Dan: 7. v. 26, rectè videtur quadrare ad regnum Syriae post hunc Antiochum Epiphanem, quod cum tractu temporis interitum sit; ab hinc

2) sacrificia 15) frequentes 18) Bl. 234–235^v *eigenh. mit Korr., 235^v stark überarb. Derselbe Text 236^v Z. 3 bis 239 Mitte in Abschrift durch Schreiber 6 mit Korr. von Kepler und dritter Hand. Abweichungen außer in Orthographie und Interpunktion sind vermerkt 27) locum unsicher 235^v, quodrum (? , unsinnig) 236^v 30 f.) *nachgetr.* 41) Manifestè 237*

Ant. C. Graec.

164 149

enim Romani ab occidente et Parthi Arsacidae ab oriente interfecerunt hanc bestiam, seu deleverunt regnum Seleucidarum, idque inter se discerpserunt; ut in sequentibus patebit. ¹

XVI,234^v237

Galaaditae Judaeos suos in Datheman obsident et oppugnant, Timotheo duce, et ad 1000 apud Tubianaeos occiderunt 1. Macch: 5. v. 9. usque 13. et 2 Macch: 12 v. 2. etsi hoc caput ita scriptum est, ac si res esset gesta post mortem Antiochi: sed rerum et nominum allusio, arguit; eadem dici quae libro primo ante mortem regis facta commemorantur. ¹

XVI,237^v234^v

Eodem tempore Joppitae Judaeos suos fraude circumventos submerse-
runt. 2. Macch: 12. v. 3. 4.

10

Simul tota Galilaea et Phoenicia concursus gentium factus est ad Judaeos opprimendos 1. Macch: 5. v. 14. 15.

His nuncijs acceptis Judas Simonem fratrem in Galilaeam misit, ipse in Galaaditidem abiit, Josephum et Azariam reliquit Judaeae praesidio. 1. Macch: 5. v. 17. 18. 19. 20.

Simon igitur res bene gerit contra Phoenices eos persequens usque Ptolemaida, Judaeosque eorum locorum ducit in Judaeam. 1. Mach: 5. v. 21. 22. 23. Hoc 2 Mach: 12. v. 5. 6. 7. 8. 9. ipsi Judae tribuit, quod Joppitas ultus fuerit in Phoenicia, et Jamnitas.

Judas verò in Galaaditide civitates expugnavit, ubi Judaei tenebantur captivi, Timothei exercitum concidit et ab obsidione Datheman repulit. 1. Macch: 5. v. 24. usque 36. et 2 Macch: 12. v. 10 usque 19. ubi nota eadem nomina; idem utrinque Timotheus, ubi cum illic v. 11 Timotheus ipse in obsidione esset, et v. 34 Judas castra Timothei adoriretur; jam hic secundo libro v. 10 ad Timotheum quidem contendit Judas, sed v. 18 non amplius eum ibi invenit. Sic utrinque idem locus expugnatur illic Casbon v. 36. hic Caspin v. 13: illic Tubin v. 13. hic Tubianaei v. 17. ¹

20

XVI,238^v234^v

Timotheus abierat justum adducturus exercitum contra Judam, ex Arabibus constantem, quem Judas profligat in hac expeditione 1 Macchab: 5. v. 37. usque 44. et 2 Macch: 12. v. 20 usque 26. Utrunque gentes se recipiunt in idem fanum, illic in Carnaim v. 44, hic in Carnion v. 26; utrinque Arabes illic v. 39, hic v. 10.

30

In reditu Judaeis illorum locorum secum abductis Ephron expugnat in itinere reditu Jerosolyma: 1 Macch. 5 v. 45. usque 54. et 2 Macch: 12. v. 27. usque 31. ubi quae illic est Bethsan v. 52 videtur hic esse Scythopolis v. 29. 30.

XVI,235^v238

Cum redissent erat pentecoste. Ibid. v. 31. 32.

Interim Josephus et Azarias rem male gesserunt domi adversus Gorgiam. 1 Macch. 5. v. 55 usque 64.

Post pentecosten educit Judas adversus Gorgiam, Idumaeae praesidem, cladem sc: illatam ulturus. 1 Macch: 5. v. 65 usque 68. et 2 Macch: 12. v. 32. usque 46. utrinque est Idumaea.

40

OLYMP. CLIV. ¹XVI,235^v238

II. Nabon: 585. Contr: 149. Sel: 148.

Antiochus aeger paenitudine ducitur super damnis Judaeae illatis. 1 Macch: 6. v. 10. 11. 12. 13. et 2 Macch: 9. v. 13. usque 29. Filium suum

31) illinc 238 35) Bl. 235^r nur zu $\frac{1}{3}$ beschrieben 37) Zeile auch 238 eigenh. 43) Zeile Bl. 235 nachgetr. (?); auch Bl. 238 eigenh.

Ant. C. Graec.

164 149

Antiochum Judaeis commendat. Ib: v. 25. Philippum tutorem praeficit filio Antiocho. 1 Macch: 6. v. 14. 15. Is erat collectaneus ejus. 2. Macch: 9. v. 29. ¹

Antiochus Epiphanes moritur peregrè. 2 Macch: 9. v. 28. Anno 149 Graecorum 1. Macch: 6. v. 16. exactis undecim regni annis. Porphyrius. XVI,238^o235^o

Philippus ejus corpus transferebat. 2. Macch: 9. v. 29. Regnum erat capessiturus tutelae praetentu.

At Lysias audita morte regis Antiochum ipsum regem facit, nomen ei dans Eupatoris. 1. Macch: 6. v. 17. Epit: Livij.

Rex vicissim Lysiam constituit super negocia regni. 2. Macch: 10. v. 10. 11.

10

Philippus igitur metuens Antiochum ad Philometorem in Ægyptum abijt. 2 Macch: 9. v. 29.

Ad Lysiam miserunt Judaei legatos *Joannem et Abesalomum*, proculdubio gratulatum, quibus ipse rescribit *anno Seleucidarum 148* (quia liber secundus utitur his annis) *mensis Dioscuri* (id est Novembris) *die 24*. 2 Macch: 11. v. 16. 21. Hujusmodi enim amica et facilis scriptio convenit initio regni, rebus nondum turbatis. Huc igitur pertinet etiam altera epistola regis ad Lysiam; qui ut rem nuperam commemorat: *Patre nostro inter deos translato, volentes eos qui sub regno nostro, sine tumultu agere* etc.

20

Ptolemaeus Macer, Judaeae praeses apud Eupatorem accusatus venenum bibit. 2 Macch: 10. v. 13. cui videtur in praefectura successisse Gorgias. ibid: ¹

Demetrius audita morte patruī Antiochi Epiphanis, cum ejus esset obses Romae, petijt a senatu in regnum restitui: sed frustra, idque saepius. Polyb: Epit. Livij. XVI,239

Anno 18 regni Ptolemaei Philometoris, qui debebat esse septimus Pt: Euergetae, coepti sunt numerari anni solius Philometoris, Nam Philometorem Euergetas regno privaverat, quem Romani missis legatis restituerunt. Porphyrius. Et Liv: dec: V. Ep: VI.

Pt: verò Evergetas ex eo rex Libyae fuit. Porph:

30

Ariarathe Cappadociae rege mortuo successor et filius ejus Ariarathes amicitiam cum Romanis, missis legatis renovavit. Liv.

[163]

Coss. Tiberius Sempronius Gracchus. M. Juventius Talua

[163:591]

150

Liber secundus Maccabaeorum cap: XI. confundit historias ut infra patebit. Inter caetera quatuor infert epistolas, quasi scriptae essent, iam pace coeunte inter Eupatorem et Judaeos. Atqui nondum bellum ceperat. Primum scriptae sunt, anno 148 (Seleucidarum quibus utitur secundus Maccabaeorum) mense Dioscuro et Xanthico, cum bellum sequenti demum aestate exarserit. Deinde materia conuenit initio regni, ut modo dictum. Tertio consentaneum est paenitentiae regis Antiochi Epiphanis, ut filius successor vestigijs ijsdem inhaereat nondum prouocatus. Huc igitur nempe ad 15 mensi Xanthici anni 148 Seleucidarum refer reliquas duas epistolas, regis et legatorum Romanorum, Quinti Memmij et Titi Manlij 'ad Judaeos 2. Macch: 11. v. 27. usque 38. Consentaneum est, duos hosce collegas fuisse Octavij, qui Elephantas post occidit. An illi gratulatum sint missi, et exploratum regis negocia. Vides enim ut se misceant rebus regni Antiochi. v. 35. 36. 37.

40

XVI,239°

12-18) am Rand 235° 24) danach 7 Zeilen gestr. 235° 29) zw. den Zeilen nachgetr. 235° 31) Ende Bl. 235° (Autograph); Forts. durch Schreiber 6 35) Eupatorem

Quellen: 4) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 7 (Tab.) 25-29) Porph.: Scal. Thes. 1, 3225 Z. 19-22

Ant. C. Graec.

163 150

An ijdem Philometorem restituerint.

Inter Ptolemaeos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter in *
 Ægypto, alter Cyrenis regnaret in Lybia. Epitome Livij et Porphyrius.

Breui novae ortae sunt iniuriae in Judaeos, sub Eupatore, 1. Macch. 6.
 v. 18, quibus modi constituerunt, Juda suasore, arcem Jerosolymis expugna-
 re. v. 19.

Judas igitur obsidet arcem et capit munitque Bethsuran, anno 150 Ju-
 daicè intellecto, quo anno *sabbathum fuit terrae* fruges nullae v. 49. 53. Et
 huius quidem anni, omniumque abhinc septenariorum aestas messem non
 habuit, abhinc ordine continuo et pro annis Semita reputati sunt.

10 *

Obsessi miserunt ad regem pro auxilijs 1. Macch: 6. v. 21. quos inter
 Menelaus pseudosacerdos. 2. Macch: 13. v. 3. ¹

XVI,240

III Nabon: 586. Contr: 150. Sel: 149.

Antiochus Eupator valido cum exercitu et elephantis intrat Judaeam ei
 deditur Bethsura. Hoc concordēs tradunt 1. Macch: 6. v. 28, et 2 Macch: 11.
 v. 1. et. 13. v. 1. Tanta sc: est confusio in libro II Macch: ut quia unam
 Lysiae expeditionem superstite Epiphane omiserat, iam vicissim historiam
 eandem bis inserat. Utrinque enim Lysias est in expeditione, ut et lib: 1.
 Utrinque Bethsuram obsidunt regij, ut et lib: 1. Utrinque pax fit, ut et lib: I.
 Hactenus condordes sunt liber primus et secundus. Exinde dissident. Nam
 2. Macch: 11. v. 12. Judas dicitur fudisse exercitum Lysiae inque fugam
 coniecisse occisis 1260. et 13. v. 15. 22. multo pluribus. At 1. Macch: 6. v. 42
 cecidit Judas non plures 600 de regijs et Eleasar sub elephante perijt, deinde
 v. 47. 48 Judas fugit, seque recipit Jerosolyma in templi munitiones quem
 rex insecutus obsedit. Interim Bethsura dedita: nec templi munitio obsidio-
 nem facilè tulit delapsis praesidiarijs per defectum commeatuum. 1. Macch:
 6. v. 54.

20

Hic igitur trium rerum est valida connexio aestatis sabbathicae ineuntis à
 Nisan antecedente anni 156 Graecorum, sequenti autumno anni 150 con-
 tractuum. 1. Macch: 6 v. 20. 53. qui erat iniens annus 149 Seleucidarum
 itidem ab autumno 2 Macch: 13. v. 1. Neque solum hoc uno loco nituntur
 ista, sed durant hae diversae aerae ad nos usque contractuum apud Judaeos,
 Seleucidarum vel Chaldaeorum apud astronomos Arabicos. ¹

30

XVI,240°

Philippus interim occupat Antiochiam, regnum ipse administraturus pro
 rege pupillo, ex testamento Ant: Epiphanis, quod Lysias iam faciebat pro-
 prio arbitratu. 1. Macch: 6. v. 55. 56. commemoretur eius reditus cum exer-
 citu ex *Perside et Media*, veluti nuperus. At 2. Macch: 9. v. 29. discimus illud
 dudum quidem reversum, sed interim dum Lysiae negocia circumspicit,
 fuga sese recepissee ad Pt. Philometorem regem Ægypti, quo magis mirum,
 quia scriptor libri II tam cito sui oblitus. Cap: 13. v. 23 refert, illud *relictum*
Antiochiae super regis negocia.

40

Hae turbae à Philippo excitatae Lysiam ab obsidione montis Sion et
 templi reuocarunt. Suasit igitur regi, ut pacem cum Judaeis faceret, gratam
 obsessis ^{ob} defectum commeatuum anno sabbathico. Inter pacis conditio-
 nes erat, ut praesidiarij exirent è templi munitionibus, quo facto rex mu-
 nitiones diruit. Judam verò Maccabaeum Lysias beneficijs delinivit. Ita rex

21) fugem

Quellen: 2 f.) Liv. Per. 47 wörtl.; Porph.: Scal. Thes. 1, 3225 Z. 21–22

Ant. C. Graec.

163 150

Antiochiam reuersus, urbem à Philippo victo recepit. 1. Macch: 6. v. 57. usque 63. Et II Macch: v. 15. ut et supra semel quidem c. 11. v. 13. 14. 15. Etsi quatuor exinde subjunctae epistolae nihil ad hanc pacem, ut supra dictum. Iterum cap: 13. v. 23 usque 26.

Cn: Octavius in Syriam missus, quod audierant Antiochum classem et elephantos habere contra foedus. En consentientes libros Maccabaeorum de elephantis etc. ¹

162

Coss: Pub: Corn: Scipio Nasica. C. Martius. Ij vitio creati abdicarunt. Suffecti P. Cornelius Lentulus. Cn: Domitius Ahenobarbus.

XVI,241

[162:592]

10

151. Cn: Octavius legatus in Syria, per Lysiam tutorem Antiochi pueri in gymnasio occisus. Jul: Obs: Polybius ait occisum esse à quodam Leptine, eo quod elephantos occidisset.

Demetrius Seleuci f: cum Romae minimè dimitteretur, fuga se subduxit, suasu Polybij historici. Liv: Polyb: Romani confestim legatos miserunt speculatum ipsius molitiones.

IV. Nabon: 587. Contr: 151. Sel: 150.

Anno Graecorum 151, Demetrius cum paucis Roma elapsus venit Tripolim, regnumque patrium occupavit, deficientibus ad se exercitibus. 1. Macch: 7. v. 1. 2 et 2 Macch: 14. v. 1. dicitur hoc factum *post triennium*, intellige anno tertio regni Eupatoris ineunte. Sic. v. 4. paulò post initium Demetrii est *annus 150* puta Seleucidarum, quibus liber II. utitur. Rursum igitur altera vice confirmatur per hos duos lib. Macch: discrimen duarum aerarum.

20

Demetrius Lysiam et Antiochum occidit, Livius, et 1. Macch: 7. v. 4. post duos solidos annos regni Eupatoris. Porphyrius.

Demetrius regnum tenuit annos 12. Por: cognomento Soter. ¹

Anno 150 (Seleucidarum) initio regni Demetrii Alcimus Apostata sacerdotio inhiat, idque calumnijs suae gentis à Demetrio redimit: et exercitu à rego accepto duce Bacchide Judaeam pacis specie ingressus, Judae insidias parat et Assidaeis: quorum 60 interfectis Judas effugit. 1. Macch: 7. v. 5 usque 20. et 2 Macch: 14. v. 3 usque 15, quamvis hic quocque liber secundus misceat diuersorum temporum historias in unum.

30

161.

Coss: M. Messala. C. Fennius.

XVI,241°

[161:593]

Judas Alcimum hostiliter persequitur, quia is gentilismum inducebat, factionem Judaeorum deteriore subleuabat, 1. Macch: v. 21 usque 25.

Alcimus inferior viribus fugit ad regem Demetrium, et Judam accusat. Rex Nicanorem mittit Jerosolyma cum exercitu. Nicanor aliquandiu pacificè cum Juda egit, postea calumnijs Alcimi apud regem delatus, iubebat Judam interficere, rursum insidijs petitus Judas effugit, breuique ad Capharsalam fudit exercitum Nicanoris, inque arcem Jerosolymitanam fugere compulit. Tunc Nicanor in templum admissus minatur ei nisi dedatur Judas, interimque exercitum novis ex Syria copijs accersitis firmat. 1. Macch: 7. v. 25, usque 38. Et 2. Macch: 14. a v. 12. in 36. ¹

40

Razias domi sua à Nicanore expugnatus gladio et praecipitio mortem sibi infert. 2. Macch: 14. v. 37. in 46.

XVI,242

Quellen: 11) Obseq. 15. App. Syr. 46. Polyb. 32,2,4 25) Porph.: FGrHist 260 F 32 § 14 26) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 9 (Tab.) 35) 1 Makk 7,21-25

Ant. C. Graec.

161 151

Die 13 mensis Adar Nicanor cum exercitu caesus ad Bethoron, 1. Macch: 7. v. 39 usque 50 et 2. Macch: c. 15 per totum. Hic desinit liber II. Maccabaeorum.

Judas ad Romanos mittit de societate. 1. Maccabaeorum 8.

152. Demetrius rex Nicanoris caedem et exercitus sui cladem ulturus obsidet Jerosolyma, mense primo anni 152: duce Bacchide. Pugna conserta Judas victor occubuit Judaea Bacchidi dedita 1. Macch: 9. v. 1. usque 27.

Hic manifestè author libri primi Macch: utitur annis Graecor: à Nisan incipientibus, ut et in 150 et hactenus semper.

Jonathas dux loco fratris sui Juda, 1. Macch: 9. v. 28, qui insidijs à Bacchide petitus fugit in desertum Tecuae ubi amisit fratrem Joannem, eiusque mortem ultus est.

Pugna Bacchidis cum Jonatha, et fuga Jonathae trans Jordanum. v. 43.

Bacchides passim munit loca opportuna, Judaeorumque filios obsides per illa disponit, v. 50. ¹

XVI,242^v

[160:594] 160

I Nabon: 588. 2. Oct: Contr: 152 Sel: 151.

Coss: L. Anicius. M. Corn: Cethegus.

Hic Pompilianas paludes siccavit. Livij Epitom.

Hoc Coss. L. Aemylius Paulus mortuus.

153. Anno 153 mense secundo Alcimus cepit destruere munitiones templi mortuusque est breui: [postquam] post qua(e) Bacchides ad regem redijt: et siluit terra 2 annis. 1. Macch: 54 usque 57.

OLYMP: CLV. ¹

XVI,243

[159:595] 159

II. Nabon: 589. Contr: 153 Seleuc: 152.

Coss: Cn: Corn: Dolabella. M. Fulvius

De saeculo vide seq: ¹

154. III Nabon: 590. Cont: 154 Sel: 153.

[158:596] 158

Coss: M. Aemylius. C. Popilius.

Censorinus ait, his Coss: Cal: Pisonem Frugi hic annalibus incipere seculum VII quasi V. C. 601. Sed Scal: f: 367, ponit verba ex Censorino, *Romae conditae anno 596 saeculum occipit* (incipit) *heis consulibus, queis proxumei sunt consules M. A. Lepidus, C. Popilius absens*. Ergo hic est 597. ¹

155 Ariarathes Cappadociae rex, consilio Demetrii regis Syriae et viribus pulsus regno, à senatu restitutus est. Epit: Liu: Nam cum Demetrius ei fratrem Holofernem successorem dedisset, Romani utrumque regnare jussunt. Justinus. ¹

XVI,243^v

[157:597] 157.

IV Nabon: 591. Contr: 155. Seleuc: 154.

Jonathas Bacchidi proditus, fugit cum Simone in desertum. 1. Macch: 9. v. 58, usque 62.

Coss: Sextus Julius. L. Aurelius Orestes.

156 Bacchides oppugnat Jonathan in Bethbessen crebrisque Jonathae et Simonis eruptionibus ab obsidione depellitur. Ex eo pacem cum Jonatha fecit. 1. Macch: 9. v. 60, usque 73.

I. Nabon: 592. 1. Oct: Cont: 156. Sel: 155.

Jonathas populum judicat in Machmas. 1. Macch: v. 73.

2) 2. Macch: v. 15 42) emptionibus Schreiber 6

Quellen: 18) Liv. Per. 46 22) 1 Makk 9, 54-57 31 f.) Scal. Em. 1598, 367 C. Censorinus 17, 13 34) Liv. Per. 47 wörtlich 45) 1 Makk 9, 73

Ant. C. Graec.

156 156

156 Coss: L. Lentulus. C. Martius. [156:598]

Caius Martius cum Dalmatis pugnavit. ¹

157. OLYMP: CLVI

XVI,244

II Nabon: 593. Contr: 157. Seleuc: 156.

155 Coss: P. Scipio Nasica. M. Claudius Marcellus

Dalmatae à Cornelio Nasica Coss: domiti.

[155:599]

158 III Nabon: 594. Cont: 158 Sel: 157.

154 Coss: L. Posthumius. Q. Opimius.

[154:600]

Ei mortuo suffectus M. Aulus Glabrio.

10 159 Opimius Liguriam transalpinam subegit,

Res in Hispania parum prosperè gestae. ¹

IV Nabon: 595. Contr: 159 Sel: 158

XVI,244°

Coss: Q. Fulvius Nobilior. T. Annius Luscus.

[153:601]

Cassiodorus hos prodit consules, qui primi Calend: Januarij magistratum acceperunt. Ab hinc igitur initium anni consularis coincidit cum initio anni Macedonici et Nabonassarei: Nam Januarius Popilianus intelligendus est. Eodem a(utem) anno (quippe qui consulatum Opimij secutus est) Livius etiam hoc commemorat, primum tunc cepisse cons: anni insequentis, designari prius, quam Coss: anni praesentis inirent: ob motus Hispanicos.

*

20

Uterque mos duravit usque ad monarchiam Julij Caesaris.

Livius numerat annum V. C. 598, dissentit igitur à Macrobio supra ant. C. 192.

153 Legati in Aphricam missi ad disceptandum inter Masinissam et Carthaginenses, renunciauerunt Carthaginenses parare classem.

160 Hoc anno 160. Graecorum Alexander quidam venditans se pro filio Antiochi Epiphanis (quamvis Liv: dec: VI Epit: II. illum *hominem ignotum* nominet *et incertae stirpis*) occupavit Ptolemaidem. Itaque Demetrius Jonatham rogat de auxilijs. Tunc Jonathae remissi obsides, potestas facta legendi militem: honos societatis habitus. Cepit igitur Jonathas aedificare montem Sion. Exteri reliquere praesidia, quae Bacchides occupauerat. ¹

30

I Nabon: 596. 30 Sep: Cont: 160. Sel: 159.

XVI,245

Coss: M. Marcellus. L. Valerius Flaccus.

[152:602]

In Lusitania variè, in Gallia prosperè pugnatum. Alexander Jonathae misit stolam et coronam, iussitque esse pontificem maximum gentis:

152 Jonathas se *die scenopegiae induit stola anno 160*. En anni initium à mense primo Nisan: 1. Macch: 10.

Demetrius ablatis amplissimis immunitatibus Judaeos sibi conciliare nititur; ij tamen Alexandro adhaeserunt. 1. Macch. 10.

161. Carthaginenses Numidarum exercitum in finibus habuere. Legati Romanorum missi, qui eos officij admonerent, pene enecti, fuga sibi consuluerunt.

40

Carthaginenses delectus egerunt, classem pararunt.

OLYMP: CLVII.

Andriscus quidam Romam missus à Demetrio Syriae rege, ut se Persei filium mentiretur.

6) Dalmata *Schr.* 6 23) Masimissam 26) deci: *Schr.* 6 35) scenopagiae *Schreiber* 6

Quellen: 6) Liv. Per. 47 26 f.) Liv. Per. 52 33) Obseq. 18 wörtlich 34) 1 Makk 10,20 35) 1 Makk 10,21 37 f.) 1 Makk 10,22-47

Ant. C. Graec.

151 161

II. Nabon: 597. Cont: 161. Sel: 160.

[151:603] <151>

Coss: L. Licinius Lucullus. A. Posthumius Albinus.

Celtiberorum ingenti metu, defuerunt Romae, qui nomina militiae profiterentur.¹XVI,245^v

162. Hic est duodecimus Demetrij Sotheris, quot ei dat Porphyrius.

Hoc anno Graecorum 162, Alexander suppositius auxilijs Iudaeorum vicit et occidit Demetrium Soterem. Parta victoria Cleopatram filiam Ptolemaei Philometoris uxorem duxit Ptolemaide, praesente socero. Jonathan ad nuptias vocatus purpura et amici regij titulo et principis dignitate honoratur. 1. Macch: 10.

Huius Demetrij Syriae regis Demetrius et Antiochus liberi fuere. Sen: Post huius igitur mortem cometes effulsit non minor sole igneo ac rubicundo orbe, claro lumine: paulo ante bellum Achaicum.

Alexander Porphyrio Prompalus dictus.

10

*

*

III. Nab: 598. Cont: 162. Sel: 161.

[150:604] 150

Coss: T. Quinctius Flaminius. M. Acilius Balbus.

163. Carthaginenses bellum Masinissae inferunt. Eo victi insuper Romanos hostes meruerunt, quod id bellum aduersus foedus gessissent.

Caeso Demetrio Andriscus, qui se Philippum nominabat Roma profugit.

IV. Nabon: 599. Cont: 163. Sel: 162.¹

20

XVI,246

[149:605]

Coss: L. Martius Censorinus. Pl. Manilius Nepos.

149. 164. Initium tertij belli Punici, Livius et Eutropius numerant V. C. annum 602. Solinus 604. Livius centum annos exactos putat ab anno primo, primi belli Punici: quem ait fuisse V. C. 502. Atqui intersunt anni 115. Ergonè Livio saeculum in animo fuit, quod aetate unius <h>ominis metiebantur incerto numero?

Imò Livius confundit initium primi belli Punici et ludos Diti patri factos. Saeculares fuisse Varro et Val: Antiàs testantur, quartos quidem. Vide Censorin.⁷Eutropius anno 51.⁷ postquam secundum bellum Punicum finitum at inter sunt 53 solidi.

30

Carthago obsideri cepta

Hoc anno fingitur somnium Scipionis habitum. Macrobius ait, ut refert Herwardus Scipionem a morte Romuli numerare 573, additis Romuli 37 esset ab V. C. 610.

Prusias Bithyniae⁷ rex caesus est à Nicomede filio et Attalo Pergami rege. Liv.Pseudophilippus occupat Macedoniam, ope Thracum.⁷

Livius ait hoc tempore in Syria fuisse regem è stirpe generis Persei, cum tamen Alexandrum incertae stirpis ante dixisset. Eo genio indulgente Ammonius quidam regnum administrans occidit amicos regis, et Laodicen reginam (puto Demetrij viduam) et Antigonum Demetrij filium. Liv. Ep.

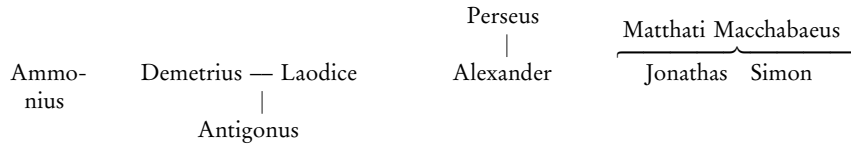
40

2) Jahreszahl 151 fehlt 11) Sen: wohl Lesefehler des Schr.; Bedeutung unklar 17) Masimissae 27–29) in der Hs. hinter Eutropius ... solidi, von Kepler umgestellt 36) Prusias Bithyniae eigenh. Korr. für Pseudo Philippus

Quellen: 5) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 9 6–10) 1 Makk 10,48–66 22) Eutr. 4,10 30) Eutr. 4,10 36 f.) Liv. Per. 50 39–42) Liv. Per. 52. 50

Ant. C. Graec.

149 164

I. Nabon: 600. 29 Sept: Cont: 164. Sel: 163.

Coss: Sp: Posthumius Albinus. L. Calphurnius Piso Caesonianus ¹

[148:606]

148

Bellum Macedonicum.

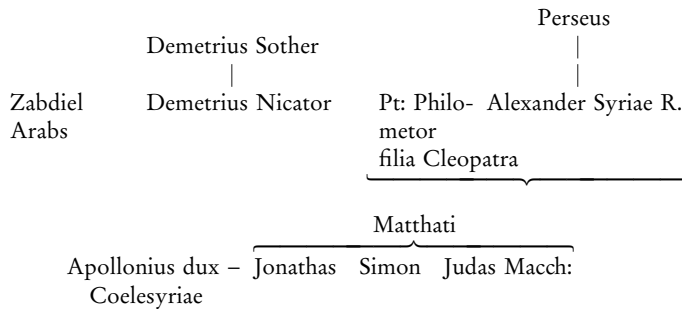
XVI,246^v

Masinissa mortuus, eius regnum Scipio Æmylianus inter filios eius divisit, bellum ad Carthaginem gessit.

10

165. Pseudophilippus caeso Juventio, cum exercitu tandem victus ad Thraces fugit, qui eum Romanis petentibus tradidere. Macedoniae tributum impositum. Porphyrius accommodat ad annum priorem IV. Olymp: CLVII. Sed certa est hic series consulum, et infra ex caelo amplius confirmabitur. Cum igitur Livius ante consulatum Aemyliani hoc factum asserat, et Obsequens in consulatum Spuriij Posthumij et L. Pisonis conferat: eidem factum est anno I. Olymp: CLVIII: et Porphyrius ut aetate posterior uno anno aberravit. Mirum tamen praeter hunc ex Porphyrio infra duas etiam ex Josepho et unam ex Diodoro coniecturam afferri, quibus hi Coss: videntur uno anno altius locandi.

20

30

Anno 165 Graecorum Demetrius Nicator: Demetrii Soteris filius Creta profectus, quo eum pater quondam ob incerta belli ablegauerat, in Syriam venit, duce Coelesyriae Apollonio, bellum in Palaestina gessit cum Jonathâ. Alexander cum fugisset ipse Antiochiam, Jonatham hostis sui victorem donis regijs ornavit. 1. Mach: 10:

Olymp: CLVIII.

Ptolemaeus Philometor, genero Alexandro contempto ob socordiam clam Demetrii partes juuat. Livij Dec: VI. Ep: II.

40

Legati Corinthum missi, ut civitates, quae quondam erant Philippi abstraherent concilio Achaico, pulsati ab Achaeis, bello Achaico initium fecerunt.

Cato obiit altero anno belli tertij Punici. ¹

II. Nabon: 601. Cont: 165. Sel: 164.

XVI,247

Coss: P. Corn: Scipio Aemylianus. M. Livius Drusus.

[147:607]

*

1-5) *eigenh. Nachtrag in Freiraum* 21-30) *eigenh. Nachtrag in Freiraum* 28-30) *in der Hs. neben der voranstehenden Stammtafel* 29) *korr. aus Jonathan*

Quellen: 13) Porph.: Scal. Thes. I, 3229 Z. 23-27 31-35) 1 Makk 10,67-86 37 f.) Liv. Per. 52 (adiuvante Ptolemaeo)

Ant. C. Graec.

147 165

147 Bellum Achaicum, durante obsidione Carthaginis.

166. Q. Caecilius Metellus Achaeos ad Thermophylas vicit. Critolaus eorum dux mortem sibi conscivit: ei Dracus successit inceptor belli primus. *

Scipio in Africam ad bellum conficiendum profectus est.

III. Nabon: 602. Contr: 166. Sel: 165.

[146:608] Coss: L. Mummius. Cn: Corn: Lentulus.

146 Ptolemaeus Philometor in Syriam venit, exceptusque est à genero Alexandro, ut amicus per omnes urbes, sed is praesidia in urbibus reliquit.

167 Tunc et Jonathas ad Ptolemaeum venit. 1. Macch: 11 v. 1. usque 8.

Mummius consul Draco victo Achaica dedita Corinthum diruit. Livius. 10

Mirum Pausaniam dicere. Oly: 160 ρξ pro ρνη.

Carthago à Scipione deleta, septingentesimo anno quam erat condita.

Eutropius. Livius Ep: Macrobius numerat ab V. C. 607. Et Censorinus ait, 'His' coss: anno V. C. 607. veteres authores saeculum incipere. 1

XVI,247° Cum Cilices rebellassent inque eos Alexander esset profectus, interim Ptolemaeus eius socer, cum Demetrio hoste Alexandri conspiravit, filiamque suam Cleopatram matrimonio Alexandri abstractam locavit Demetrio, et occupavit *Antiochiam, imposuitque duo diademata capiti suo Aegyptij, et Asiae*. 1. Macch: 11. 9 usque v. 14. Ep: Livij. Et Porphyrius ait, 'illum etiam' Syriam tenuisse. 20

Viriathus Lusitanus occupata Lusitania exercitus Romanos deleuit.

IV. Nabon: 603 Cont: 167 Sel: 166.

[145:609] Coss. Q. Fabius Maximus Aemylianus. L. Hostilius Mancinus.

Alexander è Cilicia reuersus cum Ptolemaeo raptore regni sui confligit victus fugit in Arabiam, cuius obtruncati *caput Zabdiel Arabs misit ad Ptolemaeum*: sed is non amplius triduo supervixit. 1 Mach: 11. v. 14, usque 18. Erat quippe vulneratus in caput in praelio, ut refert Epit. Liv.

145 Ita periit Ptolemaeus anno regni 36, Porph: cum per 18 annos solus tenuisset Aegyptum.

Nihilominus frater eius Pt. Euergetas, quamvis interim Libyae regnum solum administrasset, accersitus in regnum numeravit hunc regni sui 25, à primo sc: initio regni sui cum fratre sociati Porphy: et Epit: Livij. 30 *

Ita etiam regnavit Demetrius Nicator anno Graecor: 167 (finiente). 1. Macch: 11. v. 19.

Cum Alexander 5 annis regnasset. Porphyrius.

168. Cum verò pacem stabilitam putaret, dimisit exercitus. 1. Mach: 11. v. 38.

Demetrius Sother

Perseus

Demetrius Nicator rex Syriae

Alexander rex Syriae ⊕

Cleopatra

Pt. Philometor rex Aegypti et Syriae ⊕

Pt. Evergetes rex Libyae et Aegypti

Antiochus Alexander

Diodotus Emalchuel cogn: Tryphon 1

40

4) Affricam 11) ρξ und ρνη eigenh. Korr. 12) septingesimo 26) 4 Mach: 37-43) eigenh. Nachtrag am unteren Rand

Quellen: 2 f.) Liv. Per. 52 10) Liv. Per. 52 13) Eutr. 4,12. Liv. Per. 51 19) Porph.: FG rHist 260 F 32 § 15 27) Liv. Per. 52 28-32) Liv. Per. 52; Porph.: Scal. Thes. 1, 225 Z. 21. 25-26 35) Porph.: FG rHist 260 F 32 § 15

Ant. C. Graec.

145 168

Jonathas obsidet arcem seu civitatem David in Jerusalem: quem Demetrius impediturus, cum exercitus intelligeret ⁷ se alienatos amicum facit multisque honoribus et immunitibus ornat. 1. Macch: 11. v. 20. vsque 37.

XVI,248

L. Mummius de Achaeis triumphavit anno V. C. 608. ut Plinius numerat.

Mirum quod Pausanias dicit confectum bellum Achaicum Olymp: CLX. sexennio serius. Sed fuit ille recentior author.

⁷Diodotus quidam cognomento Tryphon accersito Antiocho filio Alexandri bimulo, ab Emalchuele Arabe, qui eum nutribat, Demetrium regno tentat eiicere. Vidit enim exosum exercitibus, ob crudelitatem quam per tormenta in suos exercebat. Liv. Appianus ait, per hanc anarchiam factum esse, et nomen puero facit Alexander, aitque natum fuisse ex Cleopatra captivi Demetrii uxore. ⁷Vide 172 et 176, an frater Antiochi. Interim Jonathas à Demetrio petijt, ut praesidium ex arce David educeretur, quod rex tanto concessit libentius, quia auxilio eius indigebat. Demetrius erat Antiochiae, ad quem auxilia Judaica cum venissent seditionem concitatam in regem (auxilijs Judaeorum Anthiochensium utique) immenso civium numero interempto, represserunt. 1. Macch: 11. v. 39 usque 51. Et Epi: Livij, quae inter se confer.

10

I. Nabon: 604. 28 7bris. Cont: 168. Sel: 167.

20

Coss. Servius Sulpitius Galba. L. Aurelius Cotta.

[144:610]

144 169 Demetrius recuperata pace non servavit Jonathae promissa 1. Macch: 11. v. 52. 53. Infra enim c. 12 v. 36 adhuc praesidium Demetrii est in arce Jerosolymitana.

Viriatius Claudium unimanum, ducem Rom: vicit. ⁷Eutr.

Olymp: CLIX. ¹

II. 605. Cont: 169. Sel: 168.

XVI,248^v

Coss. Appius Cl: Pulcher. Q. Caecilius Metellus.

[143:611]

Diodotus cogn: Tryphon cum puero Antiocho conciliatis sibi exercitibus diadema usurpat, Antiochiam occupat, Demetrius congredi ausus et praelio victus, fugit Seleuciam Ep: Livij et 1. Macch: 11. v. 54. 55. 56. quae inter se confer.

30

143. Jonathas inuitatus ab Antiocho partes eius sequitur, Simon eius frater dux Phaenices, ipse dux Coelesyriae constituitur. Bellum gerit cum ducibus Demetrii in Palaestina et Galilaea. Ubi ad locum Genesar insidijs circumventus inque fugam actus virtute sua praelium restituit, victorque redijt Jerosolyma. 1. Macch: 11. v. 57. usque 74.

170. Jonathas legationem mittit ad Spartiatas, et Romanos renovatum amicitiam, in epistola dicit. Multa tempora transisse ex quo miserunt Spartiatæ ad Judaeos, 1. Macch: 12. v. 1. ad 23. De hoc Ario, rege Spartae, et Onia pontifice vide supra aera Graec: 10. et 77. et 128.

40

Cum duces Demetrii denuo ingruerent, Jonathas illis occurrit in Amas-hite regione, conspectuque exercitus sui, in fugam compulit, ipse Arabas vastavit. Simon v^(el) Joppes defecturae praesidium renovavit. 1. Mach: 12. v. 25 in 34.

17) Livij 18) *am Rand eigenh. Ergänzung, gestrichen mit dem Vermerk* Infra aera Gr: 172 Demetrius sit captivus. 22) v. 52. 529

Quellen: 7-10) Liv. Per. 52 10 f.) App. Syr. 68 24) Eutr. (Basel 1532) S. 46 Z. 6 aus Paulus Diaconus

Ant. C. Graec.

143 170

Appius Claudius consul gravi clade à Salassis alpina gente affectus, eos ad extremum vicit.

Jonathas muros Jerosolymis reaedicare incipit. 2. Mach: 12. v. 35. 38. ¹

XVI,249

Tryphon inhians regno, cum Antiochum regem, pupillum suum stauisset occidere, ne à Jonatha impediretur, eum de medio prius tollere stauit. Profectus itaque in Judaeam cum ei Jonathas instructo cum exercitu veniret obviam, honoris illius causa se venire simulans, exercitu exutum pellexit Ptolemaida: ibique occiso eius praesidio 1000 virorum, captivum ipsum detinet. Fama igitur per Galilaeam, ipsum etiam Jonatham perijisse perhibebat. Tryphonem in Galilaeam irrupturum incolae viriliter repulere. 10

1. Macch: 12. v. 29. usque 54.

Huius igitur cladis, (quae facta est anno 169 contractuum, regnante Demetrio) mentionem fieri puto. 2. Macch: 1. v. 7. Etsi difficultas est, quomodo Judaei Demetrium regem agnoscant, cum Jonathas eius hostem Antiochum sequeretur. An alia factio Judaeorum fuerit forte cives Antiocheni, qui ideò etiam aera contractuum utantur? si modò in numero 169. v. 7. non est sphalma.

III. Nabon: 606. Cont: 170. Sel: 169.

[142:612]

Coss: L. Caecilius Metellus. Q. Fabius Maximus.

Pestilentia magna fuit. 20

Simon à populo dux eligitur loco Jonathae fratris captivi. Itaque instat operi murorum Jerosolymitanorum, Jonatham Absolomi mitti Joppen.

Tryphon cum exercitu venit Ptolemaida, ei Simon educit obviam. Tryphon promissâ Jonathae dimissione, extorquet talenta 100, et duos filios eius obsides. ¹

XVI,249° 142

Cum Simon praesidium arcis David commeatu intercluderet, Triphon cum exercitu properat commeatum illaturus. Erat tempus hyemale, coactusque reuerti propter niuem, occidit Jonathan et filios eius: pauloque post etiam puerum Antiochum pupillum suum, eiusque loco se regem Asiae fecit, Appianus. Huc igitur rectius referas 2. Macch: 1. v. 7. Regnante ³⁰ 'Demetrio, ut' annus 169 sit Seleucidarum. Quo audito Simon cum Demetrio redijt in gratiam, impetravitque remissionem tributi in Jerusalem, et sic jugum gentium ablatum est ab Israel anno 170 Graecorum: et populus cepit scribere *Anno primo Simonis*, cum antea scripsisset *Anno hoc vel illo Demetrij*, 1. Macch: 13. v. 20 usque 42.

171. Gaza expugnata et munita. 1. Macch: 13. v. 43. usque 48 incipit annus secundus Simonis 'more' Judaico.

Praesidium Tryphonis in arce David fame ad deditionem compulsus, expugnata anno 171. die 23 mensis secundi, 1. Macch: 13. v. 49 usque 52.

Adversus Viriathum dubie dimicatum, à Q. Caecilio procoss: 40

Alter pseudo Philippus in Macedonia cum exercitu caesus. Liv.

IV. Nab: 607. Cont: 171. Sel: 170.

[141:613]

Coss: Cn: Servilius Caepio. Q. Pompeius Rufus.

Appianus ait Diodotum (Tryphonem) unum annum regnasse interim dum Antiochus (Pompeius habet meum exemplar vitiosè) esset occupatus, puto in expeditione ex insulis maris in Syriam adornanda.

Ant. C. Graec.

141 171

141. Strabo ait Diodotum regem fuisse constitutum terrae circa Apameam. ¹

172 Incipit tertius Simonis more Judaico.

XVI,250

Demetrius cum exercitu intravit Mediam ad contrahenda sibi auxilia ut expugnaret Tryphonem 1. Macch: 14. v. 1. Appianus ait, et hunc, post Seleucum, duxisse exercitum in ipsos Parthos. Hunc Arsaces Parthus misso duce victum acie captumque coniecit in vincula. Ibid. Porphyrius eius annos 5. numerat rectè, incepit enim ad Gr: 167.

10

Reuersi sunt legati Jonathae Lacedemone et Roma et hoc anno attulerunt literas Lucij consulis, sc: L. Caecilij Metelli, qui superiori anno Coss: fuerat. Illae verò 1. Macch: 15. v. 16. collocata sunt alieno loco. Nam v. 22 etiam Demetrio erant scriptae similes.

*

Lusitania recepta à Q. Fabio Proco: Liv: Epit: Q. Pompeius Cos. in Hispania Termestinos subegit, cum Numantinis ob infirmitatem pacem fecit.

*Parthi Mesopotamiam Seleucidis ademerunt. App:

Abhinc anni 9 ascribuntur Antiocho Sideti à Porphyrio.

Etsi Diodotus Tryphon per annum unum regnavit. Nam per hanc anarchiam Alexandrum, Alexandri et Cleopatrae (quae post Alexandrum Demetrio iam captivo nupserat) filium in regnum locavit, non maiorem quadriennio. ... App:

20

Numenius à Simone Romam missus. 1. Macch: 14. v. 24.

Octaua mensis Elul (Septemb: < >) anno 172, anno tertio sub Simone sacerdote magno in Asaramel, Simon in ducem populi eligitur et ducatus ei cum pontificatu confirmatur. 1. Mach: 14. Id factum respectu amicitiae Romanae. v. 40. ¹

I. Nabon: 608. 27 Sept. Contr. 172. Se. 171. ⁷XVI,251^v

Coss: Q. Servilius Caepio, C. Laelius.

[140:614]

140

Antiochus filius Demetrii Soteris frater Demetrius Nicatoris apud Parthos captivi, scribit *ad Simonem ex insulis maris*: confirmatque illi immunitates ab antecessoribus concessas, potestatem facit cudendi *numismatis*, ut Iudaeos sibi adiungat. 1. Macch: 15. v. 1. usque 9.

30

173. Q. Fabius procos: rebus prosperè gestis labem imposuit, pace aequis conditionibus facta. Liv.

Viriato victo pacatus annus fuit. Obseq:

Olymp: CLX.

II. Nabon: 609. ⁷ Contr. 173. Sel. 172.

Coss: Cn: Calphurnius Piso. M. Popilius Laenas.

[139:615]

139

174. Hoc anno 174 Antiochus Sidetes in regnum venit, ad quem convergerunt exercitus. Igitur Tryphonem Dorae conclusit. 1. Macch: 15. v. 10.

40

Redijt Numenius Roma, cum literis, quas Buntingus rectè putat confundi, cum ijs quae biennio antea aduenerunt. Vide aera Gr: 172. Nam cur hic scriberent Romam Demetrio v. 22. quem audierant captum teneri ab Arsacida? Adde quod nullus hoc biennio Lucius Cos.

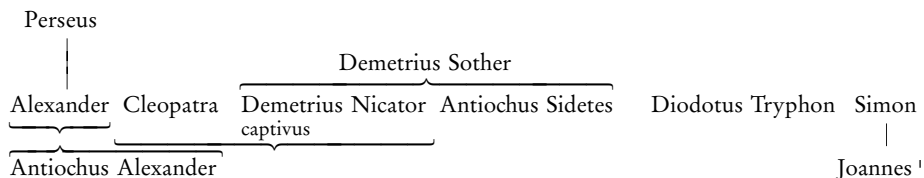
Chaldaei ex urbe et Italia his Coss: à praetore peregrino abire iussi.

17 f.) *eigenh. am Rand*: Vide 168. 176. 21) 4. v. 24. 26) Bl. 250^v gestrichen (doch vgl. ante Chr. 133), 251^r leer

Quellen: 16) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 12 (Tab.) 17–20) App. Syr. 68 23) 1 Makk 14,27 *octava decima mensis* ... 32 f.) Liv. Per. 54 34) Obseq. 23 40) Bünting 171^v und 174

Ant. C. Graec.

139 174

XVI,252

[138:616]

III. Nabonnass: 610. Contr: 174. Sel. 173

Coss: P. Cornelius Scipio Nasica. D. Junius Brutus.

138. Antiochus iterum castra ad Dora posuit, à Simone repetijt arces per Athenobium, Tryphon navi elapsus et in Orthosiada: quem Antiochus persecutus Cendebaeum misit contra Simonem. 1. Macch: 15. v. 25. usque 41.
175. Cendebaeus Cedronem aedificavit ad Jamniam, viciniam vastavit. Huius exercitum Joannes filius Simonis fugavit, Gazaris profectus. 1. Macch: 16. v. 1. usque 10.

M. Popilius à Numantinis cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus, fugatusque. Ep: Liv.¹

XVI,252^v

[137:617]

IV. Nabon: 611. Contr. 175. Seleu. 174

Coss. M. Aemilius Lepidus. C. Hostilius Mancinus.

- 137 *Phrahates Demetrio captivo sororem Rhodogynem matrimonio copulavit, habenti antea Cleopatram. Appianus.

- 176 Mancinus cum 30000 Romanorum victus à Viriatho et 4000 Numantinorum pacem ignominiosam fecit, quam ratam esse senatus vetuit. Liv.

D. Junius Lusitaniam usque ad oceanum perdomuit. Liv. Per.

His Coss: circa 10 aetatis, alter Alexandri filius interemptus à Diodoto Tryphone tutore per speciem exsecandi calculi. Liv.

Occiso eo Tryphon regnavit ipse. Appianus, puto in Orthosiade: puto Appianum, hunc Alexandri filium, falsò Alexandrum nominare: de quo superstitie infra plura sequentur. 189⁷

1. Nabon: 612. 26 7bris.⁷ Cont. 176 Sel. 175.

[136:618]

- 136 Coss. P. Furius Philus. Sex. Attilius Serianus.

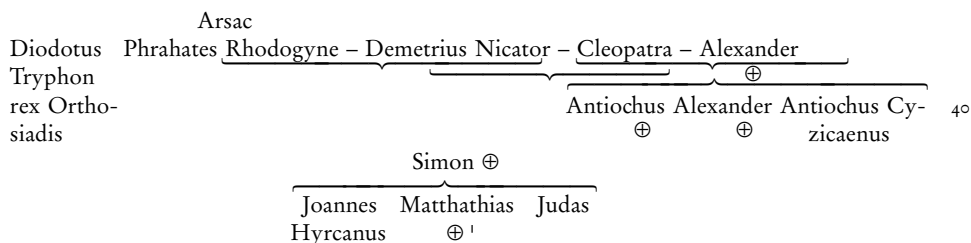
Aduersus Gallaecos prosperè pugnatum. Liv.

Lepidus procoss: rem aduersus Vacceos malè gessit. Liv:

His cons. notat Obsequens ab Achaeis exercitum Romanum caesum, legendum ex Livio, Vaccaeis.

- 177 Mancinus Numantinis deditus, receptus ab ijs non est. Liv.

Olymp: CLXI

1–6) *eigenh. Nachtrag am unteren Rand* 26) *eigenh. am Rand: Vide 168. 172.* 37–44) *eigenh. Nachtrag am unteren Rand* 42–44) *in der Hs. neben der voranstehenden Stammtafel*

Quellen: 16) Liv. Per. 55 22) Liv. Per. 55 23) Liv. Per. 55 25) Liv. Per. 55 31) Liv. Per. 56 35) Liv. Per. 56

Ant. C. Graec.

136 177

「II. Nabon: 613」 Contr: 177. Sel. 176

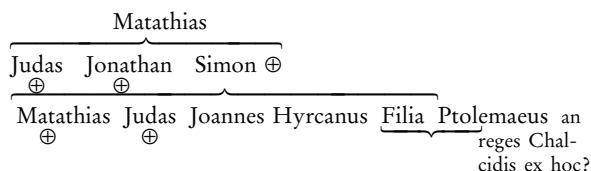
XVI,253

Coss. Servius Fulvius Flaccus. C. Calphurnius Piso

[135:619]

135

Mense undecimo Sebat, anno Graecorum 177 Simon cum filijs, Matathia et Juda, insidijs Ptolemaei generi oppressus est in castello Doch. 1. Macch: 16. v. 14. Ei JOHANNES filius successit, cogn. Hyrcanus. Johannes in Gazaris venientes ad se Ptolemaei insidiatores, interemit.

10

Demetrius Sother

 Demetrius Nicator in Parthia. Antiochus Sidetes

FINIS HISTORIAE Maccabaeorum Lib. 1.

Johannes Hyrcanus è vestigio, ut pontificatum suscepit, Ptolemaeum obsedit, sed superveniente principio anno sabbathici, obsidionem solvit. Josephus.

178. Hic primus est Johannis Hyrcani, quartus Antiochi Sidetis (ab autumnno, aut à die capessiti regni). Hoc igitur anno Antiochus Judaeam invasit.

*

Ολυμπ. ρ και ξ και β lege ρ και ξ και α, ετει β. 「Josephus」

20

Flaccus Cos. Vardeos in Illyrico subegit. Liv.

In Numantia res malè gestae, exercitus Romanus oppressus. Obseq.

Erat hic sabbathicus, ut supra 150. ¹

「III. Nabon: 614」 Contr. 178. Seleuc. 176

XVI,253^v

Coss: P. Corn: Scipio Afr: Aemylianus. C. Fulvius Flaccus.

[134:620]

Post Scenopegiae festum Hyrcanus, Jerosolymis obsessus, foedus fecit cum Antiocho hoste. Aperto sepulchro Davidis talentorum 3000 sustulit in usus belli.

134.

Fugitivorum seu servile bellum in Sicilia ortum: coniuratione servorum Italia oppressa.

30

179 Scipio Numantiam obsedit. Epit. Livij.

Antiochus rex Syriae Scipioni in Hispaniam amplissima munera misit. Livij Epit.

Tempore aestivo, post factam pacem cum Hyrcano Antiochus profectus est in Parthos, comite Hyrcano, ad cuius preces ad Lycum fl(uvium) (victo Indate duce Parthorum) haesit Antiochus per biduum, quo nephas Judaeo iter facere. Bidui rationem reddit Josephus, pentecostes festum post sabbatum. Ergo annum dicit, quo anno et Pascha et Nisan prima dies in sabbatum incidunt. Atqui hoc anno novilunium est d. 25 Martij mane h. 4^a 15^r feriae VI. Ergo Luna prima 26. Martij f. VII. Pascha 9. Apr. f. VII, secunda Paschae, 10 Apr: fer. I. pentec: 29 Maj. feria I. ¹

40

「IV. Nabonn: 615」 Contr: 179. Sel. 178

XVI,254

7-12) *eigenb. Nachtrag in Freiraum* 11 f.) *in der Hs. neben der voranstehenden Stammtafel* 19) Ολυμπ.

Quellen: 17-19) Jos. Ant. 13,236 20) Liv. Per. 56 21) Obseq. 26 30) Liv. Per. 57 32) Liv. Per. 57

36) Jos. Ant. J. 13,251

Ant. C. Graec.

134 179

[133:621]

Coss: P. Mutius Scaevola. L. Calphurnius Piso.

133 180. Est nonus annus Antiochi Sidetis, qui filius fuit Demetrij Soteris, tot ei tribuit Porphyrius. Hoc igitur anno, ut Appianus refert, Antiochus bellum intulit Partho Phrahati, et conterritum coegit, fratrem Demetrium sibi restituere. Id quamvis esset factum, pugna tamen nihilominus fuit commissa, qua victus Antiochus Sidetes, sibi manus intulit. Ita Demetrius Nicator, ab Arsace dimissus, recuperavit regnum, adducta secum nova coniuge Rhodogyne, Parthi filia. Itaque Cleopatra, prior coniunx, aemulatione percita, struxit marito insidias. Appianus.

Primus igitur hic est Demetrij Nicatoris ex Parthis reuersi.

10

Huius belli meminit etiam Epitoma Livij, sed triennio infrà, sub Perpenna Cos., puto quia liberationem Demetrij interitumque Livius in historia coniunxerat.

His Coss: Tib: Gracchus occisus, 62 annos ante Vinicij Cos: Paterc: Aristonicus interim occupavit Pergamum, testamento relictam Romanis ab Attalo.¹

*

254^v250^v256

Nabonass. 616. 25 Sept. Hinc jam antepono initium anni Nabonassarei quia ascendit supra aequinoctium.

Cont. 180. Sel: 179

[132:622]

Coss. P. Popilius Laenas. P. Rupilius.

20

Hic numeratur annus 38 Ptolemaei Euergetae II ab eo tempore quo primum cum fratre Philometore regnare cepit. Et sic solebant numerare, ut Porphyrius disertis verbis tradit. De hoc igitur intellege praefationis Jesus filij Syrach, verba ista. *Nam in octauo et tricesimo anno, temporibus Ptolemaei Euergetae regis, postquam perveni in Aegyptum* etc.

132 Scaliger verò non cogitans duos fuisse Euergetas, dum annos Euergetae primi non plures 25 invenit, hariolatus est supra aera Gr: 28, Jesum Syrach peculiari aera uti, ea scilicet, qua Dionysius mathematicus observationes suas annotavit. Itaque hunc adventum Jesus Syrach in Aegyptum retulit in annum 38 Philadelphi, quo anno ille mortuus est, succedente Euergeta. Atqui ad tantam rem, tam inopinabilem nimis levis haec coniectura est.

30

Hoc igitur anno Jesus Syrach f: cepit transferre librum avi sui Jesu ex Hebraeo in linguam Graecam. Liber autem ipse scriptus est longè antea, quippe ab avo hujus translatoris, patre Syrach.

Joannes Hyrcanus audita morte Antiochi Syriae urbes bello adortus est, Medabam sexto mense cepit. Idumaeis victis circumcisionis legem imposuit. Demetrius invisus Syris resistere ei non potuit.

181 Secundus hic est Demetrij ex Parthica captivitate reducis.

Bellum Aristonici.

Olymp: CLXII.¹

40

[II. Nabon: 617.]

XVI, 255

17-40) dreifach überliefert: Bl. 256^r *eigenh.*, 250^v (ganz gestr.) und 254^v Schreiber 6, beide mit *eigenh.* Korr. 17) I. Nabonass. ... aequinoctium Bl. 256 Korr. für gestr. Nab. 616 25 Sept: 2 Zeilen danach; I. Nabon: 616. 25 7bris *eigenh.* Bl. 254^v 19) fehlt 250^v, 254^v 36) 12 Z. Randnachtrag, gestr., mit Verweiszeichen nach cepit 38) vor Joannes Hyrcanus 256^r; von Kepler umgestellt 39) nachgetr. 256^r 40) OLYMPIAS CLXII nachgetr. 256, *eigenh.* 254^v, fehlt 250^v 254^v Zusatz von Hansch: Calvisius in opere Chronol. p. 239.

Quellen: 3) Porph.: Scal. Thes. I, 3228 Z. 12 3-9) App. Syr. 68 11) Liv. Per. 59 21-23) Porph.: Scal. Thes. I, 3225 Z. 21-27 36) Jos. Ant. J. 13, 257

Ant. C. Graec.

132 181

Coss: P. Crassus. L. Valerius.

[131:623]

182 Bellum Aristonici.

「III. Nabon: 618.⁷」¹

Coss: C. Claudius. M. Perpenna.

XVI,257²⁵⁵

183. Bellum Aristonici

[130:624]

Quartus Demetrii Nicatoris reducis ex Parthia. Tot ei tribuit Porphyrius.

XVI,257²⁵⁵^v

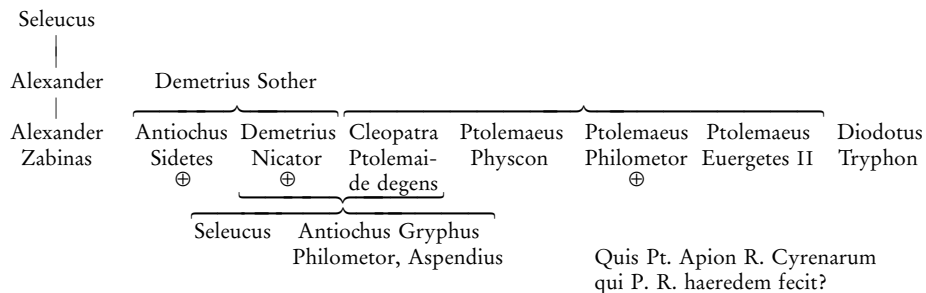
*

Demetrius Nicator Pelusium venit. Id suspectum Pt: Evergetae. Simul (ut Josephus) Syri Demetrio infensi Pt: Physconem rogarunt unum ex genere Seleuci. Misit igitur Alexandrum Zabinan, Alexandri filium in Syriam: contra quem Demetrius proficisci ausus, pugna ad Damascus commissa victus, primo Ptolemaidem fugit et ab uxore exclusus est (Josephus) deinde et Tyrum fugit. Non verò receptus, interficitur, in navi fraude Cleopatrae uxoris zelotypae. Porphyrius. Josephus ait, diu vexatum fuisse ab hostibus: priusquam interficeretur.

10

Pt. Evergetas in Cyprum fugit, cum populus crudelitati eius infensus, regiam incendisset. Populus Cleopatrae sorori eidemque uxori ejus regnum dedit. At Pt. Evergetas suum ex illa filium in Cypro mactavit. Liv: ad hos Coss. 「Vide Grae. 190⁷」

20

*

30

「IV. Nabon. 619.⁷」¹

130 Coss: C. Sempronius. M. Aquilius.

XVI,257^v258 [129:625]

129. 184 His Coss: P. Scipio Africanus Æemilianus in lectulo inventus est mortuus. Pat: annos 150 ante cons: Vinicium.

Primus Alexandri Zabinâ, qui foedus, cum Jo: Hyrcano ferijt: Josephus.¹

Nab: 620. 24 Sept:

XVI,259

Coss: C. Octavius. T. Annii Rufus.

[128:626]

128 185¹

Coss. L. Cassius Longinus. L. Cinna.

XVI,259^v [127:627]

Cum sequenti anno sit Cos: L. Aurelius, potuit hoc anno esse praetor.

1) Diese Consuln als einziger Text auch 256^v (liegt nur maschinenschr. vor) 4–18) (bis Coss.) doppelt überliefert: eigenh. Bl. 257^r, Abschrift durch Schreiber 6 mit eigenh. Korr. 255 (letzte Zeile) – 255^v 7–14) Absatz urspr. hinter dem folgenden; 255^v eigenh. umgestellt 7–12) Simul ... Seleuci und primo Ptolemaidem ... deinde et am Rand 257, im Text 255^v 16) eidemque: et 257 u. zuerst 255^v; eigenh. korr. 18–29) Vide ... 190 und die folgende eigenh. Stammtafel nur 255 19) über Ptolemaeus Physcon und mit ihm durch eine senkrechte Linie verbunden nochmals der Name Seleucus, wohl getilgt 31–34) Bl. 257^v eigenh., 258^r Schreiber 6, gleichlautend. Die Jahreszahlen nur 258 31) Jahreszahl 131 ante Chr. fehlt in Hs. 34) am Fuß der Seite eigenh. I. Nabonnass: 620. 24 Sept., wie 259^r 35) Bl. 258^v vermutlich leer, 259–271 Schreiber 1, großräumig, wenige eigenh. Zusätze die Zeile auch eigenh. 258 unten

Quellen: 6) Porph.: Scal. Thes. I, 3227 Z. 12–13 7–13) Porph.: Scal. Thes. I, 3227 Z. 7–13 14) Jos. Ant. J. 13,267f. 18) Liv. Per. 59

(Ante C. Graec.

127 186)

127 186 Josephus Ant. l. 14. c. 16 scribit se subjungere velle decretum senatus Romani et senatus Atheniensium de Hyrceno pontifice et ethnarcha Judaeorum sub Pompejo. At omnes circumstantiae convincunt utrumque decretum ad hunc pertinere Hyrcanum. Nam primo refertur L. Valerius praetor Id. Decemb. anno 9 principatus Hyrcani. Est verò hic 9 Hyrcani, est L. Aurelius praetor. Facilis autem est permutatio exteris, vocis ἀυρελιος in ουαλεριος. Deinde legatorum Judaicorum eadem sunt nomina quae sub Jonatha sacerdote. Nam 1 Mach: 12 v. 16 sunt *Numenius Antiochi* et *Antipater Jasonis*, apud Josephum verò loco dicto etiam *Numenius Antiochi*, et *Alexander Jasonis*. Est ergo verisimile utramque logationem per eosdem obitam. Spacio annorum 15 vel 16. Tertio renovatur amicitia inter Romanos et Judaeos, nuper utique inita. Quis enim credat, hoc Judaeos petere, aut Romanos concedere, capto eorum rege à Pompejo destructis Jerosolymis, ut infra anno nono Hyrcani ultimi? Quarto, non fuit ea fortuna Atheniensium sub Hyrcano posteriori, ut Judaei eorum amicitiam expeterent; fuit autem hic. ¹

10

XVI,260
[126:628]

126. 187 ¹ Coss: M. Æmylius Lepidus. L. Aurelius Orestes.

XVI,260^v
[125:629]

125 188 ¹ Coss: M. Plautius Hypsaesus. M. Fulvius Flaccus.

20

XVI,261
[124:630]

124 189 ¹ ⁷Nab. 624. 13 Sept.
Coss: C. Cassius Longinus. C. Sextius.
His Coss. Arverni transalpina gens ad Rhodanum caesi, dux eorum Bituitus deditus Coss: triumpharunt urbis anno 627. Eutr:
Olymp. CLXIV. ¹

XVI,261^v
[123:631]

123 190 Q. Caecilius Metellius. T. Quintus
His Coss. Carthago reparata, annis 22 postquam à Scipione eversa. Eutr:
at intersunt 23 solidi.

*

C. Sextius procos. Salviorum gente victa aquas Sextias Coloniam condidit Liv.

30

Livius ad hunc procos. Cleopatra Demetrium virum suum (quippe per 7 annos, vexatum, ut Josephus) et Seleucum ejus suumque filium occidit, quia is injussu matris post patrem interfectum diadema sumpserat. Testatur autem Porphyrius, statim ut hoc ausus est, à matre occisum.

Ergo hoc anno secundo Olymp. 164 (Porphyrius) Antiochus Gryphus frater Seleuci junior regnum excepit, superstite Zabinâ.

Dictus Philometor et Aspendius. ¹

XVI,262
[122:632]

122. Cn. Domitius Ænobarbus, C. Fannius Coss.

191. ¹

XVI,262^v
[121:633]

121 L. Opimius. Q. Maximus.
Ab hoc Opimio ad M. Vinicius anni 151. Pat.

40

192 C. Grachus interemptus.

Nonus Alexandri Zabina, tot habet apud Porphyrium.

*

24) Brituitus 32) *am Rand* supra ae. Gr. 183

Quellen: 1) Jos. Ant. J. 14, 145–146. 24) Eutr. 4, 22 27) Eutr. 4, 21 30) Liv. Per. 61 31–34) Liv. Per. 60; Jos. A. J. 13, 268; Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 12–13 35) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 14–15

(Ante C. Graec.

121 192)

Tertius Antiochi Gryphi, quoto is Zabinam vicit, qui venenum hausit.
 Porphyrius: Josephus ait in praelio occubuisse. ¹
 Nab. 628. 22 Sept.

XVI,263

120 Coss. Pub. Manlius. C. Papirius.

[120:634]

193 Cum Antiochus alter ad Zyzicum colligeret exercitum, Ant: Gryphus
 nihil in Judaeos ausus est. Josephus.

Olymp. CLXV

*Mithridates pater Mithridatis extremo regni tempore Cappadociam ho-
 stiliter populatus est. Ariobarzanes ad Romanos fugit. App: ¹

10 119

Coss: L. Caecilius. L. Aurelius.

XVI,263^v

194 Hoc anno incipiunt 57 anni regni Mithridatis Ap: eum cum successisset
 patri Romani jusserunt Cappadociam restituere Ariobarzani. ¹

[119:635]

118 Coss: M. Porcius Cato. Q. Martius Rex.

XVI,264

195 Narbo Martius Colonia deducta his Coss: ab V. C. 633. Eutr. ¹

[118:636]

117 Coss. L. Caecilius. L. Mutius.

XVI,264^v

196 Antiochus Cyzicenus cum exercitu venit in Syriam et multos annos cum
 Antiocho Grypho fratre uterino conflictatus est. Josephus: Itaque Ep. Liv.
 ad hunc annum habet motus Syriae regum.

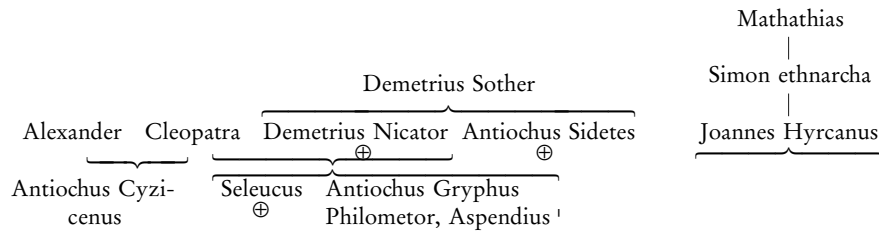
[117:637]

*

Cum igitur se mutuo cladibus attererent, Jo: Hyrcanus interim pace usus
 magna incrementa sumpsit utroque despecto. Joseph.

20

*

Nab. 632. 21 Sept:

XVI,265

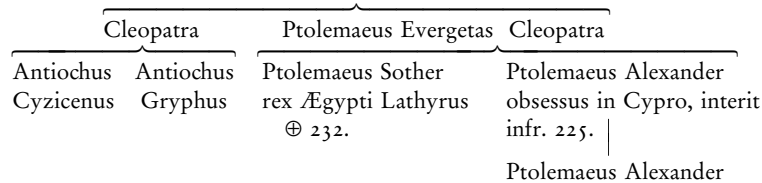
116 Coss. C. Licinius Geta, Q. Maximus Eburnus.

[116:638]

30

197 Moritur Ptolemaeus Evergetas secundus, relictis duobus filiis, Ptolemaeo
 Sotere et Ptolemaeo Alexandro, annum regni 54 numerans, à primo scilicet
 initio, ac si continuo imperasset in Ægypto, quamvis aliquot annos, nullum
 in Ægypto, solum in Libya regnum habuerit.

Primus igitur hic numeratur Cleopatrae relictæ ejus viduæ, ejusdemque
 sororis, et majoris natu filij Pt. Soteris, cog. Lathyri. Joseph. quem mater
 ad regnum promovit et aliquandiu dilexit.

40

Olymp: CLXVI ¹

115 Coss: M. Metellus, M. Scaurus.

XVI,265^v

[115:639]

4) Papinus 19) attererent *Seck*: altereñt *Schr.* 1 27) Appendius

Quellen: 2) Porph.: Scal. Thes. 1, 1227 Z. 14-16; Jos. Ant. J. 13,269 14) Eutr. 4,23. 17) Jos. Ant. J.
 13,272 18) Liv. Per. 62 20) Jos. Ant. J. 13,273

- (Ante C. Graec.
115 198)
- 198 Asianis exprobratur, quod Aristonicum juverint contra Romanos per 4 annos ex quo Attalus Pergamum pop: Romano testamento reliquit. App: *Joh: Hircanus obsedit Samariam per annum integrum. Jos: Antiochus Gryphus, seu Aspendius, vocatus auxilio Samaritis, victus à filijs Joh: Hircani. Jos: ¹
- XVI,266 114 Coss. M. Acilius Balbus. C. Cato.
[114:640]
- 199 C. Cato ignominiosè cum Scordiscis pugnavit. Eut: numerat ab U. C. 635 sed vitiosè. Nam Ol. 164 numeraverat 627. Hic ergo esset 637. Samaritae Ant. Gryphum denuò advocant, qui militem ex Ægypto à Pt. Lathyro, invita et repugnante Cleopatrà reginâ, cum tandem impetrasset, ditionem Hircani pervagatus, obsidionem non solvit; tandem pars exercitus ejus caesa, pars Scytopolin Josepho prodidit. ¹⁰
- XVI,266 113 Coss: C. Caecilius Metellus. Cn. Papyrius Carbo.
[113:641]
- 200 Corn. Tacitus hos confert in 640 U. C. de moribus Germanorum. Hoc 4° anno Cleopatrae matris et Pt. Soteris filij, Ptolemaeo Alexandro juniori filio datum est regnum Cypri; numeraturque primus Pt. Alexandri. Undecimus Antiochi Gryphi. Tot habet Porphyrius. *
Hoc enim 4 anno Ol. 166 adventanti Antiocho uterino fratri et patrueli simul suo cessit, Aspendum abiens. Porph. ²⁰
- Duo Metelli fratres eodem die triumpharunt, alter de Africa, de Sardinia alter. Eutr: his Coss:
Paterculus ait eodem tempore Teutonas et Cimbros Rhenum transisse. Eutropius addit, in Italiam; sic Romam nunciatum.
Ptol. Lathyrus à matre Cleopatra dissidens, arma in eam concitat. Illa copijs suis Chelciam et Ananiam Oniae filios praeficit, ejus qui templum Heliopolitanum aedificarat. Jos: ¹
- XVI,267 Nab: 636. 20. Sept.
[112:642]
- Coss: M. Livius Drusus. L. Piso Caesoninus.
Hic I. Ol. 167 est primus Antiochi Cyziceni. ³⁰
112. 201. Olymp: CLXVII. ¹
- XVI,267 111. Coss. P. Scipio Nasica. L. Calphurnius Bestia.
[111:643]
- Mortuus in consulatu.
His Coss: bellum Jugurthinum. Eutr: Calphurnius pecunia corruptus pacem flagitiosam fecit.
202. Sylla apud Appianum exprobrat Asiaticis, quod male de Romanis meriti bello Aristonici, nihilominus per annos 24, usque ad id tempus, quo Romanos per Asiam cives occiderint, publicis privatisque opibus mirificè creverint.
Hoc anno secundo Ol. 177. Antiochus Gryphus reversus, Syriam recuperat, Antiocho Cyziceno Coelesyriam retinente, diviso regno. ⁴⁰
- XVI,268 Coss. Sp. Posthumius Albinus. M. Minutius Rufus.
[110:644]

30) Ol. 177 *His*.

Quellen: 2) App. Mithr. 254 3) Jos. Ant. J. 13,280 7) Eutr. 4,24 15) Tacitus, Germ. 37,2 18) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 25 19 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 18-20 22) Eutr. 4,25 24) Velleius Paterculus 2,12,2. Eutr. 4,25 27) Jos. Ant. J. 13,285 35) Eutr. 4,26

(Ante C. Graec.

110 202)

110 Posthumius cum Numidis male pugnavit.

203 ¹

Coss: Q. Metellus Numidius. M. Junius Silanus.

XVI,268^v

109 204 Metellus Jugurtham vicit. Eut. Inde Numidius dictus.

[109:645]

*

M. Junius Silanus Cimbros in Italia vicit. Eutr. ¹

Nab. 640. 19. Sept.

XVI,269

Coss. Servius Sulpitius Galba. M. Scaurus.

[108:646]

108. 205 Bellum Jugurthinum à Metello gestum.

Contra eum prospere dimicatum. Obs:

10

Olymp: CLXVIII. ¹

Coss. L. Cassius Longinus. C. Marius I.

XVI,269^v

107. 206. Cassius à Tigurinis cum exercitu deletus.

[107:647]

Marius Metello successit, Jugurtham cepit.

Bochus rex Maurorum eum captum Syllae Marij legato tradidit.

Cum Pt. Soter regni sui matrisque Cleopatrae anno 10, patrios amicos sustulisset, ob crudelitatem à matre privatus est regno Ægypti, et extrusus in Cyprum; ejus verò frater Pt. Alexander Pelusio in regnum vocatus. Porph: ¹

Coss. Q. Servilius Caepio. C. Attilius Serranus.

XVI,270

20

106 His Coss. III Non. Jan. natus Cicero. Gellius. ¹Vide 42 ant. C.⁷

[106:648]

Undecimus Cleopatrae, octavus Pt. Alexandri, quamvis nunc primum demum in Ægypto regnare cepit. Porph:

207 Q. Caepio Cos. à Cimbris victus ad Rhodanum. Incertum. Vide sequentem annum.

Quo anno Cicero natus, Cimbri ingressi fines imperij Romani Aurelium Scaurum (ante 2 annos Cos.) caeso exercitu captum interfecerunt. Gell: Quid si hoc anno transgressi, sequenti interfecerunt eum ad Rhodanum.

Per Caepionem Cos. senatorum et equitum judicia communicata, caetera in pace fuerunt. Obseq:

* 30

Pr. Cal. Oct: natus Pompejus magnus, eodem anno quo et Cicero. Plut: Vid. ant: C. 48. ¹

Coss. P. Rutilius Rufus. C. Mallius.

XVI,270^v

105 208 Manilius à Cimbris victus ad Rhodanum. Eutr:

[105:649]

6 Oct. Manilius Cos. Caepio procos. à Cimbris victi castrisque exuti. A Lusitanis exercitus Romanus caesus. Obsequ: ¹vide anteced: vide num sit legendum, à Cimbris. An ijs auxilio fuere Lusitani?, ad quos Cimbri anno sequenti transiere. ¹

Nab. 644. 18 Sept.

XVI,272'271

Coss: C. Marius II. C. Flavius Fimbria.

[104:650]

40

Marius de Jugurtha triumphavit.

104. Cimbri Alpes transgressi, per Hispaniam vastatam junxerunt se Teutonibus. Obseq:

Mario bellum contra Cimbros et Teutonas decretum. Eut:

38) Bl. 272–273 *eigenh.*, großräumig. Abschriften durch Schreiber 1, jeweils seitengetreu, auf Bl. 271 und 274, ohne Keplers Nachträge Bl. 272⁷

Quellen: 4) Eutr. 4,27 15–18) Porph.: Scal. Thes. 1, 3225 Z. 27–31 20) Gell. 15,28,3 21 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3225 Z. 33–35 29) Obseq. 41 33) Eutr. 5,1 35) Obseq. 42 43) Eutr. 5,1

⟨Ante C. Graec.

104 208⟩

C. Mario, C. Flacco Coss: Luna interdiu cum stella ab hora 3 usque ad horam 7 apparuit. Obs: Vide an ♂ ♀. Oportet, Luna senuerit, et ♀ in remotione maxima ante ☉ fuerit.

Ante C. 200 – o. 3.19. 3

*

96 – o.18.37. 1

o.21.56. 4 Initio anni in o.22 ☾ occidentalis

Aprilis 6.42.15.39

7. 4.11.43 incipit fieri orientalis.

209. Hic est 31 Joannis Hyrcani, tot ei dat Iosephus Ant:

Is ergo hoc anno mortuus. Ejus verò filius natu maximus Aristobulus diadema sumpsit primus Judaeae rex. Jos:

10

Matrem testamento patris rerum summae adhibitam fame necavit, Antigonus fratrem potestatis consortem fecit caeteris in vincula conjectis.

Simon pontifex ethnarcha

Mater a filio Aristobu- Joannes Hyr- Salome cogno-
lo fame enecta canus mento Alexandra

Aristobulus rex Judaeae. Antigonus

Jamnaeus Alexander
a fratre vinctus, eo
mortuo rex Judaeae

Olymp. CLXIX.

20

Ituraei circumcisionis foedere Judaeis devincti. Strabo apud Iosephum.

*Hora diei 3 Solis defectus lucem obscuravit, his Coss. Obs: Vide 18 Julij. Etsi Flaccus est pro Flavio, hos tamen Coss: esse series ipsa et res gestae indicant.

*

In Macedonia Thraces subacti. Obs:

C. Marius absens III Cos. est factus metu belli Cimbrici. ¹

Coss. C. Marius III. L. Aurelius Orestes.

XVI,272^v271^v
[103:651]

103.

Festo Scenopegiae Antigonus victor reversus odium fratris incurrit, à quo etiam paulo post interfectus est: nec Aristobulus diu supervixit, decessit uno anno in regno exacto. Jos:

30

210. Cn. Pompejus natus.

*

Defuncto Aristobulo Salome seu Alexandra mater Jannaecum cog: Alexandrum è carcere ad regnum promovit: qui id obtinuit an: 27 quorum hic primus. ¹

XVI,273^v274^v
[102:652]

102

Coss: C. Marius IV. Q. Lutatius Catulus.

In Gallia in castris Romanorum lux nocte effulsit. Obs:

Piratae in Sicilia à Romanis deleti.

211 Hoc anno incipiunt 40 anni belli Mithridatici.

*Hic igitur Mithridates

Marius Cimbros vicit, Eut: Teuthones, Obs: Alij Cimbri in Italiam transferunt.

40

2–8) Oportet ... orientalis Nachtrag, nur Bl. 272 7) Aprilis: zuerst Martius, gestr., die zugehörigen Bahndaten überschrieben 9–13) urspr. nur die Zeile Alexander Judaeis imperat annos 27. (vgl. 210); gestr. und mit schwächerer Tinte überschrieben 22) 8 in 18 in Autograph und Abschrift korrigiert 28) Festo ... incurrit urspr. bei 102 v. Chr. 31) Am Anfang des J. 210 urspr. Eintrag über die Ergreifung der Königswürde durch Aristobulos, gestr., jetzt in etwas anderer Formulierung bei 209 39) hinter dieser Zeile nachgetr. Aristobulus Antigono fratre interempto desperabundus moritur, exacto anno regni unico., gestr. (vgl. 210) 40) Teuthones, Obs: ü. d. Z. nachgetr.

Quellen: 11) Jos. Ant. J. 13,301–302 21) Jos. Ant. J. 13,319 40) Eutr. 5,1. Obsequens 44

⟨Ante C. Graec.

102 211⟩

Confluxerunt Coss: cum Cimbris denuo, finisque impositus bello victis hostibus. Eut: Cimbri deleti Obs:

Lusitanis devictis, Hispania ulterior pacata. Obs:

Pugnatum quarto consulatu Marij ad Aquas Sextias in Gallia Narbonensi, caesis 200 000, cum duce Teutobacho, captis 90 000. Mulieres parvulis ad saxa collis cunctae se ferro et suspensio peremerunt. ¹

Coss: C. Marius V. M. Aquillius.

XVI,273^o274^o
[101:653]

101 212

Fax Obs:, Clypeus Plin: ardens, terrae motus in Picenis.

Fugitivi in Sicilia praelijs trucidati. Obs: a Cos: Aquilio. Flor:

10

Livius hic bella inter Syriae reges memorat.

Cum igitur Antiochus Philometor, et uterinus ejus Antiochus Cyzicenus mutuis cladibus suas vires attererent: Alexander rex Judaeae finitimas Palaestinae et Phoenices urbes, desertas a regibus, subegit. Jos: ¹

Nab. 648. 17. Sept.

XVI,275

Coss. C. Marius VI. L. Valerius Flaccus.

[100:654]

100.

IV Id. Quintiles. C. Julius Caesar: dictator, natus his Coss. Macr:

213. Ptolemaidenses et Zoilus à rege Judaeae Alexandro pressi Ptolomaeum Lathyrum à matre in Cyprum pridem extrusum in auxilium advocant, qui cum Alexandro armis et fraudibus certavit. Jos: Obsidionem Ptolemaidis solvit quamvis à Ptolemaidensibus excluderetur.

20

Ptol. Asochin Galilaeae cepit, Sephorin frustra tentavit. Ad Asophum propè Jordanem Alexandrum maximo praelio vicit, puerorum magnam multitudinem caesam coxit in lebethibus. Jos:

Olymp. CLXX.

Ptolemaeus et Ptolemaida expugnavit. Jos:

Cleopatra mater territa filij successibus filium Alexandrum cum classe mittit contra eum in Phaeniciam, praefectis Chelcia et Anania. Jos.

Ipsa obsidente Ptolemaida Ptolemaeus Ægyptum involat. Jos.

Optimates in foro trucidatos à Mario ob agrariam legem, Orosius affirmat; sed vide an. seq: ¹

30

Coss. M. Antonius A. Posthumius Albinus.

XVI,275°
[99:655]

Plinius hunc annum vocat 655. U. C.

99. *Cleopatra remissa parte exercitus Ptolemaeum Lathyrum filium Ægypto ejicit, qui hyemem Gazae exegit.

Ipsa Ptolemaidem expugnavit. Apud Scythopolim foedus cum Alexandro Judaeae rege afflicto facit. Jos:

214 Alexander Gadara obsidet 10 menses.

Ptolemaeus relicta Gaza in Cyprum redijt.

Cleopatra ejus mater in Ægyptum: Jos.

40

Lusitani rebellantes subacti. Obs.

Certatum in foro super agraria lege: Obs: ¹

*

Coss. Q. Metellus. T. Tullio Didius.

XVI,276
[98:656]

8) Obs: u. Plin: ü. d. Z. 14) Bl. 275–303 Schreiber 1, großräumig, wenige eigenh. Zusätze 42) Tullio ü. d. Z.

Quellen: 2) Eutr. 5,2. Obsequens 44 (44a) Ende wörtlich 3) Obseq. 44 (44a) 8) Obseq. 45; Plin. nat. hist. 2,100 19) Jos. Ant. J. 13,334 23) Jos. Ant. J. 13,337–346 28) Jos. Ant. J. 13,348–351 32) Plin. nat. hist. 8,19 36) Jos. Ant. J. 13,352–355

(Ante C. Graec.

98 214)

98.

Alexander Gadara expugnat post 10 menses.

Alexander Amathunte capta, et thesauris Theodori direptis, superventu hostis cladem maximam accepit. Jos.

Hispani pluribus praelijs dejecti: Obs.

Alexander Jud. rex reparatis viribus Raphiam bello aggreditur et An- thedonem, postea dicta Agrippiada denique et Gazam obsedit, nuper relic- tam à Ptolemaeo Lathyro Cypri rege. Duravit obsidio annum. ¹XVI,276°
[97:657]

97 216

Coss. Cn. Cornelius Lentulus. P. Licinius Crassus

Celtiberi Medi Dardani subacti. Obs. à Didio procos: Flor:

Anno 4° Ol. 170. mortuus Antiochus Grypus, à reditu in regnum 15 tamen. Porphyrius. Occisus Heracleonis insidijs anno 29 ex principio regni. Jos. legendum ex Porphyrio 26 vel 27, curr:

Seleucus An. Gryphi f. regnum patris occupat, resistente Ant. Cyziceno et Syriam ad se habente. Porphyr.

Quo tempore occisus est Gryphus, Alexander rex Jud: Gazam cepit et diruit Jos: Ptolemaeus Cyrenarum rex Pt. Physcon, aut ejus filius?, cogno- mento Apion, mortuus haeredem P. R. reliquit. Urbes senatus jussit esse liberas. Liv. Vide 217. *

Ariobarzanes a L. Corn. Sylla in Cappadociae regnum reductus. Liv.

Alexander	}	Antiochus Cyzicenus – Antiochus succ. in Cilicia	20 *
rex Syriae			
Cleopatra	}	Selene ⊕ 217 Eusebes	
Demetrius			
Soter — Nicator	}	Antiochus Grypus Ejusd. filij hi fuerunt	
		⊕ 216 Seleucus perijt in Mopsuestia ⊕ 217	
		Antiochus Didymus, suffocatus in Oronte ⊕ 218	
		Gemelli	
		Philippus Didymus	
		Demetrius Ευκαρπος, captus	
		Antiochus Dionysius, occubuit in pugna cum	
		Arabibus inf. 225. ¹	30

XVI,277

[96:658]

Nab. 652. 16. Sept.

Coss: Cn. Domitius. C. Cassius.

Alexander Judaeae rex devictis Gazaeis in festo Scenopегiae seditione populi jactatus occidit ex ijs multa millia. Jos.

96 217

Alexander Jud: rex Arabiae bellum intulit devictisque Moabitis et Ga- laaditis tributum imperavit Amathunta Theodori praesidio vacuum solo aequavit.

Mox ab Obeda, vel Oboda Arabum rege per insidias circumventus ex- ercitu amisso Jerosolyma fugit. Jos. et odia gentis in eum recruderunt: qua cum ille per 6 annos bellum gessit varium.

Hoc anno 1 Ol. 171. pugnatum inter Antiochum Cyzicenum ex Antio- chia progressum, et Seleucum. Antiochus in pugna ne caperetur, se inter- emit regni decimo octavo: Porphyr. Josephus ait captum in praelio neci traditum à Seleuco.

2) Anathunte 9) *Jahreszahl Graec. 215 fehlt* 16) Pt. ... filius? ü. d. Z. Physcā 33) devectis *Schr. 1*
42) progressu *Schreiber 1*

Quellen: 1) Jos. Ant. J. 13,356 7) Jos. Ant. J. 13,357–358 10 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 23–25
13 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 27 18) Liv. per. 70 33 f.) Jos. Bell. J. 1,88 35–37) Jos. Bell. J.
1,89 38–40) Jos. Bell. J. 1,90. Jos. Ant. J. 13,375–376 41–43) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 26–30
44) Jos. Ant. J. 13,366

⟨Ante C. Graec.

96 217)

Eum excepit filius Antiochus in Cilicia. Seleucus verò Antiochiam occupavit.

Antiocho isti Cyziceni filio cognomen fuit Eusebes, quamvis novercam suam et patruī uterini quondam sui uxorem Selenem duxisset. App: Jos.

Is cum venisset Aradum, diadema sibi imposuit. Jos.

Olymp: CLXXI

Seleucus contra Gryphi in Cilicia victus ab Antiocho Cyziceni fugit in Mopsij Hostiam ibique ne combureretur à civibus, se interemit. Porphyry: Josephus ait crematum esse quod acerbè tributa exegisset.

Fratres ejus Antiochus et Philippus gemelli cum exercitu adventantes Mopsivestam everterunt, ulti necem fratris.

Ptolemaeus rex Ægypti Cyrenis mortuus. S. P. Q. Rom. haeredem reliquit. Obs: Vid. 216.¹

Coss. L. Licinius Crassus. Q. Mutius Scaevola.

95. 218 Antiochus Cyziceni f. bello persecutus gemellos Gryphi filios Antiochum et Philippum pugna vicit. Porph.

XVI,277^v
[95:659]

Antiochus Gryphi equo in Orontem delatus suffocatus est. Porph. Jos. Hujus igitur nomen in catalogo Porphyrij desideratur, et illi competeabant illi 2. anni, quas catalogus ad nomen Philippi apponit. Nam Philippus multo diutius imperavit.

Pax domi forisque. Obs.

Alexander rex Syriae	}	Antiochus Cyzicenus	}	Antiochus Eusebes	}	Antiochus Asiaticus
Cleopatra		Selene		succ. in Cilicia		Vid. 242. ejus regni finis 248
Demetrius Soter	— }	Demetrius Nicator	}	Antiochus Gryphus ⊕ 216	}	Reges Syriae hostes inter se
		Ptolemaeus — Try- VIII phaena		Seleucus ⊕ 217 Mopsuestvae		
				Antiochus Didymi ⊕ Philippus Vid. 252		
				Demetrius Eu- caeros ex Gnido rex Damasci		
				Antiochus Diony- sus Demetrio capto successit ⊕ 225 ¹		

C. Caecilius

C. Laelius Obs.

XVI,278

Coss. C. Caelius Caldus L. Domitius Ænobarbus

Philippus Gryphi, et Antiochus Cyziceni <fil>: ab hoc anno 3. Ol. 171. de Syriae regno certant armis: Porph. et quilibet regnat in parte Syriae. Jos.

219 Ptolomaeus Lathyrus Cypri rex, quantum Ant. Gryphi filium, Deme-
trium, cognomento Eucaron Gnido evocatum Damasci regem constituit.
Jos. v. 224.

Scipio Nasica rebelles Hispaniae principes supplicijs consumpsit, urbes diruit. Obs. ¹

11) ultri: ubi *Hs.* 25) Ciliciae 40) *am Rand* De Philippo 224.

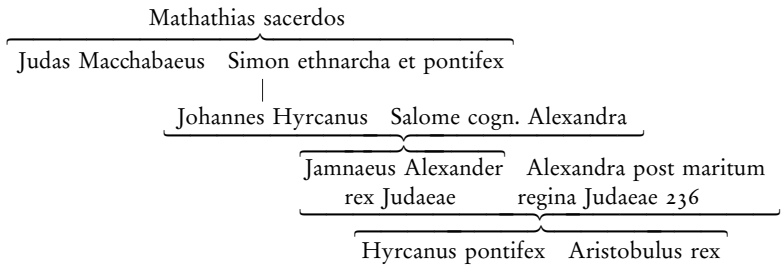
Quellen: 5) Jos. Ant. J. 13,367 7 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 31–34 9) Jos. Ant. J. 13,368 15 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 34–36 17) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 36–38; Jos. Ant. J. 13,369 19) Porph.: Scal. Thes. 1, 3228 Z. 16 40 f.) Porph.: Scal. Thes. 1, 3227 Z. 38–41 42–44) Jos. Ant. J. 13,370

- (Ante C. Graec.
94 219)
- XVI,278°
[93:661] 93. 220 Coss. C. Valerius Flaccus. M. Herennius.
Annus domi forisque tranquillus. Obs. ¹
Nab. 656. 15. Sept.
- XVI,279
[92:662] 92. 221. Coss. C. Claudius Pulcher. M. Perpenna.
Livius hic notat motus Syriae regum. Et Josephus quidem ait, Anti-
ochum Euseben, Philippo et Demetrio fratribus strenuè resistantem brevi
extinctum esse et quippe hic tertius ejus annus: Profectum enim auxilio
Laodicaeae, Galadenorum reginae, contra Parthos, fortiter in praelio di-
micantem occubuisse. Haec Josephus. At Ap: et Porphy. eum exhibent
superstitem in multos adhuc annos. 10
- Olymp: CLXXII.
- *Tigranes vicinis regulis in ordinem redactis regem se regum appellavit. *
- Livius. Puto Antiochum Euseben fuga elapsum ex praelio cum Parthis, in
quo Josephus eum perijsse putaverat, Tigrani se suaque permisisse. Potuit
tamen errare Appianus in nomine, et ex Appiano Porphyrius. Vide infra
230.
- XVI,279°
[91:663] 91. Medorum in Macedonia gens provinciam cruenta vastavit. Obs: ¹
Coss. L. Martius Sext: Julius Caesar
Bellum Italicum consurrexit. Obs. 20
- Bellum Marsicum seu sociale his Coss. ortum. Eut. Diod. in frag. lib. 37.
Agebatur Olympias (quadriennium sc:) 172 sic enim legendum non 170.
Haec habentur fol. 839 codicis mei, correctius ergo in Eclogis libr. 37 fol.
916. *
- His Coss: Olympias 172 agebatur. Vides si October Julianus est initium
consulum, tribus mensibus antea fuisse ludos hos Olympicos.
222. Eutropius numerat annum U. C. 650, sed ad normam superiorum legen-
dum 660. ¹ *
- XVI,280
[90:664] 90 223 Coss: L. Julius Caesar. P. Rupilius Lupus.
Ubique in Latio clades accensa. 30
- Picentes Romanos barbaro more excruciarunt. Obs.
Variè adversus Samnites pugnatum ab his Coss.
Rupilius Cos. occidit. Eut. Obs. Lucilium Lupum addit.
Alexander cum occisis per 6 annos, L millibus Judaeorum regni vires
imminueret, pacem cum gente facere tentat. Illi verò Demetrium Eucaeron
(Acaeron alibi) auxilio advocant. Jos.
- Victus Alexander rex Jud:, à Demetrio rege Damasci ad Sicima; sed re-
parato exercitu, deficientibusque ad se Judaeis Demetrium terruit, ut retro
abiret. Jos.

14) Tigranij 22) meis 33) per: pro

Quellen: 9) Liv. Per. 70; Jos. Ant. J. 13,371; App. Syr. 67; Porph.: Scal. Thes. 1, ¹227 Z. 41-43 17)
Obseq. 53 Ende wörtl. 19) Obseq. 54 20) Eutr. 5,3 32) Eutr. 5,3. Obs. 55. *Lucilius* bei Obsequens
ist Fehler für *Rutilius*. 35) Jos. Ant. J. 13,376

<Ante C. Graec.
90 223>

L. Portius praetor Marses cum defecissent vicit.
Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reduci.

10 Liv: ¹
Cos. L. Portius. Cn. Pompejus.
89. 224 Demetrius Philippo fratri bellum infert Berrhaeam tenenti, cujus auxilia
erant Arabes et Parthi, Demetrius captus ad Parthos mittitur, ubi honestè
habitus morbo vitam finijt. Jos. Atqui non dissimilia post 6 annos de An-
tiocho Cyziceni filio, Eusebe cogn. commemorant Ap. et Porphy. et post
annos abhinc 28 consimilem ejus exitum:

XVI,280°
[89:665]

Cn. Pompejus Cos. Marsos acie vicit, Vestinos in deditionem accepit.
Philippus capto fratre totius Syriae regno potitus est Antiochiam pro-
fectus. At brevi

20 Ejus frater Antiochus Dyonisus Damascum obtinuit et regem se Cae-
lesyriae gessit, loco Demetrii captivi. Ultimus Seleucidarum. Jos. Nam qui
in Syria sequitur infra Ant. Eusebis filius patrium genus à Perseo duxit.

Supererat etiam ejus pater Antiochus Eusebes sub Tigranis tutela, partem
obtinens Syriae si credimus Appiano et Porphyrio; nempe â mari ad Eu-
phratem, et Ciliciae nonnulla, ut maritus reginae Selenes. Vid. 221.

L. Porcius Cos. in expugnatione castrorum Marsicorum cecidit. Liv.
Eutr.

L. Sylla rebus maximis gestis ad petitionem consulatus Romam est pro-
fectus. ¹

30 Nab. 660. 14 Sept.
Coss. L. Sylla. Q. Pompejus Rufus.

XVI,281
[88:666]

88 225 Cn. Pompejus procos. Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Fini-
tum bellum Marsicum his Coss. Eutr:

Ariobarzanes Cappadociae et Nicomedes Bithyniae regno â Mithridate
Ponti rege pulsati sunt. Liv: Hic ergo initium belli Mithridatici. Eutr:
[Mithridate Graeciae imminente Atheniensium optimates Romam profu-
gerunt, in ijs Philo academicus, quem ex eo Cicero audivit in philosophia
Romae.]

40 Antiochus Dionysus Damasci rex bellum Arabibus infert, cum verò fra-
ter ejus Philippus eo absente Damascum occupasset, reversus est. At Phil-
ippo recedente et recepta Damasco, Antiochus per Judaeam duxit in Ara-
biam. Jos.

5) *am Rand* (zu Jamnaeus Alexander): Vid. 251. 8) Partius 9) Brithyniae Anobarzanos 12) *am*
Rand Vid. 218. 219. 18) *am Rand* De hoc infra 242 et 252 26) *am Rand* Infra 230. 248
Quellen: 10) Liv. Perioche 74 27) Liv. Per. 75. Eutr. 5,3 33) Eutr. 5,3 35) Liv. Per. 76 wörtl.;
Eutrop 5,4 Ende bis 5,5 42) Jos. Ant. J. 13,387

(Ante C. Graec.

88 225)

C. Marius per tribunum plebis ambivit bellum Ponticum; ortaue seditione Sylla Cos. cum exercitu in urbem venit, cum Mario pugnavit, eumque urbe ejecit. Liv. Hoc initium bellorum civilium Eutr. confert in annum U. C. 662. At ad normam superiorum esset 663.

Cum Ptol. Alexander nonumdecimum annum regni ageret in Ægypto, numerans annum 26 à principio regni Cypri, infensus exercitui exivit, alium contra suos exercitum comparaturus. Milites igitur Tyrro duce persecuti eum in Cyprum fugere compulerunt, ibi cum obsideretur, mortuus est; relicto filio Pt: Alexandro.

Proceres verò fratrem prius ejectum Pt. Soterem Cypro evocatum restituerunt in regnum: qui hunc numeravit serie non interrupta, 29. num. Porphy.

Antiochus Alexandrum Jud. regem obsidentem ei transitum in Arabiam apud Joppen, repulit. Ipse pugna cum Arabibus conserta occubuit. Jos.

Olymp. CLXXIII.

Sylla Asiam sortitus est. Appianus. Sed eum seditiones diu detinuerunt.

Cos. Q. Pompejus profectus ad capiendum à Cn. Pompejo exercitum, consilio ejus occisus est.

Mithridates Ponti rex Bithynia et Cappadocia occupatis Phrygiam populi Romani provinciam ingenti cum exercitu intrat. ¹

Coss. L. Corn. Cinna: Cn. Octavius.

Cinna Cos. est factus opera Syllae factionis adversae, sub pacto, ne Syllae actionibus adversaretur. Inito verò magistratu Virginium Syllae immisit accusatorem. Sylla contempto Virginio movit in Mithridatem. Sylla procos. Graeciam est adortus. ⁷

87. Mithridates Asiam occupavit, cives Romanos per Asiam universam uno die delevit; duce Archelao Athenas occupavit. Liv.

226 Damasceni Aretam Arabiae regem vocant in regnum Caelesyriae, occiso Antiocho, Josephus. Erat enim eis hostis vicinus Ptolemaeus Mennaei.

Aretas Judaeam invasit, devictoquo Alexandro rege ad Adida, certis conditionibus recessit Jos., scilicet ut captas urbes in Moabitude et Galaaditude Arabi restitueret. ³⁰

Cinna urbe et consulatu pulsus à Cn. Octavio collega junxit se Mario, quem ex Africa accersivit ⁷ et 4 exercitibus urbem obsederunt. Janiculo occupato à Cn. Octavio pulsus recesserunt, Liv.

Recepti in urbem Cinna et Marius eam caedibus repleverunt, occiso Cn. Octavio Cos. seque ipsos Coss: in sequentem annum fecerunt citra comitia. Liv. ¹

Coss. L. Cinna II. C. Marius VII quo Idibus Jan. mortuo suffectus L. Valerius Flaccus.

86 Sylla Athenas fame expugnavit Cal. Martijs, docente Plutarcho. Neomeniam Anthesterionis fuisse dicit. ⁷

11) serio 14) Joppum 21) Com. Cinna 28) *am Rand* Ptol. Mennaei. 31) Moabiside

Quellen: 3) Liv. Per. 77 Eutr. 5,4 10-12) Porph.: Scal. Thes. 1, 225 Z. 41-51 14) Jos. Ant. J. 13, 389-390 17 f.) Liv. Per. 77 26 f.) Liv. Per. 78 29) Jos. Ant. J. 13, 392 33-38) Liv. Per. 79-80 41) Plutarch, Sulla 14, 10

XVI,281^v
[87:667]

XVI,282
[86:668]

(Ante C. Graec.

86 227)

227. *Alexander victos Judaeorum optimates in Bethania et captos excruciauit ad octingentos cum uxoribus et liberis, ipse sedens inter pellices suas. Jos.

Tunc exercitus adversariorum ad 8000 effugerunt, et toto tempore Alexandri manserunt in exilio. Ex eo securè administravit regnum. Jos.

Flaccus Cos. à Cinna collega missus ut Syllae succederet à Fimbria legato occisus est.

L. Cinna et Papyrius Carbo à seipsis Coss: creati per biennium. ¹

Coss. L. Cinna III. Cn. Papyrius Carbo I.

XVI,282^v
[85:669]

85. 228. C. Fimbria in Asia fuis copijs Mithridatis Pergamum cepit, Ilium delevit. Hoc Epitoma Livij refert post caedem Flacci Cos. ante expeditionem Cinnae et Carbonis (consulatu altero Carbonis) in Syllam. Appianus ait hunc Ilij casum contigisse nuper desinente Ol. CLXXIII. ληγουσης ἄρτι τῆς τριτῆς. Itaque confirmatur hinc consulum ad Olympiadas annexio. ¹

Nab. 664. 13 Sept.

XVI,283

Coss: L. Cinna IV. Cn. Papius II.

[84:670]

Coss. bellum in Syllam pararunt. Cinna ab exercitu quem invitum coegbat naves conscendere contra Syllam, occisus est. Carbo consulatum solus gessit.

84 229 Sylla cum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita ut is cederet provincijs, Asia, Bithynia, Cappadocia.

Olymp. CLXXIII. ¹

Coss. L. Scipio. C. Norbanus.

XVI,283^v
[83:671]

83 230 Sylla quinto anno reversus in Italiam Coss: hos vicit et exercitu exuit. Eutr. Obs.

Alexander Judaeae rex expeditionem triennalem suscepit in Peream et Gaulonitin, quam cepit ejecto tyranno Demetrio. Quo tempore et Moabitudem, et Phaenicem Palaestinamque et Idumaeam et Samariam sub unius regni corpus redegit. Jos.

Antiochus imperata à Tygrane facere recusans cum belli aleam tentasset, victus ad Parthos fugit. Ap. Porph.

Tigranes Syriae praefecit Magadaten, eamque abhinc annos 14 obtinuit. Ap.

Vides autem hinc superstitem Antiochum, quem Josephus supra ante 10 annos occubuisse dixerat; Vid. 221. 224 et in 249. ¹

Coss: C. Marius. junior Cn. Carbo III.

XVI,284
[82:672]

82. 231 Sylla cruento ingressu in urbem de Mithridate triumphavit. Marium mori compulit. Carbonem vicit fugavitque. Per Cn. Pompejum occidit, natum annos 21. Eutr. Triumphavit etiam Cn. Pompejus.

*Bellum à Muraena in Asia adversus Mithridatem renovatum. ¹

Coss. M. Tullius Decula, Cn. Dolabella.

XVI,284^v
[81:673]

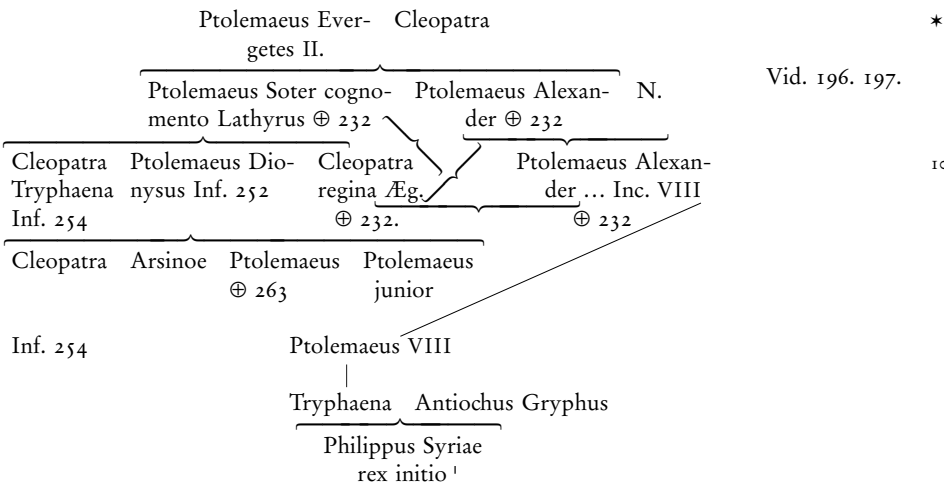
81. 232 Hunc Pt. Soter numeravit 36tum quo et mortuus est, relicta filia Cleopatra (infra 254 cognomento Tryphaena) fratris Pt. Alexandri praemortui vidua et filio Ptolemaeo Dionysio. Porph.

23) nach Coss: kein Freiraum für die fehlenden Namen 42) 254 (vgl. folg. Stammtafel): 25 q à cognomento Tryphaenae

Quellen: 1 f.) Jos. Bell. J. 1,97. Ant. J. 13,380-381 5-7) Liv. Per. 82-83 9-13) Liv. Per. 83. App. Mithr. 53 16-20) Liv. Per. 83 24) Eutr. 5,7. Obsequens 57 32) App. Syr. 48 38) Eutr. 5,8-9 41-43) Porph.: Scal. Thes. 1, 225 Z. 50 - 226 Z. 2

{Ante C. Graec.
81 232}

Cleopatra igitur regnum accepit tenuitque menses. *
Pt. Alexandri mortui filius Alexander Roma evocatus in regnum uxorem
duxit novercam Cleopatram eamque post 19 dies interemit, rursumque ob
scelus interemptus est â satellitibus. Porphyr.
Successit Pt. Dionysus an. 29. Porph.

XVI,285 Nab. 668. 12 Sept. 20
I. Cont: 232. Sel. 231.

[80:674] Coss. L. Sylla II. Q. Metellus Numidici f. Pius.
Hispanias et Sertorianum bellum sortitus est.
Primus Pt. Dionysi.

80. 233 Alexander Jud. rex triennio in militia expleto, in Judaeam regreditur.
Belli finem exceptit morbi triennalis principium. Jos.
Olymp. CLXXV. 1

XVI,285° [79:675] Coss. P. Servilius. App. Claudius.
79 234 Finis belli civilis exactis 10 annis ab initio. Eutr: is ait et sociale et {civile}
tot annis durasse, sed sic intelligi debet, inter utriusque finem lapsos annos 30
10.

XVI,286 [78:676] Sylla se dictatura abdicavit. 1
Coss. M. Lepidus. Q. Catulus.
78. 235 Sylla decessit. Lepidus cum acta Syllae rescinderet â Q. Catulo collega
Italia pulsus est.
Q. Sertorius proscriptus in Hispania ingens bellum excitavit. Liv.
*Servilius procos. in Cilicia rex gessit magnas. Liv. Eutropius ait ex Cos. *
fuisse. Primus Romanorum Taurum transgressus.

XVI,286° [77:677] *Triumphavit hoc anno. L. 1
Coss: M. Aemilius. D. Brutus.
77. 236 *L. Manlius procos. et M. Antonius legatus victi ab Hirtulejo Sertorij
quaestore. 40

1) Zahl der Monate fehlt; kein Freiraum gelassen 10-12) am Rand, neben Cleopatra Tryphaena Inf. 254, ungedeutet: Bis reduce 29) civile nach Eutrop ergänzt; in der Hs. Lücke 38) laurum, emend. nach Eutrop 6,3

Quellen: 2-4) Porph.: Scal. Thes. 1, 1225 Z. 5-1 v.u. 5) Porph.: Scal. Thes. 1, 1226 Z. 1-2 26) Jos. Ant. J. 13,398 29) Eutr. 5,9,2 34-37) Liv. Per. 90 37 f.) Eutr. 6,13

⟨Ante C. Graec.

77 236⟩

Alexandri regis Iudaeorum II. annus 27. quot ei Iosephus tribuit. Hoc igitur tempore morbo absumptus est Alexander rex Jud. cum novo militiae labore corpus fatigasset, in Gerasenorum finibus obsessio Ragaba castello.

Successit illi uxor Alexandra annos 9 quorum hic primus.

Erant eis duo filij Hyrcanus et Aristobulus. Hyrcano pontificatus datus.

*Cn. Pompejus quaestor cum imperio consulari adversus Sertorium missus. Liv.

*Ap. Claudius procos. Thracas pluribus praelijs vicit. Liv.

Alexander Salome Alexandra
 └──────────┬──────────┘
 Hyrcanus Aristobulus ¹

Vid. 223.

10

Nab. 672. 11. Sept.

XVI,287

I. Cont: 236 Sel. 235.

Coss. Cn. Octavius. C. Curio.

[76:678]

*Q. Metellus procos. Hirtulejum Sertorij quaestorem cum omni exercitu cecidit.

76. *Sertorius Pompejo et Metello victus obsessis multa negocia exhibet.

237 Olymp. CLXXVI. ¹

Coss. L. Octavius. C. Cotta.

XVI,287°

75 238. *Curio procos. in Thracia cum Dardanis pugnavit. Liv.

[75:679]

20

Eutropius ait factum post consulatum.

*P. Servilius Isaurus domuit. Liv. Unde Isauricus dictus. ¹

Coss. L. Licinius Lucullus. M. Aurelius Cotta.

XVI,288

74. His Coss. Nicomedes Bythyniae rex moriens P. R. testamento haeredem fecit. Eutr. numerat ab U. C. 676. Ad normam superiorum esset 677. Vid. annum seq. Mithridates faedus cum Sertorio fecit, Bithyniam occupavit. Liv.

[74:680]

239. M. Aurelius Cotta Cos. ad Chalcedonem victus â Mithridate, is vicissim â Pompejo et Metello (mirum qui in Hispanijs erant).

L. Lucullus Cos. cum Mithridate equestri praelio faeliciter pugnavit. Liv. ¹

30

Coss. M. Lucullus. C. Cassius.

XVI,288°

*C. Curio procos. Dardanos in Thracia domuit. Liv.

[73:681]

73. 240 Bellum gladiatorum duce Spartaco. Liv.

Eutropius confert in annum U. C. 678 ad normam superiorum.

Lucullus procos. ad Cyzicum exercitum Mithridatis fame ferroque delevit, pulsumque regem Bithynia, coëgit in Pontum profugere. Liv. ¹

Nab. 676. 10. Sept.

XVI,289

I. Cont: 240. Sel. 239.

Coss. L. Gellius. Cn. Lentulus.

[72:682]

72. Spartacus Romanos Coss. procoss. Cassium et pr⟨aetorem⟩ vicit. Ep. Liv.

40

*Sertorius â suis est interfectus, octavo ducatus anno imperio partium ad Marium tralato, quem Cn. Pompejus victum captumque interemit decimo fere anno qua coeptum est bellum. Ep. Liv.

*M. Lucullus procos. Thracas subegit. Ep. Liv.

1) annos 39) Prr. 43) Thracos

Quellen: 20) Liv. Per. 92. Eutr. 6,2 24) Eutr. 6,6 26) Liv. Per. 93 33) Liv. Per. 95. Eutr. 6,7 39) Liv. Per. 95 42) Liv. Per. 96 43) Liv. Per. 97

- (Ante C. Graec.
 72 241)
 241
 XVI,289° Olymp. CLXXVII. ¹
 Nabonas. 677.
 II Contr. 241. Sel. 240.
 [71:683] Coss. Cn. Aufidius. P. Lentulus Sura
 Bellum adversus Spartacum M. Crasso praetori datum qui ex praetore
 Cos. est factus. Liv. Is fugitivorum 35 000 duce Granico, deinde Spartacum *
 ipsum cum 40 000 cecidit.
 71. 242. Bellum adversus Cretenses duce Antonio pr.
 L. Lucullus in Ponto adversus Mithridatem faeliciter pugnavit caesis ul-
 tra 60 000. Liv. Eut. 10
 M. Lucullus in Macedonia bellum gessit, Danubium transivit. Eutr. His
 Coss. numerat U. C. 601 sed ad normam superiorum legendum 680. ¹ *
 XVI,290 Nab. 678.
 III. Contr. 242. Sel. 241.
 [70:684] Coss. M. Crassus. Cn. Pompejus.
 Mithridates desperatione rerum suarum coactus ad Tigranem Armeniae
 regem confugit. Eum Lucullus persequitur.
 Alexandra filium Aristobulum cum exercitu misit versus Damascum
 contra Ptolemaeum Mennaei, is re infecta redijt.
 70. Tigranes cum 500 millibus invasit Syriam, obseditque Ptolemaeida, ubi 20 *
 Selene al. Cleopatra regina erat, Syriae imperans. Jos. Erat haec Selene duo-
 rum uterinorum Antiochi Cyziceni, et Antiochi Gryphi quondam uxor,
 nunc verò etiam privigno suo Ant. Cyziceni filio, Antiocho Eusebi nupta et
 Antiochi Asiatici ex hoc marito mater erat: App. Haec videtur Philippum
 ejecisse sua regni parte. Dicit enim Porphyrius Philippum etiam domosum
 regno efuisse. At potius (id) supra 224. Est enim verisimile, Selenem filio
 suo Antiocho Asiatico, exulis filio, regnum parare voluisse, quare Tigranem
 in Syriam attraxit. Strabo ait, hanc Selenem in potestatem Tigranis venisse,
 utique dedita Ptolemaide: Capta Ptolemaide nunciatur Tigrani, Lucullum
 dum Mithridatem persequitur, Armeniam vastare. Is itaque domum reduxit 30
 exercitum. Jos.
 243 Lachares filius Mithridatis, rex Bosphori â L. Lucullo in amicitiam re-
 ceptus est.
 L. Lucullus Tigranem vicit. ¹
 XVI,290° Nab. 679
 [69:685] Coss. Q. Metellus. Q. Hortensius.
 postea Creticus
 Hos Coss. conjicit Josephus in annum III. Olymp. 177. id sic fieri potest, *
 si propter diversitatem intercalandi Romanus annus maturum habuit in-
 itium, ante finem anni Graeci seu Macedonici. Vide tamen an aliquid aliud 40
 subsit: ut si Josephus hic annum III non usque ad autumnum sed usque ad
 initium anni Judaicum extenderet.
 Hoc igitur anno III. et his Coss. 「regnum」 accepit Hyrcanus Alexandri
 regis f. vivâ adhuc sed paulo post defuncta matre regina anno 9. regni sui
 Hyrcano frater Aristobulus bellum infert.

6) Sparacum 19) *am Rand* Ptolemaeus Mennaei 21) Syria 24) *am Rand* Vid. 218. 224. Vid. 254.
 25) Porphyrius Schreiber 1

Quellen: 5-7) Liv. Per. 96-97 10) Liv. Per. 97 fast wörtlich. Eutr. 6,8 16 f.) Mithridates ... confugit
 wörtl. aus Livius Per. 97. 20 f.) Jos. Ant. J. 13,419-421 28) Strabo 16,2,3 43-45) Jos. Bell. J.
 1, 117-120

(Ante C. Graec.

70 243)

IV. Contr. 243. Sel. 242.

* Post 3 regni menses pax inter fratres coiit opera matris, qua Aristobulus rex esset, Hyrcanus privatus. Josephus, qui ait dignitatem apud Aristobulum stetisse per annos $3\frac{1}{2}$, sc: legendum $5\frac{1}{2}$.

69. Prima hic mentio Antipatri vel Antipae, qui pater fuit Herodis. Pater illius eodem nomine praefectus erat Idumaeae ab Alexandro et Alexandra regibus. Originem eis Josephus ex Idumaeis, Nicolaus Damascenus ex Iudaeorum Babyloniorum primatibus tribuunt.

244 *L. Metellus praetor in Sicilia adversus piratas prosperè rem gesset. Liv.

10 Finis bello gladiatorio impositus à Crasso procos. anno 3 ex quo id cepit gerere Crassus, sic intellige Eutrop:

Cum Bagadates satrapa Syriae Tigrani domino suppetias ferret, Antiochus Asiaticus, Ant. Eusebis filius, consensu populi Syriam occupavit, postquam Tigranes illam 14 annos tenuisset. Ei Lucullus Syriam non invidit.

Pr. Non. Oct. Lucullus Tigranem memorabili pugna superavit. Ap. Liv. non persecutus est fugientem. Tigranocerta verò seditione jactata occupavit, Dion ad hunc annum cujus historia quantum ejus extat, hinc incipit. ¹

Nab. 680. 9 Sept.

XVI,291

I. Contr. 244. Sel. 243.

20 Coss. L. Metellus. Q. Marcius Rex.

[68:686]

Initio anni mortuus successore nullo quia qui surrogatus erat, antequam iniret decessit. Dion.

Tigranes Selenem cog: Cleopatram in Seleuciam ad Zeugma Euphratis abduxit, ibique illam tandem interemit postquam Syriam ejus opera amisisset. Strabo.

68. 245 L. Luculli legatus Triarius in Armenia hoc Q. Marcio Cos. parum prosperè pugnavit cum equitatu Mithridatis, mediante jam aestate: deinde Nisibin Mesopotamiae tentavit. Dion.

30 Q. Metellus procos. missus adversus Cretenses, obsedit Cydoniam. Liv. Intra triennium insulam subegit.

Olymp. CLXXVIII. ¹

Nab. 681

XVI,291°

II. Contr. 245. Sel. 244

Coss. C. Piso. M. Glabrio.

[67:687]

Lucullus jam hyeme saeviente Nisibin cepit. Dion.

Triarius legatus Luculli adversus Mithridatem parum prosperè pugnavit. Liv. et his quidem Coss. Dion.

67. Pisone et Acilio Coss. Pompejus seditiosis tumultibus piratico bello praefectus. Dion.

40 246 Lucillum, ne persequeretur Mithridatem et Tigranem seditio militum tenuit. Liv. Factum his Coss: Dion.

Pompejus piratas mira celeritate vicit, intra 40 dies. Liv. Dion. Ap.

2) zwei (eigenh.?) Verbindungslinien zu den vorangehenden Absätzen 21 f.) zu Metellus

Quellen: 2 f.) Jos. Bell. J. 1,120-122. Ant. J. 14,4-7 7) Jos. Ant. J. 14,8-9, der Nicolaus Damascenus zitiert. 11) Eutr. 6,7 15) App. Mithr. 85-86 17) Cass. Dio 36,2,1-3 22) Cass. Dio 36,4,1 25) Strabo 16,749 28) Cass. Dio 36,6,1-3 35) Cass. Dio 36,7,1-4 39) Cass. Dio 36,24,1-3 40 f.) Liv. Per. 98. Cass. Dio 36,14-15

(Ante C. Graec.

67 246)

Metellus Cretam subegit.

Arsaces Parthorum rex mortuus. Dion. Appianus Sintricum appellat. ¹

Nab. 682

XVI,292

III. Contr. 246. Sel. 245.

[66:688]

Coss. M. Lepidus, L. Volcatius.

Pompejus initio hujus anni lege Manilia imperator contra Mithridatem est missus. Dion.

Tigranes filius Tigranis Armeniae regis, ad Phraatem Parthum fugit. Dion.

Pompejus in Mithridatem profectus, amicitiam renovavit cum rege Parthorum Phraate; Mithridatem equestri pugna vicit. Liv. ¹⁰

Mithridates nocturno praelio victus â Pompejo profugit in Bosphorum per Colchos et Heniochos. Liv. Id his Coss. Dion.

66. Phraates cum Tigrane bellum gerit, et Tigranes filius cum patre Tigra-
Liv. Dion. Pompejus enim id Partho persuasit et Tigranes filius Phraatem in
Armenia contra patrem duxit. Victus autem â patre, fugit primo velut ad
Mithridatem illo verò victo, ad Pompejum victorem: quem in Armeniam
duxit contra patrem. Dion.

247. Metellus confecto bello Cretico post triennium, triumphavit et Creticus
est dictus.

Arsaces Synticus

20

|

Phrahates

Pompejus Tigranem senem deditum amicum Pop. Rom. fecit adempta
tamen prius Syria et Phenice et Cilicia, Tigranem filium indignantem, quod
patri et fratri majori postponeretur, et partes instigantem contra Pompejum
vinxit coegit thesauros patri reddere. Dion. App. Factum ante Saturnalia.

Pompejus ad Cyrnum hyemavit Saturnalibus. Oraeses Albanorum rex in
hyberna irruit, amicus quippe Tigranis junioris, sed repulsus est. Dion.
App. ³⁰

Mithridates verò hiemavit in Dioscuris Colchorum, circumito Ponto.
Appianus. ¹

XVI,292°
[65:689]

Coss. L. Cotta. L. Torquatus.

65. Mithridates Ponti rex hibernavit in Dioscuris.

248. Macharem filium, qui Pontum concessu Romanorum occupaverat, mori
compulit. App:

Pompejus cum Artoce Iberorum et Oroese Albanorum regibus bellum
gessit. App. Id his Coss. et quidem aestate, Dion. Liv.

Gabinus Pompeji legatus, transmisso Euphrate ad Tigrim usque perve-
nit. Phraatis legatione sprete, Afranium in Gorduenem misit, qui ea occu-
pata per Mesopotamiam transivit in Syriam. Dion. ⁴⁰

Tunc igitur Damascus capta â Metello et Lollio Jos. Antiocho Asiatico de
Syriae regno dejecto quo id Tigranis fuisset, quem vicerat Pompejus. App.
Tunc et Scaurus in Syriam missus, cum Pompejus adhuc in Armenia esset
occupatus. Jos.

8) Partum 12) nocturno 13) Hemichos 20) doctus 21-23) *am Rand* 43) *am Rand* Quem vid.
218. 224

Quellen: 2) Cass. Dio 36,45,3 7) Cass. Dio 36,42,1-43,2 9) Cass. Dio 36,51,1 13) Liv. Per. 101
27) Cass. Dio 36,53,2-5 38) App. Mithr. 103 45) Jos. Ant. J. 14,29

⟨Ante C. Graec.

65 248⟩

Hyrcanus pontifex ad Aretam Arabum regem fugit, suasu Antipatri.
Aristobulus verò Gabinio, priusquam Scaurus Damascum venisset, 300
talenta donavit, ut in illius tutela esset. Jo. ¹

Nab. 684. 8. Sept.

XVI,293

I.

Coss. L. Caesar. C. Figulus.

[64:690]

†C. Octavius, postea AUGUSTUS natus XI Cal. Octob.⁷

* Stratonice uxor Mithridatis, castellum Symphorion Tichos ⟨di⟩ctum cum
thesauris mariti prodidit Pompejo, hyemanti in Ponto App. Dion.

10 Aretas rex Arabum Hyrcanum indu⟨cen⟩s in regnum Judaeae, fratrem
ejus Aristobulum praelio victum, Jerosolymas induxit. Jos.

Pompejus Taurum transgressus. App.

Scaurus Damascum venit, cui Aristobulus 400, Hyrcanus totidem talenta
donaverunt. Jos.

64. Phraates partes cum Tigiane juniore ineunte verò his Coss. Armeniam
invaserunt, victique à Tigiane seniore, post iterum vicerunt. Tigranes senior
Pompejum frustra in auxilium advocavit. Dion. Jerosolymorum obsidio
duravit ultra festum Paschatis. Jos. Scaurus edicto solvit obsidionem, Pom-
pejus cum Antiocho Commageno et Dario Medo bellum gessit. App.

20 249 Aristobulus Arabas Jerosolymis digressos persecutus trans Jordanem,
vicit ad locum Papyronae. Jos.

Venit ad Pompejum Antiochus Eusebes Asicatici pater, rogans ut in reg-
num patrium restitueretur. At Pompejus pecunia ab Antiochensibus ac-
cepta, civitati libertatem dedit. App. Porph.

Pontus et Syria provinciae pop. Romani facta. Dion.

30 Ex hoc satis clarum, quod supra 221 ex conjectura dixi, Antiochum Eu-
sebem Asiatici patrem, fuga elapsam ex pugna cum Parthis, dedisse se in
clientelam Tigranis. Nam quamdiu Syria penes Tigranem, nulla occurrit
mentio hujus Eusebis ut regis at benè ejus novercae et uxoris Selenes, quae
Ptolemaide ⟨re⟩gnum ... precarium sub Tigiane, marito, fortè ut ex Mace-
donibus oriundo, despecto. Imo vide ejus fatum 230. Exul erat apud Par-
thos. Itaque 244 filius eorum Antiochus Asiaticus regnum invasit, tenuitque
quadriennium Damascum. Et jam eo dejecto, petit idem pater, quippe Ti-
grane jam depulso et enervato cujus erat dedititius et jam rebellis.

Olymp. CLXXIX.

Pompejus Damascum venit. Jos. ¹

†Nab. 685

XVI,293°

II⁷

Coss. M. T. Cicero. C. Antonius.

[63:691]

40 63. Mithridates à Pharnace filio ad mortem compulsus.

250. Ineunte vere Pompejus obivit Caelesyriam et agrum Damascenum, sta-
tum provinciae component. Jos.

8) Symponō *Schreiber* 1 13) todidem 19) *am Rand* Antiochus Commagenus 22) *am Rand*: De hoc
supra 218. 224. 230. 29) Selenes *Boockmann*: felones *Schr.* 1 30) ⟨re⟩gnum ...: *etwa* þegnū eXivit
Hs., von *Schr.* 1 nicht verstanden, daher nachgemalt 33 f.) Tigrano 41) 250: 256 *Hs.* Die Zählung der
griechischen Jahre von hier an gestört verò

Quellen: 9) App. Mithr. 107. Cassius Dio 37,7,5 12) App. Mithr. 106 21) Jos. ant. Jud. 14,33
22–24) Porph.: Scal. Thes. 1, 227 Z. 41–43

⟨Ante C. Graec.

63 250⟩

Paravit etiam expeditionem in Nabathaeos. Jos. App.

Pompejus Damasco properans contra Jerolyma in itinere audit de Mithridatis interitu. Jos. et Dio. in eosdem Coss: confert. Josephus ait factum Ol. 179.

Putat ejus anno 2 decurrente aut incepto 3.

Appianus numerat Mithridatis annos 40 belli cum Romanis, 57 regni, 68 vel 69 aetatis, Eutr. 72 et 40 regni et belli. *

Pompejus Aristobulum cum 2 filijs, et deinde Jerosolymas cepit. Jos. App. tertio mense anni Jos. Die Jejunij Tamuz mensis. Jos. Dion sabbatho ait factum his Coss. sc. quia omnia festa Judaeorum dicuntur sabbatha. 10

Pontificatus Hyrcano redditus. Tum primum Judaei libertatem amiserunt, privatis enim imperio urbium Syriae tributum impositum. Jos.

Augustus natus 23 Sept. Popiliani. Messahala videtur à primis Coss. hucusque numerare illos 447 annos quo temporis spacio orbis domitus, usque ad Gallias, quas exinde ait à Caesare domitas 9 annorum spacij. *

Conjuratio Catilinaria detecta. Eut. numerat U. C. 689 lege 688 vel ad normam anni 71 ante C. fuerit 689 etsi dissentit 71 hic à caeteris. ¹ *

Coss. D. Syllanus. L. Muraena.

Pompejus imp. Romam scripsit de rebus à se gestis, idque post consulatum Ciceronis. Ep. Cic. 20

62. 251 Josephus ait Pompejum provincia Scauro tradita in Ciliciam abijisse et Scauro successisse Gabinium.

Alexander Aristobuli filius deceptis custodibus effugit in itinere.

Scaurus in Arabiam profectus cum exercitu: Aretas rex populationem agrorum pecunia redemit. Jos. Antipater jussu Hyrcani Scauro comes et adiutor fuit.

His Coss. Metellus de Creta triumphavit. Eutr. numerat U. C. 690 esset ad normam superiorum 689.

Matathias sacerdos

Judas Macchabaeus – Simon pontifex ethnarcha

Vid. 223 30

N. Johannes Hyrcanus Salome al. Alexandra

Aristobulus

Jamnaeus Alexander Alexandra

Hyrcanus pont. Aristobulus

Antipater

Alexandra Alexander Antigonus

Vid. 254

Phaselus

HERODES

Mariamme ¹

Coss. M. Pupius. M. Valerius

Nullum intercalationis vestigium lib. I. ad Atticum. At non inde certum est, non esse intercalatum.

Initio anni Pompejus Romam venit.

Q. Martius Philippus praeses Syriae in biennium propter turbulentos Arabas. App. 40

XVI,294
[62:692]

XVI,294°
[61:693]

11) liberalem 13) am Rand Aristobulus regnum et pontificatum tenuit annos 3½ lege 5½. 16) 689: 639 Hs., Fehler des Schreibers (richtig in folg. Zeile) 30) Etnarcha 34 f.) Alexander Antigonus urspr. in umgekehrter Reihenfolge, eigenh. korr., Antipater und die letzte Zeile eigenh. Zusatz

Quellen: 9) Cass. Dio 37,16,2 27) Eutr. 6,16

(Ante C. Graec.

61 250)

61. 250 Prid. Cal. Oct. his Coss. Pompejus de Ponto Armenia et Judaea triumphavit. Aristobulum Hyrcani fratrem, ejusque filium Antigonum in triumpho duxit. Plin. Appianus scribit Aristobulum tunc â Pompejo interemptum sed falsum esse ex Josepho apparet. ¹

Nab. 688. 7 Sept.

XVI,295

Coss. Q. Metellus. Q. Afranius.

[60:694]

60 251. Q. Metello, L. Afranio Coss. die toto antea sereno circa horam 11 nox se intendit, deinde restitutus fulgur. Turbinis vi tecta dejecta. Ponte sublapso homines in Tiberim praecipitati. In agris pleraeque arbores eversae radicibus. Obs.

10

Ol. CLXXX. ¹

*

Coss. C. Caesar. M. Bibulus. Eutropius ait fuisse U. C. 698 ad normam superiorum esset 692.

XVI,295^v
[59:695]

59 Marcellinus Lentulus praeses Syriae in biennium propter turbulentos Arabas. App.

Caesari Gallia cisalpina in quinquennium assignata cum Illyrico.

Julia Caesaris filia Pompejo nupsit.

252 ¹

Coss. L. Piso. A. Gabinius.

XVI,296
[58:696]

20

58 Cicero in exilium pulsus.

253 Initium belli Gallici.

Alexander Aristobuli captivi filius Judaeam incursionibus vexavit. Jos. ¹

Coss. L. Lentulus. Q. Metellus.

XVI,296^v
[57:697]

57. Abhinc procoss. in Syriam missi, quorum primus A. Gabinius. Josephus ait, illum Scauro successisse; forte quia primus Gabinius post Scaurum res in Judaea gessit, aut quia Scaurus Judaeam in multos annos tenuit seorsim: ut legatus praesidium Syriae.

Gabinius Alexandri copias fudit, Alexandrum in Alexandria conclusit, Syriae civitates Judaeae vicinas instauravit. Jos.

30

254 Cicero revocatus ab exilio.

Ptolemaeus Dionysus per injuriam suorum regno pulsus Romam abiit. Porph. Cic. in Ep.

Alexandrini verò, missis legatis Menelao, Lampona et Callemandro, ex Syria accersiverunt Antiochum cognomento Eusebon Cyziceni ex Cleopatra regis Aegypti filia, filium Antiochi Asiatici patrem privatum tunc agentem: ut Ptolemaeo extorre regnum, cum ipsius filiabus administrant. Eo verò tunc morbo extincto, vocarunt Philippum Ant. Gryphi ex Tryphaenae filia Ptolemaei VIII, filium. At Gabinius Syriae praeses ipsum detinuit.

Ita hic annus 24 Pt. Dionysi, dictus fuit primus Cleopatrae Tryphaenae et Berenices sororum.

40

Hoc anno Cleopatra Tryphaena mortua est Porphyr.

Hic sunt Ptolemaei Dionysi extorris filiae Cleopatra Tryphaena, Berenice moriturque Cleopatra hic Berenice fortè sequenti 255. At seq. 259, relinquit Cleopatram et Arsinoem, et duos filios jam satis adultos. Et per se

34) *am Rand* De quo 242 36) *am Rand* Vid. 218. 224. 37) *ü. d. Z.* (zu Tryphaenae): Vid. 232 *am Rand* Vid. 224. 242 41) Porphir. *Schreiber* 1 42) *am Rand* Vid. Genealogium 232.

Quellen: 1-4) App. Mithr. 117. Jos. Bell. J. 1, 184 7-10) Obseq. 62 wörtl. 33-38) Scal. Thes. 1, 327 Z. 42-48 (Porph.)

(Ante C. Graec.

57 254)

non est verisimile, filias patris hostes esse. Alius igitur pater quaerendus Tryphaenae et Berenice quam Pt. Dionysus, erant fortè sorores ejus. Vid. etiam 219. Ubi Pt. Lathyrus Ant. Soter promovet Philippi fratrem Demetrium. Haec sic dilui possunt, filiae non rapuerunt patris regnum, sed erant personae multae, et proceres illarum nomine regio sunt usi contra ill(aru)m patrem. Reliquos liberos posterius suscepit, jam restitutus.

Sed nova oritur suspicio; num fortè proceres etiam liberos ejecti regis voluerint praeterire eoque has sorores, non ejecti Dionysi, sed sororis suae Cleopatrae et patru Alexandri filias surrogaverint. Tunc enim appareret causa, cur Antiochum Eusebem illis administratorem adjungere voluerint, si nimirum hujus Eusebis ex Cyzicene (regis Ægypti filia) mater Cleopatra fuerit ex Alexandro mater harum sororum, itaque Eusebes frater ipsarum uterinus.

Alexander castellis deditis bellum dissolvit. Jos.

Hyrcano pontificatus commendatus, Judaea in quinque conventus distributa, optimatibus fuit permissa. Jos.

Aristobulus pater et Antigonus filius Roma profugerunt, et Judaeorum gentem concitarunt, sed victi et in Machaerunte dediti Gabinio, Romam remissi sunt. Jos. ¹

XVI,297

Nab. 692. 6 Sept.

20

Incipit secundus Berenices solius.

[56:698]

Coss. Cn. Lentulus. L. Philippus.

P. Lentulo Cilicia obtigit L. I Epist. Ciceronis.

56.

Hoc anno Romae non intercalatum.

Romani Aristobulo patre in carcerem concluso, filios ejus Alexandrum et Antigonum in Judaeam remiserunt: quod id Gabinus eorum matri promississet. Joseph.

255.

Ol. CLXXXI.

Mithridates ab Orode regno fratre Parthos pulsus, Gabinium ab Arabibus in Parthos convertit.

30

Ptolemaeus verò Dionysus, cum Romae nihil effecisset, pecunia persuasit Gabinio, ut bellum inferret Alexandriae (Ap. St.) cum is jam Euphratem trajiceret. Jos. ¹

XVI,297°

Incipit tertius Berenices, tot ei tribuit Porphyrius.

Itaque hoc 3 Berenices, qui erat 26 Ptolemaei, Gabinus adversante senatu Ptolemaeum in regnum reduxit, Antipatre Gabinium omnibus modis adjuvante, et Judaeis Pelusij custodibus aditus patefacientibus. Jos.

[55:699]

Coss. Cn. Pompejus. M. Crassus.

55.

Eutropius numerat U. C. 699. Ad normam superiorum esset 696. Pompejus et Crassus, Hispanias ille, hic Syriam, in quinquennium sortiti. Caesari Galliae imperium prorogatum in aliud quinquennium.

*

40

256

Dum Gabinus in Ægypto est, Alexander Aristobuli filius gente concitata, Romanos in Garizim obsedit, Gabinus reversus obsidionem solvit, Judaeos ad Itabyrium montem acie vicit: Jerosolymis statum provinciae ex sententia Hyrcani pont. et Antipatri composuit; inde in Nabataeos profectus

6) restituta

Quellen: 16) Jos. Bell. J. 1, 169–170 19) Jos. Ant. J. 14, 92–97 27) Jos. Ant. J. 14, 97 32) App. Syr. 51
33) Jos. Ant. J. 14, 98 34) Porph.: Scal. Thes. 1, 3226 Z. 6 40) Liv. Per. 105

(Ante C. Graec.

55 256)

eos uno praelio fudit: Romamque inde reversus, provinciam Crasso tradidit. Jos. Antequam igitur decederet provincia; de Crassi sortitione scivit. ¹

Coss. App. Claudius. L. Domitius

XVI,298
[54:700]

Non intercalatum Epist. penul. lib. II. ad Q. fratrem.

54 257 Crassus Mesopotamiae urbes occupavit et praesidijs munivit. Primus igitur hic annus belli Parthici. Dion. ¹

Coss. Cn. Domitius. M. Messala, septimo anni mense vel octavo; cum initium anni magistratum esset Cal. Jan. Popiliani.

XVI,298^v
[53:701]

* 53. Crassus in Syriam regressus templa, et in his Jerosolymitanum, exposu-
10 liavit. App. Jos. Provinciam ex sententia disposuit.

258. Crassus in Parthia periit cum exercitu, his Coss: Dion. ¹ 9 Junij Popiliani. ¹
Hoc audito Alexandrum rebellasse verisimile est.

Cassius in Syriam refugiens, Parthos insecutus Syria eiecit.

In Judaeam profectus, Aristobuli captivi ejusque filij Alexandri factionem dissipavit, captis Tarichaeis Antipatrum fovit. ¹ Joseph. ¹

Nab. 696. 5 Sept.

XVI,299

I

Coss. Cn. Pompejus III. ab interrege Ser. Sulpitio

[52:702]

V. Cal. Mart: Mense intercalario. Asconius Paedianus in Miloniana. ¹

20 Tandem collega illi Q. Metellus.

52. Cassius Alexandro per conditiones ad ocium compulso, Parthis se opposuit, ad Euphratem profectus.

259 Annus 29 Pt. Dionysi, tot ei tribuit Porphyrius.

Reliquit duos filios Ptolemaeos et duas filias Cleopatram et Arsinoem.

OL. CLXXXII. ¹

¹Nabon: 697

XVI,299^vII¹

Coss. M. Marcellus. Ser. Sulpitius.

[51:703]

30 His Coss., Cicerone praeside Ciliciae, Parthi, Pacoro duce, Euphrate transmisso Antiochiam usque excurrerunt. Ep. Cic. App.

Primus hic est Cleopatrae et Ptolemaei majoris natu.

51. Cassio Bibulus successit in Syria, qui cum Pacoro pepigit contra Orodem. Ita his Coss. finitium bellum Parthicum quadriennale. Dion.

260 ¹Cicero pr: Cal: Sextiles Laodiceam venit, in provinciam Ciliciam. ¹

¹Nabon: 698.

XVI,300

III¹

Coss. L. Paulus. C. Marcellus.

[50:704]

50 ¹His Coss: Cicero scribit ad Atticum, *Id: Februarij, Cum scies Romae intercalatum sit nec ne, velim ad me certum scribas, quo die mysteria futura sint. A. D. quintum terminalia Laodiceae.* Erat enim annus, quo dubitabat an intercalaretur Romae: alias si certum habuisset, intercalatum iri; scrip-
* 40 sisset, A. D. sextum Cal: intercalares. Notabis tamen hunc annum in suspitione fuisse intercalationis, quippe tertium a 52, certè intercalarium.

13) insecutus Seck, vgl. Cicero ad Att. 5,20,3; inseqtes Hs. 24) am Rand Vid. 232. Vid. etiam 254. 29-34) 3 (eigenh.?) Linien deuten eine Umstellung der Absätze an, genaue Bedeutung unklar 38-40) Cum ... sint nachgetr.

Quellen: 2) Jos. Ant. J. 14,101-104 6) Cass. Dio 40,12,1 15) Jos. Ant. J. 14,119-120 23) Porph.: Scal. Thes. 1, 3226 Z. 2, aber Z. 53 (Tab.) 30 J.

(Ante C. Graec.

50 261)

261. ¹

XVI,300°

ῚNab. 699

IV⁷

[49:705]

Coss. L. Lentulus. C. Marcellus.

49. Initium belli civilis inter Pompejum et Caesarem.

262 Post senatus et Pompeji fugam, Caesar Româ potitus, Aristobulum vinculis exsolvit, et cum 2 cohortibus in Judaeam misit ut eam praeoccuparet. Is verò â Pompejanis veneno interemptus est in Judaea; filius ejus Alexander ad jussum Pompeji â Scipione securi percussus Alexandriae.

Ptolemaeus Minnaei, rex Chalcidis sub Libano, captivos Aristobuli liberos redemit, Antigonum sc. et sorores, quarum unam Alexandram uxorem duxit. Jos. Ex hoc conjugio ortus esse videtur pater Lysaniae, cujus apud B. Lucam fit mentio.

Caesar dictator I. extremo anni comitia habuit. ¹

XVI,301

Nabon. 700. 4 Sept.

[48:706]

Coss. C. Julius Caesar II. P. Servilius Isauricus.

Interpositi Ὶanni⁷ 10 solidi inter I et II. Consulatum.

Quartus Cleopatrae et Ptolemaei majoris natu hujus igitur fit mentio Esth. XI. v. 1.

48 263

OL. CLXXXIII.

Ptolemaeus sororem Cleopatram regni munijs dejecturus, oppugnatur â Caesare.

Pompejus caesus, III Cal. Oct. pridie quam impleisset duodesexagesimum. Patere. ¹

XVI,301°

Nabon. 701

[47:707]

Caesar dictator II. M. Antonius magister equitum, L. Caesar praefectus urbis, Coss: et praetores nulli. Exitu anni Coss. Q. Fufius Calerius. P. Vatinius.

47.

Victo Achilla, fugiens Ptolemaeus major, navi mersa periijt. Caesar Cleopatrae et Ptolemaeo minori regnum restituit. Primus igitur hic est Ptolemaei junioris, idemque quintus Cleopatrae. Porph.

264. Rescripta Romanorum et Atheniensium ad legationem Judaeorum non huc pertineret sed ad annum ante C. Ὶ127⁷ ante 80 annos. Aliud enim decretum Josephus promisit, de instaurandis Jerosolymis, aliud exhibet Ὶejus codex⁷ de renovanda societate. Quis credat, devicta Syria et Ægypto, Judaeâ ex sententia praesidum Romanorum ordinatâ, Judaeos societatem offere, Romanos accipere? Quis sciens Atheniensium remp. hoc tempore sub Romanorum dominatu, fumante adhuc civili sanguine per Graeciam, credat περιεργεῖν, coronas aureas distribuere in theatro, legatos mittere in Judaeam? Vide reliqu(a) anno ant. C. 127. ¹

XVI,302

Nabonas: 702

[46:708]

Coss. Caesar III. dictator II quia perpetuus M. Æmilius Lepidus magister equitum

Annus confusionis 15 mensium, coincidens cum Ol. 183. anno 3.

46. 265. ¹

10) *am Rand* Ptol. Minnaes 27) Fusius 36) Judaeas

Quellen: 13) Lk 3,1 29-31) Porph.: Scal. Thes. 1, 3226 Z. 18-21

⟨Ante C. Graec.

46 265)

Nabonas. 703

XVI,302^v

IV

45 Coss. C. Caesar IV. dictator II quia perpetuus, anno quidem jam IV. [45:709]

Annus primus Julianus.

Ultima parte anni suffecti

Coss. Q. Fabius Maximus. C. Trebonius.

trimestris Cos.

Ei suffectus ultimo anni die in reliquas horas

Cos. C. Caninius

10 266.¹

Nabonass. 704. 3 Sept.

XVI,303

Caesar Octobri Romam reversus, de Pompeji filijs triumphum egit.

44. Coss. C. Julius Caesar V. dictator II, quia perpetuus, anno quidem jam V. [44:710]

Annus secundus Julianus. Suffecti

Idibus Martijs Caesar confossus, anno aetatis 56. annis 3 mens. 6 post mortem Pompeji. Jos. Postridie tres soles orti coiere in unum. Plin. l. II. c. 31.

Suffecti Coss. M. Antonius. P. Cor. Dolabella.

M. Lepido pontifici max. in locum Caesaris surrogato, decreta Hispania.

267 Cometes horrendae magnitudinis eximio fulgore noctes septem. Plin.

20 Habitus est pro Caesaris animâ.

Sol obscurus toto pene anno,

Caput obscurâ nitidum ferrugine texit

Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.

Cleopatra fratrem Ptolemaeum dolo necat.

Hic ergo nonus Cleopatrae solius. Et sic in seq. numeratum in Ægypto.

* Cicero libros de Officio scripsit ad Marcum filium. Epl: 13. ad At. l. XV.

Cicero sextili mense navigaturus in Graeciam, adverso vento rejectus est in Italiam. Epl: ad Att. l. XVI.

Olympias CLXXXIV.¹

30 Nabon. 705

XVI,303^v

II

Scripsit Cicero ad Atticum libro XV.

Coss: A. Hircius. C. Vibius Pansa

ante Chr.

43 Annus tertius Julianus

[43:711]

Cassius in Syriam atque Judaeam profectus, Syriam atque Judaeam vexavit exactionibus.

268 14 Aprilis Octavius Caesar vicit Antonium, àque Mutina repulit. Interiere Coss. Hircius et Pansa in ea pugnâ.

Antipater HERODIS pater, caenans cum Hyrcano pontifice, veneno necatus est fraude Malichi Judaei.¹

40

Nabon: 706

XVI,304

Coss: Cajus Octavius X Cal. Oct: pridie quam impleret 20 annos. Q. Pedius

25) Nonus ... Ægypto steht unter Olympias CLXXXIV, eigenh. umgest.

30) Bl. 303^v–304^v eigenh.

32) Satz bricht ab

Quellen: 16) Plin. nat. hist. 2,99 19) Plin. nat. hist. 2,94 22 f.) Verg. Georg. 1,467f. 28) Cicero Att.

16,7,5 40) Jos. Ant. J. 14,281f.

⟨Ante C. Graec.

43 268⟩

III

Decembri TRIUMVIRATU se conjunxere Octavius Caesar, M. Antonius, et M. Lepidus.

[42:712] ante Chr.
42

Coss. Munatius Plancus, M. Æmylius Lepidus II.

Annus quartus Julianus.

Cicero per M. Popilium jussu Antonij occisus mense Januario expletis annis aet: 64.

269 Herodes Malichum Judaeum, per Cassianos milites interfecit. Antigonus Aristobuli f. praelio victum Judaeâ expulit, Alexandri filiam Mariammen, Hyrcani pont. neptem uxorem duxit, repudiatâ Doride Idumaeâ. 10

M. Brutus et C. Cassius ab Octavio et Antonio ad Philippos in Macedonia victi, sibi ipsis mortem consciverunt.

Antonio in orientem, Octavio in Italiam discedentibus: CLEOPATRA Ægypti regina, anno undecimo regni ad Antonium venit Tharsum in Cilicia; Antonium in sui amorem pellexit.

Antonius Phaselum et Herodem Antipatri filios tetrarchos Judaeae constituit. ¹

XVI,304°

Nabon. 707

IV

Cl: Tiberius Nero, successor vitrici Augusti, natus XVI Cal: Decemb: Lepido et Planco Coss: 20

[41:713] An. ante Christ
41

Coss: L. Antonius, Pietas. P. Servilius Vatia, Isauricus

Octavius Caesar, Claudia P. Clodij ex Fulviâ, filiâ repudiatâ, ducit Scriboniam, Juliae postea matrem.

An.Graec.
270

Octavius Caesar L. Antonium Cos. Marci fratrem Perusiae obsessum ad deditionem adegit. Fulvia M. Antonij uxor, Octavij hostis, ex Italia fugiens, moritur Sicconi, ¹

CH4

ASTRONOMIA CHRONOLOGIAE SALUTEM PLURIMAM

ASTRONOMIA TYCHONIS BRAHE TABULARUM RUDOLPHI MATER,
CHRONOLOGIAE ILL^{MI} JUVENIS JO: FRANCISCI TRAUTSON COMITIS ETC.
PUELLAE DOCTAE ET CULTAE NON MINUS QUAM INDUSTRIAE,
SALUTEM PLURIMAM

XXII,456

Cùm in aulam venissem Ferdinandi II. Imp: Augusti, Pij Faelicis, Victoris, P. Patriae; ut serenissimis ejus oculis coram sisterem faetum meum Tabularum Rudolphi: ejusdemque providentiae et liberalitati illum commendarem, in quo superstitute ego me
10 victuram spero perpetim: faustissimi ominis loco mihi fuit, tuus, o alumna, occursum:
plurimumque fui confirmata in suscepto meo consilio, quod ex suavissimo tuo allo-
quio percepi, te non tantum per illum tuum advocatum primae nobilitatis juvenem in
conspectum adductam esse serenissimum Principis Domus Austriacae, filij Impera-
torij, sed destinatam insuper ob doctrinam, modestiam, virtutesque liberali puella
dignas; quae Reginae scientiarum Theologiae ancillareris. Harum equidem duarum
rerum altera quidem incredibili me gaudio perfudit, altera spe ma'xima implevit:
quantòque plenius illud satiat, tantò flagrantius haec accendit. O enim me faelicem
hac alumna mea o honoratam disciplinam; tene, ô sagax et sedula, cum his artibus, ad
20 quas ego sororesque meae ex liberalibus artibus, Arithmetica et Grammatica, prima
tibi fundamenta suppeditavimus, te igitur in palatium scientiarum regium introduci?
tuam operam tanta dignatione haberi, ut ea ad hujus regni negocia vocetur? ut ea non
spernatur ab illa divinissimarum exercitationum magistra? O iterum certas, minimè-
que vanas persuasiones meas, de tua liberali indole, tuaque in me gratitudine, si ijsdem
indicijs, Reginae illi, fidem tuae virtutis fecisti. Erit, erit utique, nec me credulitas
fallit, ubi tu, comprobata fidelitate et modestia tua Dominae, gratiam es inventura
apud Principem filium: ubi tu freta ejus in te benevolentia fidenter loqui incipies; ei
me magistram tuam commendabis, quid ex me hauseris, commemorabis; quid prae-
terea sperari possit ex praesenti foetu meo, sic explicabis filio Principi, ut id resciscat
30 pater Imperator: idemque tuis potissimum meritis et operâ meam matris sollicitudi-
nem pro foetu hoc Tabularum sublevet, ipsumque in clientelam suscipere et in lucem
asserere incipiat. Audiet ex te Princeps, referetque patri, quod in funere Tychonis
Brahe, patroni quondam mei, mihi tibi fuit acclamatum:

XXII,456°

XXII,457

*
Tempora nobilibus condunt pereuntia signis,
Aetatem mundi pectora bruta docent.
Quanta sit, expediunt, coelorum condita moles,
Quàmque sit aetheriae commoda forma domus:
Ne velut ignota, degat, peregrinus in urbe,
Hospitij, Adamides nescius ipse sui.

Vides, charissima, quantâ me spe impleverit haec tua fortuna, quantumque et te amem,
40 ut genuinam meam sobolem, et tibi gratuler, ob locum honoratissimum, quem apud

2) Titel vom Bearb. gebildet 23) persuasiones: zuerst cogitationes 27) me magistram tuam: zuerst foetum hunc meum Tabulas Rudolphinas

XXII,457^v

Theologiam dominam es obtentura: vides etiam, quanti et tuâ et meâ intersit, te munus ancillandi tibi datum in illo sapientiae theatro, in conspectu tantae multitudinis doctorum, obire quàm dexterrimè: vides et perpendis ipsam tui muneris amplitudinem. Ut non sim longa, ministrabis tu imperanti, tu igitur omnimodarum admonitionum, quas vel ex me vel ex sororibus meis hausisti, condam promam ages; ipsius 'erit, ex ijs, quae tu vigili suppeditabis industria, seligere illa, quibus censuerit sibi utendum: tua erit propositio, ipsius conclusio.

Haec si tu reputaveris, qua es facilitate lubens, spero patieris, quamvis dudum emancipata, ut indulgeam affectui materno; nec avertes aures, si tibi ego jam jam proficiscenti, adque Dominam transeunti, admonitionem praeter caeteras adhuc unam ex ipsis meis Tabulis Rudolphi suppeditavero, quam in caeterarum numero, Dominae, cùm erit opportunum, cognoscendam et censendam suppedites. Conferet in ea percolenda et Grammatica operas, nec abs re erit pro ea confirmanda et leges allegari, quas in illo Theologiae regno tritas et usitatas et praeconcepisti animo, quantum ex oratione tua patet, et jam jam plenius in famulatu tuo cognosces.

Adèoque ab his ipsis legibus incipiam: totamque rem in sua membra dispertitam tibi adnumerabo.

1. Tempora ex coelo deducere, ijsque principia statuere vel situm Solis in punctis cardinalibus Zodiaci, vel conjunctiones luminarium: mos est omnium gentium.

2. De cyclis annorum Lunarium, res est certa. Semper novilunium est in capite periodi: et id quidem vicinissimum capiti anni Solaris in qualibet gente usitati.

XXII,458^v

3. De anno solari constat exemplis plerarumque nationum, quod in primo annorum 'initio fuerit observatum unum punctorum cardinalium: de caeteris, de quibus non habemus hoc traditione compertum, idem credi par est. In Aegypto tempore Mosis filum annorum deducebatur ab ortu Canis circa solstitium Sole in principio Cancri versante. Moses ex mandato Dei mensem elegit vernum, quando Sol est in Ariete. Aliud initium anni contractum statuebatur Sole in libram transeunte; quod cum esset familiare plerisque nationibus Asiae, factum hinc est, ut etiam Seleucidae Macedonùm progenies, mensibus suis Graecae nomenclaturae, principium in libra statuerent. Athenis initium anni erat, Sole in Capricorno versante. Julius Caesar id ipsum est sequutus, caput anni faciens novilunium circa octavam Capricorni.

4. Quibus igitur gentibus initium anni fuit observatum tale, in quo Sol esset in alijs signis: ijs causam hujus rei fuisse non consilium sed casum, seu longam ab origine deductionem credi par est, aliamve causam similem.

5. Haec consideratio suadet credi, divinum esse in hominibus instinctum, observationem congressus Solis et Lunae in punctis cardinalibus, pro initio anni.

6. Confirmat hanc opinionem et historia creationis: Dixit Deus, luminaria sint in signa et tempora (menses) et dies (festos) et annos. Quod si hoc habuerunt Israelitae ex praecepto, ut luminaribus accomodarent principium anni, accomodarunt verò idem punctis cardinalibus: equidem probabilitate non caret gentes caeteras idem habuisse ex instinctu naturali, et sic divino.

XXII,458^v

7. Si divinus est instinctus, ut gentes observationes siderum in punctis cardinalibus adhibeant ad inchoanda sua tempora: verisimile est in ipso archetypo mentis humanae, hoc est in ipsa Mente Creatrice, temporis creati durationem, quae est veluti vita quaedam et aetas creaturarum omnium, insignitam fuisse consimili principio: ut scilicet esset insignis aliqua quin imò praecipua omnium, quas materialis ferret necessitas, copulatio seu dispositio siderum in punctis Zodiaci cardinalibus.

9) avertas *Frisch*

Quellen: 38) Gen 1,14

8. Quemadmodum vero homines, unius globi terrestris incolae, Solem et Lunam in principijs suorum temporum conferunt in cardinalia, propterea, quod Sol et Luna prae caeteris astris, potissimum ipsis et suo globo inserviunt: sic ex adverso totius mundi aetas, quàm latissime patet aether, videtur decurrere debere ab omnium omninò planetarum in cardinalibus punctis dispositione rationabili: qua dispositione saltem creaturae spirituales, motibus coelestibus praefectae sic admonerentur de aetate mundi, sicut nos homines de nostris annis admonemur a conjunctionibus Solis et Lunae etc:

9. Jam verò Tabulae Rudolphinae, dum motus omnium planetarum omnes, ab epochis nostri temporis, quae nituntur observationibus Tychois Brahe, per epochas Ptolemaicas, observationibus Ptolemaei nixas, motu aequabili et ad temporis interval-
 10 lum exactissimè cognitum accomodato, sursum deducunt ad plurima annorum (si fuissent) millia: dum hoc inquam faciunt, dum nituntur hypothese astronomica capitali, motus aequabiles saeculis omnibus quam proximè eosdem esse, nec quicquam in coelo labascere neque inconstanter nutare: nullam omninò deprehendunt universalem dispositionem principiorum omnium motuum in punctis cardinalibus praeterquàm ante nostrum annorum Christi usualium principium anno Juliano 3993 'currente, mensis Julij die 24, quae fuit feria I horâ in meridiano Tabularum Rudolphi 0.° 40' pomeridiana, quae esset hora 6. occasus Solis in India ad lacum Cosmin, multorum
 20 fluviorum parentem. Illo in loco tunc incepit feria II. Erat verò meridies tunc in Gallijs, media nox in Brasilia, mane in oceano Australi: feria sc: I.

XXII,459

10. Si igitur supponamus, vocem creatricem referendam esse ad certum aliquod punctum globi Terrarum, scilicet ad id, in quo creatus est primus homo et paradisus voluptatis: tunc sub meridiano lacus Cosmin, verba creationis sensu grammatico sic possent accipi; quod ante horas 24 (si horae potuerunt esse nullodum existente motu) creata fuerit massa carens luce: id quamdiu sic duravit, vespera prima fuit habita. Tunc post horas 12 creata fuerit lux; quae quam diu sic duravit, adhuc sine motu; totum id tempus fuerit habitum pro mane primo. Sic igitur illa vespera et hoc mane juncta constituebant diem creationis primum.

30 11. Finito hoc die in Indiâ, quàm primum fuit constitutum firmamentum inter aquas et aquas, illo ipso actu credere possumus constituta esse omnia intervalla planetarum coelestia, in quibus planetae cursus suos exercerent.

12. Et quia sine mobili non est motus: videtur nihil habere absurdi, si dicamus; eodem momento creata esse et mobilia ipsa; singulaque in spacia sua velut è communibus carceribus punctorum cardinalium dimissa; et quarto demum creationis die plenius exornata.

13. Nam etsi tunc demum legimus, dixisse deum, *Fiant luminaria, et stellae in firmamento*, tamen, quia jam lux erat die primo, jam suc'cessio lucis et tenebrarum die secundo et tertio; id omnes fatentur per lucis motum, id est, per ejus ortum et occasum accidisse.

XXII,459°

40 14. Quomodo igitur motus fuit lucis, ante plenariam Solis effigiationem, sic etiam videmur statuere posse planetarum omnium motus, ante planetarum ipsorum plenariam effigiationem.

15. Non videtur igitur principium motuum temporarium, alienum esse à verbis creationis, si id statuatur in principio feriae secundae in India, quo momento sonuit vox ista, *Fiat firmamentum*: praesertim cum accedat patrum nonnullorum suffragium, statuentium, omnia esse condita simul in uno momento.

5-8) saltem ... etc: *am Rand* 7) admonemur de nostris annis admonemur 19) Casmin *Frisch* 23) scilicet in id *Frisch* 24) Casmin *Frisch*

Quellen: 37 f.) Gen 1,14

16. De illa die sub Josua, duos dies longa, dici posset, nihil illam attinere ad numerationem: stetisse enim non primum tantum mobile, sed omnia astra simul, ac proinde nihil turbata proportionem motuum, non debere etiam numerari pro duobus, ad motus scilicet coelestes numerandos seu metiendos: sufficere ut ille tam longus dies, vicem duorum praestiterit, ad motus terrestres, Israelitarum sc. hostes suos persequentium, numerandos et metiendos.

17. Hactenus igitur astronomicè. Jam porro Grammatica sacrarum historiarum coeterorumque monumentorum excussio, intervallum hoc a principio mundi ad initium usualis aerae Christi, reddere poterit verisimile.

XXII,460

18. Anni sunt 3992. menses 5. dies 7. Ab his auferimus annos 1656 ante diluvium¹ et 330 ab urbe Babylone capta ad Christum, restantque 2006 inter diluvium et Alexandri imperium Babylonicum. Hoc interstitium ab astronomia nobis commendatum valde confirmatur nobis per aeram Babylonicam quae quo anno cepit Alexander Babylonem, numerata est 1903. Nam fundamenta civitatis et turris Babylonicae sunt jacta post divisionem terrae; cum jam certum haberent homines, sibi brevi discedendum esse in diversas terrae plagas, ut patet ex ipsorum sermone Genes: XI. At divisio terrae Phalaego nomen peperit Gen. X, qui natus est anno 100 post diluvium. Ablati 100 de 2006, restant 1906. a nato Phaleg ad captam Babylonem; itaque non plus quam 3. annis post divisionem terrae cepissent aedificare Babylonem.

10

19. Est et alia ratio, per quam, stante praedicta epocha astronomica, ista anni 1903 Babylonis captae, incipi possunt ab ipso anno nati Phalegi. Nempe cum tribuantur patribus, quibus filij nascentur, anni, Adamo quidem 130, Setho 105, Enos 90, Cainano 70, Malalehelo 65, Jaredo 162, Enocho 65, Methusalee 187. si ergo annorum numeri non habuissent unum et idem anni principium; et si his octo summis annorum adhaesissent menses aliqui supernumerarij, qui in unam summam collecti, fecerint annos tres; tunc summa annorum ante diluvium decurrisset 1659: et sic nihil distaret initium Babylonis a divisione Terrae, nato Phalego.

20

XXII,460°

20. Ad exactiorem cognitionem annorum 100 nati Phalegi pertinent ista, primum, quo modo Noe dicatur anno quingentesimo vitae genuisse Sem, Cham et Japheth. Et potest esse sensus geminus. Prior iste, quod Noa plures habuerit uxores, exque ijs genuerit fortasse etiam ante annum 500 alios filios et filias immorigeros, qui cum posteritate sua perierint in diluvio, uxores verò, praeter unam, fuerint mortuae ante diluvium. Ita capite X, Sem diceretur frater Japheth major, et capite IX attribueretur tabernaculis Sem, tanquam frater ipsius uterinus: quia ex una matre nati ambo, Sem prius, Japheth posterius, Cham ex alia matre tempore intermedio, intra spatium unius anni vel diei, Sem exeunte Noae 500, Japheth currente 501. Posterior sensus: ut ex eadem matre omnes, et vel tergemini, vel gemini; Sem et Japheth exeunte anno 500, Cham ineunte 501. At hoc posteriore sensu, obscurior esset ratio ordinis in nominandis.

30

21. Secundò, quomodo Sem genuerit Arphaxadum biennio post diluvium, si genuit natus annos 100, natus verò est proximè ante finem annj 500 Noae. Et videtur illud *biennio post diluvium*, sic esse accipiendum, *altero anno à diluvio*. Diluvium enim fuit anno 600 Noae currente, qui erat centesimus Semi. Annus 601 fuit alter ab anno diluvij, quo nondum exacto natus est Arphaxad, nondum sc: completo anno 101 Semi, et sic anno 100. Hoc videtur probabilius, quàm ut Semum dicamus fratrem Japheth minorem, natum sc: anno Noae 502.

40

1) duas Frisch 14) civitatis et am Rand 16) ut ...XI. am Rand 17) Gen. X ü. d. Z. 26 f.) et sic ... Phalego nachgetr. 33 f.) et capite ... uterinus am Rand 43) Annus: Anno Hs.

Quellen: 1) Jos 10, 12-13 16) Gen 11, 4 17) Gen 10, 25 42) Gen 11, 10

22. Igitur ad annum 1 post diluvium adde annos 35. 30. 34. inventos in cap: XI. conficiuntur 100, usque ad natum Phaleg, et divisionem terrae inter filios Noae. Nihil autem videtur addendum propter Cainan juniorem: quia, etsi is ponitur a Luca Evangelista, at ponitur non ex revelatione, sed ex usitatis tunc biblijs 70 interpretum; horum verò versio sicubi discrepat ut hic ab originali, non poterit illi praerogare, quod consensu probant omnes. ¹

23. Hic Grammatica movet jucundam aliquam quaestionem extra ordinem. Gene-
seos capite nono commemoratur aliqua historia denudationis Semi. Et videtur haec
historia non nudè propter seipsam esse relata, sed propter aliud, nempe ad explicandas
10 causas, cur talis fuerit instituta divisio terrae. Voluntas enim et benedictiones Noae
fuerunt ejus filijs oraculorum loco in peragenda hac divisione. Sic enim etiam Josua in
divisione terrae, respexit ad testamentum Jacobi. Quod igitur fuerit hic scopus nar-
rationis, videtur elucere ex ingressu, quem Moses fecit ad illam; sic enim sonat *Erant*
ergo filij Noe, qui egressi sunt de arca, Sem Cham et Japhet. Porrò Cham ipse est pater
Canaan. Tres isti filij sunt Noe, et ab his disseminatum est omne genus hominum super
universam terram. Quasi diceret Moyses: cum sim dicturus, quomodo divisa sit terra
inter filios Noae, acciderit verò singulare aliquid in hac divisione cum sorte Canaan;
qui erat filius Chami; quod scilicet ipse partem Syriae obtinuerit extra sortem patris
sui Cham, ut cui obtigit Africa et Arabia cis et ultra mare rubrum; cùm reliqua Syria
20 et Asia traderetur Semitis et Japetidis: hujus igitur extraordinariae sortis occasionem
pandam, simul etiam causas indicaturus, cur tandem terra Canaan cesserit Israelitis ex
Arphaxado oriundis, et post eos Assyrijs ex Assure Semitis: ipsae vero Cananaeorum
reliquiae dispersae fuerint in Europam Japheti sortem.

24. Jam quod narrationem ipsam attinet, quaerit Grammatica, si pater Cham pec-
cavit, cur Noa maledixit non patri sed filio Canaan puero? Et vide'tur Grammaticae,
quod Cham nihil peccaverit sed quod fortuitò inciderit in conspectum rei abominan-
dae, correptusque horrore refugerit, nec sanctum putaverit oculorum suorum vestigia
sequi ad tegendum patrem, potiusque dixerit hoc fratribus, quorum erant adhuc oculi
puri, quos et pueros custodierunt averso ingressu facto ad tegendum patrem.

30 25. Quod igitur legitur Noa expergefactus maledixisse puero Canaan, id videtur
non patris ejus Cham ultioni datum; sed non obscurè puer ipse Canaan impudens et
petulcus, arguitur à Noa hujus facti ut qui sciret, praeter hunc puerum, neminem
fuisse in tabernaculo. Aliàs si hoc solùm didicisset, quid viderit filius ejus Cham, non
oportuit dicere Moisen, *Quid fecerit sibi filius ejus.*

26. Hae igitur sunt duo admonitiones Grammaticae: super ijs esto Theologiae
arbitrium statuendi. Filius sc: Noae minor, hic sonaret tantundem atque nepos. Quod
* et Theodoreto placuit. Cur enim non potius diceretur, filius suus Cham? Et si Cham
natu minimus, cur alias hoc ordine recensentur, Sem Cham Japhet?

27. Nisi forte Canaan non ideò quia nepos Noae, filius ejus minor dicitur, sed quia
40 Noa adoptaverit Canaan, forte primo natum post diluvium, ut Jacobus Ephraim et
Manasse.

28. Sic igitur Canaan factus est primo servus Semi, quando filij Lothi Moab et
Ammon occuparunt regionem trans Jordanem, et filius Abrahami ex Agar Ismael
Arabiae contermina obtinuit ab Hevila ad Sur, et desertum Pharan: filij ex Cethura
Madiam et caeteri orientales partes; deinde filij Isaci, Esau quidem et filius ejus Ama-

2-6) Nihil ... omnes *Nachtrag am unteren Rand* 32) petulans *Frisch* 33 f.) Aliàs ... ejus *am Rand*
36-38) Quod ... Japhet? *am Rand* 37) Theodoricho *Frisch* 39 f.) 27. ... quia *am Rand* - 27. Canaan
non ideò, quia nepos Noae, filius ejus minor dicitur, sed quia Noa forte adoptaverit *Frisch*

Quellen: 1) Gen 11, 12-16 3) Luk 3, 36-37 7 f.) Gen 9, 20-27 13-16) Gen 9, 18-19 34) Gen 9, 24
cum didicisset quae fecerat ei filius suus minor 40 f.) Gen 48, 5

XXII, 461

XXII, 461°

lec, Idumaeam, Jacob verò seu Israelitae tandem universam terram Canaan intermediam.

29. Posteriori tempore Canaan factus est servus Japheti, quando Cananaei residui navibus dispersi sunt in insulas, in Graeciam et Italiam. Ut testatur inscriptio alicubi inventa *Nos sumus Chanaanaei quos fugavit Josua latro*. Et Hispani apud Strabonem * noverant annorum summam Hebraicam.

XXII,462 30. Aut dicat quis concinnio-rem hujus maledictionis seu mancipationis impletionem. Forte impletum est sub captivitate As'syriaca, quantum attinet non ad gentem Cananaeam, sed ad terram ejus seu sortem.

31. Nam etsi Assur fuit filius Semi: legitur tamen non tantum initio Nimrod è Chamita Chuso oriundus, illam Assuris sortem subjugasse, et aedificasse Niniven caeterasque urbes; sed etiam posterioribus temporibus, Medi à Madai Japhetida oriundi expulerunt ex Assyria veteres illos monarchas Chamitas, occuparuntque et Assyriam et Babylonem, testibus historijs et libro Judith: ut ita gemina servitus terrae Canaan sub Assyrijs et Babylonijs, possit ascribi Japetidis, praesertim cum Samaritae ex Media, Japetidae Madai sorte, sint in locum Israelitarum introducti.

32. Jam à fine diluvij ratio annorum est certa usque ad 145 annum Thare, qui fuit 269 post natum Phaleg et terram divisam. Hic cum debeat esse secundum Genesin annus 75 Abrami Nachoris et Arani at secundum Stephanum Actor. 7. tantum Nachoris et Arani, non verò Abramj: Grammatica duos invenit scrupulos: Prior est quomodo Thare secundum Genesin gignere potuerit Abram, Nachor et Aran, tres uno anno: posterior, quomodo Thare impleverit annos vitae 205, antequam filius ejus Abram excederet annum aetatis 75. Et posterior hic dedit occasionem dubitandi de priore. Nisi enim extitisset dubitatio posterior, nemo dubitasset de priore, nemo negasset, quin eodem anno sint editi omnes tres: et natu maximus Abram, sicut et primo nominatur. Itaque vel trigemino partu crederentur editi, vel e diversis matribus.

XXII,462^v 33. Certum enim est Thare fuisse plurium uxorum maritum; suscepit enim Abramum et Sarai ex diversis conjugibus, et hanc decennio post illum.

34. Videtur et illud augere verisimilitudinem quod Abram cum patre Thare discedens ex Ur Chaldaeorum, non adsciscit Nachorem comitem itineris, sed alterius fratris Aran filium Loth, quasi propiori sibi vinculo sanguinis junctum quam erat Nachor.

35. Itaque videtur Abramo et Arano fuisse mater eadem, Nachori diversa; et Abram initio anni natus, Aran fine. Nihil igitur causae fuisset ex hoc trigemino ejusdem anni partu, cur annum 75 aetatis Abrami divelleremus ab anno 145 aetatis Thare.

36. Ne suspicio quidem est anno aetatis Abrami 160 transiisse plures quam 160 à nato Arano. Etenim Aran genuit Melcam, haec filios octo fratri Abrami Nachori Genes: XXII. et inter hos Bathuelem. Hic verò Rebeccam: quae anno aetatis Abrami 160 nupsit Isaco sexagenario. Quod si Rebecca sit nata anno 130 Abrami et Bathuel anno 80, et Melca anno 50: ea nubere potuit Nachori anno 70 Abrami, et sic ante discessum Abrami ex Haran. Haec omnia difficiliora fient si dispertiamur inter haec gesta annos insuper 60, sic ut Abram sit natus 60 annis post Aran.

XXII,463 37. Ut non dicam, quam durum sit statuere, quod Moses qui in commemoratione aetatum caeterarum accuratus omnino fuit, circa praecipuae tamen personae Abrami aetatem, Israelitas per tot saecula usque ad Christi adventum in dubio circa 60 annos reliquerit.

4-6) Ut ... Hebraicam *am Rand* 12) *am Rand*: De terra illa egressus est in Assur, sic legitur ex Thargum, sic et Augustino legendum videtur. *von Frisch nach urbes eingefügt* 18-20) Hic ... verò Abramj *am Rand* 36-42) Nr. 36 stark überarbeitet

Quellen: 18-23) Gen 11, 27-28; 11, 32; 12, 4. Apg 7, 2-4

38. Propter causas has praegnantissimas, videtur Grammaticae, quaerendam esse interpretationem aliquam commodam verborum divi protomartyris Actorum 7: qua interpretatione concilientur illa cum Genesi commodius.

39. Occurrunt autem conciliationes istae: Primùm Stephani propositum videtur differre a proposito Moisis: hic enim annorum sequelam ex professo textit, Stephanus verò ingreditur orationem, in qua fidem Abrahami et patriarcharum est commendaturus. Ejus fidei argumenta repetit à primis incunabulis. Cum enim in Ur Chaldaeorum serviretur Dijs alienis, prima fidei Abrahami fortitudo in eo enituit, quod ad divinum monitum deseruit cum patre patriam Ur Chaldaeorum, exivitque in Haran peregrinatum seu potiùs exulatum, animo quidem proficiscendi in Cananaeam, ut disertè indicatur cap. XI fine. Etsi cùm venissent in Haran ibi habitarunt, vel propter imbecillitatem Thare, vel quia is amoenitate loci, ut Judaeis placet, captus nolebat progredi: Et haec habitatio duravit aliquot annos; *fecerunt enim aliquot animas in Haran* familiae Abram et Loth Gen: XII. Inde succedentibus annis Abram etiam Haran desertâ, vocante rursum Deo venit in Cananaeam. Ab eo verò, qui verba Veteris Testamenti sic citat, ut in praesens serviat hypothese suae, non videntur exigendi esse scrupuli temporarii, quorum causa scripsit Moises.

40. Praeterea videtur sufficere, ut Stephanus velut in confesso posuerit, se citare historica ista ex Moise, quippe locutus est coram scribis, Scripturae peritis. Et hujus ex Moise citationis quaedam veluti qualitas seu circumstantia est, quod in Genesi post finem capitis undecimi, quae est de vita Thare, 205 annorum, quibus finitis mortuus est in Haran, post haec inquam verba, statim sequitur caput XII, *Dixit autem Dominus ad Abram, egredere de terra tua et de cognatione tua, et de domo patris tui*. Hanc igitur sequelam textus Mosaici videtur citare Stephanus, nihilque aliud velle, verbis illis *post mortem patris Tare*.

XXII,463°

41. Jam vero constat exemplis omnibus generationis patriarcharum, quod res narratae post mortem patriarchae commemoratae, non ideò revera etiam ratione temporis sint eam consecutae.

42. Propterea admonet Grammatica an non in hac oratione Stephani κακείθεν μετὰ το ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ μετόπισθεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην, subintelligenda sint duo verbula κακείθεν, ὥς ἀναγινώσκουμεν μετὰ τὸ etc. Inde, ut legimus post mortem patris sui, et illud *post mortem* referatur non ad *transtulit*, sed ad subintellectum *ut legimus*.

43. Amplius admonet Grammatica, an non res, quae tractum et durationem temporis requirit, tunc potissimum fieri censeatur, cum perducta res est ad suum vigorem constantem, non verò cum primum a tenuibus initijs oritur. Qualis res est, Μετοικισμὸς. Nam etsi Abram cepit μετοικίζεσθαι primùm deserta Ur Chaldaeorum cum patre, deinde deserta habitatione patris sui superstitis, cùm eo relicto transivit in Canaan: quamdiu tamen pater ejus supervixit, ipse videri potuit reversurus vel in Charras vel in Ur, quasi jus civitatis ibi habens. At mortuo patre, post annos 60, cum non tantum non repeteret Abram nec jus civitatis patris haereditarium, nec habitationem multentem ejus in Haran; sed insuper mitteret, qui filio Isaco uxorem Charris quaereret, adque se in Cananaeam transferret; cum insuper etiam partem agri emeret in Cannan in sepulturam Sarae, quo signo capessebat animo possessionem terrae posteritatis suae nomine, fidens Deo: quod idem posterius fecerunt et Jacob et Joseph, petentes sepeliri in Canaan; cum ante id tempus non dedisset illi Deus, ut sonant verba Stephani,

10-14) animo ... Gen: XII. *am Rand* 11) cùm *unsicher, gestr.?* 23-25) Hanc ... Tare *am Rand* 32 f.) et illud ... legimus *am Rand* 37 f.) primùm ... superstitis *am Rand* 41 f.) nec habitationem ... Haran *am Rand* 44-46) quo signo ... Canaan *am Rand*

Quellen: 13 f.) Nach Gen 12,5 22 f.) Gen 12,1 25) nach Apg 7,4 29 f.) Apg 7,4

hereditatem in Cananaea, ne vestigium quidem pedis hic demum, mortuo jam patre Thare, confirmatus fuit ille μετοικισμὸς.

XXII,464

44. Enimverò si locus uterque ponderetur diligentius; videtur Grammaticae, quod Stephanus initium illud capitis XII sic legerit, ac si Moises absolutis generationibus patriarcharum, hic demum inchoet historiam Abrami, eamque velut ex alto repetat.

45. Propterea quae Moises confertim dicit, *Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo Patris tui*: ea videtur Stephanus explicatius proponere: quasi illud, *De terra tua*, pertineat ad Ur Chaldaeorum: secundum Gen XV *Ego Deus, qui eduxi te ex Ur Chaldaeorum*: quod Nehemiae IX repetitur. At illud, *De domo patris tui*, pertineat ad migrationem ante mortem Thare, denique illud, *De cognatione tua*, ad consummatam illam absentiam in Canaan, post mortem Thare.

10

46. Etenim terra et patria, Abrami erat Ur, non Haran: et nisi hoc Stephanus de Ur dictum intellexisset, inveniretur aliquid amplius narrare, quàm aliàs extra hanc particulam, inveniretur in Moise: quia Moses capite XI, quando de Thare loquitur, non meminit responsi divini, quo moniti vel Abram vel Thare, discedendum sibi ex Ur statuerint.

47. Ex adverso, particula illa, *De domo patris tui* quando sic junctim ponitur cum illa, *de cognatione tua* non nisi per pleonasmum, posset referri ad tempora, mortem Thare consecuta. Nam vivo quidem patre, propriè sonat illud *De domo patris tui*; in mortuo verò, suffecisset illud, *De cognatione tua*.

20

XXII,464°

48. Haec consideratio facit ut Grammatica priorem illam suam distinctionem institutorum Moisis et Stephani paulatim immutet, ut quod Mosi tributum est ibi, id habeat locum in capite undecimo, quod verò Stephano, id sit huic cum ipso Moise commune, sed in capite sequenti duodecimo. Nam verè quidem initium hoc capitis XII sonat graviter et patheticè, tanquam de re magna, ad quam Deus Abramum vocaverit; non minus quam initium illud orationis Stephani.

49. Itaque monet Grammatica ulterius, num fortassis explicatio illa Stephani, et quidam veluti commentarius initij capitis XII, sapiat aliquid de schola Gamalielis aut Hillelis aut alicujus alius docti rabbini Christum antecedentis.

*

50. Hisce rationibus, et hac conciliatione: Grammatica censet sibi quidem satisfacere; ut non appareat ulla necessitas, divellendi annum nati Abrami ab anno 70 Thare patris: dummodo id acceptet Theologia domina; de qua bene hoc loco sperat, cùm jam dudum Patrùm aliqui huc inclinent.

30

51. Jam porrò proximè subit alia quaestio, ab alijs quod sciam, hac formâ non mota, mihi tamen necessaria ad tuendam exactè epocham illam meam astronomicam in rerum initio, adque conciliandam illam cum historia sacra. Quaeritur enim, cum numerentur in exodo 430 anni habitationis filiorum Israel in Aegypto; undenam illi incipiendi. Qui censent incipiendos esse ab anno 130 Jacobi et sic à descensu Israelitarum in Aegyptum, ij hoc loco in nulla consideratione erunt, dudum enim sunt rejecti.

40

Fr. IV,538

52. Ex ijs igitur, qui verisimilia afferunt, alij quidem numerant ab ipsa vocatione Abrami, et ab anno ejus 75: hoc puto argumento, quia eodem capite XII commemoratur descensus Abrami in Aegyptum; quasi is ipso anno adventus sui in Canaan pervenerit in Aegyptum: et cum hoc ingressu in Aegyptum incipienda sit habitatio filiorum Israel in Aegypto.

8 f.) secundum ... At illud, *am Rand* 17-20) *Zitate von Kepler nachträgl. in [] gesetzt* 25 f.) ad quam ... vocaverit *am Rand* 32 f.) dummodo ... inclinent *nachgetr.* 34) hac formâ ü.d.Z. 44) *nach habitatio Lücke in Hs., die mit Nr. 69 wieder einsetzt*

Quellen: 6-9) Gen 12,1 15,7; Neh 9,7 37) Ex 12,40

53. Accedere potest locus D. Pauli ad Galatas III., qui hos 430 annos numerat a promissione, quae ad Christum fert, ad usque datam legem. Jam lex est data anno exitus ex Aegypto, promissio vero, quae ad Christum tetendit, facta est in Haran a. 75. Abrami: *faciam te in gentem magnam; in te benedicentur universae cognationes terrae*.

54. Ego vero, necessitatibus prius dictis adactus, excutienda censeo etiam alia initia verisimilia. Quod igitur primum argumentum attinet, non videtur Grammaticae, omnino certum esse, quod Abram eodem anno 75. adventus sui in Canaan descenderit in Aegyptum. Primum enim ex Haran in Canaan satis longum iter est, praesertim lente
10 proficiscenti cum armentis et gregibus. Deinde Abram pertransivit, id est lustravit terram usque in Sichem. Tertio Abram, percepto divino oraculo, aedificavit altare. Quarto discedens inde tetendit tabernaculum suum contra Bethel, quod est argumentum habitationis. Quinto aedificavit et hic altare. Sexto discessit inde contra meridiem. Septimo facta est fames in terra, qui eventus videtur plus quam unum annum requirere. Igitur etsi numeraremus hos 430 annos a primo Abrami descensu in Aegyptum, nondum fuisset certi de anno 75. Abrami.

55. Jam neque exprimitur, quanto tempore Abram habitaverit in Aegypto. Et si numeratio debet incipere post ejus reditum, quaeritur, utrum a secunda apparitione Domini in Canaan, post divisionem a Lotho, postquam Abram transtulit tabernaculum suum in Mambre et Hebron, ane potius post devictos reges et liberatum Loth, capite sc. 15, quando tertio Deus apparuit Abramo.
20

56. Nam hac demum vice Deus promissionem, Abrae semel atque iterum antea factam de terra Canaan, confirmavit icto solenni foedere; hac demum vice dictum est illi, quod non Eliezer servus, sed aliquis naturalis filius sit haeres Abrae futurus; hac demum vice praedicatur Abrahae, quod semen ipsius sit servitutum in terra non suavi, nec additur in Aegypto, quo minus est verisimile, numerationem Aegyptiacorum 430 annorum incipiendam esse a prima praecedenti profectione Abrami in Aegyptum; denique hac demum vice determinatur summa superficiaria annorum 400 habitationis in Aegypto.

57. Et haec summa alia non ita commode potest pro vera defendi ratione initii, nisi id ipsum sit summae initium, quando summa fuit pronunciata. Nam si quaeratur, quare dicantur filii Israel habitasse in Aegypto 430 annis, cum certum sit, non plus 215 annis a descensu Jacobi esse elapsos, hic alii, qui dicunt, hanc prophetiam de anno 400 editam esse post summae hujus principium jam transactum, causam initii nullam idoneam dicere possunt. Nam si ab adventu in Canaan, Canaan non est Aegyptus, si a descensu Abrami in Aegyptum, Abram non est idem qui posteritas ejus ex nepote Jacobo. At qui dicunt, tempus ipsum editae prophetiae annorum 400 esse et initium eorundem, ii causam numerationis hanc dicere possunt, quod perinde sit, ac si diceret Moses: *servient usque abhinc annos 400 et servient ii quidem, qui ex te ducent originem, ut tibi in praesentia est promissum, te habiturum filios naturales*.
30 40

Fr. IV, 539

58. Propterea qui argumentum secundum ex Paulo ductum pro anno Abrami 75. dissolvere volet, is dicere poterit, haec verba *Testamentum ante sancitum a Deo in Christum*, rectissime applicari huic vici, quando determinatum fuit Abrahamo, quo de semine suo, id est qua vel cujusmodi de posteritate essent intelligendae promissiones priores, sc. non de ea, quae esset possessione tantum Abrahami, sed quae esset ipsius naturalis; nam haec ferebatur in Christum, non illa.

59. Alias si a promissione omnium prima numerandum esset, tunc, quia illa est facta adhuc in Ur Chaldaeorum (Gen. 15.), initium horum 430 anteverteret annum 75. multis annis, quibus habitaverunt Abram et Loth in Haram, *facientes animas*.

61. Dicendum esset igitur, cum Moses in media versetur historia Abrami, reliquisse hoc decennium sine singulari notatione numerorum ex sola historia disponendum.

62. Igitur si ante diluvium sunt anni 1656, haec prophetia cadet in 82. aetatis Abrae; sin ibi 1659, tunc in 79. hujus: ut astronomicam tueamur epocham creationis et ceteros characteres chronologicos.

63. Igitur ad 1656 diluvii additis 100 usque ad Phalegum, et 276 ad 82. Abrami, et 430 ad exitum ex Aegypto, fit summa 2462.

64. Incidit autem tempore intermedio difficilis contentio inter Grammaticam et Arithmeticam, ex qua deformitatis non parum redundat in Chronologiam circa historiam Jacobi posteriorum, etsi ad summam totius aetatis mundanae nihil haec lis facit. 10

65. Sed si Grammatica licentiam impetrare posset a Theologia, cedendi nonnihil de jure suo in loco unico, vel illud saltem commodiuscule interpretandi ad exemplum proximae difficultatis: tunc liberaretur Chronologia 18 luculentis absurditatibus circa posteritatem Jacobi. Nisi hoc obtineatur, facere alia Arithmetica et Grammatica adeo ipsa non possunt, quin de his 18 absurditatibus testimonium suum, licet invitae, deponant.

66. Quaeritur enim, quam diu Jacob habitaverit in Mesopotamia et quando sit natus Joseph? Et verba quidem Gen. 30. et 31. ad rigorem grammaticum examinata videntur hoc dicere, Jacobum 20 solos annos habitasse in Mesopotamia, Josephum vero natum post 14 annos hujus habitationis; omnes sc. 12 liberos Jacobi natos esse intra 6 annos, masculos 11, femellam 1. Jacobum vero octogenarium circiter venisse in Mesopotamiam. 20

67. Ex adverso postulat series rerum narratarum, ut Jacobus nihil ultra 42 annos natus venerit in Mesopotamiam, ut nativitas liberorum ejus sese diffundat in tempus longius, ut Jacobus, post consumptos annos 20 servitutis in domo Labani, postea libertus egerit aut etiam e soceri domo secesserit in viciniam forte, sic ut tamen in mutuo conspectu esset familia utraque, sicque consumserit adhuc plures annos, dum interim Rebecca maneret sterilis: ut tandem Josepho nato ex Rebecca in senectute Jacobi ipse hoc veluti pignore amoris conjugialis ex ea suscepto plenariam fugam ex Mesopotamia arripuerit, quando filii ejus ceteri jam erant ex parte maritali haberentque parvulos. 30

68. Hoc autem si detur Chronologiae, opus erit nobis hac interpretatione verborum Hebraicorum Gen. 30. *Nato autem Joseph, dixit Iacob socero suo, 'dimitte me*, id est, nato Josepho Jacob discessit ex Mesopotamia, cujus profectionis causae et occasiones a multis annis sunt repetendae. Finita enim servitute 14 annorum, Josepho tunc nondum nato, dixit Jacob ad Laban, *dimitte me* etc. Et primo quidem passus est sibi persuaderi, ut maneret in domo Labani per annos 6 pro certa mercede pecudum, postea vero, cum haec merces omnibus modis, quos Laban inconstantissima definitione comminiscebatur, foeneraret Jacobo, cum haec incrementa Jacobi inciperent invidiosa esse Labano, sic tandem conventum fuit inter socerum et generum, ut ille alios quaereret curatores gregum et armentorum suorum, iste de partis viveret eaque et postea augeret. Hoc tam diu tenuit, quam Rachel etiam peperit. 40

69. Itaque Genes: XXXI. requiritur et haec interpretatio *Iccirco viginti annis fui tecum*, id est in domo et servitio tuo. Nimirum ex sequentibus: *sic per viginti annos in domo tua servivi tibi, 14 pro filiabus, 6 pro gregibus*. XXII, 465

1) Frisch: Numerus 60 desideratur in manuscripto.

45) Vor Nr. 69 10 Zeilen (ältere Fassung eines Teils von 68) gestr.

Quellen: 35) Gen 30,25 45 f.) Gen 31,38

70. Videant etiam periti linguae Hebraicae, an non verba illa, *Nato autem Joseph*, possint sic reddi: *Interim autem, dum nasceretur etiam Joseph*, acciderunt ista etc. Sic enim non finis sex annorum contractus, sed nativitas Josephi multis annis posterior, fit causa Jacobo profectionis. Et haec causa est contextui conformior.

71. Hac vel una vel altera delumbatione, summi rigoris in loco unico, quantumvis durâ legibusque grammaticis contrariâ, speret Grammatica, se loca caetera compluria tuituram tanto rectius, ut circa illa in jure suo, per Arithmeticae jura, non adeò evidenter impediatur. Non scilicet generaturi sunt decennes, non bella gerent pueri, non in rus ibunt infantes, non aetate Josepho minor erit alius quispiam, praeter Benjaminum, non sc: nascetur seni Jacobo nisi Joseph et Benjamin: non rapietur puella sexennnis, non aestuabit amore octuagenario major, et caetera absurda usque ad 18.¹

72. Sed ad articulos temporis revertar. Annus igitur [2462] 2457 mundi est annus exitus. Ergo 2497 est ultimus deserti, radix sabbaticorum, et 2504 est primus directionis Jubilaeorum secundum Samaritas, qui cum in terra semper manserint, ordinem continuarunt. Judaei verò interruptione factâ per tempus captivitatis, posteaque etiam, primis annis solutae captivitatis, non observato sabbaticorum ordine ob necessitatem, tandem novo initio capto a 7 Artaxerxis foedere inito de observandis sabbaticis, veterem ordinem luxarunt, ut qui erat ipsis jam sabbaticus, esset ex antiquo notus hebdomadis Samaritani. Quod cum notent docti, causam tamen hic dictam ignorant.

XXII,466

73. Ab anno vero 2497, cum fuit occupata Peraea, Jephthes numerat annos 300 usque ad se. Ex quibus colligitur, praeter occupationis terrae 7, praeterque Othonielis 40, Aodi 80, Deborahae 4, Gedeonis 40, Abimelechi 3, Tholae 23, Jairi 22, et Philistaeorum 18, adhuc circiter 30 numerandos sub Josua et post Josuam sub servitutibus nonnullis, ut facit Josephus, secutus initium libri Judicum. Et in dextra quidem dispositione inveniuntur 303 a tempore mortis Moisis vel occupatione terrae Moabitidis de qua lis movebatur Israelitis sub Jephta.

74. Ab [anno] initio Jephtae, mundi anno 2800, sub sequentibus judicibus elapsi sunt 31 anni usque ad principium servitutis secundae sub Philistaeis annorum 40, annumque mundi 2832, qui erat 1162 ante Christum. Abhinc numerantur 40 Philistaeorum, 40 Eli, 20 Samsonis, et alij 20 sub Samuele. Summa 120. Quae summa, numeratis ad Jephtam 303, cum non tantum libros Regum superet, sed etiam numerationem Pauli Act: 7: datur igitur intelligi, redundare annos 40: eoque verisimile est eosdem esse 40 Eli et 20 Philistaeorum ultimos, cum servituti finem imposuerit Samson occupaveritque reliquos 20 Eli posteriores. Itaque eodem tempore perierint primò Samson, paulo post ex ejus occasione etiam Eli: quo extincto judicatum sit exorsus Samuel viginti annorum.

75. Ante Christum igitur 1083, mundi 2910 Saul electus praefuit annos 40, quot habet D. Paulus. Colliguntur autem ij ex aetate Isboseth filij et Sauli conjugijs, filiorumque ordine nativitatis.

76. Successit igitur David anno mundi 2950, ante Christum 1043: qui post annos 7 expugnavit Jerosolymorum arcem primus, mundi 2956, ante Ch: 1036.

XXII,466°

77. Post alios 33 $\frac{1}{2}$ et Salomonis 3, fundamenta sunt jacta templi, currente ante Christum 999, annis 490 a divisione terrae, cum 490 sint 10 jubilaea. Itaque videtur Salomon expectasse jubilaum istum.

78. Sunt igitur ab exitu ad templum 536. Libri quidem Regum ponunt 480, qui numerus conflatus est ex omnibus in libris V.T. expressis, extritis servitutibus. Vicis-

1-4) am Rand für gestr. Text 12-26) 465^r letzte 8 Zeilen, 465^v ganz gestr. (ältere Fassungen von Nr. 72-75). Nr. 72 und 73 teilw. schwer leserlich 13) Zahlen unsicher 19) Samaritanis Hs., korr. Frisch 20) Ziffer 7 in 2497 unsicher 24) dextra (unsicher) für gestr. mea 26) de ... Jephta unsicher, fehlt bei Frisch 42) 3: zuerst 4; vielleicht umgekehrt

Quellen: 1) Gen 30,25

sim D. Paulus numerat 450 a divisione ad Saulem, quantus colligitur ex omnibus numeris expressis in V.T. accensitis servitutibus. Ita ex 40 deserti, 7 occupationis, 450 Judicum, post Josuam et Samuelem, 40 Saulis et 43 usque ad templum summa fit 580, non 480: quibus si 12 sub Samuele addideris, secundum Josephum et computum Samaritanorum, consurgunt 592; quantum etiam Josephus ponit. At in hoc praesenti computo colliguntur minus quam 592, plus quam 480, et rectè quidem. Nam verus annorum numerus, ob ipsam collectionis rationem geminam, est certò non minor quam 480, non major quam 592. Et ecce 536 est medium inter utrumque fortuito calculi eventum.

79. Jam summam annorum regni Juda rectissimè puto numerari ex Jeremia et Ezechiele, 430 ab occupatis a Davide Jerosolymis ad urbem a Chaldaeis destructam. Itaque ad annos mundi 2956 adde 430, proveniunt 3386, ante Christum 606: ut sit Jerosolyma a Davide capta initio summae, a Sedecia amissa fine. Legatur cap: 32 Jeremiae et 1. 2. 3. 4. Ezechielis: apparebit enim loqui prophetas de tempore possessae urbis.

80. Erunt igitur anni 390 ad 13 Josiae, et 40 ad 11 Sedeciae. Nam Jeremiae 25, a 13 Josiae, ante Ch: 646 sunt solidi 22 ad 4 Joachim Christi 624. Hinc solidi 7 ad initia Sedeciae, Christi 617. Hinc 11 ad rogum urbis.

81. Sed ad digerendos annos regum et Israelis summè necessaria est regula, ut anni omnes includantur statis metis primorum mensium, et dicatur is primus regis, in quo coepit rex, idemque ultimus demortui, nisi sit circa finem anni facta successio. ¹

Fr. IV, 541

82. Cum ergo annus 1002 ante Ch. sit primus Salomonis, erit 962 primus Robeami et Jerobeami, et 945. primus Abiam, et 18. Jerobeami, et 943. tertius Abiam, primus Asa, 20. Jerobeami.

... ..

95. Anno 608, 9. Sedeciae, obsessa est Jerosolyma. Annus 607, 10. Sedeciae, erat jubilaeus, ex observatione Samaritanorum hodierna. Itaque rex cum populo foedere se constrinxerunt ad dimittendos servos. Interim Chaldaeus discessit a Jerosolymis, tendens in occursum Aegyptio. Jeremias etiam exivit, ut solennia aliqua, jubilaeo usitata, faceret. Tunc Judaei poenitudine ducti non dimiserunt servos. Reversus igitur est ad obsidionem Chaldaeus urbemque cepit anno seq. 606. 11 Sedeciae, qui non erat sabbaticus. Legatur Jeremias diligenter, apparebit, quod dico.

96. Ex collatione Jeremiae et Ezechielis patet, aestate hujus 606. coepisse 19. Nabuchodonosoris. Proinde hic est Nabopollassar Ptolemaei. Nam quod annis abhinc 15 retro numeratis eclipsis illa invenitur, quam Ptolemaeus adscribit anno Nabopollassar 5, cum hic numeretur annus ab aestate 4. et ante aestatem, mense quo eclipsis fuit, 3. Nabuchodonosoris, non 5, id solvi posse puto per fragmentum antiquitatis Chaldaicae, prolutum a Josepho, qui refert, in expeditionem Syriacam proficiscenti Nabuchodonosoro patrem Nabulassarum tradidisse partem regni, ut ita Ptolemaeus anno uno plus numeret ab illo suo initio.

40

97. Etsi annis 18 diebus 10 ante hanc eclipsin fuit alia consimilis, observatu commodior, plane apta ad idem institutum, cui Ptolemaeus destinavit alteram, quae in canone mathematico regum Babylonicorum plane cadit in 5. annum Nabopollassar 1 illius, quem iisdem pene literis origines Chaldaicae Nabulassarum 'appellant. Ita minus etiam dissensus nominum esset inter Ptolemaeum et prophetas Chaldaeosque libros.

Fr. IV, 542

4) Samuele korr. für Josua 16) 12 Sedeciae Frisch 21) Ende der Hs. 25) Frisch unterbricht hier die Textwiedergabe mit der Bemerkung: Hac ratione Keplerus in sequentibus pergit usque ad annum 608, enumerans reges eorumque regni annos (Nr. 83-94). Deinde his finit: 95. Anno ...

98. Hoc pacto numerabimus etiam 70 annos inclusive captivitatis ab 11. Sedeciae ad Cyrum, faventibusque documentis antiquitatis omnibus erit historia talis: anno 27. captivitatis Nabuchodonosoro successit Evilmerodach, Danieli dictus Baltazar. Hunc anno 3. regni, capt. 30, Darius Medus avunculus et Niriglissaris sororius inita conspiratione interfecerunt, regnumque partiti, ut praedixit Daniel, Darius, Herodoto Astyages, Assueri vel Cyaxaris (per metathesisin) filius, frater Nitocridis matris regis, septentrionales provincias, Mediam sc. et Persiam occupavit, assumpto secum Daniele, Niriglissaris vero australes retinuit, Chaldaeam, Assyriam, Syriam, Phoeniciam, Judaeam, Aegyptum, nomine quidem Labassardaci, filii sui ex filia Nabuchodonosoris, adhuc impuberis. Qui patre post 3 annos mortuo successit caesusque est post 9 menses, captivitatis a. 34. Ei suffectus est ex alia familia Nabonnidus, quondam sub Nabulassare pacis legatus inter Lydos et Medos ab Herodoto nominatus. Sub hoc, ante Ch. a. 560., Cyrus Persarum rex factus, Medos oppugnare coepit anno 1. Olymp. 55, vicit Darium seu Astyagem, postquam is annos 19 imperasset, annis natum 81; numerat enim Daniel ab 1. Darii ad 3. Cyri 21 annos sub imagine dierum, annus erat Nabonnidi 17. Post Medos Cyrus Lydiam debellavit, inde Assyriam adortus, tandem exactis 68 captivitatis Babylonem cepit anno, qui erat 69. ab 11. Sedeciae. Tunc Judaei et Babylonii numerant 1. Cyri, ut et canon mathematicorum. Judaei, captivitate soluta decurrente a. 1. Cyri, jamque currente 70. captivitatis, in Judaeam reversi aedificaverunt altare, ante Chr. 537, cum sequens 534. esset Samaritanis sabbaticus ex antiqua continuatione.

99. Anno 2. Darii Persae seu Hystaspis filii, 17. solutae captivitatis, ante Ch. 520. exiit decretum de reaedificandis Jerosolymis. Abhinc numeratae hebdomadae 7, seu jubilaus primus difficillimi temporis, et 62, id est anni 483, attingunt annum 9. Julianum, quando Herodes plebejus et Idumaeus Romanorum arbitrio et copiis occupavit Jerosolyma; et plenae 70 hebdomadae, seu anni 490 attingunt monarchiam Augusti in oriente, devicto Antonio captaque Aegypto, Juliano 16, quo Herodes ab ipso feudum regni Judaeae accepit. Ab hoc initio per annos 100 sequentes contigerunt praedicta a Daniele: sub Herode enim natus est Christus, sub Tiberio passus; stirps
30 Christorum, unctorum sc. in reges et sacerdotes, eradicata, nec finis malorum fuit, quoadusque cumulus malorum accessit, eversio urbis, incensio templi, sacerdotii abolitio, gentis excidium. – Hac interpretatione Eusebius et illum secuti contenti fuerunt.

100. Sed videamus prima tempora de his 490 annis. Anno igitur reditus 18. fundatum est templum, urbs, etsi licebat, nondum tamen aedificata. Post 33, reditus 51, sub Xerxe seu Assuero, ut omnibus circumstantiis probatur, volebant aedificare urbem, sed accusati, ut est Esdrae 3. (sed transpositione obscuratum), tributis etiam oppressi ob bellum Xerxis contra insulas maris – Graecas – destiterunt, quin imo post annos aliquot tota gens periclitata vix est ab Esther servata. Ecce angustiam temporis
40 usque ultra 49. captivitatis et sic ultra 7 hebdomadas, quibus exactis ope Estherae respirarunt.

101. Anno 7. Artaxerxis, ante Ch. 458, Esdras profectus foedus cum populo icit de
* servanda lege et sabbaticis; ergo annus contractus, incipiens a mense septimo et complectens aestatem anni 457, primus fuit sabbaticus novae et repetitae observationis, ad hanc usque diem a Judaeis observatae, non attentis Samaritanis, qui tertium hebdomadis agebant.

102. Seq. anno 456, primo hebdomadis, coeperunt struere muros; at rursum impediti et suspensi fuerunt usque ad ulterius decretum. Id vero obtinuit post 11 annos Neemias aedificavitque murum anno 20. Artaxerxis 52 diebus, angusto sane temporis
50 spatio, post annos 75 ab edito decreto, 93. a reditu. Idemque Nehemias reversus in Judaeam sub Dario Notho, 113. reditus, Judaeos reformavit.

Fr. IV, 543

103. Ab hoc tempore, ubi desinunt libri sacri, incipit defectio Aegypti a 'regno Persarum, quo toto tempore, per annos 100, nulla vel rarissima fit mentio Judaeorum in Josepho, praeterquam Oniae et Simonis pontificum. Erant oppressi exercitibus hostilibus, in Phoenicia concurrentibus.

104. Quod vero Daniel seorsim scribit de hebdomada una, quomodo per ejus dimidium sit abolendum jure sacrificium, id scriptor libri Macchabaeorum et Christus ipse dominus interpretati sunt de hebdomada non ultima, sed ille quidem de una e medio numero, de bello sc. Antiochi, ante Ch. 167, Christus de una supernumeraria, divulgata a praecedentibus 69 vel 70, de bello sc. Judaico, quod finem hebdomadam certo insecutum est vel 100 annis secundum interpretationem Eusebianam, vel 70 10
secundum modernos.

105. Longum esset deducere consensum hujus calculi cum antiquitatibus Tyriorum ex Josepho, Aegyptiorum ex Manethone et Herodoto, Assyriorum ex Diodoro. Sed sufficiunt hactenus dicta ad comprobandum id, quod initio propositum est: videri epocham astronomicam, quae omnes omnium planetarum motus habet dispositos in punctis cardinalibus eoque creationis momento est consentanea, annosque 3993 ab ea ad Christum rectissime conciliari cum historia sacra et profana. ¹

Annos Graecorum ponam, qui a mundo ad Christum habent 5199. Nam est aera usualis apud illos. Hic numerus ex 1. anno nostri mundi erit ad sinistram. Adjacebit illi 1. A conditu ad diluvium. 2. A diluvio ad vocationem Abrahae. 3. A vocatione Abrahae ad exodum. 4. Ab exodo ad templum. 5. A templo ad captivitatem. 6. A captivitate ad reditum. 7. A reditu ad 2 Darij Nothi. 8. A 2 Darij Nothi ad eversionem templi. Et ante hunc finitum aera artificialis Dionysij ad nos. Etiam aera Martyrum ad Dionysium.

10 Sequentur res Aegyptiorum coerulea nulla aera. Inde ecclesiae ad sinistram. Periodus autem Juliana ad dextram cum cyclo ☉ ☽, et caractere proemptoseos ☉ ☽. Et periodo Judaica cum sabbathicis et jubilaeis. Imo Juliana non est opus.

Assyriorum res incipient cum aera Babylonis. Purpureo colore.

Germanica ut incerta, sine columna; in quarta serie: colore cinereo. Nulla aera.

Per: Jul: 2854. 2625 fiet haec series quinta. Quartam enim habebunt graeca, colore viridi, erit subdivisa in multas columellas. Nam 2625 incipit series Sicyoniorum: 2854 accedit Argivorum postea Mycenorum. Posset numerari aera aevi mythici et historiae addi. 2918 Atticorum seu Atheniensium ante Argivos ponendum. 3220 Trojanorum regnum primo loco collocandum post Assyria, et cum viridi jungendum, ac si Graeca gens fuisset. 3385 Res Latij collocandae ante quintam Germanorum columnam, post res Graecas, ut illa sit Germanica sexta. Colore bruno, primo annos Aboriginum, deinde VC. denique Langobardorum etc. 3464. Spartanorum collocanda post [Mycenarum] Sicyoniorum ante Troianorum, 3604. Corinthiorum proxime ante Spartanorum ubi deficiunt Sicyones quia Heraclidae ubique. Omnes series antecedent anni

* Iphiti, aliquid de Calendario vetusto Attico, et denique Olympiades.

3494. Lydorum res post Assyriorum, ante Atticorum, carneo diluto.

3588. Mycenarum series cedit Sicyoniae et Corinthiacae.

3609. Sicyoniorum accrescit, vel desinit potius in Corinthiacam.

3685. Tyri reges statim ante Judaica, post Aegyptia.

30 Inserantur viri celebres in suas quique nationes. Capitales literae sint distinctae picturis, bractea, lauru, palla, s(chema)te (trib...alij), si quae est. Clava gladio penicillo, caelo, norma, sphaera, perpendiculo etc.

3733. Dividitur Israelitarum regnum, praepone Judaeos.

3841. Assyrium dividitur in Medorum remotius flammeum et Chaldaeorum prius cruentum. Sed 3934 ante Chaldeos alij Assyrij in eadem serie, Lydi post omnes.

3901. Macedonum regnum ante Atticos ponendum.

3991. Cessat Israelis regnum, accrescit series Assyrijs, et 3863 [...]¹

3966. Chaldaei partem seriei Assyriorum capiunt, statim ante vel post Assyrios, qui paulo post desinunt, serie ipsorum in residua Medis accrescento. XVI,10²

3) über der Zeile: inde unde incipit in usu esse 5) am rechten Rand, neben illi: Croceo colore 10) Aegyptiorum ... Inde ü. d. Zeile 12) cum ... jubilaeis am Rand 15) 2625 über 2854. 16) am Rand: Teneant Argivi priora post Sicyones 17) postea Mycenorum ü. d. Zeile 18) ante ... ponendum ü. d. Zeile 19) post Assyria ü. d. Zeile 20 f.) post res Graecas und Germanica ü. d. Zeile 24) ubi ... Sicyonines ü. d. Z. für gestr. post Mycenarum 26) ante Atticorum ü. d. Z. für gestr. ante Aegyptiorum 27) 3588. ... Corinthiacae am Rand 30-32) Capitales ... etc. zw. den Zeilen 34 f.) flammeum und cruentum ü. d. Z. 35) Sed ... omnes nachgetr. 39) residua ü. d. Zeile

4100. Ante Judaeos post Aegyptios de novo agglutinandi Tyrij quia angustae res Judaeorum.

4124. Chaldaea sorbet Judaeam et Tyriam et partem Aegyptiae.

4128. Corinthia series dividitur inter Atticam et Spartanam, sic etiam Argiva.

4155. Sub parte seriei Medorum flammeae ante Lydos n... series Persica purpurea.

4163. Occupat Persica purpurea Medicam flammeam.

4170. Occupat Persica Lydicam carneam. Et Trojanam viridem.

4173. Occupat Persica partem Chaldaeae.

4183. Absorbet Persica totam Babyloniam cruent(em).

4190. Absorbet Persica Aegyptiam coeruleam.

10

Tunc in ejus Medio tenue filum seriesque rerum Judaicorum crocea.

4215. Sicambri incipiunt in columna Germanica diu jam deficiente.

4234. Persica se dilatat in Macedonicam et Atticam, subito verò in se recurrit.

4308. Regnum Siciliae inter Graeca et Romana.

4320. Lacedaemonica occupat Atticam.

4343. Attica occupat Spartanam.

4366. Macedonica Trojanam occupat.

4377. Macedonica Atticam occupat.

4380. Spartana a Macedonica cingitur, ex altero latere Macedonica totam occupat Persicam. Eodem ultra Sicambros Scoti.

20

4390. Divisio Macedonici; nam Aegyptiaca series anterior cum suo colore caeruleo revocatur, filo annorum viridi. Reliqua Macedonici series interpuncta sit sanguineo. Aera Lagidarum a morte Alex:

4402. Proxima series Aegyptiae Syriaca purpurea ubi olim Assyria et Babylonia, cum filo croceo tenui rerum Ecclesiae, colore purpureo. Aera Philippi.

Tertia series Asiatica, ubi olim Medi Lydi Trojani, flammea. Periodi Callippi.

Quarta Graeciae viridi Olympiades.

4420. Asiatica se in Graecam dilatat.

4425. Asiatica dividitur inter Graecam et Syriacam: Relicto parvulo filo regnum Pergami colore carneo: Plus autem Syriacae accedere debet (se) Medica tota.

30

Hinc brunus Romanarum rerum se incipit dilatare erga Graeciae res ante se et Germanicas post se. Sed Siculae sunt interpositae, et sic Graecis, ut et bello punico consuli non potest aliter nisi ut summoveantur inde Graeca (et) Germanica. Nam Africa adhaeret partim Aegyptiae omnium primae, partim Tyriae sequenti.

4500. Tandem Romana Siculam occupat. Romana summovet Germanicas.

4540. Inter Aegypti et Syriae regna, nova series Judaicarum.

4546. Romana series occupat Graecam.

4627. Armenae res, ubi olim Media, inter Graecas et Pergamicas.

4650. Syriacam occupat Romana. Paulo post Aegyptum. ¹

XVI, 11

Post Christum videntur Romana ponenda inter Saracenica et Germanica. Quamvis manet sane ordo. Quippe ex Assyriacis restant Armenica et Parthica ad sinistram. Inde Romana, tum ultima tenent Germanica. Sed in Romano dispositio haec est facienda: Provinciae sic, Aegyptus, Syria, Asia, Pontus, Sicilia, Italia, Africa, Hispania,

40

1) Ante und post Aegyptios ü. d. Zeile 3) et ... Aegyptiae nachgetr. 4) sic: si Hs. 5) flammeae ü. d. Zeile 6) Zeile nachgetr. purpurea ü. d. Zeile 7) carneam ... viridem nachgetr. 21) anterior ü. d. Zeile 23) a morte Alex: nachgetr.; vielleicht zu Syriaca in folg. Zeile 24) purpurea am Rand 31 f.) et ... post se ü. d. Zeile 32) Siculae ... ut et a. R. 33) inde ... (et) a. R. 35) Romana ... Germanicas zw. d. Zeilen 37) Zeile nachgetr. 43)–S. 461.1) urspr. Abfolge der Provinzen: Graecia, Asia, Syria, Aegyptus, Africa, Sicilia, Hispania, Gallia, Rhetia, Germania; durch Streichungen und Nachtr. korr.

Gallia, Germania. Ut divisio fieri possit, quando Aegyptus Syria Asia Pontus Orienti accensebantur, Sicilia Itali Africa Hispania Gallia Germania Occidenti.

Deinde Mahometus in Syria incipiat, inde alternis in Aegyptum et Asiam propagetur. Ex Asia in Persas, pro Parthis, et (<P>an<t>o incluso) ex Asia in Siciliam, partem Italiae (inclusa Italia) Africam Hispaniam. Ex adverso ex Germania Franci se dilatent in Rhetiam et Galliam Hispaniam Africam, Italiam, Siciliam. ¹

6) *Bl. 11^v leer*

NACHBERICHT

MANUSCRIPTA HARMONICA

Kommentiert von Volker Bialas

a) Einführung: Die Idee der Weltharmonik und ihre Begründung

Überblickt man das umfangreiche Keplersche Opus in seinem inneren Zusammenhang, so hat die Idee der Harmonie der Welt, der großen kosmologischen Ordnungsstruktur, das zentrale Programm seiner Forschungen bestimmt. Der Begriff der Harmonie, wesentlich in der Musiktheorie verankert, umfaßt gleichwohl eine allgemeine Gesetzmäßigkeit, die für ganz unterschiedliche Phänomene wirksam ist und für Kepler ein bestimmtes, in der Natur selbst begründetes Formprinzip zum Ausdruck bringt.¹ Eine harmonische Proportion besteht Kepler zufolge nicht einfach zwischen abstrakten Zahlen, wie die Pythagoreer vermeinten. Indem die Harmonie als eine Wechselwirkung zwischen wirklichen Dingen zustande kommt, ist die Realität selbst betroffen. Für das Zustandekommen von wahrnehmbaren Harmonien, die im Gegensatz zu reinen Harmonien an sinnliche Träger gebunden sind, sind vier Momente wesentlich:²

1. Es müssen zwei sinnliche Dinge gleicher Art in quantitativer Form vorhanden sein, so daß sie miteinander verglichen werden können.
2. Erst die vergleichende Seele des Menschen vermag die Harmonien der Erkenntnis zugänglich zu machen.
3. Die sinnlichen Dinge werden über die sinnliche Wahrnehmung in das Innere aufgenommen.
4. Geeignete Proportionen zwischen den Dingen werden als harmonische Verhältnisse erkannt und definiert.

Die fundamentale Gestaltungsidee der Welt ist für Kepler Gottes Schöpfungsplan zufolge geometrischer Art. Von Anbeginn an hat der Schöpfer mathematische Größen, die als Urbilder oder Archetypen in die menschlichen Seelen übergegangen sind, in sich getragen. Diese Urbilder dienten zur Ausgestaltung der Welt, damit diese dem Schöpfer ähnlich werde. Sie sind als Grundlage der menschlichen Erkenntnisfähigkeit in der menschlichen Seele präsent. Auf diese Weise wollte Gott den Menschen als sein Ebenbild die Gesetze der physischen Welt erkennen lassen und ihn zur vertieften Bewunderung seiner Werke führen.

Die regulären geometrischen Figuren, die schon in Keplers Erstlingswerk *Mysterium Cosmographicum* den Grundstein für seine Vorstellung vom harmonikalen Aufbau der Welt bilden, sind für ihn gewissermaßen „präexistente Urbilder, denen die Welt als ihr Abbild zu gehorchen hat“. Damit ist allerdings das Risiko verbunden, mißverstanden zu werden, hat doch die neuzeitliche Naturwissenschaft nur solche Erklärungsmodelle akzeptiert, die aus Erscheinungen der Natur selbst entwickelt sind.³

Ein Kernbereich der begrifflichen und theoretischen Auseinandersetzungen um den Harmoniebegriff um 1600 war die Musiktheorie, die als Teilgebiet des universitären Fächerkanons der *artes liberales* als Allgemeingut akademischer Bildung und Ausbildung anerkannt war. Am Ende des 16. Jhs. ging es vor allem um die Lösung zweier

¹ Michael Dickreiter, Der Musiktheoretiker Johannes Kepler, Berlin 1973, S. 25.

² KGW VI, 211.

³ Rainer Bayreuther, Von der Harmonie der Sphären zur Konsonanz der Gefühle. Der Umbruch in der Wissenschaft der Musik um 1600, in: Richard van Dülmen/ Sina Rauschenbach (Hrsg.), Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft, Köln u. a. 2004.

großer Problemstellungen: Zum einen um die Frage nach der richtigen Stimmung, also um die Festlegung der relativen Schwingungszahlen oder Intervalle der Töne zueinander, zum anderen um die Frage der Konsonanz, also der wohlklingenden Intervallproportionen. Maßgebend war lange Zeit hindurch die *pythagoreische* Stimmung, die als Konsonanzen Oktaven, Quinten und Quarten gelten ließ und die *diatonische* Skala aus fünf Ganzton- und zwei Halbtonschritten aufbaute. Um 1600 war besonders von italienischen Musiktheoretikern das *syntonisch-diatonische* System als Alternative zum pythagoreischen System begründet worden, nun mit dem *senario* unter Einschluß der ersten sechs Zahlen, aus denen die musikalischen Intervalle durch entsprechende Teilungsverhältnisse, nun mit Anerkennung der Terzen und Sexten als harmonische Intervalle, zu bilden sind. Gleichmaßen wurde auch dem Urteil des Gehörs, Konsonanzen wahrzunehmen, vertraut und damit von einseitigen mathematischen Spekulationen Abstand genommen.¹ Für *Erwin Schadel* ist der *senario* „Kreativgrund von Musik“ schlechthin. Der *senarische* Dreiklang, der sich innerhalb der europäischen Musikkultur zum *Dur-Dreiklang* ausbildet, kann überhaupt als „Urbesitz der Menschheit“ angesehen werden.²

Keplers Lösungsansatz ist, wie aus seinen Vorarbeiten des handschriftlichen Nachlasses ersichtlich, geometrischer Art. Der gemeinsame Ursprung aller harmonischen Proportionen liegt in den dem Kreis einbeschriebenen regulären Vielecken Dreieck, Viereck, Fünfeck und Sechseck. Dazu gehören insbesondere die musikalischen Harmonien, die mittels entsprechender Teilungen der Saite des Monochords wahrnehmbar sind. Dreieck, Viereck und Sechseck lassen sich zur lückenlosen Ausfüllung der Ebene anordnen sowie Dreieck, Viereck und Fünfeck zum Aufbau der fünf regulären Körper zusammenfügen. Von den ebenen Figuren ist das Siebeneck auszunehmen, weil es nicht zu den konstruierbaren ebenen Figuren gehört und mit seiner Hilfe ein regulärer Körper nicht aufgebaut werden kann.

Dementsprechend ist die Fähigkeit des Gehörs so eingerichtet, daß das als harmonisch wahrgenommen wird, was sich unter den geometrischen Proportionen als besonders geeignet zur Ausschmückung der Welt und in der Kosmologie mittels der geometrischen Proportionen als konstitutiv für den Aufbau der fünf regulären Körper erwiesen hat. Kepler gelangt insgesamt zu sieben harmonischen Teilungen, die er am Monochord in sieben harmonische musikalische Intervalle innerhalb der Oktave hörbar machen kann.

Wie Kepler in der im Jahr 1619 in Linz gedruckten *Harmonice Mundi* näher ausführt³, entstehen die Harmonien am Monochord aus der Einheit (der ganzen Saite) durch fortlaufende Teilung nach dem folgenden Bildungsgesetz:

$$1/1 \left\{ \begin{array}{l} 1/2 \\ 1/2 \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} 1/3 \\ 2/3 \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} 1/4 \\ 3/4 \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} 1/5 \\ 4/5 \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} 1/6 \\ 5/6 \end{array} \right\}$$

¹ *Penelope Gouk*, Musical models in natural philosophy in the time of Thomas Harriot. The Durham Thomas Harriot Seminar, Occasional Paper No. 29, Durham 1999.

² *Erwin Schadel*, Musik als Trinitätssymbol. Einführung in die harmonikale Metaphysik. Frankfurt/M 1995, S. 101 ff.

³ *Harm. Mundi* III.2 u. 3, in: KGW VI, S. 114 ff. u. 120 ff.

$$\text{allgemein: } H_n = \frac{a_n}{b_n}, \text{ dann } H_{n+1} = \begin{cases} \frac{a_n}{a_n + b_n} \\ \frac{b_n}{b_n + a_n} \end{cases}$$

mit: $a_n + b_n \neq 7 \leq 8$

Die harmonischen Verhältnisse

$1/2, \quad 2/3, \quad 3/4, \quad 3/5, \quad 4/5, \quad 5/8, \quad 5/6$

bilden die musikalischen Intervalle:

Oktave Quinte Quarte Dursexta Durterz Mollsexta Mollterz

Aus dem Vergleich der harmonischen Intervalle ergeben sich die kleineren Intervalle, so

zwischen Quarte – Quinte der große Ganzton

$$2/3 : 3/4 = 8/9$$

zwischen Dursexta – Quinte kleiner Ganzton

$$3/5 : 2/3 = 9/10$$

zwischen Quarte – Durterz der Halbton

$$3/4 : 4/5 = 15/16$$

zwischen Durterz – Mollterz die *Diesis*, kleiner chromatischer Halbton

$$4/5 : 5/6 = 24/25.$$

Aus diesen Grundlagen hat Kepler in den Büchern IV und V der *Harmonice Mundi* weitgehende naturphilosophische und astronomische Schlußfolgerungen gezogen, die hier in der Auseinandersetzung mit der ptolemäischen Harmonienlehre in der Mss.-Gruppe *H4* besonders erörtert werden.

b) Vorarbeiten Keplers aus dem handschriftlichen Nachlaß

Der Harmoniebegriff ist in der musiktheoretischen und mathematischen, der kosmologischen und naturphilosophischen Bedeutung konstitutiv für das Keplersche Opus. Einige wichtige Details in der Rezeption bereits vorliegender Schriften und in der Weiterführung des Harmoniegedankens durch Kepler finden sich in den vier Manuskriptgruppen *H1* bis *H4* des handschriftlichen Nachlasses. Diese erhaltenen Vorarbeiten Keplers zu seinem gedruckten Werk *Harmonice Mundi* werden nun nach Entstehung und inhaltlichen Linien nachgezeichnet.

H1. DE STELLIS

Kepl. Mss. Pulk. XXII, 228–233^v, vor 1600, eigenh., Erstedition.

Vorarbeiten zu Buch I und II der *Harmonice Mundi*. – Das erste, kleinere mit „De Stellis“ (Über die Sternfiguren) überschriebene Konvolut behandelt Eigenschaften der regulären Sternfiguren sowie die als „Kongruenz“ bezeichnete lückenlose Ausfüllung der Ebene mittels regulärer Vielecke und Sternfiguren. Über den gedruckten Text der Weltharmonik hinaus enthalten die handschriftlichen Aufzeichnungen weitere variierende Ansätze zur Zusammenfügung verschiedener regulärer Figuren von Buch II („De congruentia figurarum harmonicarum“).–

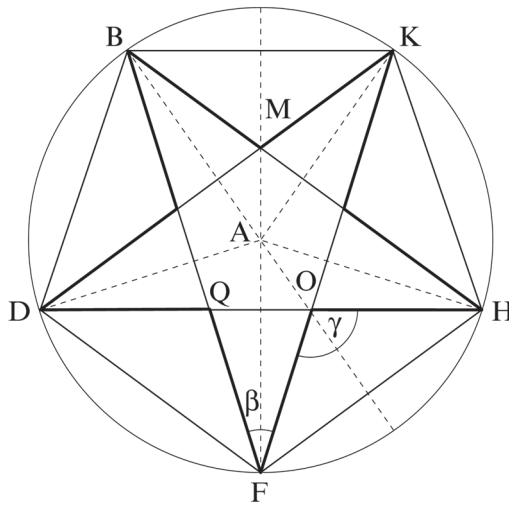
Die Datierung der Mss. ist vor 1600 anzusetzen; denn bereits im Jahr 1599 hat Kepler die Kongruenz einzelner aneinander gelegter Figuren untersucht, wie aus ei-

nem Brief an Herwart von Hohenburg vom 6. August 1599 hervorgeht.¹ Hier behandelt er bereits die geometrischen Eigenschaften von Sternfiguren. Für die Kongruenz haben von vornherein als reguläre Figuren die Dreiecke, Vierecke und Sechsecke, die durch bloßes Aneinanderreihen auf einfachste Weise die Ebene ausfüllen, den Vorzug.

Daran knüpfen die Mss. der Gruppe H1 an. Am Anfang werden begriffliche Fragen geklärt: Eine Sternfigur wird nach der Zahl der Zacken benannt und mit dem Beinamen nach dem regulären Vieleck, aus dem sie abgeleitet ist. Unterschieden werden die eigentlichen (*genuinae*) von den unechten (*nothae*) Sternen, bei denen die Strahlen abgeschnitten sind, und den Abkömmlingen (*proles*) einer einfachen oder verdoppelten Figur. Keine Sternfigur soll weniger als drei Winkel, keine mehr als 20 Strahlen haben (*Ms. XXII, 228*).

Im ersten Hauptstück wird untersucht, welche regulären Vielecke sich in der Ebene lückenlos zusammenfügen und wie sich Art und Zahl der an der Kongruenz beteiligten Figuren bestimmen lassen (*XXII, 229*). Kriterium der Ausfüllung ist die Summe der Winkel zwischen je zwei aneinander liegenden Seiten der beteiligten Figuren, die gerade $4R = 360^\circ$ betragen muß. Bei der Hinzuziehung von drei verschiedenen Figuren ist die größtmögliche das 12Eck (*XXII, 230^v*). Vier verschiedene reguläre Vielecke können nicht mehr zusammengefügt werden, wie entsprechende Untersuchungen zeigen (*XXII, 231 u. 231^v*).

Das zweite Hauptstück des Konvoluts ist den Kongruenzen, an denen Sternfiguren beteiligt sind, gewidmet. Zur Veranschaulichung der auftretenden Winkel und der geometrischen Beziehungen sei der fünfzackige Stern (*stella quinquangula*) betrachtet.²

Es sei BKHFD das Fünfeck und der mittels der Diagonalen konstruierte fünfzackige Stern. Eine Zacke (*radius*), wie beispielsweise OFQ, umschließt der Winkel $\beta = 2/5 R = 36^\circ$ (Peripheriewinkel über der Sehne BK = $1/2$ Zentriwinkel KAB). Für den Außenwinkel zwischen zwei Zacken (*angulus cavus*), etwa Winkel FOH = γ , ergibt sich im Dreieck HFO:

$$\gamma = 180 - 2 \text{ Winkel HFO},$$

Winkel HFO = Peripheriewinkel über der Polygonseite als Sehne = β ;

$$\gamma = 180 - 2\beta = 108^\circ, \text{ gleich dem Innenwinkel des Polygons.}$$

¹ Brief Nr. 130, in: KGW XIV, 31 ff.

² Entsprechend *Harm. Mundi*, lib. I, XLII Prop. (KGW VI, 44).

Nacheinander werden sodann Sternfiguren und reguläre Polygone zusammengefügt, um die möglichen Kongruenzen zu untersuchen (*XXII*, 232–233°). Die positiven Resultate sind in das gedruckte Werk übernommen. Andere Ansätze, etwa mit dem 10Eck, lassen keine Kongruenzen erkennen.

H2. BREVIS ET DILUCIDA EXPLICATIO FUNDAMENTORUM HARMONICORUM

Frisch Op. omn. Vol. V, p.71–74. Original verschollen. Datierung: 24.1.1614.

Erste zusammenfassende, noch unvollständige Darstellung harmonikaler Grundlagen der Bücher I bis III der Weltharmonik aus dem Jahr 1614. – Unter den Vorarbeiten Keplers zur *Harmonice Mundi* finden sich einige erklärende Ausführungen, die den Stand der Überlegungen aus dem Jahr 1614, also noch vor der intensiven Phase der Ausarbeitung des Werkes, wiedergeben. Sie waren ursprünglich als Handschrift in Vol. XIX der Pulkowoe Kepler-Mss. enthalten, sind aber verschollen. Wenn Kepler im 4. Kapitel von Buch III des gedruckten Werkes schreibt, er habe den Text aus Zetteln zusammengetragen, die aus verschiedenen Jahren stammen, so gehören die vorliegenden Notizen fraglos dazu.

Auf wenigen Seiten werden sowohl die geometrischen Grundlagen der Kreisteilung als auch die thematisch dazu gehörenden Proportionen und die auf ihnen basierenden musikalischen Intervalle erörtert. Als erstes erläutert Kepler die Unterscheidung von zusammenklingenden (konsonanten) und nicht zusammenklingenden (dissonanten) Tönen oder Saiten eines Musikinstruments. Dazu betrachtet er Proportionen der Kreisteilung anhand bestimmter Bögen, deren Sehnen $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{10}$ und $\frac{3}{10}$ des Kreisdurchmessers betragen. Er gelangt zu harmonischen Teilungen im Unterschied zu dem geometrisch nicht konstruierbaren Verhältnis $\frac{1}{7}$, das auch in der Vielfachung zu Dissonanzen führt. Es wird also der Unterschied zwischen dem *arcus effabilis* (*arcus ῥητός*), einem am Kreis konstruierbaren oder in Länge *aussprechbaren* Bogen, und einem *arcus ineffabilis* (*arcus ἄλογος*), einem in Länge *unaussprechbaren* Bogen, dargestellt. Für den *arcus ineffabilis* ist zwar das Quadrat über der Sehne, aber nicht die Sehne selbst mit Zirkel und Lineal konstruierbar. Die Strecken sind also mittels Einheiten gleicher Teile des Kreisdurchmessers wißbar (*scibilis*) oder meßbar bzw. nicht wißbar oder meßbar. Eine derartige Geometrie ist auch Grundlage der Natur der Töne und äußert sich entsprechend in der Fähigkeit des Gehörs, eine Abschätzung der Tonintervalle vornehmen zu können.

Die aus dem Vergleich der harmonischen Intervalle entstandenen Tonschritte sind zwar dissonant, aber dennoch gefällig. Dabei besteht ein Unterschied zwischen den drei Proportionen $\frac{8}{9}$, $\frac{9}{10}$ und $\frac{15}{16}$ einerseits, die in natürlicher Führung in Töne verwandelt sind, und der Proportion $\frac{24}{25}$ andererseits, die nicht in einen Ton überzuführen ist. Dafür nennt Kepler einen einfachen Grund: Die Tonschritte sind aus den drei Hauptfiguren Dreieck, Viereck und Fünfeck entstanden, wobei das Viereck unmittelbar die doppelte Proportion hervorbringt, die mit den Proportionen der zwei übrigen vereinbar ist. Die Dreiecksproportion läßt sich nicht mit der pentagonischen verbinden, weil eine Drei- oder Fünfteilung eines Bogens nicht möglich ist, wohl aber ist die Zweiteilung.

Zum Abschluß wird eine kurze Zusammenfassung gegeben: Die Durchmesser und Seiten der regulären Körper entsprechen den konsonanten Teilungen am Kreis. Die Seite eines regulären Körpers spannt entweder allein oder zusammen mit anderen

Seiten derselben Gattung eine Ebene auf. Zu diesen Konstruktionsregeln werden schließlich 39 Fälle über konsonante und dissonante Teilungen mit einigen Schlußfolgerungen aus den Intervallproportionen zusammengestellt.

H3. EX DIALOGIS VINCENTII GALILAEI DE MUSICA VETERI ET MODERNA

Kepl. Mss. Pulk. IV, 135–140. Herbst 1617, eigenh. Erstedition.

Die vorliegenden eigenhändigen Aufzeichnungen Keplers sind eine wichtige Quelle für Keplers Auseinandersetzung mit der zeitgenössischen Musiktheorie von Buch III seiner *Harmonice Mundi*. – Die Aufzeichnungen betreffen den „Dialogo della musica antica et moderna“ von Vincenzo Galilei (Florenz ¹1581 u. ²1602) und damit ein wichtiges Werk der zeitgenössischen Musiktheorie der Renaissance.¹ Es handelt sich zum einen um wörtliche oder paraphrasierende Auszüge aus dem in Italienisch geschriebenen Buch, zum anderen um Zusammenfassungen längerer Textpassagen und kommentierende Bemerkungen Keplers in Latein. Daß er sich überhaupt mit dieser schwierigen Materie eingelassen hat, hängt mit seinen intensiven Arbeiten zur Weltharmonik zusammen, die im Jahr 1617, als er Galileis Werk studierte, kurz vor dem Abschluß standen.

a) Einführung und Entstehungsgeschichte

Kepler lehnte für die Herleitung der harmonischen Intervalle die mystische Zahlenspekulation ab. Er suchte für den Aufbau einer mathematisch abgesicherten Harmonielehre eine doppelte Begründung: Zum einen das Urteil des Gehörs, also die Erfahrung, wie sie aus den Intervallbildungen am Monochord gewonnen werden konnte; zum anderen Gründe intelligibler Natur auf der Grundlage einer mathematischen Theorie, die er in den ersten beiden Büchern der Weltharmonik mittels der am Kreis konstruierbaren regelmäßigen Figuren aus entsprechenden Seitenverhältnissen herleitete. Seine eigene Harmonielehre, die als wesentlicher Teil der Begründung seiner Weltharmonik im Aufbau der *Harmonice Mundi* dieser vorangeht, hat Kepler im III. Buch seines Werkes entwickelt.²

Um sich über die Grundlagen der musikalischen Elementarlehre und über die Elemente der Melodielehre größere Klarheit zu verschaffen, rezipierte er neben den antiken Klassikern auch den Dialogo von Galilei. Zudem war ihm das Galileische Werk für die Kenntnisnahme der zeitgenössischen Einschätzung der griechischen Musiklehre wie auch der Problemstellungen des Musikwissens seiner Zeit von Wichtigkeit. Darauf greift er im dritten Buch seiner Weltharmonik, dessen Niederschrift im Herbst 1617 noch nicht abgeschlossen war, immer wieder zurück.

Zu den näheren Umständen der Entstehung dieser Aufzeichnungen ist kurz auf Keplers persönliche Situation des Jahres 1617 einzugehen. In Württemberg war Keplers Mutter Katharina als Hexe verleumdet worden und hatte vorübergehend bei ihrem Sohn Johannes in Linz Zuflucht gefunden. Nach mehr als neun Monaten Abwesenheit war sie in die Heimat zu ihrer Tochter Margarete zurückgekehrt. Kepler

¹ Die erste Auflage enthält eine Widmung an *Giovanni Bardi*, sonst sind beide Auflagen – bis auf das Titelblatt – text- und seitengleich.

² Sie ist von *Max Caspar* sowohl in der deutschen Übersetzung der Weltharmonik als auch in der Gesamtausgabe der Werke Keplers (KGW VI, S. 489–493) ausführlich dargestellt. Vgl. hier die vorangestellte Einführung.

wollte ebenfalls in die schwäbische Heimat reisen, um vor Ort die Angelegenheiten seiner Mutter zum Besseren zu wenden. Da erreichte ihn aus Walderbach bei Regensburg die Nachricht vom Tod seiner Stieftochter Regina aus erster Ehe, die dort mit Philipp Ehem verheiratet war. Dieser bat ihn inständig, ihm Keplers fünfzehnjährige Tochter Susanna zur Tröstung seiner drei Kinder und zur Besorgung des Haushalts vorübergehend zu überlassen. So reiste Johannes mit Susanna per Schiff von Linz nach Regensburg und setzte dann seine Reise nach Württemberg zu Pferde fort. Als Reiselektüre nahm er das Buch von Galilei mit, um sich vor allem von seinen familiären Sorgen abzulenken. Trotz der ungewohnten italienischen Sprache las er drei Viertel des Buches mit großem Vergnügen. Über seine Lektüre schrieb er nach seiner Rückkehr mit Susanna nach Linz drei Monate später an den Kaiserlichen Rat Wacker von Wackenfels:¹

„Ich fand darin einen ausgezeichneten Schatz alten Wissens, und obgleich ich in der Sache selbst anderer Meinung bin als er, freute ich mich doch über die gewandte Art, mit der er die gegenteilige Ansicht vertritt und auf mathematischem Gebiet den ausdrucksvollen Redner spielt, besonders wo er die alte Musik rühmt und die neue herabsetzt.“

In welcher Weise Kepler seine Exzerpte für die Ausarbeitung der *Harmonice Mundi* herangezogen hat, geht aus Buch III der *Harmonice Mundi* hervor. Hier finden sich mehrere Verweise auf Galilei im Zusammenhang mit Fragen der musikalischen Intervalle, der Teilung des Monochords, der Notation der Töne, der Liedtransponierung in eine andere Stimmung, der verschiedenen Modi und der durch Tonfolgen bewirkten Affekte. Des weiteren erörtert Kepler das Galileische Verfahren der harmonischen Teilungen an Musikinstrumenten und das Zusammenklingen mehrerer Stimmen bei Wechsel der harmonischen Intervalle.

Der Autor dieses berühmten musiktheoretischen Werkes der Renaissance, *Vincenzo Galilei* (ca. 1520–1591), Vater des berühmten Naturforschers Galileo Galilei, studierte bei Gioseffo Zarlino in Venedig die zeitgenössische und bei Girolamo Mei in Rom die antike griechische Musik. Er war Mitglied der Florentiner Camerata, einer mit dem Haus des Grafen Giovanni Bardi verbundenen Vereinigung von Humanisten, Musikern und Musikliebhabern, die sich um eine stärkere Beachtung der antiken Musikpraxis bemühten und, auf diesen Studien aufbauend, einen neuen monodischen Stil zu entwickeln suchten. Angeregt von den Auseinandersetzungen mit der antiken Überlieferung, bei der die Wechselbeziehung zwischen musikalischer Theorie und Praxis eine wichtige Rolle spielte, entstanden zahlreiche musiktheoretische Abhandlungen, darunter Zarlinos „*Istitutioni Harmoniche*“. V. Galilei kritisierte dieses Buch seines Lehrers, weil es ihm mit seinen eigenen Anschauungen über griechische Musik unvereinbar erschien. Über Fragen der griechischen und der zeitgenössischen Musik führte er mit Mei eine lebhafte Korrespondenz, aus der schließlich sein „*Dialogo*“ erwuchs.²

In der Auseinandersetzung wurden im wesentlichen die bereits in der Antike ausführlich behandelten Fragen erörtert, etwa wie die musikalischen Intervalle zu bestimmen seien und wie die natürliche Ordnung der Intervalle beschaffen sei. In der Tradition standen sich zwei Richtungen gegenüber: Die Kanoniker, zu denen die Pythagoreer und Euklid gehörten, ermittelten das Tonmaterial rechnerisch, während die Harmoniker, wie Aristoxenos, ein Schüler von Aristoteles, und Ptolemäus, mehr nach

¹ Brief Nr. 783, in: KGW XVII, S. 254.

² Claude V. Palisca, Galilei, in: *Musik in Gesch. u. Gegenw.* (MGG), Bd. 4, Kassel/Basel 1955, Sp. 1265–1270.

dem Gehör gingen. Die Bestimmung der mathematisch ermittelten Konsonanz durch die pythagoreische Schule ging von den Verhältnissen der Zahlen 1, 2, 3, 4 aus, die zur Tetraktys gehören. Entsprechende Proportionen sind: $1/2$ – Oktave, $2/3$ – Quinte, $3/4$ – Quarte, $1/3$ – Duodezime, $1/4$ – Doppeloktave. Im späten Mittelalter wurde die Diskrepanz zwischen den so mathematisch definierten und den gehörmäßig wahrgenommenen Konsonanzen erkannt. Neben dem Problem der unterschiedlichen Bestimmung der Quarte (Quartproblem) ergab sich das Problem der großen Terz ($64/81$), die bei den Pythagoreern als nicht mathematisch konsonant, nun aber als gehörmäßig konsonant galt. Zarlino wollte die mathematische Konsonanztheorie mit der gehörmäßigen wieder in Einklang bringen, indem er die Zahlen für die zu bildenden Proportionen bis zu 6 erweiterte (dem *sensario*) und für die Terzen die Verhältnisse $4/5$ und $5/6$ festlegte. Seine Vorlage war die diatonisch-syntonische Stimmung des Ptolemäus¹ Dabei schreitet die Stimme innerhalb eines Tetrachords, das als Viertonfolge die Grundeinheit der antiken Klangeschlechter bezeichnet, „Ton für Ton“ durch Halbton und zwei Ganztöne fort.²

b) Inhalt:

Nun zum Buch von Vincenzo Galilei selbst sowie zu einzelnen Teilen des Werkes, soweit sie das Interesse von Kepler gefunden haben und er seine Exzerpte daraus oder kommentierende Anmerkungen zu einzelnen Passagen gemacht hat. Es ist als Dialog zwischen Giovanni Bardi und Piero Strezzi, den der Camerata nahestehenden Musikfreunden, konzipiert und stellt eine Revision des zeitgenössischen Musikwissens auf fünf Gebieten dar: Stimmung, Modi, Kontrapunkt, Geschichte der Musik und instrumentelle Aufführungspraxis.³

In *Teil I* (fol. 1–51) versucht Galilei, Zarlinos Hypothese zu widerlegen, daß die damalige Stimmung für den monodischen Gesang die ptolemäische Stimmung mit konsonanten Terzen oder die syntonisch-diatonische Stimmung war. In der Praxis wurde ein Kompromiß zwischen

dieser Stimmung und der pythagoreischen mit reinen Quinten angestrebt. Galilei selbst plädierte für ein flexibles System, in dem auch moderne chromatische Einschübe eine Rolle spielen sollten. Kepler widmet diesem Teil die größte Aufmerksamkeit. Seine handschriftlichen Aufzeichnungen enthalten summarische Zusammenfassungen oder Zitate von fol. 1–3, 6–8, 10–12, 16, 19–22, ehe einzelne Seiten: fol. 26, 30, 32, 38, 42 und 49 direkt herausgestellt, aber ebenso die dazwischenliegenden Folioseiten berücksichtigt sind. Inhaltlich beginnen die Auszüge mit der Darlegung der allgemeinen Wertschätzung der Musik und der zeitgenössischen Erörterung der Autoren über die griechische Musik. Grundlage der antiken Tonordnung ist der eine Quart umfassende Tetrachord, zumeist zwischen a und e in der folgenden Anordnung:

Hypate (Randton, unveränderlich)
 Parhypate (eingeschlossener Ton, variiert)
 Lichanos (eingeschlossener Ton, variiert)
 Mese (Randton, unveränderlich)

Weiter geht es um die Verbindung einzelner Tetrachorde und die diatonische Stimmung bei Ptolemäus, von der sich die chromatische und enharmonische Stimmungen durch andere Intervallschritte unterscheiden. Für die einzelnen Intervalle werden die Zahlenverhältnisse verschiedener Autoren angegeben, für die Kepler mit den hörbar

¹ Michael Dickreiter, Der Musiktheoretiker Johannes Kepler (Diss.), Berlin 1973, S. 69 ff.

² Boethius, Fünf Bücher über die Musik, hrsg. von Oscar Paul, Leipzig 1872 (repr. 1985), S. 27.

³ C. V. Palisca a.a.O.

konsonanten Intervallen einen Widerspruch erkennt. Ferner werden die Tonsilben innerhalb des Tetrachords sowie die Lehre von den reinen Gesangstönen und die Tonbezeichnung nach Buchstaben erörtert. Den Abschluß dieses Teils bilden die Darstellung des ptolemäischen Monochords bei Galilei und die Transponierung der ptolemäischen Stimmung auf die Möglichkeiten verschiedener Instrumente. Den Übergang zum nächsten thematischen Abschnitt bildet eine tabellarische Anordnung der antiken Tetrachorde im diatonischen, chromatischen und enharmonischen Klanggeschlecht.

Teil II (fol. 51–81) behandelt den Unterschied zwischen den antiken und den zeitgenössischen Tonarten. Galilei kritisiert die Tonsysteme von *Heinrich Loriti* (*Glareanus*) und von *Zarlino*, übt überhaupt Kritik an den Kirchentonarten, welche die griechische Tradition verfälschen würden.

Kepler kennzeichnet wiederum einzelne Seiten und hebt fol. 54, 69–76, 79–81 besonders hervor. Die Seiten fol. 69–81 sind nahezu lückenlos zitiert, während aus den davor liegenden Seiten fol. 51, 53, 59, 63 und 65 Stichpunkte herausgeschrieben sind. Ausführlich erörtert er die Gründe für die erklingende Konsonanz zweier gespannter, nebeneinander liegender Saiten, die etwa im Quint-Oktavverhältnis zueinander stehen. Wird die eine Saite angeschlagen, wird auch die andere bewegt und zum Klingen angeregt. Gesangsweisen werden nach der Tonart, Stimmungen von der Wirkung her beurteilt. Tonfolgen mit dem Zeichen #, das die Diesis – den kleinen chromatischen Halbton – bezeichnet, klingen im Aufsteigen fröhlich, andere mit dem Zeichen *b* im Absteigen traurig. Für die Tonarten werden die Unterschiede bei Aristoxenos, Ptolemäus und Boethius erörtert sowie die Kirchentonarten zur Lebzeit von Guido Arezzo (um 1020) behandelt. Den vorhandenen acht Kirchentonarten fügte Glareanus vier weitere hinzu. Nach Aufbau und Wirkung sind sie ganz unterschiedlich. So ist etwa die erste Tonart, die von *d* ausgehende dorische, von ruhiger Art, gewissermaßen „moralisch“, während die dritte mit *e* beginnende phrygische Tonart eine aktivierende Wirkung auf den Hörer ausübt.

In *Teil III* (fol. 81–90) kritisiert Galilei die Polyphonie. Er selbst vertritt den monodischen Stil, den er etwa mit dem Argument verteidigt, die Wirkung eines vertonten Textes werde durch die Einstimmung erhöht. Dabei greift er auf die Lehre seines ehemaligen Lehrers Mei zurück.

Von den Ausführungen dieses Teils hebt Kepler lediglich fol. 81 und fol. 84 heraus. Er notiert sich Bemerkungen über die Affekte der diatonisch-ditonischen Tongattung und über die unterschiedliche Wirkung gehörter und berechneter Konsonanten sowie einen Verweis auf Platon, der aus besonderen Gründen nicht gestattet hat, konsonant zu singen.

Ausführlich rezepiert Kepler schließlich die Ausführungen von *Teil IV* (fol. 90–138) über die Geschichte der Instrumente und der Notation. Zum ersten Mal wird hier eine Tabelle von *Alypius* veröffentlicht, die als Schlüssel zur griechischen Notenschrift gilt. Von ihr hat Galilei durch die Korrespondenz mit Mai Kenntnis erhalten. Keplers Notierungen bezeichnen die Folio-Seiten 96f., 102f., 105, 107, 112 und 115–121. Er vermerkt Passagen über die Notation der Griechen und jene von Arezzo sowie verschiedene Meinungen zu den diatonischen, chromatischen und enharmonischen Tonfolgen. Dabei verwirft er nochmals die pythagoreischen Zahlenspekulationen. Kepler möchte für die Bildung harmonischer Intervalle innerhalb der Doppeloktave (*disdiapasis*) am Monochord mehr den Sinneswahrnehmungen, also dem Gehör folgen. Außerdem vergleicht er die Abschnitte der geteilten Saite miteinander wie auch mit der ganzen Saite. Konsonanz ist nicht als Symmetrie der Länge der Abschnitte am Monochord entsprechend den Saitenteilungen aufzufassen. Vielmehr ahmt sie eine andere

geometrische Qualität nach: die *Kommensurabilität*. Daher möchte Kepler über „gemeinsame dialektische Axiome der Unmöglichkeit“ (*super communibus axiomatibus dialecticis impossibilitatis*), die einzelnen Beweisen Euklids über kommensurable und inkommensurable Größen entsprechen (*Elemente X, 12–16*), zu weiteren Einsichten gelangen (*Mss. IV, 169^v*). Kommensurabilität, d. i. die gemeinsame Meßbarkeit, liegt dann vor, wenn $\frac{a}{b}$ eine rationale Zahl ist und sich eine rationale c finden läßt, mit der a und b zugleich gemessen werden können. Die auf Griechisch formulierten Axiome über die Behandlung der Teilungsverhältnisse am Monochord, den musikalischen Konsonanzen und Dissonanzen entsprechend, lauten:

(1) Wenn die eine Teilung mit dem Ganzen konsoniert, wird die andere mit derselben zusammenklingen. Wenn etwa zwischen den Teilen 2 und 3 die Quinte (*diapente*) mit der Proportion $2/3$ besteht und $3/5$ gelten läßt, dann auch $2/5$, $4/5$ und $1/5$.

(2) Wenn eine Konsonanz von einer anderen weggenommen wird, bleibt wieder etwas Zusammenklingendes.

(3) Wenn einander entsprechende Konsonanzen in zwei ihnen zugrunde liegende [wörtlich: „zwei zurückgeschnittene“] geteilt werden und der eine Teil zum Ganzen konsonant ist oder nicht zusammenklingt, dann wird auch der andere zusammenklingen oder nicht.

(4) Wenn etwas aus zwei Konsonanzen zusammengesetzt wird, dann wird es mit dem einen konsonant sein oder nicht genauso wie mit dem Übrigen.

(5) Wenn etwas aus zwei miteinander nichtzusammenklingenden Teilen zusammengesetzt wird, dann wird es mit beiden nicht konsonant sein.

Die weiteren Ausführungen dieses Teils betreffen die altgriechische Instrumentalmusik und die Erklärung einzelner antiker Instrumente

Teil V (fol. 138–149) des Galileischen Werkes, in dem die zeitgenössischen Instrumentalmusik kritisch behandelt wird, hat Kepler nicht mehr rezipiert.

H4. APPENDIX AD HARMONICES MUNDI LIBRUM V.

Kepl. Mss. Pulk. IV, 30–101^v; teilweise mit nicht konsequent fortlaufender Kepl. Paginierung 62–132; 1618 abgeschlossen. Abschr. v. fr. Hd., Anm. u. Korr. von Kepler. Erstedition: Frisch V, 335–412 (mit Auslassungen).

Die im Jahr 1618 noch nicht vollständig abgeschlossene Übertragung und Kommentierung von *Claudii Ptolemaei Harmonicorum librum tertium* ist die wichtigste handschriftlich erhaltene Vorarbeit zur Keplerschen Weltharmonik und war bis Anfang des folgenden Druckjahres der *Harmonice Mundi* als Anhang zum gedruckten Werk vorgesehen. –

a) Einführung und Entstehungsgeschichte

Die Harmonielehre von Ptolemäus, die systematischste und umfassendste musiktheoretische Abhandlung der Antike, rezipiert sowohl die pythagoreische wie Aristoxenische Tradition der numerischen Berechnung der musikalischen Intervalle wie der Wahrnehmung durch das Gehör. Ptolemäus vertritt den mittleren Weg, die mathematisch erschlossenen Intervalle der Einschätzung des Gehörs zu unterwerfen. Das ptolemäische Werk ist in drei Teile à 16 Kapitel angeordnet und läßt sich inhaltlich folgendermaßen gliedern:¹

¹ Ingemar Düring, Ptolemaios und Porphyrios über die Musik, Göteborg 1934 (Nachdr. Olms 1987), S. 8 u. 102.

1. Grundlagen: Töne, mathematische Berechnungen und akustische Ausführungen (I.1–10);
2. Musikalischer Teil: Intervallehre, Tongeschlechter, Oktavgattungen, der fünfzehnsaitige Kanon, Stimmungen (I.11–III.2);
3. Einleitendes zur philosophischen Begründung der Harmonienlehre (III.3–4);
4. Vergleich zwischen den Verhältnissen der Töne und der menschlichen Seele (III.5–7);
5. Vergleich zwischen den Verhältnissen der Töne und den Bewegungen und Aspekten der Planeten (III.8–13);
6. Vergleich zwischen den Tönen und den Bahnverhältnissen und Eigenschaften der Planeten (III.14–16).

Keplers intensive Beschäftigung mit seiner Weltharmonie reicht bis in das Jahr 1599 zurück, als er sich bereits über den Umriss seines eigenen Werkes im klaren war und er dazu ohne Kenntnis der ptolemäischen Schrift eine erste Disposition vorlegte:¹

1. Geometrischer Teil über die konstruierbaren Figuren;
2. arithmetischer Teil über die vollständigen Verhältnisse;
3. musikalischer Teil über die Ursachen der Harmonien;
4. astrologischer Teil über die Ursachen der Aspekte;
5. astronomischer Teil über die Ursachen der periodischen astronomischen Bewegungen.

Diese Gliederung war so klug und weitsichtig bedacht, daß er sie zwanzig Jahre später im gedruckten Werk im wesentlichen beibehalten konnte. Nur wurden dort die geometrischen Ausführungen auf die beiden ersten Bücher verteilt, und der ursprünglich zweite Teil wurde in den Anfang von Buch III genommen. Schon diese Übersicht macht deutlich, daß Keplers Interesse an Ptolemäus besonders Buch III vom dritten Kapitel an gelten mußte.

So lag ihm viel daran, seine Konzeption mit dem ptolemäischen Werk, von dessen 1562 in Venedig erschienenen lateinischen Übersetzung des *Antonius Gogavinus* er 1599 noch keine nähere Kenntnis hatte, zu vergleichen. Als er ein Jahr später von Herwart von Hohenburg in München ein Exemplar aus der „Bibliotheca Bavarica“ erhielt, bemerkte er sogleich die überraschende Ähnlichkeit seines eigenen Entwurfs mit der Disposition des ptolemäischen Werkes. Jedoch erkannte er bald die Unzulänglichkeit der Übersetzung von Gogavinus, aus der er den Sinn der Gedanken des Ptolemäus nicht voll erfassen konnte.

So führt er 1607 in einem Brief an Herwart als Beispiel die Überschrift des letzten Kapitels an.²

Gogavinus übersetzt: „Ut errantium stellarum familiaritates comparentur in quas habent soni.“ (Wie die vertrauten Eigenschaften der Wandelsterne vergleichbar sind mit denen, die Töne haben.) Die spätere Übersetzung Keplers lautet dagegen: „Qua ratione familiaritates errantium comparari possint cum familiaritates sonorum.“ (Auf welche Weise die vertrauten Eigenschaften der Wandelsterne mit denen der Töne verglichen werden können.)³

Ähnliche Unterschiede lassen sich auch für andere Kapitelüberschriften und für Texte nachweisen. In der Übersetzung von Gogavinus fehlt zudem das gesamte Kapitel 5 von Buch III, obwohl seine Zählung ohne Lücke weiterläuft, aber nun entsprechend nur bis Kapitel 15. Vermutlich hat er also eine unvollständige griechische Handschrift als Textvorlage benutzt.

¹ Brief Nr. 148 an Herwart von Hohenburg, 14. Dezember 1599, in: KGW XIV, 148.

² Brief Nr. 424, in: KGW XVI, 450.

³ Mss. IV, 98.

Trotz dieser Unzulänglichkeiten ließ Kepler von einem Teil der Gogavinus-Übersetzung eine Abschrift anfertigen, und zwar von Buch I und von Buch II bis zum Anfang des 6. Kapitels¹, also in etwa von dem Textteil, den *Porphyrus von Tyros* (ca. 234–305/10) kommentiert hatte. Ebenso ließ er die der Ptolemäus-Übersetzung beigebundene Harmonieschrift des *Aristoxenos von Tarent* (4. Jh. v. Chr.), ebenso von Gogavinus übersetzt und herausgegeben, abschreiben.² Offenbar wollte er die Gogavinus-Texte nach Rückgabe des Buches an Herwart als Arbeitsmaterial noch weiter nutzen können.

Kepler hatte von der Existenz der Ptolemäus-Handschrift der Harmonik, ohne Einzelheiten zu wissen, Kenntnis.³ Im Jahr 1607 erhielt Kepler von Herwart die sehnstüchtig erwartete griechische Handschrift. Nun konnte er mit der eigenen Übersetzung ins Lateinische beginnen. Wie der Vergleich mit dem Gogavinus-Text zeigt, hat er diesen mitherrangezogen, aber doch merklich verändert. Die begonnene Arbeit blieb viele Jahre hindurch liegen, bis er sie nach dem Tod seines am 18. Februar 1618 verstorbenen Töchterchens Katharina wieder aufgriff, um sich von seinem Kummer abzulenken. Er führte die Übersetzung zu Ende und versah sie mit ausführlichen Anmerkungen, die er in Fortsetzung der fragmentarischen Erklärungen von Buch I und Buch II durch Porphyrus als teils erklärenden, teils kritischen Kommentar zu Buch III verstanden wissen wollte.

Die Übersetzung der Kapitel 3 bis 13 von Buch III, erweitert um eigene, im Sinne von Ptolemäus geschriebene Ergänzungen der fehlenden Texte für die drei letzten Kapitel, wollte Kepler, wie eingangs kurz bemerkt, zusammen mit seinen Anmerkungen als Anhang dem Buch V der *Harmonice Mundi* hinzufügen. An diesen Plan hielt er, wie die gedruckte Inhaltsangabe von Buch V belegt⁴, selbst noch zu Beginn des Druckes bis zum Februar 1619 fest. Zu dem Druck des Appendix in der angegebenen Form ist es jedoch nicht gekommen, hauptsächlich aus zwei Gründen: Zum einen war der Text, der insgesamt 30 Bogen umfaßt hätte, zu umfangreich, zum anderen brachte der begonnene „böhmische Krieg“ große technische Schwierigkeiten für den Druck des Werkes mit sich. Wie die nähere Durchsicht des vorliegenden Manuskriptes zeigt, waren zudem Keplers Arbeiten am Jahresende 1618 noch nicht bis zur Drucklegung gediehen. Daher mußte er sich mit einer dreiseitigen Zusammenfassung seiner Ptolemäus-Arbeiten im Anhang von Buch V des gedruckten Werkes begnügen. So ist diese bedeutende musiktheoretische Arbeit von Kepler ungedruckt geblieben, daher wenig bekannt und in der Fachliteratur bis heute kaum gewürdigt worden.

b) Inhalt und Würdigung

Inhaltlich gliedert sich der Teil des ptolemäischen Werkes, den Kepler ins Lateinische übertragen und kommentiert hat, in philosophische Ausführungen zur Harmonienlehre (III,3–4), vergleichende Erörterungen der Töne und der menschlichen Seele (III,5–7), der Töne, der Bewegungen und Aspekte der Planeten (III,8–13) und schließlich der Töne, der Bahnverhältnisse und der Eigenschaften der Planeten (III,14–16). Es geht also um philosophische, psychologische und astronomisch-astrologische Betrachtungen.

¹ Entspricht Kepler Mss.-Pulk. IV, 1^v–29^v.

² Der Text im gedruckten Buch auf den Seiten 1–45^v, im Kepler-Nachlaß Kepler-Mss. Pulk. IV, 141–166^v.

³ Kepler verdankte die Kenntnis von der Existenz der handschriftlich überlieferten Trakate des Ptolemäus und des Porphyrus einer Verlagsanzeige von Regiomontan. Vgl. dazu *Ulrich Klein*, Johannes Keplers Bemühungen um die Harmonieschriften des Ptolemäus und des Porphyrius, in: Joh. Kepler, Werk u. Leistung, Linz 1971, 51–60.

⁴ KGW VI, 290.

tungen im Anschluß an musiktheoretische Darlegungen. Kepler hat den Ptolemäus-Text kapitelweise in zahlreichen Anmerkungen (*Notae*, hier abgekürzt mit N) kommentiert. In seiner Übersetzung und Kommentierung verwendet er, um sich sowohl präzise wie auch sprachlich variabel ausdrücken zu können, eine Vielzahl von Termini aus dem Umfeld harmonikaler Begrifflichkeit, die in der folgenden Übersicht unter Angabe relevanter Textstellen alphabetisch angeordnet sind.

<i>Begriff (lateinisch)</i>	<i>Übersetzung</i>	<i>caput</i>	<i>Mss., Nota</i>
archetypicae harmoniae	Urbilder der Harmonie	V	IV,49 ^v = N1
ars harmonica	harmonische Kunst	III	IV,36 = N16
choragus	Chorleiter	XV	IV,93
chorea	Reigen	X	IV,74 ^v = N4
commensuratio	Gleichmaß	IV	IV,41 ^v
commensus	Ebenmaß	III	IV,35 = N15
competentia	Entsprechung, Verbindung	XVI	IV,99 ^v
concentus	Einklang	V	IV,53 ^v = N18
concinntas	Wohlklang, harmonische Ordnung	III	IV,32 ^v
concordantia	Anordnung, Übereinstimmung	IV	IV,46 = N5
congruus	übereinstimmend	IX	IV,71 = N8
consonantia	Konsonanz	III	IV,32 = N5
conspiratio	Übereinstimmung	IX	IV,70 ^v = N8
contemperatio harmonica	harmonische Mischung	VII	IV,55
convenientia	Übereinstimmung	IV	IV,44 ^v = N4
disciplina harmonica	harmonische Disziplin	III	IV,39 = N21
facultas harmonica	harmonisches Vermögen	III	IV,31 = N1
harmonia	Harmonie	III	IV,32 ^v
harmonia coelestis	Himmelsharmonie	XVI	IV,101 ^v = N8
harmoniae planetarum	Planetenharmonien	XVI	IV,101 ^v = N8
harmoste	Harmoniker	III	IV,33 = N9
intervalla concinna/ inconcinna	wohlklingende/ disharmonische Intervalle	III IV	IV,31 ^v = N2 IV,44 ^v = N4
melodia coelestis	Himmelsmelodie	XV	IV,97 = N8
natura harmonica	harmonische Natur	III	IV,31 ^v = N2
phthongus	Schall, Klang	XIV	IV,87 ^v = N13
scientia harmonica	harmonische Wissenschaft	III	IV,37 = N19
sonitus	Klang	XIV	IV,87 ^v = N13
sonus	Ton, Klang	V	IV,51 ^v = N8
symphonia	Zusammenklang	IV	IV,46 = N5
vis harmonica	harmonische Kraft	III	IV,31

Zunächst zur musikphilosophischen Einleitung. In *Kapitel 3* erörtert Ptolemäus den großen inneren Zusammenhang der Harmonienlehre oder der Harmonik. Keplers kritische Erörterung läßt sich in den folgenden Punkten zusammenfassen:

Er beginnt mit der Kritik unsicherer Begriffe: *vis harmonica* (Nota 1) und *facultas harmonica* (N2). Ptolemäus verkennt, daß die harmonische Fähigkeit ein Zweck ist, deretwegen die Dinge sind, welche die harmonischen Proportionen bilden (N9). Im Gegensatz zu Ptolemäus unterscheidet Kepler die Fähigkeit der sinnlichen Wahrnehmung der Konsonanzen von dem spekulativen Vermögen zu erkennen, daß die Seele sich an den Harmonien erfreut (N10). Träger der *facultas harmonica* sind Seele und Vernunft (*ratio*) (N4). Die Natur muß, wie die Ableitung der Konsonanzen über die am Kreis konstruierbaren regulären Figuren zeigt, an der Vernunft teilhaben (N5). Die Bestimmung der Harmonie setzt Ptolemäus nicht bei den Dingen, sondern bei den Prinzipien an (N8).

Die Fähigkeit des Verstandes, die Harmonien erfassen zu können, nennt Ptolemäus harmonische Vernunft. Er macht also die vorstellende Vernunft zur Urheberin für das Ebenmaß im Hörbaren wie auch in der darstellenden Kunst und die urteilende

Vernunft zu jener der Ordnung für intelligible Dinge (N15). Dreierlei ist in der harmonischen Vernunft wirksam: Spekulation (*speculatio*), Darstellung (*repraesentatio*) und Übung (*exercitatio*) (N17).

Die Mathematik nennt Ptolemäus die gemeinsame Wissenschaft der rationalen Formen. Diese sind aber nicht die äußeren Erscheinungen, sondern die ihnen zugrunde liegenden Dinge (N19). Die zwei wichtigsten „mathematischen“ Sinne des Menschen, das Sehen und das Hören, ermöglichen die Erkenntnis zweier Wissenschaften: der Astronomie und der Harmonik. Vermittelt werden diese durch Ortsbewegungen, einmal der Gestirne, zum anderen des Schalles. Für Kepler sind aber nicht die sinnlichen Wahrnehmungen, sondern die Bewegungen der Species für das Zustandekommen der Harmonien grundlegend. Die himmlischen Harmonien werden durch ein analoges Vermögen des Sehens, das seinen Sitz in der Sonne hat, wahrgenommen (N21).¹

Kapitel 4 handelt von der *vis harmonica*, die für Ptolemäus in der menschlichen Seele und in den himmlischen Bewegungen am sichtbarsten wird. Sie ist Ursache für das Gleichmaß der Bewegungen. Hier hat alles, was die Natur regiert und umfaßt, Teilhabe am mathematisch zu vermittelnden Ebenmaß der Vernunft. Die Harmonie zeigt sich am klarsten in den vollendeten und vernunftgemäßen Bewegungen und wird für den Menschen in den musikalischen Konsonanzen wahrnehmbar.

Kepler kommentiert die ptolemäische Harmonie-Darstellung mit großer Ausführlichkeit in neun Anmerkungen (*Notae*). Bewegung ist für Ptolemäus genuin für die harmonische Kraft, während er sie in Kapitel 3 auf den Geist bezogen hat. Wird die Harmonie zum Prinzip der Bewegung gemacht, müßten beide Begriffe derselben Gattung angehören. Letztlich trägt jedes Geschöpf das Prinzip der Bewegung in sich aufgrund der Vernunft oder des ihm innewohnenden Antriebs (*instinctus*). Die Vernunft kann die äußeren Dinge frei gestalten, doch ist diese Freiheit den Naturgesetzen unterzuordnen (N3).

Der Grund, warum die harmonischen Proportionen nicht in der Materie wahrgenommen werden, ist in der Instabilität bei Zunahme und Abnahme des Materiellen zu sehen. Es fehlt das Wahrnehmungsvermögen, die kontinuierlichen Veränderungen der Materie nach Quantität und Qualität zu erkennen. Instabilität des Stofflichen bedeutet für Ptolemäus entweder Verschiedenheit in der Zusammensetzung aus den Elementen oder Unterschied von Zeit und Ort des bewegten Gegenstandes. Für Kepler ist dagegen allein entscheidend, ob in den Veränderungen der Materie harmonische Proportionen enthalten sind. Darin liegt eine quantitative Übereinstimmung, obwohl sich Proportionen nicht nach Absicht, sondern aus Notwendigkeit jenseits der Quantität ergeben (N5).

Bei den Himmelsbewegungen ermöglicht das Urbild (*Archetypus*), die langsamste Bewegung eines Planeten in seiner Bahn an die schnellste Bewegung harmonisch anzupassen, obwohl die Planeten ungleichförmig bewegt sind. Diese Proportionen spielen in Keplers Vorstellungen von der Harmonie eine entscheidende Rolle und sind in *Harm. Mundi* V.4 näher begründet. Im menschlichen Gesang genügt sogar eine einzige Stimme, um harmonische Intervalle zu erzeugen, weil der Geist (*mens*) und das was er in der Erinnerung aufbewahrt hat, sein Archiv (*archivum*), Urheber des Gesanges sind. Es ist so, als ob der Geist Modulationen einer anderen Stimme hören würde, weil er sich gewissermaßen mit dem wahrgenommenen Lied verbindet und er die klanglichen Intervalle mit den harmonischen Proportionen vergleicht (N5).

¹ Wie Kepler in Buch V der *Harm. Mundi* näher ausgeführt hat, sind für diese Harmonien die auf den Mittelpunkt der Sonne bezogenen Aspekte zwischen den Sichtlinien zu den Planeten wesentlich.

Während Ptolemäus das Göttliche vom Vergänglichen unterscheidet, setzt Kepler zwischen dem Urheber und seinem Werk den Unterschied. Auch die für Ptolemäus göttlichen Himmelskörper können sich wie die Erde verändern oder sogar zugrunde gehen. Während dieser die menschliche Seele für vergänglich hält, ist für Kepler die Unsterblichkeit der Seele eine großartige und darüber hinaus tröstliche philosophische Idee des Christentums (N8).

In den drei anschließenden Kapiteln (III.5–7) folgen Überlegungen zur Übereinstimmung der Natur der Harmonien mit der menschlichen Seele.¹ Zunächst vergleicht Ptolemäus in *Kapitel 5* die Konsonanzen mit den seelischen Vermögen. Die drei Teile der menschlichen Seele, das geistige, gefühlsmäßige und habituale Vermögen, ordnet er der Oktave, der Quinte und der Quarte zu. Die höchste Ausgestaltung der Seele zeigt sich in der philosophischen Disposition der Tugenden, entsprechend der Harmonie des gesamten Systems der Musik.

In seinem 18 *Notae* umfassenden Kommentar hält Kepler die ptolemäischen Unterteilungen weder für zwingend, noch für hinreichend ursächlich begründet. Insbesondere sind Idee und Zahl der Tugenden, die den seelischen Vermögen innewohnen, nicht aus den Harmonien als aus ihrem Urbild abgeleitet, so daß bei Ptolemäus nur formale Entsprechungen vorliegen.

Für Kepler beruht das innerste Wesen der Seele auf der Geometrie, näherhin auf der Geometrie des Kreises, insofern die menschliche Seele Ebenbild (*imago*) des Schöpfergottes ist. In der Geometrie des Kreises sind auch die Bezugsglieder der harmonischen Proportionen in den wißbaren Differenzen abgemessen (N1). Die innere Einfachheit des Intellekts, aus der die geistigen Leistungen hervorgehen, ist für Kepler eher mit dem Grundton (*unisonus*) als mit der Oktave vergleichbar. Erst die geistigen Werke, in denen sich der Geist selbst anschaut, sind als Bewegung aufzufassen. Nun erst ließe sich die Oktave zum Vergleich heranziehen. Da sich die Oktave aus Quinte und Quarte zusammensetzt, könnte mit der Quinte eine große geistige Setzung, etwa ein wissenschaftliches Axiom, mit der Quarte dagegen eine weniger weit reichende Annahme, wie etwa eine wissenschaftliche Hypothese, verglichen werden (N4).

Tugenden der vernünftigen Seele, die Ptolemäus dem habitualen seelischen Vermögen zuordnet, zeigen sich für Kepler in der Beherrschung der Affekte, in Besonnenheit und Mäßigung. Die zwei von der Natur des menschlichen Körpers bestimmten Triebe, Hunger und Geschlechtstrieb, gehören nicht zur Harmonik, sondern zu den natürlichen Seinsbedingungen und verbinden die Sterblichkeit mit der Unsterblichkeit (N12).

Abschließend erörtert Kepler das grundsätzlich Methodische. Mit Platon ist Ptolemäus von drei seelischen Vermögen ausgegangen, während sonst in der Philosophie von den vier Kardinaltugenden Gerechtigkeit, Weisheit, Tapferkeit und Mäßigung gesprochen wird. Wie es bei *Theognis* (um 500 v. Chr.) heißt, ist in der Gerechtigkeit die ganze Tugend zusammengefaßt (N18). Diese Thematik wird im 6. *Kapitel* mit der Erörterung der vornehmsten Tugenden oder Vermögen im Vergleich mit den Harmonien fortgesetzt. Nun werden das kontemplative oder theoretische Vermögen und das operative oder praktische Vermögen in ihren je drei nach Ansehen, Wert und Umfang unterschiedenen Genera mit den drei Klanggeschlechtern enharmonisch, diatonisch und chromatisch verglichen.

Von größerer Bedeutung ist wieder das 7. *Kapitel*, in dem der Wechsel der Tonarten mit plötzlichen Veränderungen in der seelischen Befindlichkeit wie auch mit Verän-

¹ Darüber hat Kepler im gedruckten Werk in III.15 sowie in IV.1–3 u. 7 näheres ausgeführt.

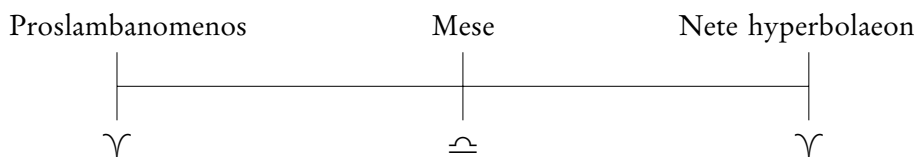
derungen des öffentlichen Lebens je nach den wechselnden Zeitumständen verglichen wird. Für Ptolemäus verändert sich mit den Staatsangelegenheiten auch die Musik. Friedliche Zeiten würden die Bürger eher zu einem inneren Ausgleich kommen lassen; während kriegerische Zeiten bei ihnen Mut und Sorge, aber auch Gleichgültigkeit aufkommen lassen.

Dazu bemerkt Kepler prinzipiell: Zwar gibt es eine Art Gerechtigkeit im Frieden wie im Krieg, doch ist diese, was die gerechte Verteilung der notwendigen Güter unter den Bürgern betrifft, durchaus verschieden. Im Frieden erhält jeder das ihm Zustehende, im Kriegsfall stellen sich jedoch die Kriegsbedürfnisse dagegen. Ebenso ist es mit dem Mut bestellt, den ja auch die Tatkraft im Frieden voraussetzt. Nur verblaßt die Erinnerung an mutige Taten im Frieden eher als im Krieg, weil dann eine mutigen Tat länger gerühmt wird (N5).

Die beiden anschließenden Kapitel leiten zu astronomischen Zusammenhängen über. Im 8. Kapitel vergleicht Ptolemäus den Tierkreis mit dem vollkommenen aus der Doppeloktave zusammengesetzten System. Er kommt zu zwei unterschiedlichen geometrischen Veranschaulichungen: Einerseits denkt er sich die Ekliptik an einem Äquinoktialpunkt gewissermaßen aufgeschnitten und zu einer Geraden auseinander gebogen. So gelangt er zu einer geradlinigen Anordnung von Ekliptik und Tönen, während er das Tonsystem dem Ekliptikkreis zirkular zuordnet.

Hierzu ist zu bemerken, daß die ältere antike Musiktheorie Systeme zugrunde legt, die auf Tetrachorden aufbauen. Demgegenüber benutzt Ptolemäus das vollkommene oder zwei-oktavige System, das System *teleion*.¹ Ein Tetrachord ist das erste und kleinste Tonsystem und entspricht der Quart (*Diatessaron*). Zwei Tetrachorde zusammen können entweder mit einem gemeinsamen Mittelton verbunden oder ohne gemeinsamen Mittelton getrennt sein. Aus der Trennung der Tetrachorde und ihrer Verschiebung um einen Ganzton ist dann das Intervall einer vollständigen Oktave (*Diapason*) entstanden, das sich hier also aus *Diatessaron*, Ganzton und wieder *Diatessaron* zusammensetzt.² Die Konsonanz *Diapason* besteht also aus fünf Ganztonschritten und zwei Halbtonschritten.³

Für die Anordnung der Töne auf dem aufgeschnitten gedachten Tierkreis längs einer Geraden ergibt sich etwa das folgende Bild:⁴

Ptolemäus wie auch Kepler gehen von einer 15 Töne umfassenden Tonskala aus, denen die 15 Saiten der Lyra, hier auch als musikalisches Grundsystem verstanden, entsprechen.⁵ Die Bezeichnung der Töne (Saiten) reicht von *Nete Hyperbolaeon* (die höchste der Hohen), über *Nete Diezeugmenon* (die höchste der Getrennten), *Mese* (die mittelste), weiter über *Hypate Meson* (die tiefste der Mittleren) bis *Hypate Hypaton* (die tiefste der Tiefen) und schließlich *Proslambanomenos* (der angefügte Ton).⁶

¹ Ingemar Düring a.a.O., S. 218.

² Boethius a.a.O., S. 224.

³ Boethius I.19, a.a.O., S. 21.

⁴ Düring a.a.O., S. 124.

⁵ Boethius a.a.O., S. 179.

⁶ Harm. Mund. III.11 (KGW VI, 154) sowie Weltharmonik (deutsche Ausgabe, ed. Max Caspar), S. 378f.

Gegen die geometrischen Veranschaulichungen erhebt Kepler grundsätzlich keine Einwände, weist jedoch auf Unterschiede bei Zugrundelegung des Tetrachords hin. Nun treten in den Gattungen diatonisch, chromatisch und enharmonisch Differenzen zwischen den feststehenden und den beweglichen Tönen auf (N₅).

In dem vollkommenen musikalischen System müssen alle Saiten des Instruments, etwa der Lyra, die Intervalle sowie die Tonarten berücksichtigt werden. Während das musikalische wie auch das astronomische System selbst feststehen, finden in ihnen gewissermaßen lokale Bewegungen statt: Im Tonsystem bewegt sich ein Ton, im Zodiakus ein Stern. Alle Töne entstehen ursprünglich am Monochord durch die Bewegung oder Verschiebung des Reiterchen (*ephippium*) oder des Steges (*magadion*) (N₈).¹

Der Vergleich der beiden zirkular angeordnet gedachten Systeme ist in sich nicht stimmig. Während ein Planet bei seinem Durchlaufen des Tierkreises zum Anfangspunkt zurückkehrt, sind bei einer Lyra mit ihren parallel gespannten Saiten weder Ort noch Klang am Anfang und am Ende des Systems gleich, wenn ausgehend vom tiefsten Ton schließlich der höchste Ton auf der letzten Saite erreicht wird (N₁₀).

In astronomischer Hinsicht ist der Anfang des Zodiakus der Frühlingspunkt (Zeichen ♈), an dessen Gegenpunkt der Herbstpunkt (Zeichen ♎) liegt. Wenn diese Punkte auch aus der Natur der Himmelsbewegungen genommen sind, müssen sie nicht notwendigerweise Anfang und Mitte des astronomischen Systems bilden (N₁₂).

Im 9. Kapitel erörtert Ptolemäus die Ähnlichkeit der musikalischen Intervalle mit den Aspekten im Tierkreis. Sein Ausgangspunkt ist die Zwölftteilung des Tierkreises, die als das kleinste gemeinsame Vielfache aus der Halbierung, der Drei- und Vierteilung entsteht. Von den ersten Konsonanzen werden die Quinte mit dem Trigon, die Quarte mit der Quadratur und der Ganzton mit dem Semisextus verglichen. Für Ptolemäus führt die Zwölftteilung nicht zu *ekmelischen* (konsonanten), sondern nur zu *emmelischen* (wohlklingenden) Verhältnissen.

Kepler hält diese Vorgehensweise, aus der Kreisgeometrie allein die Zuordnung von Konsonanzen und Aspekten zu begründen, für unzureichend (N₃). Die Teilung des Tierkreises in zwölf gleiche Teile hat nichts mit der Einteilung der Oktave in wohlklingende Intervalle, für die sich ungleiche Differenzen ergeben, gemein (N₅).

Für die Zusammensetzung der Oktave wie auch für die Einteilung des Zodiakus sind nicht formale Gesichtspunkte geltend zu machen, vielmehr müssen die Ursachen mit der Natur der Sache selbst übereinstimmen. Maßgebend für Kepler ist die Vorstellung, daß die aus der Kreisteilung folgenden regulären Figuren der menschlichen Seele eingepreßt sind. Auch das Gehör ist darauf eingerichtet, Konsonanzen zu erkennen. Ebenso kann auf diese Weise die sublunare Natur mit der Erdseele die Aspekte wahrnehmen und reagieren. In dieser archetypischen Ausstattung der Seele liegt die natürliche Ursache, die einen Vergleich der astrologischen Aspekte mit den musikalischen Konsonanzen ermöglicht (N₈).

Nachdem zuletzt die Kreisbewegungen der Gestirne behandelt wurden, werden in den nächsten drei Kapiteln (10.–12. Kapitel) die erste und zweite Bewegung der Planeten (tägliche Bewegung und synodische Bewegung in Länge) im geozentrischen Weltsystem dargelegt und mit musikalischen Elementen verglichen. Zunächst vergleicht Ptolemäus im 10. Kapitel die scheinbare Ost-West-Bewegung der Gestirne vom Aufgang über die Kulmination zum Untergang mit auf- und absteigenden Ton-

¹ Vgl. dazu *Harm. Mund.* III.8 (KGW VI, 141 ff.).

folgen. Den Kulminationen, die am weitesten von der Nichtsichtbarkeit (vergleichsweise: dem „Schweigen“ der Stimme) entfernt, entsprechen die höchsten Töne.

Für Kepler ist die Ähnlichkeit der täglichen Ost-West-Bewegung eines Gestirns mit einer Tonfolge nur äußerlich vorhanden, ist nur von *poetischer* Art. Das Axiom, Planeten wirken so, wie sie erscheinen, wird auch in der Astrologie angewandt (N₃). Tatsächlich verläuft die Planetenbewegung kontinuierlich (stetig), während in der Musik diskrete Töne verwendet werden. Übertragen auf die Bewegung eines Planeten würde er von einem Aspekt zu einem anderen springen, ohne die dazwischen liegenden Bögen zu durchlaufen. Die Wirksamkeit der Aspekte ist nicht in den Planeten selbst, also am Himmel, zu suchen, sondern in den Winkeln, die zwischen je zwei Planeten an der Erde gebildet werden (N₄).

Im 11. *Kapitel* vergleicht Ptolemäus die unterschiedlichen Distanzen eines Planeten vom Zentrum bei dessen synodischer Bewegung mit den drei Tongeschlechtern, enharmonisches, chromatisches und diatonisches Geschlecht.

Für Kepler folgt Ptolemäus auch hier allzu sehr den äußeren, numerischen Gegebenheiten, ohne wirklich „die Pforte zu den Geheimnissen der Philosophie“ zu passieren (N₁). Die formale Dreiteilung der Intervalle in größtes, mittleres und kleinstes Intervall ist für den Vergleich nicht ausreichend; ein gemeinsames Kriterium ist nicht ersichtlich (N₄). In astronomischer Hinsicht wird in der Exzenter-Epizykel-Darstellung die Eigenbewegung eines Planeten mit der Erdbewegung gekoppelt. Ein ursächlicher oder archetypischer Vergleich ist nur dann möglich, wenn zur exzentrischen Planetenbewegung um die Sonne übergegangen wird.

Schließlich betrachtet Ptolemäus im 12. *Kapitel* die Planetenbewegung in bezug auf das Äquatorsystem und vergleicht die Ortsveränderungen in Deklination mit den Modulationen der Tonarten. Von den Tonarten werden Mixolydisch und Hypodorisch in Analogie zum nördlichen und südlichen Wendekreis aufgefaßt. Dann werden zwischen Wendekreis und Äquator jeweils zwei Breitenparallele eingeschaltet, so daß sieben gleich weit voneinander entfernte Breitenkeise den sieben Tonarten entsprechen.

Die ptolemäische Argumentation wird von Kepler als zu allgemein und als zu dunkel charakterisiert. Alles, was zur Musik gehört, möchte Ptolemäus am Himmel wiederfinden. Jedoch sind die Tonarten nicht mit dem Lauf der Planeten zu vergleichen. Denn die Tonarten variieren je nach der Position der Intervalle. Ein Planet dagegen durchläuft, bedingt durch seine Bahnneigung, im Laufe der Zeit die gesamte Oberfläche der Sphäre. So durchläuft er seine Bahn gleichsam wie eine Seidenraupe (*bombyx*), die einen Faden von allen Seiten her spinnt (N₂).

In seiner astronomischen Erörterung negiert Ptolemäus die Ungleichheit der Planetenbewegung in Breite, wodurch – wie besonders für den Mond deutlich wird – eine Bewegungsänderung in Länge auftritt (N₄). Übereinstimmungen mit der Natur sind bei Ptolemäus eher zufälliger Art. Hier geht der Vergleich von der Gleichheit der Zahl 7 aus, ohne daß die Tonarten, die aus entsprechenden Intervallen der Oktave hervorgehen, mit den Parallelkreisen an der Himmelssphäre, die auf die 12 Tierkreiszeichen Bezug nehmen, vergleichbar wären. Eine derartige Vorgehensweise, so führt Kepler sarkastisch aus, sei eher einem Jäger, der nach dem Zufall jagt, als einem Philosophen angemessen (N₅).

Im 13. *Kapitel* werden die astronomischen Erörterungen in dem Vergleich diskreter Örter der scheinbaren Planetenbahn mit der Anordnung der Tetrachorde und der Tonarten im System *teleion* der ptolemäischen Harmonik fortgesetzt. Ptolemäus behandelt die inneren von den äußeren Planeten getrennt und unterscheidet für den

Mond eine erste (zunehmende) von einer zweiten (abnehmenden) Buckelphase. Anhand einer in der Ptolemäus-Handschrift gezeichneten Figur werden die Vergleiche erläutert.

In 13, teils knapp gehaltenen *Notae* nimmt Kepler zu diesen Ausführungen Stellung. In musikalischer Hinsicht gilt das bereits zum 8. Kapitel Gesagte. Die kreisförmige Anordnung der Töne und Intervalle führt dazu, daß sich die voneinander um eine Doppeloktave entfernten Töne Γ in einem Punkt schneiden. Das läßt sich anhand der Figur, in der die kreisförmig angeordneten Töne den Tierkreiszeichen und Mondphasen gegenübergestellt sind, demonstrieren (N₄). Entsprechen dem Viereck drei Zeichen des Tierkreises, so umfaßt die Übertragung auf die musikalischen Intervalle etwas weniger als drei Ganztonschritte (N₁₁). In astronomischer Hinsicht beziehen sich die Vergleiche dieses Kapitels jeweils auf alle Planeten, während die besonderen Erörterungen für die einzelnen Planeten fehlen (N₁₂).

Die abschließenden Kapitel der *Harmonik* des Ptolemäus sind nur fragmentarisch erhalten. Vom 14. und 15. Kapitel sind nur die Überschriften bekannt, während der kurze Text vom 16. Kapitel in seiner Echtheit umstritten sind. Kepler hat aus seiner Kenntnis der ptolemäischen Gedankenwelt die fehlenden Texte ergänzt und eigene kommentierende Anmerkungen hinzugefügt.

Im 14. Kapitel geht es um die Frage, nach welchen teilerfremden Zahlen die Töne des vollkommenen musikalischen Systems mit den ersten Sphären im Planetensystem verglichen werden können. Lassen sich also für die mittleren Umlaufbahnen der Planeten harmonische Entsprechungen im musikalischen System etwa über Intervallproportionen finden?

Grundsätzlich sind für Kepler nur gleiche Dinge vergleichbar. Hier müßten also die Planetenkörper in Bewegung angenommen werden, um sie mit Tönen, die auf der Bewegung von Saiten eines Instruments beruhen, vergleichen zu können. Vergleichbar sind die Konfigurationen der Planeten mit musikalischen Konsonanzen (N₅). Wenn die Bahnen den Saiten entsprechen sollen, dann wären die Planeten gewissermaßen das Plektrum, das beim Spielen des Instruments alle Saiten oder wenigstens einzelne anschlägt. Jedoch durchläuft kein Planet alle Bahnen, es sei denn, der die Planeten bewegende Erstbeweger der ptolemäischen Astronomie (N₆). Die Größe der Sphären entspricht nicht der Länge der Melodiesaiten. Ebenso ist bei den Alten die Anordnung der Planeten anders als bei Copernicus, auch wenn die Positionen von Erde und Sonne vertauscht werden. Infolge der jährlichen Bewegung der Erde um die Sonne werden die ungleichmäßigen und monströsen Epizykel getilgt, so daß diese in einem Vergleich keine Rolle mehr spielen können (N₁₂).

Werden für die astronomische Vergleichsgröße zum einen das Verhältnis des Mondumlaufs zum Sonnenjahr (= 12) und zum anderen das Verhältnis der Abstände des Mondes und der Sonne von der Erde (= 19) genommen, ergibt sich eine Größe, die mit den Regeln von *Albategnius* und *Alfraganus* nahezu übereinstimmen. In dieser Proportion stellt die Sphäre der Sonne die mittlere Proportionale zwischen den Sphären von Mond und Saturn dar gerade so, wie in der antiken Notation die Saite *Mese* in der Mitte der am weitesten entfernten Saiten *Nete hyperbolaeon* und *Proslambanomenos* liegt. Für Kepler sind die Sphären und Bewegungen allein durch die „geöffneten Flügeltüren der Geometrie“ an den Himmel gekommen (N₁₃).

Im 15. Kapitel fragt Ptolemäus nach den numerischen Größen der Proportionen der Eigenbewegungen. Wie zuvor fehlt der ausgearbeitete Text des Kapitels, wird aber von Kepler wiederum ergänzt, indem er der ptolemäischen Unterscheidung von Exzenter- und Epizykelbewegungen sowie der Vorstellung einer zusammengesetzten Bewegung folgt.

Im ersten Fall werden die mittleren oder die extremen Bewegungen im Exzenter betrachtet und mit musikalischen Konsonanzen oder Dissonanzen verglichen. Im zweiten Fall der epizyklischen Bewegungen kehren sich die Bewegungsverhältnisse gerade um; denn hier ist die Bewegung für den Saturn am schnellsten und für die unteren Planeten langsamer. Die epizyklische Variation der Bewegung entspricht einer Modulation der beweglichen Saiten (Töne). Für den dritten Fall ergibt sich eine komplizierte Regel mit einer je besonderen Darstellung für die einzelnen Planeten. In der älteren antiken Musik sind die dramatischen Formen des Chores analog zu den Formen der scheinbaren Planetenbewegung – direkter Lauf, Verharren, Rückwärtslaufen – eingeteilt. Hat bei der Planetenbewegung die Sonne eine zentrale Stellung inne, von der je nach Entfernung die Wirkung ausgeht, so besitzt der Chor der Musen den antiken Dichtern zufolge den Chorausrüster oder Chorleiter (*choragus*) Apollo. Der Chorag, in der Mitte stehend, hat die Aufgabe, den Chor durch entsprechende Winke mit den Händen in Bewegung zu halten.

Dem Text folgen 15 *Notae*, in denen sich Kepler vor allem mit der alten Astronomie auseinandersetzt. Er möchte, ohne die Lücken im ptolemäischen Werk nach seinem Sinn auszufüllen, möglichst den genuinen Vorstellungen des Ptolemäus folgen. Dieser nimmt gleichsam feste Bahnkreise an, ohne den Gestirnen selbst eine Bewegung zuzuschreiben (N₃). Allerdings führt die Annahme von Epizykeln zu einer konfusen Darstellung der Planetenbewegung, die für den Vergleich mit dem musikalischen System letztlich ungeeignet ist. Darin erkennt Kepler den Grund für die fehlende Ausarbeitung dieses Kapitels (N₄).

Auch in der ptolemäischen Darstellung der Mondbewegung finden sich Unzulänglichkeiten, so bei der Annahme eines durch den Tierkreis unterschiedlich schnell bewegten Exzenterzentrums. Kepler selbst hat für die Bahnbeschreibung des Mondes die Überlagerung einer unveränderten mit einer variablen exzentrischen Bewegung zugrunde gelegt (N₅).

In einer moralisierenden Zwischenbetrachtung zitiert Kepler verschiedene Verse des Psalters aus den Psalmen 19 und 92, die er sowohl auf die Ausarbeitung seiner Weltharmonik als auch auf seine persönliche Situation bezieht. Zwei Motive sind vorherrschend: Der Lobpreis der göttlichen Werke in der Natur und die Bestrafung ihrer Verächter. Die Frevler, die nichts für Wissenschaft und Philosophie übrig haben, haben nichts anderes als ihren Eigennutz im Sinn (N₈). Das Kapitel weist verschiedene Ausstreichungen auf, die deutlich machen, daß Kepler den Text noch nicht druckfertig gemacht hat.

Auch vom abschließenden 16. *Kapitel* ist kaum mehr als die Überschrift „Vergleich der Eigenschaften der Planeten mit denen der Töne“ erhalten. Ein für dieses Kapitel überlieferter fragmentarischer Text wird von Kepler für unecht gehalten.¹ Er interpretiert die Überschrift dahingehend, daß Ptolemäus seine astrologischen Lehren über gute und böse Planeten über Harmonievorstellungen zum Ausdruck bringen wollte. Für seine eigene Niederschrift hat Kepler hauptsächlich *Macrobius* herangezogen.

Thematisch geht es in dem von Kepler rekonstruierten Text um den Vergleich bestimmter Vermögen der Planeten mit Größe und Bewegung ihrer Bahnkreise, aus deren Verhältnissen sich in der Übertragung auf das Musiksistem Rückschlüsse auf Konsonanzen ergeben. Indem nur Wärme und Feuchtigkeit bzw. Kälte und Trockenheit als Qualitäten der Planeten betrachtet werden, sind für einzelne Planetenpaare

¹ Während in seiner lateinischen Ausgabe *Gogavinus* der Überschrift des Kapitels noch einen Text folgen läßt, lehnt schon *Barlaam* einen derartigen Zusatz als unecht ab.

einfache Gegenüberstellungen möglich. Gegensätze am Himmel führen im musikalischen System zu Gegenklängen des Grundtones in Oktave und Doppeloktave. So besteht beispielsweise zwischen Jupiter und Venus „Vertrautheit“, wie auch entsprechend im doppelten Tetrachord zwischen Hypate hypaton und Paramese. Ein anderer Gegensatz besteht zwischen männlich und weiblich. So werden etwa die als weiblich angenommenen Gestirne Venus, Merkur und Mond auf die obere Grenze der Oktave bezogen. Weitere astrologische Ausführungen hierzu betreffen die Erhebung (*exaltatio*) von Planetenpaaren in jeweils entgegengesetzten Tierkreiszeichen.

Für die Bewegungsverhältnisse der Planeten werden die Zahlen aus der Antike angehalten. Hier schließt Kepler unmittelbar an *Macrobius* an. Ohne diese numerischen Werte wäre eine übereinstimmende Verbindung zwischen den einzelnen Gliedern, eine Harmonie, nicht möglich. Die Qualitäten Wärme und Feuchtigkeit bewirken das Wachstum in der Natur und erhalten das Leben. Also lenken die Lichtkörper (*lumina*) Sonne und Mond das Leben auf der Erde.

In den 8 *Notae* geht Kepler vor allem auf astrologische Zusammenhänge und auf seine Gründe, Texte von *Macrobius* aus *Comm. in Somn. Scip.* heranzuziehen, näher ein. Dieses Werk hat es ihm ermöglicht, unmittelbar eine sinngemäße Ergänzung des fehlenden Textes vorzunehmen, hat doch Macrobius die drei Bücher der ptolemäischen Harmonie-Schrift ausdrücklich als Quelle angegeben.

In astrologischer Hinsicht ist darin viel vorgebracht worden. Für Kepler haben aber Häuser und Exaltationen der Planeten keinen inneren Zusammenhang zur Harmonie. Eine derartige Verbindung ist nicht wirklich philosophisch, ja die Verteilung der Tierkreiszeichen unter die Planeten geradezu naiv (N₅). Für ihn verschiebt sich der Ort der Betrachtung von der Erde in die Sonne, die ganz Feuer, also Licht, ist. Mag der Mond auch gleichsam wässrig sein und mögen die Qualitäten Wärme und Feuchtigkeit auch bei den Planeten eine gewisse Rolle spielen, so sind doch derartige Erwägungen ohne Bedeutung für die Harmonien der Planeten (N₈).

Mit diesen kritischen Bemerkungen endet Keplers Bearbeitung der ptolemäischen Harmonik, die weitaus mehr als eine bloße Übertragung des Textes vom Griechischen ins Lateinische ist. Sie kann als das bedeutende Unternehmen gewertet werden, den neu erschlossenen Ptolemäus-Text in textkritischer Weise zu rezipieren und in Kontrast zum ptolemäischen Werk seine eigenen harmonikalen Überlegungen und Ableitungen umso deutlicher hervortreten zu lassen. In dieser Weise hat die Bearbeitung der ptolemäischen Harmonik vor allem der Ausarbeitung seines eigenen Werkes gedient. Der vollständige Abdruck der ptolemäischen Harmonik in der *Harmonice Mundi* hätte aber den Leser mehr verwirrt als auf das Keplersche Opus eingestimmt. Aus heutiger Sicht darf die vorstehende Keplersche Arbeit bei der Würdigung seines großen Opus Keplers nicht übersehen werden, gehört sie doch mit den differenzierten musiktheoretischen und naturphilosophischen Erörterungen zu den gedanklich tiefsten und damit wichtigsten Kepler-Texten überhaupt.

ANMERKUNGEN

7.25 Als Beispiel der hier erörterten Zusammenhänge sei das Zwölfeck betrachtet, das das doppelte Sechseck, das dreifache Quadrat und das vierfache Dreieck umfaßt. Zur Seite des Zwölfeck gehört der Zentriwinkel $1/12$ des Vollkreises (30°), während von zwei Seiten der Winkel $5/12$ des Vollkreises oder $5/3$ Rechte (R) = 150° gebildet wird.

Allgemein bestimmt sich der Innenwinkel w eines regulären n-Ecks (vgl. *Harm. Mund.* I, prop. XXXIII, in: KGW VI, 36) zu

$$w = \frac{2n-4}{n} R.$$

8.1 Die Kongruenz der regulären Figuren wird in *Harm. Mund.* II untersucht: die Untersuchung von einzelnen und je zwei verschiedenen Figuren in prop. XVIII und XIX (KGW VI, 71 f. u. 75), die von je drei verschiedenen in prop. XX (KGW VI, 76 f.).

9.12 *am Rand* Pent res: trig.

		50
		40
18	42	30
36	24	20
54	6	10

9.22 *am Rand* Trig. Con. Oct.

4	20	18
8	16	
12	12	
16	8	9
20	4	
24	0	

Hic requireretur radius stellae 16. 32. 64 angulorum.

9.25 *am Rand* Tri. Dec.

10.	50	
20.	40	48
30.	30	
40.	20	
50.	10	
60.	0	

Hic locum habent $6/15$, $26/15$, $2/15$, $16/15$.
24 Vide infra signo Et supra nota 12.

9.27 *am Rand* 0 20 18

5	15	
10	10	12
15	5	6
20	0	

9.29 *am Rand* Vide

0	12	
3	9	8
66		
9	3	4
12	0	

10.15 Entspricht prop. XIX, Nr. 4 (KGW VI, 72).

11.6 Entspricht prop. XXI (KGW VI, 77).

13.20 Als Beispiel dieser Untersuchung sei Nr. V. erläutert. Der achtzackige Stern wird mit Quadraten so aufgefüllt, daß reguläre Achtecke angehängt werden können (vgl. KGW VI, 73, Fig. Y). Dann ergänzen sich
 $2R$ (Winkel der Quadrate) + 45° (Winkel einer Zacke) + 135° (Winkel des Achtecks)
 zu 360° .

14.44 Verweis auf *Bl. XXII*, 229; dort Verweiszeichen nicht nachweisbar, ebenso weiter unten zwischen 6. 7.

15.7 Zusammenstellung einiger Ergebnisse der vorliegenden Untersuchungen in der abschließenden Übersicht. Die einzelnen Spalten bezeichnen:

- (1) die regulären Figuren vom Dreieck bis zum 20Eck, dabei ist die Winkelsumme des n -Ecks
 $\Sigma w = (n - 2) 180^\circ$;
- (2) *Anguli* sind die entsprechenden Winkel (hier noch durch 3 geteilt), die sich ergeben aus
 $\Sigma w / 3n$;
- (3) *Radij stellarum* sind die Zacken der n -zackigen Sternfiguren;
- (4) die entsprechenden durch 3 geteilten Winkel;
- (5) *Cavi* die (durch 3 geteilten) Winkel zwischen je zwei Zacken einer Sternfigur.

16.2 *Anmerkung Frisch: In libris Kepleri manuscriptis, qui Pulkovae et Stuttgartiae conservantur, praeter ea, quae ex epistolis desumpta praemisimus, nihil fereprehendimus, quod ad Harmoniam et ad studia Kepleri, quae typum operis praecedebant, pertinent. Volumini XIX. Mss. Pulkov. fragmentum inest talium studiorum, aliquot annis ante Harmoniam a Keplero conscriptum, quo proponendo finem facimus nostrae praefationi.*

16.12 Im folgenden werden vier Kreisteilungen voneinander unterschieden. Sie entsprechen *Harm. Mund.* I, prop. XXXV, XXXVIII, XLII u. XLIV (KGW VI, 36 ff.).

16.23 Für die Seite s eines gleichseitigen Dreiecks, dem ein Kreis mit dem Durchmesser d umschrieben ist, gelten die Beziehungen:

$$s = 2 \cos 30^\circ \quad \text{und} \quad \frac{s^2}{d^2} = \frac{3}{4}.$$

16.33 Zu diesen Ausführungen über die am Kreis konstruierbare und nichtkonstruierbare Proportionen vgl. *Harm. Mund.* I, XIII. u. XV. definitio (KGW VI, 23).

17.5 Zu den regulären ebenen Figuren und regulären Körpern vgl. *Harm. Mund.* II, prop. XVIII u. XXV (KGW VI, 71, 78 u. 80), zu den räumlichen Sternpolyedern lib II, prop. XXVI (KGW VI, 82) sowie den Kommentar von *Max Caspar* (KGW VI, 531 f.).

17.20 Der Satz, daß es innerhalb der Oktave gerade sieben harmonische Intervalle gibt, wird in *Harm. Mund.* lib. III, cap. II, Corollaria (KGW VI, 118 ff.) dargelegt.

17.42 *Diesis* ist eigentlich die Hälfte eines Halbtones. Bei Kepler entsteht sie durch Vergleich der aus dem Fünfeck hervorgehenden Intervalle:

$$\frac{3}{5} : \frac{5}{8} = \frac{4}{5} : \frac{5}{6} = \frac{24}{25}.$$

Es handelt sich hier nicht um einfache Brüche, sondern um Intervallproportionen, also um musikalische Größen. Vgl. zur Diesis *Harm. Mund.* III.4 (KGW VI, 131).

18.31 Im folgenden wird der Begriff der *Konsonanz* über die dem Kreis eingeschriebenen regulären Figuren expliziert. Als Figuren sind, wie unter Nr. 22 ausgeführt wird, nur diejenigen geeignet, die im Sinne Keplers *kongruent* sind, also die Ebene lückenlos ausfüllen: Dreieck, Viereck und Fünfeck. Vgl. *Harm. Mund.* III.1 (KGW VI, 101 ff.).

19.12 Die Seite x des 10Ecks, aus dem das Fünfeck gebildet wird, ist am Kreis mit dem Radius 1 mit Hilfe von Zirkel und Lineal nach dem goldenen Schnitt konstruiert (vgl. *Harm. Mund.* I, prop. XLI, in: KGW VI, 42 f.). Arithmetisch ergibt sie sich aus der Proportion:

$$(1 - x) : x = x : 1 \quad \text{und daraus} \quad x = \frac{\sqrt{5}-1}{2}, \text{ eine irrationale Größe.}$$

20.9 Hier werden drei bedeutende Musiktheoretiker der Renaissance erwähnt: *Gafurius*, (Franchino Gaffori) (1451–1522), Kapellmeister am Mailänder Dom, hinterließ neben zahlreichen Kompositionen musiktheoretische Traktate; *Henricus Glareanus*, eigentlich Loriti, (1488–1563), gebürtiger Schweizer, humanistischer Wissenschaftler und Professor der Poetik in Freiburg (i. Br.), schrieb „Dodekachordon“, eine Art Zwölf-Tonarten-Lehrbuch; *Joseph Zarlinus* (Giuseffo Zarlino) (1517–1590), Kapellmeister an der Kathedrale S. Marco in Venedig, verfaßte das musiktheoretische Werk „Istituzioni harmoniche“.

20.11 *Giovanni Bardi*, Conte di Vernio, (1534 – ca. 1614) ermöglichte die Zusammenkünfte der Camerata Florentina. Er schrieb Madrigale und den „Discorso mandato a Caccini“, der von Musik handelt.

20.15 *Op. LX* ist die Zeitangabe der 60. Olympiade, also das Jahr 536 v. Chr. Im italienischen Original heißt es: „Prius legio di Pitagora le proportioni del quale fui onno uella sessatesimesma Olympiade.“

20.17 Im nachstehenden Abschnitt werden einige Intervallbezeichnungen der antiken Musiktheorie verwendet: *Tritonus* (Dreiton) die übermäßige Quart, *semidiapente* ein um einen Halbton kleineres Intervall als *diapente* (Quinte), *tonus major* großer Ganzton und *tonus minor* kleiner Ganzton.

20.32 Diatonik, Chromatik und Enharmonik, ursprünglich die Bezeichnungen antiker Skalenbildungen in der Musik, sind die drei wichtigsten Tonsysteme. Das diatonische System, das gleichsam von Ton zu Ton fortschreitet, ist mit sieben Stufen innerhalb der Oktave aus Ganz- und Halbtönen gemischt; das chromatische System, von chroma (Farbe) hergeleitet, besteht aus Halbtonschritten, während das enharmonische System noch mehr zusammengesetzt ist und noch kleinere Intervalle verwendet.

20.36 Vgl. *Harm. Mund.* III.8 (Tab. in: KGW VI, 143).

21.1 In der antiken Musiktheorie werden durch Teilungen am Monochord die Intervalle

- a major (großer Ganzton) $8/9$
- b tonus minor (kleiner Ganzton) $9/10$
- c semitonium (Halbton) $15/16$ gebildet.

Dann ergeben sich die *intervalla tertia* durch entsprechende Differenzen der Proportionen, also durch die Quotienten:

- d Komma $a : b = 8/9 : 9/10 = 80/81$
 Limma $a : c = 8/9 : 15/16 = 128/135$
 Diesis $b : c = 9/10 : 15/16 = 24/25$. Limma ist heute der große chromatische Halbton, *Diesis* der kleine chromatische Halbton. Weitere kleine Intervalle sind:
 e das Limma des Platon $c : d = 15/16 : 80/81 = 243/256$
 Apotome des Platon $a : e = 8/9 : 243/256 = 2048/2187$
 (vgl. hierzu *Harm. Mund.* III.4, in: KGW VI, 130ff.).

21.20 Vgl. KGW VI, 240.

21.29 *Trihemitonus*, eigentlich Trihemitonum, erscheint aus Halbton und Ganzton zusammengesetzt und entspricht im diatonischen Tongeschlecht der kleinen Terz, in der akustischen Berechnung dem Verhältnis 5:6 (vgl. *Boetius*, Fünf Bücher über die Musik. Hrsg. von Oscar Paul, Leipzig 1872, repr. Olms 1985, S. 213.).

21.49 *Tritonus* ist ein nichtzusammengesetztes Intervall von drei Ganztönen und entspricht der übermäßigen Quart (vgl. *Boethius*, S. 223).

22.2 *Franchinus* s. Gafurius (Anm. zu S. 20.9).

22.10 Für die Tonsilben bei Kepler vgl. *Harm. Mund.* III.10 (KGW VI, 150ff.).

22.24 *Plutarch* (um 45–ca.125) schrieb „De musica“ (*Peri musikēs*) (in: *Plut. mor.* 1131a–1174a), die wichtigste antike Abhandlung zur Musikgeschichte.

23.22 Das *Komma* ist durch das Teilungsverhältnis 80/81 bestimmt, für vier Kommata gilt:

$$\left(\frac{80}{81}\right)^4 \approx \frac{77}{81} \approx \frac{80 \cdot 88}{85} \approx \frac{80}{84} = \frac{20}{21}$$

23.27 Zum System *diezeugmenon* mit der Ausgangssaite A vgl. *Boethius*, S.208.

23.32 Die *Magadis* diente als Tonmesser zur Bestimmung der Intervalle und bestand aus Halbkugeln, die in der Spannung der Saite den Teilen hinzugefügt wurden. *Tassum* ist ein Saiteninstrument, auf dem die Tonintervalle durch die Bewegung der *Magadis* erzeugt werden.

23.37 Der Benediktinermönch *Guido von Arezzo* hat um das Jahr 1000 die Tonsilben ut, re, mi etc. eingeführt (vgl. KGW VI, 145 u. 536).

24.5 am Rand die Nebenrechnung:

14		⟨Non ut ab ... in 7 omnes ... dant 28 perfectum, sic etiam
29		ab 28 in 10... Non dant 403, cujus partes dant 114.⟩
116		
29	1.	448
1. 406	2.	224
2. 203	64. 2.	112
7. 29	32. 2.	56
14. 58	16. 2.	28
	8. 2.	14
	4. 2.	7
		441
		2
		1
		444
		4
		448

24.11 *Am Rand die Nebenrechnung:*

- 1. 444
- 2. 222
- 3. 111
- 6. 37
- 12. 74
- 4. 148

24.12 Das *Epigonion*, erfunden von Epigonus aus Ambracia, soll 40 Saiten, das *Simikon* 35 Saiten besessen haben. Beide harfenähnliche Instrumente sind mit den Fingern angeschlagen worden, also ohne Plectrum, d. i. ein kleines wie eine Schreibfeder zugespitztes Gerät zum Anschlagen der Saiten. Dafür wird als Gewährsmann weiter unten *Julius Pollux* angegeben.

25.25 Vgl. zu dieser Tabelle der Tetrachorde der Alten *Boethius IV.5* (S.117).

25.35 *Jacobus Faber* (Jacques Lefèvre d'Étaples) (ca. 1455–1536), genannt Stapulensis, war französischer Humanist, Philosoph, Theologe und Mathematiker.

25.40 Vgl. *Boethius*, S. 264f. (Anm. zu S. 21.29).

26.25 *Galilei* bezeichnet hier die kompositorische Unterscheidung von 12 Tönen innerhalb der Oktave, also die Töne der chromatischen Skala, als leer, d. h. als wenig gehaltvoll.

26.27 Für *Gafurius* und *Glareanus* vgl. Anm. zu S. 20.9.

26.44 In der Textanmerkung Keplers unten wird daran erinnert, daß die Proportion $1/5$ über das reguläre Fünfeck im Kreis und damit an die Konstruktion des 10Ecks mittels des goldenen Schnittes angeschlossen ist.

27.25 Hymnus zum Ostersonntag.

28.4 *Arist. Polit.* 8.7 (1342b).

28.12 *Cypriano Rore* (1516–1565), frankoflämischer Komponist und Musiker, war ein bedeutender Vertreter der von A. Willaert begründeten Venezianischen Schule. In ihr verband sich niederländische Polyphonie mit venezianisch-traditioneller Doppelchörigkeit.

28.16 Platon *Tim.* 36e–37a.

28.23 *Alypius*, vermutlich im 4. Jh. v. Chr., verfaßte einen Traktat über altgriechische Notenschrift. Seine griechischen Skalen sind am vollständigsten überliefert.

28.32 Aus dem Hymnus des *Mesodemus* „An den Sonnengott“. Kepler zitiert den zweiten Teil.

29.6 In der griechischen Mythologie ist der Silen *Marsyas*, Sohn des Olympos, ein phrygischer Flußgott. Er gilt als Entdecker des Flötenspiels und Schöpfer von Liedern zur Verehrung der Göttin Kybele. Früheste Belege stammen aus dem 5. Jh. v. Chr.

29.38 In diesem Abschnitt treten die folgenden Intervallbezeichnungen auf: *Disdiapason* die Doppeloktave, *diapason* die Oktave, *diapente* die Quinte und *diatessaron* die Quarte.

30.29 *Ludovici Fogliani* (ca. 1475 – ca. 1530), Musiktheoretiker, Komponist und Humanist, war Verfasser der „Musica theoretica“, Venedig 1529. Darin wird das menschliche Gehör als bestimmend für die Qualität eines Intervalls angesehen.

30.30 *Boethius* sagt in I.22 (S. 22): Die einfache griechische Musik wurde von vier Saiten nach der Ähnlichkeit mit den Planeten auf sieben erhöht. Die 7. Saite wurde von *Terpander* aus Lesbos hinzugefügt. Die tiefste Saite wurde Hypate, gleichsam die Ehrwürdige, genannt. So wurde der Gott Jupiter als Hypatos bezeichnet, ebenso der Konsul wegen seiner hohen Würde. Die Saite selbst wurde wegen der Langsamkeit der Bewegung und Tiefe des Tones dem Saturn zugeordnet. Lichanos, die dritte Saite, wird mit dem Zeigefinger angeschlagen; daher der Name.

30.34 Schema des Octachord bei *Boethius* I.20 (S. 23).

31.1 *Timotheus* aus Miletos (ca. 450–360 v. Chr.), Dichter und Musiker, gilt als Hauptvertreter der neuen Musik. Er rühmte die elfsaitige Kithara.

31.4 Unter dem Namen Suda oder Suidas ist eine umfangreiche historische griechisch-byzantinische Enzyklopädie aus dem 10. Jh. erhalten.

31.14 Um die Saite Mese in der Mitte zu halten, wurde als weitere Saite Proslambanomenos (auch Posmelodos) hinzugefügt, von Mese aus der achte Ton.

31.21 Neben der hier edierten Mss.-Gruppe IV, 135–140 (165–170) enthält Vol. IV der Kepler-Mss. Pulk. die folgenden Stücke: Ptol. Harmonicorum ed. Ant. Gogavinus in: *Mss. IV, 1–29^v* (Abschrift von lib. I, cap. 1–16 u. lib. II, cap. 1–6 Beginn); Cl. Ptol. Harm. librum tertium in: *Mss. IV, 30–101^v* (132) (lib. III, cap. 3–16; in diesem Bd. als H4 ediert); Commentaria Porphyrii in Ptol. Harm. in: *Mss. IV, 102–134* (133–164) (Praefatio, cap. 1–6); Aristoxeni musici antiqu., ed. Ant. Gogavinus in: *Mss. IV, 141–166^v* (171–196^v) (Abschrift von lib. I–III).

32.14 Seneca, *Nat. quaestion.* VII, 25.4–30.5 (mit Auslassungen).

36.32 Arist. *Metaphys.* 12.3 (1069b).

38.31 Vgl. Anm. zu S. 23.37.

38.44 Macrobius. *Comment. Somn. Scip.* 2, 1, 7.

39.38 Die Metamorphosen des *P. Ovidius Naso* (43 v. Chr.–18 n. Chr.) in 15 Büchern bieten, vom Chaos beginnend, eine Bearbeitung der griechischen und einiger italisch-römischer Sagen sowie eine Ausdeutung des römischen Kalenders.

39.41 Kap. IV.3 der *Harm. Mund.* behandelt die Arten der harmonischen Dinge, in denen Harmonien ausgedrückt werden.

42.19 Der Kommentar zu Ciceros „Somnium Scipionis“ von *Macrobius Theodosius* (Anfang des 5. Jhs.) knüpft in platonischen Erörterungen über die Zahl, die Töne, die Seele, die Bewegung der Gestirne etc. recht willkürlich und ungleichmäßig an Cicero an.

43.6 Verg. *Georg.* 4, 221 f.

43.15 Sen. *epist.* 124, 1.

43.30 Arist. *Kateg.* 8 (8b 25–36).

45.28 Macrobian. *Comment. in Somn. Scip.* II,13 u. 14.

45.38 Über die Rotation des Sonnenkörpers vgl. *Astr. Nova* cap. XXXIV (KGW III, 242 ff.) sowie *Epit. Astr. Cop.* IV.1 (KGW VII, 257), IV.2 (KGW VII, 298 f.) u. V.1 (KGW VII, 363).

48.7 Das Intervall *Diapason Epidiapente*, die Proportion 1:3, ist die Duodezim, die den Pythagoreern als die größtmögliche Harmonie des Systems galt (vgl. KGW VI, 96).

48.23 Gegenüberstellung von äußerer Erscheinung, Lebensweise (*habitus*) im eigentlichen Sinn (bei Ptolemäus), und von Willen, Bereitwilligkeit (*voluntas*), aus der die Sitten hervorgehen (bei Kepler).

49.22 Die genannten Kapitel tragen die folgenden Überschriften: bei Ptolemäus (II.3) „Die Gattungen innerhalb der ersten symphonischen Intervalle“, bei Kepler (III.10) „Über die Tetrachorde und den Gebrauch der Silben ut, re, mi, fa, sol, la“. Bei Ptolemäus besteht die Oktave aus zwei Tetrachorden und einem sie trennenden Ton in der Mitte (*tonus disiunctivus*).

49.35 Für die Bezeichnung der Tonsilben s. Anm. zu S. 23.37.

49.46 Die Unterscheidung des Lichtes als species der Oberfläche und des Klanges als species des Körpers und der Bewegung gehört zu Keplers Species- und Wahrnehmungslehre (vgl. V. Bialas, Johannes Kepler, München 2004, S. 57–59).

51.45 Der Sinnspruch „In der Gerechtigkeit ist die ganze Tugend zusammengefaßt“ findet sich bei *Theognis*, Vers 147.

53.10 *Lakädemonier* ist der antike Name für den griechischen Volksstamm der Spartaner.

53.32 Kap. I.13 der ptolemäischen Harmonieschrift behandelt die Einteilung der Tongeschlechter und Tetrachorde nach dem pythagoreischen Philosophen *Archytas von Tarent* (1. Hälfte des 4. Jh. v. Chr.).

54.43 Die in diesem Kapitel III.7 angesprochenen seelischen Dispositionen und Verhaltensweisen sind: Mut (*audacia*) und Gleichgültigkeit (*contemptus*), Liebe (*caritas*) und Geringschätzung (*vilitas*), Zügellosigkeit (*ferocia*), Unruhe (*inquietudo*) und Tollkühnheit (*audacia*), Schläffheit (*ignavia*), Fahrlässigkeit (*socordia*) und Sanftmut (*mansuetudo*).

55.21 *Vincenzo Galilei*, *Dialogo della musica antia et moderna*, Florenz 1581 u. ² 1602 (vgl. dazu Mss.-Gruppe *H3* in diesem Bd.).

55.45 Kap. II.11 hat die Überschrift: „Es ist nicht richtig, die Tonarten mit Hilfe des Halbtons zu vermehren.“

56.10 Hier folgt der kurze, im Kommentarteil referierte Exkurs über Frieden und Krieg.

56.31 Für *Ingemar Düring* enthält Kap. II.10 mit der Unterscheidung der Tonarten eine Widerlegung der betreffenden Ausführungen von *Aristoxenos* (*I. Düring*, Ptolemaios und Porphyrios über die Musik, Göteborg 1934, S. 184 f.).

57.3 *Harm. Mund.* III.15 (KGW VI, 173 f.).

- 57.21 *Excursus de tetracto Pythagorico* (KGW VI, 95 ff.).
- 57.32 Zu *Hermes Trismegistos* und die ihm zugeschriebene Schrift *Poemandres* (Hirte) vgl. KGW VI, 98 u. Anm. 98.23 auf S. 534.
- 57.34 Macrobi. *Comment. Somn. Scip.* 2,3,1.
- 57.44 Macrobi. *Comment. Somn. Scip.* 2,1,7.
- 57.47 Platon, *Tim.* 34b–36a.
- 58.2 Verschiedene Textstellen bei Macrobius, u. a. 1,9,10; 1,12,4; 1,13,11; 1,14,17.
- 58.18 Proclus, *Hymn.* 1,4.
- 58.20 Verg. *Aen.* 727–731 (Vers 729 ausgelassen).
- 58.33 Arist. *De Anima* A.3 (407b 30, 408a 6–20).
- 58.51 Weitere Ausführung Keplers zu seiner eigenen Harmoniekonzeption, in der nicht abstrakte, sondern figurierte Zahlen in Relation zueinander gesetzt werden. Beispielsweise ist für ein Dreieck die Zahl eine der Qualität des Dreiecks innewohnende Vorstellung des Geistes (*conceptus mentis*), der eine gezählte Sache wahrnimmt.
- 59.11 *Dreieckszahlen* sind dreieckig angeordnete Zahlenkonfigurationen wie die Tetractys in der Darstellung der Zehn über 1, 2, 3, 4.
- 61.8 Kap. II.4 behandelt das vollkommene System (*Systema teleion*), das zwei Oktaven umfaßt.
- 62.32 *Ephippium*, wörtl. Reiterlein, ist der am Monochord bewegliche Steg zur Bildung verschiedener Proportionen oder Tonintervalle.
- 62.41 Macrobius, *Comment. Somn. Scip.* 1,6,3.
- 64.4 In *Harm. Mund.* Kap. IV.6 behandelt Kepler die Verwandtschaft zwischen den Aspekten und den musikalischen Konsonanzen.
- 65.40 So demonstriert die Bewegung der Sonnenflecken die Sonnenrotation (*Epit. Astr. Cop.* IV.1, in: KGW VII, 298), die Kepler bereits 1609 angenommen hat (*Astr. Nova* cap. XXXIV, in: KGW III, 242 ff.).
- 66.38 Keine vollständige Übereinstimmung mit der dazugehörigen Figur.
- 68.15 Verwiesen wird auf die Werke: *Ephemerides coelestium motuum Io. Antonii Magini* (Venedig 1582) und Ptolemäus, *Tetrabiblos* (Basel 1553).
- 70.1 Es werden über die Kreisteilungen die Aspekte mit den Konsonanzen verglichen, so beispielsweise Tridezil mit Oktave + Dursexta oder in proportionaler Darstellung
- $$\frac{3}{10} = \frac{1}{2} \times \frac{3}{5}.$$
- 70.28 *Harm. Mund.* Kap. III.2: Corollaria (KGW VI, 118).
- 71.36 Es besteht die folgende Feineinteilung der Intervalle: *Comma* ist die Differenz zwischen dem großen und kleinen Ganzton $8/9 : 9/10 = 80/81$; der Halbton die Differenz zwischen Quarte und Durterz $3/4 : 4/5 = 15/16$; der Platonische Halbton oder das *Platonische Limma* die Differenz zwischen Halbton und Comma $15/16 :$

$80/81 = 243/256 = 2187/2304$. Die zuletzt geschriebene Proportion ist um $139/2304$ größer als die *Platonische Apotome*, die sich ergibt aus der Differenz von großem Ganzton und Limma $8/9 : 243/256 = 2048/2304$. Vgl. *Boetius*, ed. O. Paul (Anm. zu S. 21.29), S. 67 ff.

73.6 Entspricht KGW VI, 126.

74.4 Zwei einleitende Sätze fehlen in der Hs: Die Theorien über die Kreisbewegung der Gestirne und Töne sind abgeschlossen. Nun werden die wichtigsten Unterschiede der himmlischen Bewegungen betrachtet.

74.26 Der Ptolemäus-Text folgt der Darstellung der einfachen Planetenbewegung nach drei Richtungen: in Länge vorwärts/rückwärts, in Höhe steigend/fallend, in Breite Nord/Süd.

74.43 Über die Astrologie sagt Kepler hier einschränkend, es gelte das Axiom, daß die Planeten so wirken, wie sie erscheinen, während es in der copernicanischen Astronomie gerade darum gehe, diesen Schein aufzugeben.

75.32 *Pandura* oder *Panduris* ist ein dreisaitiges assyrisches Instrument.

77.10 *Lichanos* ist die dritte Saite, von der tiefsten Saite (Hypate) aus gezählt. Sie ist nach dem Zeigefinger, mit dem die Saite angeschlagen wird, benannt (vgl. Anm. zu S. 30.30).

77.34 Während Ptolemäus das Urteil des Gehörs für die Bestimmung harmonischer Intervalle ohne Bedeutung ist, hält es Kepler für wesentlich. So kann jeder Mensch diese Einsicht gewinnen; insofern ist der empirische Zugang verallgemeinerungsfähig.

78.34 Geometrisches Mittel g zweier Zahlen a, b ist $g = \sqrt{a \times b}$, hier $\sqrt{48} < 7$.

78.39 Vgl. Ptol., *Almagest* IV.5. Kepler schreibt über die natürlichen Ursachen der Planetenbewegung, insbesondere über die Bewegungskraft der Sonne, in: *Astr. Nova* cap. XXXIII (KGW III, 236 ff.).

80.8 Im vorstehenden Abschnitt findet sich der bemerkenswerte Vergleich des quasi Geflechts eines Planeten, der im Laufe der Zeit die gesamte Oberfläche der Sphäre überstreicht, mit dem Gespinnst einer Seidenraupe (*bombyx*). Die Bewegungsspuren des Himmelskörpers in seiner Bahn entsprechen dem Faden des Spinners und bilden schließlich die Wölbung (Höhlung) an der Sphäre.

80.25 Für die Breitenbewegung des Mondes leitet Kepler aus den Tychonischen Beobachtungen eine kleine Schwankung der mittleren 5° -Neigung der Mondbahn in Abhängigkeit vom *argumentum menstruum* des Mondes (Abstand Mond-Sonne) ab. Daraus ergibt sich eine Reduktion in Länge von max. $\pm 7'$. Vgl. Keplers ausführliche Darstellung in: *Tab. Rudolph.* XXVI (KGW X, 172 ff.).

80.47 Vgl. hierzu die weitergehenden Ausführungen in *Harm. Mund.* V.6 (KGW VI, 321 f.).

82.37 *Harm. Mund.* III.11, fol. 58 entspricht KGW VI, 154.

82.50 Zum Heptachord *synemmenon* vgl. *Boetius* I.20, ed. O. Paul (vgl. Anm. zu S. 21.29), S. 22 ff.

84.8 Kepler war noch bis zur Drucklegung der *Harm. Mund.* im Jahr 1619 mit der Kommentierung der Ptolemäus-Schrift beschäftigt.

84.38 Der folgende Text wie auch der der zwei anschließenden Kapitel ist von Kepler hinzugefügt. Vgl. dazu den Kommentar zu H₄ in diesem Band.

85.37 Dazu bei *Boetius* verschiedene Stellen; in der Ausgabe von O. Paul etwa S. 26 ff.

87.26 In der kleinen Tabelle sind die Zahlen der linken Spalte nach den oben angegebenen Proportionen der Intervalle benachbarter Töne näherungsweise gebildet, wobei für Mond = 81 und für Merkur = 256 entsprechend der Proportion 81/256 gesetzt sind. Daraus sind die Zahlen der rechten Spalte in Erdradien, entsprechend der daneben geschriebenen Vorschrift, umgerechnet.

87.37 Hinweis auf die unzureichende lateinische Ptolemäus-Ausgabe der Harmonik von *Antonius Gogavinus* (Venedig 1562).

87.40 *Bernhard Barlaam* (nach 1250–1348), ein gelehrter griechischer Mönch, hat die drei letzten Kapitel der Ptolemäus-Schrift kommentiert. Die 17 in griechischer Sprache geschriebenen Folio-Seiten wurden von Kepler übersetzt. Weder die Vorlage noch die lateinische Übersetzung ist erhalten (vgl. KGW XVI, 420).

87.49 *Georg von Peuerbach*, *Theoricæ novæ planetarum*; Erstausgabe hrsg. von *Erasmus Reinhold*, Wittenberg 1542.

88.29 Der aristotelische unbewegte Erdebeweger.

89.32 Entsprechung des Erdmondes zu den von Galilei entdeckten vier Jupiter-Monden.

90.40 Es werden hier die einfachen Proportionen der mittleren Entfernungen *r* und der Umläufe *U* in bezug auf das Sonnenjahr gebildet: Für Sonne und Mond 19:12 = 1,583, für Saturn und Mond 30:19 = 1,580.

90.42 *Regiomontanus*, *Alfragani rudimenta astronomiae, et Albategnii liber de motu stellarum*, Nürnberg 1537.

91.6 Plin. *nat. hist.* 2,83 ff.

91.47 Plin. *nat. hist.* 2,84.

92.7 Plin. *nat. hist.* 2,84 (nicht wörtl.).

92.20 Ptol. *Almag.* IX.1 (ed. O. Neugebauer, Leipzig 1963, Bd. II, 92 ff.).

93.13 Wie Anm. zu S. 91.47.

94.33 Datierung dieses Textes also 1618. Nachstehend die folgenden Textstellen der *Harm. Mund.*: KGW VI, S. 309 f., 331, 354 ff., 359 und 367 f.

97.12 Die jeweils erste Zahl gibt für den Planeten die Periode in Anomalie an, die jeweils zweite Zahl die Anzahl seiner Umläufe (Ptol. *Almag.* IX,3, ed. Neugebauer Bd. II, 99 f.).

99.47 Arist. *Met.* 1,6 (vage).

101.19 KGW II, 15 f.

102.6 KGW VI, 338–343.

102.14 Ps 19, 2–5.

102.24 Am 8. März 1618 ist nach Keplers eigenem Zeugnis das 3. Gesetz erstmals vor seinem geistigen Auge erschienen (vgl. KGW VI, 302).

102.26 *Galenos von Pergamon* (129 – ca. 216) war der letzte große Arzt des Altertums und schrieb neben medizinischen auch philosophische und philologische Abhandlungen.

102.27 Im folgenden Psalm 92,2–16, mit kommentierenden Worten Keplers.

103.38 Über die verschiedenen Lichtgestalten der Venus vgl. *Epit. Astr. Cop.* VI.5,2 (KGW VII, 475).

105.33 Macr. *Comm. Somn. Scip.* 1,6,24 (u. a.).

106.18 Der in der Ausgabe von *Gogavinus* (Venedig 1562) enthaltene Text von Kap. 16 wird von Kepler in Übereinstimmung mit Barlaam für unecht gehalten.

106.40 Ptol. *Tetrabiblos*, Nürnberg 1535 (gr.) und Basel (gr./lat.).

107.26 Über Keplers Ansicht, die Zwölftteilung des Tierkreises sei willkürlich erfolgt, vgl. *De Stella Nova*, cap. IV (KGW I, 168 ff.).

107.43 Macr. *Comm. Somn. Scip.* 1,19,19–20.

108.32 KGW IV, 172 ff.

MANUSCRIPTA CHRONOLOGICA

Kommentiert von Friedrich Seck

Die zu seinen Lebzeiten veröffentlichten chronologischen Werke Keplers¹ handeln mit Ausnahme der *Kanones pueriles* alle vom Jahr der Geburt Christi, die Kepler im Jahr 5 v.u. Z. ansetzt. Gegenstand der hier vorgelegten Texte aus dem Nachlaß sind dagegen historische und chronologische Fragen allgemeineren Charakters, sei es zur Vorbereitung des Geschichtsunterrichts an der Grazer Stiftsschule oder die annalistische Darstellung der vorchristlichen Weltgeschichte in der *Chronologia a mundo condito*. Dabei ist Weltgeschichte (Begriff und Ausdruck entstammen dem 19. Jahrhundert) zu verstehen als Geschichte der Reiche des Vorderen Orients und Europas von der als historisches Ereignis begriffenen Schöpfungsgeschichte bis in die jeweilige Gegenwart.

Ein weitverbreitetes, von Kepler in der *Chronologia* allerdings nicht benutztes Deutungsschema bot die auf das biblische Danielbuch (Dan 7, 17) zurückgehende Abfolge der vier Weltreiche, nämlich des babylonischen, des persischen, des griechischen Alexanders des Großen und seiner Diadochen und des im Heiligen römischen Reich deutscher Nation bis in die Gegenwart fortdauernden römischen Reiches. Noch wirkungsmächtiger war bis ins 19. Jahrhundert Daniels Prophetie der siebenzig Jahrwochen, über die Kepler eine eigene hier als CH 2 gedruckte Abhandlung verfaßt hat.²

Dabei war ein wörtliches Verständnis der Bibel eine bare Selbstverständlichkeit. Die Erzählung von der Schlange im Paradies wird ebenso real (wenn auch nicht datierbar) verstanden wie die von Susanna im Bade (Dan 13; in der Luther-Bibel unter den Apokryphen), die Kepler auf ungefähr das Jahr 134 Nab. (614 v. Chr.) datiert (S. 256). Ähnliches gilt für profane Ereignisse, die wir in das Reich der Fabel verweisen wie die gleichzeitige Regierung des Picus in Latium und des Laomedon in Troja (S. 198; 1244 v. Chr.), das erste erwähnte Ereignis der profanen Geschichte, und den Fall Trojas (S. 199; 1183 v. Chr.), mit der Eratosthenes, der Begründer der Chronologie, sein Werk begonnen hatte.

Durch Addition der Altersangaben der Patriarchen wie Gen 5 („und Adam war 130 Jahre alt und zeugte einen Sohn ... und hieß ihn Seth“ bis „Noah war 500 Jahre alt und zeugte Sem, Ham und Japhet“) glaubte man, eine Chronologie der Urzeit aufstellen und das Alter der Welt berechnen zu können. In der Datierung der Schöpfung auf ungefähr das Jahr 4000 v. Chr. waren sich die meisten Gelehrten Westeuropas, Beda Venerabilis folgend,³ einig, während die Ostkirche die Welt am 1. September 5509 anfangen ließ.⁴

Kepler geht über seine Vorgänger hinaus, indem er versucht, aus astronomischen Prinzipien nicht nur das Jahr, sondern Tag und Stunde der Schöpfung zu bestimmen.

¹ KGW V und KGW I, S. 357–390.

² Franz Fraidl: Die Exegese der siebenzig Wochen Daniels in der alten und mittleren Zeit. Graz 1883. 159 S. (Tabellarische Übersicht S. 156–159). – Klaus Koch: Europa, Rom und der Kaiser vor dem Hintergrund von zwei Jahrtausenden Rezeption des Buches Daniel. Hamburg 1997. 171 S. (Berichte aus den Sitzungen der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften e.V., Hamburg, Jg. 15, H. 1). – Allgemeine Einführung: Klaus Koch: Das Buch Daniel. Darmstadt 1980. XXII, 271 S. (Erträge der Forschung; 144).

³ Anna-Dorothee von den Brincken: Beobachtungen zum Aufkommen der retrospektiven Inkarnationsära, in: Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 25 (1979) S. 6. – Dieselbe: Historische Chronologie des Abendlandes, Stuttgart 2000, S. 91.

⁴ Tab. Rud. (KGW X, Tafelteil S. 37); Ginzel Bd. 3, S. 292.

Schon im letzten Kapitel des 1595 verfaßten, 1596 gedruckten *Mysterium cosmographicum* hatte er sich Gedanken über die Stellung der Planeten am Weltanfang gemacht. Gott könne doch den Planeten bei der Schöpfung nicht beliebige, er müsse ihnen vielmehr ausgezeichnete Positionen gegeben haben, und weil ihm die damals noch ungenauen Tafelwerke Spielraum lassen, gelangt Kepler zu der Idealvorstellung, alle (geozentrisch gedacht) Planeten sowie die auf- und absteigenden Knoten hätten zum Zeitpunkt der Schöpfung Längen von 0° Zwillinge, Steinbock oder Waage gehabt.¹ Nachdem er selbst aufgrund von Brahmes Beobachtungen und seiner eigenen Planetengesetze die Grundlage für genaue Berechnungen der Planetenorte gelegt hat, findet er für den 24. Juli 3993 v. Chr. eine Konstellation, die – nun nur noch angenähert – seinen Vorstellungen entspricht.² Dieses Datum der Schöpfung steht für Kepler nun unumstößlich fest.

CH1. IN LIBELLUM SLEIDANI DE IV MONARCHIIS

Kepl. Mss. Pulk. XXII, 542–543^v, Herbst 1596, eigenh., nur der Anfang erhalten, Rest nach Benutzung durch Frisch verloren. Erstedition: Frisch VII, 751–787.

Gleich am Anfang gibt Kepler Aufschluß über Anlaß und Entstehung der Handschrift: nach der Rückkehr von einer längeren Reise wurde er mit dem Wunsch der *ordinarii* – eher der Verordneten des Herzogtums Steier als der Schulinspektoren – konfrontiert, ebenso wie sein Vorgänger Geschichte zu unterrichten und dabei schnell voranzuschreiten. Aus mehreren Werken, die Kepler nennt, hatten sie das Lehrbuch „De quattuor summis imperiis“ des Johannes Sleidanus³ ausgewählt.

Die Handschrift ist durch dreimalige Nennung des Jahres 1596 als gegenwärtiges Jahr (S. 117, 119) datiert. Nach der erstgenannten Stelle liegt der Dezember 1596 noch in der Zukunft. Kepler war am 28. Januar 1596 nach Württemberg abgereist, um den Druck seines *Mysterium cosmographicum* in die Wege zu leiten, hatte Herzog Friedrich den Plan für ein Planetenmodell nach seiner Theorie vorgelegt, was zu längeren Verhandlungen führte, und auch deswegen seinen zweimonatigen Urlaub weit überschritten, als er am 30. August nach Graz zurückkehrte.⁴ Der Text kann demnach genauer auf die Monate September bis November 1596 datiert werden.

Damit wird die biographische Einordnung von Keplers historischer Vorlesung deutlich – von einer Vorlesung kann man sprechen, weil die obere Klasse der Grazer Stiftsschule als Gelehrtschule, also universitätsähnlich, geführt wurde.⁵ Kepler war ja als Lehrer der Astronomie eingestellt, hatte aber in diesem Fach wenige, zeitweise auch gar keine Hörer. Der Grund dafür lag, wie ein Bericht der Schulinspektoren an

¹ Myst. cosm. cap. XXIII, KGW I, S. 78 zweite Tabelle.

² Myst. cosm. 2. Aufl. (1621), cap. XXIII Nota 4, KGW VIII S. 126. Das Jahr bereits 1620 in den *Kanones pueriles*, KGW V, S. 390. Berechnung Tab. Rud., KGW X, Praecepta S. 123–125. Daß Kepler sich noch Anfang 1624 mit Details der Berechnung herumschlug, was sogar das Erscheinen der *Tabulae* verzögerte, zeigt sein Brief an Peter Crüger vom 8./18. Feb. 1624 (KGW XVIII, Nr. 973).

³ Das Werk wird in vielen Darstellungen der Historiographie behandelt; vgl. z. B. Franz X. von Wegele: Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus, München und Leipzig 1885, S. 211–213; E. Menke-Glückert: Die Geschichtschreibung der Reformation und Gegenreformation, Osterwieck/Harz 1912, S. 85 f. (Nachdruck Leipzig 1971.) – Zur Verwendung im Universitätsunterricht: Emil Clemens Scherer: Geschichte und Kirchengeschichte an der deutschen Universitäten, Freiburg 1927 (Register); Walter Friedensburg: Johannes Sleidanus, Leipzig 1935, S. 69–72 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, Jg. 52 H.1).

⁴ Die Daten: KGW XIII Nr. 51 (Kepler an die Verordneten des Herzogtums Steyer, 11.9.1596).

⁵ Berthold Sutter: Johannes Kepler und Graz, Graz 1975, S. 65.

die Verordneten vom 3. Januar 1596 betont, nicht in Keplers Person, sondern im Desinteresse der Schüler begründet – die Astronomie sei eben nicht jedermanns Sache. Im Einvernehmen mit dem Rektor hätten ihm die Schulinspektoren deshalb sechs Wochenstunden Arithmetik-, Vergil- und Rhetorikunterricht auferlegt.¹ Kurz darauf erhält Kepler den Auftrag, Geschichte zu lehren. Aber gerade zu dieser Zeit – so der zweite Satz unserer Handschrift – habe er abreisen müssen. Nach der Rückkehr, am 11. September, berichtet er den Verordneten, die Inspektoren hätten ihm „in *beeden* Lectionibus, Astronomiae et Historiarum fortzufahren anbevohlen“,² und auch im Eingang unseres Textes spricht Kepler von *duae lectiones*, zwei Lektionen, die ihm nach der Rückkehr aufgetragen seien. Demnach wurden offenbar die in den unteren Klassen zu unterrichtenden Fächer Arithmetik, Vergil und Rhetorik zugunsten der Geschichte fallengelassen, die der obersten Klasse vorbehalten war.³

Der Verfasser des ausgewählten Lehrbuchs, Johannes Sleidanus, hatte zuletzt als Diplomat in Diensten der Reichsstadt Straßburg gestanden. Das Buch war für die Jugend geschrieben und dem Prinzen Eberhard von Württemberg (1545–1568) gewidmet. Es war zuerst 1556 in zwei Auflagen in Straßburg erschienen und setzte sich in evangelischen Gebieten rasch durch, so daß bis 1595 sechzehn lateinische und zwei deutsche Ausgaben vorlagen.⁴ Mit dem Bezug auf die vier Reiche folgt Sleidan dem erwähnten seit dem Mittelalter verbreiteten, auf das Daniel-Buch des Alten Testaments zurückgehenden Schema vom babylonischen, persischen, griechischen und dem bis zur damaligen Gegenwart und, nahm man die Prophetie ernst (S. 111 Z. 34), bis zum erwarteten Ende der Welt andauernden römischen Reich.

Sleidans Buch war ursprünglich eine reine Darstellung ohne wissenschaftlichen Apparat. Der Helmstedter Historiker Heinrich Meibom (1555–1625) hatte einer erweiterten Ausgabe (Helmstedt 1586, Titelaufgabe 1587, Neusatz Helmstedt 1595) die von Sleidan benutzten Quellen benannt und ein Register hinzugefügt. Kepler nennt Meiboms Namen mehrmals (S. 113, 125, 127, 129). Das Zitat S. 119 Z. 36 mit der Angabe „Fol. 21 altero“ (21^v) beweist, daß er die Ausgabe von 1595 benutzt hat.

Nach einer kurzen Einleitung zu Anlaß, Verfasser und Methode kommentiert Kepler ausführlich einzelne Passagen Sleidans, die er wörtlich zitiert. Sie sind in der gegebenen Reihenfolge den ersten Seiten des Buches (Blatt 1 bis 6^v der Ausgabe 1595, entspr. Seiten 1 bis 12 der Ausgabe 1599) entnommen, so daß sich Stellennachweise erübrigen. Der vorliegende Text endet mit der Zerstörung Jerusalems durch Nebukadnezar II. (586 v. Chr.) und behandelt nur etwa drei Prozent von Sleidans Buch. Er ist in dieser Ausführlichkeit zum Vortrag in einem knapp zu haltenden Unterricht ganz ungeeignet, kann Kepler also nur zur Vorbereitung gedient haben.

Die Vorbereitung gibt Kepler Anlaß zu didaktischen, geschichtsphilosophischen und methodischen Gedanken, dies besonders zu den Fälschungen des Annius Viterbius. Annius, ein Dominikaner mit dem Geburtsnamen Giovanni Nanni, hatte vorgebliche Quellen zur ältesten Geschichte des Orients frei erfunden, dem aus echten Fragmenten besonders aus Josephus bekannten Historiker Berosus, dem Griechen Xenophon⁵ („De equivocis temporum“), dem Römer Cato und den fingierten Hi-

¹ KGW XIX S. 8f. Nr. 1, 16.

² KGW XIII Nr. 51, 16–18.

³ Sutter a. a. O.

⁴ Emil van der Vekene: Johann Sleidan: (Johann Philippson); Bibliographie seiner gedruckten Werke und der von ihm übersetzten Schriften von Philippe de Comines, Jean Froissart und Claude de Seyssel; mit einem bibliographischen Anhang zur Sleidan-Forschung. – Stuttgart: Hiersemann, 1996. – XXIX, 398 S. – (Hiersemanns bibliographische Handbücher; 11).

⁵ Ob Nanni dem bekannten Xenophon ein Werk unterschiebt oder einen zweiten Xenophon fingiert, ist unklar.

storikern Myrsilus, Archilochus, Metasthenes, Philo, Sempronius und Quintus Fabius Pictor in die Schuhe geschoben, die gefälschten Texte auch noch kommentiert und zuerst 1498 in Rom unter dem Titel *Commentaria super opera diversorum de Antiquitatibus* veröffentlicht (GW 2015). Noch im gleichen Jahr erschien in Venedig ein auf die Texte beschränkter Nachdruck (GW 2016). Weitere Nachdrucke mit und ohne die Kommentare waren an verschiedenen Orten, zuletzt Wittenberg 1612, erschienen. Die gefälschten Texte berichteten auch über die Zeit vor der Sintflut, über die es außer Gen 1–5 keine Nachrichten gab: dies machte sie zugleich attraktiv und unwiderlegbar. Auch schmeichelte Nanni den Völkern Mittel- und Nordeuropas, jedenfalls der Eitelkeit ihrer Gelehrten, durch weit in die Urzeit zurückgeführte Stammbäume. So fand er anfangs viel Zustimmung. Später nahmen Skepsis und Ablehnung überhand,¹ aber auch skeptische Gelehrte wie Erasmus zitierten Annii mangels anderer Quellen. Auch Sleidan benutzt ihn trotz ausdrücklich geäußerten Zweifeln (S. 135). Kepler ist sich über den Charakter der Fälschung im klaren; vgl. z.B. die Formulierung S. 130 Z. 27: „Auf die beiden anderen (Argumente) ist erstens zu antworten, daß Cato, Archilochus de temporibus, Xenophons aequivoca, Manetho und der Berosus des Metasthenes von Annii gefälscht sind.“²

Nur zwei Blätter, Pulkowo Bd. 22 Bl. 542 und 543, ein Zehntel von Keplers Text, sind als Autograph erhalten, der Rest der Handschrift ist nach dem Abdruck bei Frisch verlorengegangen. Der Vermerk „Nil seq.“, mit dem Frisch schließt, bezeichnet den Zustand der Handschrift im Jahr 1868. Doch ist es durchaus möglich, daß Kepler die Interpretation im Hinblick auf ihren Umfang abgebrochen hat.

Frisch geht mit Keplers Text freier um als wir es heute erwarten. Er gleicht Interpunktion und Orthographie an den Schulgebrauch seiner Zeit an, läßt also alle Akzente weg, druckt „ii“ statt „ij“, „auctor“ statt „author“, „caelestis“ statt „coelestis“. Gelegentlich kürzt er den Text, z.B. indem er als Wörter geschriebene Zahlen durch Ziffern ersetzt, behandelt ihn aber auch sonst manchmal frei. Einige den im Autograph erhaltenen Teilen entnommene Beispiele mögen Frischs Verfahren illustrieren:

<i>Kepler (Handschrift), Seite, Zeile in diesem Band</i>	<i>Frisch, Kepleri Opera Vol. 7 S. 751–753</i>
demandatae (III.7)	mandatae
proaemium (III.10)	prooemium
De Authore (III.11)	De auctore
<i>Nachtrag Cogitandum fuit de compendio (III.12)</i>	<i>in Klammern gesetzt</i>
Philippus etc. et Dresserus (III.17)	Philippus Peucerus (!) et Dresserus
Germanicarum praefixa (III.20)	Germanicorum est praefixa
Natus Carolo V. (III.21)	Natus Carolo V. imperatore.
1. Chronologiam ... 6. Si non (III.22)	1) Chronologiam ... 6) si non
1. ... nobis 2. Dan: (III.33)	<i>schwer lesbare Stelle weggelassen</i>
usque ad finem mundi (III.34)	ad finem mundi
decimo tertio saeculo (III.43)	13. sec.
<i>Tabelle zeilenweise geschrieben (III.7)</i>	<i>fortlaufend gesetzt</i>
Cicero libris de divinatione (III.31)	Cicero, libro de Divin.,

¹ Scaliger spricht in *De emendatione temporum*, Ausg. Frankfurt 1593, S. 215 D von *illa mendaciorum officina Annii Viterbiensis, qui somnia sua sub nominibus Berosi, Philonis & aliis publicavit*.

² Das von Hansch als Titelblatt der Chronologie-Handschrift CH3 benutzte Blatt enthält auf der oberen Hälfte Exzerpte Keplers *Ex Archilocho, quisquis ille fuerit*. Die Formulierung macht Keplers Skepsis deutlich.

Diese Ausgabe folgt der Handschrift, soweit sie erhalten ist, sonst Frisch, in dessen Text nur die Abkürzung *n.* und *sc.* für *enim* und *scilicet* aufgelöst und das Ovidzitat S. 123 als Verse gedruckt wurde. Nach dem Gesagten können die nach Frisch edierten Texte nur mit Vorsicht als Belege für Keplers Sprachgebrauch im Detail herangezogen werden.

CH2. DE SEPTUAGINTA HEBDOMADIBUS IN DANIELE DISCURSUS BREVIS

Kepl. Mss. Pulk. XXII, 402–437^v, 1597, eigenh., ca. 12 Bl. nach Benutzung durch Frisch verloren. Erst-edition: Frisch VII, 803–837.

Die Prophetie der siebenzig Jahrwochen aus dem alttestamentarischen Buch Daniel hat jahrhundertlang Theologie und Historie beschäftigt. In der unübersehbaren älteren Literatur sind chronologische, historische und theologische Probleme bis hin zur Eschatologie zu einem kaum entwirrbaren Knäuel verschlungen. Es wäre geradezu verwunderlich, wenn sich Kepler *nicht* mit den Jahrwochen Daniels auseinandergesetzt hätte. Er beginnt ja seine Selbstcharakteristik mit der Feststellung, dieser Mensch, Kepler, sei geschaffen, sich mit schwierigen Dingen zu befassen, vor denen andere zurückschreckten.¹ Er führt literarische, philologische, philosophische und theologische Probleme an, denen er sich gestellt hatte, nennt dann unter den mathematischen Problemen die dem Mysterium cosmographicum zugrundeliegende Theorie der fünf Körper und fährt fort: „In der Geschichte erklärte er die Wochen Daniels auf andere Weise.“²

Demnach hat sich Kepler jedenfalls vor den letzten Monaten des Jahres 1597, in denen er die Selbstcharakteristik geschrieben hat, mit den Jahrwochen Daniels befaßt. Das muß zwar nicht, wie hin und wieder zu lesen ist, schon zur Studienzeit geschehen sein – Kepler nennt ja unmittelbar davor den Grundgedanken des *Mysterium cosmographicum*, den er im Juli 1595 in Graz gefaßt hatte –, doch kann dies aufgrund des Selbstzeugnisses auch nicht ausgeschlossen werden.

Eine andere Frage ist freilich, ob der vorliegende Text mit dem frühen Versuch identisch ist. Zur Klärung dieser Frage müssen wir versuchen, den Text zu datieren. Im Katalog der historischen Ereignisse setzt Kepler Christi Geburt im Anschluß an Bunting und andere auf das Jahr 1 v. u. Z. (S. 158). In dem im Herbst 1605 geschriebenen chronologischen Anhang zur *Stella nova* kommt er dagegen auf die Datierung 5 v. Chr., an der er festhält. Unsere Handschrift muß also älter sein.

Angeredet werden (S. 147) *auditores* (nicht *lectores*), *studiosi* (S. 160), die nicht Hebräisch können (S. 147). Also sind nicht Theologiestudenten, sondern ältere Schüler angesprochen. Demnach war der Text zu Vorlesungen an der Grazer Stiftsschule bestimmt, die in der obersten Klasse nach Art der Gelehrtschulen akademischen Charakter hatte.³ Frühestmögliches Datum ist demnach Keplers Ankunft in Graz im April 1594, spätestes das Verbot des evangelischen Unterrichts im September 1598. Die zeitliche Nähe zur Selbstcharakteristik legt nun doch eine Identifizierung der dort erwähnten Arbeit mit dem erhaltenen Text nahe, so daß die Handschrift mit großer Wahrscheinlichkeit auf die Jahre 1594 bis 1597 datiert werden kann.

¹ KGW XIX, S. 328.

² KGW XIX, S. 329: „In historiis hebdomadas Danielis aliter explicavit. Novam Assyriacae monarchiae historiam scripsit, Calendarium Romanum investigavit.“ Vgl. Grafton, *Defenders* S. 191–193.

³ Berthold Sutter: Johannes Kepler und Graz, Graz 1975, S. 65. In der obersten Klasse, der *classis publica*, konnten auch theologische Vorlesungen gehalten werden.

Diese Datierung läßt sich durch folgende Überlegung präzisieren: Statt der wenig gefragten Astronomievorlesung hatte Kepler im Herbst 1596 erstmals ein anderes Fach, Geschichte nach Sleidan, gelehrt (CH 1). Die Vorlesung über Daniels Jahrwochen, ein historisches Kolleg mit theologischem Einschlag, wird er aus gleichem Grund, aber später gehalten haben, also jedenfalls 1597 beginnend, nämlich nach der Sleidan-Vorlesung, aber nicht nach Abfassung der Selbstcharakteristik.

Gegenstand der Vorlesung ist die Prophetie des Engels im 9. Kapitel des Danielbuchs. Kepler zitiert sie S. 147 nach der Übersetzung des Hieronymus, der Vulgata. Wir lassen hier den Text der Einheitsübersetzung folgen.

(1) Im ersten Jahr, nachdem Darius, der Sohn des Xerxes, aus dem Stamm der Meder, König über das Reich der Chaldäer geworden war, (2) in diesem ersten Jahr seiner Herrschaft suchte ich, Daniel, in den Schriften die Zahl der Jahre zu ergründen, die Jerusalem nach dem Wort des Herrn an den Propheten Jeremia verwüstet sein sollte; es waren siebenzig Jahre. (3) Ich richtete ... (24) Siebzig Wochen sind für dein Volk/ und deine heilige Stadt bestimmt, bis der Frevel beendet ist,/ bis die Sünde versiegelt und die Schuld gesühnt ist, bis ewige Gerechtigkeit gebracht wird,/ bis Visionen und Weissagungen besiegelt werden/ und ein Hochheiliges gesalbt wird. (25) Nun begreif und versteh: Von der Verkündigung des Wortes über die Rückführung des Volkes und den Wiederaufbau Jerusalems bis zur Ankunft eines Gesalbten, eines Fürsten, sind es sieben Wochen; und zweiundsechzig Wochen lang baut man die Stadt wieder auf mit ihren Plätzen und Gräben, obwohl es eine bedrängte Zeit sein wird. (26) Nach den zweiundsechzig Wochen wird ein Gesalbter umgebracht, aber ohne (Richterspruch). Das Volk eines Fürsten, der kommen wird, bringt Verderben über die Stadt und das Heiligtum. Er findet sein Ende in der Flut; bis zum Ende werden Krieg und Verwüstung herrschen, wie es längst beschlossen ist. (27) Vielen macht er den Bund schwer, eine Woche lang. In der Mitte dieser Woche setzt er den Schlachtopfern und Speiseopfern ein Ende. Oben auf dem Heiligtum wird ein unheilvoller Greuel stehen, bis das Verderben, das beschlossen ist, über den Verwüster kommt.

Einleitend geht Kepler auf die Schwierigkeit der Deutung dieses Bibeltextes ein, um den sich schon viele Theologen und Chronographen ohne allgemein anerkanntes Ergebnis bemüht hätten. Dennoch sei sein Unternehmen nicht überflüssig, sondern habe für den Hörer wenigstens den Nutzen, daß er erkenne, welche der vielen Deutungen der Wahrheit am nächsten kommt.

Die Aufgabe besteht nun (S. 147) darin, zunächst den Sinn der Prophetenworte zu verstehen, dann die herausragenden Ereignisse der Kirchen- (Kepler bezieht in damals üblicher Weise die jüdische Geschichte in die Kirchengeschichte ein) und der profanen Geschichte zu bestimmen. Danach sei es unschwer möglich (*nullus labor*), festzustellen, wie die Ereignisse mit der Prophetie zusammenpassen.

Im ersten Kapitel (S. 147 bis 155; nur dieses hat eine eigene Überschrift *De Primo*) kommentiert Kepler die Prophetie nahezu Wort für Wort, Wendung für Wendung, und bringt den des Hebräischen nicht mächtigen Hörern den Sinn des Textes durch den Vergleich verschiedener Übersetzungen nahe. Die deutschen Übersetzungen Luthers und der Zürcher Bibel (er nennt sie *Helvetica*) überträgt er dazu in die lateinische Gelehrtensprache, nur dreimal zitiert er daneben den deutschen Text der Zürcher Bibel. Wir zitieren diese Texte im Quellenapparat nach der Lutherbibel Wittenberg 1545 und der Zürcher Bibel von 1531, der nach ihrem Verleger benannten Froschauer-Bibel. Am Schluß faßt Kepler sein Verständnis der Prophetie Dan 9,24–27 in einer eigenen Paraphrase zusammen.

Das zweite Kapitel (S. 155 bis 160) erörtert die für die Deutung der Prophetie in Frage kommenden historischen Ereignisse vom ersten Jahr der Alleinherrschaft Kyros¹, das er nach Bünting in das Jahr 3434 der Welt = 536 v. Chr. legt¹ und in dem Kyros den Juden die Rückkehr aus dem babylonischen Exil und die Wiedererrichtung des Tempels in Jerusalem erlaubte, bis zur Zerstörung Jerusalems im Jahr 70 n. Chr.

¹ Bünting Bl. 87: 3433; wohl Versehen Keplers. Die nur bei Xenophon überlieferte anfangs mit dem Schwiegervater Kyraxes gemeinsam ausgeübte Herrschaft ist wahrscheinlich unhistorisch.

Bevor er zur Deutung übergehen kann, muß Kepler die von den profanen Historikern nicht erwähnten, für die Heilsgeschichte aber wichtigen Taten Esras und Nehemias sichern. Dazu ist eine ausführliche Quellenkritik der Biblischen Bücher 1 Esra, Nehemia (= 2 Esra) und der nichtkanonischen Bücher 3 und 4 Esra vonnöten (S. 160 bis 175). Nun erst kommt er zum Ziel, zur Zuordnung der Ereignisse zu den Weissagungen. Er stellt S. 175 bis Ende die vorliegenden Deutungen zusammen und schließt sich der neunten und letzten von Joseph Justus Scaliger an, akzeptiert jedoch nicht dessen Teilung der letzten Jahrwoche. Das Problem bleibt offen, die Lösung den *studiosi* überlassen.

Die Vorlesung ist von Frisch in *Kepleri Opera omnia* Vol. 7, S. 803 bis 837 mit der bei ihm üblichen Normierung der Orthographie und Interpunktion, der Angabe der Bibelstellen, einzelnen Kürzungen und gelegentlicher Umstellung von Wortpaaren abgedruckt. Die Handschrift ist mit Ausnahme der ersten 5 Seiten wenig bis stark überarbeitet, aber fast überall gut lesbar. Etwa 12 Blätter sind seit der Benutzung durch Frisch verlorengegangen; hier muß unser Text Frisch folgen. Mit Ausnahme der Quellenzitate, die bei Frisch in Anführungszeichen, bei uns kursiv stehen (in der Handschrift sind sie meist durch deutlichere Schrift hervorgehoben) wurde nicht versucht, in diesen Passagen Keplers Schreibweise zu rekonstruieren.

CH3. CHRONOLOGIA A MUNDO CONDITO

Kepl. Mss. Pulk. XVI, 1–9^r und 12–304^v, ca. 1610–1627, eigenh. und 6 andere Hände; dazwischen Bl. 10^r–11^r CH5. Auszüge: Frisch IV, 128–153.

Die *Chronologia*, wie wir diesen Text der Kürze halber nennen wollen, hat Kepler jahrzehntelang beschäftigt. Offenbar war sie, abgesehen von den Schriften zum Geburtsjahr Christi, dazu bestimmt, sein chronologisch-historisches Hauptwerk zu werden. Das zeigen Erwähnungen in Werken und Briefen: Am 11. April 1613 schreibt Kepler an Bernegger, er wolle den *Eclogae chronicae* eine *Epitome ... ex mea magna Chronologia Veteris Testamenti* beigeben (KGW XVII, Nr. 647, 29), was aber unterblieben ist. Ebenfalls in das Jahr 1613 fällt die ausführliche Erwähnung in der Vorrede des *Berichts vom Geburtsjahr Christi* (KGW V, 133 f.). Danach arbeitete er an einer *Chronologia à Mundi ortu ad finem Politiae Judaicae ...*,¹ darinnen ich alle vnd jede gutte sachen / was heutiges tags einer oder andere / von newem auff die baan gebracht / nach gnugsamer reiffer erwegung annehme vnd einseze / auch nebens meine eigene / zwar etwaß magliche / aber im außgang sehr nußliche einfälle / dem leser für augen stelle / durch welche einfälle meine zeitrechnung von allen andern mehr unterscheiden / dann ihrer keiner (deren zwar / so bey 50. jahren hero geschriben) von dem andern: welches werck also zugericht / das es ein *Commentarius in Iosephum et in literam biblicam* genennet werden mag / vnd begreiffet im andern theil eine neue *Harmoniam Evangelistarum*.²

¹ Vermutlich hat Hansch das von ihm geschriebene Titelblatt der Handschrift nach dieser Quelle formuliert.

² Das Werk ist auch KGW V, 35, 13 und 157, 21 als *Chronologia Veteris Testamenti* kurz erwähnt. – In Keplers Briefwechsel mit Mästlin geht es 1616 mehrfach um ein chronologisches Manuskript Keplers: Am 5. Mai erkundigt er sich nach Mästlins *Chronologica* und schickt mit der Bitte um Rückgabe die seinen (KGW XVII, Nr. 732, 64), am 5. Sept. fragt er nach, ob die *schedae Chronographicae* angekommen sind (740, 2–7), am 21.9. a. St. verspricht Mästlin eine ausführliche Kritik (744, 14–20), am 5.10. a. St. die baldige Rücksendung der *Chronologica* mit seiner Kritik (748, 21), am 12./22.12. äußert sich Kepler erwartungsvoll über Mästlins Urteil; er vermutet, Mästlin werde ihn zu größerer Zurückhaltung bei Konjekturen zu schwerverständlichen Bibelstellen ermahnen (750, 149–158). Ob es sich um einen Teil der *Chronologia*

Franz Hammer hat (KGW V, 444) auf den Zusammenhang der zitierten Stellen mit unserer Handschrift hingewiesen, die er als Material zu der *Chronologia* bezeichnet; er hat auch die Spuren aufgenommen, anhand derer der Weg der anscheinend als druckfertig abgetrennten Evangelienharmonie verfolgt werden kann (KGW V, 398 f.). Aber das Werk sollte sicher über die Evangelienharmonie hinausgehen. Denn diese mußte ja mit den Evangelien selbst, also mit der Auferstehung Christi enden, die Kepler für den 24. März 30 annimmt.¹ Die erhaltene Handschrift endet schon 41 v. Chr., sicher ungeplant, denn dieses Jahr bezeichnet keinen historischen Einschnitt. Sie endet mitten auf einer locker beschriebenen Seite mit Komma, was eher auf einen Abbruch der Arbeit als den Verlust des Schlusses deutet. Der von späterer Hand (wohl Hansch) geschriebene Zwischentitel *Chronologia ab origine rerum ad annum ante Christum 41* am Anfang der eigentlichen Chronik (S. 188) beschreibt diesen Zustand, vermutlich denselben, in dem Kepler die Handschrift hinterlassen hat, denn die chronologischen Arbeiten mußten, wie er (KGW V, 147 f.) leicht ironisch anmerkt, hinter den astronomischen zurückstehen.

Dementsprechend ist der Zustand der Handschrift durchaus unfertig, läßt aber Keplers Absicht klar erkennen: eine annalistische Darstellung der alten Geschichte von der Schöpfung bis zum Ende des jüdischen Staates, also doch wohl bis zur Eroberung Jerusalems durch den späteren Kaiser Titus im Jahr 70 n. Chr. Sie bezieht in großem Umfang die griechische und römische Geschichte ein und geht damit über den ursprünglichen Plan eines Kommentars zu Josephus und zur Bibel weit hinaus.

Am Anfang der Handschrift steht eine spät verfaßte Einleitung über die Theologie und Philosophie der Schöpfung. Danach beginnt mit einer kurzen Zusammenfassung der Schöpfungsgeschichte die Chronik. Die Schöpfung datiert Kepler mit astronomischen Argumenten auf den 23. Juli 3993 v. Chr.² Über die Schöpfung liegt im ersten Kapitel der Genesis ein damals Wort für Wort zu glaubender und selbstverständlich als historische Wahrheit aufgefaßter Bericht vor, den Kepler ausführlich kommentiert. Nach einer Bemerkung über die nicht genau bestimmbare, aber sicher kurze Dauer von Adams und Evas Aufenthalt im Paradies handelt er die folgenden 1293 Jahre von Adams Tod bis zum Tod Jareds auf einer Seite in einer Tabelle ab (S. 189). Es folgt eine kurze Erörterung über Noahs Söhne und Enkel mit einem Exkurs über die Frage, ob Sem der älteste von Noahs Söhnen sei.

Es wäre zu erwarten, daß Kepler danach die Völkertafel, also die Verteilung der Erde unter Noahs Nachkommen (Gen 10), den Turmbau zu Babel (Gen 11, 1–9) und die Geschichten von Abram/Abraham (Gen 12–16) behandelt. Stattdessen folgt sofort die Geburt Isaaks; Abraham ist nur als Isaaks Vater genannt. Zwischen Sem und Isaak fehlen 492 Jahre mit neun Generationen: Arphaxad, Sale, Heber, Phaleg, Reu, Sarug, Nachor, Thare, Abraham (Gen 11, 10–26 und 21, 5); sie entsprechen bis auf Anfang und Ende dem „Anderen Glied“ der *Kanones pueriles* (KGW V, 377 f.). Auch die Geschichte Abrahams war Kepler sonst nicht unwichtig: er diskutiert sie ausführlich in „*Astronomia Chronologiae salutem*“ Nr. 32 bis 63, in diesem Band S. 450 bis 454. Von der Völkertafel, die S. 194 nur kurz gestreift wird, handelt die hier nicht wieder-gegebene Handschrift *De origine gentium ex Mose*,³ in der Kepler auch über die

handelt, ist nicht zu klären. Ungewiß ist auch, ob Mästlin die Blätter zurückgegeben hat. Seine Gewohnheiten lassen eher das Gegenteil vermuten.

¹ KGW V, 283, 5–6 mit der Tabelle S. 302; ebenso S. 305.

² Kepler nimmt bekanntlich an, daß Jesus Christus im Jahr 5 vor unserer Zeitrechnung geboren sei. Wenn es hierauf ankommt, spricht er von der *Aera Dionysiana* o. ä. nach dem Begründer der christlichen Ära, Dionysius Exiguus. Mit der Angabe „a. Chr.“ meint er immer die übliche Jahreszählung.

³ Pulk. XXII, 242–264; Frisch VII, 788–802.

Abstammung der Einwohner von im Alten Testament nicht genannten Ländern wie Deutschland, Frankreich, Finnland und Amerika spekuliert. Ein sicheres Indiz dafür, daß Kepler diesen Abschnitt der Chronologie mindestens vorgesehen, wahrscheinlich auch geschrieben hat, sind drei Verweise auf ihn im unmittelbar vorangehenden Exkurs *An Sem natu maximus* mit der Formel *ut suo loco dicetur* u. ä. (S. 190).

Nach der zu vermutenden Lücke beginnt auf Blatt 15 unter der Überschrift *Chronologia Jacobi* der erste im Autograph erhaltene und einzige datierte (1. Juni 1610) Abschnitt der Handschrift (S. 191). Er setzt mit der wunderbaren Geburt Isaaks ein. Auf den Seiten 193, 194, 229 und 267 dieser Ausgabe – und nur hier – finden wir weitere Überschriften zur Geschichte des jüdischen Volkes: Die Jahre in Ägypten, die Zeit der Richter, die der Könige und der babylonischen Gefangenschaft. Diese endet mit der Rückkehr nach Jerusalem Bl. 95^v (S. 280), ohne daß eine neue Überschrift folgte.

Bis 500 v. Chr. bleibt das Alte Testament Hauptquelle; Josephus wird daneben oft hinzugezogen. Mit der Nennung profaner, wenn auch nach heutigem Verständnis teilweise unhistorischer, jedenfalls zeitlich nicht fixierbarer Gestalten und Ereignisse wie der latinischen und römischen Könige (ab S. 199), der Zerstörung Trojas (S. 199), der Gründung Karthagos (S. 216, 218) und der ersten olympischen Spiele (S. 221) benutzt Kepler in steigendem Maß die griechischen und römischen Historiker. (Kaum zufällig sind diese Einträge zur frühen Profangeschichte alle eigenhändig nachgetragen.) Mit günstigerer Quellenlage beginnen vom 6. Jahrhundert an die profanen Ereignisse zu überwiegen. Kepler verzeichnet dabei nur die Ereignisse der politischen Geschichte; kulturgeschichtlich Bedeutsames wie die Geburt Homers, Demokrits, Sokrates¹ und der Tod des Anaxagoras erwähnt er selten. Zu den Jahren 149 bis 62 v. Chr. finden sich auf den Seiten 411 bis 438 Nachfahrentafeln der Diadochendynastien und der Makkabäer. Ab 366 (Kepler: 363) v. Chr. (S. 321) gibt Kepler mit einer Ausnahme² die lückenlose Folge der römischen Konsuln² an, und der Schwerpunkt der Darstellung verschiebt sich immer mehr zur weltlichen Geschichte hin. Wäre die Evangelienharmonie Teil des Ganzen geblieben, so hätte sie ein Gegengewicht zum heilsgeschichtlich bestimmten Anfang gebildet.

So reiht sich Keplers *Chronologia* in die Tradition der Weltchroniken ein, die auf Eusebius und seinen Übersetzer und Bearbeiter Hieronymus zurückgeht, im Mittelalter weiterlebte und in der frühen Neuzeit mit den Werken von Johannes Carion (Wittenberg 1531, deutsch), Paul Konstantin Phrygio, (Basel 1534), Johannes Funck (Frankfurt/Nürnberg 1545), Johannes Lucidus (Venedig 1546), Gerhard Mercator (Köln 1569), Abraham Bucholzer (Görlitz 1584), Heinrich Bünting (Magdeburg 1590) und zuletzt Jacques Salian (Paris 1619), die Kepler alle kannte, einen neuen Aufschwung nahm. Viele reichten bis in die Gegenwart – was Keplers Interesse nicht entsprach –, wurden bei Neuauflagen auch aktualisiert, waren mit parallel angeordneten Jahreszahlen nach verschiedenen Ären tabellarisch angeordnet und entsprechend knapp formuliert, andere wie Salian sind sehr ausführlich und müssen von derartigen Schematismen absehen.

¹ Zwischen Keplers Jahren 177 (richtig: 176) und 176 (174) fehlt 175 v. Chr. In der für dieses Buch einzigen Livius-Handschrift sind hier mehrere Blätter verlorengegangen. Die zeitgenössische Literatur kennt jedoch die Konsuln des Jahres 175, P. Mucius Scaevola und M. Aemilius Lepidus; vgl. Carolus Sigonius: *Fasti consulares*, Hanau 1609, S. XX, dazu Kommentar S. 162f. Die übrigen Jahre ohne Angabe von Konsuln (333, 324, 309, 301) sind nach Bickerman *dictator years*.

² In dieser Ausgabe sind die nach heutiger Kenntnis zutreffenden Konsulatsjahre am äußeren Rand angegeben, z. B. [456:298]: 456 v. Chr. = 298 ab urbe condita.

Die von Kepler in der *Chronologia* benutzten Ären

Die Tabelle soll die Orientierung innerhalb der *Chronologia* besonders dort erleichtern, wo die Jahre *ante Christum* fehlen. Die Jahreszahlen sind nicht mit heutigen Darstellungen abgeglichen. Abgesehen von den unhistorischen Daten der Frühzeit sind derartige Synchronismen auch wegen der verschiedenen, auch nicht immer genau bekannten Jahresanfänge mit Unsicherheiten behaftet. – Vom Bearbeiter interpolierte Jahreszahlen stehen in eckigen Klammern.

Hs.Bl.	a. Ch.	Noe	Abrahae	Isaaci	Jacobi ¹	Promiss.	Exitus	Templi	Nabon.	Captiv.	Reditus	Graec. ²
12	3993											
13 ^v	2437	500										
15	?	 100	1									
15	?		 100	40								
16 ^v	?		 190	130								
17	?			 131	216							
–	[1535]					[1]						
20 ^v	1459					77						
29	1000					536						
29	[999]					537	1					
42 ^v , 56	747						253	1				
87 ^v	606							142	1			
95 ^v , 95 ^v	537							211	70	1		
177 ^v	312										226	1
294	62											251
294 ^v	61											250 ³
304 ^v	41											270

¹ Bei Kepler auch »Esavi«. Esau und Jakob waren Zwillinge.
² Anni Graecorum. Diese Ära geht der Seleukidenära um ein halbes Jahr voraus. Vgl. Keplers Erläuterung beim Jahr 312 v. Chr.
³ Keplers Jahreszahlen der Aera Graeca sind von hier an um 1 Jahr zu klein.

Ein, wenn nicht das Hauptproblem der Chronologie ist immer die Einordnung von aus fremden Ären, oft nach Herrscherjahren, überlieferten Ereignissen in die eigene, z.B. christliche Ära; vgl. dazu die nebenstehende Tabelle.¹ Zur Unzuverlässigkeit älterer Königslisten kommt der nicht immer bekannte, oft (vor der Einführung des julianischen Kalenders auch in Rom) schwankende Zeitpunkt des Jahresanfangs. Astronomische Ereignisse, besonders Finsternisse, sind oft sichere Kriterien zur Synchronisierung historischer Ereignisse. Voraussetzung ist eine sichere Identifizierung der von zwei Beobachtern beschriebenen Finsternis, und hier kann Kepler mit genauer Berechnung der Finsternisse, mit Angaben zur Sichtbarkeit, bei Sonnenfinsternissen auch zum Grad der Verfinsterung an verschiedenen Orten wie kein anderer zur Klärung beitragen.²

Zur relativen, nicht immer zur absoluten Datierung tauglich sind Ereignisse, die von Angehörigen verschiedener Völker – genauer: von Gewährsmännern, die sich verschiedener Kalender bedienen – berichtet werden. Für beide Arten der Datierung benutzt Kepler das Wort *connexio*, nämlich an folgenden Stellen: S. 215.36, 223.12, 223.46, 225.3, 240.6, 317.11, 326.12, 326.40, 328.4, 345.33, 355.44, 370.15, 371.30, 374.10, 376.11, 377.42, 383.2, 387.4, 387.42, 392.18, 393.14. In dem von Hansch geschriebenen Zwischentitel (S. 179) sind diese *connexiones* des Alten Testaments *cum exoticis*, womit wohl die profanen Historiker gemeint sind, als ein Hauptzweck der *Chronologia* herausgestellt.

Kepler betritt mit der *Chronologia* also kein Neuland, unterscheidet sich aber von den Vorgängern durch eine stärkere Problematisierung der Überlieferung, also durch eine Quellenkritik, die auch die Erörterung zweifelhafter oder einander widersprechender Stellen der historischen Bibelbücher einschließt, z.B. S. 285.27 bis 287.9.

Die Anlage der Handschrift zeigt schon das angestrebte Druckbild: links anfangs eine, später zwei Spalten mit Jahresangaben nach einer, dann zwei Ären. Wegen der verschiedenen Jahresanfänge sind die Jahreszahlen in historischer Zeit oft gegeneinander versetzt. Zusätzlich hat Kepler oft, jedoch ohne eigene Spalte, das Jahr v. Chr. nachgetragen, das an die Stelle der älteren der beiden vorhandenen Zählungen treten sollte. Von 501 v. Chr. an steht in der ersten Spalte mit ganz wenigen Ausnahmen das Jahr v. Chr. In der breiten Textspalte sind beim Jahreswechsel außer den römischen Konsuln und den attischen Archonten auch die Olympiadenzählung und die durch Ptolemäus in die Astronomie eingeführte Zählung der Nabonassar-Ära vermerkt, bei dieser oft auch der im Abstand einiger Jahre sich um einen Tag verschiebende Jahresanfang.³ Ab 312 v. Chr. (S. 340) gibt er weiter die Jahre der Aera contractuum (abgekürzt anfangs „C.“, dann „Cont.“ u. ä.; erklärt S. 342 und Tab. Rud. Tafel 37) und der Seleukidenära an. Der vorchristlichen Jahreszahl folgt zwischen 310 und 170 (S. 343 bis 394) in achtzehn Fällen, stets eigenhändig, also wohl als Hinweis für Kepler selbst, der Buchstabe S. Ebenso unbekannt ist die Bedeutung des an annähernd sechzig Stellen (S. 299 bis 435) einer Nachricht vorangestellten Sterns.

Der handschriftliche Befund läßt Rückschlüsse auf Keplers Arbeitsweise zu. Die verbliebenen Seiten mit bloßem chronologischen Gerüst, meist Jahreszahlen nach

¹ Zu Ären allgemein siehe Anna-Dorothea v. den Brincken: Weltären. In: Archiv für Kulturgeschichte 39 (1957) S. 133–149.

² Heute noch maßgeblich: Friedrich K. Ginzel: Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, Bd. 1–3, Leipzig 1906–1914. Knappe Darstellung der antiken Chronologie mit nützlichem Tabellenanhang: E. J. Bickerman: Chronology of the Ancient World, London 1968. 253 S.; 2nd. ed. Ithaca 1980. 223 S. Gute Einführung: Anna-Dorothee von den Brincken: Historische Chronologie des Abendlandes: Kalenderreformen und Jahrtausendrechnungen, Stuttgart 2000. X, 132 S.

³ Erläutert in den Tabulae Rudolphinae, KGW X; Tafelteil S. 37. Tabelle bei Ginzel Bd. 2, S. 576–585.

zwei Ären, zusätzlich Regenten und Konsuln, auch Olympiadenzählung, zeigen das bei Verfassern von Chroniken übliche Verfahren, zunächst die Jahre vorzugeben, dann sie mit Inhalt zu füllen. So hat Kepler jedenfalls in den Zeitabschnitten gearbeitet, in denen die Quellen für eine wenn nicht lückenlose so doch dichte annalistische Darstellung ausreichen. Weil er die Texte wiederholt ergänzte und korrigierte, ließ er nicht nur ausformulierte Partien abschreiben, sondern auch solche, bei denen es an Raum für Ergänzungen mangelte. Dies zeigt sich besonders in Abschnitten, die in Autograph und Abschrift doppelt, in einem Fall dreifach erhalten sind.¹ Die textlichen Abweichungen sind in diesen Fällen so gering, daß sie im kritischen Apparat dargestellt werden können. Dagegen ist auf Bl. 29^r bis 42^r und 49^r bis 56^r ein längerer Abschnitt mit den Jahren Aera templi 1 bis 253/252 (999 bis 747 v. Chr. = Nabonassar 1) in zwei Fassungen erhalten, die wegen ihrer größeren Abweichungen auf S. 208 bis 224 und 229 bis 239 beide wiedergegeben sind. Wir bezeichnen die Fassungen nach ihrer Abfolge in der Handschrift hier als Fassung A und B. Sie sind für das Jahr 1 ganz verschieden, zeigen im Jahr 8 deutliche Unterschiede und sind für die folgenden Jahre recht ähnlich. Fassung A ist bis Bl. 32^v (Jahr 37) von Schreiber 3 geschrieben,² der Rest und Fassung B zur Gänze von Schreiber 4. Beide Versionen enthalten zahlreiche eigenhändige Zusätze, die von Fassung B sind jedoch mit nur einer Ausnahme (Bl. 34 hat Kepler zum Jahr 112 die vom Schreiber übersehenen Worte „cujus extat prophetia. 2. Par. 18. v. 7.“ nachgetragen) in Fassung A eingearbeitet und dort nicht mehr als Zusätze erkennbar. Der Grundtext der Fassung A stimmt also im wesentlichen mit dem eigenhändig ergänzten Text B überein. Kepler hat die Abschrift A jedoch eigenhändig erweitert, auch einzelne Formulierungen verdeutlicht und fast alle Jahreszahlen zwischen 72 und 136 um 1 vermindert. Demnach ist vom Jahr 37 an Fassung A die spätere und Fassung B ihre mittelbare oder unmittelbare Vorlage. Der Inhalt von Bl. 50^{r/v} der Fassung B fehlt größtenteils in A, was wohl durch Verlust eines Blattes in A zu erklären ist.

Die Handschrift weist sechs größere Lücken auf, die, soweit sie aus Frisch ergänzt werden können, mit Sicherheit, im übrigen mit großer Wahrscheinlichkeit auf nachträgliche Verluste zurückgehen. Das Fehlen der – nach biblischer Rechnung – 491 Jahre zwischen Noah und der Geburts Isaaks nach Blatt 14 der Handschrift (S. 191) wurde oben bereits vermerkt. Weiter fehlen (2) nach Bl. 42 (S. 225) die Jahre Nab. 2–12 = 746–736 v. Chr. = 11 Jahre, teilweise ergänzt aus Frisch, (3) nach Bl. 56 (S. 239) die Jahre Nab. 10–34 = Templi 762–286 = 738–714 v. Chr. = 25 Jahre, davon Templi 263–283 in Fassung B erhalten, Fortsetzung nach der Lücke mit dem Wortrest „cturus“, (4) nach Bl. 102 (S. 288) die Jahre Red. 24–36 = 514–502 v. Chr. = 13 Jahre, (5) nach Bl. 156 (S. 315) die Jahre 408–398 v. Chr. = 11 Jahre, (6) nach Bl. 158 (S. 316) die Jahre 388–378 v. Chr. = 11 Jahre, 385 und 382 aus Frisch ergänzt. Bei 373 v. Chr. wird auf 379 in dieser Lücke verwiesen.

Ein anschauliches Beispiel für Keplers Redaktionsarbeit, das hier als eines für viele wiedergegeben wird, findet sich auf Bl. 126^v bis 128 (hier S. 303.16 bis 303.38): Auf eine knappe, nüchterne eigenhändige Darstellung der Jahre Reditus 77 und 78 mit Jahreszählung v. Chr. und Reditus folgt ein durch den Gebrauch des Präsens und andere Stilmittel lebendigerer und am Schluß ausführlicherer Bericht von der Hand des Schreibers 3 mit Jahresangaben nach Nabonassar und Reditus; die vorchristlichen Jahreszahlen hat Kepler selbst nachgetragen. Diese Fassung ist, wohl vom Schreiber,

¹ Autograph und Schreiber 6: Bl. 223–224 = 225–227, 257^r = 255^v, 257^v = 258^r. Autograph und Schreiber 1: 272–273 = 271 und 274. – 256^r (Autograph) = 250^v (gestrichen) = 254^v, beide Schreiber 6.

² Zu den Schreibern vgl. die folgende Seite.

zeilenweise und nochmals senkrecht kräftig durchstrichen, aber gut lesbar. Die von vornherein christliche Jahreszählung läßt vermuten, daß die eigenhändige Fassung die spätere ist. Unwahrscheinlich wäre aber die Annahme, daß Kepler die ausführlichere Darstellung durch eine knappere ersetzen wollte. Vielleicht gab es eine spätere verlorengegangene Version.

Nur rund die Hälfte der erhaltenen Seiten liegt als Autograph vor, der Rest von der Hand von sechs Schreibern, die wir nach der Reihenfolge ihres Auftretens in der Handschrift durchzählen. Ihre Anteile sind wie folgt:

Schreiber 1: Bl. 2–9, 259–271, 274–303 = 51 Bl.

Schreiber 2: Bl. 12–14 = 3 Bl.

Schreiber 3: Bl. 19–21, 23–31, 57–96, 102, 112–113, 119–120, 128–129, 132, 138, 148–150 = 64 Bl.

Schreiber 4: Bl. 32–40, 49–56 = 17 Bl.

Schreiber 5: Bl. 178^v–180 = 2½ Bl.

Schreiber 6: Bl. 225–233, 236–255, 258^r = 29½ Bl.

Ganz autograph sind Bl. 15–17, 22^r, 97–101, 103–108^r, 109^v–111, 114–118, 121–127^r, 130^v–131^v, 133–134, 136^v–137^r, 139–147, 151–178^r, 180^v–224, 234–235, 256–257, 272–273 und 303^v–304^v = 121 Bl. Den Gesamttitel auf Bl. 1^r hat Hansch geschrieben. Hier nicht genannte Blätter sind leer oder es liegt keine Kopie der Handschrift vor.

Die Schreiber konnten Keplers Schrift nicht überall lesen – seine oft sehr eng geschriebenen Nachträge machen auch heute die größten Schwierigkeiten – und verstanden nicht immer den Inhalt. Ihre Schreibfehler sind zur Dokumentation der Qualität der Abschrift im kritischen Apparat zumeist dokumentiert. Der Handwechsel ist jeweils im Apparat vermerkt.

Es ist zwar nicht gelungen, die Schreiber mit Personen aus Keplers Umkreis, z. B. seinen Amanuenses, zu identifizieren. Wohl aber kann man die Wirkungszeit wenigstens eines der Schreiber auf den engen Zeitraum von Oktober 1610 bis Februar 1611 eingrenzen, denn unter den knapp 70 Abschriften, die Kepler von seinen eigenen Briefen durch Amanuenses machen ließ, sind die Briefe Bd. 16 Nr. 597 vom 25. Oktober 1610 an Galilei, Nr. 600 vom 18. Dezember 1610 an einen Anonymus in Dresden und Nr. 607 vom 8. Februar 1611 an Nikolaus Vike von der Hand des Schreibers 4.

Damit haben wir ein Mittel zur Datierung des Anfangs der eigentlichen chronologischen Darstellung ab Bl. 12 zur Hand. Die einzige explizite Datierung der Handschrift, 1. Juni 1610, steht auf Bl. 15 am Anfang der *Chronologia Jacobi*; hier beginnt der erste eigenhändig erhaltene Teil der Handschrift. Nach der Wirkungszeit des Schreibers 4 können die von ihm geschriebenen Teile (Bl. 32 bis 40, 49 bis 56), in denen die Jahre 1 bis 253 der Aera templi dargestellt sind, auf etwa Oktober 1610 bis Februar 1611 datiert werden. Keplers verlorenes Autograph ging selbstverständlich voraus, dürfte aber nach dem 1. Juni 1610 verfaßt sein. Die von Schreiber 3 geschriebenen Teile sind mit denen des Schreibers 4 eng verzahnt: der Anfang der Aera templi liegt, wie oben berichtet, in zwei Abschriften vor, von denen die ältere Version B ganz, A überwiegend von Schreiber 4 geschrieben ist. Die Partien vor und nach Schreiber 4 (Bl. 23 bis 31 und 57 bis 96) sind von der Hand des Schreibers 3, der weiterhin mit Unterbrechungen durch eigenhändige Seiten bis Bl. 150 wirkt. Schreiber 3 und 4 arbeiten also auch in naher zeitlicher Nachbarschaft. Damit kann der ganze Abschnitt von Bl. 15 bis 150, der die Jahre Abrahami 100 = Isaci 1 bis 421 v. Chr. umfaßt, einer ersten Arbeitsphase ab Juni 1610 zugewiesen werden.

Ein wesentlich späteres Bearbeitungsdatum für andere Teile ergibt sich aus einer Nebenrechnung zu 104 v. Chr., in der Kepler die *Tabulae Rudolphinae* mit Seitenangabe zitiert: demnach hat er noch nach dem Druck des Tafelwerks, also Ende 1627

oder später, an der *Chronologia* gearbeitet (vgl. dazu die Anm. zu S. 424.22). Nur an einer weiteren Stelle, S. 309.35, sind die Tabulae erwähnt, an einer anderen (S. 424.4) sind sie offensichtlich benutzt, hier und dort ohne Seitenzahl, also möglicherweise vor dem Druck. Zwei Stellen, an denen er die Prutenischen Tafeln des Erasmus Reinhold ohne Vergleich mit den Rudolphinischen benutzt, sind vermutlich vor 1616 (vgl. dazu den übernächsten Absatz) geschrieben: Bl. 22 (S. 199.47; Zerstörung Trojas 1183) und Bl. 166^v (S. 327.28; 341 v. Chr.).

Das zweibändige *Opus de doctrina temporum* des französischen Jesuiten Denis Petau (*Dionysius Petavius*), Paris 1627, hat Kepler in der „Chronologia“ nicht mehr zitiert, obwohl er es kannte (KGW 18 Nr. 1072, 31, 4.2.1628, an Guldin) und sich mit ihm auseinandergesetzt hat (Pulkowo XVII, Bl. 24–49^v = Opera omnia ed. Frisch Vol. IV, S. 153–166).

Die Datierung des Weltanfangs setzt zwar ebenfalls die Kenntnis sämtlicher Planetentheorien voraus, nicht aber den Druck des Tafelwerks, denn dieses war im Manuskript im Jahr 1616 fertig.¹ Der Abschnitt über die Schöpfung ist demnach nicht älter als 1615. Die Vorrede – und nur sie – zitiert mehrfach die 1619 bis 1624 erschienenen *Annales ecclesiastici* Jacques Salians, ist also nicht vor 1619 geschrieben. Die ganze Praefatio (Bl. 2 bis 9) ist von Schreiber 1 abgeschrieben. Auch der Schluß (Bl. 259–271, 274–303, Jahre 128 bis 41) zeigt seine Hand. Demnach sind Anfang und Ende der Handschrift gleichzeitig, nämlich um 1627 oder später, bearbeitet.

CH4. ASTRONOMIA CHRONOLOGIAE SALUTEM PLURIMAM

Kepl. Mss. Pulk. XXII, 456–466^v, eigenh., 1628, anfangs Reinschrift, ab Bl. 460 umfangreiche Korrekturen, 465^v ganz gestrichen, 466 mit Teil einer Adresse an Kepler und Federproben im Adreßfeld; ca. 6 Bl. nach Benutzung durch Frisch verloren, darunter die von Frisch ausgelassenen Nummern 83 bis 94. Erstedition: Frisch IV, 531–543.

Als Kepler zu Anfang des Jahres 1628 Kaiser Ferdinand II. die für ihn bestimmten Exemplare der Rudolphinischen Tafeln überreichte, fand er dort mehr Gönner und Verehrer seiner Wissenschaften vor als er erwartet hatte.² Dabei lernte er, wie wir aus den Eingangssätzen der Handschrift erfahren, in der Umgebung des Erzherzogs und späteren Kaisers Ferdinand III. (*1608) den ein Jahr jüngeren Grafen Johann Franz Trautson (1609–1663) kennen. Dieser genoß als ehemaliger Mitschüler des Erzherzogs dessen besonderes Vertrauen und stieg später zum Geheimrat auf.³ So wie der junge Ferdinand sich wohl schon damals für Astronomie interessierte,⁴ so begeisterte sich Trautson, wie wir Keplers Worten entnehmen, für die Chronologie. Schon die Überschrift läßt erkennen, daß der Text als Brief stilisiert ist, als Brief der Astronomie Tycho Brahes, der Mutter der *Tabulae Rudolphinae*, an die Chronologie, die Kepler

¹ Hammer in KGW X, 12* nach KGW XVII, Nr. 734, 101–105 (9.5.1616, an die Stände von Oberösterreich).

² KGW XI, I S. 470. Kepler war am 28. Dez. in Prag eingetroffen (KGW XI, I S. 280) und blieb dort bis in den Mai (XI, I, S. 470, 32). Franz Hammer setzt (KGW X, S. 81* und 84*) die Audienz beim Kaiser auf den 10. Februar an, offenbar nach KGW XIX, S. 114 (Nr. 113, 2). Das Dokument, in dem eine Zahlung von 3000 fl. an Kepler vorgeschlagen wird (bewilligt, aber nie gezahlt wurden 4000 fl.) stammt aus einer Audienz bei dem Fürsten Johann Ulrich von Eggenberg, dem engsten Vertrauten des Kaisers. Es ist ungewiß, ob die Audienzen beim Fürsten und beim Kaiser an einem und demselben Tag stattfanden.

³ Franz Hadriga: Die Trautson: Paladine Habsburgs. Graz, Wien, Köln 1996. S. 83–91, Porträt nach S. 96.

⁴ Viele Jahre später brachte er Teile von Schickards Nachlaß in seinen Besitz; vgl. Wilhelm Schickard: Briefwechsel, hrsg. von Friedrich Seck, Stuttgart-Bad Cannstatt 2002, Bd. 1 S. 24f.

schmeichelnd als Tochter Trautsons einführt. Welche Bemühungen des jungen Grafen dies rechtfertigten, wissen wir nicht.

Die Astronomie ist bei der Übergabe ihres Sprößlings, der *Tabulae Rudolphinae*, am kaiserlichen Hof zu ihrer Freude ihrem Zögling, der Chronologie begegnet und freut sich über zweierlei: daß die Chronologie in Trautson einen Fürsprecher gewonnen hat und daß sie dazu bestimmt ist, der Königin der Wissenschaften, der Theologie, zu dienen. Wird nun die Chronologie, zu der die Astronomie mit ihren Schwestern, der Arithmetik und der Philologie (*grammatica*) den Grund gelegt hat, in den Rang einer königlichen Wissenschaft aufsteigen? Sicher aber wird sie ihre Lehrmeisterin, die Astronomie, dem Erzherzog empfehlen, und zwar so, daß es auch der Kaiser erfährt. Sie erinnert an einige Verse, die an Tychos Grab zu hören waren, mit denen sie (also Kepler) schon 1601 gesagt hatte, daß die Astronomie den Menschen Ort und Zeit seines irdischen Daseins lehrt. All dies erfüllt die Astronomie mit großer Hoffnung; sie bittet die Chronologie, noch einige mütterliche Ratschläge aus den Rudolphinischen Tafeln anzunehmen, bevor sie in den Dienst der Theologie tritt.

Nach der im gehobenen Stil geschriebenen Einleitung wird mit Einsetzen der Paragraphenzählung der Stil wissenschaftlich-nüchtern; die Astronomie tritt als Sprecherin kaum noch in Erscheinung. Nach kurzer Behandlung der astronomischen Grundlagen der Kalenderrechnung kommt Kepler auf das Datum der Schöpfung zu sprechen. Mit Hilfe der sehr genauen Rudolphinischen Tafeln kann nach plausiblen Hypothesen der Beginn des Laufs der Planeten auf den 24. Juli 3993 v. Chr. bestimmt werden (§ 9). Mit § 16 endet der astronomische Teil, der auch eine kurze Philosophie der Schöpfung umfaßt. Nun ist es Aufgabe der Grammatik, d. h. der Philologie, den 3992 Jahre, 5 Monate und 7 Tage umfassenden Zeitraum von der Schöpfung bis auf Christus – gemeint ist: bis zum Beginn der christlichen Zeitrechnung – auch aus historischer Sicht wahrscheinlich zu machen. Das geschieht erheblich knapper als in der *Chronologia*, aber mit ähnlichen Argumenten und Belegen.

Bei der Erörterung des Beginns der 430 Jahre der ägyptischen Knechtschaft droht ein Streit zwischen Philologie und Theologie (§ 65–71), dessen Ausgang offenbleibt: er hängt davon ab, ob die Theologie in diesem Fall nachgibt oder nicht. Von § 99 an spielen auch die Jahrwochen des Propheten Daniel hinein, über die Kepler dreißig Jahre zuvor eine eigene Abhandlung verfaßt hatte (CH 2). Unser Text schließt mit der Feststellung, daß das Schöpfungsjahr 3993 mit der geistlichen und weltlichen Geschichte sehr gut zusammenstimmt.

Unabhängig von ihrem literarischen Gewand ist die Handschrift als Konzept einer an Trautson gerichteten Denkschrift zu werten mit dem Zweck, über ihn den Erzherzog und indirekt auch den Kaiser zur Förderung der Astronomie und, wie man wohl unterstellen darf, auch zur Fürsorge für Kepler zu bewegen; das Zitat aus Keplers Elegie auf Tycho Brahe, deren zweite Hälfte den gleichen Zweck hatte, zeigt dies deutlich. Der Text muß während Keplers Prager Aufenthalt verfaßt sein, wohl vor der Entscheidung über die Anstellung durch Wallenstein, denn danach war der Grund der Denkschrift entfallen. Demnach ist die Handschrift zwischen Januar und April 1628 zu datieren.¹ Unklar bleibt der faktische Hintergrund, soweit er nicht aus dem Text erschlossen werden kann, z. B. die Frage, wieso die Chronologie (Trautson?) gerade Anfang 1628 und gerade in Prag in den Dienst der Theologie genommen wird.

In den einleitenden Bemerkungen zu seiner Edition (*Opera* Vol. IV S. 531) erklärt Frisch diesen Text für unvollendet (*postremo totum opus relictum est imperfectum*) und datiert ihn auf 1624, weil Kepler in diesem Jahr dem Kaiser über den (anstehen-

¹ Die Anstellung ist erstmals am 26. April 1628 belegt (KGW XIX, S. 165, Nr. 4.1).

den) Druck der *Tabulae Rudolphinae* Bericht erstattet habe (*Keplerus ad imperatorem Ferdinandum de editione illarum retulit*). Aber schon in der zweiten Zeile spricht Kepler vom fertigen Werk, das er (in der allegorischen Sprache der Einleitung: die Astronomie) dem Kaiser präsentiert hat, und auch im weiteren Verlauf entsteht nirgends der Eindruck, es sei von einem noch nicht erschienenen Werk die Rede. Eine Datierung vor Ende 1627 kommt deshalb nicht in Betracht. Auch wäre der Widmungsträger, Graf Trautson, 1624 erst 15 Jahre alt gewesen. Ebenso wenig können wir Frischs Annahme folgen, der Text sei unvollendet, denn im letzten Satz bezieht sich Kepler auf den Anfang (§ 8 und 9) und erklärt den Beweis, daß die aus astronomischen Überlegungen vorgenommene Datierung der Schöpfung auf das Jahr 3993 v. Chr. der Kirchen- und Profangeschichte nicht widerspreche, für erbracht. Es ist nicht erkennbar, was hier fehlen soll.

Frischs Text zeigt nicht nur die bei ihm üblichen Normierungen der Orthographie und Interpunktion, sondern auch eine Reihe von wohl durch Eile verursachter Fehlesungen, die zumeist im kritischen Apparat vermerkt sind. Selbstverständlich werden Frischs einzigartige Verdienste um Keplers Werk durch solche kritischen Bemerkungen in keiner Weise geschmälert.

CH5. DISPOSITIO HISTORICORUM IN CHRONOLOGIA

Kepl. Mss. Pulk. XVI, 10–11^r, in CH 3 eingeschoben. Eigenh.

Der Text beginnt ohne Einleitung mit der Aussage „Ich setze die Jahre der Griechen ein, die von der (Schöpfung der) Welt bis Christus 5199 Jahre haben“. Mit „annos graecorum“ meint Kepler nicht die byzantinische Ära der griechisch-orthodoxen Kirche – diese setzt die Schöpfung auf den 1. September 5509 v. Chr. –, auch nicht die in der *Chronologia* (CH 3) von 312 v. Chr. an ständig mitgeführte *Aera Graecorum*, sondern die im Mittelalter und in der frühen Neuzeit in Westeuropa verbreitete Eusebianische Ära¹ mit dem Anfangsjahr 5199 v. Chr., die Eusebius in seiner in der lateinischen Bearbeitung des Hieronymus erhaltenen Chronik zwar nicht benutzt, die man aber aus ihr leicht herleiten kann. Er schreibt nämlich in der Einleitung, wenn man die heilige Schrift sorgfältig studiere (*cum diuinam scripturam diligenter euolueris*), werde man von der Geburt Abrahams bis zur Sintflut rückwärts rechnend 942, von der Sintflut bis Adam 2242 Jahre finden. Das Geburtsjahr Christi aber ist in der Chronik mit 2015 der Ära Abraham angegeben.² Die Summe der drei

¹ Hermann Grotefend: *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Bd. 1, Hannover 1891, Nachdr. Aalen 1970, S. 207 (Weltären). Die Chronik des Eusebius, erhalten in der lateinischen Bearbeitung durch Hieronymus, beginnt mit Abrahams Geburt, die auch Anfang der Zeitrechnung des Eusebius ist. Frühneuzeitliche Bearbeitungen, die die Chronik bis in die Gegenwart fortsetzen, z.B. die Ausgabe Basel 1549 (*En tibi lector chronica. hoc est, rerum seculorum successionum in orbe gestarum memorabilium Elenchos: opus ... à mundi creatione repetitum, ad annum usque hunc Christi Domini nostri M.D.XLIX. per sanctitate & doctrina uiros claros continuatum: quorum praecipuorum quidem nomina hic ascribuntur. ...* Basel: Petri, 1549), führen die Jahreszählung v. Chr. mit und beginnen mit 5199. Auch Werner Rolevinck, nach Adalbert Klempt, *Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung*, Göttingen 1960, S. 86f. Erfinder der Datierung nach Jahren v. Chr., benutzt die Ära 5199 in seinem in vielen Auflagen verbreiteten *Fasciculus temporum*, erster Druck Köln 1574, und begründet dies mit ihrer Verbreitung („quia hec era magis solennis est apud nos, et citius solet requiri“). Daß der unbekannte Verfasser der *Flores temporum* schon um 1292 nach Jahren v. Chr. rechnet, zeigt Anna-Dorothee von den Brincken: *Beobachtungen zum Aufkommen der retrospektiven Inkarnationsära*, in: *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 25 (1979) S. 1–20, hier bes. S. 15.

² Scaliger, *Thesaurus* T. 1 S. 55, 156; Eusebius ed. Helm (Eusebius Werke Bd. 7 T. 1, Leipzig 1913) S. 14f., 155; Eusebius ed. Fotheringham (London 1923) S. 11b, 251.

Zahlen ergibt 5199, den Anfang der Eusebianischen Ära. „Griechisch“ konnte sie genannt werden, weil sie sich auf die griechische Übersetzung des Alten Testaments, die Septuaginta, bezieht, die für die Patriarchen weit höhere Lebens- und Zeugungsalter angibt als die seit Hieronymus benutzten hebräischen Handschriften.

Diese Zählung nach Schöpfungsjahren soll am linken Rand stehen, daneben neun andere Ären, nach acht alttestamentarischen als neunte die „künstliche“ des Dionysius Exiguus, also die übliche christliche Ära, all diese mit Ausnahme der Weltjahre und der christlichen Ära natürlich hinter-, nicht nebeneinander, denn sie folgen ja aufeinander, werden nicht parallel benutzt.

Der Lauf der Geschichte soll neben dieser chronologischen Skala als Auf und Ab der Mächte in farbigen Linien oder Flächen – das ist nicht sicher zu erkennen – dargestellt werden, die ineinander übergehen und einander verschlingen. Die zehn unterscheidenden Farben gibt Kepler vor: *caeruleus* (blau) für die Ägypter, *purpureus* (purpurn) für Assyrier, Babylonier, Perser und Syrer, *cinereus* (aschgrau) für Germanen, *viridis* (grün) für Griechen und Trojaner, *brunus* (braun) für Latiner und Römer, *carneum dilutum* (fleischfarben) für Lyder und Pergamon, *flammeus* (feuerrot) für die Meder, *cruentus* (blutrot) für Chaldäer und Babylonier, *croceus* (safrangelb) für Juden und schließlich *sanguineus* (blutrot) für die restlichen Diadochenreiche, wobei man sich fragen kann, wie die vier Rottöne hinreichend deutlich unterschieden werden können.

Zwischen den Jahren 3685 und 3733 steht unvermittelt der Vorschlag, daß bedeutende Männer bei ihren Völkern genannt werden sollen und in einem Nachtrag an derselben Stelle: *Capitales literae*, Initialen, sollen durch Malerei ausgezeichnet werden. Die Zeittafel wird bis in die christliche Zeit, bis zum Eindringen des Islam nach Italien, Nordafrika und Spanien weitergeführt, umgekehrt bis zum Eindringen der Franken nach Frankreich, Südeuropa und Afrika, also *grosso modo* bis zur Jahrtausendwende, aber nicht, wie eingangs angekündigt, bis in die Gegenwart.

Wofür ist der Text bestimmt? An einen Druck ist wegen der Vielfarbigkeit nicht zu denken, aber auch eine Verwendung in der Schule kommt wegen der aufwendigen Gestaltung nicht in Frage. Eher wird man an die Ausschmückung eines repräsentativen Raumes denken. Offenbar haben wir eine Auftragsarbeit vor uns, die allerdings nur skizzenhaft ausgeführt ist; so sind nur die Jahre der byzantinischen Ära angegeben, die anderen im ersten Absatz angekündigten Ären fehlen. Als Vorlage für einen Maler müßte der Entwurf detaillierter ausgearbeitet werden. Die mit Bedacht gewählte Eusebianische Ära („Nam est aera usualis apud illos“) und das Personalpronomen „illi“ zeigen jedenfalls, daß der Auftraggeber mit dem in Aussicht genommenen Empfänger nicht identisch ist. Wegen des Plurals kann der Empfänger keine Person sein, eher ein Orden, eine Stadt oder ein Land.

Ungewiß wie der Empfänger ist auch die Datierung der Handschrift. Das Fehlen von Keplers etwa ab 1616 möglichem Schöpfungsjahr 3993 kann nicht als Indiz für eine frühe Datierung herangezogen werden, weil es sich nicht um ein wissenschaftliches Werk handelt und der Zweck der Arbeit eine Diskussion darüber ausschloß. Wohl aber mußte Kepler, um einen solchen Auftrag zu erhalten, als Chronologe etabliert gewesen sein. Das war mit Erscheinen seiner Werke zum Geburtsjahr Christi etwa ab 1613/14 der Fall.

Die ganz eigenhändige Handschrift ist eine vielfach ergänzte Reinschrift. Im Titel ist das Wort *dispositio* als räumliche Anordnung zu verstehen, so wie Kepler auch von der *dispositio stellarum* am Himmel spricht (KGW I, 174). *Historicorum* ist Genitiv von „historica“, nicht von „historici“. Der Titel bedeutet also eine anschauliche Darstellung historischer Abläufe parallel zu einer Zeitskala.

LITERATUR

Die von Kepler benutzte Literatur

Kepler zitiert in den Handschriften ähnlich wie in den gedruckten chronologischen Werken eine Fülle klassischer und zeitgenössischer Werke.

a) *Antike Autoren*

Kepler zitiert als Beleg häufig die folgenden antiken Historiker, meist ohne genaue Stellenangabe. Selten nennt er Seitenzahlen, die es dann möglich machen, die von ihm benutzte Ausgabe zu identifizieren. In solchen Fällen oder wenn aus anderen Gründen bibliographische Angaben zu den Autoren und Werken nützlich erschienen, ist dem Namen des Autors als Verweis auf Abschnitt b ein Stern vorangestellt.

Abydenus, Appianus, *Aristeas, Arrianus, Asconius Pedianus, *Berosus (aus Josephus), Cassiodor, Cassius Dio, Censorinus, Cicero, Clemens Alexandrinus, *Diodorus Siculus, Diogenes Laertius, Dionysius Halicarnassensis, Eratosthenes, Eusebius, *Eutropius, *Fasti Capitolini (Tabulae Capitolinae), Gellius, Herodot, Josephus, Justinus, *Livius, Macrobius, Manetho, Manilius, Menander von Ephesos (aus Josephus), *Obsequens, Pausanias, Plinius, Plutarchus, Polybius, Pompeius Trogus, *Porphyrius, Ptolemaeus, Solinus, Strabo, *Tabula genethliaca, Tacitus, Thucydides, Velieus Paterculus, Xenophon.

b) *Bemerkungen und bibliographische Angaben zu einigen Autoren**Aristeas:*

Aristeae, De legis Diuinae ex Hebraica Lingua In Graecam translatione, per Septuaginta interpretes: Ptolemaei Philadelphi Aegyptiorum regis studio ac liberalitate Hierosolyma accersitos, absoluta, Historia nunc primum Graece edita .../ Cum conuersione Latina, autore Matthia Garbitio. [Hrsg.: Simon Schardius]. – Basileae: Oporinus, [1561?]. – [12] Bl., 86 S., [1] Bl., 98 S., [7] Bl.

Der sog. *Aristeas-Brief*, angeblich im 3., tatsächlich Ende des 2. Jh. v. Chr. geschrieben, über die Entstehung der Septuaginta.

Berosus:

Bel-Priester aus Babylon im 3. Jh. v. Chr., Verfasser einer Chronik „Babylonica“ mit Königslisten. Seine echten Fragmente sind bei Josephus u. a. überliefert, gesammelt von Scaliger im Anhang der Ausgabe Leiden 1598 seines Werks De emendatione temporum (s. u. Abschnitt e), von Paul Schnabel: Berossos und die babylonisch-hellenistische Literatur, Leipzig 1923, und bei Felix Jacoby: Die Fragmente der griechischen Historiker Nr. 680.

Vom echten Berosus scharf zu unterscheiden sind die Fälschungen des Annii Viterbii; siehe den Nachbericht zu CH 1.

Eine Ausgabe dieser Fälschungen mit Kommentaren ist

Berosi sacerdotis Chaldaici, Antiquitatum Italiae Ac Totius Orbis libri quinque/ Commentarijs Ioannis Annii Viterbensis, ..., adiecto nunc primum Indice locupletissimo, & reliquis eius argumenti authoribus ... – Aeditio ultima, caeteris longe castigatior. – Antverpiae: in aedibus Ioan. Steelsii, 1552. – [24] Bl., 748 S., [22] Bl.; 8°.

Beispiel einer Ausgabe ohne Kommentare:

Berosus Babilonicus De His Quae praecesserunt inundationem terrarum. Item. Myrsilus De origine Turrhenorum. Cato in fragmentis. Archilocus in Epitheto de temporibus. Metasthenes de iudicio temporum. Philo In breuiario temporum. Xenophon De equiuocis temporum. Sempronius de diuisione Italiae. Q. Fab. Pictor ... – [S. l.], 1510. – [6], LI Bl. – Das Vorwort ist datiert: Parhisijis ... vi. Nonas Maias. Mcccccx.

Diodorus Siculus:

Von Kepler benutzte Ausgabe (vgl. Anm. zu S. 346.24 und S. 428.23):
 Diodōru Tu Sikeliōtu Bibliothēkēs Historikēs bibloi ... = Diod. Sicvli Bibliothecae historicae libri XV de XL/ omnia cum interpretatione Latinâ ... studio & labore Lavrentii Rhodmani. – Hanoviae: Wechel, 1604. – [16] Bl., 361 S., [25] Bl.; [6] Bl., 1013 S.; 2°.

Eutropius:

Eutropii insigne volumen, quo Romana historia universa describitur: ex diversorum authorum monumentis collecta. Quanto vero maior codicum sinceritas eo tempore fuit, quàm est hodie? Itaque non pauca leguntur hic emendatius multo quàm in aeditionibus quorundam historicorum quae vulgò circumferuntur. ... Additae sunt Graecorum Imperatorum vitae de rebus in Oriente & Constantinopoli, Persia Arabiaque gestis ... Pauli Diaconi Aquileiensis de gestis Langobardorum libri VI. – Basileae: Froben, 1532. – [4] Bl., 443 S.

Ergänzungen durch den Hrsg. Sigismundus Gelenius: Vorrede Bogen 72 unten: Superiora tempora Eutropius in compendium redegit: si quid ab eo praetermissum est, ex Orosio, & alijs ueteribus, suppletum uidetur. Hinzugefügt z. B. Lib. II Anfang: Erdbeben in Griechenland, Städte Bura und Helike vernichtet.

Eutropij V. C. Historiae Romanae Libri decem, Nunc Demum Integritati suae ... restituti ... Per Antonium Sconhouium. ... – Basel: Oporinus, 1546. – [2] Bl., 199, [1] S., [23] Bl.; 8°.

Eutropii V. C. Historiae Romanae libri decem/ nunc demum integritati suae post tot corruptiss. editiones restituti, beneficio antiquiss. exemplaris per Antonium Schonhouium. Dignitates omnes, administrationesque tam quam militares, quas Romani ... – Basileae: ex officina Ioannis Oporini, 1552. – [2] Bl., 199 S., [14] Bl., 70 S., [1] Bl.

Eutropii V. C. Historiae Romanae Breuiarium, Libris X res ab Urbe condita usque ad annum eiusdem MCIX mirabili & compendio & ordine complectens: Quod hactenus corruptissimum, nunc demum antiquorum exemplarium collatione, atque Antonij Sconhouij, Eliae Vineti, et Henrici Glareani opera ac fide integritati suae restitutum editur. Accesserunt etiam doctiss. Annotationes Henrici Glareani & Eliae Vineti, unà cum rerum & uerborum in iisdem memorabilium Indice copioso. – Basel: Oporinus, 1559. – [6] Bl., 199, [1] S., [14] Bl., 327, [1] S., [10] Bl., 70 S.; 8°.

Eutropi Breuiarium ab urbe condita cum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis recensuit et emendavit Hans Droysen. Berolini, 1879. (Monumenta Germaniae historica: Auctores antiquissimi; 2).

Am Fuß der Seiten jeweils die Zusätze des Paulus Diaconus. S. XXXVIII–LXI über die Arbeitsweise des Paulus Diaconus.

Hartel, Wilhelm: Eutropius und Paulus Diaconus. In: Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien 1872, 227–310.

Danach edierte Schonhov 1545 als erster den reinen Eutrop, dann Elias Vinetus 1553, Friedrich Sylburg 1589. – S. 286 Schonhofs Arbeitsweise: er benutzt eine (noch erhaltene) Leidener Handschrift, die er aus Paulus Diaconus korrigiert. – S. 289: Elias Vinetus ist unabhängig von Schonhov; er benutzt einen Codex Burgidalensis. – S. 232: Sylburg benutzt einen Codex Fuldensis.

Fasti Capitolini (Tabulae Capitolinae):

In der Zeit des Augustus wahrscheinlich von M. Verrius Flaccus bearbeitete, auf alte Aufzeichnungen zurückgehende Consul- und Triumphatorlisten. Alte Editionen:

Sigonius, Carolus: Regum, consulum, dictatorum ac censorum Romanorum fasti, una cum triumphis actis a Romulo rege usque ad Ti. Caesarem. Venedig 1555.

Panvinus, Onophris: Fasti et triumphus Romani a Romulo rege usque ad Carolum V. Venedig 1557 u. ö.

Von Joachim Grellius im Anhang einiger Livius-Ausgaben (s. u.) ausgewertet.

Justinus:

Ivstini Ex Trogo Pompeio Historia, Fidelissima Recognitione nunc postremo, collatis ad autorem et Graecis et Latinis Historicis, pristinae veritati restituta. Adiectae Snt Praeterea Et Monarchi ... Cum Indice locupletissimo. – Coloniae Agrippinae, Apud Ioannem Gymnicum, sub Monocerote, 1580. – [16] Bl., 342 S., [3] Bl.; 8°.

Ivstini Ex Trogo Pompeio Historia, Fidelissima Recognitione Nunc Postremo, Collatis Ad Avctorem Et Graecis & Latinis Historicis, pristinae veritati restituta. Adiectae Snt Praeterea Et Monarchiae ad calcem libri huius ... Cum Indice locupletissimo. – Coloniae Agrippinae, Apud Ioannem Gymnicum, sub Monocerote. Anno 1593. – [14] Bl., 342 S., [3] Bl.; 8°.

Der Textteil (arabische Paginierung) dieser Ausgabe ist ein zeilengetreuer Neusatz der Ausgabe 1580. Die von Kepler S. 134.7 angegebenen Seitenzahlen stimmen mit beiden Ausgaben überein.

Livius:

Titi Livii Patavini Romanae Historiae Principis, Libri Omnes, Qvotqvot Ad Nostram Aetatem Pervenerunt ... – Francofurti Ad Moenum: apud Georgium Coruinum, Sigismundum Feierabend, & haeredes VVigandi Galli, 1568; 8°.

Die Dekaden haben jeweils eigene Paginierung.

Ebenfalls 1568 erschien im gleichen Verlag eine Folioausgabe. Kepler zitiert Bl. 220 bis 222 der Chronologia mehrmals Livius mit Seitenzahlen, einmal auch mit dem Erscheinungsjahr 1568: „dec: V fol. 82“, (zu 176 v. Chr., S. 390), danach „fol: 18“ und „fol. 24. 25“; S. 391.33 genauer „In editione Livij Francof: 1568, fol: 16“, kurz darauf nochmals „folio 24“, schließlich „in Livio, fol. 24. 25“ und „Liv. f: 28“ zu 173 v. Chr. (S. 393). Diese passen nur zur Oktavausgabe, die damit jedenfalls für die fünfte Dekade als Keplers Quelle feststeht.

Für die verlorenen Livius-Bücher müssen die als Epitomai oder Periochai bezeichneten antiken Inhaltsangaben eintreten. Sie sind Teil vieler Livius-Ausgaben, auch der beiden Frankfurter Drucke von 1568.

Mehrere alte Ausgaben enthalten als Anhang, hier zitiert nach der Oktavausgabe Frankfurt 1568:

Grellius, Joachim: Chronologia In Titi Livii Historiam, Accommodata Ad Tabulas Capitolinas Verri Flacci. – Francofurti Ad Moenum, 1568.

Obsequens:

Iulius Obsequens (4. Jh. n. Chr.) zählt in seinen „Prodigia“ Vorzeichen auf, die er historischen Ereignissen zuordnet. Seine Hauptquelle sind Livius und die Livius-Periochae. Er dient oft als Ersatz für die verlorenen Livius-Bücher.

Die editio princeps ist Teil eines Sammelbandes, der hauptsächlich Texte des jüngeren Plinius enthält. Die zugrundeliegende einzige in die Neuzeit gerettete Obsequens-Handschrift ist seitdem verschollen. Der Text beginnt abweichend von der Angabe im Titel (505 U. C. = 249 v. Chr.) mit dem Jahr 190 v. Chr.

C. Plinii Secvndi Novocomensis epistolarum libri decem ... Iulii Obsequentis Prodigiorum liber .../ [Hrsg.: Aldus Manutius]. – Venetiis: Aldus, 1508. – [11] Bl., 525 S., [1] Bl.; 8°.

S. 495: Iulii Obsequentis Ab Anno Urbis Condita Qvingentesimoqvingto, Prodigi-
orum Liber Imperfectus.

Den fehlenden Anfang hat Konrad Lycosthenes in der Ausgabe Basel 1552 aus Livius, Dionysius von Halikarnaß, Orosius und Eutrop ergänzt, „eine Erweiterung, die als editorische Konvention bis ins frühe 19. Jh. konserviert wurde.“ (Der neue Pauly.) Diese Ausgabe beginnt mit dem Jahr Ab urbe condita 14, Ante natum Christum 737; der echte Obsequens-Text beginnt ohne Kennzeichnung auf S. 55.

Iulii Obsequentis Prodigi-
orum liber, ab Urbe condita usque ad Augustum Caesarem, cuius tantum extabat Fragmentum, nunc demum Historiarum beneficio, per Conradum Lycosthenem Rubea-
quensem, integritati suae restitutus. – Basileae: Oporinus, 1552. – [10] Bl., 327 [i. e. 339], [1] S., [5] Bl., [1] S.

Porphyrus:

Scaliger, Joseph Justus: Thesaurus temporum. 1606 (s. u. Abschnitt e).

T. 1, Pag. 3, S. 213–229: Addenda priori Libro. Darin: Porphyrus.

S. 227 größere Lücke (Blattverlust in der Hs.). – Kepler zitiert aus S. 224–229.

T. 2, Pag. 1, S. 264–267: Notae.

Editio Altera. Amstelodami: Apud Joannem Janssonium, 1658

Scaligers Nachträge sind hier in den Text eingearbeitet; S. 59–64 die Exzerpte aus Porphyrus. Sie werden in Fragmentsammlungen des 19. Jh. als „Excerpta Scaligeriana“ zitiert.

Anecdota Graeca e codd. manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis ed. J. A. Cramer, Vol. 2, Oxonii 1839, S. 115–163; die von Kepler benutzten Teile S. 120–133.

Lücke wie bei Scaliger. Abweichungen von Scaligers Lesarten sind verzeichnet.

Fragmenta historicorum Graecorum/ collegit, disposuit, notis et prolegomenis illustravit, indicibus instruxit Carolus Müllerus.

Vol. 3. Insunt fragmenta Neanthis Cyziceni, Lysimachi ..., Porphyrus Tyrii ... – Paris: Firmin-Didot, 1849. – 729 S.

Porphyrus S. 688–727, hier bes. S. 697–702, 706–717, 719–725. Griechischer Text mit gegenübergestellter lateinischer Übertragung der armenischen Übersetzung.

Eusebius (Caesariensis): Werke

Bd. 5. Die Chronik/ aus dem Armenischen übersetzt und mit textkritischem Kommentar hrsg. von Josef Karst. – Leipzig: Hinrichs, 1911. – LVI, 319 S. – (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte; 20).

Hier bes. S. 74–80, 109–114, 117–124.

Jacoby, Felix: Die Fragmente der griechischen Historiker: (FGrHist). – Berlin: Weidmann

Bd. 2B. Spezialgeschichten, Autobiographien und Memoiren. Zeittafeln. – 1929. – S. 510–1257.

Porphyrus: Nr. 260; hier bes. F 2, F 3, F 32; Texte nach Karst.

Bd. 2D. Kommentar zu Nr. 106–261. – Berlin: Weidmann, 1930. – S. 342–884.

Kepler zitiert für die hellenistische Geschichte oft die Chronik des Porphyrus, die anders als viele seiner philosophischen Werke nicht als ganze erhalten ist. Bei der Suche nach Keplers Quelle bietet sich Scaligers Thesaurus temporum an (s. u. Abschnitt e). Scaliger hatte darin auch die Chronik des Eusebios rekonstruiert, deren zweiter Teil, die synchronistischen Tabellen (der sog. Kanon) in der lateinischen Bearbeitung des Hieronymus erhalten ist, während das erste Buch mit einer fortlaufenden historischen Darstellung bis zur Veröffentlichung einer armenischen Übersetzung (1818) als verloren gelten mußte. Scaligers Rekonstruktion der Chronik war schon gesetzt, als er von

dem Bibliothekar Isaac Casaubon eine Abschrift aus einer Handschrift der königlichen Bibliothek in Paris¹ mit Auszügen aus Eusebios erhielt, die die bis dahin rekonstruierten Teile ergänzten und die Scaliger in einen Nachtrag aufnahm. Der Text beginnt S. 224 unten mit Angaben zu den ägyptischen Königen nach Alexander dem Großen: Οἱ μετὰ Αλέξανδρον τὸν Μακεδόνα Αἰγύπτου καὶ Αλεξανδρείας βασιλεύσαντες. ἀπὸ τῆς Πορφυρίου γραφῆς (aus dem Werk des Porphyrios). Auf den Abschluß dieses Teils durch eine Königstabelle folgen S. 226–228, offenbar aus derselben Quelle, Nachrichten über die Könige Asiens und Syriens, schließlich S. 228–229 ein Abschnitt über die makedonische Monarchie, nun wieder ausdrücklich „aus Porphyrios dem Philosophen unserer Zeit“ (oder „unserem Gegner“? Porphyrios war etwa 25 Jahre älter als Eusebios und ein scharfer Gegner des Christentums) (Ἡ Μακεδονικὴ βασιλεία ἀπὸ τοῦ Πορφυρίου τοῦ καθ’ ἡμῶν φιλοσόφου).² Scaligers Quelle wurde von J. A. Cramer wiederentdeckt: er hat die Auszüge aus Eusebios 1839 in gegenüber Scaliger korrekterer Lesung neu herausgegeben. Auch diese Ausgabe enthält die erwähnte Lücke in der Darstellung der Könige Asiens und Syriens, die durch Blattverlust der Pariser Handschrift entstanden ist. Sie wird ausgefüllt durch die armenische Übersetzung, die seit 1818 bekannt und durch lateinische und deutsche Übersetzungen auch dem des Armenischen Unkundigen erschlossen ist (s. oben Eusebius Bd. 5).

Die naheliegende Vermutung, Kepler habe seine Porphyrios-Zitate sämtlich Scaligers Thesaurus entnommen, wird durch die Beobachtung widerlegt, daß er auch Stellen kennt, die in die Lücke der Pariser Handschrift fallen (S. 386.14, 393.14, 407.25, 412.19, 412.35), und als Regierungsjahr des Ptolemaios Philometor unter Berufung auf Porphyrios mit der Handschrift „12“ angibt, während Scaliger „16“ druckt (S. 395.19). Kepler muß demnach eine weitere uns unbekannte Quelle zu Porphyrios benutzt haben.

Tabula genethliaca:

Kepler zitiert in der Chronologie 24mal die Tabula genethliaca, Chaldaei genethliaci, Tabula astronomorum, Canon mathematicorum o. ä. Bei der ersten Nennung (S. 225), an einer Stelle, die nur bei Frisch überliefert ist, nennt er als Urheber der Königsliste dieselben chaldäischen Priester, die auch die Jahreszählung nach Nabonassar begründet haben. Sie sind gedruckt in Scaligers Thesaurus temporum.

Scaliger, Joseph Justus: Thesaurus temporum. 1606 (s. u. Abschnitt e).

T. 1, Pag. 3, S. 38 griechischer Text.

T. 2, Pag. 2, S. 285 lateinische Übersetzung (Spaltentitel „Secundum Genethliacos“; in der letzten Spalte die von Scaliger korrigierten Regierungsjahre).

Kepler äußert sich in einem Brief an Scaliger vom 27. Okt. 1607 begeistert über die Königsliste, lehnt aber mit ausführlicher Begründung Scaligers Korrekturen ab (KGW XVI, Nr. 454,32 ff.). – Vgl. Anthony Grafton: Joseph Scaliger: a study in the History of Classical Scholarship, II. Historical Chronology, Oxford 1993, S. 720–728.

Der Kanon ist jetzt bequem zugänglich bei

Kubitschek, Wilhelm: Grundriß der antiken Zeitrechnung, München 1928, S. 61f. (Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. 1, T. 7).

Würdigung und Bearbeitung aus heutiger Kenntnis:

Leo Depuydt: „More Valuable than all Gold“: Ptolemy’s Royal Canon and Babylonian Chronology. In: Journal of Cuneiform Studies 47 (1995) 97–117.

¹ Bibl. nat. fonds grec 2600, Bl. 193.219 (Henri Omont: Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la bibliothèque nationale, P. 3, Paris 1888, S. 11).

² Die Zweideutigkeit der Wendung καθ’ ἡμῶν ist in der armenischen Übersetzung expliziert (Karst: Des Porphyrios, der unter uns wider uns Philosoph war).

c) Bibel

In den Quellennachweisen und Anmerkungen werden die Bibelbücher nach den Loccumer Richtlinien wie folgt zitiert:¹

<i>Abkürzung</i>	<i>Vulgata</i>	<i>Luther</i>
Gen	Genesis	1. Buch Mose
Ex	Exodus	2. Buch Mose
Lev	Leviticus	3. Buch Mose
Num	Numeri	4. Buch Mose
Dtn	Deuteronomium	5. Buch Mose
Jos	Iosua	Buch Josua
Ri	Iudices	Buch der Richter
Rut	Ruth	Buch Rut
1 Sam	I Samuelis (I Regum)	1. Buch Samuel
2 Sam	II Samuelis (II Regum)	2. Buch Samuel
1 Kön	III Regum	1. Buch der Könige
2 Kön	IV Regum	2. Buch der Könige
1 Chr	I Paralipomenon	1. Buch der Chronik
2 Chr	II Paralipomenon	2. Buch der Chronik
Esra	Edras (I Esdrae)	Esra
Neh	Nehemias (II Esdrae)	Nehemia
*3 Esra	III Esdrae	–
*4 Esra	IV Esdrae	–
Tob	Tobias	Buch Tobit
Jdt	Iudith	Buch Judith
Est	Esther	Buch Ester
1 Makk	I Machabaeorum	1. Buch der Makkabäer
2 Makk	II Machabaeorum	2. Buch der Makkabäer
3 Makk	III Machabaeorum	3. Makkabäer
4 Makk	IV Machabaeorum	4. Makkabäer
Ijob	Iob	Buch Ijob
Ps	Psalmi	Buch der Psalmen
Spr	Proverbia	Buch der Sprichwörter
Koh	Ecclesiastes	Kohelet, Prediger Salomo
Hld	Canticum Canticorum	Hohelied Salomos
Weish	Sapientia	Buch der Weisheit
Sir	Ecclesiasticus	Buch Jesus Sirach
Jes	Isaias	Jesaja
Jer	Ieremias	Jeremia
Klgl	Lamentationes	Klagelieder Jeremias
Bar	Baruch	Baruch
Ez	Ezechiel	Ezechiel
Dan	Daniel	Buch Daniel
Hos	Osee	Hosea
Joel	Ioel	Buch Joel
Am	Amos	Buch Amos
Obd	Abdias	Buch Obadja
Jona	Ionas	Buch Jona
Mi	Michaea	Buch Micha
Nah	Nahum	Nahum
Hab	Habacuc	Buch Habakuk

¹ Die mit * gekennzeichneten Apokryphen fehlen in vielen Bibelausgaben und in den Loccumer Richtlinien, werden aber von Kepler benutzt.

<i>Abkürzung</i>	<i>Vulgata</i>	<i>Luther</i>
Zef	Sophonias	Zefanja
Hag	Aggaeus	Haggai
Sach	Zacharias	Sacharja
Mal	Malachias	Maleachi
Mt	Evangelium secundum Matthaeum	Evangelium nach Matthäus
Mk	Evangelium secundum Marcum	Evangelium nach Markus
Lk	Evangelium secundum Lucam	Evangelium nach Lukas
Joh	Evangelium secundum Ioannem	Evangelium nach Johannes
Apğ	Actus Apostolorum	Apostelgeschichte des Lukas
Röm	Epistola B. Pauli ad Romanos	Brief des Paulus an die Römer
1 Kor	Epistola B. Pauli ad Corinthios I	1. Brief des Paulus an die Korinther
2 Kor	Epistola B. Pauli ad Corinthios II	2. Brief des Paulus an die Korinther
Gal	Epistola B. Pauli ad ad Galatas	Brief des Paulus an die Galater
Eph	Epistola B. Pauli ad Ephesios	Brief des Paulus an die Epheser
Phil	Ep. B. Pauli ad Philippenenses	Brief des Paulus an die Philipper
Kol	Epistola B. Pauli ad Colossenses	Brief des Paulus an die Kolosser
1 Thess	Ep. B. Pauli ad Thessalonicenses I	1. Brief des Paulus an die Thessalonicher
2 Thess	Ep. B. Pauli ad Thessalonicenses II	2. Brief des Paulus an die Thessalonicher
1 Tim	Ep. B. Pauli ad Timotheum I	1. Brief des Paulus an Timotheus
2 Tim	Ep. B. Pauli ad Timotheum II	2. Brief des Paulus an Timotheus
Tit	Epistola B. Pauli ad Titum	Brief des Paulus an Titus
Phlm	Epistola B. Pauli ad Philemonem	Brief des Paulus an Philemon
Hebr	Epistola B. Pauli ad Hebraeos	Brief an die Hebräer
Jak	Epistola catholica B. Iacobi	Brief des Jakobus
1 Petr	Epistola I B. Petri	1. Brief des Petrus
2 Petr	Epistola II B. Petri	2. Brief des Petrus
1 Joh	Epistola I B. Ioannis	1. Brief des Johannes
2 Joh	Epistola II B. Ioannis	2. Brief des Johannes
3 Joh	Epistola III B. Ioannis	3. Brief des Johannes
Jud	Epistola catholica B. Iudae	Brief des Judas
Offb	Apocalypsis B. Ioannis Apostoli	Offenbarung des Johannes

d) Chroniken

Eusebius:

Eusebius <Caesariensis>: Chronicon, lat. von S. Hieronymus. Mit den Fortsetzungen des Prosper Aquitanus und des Matthaeus Palmerius. Mit Beig. von Boninus Mombricitus. – [Mailand]: Philippus de Lavagna, [um 1474/75, nicht nach 19.VI.1475]; 4°. – GW 9432.

Eusebius <Caesariensis>: Chronicon. Übers.: Hieronymus. Mit den Forts. des Prosper <de Aquitania>, Matthaeus <Palmerius> Florentinus und Matthias <Palmerius> Pisanus. Hrsg.: Johannes Lucilius Santritter. – Venedig: Erhard Ratdolt, 13. September 1483. – 182 Bl. – GW 9433.

En Damvs Chronicon Divinvm Plane Opvs Ervditissimorvm Avtorvm, Repetitvm Ab Ipso Mvndi Initio, Ad Annvm Vsque Salvts M.D.XII. Evsebii Pamphili Caesariensis, D. Hieronymo interprete. D. Hieronymi Presbyteri. Prosperi Aquitanici. M. Aurelij Cassiodori Patricij Rom: [Hrsg. von (Ioannes Cochleus)] Hermanni Contracti Comitiss Veringen: Matthaeci Palmerij Florentini. Matthiae Palmerij Pisani. Partim Nvnc A Nobis Inventvm & editum, partim à mendis ... repurgatum. [Hrsg. v. (Ioannes Sichardus ...)]. – Basel: Heinrich Petri, 1529. – [60], 207, [1] Bl.; 2°.

Zusätzliche Spalte „Anni mundi“ und, nach Christi Geburt, „Anni domini“. Bl. 69^v zum Text: „Iesus Christus filius dei in Bethleem nascitur“ in „annus mundi“ die Jahreszahl 5199.

Weitere Ausgaben dieser Bearbeitung: Basel 1536, 1549, 1559, 1570, 1579, Paris 1581. Scaligers *Thesaurus temporum* (s. u. Abschnitt e) enthält eine Edition der Übersetzung von Hieronymus und eine Rekonstruktion des verlorenen griechischen Textes.

Luther, Martin:

Svppvtatio Annorvm Mvndi D. M. Lvtheri. – Vuittembergae: Rhau, 1541. – [102] Bl.; 4° Weitere Ausgaben Wittenberg 1545, Köln 1544, Paris ca. 1545; deutsch („Chronica des Ehrwürdigen Herrn D. Mart. Luth. Deudsch“) Wittenberg 1550, 1551, 1553, 1559.

Lucidus, Johannes:

Opusculum de emendationibus temporum ab orbe condito ad hanc vsque nostram aetatem: iuxta veram ac rectam chronographiam: ex antiquis ac probatissimis authoribus excerptum ... – Venetiis: Iunta, 1546. – [8], 210 Bl.

Funck, Johann:

Chronologia Hoc Est Omnium Temporum Et Annorum Ab Initio Mvndi, Vsque Ad hunc praesentem a nato Christo annum M.D.LII. computatio: In Qva Methodice Envmrantvr Omnium Popvlorum, Regnorumque memorabilium Origines ac successiones; Item omnes eorum Reges, quando quisque regnarit, quid dignum memoria gesserit ...; Svntqve In Hac Compvtatione Omnia tempora, tum ex Sacris Biblijs, cum ex optimis quibusque autoribus, historicis, & astronomorum observationibus, summa fide ac diligentia conciliata. Item Commentariorum Libri Decem, In Quibus Quid Tradatvr proprio titulo indicatur/ Avtore Iohanne Fvncio. – Regiomonte Prussiae: Lufft, 1552. – [6] Bl., 8 S., Bl. 10 – 168, [158] Bl.

Weitere Ausgaben Basel 1554, Wittenberg 1570.

Genebrard, Gilbert:

Chronographia: in duos libros distincta; prior est de Rebus veteris populi, posterior recentes historias praesertimque ecclesiasticas complectitur. – Parisiis: Apud Martinum Iuuenem, 1567. – [62] Bl.

Melanchthon, Philipp:

[Chronicon Carionis] ... Pars Chronici Carionis: Cui accessit ... Index / Latine Expositi Et Aucti multis & veteribus & recentibus Historiis, in narrationibus rerum Graecarum, Germanicarum & Ecclesiasticarum, i Philippo Melanthe Witebergae: Rhau, 1558 ff. (Auf dem Titelbl. von ps. 3: Exposita Et Aucta A Casparo Peucero).

Gilberti Genebrardi ... Chronographiae Libri Quatuor: Priores Dvo Svnt De Rebus Veteris populi, & praecipuis quatuor millium annorum gestis. Posteriores, è D. Arnaldi Pontaci Basatensis Episcopi Chronographia aucti, recentes historias reliquorum annorum complectuntur. – Hac postrema editione accuratius emendati, & ad annum M.D.XCIX. perducti. – Lugduni: Pillehotte, 1599. – [11] Bl., 852, 83 S., [24] Bl.

Weitere Ausgaben Löwen 1570, 1572, Paris 1580, 1584, 1585, Köln 1581.

Mercator, Gerhard:

Chronologia, Hoc Est, Temporum Demonstratio Exactissima: Ab Initio Mvndi, Vsque Ad Annvm Domini M.D.LXVIII. Ex Eclipsibus Et Observationibus Astronomicis omnium temporum, sacris quoque Biblijs, & optimis quibusque Scriptoribus summa fide concinnata/ Avctore Gerardo Mercatore – Coloniae Agrippinae: Birckmann, 1569. – [58] Bl., 340 S.

Weitere Ausgabe Basel 1577.

Bucholzer, Abraham:

Isagoge Chronologica, Id Est: Opvscvlvm Ad Annorvm Seriem In sacris Biblijs contexendam, compendio viam monstrans, ac fundamenta indicans: Id Est, Opvscvlvm, Ad Annorvm Seriem In sacris Biblijs contexendam, compendio viam monstrans, ac fundamenta indicans/ Conscriptum ab Abrahamo Bvcholcero in communem vsum Chronologica discentium. – Francofordiae Ad Oderam: Eichorn, 1577. – [4] Bl., 202 S., [62] Bl.

Weitere Ausgaben Görlitz 1580, Heidelberg 1596.

Index chronologicus: Monstrans Annorum Seriem in S. Biblijs, à mundo condito ad annum Christi centesimum, insertis paßim historiae Graecae & Romanae euentibus insignioribus ... – Francofordiae ad O., 1577.

Abgedruckt an: Isagoge chronologica.

Weitere Ausgaben Görlitz 1599, Frankfurt a.M. 1612.

Chronologia: Hoc est: Annorvm Svppvtatio, Continva Serie Dedvcta, Ab Orbis Con-diti Primordiis, Vsque Ad Exilivm Israelitarvm In Babylone: insertis paßim historiae Graecae et Romanae euentibus insignioribus: Opus ex sacrarum literatum monumen-tis, aliorumque probatorum autorum scriptis exstructum, studio atque opera Abrahami Bucholceri. ... – Gorlicii: Fritsch, 1584. – [8] Bl., 445 [i. e. 444] S., [30] Bl.; 2°.

Weitere Ausgaben Görlitz 1585, Heidelberg 1594.

Dresser, Matthaeus:

Matthaei Dresseri Isagoges Historicae pars ... Lipsiae: Defner, 1586–1587. – 1: Complectens Acta Praecipva, Maximeque memorabilia in Ecclesia, & Politijs, per millenarios mundi quatuor. Additae sunt orationes duae: 1. De Monarchijs. 2. De ordine, & veritate historiarum. – [2]: Millenarius Quintus. Complectens Res Ecclesiae Et Politiiae Praecipuas ... A Baptismo Iesv Christi vsque ad Othonem III. Addita est Oratio de Monarchia quarta Romano-germanico ...

Bünting, Heinrich:

Chronologia, hoc est, Omnivm Temporum Et Annorum Series, Ex Sacris Bibliis, Aliisque Fide Dignis Scriptoribus Ab Initio Mvndi ad nostra vsque tempora fideliter collecta: & calculo Astronomico exactissimè demonstrata & confirmata, cui insertae sunt ipsae picturae ac imagines eclipsum Solis & Lunae .../ Avtore Henrico Buntingo Hannouerensi, Pastore Ecclesiae Dei in ciuitate Grunovv. – Magdeburg: Kirchner, 1590. – [10], 522 Bl.

e) Zeitgenössische Literatur

Scaliger, Joseph Justus: Iosephi Scaligeri Ivl. Caesaris F. Opvs Novvm De Emenda-tione Temporum: in octo libros tributum. – Lutetiae Allobrogvm: apud Sebastianum Niuellium, 1583. – [7] Bl., 432 S., [6] Bl.; 2°.

De Emendatione Temporum Iosephi Scaligeri Ivlis Caesaris F.: Opvs Novvm Absolvttvm Perfectum Octo Libris Distinctvm In quo praeter dierum ciuiliū, mensium, annorum & epocharum cognitionem exactam, doctrinam accuratam, priscorum tem-porum methodus, ac nouorum annorum forma ... proponitur ... – Francofurti: Apud Ioannem Wechelū, Sumptibus Nicolai Bassaei Typographi, 1593. – [12] Bl., 432 S., [7] Bl.; 2°.

Die Ausgabe 1593 wird hier zur Kommentierung der Vorlesung über die Jahrwo-chen Daniels (CH2) herangezogen. Für die „Chronologia“ benutzt Kepler die neu bearbeitete¹ Ausgabe 1598:

¹ Zur Neubearbeitung vgl. Jacob Bernays: Joseph Justus Scaliger, Berlin 1855, S. 91 f., zu Scaliger all-

Iosephi Scaligeri Ivl̃i Caesaris F. Opvs De Emendatione Temporum: Castigatius & multis partibus auctis, vt nouum videri possit. Item Veterum Graecorum Fragmenta Selecta Quibus loci aliquot obscurissimi Chronologiae sacrae & Bibliorum illustrantur, cum Notis eiusdem Scaligeri. – Lugduni Batavorum: Raphelengius, 1598. – [32] Bl., 752 S., [14] Bl., Liiij S., [1] Bl.; 2°.

Der Anhang von Liiij Seiten enthält besonders die echten Fragmente des Berosus. Weitere Ausgabe Genf 1629.

Scaliger, Joseph Justus: Thesavrus Temporum Evsepii Pamphili Caesareae Palaestinae Episcopi. Chronicorum Canonum omnimodae historiae libri duo, interprete Hieronymo, ex fide vetustissimorum Codicum castigati. Item auctores omnes derelicta ab Eusebio, & Hieronymo continuantes. Eiusdem Evsepii Vtriusque partis Chronicorum Canonum reliquiae Graecae, quae colligi potuerunt, antehac non editae. Opera ac studio Iosephi Ivsti Scaligeri Ivl̃i Caesaris A Bvrdn Filii. Eiusdem Iosephi Scaligeri Notae & castigationes in Latinam Hieronymi interpretationem, & Graeca Eusebij. Eiusdem Iosephi Scaligeri Isagogicorum Chronologiae Canonum libri tres, ad Eusebij Chronica, & doctrinam de temporibus admodum necessarij. – Lvgdvni Batavorum: Basson, 1606; 2°.

T. 1: [22] Bl., 197, [1] S., [10] Bl., 70, 403 S.

Bl. [1]–[22]: Widmung, Prolegomena, Gedichte.

S. 1–197: Evsepii Pamphili ... Chronicorum Canonum Omnimodae Historiae Libri Dvo Interprete Hieronymo.

Ungezählte Bl. (S. [198–218]): Index.

S. 1–70: Victoris Episcopi Tynvensis Chronicon Continuans vbi Prosper desinit.

S. 1–212: Τῶν Χρονικῶν Κανόνων Παντοδαπῆς Ἱστορίας Εὐσεβίου Του Παμφιλίου Τα Σῶζομενα [rekonstruierter griechischer Text der Chronik des Eusebios].

S. 213–403: Ergänzungen zum griechischen Text.

T. 2: 292 S., [14] Bl., 342 S., [2] Bl.

S. 1–238: Iosephi Scaligeri Animadversiones in Chronologica Eusebii.

S. 241–292: Iosephi Scaligeri In Graeca Παντοδαπῆς Ἱστορίας Εὐσεβίῃ, Qvae Svpersvnt, Notae. Index.

Bl. [1]–[14], S. 1–342: Iosephi Ivsti Scaligeri Isagogicorum Chronologiae Canonum Libri Tres.

Repr. Osnabrück 1968.

Häufig zitierte moderne Literatur

f) Nachschlagewerke zur Antike

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung/ begonnen von Georg Wissowa, fortgeführt von Wilhelm Kroll ...

Stuttgart: Metzler (teilw.: Stuttgart: Druckenmüller), 1893–1997.

Reihe 1 [A–Q], Halbbd. 1–47. – 1893–1963.

Reihe 2 [R–Z], Halbbd. 1–19. – 1914–1972.

Suppl. 1–15. – 1903–1978.

Gesamtregister. 1. Alphabetischer Teil. – 1997. – VIII, 1158 S. + 1 CD-ROM. – 2.

Systematisches Sach- und Suchregister. – Stuttgart: Metzler, 2000. – 1 CD-ROM; 12 cm + Beih. (35 S.)

gemein, außer den Werken von Anthony Grafton, Clemens M. Brühl: Josef Justus Scaliger: ein Beitrag zur geistesgeschichtlichen Bedeutung der Altertumswissenschaft, in: Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte 12 (1960) 201–218 und 13 (1961) 45–65.

Lexikon der Alten Welt/ [Hrsg.: Carl Andresen, Hartmut Erbse ...]. – Zürich; Stuttgart: Artemis, 1965. – XV S., 3524 Sp.

Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike/ hrsg. von Hubert Cancik ... – Stuttgart; Weimar: Metzler, 1996–2003.

Bd. 1–11. 12, 1–2: Altertum. – 1996–2003.

Bd. 13–14. 15, 1–3: Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte. – 1999–2003.

Bd. 16: Register, Listen, Tabellen. – 2003. – VII, 579 S.

Suppl. 1. Herrscherchronologien der antiken Welt: Namen, Daten, Dynastien/ Walter Eder ... (Hrsg.). – 2004. – XVI, 360 S.

Suppl. 2. Geschichte der antiken Texte: Autoren- und Werklexikon/ in Verb. mit ... hrsg. von Manfred Landfester. – 2007. – X, 662 S.

Suppl. 3. Historischer Atlas der antiken Welt/ Anne-Maria Wittke; Eckart Olshausen; Richard Szydlak. – Lizenzausg. – 2007. – XIX, 308 S.

Suppl. 4. Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte: Register zu den Bänden 13–15/3 des Neuen Pauly/ Manfred Landfester ... (Hrsg.). – 2005. – IX, 396 S.

Suppl. 5. Mythenrezeption: die antike Mythologie in Literatur, Musik und Kunst von den Anfängen bis zur Gegenwart/ Maria Moog-Grünwald (Hrsg.). – 2008. – IX, 749 S.

g) Chronologie

Ginzl, Friedrich K.:

Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie: das Zeitrechnungswesen der Völker/ dargest. v. F. K. Ginzl. – Leipzig: Hinrichs, 1906–1914.

Bd. 1: Zeitrechnung der Babylonier, Ägypter, Mohammedaner, Perser, Inder, Südostasiaten, Chinesen, Japaner und Zentralamerikaner. – 1906. – XII, 584 S.

Bd. 2: Zeitrechnung der Juden, der Naturvölker der Römer und Griechen sowie Nachträge zum 1. Bd. – 1911. – VII, 597 S.

Bd. 3: Zeitrechnung der Makedonier, Kleinasier und Syrer, der Germanen und Kelten, des Mittelalters, der Byzantiner (und Russen), Armenier, Kopten, Abessinier, Zeitrechnung der neueren Zeit, sowie Nachtr. zu den drei Bänden. – 1914. – VII, 445 S.

Bickerman, Elias J.:

Chronology of the ancient world/ E. J. Bickerman. – London: Thames and Hudson, 1968. – 253 S.; (Aspects of Greek and Roman life).

Chronology of the ancient world/ E. J. Bickerman. – 2. ed. – Ithaca, N. Y.: Cornell Univ. Pr., 1980. – 223 S.

Überwiegend zeilen- und seitengleicher Nachdruck der Ausg. 1968 mit kleinen Korrekturen; Anmerkungen und Literaturangaben aktualisiert, Table II. „New Moons“ (1968: S. 110–142) ist entfallen. – Urspr. deutsch, weit kürzer und ohne Tabellen:

Chronologie/ von E. Bickermann. – Leipzig: Teubner, 1933. – 43 S. (Einleitung in die Altertumswissenschaft; Bd. 3, Heft 5).

Oppolzer, Theodor von:

Canon der Finsternisse: mit 160 Tafeln/ von Th. Ritter v. Oppolzer. – Wien: Gerold [in Komm.], 1887. – XXXVI, 376 S. – (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse; Bd. 52).

S. 1–321: I. Canon der Sonnenfinsternisse. – S. 323–376: II. Canon der Mondfinsternisse.

Verzeichnet alle Finsternisse von 1206 v. Chr. bis 2161 n. Chr. (Sonne) bzw. 1205 v. Chr. bis 2132 n. Chr. (Mond). – Oppolzer rechnet mit einem Jahr 0, das es in der Zeitrechnung der Historiker nicht gibt. Das Jahr 1 v. Chr. ist demnach bei Oppolzer „0“, 2 v. Chr. „-1“ usw.

ANMERKUNGEN

III.13 Bibliographische Angaben zu den Chroniken von Luther, Cario-Melancthon-Peucer und Dresser siehe Seite 521 f.

III.20 Es gibt zwei alte *vitae* Sleidans: Die von Heinrich Pantaleon in seiner *Prosopographia heroum atque illustrium virorum totius Germaniae*, Pars 3: à Maximiliano primo Caesare, atque anno post Christi natiuitatem millesimo quingentesimo, ad Maximilianum eius nominis secundum Caesarem, ipsumque annum praesentem millesimum quingentesimum sexagesimum sextum usque, Basel 1566, S. 392, und die von Michael Beuther in einigen in Straßburg bei Rihel erschienenen Ausgaben seiner Übersetzung von Sleidans *De statu religionis et reipublicae Carolo V. Caesare commentarii*; so in Der ... Theyl ordenlicher Beschreibunge vnnd Verzeychnisse allerley fürnemer Händel: so sich in Glaubens vnd anderen Weltlichen sachen bei Regierung ... Keyser Carls des Fünfften mehrertheyls in Teutscher Nation zugetragen / erstlich in Latinischer Sprache verfärtigt ... durch Johannem Sleidanum ... Hernach aber mit sonderem fleisse in rechtgeschaffen Teutsch gebracht vnd nuh zum ... male gegen dem Latein auff das nächst verglichen ... Durch Michaelen Beuther, Straßburg 1579, Bl.)(5^v-6: Kurtzer Bericht / vom Stande vnd Leben Johannis Sleidani. Diese Biographie meint Kepler anscheinend, denn die von Pantaleon ist nicht „praefixa“, vorangestellt. – Frisch zitiert Vol. 7 S. 761 f. aus einer der Leidener Ausgabe 1624 der „Monarchiae“ vorangestellten Vita, die mit keiner der oben genannten identisch ist und aus zeitlichen Gründen als Keplers Quelle nicht in Frage kommt. .

III.21 Sleidans Geburtsjahr 1506 (nach Beuther 1508) fällt zwar in die Lebenszeit Karls V. (1500–1558), aber nicht in seine Regierungszeit (1519–1556/58).

III.32 Das Buch ist Prinz Eberhard (1545–1568), ältestem Sohn und präsidentem Nachfolger Herzog Christophs von Württemberg, gewidmet. Zu Eberhard vgl. Das Haus Württemberg: ein biogr. Lexikon, hrsg. von Sönke Lorenz u. a., Stuttgart 1997, S. 112.

III.40 Jean Bodin: *Methodus, ad facilem historiarum cognitionem*, Paris 1566, S. 346–361: *Confutatio eorum qui quattuor monarchias aureaque secula statuerunt*. Cap. VII. Bodin argumentiert zunächst mit der Dunkelheit der Worte des Propheten (*obscura et ambigua*). Daß das römische Reich im deutschen fortgesetzt werde, sei eine aus Nationalstolz geborene Behauptung deutscher Historiker; Spanien, Portugal, das türkische Reich und andere seien weit größer und mächtiger. Der Widerlegung Bodins dient die erste beigefügte Rede (S. 513–564) in Matthaeus Dressers Werk *Isagoges Historicae Pars prima, complectens Acta Praecipua, Maximeque memorabilia in Ecclesia, & Politijs, per millenarios mundi quattuor. Additae sunt orationes duae: 1. De Monarchijs. 2. ... Lipsiae, 1586*.

III.5 Josephus: *Ant. Jud.* 18,63 f. ohne Jahresangabe, über die Geburt Jesu. Die Echtheit der Stelle ist zweifelhaft.

III.9 Zur Eusebianischen Ära mit dem Schöpfungsjahr 5199 v. Chr. vgl. den Nachbericht zu CH 5.

III.22 Gwalther, Rudolf: *In Prophetas dvodecim, qvos vocant minores, Rodolphi Gualtheri Tigurini homiliae. Accessit operi chronologia temporum & rerum inter Iudaeos & in ecclesia gestarum, a diuisione regni vsque ad tempora Arcadij & Honorij Impp. – Tigvri: excudebat Christophorus Froschouerus, 1563 mense Martio. – [23], 413, [21] Bl. – 2°.*

113.27 Diese Zahl benutzt Kepler selbst in seinem Kalender für 1598 (KGW XI.2, 20). Er gibt als Alter der Welt 5560 an, woraus man durch Rückrechnung für das Jahr 0, mit dem Kepler die Welt beginnen läßt (Tabelle KGW I, 183) das Jahr 3962 erhält.

113.28 Genebrard 1581, Bl. ††: *Ab orbe condito ad Christum nascentem ann. 4089, patientem 4121 mens. 6. dies. 16.*

113.39 Kepler meint zweifellos Giovanni Nanni, der den von ihm erfundenen Autor Xenophon *De aequivocis* allerdings nur von fünf Sintfluten berichten läßt. (Ausg. Antwerpen 1552, 18–22.)

114.4 *Amadis von Gaula*, Held eines im 16. Jh. verbreiteten Ritterromans.

114.31 Archilochus: Berosus [1552] S. 4 (Ninus regiert 250 Jahre); Xenophon ibid. S. 16: zwei Nini, ohne Regierungsdauer. Die Texte sind von Nanni gefälscht.

114.41 Hunnius, Aegidius: *Tractatus de sacrosancta maiestate, autoritate, fide ac certitudine Sacrae Scripturae propheticae & apostolicae Veteris & Novi Testamenti. Francofurti ad Moenum, 1591. S. 88–153: XVIII. Argumentum, ab universali omnium populorum testimonio, quod populi Dei rebus gestis perhibuit*; hier bes. S. 96–102.

114.47 Horaz carmina 1,3,27. *Iapetos*, in der griechischen Mythologie ein Titan, Vater des Prometheus.

119.36 Sleidanus, Ausgabe Helmstadii 1595, Bl. 21^v: *Romae igitur urbis initium fuit quo tempore Salmanassar rex, de quo supra dictum est, Assyrijs imperabat. nimirum, anno primo septimae olympiadis, authore Plutarcho, conditi autem orbis, anno ter millesimo, ducentesimo, duodecimo, ...* Damit ist die von Kepler benutzte Ausgabe von Sleidans Werk identifiziert.

119.49 Vgl. KGW I, 183.

124.32 Gordiaeus ist ein anderer Name für den Berg Ararat, Imaos für das Himalaya-Gebirge. Bei Josephus, *Antiquitates Judaicae* 1,93, der Berosus zitiert, heißt der Berg ὄρος τῶν Κορδυαίων (*oros tōn Kordyaiōn*).

127.29 Die deutschen Wörter sind vertauscht: *anas* heißt Ente, *anser* Gans.

128.28 Jean Bodin: *Methodus, ad facilem historiarum cognitionem*, Paris 1566, S. 406f. Nach der Nennung der eingangs von Kepler genannten Autoren fährt Bodin fort: *quibus assentiuntur iuniores, Diogenes Laërtius, Philo, Porphyrius in epistola quadam ad Boëthum, Clemens Alexandrinus in stromatis, Eusebius de Evangelica demonstratione, Theodorus libro I. de Graecarum affectionum curatione, Rabbi Moses Maimonidis filius ...* Die gleiche Abfolge der Namen, von denen Kepler nur Eusebius ausläßt, macht die Emendation von *Pamphilus* zu *Porphyrius* zwingend.

129.32 Annii Viterbii: Berosus, Antverpiae 1552, S. 12. Text von Annii gefälscht, Erläuterungen in Klammern von Kepler.

130.27 ,ασ'ξ' = 1160, ,ασ' = 1100.

130.43 Acta consistorii pvblice exhibiti a A. S. D. N. Gregorio papa XIII. regvm Iaponiorvm legatis: Romae, die XXIII. martii M.D.LXXXV. – Dilingae: apud Ioanem Mayer, 1585. – 19 S. – Übersetzungen: (1) Zeytung, Welcher Gestalt, im Martio dieses fünffvndachtzigsten Jars, etlich König vnd Fürsten auß Japonia ihre Abgesandten, deß Glaubens halben, gen Rom geschickt haben / [Übers. von Christoph Rosen-

busch]. – [S. l.], 1585. – [1] Bl., 48 [i. e. 46] S. – (2) Warhafftige und ewiger Gedechtnuß würdige Geschichts-Erzehlung, welcher massen die new erfundene Insulen, Königreich und Fürstenthumb inn Japonien genandt, zu Christlichem glauben bekert ...: Alles an öffentlichem consistorio vorgenommen ...; Rom, den 23. martii anno 1585 / auß latein. Sprach vertiert durch Christophen Ulrich. – Augspurg: Manger, [1585]. – 12 Bl.

134.5 Baktra (älterer Name richtig: Zariaspa), Hauptstadt von Baktrien auf dem Gebiet des heutigen Afghanistan. Die Koordinaten der Stadt, entnommen dem Suppl. 3 zum Neuen Pauly Kt. 113, sind 67° ö.L., 36° n.Br. Nullpunkt der Länge bei Gemma Frisius sind die Kanarischen Inseln, etwa 15° westl. v. Greenwich. Die Längenangaben sind, wie meist in der älteren Geographie, viel zu groß. – Rainer Gemma Frisius (1508–1555) ist Bearbeiter der späteren Auflagen von Peter Apians (1501–1552) erstmals 1524 erschienener „Cosmographia“. Das Werk enthält einen Katalog wichtiger Städte und Inseln, in dem Bactra (in einigen Ausgaben Bactria), teilweise mit dem Zusatz „olim Zariastes“, genannt ist. Die geographischen Koordinaten weichen in den Ausgaben geringfügig ab. Verglichen wurden die Ausgaben Antwerpen 1533 (Bl. XLVI: *Bactra regia* 116.0, 41.0), 1540 (Bl. XL: ebenso), Köln 1574 (Bl. 41^v: *Bactria regia, olim Zariastes* 116.0, 41.0) und Antwerpen 1584 (S. 130: *Bactria regia, olim Zariastes* 114.0, 41.20). Eine genaue Entsprechung zu Keplers Angabe gibt es in diesen Ausgaben nicht; weitere Ausgaben sind erschienen Antwerpen 1539, 1545, 1550, 1553, 1564. – In den Tabulae Rudolphinae (Tafelteil S. 33) steht *Bactra* 4.54a 41.20; die Länge ist in Stunden und Minuten angegeben und von der Insel Ven (112°40' ö. L.) aus gerechnet, „a“ bedeutet „horae addendae“, also östliche Länge; die Angabe entspricht 73°30' ö. L.

135.25 Das Zitat (Bl. 5^v–6 der Ausgabe von 1595) geht dem in Keplers Text folgenden bei Sleidan unmittelbar voraus.

135.39 Hieronymus, Chronik, Jahr 1177 Abr.: Thonos Concoleros qui vocatur Graece Sardanapallus. Suidae Lex. ed. Adler III 154,4: Κονοσκογκόλορος; ὁ Ἑλληνιστὶ ὀνομαζόμενος Σαρδανάπαλος.

136.14 Wenzel (*1361, †1419), böhmischer und deutscher König, als deutscher König wegen Untätigkeit abgesetzt 1400.

138.5 Suidae Lex. ed. Adler IV 326,4 (Σ 121); Venetiis 1514 Lage Q₆ B 7.

138.12 Die Diodor-Ausgaben haben im Text die Form Ἀσπάνδας (Aspandas) mit der Variante Ἀπάνδας; so auch die von Kepler benutzte Ausgabe Hanau 1604, S. 120. Die Identität mit Astyages bezweifelt Steck in Pauly-Wissowa Suppl. 1 (1903) Sp. 154.

147.42 Die Quelle für Calvins Übersetzungen konnte nicht ermittelt werden. Sie sind nicht dessen *Praelectiones in librum prophetiarum Danielis*, Genevae 1561, entnommen. Calvin schreibt dort nicht *regnauit*, sondern *Rex fuit*; ähnliche Abweichungen an den anderen Stellen.

149.37 Calvin, *Praelectiones in librum prophetiarum Danielis*, 1551, Bl. 126^v Z. 14 = Opera Vol. 41 Sp. 170f.: *Sed, quemadmodum iam dixi, voluit Deus solatium aliquid afferre seruo suo [Danieli] & aliis omnibus piis, vt sese fulcirent hac fiducia, cum premerentur ab hostibus, Deum tamen tempus suum habere praefixum, quo redemptorem mitteret.*

156.32 Nach Diodor 12,64,1 und 12,71,1 folgte auf Artaxerxes zunächst für zwei Monate oder ein Jahr Xerxes, dem sein Halbbruder (und Mörder?) Sogdianos folgte,

der seinerseits nach 7 Monaten von Dareios II. ermordet wurde. Der Wahrheitsgehalt dieser Nachrichten ist umstritten.

163.2 *Alius* ist hier Genitiv (gewöhnlich *alterius*).

166.29 Moderne Liste der Perserkönige nach dem Neuen Pauly (Jahreszahlen im Lexikon der Alten Welt weichen teilweise um ein Jahr ab):

- 559–530 Kyros II. d. Gr., Begründer des Perserreichs
- 530–522 Kambyzes II.
- 522–486 Dareios I. Sohn des Hystaspes
- 486–465 Xerxes
- 465–423 Artaxerxes I. Longimanus (Μακρόχειρ)
- 423–405 Dareios II. Ochus
- 405–359 Artaxerxes II. Mnemon (auch Arses)
- 359–338 Artaxerxes III. Ochus
- 338–336 Artaxerxes IV: (Arses; bei Kepler zu den Jahren 197/200 genannt; nicht in der Liste)
- 336–330 Dareios III. Codomannus

176.1 Lucas Osiander: Ezechiel, Daniel, Osee, Ioel, Amos, Abdias, Ionas, Michaelas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, & Malachias: Ivxta Veterem Sev Vlgatam Translationem, Ad Hebraeam Veritatem emendati, & breui ac perspicua Explicatione illustrati: insertis etiam praecipuis Locis Communibus in lectione sacra obseruandis. – Tubingae: Gruppenbach, 1579. – S. 468 f.

176.24 Metasthenes ist einer der von Annius Viterbius fingierten Autoren.

177.42 Die Bibelstellen lauten *Cum ergo videritis abominationem desolationis quae dicta est a Daniele propheta stantem in loco sancto, qui legit, intelligat: tunc qui in Iudaea sunt, fugiant ad montes*. (Mt 24, 15–16) und *Cum autem videritis abominationem desolationis stantem, ubi non debet, qui legit, intelligat: tunc qui in Iudaea sunt, fugiant in montes*. (Mk 13, 14), von Kepler aus dem Gedächtnis vermischt und ungenau zitiert.

178.31 Siehe oben S. 152.18 f.

179.10 Jacques Salian: Annales veteris Testamenti. Quibus connexi sunt Annales Imperii Assyriorum, Babyloniorum, Persarum, Graecorum, atque Romanorum. Paris, 1619–1623. Nachdruck Köln 1620–1624. Keplers Zitat war wörtlich nicht zu finden; es ist wohl ein Extrakt der an Gottvater gerichteten Vorrede.

180.3 Theodoretus (Cyrensis): Beati Theodoreti Episcopi Cyrensis, De Selectis Scripturae Divinae quaestionibus ambiguus / Ioanne Pico Praeside claustrum inquisitionum senatus Parisiensis interprete. –, Parisiis: Puteanus, 1558, S. 4 (quaestio 3): *Nam sola diuinitas, veluti minimè circumscripta, loco non est obnoxia*.

180.8 Salian zitiert am Anfang von T. 1 Caput 1 den Vulgatatext von Joh 1, 1–2.

180.15 יהוה, Yehowāh, der hebräische Gottesname. הָיָה, hāyāh und יְהִי, yehî. הָוָה, hāwāh.

180.41 Vgl. Gregorius Magnus, Moral. 32, 10 (= neue Zählung 32, 12) *quaerendum est, quomodo Deus cuncta simul condidit, dum Moyses sex dierum mutatione variante distincte creata describat*.

181.6 Beda, Hexaameron 1 Sp. 14 A/B (Migne, Patrologiae cursus completus T. 91): *astra videlicet matutina eosdem angelos, quos et filios Dei nuncupans, ad distinctionem nimirum hominum sanctorum, qui postmodum creandi, ac velut astra vespertina post confessionem divinae laudationis per mortem erant carnis occasuri.*

181.9 Luis de Molina (1535–1600), spanischer Jesuit.

182.8 Hesiod: Als erstes von allem entstand das Chaos (Theog. 116). Die Hesiod-Ausgaben haben nach den Handschriften Ἡ τοι μὲν πρότιστον; Kepler zitiert nach Aristoteles, z. B. Physik 208 b 30 oder Metaphysik 984 b 27.

182.47 1 Tim 6,15–16: *Dominus qui solus habet immortalitatem lucem habitans inaccessibilem.*

183.41 IV und VI sind am Rand stehende Unterteilungen des Kapitels, *scholia* sind am Ende der Kapitel stehende kommentierte Quellenzitate. Die Seitenzahl ist die der Kölner Ausgabe.

184.12 *Detecta*: besonders durch Galilei, vgl. Hammer in KGW IV, 442 ff.

184.32 William Gilbert: De Magnete, magneticisque corporibus, et de magno magnete Tellure: Physiologia nova, plurimis et argumentis, et experimentis demonstrata. Londini, 1600. Grundlegendes Werk zur Erkenntnis des Magnetismus, auch dessen der Erde.

184.43 Beati Theodoreti Episcopi Cyrensis, De Selectis Scripturae Divinae quaestionibus ambiguis. Parisiis: Puteanus, 1558, S. 6.

185.13 Spr 8,24 (die Weisheit spricht): *Necdum erant abyssi et ego iam concepta eram.*

186.2 Hieronymus, Hebraicae quaestiones in Genesin 1,2 (Corpus Christianorum, Series Latina 72,1,1): *Et spiritus dei ferebatur super aquas.* Pro eo, quod in nostris codicibus scriptum est *ferebatur*, in hebraeo habet *marahafeth*.

186.45 Salian zitiert S. 25 Abschnitt VI Tertullian adv. Hermogenem, nicht Eugubinus. Gemeint ist: Augustini Steuchi Eugubini ... De perenni philosophia, Lugduni 1540.

188.5 24. Juli 3993: Vgl. KGW VIII, 126 mit Angabe der Planetenstellungen und Keplers Brief an Peter Crüger vom 8./18. Februar 1624 (KGW XVIII Nr. 973) mit Skizze.

188.30 Jos 10,12–13: Nach dem Sieg Israels über die Amoriter bat Josua Gott, die Sonne still stehen zu lassen, um Gelegenheit zur Rache an den Feinden zu geben. Darauf standen Sonne und Mond still. Für die Chronologie ist das, so Kepler, ohne Bedeutung, weil die Zeit durch die Bewegung der Planeten gemessen wird.

190.2 Die hier dreimal benutzte Formel *ut (infra) suo loco dicetur/sequetur* verweist auf die Lücke zwischen Bl. 14^v und 15; vgl. den Nachbericht.

193.23 Gen 38,12: *Evolutis autem multis diebus.* Kepler zitiert aus dem Gedächtnis.

198.21 *Zum eigenh. Zusatz*: Uranus (griech. Uranos) und Tellus (Gaia) waren Eltern des Saturn (Kronos); dieser verschlang seine Kinder nach der Geburt, doch seine Gattin Rhea brachte den neugeborenen Juppiter (Zeus) in einer Höhle auf Kreta

in Sicherheit, wo er von Melissa und Amalthea (auch „Adrasthea“), den Töchtern des Königs Melisseus, ernährt wurde. Zu *Picus* s. die folg. Anm.

198.26 Erste Erwähnung eines profanen Ereignisses in der Handschrift. – Laomedon: mythischer Gründer Trojas, Vater des Priamos. *Picus*: mythischer altitalischer König, nach einigen Quellen Sohn Saturns; von der Zauberin Kirke in einen Specht (*picus*) verwandelt.

199.2 Bunting Bl. 46, zu a. C. 1222: *Priamus ultimus rex Troianorum annis 40. Archil. Annij.* Bunting benutzt Annii Viterbii als Quelle.

200.12 Die Namen der nach heutiger Kenntnis fiktiven Latinerkönige (S. 200.12, 200.41, 201.32, 203.32, 206.31, 212.1) berichten Livius 1,3, Ovid, Dionysius von Halikarnaß 1,71 u. a., die Regierungsjahre entsprechen bis auf die des letzten Königs (Kepler 25, Hieronymus 24 Jahre) denen des Hieronymus bei Scaliger, *Thesaurus temporum* Vol. 1, '93–103. Die nur hier vorkommende Abkürzung *Phil./Philip.* bezeichnet vielleicht Keplers unmittelbare Quelle. Dies ist nicht, wie man vermuten könnte, Philipp Melanchthons in lateinischen und deutschen Ausgaben verbreitete Bearbeitung der *Chronica Carionis*.

212.1 Zu den Latinerkönigen vgl. Anm. zu S. 200.12.

216.5 Die Vulgata schreibt *classis regis ... ibat in Tharsis*, die Einheitsübersetzung: „denn der König hatte eine Tharsischflotte auf dem Meer“, was die Neue Jerusalem Bibel, Freiburg 1985 u. ö. „Schiffe, die im Dienst des Erzbergbaus standen“ oder schlicht mit „Hochseeschiffe“ erklärt (doch vgl. 2 Chr 20,37), was Luthers Übersetzung *das Meerschiff des Königs* entspricht. Dagegen ist nach Martin Noth: *Könige*, Teilbd. 1, Neukirchen-Vluyn, 1968, S. 232 (Biblischer Kommentar;9) Tarsis „sehr wahrscheinlich mit Tartessos an der südwestspanischen Küste zu identifizieren“.

217.25 Tod und Nachfolge Jorams, Königs von Juda, werden in 2 Kön (Vulgata: 4 Reg) 8,16–17. 25–26 und 2 Chr (2 Par) 21,19 bis 22,2 berichtet, doch war Ochozias (Luther: Ahasja) bei Antritt der Regierung nach der ersten Quelle 22, nach der zweiten 42 Jahre alt. Letzteres ist unmöglich, wenn der Vater nach beiden Stellen übereinstimmend vierzigjährig starb.

221.37 Lucius Tarrutius, Astrologe und Philosoph im 1. Jahrhundert v. Chr., erstellte das Horoskop des Romulus und berechnete das Gründungsdatum Roms.

222.1 Oppolzer S. 42 ☉ Nr. 1026 (–769 V 5 = 5.5.770 v. Chr.).

222.27 Oppolzer S. 42 ☉ Nr. 1037 (–764 II 11 = 11.2.765 v. Chr.).

223.23 NL ist Abkürzung für novilunium.

223.37 Censorinus 21,6: *hic annus* [238 n. Chr.] ... *ab Olympiade prima M. est, & XIV. ... A Roma autem condita CMXCI.* (Ausg. Venetiis 1581, S. 37). Iphitos ist legendärer Neubegründer der der Sage nach von Herakles begründeten Olympischen Spiele. Die nach ihm benannte Epoche beginnt wie die Olympiadenzählung 776 v. Chr., zählt aber nicht Vierjahreszyklen, sondern die einzelnen Jahre. Vgl. z. B. Scaliger, Em. t. 1598, Tabelle nach S. 292.

224.1 Zu Keplers Randnotiz: Scaliger Em. 1598, S. 364 C: *Et vetus Chronologus apud Clementem: ἀπὸ τῆς πρώτης Ολυμπιάδος, ἐπὶ τῆς Ρώμης κτίσιν συνάγεται ἔτη ἑικοσι τέσσαρα.* Ähnlich 380 A.

224.24 Plautus, Poenulus 995. Übergeht man die Vorsilbe „Be“ (= „in“), so entsteht durch Umstellung der Buchstaben (Metathese, ein Erklärungsmuster der antiken Etymologie) aus „chhadreanech“ „Cherhad Heanech“.

225.13 Nach Diodor (2,23–28) wurde der Meder Arsakes nach dem Sieg über Sardanapal König von Babylon; der sternkundige Priester Belesys war sein Ratgeber. Diodors Erzählung ist unhistorisch.

230.26 Die Nachricht gehört zum Jahr 37 (wie S. 212.6), denn 21 war nicht kurz vor Salomos Tod (*sub finem Salomonis*).

234.38 Dedan (eigenhändig und paläographisch sicher): sonst Dodau, Dodoau (Vulgata), Dodova (Luther).

236.15 Vgl. Anm. zu S. 217.25.

240.32 Oppolzer S. 48 ☉ Nr. 1176 (–708 VII 17 = 17.7.709 v. Chr.).

241.3 Zu A(s)pandas/Astyages vgl. Anm. zu S. 138.12.

246.8 Finsternis nicht bei Oppolzer.

254.39 Das Jahr 285 Templi fällt in die Lücke S. 239.

254.44 Oppolzer S. 334 ☾ Nr. 901 (–620 IV 22 = 22.4.621 v. Chr.).

261.13 Die zu ergänzende Jahreszahl ist (Captivitatis) 1 (= Nabonassar 142; S. 265.14) oder 2 (S. 268.6). Die dreizehnjährige Belagerung der Stadt durch Nebukadnezar II. beginnt im Jahr Capt. 4 (S. 268.39).

265.17 Scaliger, Thesaurus temporum T. 2, Pag. 2, S. 285 gibt Nabopolassar „secundum probabilem modum“ 29 Regierungsjahre.

270.21 Oppolzer S. 60 ☉ Nr. 1489 (–584 V 28 = 28.5.585 v. Chr.).

271.3 Oppolzer S. 60 ☉ Nr. 1496 (–582 X 1 = 1.10.583 v. Chr.).

271.44 Benito Pereira: Benedicti Pererii Valentini e S. J. Commentariorum in Daniele prophetam libri sexdecim. Lyon 1591, S. 379.

273.9 Vgl. Anm. zu S. 271.44.

274.22 Vgl. Anm. zu S. 271.44.

274.38 Dan 13,65 in der Vulgata; nicht in der Luther-Bibel und der Einheitsübersetzung (apokryph).

275.43 Kepler hat den Eintrag zu 564 v. Chr. an falscher Stelle nachgetragen: 564 v. Chr. ist Nab. 184, ab urbe condita 190. – Scaliger Em. t. 1593, 123 D: 189; Em. t. 1598, 174 C: CLXXXVIII, wohl Satzfehler.

279.2 Auf dem Marsch nach Babylon war ein heiliges Pferd des Kyros im Gyn-des ertrunken. Dafür bestrafte er den Fluß, indem er sein Wasser rechts und links in je 180 Kanäle ableitete (Herodot).

279.10 Pereira (wie Anm. zu S. 271.44) S. 366.

279.26 Vgl. Anm. zu S. 271.44.

280.31 Die offengelassenen Versnummern meinen wohl 2 Esd (= Nehemia) 7,7.

280.38 Für die fehlende Jahreszahl nach „Red.“ ist 18 bis 19 einzusetzen (S. 285.27 bis 287.9).

290.20 Oppolzer S. 336 ☞ Nr. 1107 (–490 IV 25 = 25.4.491 v. Chr.).

291.14 Scaliger Emend. temp. 1598, S. 554 C–D; Thes. temp. T. 2, Animadv. S. 94 a, 101 b. – אַחַשְׁוֵר, transliteriert ḤšWR = Ahasver.

291.34 Daß das lange Gastmahl im dritten Herrschaftsjahr des Ahasver stattfand, wird Est 1,3 erwähnt.

293.18 Nach heutiger Kenntnis sind die Konsuln der Jahre v. Chr. 491: M. Minucius Augurinus und A. Sempronius Atratinus, 490: Q. Sulpicius Camerinus Cornutus und Sp. Larcus Flavius (oder Rufus), 489: C. Iulius Iullus und P. Pinarius Mamertinus Rufus, 488: Sp. Nautius Rutilus und Sex. Furius Medullinus? Fusus?, d. h. bis auf kleine Ungenauigkeiten in den Namen hat Dionysius von Halikarnaß recht gegen Livius (Bickerman, Chronology, 1968, S. 170).

293.38 Liv. 2,39,9. Dionysius Hal. 8,16,1. Die Konsuln gehören zum Jahr 488. Grellius 1568 verzeichnet sie zu a.u.c. 264 = 490 v. Chr.

295.19 Anaxilas war Schwiegersohn, nicht Schwiegervater des Terillos.

298.24 Oppolzer S. 72 ☉ Nr. 1758 (–477 II 17 = 17.2.478 v. Chr.).

299.15 Der Tod des Pausanias fällt wahrscheinlich in das Jahr 467 und ist von Kepler an falscher Stelle nachgetragen. Adeimantos war tatsächlich 477 v. Chr. Archon in Athen (Bickerman 1968 S. 168).

299.26 Livius 2,48,5 – 50: 306 Mitglieder der Familie der Fabier übernahmen die Fehde gegen die Aequer; sie gerieten in einen Hinterhalt und fielen. Ovid, Fasti 2,195–242. Gellius 17,21,13.

300.24 Herodot 9,110,2 und 112. Amestris war die Gemahlin des Xerxes.

301.12 Der Herrscher heißt Esther 1,1 Assuerus, Esther 11,2 Artaxerxes.

301.18 Kepler zitiert den 1. und 3. Satz aus dem Prologus des Hieronymus zum Buch Esther. Die Prologi sind nicht in allen Ausgaben der Vulgata enthalten.

302.20 Ps.-Obsequens 1532 S. 10 (cap. 13; a. Chr. 463). Bünting verzeichnet den Kometen zu 467, die Konsuln zu 465.

304.4 Die Angabe des Verses fehlt; gemeint sind etwa Kap. 8 Vers 1 bis 27 des apokryphen Buches 3 Esra.

304.11 KGW V, 99,5. Die julianischen Jahre werden von der Kalenderreform Caesars 45 v. Chr. an gezählt. Das julianische Jahr 76 ist also 31 n. Chr. (KGW V, 154 und 430).

304.40 Vgl. S. 313 Z. 32.

305.20 Encaenia, griech. ἐγκαίνια, Fest zur Erinnerung an den Wiederaufbau des Tempels.

309.16 *Hanc* bezieht sich, wie aus Diodor hervorgeht, auf die olympischen Spiele: Ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησι Πυθοδώρα ... Ἡλεῖοι δ' ἡγάγον Ὀλυμπιάδα ἑβδόμην πρὸς ταῖς ὀγδοήκοντα. (Als Pythodoros Archon in Athen war, ... begingen die Eleer die 87. Olympien.)

- 310.1 Oppolzer S. 76 ☉ Nr. 1873 (−430 VIII 3 = 3.8.431 v. Chr.).
- 310.14 Der Archon hieß Eukles Molonos.
- 310.29 Oppolzer S. 337 ☾ Nr. 1209 (−424 X 9 = 9.10.425 v. Chr.).
- 310.32 Oppolzer S. 76 ☉ Nr. 1889 (−423 III 21 = 21.3.424 v. Chr.).
- 313.32 Ähnlich Ms. 128^v zum Jahr Red. 80, S. 304 Z. 40. Vgl. auch Keplers Hinweis zum Jahr Red. 1 (S. 281 Z. 14).
- 314.16 Oppolzer S. 337 ☾ Nr. 1228 (−412 VIII 27 = 27.8.413 v. Chr.).
- 314.20 Scaliger zitiert Eurip. *Alcestis* 445–451 Πόλλασε μουσοπόλοι ... Σελάνας.
- 315.39 Der ägyptische König Nephertites I. (399–393) heißt bei Diodor Nephertus, bei Manetho Nephertites.
- 316.13 Nov: hier für *novilunium* (Neumond).
- 316.33 Der Eintrag ist aus Dionysius von Halikarnaß übersetzt. Dorthier auch das griechische Zitat am Rand.
- 317.9 Ptolemaeus, *Almagest* 4, 11 (Übers. v. Manitius Bd. 1 S. 247). Es handelt sich um die Mondfinsternis vom 23.12.383 v. Chr., Oppolzer S. 337 ☾ Nr. 1275 (−382 XII 23 = 23.12.383 v. Chr.).
- 318.17 Nikokles war zweiter Sohn des Euagoras (die von Kepler zitierte Nachricht, nach F. G. Maier in *Cambridge Ancient History* ² 6, 327, Fußn. 63 „an obvious error“, nur bei Diodor 15, 47, 8). Euagoras und sein erster Sohn wurden von dem Eunuchen Thrasydaos ermordet.
- 318.20 Der Nachtrag verweist auf die Lücke S. 316.
- 318.34 Der Satz paraphrasiert Arist. *Metaphysica* 343 b 1–4.
- 319.44 Nur bei Diodor (15, 60, 3, dort auch die beiden folgenden Todesfälle) ist Amyntas Sohn des Tharraeus; nach den anderen Quellen heißt sein Vater Arridaos.
- 320.2 *alibi*: Diodor 20, 29, 1 (60 Jahre 10 Monate). Diese ungewöhnlich lange Regierungszeit des Kleomenes wird von modernen Historikern akzeptiert.
- 325.4 Vgl. a. Ch. 345 (S. 326).
- 327.28 Oppolzer S. 84 ☉ Nr. 2080 (−340 IX 26 = 26.9.341 v. Chr.).
- 327.42 Oppolzer S. 84 ☉ Nr. 2082 (−339 IX 15 = 15.9.340 v. Chr.).
- 328.16 23 Regierungsjahre des Artaxerxes Ochos: Diodor 15, 93, 1. Nach Diodor 17, 5, 4 beseitigte Bagoas den Arges im dritten Jahr seiner Regierung. Scaliger (*Canones Isagogicorum*, in dessen *Thesaurus temporum* T. 2, S. 133), gibt Ochos 26, Arses, abweichend von Keplers Angabe, 4 Regierungsjahre.
- 328.31 Oppolzer S. 84 ☉ Nr. 2085 (−337 III 1 = 1.3.338 v. Chr.).
- 329.46 Vgl. S. 339 und Anm. zu S. 320.2.
- 330.18 Diodor gibt als Konsuln C. Sulpicius und L. Papirius an; dieser gehört zum folgenden Jahr.

330.32 Cales in Kampanien, Hauptort der Ausonier. Nach Livius konnte die Stadt leicht erobert werden, nachdem ein entflohener römischer Gefangener von einem mit reichlichem Weingenuß verbundenen Fest in der Stadt berichtet hatte.

331.26 Vgl. Anm. zu S. 359.9.

332.9 Oppolzer S. 338 ☞ Nr. 1352 (–330 IX 20 = 20.9.331 v. Chr.).

335.15 Vgl. Anm. zu S. 359.9.

335.30 Diodor 18,28,3–4; Pausanias 1,6,2. Nach Pausanias wurde Alexander d. Gr. in Memphis bestattet.

336.21 Josephus, Ant. J. 12,4. Bünting Bl. 128^v: *Perdiccas à Ptolemæo in Ægypto victus, à suis militibus ingulatus ist, cū annos tres imperasset. Diod. lib: 18. Ptolemæus victoria tam insigni elatus, extemplò suis copijs in Syriam progressus est, eamque suo imperio adiecit, & in reditu Hierosolymas fraude ingressus, plurimos Iudaeorum abduxit in Ægyptum.*

336.38 Polysperchon: meist Polyperchon.

337.5 Nach heutiger Kenntnis war L. Papirius Cursor 320 und 319 Konsul.

337.29 Richtig wohl Folius (Livius 9,20,1); Foslius ist Lesart der Fasti Capitolini.

337.45 Nach Diodor 19,2,2–7 lehrte sein Vater Karkonis den jungen Agathocles das Töpferhandwerk (*figulus*, d. i. Töpfer).

339.1 Das Verbrechen des Agathokles war die Ermordung des angesehenen Sosistratos bei einem Gastmahl (Diodor).

339.26 Zur Aera Graecorum der Makkabäerbücher vgl. Ginzel Bd. 2 S. 60–61.

339.39 Cylles: sonst Cilles (Κίλλης).

340.43 Georgius Codinus (nicht Godinus) war Verfasser des Werks „De originibus Constantinopolitanis“.

341.26 Scaliger Em. t. 1598 S. 400 D – 401: Kyrene habe früher den gehörnten Zeus auf Münzen dargestellt, dann Zeus durch Alexander ersetzt, zwar bartlos, aber auch mit Hörnern.

342.22 Scaliger: Thesaurus temporum T. 2, Animadversiones in Chronologica Eusebii S. 119 rechte Sp. oben.

342.23 Die Überfahrt der Flotte des Agathocles nach Karthago wird von der modernen Geschichtswissenschaft auf den 14. August 310 datiert; am folgenden Tag war eine Sonnenfinsternis (Oppolzer S. 86 ☉ Nr. 2149 [–309.VIII.15]). Vgl. Beloch, Griechische Geschichte ²4,1 S. 190; Cambridge Ancient History 27,1 S. 394. Weder am 31.5.311 noch am 31.5.310 v. Chr. verzeichnet Oppolzer eine Sonnenfinsternis.

343.37 Diodor 20,29,1. Der Diodorus-Text ist hier wohl korrupt: Nachfolger des Kleomenes war sein Enkel Areus (Ἀρεύς), wie Kepler unten richtig bemerkt.

343.39 Zur Regierungsdauer des Kleomenes vgl. Anm. zu S. 320.2.

344.4 Die Liste der spartanischen Könige bei Bickerman 1968 S. 156, ergänzt durch Angaben aus Pauly-Wissowa und dem Neuen Pauly, bestätigt Keplers Darstellung: *Kleomenes II.* (370–309, Söhne: Akrotatos [dessen Sohn: Areus I.] und *Kleo-*

nymos [dessen Sohn: Leonidas II.]), *Areus I.* (309–265, Enkel Kleomenes II.), *Akrotatos* (265–262, Sohn Areus I.), *Areus II.* (262–254, Enkel Areus I., starb achtjährig), *Leonidas II.* (254–235, Enkel Kleomenes II., Großonkel und Vormund Areus II.), *Kleomenes III.* (235–222, Sohn Leonidas II.).

344.8 Vgl. Anm. zu S. 359.9.

345.17 *an. III. Ol. CXIV*: richtig *an. IV. CXVII* (309 v. Chr.).

345.23 Die Zerstörung der Stadt Lysimachia durch ein Erdbeben berichtet Kepler am Schluß des Jahres Graec. 30.

346.12 Scaliger: *Thesaurus temporum* T. 2, S. 332.

346.17 Kepler benutzt, wie seine Seitenangaben hier und Bl. 279^v zeigen, die 1604 in Hanau (Hanoviae) erschienene Diodor-Ausgabe von Rhodomann.

347.6 Maurusii (Μαυρούσιοι): griechische Bezeichnung der Bewohner Mauretaniens, in der Antike etwa das Gebiet des Atlasgebirges. Das Prokop-Zitat lautet ἡμεῖς ἐσμεν οἱ φυγόντες ἀπὸ προσώπου Ἰησοῦ τοῦ ληστοῦ υἱοῦ Ναυῆ. (Wir sind die, die vor dem Angesicht Josuas des Räubers, des Sohnes Nuns, geflohen sind.)

347.29 Vgl. Anm. zu S. 359.9.

347.31 M. Valerius Corvus war 300 v. Chr. zum fünften Mal Consul; davor 348, 346, 343, 335.

347.43 Die Neugründung hieß Antiochia. Der Eusebios-Text lautet bei Scaliger: Ὁ Σέλευκος καὶ Λαοδίκειαν ἔκτισε, καὶ Σελεύκειαν, Ἀπάμειαν, Ἐδεσσαν, Βέρροϊαν, Πέλλαν, Ἀντιγονίαν ἐπέκτισεν ἱβ̄ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἣν Ἀντιόχειαν ὀνόμασεν (Seleukos gründete Laodikeia, Seleukeia, Apameia, Edessa, Berrhoia, Pella; Antigonía, *das er Antiochia nannte*, gründete er von neuem im 12. Jahr seiner Herrschaft), etwas anders die Chronik des Hieronymus, Scaliger *Thes. temp.* 1, 139. Die kursiv gedruckten Worte sind wohl Zusatz Scaligers.

349.1 Die Tochter des Lysimachos hieß Eurydike (Der Neue Pauly 4, 298).

353.12 *scripserat*: oben S. 346.8.

353.18 Eutrop 2, 13. Moderne Ausgaben haben Decius Mus; *Mummius* ist Variante.

354.17 Eutrop 2, 14, wo aber ein Sieg nicht über Pyrrhus, sondern über die Lukaner und Samniten berichtet wird.

355.10 Antiochos Theos verstieß 253 seine erste Frau Laodice und heiratete 252 Berenike. Diese und ihren kleinen Sohn ließ Laodike nach dem Tod des Antiochos ermorden.

356.4 Nach Eutrop 2, 14 triumphierte Fabricius über die Lukaner und Samniten, Curius über Pyrrhus.

358.12 Die Abkürzung B. P. bedeutet „Belli Punici“.

358.40 Der Einschub der *dictator years* 309 und 301 (S. 344 und 347), ebenso des Jahres 333 (S. 335) durch die *hodierni chronologi* entspricht auch unserem Kenntnisstand. Kepler war im Unrecht.

359.25 Vgl. Anm. zu S. 355.22.

361.21 Vgl. Anm. zu S. 355.22.

364.19 Nach heutigen Konsullisten waren P. Cornelius Lentulus Caudinus und C. Licinius Varus die Konsuln des Jahres 236 (Bickerman 1968 S. 176).

365.16 Gellius 17,21,44: Spurius Carvilius Ruga läßt sich a.u.c. 523 wegen Unfruchtbarkeit seiner Frau als erster Römer scheiden. Aber 4,3,2 datiert er die Scheidung auf 519.

366.17 C. Atilius fiel im Kampf gegen die Gallier, L. Aemilius erreichte zufällig mit seinem Heer den Kampfplatz und siegte (Polybios 2,27–28).

366.31 Eutrop (Basel 1532 S. 29 Z. 10). Nicht in Ausg. Basel 1546 und in modernen Ausgaben. – Ps.-Obsequens 1532 S. 24 (cap. 30).

366.37 Richtig *Flamininus*. Kepler schreibt immer *Flaminius*; so oft auch die zeitgenössische Literatur.

368.6 Porphyrios setzt den Beginn der Regierung Philipps V. ein Jahr zu spät an. (Ol. 140,1 = 220 v. Chr.)

368.13 *Carthago nova*, karthagische Gründung um 225 v. Chr. an der spanischen Ostküste, jetzt Cartagena.

368.17 *Annus Popilianus* ist das altrömische Jahr, das auf den zweiten König Numa Pompilius zurückgeführt wurde und bis zur Kalenderform 46 v. Chr. galt. Aufgrund willkürlicher Festlegung schwankt der Jahresanfang beträchtlich. Vgl. KGW XIII, S. 156–158.

368.42 Finsternis nicht bei Oppolzer.

368.45 Oppolzer S. 340 ☉ Nr. 1519 (–217 III 9 = 9.3.218 v. Chr.).

369.45 Oppolzer S. 96 ☉ Nr. 2355 (–218 IX 27 = 27.9.219 v. Chr.).

370.28 Oppolzer S. 340 ☉ Nr. 1519 (–217 III 9 = 9.3.218 v. Chr.).

370.33 Finsternis nicht bei Oppolzer.

371.19 Oppolzer S. 96 ☉ Nr. 2358 (–216 II 21 = 21.2.217 v. Chr.).

371.24 Eutrop 3,10. Richtig wäre U. C. 538. Eutrops Datierung nach Konsuljahren ist jedoch zutreffend.

372.38 Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.

375.12 Livius 30,2,12: *Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est, circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit*. H. J. Hillen übersetzt: „In Frusino umzog ein Ring die Sonne mit einer dünnen Linie, die Kreislinie selbst schloß dann ein größerer Kreis der Sonne von außen her ein.“

375.34 Gemeint ist die Sonnenfinsternis vom 19. Okt. 202 [Oppolzer S. 96 ☉ Nr. 2394 (–201 X 19 = 19.10.202 v. Chr.)].

375.36 Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.

376.1 Oppolzer S. 96 ☉ Nr. 2391 (–202 V 6 = 6.5.203 v. Chr.).

- 377.18 Oppolzer S. 96 ☉ Nr. 2397 (–199 III 4 = 4.3.200 v. Chr.).
- 380.16 Hillen z. St.: „Die bei den Annalisten überlieferte Unterredung Scipios mit Hamilkar ist frei erfunden.“ Livius berichtet darüber gleich nach der von Kepler zitierten Stelle.
- 380.36 Oppolzer S. 98 ☉ Nr. 2412 (–192 IV 15 = 15.4.193 v. Chr.).
- 381.5 Oppolzer S. 98 ☉ Nr. 2414 (–192 X 9 = 9.10.193 v. Chr.).
- 381.26 S. 382.34.
- 381.30 Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.
- 382.25 Hillen zu Livius 37,4,4: „Diese Finsternis war am 14. März 190.“ [Oppolzer S. 98 ☉ Nr. 2420 (–189 III 14 = 14.3.190 v. Chr.).] „Die Abweichung des römischen Kalenders vom natürlichen Jahr betrug damals 117 Tage.“
- 383.27 Oppolzer S. 98 ☉ Nr. 2419 (–190 IX 18 = 18.9.191 v. Chr.).
- 383.43 vnd in gezwungen / das er vmb Friede bitten mußt. (Biblia: das ist: Die gantze Heilige Schrift ... Wittenberg 1545).
- 384.12 Oppolzer S. 98 ☉ Nr. 2420 (–189 III 14 = 14.3.190 v. Chr.).
- 384.13 Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.
- 384.20 Vgl. Anm. zu S. 382.34.
- 384.45 *Legimus ... Martias* Zitat aus Scaliger, *Emendatio temporis* 1598 S. 169 C.
- 385.9 Ps.-Obsequens 1532 S. 56 (cap. 56). Livius 38,36,4 (188 v. Chr.) Nach Hillen ist die von Livius erwähnte Sonnenfinsternis die vom 17. Juli 188 = 13. Nov. des damaligen römischen Kalenders.
- 388.40 Nach Porphyrius im Text bei Scal. Thes. 1, 3225 Z. 27 regierte Ptolemaeus Philometor 35, nach der Tabelle S. 226 Z. 41 21 Jahre. Er stand bis 170 unter Vormundschaft. Der jüngere Bruder: Ptolemaios VIII. Euergetes II. mit dem Beinamen Physkon (Dickwanst).
- 388.45 Der Porphyrius-Text hat bei Scaliger und in der armenischen Übersetzung (FGrHist 260 F 3 § 17; hier korrigiert) den Fehler 159. statt 150. Olympiade.
- 390.8 Ps.-Obsequens 1552 S. 61 (cap. 63). Im erhaltenen Obsequens-Text sind zum Jahr nur die Konsuln ohne weitere Nachricht angegeben.
- 390.12 Bei Kepler fehlt ein Jahr zwischen 177 und 176, nach heutiger Zählung das Jahr 174 mit den Konsuln Sp. Postumius Albinus Paullulus und Q. Mucius Scaevola.
- 390.43 Keplers Ergebnis stimmt mit modernen Konsullisten für das 174 v. Chr. überein.
- 391.14 Die Bastarner (*Bastarnae*) waren ein germanisches Volk am Schwarzen Meer, das Livius (41,23,12) für sehr gefährlich hielt.
- 392.43 Die Angabe des Porphyrios fällt bei Scaliger in die Lücke, ist aber in der armenischen Übersetzung des Eusebios erhalten.
- 395.4 Scal. Thes. 1, 3227 Z. 17–18 gibt für Philometor 16 Jahre an, Cramer, *Anecdota* S. 121,11 wie Kepler 12 Jahre. Dies deutet darauf, daß Kepler neben Scaliger eine andere Quelle für den Porphyriustext zur Verfügung stand.

395.24 Vater Antiochos IV. Epiphanes war Antiochos III. d. Gr., dessen Vater Seleukos II.

397.42 Oppolzer S. 340 ☞ Nr. 1596 (–167 VI 21 = 21.6.168 v. Chr.).

398.1 Dazu Hillen: „Die §§ 5–9 sind ein annalistischer Einschub ... Die Voraussage der Finsternis ist von Annalisten erfunden. Nach Cic., rep. 1,23 und Val. Max. 8,11,1 hat C. Sulpicius Gallus die Mondfinsternis nicht vorhergesagt, sondern am nächsten Tag die natürliche Erklärung gegeben ... – Zu den astronomischen Studien des C. Sulpicius Gallus s. Cic., Cat. Mai. 49.“ Der Vorname P. ist ein Versehen Keplers oder des Schreibers. – Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.

398.25 Caranus (Κάρανος), sagenhafter Ahnherr der makedonischen Könige.

399.4 Liv. 45, 13, 12–17. Der Sohn hieß Masgaba.

405.30 Der ältere Bruder, Ptolemaios VI. Philometor, erhielt Ägypten, Ptolemaios VIII. Euergetes Kyrene.

405.38 Nach Scaliger, *De emendatione temporum*, Leiden 1598, S. 601 D bezeichnet *semita* das Sabbatjahr, aber auch die mit ihm beginnende siebenjährige Periode.

408.45 Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.

409.40 Die Söhne Demetrios I. Soter waren Demetrios II. Nikator und Antiochos VII. Euergetes (Sidetes).

409.43 Der Beiname *Prompalus* des Alexander Balas ließ sich nicht aus Porphyrios, wohl aber in alten Ausgaben des Iustinus belegen. Iustinus 35, 1, 6–7 (ed. Otto Seel, Lipsiae 1935) berichtet: (Die Feinde des Syrer Königs Demetrios I. Soter) *subornant Balam quendam, sortis extremae iuvenem, qui Syriae regnum velut paternum armis repeteret, et ... nomen ei Alexandri inditur genitusque ab Antiocho rege dicitur*. Statt *Balam* haben alte Ausgaben teils *propalam* (Paris 1581, Köln 1582, Straßburg 1631), teils (Venedig 1522, Lyon 1555, Köln 1556, Basel 1562, Köln 1580) *Prompalum*, woher der Name in die ältere Literatur eingedrungen ist, so in Zedlers *Universal-Lexicon* Bd. 1, 1732, Sp. 1151 „mit Namen Bompalum“. In der neueren Literatur kommt der Name nicht vor.

410.43 Obsequens 19: *Pseudophilippus devictus*.

411.28 Vielmehr C. Livius Drusus.

411.31 *Dracus* heißt der Nachfolger des Critolaus in den alten Drucken; moderne Livius-Ausgaben haben nach den Hss. *Diaeus*.

412.15 Ptolemaios VIII. Euergetes II. war seit 170 Mitregent seines älteren Bruders Ptolemaios VI. Philometor gewesen.

414.40 Liv. Per. 54. „ob infirmitatem“ ist vermutl. alte Konjekture; die Hss. haben „ab infirmitate“, moderne Ausgaben „infirmatam“, d. h. vom Senat nicht bestätigt.

416.14 Obsequens 25. Auch moderne Textausgaben haben Oudendorps Konjekture „a Vaccaeis“ für „ab Achaeis“.

417.2 Josephus *Antiquitates Judaicae* 13,236 lautet in deutscher Übersetzung: „Erzürnt über das, was ihm Simon angetan hatte, fiel Antiochos im vierten Jahr seiner Regierung, dem ersten der Herrschaft de Hyrkanos, in der 162. Olympiade, in Judaea ein.“ Die Jahresangaben des Josephus sind hier inkongruent; vgl. Josephus with an

Engl. transl. by Ralph Marcus, Vol. 7, London 1957, S. 346f. Keplers Konjektur, Ol. 161,2 statt 162 (135 statt 132 v. Chr.), wurde im 19. Jh. wiederholt; vgl. Ludwig Mendelssohn in: *Acta societatis philologicae Lipsiensis* 5 (1875) S. 127.

417.38 Der jüngere Vinicius, Konsul 30 n. Chr. Ihm ist das Geschichtswerk des Velleius Paterculus gewidmet.

418.30 Die in diesem Absatz berichteten Ereignisse gehören in das Jahr 125 v. Chr.

419.10 Ptolemaios Apion war ein illegitimer Sohn Ptolemaios VIII. Euergetes II.

420.4 Q. Caecilius Metellus, Titus Quinctius Flamininus.

420.21 Porphyrius bei Scal. Thes. 1, 3227 Z. 15–16, ebenso die armenische Übersetzung in FGrHist 260 F 32 § 23, weist dem Alexander Zabinas 11, nicht 9 Jahre zu. Da er in den Königslisten fehlt und nur zeitweise über Teile Syriens herrschte, kann von einer Regierungszeit eigentlich nicht gesprochen werden.

420.40 Die Emendation *attererent* nach der Übersetzung von Sigismundus Gelenius, benutzt in der Ausgabe Basel 1559 (Flavii Iosephi Antiquitatum Iudaicarum libri XX. ..., à Sigismundo Gelenio conuersi), S. 353. Vgl. S. 425.12 (a. C. 101).

421.5 Kleopatra Thea, Tochter Ptolemaios VI., in 1. Ehe mit Alexander Balas, König v. Syrien, in 2. Ehe mit dessen späterem Nachfolger Demetrios II. Nikator verheiratet.

421.41 Die 11 Herrschaftsjahre gelten für die Alleinherrschaft des Antiochos Grypos. Einschließlich der mit dem Halbbruder Antiochos Kyzikenos geteilten Herrschaft regierte er 26 Jahre.

422.27 Eutrop 4,27 A M. Iunio Silano ... Cimbri *in Gallia* victi sunt. So auch Ausg. Basel 1532 S. 56 Z. 5, dagegen „in Italia“ Basel 1546 S. 413 Z. 3. – Eutrop hat sachlich unrecht: Silanus wurde besiegt (Liv. Per. 65; Vell. Pat. 2,12,2).

423.8 Richtig Propr. Cal. Oct. (29. Sept. 106). Dieses Datum ist S. 442.23 bei der Nachricht über den Tod des Pompeius vorausgesetzt. Fälschlich ist des Pompeius Geburt auch beim Jahr 103 angegeben.

423.25 Die Epochen der Rechnung entnimmt Kepler Tab. 66 und 67 der Tabulae Rudolphinae.

424.2 Nach der Abschrift durch Schreiber 1 hat Kepler im erhaltenen Autograph (Bl. 272^r) Berechnungen zu zwei im Text zitierten astronomischen Ereignissen des Jahres 104 v. Chr. durchgeführt, die sicher nicht zur Veröffentlichung im geplanten chronologisch-historischen Werk geeignet sind und bestimmt waren. Er benutzt darin die Tabulae Rudolphinae, einmal auch mit Seitenangabe (Tab. 89), hat also noch 1627 oder später an dem Manuskript gearbeitet. Die Ergänzungen sind in die Freiräume des Blattes eingezwängt und teilweise schwer lesbar, die Zahlen teilweise korrigiert, die intendierte Abfolge der Teile muß erschlossen werden.

Zum Absatz „Hora diei ... indicant“, mit dem Anfang der Ergänzung durch Asteriscus verknüpft:

*Annus est a nato C. retro 104. Aufer completos 103. a proximè majori capitum periodi magnae fol. 89, qui est a 104. Restat aureus currens I. signans dies mensium 23. 22. 23. 21. 21. 19. 19. 17. 16. 16. 14. 14.

Epocha obviationum ante C. 1769 h. 6.27. Aufero currentem

A. C. $\frac{104}{1665}$

currens periodi

$\frac{1655}{10.}$ prox: minor. Dies addendi 8

10. dat 7 Julij

$\frac{8}{15}$

15 Julij. pro $\sigma \odot \oslash$

Sed NL est 19 Julij Cyclum non veru(m)

Ergo lat. est septentr.

Pro loco $\odot$

201. Maj. 30.11.57.21	- 4.54.46	II	201 13.11.32.16	- 2. 1.55.53.	- 5.27.53.14
$\frac{104}{97}$			96 14.14.11.16	$\frac{10. 4.50.33}{0. 6.46.26}$	$\frac{1.26. 2.43}{4. 1.50.31}$
97			Junius ... 182		
97	$\frac{1. 4.35. 8}{31.16.32.29}$	$\frac{1.39.38}{6.34.24.}$	II	$\frac{16.20.32.}{220.50.28.37}$	$\frac{0.24.33.31}{0.11.40.24}$
Maji					
Julij	$\frac{17.20.32.29}{47. 4. 0. 0}$	$\frac{44.51.25}{12. 0}$		$\frac{6.11.46.55}{2.20. 9.13}$	$\frac{1. 1.19.57}{20.45}$
		$\frac{21.35.25}{21.33.37}$		$\frac{21.29.10}{\oslash}$	$\frac{19.49.22}{21.33.32}$
		$\odot$			$\odot$
					1.44.10 Lat. 9.35
					Sept.

Par: $\oslash$ 60.36. Semidiameter 15.34. Hor. 33.8

$\oslash$ a $\odot$ 59.37

Horâ 20.32.22 jam instabat vera σ , intra 8 minuta. Ergo noctu vera σ horâ 20.40. Oritur 9 $\mathbb{M}$. Ergo $\oslash$ à Nonagesimo $42\frac{1}{2}$. Alt. Non. 70.35.

$\langle 5 \rangle 855$ 110131

$\langle 39 \rangle 217$

$\langle 4 \rangle 641$ 1641

$\langle 45715 \rangle$ 111772

... 38 in ortum 19.37

37.59

Ergo ante horam et quadrantem fuit σ visibilis Romae. Tunc parallaxis major latitudinis, latitudo minor. Itaque omnia consentiunt, ut eclipsis fuerit serior, parallaxis lat. minor lat: sept: major: siquidem lux obscurari debet. Nam H. $19^{\circ}25'$, non est hora diei tertia. Vide tamen. Semidiurnum 7.25, horae 3.3.43. Ergo H. 20.17. Cogita quomodo fieri possit serior? Uno modo si Sol promotior. At si hoc, esset et aequinoctium citius, quod non est. [*ii. d. Z.*: v... (Hipparchus)] Alio modo si Luna retractior.

Obsequens 43, wie meist wörtlich. In neueren Ausgaben ist die von Kepler monierte Angabe des an zweiter Stelle genannten Consuls („Flacc.“) korrigiert.

424.11 Das Geburtsdatum des Pompeius (30.9.; richtig 29.9.106) ist bereits zum Jahr 106 v. Chr. erwähnt.

425.22 Der Konsul hieß Titus Didius; Zusatz „Tullio“ ungedeutet.

425.39 Ptolemaios Apion war ein Sohn Ptolemaios VIII. Euergetes II. Physkon.

426.1 Vgl. die Stammtafel S. 427 mit Anmerkung 427.23.

426.33 Die Stadt in Kilikien heißt gewöhnlich *Mopsuestia*, griechisch meist in zwei Wörtern Μόψου ἐστία, Haus des (Sehers) Mopsos.

427.4 Zur Verdeutlichung sind hier die vollständigen Namen und, soweit bekannt, die Lebensdaten der in der Stammtafel genannten Personen nach dem Neuen Pauly wiedergegeben (vgl. besonders die Stammtafel der Seleukiden Bd. 11 Sp. 359–360).

Spalte 1: (1) Demetrios I. Soter (gest. 151/150 v. Chr.).

Spalte 2: (2) Alexander II. Balas (gest. 145); (3) Kleopatra II. Thea (gest. 121), ♂ 150 mit (2), 146 mit (4), 138 mit dessen Bruder Antiochos VII.; (4) Demetrios II. Theos Nikator Philadelphos (vor 160 – 126).

Spalte 3: (5) Antiochos IX. Philopator (Beiname Kyzikenos, Sohn von (3) und Antiochos VII., nicht von (2), ♂ 96 (6); (6) Kleopatra V. Selene (ca. 140/135 – 69), ♂ 1. 115 Ptolemaios IX., 2. 103 mit (7), 3. 96 mit (5); (7) Antiochos VIII. Epiphanes Philometor Kallinikos (Beiname Grypos, 141 – 96), (8) Ptolemaios VIII. Euergetes II. (ca. 182/181 – 116), (9) seine Tochter Kleopatra VI. Tryphaina (ca. 95 – vor 51).

Spalte 4: (10) Antiochos X. Eusebes Philopator; (11) Seleukos VI. Epiphanes Nikator, gest. ca. 95 in Mopsuestia; (12) Antiochos XI Philadelphos und sein Zwillingsbruder (13) Philippos I. Epiphanes Philadelphos; (14) Demetrios III. Eukairos, 95 von Ptolemaios IX. als König in Damaskos eingesetzt, 87 dem Partherkönig Mithridates II. ausgeliefert; (15) Antiochos XII. Dionysos Epiphanes Philopator Kallinikos (gest. ca. 84).

Spalte 5: (16) Antiochos XIII. Asiaticus, Sohn von (10), 64 von Pompeius abgesetzt.

427.18 Konsuln 94 waren C. Coelius Caldus und L. Domitius Ahenobarbus. Die Lesart *Laelio* (Ablativ) bei Obsequens 51 wird in modernen Ausgaben zu *Caelio* emendiert.

427.39 Die Nachricht über Tigranes' Titel „König der Könige“ findet sich nicht bei Livius, wohl aber bei Appian Syr. 48 (zu 83 v. Chr.).

428.5 Eutrop 5,3. Kepler benutzt Diodor in der Ausgabe von Rhodomann, Hannau (Hanoviae) 1604.

428.9 Eutrop 5,3 *sescentesimo quinquagesimo nono anno*, also 659, aber Ausg. Basel 1546 S. 413 *sexcentesimo quinquagesimo anno*.

430.31 Die Zeitbestimmung bei Appian lautet vollständig ληγούσης ἄρτι τῆς τρίτης καὶ ἑβδομηκοστῆς καὶ ἑκατοστῆς ὀλυμπιάδος (am Ende der 173. Olympiade).

430.35 Der vollständige Name des Konsuls ist Gnaeus Papirius Carbo.

431.18 Die Alleinherrschaft der Kleopatra Berenike III. dauerte sechs Monate.

431.23 Zur Verdeutlichung sind hier die vollständigen Namen und, soweit bekannt, die Lebensdaten der in der Stammtafel genannten Personen aufgrund des Neuen Pauly wiedergegeben (vgl. besonders die Stammtafel der Ptolemäer Bd. 10 Sp. 529–530).

Erste Stammtafel, Reihe 1: (1) Ptolemaios VIII. Euergetes II. (ca. 182/181 – 116) und seine zweite Gemahlin (2) Kleopatra III. (ca. 160 – 101).

Reihe 2: Deren Söhne (3) Ptolemaios IX. Soter II. (Beinamen: Lathyros, Physkon; 142 – 81) und (4) Ptolemaios X. Alexandros I. (nach 142 – 88 [in der Handschrift irrtümlich mit dem Todesjahr des gleichnamigen Sohnes, 232 Graec. = 80 v. Chr.]) sowie (5) dessen auch heute noch unbekannte Gemahlin („N“).

Reihe 3: Zunächst die Kinder von (3), nämlich (6) Kleopatra VI. Tryphaina (ca. 95 – vor 51), (7) Ptolemaios XII. (Theos) Neos Dionysos (geb. zwischen 115 und 107, gestorben 51), (8) Kleopatra Berenike III. (ca. 120 – 80), dann der Sohn von (4) und

(5), (9) Ptolemaios XI. Alexandros II. (geb. wohl vor 105, gest. 80). – Die chaotischen Familienverhältnisse der Ptolemäer werden besonders an Kleopatra Berenike III. (8) deutlich, die von 101 bis 88 mit ihrem Onkel Ptolemaios X. Alexander I. (4), dann mit ihrem Vater Ptolemaios IX., schließlich mit ihrem Vetter und Stiefsohn Ptolemaios XI. Alexander II. verheiratet war. Dieser ließ sie nach 19 Tagen umbringen, worauf er selbst ermordet wurde.

Reihe 4: Die Kinder Ptolemaios XII. (7) und der Kleopatra Tryphaina (6): (10) Kleopatra VII. (70 oder 69 – 30), die bekannteste Trägerin des Namens, mit Caesar, dann mit Marcus Antonius liiert, Selbstmord durch Schlangenbiß, (11) Arsinoe (nach 69 – 41), (12) Ptolemaios XIII. (61 – 47) und (13) Ptolemaios XIV. (ca. 59 – ca. 44).

Zweite Stammtafel: (14) Ptolemaios VIII. wie (1), (15) seine Enkelin Kleopatra VI. Tryphaina wie (6), (16) Antiochos VIII. Epiphanes Philometor Kallinikos (Beiname Grypos, 141 – 96), (16) Philippos I. Epiphanes Philadelphos.

432.13 Eutrop 6,3: *Ad Ciliciam et Pamphyliam missus est P. Servilius ex consule* (nach dem Konsulat) *vir strenuus*.

433.23 Bei Livius Per. 97 heißt der gallische oder germanische Heerführer Gannicus, mit Spartacus werden 60000 Mann getötet.

433.29 Eutrop 6,8. 601 ist Fehler der Ausgabe Basel 1546 (S. 415 unten: *Sexcentesimo & primo urbis conditae anno*); korrekter Text: *Sescentesimo octogesimo primo anno urbis conditae*. So auch Basel 1532, jedoch ohne Nennung der Consuln.

433.37 500 *millibus*: moderne Ausgaben haben μυριάσι τριάκοντα (300000); 500000 ist eine Variante, die in einigen alten Ausgaben und Übersetzungen im Text steht. Beide Zahlen sind unglaublich. Vgl. Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, T. 1: Das Altertum, Nachdr. der 3. Aufl., Berlin 1964, S. 10f., 42–44 u. ö.

434.12 Josephus, Ant. J. 14,4. Hammer (KGW V, 435 zu 39.26) weist darauf hin, daß Kepler die hier angeführten Stellen aus Josephus auch in „De anno natali Christi“ cap. VIII benutzt.

434.21 *opera matris* (auf Betreiben der Mutter) im Widerspruch zum 3 Zeilen zuvor berichteten Tod der Mutter.

436.26 *Tichos*, griech. τεῖχος, ist anscheinend ein Mißverständnis Keplers oder seiner Quelle. Der Text bei Cassius Dio 37,7,5 lautet: Πομπήιος ... Συμφόριον τεῖχος Στρατονίκης οἱ προδοῦσης ἔλαβεν, Pompeius nahm den befestigten Ort Symporion ein, den Stratonike ihm verraten hatte. τεῖχος ist kein Eigenname und mit *castellum* bereits übersetzt.

437.24 Appian Mith. 112. Eutrop 6,12: ... *regnavit annis sexaginta, vixit septuaginta duobus, contra Romanos bellum habuit annis quadraginta*.

437.30 Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.

Messahalla, Māsā'allāh Ibn-Atārī, persischer Astronom und Astrologe.

437.34 Eutrop 6,15: *anno ab urbe condita sescentesimo octogesimo nono*.

438.27 Eutrop 6,17: *Anno urbis conditae sescentesimo nonagesimo tertio C. Iulius Caesar ... cum L. Bibulo consul est factus*. Die Ausgabe Basel 1546 (S. 417) hat *octavo* statt *tertio*.

440.12 Eutrop 6,18 (U. C. 697). Die Ausg. Basel 1546 (S. 417) hat *sexcentesimo nonagesimonono*.

440.26 Zum *annus Popilianus* vgl. Anm. zu S. 368.26.

441.16 Cicero Ad Atticum 5,21,14 und 6,1,1. Das nachgetragene Zitat stammt aus Ciceros Brief vom 13. Februar (5,21,9: Id. Febr.) 50; am Anfang des folgenden Briefes schreibt Cicero, er habe einen Brief des Atticus *a. d. quintum terminalia* (am 19. Februar) in Laodicea empfangen.

443.3 Cic. Att. 15,13,6 (ed. Kasten: 16,8,6).

445.33 Zitat aus Keplers *Elegia in obitum Tychonis Brahe* (KGW XII, 234 f.; Hans Wieland: Keplers Elegie In obitum Tychonis Brahe, München 1992, mit deutscher Übersetzung, hier Verse 129–134) mit Änderungen in Vers 4 (*aetheriae* statt *humanae*), 5 (*dega* statt *vivat* und 6 (*Hospitij Adamides* statt *Terrigena, hospitij*).

449.37 Beati Theodoreti Episcopi Cyrensis, De Selectis Scripturae Divinae quaestionibus ambiguis. Parisiis: Puteanus, 1558, S. 67 f.

450.5 Zu der in ähnlichem Wortlaut bei Prokop überlieferten Inschrift vgl. S. 347 Z. 16 mit Anm.

452.28 Hillel und Gamaliel, führende Schriftgelehrte, wirkten etwa 20 v. bis 15 n. Chr. bzw. 25 bis 50 n. Chr. in Jerusalem. Gamaliel war nach Apg 22,3 Lehrer des Paulus.

457.43 Zur *Aera contractuum* vgl. S. 342.

459.7 2 Darij Nothi: Darius Nothus (Ochus) gestattet im 2. Jahr seiner Regierung den Wiederaufbau Jerusalems (S. 156).

459.8 Die Diokletianische Aera, ab 284 n. Chr., nach der Konstantinischen Wende auch als *aera martyrum* bezeichnet.

459.11 Zur Definition der proemptosis vgl. Scaliger, Thesaurus temporum T. 2, 2. Pag. S. 206. Danach ist die προέμπτωσις ἐπακτῶν ein Fehler der Epaktenrechnung, die den Neumond nach 228 Jahren um einen Tag zu früh ansetzt.

459.25 *Anni Iphiti*: vgl. Anm. zu S. 223.37.

TEXTKRITISCHE ZEICHEN, EDITIONSPRINZIPIEN

Es werden folgende *textkritische Zeichen* verwendet:

- ¹ Schlußzeichen für eine Ms.-Seite
- [] Kurze von Kepler durchgestrichene und hier wiedergegebene Texte; danach steht die von Kepler korrigierte Fassung
- [...] Kurze von Kepler durchgestrichene und hier nicht wiedergegebene Texte
- ... Nicht lesbare Stellen
- < > Unsicher lesbare, erschlossene Wortteile, Buchstaben oder Ziffern; Auflösung von Abkürzungen
- ^a ^a Einfügungen Keplers
- ┌ ┐ eigenhändige Zusätze Keplers in von anderer Hand geschriebenen Texten

– Marginalien:

innen:

Zeilenzähler

* Asteriscus als Hinweis auf Anmerkung im Nachbericht

außen:

Band- und Seitenzahl der Vorlage (Ms. oder Frisch), kursiv. Treten zweierlei Zählungen auf, so steht die von Kepler selbst vorgenommene Paginierung in Klammern.

In H₄ Zahlen (fett) neben dem Ptolemäus-Text als Hinweis auf Keplers Notae.

In CH₃ (Zusatz des Bearbeiters) bei Angabe der Konsuln deren Amtsantritt nach heutiger Kenntnis in Jahren v. Chr. und ab urbe condita, z.B. bei Cicero: [63:691].

– Orthographie:

Gestirns-, Orts- und Monatsnamen werden stets mit großem Anfangsbuchstaben geschrieben; das i-Longa als j hinter dem Buchstaben i wird beibehalten, ebenso zu Silbenanfang (z.B. ejus); Akzente werden in der Schreibweise der Vorlage wiedergegeben. Von der Übung, Personennamen in Kapitälchen zu setzen, wurde in den Manuscripta Chronologica wegen der Fülle der Namen abgegangen.

– Apparate

Der kritische Apparat bezieht sich auf die Zeilenzählung.

Der Quellenapparat gibt kurze Quellennachweise zu den Manuscripta Chronologica.

– Kursivsatz:

Im Haupttext: Titel von Werken, lateinische Zitate Keplers, besonders hervorgehobene Stellen, evtl. Fachausdrücke; in den Anmerkungen des Nachberichts Namen von Autoren und zu erklärende Begriffe.

NACHBEMERKUNG

Mit diesem Band wird die Edition der wissenschaftlichen Kepler-Manuskripte abgeschlossen. Er enthält wie der dazu parallel publizierte Band 21, 2.2 die Manuskripte nichtnaturwissenschaftlichen, aber gleichwohl auf das Gesamtwerk Keplers zu beziehenden Inhalts. Damit sind insgesamt fünf Bände der auf 25 Bände angewachsenen Gesammelten Werke dem wissenschaftlichen Nachlaß Keplers gewidmet, während ursprünglich in einer ersten von Max Caspar vor mehr als sieben Jahrzehnten skizzierten Einteilung nur eine eng begrenzte Auswahl von handschriftlich überlieferten Texten Eingang in zwei mit „Fragmente und Entwürfe“ überschriebene Bände finden sollte.

Entscheidend für die Erweiterung dieser Gruppe ist zweierlei gewesen: Zum einen war die Kepler-Edition durch die Tätigkeit von Max Caspar und Franz Hammer trotz der widrigen Zeitumstände rasch vorangeschritten. Nach der Herausgabe der Bände 1 bis 10 (Werkbände) und 13 bis 18 (Briefbände) war es nunmehr angezeigt, sich intensiv dem wissenschaftlichen Nachlaß zuzuwenden, um Keplers Vorarbeiten zu seinen Werken und die zu seinen Lebzeiten ungedruckt gebliebenen Fragmente der interessierten Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Zum anderen war inzwischen in der wissenschaftshistorischen Arbeit generell eine Neubewertung handschriftlich überlieferter Quellen und so auch des Kepler-Nachlasses erfolgt. Nun sollte all das von den Kepler-Manuskripten inhaltlich erschlossen und ediert werden, was sowohl der äußeren Form nach für eine Herausgabe in Frage käme als auch dem Inhalt nach geeignet wäre, das Gesamtwerk dieses bedeutenden Naturforschers noch besser zu erschließen.

Für den hier vorliegenden Band 21, 2.1 ist diese Voraussetzung zweifellos erfüllt. Die Manuscripta Harmonica enthalten wichtige Vorarbeiten zur Entwicklung von Keplers Harmoniebegriff und zur Rezeption der Musiktheorie in Hinblick auf die Abfassung seines großen Werkes *Harmonice Mundi*. Seine kommentierenden Aufzeichnungen zum Werk von Vincenzo Galilei (H₃) zeigen besonders deutlich die genaue Arbeitsweise Keplers, einen neuen, schwierigen Text schrittweise aufzuschließen. Zudem erfährt der Leser manches Wissenswerte über das Galileische Werk und damit auch über das geistige und kulturelle Umfeld, in dem Keplers bedeutender Zeitgenosse Galileo Galilei aufgewachsen ist. Aber noch mehr verdient Keplers Übertragung und Kommentierung der ptolemäischen Harmonielehre (H₄) Beachtung, finden sich hierin doch weitere Details seiner Harmonievorstellung und war diese Arbeit doch noch nach dem Druck der *Harmonice Mundi* als Appendix zum Buch V vorgesehen.

Die chronologischen Handschriften lenken den Blick auf eines von Keplers Lebensthemen, die aus der Perspektive der Chronologie betrachtete Geschichte. Keplers veröffentlichte chronologische Werke handeln mit Ausnahme der *Kanones pueriles* vom Geburtsjahr Jesu Christi. Seine handschriftlich erhaltenen historisch-chronologischen Werke waren nicht zum Druck bestimmt oder blieben unveröffentlicht wie die *Chronologia a mundo condito* (CH₃). – Die Edition der chronologischen Handschriften bewegt sich in einem Grenzgebiet zwischen Theologie, Philologie, Geschichte, Orientalistik und Astronomie. Daß sie Stückwerk geblieben ist, bleiben mußte, ist dem Bearbeiter nur allzu deutlich bewußt.

Unser herzlicher Dank gilt Hans Wieland, dem langjährigen Mitglied der Kepler-Kommission, für die Beratung in philologischen Fragen bei der Bearbeitung der Manuscripta Harmonica, Friederike Boockmann, Hella Kothmann, Johanna Kurić,

Daniel DiLiscia und der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart für mannigfaltige Hilfe bei der Bereitstellung der chronologischen Texte, Peter Michael Schenkel für die Überlassung der bisher erfaßten Quelldaten des Gesamtregisters und Mechtild Kellermann für ihre Hilfe im Hebräischen.

Den Satz dieses Bandes aus der Stempel-Garamond besorgte Friedrich Seck mit den TUSTEP-Satzprogrammen, die Reinzeichnung der Figuren Peter Palm (Berlin).

PERSONENREGISTER

Zu den chronologischen Handschriften werden nur die von Kepler zitierten Schriftsteller nachgewiesen, nicht die handelnden Personen, also Cicero, aber nicht Caesar, Aristoteles, aber nicht Alexander der Große. Einträge aus Fußnoten im Nachbericht sind durch ein ^F hinter der Seitenzahl gekennzeichnet.

- Abulensis → Tostatus, Alfonsus
 Abydenus (Historicus) 259, 270 f., 273, 276, 287, 514
 Acilius, Gaius 380
 Aelianus, Claudius 130
 Aeschylus 128
 Albategnius 90, 242, 334, 341, 343, 483, 495
 Alcuinus, Flaccus 182
 Alexander (Polyhistor) 128, 130, 248, 252, 260
 Alfraganus 90, 483, 495
 Alphonsus (Castilia, rex, X.) 112 f., 116
 Alypius (Musicus) 25, 28, 473, 490
 Ambrosius (Mediolanensis) 160, 180, 182, 185, 187
 Anastasius (Sinaita) 185, 187
 Anatolius (Laodicensis) 351
 Annianus 128
 Annius Viterbius → Nanni, Giovanni
 Anselmus (Cantuarensis) 182
 Apion (Oasites) 149, 217, 224, 236, 245, 278, 359, 371, 395
 Apollodorus (Grammaticus) 302
 Appianus 198, 217, 235, 340 f., 344, 359, 362, 366 f., 392 f., 407, 413–416, 418, 421 f., 427–431, 434–441, 514, 541 f.
 Pseudo-Archilochus → Nanni, Giovanni
 Archimedes 92
 Aristarchus (Samius) 309, 354
 Aristetas 246, 351, 514
 Aristides (Quintilianus) 26
 Aristobulus (Iudaeus) 351
 Aristoteles 26, 28–30, 36 f., 42, 45, 48 f., 53, 58, 94, 99 f., 113 f., 179, 181, 184, 216 f., 235, 310, 318, 335, 471, 490 f., 493, 495, 529, 533
 Aristoxenus (Tarentinus) 22, 24–26, 28–31, 471, 473 f., 476, 491 f.
 Arrianus, Flavius 249, 332, 351, 356, 359, 361, 514
 Asconius Pedianus, Quintus 441, 514
 Athanasius (Alexandrinus) 160
 Augustinus, Aurelius 112 f., 130, 134, 160, 180–182, 186 f., 242, 450
 Bardi, Giovanni 20, 470^F, 471 f., 488
 Barlaam, Bernhard 87, 92, 99, 106, 484^F, 495 f.
 Basilius (Caesariensis) 181–183, 185, 187
 Beda (Venerabilis) 113, 116 f., 181 f., 529
 Berosus (Babylonius) 114 f., 125, 144 f., 148 f., 249 f., 252–255, 267 f., 270 f., 273, 275 f., 278 f., 514, 523, 526
 Pseudo-Berosus → Nanni, Giovanni
 Beuther, Michael 525
 Bibliander, Theodor 113
 Bodin, Jean 111, 114 f., 123 f., 128–130, 148, 525 f.
 Boethius, Anicius Manlius Torquatus Severinus 25–28, 30, 472^F, 473, 480^F, 489–491
 Bonini, Piermaria 24
 Brahe, Tycho 445, 447, 494, 498, 510 f., 543
 Briennius, ... 26
 Bruno, Giordano 182
 Buchanan, George 116
 Bucholzer, Abraham 140, 147, 150–152, 154, 176, 309, 505, 522
 Bünting, Heinrich 117, 119, 123 f., 129, 133, 140, 143 f., 155 f., 174, 176, 199, 293, 299, 302, 310, 336, 415, 501 f., 502^F, 505, 522, 530, 532, 534
 Cajetan, Thomas 180, 182, 184
 Callippus (Cyzicenus) 94, 99, 309, 332 f., 341, 352, 354, 460
 Callisthenes 114, 318
 Calpurnius Piso Frugi, Lucius 223, 408
 Calvin, Jean 147–152, 154, 527
 Calvisius, Sethus 325–327, 418
 Camerarius, Joachim 276, 318
 Carion, Johann 111, 505, 521, 530

- Casaubon, Isaac 518
 Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius
 357 f., 409, 514, 520
 Cassius (Dio) 223, 435–438, 441, 514, 542
 Castor (Rhodius) 216, 235
 Cato, Marcus Porcius (Censorius) 223,
 379, 386, 411
 Censorinus (Grammaticus) 223, 334 f.,
 361, 408, 410, 412, 514, 530
 Chytraeus, David 119
 Cicero, Marcus Tullius 58, 113, 134, 149,
 185, 223 f., 292 f., 302, 326, 363, 423, 429,
 437–441, 443 f., 491, 500, 514, 538, 543
 Clemens (Alexandrinus) 128, 182, 216,
 221, 224, 351, 514, 530
 Codinus → Georgius (Codinus)
 Comines, Philippe de 136
 Copernicus, Nicolaus 65, 78, 89, 92–94,
 100 f., 483
 Cramer, John Anthony 518
 Ctesias (Cnidius) 128, 240 f., 281, 283,
 287, 291, 302, 306
 Cuspinianus, Johannes 357

 Damascenus → Johannes (Damascenus),
 Nicolaus (Damascenus)
 Demosthenes 335
 Dexippus, Publius Herennius 339
 Dicaearchus (Messenius) 231
 Didymus (Chalcenterus) 23
 Dio (Cassius) → Cassius (Dio)
 Diodorus (Siculus) 113–116, 129 f., 137 f.,
 182, 194, 199 f., 208, 216 f., 225, 231, 235,
 240–246, 248 f., 259, 263 f., 267, 271,
 274, 277, 287, 290, 292, 298 f., 301 f.,
 306–310, 314–323, 325–337, 339–350,
 355, 358 f., 361, 363, 369 f., 411, 428, 458,
 514 f., 527, 531–535, 541
 Diogenes (Laertius) 128, 278, 302, 350,
 514
 Dionysius (Areopagita) 186
 Dionysius (Exiguus) 199, 504^F
 Dionysius (Halicarnassensis) 199, 219,
 223 f., 290–293, 299, 316, 331, 351, 365,
 514, 530, 532 f.
 Dionysius (Mathematicus) 225, 351, 418
 Dresser, Matthaeus 111, 500, 522, 525

 Eggenberg, Johann Ulrich Fürst von
 510^F

 Ehem, Philipp 471
 Ehem, Regina 471
 Empedocles 113 f., 186
 Ephorus (Cumaes) 313, 318
 Epicurus 113 f.
 Epiphanius (Constantiensis) 113, 125,
 354
 Eratosthenes 199, 201, 205, 215, 221, 223,
 297, 309, 319, 329, 370, 497, 514
 Eucherius (Lugdunensis) 181
 Euclides 37, 471, 474
 Eudoxus (Cnidius) 99
 Eusebius (Caesariensis) 112 f., 116, 130,
 133–135, 138–140, 142 f., 148 f., 178,
 212, 216 f., 221, 232, 235 f., 240, 242, 245,
 248 f., 252, 255, 260, 263, 271, 276, 279,
 281, 283, 290, 305, 317, 324, 332–334,
 336, 339 f., 342 f., 347 f., 351, 358, 457 f.,
 505, 512, 512^F, 513 f., 517, 520, 523, 534,
 537
 Eutropius 224, 288 f., 351, 353–358, 360,
 362–364, 366 f., 371–373, 375–377, 386,
 398, 410, 412 f., 420–425, 428–435, 438–
 440, 514 f., 517, 535 f., 539, 541–543

 Faber, Johannes → Lefèvre d'Étaples,
 Jacques
 Ferdinand (Römisch-Deutsches Reich,
 Kaiser, II.) 445, 510
 Ferdinand (Römisch-Deutsches Reich,
 Kaiser, III.) 445, 510
 Filastrius (Brixienensis) 113
 Florus, Lucius Annaeus 425 f.
 Fogliani, Ludovico 491
 Franchinus → Gaffori, Franchino
 Frisius → Gemma Frisius, Rainer
 Froschauer, Christoph 502
 Funck, Johann 113, 117, 119, 129, 140,
 142, 150–152, 154, 176, 505, 521

 Gaffori, Franchino 20, 22, 26, 28, 488
 Galenus 102, 496
 Galilei, Galileo 471, 529, 545
 Galilei, Vincenzo 20–31, 470–474, 545
 Gellius, Aulus 224, 299, 353, 365 f., 423,
 514, 532, 536
 Gemma Frisius, Rainer 134, 527
 Genebrard, Gilbert 113, 116–118, 521,
 526
 Georgius (Codinus) 341

- Gilbert, William 184
 Glareanus, Henricus 20, 26, 473, 488, 490, 515
 Godinus → Georgius (Codinus)
 Gogavinus, Antonius 87, 106, 475 f., 484^F, 491, 495 f.
 Gregorius (Nazianzenus) 179, 181, 187
 Gregorius (Nyssenus) 181, 186
 Gregorius (Papa, I.) 180, 528
 Gregorius (Papa, XIII.) 526
 Grellius, Joachim 390, 516, 532
 Guido (Aretinus) 20, 23 f., 26, 28, 473, 489
 Gwalter, Rudolf 113, 525

 Harriot, Thomas 466^F
 Hermes (Trismegistus) 57 f., 181–183, 186, 493
 Hermippus (Smyrnaeus) 350, 352
 Hermogenes 181, 186, 529
 Herodotus 113, 115 f., 128, 134, 137 f., 140–145, 148 f., 203, 205 f., 216, 221, 228 f., 235, 240–253, 256, 259, 261–264, 267–272, 274–279, 281, 283, 285, 287 f., 291–300, 303, 314, 324, 457 f., 514, 532
 Herwart von Hohenburg, Johann Georg 87, 222, 240, 410, 468, 475, 475^F, 476
 Hesiodus 128, 133, 181–183, 529
 Hestiaeus (Colophonius) 31
 Hieronymus, Sophronius Eusebius 113, 116 f., 152, 161, 185, 257, 271, 273 f., 279, 324, 502, 505, 512, 512^F, 513, 517, 520 f., 523, 527, 529 f.
 Hilarius (Pictaviensis) 182
 Hipparchus (Nicaenus) 199, 309, 540
 Hippolytus (Martyr) → Hippolytus (Romanus)
 Hippolytus (Romanus) 113
 Homerus 98, 127, 181, 206, 505
 Hrabanus (Maurus) 182
 Hugo (Carnensis) 187
 Hugo (de Sancto Victore) 181
 Hunnius, Aegidius 114, 526

 Irenaeus (Lugdunensis) 351
 Iulius Africanus, Sextus 113, 279, 354
 Iustinus (Martyr) 181
 Iustinus, Marcus Iunianus 129 f., 133 f., 136 f., 320 f., 332, 342, 345, 350, 352–357, 362 f., 365 f., 371 f., 375 f., 398, 408, 514, 516

 Jansen, Cornelius 180
 Johannes (Damascenus) 160, 182, 186
 Johannes (de Muris) 23
 Josephus, Flavius 112–114, 117 f., 124–126, 129, 135, 148 f., 158, 161, 163, 167 f., 170 f., 176, 178, 194 f., 198–200, 207–211, 213–215, 217, 224, 227–236, 239, 245, 248, 253, 255, 259–261, 268–271, 273, 275, 277–282, 286 f., 289, 300 f., 311–313, 315, 321, 324, 329 f., 333, 336, 339 f., 342, 346–348, 351 f., 358 f., 362–365, 369–371, 378 f., 387 f., 395 f., 398, 400–403, 411, 417–422, 424–443, 455 f., 458, 499, 504 f., 514, 525, 534, 538, 542

 Kepler, Katharina (filia) 476
 Kepler, Katharina (mater) 470
 Kepler, Susanna (filia) 471

 Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus 185, 198 f.
 Lasus (Hermioneus) 30
 Lefèvre d'Étaples, Jacques 20, 25, 490
 Livius, Titus 218, 223 f., 292 f., 320, 323, 326–337, 339, 344 f., 347, 349, 353–355, 357–361, 363 f., 369 f., 373–377, 379–385, 387–399, 405–421, 425 f., 428–436, 440, 505^F, 514, 516 f., 530, 532, 534, 536–539, 541 f.
 Lombardus → Petrus (Lombardus)
 Lucidus, Johannes 113, 117, 119, 505, 521
 Luther, Martin 111, 113, 117, 119, 124, 147 f., 150–152, 154, 160, 174, 176, 384, 497, 502, 519, 521, 530 f.
 Lycaon (Samius) 30
 Lyranus → Nicolaus (de Lyra)

 Macrobius, Ambrosius Theodosius 38, 42, 45, 57 f., 62, 77, 91–93, 106–108, 223, 299, 382, 409 f., 412, 484 f., 491–493, 514
 Mästlin, Michael 119, 503^F f.
 Magini, Giovanni Antonio 68, 493
 Maimonides, Moses 128
 Manetho (Aegyptius) 114 f., 126, 149, 193, 212, 219, 221, 227 f., 231 f., 238, 241, 243, 251, 254, 259, 263 f., 267, 270 f., 277, 302, 314–317, 321–324, 328 f., 347, 458, 514, 533
 Pseudo-Manetho → Nanni, Giovanni
 Manilius, Marcus 223, 514

- Megasthenes 148, 270
 Mei, Girolamo 20, 471, 473
 Meibom, Heinrich 113, 125, 127, 129, 499
 Melanchthon, Philipp 111, 113, 117, 119, 133, 500, 521, 530
 Menander (Ephesius) 207, 211, 213–216, 227–235, 514
 Mercator, Gerhard 113, 115, 117, 119, 123, 126, 128 f., 133 f., 140, 156, 176, 505, 521
 Metastenes → Nanni, Giovanni
 Meton (Atheniensis) 308 f., 332
 Michael (Glycas) 127
 Molina, Luis de 181 f., 187, 529

 Nanni, Giovanni 114, 126, 128–130, 134 f., 138, 140, 176, 179, 200, 243, 279, 499 f., 500^F, 514, 526, 528
 Nepos, Cornelius 322
 Nicolaus (Damascenus) 435
 Nicolaus (de Lyra) 181
 Numenius (Apamensis) 58

 Obsequens, Iulius 302, 366, 377, 381 f., 385, 390 f., 401, 407, 409, 411, 415–417, 423–428, 431, 439, 514, 516 f., 532, 536–538, 540 f.
 Oddo 26
 Origenes 113, 116, 160, 182, 272
 Orosius, Paulus 223, 250, 324, 425, 515, 517
 Ovidius Naso, Publius 39, 123, 128, 181 f., 186, 299, 491, 501, 530, 532

 Pagnini, Sante 147 f., 150–154
 Pamphilus 128
 Pantaleon, Heinrich 525
 Panvinio, Onofrio 113, 516
 Pausanias (Periegeta) 244 f., 290, 318, 332, 335, 338, 344–350, 352–357, 362, 365–367, 412 f., 514, 534
 Pereira, Benito 271, 273 f., 279
 Pererius, Benedictus → Pereira, Benito
 Periander (Corinthius) 278
 Perinthius 31
 Petrus (Lombardus) 181 f., 187
 Peucer, Kaspar 111, 500, 521
 Peuerbach, Georg von 87, 495
 Philastrius → Filastrius (Brixienensis)
 Philippus → Melanchthon, Philipp
 Philistus (Syracusanus) 217, 236
 Philo (Alexandrinus) 112, 128, 180, 182
 Philo (Iudaeus) → Philo (Alexandrinus)
 Philochorus (Atheniensis) 342
 Phrygio, Paulus Constantin 113, 117, 119, 505
 Picus Mirandulanus, Johannes 112 f., 117, 119
 Piso → Calpurnius Piso Frugi, Lucius
 Plato 28, 31, 37, 45, 48, 50 f., 57 f., 71, 113, 122, 185, 310, 326, 473, 479, 489 f., 493 f.
 Plautus, Titus Maccius 224, 531
 Plinius Secundus, Gaius 30 f., 91–93, 128, 223 f., 240, 270 f., 302, 323, 325, 357, 359, 413, 425, 439, 443, 495, 514, 516
 Plotinus 58
 Plutarchus 22, 29, 77, 184, 199, 221, 223, 299, 301, 310, 314, 327, 332, 359, 423, 430, 489, 514, 526
 Pollux, Julius 24, 490
 Polybius 224, 297, 322, 348, 351, 353, 358–371, 373 f., 377–379, 385–387, 389, 391, 405, 407, 514, 536
 Pompeius (Trogus) 128, 130, 138, 514, 516
 Porphyrius 58, 128, 329, 334 f., 337, 344, 347, 349 f., 353 f., 356, 361, 363, 367 f., 370, 376, 386, 389, 391, 393, 395, 397 f., 405–407, 410–412, 415, 418–423, 426–432, 434, 437, 439–442, 474^F, 476, 476^F, 491 f., 514, 517, 536–539
 Proclus (Diadochus) 36 f., 58 f., 493
 Procopius (Caesariensis) 347, 535, 543
 Procopius (Episcopus Tharsi) 182
 Procopius (Gazaecus) 180, 185, 187
 Propastus (Periota) 31
 Prosper (de Aquitania) 520
 Ptolemaeus, Claudius 20–26, 28–30, 32–108, 115, 119, 140, 142, 221, 225, 228, 246, 254 f., 290, 308 f., 317, 334, 343, 351, 447, 456, 471–474, 474^F, 475 f., 476^F, 477–485, 492–495, 507, 514, 533
 Pythagoras 20 f., 23, 25, 29–31, 54, 57–59, 68, 72, 82, 91–93, 98, 100, 103, 107, 465, 471 f., 488, 492 f.

 Quadrigarius, Quintus Claudius 380

 Rabanus (Maurus) → Hrabanus (Maurus)
 Regiomontanus, Johannes 100, 476^F, 495
 Reinhold, Erasmus 119, 495, 510

- Rore, Cipriano de 490
 Rudolf (Römisch-Deutsches Reich, Kaiser, II.) 117
 Rufinus (Aquileiensis) 245
 Rupertus (Tuitensis) 182
- Salian, Jacques 179–186, 505, 510, 528 f.
 Sappho 128
 Scaliger, Josephus Justus 113, 116 f., 123 f., 134, 148, 150, 155–157, 160, 166–169, 171, 173 f., 177 f., 190, 199, 201, 217, 223–225, 227, 239, 241, 245, 249, 251, 253–255, 257, 263, 266, 268–271, 275 f., 278, 284, 287 f., 291 f., 294, 298, 302, 304–306, 308, 310–318, 320–322, 324, 327 f., 330, 332–334, 336, 340–342, 344, 346, 350–352, 354, 356, 364, 369 f., 374, 381 f., 385, 398, 408, 418, 500^F, 503, 512^F, 518, 521–523, 530–535, 537 f., 543
 Schickard, Wilhelm 510^F
 Seneca, Lucius Annaeus (Philosophus) 32, 318, 491
 Servius 128
 Servius Sulpicius → Sulpicius Rufus, Servius
 Severus → Sulpicius (Severus)
 Sigonio, Carlo 516
 Simonides (Ceus) 30
 Simplicius (Cilicius) 114
 Solinus, Gaius Iulius 216 f., 224, 235, 239, 322 f., 331, 410, 514
 Sosicrates (Rhodius) 216, 221
 Steuco, Agostino 529
 Strabo 128, 206, 386, 415, 424, 434 f., 450, 514
 Strabo ↔ Walahfridus (Strabo)
 Strezzi, Piero 472
 Sulpicius (Severus) 271, 275
 Sulpicius Rufus, Servius 224
- Tacitus, Cornelius 224, 370, 422, 514
 Tarrutius (Firmanus) 221, 530
- Terpander (Antissensis) 30, 491
 Tertullianus, Quintus Septimius Florens 181–187, 529
 Thales (Milesius) 270
 Theodoretus (Cyrensis) 128, 180, 182, 184 f., 187, 271–275, 449
 Theophilus (Antiochenus) 113
 Thomas (de Aquino) 182, 186
 Thucydides 156, 278, 290, 295, 298 f., 302 f., 307, 309 f., 314 f., 514
 Timaeus (Siculus) → Timaeus (Tauromenitanus)
 Timaeus (Tauromenitanus) 219, 224, 358
 Timotheus (Milesius) 31, 491
 Titus (Imperium Romanum, Imperator) 504
 Tostatus, Alfonsus 181, 187
 Trautson, Johann Franz Graf 445, 510 f.
 Trogus → Pompeius (Trogus)
- Valerius (Antias) 326, 410
 Valerius (Maximus) 365, 538
 Valgulus, ... 20
 Valla, Georgius 26
 Varro, Marcus Terentius 223, 277 f., 410
 Velleius (Paterculus) 219, 223, 357 f., 376, 392, 418–420, 422, 442, 514, 539
 Vergilius Maro, Publius 43, 58, 185, 491, 493
 Verrius Flaccus, Marcus 390, 515 f.
- Wacker von Wackenfels, Johannes Matthäus 471
 Walahfridus (Strabo) 182
 Willaert, Adrian 490
- Xenophon 148 f., 315, 499^F, 502^F, 514
 Pseudo-Xenophon → Nanni, Giovanni
- Zarlino, Gioseffo 20 f., 23–26, 30, 471–473, 488
 Zosimus (Historicus) 325

INHALTSVERZEICHNIS

MANUSCRIPTA HARMONICA	5
H1. De stellis	7
H2. Brevis et dilucida explicatio fundamentorum harmonicorum	16
H3. Ex dialogis Vincentii Galilaei De musica veteri et moderna	20
H4. Appendix ad Harmonices Mundi librum V.	32
MANUSCRIPTA CHRONOLOGICA	109
CH1. In libellum Sleidani de IV monarchiis	111
CH2. De septuaginta hebdomadibus in Daniele discursus brevis	146
CH3. Chronologia a mundo condito	179
CH4. Astronomia Chronologiae Salutem plurimam	445
CH5. Dispositio historicorum in chronologia	459
NACHBERICHT	463
Manuscripta harmonica	
<i>kommentiert von Volker Bialas</i>	465
H1. De stellis	467
H2. Brevis et dilucida explicatio fundamentorum harmonicorum	469
H3. Ex dialogis Vincentii Galilaei de musica veteri et moderna	470
H4. Appendix ad Harmonices Mundi librum V.	474
Anmerkungen	486
Manuscripta chronologica	
<i>kommentiert von Friedrich Seck</i>	497
CH1. In libellum Sleidani de IV Monarchiis	498
CH2. De septuaginta hebdomadibus in Daniele discursus brevis	501
CH3. Chronologia a mundo condito	503
CH4. Astronomia Chronologiae Salutem plurimam	510
CH5. Dispositio historicorum in chronologia	512
Literatur	514
Anmerkungen	525
Textkritische Zeichen, Editionsprinzipien	544
Nachbemerkung	545
Personenregister	547